ژیانی پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم

لە قورئان و فەرموودەکاندا

منتدى إقرأ الثقافي
www.iqra.ahlamontada.com

نووسینی
محمد ملا فائق شارەزووری

بەرگی دووەم

ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ

لەقورئان و فەرموودەکاندا

محمد ملا فائق شارەزووری

پێناسی کتێب

ناوی کتێب: ژیانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە قورئان و فەرموودەکاندا

نوسەر: موحەممەد مەلا فایەق شارەزووی

تایپ و دیزاین: ئومێد موحەممەد

ساڵی چاپ: ٢٠٢٣ز- ١٤٤٥ك

تیراژ: ٢٠٠٠

لەبەڕێوەبەرایەتی گشتیی کتێبخانە گشتییەکان ژمارەی سپاردنی (١١٣٨) ی ساڵی (٢٠١٧) پێدراوە.

مافی لەبەرگرتنەوەی پارێزراوە

بۆ گەیاندنی هەر سەرنج وتێبینییەك دەتوانن

پەیوەندی ئەم ژمارە مۆبایلەوە بکەن

(٠٧٧٠١٥٥٤٠٨٥)

muhammadmalafayaq

www.muhammadmalafayaq.com

ژیانی پێغەمبەری خوا صلى الله عليه وسلم

لە قورئان و فەرموودەکاندا

نووسینی

محمد ملا فائق شارەزووری

بەرگی دووەم

بسم الله الرحمن الرحيم

سریە و غەزاکانی نێوان ئوحود و خەندەق

غەزای ئوحود ئاسەوارێکی گرانی لەسەر موسوڵمانان جێ هێشت، جولەکەکان و دووڕووەکان دووژمنایەتی خۆیان ئاشکرا کرد بۆ پێغەمبەر و ئایینەکەی و کەوتنە دوورخستنەوە و ساردکردنەوەی خەڵکی لەچوونە ناو ئایینی ئیسلامەوە.

ئیبنو شیهابی زوهری رحمه الله دەفەرموێت: (دووڕووەکان لەکاتی گریانی موسوڵمانەکان پیلانیان دەگێڕا لە دوورخستنەوەی خەڵکی لە چوار دەوری پێغەمبەر ﷺ و دەکەوتنە غەمبارکردنی موسوڵمانان، فێڵ و پیلانی جولەکەکان ئاشکرا بوو، دووڕووەکان ئەو قسانەی کە لەپێشدا نەیان دەتوانی بیڵێن دوای ئەم کارەساتە بە ئاشکرا دەیان وت و جموجۆڵیان دەستپێکرد. جولەکەکان قسەڵۆکیان بڵاودەکردەوە و دەیان وت: ئەگەر محمد پێغەمبەر بوایە نەیان دەتوانی سەرکەون بەسەریدا، ئاوایان بەسەر نەدەهات، بەڵام محمد تەنها پاشایەتی دەوێت جارێك سەردەکەوێت و جارێك دووژمنانی سەردەکەون، ئەمەش کاری دونیا ویستیە و دوورە لە پێغەمبەرایەتی، دووڕووەکانیش بە موسوڵمانانیان دەوت: ئەگەر ئێوە قسەی ئێمەتان جێبەجێ بکردایە ئاوهاتان بەسەر نەدەهات)[١].

سریەی ئەبو سەلەمە بۆ ناوچەی (قطن)

وردەکاریەکانی ئەم سریەیە تەنها واقیدی باسیکردووە ئەویش (متروك)ە و ڕیوایەتەکەی وەرناگیرێت، بەڵام بۆ ئاشنابوون کورتەکەی باس دەکەین: (هەواڵەکان گەیشتن بە پێغەمبەر ﷺ کە (طلحە) و(سەلەمە) هەردوو کوڕی خوەیلید خۆیان و هۆزەکەیان لەگەڵ گوێڕایەڵانیان لە (بەنی ئەسەدی کوڕی خوزەیمە) خۆیان ساز دەکەن بۆ جەنگ و پەلاماردانی موسوڵمانان، بۆیە دەست بەجێ پێغەمبەر ﷺ سریەیەکی نارد کە سەد و پەنجا کەس بوون، وە ئەبوسەلەمەی کردە سەرۆکیان و ئاڵاکەی دایە دەست، سریەکە بەڕێ کەوتن، لە ناکاودا پەلاماری دووژمنیان دا، دەستیان گرت بەسەر هەندێك وشتر و ئاژەڵدا و دووژمن ڕای کرد، پاشان لەسەرەتای مانگی (المحرم)دا گەڕانەوە شاری مەدینە)[٢].

---

(١) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣/٢١٦).

(٢) انظر: (المغازي) للواقدي (١/٣٤٢)، (الدلائل) للبيهقي (٣/٣١٩).

ناردنی عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیس

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرمویێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیسی سولەمی نادر بۆ لە ناوبردنی سوفیانی کوڕی عەبدوڵڵای نەبیحی هوزەلی پاشان لحیانی) کە لە دۆڵی عورنەی بەردەم دەشتی عەرەفەی پشت مەککەوە بوو، لەئەوێدا خەڵکانێکی لێ کۆبوونەوە بە مەبەستی خۆسازدان بۆ هێرش کردنە سەر موسوڵمانان.

عەبدوڵڵاش ڕۆیشت و لە ڕێگەدا لەگەڵ خەڵکی ئەو ناوچەدا بەڕێکەوتبوو خۆی بەیەکێك لە هۆزی خوزاعە دەناساند، بە هەر کەسێك بگەیشتایە پێی ڕادەگەیاند کە ئەو دەیەوێت خۆی بگەیەنێتە سوفیانی هوزەلی، تا عەبدوڵڵا بەڕێکەوت خۆی گەیاندە سوفیانی هوزەلی کەلەئەو کاتەدا لەدۆڵی عورنە بەڕێکەوتبوو، وە هەموو ئەحابیشەکانی هاوپەیمانانی چواردەوری کەعبەی بە دواوە بووە عەبدوڵڵا دەڵێت: کاتێك کە سوفیانم بینی زۆر زۆری لێترسام وتم: خوا و پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرمووە، پاشان خۆمم بۆ مەڵاس داو لە کەمیندا بووم بۆی تا خەڵکی ئارام بوون و حەوانەوە پاشان فرسەتم لێهێنا و لە ناوم برد)[٣].

وردەکاریەکانی ئەم بەسەرهاتە لە دوو ڕیوایەتدا هاتووە:

١-ڕیواتەکەی ئیمامی ئەحمەد ﷺ لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبدوڵڵای ئونەیسەوە ﷺ دەگێڕێتەوە و دەفەرمویێت:

(پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردم و پێی وتم: (هەواڵم پێگەیشتووە کە خالدی کوڕی سوفیان نەبیحی هوزەلی خەڵکی کۆ دەکاتەوە بۆ جەنگ لەگەڵ مندا لە ناوچەی (عورنە) لە ڕیوایەتێکی تردا (لە نەخلە) تۆش ئەو کەسە بگرە و بیکوژە) منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ شێوەیم پێی بڵێ تا بیناسمەوە. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((نیشانەی ناسینەوەی نێوان تۆ و ئەو ئەوەیە کە دەیبینیت شەیتانت بیردەکەوێتەوە و هەستدەکەیت لەرزۆکە)).

عەبدوڵڵا ﷺ دەفەرمویێت: منیش شمشێرەکەم لەگەڵ خۆم برد تا گەیشتمە لای

(٣) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٤/٤٠).

لە ناوچەی عورنە ئەو لەگەڵ یەکێك لەژنەکانیدا جێگەیەکیان چاکدەکرد، ئەویش لەکاتی نوێژی عەسردا بوو، کاتێك کە بینیم بە ئەو شێوازە لەرزۆکیەی ناسیمەوە کە پێغەمبەر ﷺ بۆی باسکرد بووم، لەئەوێدا ترسام کە هەوڵدانم بۆ لە ناوبردنی ببێتە هۆی لەبیر چوونەوەی نوێژەکەم، لە دڵی خۆمدا وتم: دەترسم هەوڵ و پەلامارەکەم بۆ لە ناوبردنی ببێتە هۆی دواخستنی نوێژەکەم، بۆیە هەر بەڕۆیشتنەوە ڕووبە ئەو نوێژەکەم کرد و ئاماژەم بە بەرزکردنەوە و نزم کردنەوەی سەرم دەکرد لە (رکوع) و (سجود)دا تاگەیشتمە لای و ئەو پێی وتم: پیاوەکە کێی؟ منیش وتم: پیاوێکی عەرەبم باسی تۆ و ئامادەکردنی سوپاکەتم دژ بە ئەو پیاوە پێگەیشتووە و هاتووم تاکۆمەکیت بکەم لەئەو کارەتدا. وتی: بەڵی من سەرقاڵی ئەو کارەم. منیش تۆزێك لەگەڵیدا ڕۆیشتم تافرسەتم لێهێناو بەشمشێرەکەم لێمدا تا کوشتم و هەڵهاتم.

ئینجا ژنەکانی گەیشتنە سەری و ئەو ناوەم بەجێهێشت و گەڕامەوە لای پێغەمبەر ﷺ و کاتێك منی بینی فەرمووی: ((أَفْلَحَ الْوَجْهُ!)) واتە: سەرکەوتن ڕووتا دیارە. منیش وتم: من ئەوم کوشت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (ڕاستتکرد) پاشان هەستا و منی لەگەڵ خۆیدا برد بۆ ناو ماڵەکەی خۆی و گۆچانێکی کوڵی دایە دەستم و فەرمووی: ((أَمْسِكْ هَذِهِ عِنْدَكَ يَا عَبْدَ اللهِ في رواية [تخَصر بهذه حتى تلقاني])). واتە: ئەمە بەدەستەوە بگرە تاکو بە من دەگەیت. منیش لە ماڵی پێغەمبەر ﷺ چوومە دەرو ئەو گۆچانەم بەدەستەوە بوو هاوەڵانم پێیان وتم: ئەم گۆچانە چی یە بەدەستەوە؟ وتم: ئەم گۆچانە پێغەمبەر ﷺ پێی بەخشیم و داوای لێکردم کەلای خۆم بیهێڵمەوە، وتیان: بۆچی ناگەڕێیتەوە پرسیاری ئەو گۆچانە لە پێغەمبەر ﷺ بکەیت؟ منیش گەڕامەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ چی ئەم گۆچانەت پێبەخشیم؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((آيَةٌ بَيْنِي وَبَيْنَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، إِنَّ أَقَلَّ النَّاسِ الْمُتَخَصِّرُونَ يَوْمَئِذٍ)) واتە: ئەو گۆچانەم پێبەخشیت تا نیشانەیەك بێت لە نێوان من و تۆدا لە ڕۆژی قیامەت لەئەو ڕۆژەدا کە زۆرکەم لەخەڵکی نیشانەی وایان بەدەستەوە بێت. عەبدوڵڵا دەفەرموێت: عەبدوڵڵای باوکم لەئەو ڕۆژەوە لەگەڵ شمشیرەکەیدا بوو، وە هەردەم لەگەڵی بوو تا مرد و دواجار کرایە ناو کفنەکەی و بەیەکەوە نێژران)[٤].

---

(٤) أخرجه: أحمد (١٦٠٤٨،١٦٠٤٧)، وابو داود ١٢٤٩، وابو يعلى(٩٠٥)، وابن حبان (٧١٦٠)، والبيهقي (الدلائل)(٤٢/٤) وفي الكبرى (٢٥٦/٣) واسناده رجاله ثقات كما قال محقق مسند أبي يعلى (٢٠٣/٢)، وقال ابن كثير في (التفسير)

٢-ڕیوایەتەکەی ئەبو نەعیم ﷺ لەعەبدوڵڵای کوڕی ئونەیسی جوهەنییەوە دەیگێڕێتەوە کە فەرموویەتی: (جارێکیان پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((من لي بخالد بن نبيح))؟ واتە: کێ هەیە خالدی کوڕی نەبیح)م بۆ لەناو ببات؟ ئەو ڕۆژە (خالد) پیاوێکی هۆزی هوزەیل بوو نیشتەجێی شیوی عورنە لای کێوی عەرەفە بوو، عەبدوڵڵا ﷺ دەفەرموێت: من لەوەڵامدا وتم: من ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کارە ئەنجام دەدەم بەڵام شێوە و ڕوخساری ئەو پیاوەم بۆ ڕوونبکەرەوە. فەرمووی ((إِذَا رَأَيْتَهُ هِبْتَهُ)) واتە: هەرکات ببینیت زۆری لێدەترسیت. وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سوێند بەئەوەی تۆی بەئەم پەیامە ڕاستییە ناردووە تا ئێستا لە هیچ شتێك نەترساوم.

عەبدوڵڵا بەڕێکەوت تا خۆی گەیاندە کێوەکانی نزیك عەرەفە پێش ڕۆژ ئاوابوون. عەبدوڵڵا دەڵێت: کە بەئەو پیاوە گەیشتم و بینیم زۆری لێیترسام ئەو کات دڵنیا بووم ئەمە ئەو کەسەیە کە پێغەمبەر ﷺ بۆی باسکردم.

ئەو پیاوە بەمنی وت: تۆ کێیت؟ منیش وتم: بەدوای کارێکدا هاتووم ئەم شەو جێگەم دەکەنەوە؟ وتی: باشە وەرە لەگەڵم. منیش بەدوایدا ڕۆیشتم و نوێژی عەسرم بە دوو ڕکاتی خێرا ئەنجامدا و ترسام هەستم پێبکات. هەر لەدوایەوە ڕۆیشتم تا فرسەتم لێهێناو بەشمشێرەکەم لێمدا و کوشتم وپاشان ڕامکرد و دەرچووم تا خۆم گەیاندەوە شاری مەدینە و چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەم بۆ گێڕایەوە پاشان پێغەمبەر ﷺ کورتە گۆچانێکی پێبەخشیم و فەرمووی: ((تَخَصَّرْ بِهَذِهِ حَتَّى تَلْقَانِي ، وَأَقَلُّ النَّاسِ الْمُتَخَصِّرُونَ)) واتە: (ئەم کورتە گۆچانە بە دەستەوە بگرە تا بە من دەگەیت لە قیامەتدا چونکە کەمترینی خەڵکی لە ئەو ڕۆژەدا ئەم نیشانە و کورتە گۆچانەیان بە دەستەوە دەبێت) واتە: کەمترینی خەڵکی لە ڕۆژی کۆتاییدا کردەوەی وەهایان دەبێت کە خۆیانی پێڕاگرن.

(محمدی کوڕی کەعب ﷺ دەفەرموێت: عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیسی وەسیەتی کرد کە ئەو گۆچانە لەگەڵیدا بخرێتە گۆڕەکەیەوە، ئەوە بوو عەبدوڵڵا وەفاتی کرد و گۆچانەکەی خرایە سەر سکی و کفن کرا و هەر دوو بەیەکەوە نێژران)[٥]. ناوی

(٢٩٥/١): إسناده جيّد، وحسن إسناد أبي داود - الحافظ في (الفتح) (٤٣٧).

(٥) أخرجه: أبو نعيم في (الحلية) (٥/٢)، وفي (الدلائل) (٤٤٥)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٢٠٣/٦): رواه الطبراني ورجاله ثقات وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٩٨١): اسناده جيّد.

ئەو پیاوە لای هەندێك (سوفیانی کوڕی عەبدوڵلا کوڕی نەبیح)ە وەکو موسای کوڕی عوقبە فەرمووی[٦]،وەلای هەندێکی تر ناوی (خالدی کوڕی سوفیانی هوزەلی)یە. وەکو ئیبنو ئیسحاق و ئیبنو هیشام دەفەرموون[٧]، وەلای هەندێکی تر ناوی (خالدی کوڕی نەبیحی عەنبەری)یە[٨].

ناردنی هەندێك بانگخواز بۆ (الرَّجیع)

هۆزی هوزەیل هەوڵی تۆڵە سەندنەوەی (سوفیانی هوزەلی)یان دەدا لەموسوڵمانان و بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە دەستیان دایە غەدر و ناپاکی دژ بە موسوڵمانان.

واقدی ﷺ دەفەرموێت: (بەنو لحیان تیرەیەکی هۆزی هوزەیل بوون چوونە لای خێڵی (عەضل و قارە) و هەندێك پارەیان پێبەخشین تا بڕۆن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ و داوای لێبکەن تا چەند کەسێك لە هاوەڵانی لەگەڵیاندا بنێرێت و خەڵکی بانگەواز بکەن بۆ ئایینی ئیسلام و تێیان بگەیەنن بۆ ئەوەی دواجار ئەوان بتوانن دەست بەسەریان بکەن و پارەیەکیان پێپەیدابکەن و بیانفرۆشن لە مەککە)[٩].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (لەدوای جەنگی ئوحود کۆمەڵێك لە هۆزی (عەضل) و (قارە) هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەندێکمان موسوڵمان بووین، ئێمە هاتووین داوات لێدەکەین کەسانێك لەهاوەڵانت بنێریتەلامان تا ئەم ئایینەمان تێبگەیەنن و قورئانمان فێربکەن لەگەڵ نەریت و یاساکانی تری ئیسلامدا، پێغەمبەریش ﷺ شەش کەس لە هاوەڵانی لەگەڵ ناردن ئەوانیش: (مورسیدی کوڕی ئەبو مورسیدی غەنەوی، خالیدی کوڕی بەکیر، عاصمی کوڕی ثابتی کوڕی ئەلقلەح، زەیدی کوڕی دەثنە، عەبدوڵلای کوڕی طاریق، خوبەیبی کوڕی عەدی، وسەرۆکی ئەم کۆمەڵە مورسدی کوڕی ئەبو مورسید بوو) ئەمە لە ڕیوایەتەکەی ئیبنو ئیسحاق و موسای کوڕی عوقبە و عوروەی کوڕی زوبەیردا[١٠].

---

(٦) انظر: (التاريخ) لابن شيبة (٤٦٨/٢)، و(الدلائل) (للبيهقي) (٤١/٤).

(٧) انظر: (السيرة) لابن هيشام (٦١٩/٤)، وابوداود(١٢٤٩)، وابن حبان(٧١٦٠).

(٨) انظر: (التهذيب في اسماء الرجال) للحافظ المزي(٣١٤/١٤).

(٩) انظر: (المغازي) للواقدي (٣٥٤/١).

(١٠) انظر: (السيرة) لابن هيشام (١٢٤/٣)، و(دلائل) للبيهقي (٣٢٦/٣-٣٢٨)، وقد ذكر الصلابي في(السيرة) (١٦١/٢): ان اسناده صحيحة.

بەڵام لەڕاستیدا ئەوان دە کەس بوون، وە پێغەمبەر ﷺ ناردنی تا هەواڵی ئەو ناوەی بۆ بهێنن[١١]. ئەمەش بەهێزترە و ڕاستە وەك ئەبو هورەیرە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ مەفرەزەیەکی دە کەسی بۆ هەواڵگیری نارد، عاصمی کوڕی ثابتی کردە سەرۆکیان، ئەوان لە (صەفەری ساڵی چواری کۆچیدا)[١٢] بەڕێککەوتن تا گەیشتنە ناوچەی (الهدأە)ی نێوان عوسفان و مەککە لە دووری (حەوت میل) لە عوسفانەوە، لەئەوێدا هەواڵی هاتنی ئەوان درا بە کوڕانی (بەنو لحیان) لە هۆزی (هوزەیل)، ئەوانیش نزیك دووسەد پیاوی تیرهاوێژیان هەبوو شوێنیان کەوتن و بەدوای شوێن پێیان ڕۆیشتن، [(عاصم) و هاوەڵانی بەڕێککەوتن تا لە پارشێودا گەیشتنە لای ئاوی (الرجیع) و لایاندا و حەوانەوە و خورمای عەجومیان خوارد و ناوکە خورمایەکیان لەئەو جێگەیە لێبەربوویەوە چونکە ئەوان بەشەو دەڕۆیشتن و بەڕۆژیش خۆیان مەڵاس دەدا][١٣] (بەنولحیان) شوێنیان کەوتن تا گەیشتنە جێی حەوانەوەکەیان ئەو ناوکە خورمایە یان لەئەوێدا دۆزینەوە و وتیان: ئەمە ناوکی خورمای مەدینەیە، پاشان بەشوێنیاندا ڕۆیشتن تا پێیان گەیشتنەوە عاصم کە ئەوانی بینی لەگەڵ هاوڕێکانیدا هەموو ڕایان کرد و چوونە سەر بەرزاییەك، [ئەوانیش هاتن و چواردەوریان لێگرتن] و پێیان وتن: دابەزن خۆتان بدەن بەدەستەوە پەیمانتان دەدەمێنێ ئەگەر خۆتان دابەزن و بێنە لامان هیچ کەسێکتان لێنەکوژین).

لە ڕیوایەتەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ [وتیان: سوێند بەخوا ئێمە نامانەوێت ئێوە بکوژین، بەڵام دەمانەوێت پارەیەکتان پێوەرگرین لای دانیشتوانی مەککە و پەیمان و بەڵێنی خواتان دەدەمێنێ کەنەتان کوژین][١٤].

عاصمی کوڕی ثابت کەسەرکردەی مەفرەزەکە بوو وتی: [خەڵکینە] سوێند بە خوا من لەسەر بەڵێنی کافر دانابەزم [کافر هیچ بەڵێن و متمانەیەکی نییە لای من]، پاشان وتی: [خوایە من ئایینەکەت بۆ دەپارێزم تۆش جەستەم بپارێزە] خوایە ئەم هەواڵەمان بگەیەنەرە پێغەمبەر ﷺ، ئیتر تیرهاوێژە کافرەکان کەوتنە تیر باران کردنیان لە ئەنجامدا و عاصم حەوت کەسی تریان لێکوژرا، پاشان گفت

(١١) انظر: هذا الموضوع بتوسع في: (السريا و البعوث النبوية) لبريك محمد (ص:٢٢٨)، والمجتمع المدني للعمري (ص:٨٨).
(١٢) انظر: (المغازي) للواقدي (٣٥٤/١).
(١٣) هذا رواية ابي معشر في (مغازية) كما قال الحافظ في (الفتح) (٤٨٤/٧).
(١٤) انظر: (السيرة) ابن هيشام (١٢٤/٣).

و بەڵێنەکەیان لێدووبارەکردنەوە، و ئەو سێ هاوەڵەی کە لە ژیاندا مابوون هاتنە خوارەوە و بەئەو بەڵێن و گفتەیان خۆیاندا بەدەستەوە ئەوانیش (خوبەیبی کوڕی عەدی و زەیدی کوڕی دەثنە وعەبدوڵلای کوڕی طارق) بوون، کاتێك دەستگیریان کردن بە پەتی کەوانەکانیان بەستیاننەوە و لەئەوێدا عەبدوڵلای کوڕی طارق وتی: ئا ئەمە یەکەم غەدر و پابەند نەبوونتانە سوێند بەخوا لەگەڵتاندا نایەم با بکوژرێم وەك هاوەڵانم. ئەوانیش ڕایان کێشاو لێیاندا بەڵام هەر لەگەڵیان نەچوو تا دواجار لەئەوێدا کوشتیان.

پاشان خوبەیب و زەیدیان پێشخۆیاندا و گەیاندنیانە شاری مەککە و ئەمەش لە دوای ڕووداوی جەنگی بەدری زۆرتاڵ و دژوار بەلای قورەیشەوە ڕوویدا، لە مەککە کوڕانی حارسی کوڕی عامری کوڕی نەوفەل خوبەیبیان کڕی، چونکە خوبەیب حارسی کوڕی عامری کوشت بوو لە جەنگی بەدردا. خوبەیب لای ئەوان بەدەست بەسەری مایەوە، کچەکەی حارس دەڵێت: کاتێك کوڕانی حارسی بڕیاری کوشتنی خوبەیبیاندا، خوبەیب داوای موسا کرد تا هەندێك شوێنی بتاشێت بۆ ئەوەی خۆی ئامادە بکات بۆ کوشتن، منیش موسێکم پێدا و ئاگام لەمنداڵەکەم نەبوو تەماشام کرد وا چووەتە ژوورەوە بۆلای خوبەیب، منیش چووم بەدوایدا تەماشا دەکەم خوبەیب منداڵەکەی خستووەتە سەر ڕانی و موسەکەی بەدەستەوەیە، کە ئەوەم بینی زۆر تۆقیم و خوبەیبیش هەستی پێکردم وتی: دەترسیت بیکوژم؟ من هەرگیز کاری واناکەم (إن شاء الله). کچەکەی حارس دەڵێت: سوێند بەخوا دەست بەسەرم نەدیووە چاکتر بێت لە خوبەیب، وەڵاهی ڕۆژێکیان بینیم هەر دوو دەستی بەسترابووەوە و هێشووە ترێیەکی بەدەستەوە بوو لێی دەخوارد لەئەو کاتەشدا هیچ میوەیەك لە شاری مەککەدا نەبوو، من دەمزانی کە ئەوە (رزق)ێکە خوا پێی بەخشیووە. کاتێك کە خوبەیب یان بردە دەرەوە بۆ ئەوەی لە دەرەوەی (الحرم) بیکوژن خوبەیب بەئەوانی وت: ڕێگەم بدەن تا دوو ڕکات نوێژبکەم، ئەوان وازیان لێهێنا تادوو ڕکات نوێژەکەی خوێند، پاشان چووە بەردەمیان و پێی وتن: ئەگەر لەبەر ئەوە نەبێت بڵێن لە مردن دەترسێت ماوەی ئەو دوو ڕکاتە نوێژەم زیاتر دەکرد و درێژەم پێدەدا، ئینجا وتی: خوایە دانە دانەیان سەر ژمێربکە و هەر یەکەیان بە شێوەیەك لە ناو ببە و هیچیان لەسەر زەویدا مەهێڵە بەزیندوویی.

[ئیبن هیشام ﷺ دەڵێت: معاویەی کوڕی ئەبو سفیان ﷺ دەیوت: لەئەو ڕۆژەدا لەئەوێ ئامادە بووم لەگەڵ باوکمدا، کەخوبەیب دوعاکەی کرد باوکم منی دا بەسەر زەویدا لە ترسی دوعاکەی خوبەیب، چونکە وا باو بوو دەیانوت: پیاو ئەگەر دوعای لێکرا خۆی بدات بەسەر زەویدا ئەو دوعایە کاری لێناکات] پاشان خوبەیب چەند دێڕە شعرێکی وت: کەباسی خۆڕاگری و ناڕەحەتی و گەڕانەوەی بۆ لای خوا دەکرد(١٥).

[عوروە ﷺ دەفەرموێت: بە سێدارەدا هەڵیانواسی بوو کاتێك چەکیان لێنزیککردەوە بۆ کوشتنی لەئەو کاتەدا پێیان وت: پێت خۆشە ئیستا محمد لە جێگەکەی تۆدا بێت؟ لەوەڵامدا پێی وتن: سوێند بە خوای مەزن پێم خۆش نییە تەنها دڕکێکیش بەقاچیدا بچێت](١٦). عوقبەی کوڕی حارس کوشتی و بەئەم جۆرە خوبەیب یەکەم کەس بوو کە دوو ڕکات نوێژی پێش کوشتنی ئەنجامدا و ئەمەش بووە نەریت بۆ هەموو موسوڵمانێك پێش کوشتن و لە سێدارەدانی.

[ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: کاتێك زەیدی کوڕی دەثنە یان هێنایە پێش بۆ کوشتن ئەبو سوفیان پێی وت: زەید سوێندت دەدەم بە خوا پێت خۆشە ئیستا محمد لای ئێمە بێت لەئەو جێگەی تۆدا و لە گەردنی بدەین و تۆش لە ناو خێزان و منداڵی خۆتا بیت؟ زەید ﷺ وتی: سوێند بە خوا پێم خۆش نییە (محمد ﷺ) ئێستا لە جێگەکەی خۆیدا دڕکێك ئازاری بدات و منیش لای خێزان و منداڵی خۆم بم (واتە: پێغەمبەر ﷺ دوور لە هەموو ئازارێك بێت ئەوەم لاخۆشەویستترە لە بوونم لە ناو ماڵ و منداڵم) ئینجا ئەبو سوفیان وتی: لە ژیانمدا بە چاوی خۆم کەسانێکم نەدیوە هاوڕێیانی خۆشیان بوێت بە وێنەی خۆشەویستی هاوڕێیانی (محمد) بۆ (محمد) لە پاشان نسطاس زەیدی کوشت](١٧).

خوای گەورە دوعاکەی عاصمی کوڕی ثابتی وەرگرت و هەواڵ و بەسەرهاتەکەی عاصم و سەرجەم هاوڕێیانی گەیاندە پێغەمبەر ﷺ. لە پاشان کەسانێك لە بێ بڕوایانی قورەیش لە دوای بیستنی کوشتنی عاصم پیاوانێکیان نارده ئەو جێگەیە تا (سەرەکەی) عاصمیان بۆ بهێننەوە چونکە عاصم یەکێك لە گەورە پیاوانی قورەیشی

(١٥) انظر: (السيرة) لابن هيشام (١٣٠/٣).

(١٦) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣٢٦/٣) من رواية عروة وموسى بن عُقبة.

(١٧) انظر: (السيرة) لابن هيشام (١٢٦/٣).

کوشت بوو لە جەنگی بەدردا. خوای گەورەش پۆلێك زەردەواڵەی زۆری ناردە سەر جەستەی عاصم و بۆ بڕوایان نەیان توانی لێی نزیك ببنەوە و هیچ پارچە گۆشتێکی لێبکەنەوە)[١٨].

لە ڕیوایەتەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ دەفەرموێت: (بێبڕوایان کاتێك ئەو زەردەواڵانەیان بینی وتیان: لێی گەڕێن تا شەو دادێت ئەو جا زەردەواڵەکان دەڕۆن ئێمەش سەرەکەی دەبەین. کە شەو داهات خوای گەورە بارانێکی زۆری باراند و شیوەکان پڕبوون و لافاو هات و جەستەی عاصمی برد و بێبڕوایان هەرچەند دوای ئەو پارانە ئەو ناوە گەڕان نەیان دۆزیەوە. کە ئەم باسە گەیشتەوە بە ئیمامی عومەر ﷺ فەرمووی: خوای گەورە بەندەی باوەڕدار دەپارێزێت لە دوای مردنی وەك چۆن پاراستوویەتی لە ژیانیدا عاصم چۆن لە ژیانیدا خۆی دەپاراست لەئەوەی موشریك بەر جەستەی بکەوێت خوای گەورەش ئاوها جەستەی عاصمی پاراست لە موشریکەکان لە دوای مردنی)[١٩].

لە ڕیوایەتێکی (ضعیف) لاوازدا هاتووە: (پێغەمبەر ﷺ عەمری کوڕی ئومیەی ضەمری وەك هەواڵگیرێك ناردووەتە شوێن کوشتنەکەی خوبەیب، عەمر دەڵێت: خۆم گەیاندە ئەو دارەی کە جەستەی خوبەیبی پێوە هەڵواسرا بوو دەترسام کەسانێك لەئەو جێگەدا پەیدا ببن، من بەسەر ئەو دارەدا سەر کەوتم پەتەکەی خوبەیبم کردەوە و کەوتە سەر زەوی، ئینجا خۆم هەڵدایە خوارەوە بەپەلە کەمێك خۆم دوور خستەوە لەئەوێ پاشان گەڕامەوە سەری، دیار نەما وەك ئەوەی زەوی قوتی دابێت)[٢٠].

---

(١٨) أخرجه: البخاري (٣٠٤٥، ٤٠٨٦)، وعبد الرزاق (المصنف) (٣٥٣/٥) وأحمد المسند (٧٩٨٢، ٨٠٩٦) وقال محققه الشيخ الأرناؤوط: اسناده صحيح.

(١٩) انظر: (السيرة) لابن هيشام (١٢٤/٣).

(٢٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤١٩٣)، وأحمد (١٧٢٥٢) وقال محققه: اسناده ضعيف، و البيهقي (الدلائل) (٣٣٢/٣)، وقال الشيخ الأرناؤوط في تخريجه لـ (زاد المعاد) (١٢٢/٣): سناده ضعيف.

کارەساتەکەی بیری (المعونة)

لە دوای چوار مانگ لە جەنگی ئوحود، پیاوێکی کەللە ڕەقی خۆبەزلزان و ناوداری بەنی عامر کە ناوی (عامری کوڕی طوفەیل) بوو هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ چونکە دەیزانی کە دواجار هەر پێغەمبەر ﷺ سەردەکەوێت و دوارۆژ هەر بۆ ئەو دەبێت، بۆیە دەیویست پێش وەخت شتێك دەست خۆی بخات. هات و چووە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و (کردیە دەمەقاڵە لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ و دەنگی بەرز کردەوە لەئەوکاتەدا ثابتی کوڕی قەیس لەپشت پێغەمبەرەوە ﷺ بە پێوە وەستا بوو وە شمشێرەکەی بە دەستەوە بوو بە عامری وت: عامر دەنگت نزم بکە لەبەردەم پێغەمبەردا ﷺ... لەئەوکاتەدا برازاکەی عامر پژمی و سوپاسی خوای کرد پێغەمبەریش ﷺ وەڵامی دایەوە (واتە: وتی: يَهْدِيكَ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكَ)، پاشان عامر پژمی و نەیوت: (الْحَمْدُ لِلَّه) وپێغەمبەریش ﷺ هیچی پێنەوت. عامر وتی: وەڵامی ئەو منداڵەت دایەوە و وتت (يَهْدِيكَ اللهُ وَيُصْلِحُ بَالَكَ) بەڵام وەڵامی منت نەدایەوە و هیچیت نەوت؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (ئەو سوپاسی خوای کرد وتی: (الْحَمْدُ لِلَّه). عامریش وتی: سوێند بێت بەچەندەها ئەسپ سوارەوە بێمە سەرت. پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: (يكفيك الله وابنا قيلة) واتە: خوا بەرپەرچت دەداتەوە پاشان دوو کوڕەکەی قیلە (واتە: هەموو انصاری ناو شاری مەدینە)[٢١].

لەئەوێدا عامر وتی: [سەرپشکت دەکەم لە نێوان سێ شتدا: شارەکان بۆ تۆ و لادێ کان بۆ من یان ئەوە تا دەمکەیت بەجێنشین لەدوای خۆت یان ئەوەتا هێرشت دەکەمە سەر بە هەزار ئەسپسوار و هەزار وشترسوار][٢٢]. پێغەمبەر ﷺ هەموو وتەکانی ڕەتکردەووە و عامریش گەڕایەوە لای خزمانی خۆی تاخەڵك کۆ بکاتەوە بۆ هێرش کردنە سەر پێغەمبەر ﷺ.

پاشان سەرکردەی بەنی عامر (ملاعب الاسنة) کەناوی (أبو براء) عامری کوڕی مالك بوو گەیشتە مەدینە و سەردانی پێغەمبەری ﷺ کرد: عەبدوڵڵای کوڕی ئەبوبەکر ﷺ دەفەرموێت: (ئەبو لبراء عامری کوڕی مالکی کوڕی جەعفەری (ملاعُب الاسنة) هاتەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و [دیياریەکی لەگەڵ خۆی هێنابوو بەڵام هێشتا هەر

(٢١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٧٢٤)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٢٦/٦) فيه عبد المهمين ضعيف.

(٢٢) أخرجه: البخاري (٤٠٩١)، وأحمد (١٣١٩٥) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

موشریك بوو].

پێغەمبەریش ﷺ ئیسلامی بۆ باسکرد بەڵام موسوڵمان نەبوو، وە ئیسلامی ڕەتکردەوە و [پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموو: («إِنِّي لَا أَقْبَلُ هَدِيَّةَ مُشْرِكٍ»)][٢٣]. واتە: من دیاری کەسێکی هاوتا بڕیاردەر بۆ خوا قبوڵ ناکەم. عامریش وتی: ئەی محمد بۆ پیاوانێك لە هاوڕێکانت بۆ ناوخەڵکی نەجد نانێریت (تۆ پیاوانێکمان لەگەڵدا بنێرە تا قورئان و سوننەتمان فێربکەن) و ئەو کات خەڵکیش ئەم ئایینە قبوڵ دەکەن. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((من دەترسم خەڵکی ناوچەی نەجد ڕێگەیان پێبگرن)) ئەویش وتی: من پەنایان دەدەم تۆش هەر کەسێك دەنێریت بەویستی خۆت بینێرە تا خەڵکی بانگەشە بکەن بۆ ئەم ئایینە. پێغەمبەریش ﷺ منذری کوڕی عەمری نارد لەگەڵ چل کەس لە هاوڕێیانی[٢٤].بەڵام ڕاستتر وایە وەك لە ڕیوایەتی (صحیح) داهاتووە کە ئەوان حەفتا کەس و مەفرەزە بوون و بۆ چاودێری ئەو ناوە چوونەتە ئەوێ.

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەر ﷺ مەفرەزەیەکی [چاودێری][٢٥] ناردە ناو خەڵکی نەجد لە ڕووی زەوییەکانی (بەنی سلیم) کە ئەو ڕۆژە پێی دەوترا (بئر المعونة)، سەرکردە کەشیان مونذیری کوڕی عەمر بوو، وە هەندێك دەفەرموون سەرکردەکەیان مورثدی کوڕی ئەبو مورثیدبوو)[٢٦].

لە ڕیوایەتەکەی ئەنەسی کوڕی مالکدا ﷺ دەفەرموێت: (هۆزەکانی ڕەعل و زەکوان وعوصەیە لە (بەنی لحیان) هاتن وایان ڕاگەیاند کە ئەوان پێشتر موسوڵمان بوون، و داوایان لەپێغەمبەر ﷺ کرد شاندێکی هاوەڵی بنێرێت بۆ پشتیوانییان دژ بە دووژمنانیان، پێغەمبەریش ﷺ) حەفتا کەسی لە پشتیوانانی خەڵکی مەدینەی لەگەڵ ناردن)[٢٧].

---

(٢٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٩٦٨)، و أبو نعيم (الدلائل) (٤٤٠)، والبزار (١٣٨)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٦٨/٦): رجاله رجال الصحيح، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٣٠/٥): رجاله ثقات، و حسنه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (١٧٢٧).

(٢٤) أخرجه: أحمد (١٣٨٥٤) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن هيشام (السيرة) (١٣٧/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٣٣٨/٣)، وصححه الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٢٩٨).

(٢٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٧/١٩).

(٢٦) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٤١/٣) من رواية موسى بن عقبة.

(٢٧) أخرجه: البخاري (٤٠٩٠).

دەتوانرێت ئەم ڕیوایەتانە ڕێکبخرێت و بگوترێت: (ئەوان داوای کەسانێکی موسوڵمانیان کردووە تا ئایینیان پێبگەیەنن، وە موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاندووە بەڵام لە ڕاستیدا نیازی سەرەکییان ئەوە بووە کە کۆمەڵێك موسوڵمان لەگەڵ خۆیان بەرن تا لەئەوێ بیانکوژن و تۆڵەی خۆیان لە موسوڵمانان بکەنەوە و غەدر وناپاکییان لەگەڵدا بکەن)[٢٨].

ئەنەسی کوڕی مالك ﷺ دەفەرموێت: ([پێغەمبەر ﷺ حەڕامی نارد لەگەڵ حەفتا سواردا] لە ئەنصار [بۆ لای بەنی عامر][٢٩] ئەوانە ئێمە پێمان دەوتن قورئان خوێنەکان لەکاتی ئێمەدا ئەوان بە ڕۆژ دەچوون داریان دەهێنا و دەیان فرۆشت و بە شەویش شەونوێژیان دەکرد)[٣٠].

لە ڕیوایەتێکی تردا ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (حەفتا گەنجی ئەنصاری ناویان (القرّاء) واتە: قورئانخوێنەکان، لەمزگەوت دەبوون، کە ئێوارەیان لێدەهات دەچوونە گۆشەیەکی شاری مەدینە [بۆ لای مامۆستایەك سەرتاسەری شەو قورئانیان دەخوێند و فێری دەبوون] و نوێژیان دەکرد، خزمانیان وایاندەزانی کە ئەوان هەر لەمزگەوتن و کەسانی ناو مزگەوتیش وایاندەزانی ئەوان گەڕاونەتەوە لای کەس و کاریان، تاڕۆژ هەڵدەهات ئینجا دەچوون ئاوکێشیان دەکرد و دەچوون داریان دەهێنا و لای ژوورەکانی ماڵی پێغەمبەر ﷺ دایان دەنا، [لە ڕیوایەتێکی تردا کە ڕۆژیان لێدەبووەوە ئەوانەی کە توانایان هەبوو دەچوون داریان دەبڕی و دەیان هێنا وئاوکێشییان دەکرد، ئەوەشی توانای دارایی هەبووایە دەچوون مەڕیان دەکڕی و دەیان هێنا و سەریان دەبڕی و چاکیان دەکرد و لای ژوورەکانی ماڵی پێغەمبەر ﷺ هەڵیاندەواسی بۆ خێر][٣١] لە ڕیوایەتێکی تردا [دەفەرموێت: ئەوان بەڕۆژ دەچوون ئاوکێشیان دەکرد و ئاویان دەهێنا بۆ مزگەوت، وە دەچوون دار فرۆشیان دەکرد و بە پارەکەی خواردنیان دەکڕی بۆ هەژارەکانی (أهل الصفة) واتە: ئەوانەی بێکەسوکار بوون و بێجێگەبوون][٣٢]. [ئەو کۆمەڵە گەنجە هەموویان بەیەکەوە پێغەمبەر ﷺ ناردنی

(٢٨) انظر: تفصيل ذلك في (السريا و البعوث النبوية) (ص:٢٣٨).

(٢٩) أخرجه: أحمد المسند (١٤٠٧٤) و قال محققه: اسناده صحيح.

(٣٠) أخرجه: البخاري (٤٠٩٠).

(٣١) أخرجه: أحمد (١٣٤٦٢،١٢٤٠٢) و قال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، والبيهقي (الدلائل) (٣٤٩/٣).

(٣٢) أخرجه: أحمد (١٣٨٥٤) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم.

(واتە: بۆ لای ئەهلی نەجد تا بانگەوازیان بکەن بۆ ئیسلام و هەواڵی ئەو ناوە لە نزیکەوە بزانن][٣٣] هەموو بە ڕێککەوتن و پێغەمبەر ﷺ پیاوێکی لەگەڵ ناردن تا ڕێگەی ئەو ناوچەیەیان نیشانبدات ناوی (موطەلیبی سەهمی) بوو[٣٤].

(هەموو چوون تا گەیشتنە لای (بئر المعونة) (کە ١٦٠کم لە مەدینەوە دوورە) ئەو ناوچەیە هیی بەنی عامر و بەردەڵانەکانی بەنی سولەیم بوو لەهەر دووکیانەوە نزیك بوو بەڵام زیاتر لە بەنی سولەیمەوە نزیکتربوون، کاتێك لای بیرەکە لەئەوێ دابەزین ولایاندا حەرامی کوڕی مەلحانیان (لەسەر داوای خۆی) نارد بۆ لای دووژمنی خوا عامری کوڕی طوفەیل تا نامەکەی پێغەمبەریان ﷺ پێبگەیەنێت حەڕام بە هەمووانی وت: ئێوە لەئەم ناوچەیەوە لە من نزیك بن تادەچمە لایان ئەگەر ئەوان ڕێگەیان پێدام ئەوا ئێوەشم لێنزیك دەبێت، وە ئەگەر ئەوان منیان کوشت ئێوەش هاوەڵانتان ئاگادار بکەنەوە ئینجا حەڕام و پیاوێکی شەل و پیاوێکی تر ڕۆیشتنەلایان و حەڕام پێی وتن: ڕێگەم دەدەن تا پەیامەکەی پێغەمبەرتان ﷺ پێڕاگەیەنم، وتیان: بەڵێ ڕێگەت دەدەین حەڕامیش لەگەڵیاندا دواو پێی وتن: [ئەی خەڵکی ناوچەی (بیری معونە) من نێرراوی پێغەمبەری خوام ﷺ بۆ ئێوە تا شایەتی بدەن کە هیچ خوایەك نییە جگە لە (الله) وە (محمد)یش بەندە و پێغەمبەری خوایە ﷺ و ئێوەش بڕواتان بە خواو پێغەمبەرە کەی هەبێت][٣٥].

ئەو لەئەو قسانە دابوو ئەوانیش ئیشارەتیان بۆ پیاوێکیان کرد تا بچێت لە دواوە حەڕام بکوژێت، حەڕام قسەی بۆ دەکردن ئەو پیاوەش لە دوایەوە هات و ڕمێکی لە پشتەوە لێداو لەسەر سنگیەوە دەرچوو [حەڕامیش کەبینی سەری ڕمەکە لەسنگیەوە دەرچووە و خوێن لە هەموولایەکەوە هاتەدەر ئەویش بە هەر دوو دەستی مشتێك خوێنی بەسەر دەم و چاو و سەریدا ڕژاند][٣٦] وتی: (الله أكبر) بردمەوە سوێند بە خوای کەعبە. بەئەو جۆرە شەهیدیان کرد وغەدریان لێ کردن و (ئەو دووانەی تریشیان لە ناوبرد)][٣٧] و پاشان عامر کوڕی طوفەیل داوای لە بەنی عامر کرد

(٣٣) أخرجه: أحمد (١٣٤٦٢) و قال محققه: اسناده على شرط مسلم.
(٣٤) انظر: (فتح الباري) لحافظ (٣٩٠/٧).
(٣٥) أخرجه: الطبري (التاريخ) (٥٤٩/٢).
(٣٦) أخرجه: البخاري(٤٠٩٢).
(٣٧) أخرجه: البخاري (٤٠٩١)، وأحمد (١٣١٩٥) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

تا شوێنیان کەون و لە ناویان بەرن بەڵام ئەوان بەدەم بانگەوازەکەیەوە نەهاتن وتیان: ئەبو لبرائی سەرکردەیان ڕێگەی داون و پەنای داون و ئێمەش ئەو ڕێگە دانەی ئەبولبراء ناشکێنین و ڕێگریان ناکەین و ئەو بەڵێننامەیە ناشکێنین. ئینجا عامری کوڕی طوفەیل چوو هەر سێ هۆزەکەی بەنی سولەیم (عُصَّية و رعل و ذكوان)ی ئاگادارکردنەوە و هانیدان بۆ شوێن کەوتنیان و لەناو بردنیان، ئەو سێ هۆزەش قایل بوون و [بەنزیکەی (١٠٠) تیرهاویژ، شوێنیان کەوتن تا پێیان گەیشتن لە ناوچەی (بئر المعونة) و چواردەوریان گرتن][٣٨] بێئەوەی ئەوان ئاگایان لە خۆیان بێت، ئەوانیش کوتوپڕ ئەوانیان بینی شمێشرەکانیان گرت بەدەستیانەوە و لەئەو کاتەدا وتیان: خوایە ئێمە هیچ کەسێك شك نابەین ئەم هەواڵەمان بگەیەنێتە پێغەمبەری خوا ﷺ جگە لە تۆ، خوایە سەلامی ئێمەی پێبگەیەنە و ئەم هەواڵەمانی پێڕابگەیەنە].

پاشان کەوتنە شەڕکردن لەگەڵیان، بەڵام چونکە دووژمن پێشتر چواردەوری دابوون و لەئەو شوێنانەدا خۆیان قایمکردبوو، وە هەموویان تیرهاوێژبوون، کەوتنە تیربارانکردنی موسوڵمانەکان لە هەموو لایەکەوە تا هەموویان شەهیدبوون تەنها پیاوێکی شەلیان کە لەسەر چیاکە بوو، لەگەڵ کەعبی کوڕی زەید مابووەوە، بەڵام کەعب لەناو کوژراوەکاندا بوو، وە بەسەختی بریندار کرابوو ئەوان وازیان لێهێنا بوو کە ئەوان ڕۆیشتن ئەویش توانی خۆی ڕزگار بکات لەژیاندا مایەوە تا لە جەنگی خەندەقدا شەهید کرا، وە سێ کەسی تریشیان ڕزگاریان بوو کە ئەوانیش (عەمری کوڕی ئومیەی ضهمری لەگەڵ [مونذیری کوڕی محمد کە وشترەکانیان دەلەوەڕاندن، وشترێکیان لێونبوو بوو دوور کەوتبوونەوە و بەدوایدا دەگەڕان تەماشایان کرد باڵندە دڵۆپە خوێن لە قاچیان دەکەوێتە خوار و بەسەر ناوچەی دابەزینی موسوڵمانەکاندا دەسوڕێنەوە][٣٩] وتیان: سوێند بە خوا شتێك ڕوویداوە وایکردووە ئەو باڵندانە بەسەر ئەوێدا بسوڕێنەوە، هاتن و تەماشایانکرد هەموو هاوەڵانیان کوژراون و لەخوێنی خۆیاندا کەوتوون و ئەسپ سوارە تیرهاوێژەکان بەسەریانەوە وەستاون [ئەوانیش وتیان: سوێند بە خوا ئەوانە هاوەڵەکانی ئێمەیان کوشتووە نەك بەنو سولەیم و بەنی عامر ئێوە دەڵێن چی؟ ئێستا چیبکەین؟] (ئەنصاریەکە بەعەمری

---

(٣٨) أخرجه: عبد الرزاق المصنف (٩٧٤٣)، والطبراني (الكبير) (٦٧١٩)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٢٧/٦): رجاله رجال الصحيح.

(٣٩) أخرجه: البهقي (الدلائل) (٣٤٤/٣) من رواية موسى بن عقبة رحمه الله.

کوڕی ئومیەی وت: تۆ دەڵێیت چی؟ عەمریش وتی: وا بەچاکی دەزانم بگەڕێینەوە و هەواڵەکە بەپێغەمبەر ﷺ بگەیەنین، ئەنصاریەکەش (واتە: مونذیر کوڕی محمد) وتی: من خۆمم ناوێت لە دوای ئەوان و دووڕناکەومەوە لەئەو جێگەیەی کە مونذیری کوڕی عەمری تیا شەهیدکراوە و ناتوانم ئارام بم کە پیاوانێك هەواڵی کوژرانی ئەوم پێبگەیەنن [ئینجا بەرە و ئەوان چوو] جەنگا لەگەڵیان تا کوژرا، پاشان عەمری کوڕی ئومەیەیان دەستبەسەر کرد، کاتێك هەواڵی ئەوەی پێدان کە ئەو خەڵکی ناوچەی (المُضَر) عامر کوڕی طوفەیل پێشە سەری قژی عەمری تاشی و ئازادی کرد لەجیاتی دایکی کە لە سەری بوو بەندەیەك ئازاد بکات و [عامری کوڕی طوفەیل پێی وت: ئەوە کێیە؟ دەستی ڕاکێشا بۆ یەکێك لە کوژراوەکان. عەمریش وتی: ئەوە عامری کوڕی فوهەیرەیە. عامر وتی: لە دوای کوژرانی بینیم بەرزکرایەوە بۆ ئاسمان تا گەیشتە نێوان زەوی و ئاسمان پاشان هێنرایە خوارەوە و لەسەر زەوی دانرا][٤٠]

[لەئەوێدا عوروەی کوڕی زوبەیر ﷺ دەفەرموێت: لە پاشانیش جەستەی عامری کوڕی فوهەیریان نەدۆزییەوە، وایاندەزانی کە فریشتەکان شاردوویانەتەوە و لە ژێر خاکیان ناوە][٤١] [پاشان عامری کوڕی طوفەیل بە عەمری کوڕی ئومیەی وت: بگەڕێرەوە بۆ لای هاوڕێکەت (واتە: پێغەمبەر ﷺ) و هەواڵەکەی بۆ باسبکە ئینجا عەمر گەڕایەوە][٤٢] [و جبریل ﷺ پێشتر ئەو هەواڵەی گەیاندبووە پێغەمبەر ﷺ][٤٣]. پێغەمبەر ﷺ بە موسوڵمانانی ڕاگەیاند و فەرمووی: [هاوڕێیانتان هەموو بەرکەوتن (واتە: کوژراون)][٤٤]. [بەخوای خۆیان گەیشتن و لێیان ڕازیبوو، وە ئەوانیشی ڕازیکرد][٤٥]. ئەوان داوایان لەخودا کرد وتیان: [خوایە هەواڵی ئێمە بگەیەنە بە پێغەمبەر ﷺ][٤٦] و هاوەڵانمان [و پێیان ڕابگەیەنە کە ئێمە بە تۆ

---

(٤٠) أخرجه: البخاري (٤٠٩٣).

(٤١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٧/١٩)، والبيهقي (الدلائل) (٣٤٢/٣)، وابونعيم (الدلائل) (٤٤٢)، و قال الهيثمي في (المجمع) (١٢٧/٩): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(٤٢) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٤٢/٣) من رواية موسى بن عقبة.

(٤٣) أخرجه: البخاري (٢٨٠١).

(٤٤) أخرجه: البخاري (٤٠٩٣).

(٤٥) أخرجه: البخاري (٢٨٠١).

(٤٦) أخرجه: مسلم(٦٧٧)، و البيهقي (الدلائل) (٣٤٣/٣).

گەیشتین و ئێمە ڕازین لە تۆ، وە تۆش ڕازیت لە ئێمە] پاشان خوای گەورە [چەند ئایەتێکی لە بارەی ئەوانە] ناردە خوارە وە پاشان (نسخ) کرایەوە و دەقەکەشی ئەمەبوو: ((أَنَا قَدْ لَقِينَا رَبَّنَا فَرَضِيَ عَنَّا وَأَرْضَانَا)) واتە: ئێمە بە خوای خۆمان گەیشتین لە ئێمە ڕازیبوو، وە ئێمەشی ڕازیکرد.

ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: [نەمبینیوە پێغەمبەر ﷺ [خەفەت بخوات لە هیچ کارەساتێکی دڵتەزین وەك ئەو خەفەتەی ئەوجارە][٤٧]، [هیچ کات پێغەمبەر ﷺ زۆر زۆر غەمبار نەبووە بەئەوێنەی غەمباری ئەو ڕۆژە][٤٨] [بۆیە پێغەمبەر ﷺ یەك مانگ [لەدوای ڕکوع لەڕکاتی دووەمی] نوێژی بەیانیدا دوعای لێدەکردن][٤٩] و [دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ! الْعَنْ بَنِي لِحْيَانَ وَرِعْلًا وَذَكْوَانَ. وَعُصَيَّةَ عَصَوْا اللَّهَ وَرَسُولَهُ))[٥٠]. واتە: خوایە نەفرەت بکە لە (بەنی لحیان و رعل و زکوان و عوصەیە)کە سەرپێچی خواو پێغەمبەریان کردووە. پاشان فەرمووی ((هَذَا عَمَلُ أَبِي بَرَاءٍ، قَدْ كُنْتُ لِهَذَا كَارِهًا مُتَخَوِّفًا)). واتە: ئەمە کاری ئەبو بەرائە، من بەئەمە قایل نەبووم، وە ئەم کارەم بەلاوە ترسناك بوو. دواجار ئەم هەواڵەش گەیشتەوە بە ئەبو بەراء و زۆر ئەم کارەی لەسەر گرانبوو کە عامر پەنا دانەکەی ئەوی شکاندووە و ئەو کارەساتە تووشی هاوڕێیانی پێغەمبەر ﷺ بووە بەهۆی ڕێگە پێدان و پەنادانی ئەوەوە بووە)[٥١].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (عەمری کوڕی ئومیە لەئەو کارەساتە گەڕایەوە و لە ڕێگادا گەیشت بە دووکەسی لە خزمانی (عامری کوڕی طوفەیل) بەیەکەوە لە ژێر سێبەرێکدا لایانداو دانیشتن و عەمر نەیزانی کە ئەو دووانە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەی داون کاتێك بەیەکەوە دانیشتن لە هەر دووکیانی پرسی ئێوە لە چ هۆز و تیرەیەکن؟. ئەوانیش وتیان: ئێمە لەهۆزی بەنی عامرین، عەمری کوڕی ئومیەش لێیانگەڕا تا خەوتن، ئینجا هەر دووکیانی کوشت لە تۆڵەی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کەلەسەر دەستی بەنی عامردا کوژران. کاتێك عەمر گەڕایەوە و چووە خزمەت

(٤٧) أخرجه: مسلم(٦٧٧).

(٤٨) أخرجه: البخاري(١٣٠٠).

(٤٩) أخرجه: البخاري (٤٠٨٨).

(٥٠) أخرجه: مسلم (٦٧٧-٦٧٩).

(٥١) أخرجه: الطبري (التاريخ) (٥٤٥/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٣٨/٣)، والطبراني (الكبير) (٣٥٥/٢٠)، وابن هيشام (السيرة) (١٣٧:٣-١٣٨).

پێغەمبەر ﷺ و هەواڵەکەی پێگەیاند، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((لَقَدْ قَتَلْتَ قَتِيلَيْنِ، لَأَدِيَنَّهُمَا))[٥٢] واتە: تۆ دوو کەست کوشتوە دەبێت خوێنەکەیان بدەم.

غەزای بەنو نەضیر

جێماڵەکانی بەنونەضیری جولەکەنشین سێ میل لەمەدینەوە دوور بوو هۆزی بەنونەضیری جولەکە لەدوای جەنگی ئوحوددا شکستی موسوڵمانەکانیان بینی لەئەو جەنگەدا، ئەوانیش وەك موشریکەکان و دووڕووەکان بۆ هەلێك دەگەڕان تا ئەوانیش زەبری کۆتایی بگەیەننە موسوڵمانان. ئەم تەماع و مەرامانەش لە دوای شەهیدکردنی هاوەڵانی (رجيع) و حەفتا کەسی (بئر المعونة) زیاتر پەرەی سەند، بەنونەضیر لە دوای ئەمانە کەوتنە خۆ پڕچەك کردن و خۆ قایمکردن و ئامادە باشی بۆ پەلاماردانی موسوڵمانان، ئینجا کەوتنە پیلانگێڕان و هەڵوەشاندنەوەی پەیماننامەکانیان لەگەڵ موسوڵمانان و پەنادانی موشریکەکان و ئاگادارکردنیان لە خاڵە لاوازەکانی موسوڵمانان وەك لە غەزای (سويق)ی پێشوودا باسکرا پیلان و نەخشەیان دژ بە موسوڵمانان گەیشتە ئاستی هەوڵدان و پیلانگێڕان بۆ لەناو بردنی پێغەمبەری خوا ﷺ لە کاتی سەر دانەکەیدا بۆ لایان بۆ بژاردنی بەشی خۆیان لە خوێنی ئەو دوو کەسەی کە عەمری کوڕی ئومیەی ضەمیری بەهەڵە کوشتبوونی لە دوای گەڕانەوەی لە (بئر المعونة).

بەروار و مێژووی ئەم غەزایە ڕاستتر ئەوەیەکە لە دوای جەنگی ئوحود بووە وەك پێشەوایانی ژیاننامە نووسان: موسا کوڕی عوقبە و عوروەی کوڕی زوبیر و ئیبنو ئیسحاق و ئیبنو کەثیر و ئیبنو قەیمش ئەمەیان پشتڕاستکردووەتەوە[٥٣].

وردەکاریەکانی بەسەرهاتی ئەم غەزایە لە دوو ڕیوایەتی ناسراودا هاتووە:

ڕیوایەتی یەکەم:

لە (عبد الرَّحْمَن بن كَعْب بن مَالك عَن رجل من أَصْحَاب رَسُول الله ﷺ) هاتووە کە

---

(٥٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٣٨/٣)، والطبراني (الكبير) (٣٦٥/٢٠)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١٣٢): رجاله ثقات، و ضعفه الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (٣٠٠).

(٥٣) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (١٨٠/٣)، و (زاد المعاد) لابن القيم (١١٠/٢)، و(البداية و النهاية) لابن كثير (١٠/٤)، و (السيرة الصحيحة) للعمري (٣٠٤/١).

دەفەرموێت: (بێباوەڕانی قورەیش نامەیەکی ئاگادارکردنەوە و هەڕەشە ئامێزیان نارده سەر عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی کوڕی سەلول و هەندێك لەئەوانەی کە بەبت پەرستی مابوونەوە لە (ئەوس و خەزرەج) لە دوای جەنگی بەدر لە دەقەکەیدا هاتبوو:

"ئێوەی زۆرینەی دانیشتوانی شاری مەدینەن ئەو هاوەڵەی ئێمەتان گرتووەتە خۆ، سوێند بە خوا یان ئەوەتا بەجەنگ دێن لەگەڵیدا و دەریدەکەن لە ناوتاندا، یان ئەوە تا لەگەڵ هەموو عەرەب بەیەکەوە هێرش دەهێنینە سەرتان هەموو جەنگاوەرانتان دەکوژین و ئافرەتانتان بۆ خۆمان بە تاڵان دەبەین".

کاتێك ئەم هەڕەشەیە گەیشتە عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی و ئەو بت پەرستانەی کە لەگەڵیدا بوون هەموو یەکتریان ئاگادارکردەوە و کۆبوونەوە و خۆیان ئامادەکرد بۆ شەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی، ئەم هەواڵە گەیشتەوە بە پێغەمبەر ﷺ و چوو پێیان گەیشت و فەرمووی: ((لَقَدْ بَلَغَ وَعِيدُ قُرَيْشٍ مِنْكُمُ الْمَبَالِغَ، مَا كَانَتْ لِتَكِيدَكُمْ بِأَكْثَرَ مِمَّا تُرِيدُونَ أَنْ تَكِيدُوا بِهِ أَنْفُسَكُمْ، فَأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُرِيدُونَ أَنْ تَقْتُلُوا أَبْنَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ)). واتە: هەڕەشەکەی قورەیش بەجارێ کاریگەر بووە لە ئێوەدا و نەیتوانیوە ئەوەتان لێبکات کەئێوە بەدەستی خۆتان دەتانەوێت بەرانبەر بە خۆتانی بکەن، ئێوە دەتانەوێت بجەنگێن لەگەڵ کوڕان و برایان و خزمانی خۆتاندا و بیانکوژن. کە ئەمەیان بیست لە پێغەمبەر ﷺ ئینجا بڵاویانکردەوە دەستبەرداری ئەو کارە بوون و ئەم هەواڵەش گەیشتەوە بە قورەیش پێش جەنگی بەدر.

پاشان بێبڕوایانی قورەیش لە دوای جەنگی بەدر نامەیەکیان ئاڕاستەی جولەکەکان کرد و ئەمەش دەقەکەی بوو: "ئێوەی جولەکە خاوەن چەك و قەڵان، یان ئەوەتا بەجەنگ دێن لەگەڵ ئەو هاوەڵەی ئێمەدا یان ئەوەتا ئاوهاو ئاوهاتان بەسەر دێنین و دەست دەگەیەنینە خرخاڵەکانی ژنەکانتان".

لەدوای گەیشتنی ئەم نامەیە هۆزی بەنونەضیر کۆبوون لەسەر غەدر و پەیمان شکێنی، وپیاوێکیان نارد بۆ لای پێغەمبەر ﷺ وتیان: ئەی محمد خۆت لەگەڵ سی کەس لە هاوەڵانت وەرن، وئێمەش سی کەس لە زاناکانمان دێن و هەردوولا لە ناوچەی (المنصف)ی نێوان هەردوولادا کۆدەبینەوە، لەئەوێدا بازاناکانمان گوێت

لێگرن، ئەگەر ئەوان تۆیان بەڕاستزانی و باوەڕیان پێهێنایت ئەو کات ئێمە هەموو باوەڕت پێ دەهێنین.

دواجار پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ سی کەس لە هاوەڵانیدا ڕۆیشتن و جولەکەکانیش سی کەس لە زاناکانیان لەماڵ دەرچوون و بەرێککەوتن بۆ جێگەی دیاریکراو، لەرێگادا هەندێك لە جولەکەکان لە ناو خۆیاندا وتیان: چۆن ئێمە دەستمان پێی دەگات تا لەناوی بەرین لە کاتێکدا ئەو سی کەسی لە هاوەڵانی لەگەڵدابن کە هەموو یەکێکیان پێی خۆشە فیداکاری بێت و پێش ئەو بمرێت. ئینجا گەڕانەوە و نوێنەرێکی تریان نارد بۆ لای پێغەمبەر ﷺ وتیان: تۆ نا توانیت لە ئێمە تێبگەیت وە ئێمەش ناتوانین لێت تێبگەین بە ئامادەبوونی شەست کەس. لەبەرئەوە خۆت تەنها لەگەڵ سێ کەس لە هاوەڵانت وەرن، ئێمەش تەنها سێ کەس لە زاناکانمان دێن تا گوێت لێبگرن، ئەگەر ئەو سێ زانایەمان باوەڕیان پێهێنایت ئێمەش هەمووومان ئەو کات باوەڕت پێدەهێنین و بەڕاستت دەزانین.

پاشان پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ سێ کەس لە هاوەڵانی ڕۆیشتن، جولەکەکانیش ئەو سێ کەسەیان خەنجەریان لە خۆبەست لەژێر جلەکانیانەوە تا پێغەمبەری پێ لە ناوبەرن و فرسەتی لێبهێنن، یەکێك لە ئافرەتانی بەنو نەضیر کە دڵسۆز بوو بۆ خزمێکی موسوڵمانی خۆی بەنەمکارەی زانی و ئەو هەواڵەی بە نهێنی گەیاندە خزمە موسوڵمانەکەی خۆی کە بەنو نەضیر دەیانەوێت غەدر لە پێغەمبەر ﷺ بکەن و لەناوی بەرن. ئەو موسوڵمانەش بەڕاکردن و خێرا خۆی گەیاندە پێغەمبەری خوا ﷺ پێش ئەوەی بگاتە ئەو جێگە دیاریکراوە و هەواڵەکەی پێڕاگەیاند. پێغەمبەریش ﷺ دەستبەجێ گەڕایەوە ناو شاری مەدینە بۆ ڕۆژی دواتر بەسوپاوە چووە سەریان و ئابلۆقەی دان و پێی وتن: سوێند بە خوا ئێوە هیچ متمانەیەکتان لای من نییە مەگەر پەیمانم بدەنێ لەبەر ئەوە دەبێت پەیمانتان لێوەربگرم، جولەکەکانیش ئامادە نەبوون هیچ پەیمانێك بدەنە پێغەمبەری خوا، بۆیە لەئەوێدا پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانان لەگەڵیان بە شەڕهاتن ئەو ڕۆژە تا ئێوارە، بۆ ڕۆژی دوایی بەسوپاکەیەوە هەڵیانکوتایە سەر بەنو قورەیضەی جولەکە و بەنونەضیریان جێهێشت. وە داوایان لە بەنوقورەیضە کرد پەیمان ببەستن لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ ئەوانیش پەیمانیان بەست لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ پاشان پێغەمبەر و موسوڵمانەکان ئەوێیان جێهێشت

و گەڕانەوە، وە بۆ ڕۆژی دوایی بەسوپاکەیەوە چووە سەر بەنونەضیر و ئابلۆقەی دان و لەگەڵیان بە شەڕهاتن جولەکەکان قایل بوون بەئەوەی کە ڕێبکەون و ئەوێ بەجێبهێڵن و ئەوەی توانیان بەسەر پشتی وشتر لەگەڵ خۆیانی ببەن جگە لە چەکەکانیان کە دەبێت لەئەوێ بەجێیبهێڵن.

ئینجا بەنونەضیر کەوتنە کۆکردنەوەی کەل و پەلەکانیان ئەوەی بەپشتی وشتر هەڵبگیرێت هەتا دەرگای ماڵەکان ودارو تەختەکانیان لەگەڵ خۆیان برد و کەوتنە ڕووخاندنی ماڵەکانیان و ئەوێیان بەجێهێشت و بەرەو شام ڕەویان کرد و ئەمەش یەکەم کۆکردنەوە بوو بەرەو شام چونکە بەنونەضیر یەکێك بوون لە تیرەکانی جولەکە کەپێشتر ڕاگواستنیان تووش نەهاتبوو، لەبەرئەوەش بوو کە پێغەمبەر ﷺ ڕایگواستن و گەرواش نەبووایە خوای گەورە سزای توندی دەدان لە دونیادا.....)[٥٤].

ڕیوایەتی دووەم:

موسای کوڕی عوقبە ﷺ و عوروەی کوڕی زوبەیر ﷺ فەرموویانە: (ئەمەش بەسەرهاتی پێغەمبەری خوایە ﷺ کاتێك لەگەڵ [هەندێك لە هاوەڵانیدا کە ئەبو بەکر و عومەر و عەلی یان ﷺ لەناو دابووو] چوونە لای بەنو نەضیر تا ئەو بڕە پارەیە بدەن کە بەگوێرەی ڕێککەوتنامەی مەدینە پێویست بوو لەسەریان بیدەن وەك بەژداریکردنیان لە دانی پارەی خوێنی دوو کوژراوەکەی بەنی عامر چونکە پەنادرا و بوون لەلایەن پێغەمبەری خوا ﷺ، وە پێشتریش بەنونەضیر سیخوڕیان دەکرد بە سەر موسوڵمانانەوە کاتێك کە قورەیش هاتبوونە لای کێوی ئوحود بۆ شەڕکردن لەگەڵ موسوڵماناندا و پەیوندیان پێوە کردبوون و هانیاندابوون بۆ دژایەتیکردن و جەنگاندن لەگەڵ موسوڵمانان.

کاتێك پێغەمبەر ﷺ چووە لایان بۆ ئەو مەبەستە، ئەوان وتیان پێشوازیت لێبێت ئەبو لقاسم بۆچی هاتوویت؟ پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((پیاوێك لە هاوەڵانم دوو پیاوی لە کیلاب یاخود بەنی عامر کوشتووە کە پێشتر پە نادراو بوون لەلایەن

(٥٤) أخرجه: عبد الرزاق (المصنف) (٩٤٢٢، ٩٧٣٣)، وابوداود (٣٠٠٤)، والبيهقي (الدلائل) (١٧٨/٣)، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٢٣/٧): أخرجه ابن مردويه باسناده صحيح، وقال الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٩٥): اسناده صحيح.

منەوە و داواکراوە لەمن کە پارەی خوێنی هەر دووکیان بدەم ودەمەوێت ئێوەش لەئەمەدا کۆمەکیم بکەن)) وتیان: بەڵێ خۆشەویستی و ڕێزمان هەیە بۆت ئەی ئەبولقاسم] دابنیشە تا پێویستییەکەت بۆ دابین بکەین و نان بخۆیت لامان و ئێمەش ڕاوێژی ناوخۆمان بکەین تا [کۆمەکیت بکەین لەئەوەی بۆی هاتووی بەشێوەیەك کە تۆ پێت خۆشە] [دانیشە لامان تابۆت کۆدەکەینەوە] پێغەمبەر ﷺ و ئەو هاوەڵانەی کە لەگەڵیدابوون دانیشتن لەژێر سێبەری دیواری [قەڵاکەیاندا و لەئەو کاتەدا ئەبو بەکر لای ڕاستیەوە دانیشت و عومەریش لای چەپی دانیشت وە عەلیش لەبەردەمیدا دانیشت] و هەموو چاوەڕوانی ئەوانیان دەکرد.

جولەکەکان چوونە ناو قەڵاکەیانەوە و شەیتان لەگەڵیان بوو لیان جیا نەدەبووەوە و هەموو پیلانیان گێڕا بۆ لەناوبردنی پێغەمبەر ﷺ و لەناو خۆیاندا وتیان: هیچ کات ئەوەندە لێمان نزیك نابێت تا ئێمە لەناوی بەرین و بحەوێینەوە و ئەم بەڵایەمان لەسەر لابچێت و بێترس ژیان بەسەر بەرین [ئێستاش کێ دەچێتە سەربانی ئەو خانووە و بەردێکی گەورەی بەسەردا بخاتە خوارەوەو ڕزگارمان بکات لە دەستی]؟ پیاوێکیان کە ناوی [عەمری کوڕی جەحاش بوو] وتی: ئەگەر پێتان باشە دەچمە سەربانی ئەو ماڵەی کە [ئەو لەژێر سێبەری دیوارە کەیدایە] و بەردێکی بەسەردا بەردە دەمەوە و دەیکوژم. [ئەو پیاوە چوو تا ئەو کارەی ئەنجام بدات وەك خۆی دەیویست] و لەئەوێدا خوای گەورە جبریلی ؑ نارد بۆلای پێغەمبەر ﷺ و هەواڵی پیلانەکەیان و گفتوگۆیان لە ناو خۆیاندا بۆ ئەنجامدانی ئەو کارەیان پێگەیاند، خوای گەورەش پێغەمبەری ﷺ پاراست. لەئەوێدا پێغەمبەر ﷺ هەستاو وەك بەرە و پێویستی دەست بەئاو بچێت [پاشان ئەبو بەکر و عومەر و عەلی ﷺ بەدوایدا چوون] و هاوەڵانی تری هەر لەشوێن دانیشتنەکانی خۆیاندا مانەوە و پێغەمبەر ﷺ دەستبەجێ گەڕایەوە بەرەو شاری مەدینە و [جولەکەکانی دووژمنی خوا هەر لە چپەچپ و پیلانگێڕانی خۆیاندا بوون، کاتێك کە پیلانی خۆیان گێڕا و نەخشەی خۆیان تەواوکرد بۆ لەناو بردنی پێغەمبەر ﷺ، ئینجا سەرکردەکانیان هاتن و لەگەڵ هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ دانیشتن و چاوەڕێی پێغەمبەریان ﷺ دەکرد] زۆر لەئەوێدا چاوەڕێیانکرد، تا لەدوایدا پیاویك لەمەدینەوە هات و پرسیاریان لێکرد لە بارەی پێغەمبەر ﷺ و پیاوەکە وتی: پێی گەیشتم [دەگەڕایەوە ناو شاری مەدینە

و گەیشتبووە کۆڵانەکانی مەدینە] جولەکەکانیش لەئەوێدا وتیان: محمد پەلەی کرد و چاوەڕێی نەکردین تا ئەوەی بۆی هاتبوو بۆی جێبەجێ بکەین. پاشان هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ئەوێیان بەجێهێشت و گەڕانەوە بۆ شاری مەدینە [پاشان قورئان دابەزی بۆ سەر پێغەمبەری خوا ﷺ و پیلانی دووژمنانی خوای ئاشکراکرد و ئەم ئایەت پیرۆزە دابەزی: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ نِعْمَتَ ٱللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هَمَّ قَوْمٌ أَن يَبْسُطُوٓاْ إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ ۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ۚ وَعَلَى ٱللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ ٱلْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ ﴾ (المائدة). واتە: [ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە دەبێ یادی نیعمەتەکانی خوا بکەنەوە بەسەرتانەوە، کاتێك هۆزی بەنو نەضیر ویستیان دەستدرێژی بکەنە سەرتان، خواش دەستدرێژیەکەی ڕاگرتن و ئێوەی پاراست، دەی کەواتە لەخوا بترسن و پارێزگاری بن، دەبێت ئیمانداران هەر پشت بەخوا ببەستن (تا هەمیشە فریایان بکەوێت)].

دوای ئاشکرابوونی غەدر و پیلانەکەیان، خوای گەورە فەرمانی بە پێغەمبەرەکەی کرد [هێرش بەرێتە سەریان و بجەنگێت لەگەڵیاندا] و ڕایانگوازێت و دووریان بخاتەوە لە مەدینە، بەرە و هەرجێگەیەك کە خۆیان دەیانەوێت ڕەوبکەن. [پێغەمبەریش ﷺ هەستا بە ئەنجامدانی فەرمانەکەی خواو، داوای لێکردن کە لە شاری مەدینە دەربچن و ئەوێ بەجێبهێڵن. جولەکەکان وتیان: بۆ کوێمان دەردەکەیت و بۆ کوێ بڕۆین؟ پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: بۆ جێگەی (الحشر) (واتە: وڵاتی شام) کاتێك دووڕووەکانی مەدینە ئەمەیانزانی کەچ کارەساتێك ڕووبەڕووی براو پشتیوانە جولەکەکانیان هاتووە نوێنەری خۆیان ناردەلای جولەکەکان و پێیان وتن: ئێمە لەگەڵتانین هەتا مردن ئەگەر جەنگان [ئێمە لەگەڵتانین] و سەرتاندەخەین وە ئەگەر دەرکران [هەموو لەگەڵتان دێین] و لێتان جیانابینەوە دواناکەوین.

سەرکردەی جولەکە ئەو ڕۆژە (حُيي بن الأخطب) بوو، جولەکەکان متمانەیان بە بەڵێنەکانی دووڕووەکان هەبوو، لەهەمان کاتدا ورەیان بەرز بووەوە و شەیتان خەیاڵی سەرکەوتنی خستە دڵیانەوە لەئەوێدا هەموو بانگیان لە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی کرد وتیان سوێند بە خوا هەرگیز دەرناچین وە ئەگەر بجەنگێت لەگەڵماندا ئێمە لەگەڵت دەجەنگین.

ئینجا پێغەمبەر ﷺ فەرمانی دایە هاوەڵانی هەموو چەکیان هەڵگرت و لە [مانگی (ربیع الأول)دا] بەڕێککەوتن بۆ ئەنجام گەیاندنی فەرمانەکەی پێغەمبەری خوا و جەنگ لەگەڵ جولەکەکانی بەنو نەضیر. جولەکەکانیش خۆیان لە خانوو قەڵاکانیاندا قایمکرد. پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی کاتێك گەیشتنە نزیك خانوو و کوڵان و قەڵاکانیان نەیانویست بواری شەڕ کردنیان بدەن لە خانوو و قەڵاکانیاندا، خوای گەورەش ورەی بەرز و ژیریی پێبەخشین و بواری بۆ ڕەخساندن و پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدا خانووە نزیکەکانیان بڕوخێنرێت و هەندێك لە دارخورماکانیان ببڕن یان بسوتێنێن [بۆ ئەوەی جێگەی شەڕگەکە فراوانتربێت بۆ جەنگ]، [جولەکەکانیش دەیانوت: محمد تۆ ڕێگریت دەکرد لە خراپەو خراپەکارانت گازندە دەکرد ئەی بۆ چی تۆ دارخورماکان دەبڕی و دەیان سوتێنیت؟] [دیسان لەئەوێدا جولەکەکان موسوسڵمانانیان لە کەدار دەکرد لەدوای ڕوخاندنی هەندێك لەماڵەکانیان و بڕینی هەندێك لە دارخورماکانیان و پێیاندەوتن: ئایە درەخت چ تاوانێکی هەیە خۆ ئێوە خۆتان بە چاکەکار دەزانن]. خوای گەورە جولەکەکان و دووڕوەکانی تۆقاند و هیچیان نەیانتوانی دەست لە موسوڵمانان بکەنەوە. هەر کاتێکیش موسوڵمانان پێشی خانوویەکیان بڕووخاندایە زیاتر دەتۆقین و دواوەی خانووەکانی خۆیان دەڕووخاند و لێی دەرباز دەبوون ورەو هێزی ئەوەیان نەبوو کە بێنەدەر بۆ شەڕ لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی دا.

بەئەم جۆرە موسوڵمانان ماڵ بەماڵیان ڕووخاندو [جولەکەکان هەرکات کوڵان و خانوویەکیان لە دەست بدایە لە دواوە کونیان دەکرد پاشان دەیانگرت وەك شورایەکیان لێدەکرد] کاتێك نزیك بوو جولەکەکان دواهەمین خانوویان بڕوخێت و هەر لەچاوەڕوانی بەڵێنی دووڕوەکاندا بوون تا بەتەواوەتی بێهیوا بوون [ئەو کات ورەیان بە تەواوی ڕووخاو خۆیان دا بەدەستەوە، پێغەمبەریش ﷺ ڕێکەوت لەگەڵیاندا کە خوێنیان نەڕێژێت و لەئەوێ دەریان بکات و بیاننێرێتە ناوچەی (اذرعات) ی شام] و هەر کەلوپەل و پارە و شتومەکێکیان لەسەر پشتی وشتر بۆیان دەڕوات لەگەڵ خۆیان ببەن] جگە لە چەك و قەڵغانەکانیان کە پێویستە بەجێیبهێڵن و لەگەڵ خۆیان نەیبەن. [لە هەموو بەنونەضیردا تەنها دوو پیاویان موسوڵمان بوو یەکێکیان (یامینی کوڕی عومەیر) بوو ئەوی تریشیان ناوی (ئەبو سەعدی کوڕی

وەهەب] بوو [یەکێکیان بەئەوی تری وتبوو: سوێند بەخوا ئێمە باش دەزانین کە ئەوە پێغەمبەری خوایە ئیتر چاوەڕوانی چی بکەین؟ با موسوڵمان بین و خوێن وماڵمان پارێزراو دەبێت. هەر لە شەودا ئەو دووانە بە نهێنی هاتن موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند وخوێن وماڵ وسامانیان پارێزراو بوو][55] ئیتر جولەکەکان تەواو شپرزە بوون و (ئەوەی توانیان لە ماڵ وسامانەکانیان باریان کردە سەر پشتی وشترەکانیان. پیاوی وایان هەبوو خانووەکەی خۆی دەڕووخاند و چوارچێوەی دەرگاکەی دەهێناو باری دەکردە سەرپشتی وشترەکەی و خۆی ئامادە دەکرد. [محمدی کوڕی مەسلەمە ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەر ﷺ منی نارد بۆ لای بەنونەضیر و ماوەی سێ ڕۆژی دانێ تا خۆیان ئامادەبکەن و ئەوێ بەجێبهێڵن][56] بەڵام لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: [پێغەمبەر ﷺ ماوەی دە ڕۆژی دانێ تا خۆیانی تێدا ئامادە بکەن و ئەوێ بەجێبهێڵن][57]. پاشان ئەوێیان بەجێهێشت هەریەکەیان بەلایەکدا ڕۆیشت و کوڕانی ئەبو حەقیقی سەرکردەیان ماڵ و سامانێکی زۆریان لە ئاڵتون و زیو لە پێش چاوی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی لەگەڵ خۆ برد کاتێك کە دەرچوون خوای گەورەش ئەو چەند ئایەتەی سورەتی (الحشر)ی سەبارەت بەئەوان دابەزاند کە دەفەرموێت:

﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ۝١ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَخۡرَجَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ مِن دِيَٰرِهِمۡ لِأَوَّلِ ٱلۡحَشۡرِۚ مَا ظَنَنتُمۡ أَن يَخۡرُجُواْۖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمۡ حُصُونُهُم مِّنَ ٱللَّهِ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنۡ حَيۡثُ لَمۡ يَحۡتَسِبُواْۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعۡبَۚ يُخۡرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيۡدِيهِمۡ وَأَيۡدِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ۝٢ وَلَوۡلَآ أَن كَتَبَ ٱللَّهُ عَلَيۡهِمُ ٱلۡجَلَآءَ لَعَذَّبَهُمۡ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابُ ٱلنَّارِ ۝٣ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمۡ شَآقُّواْ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥۖ وَمَن يُشَآقِّ ٱللَّهَ فَإِنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلۡعِقَابِ ۝٤ مَا قَطَعۡتُم مِّن لِّينَةٍ أَوۡ تَرَكۡتُمُوهَا قَآئِمَةً عَلَىٰٓ أُصُولِهَا فَبِإِذۡنِ ٱللَّهِ وَلِيُخۡزِيَ ٱلۡفَٰسِقِينَ ۝٥﴾(الحشر)[58].

واتە: [هەرچی لەئاسمانەکان و زەویدا هەیە یادی خوایان کردووە بەپاکی و بێگەردی، هەر ئەویش باڵادەست و دانایە(١). ئەو خوایە ئەو زاتەیە، ئەوانەی بێباوەڕ بوون لە خاوەنانی کتێب، هەڵیکەندن لە شوێنەواریان و ناچاری کۆچی

(٥٥) أخرجه: أبونعيم (الدلائل) (٤٢٧)، والواقدي (المغازي) (٣٥٣/١).

(٥٦) أخرجه: البيهقي(الدلائل) (٣٦٠/٣).

(٥٧) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٣٦٩/١) ـ والصالحي (السيرة الشامية) (٤٥٥/٤).

(٥٨) أخرجه: الطبري (التاريخ) (٢/ ٥٥١)، وابن هيشام (السيرة) (١٤٣/٣) عن ابن اسحاق، و أبو نعيم (الدلائل) (٤٢٥، ٤٢٦) عن عروة بن الزبير، و البيهقي (دلائل) (٣٥٩/٣، ١٨٠) عن موسى بن عقبة و عروة بن الزبير رحمهما الله تعالى.

کردن لە یەکەم دەستپێکردنی کۆکردنەوەو دەرکردنیاندا، ئێوە بەتەما نەبوون و گومانتان نەدەبرد ئاوا بەئاسانی بڕۆن، ئەوانیش گومانیان وابوو کە بەڕاستی قەڵاکانیان بەرگریان لێدەکات لە ویست و فەرمانی خوا، ئەوسا ئیتر لە لایەکەوە خوا بەڵای بەسەرهێنان کە بەخەیاڵیاندا نەهاتبوون و حسابیان بۆ نەکردبوو، ئەوسا خوا ترسێکی فڕێدایە دڵیانەوە، بەناچاری دەستیان کرد بەکاولکردنی خانووبەرەو ماڵەکانیان بەدەستی خۆیان و دەستی ئیمانداران، کەواتە: ئەی خاوەن بیروهۆش و دوور بینەکان دەرس و پەندو ئامۆژگاری وەربگرن (جولەکە هەروا بۆیان ناچێتە سەر)﴿٢﴾. خۆ ئەگەر خوا چۆڵکردنی لەسەر بڕیار نەدانایە، ئەوە هەر لە دنیادا سزای دەدان، لە قیامەتیشدا سزای ئاگری دۆزەخ بۆیان ئامادەیە (چونکە زۆر دڵڕەق و پیلانگێرن)﴿٣﴾. ئەو سزایە بەهۆی ئەوەوە بوو بەڕاستی ئەوانە دووژمنایەتی خواو پێغەمبەرەکەیان کرد، ئەوەش دژایەتی ئایینی خوا بکات، با چاك بزانێت خوا سزاو تۆڵەی زۆر بەئێش و ئازارە﴿٤﴾. هەر درەختێکی تەڕتان بڕی بێت یان وازتان لێهێنابێت و لەسەر بنجی خۆی ما بێت (لە خەیبەردا)، بەفەرمانی خوا بووە و ویستی ئەوی لەسەرە، تا تاوانباران و لە سنوور دەرچووەکان سەرشۆڕ و خەجاڵەت بکات]﴿٥﴾.

دایکی بڕواداران عائیشە ﵂ دەفەرمویێت: [پێغەمبەر ﷺ ڕایگواستن بەرەو شام چونکە ئەوان لەئەو بەشەی جولەکە بوون کە پێشتر ڕاگواستنیان نەهاتبووە ڕێ و خوای گەورە پێویستی کردبوو لەسەر جولەکە هەریەکێکیان بەشی خۆی لە دەربەدەری و ڕاگواستنی بەربکەوێت ئەگەر ئەمەیان تووش نەهاتایە خوای گەورە سزای دەدان بە کوشتن و کۆیلایەتی][٥٩].

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەفەرمویێت: (بەنو نەضیر ڕاگوێزران و ژنان و منداڵان و سامانەکانیان بە سەر پشتی وشترەوە بەڕێککەوتن بەفیز و لە خۆباییەوە و لە دوایانەوە دەف بەدەست و جوزەلە لێدەر و گۆرانی بێژیان بە دواوە بوو گۆرانیان دەوت بە شێوەیەك لەئەو زەمانەدا وێنەیان نەبوو، لەئەوکارەیاندا [یەکێك لەسەرکردەکانیان پێستە وشترێکی پڕ لە خشڵ وزێڕو زیوی بەرزکردبووەوە و

(٥٩) أخرجه: عبد الرزاق (المصنف) (٩٧٣٢)، والحاكم (المستدرك) (٤٨٣/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، و البيهقي (الدلائل) (١٧٨/٣)، وصححه الشيخ الألباني في (فقه السيرة) (١٧٨/٣).

بەفیزەوە دەیگووت: ئا ئەمەمان ئامادەکردووە بۆ بەرزکردنەوە و نزمکردنەوەی زەوی، ئەگەر دارخورماشمان لەپاش بەجێمابێت خورماکانی خەیبەرمان بەسە. ئینجا هەموو کەلوپەل و پێویستییەکانیان بەسواری شەسەد وشتر بارکرد و هەندێکیان بەرەو خەیبەر ڕۆیشتن و هەندێکیان بەرەو (اذرعات)ی شام، وە هەندێك لە سەرکردە و ناودارەکانیان کەڕوویان کردبووە خەیبەر: سەلامی کوڕی ئەبوحەقیق و حویەی کوڕی ئەخطەب و کینانەی کوڕی ڕەبیعی کوڕی ئەبو حەقیق، ئەوانە چوونە خەیبەر و دانیشتوانەکەی بە گەورەو سەرکردەی خۆیانیان قبولکردن](٦٠).

هەندێك لە موسوڵمانەکانی ئەنصاری ناو شاری مەدینە ویستیان ڕێگربن لە چوونی هەندێك لە منداڵەکانیان کە پێشتر بووبوونە جولەکە و لەگەڵ بەنو نەضیر دەژیان.

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (هەندێك لە ئافرەتانی ناو شاری مەدینەکە منداڵیان بۆ نەئەما و زوو دەمردن، بەڵێنیان دەدا ئەگەر منداڵیان بۆ بمێنێت بیکەنە جولەکە، کاتێك بەنو نەضیر ڕاگوێزران و هەندێك لەمنداڵانی ئەنصاریان لە ناودا بوون، ئەنصاریەکان وتیان: ئێمە ناهێڵین منداڵەکانمان لەگەڵیان بڕۆن، ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دابەزاند:﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِ......﴿٢٥٦﴾ ﴾(البقرة). واتە: [زۆرە ملێ نییە لە قبوولکردنی هیچ ئایینێکدا]).(٦١) پاشان دەستکەوتەکانی بەنونەضیر سەرجەم بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بوو تا لە هەر کارێکدا خۆی دەیەوێت بەکاریبهێنێت، وەك ئیمامی عومەری کوڕی خەطاب ﷺ دەفەرموێت: "سامانەکانی بەنو نەضیر لەئەو دەستکەوتانە بوو کە بەتایبەت خوای گەورە بەخشیبووی بە پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانان ڕۆڵیان نەگێڕا بوو لە دەستەبەسەراگرتنیدا. لەبەر ئەوە ئەو سامانە تایبەتبوو بە پێغەمبەری خواوە ﷺ و خواردنی ساڵێکی خێزانەکانی لێجیادەکردەوە و ئەوەشی کەدەمایەوە هەمووی بەکاردەهێنا بۆ کڕینی ئەسپ و چەك وتفاقی سەربازی بۆ تێکۆشان لە پێناوی خوای گەورەدا"(٦٢).

---

(٦٠) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٣٧٤/١)، والصالحي(السيرة الحلبية) (٥٦٥/٢).

(٦١) أخرجه: ابوداود (٢٦٨٢)، والنسائي (الكبرى) (١٠٩٨٢)، و البيهقي (الكبرى) (٩/ ١٨٦)، وابن حبان (١٤٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، و صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٣٣).

(٦٢) أخرجه: البخاري(٤٠٣٣، ٤٨٨٥)، ومسلم (١٧٥٧)، وابوداود (٢٩٦٥).

لەئەوێدا پێغەمبەر ﷺ لەئەو دەستکەوتانە بەشی کۆچکارانی یەکەم جاری شاری مەککەی دا تا ئەرکی سەرشانی پشتیوانانی برایان کەمبێتەوە، و لە پشتیوانان دا تەنها بەشی دوو کەسی هەژارو کەمدەستی دا ئەو دووانەش (سیماکی کوڕی خەرشە، سەهلی کوڕی حونەیف) بوون.

لە دوای ئەو دابەش کردنە کۆچکاران خانووەکانی پشتیوانانیان بەجێهێشت و نیشتەجێی خانووەکانی بەنو نەضیر بوون و نۆژەنیان کردەوە بۆ خۆیان[٦٣].

بەئەم جۆرەش خوای گەورە ڕاگواستنی بەنو نەضیری کردە هۆکاری شکاندنی ورەو هێزی جولەکە و دووڕووەکان لە شاری مەدینەدا و بەنو قورەیضەی ناچارکرد پەیمان لەگەڵ موسوڵمانان تازە بکەنەوە لە کاتی ئابڵوقەدانی بەنو نەضیردا دوو ڕوەکانیش هەرگیز بەڵێنی خۆیان نەهێنایە دی، جولەکەکان بۆیان ڕوونبووەوە کە چیتر نابێت پشت ببەستن بە دووڕووەکان. بەئەم جۆرەش قەوارەی موسوڵمانەکان زیاتر بەهێزبوو لە دوای ڕزگاربوون لە بەنو نەضیر و کەڵك وەرگرتن لە زەوی زارەکانیان و سوککردنی ئەرکی سەرشانی پشتیوانانی دانیشتوانی شاری مەدینە[٦٤].

غەزای نەجد

ئەم غەزایە بۆ تەمێکردنی ئەو هۆزانە بوو کە لەئامادەکردندا بوون بۆ هێرش کردنە سەر موسوڵمانان. هەواڵ گەیشتە مەدینە کە هەرسێ هۆزی بەنومحاریب وبەنو سەعلەبە وبەنی فەطفان لە خۆئامادەکردندان بۆ پەلاماردانی شاری مەدینە. پێغەمبەر ﷺ دەستپێشخەریکرد لە ئامادەکردنی سوپایەك لە موسوڵمانان و هێرشیان بردە سەر هۆزی بەنو لحیان کە پێشتر خوبەیب و هاوڕێیانیان شەهید کرد بوو لە بیری (الرجیع)ی ناوچەی نەجد. کاتێك دووژمنان هەواڵی ئامادە بوونی سوپای موسوڵمانانیان پێگەیشت بە هەموو لایەکدا هەڵهاتن و لە بەرزایی چیاکاندا خۆیان قایمکرد.[٦٥]

---

(٦٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٤٤/٣)، والبيهقي (الدلائل) (١٨٢/٣).
(٦٤) انظر: (السيرة النبوية الصحيحة) (٣١٠/١).
(٦٥) انظر: (السيرة) لابن هشام (٣٢١/٣)، و (البداية) لابن كثير(٨١/٤)، و (التاريخ) لخليفة بن خياط (ص:٧٧).

غەزای بەدری کۆتایی

دەرچوونی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بۆ ئەم جەنگە بۆ ئەوە بوو بەڵێنی خۆی بباتە سەر کە لەدوای تەواوبوونی جەنگی ئوحود دابووی بە ئەبوسوفیان کە ساڵی ئاینده هەردوو سوپا بەیەك بگەن لەمەرزی بەدردا.

عوروەی کوڕی زوبیر ﷺ و موسای کوڕی عوقبە ﷺ فەرموویانە: (پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی ئاگادار کردەووە کە خۆیان ئامادەبکەن بۆ بەیەکگەیشتنی سوپای ئەبو سوفیان لەبەدر. پێغەمبەر ﷺ بەڕاستی ڕاستگۆ و پەیمانبەرە سەربوو. لەئەو کاتەدا شەیتان پیاوانی خۆی (واتە: دووڕووەکان)ی هاندا تا بەناو موسوڵماناندا بلاوببنەوە و پڕو پاگەندەی ترسناکیان لە ناودا بلاوبکەنەوە و بیانترسێنن و پێیانبلێن: هەواڵمان پێگەیشتووە کە قورەیش سوپایەکی گەورەی ژمارە زۆری وەك تاریکی شەوی بۆ ئامادەکردوون و ئاواتیانە پێتانبگەن و لە ناوتانببەن ئێوەش وریابن و مەڕۆن.

خوای گەورەش موسوڵمانانی لەئەو ترس و دڵە ڕاوکێیەی شەیتان و دووڕووەکان پاراست و هەموو گوێڕایەڵی خواو پێغەمبەر ﷺ بوون. خۆیان سازدا بۆ دەرچوون و هەندێك کاڵای بازرگانیشیان لەگەڵ خۆیان برد وتیان: دەچین ئەگەر بە ئەبوسوفیان گەیشتین ئەوا ئەو کارەبوو کەبۆی چووین، ئەگەر پێی نەگەیشتین ئەو کات کاڵاکانی خۆمان دەفرۆشین و مامەڵە دەکەین. چونکە بەدر مەرزێکی بازرگانی بوو هەموو ساڵێك بازرگانەکان ڕوویان تێدەکرد و کڕین وفرۆشتنیان تێدا ئەنجام دەدا.

موسوڵمانان لە [مانگی شەعباندا مەدینەیان بە جێهێشت و بەڕێککەوتن بۆ ڕووبەڕوو بوونەوی ئەبو سوفیان] ڕۆیشتن تا گەیشتنە ناوچەی بەدر، [لەئەوێ هەشت ڕۆژمانەوە و چاوەڕێی ئەبوسوفیانیان کرد] و پێویستی خۆیان لەئەو ناوە بەجێگەیاند و مامەڵەی خۆیان کرد، وە ئەبوسوفیان نەخۆی و نەسوپاکەی نەهاتنە ئەو جەنگە و لەئەوێدا [مەخشی کوڕی عەمر ضەمری کەپێشتر پێغەمبەر ﷺ پەیمانی ئاشتی لەگەڵ مۆرکرد بوو وەك سەرکردەیەکی بەنو نەضومرە لە غەزای وەدان] لەئەوێدا مەخشی کوڕی عەمر وتی: سوێند بە خوا ئێمە هەواڵی ئەوەمان پێگەیشتبوو کە ئێوە هەموو لە ناوچوون، ئێستا چی ئێوەی گەیاندووەتە ئەم مەرزە؟ [ئایا بۆ بەشەڕکردن لەگەڵ قوڕیش گەیشتوونەتە ئەم مەرزو کانیاوە؟ پێغەمبەر ﷺ

فەرمووی: ((بەڵی ئەی برای کوڕی ضەمرە))] لەئەوێدا پێغەمبەر ﷺ مەبستی بوو مەخش ئەم هەواڵە بگەیەنێتە قورەیش.

دواجار پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (ئێمە لەسەر بەڵێنەکەی ئەبوسوفیان بۆ شەڕکردن لەگەڵیان هاتووینەتە ئێرە ئەگەر تۆش ئارەزووت لێیە ئێمە پەیمانەکەمان لەگەڵتان هەڵدەوەشێنینەوە و بەشمشێرەکانمان لەگەڵتان بەشەڕ دێین و ئەم شوێنە بەجێناهێڵین [تا خوای گەورە نێوان ئێمە و ئێوە یەکلادەکاتەوە] ؟ مەخشی کوڕی عەمر وتی: [ناسوێند بەخوا ئێمە هیچ پێویستمان بەجەنگ کردن لەگەڵ تۆ نییە] و پەنا بەخوا پەیمانەکەمان لەگەڵتان دەبەینە سەر و دەستتان لێناکەینەوە.

دواجار وادەگێڕنەوە کەپیاوێکی خوزاعی ناوی (حومام) دەبێت بەئەوێدا تێدەپەڕێت و موسوڵمانان دەبینێت و دەڵێت: ئەوانە کێن؟ ئەوانیش لە وەڵامدا دەڵێن: ئەوانە پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵەکانییەتی و چاوەڕوانی ئەبوسوفیان و قورەیش دەکەن. دواجار ئەم پیاوە خوزاعیە خۆی دەگەیەنێتە قورەیش.

عوروە ﵀ دەفەرموێت: [ئەو پیاوە خوزاعییە کە دەگاتە ناو شاری مەککە هەموو لێی کۆدەبنەوە و هەواڵی مەرزی بەدری لێدەپرسن] و ئەویش لەئەوەڵامیاندا دەڵێت: محمد و هاوەڵانی لەئەوێ چاوەڕوانی ئێوە دەکەن، [و دواتر باسی ئامادە باشی موسوڵمانان دەکەن و دەمەقاڵەیان لەگەڵ بەنی ضومرە، ئەم هەواڵەش قورەیش بە تەواوی دەتۆقێنێت]. ئەبو سوفیان دەڵێت: سوێند بەخوا هەواڵەکانی ڕاستە. ئینجا قورەیش هەموو کەوتنە خۆ ئامادەکردن و پارە کۆکردنەوە و هاندانیان و کەمتر لە ئوقیە ئاڵتونیان لە کەس وەرنەدەگرت.

[پاشان ئەبو سوفیان لەگەڵ سوپای مەککە] بەڕێککەوتن تا گەیشتنە ناوچەی (میجەنە) لە (عوسفان) لەئەوێ ماوەیەك مانەوە پاشان ئەبو سوفیان و هاوەڵانی کەوتنە ڕاگۆڕینەوە و بڕیاریان هاتە سەر ئەوەی هەموو بگەڕێنەوە [وتیان: ئەی کۆمەڵانی قورەیش لەشکر کێشیتان لەئەمساڵدا بەکەڵك نایەت] بەڵکو لە ساڵێکدا بەکەڵك دێت کە باران زۆر باری بێت و لە وەڕی باش هەبێت بۆ ئاژەڵەکانتان و [شیری باش هەبێت بۆ خواردنەوەتان، بەڵام ئەم ساڵتان وشکە ساڵییە و لەبەر ئەوە من وا دەگەڕێمەوە و ئێوەش بگەڕێنەوە. پاشان هەموو گەڕانەوە و دانیشتوانی مەککە

ئەم سوپایەیان ناونا: سوپای (سەویق) واتە: شۆربا، پێیان دەوتن ئێوە دیارە تەنها بۆ شۆربا خواردن ڕۆیشتوون)[٦٦].

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (لەئەوێدا ترسنۆکان گەڕانەوە، و ئازاکان خۆیان بۆ جەنگ و مامەڵە ئامادەکرد کە چوونە جێشەڕگە کە لەئەوێ کەسیان نەبینی و کەوتنە کڕین و فرۆشتن ومامەڵە وخوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند کە دەفەرموێت: ﴿ فَٱنقَلَبُوا۟ بِنِعْمَةٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوٓءٌ وَٱتَّبَعُوا۟ رِضْوَٰنَ ٱللَّهِ ۗ وَٱللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾ ﴾(آل عمران)[٦٧]. واتە:[ئەوسا ئیتر موسوڵمانان گەڕانەوە هاوڕێ لەگەڵ فەزڵ و نازو نیعمەتی خوایی دا، هیچ ناخۆشیەکیشیان بۆ پێش نەهات، چونکە شوێنی ڕەزامەندی خوا کەوتبوون و (هەر ئەوەشیان مەبەست بوو)، خوای گەورەش هەر خۆی خاوەنی فەزڵ و ڕێزێکی زۆر گەورەیە]. بەئەم جۆرە خوای گەورە سەربازەکانی خۆی شکۆمەند کرد و ڕێز و پایەیانی لەناو سەرجەم عەرەبدا بەرزکردەوە و موشریکەکانی تیا سەر شۆڕکرد و بۆ هەموو کەسی دەرخست کە چەندە ترسنۆك و بێوەرەن پاشان موسوڵمانان بە سەلامەتی و شکۆمەندی و قازانجی باشی کاڵاکانیانەوە گەڕانەوە ناو شاری مەدینە.

غەزای (دومة الجندل)

هەواڵ گەیشتە مەدینە کەهەندێك لە خێڵە عەرەبەکان خۆیان کۆکردووەتەوە لە ناوچەی (دومة الجندل) بەمەبەستی پەلاماردانی ئەو کاروانە بازرگانیانەی کە بەناوچەکەدا تێدەپەڕن، وەلە بیری ئەوەدان کە لەمەدینە نزیك ببنەوە و پەلاماری بدەن.

لەسەر ڕوودانی ئەم غەزایە تەنها دوو گێڕانەوە هەیە:-

١-لە گێڕانەوەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ بەئەم شێوەیە دەفەرموێت: (دواتر پێغەمبەر ﷺ غەزای (دومة الجندل)ی ئەنجام دا وە ئیبنو هیشام ﷺ دەڵێت: [ئەو

(٦٦) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٣٨٦-٣٨٧)، وابن هشام (السيرة) (٣/١٦٤، ١٦٥)، والطبري (التاريخ) (٢/٥٥٩) واللفظ لموسى بن عقبة و الزيادات لعروة وابن اسحاق.

(٦٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١١٦٣٢)، و النسائي (التفسير) (١٠٣) وقال محققه: حديث صحيح، و قال الهيثمي في (المجمع) (٦/١٢١): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير سعيد بن المنصور و هو ثقة، وقال السيوطي في (اسباب النزول) (ص: ٦١)، وفي (الدر المنثور) (٢/١٠١): أخرجه النسائي وابن أبي حاتم و الطبراني بسند صحيح.

غەزایە لە (ربيع الاول)دا ڕوویدا پێغەمبەر ﷺ سیباعی کوڕی عورفطەی غفاری[بەسەرکاری مەدینە دانا لە شوێنی خۆی تا دەگەڕێتەوە. ئیبنو ئیسحاق دەڵێت: پێغەمبەر ﷺ دووچاری هیچ ڕووبەڕووبوونەوەیەك نەبووەتەوە بەرلەئەوەی بگاتە شوێنی مەبەست پاشان گەڕاوەتەوە بەدرێژایی ماوەی ئەو ساڵە لەمەدینە مایەوە)[٦٨].

٢-لە گێڕانەوەکەی واقیدیدا کە گێڕانەوەیەکی درێژە بەڵام لەڕووی (سەنەد)ەوە پشتی پێنابەسترێت، چونکە واقیدی لەئەو ڕووەوە گوێ پێنەدراوە تەنها بەمەبەستی شارەزابوون باسیدەکەین.

واقیدی ﷺ دەڵێت: (عبدالرحمن کوڕی عبدالعزیز لە عەبدوڵلای کوڕی ئەبوبەکرەو بۆمان دەگێڕنەوە، کەهەردووکیان ئەم ڕووداوە دەگێڕنەوە، بەڵام یەکێکیان زیاتر لەئەوی تریان بێجگە لەئەوانیش کەسانی تر دەیگێڕنەوە دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ دەیویست نزیك ببێتەوە لەناوچەکانی شام، چونکە بەنزیك بوونەوەی موسوڵمانان ترس و بیم دەخاتە نێو دڵ و دەروونی قەیسەری ڕۆمەکان وە هەواڵیش گەیشتبووە پێغەمبەر ﷺ کە لە ناوچەی (دومة الجندل) خێڵێکی زۆری تێدایە خەریکی چەتەگەری و پەلاماردانی ئەو کاروانە بازرگانیانەن کە کەلوپەل و پێویستی خەڵك بۆ شارەکان دەبەن و بە ناوچەکەیاندا تێدەپەڕن، چونکە بازاڕێکی گەورە لەناوچەکەدا هەبوو لەگەڵ ئەوەشدا دەیانویست لەمەدینە نزیك ببنەوە تا هێرش بکەنە سەر شاری مەدینە بۆیە پێغەمبەر ﷺ بۆیان دەرچوو لەمەدینە و ڕووە و ناوچەکەیان ڕۆیشت، موسوڵمانان بەشەو دەڕۆیشتن بەڕۆژیش لە بۆسەدابوون و بە پەنهانی دەڕۆیشتن پێغەمبەر ﷺ ڕێبەرو چاوساغەکەی لە بەنی (عوذرە) لەگەڵ خۆیدا برد کە ناوی (مذکور) بوو بەمەبەستی ڕێگا نیشاندان و شارەزای ناوچەکە. پێغەمبەر ﷺ بە پلانێکی ورد ڕێگەی دەبڕی لەڕێگای سەرەکی لایدابوو تاکو سەریان لێتێکبدات و لەپڕ هەڵبکوتێتە سەریان کاتێك گەیشتە نزیك (دومة الجندل) شوێن هەڵگرەکە هەواڵی دایە کە لەئەوەرگا و مەڕو ماڵاتی بەنی (تمیم) لەئەو ناوەدا نزیکن دواتر لەپڕ هێرشیان کردە سەر مەڕو ماڵات و شوانەکانیان و دەستکەوتێکی زۆریان لێگرتن و هەندێکیان لێدەستگیرکردن ئەوانی تریش هەریەکە بەلایەکدا ڕایانکرد، هەواڵ گەیشتە خەڵکی

(٦٨) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٤٧/٢)، والطبري (التأريخ) (٥٦٤/٢)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٨٩/٣)، وابن كثير (البداية) (١٠٥/٤)، وابن هشام (السيرة) ١٦٨/٣.

(دومة الجندل) ئەوانیش ڕایان کرد و بڵاوەیان لێکرد، پاشان پێغەمبەر ﷺ چووە ناوچەکەیان، وهیچ کەسێکیان بەرچاو نەکەوت چەندین ڕۆژ لەئەوێ مانەوە تیپە چەکدارەکانی بەئەملاولادا دەنارد پاشان لەکاتی گەڕانەوەدا محمدی کوڕی موسلەمەی ئەنصاری کەسێکی لێدەستگیرکردن و هێنایە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و پرسیاری لێکرد لەبارەی خەڵکەکە وتی: دوێنێ ڕایان کرد پێغەمبەر ﷺ باسی ئیسلامی بۆ کرد، ئەو کەسەش موسوڵمان بوو پاشان گەڕایەوە بۆ شاری مەدینە)[٦٩].

غەزای (بني مصطلق) یان (مريسيع)

بنی مصطلق لقێك بوون لەهۆزی خوزاعە (خوزاعەش هۆزێکی قەحطانی یەمەنی بوون)، (مصطلق) ناوی باپیرە گەورەیانە ناوی خۆی جوذیمەی کوڕی سەعدی کوڕی عەمر بوو، ئەو غەزایە لەمانگی شەعبانی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا ڕوویدا بەپێی ڕاسترین فەرموودەی زانایانی سیرە لەئەوانە (موسای کوڕی عوقبە، عوروەی کوڕی زوبەیر، قەتادە، ابن سعد، حاکم، ئیبنو قتیبە، البلازی، الذهبی، ئیبنو قیم، ئیبنو حجر، ئیبنو کثیر).

ئەوەی ئەم بۆ چوونە پشتڕاستدەکاتەوە ئامادەبوونی سەعدی کوڕی موعاذی ئەنصارییە ﷺ لەئەو غەزایەدا چونکە سەعدی کوڕی موعاذی ئەنصاریی لە پاش غەزای (بنی قوریظە) بەشەهیدی مرد بەهۆی خوێنبەربوونی شادەماری قۆڵی کە لە غەزای خەندەقدا دووچاری بووبوو، غەزای (بنی قوریظە)ش لە مانگی (ذي القعدة) لە ساڵی پێنجەمدا داڕوویداوە بەپێی ڕاسترین بۆچوون غەزای بەنی مصطلقیش لەپێش ئەو دابووە[٧٠].

بۆ ئەنجامدانی ئەم غەزایە گەلێك هۆکار هەبوون لەئەوانە: بەژداریکردنی ئەم خێڵە لەگەڵ هاوبەشدانەرەکانی مەککە لە غەزای ئوحوددا، وەهەروەها لەڕووی جوگرافیاوە شوێنی نیشتەجێبوونیان کەوتبووە سەر ڕێگای سەرەکی نێوان مەککە و مەدینە ئەمەش وایکردبوو ببنە لەمپەر لەبەردەم بڵاوبوونەوەی ئیسلام لەئەو

(٦٩) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٤٠٣/١، ٤٠٤)، ونقله البيهقي في (الدلائل) (٣٩٠/٣).

(٧٠) أنظر: (فتح الباري) (٥٤٦/٧)، (البداية) (١٥٦/٤)، (تأريخ الاسلام) (٢٧٢/٢)، وأخرجه: ابن قتيبة (المعارف)(ص:٧٠)، ابن سعد (الطبقات) (٦٣/٢)، البلاذري (انساب الاشراف) (٦٤/١)، البيهقي (دلائل النبوة) (٤٤/٤، ٤٥)، وانظر (مرويات غزوة بني المصطلق) (ص: ٩٧) و (سبيل الهدى والارشاد) (٣٥٥/٤).

ناوچانەدا وەیەکێکیش لەبتە گەورەکانی عەرەب لەناوچەکەیاندا بوو کە ناوی (مناة) ە و زۆرێك لە خێڵە عەرەبەکان بەگەورەیان دەزانی و دەیانپەرست وە لەڕووی ماددی و مەعنەوی قازانجیان لێدەکرد.

سەرەتای ئەمەش کاریان دەکرد بۆ کۆکردنەوەی ماڵ و سامان و چەك و سەربازو دانانی کۆسپ لەڕێگەی بانگەوازی ئیسلامیدا بەتایبەتی دوای نسکۆی ئوحود لەبەر ئەوانە زۆر پێویست بوو هێزو توانا سەربازییەکانیان ئاسان تێکبشکێنرێت و لەناوببرێن و پەیکەری (مناه) بڕۆخێنرێت لەبەرئەوە دەسەڵاتیان نەگاتە لوتکە و هیچ پێگەیەکی ئاینی و سەربازی و بازرگانیان نەمێنێت، ناوچەکەشیان بلکێنرێت بەدەوڵەتی ئیسلامی تازە گەشەسەندووەوە، فراوانکردنی دەسەڵاتی موسوڵمانەکان بەسەر ئەو ناوچانەدا بۆ بێهێزکردنی قورەیش و ترساندنی خێڵە عەرەبەکانی تربوو کەهەمان بیرکردنەوەی قورەیشیان هەبوو.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (بە پێغەمبەری خوایان ﷺ ڕاگەیاند کە (بني مصطلق) بەسەرکردایەتی حارثی کوڕی ئەبو ضیرار خۆیان کۆکردووەتەوە بەمەبەستی هێرش هێنانە سەر مەدینە)[٧١].

واقیدی دەڵێت: (... ئەسپ سوارەکانیان لەناوچەکەی خۆیان هاتنە دەرەوە و پێشڕەویان کرد بەرەو مەدینە هەواڵەکەیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕاگەیاند ئەویش بوریدەی کوڕی حەصیبی ئەسلەمی نارد بۆ دڵنیابوون لەڕاستی هەواڵەکە، ئەویش پاش دڵنیابوون لەڕاستی هەواڵەکە گەڕایەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وەلەهاتنی سوپاکە ئاگاداری کردەوە پێغەمبەری خواش ﷺ خەڵکی کۆکردەوەو پێیڕاگەیاندن)[٧٢].

ئیبنو سعد ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ بوریدەی کوڕی حەصیبی ئەسلەمی نارد بۆ ئەوەی زیاتر لەبارودۆخەکە ئاگاداری بکاتەوە ئەویش خۆی وانیشاندا کە بۆ هاوکاریان هاتووە تا دواجار لەمەبەستیان تێگەیشت کە دەیانەوێت هێرش بکەنە سەر مەدینە وئەویش هەواڵەکەی گەیاندە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ)[٧٣].

---

(٧١) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٠٨/٢)، ابن هشام (السيرة) (٢٤٧/٣)، ابن كثير (البداية) (١٨/٤).
(٧٢) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٤٠٤/١)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٤٦/٤).
(٧٣) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٦٣/٢).

پێغەمبەری خوا ﷺ بە خێرایی موسوڵمانانی هاندا بۆ بەژداریکردن و دەرچوون بۆ ئەو غەزایە، لەئەم غەزایەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوسەری بەڕێزی عائیشەی کچی ئەبوبەکری صدیقی لەگەڵ خۆیدا برد، هەروەك خۆی دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر بیویستایە سەفەر بکات یاخود دەربچێت بۆ غەزایەك تیروپشکی لەنێوان هاوسەرەکانیدا ئەنجام دەدا، هەرکامێکیان ناوی دەرچووبایە لەگەڵ خۆیدا دەیبرد)[٧٤].

(غەزای (بني مصطلق) ڕوویدا پێغەمبەری خوا ﷺ تیروپشکی لەنێوان هاوسەرەکانیدا ئەنجامدا هەروەك کاری هەمیشەی بوو من لەناویاندا دەرچووم)[٧٥]. لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژی دوو شەممە دەرچووین لەمەدینە کە تەنها دووشەو لەمانگی شەعبان مابوو [حەوت سەد جەنگاوەر][٧٦]. [وە سێ سەد ئەسپسواری لەگەڵدا بوو][٧٧]. زەیدی کوڕی حارثی کردە سەرکاری مەدینە لەجێگای خۆی. لەگێڕانەویەکی تردا [ئەبوزەری غەفاری یاخود نومەیلەی کوڕی عەبدوڵلای لیثی داناوە][٧٨].

پێغەمبەری خوا ﷺ بەپەلە موسوڵمانانی کۆکردەوە و بەخێرایی ڕۆیشتن دووڕووەکان بەسەرکردایەتی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی بۆ یەکەم جار لەئەم غەزایەدا بەژداربوون بەمەبەستی دەستخستنی دەستکەوتی شەڕو دروستکردنی پەشێوی و ئاژاوەنانەوە و دڵەڕاوکێ لەناو موسوڵماناندا و هەوڵدان بۆنانەوەی جیاوازی و دووبەرەکی و ناکۆکی لە نێوانیاندا لەبەر ئەمانە بەژداری ئەم غەزایەیان کرد، لە ڕێگادا موسوڵمانەکان سیخوڕێکی (بني مصطلق) یان دەستگیرکرد بەر لەگەیشتنیان، پێغەمبەری خوا ﷺ جابری کوڕی عەبدوڵلای ئەنصاری نارد بۆ کارێکی نهێنی و پێویست کاتێك گەڕایەوە پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی دەکرد لەسەر پشتی وشترەکەی، جابر ﷺ دەڵێت: (أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ [لِحَاجَةٍ] وَهُوَ مُنْطَلِقٌ إِلَى بَنِي الْمُصْطَلِقِ [فَرَجَعْتُ] وَأَتَيْتُهُ وَهُوَ يُصَلِّي عَلَى بَعِيرِهِ [وَوَجْهُهُ عَلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ]فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ[فَأَشَارَ إِلَيَّ]وَقَالَ لِي بِيَدِهِ هَكَذَا (وَأَوْمَأَ زُهَيْرٌ الراوي بِيَدِهِ نَحْوَ الأَرْضِ) وَأَنَا أَسْمَعُهُ يَقْرَأُ، يُومِئُ بِرَأْسِهِ. فَلَمَّا فَرَغَ [دعاني فقال]: ((مَا فَعَلْتَ فِي

---

(٧٤) أخرجه: البخاري (٤١٤١).

(٧٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٥١/٣).

(٧٦) أخرجه: الذهبي (تأريخ الاسلام) (٢٣٠/١).

(٧٧) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٤٠٤/١).

(٧٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٥/٣).

الَّذِي أَرْسَلْتُكَ لَهُ؟ [إِنَّكَ سَلَّمْتَ عَلَيَّ آنِفًا وَأَنَا أُصَلِّي](و)[إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ أُصَلِّي])(٧٩). واتە: (پێغەمبەری خوا ﷺ [بۆ کارێکی پێویست منی نارد] لەئەو کاتەی کە دەرچووم بۆ غەزای (بني مصطلق) کاتێك [گەڕامەوە] پێیگەیشتم نوێژی دەکرد لەسەر پشتی وشترەکەی [بێ ئەوەی ڕووشی لەڕوگە (قیبلە) بێت] سەلامم لێکرد وەڵامی نەدامەوە [ئاماژەی بۆ کردم] بەدەستی کە دابنیشم منیش گوێم لێ بوو قورئانی دەخوێند لە نوێژەکەیدا (زوهیری راوی کە ڕوداوەکە دەگێڕێتەوە بەدەستی ئاماژەی ڕووەو زەوی کرد) کاتێك تەواو بوو [بانگی کردم] فەرمووی: ((چیت کرد بۆ ئەو مەبەستەی ناردمیت [تۆ سەلامت لێکردم بەر لە ئێستا و منیش نوێژم دەکرد] [وەڵامم نەدایەوە هیچ شتێك ڕێگرنەبوو لەوەڵامدانەوەت تەنها نوێژکردنەکەم نەبێت])).

دواتر موسوڵمانان گەیشتنە ئاوەکانی (بني مصطلق) کە کەوتبووە نێوان (کدیر) بەدووری (١٢٠کم) و عەسفان بەدووری (٨٠کم) لە مەککەوە موسوڵمانان لەناکاو هێرشیان بردە سەریان بێئەوەی ئاگایان لەخۆیان بێت ماوەیەك خۆیان ڕاگرت و شەڕیان کرد پاشان خوای گەورە تێکی شکاندن و بەزین و هەموویان دەستگیرکران تەنها سەرۆکەکەیان نەبێت کە ناوی (حرثی کوڕی ضرار) بوو، لەئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ هێرشی بردە سەر (بني مصطلق) کە لەبێئاگایدابوون خەریکی ئاودانی ئاژەڵەکانیان بوون شەڕکرا لەگەڵ ئەوانەی شەڕیان کرد و هەندێکیان کوژران و ئەوانی تریش دەستگیرکران، لەئەو ڕۆژەدا (جویریە کچی حارث) دەست پێغەمبەری خوا ﷺ کەوت پاشان بووبە هاوسەری بەڕێزی)(٨٠).

لەگێڕانەوەی ئیبنو ئیسحاقیش ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت تاگەیشتە سەر ئاوی (مریسیع) کە ئاوێکی (بني مصطلق) بوو ئەم غەزایە بەناوی غەزای ((مریسیع) هاتووە کەبەناوی ئەم ئاوەوەیە). لە ناوچەی (کدیری بەرەو کەناری دەریا) پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمانەکانی ئامادەکرد و خەڵکەکەشی بەرە و ناوچەکە بردوو شەڕ دەستپێکرد خوای گەورەش (بني مصطلق)ی تێکشکاند ئەوەی کوژرا کوژرا ئەوانی تریش لەگەڵ ماڵ و منداڵ و ئاژەڵەکانیان بوون بەدەستکەوتی موسوڵمانان

---

(٧٩) أخرجه: احمد (١٤٥٩٤)، البخاري (١٢١٧)، مسلم (٥٤٠)، النسائي (١١٨٨)، ابن ماجة (١٠١٨) و اللفظ لمسلم والزيادة للبخاري واحمد وغيرها..

(٨٠) أخرجه: احمد (٤٨٧٣)، والبخاري (٢٥٤١)، ومسلم (١٧٣٠)، وابوداود (٢٦١٦، ٢٦٣٣).

و پێغەمبەری خواش ﷺ دابەشیکردن بەسەر موسوڵماناندا)[٨١]. لە گێڕانەوەیەکی تردا: (پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵ و منداڵێکی ئێجگار زۆری دەستکەوت و بەسەر موسوڵمانەکاندا دابەشیکرد لە ناویاندا (جویریەی کچی حارث) هەبوو کە گەورەی ئافرەتانی هۆزەکەی بوو)[٨٢]. لە گێڕانەوەیەکی تردا: (لەئەنجامدا دە کەسیان لێکوژرا ئەوانی تریش هەمووی بەدیل گیران)[٨٣].

حافظ ئیبنو حەجر هەردوو گێڕانەوەکەی کۆکردووەتەوە و دەڵێت: (پێدەچێت لەکاتی دەستپێکردنی شەڕەکەدا (بني مصطلق) کەمێك خۆیان ڕاگرتبێت کاتێك کوژراو زۆربوو لەناویاندا شکستیان خوارد و ڕایانکرد و کتوپڕ موسوڵمانەکان گەیشتنە سەریان ئەوان لەسەر ئاوەکە خۆیان گرتەوە و ڕیزیان بەست و دامەزران وەك خۆئامادەکردن دووبارە بۆ جەنگ و دواجار شەڕ دەستیپێکردەوە لەنێوانیاندا پاشان موسوڵمانەکان سەرکەوتن بەسەریاندا)[٨٤]. دروشمی موسوڵمانەکان لەئەم غەزایەدا بریتی بوو لە (ئەی سەرکەوتوو بکوژە، بکوژە).

لە سنانی کوڕی وبرەی جوهەنی ﷺ دەفەرموێت: [«كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي غَزْوَةِ الْمُرَيْسِيعِ (وهي) غَزْوَةِ بَنِي الْمُصْطَلِقِ فَكَانَ [شعارنا]: ((يَا مَنْصُورُ أَمِتْ أَمِتْ»))] [٨٥].واتە: (لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بەژداری غەزای (مریسع)مان کرد کە غەزای (بنی مصطلق) بوو دروشمان بریتی بوو لە (ئەی سەرکەوتوو بکوژە، بکوژە). پێغەمبەری خوا ﷺ ماوەیەك لەخاکی دووژمندا مایەوە وبتە گەورەکەی کە ناسرابوو بە(مناة) تێکشکاند وە بتخانەکەی ڕووخاند. لە عوروەی کوڕی زوبەیرەوە دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ غەزای (مریسیع) کۆتای پێهێنا هەرلەئەو شەوەدا (مناە)ی گەورەی تاغوەتی تێکشکاند و پەرستگاکەشی ڕووخاند کە کەوتبووە نێوان سەرووی (مشلیل)و دەریاوە)[٨٦].

---

(٨١) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٠٤/٢)، وابن هشام (السيرة) (٢٤٦/٣)، وسنده ضعيف كما قال الشيخ الالباني في تخريج (فقه السيرة) (ص: ٣٠٨)، وأخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٦/٤).

(٨٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٨/٢٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٤٢/٦): رجاله ثقات.

(٨٣) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٤٠٧/١).

(٨٤) أنظر: (فتح الباري) (٥٤٢/٧).

(٨٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٩١٣/٣)، والطبراني (الكبير) (٦٤٩٦) واسناده حسن كما قال الهيثمي (المجمع) (١٤٥/٦)، وقال الارناؤوط في تخريج (زاد المعاد) (٩٩/٣): أخرجه ابو الشيخ في ا(خلاق النبي ﷺ) (ص: ١٥٥) (رقم: ٤٧٤) باسناد منقطع، وقال صاحب (صحيح السيرة) (رقم: ٤٠٩): اسناده حسن.

(٨٦) أخرجه: ابن ابي حاتم (التفسير) (٢٥٠/٤)، وقال الحافظ في (الفتح) (٨٣٧/٨): مرسلٌ جيد.

هەوڵدان بۆ هەڵگیرساندنی ئاژاوە لەنێوان کۆچکارەکان و پشتیوانەکاندا

سەرۆکی دووڕووەکان عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی هەلێکی قۆستەوە ئەویش بەڕووداوێك بوو لەنێوان کەسێکی کۆچکارو یەکێکی پشتیواندا ڕوویدا ویستی بەئەم جۆرە دەمارگیری خێڵایەتی بوروژێنێت ئاژاوە و پەشێوی و ناکۆکی بنێتەوە لە نێوان کۆچکردووەکان و پشتیوانەکاندا، لەڕاستیدا ئەو ڕووداوە بووە هۆی دەرخستنی ڕووی ڕاستەقینەی ئەوان بۆ موسوڵمانان.

لە زەیدی کوڕی ئەرقەمەوە دەڵێت: (بەژداری ئەم غەزایەمان کرد لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکێکمان لەعەرەبە دەشتەکییەکان لەگەڵدا بوو پەلەمان دەکرد بۆ گەیشتن بە ئاوەکە بەڵام دەشتەکییەکان هەموو جار پێشمان دەکەوتن، یەکێك لەئەوان زووتر گەیشتە سەرئاوەکە، حەوزێکی لێدروست کرد و چواردەورەکەی لەبەرد هەڵچنی و ڕێکی خست بۆ [هاوەڵەکانی] خۆی هەتا دێن لەئەوێدا: پیاوێکی ئەنصاری هات بەرەو لای حەوزەکە و ڕێشمەی وشترەکەی شلکردبووەوە بۆئەوەی ئاو بخواتەوە کۆچەرییەکە ڕێگەی نەدا [ئەنصاریەکەش بەردێکی لەدیواری حەوزەکە دەرهێناو فڕێیدایە ناو ئاوەکەوە وئاوەکەش ڕژاو لەبەری ڕۆیشت و لێڵبوو وە کەمی کرد و، کۆچەریەکەش توڕەبوو دارێکی بەرزکردەوەو کێشای بەسەری ئەنصارییەکەداو سەری شکاند])[٨٧].

لەگێڕانەوەکەی ئیبنو ئیسحاقدا دەڵێت: (کاتێك غەزای (بني مصطلق) تەواو بوو پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی لەسەر ئاوەکە خێوەتەکەیان هەڵدا بە مەبەستی ماوەیەك مانەوە لەئەوێدا، خەڵکەکەش ئاویان دەبرد، عومەری کوڕی خەطاب ﷺ کرێ گرتەیەکی لە هۆزی غەففاری لەگەڵ بوو بەناوی (جەهجاهی کوڕی مەسعود) جڵەوی ئەسپەکەی بۆ ڕادەکێشا لەسەر ئاوەکە لەگەڵ سینانی کوڕی وەبرەی جوهەینی هاوپەیمانی بنی عوفی کوڕی خەزرەج بوو بەشەڕیان)[٨٨].

(٨٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٠٤١)، والترمذي (٣٣١٣) وقال حسن صحيح واللفظ له، والحاكم (٤٨٨/٢) وصححه ووافقه الذهبي، وقال الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤٠): صحيح الاسناد.

(٨٨) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٠٤/٢)، وابن هشام (السيرة) (٢٤٥/٣)، واللفظ له، والبيهقي (الدلائل) (٤٦/٤)، ويؤيده رواية عروة وقال عنه الحافظ (الفتح) (٧٣٨/٨): مرسل جيد، واصله في الصحيحين، وقال صاحب (صحيح السيرة)

دوو گێڕانەوەی تریش هەن چۆنییەتی ڕوودانی ئەم کارەساتەمان بۆ باسدەکەن کە لەنێوان ئەو دوو کەسەدا ڕوویداوە:

لە جابرەوە ﷺ دەڵێت: ((لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بەژداری غەزای (بنی مصطلق) مان کرد](٨٩) [لەناو کۆچەرییەکان کەسێکی سوعبەتچی هەبوو بەدەستی لەپشتی ئەنصارییەکی دا ئەنصاریەکەش زۆر توڕەبوو لەسەر ئەمە بوو بەشەڕیان ئەنصارییەکە هاواری دەکردە](٩٠) ئەنصارییەکان و کۆچەرییەکەش هاواری دەکردە کۆچکارەکان [خەڵکەکەش کۆبوونەوە لەسەر هەردوولایان هەندێکیان دەیانوت: کۆچکارەکان هاواربمان گەنێ و فریامان کەون هەندێکیش دەیانوت: ئەنصارییەکان بمان گەنێ و فریامان کەون](٩١). [ئینجا بوو بەکێشمە کێشمیان تاوەکو کەوتنە ناوبژیوانیان](٩٢). دەڵێت: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ ئەمەی بیست فەرمووی: ((مَا بَالُ دَعْوَى الْجَاهِلِيَّةِ)) (ئەوە چییە؟ هاوارکردنی سەردەمی نەفامی دەکەن) [پاشان فەرمووی: ئەو کێشەیە چییە؟](٩٣) وتمان: [ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دوو مێرد منداڵ بوو بەشەڕیان].(٩٤) یەکێك لە کۆچەرییەکان لە یەکێکی ئەنصاری داوە. فەرمووی: ((دَعُوهَا فَإِنَّهَا مُنْتِنَةٌ وفي رواية [خَبِيثَةٌ]: [لَا بَأْسَ، لِيَنْصُرِ الرَّجُلُ أَخَاهُ ظَالِمًا أَوْ مَظْلُومًا، فَإِنْ كَانَ ظَالِمًا فَلْيَنْهَهُ، فَإِنَّهُ لَهُ نُصْرَةٌ، وَإِنْ كَانَ مَظْلُومًا فَلْيَنْصُرْهُ))(٩٥). واتە: (وازی لێبهێنن ئەوە بۆگەنە لە گێڕانەوەیەکی تردا [ئەوە پیسە] هیچی تێدا نییە هەموو کەسێك با براکەی خۆی سەربخات ئەگەر ستەم کاربێت ڕێگەی نەدا ستەمەکەی بکات، ئەوەش سەرکەوتنە بۆ ئەو ئەگەر ستەم لێکراو بوو پشتی بگرێت و سەریبخات).

[جابر ﷺ دەڵێت: ئەنصارییەکان ژمارەیان زۆرتر بوو لە کۆچکترەکان لەسەرەتای هاتنیان بۆ مەدینە پاشان کۆچکاران ژمارەیان لەئەوان زیاتربووو](٩٦). (هەواڵی

---

(٤١٣): حسن لغيره.

(٨٩) أخرجه: احمد المسند (١٥٢٢٣) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٠) أخرجه: البخاري (٤٩٠٣).

(٩١) أخرجه: احمد المسند (١٤٦٣٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٢) أخرجه: ابن ابي حاتم (التفسير) (٢٧/٥) وقال الحافظ (الفتح) (٨٣٧/٨): مرسل جيد.

(٩٣) أخرجه: البخاري (٣٥١٨).

(٩٤) أخرجه: مسلم (٢٥٨٤).

(٩٥) أخرجه: احمد (١٤٤٦٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، ومسلم (٢٥٨٤).

(٩٦) أخرجه: البخاري (٤٩٠٥).

ئەم ڕووداوەش گەیشت بە عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی) (سەرۆکی دووڕووەکان) لە گێڕانەوەیەکی تردا: (هەموو دووڕووە دڵ نەخۆشەکان خۆیان دایە پاڵ عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی و پێیان وت: تۆ جێی ئومێدمان بوویت و هانت دەداین ئێستاش سوود و زیانت بەدەست نییە وە ئەو جل شڕو گەڕیدانەت بەسەر ئێمەدا زاڵکرد کە (مەبەستیان لەتازە کۆچکاران بوو)[٩٧]. (عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی توڕەبوو پاشان وتی: [ئەوەشیان پێمان کرد ئێمە بەسەر خۆماندا زاڵمانکردن لەولاتی ئێمەدا زۆربوون و زیادیان کرد].[٩٨] [تا کار گەیشتە ئەوەی بەگژماندا دێن و شەڕمان لەگەڵ دەکەن][٩٩]. دواتر بەئەوانەی دەورو پشتی خۆی وت: (ئێوە هیچ مەبەخشن بەئەوانەی لەگەڵ پێغەمبەردان بۆ ئەوەی لەدەوری کۆنەبنەوە و بلاوەی لێبکەن (مەبەستی خەڵکە کۆچکارەکان بوون) چونکە ئەوان لەگەڵ پێغەمبەر ﷺ خواردنیان دەخوارد و لە مزگەوت دەمانەوە ئەنصارییەکانیش خواردنیان بۆ ئامادە دەکردن پاشان وتی: (ئەگەر ئەوانە دەوری (محمد) یان چۆڵ کرد ئینجا خواردن بۆ (محمد)بەرن بۆ ئەوەی بۆ خۆی لێی بخوات لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵیدان پاشان بە هاوەلانی خۆی وت)[١٠٠]: [وەڵلاهی ئەگەر گەڕاینەوە بۆ مەدینە دەبێت بە هێزو خاوەن دەسەلاتەکانمان بێهێزو زەبوونەکانی شار دەربکەین ئینجا ڕووی کردە ئامادەبووانی دەوری خۆی لە خزمەکانی و پێیوتن: ئەوە خۆتان چیتان بە خۆتان کرد؟ ولاتتان بۆ خستنە سەرپشت و ماڵتان لەگەڵ بەشکردن وەڵلاهی ئەگەر دەستتان بەسامانی خۆتانەوە بگرتایە و هیچتان پێنەبەخشینایە [ئەوکاتە لە ولاتەکەتانەوە بەرەو شوێنێکی تر دەڕۆیشتن][١٠١].

زەیدی کوڕی ئەرقەم دەڵێت: (من لەپشتی مامەوە سواری وشترەکە بووم گوێم لە قسەکانی عەبدوڵلا بوو ئێمە لە خاڵوانیان بووین] قسەکانم بۆ مامم گێڕایەوە ئەویش ڕۆیشت بە پێغەمبەری خوای ﷺ وت: [پێغەمبەری خواش ﷺ ناردی بەشوێن عەبدوڵلای کوڕی ئوبەیدا] ئەویش هات دەستیکرد بە سوێند خواردن و نکۆڵی کرد

(٩٧) أخرجه: ابن ابي حاتم (التفسير) (٢٧/٥)، وقال الحافظ في (الفتح) (٨٣٧/٨): مرسل جيد.
(٩٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٥/٣).
(٩٩) أخرجه: البخاري (٣٥١٨). أخرجه: البخاري (٣٥١٨).
(١٠٠) أخرجه: الترمذي (٣٣١٣)، وقال الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤٠): صحيح الاسناد.
(١٠١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٦/٣).

و [بیانوی هێنایەوە] [بەئەوەی ئەو قسانەی نەکردووە] هاوەڵەکانی ئەو دوو ڕووەش هاتن سوێندیان خوارد لەسەری، وە پێغەمبەری خواش ﷺ باوەڕی پێکردن منیش بەدرۆ خرامەوە و [ئەنصارییەکانیش کەوتنە سەرزەنشت کردنم])(١٠٢). [هەندێك هاوەڵانی عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی لەبەردەم پێغەمبەردا دەیانوت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکرێت ئەو مێرد منداڵە بە هەڵەدا چوو بێت و قسەکانی ئەوی جوان نەبیست بێت و تێی نەگەیشتبێت].(١٠٣) [دواتر وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ زەیدی بەدرۆ خستەوە] [مامم هات بۆ لام وتی: ئەوەت دەویست پێغەمبەری خوا و موسوڵمانان لێت تورەبن]، [لێرەدا دووچاری خەم و خەفەتێکی گەورە بووم هاوشێوەی نەبوو لە ژیانمدا] [گەڕامەوە ماڵەوە زۆر بەدڵتەنگی وغەمباریەوە].(١٠٤) (دواتر نووستم).

[عومەری کوڕی خەطاب ﵁ کاتێك ئەوەی بیست هات بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتی]: [لێم گەڕێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ باڵەگەردنی ئەو دووڕوە بدەم پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: (([یاعمر]دَعْهُ لَا يَتَحَدَّثُ النَّاسُ أَنَّ مُحَمَّدًا يَقْتُلُ أَصْحَابَهُ»](١٠٥) [لَا وَلَكِنْ أَذِّنْ بِالرَّحِيلِ])). واتە: (([ئەی عومەر] وازبهێنە خەڵکی دەڵێن محمد ﷺ هاوەڵانی خۆی دەکوژێت]. [ئەو کارە ناکەین بەڵکو فەرمان دەدەم بە ڕۆیشتن و بارکردن لێرە]))، ئەویش لەکاتێکدا بوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز تیایدا نەدەڕۆیشت خەڵکەکەش هەستان و بارییان کرد...

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەڵێت: [لەئەو کاتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری ڕۆیشتنی دا و ڕۆیشتن گەیشتن بە ئوسەیدی کوڕی حوضەیری ئەنصاری سەلامی لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد و وەڵامی دایەوە و پاشان وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵڵاهی تۆ لە کاتێکدا دەڕۆیت کاتی ڕۆیشتن نییە هۆکارەکەی چییە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((أَوْ مَا بَلَغَكَ مَا قَالَ صَاحِبُكُمْ))؟ واتە: ((نەت زانیوە و پێت نەگەیشتووە هاوەڵەکەتان چی وتووە؟ وتی: کام هاوەڵ ئەی پێغەمبەر ﷺ. پێغەمبەری خوایش ﷺ فەرمووی: (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی) وتی: چی وتوە؟ فەرمووی: ((زَعَمَ أَنَّهُ إِنْ رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ أَخْرَجَ الْأَعَزّ مِنْهَا الْأَذَلّ)) واتە: ((پێی وایە بگەڕێینەوە بۆ مەدینە دەسەڵات

(١٠٢) أخرجه: البخاري (٤٩٠١-٤٩٠٣).

(١٠٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٦/٣)، والطبري (التأريخ) (٦٠٤/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٤٦/٤).

(١٠٤) أخرجه: الترمذي (٣٣١٤)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤١).

(١٠٥) أخرجه: البخاري (٣٥١٩)، ومسلم (٢٥٨٤)، ابوداود (٢٧٥٣)، ابن حبان (٥٩٩٠) واللفظ له.

دارەکان زەبوونەکان دەردەکەن)) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سوێند بەخوا تۆ ئەو وەدەردەنێیت لە مەدینە ئەگەر حەزبکەیت وەڵڵاهی ئەو بێڕێزو زەبوونە و تۆش دەسەڵاتدار و بەڕێزی لامان، پاشان وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەرمی بنوێنە لە بەرامبەری دا وەڵڵاهی کەخوای پەروەردگار تۆی بۆ ناردین خزمەکانی خەریکی دروستکردنی تاجی پاشایەتی بوون بۆی تا بیکەنە سەری، ئەو ئێستا وا هەست دەکات تۆ دەسەڵاتت لێ زەوتکردووە، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ڕۆژە خەڵکەکەی بە ڕۆیشتن سەرقاڵ کرد هەتا ئێوارە شەوەکەشی تابەیانی، سەرەتای ئەو ڕۆژەش هەرلە ڕۆیشتندابوون هەتا گەرمای ڕۆژ زۆری بۆ هێنان ئینجا لە شوێنێك خستیان پاش کەمێك بەهۆی زۆر ڕۆیشتنیانەوە خەویان لێکەوت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم ڕێ ڕۆیشتنەی بۆ ئەوە کرد تا خەڵکەکە سەرقاڵ بکات قسەو قسەڵۆك لە سەر عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەی نەکەن کە سەربکێشێت بۆ نانەوەی ئاژاوە لەناو موسوڵمانەکاندا][١٠٦].

[زەید دەڵێت کاتێك لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ دەڕۆیشتم.... سەرم داخستبوو بەخەمباری پێغەمبەری خواش ﷺ گەیشتەلام و گوێچکەی ڕاتەکاندم بە زەردەخەنەوە تەماشای کردم ئەوەندە دڵخۆشی کردم وەك ئەوەی کەبەنەمری لەدونیادا بمێنمەوە پاشان ئەبوبەکری صدیق پێم گەیشت و وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ چی پێ وتیت؟ منیش وتم: هیچ شتێك تەنها ئەوەندە نەبێت دەستی بەگوێچکەمدا هێناو بەڕوومدا پێکەنی ئەویش وتی: مژدەت لێبێت پاشان عومەری کوڕی خەطابیش پێم گەیشت بەهەمان شێوەی ئەبوبەکرم وەڵامم دایەوە کاتێك ڕۆژ بووەوە پێغەمبەری خوا ﷺ سورەتی (المنافقين)ی بۆمان خوێندەوە][١٠٧]. [پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردمە لای خۆی منیش هەستام چووم] [سورەتەکەی بۆ خوێندمەوە دواتر فەرمووی: ((إِنَّ اللهَ قَدْ صَدَّقَكَ[يَا زَيْدُ] فَدَعَاهُمُ النَّبِيُّ ﷺ (اي: المنافقين) لِيَسْتَغْفِرَ لَهُمْ، فَلَوَّوْا رُءُوسَهُمْ و كَانُوا رِجَالًا أَجْمَلَ شَيْءٍ)). واتە: خوای گەورەی ڕاستگۆیی تۆی دەرخست (ئەی زەید) پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی دووڕووەکانی کرد بۆ ئەوەی داوای لێخۆش بوونیان بۆ بکات لەلای خوای گەورە بەڵام ئەوان کەوتنە سەر بادان بە لەخۆبایی بوونەوە و گوێڕایەڵی نەکردن و هەمووشیان پیاوانێکی ڕوخسار جوان بوون][١٠٨].

(١٠٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٦/٣).

(١٠٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٠٤١)، الترمذي (٣٣١٣)، والحاكم (٤٨٨/٢) وصححه ووافقه الذهبي، و صحح اسناده الشيخ الالباني رحمه الله في (صحيح الترمذي) (٢٦٤٠).

(١٠٨) أخرجه: البخاري (٤٩٠٣، ٤٩٠٢، ٤٩٠١).

هەڵکردنی بایەکی بەهێز بۆ مردنی سەرکردەیەکی دووڕووەکان

لەڕێگای گەڕانەوەدا بایەکی توندی بەهێز بەسەر موسوڵمانەکاندا هەڵیکرد بەجۆرێك ترسیان لێنیشت، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی ڕاگەیاندن کە ئەوە لەبەر مردنی گەورە پیاوێکی دووڕووەکان هەڵیکردووە، ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (لەدوایدا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی ڕۆیشتنی بۆ خەڵکەکە دەرکرد و ڕێگای حیجازی گرتەبەر هەتاوەکو گەیشتە حیجاز لەسەرو ئاوی نەقیع لەسەر ئاوێکی هەڵقولاوی سارد و سازگار دابەزین و خستیان کە ناوی (بقعاء) بوو پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت [کاتێك نزیك مەدینە بوونەوە](١٠٩). بایەکی بەهێز بەسەر خەڵکەکەدا هەڵیکرد [هەتا وای لێهات بارەکانی دەخستن](١١٠). [وە زۆری نەمابوو سوارەکانیش بخاتە ژێرخۆڵەوە و بزریان بکات](١١١). خەڵکەکە ترسیان لێنیشت پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لَا تَخَافُوهَا، فَإِنَّمَا هَبَّتْ لِمَوْتِ عَظِيمٍ مِنْ عُظَمَاءِ الْكُفَّارِ في رواية [بُعِثَتْ هَذِهِ الرِّيحُ لِمَوْتِ مُنَافِقٍ]فَلَمَّا قَدِمُوا الْمَدِينَةَ وَجَدُوا رِفَاعَةَ بْنَ زَيْدِ بْنِ التَّابُوتِ، أَحَدَ بَنِي قَيْنُقَاعَ، وَكَانَ عَظِيمًا مِنْ عُظَمَاءِ يَهُودَ [وَكَانَ قَدْ أَظْهَرَ الْإِسْلَامَ، وَكَانَ] كَهْفًا لِلْمُنَافِقِينَ، مَاتَ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ في رواية [فَوَجَدْنَا مُنَافِقًا عَظِيمَ النِّفَاقِ مَاتَ] يَوْمَئِذٍ)) (١١٢).واتە: ((لێی مەترسن ئەوە هەڵیکردووە لەبەر مردنی یەکێك لەسەرکردەکانی بێباوەڕان. لە گێڕانەوەیەکی تردا [ئەو بایە نێردراوە بۆ مردنی دووڕوویەك] کاتێك گەیشتنەوە مەدینە بیستیان ڕیفاعەی کوڕی زەیدی کوڕی تابوت مردووە کەیەکێك بوو لەسەرکردەکانی جولەکەی بنی قەینوقاع [کە بەڕواڵەت موسوڵمان بوونی خۆی ئاشکرا کردبوو] لە ژێرەوەش لەگەڵ دووڕووەکان دەستی تێکەڵ کردبوو بەمردنی لەئەو ڕۆژەدا کەلێنێکی لەڕیزی دووڕووەکاندا دروست کرد)).

---

(١٠٩) أخرجه: مسلم (٢٧٨٢)، احمد (١٤٣٧٨) وقال محققه: حديث صحيح اسناده قوي على شرط مسلم.

(١١٠) أخرجه: ابن حبان (٦٥٠٠) وقال محققه: حديث صحيح.

(١١١) أخرجه: مسلم (٢٧٨٢).

(١١٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٧/٣)، والطبري (التأريخ) (٦٠٤/٢)، ومسلم (٢٧٨٢)، واحمد (١٤٣٧٨) وقال محققه: حديث صحيح، ابن حبان (٦٥٠٠) وقال محققه: صحيح، وابو يعلى (٢٣٠٧)، واللفظ لابن اسحاق والزيادة للمسلم وابن حبان.

لەگێڕانەوەیەکی تردا [بینیان ئەو ڕۆژە دووڕوویەکی گەورە لە دووڕووەکان مردووە]. لەگێڕانەوەیەکی تردا جابر ﷺ دەڵێت: (لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بووم بایەکی بۆگەنی پیس هەڵیکرد فەرمووی: ((أَتَدْرُونَ مَا هَذِهِ؟ هَذِهِ رِيحُ الَّذِينَ يَغْتَابُونَ الْمُؤْمِنِينَ)) واتە: ((دەزانن ئەو بایە چییە؟ ئەوە باو بۆنی ئەو کەسانەیە کە غەیبەتی باوەڕداران دەکەن)). لە گێڕانەوەیەکی تردا ((إِنَّ أُنَاسًا مِنَ الْمُنَافِقِينَ اغْتَابُوا أُنَاسًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ، فَبُعِثَتْ هَذِهِ الرِّيحُ لِذَلِكَ»))[113] واتە: ((خەڵکێك لەدووڕووەکان غەیبەتی خەڵکێك لە موسوڵمانەکانیان کردووە لەبەر ئەوە ئەو بایە هەڵیکردووە)). ئەمەش موعجیزەیەکی پێغەمبەری خوایە ﷺ ئەگینا دیاردە سروشتیەکان هیچ پەیوەندیەکیان نییە بە ژیان و مردنی هیچ کەسێکەوە (بۆ زیاتر دڵنیایی سەیری باسی مردنی ئیبراهیم کوڕی پێغەمبەری خودا ﷺ بکە).

ئەم ڕووداوەش هەریەکە لە موسای کوڕی عوقبەئەو عوروەی کوڕی زوبەیر باسیانکردووە و دەڵێن: (کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە سەر ئاوی (بقعاء) لەسەر ڕێگای عوسفان خەڵکەکە باریان دادەگرت و پشتیان لێکردەوە و بەمەبەستی حەسانەوە و سرەوتن، دووچاری بایەکی بەهێز بوون بە جۆرێك ترسیان لێنیشت وترا: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو بایە چییە لەئەم کاتەدا؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَاتَ الْيَوْمَ مُنَافِقٌ عَظِيمُ النِّفَاقِ؛ وَلِذَلِكَ عَصَفَتْ، وَلَيْسَ عَلَيْكُمْ مِنْهَا بَأْسٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَكَانَ مَوْتُهُ غَائِظًا لِلْمُنَافِقِينَ)) واتە: ((ئەمڕۆ یەکێك لە گەورەی دووڕووەکان مردووە، هەر لەبەر ئەوەشە ئەم بایە هەڵیکردووە (إِنْ شَاءَ اللَّهُ) بۆسەر ئێوە هیچ زیانێکی نابێت، مردنەکەشی دووڕووەکانی خەفەتبار و توڕەکردووە)). لە کۆتایی ئەو ڕۆژەدا بایەکەی خست و خەڵکیش خۆیان کۆکردەوە و بۆ ئەوەی بڕۆن، لەناو وشترەکاندا وشتری پێغەمبەری خوا ﷺ دیارنەما، هاوەڵە بەڕێزەکان بەپەلە ڕۆیشتن بۆ دۆزینەوەی، یەکێك لەدووڕووەکان کەلەناو ئەنصاریەکاندا بوو وتی: ئەوە ئەوانە وابەگورجی بۆ کوێ دەڕۆن؟ هاوەڵەکان وتیان: بۆگەڕان بەدوای وشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە ونبووە.

دووڕووەکەش وتی: ئایا خوا بۆ پێی ناڵێت وشترەکەی بۆ کوێ چووە و لە کوێیە؟! هاوەڵەکان قسەکەیان پێناخۆش بوو پێیان وت: خوا بت کوژێت دووڕوویی دەکەیت،

---

(١١٣) أخرجه: البخاري (الادب المفرد) (٧٣٣، ٧٣٢) وحسنه الشيخ الالباني رحمه الله في (صحيح الادب المفرد) (٥٦٢، ٥٦٣).

ئەی بۆچی غەزا دەکەیت کە ئەومت لە دڵتدایە؟ دوورِووەکەش وتی: هاتووم لەگەڵتان تاکو شتێکم لەدونیادا دەست بکەوێت، وەڵڵاهی (محمد) هەواڵی زۆر گەورەترمان لە ونبوونی وشترەکەی پێدەدات! هاوەڵەکانی سەرزەنشتیان کرد و پێیان وت: وەڵڵاهی تۆ و ئێمە هەرگیز بەیەکەوە هەڵناکەین ئەگەر بمانزانیایە ئەوە لەدڵ و دەروونتدایە بۆ ساتێکیش لەگەڵ تۆدا نەدەبووین، دوورِووەکە ماوەیەك لەگەڵیان مایەوە، پاشان هەستا و بەجێیهێشتن خوای گەورەش بەویستی خۆی قسەکانی گەیاندە پێغەمبەری خوا ﷺ و گوێ بیستی بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: دوورِووەکەش گوێی لێبوو ((إِنّ رَجُلًا مِنْ الْمُنَافِقِينَ شَمِتَ أَنْ ضَلَتْ نَاقَةُ رَسُولِ اللهِ ﷺ فقال: أَفَلَا يُحَدِّثُهُ اللَّهُ بِمَكَانِ رَاحِلَتِهِ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَخْبَرَنِي بِمَكَانِهَا،وَلَا يَعْلَمُ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّهَا فِي هَذَا الشِّعْبِ الْمُقَابِلِ لَكُمْ وَقَدْ تَعَلَّقَ زِمَامُهَا بِشَجَرَةٍ)).

واتە: ((پیاوێك لەدوورِووەکان خۆشحاڵە کەوشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ بزربووە دەڵێت: ئەوە بۆ خوا شوێنی وشترەکەی پێناڵێت تالێی نەگەرِێن من خوای پەروەردگار هەواڵی پێدام کەلەکوێیە، هیچ کەسیش غەیب نازانێت تەنها خوای گەورە نەبێت وشترەکە ئەومتا والەناو ئەو دۆڵەی بەرامبەرتانە رِێشمەکەی بەدارێکەوە گیربووە و بەستراوەتەوە پاشان هێنایانەوە بەئەو شێوەیەی کە فەرمووی، دوورِووەکەش بە خێرایی رِۆیشت تاگەیشتە ئەو کەسانەی کە قسەکەی لە لاکردبوون ئەوانیش لەشوێنی خۆیان دانیشتبوون و کەسیان لەشوێنی خۆیان هەڵنەستابوون وتی: سوێندتان دەدەم بەخوا هیچ کەسێك لەئێوە لە شوێنی خۆی هەڵنەستاوە و چوو بێت بۆ لای (محمد) قسەکانی منی بۆ گێرِابێتەوە؟ وتیان: وەڵڵاهی شتی وانەبووە کەسمان لە شوێنی خۆی هەڵنەستاوە لەدوای رِۆیشتنی تۆ لەلامان، وتی: من گوێبیستی قسەکانی خۆم بووم لە لای محمد ﷺ وەڵڵاهی ئەمرِۆ موسوڵمان بووم، من گومانم هەبوو لەسەر پێغەمبەرایەتی ئەو. گەواهی دەدەم کە ئەو پێغەمبەری خوایە ﷺ هاوەڵەکانی وتیان برِۆ بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئەوەی داوای لێخۆش بوونت بۆ بکات لای خوای گەورە، پاشان چووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وە دانی نا بە تاوانەکەیدا و پێغەمبەریش ﷺ داوای لێخۆش بوونی بۆ کرد لای خوای گەورە جابر ﷺ دەڵێت: پاشان گەرِاینەوە بۆ مەدینە بینیمان ئەو رِۆژە یەکێك لەسەرانی دوورِووەکان مردووە)[١١٤].

(١١٤) أخرجه: ابو نعيم في (الدلائل) (رقم: ٤٤٣)، والبيهقي في (الدلائل النبوة) (٥٩/٤).

عەبدوڵلای کوڕی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی داوای مۆڵەت دەکات لە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ کوشتنی باوکی

عەبدوڵلا هاوەڵێکی بەڕێزی پێغەمبەری خوابوو ﷺ ناوی خۆی (حریاب) بوو پێغەمبەری خوا ﷺ ناوی گۆڕی بۆ عەبدوڵلا (واتە: بەندەی خوا) پاشان خوا لێی ڕازی بێت لەجەنگی یەمامە لەگەڵ موسەیلەمەی درۆزن شەهید کرا.

عکرمە و ئیبنو زید دەڵێن: (عەبدوڵلا لەڕووی باوکیدا کەناوی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی بوو لەسەر ڕێگای چوونە ژوورەوەی مەدینە ڕاوەستا بوو پێی وت: بوەستە سوێند بە خوا ناچیتە ناو شار هەتاوەکو پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتت نەدات کاتێك پێغەمبەر ﷺ هات داوای مۆڵەتی چوونە ناو شاری لێکرد پێغەمبەری خواش ﷺ مۆڵەتی داو عەبدوڵلای کوڕی لەگەڵیدا ڕۆیشت هەتا بردیە ناو مەدینە).(١١٥) وە پێی وت: (وەڵاهی ناچیتە ناو شار هەتاوەکو دانی پێدانەنێیت کە تۆ زەبوون و بێدەسەڵاتیت و پێغەمبەری خوا ﷺ دەسەڵاتدار و ڕێزدارە، ئەویش دانی پیاناو ئەوەی کرد).(١١٦) عەبدوڵلا هەربەئەوە نەوەستا داوای مۆڵەتی لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد بۆ ئەوەی باوکی بکوژێت، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەی نەدا و داواشی لێکرد ئەوەندەی لە ژیانیدا ماوە بەباشترین شێوە هەڵسوکەوتی لەگەڵدا بکات.

لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: [عەبدوڵلای کوڕی عەبدوڵلا وتی: سوێند بەئەو زاتەی ڕێزی لە تۆ گرتووە ئەگەر بتەوێت کەللە سەریت بۆ دێنم؟ پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((لَا وَلَكِنْ بِرَّ أَبَاكَ وَأَحْسِنْ صُحْبَتَهُ«)) واتە: ((نەخێر بەڵکو چاکە لەگەڵ باوکت بکە و بەباشترین شێوەش ڕەفتاری لەگەڵدا بنوێنە))](١١٧). لە گێڕانەوەیەکی تردا ((بَلْ نَتَرَفَّقُ بِهِ وَنُحْسِنُ صُحْبَتَهُ مَا بَقِيَ مَعَنَا)) واتە:((بەڵکو نەرمونیان دەبین لەبەرامبەریدا و بەباشترین شێوەش هەڵسوکەوتی لەگەڵدا دەکەین ئەوەندەی لەژیانیدا ماوە لەگەڵماندا)). لەئەوە بەدواوە ئەگەر هەر کارێکی نەشیاوی بکردایە ئەوە

(١١٥) أخرجه: ابن كثير في (التفسير) (٣٧٢/٤)، (البداية) (١٥٨/٤)، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٤١٤): حسن لغيره.

(١١٦) أخرجه: الترمذي (٣٣١٥)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٤١).

(١١٧) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٢٣١)، والبزار(٢٧٠٨)، وابن حبان (٤٢٨)، الحميدي (١٢٤٠)، والبيهقي (الدلائل) (٣٣٤/٤)، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٣٤/٨): أخرج ابن منده نحوه باسناد حسن، وقال الهيثمي (المجمع) (١٥٧٦١): رواه البزار ورجاله ثقات، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٢٢٣): اسناده حسن.

خزمەکانی ڕووبەڕووی دەبوونەوەو زۆر بە توندی سەرزەنشتیان دەکرد، پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك ئەوەی پێگەیشت لە بارەی هەڵسوکەوتی خزمەکانی لەگەڵ عەبدوڵلادا بە عومەری کوڕی خەطابی فەرموو: ((كَيْفَ تَرَى يَا عُمَرُ، أَمَا وَاَللَّهِ لَوْ قَتَلْتُهُ يَوْمَ قُلْتَ لِي: اُقْتُلْهُ لَأُرْعِدَتْ لَهُ آنُفٌ لَوْ أَمَرْتَهَا الْيَوْمَ بِقَتْلِهِ لَقَتَلْتُهُ)) قال: قال: عمر:قَدْ وَاَللَّهِ عَلِمْتُ لَأَمْرُ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ أَعْظَمُ بَرَكَةً مِنْ أَمْرِي))(١١٨). واتە: ((دەبینی ئەی عومەر سوێند بەخوا ئەگەر بمان کوشتایە ئەو ڕۆژەی کەپێت وتم بیکوژم ئەوە بارودۆخەکە دەشڵەژا لەبەرزەوەندی ئەو خەڵکمان پێوە نەدەما، ناوی بەرزدەبووەوە بەڵام ئەگەر ئەمڕۆ فەرمان بکەم بە کوشتنی خەڵکەکە دەیکوژن)) عومەر ﷺ وتی: (بەدڵنیاییەوە دەزانم فەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ بەرەکەتدار ترو بەجێترە لەبیرو بۆچوونی من).

ڕووداوی ئیفك (واتە: بوختان)

دوای هەرەس هێنانی دووڕووەکان لەهەڵگیرساندنی ئاژاوە و دووبەرەکی نانەوە و وروژاندنی دەمارگیری سەردەمی نەفامی لە نێوان هاوەڵە بەڕێزەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووداوێکیان هۆستەوە ئەویش دواکەوتنی دایکی باوەڕداران عائیشە بوو لە سوپای موسوڵمانان بۆ ئەوەی پێغەمبەری خودای ﷺ پێئازار بدەن ومتانەو تەشەر لە کەسایەتی ڕێزدار وبەرزی بدەن دوای ئەوەی شکستیان خوارد لە تانەدان لە ئایینی پیرۆزی ئیسلام، خوای گەورەش پیلانەکەی پوچەڵ کردنەوەو ڕیسواو نائومێدی کردن.

وە پاکی و عیفەت و ڕاستگۆیی کچی ڕاستگۆی لە ئاسمانەوە نارده خوارەوە بۆ سەر زەوی لە سورەتی (نور)دا، چۆنییەتی ڕوودانی چیرۆکەکە عائیشە ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە ودەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر بەنیازی سەفەر بووایە تیروپشکی لە نێوان هاوسەرەکانیدا دەکرد هەرکامێکیان ناوی دەربچوایە لەگەڵ خۆی دەیبرد، [کاتێك غەزای (بني مصطلق) هاتە پێش وەك کارێکی هەمیشەیی تیروپشکی

---

(١١٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٨/٤)، والطبري (التأريخ) (٦٠٨/٢)، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٤١٤) والحديث حسن لغيره، وفي رواية عن عروة قال: استأذن حنظلة بن ابي عامرو وعبدالله بن عبدالله بن ابي ابن سلول في قتل أبويهما فنهاهما عن ذلك أخرجه ابن شاهين باسناد حسن الى عروة كما قال الحافظ في (الاصابة) (٣٦١/١ ١٨٦٣).

لەنێوان هاوسەرەکانیدا کرد][١١٩]. ناوی من دەرچوو، منیش لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ ڕۆیشتم ئەمەش دوای دابەزینی ئایەتی (حجاب) بوو، منیان هەڵدەگرت لەناو کەژاوەدا و لەسەر پشتی وشتر دایان دەنام، [ئەگەر بە نیازی ڕۆیشتن بوونایە کەژاوەکەیان دادەگرت و وشتریان بۆ ئامادەدەکردم منیش دەچوومە ناو کەژاوەکەوە ودادەنیشتم، ئینجا ئەو کەسانەی تەرخان کرابوون دەهاتن، پایەکانی کەژاوەکەیان دەگرت و بەرزیان دەکردەوە بۆ سەرپشتی وشترەکە دوای دانانی بەحەبل توند دەیان بەستەوە ئینجا ڕێشمەی وشترەکەیان دەگرت و دەڕۆیشتن، کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزاکە بووەوە گەڕایەوە بەرەو مەدینە هەتاوەکو لەمەدینە نزیکبوونەوە لە شوێنێك لایاندا و خستیان بەمەبەستی حەسانەوە، بەشێك لەشەو لەئەوێدا مانەوە پاشان فەرمانی ڕۆیشتنی دەرکرد خەڵکەکەش کەوتنە ڕۆیشتن] [١٢٠]. من لەسەرو بەندی خۆئامادەکردن بۆ ڕۆیشتن [هەستام چووم بۆ سەرئاو ملوانکەیەکم لە ملدابوو کەنقێمکی لەسەر بوو لە شاری (ظفار)ی یەمەن دروست کرابوو]، ڕۆیشتم هەتاکو لەسوپاکە دوورکەوتمەوە (بەمەبەستی دەستبەئاو گەیاندن) کاتێك تەواو بووم [ملوانکەکەم لەملدا نەمابوو بێئەوەی بزانم من گەڕامەوە لای کەژاوەکەم]، دەستم لەگەردنمدا دەبینم ملوانکەکەم پساوە دەستم برد بۆ ملوانکەکەم بینیم نەماوە لەئەو کاتەشدا خەڵکەکە خەریکی بارکردن و ڕۆیشتن بوون، [گەڕامەوە بۆ ئەو شوێنەی کە بۆی ڕۆیشت بووم بەدوایدا گەڕام تا دۆزیمەوە][١٢١].

دوای ئەوەی ملوانکەکەم دەستکەوتەوە ئەو کەسانەش کە کەژاوەکەی منیان هەڵدەگرت هاتبوون کەژاوەکەیان هەڵگرتبوو خستبوویانە [سەر] پشتی وشترەکەم لەبەر ئەوەی بەگەلەکۆمەکی [کەژاوەکەیان بەرزدەکردەوە وایانزانیبوو من لەناویدام]، ئافرەتانیش لەئەو ڕۆژگارەدا سوکەڵەبوون گۆشتن و قەڵەو نەبوون پارویەك خواردن دەخوارد خەڵکەکەش هەستیان بەگۆڕان نەکردبوو لەکەژاوەکەدا [پاشان بەرزیان کردبووەوە وشترەکەیان پێش خۆیان دابوو] ڕۆیشتبوون دوای ئەوەی سوپاکە ڕۆیشت. هاتمەوە [شوێنی خۆم] هیچ کەسێکی لێنەبوو [کە بانگی بکەم و وەڵامم بداتەوە] چوومە [هەمان شوێنی] پێشوم واگومانم برد کەئەوان هەستیان کرد بێت منیان

(١١٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٥٤/٣).

(١٢٠) أخرجه: نفس المصدر.

(١٢١) أخرجه: نفس المصدر.

لەگەڵ نەماوم و دواتر بەدوامدا دێنەوە کاتێك [لەشوێنەکەی خۆم] دانیشتبووم خەو زۆری بۆ هێنام و نووستم، صەفوان کوڕی موعطلی سولەمی لەدوای سوپاکەوە دەمایەوە بەمەبەستی کۆکردنەوەی کەلوپەلی بەجێماوی سوپاکە، صەفوان دێتە لای شوێنەکەی من ڕەشایی مرۆڤێکی نووستووی بەرچاو دەکەوێت لەمن نزیك دەبێتەوە دەمناسێتەوە چونکە پێش فەرزبوونی بالاپۆش (حجاب) منی بینی بوو [کەمنی بینی وتی: (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) ئەوە ژنەکەی پێغەمبەری خوایە ﷺ. من خۆم لەجلەکانم پێچابوو] لەدەنگی ئەو بەخەبەرهاتم، [سەرەتا بەگەڕانەوەی ترسم لێنیشت](١٢٢). [کاتێك ناسیمەوە دەموچاوم داپۆشی وەڵلاهی نەمن قسەیەکم لەگەڵ کرد نەقسەیەکیشم لەئەو بیست تەنها وشەی (إِنَّا لِلَّهِ....) نەبێت ئینجا وشترەکەی نزیك کردەوە لێم و منیش هەستام و سواربووم](١٢٣).

ئینجا ڕێشمەی وشترەکەی گرت بەدەستیەوە ڕۆیشت بەرەو سوپاکە [ئەمەش کارێکی ئاسایی بوو لەناو عەرەبدا باوبوو جێگەی سەرسوڕمان نەبوو] هەتا گەیشتین بەسوپاکە [وەڵلاهی خەڵکەکە نەیانزانی کە منیان بەجێهێشتووە هەتاکو بەرەو لایان چووین]، خەڵکەکە لایاندابوو لە گەرمای دوانیوەڕۆدا ئینجا ئەوەی خۆی خستە تاوانەوە کەوتنە قسە و قسەڵۆك لەبارەی منەوە [بوختانچییەکان دەستیانکرد بەقسە هۆنینەوە و سەربازگەکەیان شڵەژاند بوو بەبوختان و قسەی نابەجێ خوای گەورە زاناترە بەئەو شتانەی ئەوان دەیان وت]. ئەوەی سەرکردایەتی بلاوکردنەوەی ئەو درۆ و بوختانەی دەکرد (عەبدوڵلای کوڕی ئوبەیی کوڕی سەلول) بوو. [عوروە دەڵێت: پێم گەیشتووە کە عەبدوڵلای کوڕی ئوبەیی درۆ و بوختانەکەی بلاودەکردەوە و کلك و گوێی بۆ دەکرد و بەچرپە چرپ بەگوێی خەڵکی دا دەدا]، هاتینەوە مەدینە و نەخۆش کەوتم نەخۆشییەکی [زۆر توند]، [ماوەی یەك مانگ بەسەر ڕووداوەکە تێپەڕی بوو]. خەڵکی کەوتبوونە قسەکردن لەسەر قسەی بوختانچییەکان [من هیچ شتێکم لەبارەوە نەدەزانی] [وە هیچ شتێك لەبارەی ئەو بوختانەوە بەمن نەگەیشتبوو دواجار قسەکە گەیشتبووە پێغەمبەر ﷺ و دایکم و باوکم نەزۆر و نەکەم هیچیان لەئەو بارەوە بۆ من باس نەدەکرد]، تەنها ئەوە نەبێت شتێکم لە

---

(١٢٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٣/١٣٨).

(١٢٣) أخرجه: البخاري (٤١٤١).

دەم و چاوی پێغەمبەردا بەدیدەکرد ئەو سۆزو بەزەییەی جارانم نەدەبینی لەکاتی نەخۆشییەکەمدا [جاران کەنەخۆش دەکەوتم سۆزو بەزەییەکی زۆری دەنواند لە بەرامبەرمدا بەڵام ئەم جارەیان ئەوەم تێدا بەدینەکرد] [وە دایکم لەلام بوو کە نەخۆش بووم] [لەبەردەم دەرگا کە دەوەستا] پێغەمبەری خوا ﷺ هات سەلامی کرد پاشان فەرمووی: ((نەخۆشەکەتان چۆنە ئێستا؟)) [هیچ قسەیەکی ترینەکرد]

[پاشان ڕۆیشت ئەمەش گومانی لەلا دروست کردم بەڵام هەستم] بەهیچ شتێك نەکرد هەتاکو چاکبومەوە شەوێك لەگەڵ دایکی (میسطەحی کوڕی ئوثاثە) دەرچووم بۆ دەستبەئاو گەیاندن ئێمە دەرنەدەچووین تەنها بەشەو نەبێت ئەوە پێش ئەوەی ئاودەست لەنزیك ماڵەکانماندا دروستبکەین، چونکە نەریتی عەرەبە کۆنەکانمان هەبوو دەچووینە دەرەوە [پێشتر بێزمان دەکردەوە ئاودەست لەماڵەکانماندا دروستبکەین] دوای ئەوەی تەواوبووین لەگەڵ دایکی میسطەحی کوڕی ئوثاثە هاتینەوە [کەدایکی پوری ئەبو بەکر بوو] [لەبەردەمی ماڵماندا دایکی میسطەح قاچی لەکراسەکەی گیربوو] سەرسمێکی کرد (واتە دایکی میسطەح) وتی: ئای لەناوچیت میسطەح، پێم وت: [ئەوە چۆن ئەو قسەیە بەکوڕەکەت دەڵێیت]؟[١٢٤] خراپت وت [بێدەنگ بوو پاشان سەرسمێکی تری کرد بەهەمان شێوە قسەم لەگەڵ کرد، بۆ جاری سێهەم سەرسمێکی کردەوە و هەمان قسەی بە میسطەح وتەوە]، منیش بەڕوویدا هەڵشاخام وتم: خراپترین قسەت کرد دەرهەق بە پیاوێك کەبەژداری غەزای بەدری کردووە . [وتی: وەڵڵاهی لەبەر تۆ قسەی پێدەڵێم وتم: بۆچی لەبەر من]؟ [وتی: بۆ نەتزانیوە ئەی کچی ئەبوبەکر؟ وتم: چیم نەزانیوە؟] وتی: ئەی هاوار بۆ نەت بیستووە [چی دەڵێن؟ وتم: چی دەڵێن؟].

ئینجا هەواڵی دامێ بە قسەو قسەلۆکی و بوختانچییەکان [وتم: تۆ ئەوەت بیستوە لەبارەی منەوە؟ وتی: بەڵێ سوێندبە خوا]، [ئەوانە ئەوە دەڵێن] [منیش گەڕامەوە بۆ ماڵەوە و زۆر بێتاقەت بووم] نەخۆشکەوتم، بەرەبەرە نەخۆشییەکەم زیادیکرد [لەئەو کاتەی گەڕامەوە بۆ ماڵەوە پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەوە سەلامی کرد و فەرمووی: حاڵت چۆنە؟ وتم: ڕێگەم بدە] [بچمەوە ماڵی باوکم]، دەڵێت: من دەمویست لە دەنگ و باسەکە دڵنیابم لەڕێگەی دایکم و باوکمەوە، پێغەمبەری خواش

(١٢٤) أخرجه: البخاري (٤٧٥٧).

ﷺ ڕێگەی پێدام و [منداڵێکی لەگەڵ ناردم] و گەیشتمە ماڵی باوکم، [لەدەرگا چوومە ژوورەوە بینیم دایکم ئوم رومان لەخوارەوەیە باوکیشم ئەبوبەکر لەسەرەوە بوو نوێژی دەکرد و قورئانی دەخوێند، دایکم پێی وتم: چ شتێك تۆی هێنایەوە ئەی کچی شیرینم؟ منیش دەنگوباسەکەم بۆ گێڕایەوە، قسەکان کاریگەر نەبوون بەلایەوە، وەك چۆن بەلای منەوە کاریگەربوو؟ وتی: ئەی کچی شیرینم لەسەرخۆبە گوێ مەدەیە، وەڵڵاهی هیچ کاتێك نەبووە ئافرەتێکی وەك تۆ جوان لەلای پیاوێك بێت و خۆشی بوێت] و [قسەو قسەلۆکی بۆ هەڵنەبەسترێت] ئیرەیی پێنەبرێت، وتم: باوکیشم بەمە دەزانێت وتی: بەڵێ، وتم: ئەی پێغەمبەری خواش ﷺ دەزانێت؟ وتی: بەڵێ، منیش [وتم: (سُبْحَانَ اللَّهِ) خەڵکی بەئەو جۆرە لەبارەی منەوە قسە دەکەن]، هەنسکم دەدا و دەگریام و فرمێسك لەچاوم نەدەوەستا ئەبوبەکری باوکم گوێی لەدەنگم بوو لەسەربان قورئانی دەخوێند هاتە خوارەوە بەدایکمی وت: ئەوە چییەتی؟ دایکم پێی وت: ئەو قسانەی بیستووە کەدەربارەی دەوترێت، چاوەکانی پڕ بوون لەفرمێسك وتی: سوێندت لێدەخۆم ئەی کچی شیرینم، دەبێت بڕۆیتەوە بۆ ماڵی خۆت، منیش گەڕامەوە ماڵەوە]، ئەو شەوە دەستم بەگریان کرد تا بەیانی و فرمێسك وشکنەبووە لەچاوم خەویشم لێنەکەوت.

پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی هەریەك لە علی کوڕی ئەبو طالب و ئوسامەی کوڕی زەیدی کرد پرسیاری لێکردن دەربارەی من کە لێم جیاببێتەوە، ئوسامە ئاماژەی [بەئەو پاکیەکرد کەلەبارەی منەوە دەیزانی، وە دەشیزانی کە پێغەمبەری خوا ﷺ] چ خۆشەویستییەکی هەیە بۆ هاوسەرەکەی! [بەچاکترین شێوە باسیکرد وتی]: هاوسەری خۆتە ئەی پێغەمبەر خودا ﷺ، سوێندبە خودا لە چاکە بەئەولاوە هیچی لێ نەبیستراوە، [ئەوەی باسدەکرێت درۆ و بوختانە] بەڵام علی کوڕی ئەبوطالب وتی: خوای گەورە پەکت ناخات و دەرووت لێدەکاتەوە و ئافرەتی هاوشێوەی ئەویش زۆرن، بۆ زیاتر دڵنیا بوونیشت پرسیار لەئەو ئافرەتە خزمەتکارە بکە ڕاستت پێدەڵێت: ئینجا [پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە ماڵەوە و پرسیاری دەربارەی من لە خزمەتکارەکە کرد] پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی بورەیرەی کرد [تاکو پرسیاری لێبکات] فەرمووی: ((ئەی بوریرە هیچ شتێکت لێبینیوە جێگەی گومان بێت))؟ بوریرە وتی: سوێند بەئەو زاتەی تۆی بەحەق بۆ ناردووین هیچم لێنەبینیوە بۆی

بشارمەوە، تەنها ئەوە نەبێت ئەو ئافرەتێکی تازە پێگەیشتووە، جاری واهەبووە لەسەر هەویرەکەی خەوی لێدەکەوت و پەلەئەوەرە ماڵیەکان دەهاتن لەهەویرەکەیان دەخوارد [هەندێك لە هاوەڵەکان خۆیان لێ مرو مۆچ کرد].

لەگێڕانەوەیەکی تردا [علی کوڕی ئەبوطالب رضي الله عنه هەستا و لێیدا و خستی بەزەوی دا] و پێی وت: لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ ڕاستگۆببە، ئەویش وتی: (سُبْحَانَ اللَّهِ) وەڵلاهی هیچ شتێك لەبارەوەی نازانم بەخراپە وەك ئەوەی زەڕەنگەر دەیزانێت لە پوختەکردنی زێڕدا لەناو کانزاکاندا عائیشە ﵂ دەفەرموێت: ئەو باسە گەیشتەوە بە صەفوان کە قسەکانی بۆ هەڵبەسترا بوو، وتی: [وەڵلاهی هیچ شوێنێکی ئافرەتم بە ناشەرعی نەدیوە].

[لەئەو بارەوە و هاوسەرەکەی ئەبو ئەیوبی ئەنصاری بە ئەبو ئەیوبی وت: بیستوتە کە خەڵکی چی دەڵێن، قسەکانی بوختانچییەکانی بۆ گێڕایەوە ئەویش وتی: (سُبْحَانَ اللَّهِ) بۆ ئێمە نەهاتووە قسەی لەبارەوە بکەین، پاك و بێگەردی بۆ خوا ئەوە بوختانێکی گەورەیە][١٢٥]. پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆژێکیان [لەسەر مینبەرەکەیەوە] وتارێکی بۆ موسوڵماناندا لەبەر بێئابڕوییەکانی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی.

لەگێڕانەوەیەکی تردا [عائیشە ﵂ دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا بۆ وتاردان لەسەر من سەرەتا دەستیکرد بەسوپاس و ستایشی خوای پەروەردگار پاشان فەرمووی]: [ئەی کۆمەڵانی موسوڵمان] کێ لە ئێوە عوزرمان دەداتێ و لۆمەمان ناکات لەسەر ئەو پیاوەی ئەگەر بەسزامان گەیاند لەسەر هاوسەرەکەم؟ وەڵلاهی لە چاکەو خێر بەئەولاوە هیچ شتێکم لێنەدیوە، باسی پیاوێك دەکەن کە لەچاکە و خێر بەئەولاوە هیچمان دەربارەی نەزانیوە. (لە گێڕانەوەیەکی تردا) فەرمووی: [ڕێگەیەکم بۆ دابنێن لەسەر خەڵکێك کە قسەوقسەلۆك دروست دەکەن، وەڵلاهی هیچ خراپەیەکم لێنەدیوە لەگەڵ هیچ کەسێکیش، وەڵلاهی هیچ خراپەیەکی لەبارەوە نەزانراوە [هیچ کاتێکیش نەهاتۆتە ماڵەکەم ئەگەر من لەماڵەوە] نەبووبم، بۆ هەر سەفەرێکیش چووبم لەگەڵمدا بووە و دانەبڕاوە].

---

(١٢٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٣/٢٣) (رقم: ١٤٠) وفي (مسند الشامين) (٢٤٢٥).

سەعدی کوڕی موعازی ئەنصاری هەستاو وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ وەڵلاهی من پشتیوانت دەبم ئەگەر لەهۆزی (ئەوس)ە ئەوە خۆمان دەیکوژین، وەئەگەر لەبراکانیشمانە لە هۆزی خەزرەج فەرمانت بدە و چی بڵێیت جێبەجێی دەکەین؟ سەعدی کوڕی عوبادەکە گەورەی خەزرەجیەکان بوو پیاوێکی خواناسیش بوو لێرەدا دەمارگیری جوڵاندی و هەستاو بەسەعدی وت: وەڵلاهی درۆدەکەیت ناتوانیت بیکوژیت [ئەگەر لەهۆزەکەی خۆت بوایە حەزتنەدەکرد بکوژرێت] ئوسەیدی کوڕی حوضەیر هەستاو وتی: وەڵلاهی تۆ درۆ دەکەیت لەئەوەدا، سوێندبە خودا دەیکوژین، تۆش دووڕوویت پشتگیری لەدووڕووەکان دەکەیت، ئەوس و خەزرەج خەریك بوو ببێت [بەشەڕیان ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر (منبر) دوانگەکەی] هاتە خوارەوە و بێدەنگی کردن، لەگێڕانەوەی ئیبنو عباس دا ﷺ [ئەو ئایەتەی بەسەردا خوێندنەوە ﴿وَٱذۡكُرُواْ نِعۡمَتَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ كُنتُمۡ أَعۡدَآءٗ فَأَلَّفَ بَيۡنَ قُلُوبِكُمۡ فَأَصۡبَحۡتُم بِنِعۡمَتِهِۦٓ إِخۡوَٰنٗا وَكُنتُمۡ عَلَىٰ شَفَا حُفۡرَةٖ مِّنَ ٱلنَّارِ فَأَنقَذَكُم مِّنۡهَا ﴿١٠٣﴾﴾ (ال عمران).

ئەم ئایەتەی بۆ دووبارە دەکردەنەوە هەتاکو هێوربوونەوە پاشان دەستیان کردە ملی یەکتری و ئاشتبوونەوە و ڕۆیشتن][١٢٦]. پێغەمبەری خودا ﷺ بێدەنگبوو ئەو ڕۆژە من هەربەشم گریانبوو فرمێسك لە چاوەکانم نەدەبڕا خەویش نەدەچووە چاوەکانم دایکم و باوکم لەلامبوون دوو شەو و ڕۆژێك لەسەریەك گریام هەتا گومانم وابوکە گریان جەرگی پارچە پارچە کردووم دەڵێت: دایکم و باوکم لەلام دانیشتبوون منیش هەردەگریام، ئافرەتێکی ئەنصاری [داوای هاتنە ژوورەوەی کرد تا بێت بۆلام یارمەتیم بدات][١٢٧]، منیش ڕێگەمدا هاتە ژوورەوە و دانیشت لەگەڵمدا دەگریا. (لەگێڕانەوەکەی ئوم ڕوماندا ﷺ دەڵێت): [لەکاتێکدا من لەلای عائیشە دانیشتبووم ئافرەتێکی ئەنصاری هات وتی: خوای گەورە وابکات بە فلان و فلان، ئوم ڕومان وتی: لەبەرچی؟ وتی: کوڕەکەی منیش بەئەمجۆرە قسە لەسەر بوختانەکە دەکات وتی: قسەی چی؟ ئافرەتەکە وتی: قسەو قسەڵۆکی ئاوا دەڵێن، عائیشە پێی وت: پێغەمبەری خوداش بەئەم جۆرە بیستوویەتی؟ وتم: بەڵێ، وتی: ئەبوبەکریش وتی: بەڵێ، ئوم ڕومان دەڵێت: عائیشە بەلادا هات و لەهۆش خۆی چوو، کە هاتەوە سەرخۆی دووچاری لەرزو تایەکی توندبوو، دامپۆشی.

(١٢٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٣٨/٢٣).
(١٢٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٤/٢٣).

ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ هاتەوەو فەرمووی: ((مَا شَأْنُ هَذِهِ))؟ ئەوە چییەتی؟ ئێستا چۆنە؟ وتم: لەرزو تای گرتووە فەرمووی: ((فَلَعَلَّ فِي حَدِيثٍ تُحُدِّثَ بِهِ)) واتە: (لەئەوانەیە بەهۆی ئەو قسانەوە بێت کە دەربارەی دەکرێت) وتم: بەڵێ](١٢٨). [عائیشە دەڵێت: باوکم و دایکم لەلامبوون کاتێك پێغەمبەری خودایش ﷺ دوای ئەوەی نوێژی عەسری کرد هاتە ژوورەکەم و دایکم و باوکم لەئەملاولام دانیشتبوون]، [سەلامی کرد و دانیشت] وەلەئەو ڕۆژەوەی بوختانەکەم بۆ کرابوو لەلام دانەنیشتبوو، وەماوەی مانگێك بوو هیچ لە وەحی بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ نەهاتبوو لەبارەی منەوە، دەڵێت: [کە دانیشت] [سوپاس و ستایشی خوای گەورەی کرد] و [پاشان فەرمووی]: (([يَا عَائِشَةُ فَإِنَّهُ بَلَغَنِي عَنْكِ كَذَا وَكَذَا، فَإِنْ كُنْتِ بَرِيئَةً فَسَيُبَرِّئُكِ اللَّهُ،وَإِنْ كُنْتِ أَلْمَمْتِ بِذَنْبٍ وفي رواية [إِنْ كُنْتِ قَارَفْتِ سُوءًا أَوْ ظَلَمْتِ] فَاسْتَغْفِرِي اللهَ وَتُوبِي إِلَيْهِ فَإِنَّ الْعَبْدَ إِذَا اعْتَرَفَ بِذَنْبٍ ثُمَّ تَابَ [إِلَى اللَّهِ] تَابَ اللهُ عَلَيْهِ])).

واتە: (([ئەی عائیشە قسەی ئاواو ئاوام پێگەیشتووە لەبارەی تۆوە ئەگەر تۆپاکیت و دووریت لەئەو کارە خوای گەورە پاکی تۆ دەردەخات لەئەو کارەی کە دووچاری بوویت] لەگێڕانەوەیەکی تردا [ئەگەر ئەو تاوانە خراپەت ئەنجام داوە] ئەوە داوای لێخۆش بوون لەخودابکە و تۆبە بکە چونکە ئەگەر بەندە دانینا بەتاوانی خۆیدا و پاشان تۆبەی کرد خوای گەورەش تۆبەی لێوەردەگرێت])), [عائیشە دەڵێت: ئافرەتێکی ئەنصاری لەئەو کاتەدا هاتبوو لەبەردەم دەرگاکە دانیشتبوو، پێم وت: ئەوە بۆ لەبەردەمی ئەو ئافرەتە ئەو شتانە باس دەکات پێغەمبەری خودا ﷺ ئامۆژگاری کردم]، کە پێغەمبەری خودا ﷺ لە قسەکانی بووەوە فرمێسکەکانم سڕییەوە و [ڕووم کردە باوکم وتم]: لە جیاتی من وەڵامی بدەرەوە وتی: وەڵڵاهی نازانم چی بە پێغەمبەری خودا ﷺ بڵێم؟ ئینجا [ڕووم سووڕاند بەلای دایکمدا] و بەهەمان شێوە بە ئەویشم وت ئەویش نەیتوانی وەڵامم بداتەوە، عائیشە ﷺ دەفەرموێت: [سوێند بەخوا ئەوەی لەئەو ڕۆژگارە بەسەر ماڵی ئەبوبەکردا هات بەسەر هیچ بنەماڵەیەکی تردا نەهاتووە]، کاتێك ئەوان بێدەنگ بوون]، من ئافرەتێکی تازە پێگەیشتوو بووم زۆرم لە قورئان لەبەرنەبوو [سوپاس و ستایشی خوای گەورەم کرد بەئەوەی کە شایستەیەتی].

(١٢٨) أخرجه: البخاري (٤١٤٣).

ئینجا وتم: وەڵلاهی دەزانم گوێ بیستی قسانێك بوون كە خەڵكی لەبارەی منەوە دەیڵێن تا لەدەروونتاندا جێگیربووە باوەڕیشتان پێکردووە [ئەگەر من بڵێم ئەو کارەشم نەکردووە] و [خوای پاك و بێهاوتاش ئاگادارە کەمن پاکو ڕاستگۆم] ئەو کات ئێوە باوەڕم پێناکەن، وەهیچ سوودێکی نییە، لەبەر [ئەوەی چووەتە دڵتانەوە و بریندارى کردوون]، وەئەگەر بڵێم ئەو کارەم کردووە لەبەر ئێوە خواش ئاگادارە کە من بێبەریم و نەمکردووە ئەوکات ئێوە باوەڕم پێدەکەن و [دەڵێن بۆ دواجار چووە ژێرباری و ساغی کردەوە لەسەر خۆی] وەڵلاهی هیچ ناڵێم تەنها ئەو قسەیەی باوکی یوسف دەڵێمەوە [لەئەو کاتە ناوی یعقوبم بیرچوو بوو] کە دەیفەرموو: (﴿ وَجَآءُو عَلَىٰ قَمِيصِهِۦ بِدَمٍ كَذِبٍۚ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنفُسُكُمْ أَمْرًاۖ فَصَبْرٌ جَمِيلٌۖ وَٱللَّهُ ٱلْمُسْتَعَانُ عَلَىٰ مَا تَصِفُونَ ١٨ ﴾ (یوسف) واتە: (ئارامگرتنێکی جوان ئارام دەگرم خوا پشتیوانم بێت لەسەر ئەوەی ئێوە بۆم باس دەکەن).

پاشان ڕووم سوڕاند و پاڵ کەوتم لەسەر جێگاکەم ئومێدەواربووم خوای پەروەردگار پاکیم دەربخات بەڵام [وەڵلاهی گومانم بەئەوە نەدەبرد کە خودای گەورە] وەحی لەبارەی منەوە بنێرێتە خوارەوە بخوێنرێتەوە لە مزگەوتەکان و نوێژی پێبکرێت، من خۆم لەئەوە بەبچوکتر دەبینی کەخودا لەقورئاندا قسەم لەسەر بکات بەڵام بەهیوای ئەوەبووم لەخەودا شتێك بە پێغەمبەری خودا ﷺ نیشانبدات و [پاکی منی بۆ ڕوونبێتەوە]. وەڵلاهی هێشتا قسە دەکرا کەس لەدانیشتنەکە هەڵنەستا بوو کە (وەحی) بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ دابەزی، ئێمە هەموو بێدەنگ بووین پێغەمبەر ﷺ ئەو حاڵەتەی بەسەرداهات کە پێشتر دووچاری دەبوو زۆر بەتوندی عارەقەی دەکرد وەك دەنکە مرواری لەلەشی دەردەچوو ئەگەر لەڕۆژێکی زستانیشدا بووایە [لەبەر قورسی ئەو قورئانەی کەبۆی دەهاتە خوارەوە]، [ئێمەش بە پۆشاکێك دامان پۆشی و سەرینێکی پێستەمان دەخستە ژێر سەری، من کاتێك بینیم بەئەو شێوەیە زۆر دڵخۆش بووم هیچ باکم نەبوو، چونکە دەمزانی پاکو بێگوناهم و خوای باڵادەستیش ستەمم لێناکات، بەڵام دایکم و باوکم سوێند بەئەوزاتەی گیانی عائیشەی بەدەستە هێشتا هیچ لە پێغەمبەری خودا ﷺ دیاری نەدابوو دەترسام گیانیان دەربچێت لەترسا نەکو ئەو قسانەی خەڵکی دەیکەن ڕاست دەربچێت] [ئەبوبەکری صدیق دەڵێت: تەماشای پێغەمبەری خودام دەکرد دەترسام کەشتێك لە ئاسمانەوە بێت و گەڕانەوەی

نییە، وە تەماشای عائیشەم دەکرد بێداربووەتەوەو پاکی نییە دڵخۆش دەبووم و بەردەوام سەیری ئەملاولام دەکرد](١٢٩)، کاتێك وەحی تەواو بوو ڕووی گەشایەوە و [دانیشت]. [من هەستم پێدەکرد کەناوچەوانی گەش دەبووەوە] و پێدەکەنی، وابزانم یەکەم وشەی کەفەرمووی پێی وتم: ((يَا عَائِشَةُ احْمَدِي اللَّهَ فَقَدْ بَرَّأَكِ اللَّهُ في رواية [أَبْشِرِي يَا عَائِشَةُ، فَقَدْ أَنْزَلَ اللَّهُ بَرَاءَتَكَ])).

واتە: ((عائیشە سوپاسی خوا بکە خوای گەورە پاکی تۆی دەرخست) لە گێڕانەوەیەکی تردا [موژدە بێت ئەی عائیشە خوای گەورە پاکی تۆی لە ئاسمانەوە دەرخست] وتم: [سوپاس بۆ خودا، دایکم پێی وتم: هەستە] [سەری پێغەمبەری خودا ﷺ ماچ بکە و سوپاسی بکە، دەڵێت: من زۆر توڕەبووم](١٣٠) وتم: نەخێر وەڵڵاهی هەڵناسم و سوپاسی ئەو ناکەم، [بەڵکو سوپاسی ئەو خوایە دەکەم کە پاکی منی دەرخست]، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی ناردە خوار ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ جَآءُو بِٱلْإِفْكِ عُصْبَةٌ مِّنكُمْ ۚ لَا تَحْسَبُوهُ شَرًّا لَّكُم ۖ بَلْ هُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ۚ لِكُلِّ ٱمْرِئٍ مِّنْهُم مَّا ٱكْتَسَبَ مِنَ ٱلْإِثْمِ ۚ وَٱلَّذِى تَوَلَّىٰ كِبْرَهُۥ مِنْهُمْ لَهُۥ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١١﴾ لَّوْلَآ إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا۟ هَٰذَآ إِفْكٌ مُّبِينٌ ﴿١٢﴾﴾ (النور).

واتە: [بەدڵنیاییەوە ئەوانەی بوختانەکەیان هەڵبەست دەستەیەك بوون لە خۆتان، (وا خۆیان نیشان دەدا کە لەخۆتانن)، وامەزانن کە ئەو بوختانە شەڕو خراپ بوو بۆتان، بەڵکو خێر بوو بۆتان (تا ئیمانداران لە دووڕووەکان جیابێتەوە، ئیماندارانی دڵپاك وریا ببنەوە)، بێگومان تاوانی هەرکەس لەئەو بوختانچیانە لە گەردنی خۆیدایەتی، ئەو کەسەش سەرۆك و گەورە و هەڵبەستی بوختانەکەیە، سزایەکی سەخت و گەورەی بۆ ئامادەیە. دەبووایە هەر کە ئەو بوختانەتان بیست ئیمانداران لەپیاوان و لە ئافرەتان گومانی چاکیان بەخۆیان ببووایە و بوختانێکی ئاشکرایە].

لەگێڕانەوەیەکی تردا عائیشە ﵂ دەفەرموێت: [کاتێك خوای گەورە پاکی منی ناردە خوارەوە ئەبوبەکری باوکم سەری ماچ کردم. وتم: بۆچی پاساوت بۆ نەدەهێنامەوە، ئایا ئێستا عیفەتی من دەرکەوت؟ وتی: [أَيّ سَمَاءٍ تُظِلّنِي، وَأَيّ أَرْضٍ تُقِلّنِي، إِنْ قُلْت مَا لَا أَعْلَمُ](١٣١) واتە:[چ ئاسمانێك سێبەر دەکات بەسەرمەوە و چ زەوییەك دەمگرێتە خۆی

---

(١٢٩) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٣/٥٧).

(١٣٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٣/رقم: ١٤٩).

(١٣١) أخرجه: البزار (٢٦٦٥)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٥٣٠٢): رواه البزار ورجاله رجال الصحيح.

ئەگەر من بدوێم سەبارەت بەباسێك كە ئاگاداریم لێی نەبێت؟] [پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ چوو بۆ مزگەوت وتارێکی بۆدان و ئەو ئایەتەی خوێندەوە کە خوای گەورە لەسەر ڕووداوی ئیفك ناردویەتیە خوارەوە، ئینجا فەرمانی دا (حەد) وسزای بوختان بسەپێنرێت بەسەر میسطەحی کوڕی ئوثاثە و حەسانی کوڕی ثابت و حەمنەی کچی جەحش ئەمانەش موسوڵمانی ڕاستەقینە بوون، بەڵام کەوتنە تاوانەکەوە و بەڕوونی قسەیان لەسەر بوختانەکە دەکرد]. عائیشە ﵂ دەڵێت: کاتێك خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە لەسەر پاکی من ئەبوبەکری صدیق ﵁ کەلەئەوە و پێش هاوکاری (میسطەحی) دەکرد بەهۆی خزمایەتی و نەداریی ئەوەوە، وتی: وەڵڵاهی لەمەودوا بەهیچ جۆرێك هاوکاری میسطەح ناکەم لەبەر ئەو قسەیەی لەبارەی عائیشەوە ﵂ کردوویەتی، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند لەسەر ئەبوبەکر ﵁: ﴿ وَلَا يَأْتَلِ أُولُوا الْفَضْلِ مِنكُمْ وَالسَّعَةِ أَن يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ۖ وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا ۗ أَلَا تُحِبُّونَ أَن يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ ۗ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٢٢﴾ ﴾ (النور) واتە: [ئەوانەی کە خاوەنی سامان و بەخشندەیین لە ئێوە باسوێند نەخۆن کە یارمەتی خزمان و هەژاران و کۆچکەران لە پێناوی خودا نەدەن، (لەبەر ئەوەی بەژداربوون لە وتنی بوختانەکەدا)، دەبا لێبووردەبن، دەبا چاوپۆشی بکەن، مەگەر حەز ناکەن خوا لێتان خۆش ببێت، خوداش هەمیشە لێخۆشبوو میهرەبانە].

ئەبوبەکر ﵁ وتی: بەڵێ وەڵڵاهی پێم خۆشە خوای پەروەردگار لێم خۆش بێت یارمەتیەکەی گەڕاندەوە بۆ میسطەح و [بڕیاری دا هەرگیز لێی نەبڕێت] لەئەوەو پێش پێغەمبەری خودا ﷺ پرسیاری کرد بوو لەزەینەبی کچی جەحش، و فەرموو بووی: ئەی زەینەب هیچ شتێك دەربارەی عائیشە دەزانیت؟ هیچت لێدیوە؟ ئەویش وتبووی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ گوێ و چاوی خۆم دەپارێزم لەخراپە بەخودا لە چاکە بەئەو لاوە هیچ لەبارەیەوە نازانم، عائیشە ﵂ دەڵێت: لەناو هاوسەرەکانیدا ئەو هاوشانی من بوو لەهەموو ڕوویەکەوە بەڵام خوای گەورە پاراستی بەهۆی لەخواترسانەکەیەوە [چاکە نەبێت نەیگوت لەبارەی منەوە] [بەڵام خوشکەکەی حەمنەی کچی جەحش لەبەر زەینەب وەك بەربەرەکانی لەدژی من کەوتە ناو بوختانەکەوە] و [هەستا بەبڵاوکردنەوەی بەئەمەش خۆی تووشی سزاکرد و دووچاری سزای (حەد) بوو] [لەگەڵ ئەوانی تردا] [کە بەگەرم وگوڕی قسەیان تێدا

دەکرد میسطەح و حەسان و حەمنە لەگەڵ سەرکردەی دووڕووەکان (عەبدوڵڵای کوڕی ئوبەیی) کەڕۆڵی سەرەکی دەگێڕاو خەڵکی بۆ کۆدەکردەوە و بەناویاندا بڵاوی دەکردەوە][١٣٢].

بەئەم جۆرە خوای گەورە پارێزگاری لە خێزانی پێغەمبەرەکەی کرد ﷺ ئەو ئایەتە ڕاچڵەکێنەرانەی ناردە خوارەوە و پلانی دووڕووەکانی پوچەڵکردەوە و ترساندنی بەسزایەکی گەورە وە هەروەها بوختانەکەیانی ڕوونکردەوە و موسوڵمانانیشی ئامۆژگاری کرد و بە ئاگای هێنان لە دووڕووەکان و ئاکارە پیس و پیلانگێڕیەکانیان لەسەرئەم ڕوداوە.

زەمەخشری رحمه الله دەڵێت: ((ئەگەر قورئان هەموو سەیر بکەیت و چاو بگێڕیت بەئەو سزایانەی کە خوای گەورە سەرپێچی کارانی پێدەترسێنێت نابینیت لە هیچ جێگایەك بەئەندازەی ئەو بوختانەی بۆ عائیشە کراوە تورەبوو بێت... بەئەو شێوەیە کەبوختانچییەکانی بەنەفرەت کردووە لەدونیا و دواڕۆژدا، وەبەڵێنی سزایەکی گەورەی پێداون لەڕۆژی دوایدا بەجۆرێك زمان و دەست و قاچیان دێتە گۆو گەواهیان لەسەر دەدات بۆ ئەو بوختان و درۆیەی هەڵیانبەست، خوای گەورەش سزایەکی شایستە بەخۆیانی بۆداناون، تابزانن کە خوای گەورە حەقەو ئاگادارە..... ئەم سزایە بۆ هاوبەش پەیداکەران و بتپەرستانیش بڕیارنەدراوە مەگەر بۆ کەسێك هاوشێوەی ئەوان بێت لە بێئابڕوییدا.

ئیبنو عباس ﷺ لە بەصرە دەیوت: هەرکەسێك تاوانێك بکات و تۆبە بکات خوای گەورە تۆبەی لێوەردەگرێت، تەنها کەسێك نەبێت کەقسە لەسەر عائیشە بکات ئەمەش بۆ گەورە نیشاندانی ئەو درۆ و بوختانەیە، خوای گەورە پاکی چوارشتی بەچواری تر دەرخستووە پاکی یوسفی دەرخست بە زمانی شاهیدەکەی (وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا)، وە پاکی موسای دەرخست لەبەرامبەر قسەی جولەکەکان کە دەیانوت: عەیبدارە لاشەی بەئەو بەردەی کە جلەکانی برد لەکاتی خۆشوشتندا، وە پاکی

---

(١٣٢) أخرجه: البخاري (٢٦٦١، ٤١٤١، ٤١٤٣، ٤٧٥٠، ٤٧٥٧)، مسلم (٢٧٧٠)، احمد (٢٥٦٨٠)، ابوداود (٤٧٣٥)، الترمذي (٣١٨٠)، ابن ماجة (٩٧٠)، عبدالرزاق (٩٧٤٨)، الطبراني (الكبير) (١٣٣/٢٣-١٤٨)، والنسائي (عشرة النساء) (٤٥)، ابن حبان (٤٢١٢)، البيهقي (٣٠٧/٧) وابو يعلى (٤٩٢٧). واللفظ للبخاري في رواياته والزيادات لابن هشام والطبراني وغيرهم.

مریەمی دەرخست بە قسەکردنی کۆرپەلەکەی لەناو بێشکەکەدا کە بانگی کردوو وتی: من بەندەی خوام، وەخۆی پاکی عائیشەی دەرخست بەئەو ئایەتە گەورانەی کە لە قورئاندا ناردوویەتیە خوارەوە کە هەتاهەتایە دەخوێنرێتەوە. سەیربکەن خودا پاکی عائیشەی چۆن بەرزکردوەتەوە بەسەر ئەواندا! ئەوەش بەهۆی پایە بەرزی پێغەمبەری خودامانە ﷺ ئەمەش بۆ بەئاگاهێنانەوە و دەرخستنی بەرزی پلەوپایەی سەروەری نەوەی ئادەمە کە هەڵبژاردەی سەرەتاو کۆتایی مرۆڤەکانە وە نیشانە و بەڵگەی خودایە بۆگشت جیهان هەرکەسێك دەیەوێت لە پلەو پایەی پێغەمبەری خودا ﷺ تێبگات باسەیری ئایەتەکانی ئیفك بکات و ورد بێتەوە کە چۆن خوای گەورە تورەبوو لەئەو کەسانەی قسەیان بۆ هاوسەرەکەی هەڵبەستووە؟ بوختانەکەشیانی پوچەڵ کردەووەتەوە و پەردەی لەسەر لاداوە))(١٣٣).

صەفوان لە حەسانی کوڕی ثابت دەدات

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەگێڕێتەوە لە محمدی کوڕی ئیبراهیمی تەمیمی کە دەڵێت: حەسانی کوڕی ثابت لەڕووداوی ئیفکدا زیاد لەپێویست لەسەر صەفوانی کوڕی موعطل قسەی کرد بوو تەنانەت بە هۆنراوەش دژایەتی دەکرد وەك ئەم دێڕە شیعرە:

أَمْسَى الْجَلَابِيبُ قَدْ عَزُّوا وَقَدْ كَثُرُوا
وابـــن الغضـريعـة امسى بيضة البلد

صەفوان شەوێکیان کەدەهاتەوە لەماڵی خاڵوانی لەناوچەی بەنی ساعدە ڕێگەی بەحەسان گرت و شمشێرێکی لەسەریدا لەئەو کاتە دا ثابتی کوڕی قەیسی کوڕی شەماسی ئەنصاری خەطیبی پێغەمبەری خودا ﷺ بەسەریدا ڕاگەیشت، صەفوانی گرت و توند دەستەکانی بەستەوە بەگەردنی دابە پەتێکی ڕەش، بردی بۆ دیوەخانی بنی حارثە لە ڕێگادا گەیشتن بە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە پێی وت: ئەوەچییە؟ ئەویش وتی: تۆ پێت سەیر نییە بە شمشێرەکەی لە حەسانی داوە، وەڵڵاهی وابزانم کوشتوویەتی عەبدوڵلا وتی: ئایا پێغەمبەری خودا ﷺ ئاگادارە

(١٣٣) أنظر: (الكشاف) (٦٧/٣).

بەئەوکارەی کە کردووتە؟ وتی: نەخێر، وتی: وەڵلاهی کارێکی خراپت کردووە، بەرەڵای بکە بابڕوات، ئینجا چون بۆلای پێغەمبەری خودا ﷺ و ڕووداوەکەیان بۆ گێڕایەوە و فەرمووی: کوڕی موعطل لەکوێیە؟ صەفوان هەستاو لەخزمەتیدا وتی: ئەوەتام ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((مَا دَعَاكَ إِلَى مَا صَنَعْتَ))؟ واتە: ((چی وای لێکردیت ئەو کارە بکەیت؟)) وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ئەو بە قسەکانی زیاد لەپێویست ئازاری داوم، وەبەهۆنراوە لەبارەی منەوە دەدوێت و بەئەوەش نەوەستاوە شیعری داشۆرینی لەسەر وتووم، منیشی توڕەکرد ئێستاش من لەخزمەتدام بۆ هەر تۆڵەیەك کە لێم وەربگرنەوە.

وەلەگێڕانەوەی موسای کوڕی عوقبە ﵁ دا دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((خُذُوهُ فَإِنْ هَلَكَ حَسَّانُ فَاقْتُلُوهُ بِهِ فَخُذُوهُ فَأْسِرُوهُ وَأَوْثِقُوهُ)) واتە: بیبەن لای خۆتان بیبەستنەوە ئەگەر حەسان مرد بیکوژنەوە] ئەم هەواڵە گەیشتە سەعدی کوڕی عوبادە سەرداری خەزرەجیەکان، ئەویش لەگەڵ خزمەکانی ڕۆیشتن بۆلایان و پێی وتن: ئەو پیاوە بنێرنەوە ئێمەش بەگوێمان نەکرد ئینجا پێی وتن: دەچن قسە بەخزم و کەسی پێغەمبەری خودا ﷺ دەڵێن و ئازاریان دەدەن، بانگەشەی ئەوەش دەکەن کە ئێوە سەریان دەخەن، سەعد توڕەبوو لەبەر پێغەمبەری خودا ﷺ و موهاجیرەکان و وتی: ئەو پیاوە بەردەن و بینێرنەوە دیسان بەگوێیان نەکرد، هەتاکو نزیك بوو ببێت بەشەڕ لەنێوانیاندا ئینجا بەریاندا و ئەویش لەگەڵ خۆی بردیەوە بۆماڵەوە وڕێزی گرت و بەرگ و پۆشاکی نوێی لەبەرکرد ئینجا ناردیەوە، دەگێڕنەوە کاتێك صەفوان چوو بۆ مزگەوت نوێژ بکات، پێغەمبەری خودا ﷺ چاوی پێکەوت فەرمووی: ((مَنْ كَسَاكَ كَسَاهُ اللَّهُ مِنْ ثِيَابِ الْجَنَّةِ)) واتە: ((ئەوە کێ پۆشتەی کردیتەوە خوای پەروەردگار لەجل و بەرگی بەهەشت پۆشتەی بکات))، وتی: سەعدی کوڕی عوبادە][١٣٤].

ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: (حەسانم بۆ بانگبکەن) هێنایانە خزمەتی و لەگێڕانەوەی عوروە لە عائیشەوە ﵂ دەفەرموێت: [حەسان هات بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ داوای کرد تۆڵەی بۆ لەصەفوان وەربگرێتەوە لەسەر ئەو

---

(١٣٤) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤/٧٦).

شمشێرەی کە لێیداوە][١٣٥]. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((يَا حَسَّانُ أَتَشَوَّهْتَ عَلَى قَوْمِكَ أَنْ هَدَاهُمُ اللهُ لِلْإِسْلَامِ يَقُولُ: (تَنَفَّسْتَ عَلَيْهِمْ)، يَا حَسَّانُ أَحْسِنْ فِيمَا أَصَابَكَ))؟). واتە: (ئەی حەسان دەتەوێت خەڵکێك بشێوێنیت و ناشیرینیان بکەیت کە خودای گەورە ڕێنمایی کردوون بۆ ئیسلام، واتە: ڕقەبەرایەتییان دەکەیت ئەی حەسان بە جوانی بجوڵێرەوە بەرامبەر ئەو کارەی دووچارت هاتووە، ئەویش وتی: ئەوە خۆت سەرپشك ببە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ جاریەکی قیبطی پێ بەخشی بەناوی (شیرین) کەلەگەڵ ماریە لەلایەن (مقوقص)ی میسری بەدیاری بۆی هاتبوو پاشان عبدالرحمن کوڕی حەسانی لێبوو [هەروەها باخێکی گەورەی دارخورمای پێ بەخشی کە (ئەبو طلحە)ی ئەنصاری دابووی بە پێغەمبەر ﷺ][١٣٦].

ئازادکردنی گیراوەکانی (بني مصطلق)

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزای (بني مصطلق) ژمارەیەکی زۆر پیاو و ئافرەتی بەدیل گرت و هەموویانی دابەشکرد بەسەر موسوڵمانەکاندا لەناویاندا جوەیریەی کچی حارثی کوڕی ضراری سەرکردەی (بنی مصطلق)ی تێدا بوو.

محمدی کوڕی جعفری کوڕی زوبەیر لە عوروەوە ئەویش لە عائیشەوە ﵂ دەڵێت: [کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گیراوەکانی دابەشکرد جوەیریەی کچی حارث بەر ثابتی کوڕی قەیس کەوت یان بەر کوڕە مامەکەی ثابت کەوت [کە ناوی صەفوانی کوڕی مالیك بوو] جویرەیە کتابەکەی کەوا بۆ کۆیلایەتی دەنووسرا [لەسەرخۆی (نۆ ئۆقیەی) نووسی] کەبیداتە خاوەنەکەی کاتێك بیەوێت خۆی ئازاد بکات جوەیریەش ئافرەتێکی جوان و بەرچاوی خوێن شیرین بوو هەرکەسێك چاوی پێبکەوتایە دەچووە دڵیەوە، هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و داوای لێکرد هاوکاری بکات، لە ئازاد کردنەکەیدا. عائیشە دەڵێت: وەڵلاهی یەکەم جار کەبینیم لەدەرگای ژوورەکەم وەستا

---

(١٣٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٩٦/٢٣) (رقم: ١٥١)، والبيهقي (الكبرى) (٥٦/٨)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٢٣٦٩/٩) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(١٣٦) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦١٧/٢)، ابن هشام (السيرة) (٢٥٧/٣)، البيهقي (الدلائل) (٧٤/٤)، ابن كثير (البداية) (١٨٦/٤)، وقال الحافظ ابن حجر في (تعجيل المنفعة) (ص: ١٢٨) سنده صحيح وقد وصلها موسى بن عقبة في مغازيه عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة رضي الله عنها.

خۆشم نەویست زانیم ئەگەر پێغەمبەر چاوی پێبکەوێت دەکەوێتە بەردڵی (دیارە سەیرکردن بۆ مەبەستی هاوسەرگیری بووە چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر لەئەوە گەورەتر بووە و سەیری ئافرەت نامەحرەمی نەکردووە) چووە ژوورەوە وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من جوەیرییەی کچی حارثم گەورەی هۆزەکەی لەئەو بەڵایەی من توشی هاتووم خۆت ئاگاداری کە من بووم بەکەنیزەك و ئەوەیش لەبەرێزت شاراوە نییە، لەدابەشکردنەکەدا بەر ثابتی کوڕی قەیس یان کوڕە مامەکەی کەوتم لەسەر (نۆ ئۆقیە) کتابەکەم نووسیەوە بۆ ئازاد کردنم منیش هاتوومەتە خزمەتت تاکو یارمەتیم بدەیت ئازادم بکەن پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((فَهَلْ لَكَ فِي خَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ))؟ واتە: ئایا لەئەوە باشترت ناوێت؟ وتی چی لەئەوە باشترە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَقْضِي عَنْكَ كِتَابَتَكَ وَأَتَزَوَّجُكَ))؟ واتە: ((پارەی ئازادکردنەکەت لەسەر من و خوازبێنیت دەکەم بۆ هاوسەرگیری؟)) وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ڕازیم فەرمووی: بەڵێ منیش بەڵێنی خۆم جێبەجێ دەکەم.

عائیشە ﵂ دەڵێت: [هەواڵەکە گەیشتە خەڵکی کە پێغەمبەری خودا ﷺ جوەیریەیی کچی حارثی هێناوە خەڵکی وتیان: ئەوان هەموو بوون بە خزمی پێغەمبەری خودا ﷺ ئیتر ئەوانیش گیراوەکانیان ئازادکرد و ناردیاننەوە بەهۆی هاوسەرگیرییەکەی سەد کەس لەخزم و کەسی خۆی ئازادکرد لە (بني مصطلق) نەمزانیوە هیچ ئافرەتێك لەجوەیرییە بەخێرو بەرەکەت تر بوو بێت بۆ هۆزەکەی][١٣٧].

لە گێڕانەوەیەکی تردا ئیبنو هیشام ﵀ دەڵێت: (وتراوە: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە لە غەزای (بني مصطلق) جوەیرییەی کچی حارثی کوڕی ئەبو ضراری لەگەڵدابووە ئەو لەگەڵ گیراوەکانی تر لەناو سوپاکەدا بوو کەگەیشتنە مەدینە باوکی جویرییەی کچی حارثی کوڕی ئەبو ضرار هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ ئەوەی بارمتە و(فدیەی) کچەکەی بدات و ئازادی بکات کاتیك گەیشتە دۆڵەکانی

---

(١٣٧) أخرجه: احمد (٢٦٣٦٥)، وقال محققه: سنده حسن، والطبراني (الكبير) (٤٩/٢٤)، ابوداود (٣٩٣١)، ابن حبان (٤٠٥٤، ٤٠٥٥) وقال محققه: اسناده قوي، الحاكم (٣٦/٤)، البيهقي (الكبرى) (٧٤/٩) و (الدلائل) (٤٩/٤)، ابو يعلى (٤٩٦٣) وقال محققه: اسناده صحيح، ابن هشام (السيرة) (٢٥٠/٣) (رقم: ٨٠٢) وقال محققه: اسناده حسن، وحسن اسناده الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٣٣٢٧)، وفي (الارواء) (١٢١)، وقال الارناؤط في تخريج (زاد المعاد) (١١٣/٣): اسناده صحيح، وقال الشيخ مقبل في الصحيح المسند (١٦٤٥) حديث حسن، واللفظ لابن هشام والزيادات لابي داود والحاكم.

(عەقیق) سەیرێکی ئەو وشترانەی کرد کە هێنا بووی، دڵی چووە سەردوانیان شاردیەوە لەناو دۆڵێك ئینجا هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەی محمد کچەکەم گیراوە لەلاتان ئەوە (فدیە) و بارمتەکەیەتی بۆم ئازاد بکەن، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((فَأَيْنَ الْبَعِيرَانِ اللَّذَانِ غَيَّبْتهمَا بِالْعَقِيقِ، فِي شِعْبِ كَذَا وَكَذَا))؟ واتە: ((ئەی کوا ئەو دوو وشترەی کەلەناو دۆڵی عەقیق شاردووتەتەوە؟ حارث وتی: (أَشْهَدُ أن لا إله إلا الله وأنك رسول الله) واتە: (شایەتی دەدەم کەهیچ خوایەك نییە تەنها (الله) نەبێت وەشایەتی دەدەم کە تۆش پێغەمبەری خودایت)، وەڵڵاهی بێجگە لەخودا کەس ئاگادار نەبوو کە شاردوومەتەوە، پاشان حارث خۆی و دوو کوڕی لەگەڵ خەڵکێکی زۆر لەهۆزەکەی موسوڵمان بوون، وەناردی دوو وشترەکەیان هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ جوەیرییەی کچیشی ئازاد کرد و بەباشترین شێوەش موسوڵمان بوو پێغەمبەری خودا ﷺ داخوازی کرد لەباوکی ئەویش لێی مارەکرد و پێغەمبەریش ﷺ چوارسەد درهەمی کردە مارەیی)[١٣٨].

ئەمەش گێڕانەوەیەکی پچڕاو بوو (مقطوع) بەڵام لە گێڕانەوەیەکی (مرسل) دا هاتووە لە ئەبو قەلابە دەڵێت: (پێغەمبەر ﷺ جویرییەی لەگەڵ گیراوەکانی (بنی مصطلق) دەستگیرکرد، پاشان مارەی کرد باوکی هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: کچەکەم نابێت بکرێتە کەنیزەك و پێویستە ئازادی بکەن پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر بانگی بکەیت خۆی سەرپشك بێت باشتر نییە؟)) وتی: بەڵێ. هات بۆ لای وە کێشەکەی بۆ باسکرد وجوەیرییەش وتی: خوا و پێغەمبەری خودا ﷺ هەڵدەبژێرم)[١٣٩]. شەعبی ﷺ دەڵێت: (خۆی ئازاد کرد وە هەموو گیراوەکانی هۆزەکەشی وە ناویشی (برّة) بوو][١٤٠]. پێغەمبەری خودا ﷺ ناوەکەی گۆڕی بە (جویریە) لە زەینەبی کچی ئەبو سەلەمەوە ئەویش لە جویرییەی کچی حارثەوە دەڵێت: (ناوی (برّة) بوو پێغەمبەری خودا ﷺ گۆڕی بە (جوەیرییە) ناوی (برّة)ی پێناخۆشبوو)[١٤١].

---

(١٣٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة)(٣/٢٥٠) وقال الحافظ في (الاصابة) (٣/٢٥٠) اخرجه ابن عابد في المغازي منقطعاً.

(١٣٩) أخرجه: ابن منده (٢/٥٠)، وقال الحافظ في (الاصابة) (٤/٢٦٥) (رقم: ٢٥١) اخرجه الترمذي وابن منده من مرسل ابي قلابة باسناد صحيح، وانظر: (السيرة الصحيحة) (٢/٤١٣).

(١٤٠) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (١٣١١٨)، الطبراني (الكبير) (١٥٤)، قال الهيثمي في (المجمع) (٩/٢٥٠) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(١٤١) أخرجه: احمد (٦/٤٢٩)، مسلم (٢١٤٠)، الحاكم (٤/٢٧) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي

دوای ئەوەی (بني مصطلق) موسوڵمان بوون پێغەمبەری خودا ﷺ داوای لێکردن کە زەکات لەماڵەکانیان دەربکەن [لە عەلقەمەی کوڕی ناجیەی کوڕی جوندبەئەوە دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ لەهەمان ساڵی ڕووداوی (مریسیع) دابوو کاتێك (بنی مصطلق) موسوڵمان بوون پێی فەرموون: ((إِنَّ مِنْ تَمَامِ إِسْلَامِكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا زَكَاةَ أَمْوَالِكُمْ))(١٤٢). واتە: ((لەکامڵبونی موسوڵمانیتان ئەوەیە کە زەکاتی سامانەکانتان بدەن))].

حارث و هۆزەکەی دێنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بە زەکاتی ماڵەکانیانەوە

حارثی کوڕی ئەبو ضراری خوزاعی ﷺ دەفەرمویێت: (هاتمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و بانگی کردم بۆ موسوڵمان بوون منیش موسوڵمان بووم بەدڵنیایی تەواوە، پاشان داوای لێکردم کە زەکات بدەم منیش دانم پێداناو وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەگەڕێمەوە بۆ ناو هۆزەکەم بانگیان دەکەم بۆ ئیسلامەتی و زەکاتدان، هەرکەسێك وەڵامی دامەوە زەکاتەکەی کۆدەکەمەوە تۆش ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە فلان کات و ساتدا نێردراوێکی خۆت بنێرە تا زەکاتە کۆکراوەکەی پێدابنێرم، کاتێك حارث زەکاتی ئەو کەسانەی کۆکردەوە کەبە پیر بانگەوازەکەیەوە هاتبوون ئەو کاتەش هات کەبەڵێن بوو پێغەمبەری خوا ﷺ نوێنەرەکەی تێدا بنێرێت بەڵام کەسی نەنارد حارث وای گومان برد کە خواو پێغەمبەرەکەی لێ تورەبوون داوای کرد زەکاتەکەی بۆ کۆبکەنەوە و وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێکی بۆ دیاریکردووم وابڕیار بووە زەکاتەکە ببات کەلەلامانە، پێغەمبەری خوا ﷺ هەرگیز پێچەوانەی بەڵێنی خۆی هەڵسوکەوت ناکات، وادەبینم نێردراوی نەناردووە لەبەر تورە بوونێك بووبێت؛ با ئێمە برۆین بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ، لەئەو لاشەوە پێغەمبەری خوا ﷺ لەکاتی دیاریکراودا وەلیدی کوڕی عوقبەی ناردبوو بۆ وەرگرتنی زەکاتە کۆکراوەکەی لای حارث، کاتێك وەلید لەڕێگا پێیان دەگات لەبەر کۆنە قینێك ترسی لێدەنیشێت و دەگەڕێتەوە دەچێتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و دەڵێت: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ حارث زەکاتی نەدامێ و ویستیشی بمکوژێت لە گێڕانەوەیەکی تردا [ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ چوومە ناو ئەو هۆزە لەناو نەفامیدا ڕۆچووبوون جلی جەنگ و شەڕیان پۆشی

---

(١٤٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٨/٧/١٨) وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٢٣٢): اسناده حسن.

بوو زەکاتیان نەدەدا][١٤٣] [پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر توڕەبوو][١٤٤]، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بەپەلە سریەیەکی لە هاوەڵانی نارد بۆ لای حارث، حارثیش بەرەو مەدینە دەهات [لەگەڵ کۆمەڵێك لە خزمەکانی لەگەڵ بارە زەکات و بەخشینەکان هەتا لەدەرەوەی مەدینە گەیشتنە نێردراوەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە چاویان پێکەوت وتیان: ئەوە حارثە کاتێك بەرەو ڕوویان هاتن وتی: بۆلای کێ نێردراون؟ وتیان بۆ لای تۆ. وتی: بۆچی؟

وتیان: پێغەمبەری خوا ﷺ وەلیدی کوڕی عوقبەی ناردووە بۆ لات گەڕاوەتەوە دەڵێت: گوایە تۆ زەکاتت نەداوە و نیازی کوشتنیت هەبووە، وتی: ڕاست نییە، سوێند بەئەو خودایەی محمدی بەڕاستی ناردووە نەدیومە و نەهاتووە، کاتێك حارث هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: ((مَنَعْتَ الزَّكَاةَ، وَأَرَدْتَ قَتْلَ رَسُولِي))؟ واتە: ((زەکات نادەیت ودەتەوێت نێردراوەکەشمان بکوژیت))؟ حارث وتی: سوێند بەئەو زاتەی تۆی بەحەق ناردووە چاوم پێی نەکەوتووە منیش هەرلەبەر ئەوە هاتمە خزمەتتان کاتێك نێردراوی پێغەمبەری خوا ﷺ نەهات بۆ لامان ترسام کە توڕە بوونێك بووبێت لە خودا و پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ (لە گێڕانەوەیەکی تردا) وتیان: [ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵمان پێگەیشت کە نێردراوەکەت تەشریف دێنێت شادومان بووین و وتمان پێشوازی دەکەین] [١٤٥]. [ئێمە زانیبوومان کە نێردراوەکەت لە نیوەی ڕێگادا گەڕاوەتەوە ئێمە لەئەوە ترساین بەهۆی گەیشتنی پەیامێکی تۆوە گەڕابێتەوە کە لەئێمە توڕەبوبیت پەنادەگرین بەخودا لەتوڕەبوونی خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ. پێغەمبەری خواش ﷺ بایەخی پێدان و دڵنەوایی کردن خوای پەروەردگار بە وەحی قسەکانی پشت ڕاستکردنەوە][١٤٦]، ئایەتەکانی سورەتی (حجرات)ی ناردە خوارەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێت: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوْمًۢا بِجَهَـٰلَةٍ فَتُصْبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَـٰدِمِينَ ﴿٦﴾ ﴾ (الحجرات)[١٤٧] واتە: [ئەی ئەوانەی باوەڕتان

(١٤٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦/١٨)، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٣٢/٧): اسناده حسن.

(١٤٤) أخرجه: الطبري (التفسير) (٧٨/٢٥)، البيهقي (٥٤/٩)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٠٨٨).

(١٤٥) أخرجه: ابن ابي عاصم (الافراد) (٣٠٩/٤)، الطبراني (الكبير) (٦/١٨) وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٣٢/٧) اسناده حسن.

(١٤٦) أخرجه: الطبري (التفسير) (٧٨/٢٥)، البيهقي (٤٥/٩)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٠٨٨).

(١٤٧) أخرجه: احمد (١٨٤٥٩) وقال محققه: حسنٌ بشواهده، الطبراني (الكبير) (٣٣٩٥)، الواحدي (اسباب النزول) (ص: ٢٩٢)، ابن ابي حاتم (الافراد) (٢٣٥٣)، البيهقي (٥٥/٩)، وقال الهيثمي (المجمع) (١١٠/٧): فيه يعقوب بن حميد

هێناوه ئەگەر کەسێکی متمانه پێنەکراو هەواڵێکی گرنگی بۆ هێنان، خێرا بڕوای پێمەکەن، بەڵکو سەرنج بدەن، لێی بکۆڵنەوه تا بۆتان ڕووندەبێتەوه نەوەکو ئازار وناخۆشی و گیروگرفت بۆ خەڵکی دروستبکەن بەنەزانی، جا دوای پەشیماندەبنەوه لەئەو کارەی کە پێی هەستاون].

له گێڕانەوەیەکی تردا [ئەوەی پێیان بوو دایان بە پێغەمبەری خوا ﷺ، پێشنیازی کڕینەوەی ئەو شتانەی خۆیان خستەڕوو تا له پێغەمبەری خوای ﷺ بکڕنەوه، پێغەمبەریش ﷺ پێی فەرموون: ((ارْجِعُوا بِنَفَقَاتِكُمْ لَا نَبِيعُ شَيْئًا مِنَ الصَّدَقَاتِ حَتَّى نَقْبِض))) واته: ((بگەڕێنەوه وکەل و پەل و پارەکانتان ببەنەوه چونکە ئێمە هیچ لەزەکاتەکان نافرۆشینەوه تا بەدەستماننەگات)). ئەوانیش گەڕانەوه بەرەو شوێنی خۆیان، پاشان کەسێکی تری لەگەڵ ناردن بۆ وەرگرتنی ئەو زەکاتەی کە له لایان مابوو][١٤٨].

وبقية رجاله ثقات، وقال السيوطي في (اسباب النزول) (ص: ١٩٦) وفي (الدر المنثور) (٨٧/٦): اخرجه احمد وسنده جيد، وقال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٣٤/٧) اسناده صحيح.

(١٤٨) أخرجه: ابن ابي حاتم (الافراد) (٣٠٩/٤)، والطبراني (الكبير) (٦/١٨)، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة)(٢٣٢/٧): اسناده حسن.

غەزای خەندەق

مێژووی ڕوودانی ئەم غەزایە:

ئەم غەزایە لە مانگی شەوالی ساڵی پێنجەمی کۆچیدا ڕوویداوە، بەپێی بۆچوونی زۆربەی زانایان و مێژوو نووسانی ئیسلامی وسیرەی پێغەمبەر ﷺ لەئەوانە ئیبنو ئیسحاق و قەتادە و ئەبو عوبیدە و ئیبنو سەعد و واقیدی و البیهقی و الذهبی)[١٤٩].

هۆکاری ڕوودانی ئەم غەزایە

بۆ ڕوودانی ئەم غەزایە گەلێك هۆکار هەبوون لەئەوانە ئەوە بوو کە قورەیشییەکان دووچاری نوشوستییەکی گەورە هاتبوون لە ڕزگارکردنی ڕێگای بازرگانیان بەرەو شام، لەبەرامبەریشدا سریە و نێردراوە سەربازییەکانی موسوڵمانان چالاکانە کەوتبوونە جموجۆڵی سەربازی لەدوای غەزای (ئوحود)ەوە بەجۆرێك بەتەواوی دەستیانگرتبوو بەسەر ناوچەکەدا و ڕێگا بازرگانییەکانی نێوان مەککە و مەدینەیان خستبووە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە، لەئەولاشەوە قورەیشییەکان دەیانویست خۆیان پڕچەك و بەهێز بکەنەوە و پارێزگاری بکەن لەسەرکەوتنە سەربازیەکەی (ئوحود) یان بەشێوەیەك سنوورەکانیان لەگەڵ هاوپەیمانەکانیان دوورخەنەوە لەمەترسی و دەستەبەری دڵنیایی تەواو بکەن بۆ چالاکیی یە بازرگانییەکانیان.

ئەوە لەڕوویەکەوە لەڕوویەکی ترەوە: جولەکەکانی بەنی (نضیر) لەدوای ئەوەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ دەریکردن لە مەدینە بەهۆی پیلانگێڕییان بەرامبەر پێغەمبەر ﷺ بەرەو خەیبەر ڕۆیشتن و لەئەوێ گیرسانەوە، ڕقیشیان بەرامبەر موسوڵمانان لێی دەچۆڕا، کاتێك بەتەواوی لەخەیبەر جێگیربوون کەوتنە پیلانگێڕان و دانانی پیلانێکی یەکلاکەرەوە بۆ تۆڵە سەندنەوە لە موسوڵمانان و گەڕانەوە بۆ جێگە و ڕێگەی خۆیان و دەرخستنی هێز و ڕۆڵی پیلانگێڕانیان، ئەوەش لەڕێگەی بەستنی ڕێککەوتننامەیەکی سەربازی بەهاوپەیمانی لەنێوان جولەکەکان و قورەیشییەکان و هۆزەکانی غەطەفان، بۆ ئەو مەبەستەش شاندێکی جولەکەکان بەڕێککەوتن کەپێك

(١٤٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٩٤/٣)، وابن هشام (السيرة) (١٧٠/٤)، وابن سعد (الطبقات) (١٦٥/٢)، وابن القيم (الزاد) (٢٦٩/٣)، والذهبـي (تأريخ الاسلام) (ص:٢٨٣)، والواقدي (المغازي) (٤٤٠/٢)، وابن حجر (الفتح) (٥٠٠/٧)، وابي عبيدة (الاموال) (ص:٢٣٥)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٧١): رواه الطبراني ورجاله ثقات من قول ابن اسحاق.

هاتبوون لەهەریەك لە (سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق و حوییی کوڕی ئەخطب و کینانەی کوڕی ڕەبیع، هوزەی کوڕی قەیسی وائیلی و ئەبو عەمار).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (هۆی ڕوودانی غەزای خەندەق ئەوە بوو کەشاندێك لەکەسە باڵا دەستەکانی جولەکەکان کەپێك هاتبوون لە (سەلامی ئەبو حەقیقی نەضری، هوزەی کوڕی قەیس وائیلی و ئەبو عەمار) لەگەڵ چەندین کەسی ترلە بەنی نەضر و بەنی وائیل، و کۆمەڵە و هۆزەکانیان کۆکردەوە لەدژی پێغەمبەر ﷺ ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە لای قورەیشییەکان لەشاری (مەککە)، کەوتنە جۆشدان و بانگکردنیان بۆشەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ، گرۆتینیان پێبەخشین و پێیان وتن: ئێمەش لەگەڵتانداین و پشتیوانیتان دەکەین هەتاکو لەڕەگ و ڕیشە دەریان دەکێشین، قورەیشییەکان پێیان وتن: ئەی کۆمەڵەی جولەکە ئێوە لەزاناکانی جولەکە و خاوەن یەکەم کتێبی ئاسمانین زانیاریتان هەیە بەئەوشتەی کەئێمە و محمد لەسەری ناکۆکین ئایا ئایینی ئێمە باشترە یاخود ئایینی محمد؟ وتیان: بەڵکو ئایینی ئێوە چاکترە لە ئایینی ئەو بەڕاستی ئێوە شایستەتر و ڕاستترن لەئەو. لەگێڕانەوەیەکی تردا [ئێوە ڕێنمایی کراون ڕێگەی ڕاستترتان گرتووە بەر لە محمد و شوێن کەوتووانی) لەبارەیانەوە ئەم ئایەتەی سوڕەتی (النساء) هاتۆتە خوارەوە: ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ ﴾(النساء) [١٥٠] واتە: [ئاخۆ سەیری ئەوانەت نەکردووە

---

(١٥٠) لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە لە ئیبنو عباس ﷺ دەڵێت: لما قدم كعب بن الاشرف مكة قالت له قريش: انت خير اهل المدينة وسيدهم؟ قال: نعم، قالوا: [نحن اهل السقاية والسدانة فنحن خيرٌ ام هذا الصنيبير المنبتر من قومه أنه خيرٌ منا؟ قال: انتم خيرٌ منه فنزل على رسول الله ﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾ ﴾ ونزلت﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُؤْمِنُونَ بِالْجِبْتِ وَالطَّاغُوتِ وَيَقُولُونَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا هَٰؤُلَاءِ أَهْدَىٰ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا سَبِيلًا ﴿٥١﴾ ﴾(النساء) واتە: (کاتێك کەعبی کوڕی ئەشرەف هاتە مەککە قورەیشییەکان پێیان وتن تۆ باشترین و گەورەترین پیاوی مەدینەی؟ وتی: بەڵێ وتیان: ئێمە ئاودەر و نان دەری ماڵی خوداین دەرگاوانی کەعبەین ئایا ئێمە چاکترین یاخود ئەو وەجاخ کوێرە کەدابڕاوە لەخزم و کەسی خۆی پێی وایە باشترە لە ئێمە؟ وتی: ئێوە باشترن لە ئەو. بەنەوەهۆیەش ئایەتی﴿إِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْأَبْتَرُ ﴿٣﴾ ﴾ وە هەروەها ﴿ أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا ﴾هاتەخوارەوە. أخرجه: الطبري (التفسير) (٩٧٨٦)، والبزار (٢٢٩٣) وقال ابن كثير (التفسير) (٥٦٠/٤): وقال محققه: اسناده صحيح، والنسائي (التفسير) (٧٢٧) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن حبان (٦٥٧٢) وقال

کە بەشێك لەکتێبی (تەورات)یان پێدراوە؟ کەچی باوەڕیان بەبت و تاغووت و فالگرتنەوەو جادوو و شەیتان هەیە، واتە: پەیڕەوی لەبەرنامە دنیاییەکان دەکەن!! بەموشریك و بێباوەڕەکان دەڵێن: ڕێ و ڕێبازی ئەوانە (موشریك وکافرەکان) لەڕێی باوەڕدارەکان چاکترە].

دەڵێت: [ئەومیان بۆ ئەوە وت وەك ئیرەییەك بەرامبەر بە عەرەبەکان کەخودای گەورە محمدی لەناو یان هەڵبژاردووە وکردوویەتی بە پێغەمبەرﷺ]. کاتێك ئەمەیان وت بەقورەیشییەکان زۆر دڵخۆش بوون بەگورجی وەڵامی داخوازییە شەڕانگێزەکانیان دانەوە بۆ ئەوەی شەڕ لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بکەن دواتر کەوتنە خۆکۆکردنەوە وخۆئامادەکردن بۆ ئەو مەبەستە. پاشان شاندە جولەکەکە ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە لای غەطەفان کەلە نەوەی (قەیسی عیلان) بوون بەهەمان شێوەش بانگیان کردن بۆشەڕکردن لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ وە پێشیان ڕاگەیاندن کە بۆ ئەو مەبەستە خۆشیان پشتگیرو هاوکاریانن و لەگەڵیاندا دەبن، قورەیشیشیان لەگەڵدایە بۆ ئەو مەبەستە هەر بۆیە ئەوانیش کۆك بوون لەگەڵیان و لەئەو بارەیەوە ڕازییانکردن(١٥١).

دەرچوونی هاوبەش پەیداکەران بەرەو مەدینە

موسای کوڕی عوقبە و ئەبو شیهابی زوهری دەفەرموون: (قورەیشییەکان بەسەرکردایەتی ئەبو سوفیان و بەهاوکاری ئەوانەی لەگەڵیان بوون لەهاوبەش پەیداکەرانی عەرەب و سەرکردەی جولەکەکانی بەنی نەضری کەناوی حوییی کوڕی ئەخطەب بوو بەڕێککەوتن بەرەو مەدینە، لەهەمان کاتدا داوای هاوکاریانکرد بوو لە عویەینەی کوڕی حوصەینی کوڕی حوزەیفەی کوڕی بەدر ئەویش وەڵامی داخوازییەکەی دانەوە لەگەڵ ئەو کەسانەی گوێڕایەڵییاندەکرد لەهۆزی (غەطەفان) هەموو لەگەڵیان بەڕێککەوتن کوڕانی ئەبو حەقیق لەناویاندا کینانەی کوڕی ڕەبیعی کوڕی ئەبو حەقیق چالاکانە خۆی گەیاندە ناو (غەطەفان) و کەوتە جۆشدانیان

محققه: اسناده صحيح.

(١٥١) أخرجه: ابن هشام(السيرة) (١٧٠/٣)، والطبري (٢٥١/١١)، وقال الهيثمي (المجمع)(٦/٧) فيه يونس بن سليمان لم اعرفه وبقية رجاله رجال الصحيح، واخرجه السيوطي (اسباب النزول) (ص:١٠٦) موصولاً، وقال صاحب (صحيح السيرة) (٤٢٤): مرسل رجاله ثقات، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤١٩/٢): اسناده صحيح الى عروة ولكنه مرسل، واورده ابن كثير في (التفسير) (٥١٣/١) من رواية ابن اسحاق باسناد حسن الى ابن عباس.

لەسەر بەژداریکردنیان لەئەو شەڕە یەکلاکەرەوە بە بۆچوونی خۆیان لەبەرامبەردا نیوەی بەروبوومی خەیبەریان بۆ هەیە، دەڵێن گوایە حاریثی کوڕی عەوفی مریی کەلە بەنی (مرە) بووە بە عویەینەی کوڕی حوصینی و غەطەفانییەکانی و تووە:

ئەی خزم و کەسی خۆم بەگوێی من بکەن واز لەشەڕکردنی ئەو پیاوە بهێنن (مەبەستی پێغەمبەری خودا بووە ﷺ) لێی بگەڕێن باخۆی لەگەڵ دووژمنەکانی لە عەرەبەکان یەکلای بکاتەوە. پاشان شەیتان بەسەریاندا زاڵ بوو چاو چنۆکی و تەماح بەری قورگی گرتن و چاویان تەنها ئەوەی دەبینی، پاشان هەموو چوونە ژێرباری فەرمانی عویەینەی کوڕی حوصین لەسەر ئەوەی شەڕ لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بکەن، نامەیان نووسی بۆ هاوپەیمانەکانیان لە بەنی ئەسدی کوڕی خوزەیمە بۆ ئەو مەبەستە و طولیحە لەگەڵ ئەوانەی گوێڕایەڵییان دەکرد لە بەنی (ئەسد) بەدەم داخوازییەکەیانەوە چوون (ئەسد وغەطەفان) دوو هاوپەیمانی یەکتر بوون لەناوچەکەدا، هەر لەئەومیانەدا قورەیشییەکان نامەیان نووسی بۆ پیاو ماقوڵانی بەنی (سولەیم) کە نەوەی خۆیان بوون لەنێوانیاندا پەیوەندی خزمایەتی هەبوو ئەبو ئەعور لەگەڵ ئەوانەی گوێڕایەڵی بوون لە (بەنی سولەیم) بەدەم داخوازییەکەیانەوە چوون بۆ پشتیوانی قورەیشییەکان[١٥٢].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (قورەیشییەکان دەرچوون بەسەرکردایەتی ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب، غەطەفان بەسەرکردایەتی عویەینەی کوڕی حوصینی کوڕی حوزیفەی کوڕی بەدر، حاریثی کوڕی عوفی کوڕی ئەبو حاریثەی موری لەبەنی مورە، و مسعری کوڕی ڕەحیلە. لەگەڵ ئەوانەی کە گوێڕایەڵییاندەکرد لەخزمانی خۆی لەهۆزی (ئەشجەع)[١٥٣].

هەموویان ڕێککەوتن لەسەر شوێنی کۆبوونەوەی سوپاکەیان قورەیشییەکان و هاوپەیمانەکانیان هەموو لە (مر الظهران) کۆبوونەوە کە شوێنەکە (٤٠)کم لە (مەککە) وە دوورە، هاوپەیمانەکانیان بەئەمەکبوون بەرامبەر بەڵێنەکانیان لە (بەنی سولەیم) و کینانە و خەڵکی (تهامە) و حەبەشەیبەکان[١٥٤].

(١٥٢) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٩٨/٣).
(١٥٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٧١/٣).
(١٥٤) أنظر: (السيرة الصحيحة) للعمري (٤١٩/٢).

خەندەق هەڵکەندن

دوای ئەوەی موسوڵمانەکان هەواڵیان پێگەیشت کە قورەیش و هۆزەکانی تری عەرەب خۆیان کۆکردووەتەوە بۆ هێرش هێنانە سەریان و شەڕکردن لەگەڵیاندا، بۆ ئەو مەبەستە پێغەمبەری خودا ﷺ وەك کاری هەمیشەی هەستا بەڕاوێژکردن بە هاوەڵانی بۆ ئەوەی هەم دڵیشیان جێگیربکات و پەیوەستبن بەیەکتری وە هەم ڕێگە چارەیەکی گونجاو و ڕاستیشی دەستبکەوێت بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی ئەم بارودۆخە چاوەڕواننەکراوە، لەئەوکاتەدا یەك لەهاوەڵە بەڕێزەکان بەناوی سەلمانی فارسی ﷺ بۆچوونی خۆی خستە ڕوو کە ئاماژەکردنبوو بەهەڵکەندن و لێدانی خەندەق بەچوار دەوری خۆیاندا هەروەك وتی: (ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە لەوڵاتی فارسدا کاتێك گەمارۆ بدراینایە لەلایەن هێزێکی دەرەکییەوە ئەوە خەندەقمان بەچواردەوری خۆماندا لێدەدا)(١٥٥).

پێغەمبەری خودا و هاوەڵانی نەخشەکەیان پێباشبوو بەکۆی دەنگ پەسەندیان کرد و هەستان بەهەڵکەندنی خەندەق لەناوچەیەك کەڕووی واڵا بوو بۆ هێرش کردنە سەریان و تاکە ڕێگە بوو کەبتوانن لێیەوە زەبریان لێبوەشێنن بۆ ئەوەش کە هەردوو ناوچەی بەردەڵانی (گەرمی واقم و ناوچەی بەردەڵانی ڕەشی وەبرە) بەیەکەوە ببەستنەوە کەدەکەوێتە بەردەم هاوبەش پەیدا کەرەکان.

لە گێڕانەوەیەکی لاوازدا هاتووە لە عەمری کوڕی عەوفی موزنی ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نەخشەی هەڵکەندنی خەندەقی پەسەند کردوو دەستیپێکرد لە ڕۆژی ئەحزابدا لەناوچەی (أجم السَّمُر) کە دەکەوێتە شوێنی نیشتەجێبوونی (بەنی حارثە)وە هەتاکو دەگاتە ناوچەی (میداد)، پاشان هەر چل گەزەی دابەش کرد بەسەر (دە) کەسدا بۆ ئەوەی هەڵیبکەنن، دواتر کۆچکردووەکان و پشتیوانەکان کەوتنە کێبەرکێ لەسەر سەلمانی فارسی لەبەر ئەوەی نەخشەکەی دانا و پیاوێکی بەهێزیش بوو، پشتیوانەکان دەیان وت: سەلمان لە ئێمەیە، کۆچکردووەکانیش: دەیان وت: سەلمان لە ئێمەیە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((سَلْمانُ مِنَّا أَهْلَ الْبَيْتِ))

---

(١٥٥) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٥٦٦/٢)، والواقدي (المغازي) (٤٤٥/٢)، وابن هشام (السيرة) (١٧٤/٣) اخرجوه كلهم بدون اسناد، وانظر (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢١٥).

واتە: ((سەلمان لە ئێمەیە لە ئەهلی بەیت))[١٥٦].

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گوێبیستی هاوەڵانی بوو لەسەر کۆبوونەوەیان بۆ هەڵکەندنی خەندەق بەدەوری مەدینەدا پێغەمبەری خودا ﷺ خۆشی کاری تێدادەکرد بەمەبەستی هاندان و جۆشدانی موسوڵمانان بۆ کارکردن تێیدا هەر بۆیەش موسوڵمانەکانیش لەگەڵیدا خەندەقیان هەڵدەکەند وە پێغەمبەری خودا ﷺ بێگوێدانە ماندوێتی و شەکەت بوون بەردەوامبوو کۆڵی نەدەدا و هاوەڵانیش چاویان لێ دەکرد و بەهەمان شێوە بەڵام کەسانێك لە دووڕووەکان بەخاوو خلیچکیەوە کاریان دەکرد و خۆیان وەك کەسێکی بێهێزو نەشارەزا دەردەخست لە کارکردندا و ناوبەناو خۆیان دەدزییەوە بۆ ماڵەوە بەبێ مۆڵەت و ئاگاداری پێغەمبەری خودا ﷺ بەڵام کاتێك یەکێك لەموسوڵمانان بیویستایە بۆ کارێك بڕوات کەپێویست بوو لەسەری جێبەجێی بکات دەهاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ باسیدەکرد و داوای مۆڵەتی لێ دەکرد بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە پێویستە ئەویش ڕێگەی پێدەدان کاتێکیش کارەکەیان تەواودەکرد دەست بەجێ دەگەڕانەوە شوێنی کارکردنیان بۆ ئەوەی خێرو پاداشتیان دەسبکەوێت لەسەری، هەر بەئەوهۆیەوە خودای پەروەردگار ئەم ئایەتە پیرۆزەی نارده خوارەوە:

﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَإِذَا كَانُوا۟ مَعَهُۥ عَلَىٰٓ أَمْرٍ جَامِعٍ لَّمْ يَذْهَبُوا۟ حَتَّىٰ يَسْتَـْٔذِنُوهُ ۚ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَسْتَـْٔذِنُونَكَ أُو۟لَـٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۚ فَإِذَا ٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِبَعْضِ شَأْنِهِمْ فَأْذَن لِّمَن شِئْتَ مِنْهُمْ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُمُ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٦٢﴾﴾ (النور) ئەم ئایەتە پیرۆزە دەربارەی ئەو موسوڵمانانە هاتە خوارەوە کە گوێڕایەڵی خودا و پێغەمبەرەکەیان دەکرد و بەتەمای پاداشت و بەدەستهێنانی خێری زیاتر بوون و بەژداری هەڵکەندنی خەندەقەکەیان دەکرد پاشان خوای پەروەردگار دەربارەی ئەو دووڕووانەی کەخۆیان لەکارکردن دەدزییەوە و بەبێ مۆڵەت خواستن لە پێغەمبەری خودا دەڕۆیشتنە ماڵەوە ئەم ئایەتەی دابەزاند:

﴿لَّا تَجْعَلُوا۟ دُعَآءَ ٱلرَّسُولِ بَيْنَكُمْ كَدُعَآءِ بَعْضِكُم بَعْضًا ۚ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ يَتَسَلَّلُونَ

---

(١٥٦) أخرجه: الحاكم (٥٩٨/٣)، وقال الذهبي: سنده ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٤١٨/٣) وفي سنده كثير بن عبدالله متروك، والطبراني (الكبير) (١٠١٣٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (١١١/١٠): فيه كثير بن عبدالله وقد ضعفه الجمهور وبقية رجاله ثقات، وضعفه الشيخ الالباني في (السلسلة الضعيفة) (٣٧٠٤)، و (ضعيف الجامع) (٣٢٧٢).

مِنكُمْ لِوَاذًا فَلْيَحْذَرِ ٱلَّذِينَ يُخَالِفُونَ عَنْ أَمْرِهِۦٓ أَن تُصِيبَهُمْ فِتْنَةٌ أَوْ يُصِيبَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٦٣﴾ ﴾(النور)[١٥٧]

واتە: [ئەی باوەڕداران نەکەن بانگی پێغەمبەر بکەن، وەك ئەوەی خۆتان لە نێوان یەکتردا بانگی یەکدەکەن (چونکە دەبێت ڕێزی پێغەمبەری خودا ﷺ تایبەت بێت) بێگومان خودا دەزانێت بەئەوانەی خۆیان پەنهان دەکەن و خۆدەدزنەوە لە کارو فرمان، دەبا ئەوانەی کە سەرپێچی لە فەرمانی دەکەن بترسن لەئەوەی کە تووشی تاقیکردنەوەیەکی سەخت، یان تووشی سزایەکی بەئێش ببن].

عومەیری ﷺ دەفەرموێت: (موسوڵمانەکان بڕیاریاندا بەهەڵکەندنی خەندەق کە درێژ دەبووەوە لە (أم الشيخين) هەوارگەی بەنی حارثە لە ڕۆژهەڵاتەوە هەتاکو ناوچەی (میداد) لە ڕۆژئاواوە، پێنج هەزار گەزبوو (واتە: نزیکەی (٥)کم (٥٤٤) مەترە) وە پانییەکەی نۆ گەز پان بوو (واتە: نزیکەی (٤) مەترو (٦١)سم).

قوڵیەکەشی (٧) تا (١٠) گەز بوو (واتە: نزیکەی (٣) مەتر (٢٣٤)سم) بۆ هەریەك لە دە کەسی موسوڵمانەکان هەڵکەندنی چل گەزی بۆدانرا بوو (واتە: هەرکەسێکیان (١) مەتر (٨٨٤)سم بەردەکەوت). کۆچکردووەکان هەڵکەندنی ناوچەی قەڵای (راتج) یان گرتە ئەستۆی خۆیان لە ڕۆژهەڵاتەوە بۆ قەڵای (ذباب)، پشتیوانەکانیش لە قەڵای (ذباب)وە بۆ کێوی (عبید) لە ڕۆژئاواوە[١٥٨].ماوەی هەڵکەندنی خەندەق (٩) تا (١٠) ڕۆژی پێچوو بێباوەڕەکانیش دوای چواردە ڕۆژ گەیشتنە سەر خەندەقەکە[١٥٩].

پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ هاوەڵاندا بەژداری هەڵکەندنی خەندەق دەکات

پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی هەستان بە هەڵکەندنی خەندەقەکە لەبارو دۆخێکی سەختدا کە ئەوکات هەوایەکی سارد و بایەکی بەهێز و باری گوزەرانی خراپ و کەمی بەروبووم، لەگەڵ دژواری و قورسی کارکردندا لە خەندەق لێدانەکە و گواستنەوەی خۆڵ و خاشاکی ناو خەندەقەکە بەپشتیان، بەڵام بەئەوپەڕی ورەبەرزی

(١٥٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٧٢/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٤١٠/٣) والطبري (التأريخ) (٥٦٥/٢)، وقال محققه في (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢١٦): اسناده مرسل.

(١٥٨) أورده: العمري (السيرة الصحيحة) (٤٢١/٢)، وشوقي ابو خليل في(غزوة الخندق) (ص: ٩٢).

(١٥٩)أورده: الحافظ (الفتح) (٥٠١/٧) عن موسى بن عقبة، و اورده ايضاً شوقي ابوخليل (غزوة الخندق) (ص: ٩٣).

و لە خۆبردوویی و بێماندوو بوون کارەکەیان ئەنجام دەدا. پێغەمبەری خودا ﷺ کاری لەگەڵ دەکردن و هاوبەشی ناسۆری و ناڕەحەتییەکانیانبوو مژدەی خودای پێدەدان و خۆشی دەخستە دڵەکانیانەوە وە هۆرەی بەکۆمەڵی لە هۆنراوەکانی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی لەگەڵدا دەوتنەوە و بەمەبەستی جۆشدانیان، کەکاریگەری باشی هەبوو لەسەر تەواوکردنی کارەکەیان بەئەوپەڕی گوڕج و خێرایی وە سوککردنی ئەو بارە دەروونییە نالەبارەی کەتیایدا دەژیان بەهۆی ئەو بارو دۆخانەی کەباسمانکرد ئەوەش لەچەندین گێڕانەوەدا هاتووە لەئەوانە:

لە ئەنەسەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ دەرچوو بۆ غەزای (خەندەق) کۆچکردووەکان و پشتیوانەکان کەوتنە خەندەق لێدان بەدەست، لەبەرەبەیانێکی ساردا، هیچ کۆیلە و بەردەستێکیان نەبوو کاریان بۆ بکات، کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەو حاڵەتەدا بینینی کە دووچاری چ ماندوویەتی و برسێتییەك هاتوون فەرمووی: (ئەی پەروەردگار ژیان تەنها ژیانی دوارۆژە لەپشتیوانەکان و کۆچکردووەکان خۆشببە). ئەوانیش وەڵامیان دایەوە وەدەیان وت:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْجِهَادِ مَا بَقِينَا أَبَدًا

واتە: (ئێمەین ئەوانەی پەیمانمان داوە بە محمد ﷺ لەسەر تێکۆشان و جیهاد کردن بە بەردەوامی لە ژیاندا)(١٦٠).

لەگێڕانەوەیەکی تردا: (کۆچکردووەکان و پشتیوانەکان خەندەقیان هەڵکەند بەدەوری مەدینەدا و خۆڵ و خاشاکە کەشیان بەشانیان دەگواستەوە) و دەیان فەرموو:

نَحْنُ الَّذِينَ بَايَعُوا مُحَمَّدًا عَلَى الْإِسْلَامِ مَا بَقِينَا أَبَدًا

واتە: (ئێمەین ئەوانەی پەیمانمان داوە بە محمد ﷺ لەسەردەستگرتن بەئیسلامەوە هەتا ماوین لە ژیاندا).

پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوەڵامیاندا دەی فەرموو: ((اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَهْ فَبَارِكْ الْأَنْصَارِ وَالْمُهَاجِرَهْ)) واتە: ((ئەی پەروەردگارە هیچ خێرو چاکەیەك نییە تەنها خێرو خۆشی ڕۆژی دوایی نەبێت و خودایە فەڕو بەرەکەت بخەیتە ماڵ وحاڵی

---

(١٦٠) أخرجه: البخاري (٤٠٩٩)، ومسلم (١٨٠٥)، والبيهقي (الدلائل) (٤١٠/٣).

پشتیوانەکان و کۆچکردووەکان))(١٦١).

له بەرائەوە ﷺ دەفەرمویت: [لەکاتی ڕوودانی غەزای (ئەحزاب)دا کە پێغەمبەری خودا ﷺ بڕیاری هەڵکەندنی خەندەقی دا ئێمە لەگەڵیدابووین ئەوان خەندەقیان هەڵدەکەند و ئێمەش خۆڵمان دەگواستەوە بەشانی خۆمان](١٦٢) من بینیومە پێغەمبەری خودا ﷺ خۆڵی خەندەقی دەگواستەوە. لەگێڕانەوەیەکی تردا [خشتی دەدایە دەستیان](١٦٣) خۆڵ سەر تاپای جەستەی داپۆشیبوو نەم دەبینی لەئەوڕۆژەدا قژی زۆر بوو گوێم لێبوو لەئەوکاتەی کەخۆڵی دەگواستەوە بەشێوەی هۆرە چەند پارچە هۆنراوەیەکی کوڕی ڕەواحەی ﷺ دەگوتەوە و دەی فەرموو:

((اللهُمّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَـأَنْزِلَنْ سَـــكِينَةً عَلَيْنَا وَثَبِّتِ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا))

واتە: (ئەی پەروەردگار ئەگەر تۆ نەئەبوایەی ئێمە ڕێنمای نەدەکراین نەزەکاتمان دەدا و نەنوێژیشمان دەکرد ئۆقرە و ئارامی بڕژێنە بەسەرمان دا خۆڕاگر و جێگیرمان بکە لەکاتی ڕووبەڕوو بوونەوەدا).

لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەم دێڕەی خوارەوەشی لەکۆتاییدا دەوتەوە:

إِنَّ الْأُلَى قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

واتە: (دووژمن هێرشی زۆرداری هێناوەتە سەرمان ئەگەر شەڕمان پێبفرۆشن بەرپەرچیان دەدەینەوە).

لەکۆتای هەر بەیتێکدا مەدی دەدایەوە و درێژی دەکردەوە لەگێڕانەوەیەکی تردا دەنگی بەرز دەکردەوەو: (ابینا ابینا)(١٦٤).

لەگێڕانەوەیەکی لاوازدا (ضعیف) لەسەلمانەوە ﷺ دەفەرمویت: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ هەر قازیمەیەکی دەدا لەزەوی لەغەزای خەندەقدا دەی فەرموو:

بِسْمِ اللَّه وَبِهِ هُدِينَا وَلَوْ عَبَدْنَا غَيْرَهُ شَقِينَا
يَا حَبَّذَا رَبًّا وَحَبَّ دِينًا)(١٦٥)

---

(١٦١) أخرجه: البخاري (٤١٠٠).

(١٦٢) أخرجه: البخاري (٢٩٦١)، والترمذي (٣٨٥٧)، وابن حبان (٥٧٨٩).

(١٦٣) أخرجه: احمد (٢٦٤٨٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وابو يعلى (١٦٤٥)، وقال الحافظ في الفتح (٥١٠/٧): اسناده صحيح.

(١٦٤) أخرجه: البخاري (٣٤٠٤، ٤١٠٦) و (٤١٠٦)، ومسلم (١٨٠٣)، والبيهقي (الدلائل) (٤١٣/٣).

(١٦٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤١٤/٣)، وقال ابن كثير في (البداية) (٩٦/٤): حديث غريب.

واتە: بەناوی خودا و بەئەویش ڕێنمویی کراوین جگە لەئەویش هەرشتێکی تر بپەرستین زەبوون و ڕیسوا دەبین خۆزگە بەخۆمان بۆخوداکەمان وە خۆزگە بەخۆمان بۆئایینەکەمان).

لەئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەفەرمویێت: پێغەمبەری خودا ﷺ عەماری کوڕی یاسر ﷺ دەبینێت لەکاتێکدا خەریکی هەڵکەندنی خەندەق بوو کە تۆزو خۆڵی سەری دەسڕییەوە و لایدەدا و دەیفەرموو: ((بُؤْسَ ابْنِ سُمَيَّةَ، تَقْتُلُكَ فِئَةٌ بَاغِيَةٌ)) واتە: ((وای بۆ کوڕی سومەیە کۆمەڵ و تاقمێکی یاخی دەتکوژن))[١٦٦].

کەمبوونی خواردەمەنی لەکاتی هەڵکەندنی خەندەقدا

غەزای خەندەق لەساڵێکی قات و قڕی و نەهاتی دا ڕوویدا لەگەڵ ئەوەشدا کەمی بەرووبوم و بەگران بەدەستهێنانی ئەو خۆراکە پێویستانەی کە پێویستی سەرەکی ڕۆژانەی هەموو تاکو خێزانێك بوون لەگەڵ هەموو ئەمانەشدا موسوڵمانەکان زۆر لەخۆ بوور دووانە و تێکۆشەرانە کەوتنە کارکردن لەهەڵکەندنی خەندەقەکەدا و خۆیان و ماڵ و منداڵیان بەربەرەکانی ئەو برسێتییە سەختەیان دەکرد، خوای گەورە وەك موعجیزەیەك لەسەردەستی پێغەمبەری خودا ﷺ خواردنی کەمی زۆرکرد بۆیان وەك بەرەکەتێکی خۆی بۆ پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی، ئەنەسی کوڕی مالیك باسی پێخۆر و خواردنەکانیانمان بۆ دەکات دەفەرمویێت: (بەژداربووانی غەزای خەندەق بەئەندازەی مشتێك جۆیان بۆ دەهێنرا کەمێك بەزیان تێکەڵ دەکرد لەبەر کۆنی ڕەنگی دەگۆڕا ئەوەندە کۆنبوو بۆنیشی لێدەهات کاتێك ئامادە دەکرا بۆ خواردن لەبەربرسیەتی ناچار بوون بیخۆن لەبینیان دەگیرا لەبەر زبرییەکەی)[١٦٧].

جابری کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ دەفەرمویێت: (لەغەزای خەندەقدا لەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بووین دەستمانکرد بەهەڵکەندنی خەندەق سێ ڕۆژ بەسکی برسیەتی ماینەوە هیچ شتێکمان نەخوارد بوو بێتاقەتبووین لەکاتی هەڵکەندنەکەدا

(١٦٦) أخرجه: مسلم (٧٢٤٩٩)، واحمد (٢٦٤٨٢٩) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، والنسائي (الكبرى) (٨٢٧٥)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٢٩٣/١٥).

(١٦٧) أخرجه: البخاري (٢٨٣٦)، (٤١٠٠)، والحاكم (١١٧/٤) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي.

بەردێکی [گەورە] هاتەڕێمان هیچمان بۆ لەگەڵ نەکرا چوومە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتم: ئەو بەردە بۆتە ڕێگر لەبەردەممان لەناو خەندەقەکەدا، [پێغەمبەری خودا فەرمووی ﷺ: ((ئاوڕشێنی بکەن] [من خۆم بۆی دەچمە خەندەقەکەوە]))
ئێمەش ئاوڕشێنمان کردوو ئینجا پێغەمبەر هەستا و [هات] بەرەولای بەردە گەورەکە [لەبرسییەتیدا] بەردی لەسکی بەستبوو، دەیفەرموو: [برسیەتییەکی لەڕادە بەدەرم بە پێغەمبەری خودا ﷺ وە بینی سکی بەقوڵدا چوو بوو، ئەویش پاچەکەی گرتە دەست یاخود پیکەکە و سێجار ناوی خودای هێنا وتی: (بِسْمِ اللَّهِ) پاشان کێشای بەبەردەکەدا و وردو و خاشی کرد و کردی بەلمی ورد، کاتێك ئەوەم لە پێغەمبەری خودا بینی ﷺ، وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ مۆڵەتم بدە سەر [لەماڵەوە] دەدەم؟

دەفەرموێت: مۆڵەتی دام و ئینجا چوومە ماڵەوە خێزانم هات پێم وت: دایکت ڕۆڵەڕۆت بۆ بکات من شتێکم لە پێغەمبەری خودا ﷺ بینیوە ناتوانم ئارام بگرم لەسەری، [پێغەمبەری خودام بینی ﷺ لەبرسا سکی بەپشتیا نووسابوو] هیچت لەخواردن لەلایە؟ [ئەویش چووە دەرەوە و تورەکەیەکی هێنا بەئەندازەی جامێك جۆی تێدابوو] وتی: جامێك جۆ و چتیرێکمان هەیە (چتیر: ئەو بزنەیەکە تەمەنی گەیشتووەتە (٦) مانگی بەرەو ژوور)، دەفەرموێت: جامە جۆکەمان کرد بەئاردو چتیرەکەشمان سەربڕی و چاکمان کرد و کردمانە مەنجەڵەوە و جۆیەکەمان دوای ئەوە کرد بەئارد و هەویرەکەمان شێلا [لەدەرفەتێکدا] گەڕامەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و [لەلای دانیشتم] ماوەیەك لەلای مامەوە، پاشان بۆ جاری دووەم داوای ڕوخسەتم لێکرد و مۆڵەتی پێدام و کەچوومەوە ماڵەوە بینیم [هەویرەکە هەڵهاتووە] و [گۆشتەکەش] ئامادەیە پێموت کە هەویرەکە بکات بەنان و گۆشتەکەش لەناو مەنجەڵدا دابنێت لەسەر سێ بەردەی ئاگردانەکە [نزیکبوو بکوڵێت] [خێزانەکەم وتی: لەخزمەت پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانیدا شەرمەزارم نەکەیت]، (مەبەست ئەوە یە کەزۆر خەڵك بانگنەکەیت) دەفەرموێت: [کاتێك ڕۆژ بەرەو ئاوابوون چوو، پێغەمبەری خودا ﷺ دەیویست دەستهەڵبگرێت و بگەڕێتەوە چونکە ئێمە بەڕۆژ کارمان دەکردو کاتێك ئێوارە دادەهات دەگەڕاینەوە ناو ماڵ و منداڵی خۆمان]. دەفەرموێت: پاشان چوومە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بەدزییەوە پێموت: ئێمە تۆزێك خواردنمان ئامادەیە لەماڵەوە ئەگەر خۆت و پیاوێك یان دووان یان [چەند کەسێك] لەئەوانەی لەگەڵتان

بێنەوە تا لەخزمەتاندابین؟ فەرمووی: (چییە و چەندە)؟ پێم وت: جامێك جۆ و چتیرێکە.

فەرمووی: (([کثیرٌ طیّبٌ] ارْجِعْ إِلَى أَهْلِكَ فَقُلْ لَهَا لَا تَنْزَعِ الْبُرْمَةَ مِنَ الْأَثَافِي وَلَا تُخْرِجِ الْخُبْزَ مِنَ التَّنُّورِ حَتَّى آتِي)) واتە: (([زۆرە و بەپێزە] بڕۆرەوە لای خێزانەکەت پێی بڵێ با گۆشتەکە لەسەر ئاگردانەکە دانەگرێت و نانیش لەتەندورەکە دەرنەهێنێت (واتە: هەویرەکە نەکات بەنان هەتاکو دەگەمەلاتان)). ئینجا بەخەڵکەکەی فەرموو: (([یَا أَهْلَ الْخَنْدَقِ، إِنَّ جَابِرًا قَدْ صَنَعَ لَكُمْ سُورًا، فَحَيَّ هَلًا بِكُمْ] قُومُوا إِلَى بَيْتِ جَابِرٍ)) واتە: (([ئەی خەڵکینە ئەوە جابر خوانێکی بۆ ئامادە کردوون] هەستن بابڕۆین بۆ ماڵی جابر)) دەڵێت: پاشان [فەرمانی کرد بەبانگکەرێك بانگبکات لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ هەموو بڕۆن بۆ ماڵی جابری کوڕی عەبدوڵلا. جابر ﷺ دەڵێت: وتم (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ) شەرمەزاریەك دایگرتم تەنها خودا پێی ئاگاداربوو [پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی:

((گۆشتەکەتان لەسەر ئاگر دامەگرن و نانەکەش لێمەکەنەوە و چیتر پێوەی مەدەن هەتاکو من دێم))] دەڵێت: [چوومەوە لای خێزانم] و وتم: دایکت ڕۆڵەڕۆت بۆ بکات [شەرمەزار] بووین، ئەوە پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی هەموو بەرەو ماڵی ئێمە دێن. [ئەویش وتی: ئەوەش بەهۆی تۆوە بوو. منیش پێم وت: ئەوەی پێت وتم جێبەجێم کرد]، وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ پرسیاریکرد خواردنەکە [چەندە؟] وتم: بەڵێ، وتی: کەواتە خوا و پێغەمبەری خودا ﷺ باشتر دەزانن [ئێمە ئاگادارمان کردۆتەوە بەئەوەی کەلەماڵماندا هەیە]، دەفەرموێت: هەندێك لەئەو خەمەی ماندووی کردبووم بەئەوقسانە سوکبوو لەسەرم و [خەمو خەفەتێکی زۆر لەڕوومدا دەرکەوتبوو] وتم: بەدڵنیایەوە ڕاستدەکەیت، دەفەرموێت: پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفی هێنا و [خەڵکەکەش لەخزمەتیا بوون] ئینجا هاتە ژوورەوە پاشان بەهاوەڵانی فەرموو: (([وەرنەژوورەوە] بەلەسەرخۆیی و بێپاڵە پەستۆکردن)) [دەڵێت: ئینجا دانیشت] [هەویرەکەم هێنایە خزمەتی فوی پیرۆزی پێداکرد و نزای بەرەکەتی بۆ کرد و پاشان [چوو بۆلای قاورمەی گۆشتەکە و بەهەمان شێوەی هەویرەکە دوعا و نزای بەرەکەتی بۆ کرد ئینجا فەرمووی: ((ادْعِي خَابِزَةً فَلْتَخْبِزْ مَعَكِ وَاقْدَحِي مِنْ بُرْمَتِكُمْ وَلَا تُنْزِلُوهَا)) واتە: ((بانگی هاوسەرەکەت بکە بانانەکە بکات لەگەڵت

بەڵام گۆشتەکە دامەگرە و سەرەکەی لەسەرلاببە و لێیدەربێنە))].

پاشان نزای بەرەکەتی بۆ تەندووری نانەکە و قاورمەی گۆشتەکە کرد، لەتەندورەکە نانمان دەردەهێنا و گۆشتمان لە سەر مەنجەڵی سەر ئاگردانەکە دەردەهێنا، [نانەکەمان کەرتدەکرد و پارچە گۆشتێکمان لەسەر دادەنا پاشان سەری مەنجەڵە گڵێنەکە و تەنوورەکەمان دادەپۆشییەوە کاتێك لێماندەردەهێنا نزیك دەکرایەوە لەهاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ] پاشان لەقاپ دەکراو بەتێکوشە دەخرایە بەردەمیان، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((با لەسەر قاپێك حەوت یاهەشت کەس دابنیشێت)) کاتێك ئەوان تێریان دەخوارد، سەرقاپی تەندورەکە و سەری مەنجەڵی گۆشتەکەمان لادەدا دووبارە پڕدەبوونەوە وەك جاری یەکەم ئینجا دەمانکردەوە بەتێکوشە و لەقاپدا پێشکەشمان دەکردەوە بۆ هەندێکی تر، هەربەئەو شێوەیە بەردەوام بووین هەرجارێکیش سەری تەنوور و مەنجەڵی گۆشتەکەمان لادەدا دەمان بینی کەپڕ بووەتەوە وەك ئەوەی هیچی لێنەخورابێت هەتاکو موسوڵمانەکان تێریان خواردلێی، وە هەندێك لەخواردن مایەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((خەڵکی دووچاری برسێتییەکی نارەحەتبوون بۆخۆشتان بخۆن و خواردنی لێبدەن بەخەڵکیش)) ئەو ڕۆژە بەردەوام ئەوانەی لێیان خوارد هەشت سەد کەس بوون. (لەگێڕانەوەیەکی تردا) (١٠٠٠) هەزار کەس دەبوون[١٦٨].

ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرمویت: (ئەبوطەلحەی ئەنصاری کەناوی زەیدی کوڕی سەهلە و زڕبابی ئەنەسە بە ئوم سولەیمی هاوسەری فەرموو: [گوێم لە دەنگی پێغەمبەری خودا بوو ﷺ زۆر بەکزی]، وادەزانم برسییەتی وایلێکردبێت هیچ شتێك شکنەبات. ئەویش فەرمووی: بەڵێ، (ئەنەس ﷺ دەفەرمویت): چەند کولێرەیەکی جۆی دەرهێنا پاشان سەرپۆشێکی هێنا تێوەی پێچا بەجۆرێك کولێرەکان کەوتنە سەریەك [پاشان خستیە ژێر جلەکەی منەوە] (چونکە ئوم سولەیم دایکی ڕاستەقینەی ئەنەس بوو شووی بە ئەبو طەلحە کردبووەوە، دوای مردنی مالیك کوڕی نضری هاوسەری) دواتر گەڕاندمیەوە و هەندێکیانی لەشوێنی خۆی دانایەوە پاشان ئەبو

---

(١٦٨) أخرجه: احمد (١٥٠٢٨) وقال محققه: حديث صحيح واللفظ له والزيادات: للبخاري (٤١٠١، ٤١٠٢)، ومسلم (٢٠٣٩)، وابن هشام (السيرة) (١٧٣/٣) وقال محققه: اسناده حسن من طريق احمد، والحاكم (٣٠/٣)، والطبراني الطوال (٥١).

طەلحە منی نارد بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ، ڕۆیشتم بینیم پێغەمبەری خودا ﷺ لەمزگەوت بوو هەندێك خەڵکیش لەخزمەتیا بوون [چوومە خزمەتیان ڕاوەستام] پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((ئەبو طەلحە تۆی ناردووە؟)) وتم: بەڵێ. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی بەئەوانەی لە خزمەتیا بوون ((هەستن بابڕۆین))، ئینجا هەستان بەرەو ماڵی ئەبو طەلحە کەوتنەڕێ منیش پێش ئەوان بۆی دەرچووم لەناویان دابووم هەتاکو گەیشتمە لای ئەبو طەلحە و هەواڵەکەم پێدا ئەویش وتی: ئەی دایکی سولەیم پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ هاوەڵانی تەشریفیان هێناوە بەرەو ماڵی ئێمە ئەوەندەشمان پێخۆر لەماڵەوە نییە کەبەشی خزمەتکردنی هەموویان بکات، ئوم سولەیم وتی: خودا و پێغەمبەری خودا ﷺ باشتر دەزانن، ئەبو طەلحە چووە دەرەو و هەتا گەیشتە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا کاتێك تەشریفی هێنا ئەبوطەلحەی لەخزمەت دابوو ئەوە بوو هەردووکیان هاتنە ژوورەوە و پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((ئوم سولەیم هەرچیتان هەیە بیهێنە)). ئەویش نانەکەی هێنایە خزمەتی و دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ ئەمری کرد کە نانەکە ورد بکات و پارچە پارچەی بکات بیکاتە تێکوشە ئینجا لەناو دیزەکەیدا پێخۆری بۆ هێنا کەڕۆنە کەرەکەی تێدا بوو پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەندەی خودا ویستی نزای بەسەردا خوێند پاشان فەرمووی: ((با دە کەس بێنە ژوورەوە)) ئینجا ئەو دە کەسە هاتنە ژوورەوە و تێریان خوارد و چوونەدەرەوە پاشان فەرمووی: ((با دە کەسی تربێنە ژوورەوە). بەئەو شێوەیە خەڵکەکە هەموویان تێریان خوارد و تێر بوون کەژمارەیان حەفتا کەس یاخود هەشتا کەس دەبوون)[١٦٩].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (سەعیدی کوڕی مینا بۆی گێڕامەوە کە کچێکی بەشیری کوڕی سەعدی ئەنصاری ﷺ خوشکی نوعمانی کوڕی بەشیری ﷺ دەفەرموێت: (دایکم عمرەی کچی ڕەواحە بانگیکردم، دوو مشت خورمای پێدام و خستیە کۆشمەوە پاشان پێی فەرمووم: کچەکەم بڕۆ ئەمە ببە بۆ باوکت و خاڵت عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە بابۆخۆیان بیخۆن، ئەویش دەڵێت: وەرمگرت و بۆی دەرچووم، لەڕێگادا بەلای پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشتم من لەباوکم و خاڵم دەگەڕام پێغەمبەری خودا ﷺ

(١٦٩) أخرجه: البخاري (٥٣٨١)، ومسلم (٢٠٤٠)، ومالك (٢٢٢/٢)، واحمد (٢١٨/٣)، والترمذي (٣٦٣٠)، وابن حبان (٦٥٣٤).

فەرمووی: ((وەرە کچەکەم ئەوە چیت پێیە؟)) دەڵێت منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوە خورمایە دایکم پێیدا ناردووم کەبیدەمە باوکم بەشیری کوڕی سەعد و خاڵم عەبدوڵلای کوڕی ڕواحە وەك پێخۆر بیخۆن. فەرمووی: ((بیهێنە بۆلای من)) دەڵێت: منیش ڕۆمکردە هەردوو دەستی پێغەمبەری خوداوە ﷺ پڕی نەکردن، پاشان ئەمری کرد پۆشاکێکی بۆڕاخەن، ئینجا خورماکەی خستە سەر پۆشاکەکە و پەرشو بلاویکردەوە پاشان بەئەو کەسەی فەرموو کەلە خزمەتیا بوو: ((بانگبکە با خەڵکی خەندەقەکە هەموو بێت بۆ نان خواردن)) خەڵکی خەندەقەکە کۆبوونەوە لەسەر ئەو خورمایە، بەئەو شێوەیە هەموو لێیانخوارد هەر زیادیدەکرد هەتاکو خەڵکی خەندەق لەسەری هەستان، کەچی خورما کە هەر زیاد بوو لەچوار چێوەی پۆشاکە ڕاخراوەکە دەکەوتە ئەملا و لای چارشێوەکەوە)[١٧٠].

پێغەمبەر ﷺ مژدەی فەتحکردنی ولاتی فارس ورۆم دەدات بەهاوەلانی

لەناو ئەو بارودۆخە دژوار و سەختەدا پێغەمبەری خودا ﷺ مژدەی ڕزگاربوون و سەر کەوتنی دەدا بەهاوەلانی، ورەی بەرز دەکردنەوە و گیانی بڕوا بوون بە خودا پاشان بەخۆیانی تێدا بەهێز دەکردن لەئەوکاتەدا خودای گەورە کۆشك و تەلارەکانی شام و (مەدائن)ی کیسرا و یەمەنی پیشاندا وەبەهاوەلانی بەڕێزی ڕاگەیاند کەخودای گەورە کلیلەکانی ئەو جێگایانەی پێبەخشیوە، ئەوەش لەچەندین گێڕانەوەدا هاتووە لەئەوانە: لە ئەبو سەکینە کە کەسێکە لەئازاد کراوەکان (واتە: لەئەوانەیە کەمژدەی ئازاد بوونی لەئاگر پێدراوە). لەکەسێك لەهاوەلانی پێغەمبەرەوە ﷺ دەڵێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیکرد بەهەڵکەندنی خەندەق، بەردێکی گەورە هاتە ڕێگەی هاوەلان، بووە هۆی ڕێگریان لەهەڵکەندنی خەندەقەکەدا توانایان بەسەریدا نەدەشکا، پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا و قازمەکەی گرتە دەست، عەباکەی سەرشانی لەلایەکی خەندەق دانا و فەرمووی: ﴿وَتَمَّتْ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدْقًا وَعَدْلًا ۚ لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَاتِهِ ۚ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١١٥﴾﴾(الانعام) واتە: [گشت وتەکانی پەروەردگارت (قورئان) و سەرجەم بڕیارەکانی، لە ڕاستیی ودادگەرییدا، تەواو بەئەنجام گەیشتوون و بێوێنەن

---

(١٧٠) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٧٣/٣)، وابو نعيم (الدلائل) (رقم: ٤٣١)، والبيهقي (الدلائل) (٤٢٧/٣)، وقال ابن كثير (البداية) (٩٨/٤) فيه انقطاع، وقال الحافظ العراقي في تخريج (الإحياء) (٣٨٤/٢): اسناده جيد.

و هیچ کەسێك دەستکاریی وئاڵوگۆڕیان تیاداناکات هەرئەو خۆی چاك دەبیسێت باش زاناو ئاگاداره بەهەموو شتێك]. دەستبەجێ سێیەکی تاشە بەردەکە وردوخاش بوو سەلمانی فارسی ﷺ بەدیاریەوە وەستا بوو سەیریدەکرد کەبڵێسەی ڕووناکی لێبەرز بووەوە لەگەڵ پێداکێشانی پێغەمبەری خودا ﷺ چۆن بڵێسەیەك، پاشان بۆ جاری دووەم قازیمەیەکی تری لێداو فەرمووی: ﴿ وَتَمَّتۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدۡقٗا وَعَدۡلٗاۚ لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿١١٥﴾ ﴾(الانعام) بەشێکی تری وردو خاش بوو، بڵێسەیەکی تری لێ بەرزبووەوە چۆن بڵێسەیەك سەلمان ﷺ بینی، پاشان بۆ جاری سێیەم پیایدا کێشایەوە و فەرمووی: ﴿ وَتَمَّتۡ كَلِمَتُ رَبِّكَ صِدۡقٗا وَعَدۡلٗاۚ لَّا مُبَدِّلَ لِكَلِمَٰتِهِۦۚ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلۡعَلِيمُ ﴿١١٥﴾ ﴾(الانعام) بەشەکەی تریشی وردو خاشبوو، پێغەمبەری خودا ﷺ هاتەدەرەوە عەباکەی هەڵگرتەوە و دانیشت.

سەلمان ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ تۆم بینی کاتێك قازمەکەت لەبەردەکە دەدا لەگەڵ لێدانی هەر قازمەیەك ڕووناکییەك بەرز دەبووەوە؟ پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: (سەلمان ئەوەت بینی)؟ وتم: بەڵێ بەئەوزاتەی تۆی بەهەق ناردووە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((فَإِنِّي حِينَ ضَرَبْتُ الضَّرْبَةَ الْأُولَى رُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ كِسْرَى وَمَا حَوْلَهَا، وَمَدَائِنُ كَثِيرَةٌ حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ)) واتە: (من کاتێك قازمەی یەکەمم پێداکێشا، مەدائینی کیسرام پیشاندرا دەورو پشتی مەدائینیش وەشاری زۆریش هەتا بەچاوی خۆم هەموویانم بینی).

ئەوانەی لەخزمەتیدا بوون لەهاوەڵانی پێیان فەرموو: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، نزامان بۆ بکە لەخودا کەبۆمان فەتحبکات و ماڵ و جێگەیان ببێتە غەنیمە و دەستکەوتمان وەبەدەستی ئێمە دەسەڵاتیان تێدابچێت و کاول بێت.

پێغەمبەری خودا ﷺ نزای بۆ کردن بەئەو شێوەیە: ((ثُمَّ ضَرَبْتُ الضَّرْبَةَ الثَّانِيَةَ، فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ قَيْصَرَ وَمَا حَوْلَهَا حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ)) واتە: (فەرمووی پاشان قازمەی دووەومم پێداکێشا شارەکانی قیصر و دەوروپشتیم پیشاندرا هەتاکو بەچاوی خۆم هەموویانم بینی).

بەهەمان شێوەی جاری پێشوو ئەو هاوەڵانەی کە لەخزمەتیدا بوون داوایان کرد کە نزایان بۆ بکات کەخودای گەورە فەتحیبکات بۆیان و ببێتە دەستکەوت و

غەنیمەتیان، ئەویش بۆیان پاڕایەوە لەخودای گەورە بەئەو شێوەیەی کە دەیانویست. ((ثُمَّ ضَرَبْتُ الثَّالِثَةَ فَرُفِعَتْ لِي مَدَائِنُ الْحَبَشَةِ وَمَا حَوْلَهَا مِنَ الْقُرَى حَتَّى رَأَيْتُهَا بِعَيْنَيَّ)) (پاشان کەجاری سێیەم لێمدا کۆشکو تەلاری حەبەشەم پیشاندرا و ئەوەی لەدەورو پشتی بوو لەشارو ئاوەدانی بەجۆرێك بەچاوی خۆم بینیم)، پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوکاتەدا فەرمووی: ((دَعُوا الْحَبَشَةَ مَا وَدَعُوكُمْ، وَاتْرُكُوا التُّرْكَ مَا تَرَكُوكُمْ)) واتە: (واز لەحەبەشە بێنن ئەوەندەی ئەوان واز لەئێوە دێنن دەستبەرداری (تورك) بن مادام ئەوان دەستبەردارتانبن)[١٧١] (ولاتی حەبەشە (ئەثیوبیای) ئێستایە).

بەرائی کوڕی عازب ﷺ دەفەرموێت: (لەئەوکاتەدا کە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی پێکردین بەخەندەق لێدان لەیەکێك لەچاڵەکان تووشی بەردێکی [بەهێز و گەورە] بووین پاچ و قوڵینگ هیچ کاری تێنەدەکرد هەر بۆیە سکالامان بردە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بۆئەوەی ڕێگە چارەیەکمان بۆ دابنێت ئەویش تەشریفی هێنایەلامان و [کاتێك بینی]، قازمەکەی بەدەستەوە گرت و[جلەکەی سەرشانی داناو] فەرمووی: ((بسم الله) و پێدا کێشانێك پێیدا کێشا سێیەکی تێکشکاند و [گوێم لەگرمەیەك بوو هەرگیز گرمەی وام نەبیستبوو][١٧٢].

فەرمووی: (([الله أكبر] کلیلی گەنجینەکانی شامم پێدرا وەڵلاهی من ئێستا کۆشك و تەلارە سوورەکانی دەبینم [لەئەم شوێنەی خۆمدا])) پاشان بۆجاری دووەم پێیدا کێشایەوە بەشی دووەمی تاوێرەکەی پارچە پارچە کرد [گوێبیستی گرمەیەك بووم هاوشێوەی نەبووە ونەمبیستبوو] فەرمووی: (([الله أكبر] کلیلی گەنجینەکانی ولاتی فارسم پێدرا وەڵلاهی من ئێستا کۆشك و تەلارە سپییەکانی مەدائینم لێدیارە [لەئەم شوێنەی خۆمدا]))، پاشان جاری سێیەم قازمەکەی کێشا بە بەردەکەدا و فەرمووی: (([بسم الله] [گوێم لەگرمەیەك بوو هاوشێوەی ئەوەم گوێ لێنەبوو بوو هەرگیز] ئەوەی مابوو لەپاش ماوەی تاشە بەردەکە وردو خاشی کردو فەرمووی: (([الله أكبر] کلیلی گەنجینەکانی یەمەنم پێدرا، وەڵلاهی من ئێستا دەرگاکانی (صنعاء) دەبینم

(١٧١) أخرجه: ابو داود (٤٣٠٢)، والنسائي (الكبرى) (٤٣٨٥)، وفي (الصغرى) (٤٤/٦) واللفظ له، وحسّنه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٣٦١٥)، و (صحيح النسائي) (٢٩٧٦)، و (الصحيحة) (٧٧٢)، و (صحيح الجامع) (٣٣٨٤).

(١٧٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٥٤/١٣)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١٣٩): رواه الطبراني باسنادين في احدهما: حيي بن عبدالله وثقه ابن معين وضعفه جماعة وبقية رجاله رجال الصحيح.

لەئەم شوێنەی خۆمدا)[١٧٣].

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی خەندەقیان هەڵدەکەند لەبرسا بەردیان لەسکیان بەستبوو.... فەرمووی: (بڕۆن، بابچین بۆلای سەلمان ﷺ بەدەست بەردێکی گەورەوە گرفتارە و کاری بۆ ناکرێت لەگەڵی و تواناى بەسەریدا ناشکێت پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی بەهاوەڵانی: ((دَعُونِي فَأَكُونُ أَوَّلَ مَنْ ضَرَبَهَا، فَقَالَ: بِسْمِ اللهِ)) واتە: ((لێم گەڕێن با من یەکەم کەس پێیدا بکێشم فەرمووی: بسم الله)). قازمەیەکی پێدا کێشاو پارچەیەکی وردوخاش کرد کەسێیەکی بەردەکە بوو فەرمووی: (الله أکبر) ئەوە کۆشکو تەلارەکانی ڕۆمە بەخودای کەعبە).

پاشان جارێکی تریش لێیدایەوە پارچەیەکی تری وردو خاش کرد و فەرمووی: ((اللهُ أَكْبَرُ قُصُورُ فَارِسَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ)) واتە: ((الله أکبر) کۆشکو تەلارەکانی وڵاتی فارس ئەوەتان بەخودای کەعبە))، دەفەرموێت: دووڕووەکان لەئەوێدا وەستا بوون وتیان: ئێمە خەندەق هەڵدەکەنین لەدەوری مەدینە ئەویش بەڵێنی کۆشکو تەلاری وڵاتی فارسی و ڕۆمامان پێدەدات)[١٧٤].

لەگێڕانەوەیەکی تردا لە سەهلی کوڕی سەعدەوە ﷺ دەفەرموێت: (من لەخزمەت پێغەمبەری خودا دا ﷺ بووم لەغەزای خەندەق دوو پاچە کۆڵەی بەدەستەوە بوو زەوی پێهەڵدەکەندن بەردێك هاتە ڕێگای و بەپێکەنینەوە پێی وترا: چ شتێك بەپێکەنینت دێنێت ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ؟ فەرمووی: ((ضَحِكْتُ مِنْ نَاسٍ يُؤْتَى بِهِمْ مِنْ الْمَشْرِقِ فِي النُّكُولِ يُسَاقُونَ إِلَى الْجَنَّةِ)) واتە: ((بەخەڵکێك پێدەکەنم لەخۆرهەڵاتەوە دەهێنرێن لە زنجیردان و بەرەو بەهەشت دەبرێن))[١٧٥].

---

(١٧٣) أخرجه: احمد (١٨٦٩٤) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن ابي شيبة (٣٧٩٧٥)، وابو نعيم الدلائل (٤٣٠)، والنسائي في الصغرى (٤٣/٦) وفي (الكبرى) (٤٣٨٥)، وابو يعلى (١٦٨٥) وقال محققه: اسناده ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٤١٧/٣)، وقال ابن كثير (البداية) (١٠١/٤): حديث غريبٌ، وقال الحافظ في الفتح (٥٠٥/٧) و الكافي الشاف (٣٥٠/١): اسناده حسن.

(١٧٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٥٢)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١٤٠): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح غير عبدالله بن احمد بن حنبل ونعيم العبدي وهما ثقتان.

(١٧٥) أخرجه: احمد (٢٣٨/٥) برقم (٢٢٨٦) وقال محققه: اسناده ضعيف. واصل الحديث عند البخاري (٣٠١٠) بلفظ: عجب الله من قومٍ يدخلون الجنة في السلاسل.

کۆکردنەوەی ژن و منداڵ لەناو قەڵای بەنی حارثە

لەدوای تەواوبوونی خەندەق لێدان پێغەمبەری خودا ﷺ ژن و منداڵەکانی لە یەکێك لە قەڵا قایم و سەختەکانی مەدینەدا دانان کەئەویش قەڵای بەنی حارثە بوو ئەوەش لەبەر ئەوە بوو تاکو شوێنێکی ئاسایش و ئارامیان بۆ مسۆگەر بکات دووربێت لەهەر مەترسییەکی دووژمن بۆ سەریان وە بۆ بەرزکردنەوەی ورەی موسوڵمانەکانیش و نەهێشتنی دڵە ڕاوکێی و سەرقاڵبوونیان بەماڵو منداڵیان تا دڵنیابن کە لەمەترسیدا نین و بەئەورەیەکی پۆڵایینەوە ڕاوەستا و وجێگیریان بکات لەسەر بەرگریکردن و جەنگکردن دژ بەدووژمنەکانیان.

لە زوبیری کوڕی عەوامەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشت بۆ غەزای خەندەق خێزانەکانی پوری کەناوی صەفیەی کچی عبد المطلب (دایکی زوبەیر) بوو لەناو قەڵایەك داینان بەناوی (فارع)[١٧٦] ئەو قەڵایەش لەقایمترین و پتەوترین قەڵاکانی مەدینە بوو هەروەك ڕافعی کوڕی خودەیج ﷺ دەفەرموێت: (قەڵانەبوو پارێزراوتر و قایمتر بێت لەقەڵای بەنی حارثە، پێغەمبەری خوداش ﷺ ژن و منداڵەکانی لەناو ئەوێدا دانا)[١٧٧] پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ سوپاکەی ڕێکخست و پشتیاندایە پاڵ کێوی (سلع) لەناو مەدینە و ڕووە و خەندەق دەیانڕوانی بەسەر دووژمناندا ئەو خۆڵ و خاشاکەی لەخەندەقەکە دەریان دابوو خستبوویانە لای موسوڵمانەکان و ڕێکیانخست تا ببێتە ساترێکی بەرگری بۆ موسوڵمانەکان هەتا دووژمنیش نەتوانێت بەهۆی نزیکی لەخەندەقەوە دایڕوخێنێت و پڕی بکاتەوە پاشان خۆیان تێبخزێنە ئەمبەر و دووچاری شەڕی دەستەو یەخەیان بکەن[١٧٨]، ژمارەی سوپای موسوڵمانەکان سێ هەزار جەنگاوەر بوون سی و شەش ئەسپ سواریان لەگەڵدا بوو[١٧٩].

---

(١٧٦) أخرجه: البزار (١٨٠٧)، وابويعلى (٦٨٣) وقال محققه: اسناده ضعيف، والطبراني (الاوسط) (٣٧٥٤)، وابن هشام (السيرة) (١٨٥/٣) وقال محققه (٧٢٣): الحديث حسنٌ لغيره.

(١٧٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٣٧٨)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٣٣/٦): رجاله ثقات.

(١٧٨) أنظر: (السيرة الصحيحة) (٤٢٥/٢).

(١٧٩) أنظر: (السيرة) لابن هشام ١٧٦/٣، و (فتح الباري) (٤٠٨/٧).

گەیشتنی سوپای موشریکەکان و (بێباوەڕەکان)

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ لەخەندەق هەڵکەندن بووەوە و تەواویکرد بەر لەهاتنی قوڕیشییەکان بۆ نزیك سنووری شاری مەدینە، قورەیشییەکان هاتن بەکۆمەڵ لە (الآسيال) لەناوچەی بیری (رومة) کەدەکەوێتە نێوان (جرف) و (زغابة) دابەزین بە دە هەزار کەسەوە لە ئەحابیشەکان و ئەوانەی شوێنیان کەوتبوون لەهۆزی (كينانة)و خەڵکی (توهامة) و (نجد)یەکانیش ڕۆیشتن بەرەو مەدینە هەتاکو لەناوچەی (زنب نقمي) دابەزین و لەئەوێدا ختسیان لای کێوی (ئوحود) دەوە(١٨٠).

ئیبنو مسعود ﷺ باسدەکات کە قورەیش و ئەحابیشەکان و ئەوانەی تر کەلەگەڵیان هاتبوون لەعەرەب چوار هەزار کەس بوون سێ سەد ئەسپسواریان لەگەڵدا بوو هەزارو پێنج سەد وشتریان پێبوو پاشان بەنی (سولەیم) چوونەتە پاڵیان کەحەوسەد کەس بوون.

ئینجا بەنی (فوزارە) کە هەزار کەس بوون و بەنی (ئەشجەع) کە چوارسەد کەس بوون و بەنی (موڕە) کە ئەوانیش چوار سەد کەس بوون لەگەڵ ئەوانیشدا بەنی (ئەسەد)ی کوڕی خوزەیمە و (غەطەفان) ئەوەی کەمابووەوە، کۆی گشتی سوپاکەیان دەهەزار جەنگاوەر بوون(١٨١). بەئەو شێوەیە سوپای موشریکەکان لەباکوری مەدینە دابەزین و ختسیان هەروەك دایکی باوەڕداران عائیشە ﷺ دەفەرموێت دەربارەی ئەو ئایەتە کە خودای گەورە دەفەرموێت: ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ ﴿١٠﴾ ﴾(الاحزاب) ئەوە ڕۆژی غەزای خەندەق بوو(١٨٢).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت ﷺ: (چەند ئەسپسوارێکی قورەیشییەکان کە دیارترینیان عەمری کوڕی عەبدودی عامیری و عیکرمەی کوڕی ئەبوجەهل و هوبەیرەی کوڕی ئەبو لەهەب هەردووکیان مەخزومین: (دواتر ئەم دووانە موسوڵمان دەبن هوبەیرە شاعیری قورەیش بووە مێردی ئوم هانی کچی ئەبو طالب ئامۆزای پێغەمبەر ﷺ، عیکرمەش لەغەزای یەرموك شەهید بوو یەکێك بوو لەئەو سێ

---

(١٨٠) أنظر: (السيرة) لابن هشام (١٧٥/٣)، وقال صاحب صحيح السيرة (٤٣٠): مرسل رجاله ثقات.

(١٨١) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٦٦/٢).

(١٨٢) أخرجه: البخاري (٤١٠٣).

برینداره‌ی کەلەبەر یەکتر ئاویان نەخواردەوە تاکو هەرسێکیان شەهید بوون). ضیراری کوڕی خەطابی کوڕی مەرداس شاعیری قورەیش بوو لەهۆزی (محاربی کوڕی فیهر) بوو، جل و پۆشاکی جەنگیان پۆشیبوو، خۆیان بەزرێ قایمکرد بوو، لەئەوێدا بە ئەسپەکانیانەوە هاتنە دەرو هەتاکو بەلای چادری بنی (کنانە)دا تێپەڕ بوون وتیان: ئەی بەنی (کنانە) ئامادەبن بۆ شەڕ و جەنگ بەرپاکردن، ئەمڕۆ دەزانن کێ سوارچاکی مەیدانە پاشان بەرەوڕووی خەندەقەکە ئەسپەکانیان تاودەدا بەخێرایی تا گەیشتنە لێواری خەندەقەکە کاتێك چاویان کەوت بەئەو خەندەقە گەورەیەی کەلەبەردەمیاندا هەڵکەندراوە، وتیان وەڵلاهی ئەمە فێڵ و پلانێکی تازەیە عەرەب هەرگیز ئەم جۆرە تەکتیکە و فرو فێڵەی بەکارنەهێناوە(١٨٣).

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك تاقم و هۆزە جیاوازەکان دابەزین لەدەور و بەری مەدینە بەنی (قورەیظە) کە جولەکە بوون دەرگای قەڵاکانیان داخست بەسەر خۆیاندا)(١٨٤).

عەبدوڵڵای کوڕی عەباس و فەضلی برای و خزمەتکارەکەیان ئەبو ڕافیع هاتنە ڕیزی موسوڵمانەکانەوە بەکۆچکردوویی کە لەگەڵ قورەیش و ئەحزاب هاتبوون بەرەو مەدینە لەئەوێدا خۆیان دزیبووەوە و بەپەنهانی هاتبوونە ناو شاری مەدینە، لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە ﷺ دەفەرموێت: (گەیشتنمان بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەساڵی (٥) کۆچی بوو، دەرچووین قۆناغ بە قۆناغ لەگەڵ قورەیش دەڕۆیشتین لەغەزای (ئەحزاب)، من و براکەم فەضل، وە خزمەتکارەکەمان ئەبو ڕافیع هەموو لەگەڵیەکدا بووین هەتاکو گەیشتینە (عەرەج) ئینجا لەڕێگەی سەرەکی لاماندا چووینە سەر ڕێگەی (ڕکوبە)وە لەئەوێشەوە چووینە سەر ڕێگەی (الجثجاثە) هەتا گەیشتینە لای ماڵەکانی بەنی (عەمری کوڕی عەوف) لە (قوباء) لەئەوێشەوە چووین بۆ ناو شاری مەدینە، گەیشتینە خزمەت پێغەمبەری خودا و ﷺ بینیمان لای خەندەقەکە وەستابوو، من ئەو ڕۆژە تەمەن هەشت ساڵان بووم، وە براکەم (فەضل)

---

(١٨٣) أنظر: (السيرة) لابن هشام (١٧٩/٣).

(١٨٤) أخرجه: ابن كثير (البداية) (١٠٣/٤).

(١٣) سالان بوو)[١٨٥] لەئەو کات و ساتە دژوار و پڕمەترسیەدا پێغەمبەری خودا ﷺ پەیمانی لەهاوەلانی بەڕێزی وەردەگرت.

حاریثی کوڕی زیادی ساعدی ﷺ دەفەرموێت: (من هاتمە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەغەزای خەندەقدا لەکاتێکدا ئەو پەیمانی لەخەڵکی وەردەگرت لەسەر کۆچکردنیان)، وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ پەیمان لەمە وەرگرە، فەرمووی: (ئەوە کێیە؟) وتم: کوڕی مامم حوطی کوڕی یەزید یاخود یەزیدی کوڕی حوطە. دەڵێت پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لَا أُبَايِعُكُمْ إِنَّ النَّاسَ يُهَاجِرُونَ إِلَيْكُمْ، وَلَا تُهَاجِرُونَ إِلَيْهِمْ، وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَا يُحِبُّ رَجُلٌ الْأَنْصَارَ حَتَّى يَلْقَى اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى، إِلَّا لَقِيَ اللهَ، وَهُوَ يُحِبُّهُ، وَلَا يَبْغُضُ رَجُلٌ الْأَنْصَارَ حَتَّى يَلْقَى اللهَ، إِلَّا لَقِيَ اللهَ وَهُوَ يَبْغُضُهُ))[١٨٦] واتە: ((پەیمان لەئێوە وەرناگرم چونکە خەڵك بۆلای ئێوە کۆچدەکات ئێوە بۆلای ئەوان کۆچناکەن سوێند بەئەوزاتەی گیانی محمدی بەدەستە هەر کەسێك ئەنصاری خۆشبوێت هەتا دەگاتە لای خودای پەروەردگار خوداش ئەو کەسەی خۆشدەوێت، هەر کەسێکیش ڕقی لە ئەنصار بێت هەتا دەگاتەوە خزمەت خودای پەروەردگار خوداش ڕقی لەئەو کەسە دەبێت)).

بەئەوشێوە (ئەحزاب) بە هەموو گرۆهو هۆزو و خێڵەکانەوە هاتن کەخاوەنی هێزو توانایەکی گەورە بوون لەڕووی ژمارەی سوپای بێئەندازە و کەلوپەلی سەربازی چەك و چۆڵی تۆکمەی ئەوکاتە هەموو پێکەوە هاتن و لە هەموو لایەکەوە موسوڵمانانیان گەمارۆدا بوو. بەلام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا بیروباوەڕی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەری خودا ﷺ دووچاری ڕاچڵەکین و لاوازی نەبوون بەڵکو دڵنیایی و چەسپاویان لەسەر پەیڕە و کردنی ئایینی پیرۆزی ئیسلام و ڕێ و شوێنی پێغەمبەرەکەیان زیاترو دامەزراوتر دەبوو هەروەك خودای بالادەست خۆی ستایشی هەڵوێستی بوێر و جوامێرانەیان دەکات دەفەرموێت: ﴿وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَالُوا۟ هَٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّآ إِيمَٰنًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾﴾ (الاحزاب).

---

(١٨٥) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٣٦٢٤)، وقال الهيثمي في (المجمع) (رقم: ٩٩٢٧): رواه الطبراني في (الاوسط) من طريق عبدالله بن عمارة الانصاري عن سليمان بن داود بن الحصين وكلاهما لم يوثق ولم يُضعف، وبقية رجاله ثقات.

(١٨٦) أخرجه: البخاري (التأريخ الكبير) (٢/٢٥٩)، والطبراني (الكبير) (٣٣٥٦)، واحمد (١٥٥٤٠) وقال محققه: اسناده قوي. واللفظ له، والطحاوي (شرح مشكل الآثار) (٢٦٣٦)، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١٦٧٢): اسناده حسن.

موشریکەکان هەوڵی هێرشکردنە سەر موسوڵمانەکان دەدەن

موشریکەکان زۆر هەوڵیاندا لەخەندەقەکە بپەڕنەوە ئەسپسوارەکانیان هەموو شەوێك بەدەوری خەندەقەکەدا غارغارێنیان بوو لەدەرفەتێك دەگەڕان کە موسوڵمانەکان بێئاگابن و ئەوان بتوانن لە کەلێنێکەوە دزەبکەن و بپەڕنەوە ودەست لە موسوڵمانەکان بوەشێنن و بێئاگایی بەرگریکاری موسوڵمانەکان بەهەل بزانن بۆ بەکۆمەڵ پەڕینەوەیان بەڵام موسوڵمانەکان زۆر بەوردی چاودێری جموجۆڵی موشریکەکانیان دەکرد بەردەوام لەئامادە باشیدا بوون بۆ هەر ڕووبەڕوو بوونەوەیەك وەپلانەکانیان پوچەڵدەکردنەوە، ڕۆژانی گەمارۆکە درێژەی کێشا لەئەو ماوەیەدا تەنها تیربارانکردن ڕووی دەدا بە بێڕودانی هیچ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی توند لەنێوانیاندا، هەندێك لەسوارچاکەکانی قورەیش بێتاقەتبوون لەدرێژە خایاندنی ماوەی گەمارۆکەدا، چاوەڕوانی کۆسپێکی بەئەو شێوەیە نەبوون بۆیە لەهەوڵدا بوون تاهێرشێکی ستەمکارانە ئەنجام بدەن و بپەڕنەوە لەخەندەقەکە، بۆیە ناوچەیەکی تەسکی خەندەقەکەیان هەڵبژارد و توانیان دزەبکەن و بپەڕنەوە لێی و هەربەپەلە کەتیبەیەك لەهاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لێیان هاتنە دەست و پێشیانپێگرتن و توانیان ئەسپسوارە هێرشبەرەکان ڕاوبنێن و سەرکردەکەشیان کە عەمری کوڕی عەبدود بوو بکوژن.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ و موسوڵمانەکان وەستا بوون بەرامبەر بە (ئەحزاب)، دووژمنەکانیشیان گەمارۆیاندابوون بەڵام هیچ ڕووبەڕوو بوونەوەیەکی سەربازی بەشێوەی تێکڕژان ڕووی نەدا لەنێوانیاندا، تەنها ئەوە نەبێت چەند سوارچاکێکی قورەیش لەناویاندا عەمری کوڕی عەبدود و عیکرمەی کوڕی ئەبوجەهل و هوبەیرەی کوڕی ئەبو وەهبی مخزومی ضیراری کوڕی خەطاب خۆیان ئامادەکرد و بەرگی جەنگیان پۆشی پاشان دەرچوون بەئەسپەکانیانەوە. ئینجا شوێنێکی بەرتەسکیان ڕەچاو کرد لەخەندەقەکەو ئەسپەکانیان لێخوڕی و لەئەوێوە پەڕینەوە و کەوتنە ناو قوڕاوێك تیایدا چەقین لەنێوان خەندەق و کێوی (سەلەع)دا عەلی کوڕی ئەبو طالب ﷺ لەگەڵ دەستەیەك لەموسوڵمانان بۆیان چوون

هەتاکو گەیشتنە سەریان لەئەو دەروازەی لێوەی پەڕیبوونەوە بەئەسپەکانیانەوە و هەوڵیاندەدا بەخێرایی بەرەو ڕوویان بڕۆن، عەمری کوڕی عەبدود لەپاڵەوانە ناسراوەکانی قورەیش بوو بەژداری غەزای بەدری کردبوو لەئەوێدا بریندار بوو بوو، بەژداری غەزای ئوحدی نەکردبوو کاتێك غەزای خەندەق هات بەژداری کرد و پەڕۆیەکی بۆ ناسینەوەی لەنێوچاوانی خستبوو بۆ ئەوەی پایەی خۆی دەربخات و ببینرێت، کاتێك خۆی لەسەر ئەسپەکەی بوو وتی: کێ بۆم دێتە مەیدان بۆ شمشێربازی؟ عەلی کوڕی ئەبوطالب بۆی چووە مەیدان و پێی فەرموو: عەمر تۆ شەرت و پەیمانت لەگەڵ خودا بەستووە کە هەرکەسێکی قورەیشی داوای دوو شتت لێبکات یەکێکیانی بۆ جێبەجێ بکەیت، پێی وت: بەڵێ، عەلی فەرمووی: من بانگت دەکەم کەباوەڕ بەخودا و پێغەمبەرەکەی و ئایینی پیرۆزی ئیسلام بهێنێت.

وتی: پێویستم بەئەوە نییە، فەرمووی: کەواتە داوای دابەزینت لێدەکەم بۆ شەڕە شمشێر، بەعەلی وت: بۆچی ئەی کوڕی برام؟ وەڵڵاهی من پێم خۆش نییە تۆ بکوژم، عەلی پێی فەرموو: (بەڵام، وەڵڵاهی من پێم خۆشە بتکوژم)، عەمر ڕقی هەستا کە ئەو قسەیەی گوێ لێبوو، لەئەسپەکەی خۆی هەڵدایە خوارەوە و لەدەم و چاوی ئەسپەکەی داو کوشتی، پاشان بەرە و ڕووی عەلی ڕۆیشت، کەوتە شەڕە شمشێر لەگەڵیدا و یەکتریان دەهێنا و دەبرد ئەوە بوو عەلی ﷺ دواجار کوشتی و ئەسپ سوارەکانی تر لەترسان بەشکست خواردووی بەپەلە لە خەندەقەکەوە ڕایانکردەوە . عیکرمەی کوڕی ئەبو جەهل لە پەلە پەلیان و لە ترسان (ڕمەکە)ی لەبیر چوو لەئەو ڕۆژەدا لەبەرئەوەی کە بەسەر عەمردا هات و هەڵهات.......) [١٨٧].

بەئەوشێوەیە شکستیان خوارد و ڕایانکردو جەستەی عەمری کوڕی عەبدود یان لەگۆڕەپانی جەنگ بەجێهێشت ئەویش لەهەندێك گێڕانەوەدا هاتووە لەئەوانە:

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (پیاوێك لەموشریکەکان کوژرا لەغەزای خەندەقدا داوایانکرد کەبیشارنەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی نەدان کەبیشارنەوە تاپارەی خوێنەکەی بدەن)[١٨٨] بەڵام پێغەمبەری خودا ﷺ پارەی خوێنەکەی وەرنەگرت.

(١٨٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٨٠/٣)، والحاكم (٣٢/٣) (رقم: ٤٣٨٥) وقال محققه: سنده الى ابن اسحاق صحيح وهو معضل، والبيهقي(الدلائل) (٤٣٧/٣).

(١٨٨) أخرجه: الحاكم (٣٢/٣) وصححه ووافقه الذهبي.

لەئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرمویت: (موسوڵمانەکان لەغەزای خەندەقدا پیاوێکیان لەموشریکەکان کوشت و ئەوان داوای لاشەکەیان کردبووەوە لەجیاتی ئەوەش پارەیان نارد بوو)، لەگێڕانەوەیەکی تردا: [دوانزە هەزار درهەمیان ناردبوو][١٨٩]، لەگێڕانەوەیەکی تردا [دە هەزار][١٩٠]، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لاشەکەیان بدەنەوە لاشەکەی پیسە و پارەی خوێنەکەشی پیسە [نەخێر لەلاشەکەیدایە و نەخێر لەپارەی خوێنە کەشیدایە]))[١٩١].

ئیبنو هیشام ﷺ دەفەرمویت: (ئەوەش لاشەی عەمری کوڕی عەبدود بوو). موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرمویت: (بەڵکو ئەوە لاشەی نوفەیلی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی موغیرە بوو) (نوفەیل ئەو کەسە بوو کەلە سریەکەی عەبدوڵلای کوڕی جەحش ڕایکردو بەدیل نەگیرا)، عیکرمەش ﷺ لەئەم قسەیەدا پشتگیری دەکات: (نوفیل لەئەسپەکەی کەوتە خوارەوە و کوژرا لەغەزای خەندەقدا، ئەبو سوفیان فدیە و پارەی خوێنەکەی نارد سەد و شتر بۆ خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ ڕەتیکردەوەو فەرمووی: ((بیبەنەوە ئەو لاشەیە پیسە))[١٩٢].

لەگێڕانەوەیەکی لاوازدا هاتووە (ضعیف) کە سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص بەتیر پیاوێکی لەموشریکەکان پێکاوە لە غەزای خەندەقدا بەجۆرێك پێغەمبەری خودای ﷺ هێناوەتە پێکەنین، لە عامرەوە ئەویش لەباوکیەوە سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص ﷺ دەفەرمویت:

(سەعد یەکێکە لەئەو دە کەسەی مژدەی بەهەشتیان پێدراوە): (لەکاتی غەزای خەندەقدا پیاوێك خۆی زرێپۆش کردبوو تاسەری لوتی ئاسنبوو قەڵغانی لەدەست بوو، پاشان فەرمووی بەئەوشێویە بەرەوپشت کەوت، دەفەرمویت دەستم برد بۆ جوعبەی تیرەکانم تیرێکم دەرهێنا کەخوێنی پێوەبوو خستمە بەرکەوانەکەم، کاتێك

---

(١٨٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٤٤٠).

(١٩٠) أخرجه: ابن ابي شيبة المصنف (٣٣٩٢).

(١٩١) أخرجه: احمد (٢٢٣٠، ٢٢٤٤) وقال محققه: اسناده ضعيف، والترمذي (١٧١٥)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨٧/٢) وبرقم (١٨٦٧١)، والطبراني (الكبير)(١٢٠٥٨)، والحاكم(٣٢/٣)، والبيهقي (الكبرى) (١٣٣/٩)، وقال الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) ٢٦١/٢: صحيح مقطوع، وقال عن الطريق الاخرى في (ضعيف الترمذي) (ص: ١٩٠): ضعيف الاسناد.

(١٩٢) أخرجه: ابن ابي شيبة المصنف (٣٣٩٣١، ٣٧٩٧٩) وقال محققه: اسناده صحيح الى عكرمة.

قەڵغانەکەی هەڵدەسوڕان تێمگرت لەبیرم چوو تیرەکە بەرکوێی کەوت ئەو پیاوە بەپشتا کەوت و قاچەکانی دەجوڵاند، ئەو دیمەنەش پێغەمبەری خودای ﷺ هێنایە پێکەنین تاددانی خرپی دەرکەوت، وتم: بەچی پێدەکەنی؟ فەرمووی بەجوڵانەوەی ئەو پیاوە)[١٩٣].

ئاگاداری پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ موسوڵمانان

پێغەمبەری خودا ﷺ هێمای موسوڵمانەکانی دانا کەبریتی بوولە (ئەوان سەرناکەون) بۆ ئەوەی لەشەودا ئەگەر لەگەڵ دووژمندا دووچاری پێکهەڵپژاندنی دەستەویەخە بوون یەکتری بناسنەوە:

لەموهلەی کوڕی ئەبو صخرەوە دەفەرموێت: گوێم لەکەسێك بوو ئەمەی لە پێغەمبەر دەگێڕایەوە (لەگێڕانەوەیەکی تردا) لەبەرائی کوڕی عازەبەوە بووە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودای ﷺ کەلەلێدانی خەندەق بووەوە لە شەوێکدا ترسی ئەوەی هەبوو ئەبو سوفیان هێرش بێنێتە سەریان فەرمووی: (([اني لا أرى القوم الاّ مُبيّتكم الليلة] إنْ بُيِّتُّمْ فَلْيَكُنْ شِعَارُكُمْ حم لَا يُنْصَرُونَّ))[١٩٤] واتە: (([من وادەبینم کە بێباوەڕەکان ئەمشەو هێرشتان بهێننە سەر] بۆیە واباشە لەئامادەباشی دابین وە ئەگەر پەلاماریشدران با هێمای نهێنیمان (ئەوان سەرناکەون) بێت)). لەگێڕانەوەیەکی تردا فەرمووی: ((إِنَّكُم تلقونَ عَدوكُمْ غَدا فَلْيَكُن شِعَارُكُمْ حم لَا يُنْصَرُونَ)). واتە: ((ئێوە سبەینێ ڕووبەڕووی دووژمنەکانتان دەبنەوە نهێنیمان: (ئەوان سەرناکەون) بێت)[١٩٥] بێباوەڕەکان لەهەوڵدابوون بۆ هێرش وپەلامار و خۆنزیکردنەوە لەخەندەق هەرکاتێك ئەوهەوڵەیاندەدا موسوڵمانەکان بۆیان پوچەڵدەکردنەوە بەتیر بارانکردنیان، لە دەرفەتێکدا توانیان دزەبکەن و نزیکببنەوە لەموسوڵمانەکان

---

(١٩٣) أخرجه: احمد (١٦٢٠) وقال محققه: اسناده ضعيف، والترمذي (الشمائل) (٢٣٤)، والبزار (١١٣١)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٣٥/٦): رواه احمد والبزار ورجالهما رجال الصحيح غير محمد بن محمد بن الأسود وهو ثقة، وضعفه الشيخ الالباني في (مختصر الشمائل) (١٩٩) واصل القصة عند مسلم (٢٤١٢) وان ذلك وقع في أحد.

(١٩٤) أخرجه: النسائي (الكبرى) (٨٨٦) - (عمل اليوم) (٦١٧)، واحمد (٦٥/٤)، وابوداود (٢٥٩٧)، والترمذي (١٧٤٩)، والحاكم (١٠٧/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٢٦٢) و (صحيح الترمذي) (١٣٧٥).

(١٩٥) أخرجه: النسائي (عمل اليوم والليلة) (٦١٥) وقال محققه: رجاله ثقات.

لەیەکێك لەئەوتیربارانکردنە دەستەو یەخانەدا تیرێك بەرشانی سەعدی کوڕی موعاذی ئەنصاری کەوت.

بریندار بوونی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ

لەدایکی باوەڕداران عائیشەوە ﷺ دەفەرمویێت: (کەئەو لەقەڵای بەنی حارثە دابوو کەلەقایمترین و پتەوترین قەڵاکانی مەدینە بوو وە دایکی سەعدی کوڕی موعاذیشی ﷺ لەگەڵدا بوو لەئەو قەڵایە، عائیشە ﷺ دەفەرمویێت: (ئەوە بەرلە دابەزینی ئایەتی (حجاب) بوو، سەعد بەلاماندا تێپەڕی زرێیەکی کورتی لەبەر کردبوو کەئەڵقەکانی هەموو دەرهات بوو، کێردێکی بچوکی بەدەستەوە بوو بەگورج و گۆڵی و خۆدەرخستنێکەوە دەڕۆیشت ئەم دێرە هۆنراوەیەی دەوت:

لَبِّثْ قَلِيلا يُشْهِدُ الْهَيْجَا حَمَلْ لا بَاسَ بِالْمَوْتِ إِذَا حَانَ الأَجَلْ

واتە: (پاش کەمێکیتر ئەم شەڕ و جەنگە هەڵمەتی بوێرانە دەبینێت باکمان نییە لەمردن ئەگەر ئەجەل کاتی هات).

دایکی فەرمووی: بگە پێیان وەڵڵاهی دواکەوتیت ئەی کوڕەکەم، عائیشە ﷺ دەفەرمویێت پێم وت: ئەی دایکی سەعد وەڵڵاهی پێم باشبوو کەزرێکەی سەعد لەئەوەی ئێستای باشتر بووایە دەفەرمویێت وتم: دەترسم کەلەئەوێیەوە تیرێکی بەربکەوێت دواتر سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ بەتیرێك پێکرا کەبەر شانی کەوت و شاڕەگی پچڕاند، هەروەك عاصمی کوڕی عەمەری کوڕی قوتادە دەفەرمویێت: لەلایەن حەبانی کوڕی قەیسی کوڕی عەرەقە کەلە بەنی عامری کوڕی لوئەی بوو کاتێك تیرەکەی تێگرت، وتی: بیگرە لەمن کوڕی عەرەقەم، سەعد پێی وت: خودا ڕووت بەئاگر بسوتێنێت، ئەی خودایە ئەگەر غەزایەکمان ماوە لەگەڵ قورەیش ئەوە بمهێڵەوە بۆ ئەو غەزایە، خۆت دەزانی هیچ شتێکم ئەوەندەی جیهاد کردن لەلام خۆشەویست نییە لەگەڵ ئەو کەسانەی کەئازاری پێغەمبەرەکەی تۆیان داوە ﷺ و بەدرۆیان زانیوە لەجێگا و ڕێگای خۆی وە دەریان ناوە...)[١٩٦].

---

(١٩٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٨٢/٣) وقال محققه (٧٢٠): اسناده حسن، والطبري (التأريخ) (٥٧٤/٢) والبيهقي (الدلائل) (٤٤٠/٣)، واحمد (١٤١/٦)، والحاكم (٢٠٧/٣) وصححه.

لەگێڕانەوەیەکی تر خاتوو عائیشه ﵂ دەفەرموێت: (لەغەزای خەندەقدا دەرچووم بەرەو خەندەق شوێن پێی خەڵکەکەم هەڵگرت، گوێم لەتەپەی سەر ئەرزەکە بوو لەدوای خۆمەوە، دەفەرموێت ئاوڕم دایەوە سەعدی کوڕی موعاذم بینی کوڕەی براکەی حاریثی کوڕی ئەوسی لەگەڵ بوو قەڵغانی لەدەست بوو دەڵێت لەسەر زەوییەکە دانیشتم، سەعد خۆی زرێپۆش کردبوو بەئاسن لەئەملاولاوە سەرشانەکەی دەرچوو بوو من ترسام لەئەوەی لەلاکانی ئاسنی زرێکەوە تیری بەربکەوێت دەفەرموێت: سەعد لەگەورەترین کەڵە پیاوانی ئەنصار بوو، وە باڵابەرز بوو کەتێپەڕی ئەم دێڕەی بەئاوازەوە دەوت:

لَبِثَ قَلِيلًا يُدْرِكُ الْهَيْجَا حَمَلْ مَا أَحْسَنَ الْمَوْتَ إِذَا حَانَ الْأَجَلْ

دەفەرموێت: ئینجا هەستام خۆم گەیاندە باخێك کەهەندێك لەموسوڵمانەکانی لێبوو عومەری کوڕی خەطابیان ﵁ لەناودا بوو، پیاوێکی بەئاسن پۆشراویان لەگەڵدا بوو.

عومەر ﵁ فەرمووی: چ شتێك تۆی هێناوەتە ئێرە، وەڵڵاهی تۆ ناترسی، تۆ دڵنیای لەئەوەی دووچاری بەڵاو دەستگیر کردنێك نابیت. دەفەرموێت: ئەوەندەی سەرزەنشتی کردم تاخۆزگەم دەخواست کە زەوی ببووایەتە دوولەت و لەئەوکاتەدا بچووبایەتە ناوی دەفەرموێت: پیاوەکەی تر ئاسنەکەی سەر دەموچاوی لابردو سەیر دەکەم طەلحەی کوڕی عوبیدوڵڵایە، فەرمووی: هاوار بۆ تۆ ئەی عومەر ئەمڕۆ تۆ زۆرت قسەکرد بەرامبەری ئەمڕۆ ڕاکردن و لایەنگری لەکوێیەو بۆ کێیە؟ تەنها بۆ لای خودای پەروەردگارە، دەفەرموێت: لەئەوێدا سەعد ﵁ پێکرا بەتیری کەسێك لە بێباوەڕەکانی قورەیش کەناوی ئیبنو عەرقەم بوو، پێی وت: بیگرە لێم من ئیبنو عەرقەمم بەرشانی کەوت شاڕەگی سەر شانی بڕی ئەویش دوعای لێکرد لەلای خودای پەروەردگار... وە برینەکەی خوێنی لێدەڕۆیشت و نەدەوەستایەوە...)(١٩٧). بەئەو شێوەیە سەعد پێکراو بریندار بوو لەئەو شوێنەی دایکی باوەڕداران عائیشه ﵂ مەترسی لێنیشتبوو لەسەری ئەو ڕوداوە هەردوو هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خودای

(١٩٧) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حديث حسن، والبخاري (٤١٢٢) مختصراً، وابن ابي شيبة (المصنف) (١٨٦٤٣)، وابو نعيم (الدلائل) (٤٣٣)، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن، وصححه الحافظ في (الاصابة) (٢٧٤/١)، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٣/٤): هذا الحديث اسناده جيد.

ﷺ خەمبار کرد، هەروەك عەمری کوڕی شرجیل ﷺ دەفەرموێت: (لەکاتێکدا سەعدی کوڕی موعاذ بەتیر پێکرا لەغەزای خەندەقدا خوێنەکەی پرژابە پێغەمبەردا ﷺ، ئەبوبەکر ﷺ هاتە خزمەتی و فەرمووی: هاوار پشتم شکا، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی) (لەسەر خۆبە ئەبوبەکر) ئینجا عومەر هات ﷺ فەرمووی: (إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ)[١٩٨] پێغەمبەری خودا ﷺ بەدەستی خۆی شوێنی برینەکەی بەئاگر بۆداخ کرد بۆ ئەوەی دووچاری خوێنبەربوون نەبێت و برینەکەی نەئاوسێت و کێمنەکات.

لەجابرەوە ﷺ دەفەرموێت: (سەعدی کوڕی موعاذ تیرێك بەرشانی کەوت پێغەمبەری خودا ﷺ شوێن برینەکەی بەدەستی خۆی بەمقاش داخکرد دەفەرموێت: پاشان ئاوساو کێمیکرد دووبارە داخیکردەوە)[١٩٩]. پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ سەعدی کوڕی موعاذی گواستەوە بۆ مزگەوتی (فەتح) لەلای خەندەقەکە بۆ ئەوەی لەنزیکەوە ئاگاداری بێت و بەسەریبکاتەوە هەروەك دایکی باوەڕداران عائیشە ﷺ دەفەرموێت: (سەعد ﷺ بەتیرێك پێکرا کەبەر شانی کەوت لەغەزای خەندەقدا پیاوێك تیرەکەی لێدا ئیبنو عەرقەمی پێدەوترا، پێغەمبەری خودا ﷺ بردیە مزگەوت و خێمەیەکی بۆهەڵدا بۆ ئەوەی چارەسەر بکرێت و لەنزیکەوە چاودێری بکات)[٢٠٠].

دواکەوتنی نوێژەکانیان بە هۆی جەنگەکەوە

لەیەکێك لەڕۆژەکانی گەمارۆکەدا موشریکەکان هەستان بەهێرشێکی توند و تیژ و کەتیبەیەکی بەهێزو پڕچەکیان بە ئاڕاستەی بارەگای پێغەمبەری خودا ﷺ لە پێشڕەویدا بوو موسوڵمانەکان لەئەو ڕۆژەدا هەتا شەو داهات بەجۆرێك لەبەر سەرگەرمیان بەجەنگەوە نوێژی عەصریان بۆنەکرا، ئەو ڕووداوەش پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی زۆر خەمبارکرد بەجۆرێك پێغەمبەری خودا ﷺ دوعای لەموشریکەکان کرد لەدوای کۆتایی هاتنی ئەو دەورەی تری جەنگ، پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو نوێژانەی کەلەدەستیان چوو بوو بەکۆمەڵ بۆ هاوەڵانی کرد. لەئیبنو سەعدەوە

---

(١٩٨) أخرجه: احمد (فضائل الصحابة) (١٥٠٢) باسناد جيد - كما قال محقق (المصنف) (لابن ابي شيبة) تحت الحديث رقم (٣٢٩٨٨).

(١٩٩) أخرجه: مسلم (٥٧١٢)، واحمد (٣/٣١٢)، والحاكم (٤/٤١٧) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي.

(٢٠٠) أخرجه: مسلم (٤٥٧٣) واللفظ له، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٦١).

ﷺ دەفەرموێت: (موشریکەکان پێغەمبەری خودایان ﷺ سەرقاڵی جەنگکرد و بواری چوار نوێژیان پێنەدان (نیوەڕۆ و عەسر و مەغرب و عیشا) لەغەزای خەندەقدا)(٢٠١) ئەوەش پێغەمبەری خودای ﷺ خەفەتبارکرد وە نزای لەموشریکەکان کرد، هەر وەك عەلی ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ لەغەزای ئەحزابدا دانیشت بوو لەسەر لێوارێك لەلێوارەکانی خەندەقەکە و فەرمووی: ((مَلَأَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ بُيُوتَهُمْ و[بُطُونَهُم]وَقُبُورَهُمْ نَارًا، كَمَا شَغَلُونَا عَنِ الصَّلاةِ الْوُسْطَى [صَلَاةُ الْعَصْرِ] حَتَّى غَابَتْ الشَّمْسُ؟))](٢٠٢) واتە: ((خودای گەورە ماڵ و سك و قەبرەکانیان پڕبکات لەئاگر هەروەك سەرقاڵی جەنگیانکردین بەئەو هۆیەوە نوێژی عەسرمان چوو هەتا خۆرئاوا بوون).

پاشان پێغەمبەری خودا لەگەڵ هاوەڵانی لەدۆڵی (بطحان) دەستنوێژیان گرت هەروەك لەجابرەوە ﷺ هاتووە دەفەرموێت: (عومەری کوڕی خەطاب ﷺ هات لەغەزای خەندەقدا لەدوای خۆرئاوا بوون قسەی بە موشریکەکانی قوڕیش دەوت، فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ هەوڵ و تەقەلای زۆرمدا بۆ ئەنجامدانی نوێژی عەسر بەڵام هەتا خۆر نزیکبوو لەئاوا بوون ئەوجا فریاکەوتم پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی وەڵلاهی منیش هێشتا ئەو نوێژەم نەخوێندووە). لەدۆڵی بطحان دابەزین و پێغەمبەری خودا ﷺ دەستنوێژی گرت و ئێمەش بەهەمان شێوە دەستنوێژمان گرت)....) (٢٠٣).

نافع بە عەبدوڵڵای کوڕی عومەری ﷺ فەرموو: (پێغەمبەری خودا ﷺ لەکوێ نوێژی دەکرد لەغەزای ئەحزابدا؟ فەرمووی: ئەو نوێژی لەناو شیوێك دەکرد لای کەلاوەیەك هەر لەئەوێدا پێغەمبەری خودا ﷺ ئیزنی ڕۆیشتنی دا بەخەڵکەکە پاشان فەرمانی پێکردم کە بانگیانبکەمەوە، منیش فەرمانەکەم جێبەجێکرد)(٢٠٤).

پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ نوێژی بۆکردن بەشێوەی یەك لەدوای یەك هەروەك عەبدوڵڵای کوڕی مەسعود ﷺ دەفەرموێت: (...فەرمانیکرد بەبیلال بانگبدات و پاشان

---

(٢٠١) أخرجه: النسائي (١٧/٢)، واللفظ له والزيادة لابي يعلى (٢٦٢٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٦٣٩).

(٢٠٢) أخرجه: البخاري (٤١١١)، ومسلم (١٤٢٣).

(٢٠٣) خرجه: البخاري (٤١١٢)، ومسلم (١٤٢٨)، (١٤٢٥).

(٢٠٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٣٣٧٠)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١٤٩): رجاله ثقات.

قامەتیكرد و نوێژی نیوەڕۆی كرد هەروەك چۆن لەكاتی خۆیدا بەئاسایی دەیكرد، پاشان داوای لێكرد قامەت بۆ نوێژی عەسر بكات و نوێژی عەسریشی بۆكردن وەك كاتی ئاسایی چۆن دەكرێت پاشان قامەت بۆ نوێژی شێوان كراو نوێژی شێوانیش وەك كاتی خۆی بۆكردن و پاشان قامەت بۆ نوێژی عیشا كراو نوێژی عیشاشی وەك كاتی ئاسایی خۆی بۆكردن)[٢٠٥] لەگێڕانەوەیەكی تردا: (پاشان فەرمووی: ((مَا عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ قَوْمٌ يَذْكُرُونَ اللَّهَ غَيْرُكُمْ»))[٢٠٦] واتە: ((ئێستا لەسەر ڕووی ئەم زەمینە خەڵك نییە یادی خودا بكات جگە لەئێوە)).

خیانەتكردنی بەنی قورەیظە و هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی مەدینە

لەئەوكاتەوە پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفی هێنایە مەدینە نووسراوێكی نووسی لەنێوان موسوڵمانەكان و جولەكەكان كەناسراوە بە (پەیماننامەی مەدینە) لەئەو پەیماننامەیەدا هاتبوو: (جولەكەكان خەرجی خۆیان هەیە وە موسوڵمانەكانیش خەرجی خۆیان، وە لەنێوانیاندا پەیمانی پشتیوانیكردن و سەرخستن هەیە دژ بەهەر كەسێك كەجەنگ لەگەڵ خەڵكی ئەم هاوپەیمانییەدا بكات)[٢٠٧]. لەنێوانیاندا ئامۆژگاری و پرس و ڕاوێژ و چاكەكاری هەیە لەئەوە بەدواوە لەگەڵ یەكتریدا خراپەكاری و تاوان نابێت هەبێت. وەلە بەندێكی تردا هاتووە: (جولەكەكان هاوڕاو یەكدەنگ دەبن لەگەڵ باوەڕدارانـدا هەركات شەڕیان لەگەڵدا كرا.... لەنێوان هەردوولادا پشتیوانی و سەرخستنی یەكتری هەیە دژ بەئەوكەسانەی هەڵدەكوتنە سەر شاری مەدینە، پەیماننامەكەش پێویستی دەكات لەسەر جولەكەكانی بەنی قورەیظە و موسوڵمانەكان كەبەرگریبكەن و بجەنگن دژی هەركەسێك كەهێرش و پەلامار دێنێتە سەر شاری مەدینە، وەلەپرس و ڕاوێژی یەكتردابن، وەببنە یەكهێزی خۆڕاگرو

(٢٠٥) أخرجه: النسائي (١٧/٢)، وابن ابي شيبة (٣٧٩٦٩) والزيادة له، والطيالسي (٢٩٥)، وابن خزيمة (١٧٠٣) و قال محققه: صحيح، وابن حبان (٢٨٩١) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٦٣٩) و (الثمر المستطاب) (١٠٩/١).

(٢٠٦) أخرجه: البزار (٣٦٥)، والطبراني (الاوسط) (١٢٨٥) وقال محققه: اسناده ضعيف، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٩١٥): رواه البزار والطبراني في الاوسط وفيه عبدالكريم بن ابي المخاريق وهو ضعيفٌ.

(٢٠٧) أورده: العمري في (السيرة الصحيحة) (٢٧٥/١) وقال: الوثيقة ترتقي بمجموعها الى مرتبة الأحاديث الصحيحة.

یەکگرتوو دژ بەهەر دووژمنێکی پەلاماردەر، بەڵام جولەکەکان ئەو پەیمانەیان شکاند و پاڵیاندایە پاڵ ئەحزاب بۆ دژایەتیکردنی موسوڵمانەکان بەئەو شێوەیە هەوڵ و تەقەلاکەی حویەیی کوڕی ئەخطەب سەرکەوتنی بەدەستهێنا لەگەڵ بەنی قورەیظەدا و بەشێنەیی بەرەو هەڵوەشاندنەوەی پەیمانەکە و دژایەتیکردنی موسوڵمانەکانی بردن.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (حویەیی کوڕی ئەخطەبی نەضیری دووژمنی خودا ڕۆیشت بەرەو بەنی قورەیظە هەتاکو گەیشتە لای کەعبی کوڕی ئەسدی قورەیظی کە سەرپەرشتیاری هەموو پەیمان و بەڵێنەکانی بەنی قورەیظە بوو کەلەگەڵ پێغەمبەر ﷺ بەستبوویان بەنوێنەرایەتی هۆزەکەی، وەپەیمان بەجێهێنان و بردنە سەری ئەو پەیماننامەیەی دایە پێغەمبەری خودا ﷺ، کاتێك کەعب هەواڵی هاتنی حویەیی کوڕی ئەخطەبی بەرگوێ کەوت دەرگای قەڵاکەی لەسەرخۆی داخست)[٢٠٨].

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (بەنی قورەیظە دەرگای قەڵاکانیان داخست بەڕووی حویەییەدا چونکە بەپیاوێکی بەد و خراپیان دەزانی، وە زۆر بەڕەشبینییەوە دەیانڕوانییە حویەیی کوڕی ئەخطەب، وە وتیان: بە هیچ جۆرێك ناچینە پاڵ ئەوانە هیچ شتێکمان لەئەوان نەبینیوە (واتە: لە موسوڵمانەکان) لە پەیمانیشکێنی ئێوەش نازانین کێ شکست دێنێت لەجەنگەکەدا؟ چونکە حویەیی هۆزەکەی خۆی (بەنی نەضیر) دووچاری لەناوبردن کرد بۆیە پێویستە ئاگاداری خۆتانبن وەبەقسەکانی فریو نەخۆن، حویەیی لەشەودا هاتە بەردەرگای قەڵاکەیان و ئەوان لەسەر خۆیان داخستبوو وە گەورەکەیان لەئەو ڕۆژگارەدا کەعبی کوڕی ئەسەد بوو، بەجولەکەکانی بەنی قورەیظەی وت: [ئەو پیاوە (مەبەستی حویەیی بوو) خراپەکار و بەدە، وە من ڕەشبینم بەرامبەری، باحویەیی دووچاری بەدبەختی و چارەڕەشیتان نەکات.

ئینجا حویەیی بانگیکرد: ئەی بەنی قورەیظە ئایا وەڵامم نادەنەوە؟ ئایا ناتانەوێت بێمە ناوتان؟ وە میوان داریم ناکەن؟ بەدڵنیاییەوە ژمارەیەکی زۆرم لەسوپای بێشومار کۆکردووەتەوە؟ بەنی قورەیظە وتیان: وەڵڵاهی دەرگای لێدەکەینەوە پاشان حویەیی وتی: ئەو کەعب لەکوێیە؟ هاوسەرەکەی وەڵامیدایەوە وتی: لێرە نییە

(٢٠٨) أورده: ابن هشام (السيرة) (١٧٦/٣) والطبري (التأريخ) (٥٧٠/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٤٢٨/٣).

دەرچووە بۆهەندێك پێداویستی خۆی، حویەیی وتی: بەڵکو لەلاتە لەسەر سفرەی نان خواردنەکەیە و نان دەخوات و نایەوێت لەئەو خواردنەی ئێوارەی بەشمبدات [حویەیی بانگیکرد: هاوار بۆ تۆ کەعب دەرگاکەم لێبکەوە، ئەویش وتی: هاوار لەدەست تۆ حویەیی، تۆ کەسێکی خراپەکار و چارەڕەش و ڕسوایت وازم لێبێنە من پەیمانم بە محمد ﷺ داوە بەهیچ جۆرێك ئەو گرێبەستە هەڵناوەشێنمەوە کەلەنێوان من و ئەو دایە و وەڵلاهی لەڕاستگۆیی و ئەمەکداری بەئەولاوە هیچیترم لەئەو پیاوە نەدیوە، وتی: هاوار بۆ تۆ دەرگاکەم لێبکەوە قسەت لەگەڵدا دەکەم، وتی: بەهیچ جۆرێك نایکەمەوە. وتی: وەڵلاهی بۆیە دەرگای قەلاکەت لەسەر داخستووم لەترسی ئەوەی تالە نان و خواردنەکەت بەژدار نەبم لەگەڵتدا و خواردن بخۆم بەئەوە کەعبی تورە کرد]، کەعب وتی: دەرگاکەی لێ بکەنەوە بابێتە ژوورەوە پیاوێکی خراپەکار و شومە وەڵلاهی هیچ ڕێگەیەکی چاکەو خێری لێناوەشێتەوە بۆمان دانێت، [حویەیی هاتە ژوورەوە کاتێك هاتە ناویان لەناو قەلاکە وتی: ئەی بەنی قورەیظە سەربەرزی و شکۆمەندی ڕۆژگارم بۆ هێناون، هاتووم سوپایەکی بێئەژماری وام بۆ هێناون کە هیچ کەسێك ناتوانێت ڕووبەڕووی بوەستێتەوە وە دەستکەوتێکی بێماندو بوونم خستۆتە بەردەستتان، گەورەکەیان کەعب پێی وت: بەڵێنی دەستکەوتی بێماندو بوون و سوپای بێئەژمارمان پێدەدەیت کەسەر شۆڕو زەلیلمان بکەن و پشتمان تێبکەن، بانگەوازی دەریای هەتا هەتایی دەدەی بەگوێماندا کەلێمان جیانابێتەوە وەڵلاهی تەنها بەڵێنێکی پڕ کەش و فش و لەخشتەبەرو پڕ لەخۆبایی بوونە].

حویەیی وتی: من هاتووم شکۆمەندی و سەروەری زەمانەم بۆ هێناون تۆ ئەوە بۆ من لێگەڕێ، [قورەیشم بەهەرچی سەرکردەو پیاو ماقوڵەوە هەیە هێناوەتە (مجمع الاسیال) لە (دومة)، وە هەردوو هاوپەیمانەکەشم ئەسەد و غەطەفان [بەسەرکردە و پیاو ماقولانییەوە هێناوە لە (ذنب نقمي) خستوویانە من بەتەنیشتی (ئوحود)ەوە، بەڵێن و پەیمانیان پێداوم کەناگەڕێنەوە و واز ناهێنن هەتا محمد ﷺ و یارانی لەڕەگ و ڕیشەوە دەرنەهێنین. کەعب پێی وت: وەڵلاهی تۆ هاتوویت زەلکاو و ڕیسوایی ڕۆژگارت بۆ هێناوم بەڵێنی هەورێکی بێبارانم پێدەدەیت کەدێت و دەڕوات وهەورە بروسکەو چەخماخەی هەیەو هیچیتر، پاشان لەناو دەچێت خوا لەناوت بەرێت (حویەیی)! وازم لێبێنە لەسەر ئەو پەیمانە کەلەسەریم ئەم دۆخەمان لێتێك مەدە

من هیچ شتێکم لە محمد ﷺ نەدیوە تەنها ڕاستگۆیی و وەفاداری نەبێت] لەناوچیت (حویەیی) وازمان لێبێنە لەسەر ئەو پەیمانە لەگەڵ ئەو پیاوە هەمانە (مەبەستی پێغەمبەرە ﷺ) من هیچ کەسێکم نەدیوە ڕاستگۆترو بەئەمەکتر بێت لە (محمد) ﷺ و هاوەڵانی وەڵلاهی بەزۆر ئایینی خۆیان بەسەردا نەسەپاندووین وە ماڵیان لێزەوت نەکردووین وە ئێمە ڕقمان لەهیچ شتێکی محمد و کردەوەی تۆش نابێتەوە تەنها ئەوە نەبێت تۆ بانگمان دەکەیت بۆ لەناوچوون و فەوتان، ئێمە خودات بیر دەخەینەوە کەتەنها لەئەوداخوازیەی هەتە وازمان لێبێنیت، وتی: وەڵلاهی بەهیچ جۆرێك دەستهەڵناگرم تارۆژی قیامەت نابێت محمد لەئاسایش و دڵنیایدا بژی، وە ئێمەو ئەو سوپا و لەشکرە زۆرەش لێکجیانابینەوە هەتا لەبەینی نەبەین.

عەمری کوڕی سەعدی قورەیظی وتی: ئەی کۆمەڵەی یەهود ئێوە پەیمانتان بە (محمد) ﷺ داوە لەسەر ئەو شتانەی کەخۆتان باش دەیزانن کەخیانەتی لەگەڵدا نەکەن و پشتیوانی و کۆمەکی دووژمنان نەکەن بۆ سەری، وە سەرخەرو پشتیوانی بن لەدژی هەر کەسێك هەڵبکوتێتە سەر (یەثریب، واتە: مەدینە)، کەواتە بەئەمەك بن لەسەر ئەو پەیمانەی کەمۆرتان کردووە و تائێستا لەسەرین، ئەگەر پشتیوانیشی لێناکەن و سەریناخەن دەلێیگەڕێن باخۆی لەگەڵ دووژمنەکانی یەکلایی بکاتەوە ئێوە خۆتان کەنارگیر بگرن. [حویەیی لەکۆڵ کەعب نەبووەوە تاناچار بەهەڵوەشاندنەوەی پەیمانەکەی کرد و بەئەو مەرجەی پەیمانی لەگەڵدا ببەستێت و بەڵێنی پێبدات ئەگەر قورەیش و غەطەفان گەڕانەوە و هیچیان لەگەڵ (محمد) ﷺ بۆ نەکرا ئەوا حویەیی لەگەڵ کەعب بچێتە قەڵاکەیانەوە هەرشتێك دووچاری ئەوان بوو لەزەرەرو زیان بەر ئەویش بکەوێت]، لەئەوکاتەدا گوێڕایەڵیانکرد و ناپاکیانکرد بەرامبەر ئەو پەیمانەی کەپێشتر بە پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکانیان دابوو، [کەعبی کوڕی ئەسەد پەیمانەکەی هەڵوەشاندەوە و نکۆڵیکرد لەئەوەی کەپەیمان لەنێوان خۆی و پێغەمبەردا ﷺ هەبێت] هەموویان کۆکبوون لەئەو ناپاکیەدا تەنها سێ کەسیان نەبێت لە بەنی (شەعیە) بەناوی ئەسەد و ئوسەید و ثەعلەبە...)[٢٠٩]. بەئەو شێوە جولەکەکان بوون بەهاوپەیمانی موشریکەکان لەسەر جەنگ بەرپاکردن لەدژی پێغەمبەری خودا

(٢٠٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٤/٤٠٠) عن موسى بن عقبة واللفظ له، والزيادة لابن اسحاق كما في (السيرة) (١٧٦/٣)، مع زيادة رواية سعيد بن المسيب كما في (المصنف) لعبد الرزاق (٩٧٣٧).

ﷺ سەعیدی کوڕی موسەیب ﷺ دەفەرموێت: (بەنی قورەیظە کەوتنە پیلانگێڕان لەدژی پێغەمبەری خودا ﷺ وە نامەیان نووسی بۆ موشریکەکانی مەککە و عوینییەی کوڕی حوصەین و ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب لەغەزای (ئەحزاب)دا کەدامەزراو و خۆڕاگربن لەشوێنی خۆتان ئێمە پەیمانمان لەگەڵ موسوڵمانەکان هەڵوەشاندووەتەوە و دژایەتیان دەکەین هەتا لەناو کولانەیان دەخەین و لەناوەوە لێیاندەدەین)[٢١٠].

چەندین پڕوپاگەندا بڵاوبووەوە بەناو موسوڵمانانندا کە بەنی قورەیظە پەیمانیان هەڵوەشاندووەتەوە و ئەوان دەتوانن کەلەپشتەوە جەنگ لەگەڵ موسوڵمانەکان بەرپابکەن و بەسەریاندا بدەن، پێغەمبەری خودا ﷺ زوبەیری کوڕی عەوامی نارد ﷺ بۆ ئەوەی لەڕاستیەتی هەواڵەکە ئاگاداریان بکاتەوە:

لەجابری کوڕی عەبدوڵلاوە ﷺ دەفەرموێت: (لەغەزای خەندەقدا کاتێك بارودۆخەکە زۆر ناڕەحەت بوو وە بەشێوەیەکی ترسناك پەرەی سەند پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((کەسێك هەیە هەواڵی بەنی قورەیظەمان بۆ بێنێت))؟ ئەوە بوو زوبەیر ڕۆیشت هەواڵەکەی هێنا پاشان بارودۆخەکە زیاتر شڵەژا و سەختتر بوو. ئەو کارەی سێجار دووبارە کردەوە و لەدواییدا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((هەموو پێغەمبەرێك حەواری هەیە حەواری منیش زوبەیرە))[٢١١].

عەبدوڵلای کوڕی زوبەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (لەکاتی غەزای خەندەقدا من و عومەری کوڕی ئەبو سەلمەی مەخزومی لەناو قەڵایەکدا بووین کەهاوسەرەکانی پێغەمبەری خودای ﷺ تێدا بوو قەڵای حەسان بوو، [ئەو خۆی چەماندەوە منیش سەرکەوتمە سەر پشتی بۆئەوەی سەیر بکەم تابزانم چۆن شەڕ دەکەن دواتر من پشتم چەماندەوە بۆ ئەوەی عومەر سەرکەوێتە سەر پشتم تائەویش بەهەمان شێوە سەیر بکات] بەئەو شێوەیە ئەو منی بەرزدەکردەوە منیش ئەوم بەرزدەکردەوە جارێکیان منی بەرزکردەوە باوکم بینی و ناسیمەوە کاتێك بەئەوێدا تێدەپەڕی بەرەو بەنی قورەیظە بەسواری ئەسپەکەی چونکە پێغەمبەری خودا ﷺ داوای لە

---

(٢١٠) أخرجه: الحاكم (٣٤/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٤٣٦)، وقال الحافظ في الفتح (٥١٩/٧) (اخرجه: الطبراني والبيهقي في الدلائل باسناد صحيح الى الزهري عن عبدالرحمن بن عبدالله بن كعب عن عمه عبيدالله بن كعب.

(٢١١) أخرجه: البخاري (٣٧١٩)، ومسلم (٢٤١٥) والترمذي (٣٧٤٥)، وابن ماجه (١٢٢)، وابن حبان (٧٩٨٥).

موسوڵمانان کرد و فەرمووی: ((کێ هەواڵی بەنی قورەیظەمان بۆ دێنێت؟...)). تا دواجار باوکم بەئەو کارە هەستا [منیش سەیری باوکمم دەکرد بەتاودان جارێك لێرە تێپەڕی و جارێك لەئەولا تێدەپەڕی هەرشتێکی بەرز هەبووایە گورج دەگەیشتە سەری، کاتێك ئێوارە داهات هاتەلامان لەقەڵاکە پێم وت: باوکە گیان ئەمڕۆ تۆم بینی ئەوە چیت دەکرد] وەڵلاهی من تۆم ناسییەوە کاتێك بەئەمناوەدا تێدەپەڕیت بۆلای بەنی قورەیظە [فەرمووی: منت بینی ئەی کوڕە شیرینەکەم؟ وتم: بەڵێ] فەرمووی: وەڵلاهی ئەی کوڕەکەم پێغەمبەری خودا ﷺ دایکو باوکی بەقوربان کردم و فەرمووی: (دایکو باوکم بەقوربانتبن)(٢١٢).

لەگێڕانەوەیەکی واقیدیدا ﷺ هاتووە: (کەئەو ڕۆیشتووە و پاشان گەڕاوەتەوە فەرموویەتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بینیم قەڵاکانیان ڕێکدەخست و خۆیان ئامادەدەکرد و ڕێگاو بانەکانیان چاکدەکرد و مەڕو ماڵاتیان کۆدەکردەوە)(٢١٣).

بەئەوجۆرە بەڵگەیەکی زۆر بەردەستکەوت ئەوەیان پشت ڕاست دەکردەوە کەبەنی قورەیظە پەیمانەکەیان شکاندووە و هەڵیانوەشاندۆتەوە هەر لەبەر ئەمەش پێغەمبەری خودا ﷺ شاندێکی لەدیارترین پیاوانی ئەنصاری نارد بەرەو بەنی قورەیظە تاڵەئەو دەنگو باسە دڵنیابن و بچنە ناو قەڵاکانیانەوە، وە ئەگەر ڕاستبوو لەئاکامی کارەکەیان بیان ترسێنن و وە هەواڵەکەش بگەیەننە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وە بانگیشیانبکەنەوە بۆ بەڵێن و پەیمانبەستنێکی تازە هەتا بۆیان بکرێت:

موسا کوڕی عوقبە ﷺ و زوهری ﷺ دەفەرموون: (پێغەمبەری خودا ﷺ سەعدی کوڕی موعاذی ئەشەلی و سەعدی کوڕی عوبادە و عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە و خەواتی کوڕی جوبەیری نارد بۆلای بەنی قورەیظە بۆ قسەکردن و گفتوگۆ لەبارەی پەیمانەکەوە هەروەها هاندانیان بۆ پابەند بوون پێیەوە، وەترساندنیان لەئاکامی دوای شکاندنی پەیمانەکە، لەگێڕانەوەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی پێیان: ((بڕۆن سەیر بکەن بزانن ئایا ڕاستە ئەو دەنگوباسەی

---

(٢١٢) أخرجه: البخاري (٣٧٢٠)، ومسلم (٢٩١٦)، والترمذي (٣٧٤٣)، والبزار (٩٦٦)، والبيهقي (الدلائل) (٣٤٩/٣) والزيادات له.

(٢١٣) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٤٥٧/٢).

لەبارەی بەنی قورەیظەوە پێمانگەیشتووە یاخود نا؟ ئەگەر ڕاستبوو ئەوە بە ئاماژەو ناڕاستەوخۆ پێمبڵێن، وە بەناو خەڵکی دا بڵاویمەکەنەوە با شپرزەنەبن وە ئەگەر لەسەر پەیمانەکەش بەئەمەکبوون و وەك خۆیان مابوونەوە ئەوە بە ئاشکرا لە ناو خەڵکدا باسیبکەن).

ئەوانیش ڕۆیشتن هەتاکو گەیشتنە بەردەرگای قەڵای بەنی قورەیظە و داوای کردنەوەیانکرد پاشان دەرگای قەڵاکەیان بۆ کرایەوە ئەوانیش چوونە ژوورەوە، داوای دووبارە گەڕانەوە بۆ بەستنی پەیمان و تازە کردنەوەی بەڵێنیان لێکردن، وتیان: ئیستا ئێمە ئەو کارەبکەین پاش ئەوەی ئێوە هەردوولای ئێمەتان شکاند [مەبەستیان لە دوو باڵە شکاوەکە ڕاگوێزانی بەنونەضیر و بەنوقەینوقاع بوو]. [موسوڵمانان لەئەوێدا قسەی زۆر ناشیرینتریان لێبیستن وە هەڵسوکەوتی دووژمنکارانەیان لێبینین ئینجا پێغەمبەری خوایان ﷺ خستەوەیادیان تا زیاتر هۆشیاریانبکەنەوە، ئەوانە وتیان: پێغەمبەری خودا کێیە؟ هیچ گرێبەست و پەیمانێك لە نێوان ئێمە و (محمد)دا نییە]. پاشان دەریان کردنەدەرەوە و جنێو و قسەی ناڕێکیان بە پێغەمبەری خودا وت زۆر بەناشیرینی.

سەعدی کوڕی عوبادە ﷺ قسەی ناشیرینی پێوتنەوە، زۆر تووڕەبوو لێیان. سەعدی کوڕی موعاذیش ﷺ بەسەعدی کوڕی عوبادەی فەرموو: "وەڵاهی ئێمە بۆ ئەوە نەهاتووین، لەنێوانمان قسەی ناشرین زۆر زیاتر لە پێویست کرا پاشان سەعدی کوڕی موعاذ بانگیکردن و فەرمووی: "ئێوە دەزانن کە چ شتێك لە نێوان ئێمە و ئێوەدا هەیە ئەی بەنی قورەیظە؟ وەمن دەترسێم ڕۆژێکی وەك بەنی نەضیر چاوەڕێتان بکات و بەڵکو تاڵتریش لەئەو ڕۆژەتان بەسەربێت، وتیان: عەورەت و پیسایی باوکت خوارد؟. فەرمووی: ئەو قسە ناشیرینەتان نەوتایە و لەئەوە باشترتان چاکتر لەئەوەتان بوتایە وگونجاوتر بوو بەحاڵتان ئینجا گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتێکدا هیچ شتێکی دڵخۆشکەریان پێنەبوو لەناخۆشی بەئەولاوە، کاتێك هاتنەوە خزمەت پێغەمبەری خودا لە دەم و چاویاندا بێزراوی و نارەحەتی بەدیکرد لەئەو هەواڵەی کەزانییان. فەرمووی: ((دەنگوباسی ئەوانەی پشتەوەتان (مەبەست بەنوقورەیظەیە)؟ وتیان: ((عەضل و قارە) (واتە ناپاکی

هۆزی (عەضل و قارەیان) دووبارەکردووەتەوە کە لەسەر ئاوی (ڕەجیع) بەرامبەر (خوبەیب) و هاوەڵانی کردیان) ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ هاتووینەوە خزمەتت لەلایەن پیسترین و ناپاکترین دروستکراوی خودا و دووژمنکارترین دروستکرا و بۆ خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە هەواڵیاندایە دەربارەی ئەو قسانەی کردبوویان.

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیپێکردن کە ئەم دەنگ و باسە بڵاومەکەنەوە و بەنهێنی با لای خۆتان بێت. پێغەمبەری خودا ﷺ پاشان ڕووی سوڕاندەوە بەلای هاوەڵانی کە لەناو نارەحەتی و دژواریدابوون و مەترسییەك ڕووی تێکردبوون زۆر بەهێزتر لەغەزای (ئوحود)، کاتێك بینیان پێغەمبەر ﷺ بۆ لایان دێت وتیان: دەنگوباسی پشت خۆمان لەبەنی قورەیظە چییە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ؟ فەرمووی: [خێر دەبێت و مژدەی پێدان و دڵخۆشیدانەوە]. پاشان بەجلەکانی خۆی داپۆشی و ڕاکشا بۆ ماوەیەکی درێژ هاوەڵان ترس و دڵەڕاوکێ و نارەحەتیان زۆر زیاتربوو کاتێك بینیان پێغەمبەری خودا ﷺ ڕاکشاوە بۆیان دەرکەوت کە هیچ هەواڵێکی دڵخۆشکەری لە بەنی قورەیظەوە لا نییە، پاشان سەری بەرزکردەوە و فەرمووی: ((أَبْشِرُوا بِفَتْحِ اللَّهِ وَنَصْرِهِ))[٢١٤] واتە: ((مژدەتان لێبێت بەسەرکەوتنی خودا و ڕزگار بوون لەئەم دۆخە)).

سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ زۆر پەستبوو بەئەو ناپاکییەی بەنی قورەیظە و لەدڵی دەرنەدەچوو بۆیە نزای کرد کە خودا چاوی ڕۆشنکاتەوە بەلەناوچوونی بەنی قورەیظە، لە جابرەوە ﷺ دەفەرموێت: [لەغەزای ئەحزابدا سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ تیرێك بەرشانی کەوت شادەماری باسکی بڕی پێغەمبەری خودا ﷺ بەئاگر بۆی داخ کرد و دەستەکانی ئاوساو کیمیکرد ئەویش وازی لێهێنا، دواتر دووچاری خوێنبەربوون بوو جارێکی تریش داخی کردەوە بەئاگر و دووبارە هەڵئاوسایەوە سەعد کاتێك ئەوەی بینی فەرمووی: ئەی خودایە گیانم دەرنەچێت هەتاکو چاوم ڕۆشندەبێتەوە بە لەناوچوونی بەنی قورەیظە ئینجا سەری دەمارەکەی بەستەوە و یەکتك خوێنی لێنەهات][٢١٥].

---

(٢١٤) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٠٣/٣) عن موسى بن عقبة عن ابن شهاب الزهري، وابن اسحاق (سيرة ابن هشام) (١٧٧/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٧١/٢).

(٢١٥) أخرجه: الترمذي (١٦٤٧) وحسنه كلُ من الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٢٨٧)، والشيخ مقبل في (الصحيح

پێغەمبەری خودا بەئەو پەڕی وریابەرزیی و دامەزراوییەوە وەستا بەرامبەر ناپاکی و پەیمانشکێنی بەنی قورەیظە، وە هەموو هۆکاری بەرەنگاری و پارێزگاری خستەکار و بەکاریهێنا بۆ دەستەبەرکردنی گرنتی پاراستنی موسوڵمانان و بەرزکردنەوەی ورەیان، بۆ ئەو مەبەستە چەندین کەتیبەی سەربازی لە هاوەڵانی پێکهێنا و فەرمانیپێکردن کە دەرچوونی سەربازی بەشێوەی خۆنواندن ئەنجامبدەن بە هەموو لایەکی شاری مەدینەدا بەتایبەتی ناوچەکانی ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاواو باشوور بۆ ڕێگەگرتن لەهەر دزەکردنێکی هێزەکانی دووژمن لەئەو ناوچانەدا. سەلەمەی کوڕی ئەسلەمی ئەنصاری بەدووسەد کەسەوە نارد و زەیدی کوڕی حاریثیش بەسێ سەد کەسەوە نارد تا پارێزگاری لە شاری مەدینە بکەن و بەناویدا بگەڕێن بۆ دورخستنەوەی مەترسیەکانی پەیمانشکێنی بەنی قورەیظە لە پشتەوە (الله أکبر) بکەن بەدەنگی بەرز بۆ ترساندنی بەنی قورەیظە وبەرزکردنەوە ورەی موسوڵمانان، پێغەمبەری خودا ﷺ خۆی بەتایبەت بەژداریدەکرد لەگەڵ هاوەڵان لە پاسەوانیکردنی خەندەقەکەدا هەتاکو بارودۆخەکە هێوربووەوە][٢١٦].

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی بەژن ومنداڵەکان کرد لەقەڵای بەنی حارثەدا ئەگەر کەسێکیان دی لێیان نزیکدەبێتەوە ئەوان شمشێرەکانیان بەرزبکەنەوە و هەڵیبسوڕێنن بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان لەڕێگەی بریسکەی شمشێرەکانەوە بزانن کە دووژمن هەڵیکوتاوەتە سەر ئەوناوچەیە.

ڕافعی کوڕی خودەیجی ئەنصاری ﷺ دەفەرموێت: (هیچ قەڵایەك نەبوو قایمتر وپارێزگاریتر بێت لەقەڵای بەنی حارثە، پێغەمبەری خودا ﷺ ژن ومنداڵ وکۆیلە وپیر و پەکەوتەکانی لەناودانابوو، فەرمووی پێیان: ((ئەگەر هەستتان بەبوونی کەسێك کرد لێتان نزیکدەبێتەوە شمشێرەکانتان هەڵبسوڕێنن بابریسکێتەوە)). پیاوێکی بەنی ثەعلەبەی کوڕی سەعد کە پێدەچوو جولەکە بێت ناوی (نجدان) بوو لەبەنی جحاش بوو بەسواری ئەسپەوە هات بۆلایان، هەتاکو هاتە بەردەم قەڵاکە پاشان بە ئافرەتەکانی وت: (وەرنەخوارەوە بۆ لام لەخێرو چاکە بەئەولاوە بۆ ئێوە هیچم پێ

المسند) (٢١١).

(٢١٦) أخرجه: الواقدي (٢/٤٥٠)، وابن سعد (٢/٤٨).

نییە). ئەوانیش شمشێریان بەرزکردەوە و هەڵیانسوڕاند، هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ بینیان و بەپەلە بەرەو لای قەڵاکە ڕۆیشتن پیاوێکیان لەگەڵ بوو لەبەنی حارثە ناوی ظوهەیری کوڕی ڕافیع بوو فەرمووی: "نەجدان ومرە دابەزە بۆم بۆ شەڕی دەستەویەخە لەگەڵ یەکتر ئەویش هات تا ڕووبەڕووی ببێتەوە ظوهەیر بەئەسپەوە هەڵیکوتایە سەری و کوشتی...)[٢١٧].

صەفیەی کچی عەبدالمطلب ﵂ پوری پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا بەکارێکی پاڵەوانانە و سیخوڕێکی جولەکەی بەنی قورەیظەی کوشت کە دەیویست دزە بکاتە ناو قەڵاکەیان، لە زوبەیرەوە ﵁ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ دەرچوو بۆ غەزای (خەندق)، هاوسەرەکانی لەگەڵ پوری خۆی صەفیە لەناو قەڵایەك دانا بەناوی (فارع)، وەحەسانی کوڕی ثابتیش ﵁ لەگەڵیانبوو: (لەوانەیە بەهۆی نەخۆشی و بەساڵاچوونییەوە بوویێت) خەڵکێك لەجولەکەی بەنی قورەیظە دەهاتن بۆ قەڵاکە بۆ ئەوەی دەستیان بگات بەهاوسەرەکانی پێغەمبەر ﷺ وە لەپڕ هەڵبکوتنە سەریان... جولەکەیەك هات هەتاکو گەیشتە دەوروبەری ئەو شوێنەی کە هاوسەرەکانی پێغەمبەری ﷺ لێبوو لەگەڵ صەفیەی پوری، صەفیە فەرمووی: بە حەسان: هەستە بۆی بیکوژە فەرمووی: وەڵڵاهی من ناتوانم ئەو کارە بکەم ئەگەر توانای ئەوەم هەبووایە لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ دەردەچووم [ئینجا صەفیە بەپۆشاکێك دەمامکی خۆی کرد و تەورێکی گرت بەدەستەوە بۆی چووە خوارەوە سەری لە لەشی جیاکردەوە...] پاشان سەرەکەی هەڵگرتەوە وبەرەو لای جولەکەکان هەڵیدا، جولەکەکان وتیان: ئێمە وامان زانیبوو (محمد) کەسی بەسەرماڵ و خێزانییەوە جێنەهێشتووە کە بەرگریان لێبکات لە شوێنی خۆیدا بۆیە ڕۆیشتن و بلاوەیان لێکرد)[٢١٨].

---

(٢١٧) أخرجه: الطبراني (الكبير)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٣٣/٦): رواه الطبراني ورجاله ثقات.

(٢١٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٨٤/٣) (٧٢٣) وقال محققه: حديث حسن لغيره، والحاكم (٥٠/٤) وقال: روي باسناد صحيح، والطبراني (الكبير) (٨٠٤/٢٤، ٨٠٩)، وفي (الاوسط) (٣٧٥٤) والبزار (١٨٠٧)، و ابي يعلى (٦٨٣)، وابن سعد (٣٤/٨)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٤٥) رواه البزار وابو يعلى... واسنادهما ضعيف وقال (١٠١٤٦): رواه الطبراني ورجاله الى عروة رجال الصحيح ولكنه مرسل. واللفظ للحاكم والطبراني والبزار.

زیادبوونی مەینەتی موسوڵمانەکان

سوپای موشریکەکان گەمارۆی سەر موسوڵمانەکانیاندا تا دەهات زیاتر و توندتر دەکرد، وە جولەکەکانی بەنی قورەیظەش چوونە پاڵیان، بەئەمەش دژواریەکان بۆ سەر موسوڵمانەکان سەختتر بوو دووچاری بەگیرهاتنێکی ناوازە و سەختگیربوونەوە و ترس و دڵەڕاوکێ و شڵەژان وەك مۆتەکە باڵی بەسەردا کێشابوون هەروەك خوای گەورە لەبارەیانەوە دەفەرموێت: ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَـٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ هُنَالِكَ ٱبْتُلِىَ ٱلْمُؤْمِنُونَ وَزُلْزِلُوا۟ زِلْزَالًا شَدِيدًا ﴿١١﴾ ﴾ (الأحزاب) واتە: [کاتێکیش دووژمنان لە سەروخوارتانەوە هاتنەسەرتان، کاتێکیش چاوەکان ئەبڵەقبوون، دڵەکان گەیشتبوونە گەروو، گومانی جۆراو جۆرتان دەبرد بە بەڵێنەکانی خوای گەورە (بەسەرکەوتنی ئیمانداران)] بەڵام لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا موسوڵمانەکان بڕوا ومتمانەیان زیاتر دەبوو بەرامبەر خودای گەورە وە زیاتر ملکەچی خوداو پێغەمبەر ﷺ دەبوون و باوەڕیان پتەوتر دەبوو هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ وَلَمَّا رَءَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلْأَحْزَابَ قَالُوا۟ هَـٰذَا مَا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ وَصَدَقَ ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥ ۚ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّآ إِيمَـٰنًا وَتَسْلِيمًا ﴿٢٢﴾ ﴾ (الأحزاب) واتە: [کاتێك ئیمانداران ئەو هەموو دەستە و گرۆهانەیان بینی وتیان: ئەمە ئەوەیە کە خوا وپێغەمبەرەکەی بەڵێنی پێداوین (کەئاوا دژایەتی ئایینەکەی دەکرێت و کافران و دووڕووەکان نەخشەو پیلاندەکێشن بۆ ڕیشەکێشکردنی)، دیارە کە خودا و پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرموو لە پێشهاتندا، بێگومان ئەو دژایەتیە باوەڕوملکەچی نەبێت هیچیتری بۆ زیادنەکردن (واتە: سوورتر بوون لەسەر ئیمان)] دووڕووەکانیش دووڕوویی و کردەوەی پیس و ناپەسندیان دەرکەوت و هەڵوێستەکانیان بەترسنۆکی و داچڵەکین و ورە ڕوخاویی و سەرشۆڕی ودرۆکردن ناوزەد دەکرا و نیشانەی ناسراوی ئەوان بوو بەرامبەر بەبەڵێنەکانی خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ، هەروەك خودای گەورە و باڵادەست هەڵوێستە ناجوامێرەکانیان و ئەو قسە نابەجێیانەیان کە دەیانکرد بۆ داڕوخاندنی ورەی موسوڵمانەکان لە قورئاندا بەجوانی ڕوونیکردۆتەوە بۆ موسوڵمانان وەك لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت:

﴿ وَإِذْ يَقُولُ ٱلْمُنَـٰفِقُونَ وَٱلَّذِينَ فِى قُلُوبِهِم مَّرَضٌ مَّا وَعَدَنَا ٱللَّهُ وَرَسُولُهُۥٓ إِلَّا غُرُورًا ﴿١٢﴾ ﴾ (الأحزاب)

واتە: [کاتێك دووڕوەکان و ئەوانەی دڵیان نەخۆشی تێدابوودەیانوت: بەڵێنی خودا وپێغەمبەرەکەی تەنها بۆ خەڵەتاندن بوو، هیچیتر نەبوو]، یاخود دەفەرموێت:

﴿ وَإِذْ قَالَت طَّآئِفَةٌ مِّنْهُمْ يَٰٓأَهْلَ يَثْرِبَ لَا مُقَامَ لَكُمْ فَٱرْجِعُوا۟ ۚ وَيَسْتَـْٔذِنُ فَرِيقٌ مِّنْهُمُ ٱلنَّبِىَّ يَقُولُونَ إِنَّ
بُيُوتَنَا عَوْرَةٌ وَمَا هِىَ بِعَوْرَةٍ ۖ إِن يُرِيدُونَ إِلَّا فِرَارًا ﴿١٣﴾ وَلَوْ دُخِلَتْ عَلَيْهِم مِّنْ أَقْطَارِهَا ثُمَّ سُئِلُوا۟ ٱلْفِتْنَةَ
لَءَاتَوْهَا وَمَا تَلَبَّثُوا۟ بِهَآ إِلَّا يَسِيرًا ﴿١٤﴾ وَلَقَدْ كَانُوا۟ عَٰهَدُوا۟ ٱللَّهَ مِن قَبْلُ لَا يُوَلُّونَ ٱلْأَدْبَٰرَ ۚ وَكَانَ عَهْدُ
ٱللَّهِ مَسْـُٔولًا ﴿١٥﴾ قُل لَّن يَنفَعَكُمُ ٱلْفِرَارُ إِن فَرَرْتُم مِّنَ ٱلْمَوْتِ أَوِ ٱلْقَتْلِ وَإِذًا لَّا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٦﴾
قُلْ مَن ذَا ٱلَّذِى يَعْصِمُكُم مِّنَ ٱللَّهِ إِنْ أَرَادَ بِكُمْ سُوٓءًا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ رَحْمَةً ۚ وَلَا يَجِدُونَ لَهُم مِّن دُونِ ٱللَّهِ وَلِيًّا
وَلَا نَصِيرًا ﴿١٧﴾ قَدْ يَعْلَمُ ٱللَّهُ ٱلْمُعَوِّقِينَ مِنكُمْ وَٱلْقَآئِلِينَ لِإِخْوَٰنِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا ۖ وَلَا يَأْتُونَ ٱلْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٨﴾
أَشِحَّةً عَلَيْكُمْ ۖ فَإِذَا جَآءَ ٱلْخَوْفُ رَأَيْتَهُمْ يَنظُرُونَ إِلَيْكَ تَدُورُ أَعْيُنُهُمْ كَٱلَّذِى يُغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ ٱلْمَوْتِ ۖ فَإِذَا
ذَهَبَ ٱلْخَوْفُ سَلَقُوكُم بِأَلْسِنَةٍ حِدَادٍ أَشِحَّةً عَلَى ٱلْخَيْرِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ لَمْ يُؤْمِنُوا۟ فَأَحْبَطَ ٱللَّهُ أَعْمَٰلَهُمْ ۚ وَكَانَ
ذَٰلِكَ عَلَى ٱللَّهِ يَسِيرًا ﴿١٩﴾ يَحْسَبُونَ ٱلْأَحْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا۟ ۖ وَإِن يَأْتِ ٱلْأَحْزَابُ يَوَدُّوا۟ لَوْ أَنَّهُم بَادُونَ فِى
ٱلْأَعْرَابِ يَسْـَٔلُونَ عَنْ أَنۢبَآئِكُمْ ۖ وَلَوْ كَانُوا۟ فِيكُم مَّا قَٰتَلُوٓا۟ إِلَّا قَلِيلًا ...... ﴿٢٠﴾ ﴾ (الأحزاب).

ئەم ئایەتانە ئەوە ڕووندەکەنەوە کە دووڕووەکان کەسانێکی ترسنۆك وبێمتمانەن بەرامبەر بەبەڵێنەکانی خودای گەورە لە کاتی نارەحەتی و دژواریدا لەگەڵ ئەوەشدا زۆر چەقاوە سوبوون بەرامبەر بە پێغەمبەری خودا ﷺ، وە لە بارودۆخە سەختەکاندا نەدەگەڕانەوە بۆ لای خودا و بە پەناگیری ڕاستەقینەیان دانەدەنا وە هەڵدەستان بە چەندین کرداری دزێوی ترسنۆکانە و سەر شۆڕکەرانە لەکاتی کارکردن و دەستپێکردنی شەڕدا ئەوان داوای مۆڵەتیان لە پێغەمبەر ﷺ دەکرد بەچەندین برو بیانوی بێبنەما کە گوایە ماڵەکانیان والآو بێسەنگە و بەربەستە و بەردەستی دووژمنەکانە بەئەو شێوەیەش مەبەستیان بوو لەمردن ڕاکەن و نەجەنگێن لە پێناوی خودادا لەبەر ئەوەی باوەڕیان بەدیاریکردنی ئەجەل نەبوو لەلایەن خوداوە هەر بەئەوەشەوە نە دەوەستان خەڵکی تریشیان هاندەدا تا سەنگەرەکانیان جێبهێڵن و بەرەو ماڵەکانیان ڕابکەن بەبێرەچاوکردنی ئەو پەیمانەی کە لەسەریبوون بەرامبەر بە خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ.

موسای کوڕی عوقبە ﵀ دەفەرموێت: (کاتێك بارودۆخەکە سەختگیر ونارەحەتبوو لەسەر پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی لەئەوێدا خەڵکێکی زۆر دووچاری دووڕوویی بوون و

قسەی زۆر نارێك و نابەجێیاندەکرد چۆن قسەکردنێك؟!. کاتێك پێغەمبەر ﷺ بینی کە خەڵکەکە دووچاری چ بارودۆخێکی سەخت و پڕ مەترسی و ناڕەحەتبوونەتەوە کەوتە مژدە پێدانیان و فەرمووی: ((وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيُفْرَجَنَّ عَنْكُمْ مَا تَرَوْنَ مِنَ الشِّدَّةِ، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ أَطُوفَ بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ آمِنًا، وَأَنْ يَدْفَعَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ إِلَيَّ مَفَاتِيحَ الْكَعْبَةِ، وَلَيُهْلِكَنَّ اللهُ كِسْرَى وَقَيْصَرَ وَلَتُنْفِقُنَّ كُنُوزَهُمَا فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وجل)) واتە: ((سوێند بەئەو زاتەی گیانی منی بەدەستە ئەو بارودۆخە سەختەی دووچاری بوون و دەیبینن لەسەرتان لادەچێت و من وا دەبینم و تکام وایە کە تەوافی ماڵی خودا بکەم بەبێترس و بەئەو پەڕی ئاسایشەوە وە خودای گەورە کلیلەکانی کەعبە دەخاتەوە دەستم وە خودای گەورە کیسرا و قەیسەر لەناو دەبات و ئێوەش گەنجینەکانیان لە پێناوی خودادا دەبەخشن)).

پیاوێك لەئەوانەی لەگەڵیدا بوو بەهاوەڵانی وت: سەرتان سوڕنامێنێت لە محمد بەڵێنی تەوافی بەیت و دابەشکردنی گەنجینەکانی فارس و ڕۆممان پێدەدات لە کاتێکدا ئێمە لێرەدا هیچ کەسێکمان ناتوانێت بەدڵنیایەوە بچێت بۆ سەر ئاو، وەڵڵاهی ئەو بەڵێنپێدانەی ئەو هیچ نییە تەنها چاو بەست و فریودانە» هەندێکی تریان لەئەوانەی لەگەڵیدا بوون دەیانوت: «ڕێگەمان بدە بچینە ماڵەکانمان چونکە والا و کراوەن بەڕووی دووژمندا»

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (ئەوسی کوڕی قەیظی لەبەنی حارثەی کوڕی حاریث بوو دەیوت: "ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ماڵەکانمان هیچ شورایەکیان نییە بەئاسانی دەستی دووژمن دەیانگاتێ و [کەوتوونەتە دەرەوەی مەدینە] ڕوخسەتمانبدە. ئەو کەسە لەناو کۆمەڵێك لەپیاوانی هۆزەکەی ئەم قسەیەی دەکرد وتی لە جیاتی ئەوانیش ڕوخسەتمان پێبدە تا بڕۆین و بگەڕێینەوە بۆ ماڵەکانمان وە [بۆلای ژن ومنداڵەکانمان] و فریایان بکەوین چونکە لە دەرەوەی مەدینەدان)[٢١٩]. هەندێکی تریان دەیانوت: «ئەی خەڵکی یەثریب ئیتر ئێرە شوێن و جێگای ئێوە نییە تیایدا ڕاوەستاو و خۆڕاگرنابن لەبەر ئەوە بگەڕێنەوە بۆ ماڵەکانتان... لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانەکان خۆڕاگر ودامەزراو بوون بەبینینی ژمارەی زۆری کۆمەڵ وتاقمەکان و

---

(٢١٩) أخرجه: ابن اسحاق (السيرة) (١٧٨/٣) عن عروة بن الزبير ﷺ ، والبيهقي في (الدلائل) (٤٣٥/٣)، والطبراني (الكبير) (١٦٦/٣).

سەختی و دژواری بارودۆخەکە زیاتر باوەڕیان دەچەسپا و دڵنیاتردەبوون بەرامبەر بەڵێنەکانی خودای باڵا دەست کەبەڵێنی پێدا بوون.... تا دەهات بارودۆخەکە سەختترو گەمارۆکە توندتر دەبوو لەسەر موسوڵمانەکان ئەوەندە سەرقاڵیکردبوون بەشەو و بەڕۆژ بواری حەسانەوەیان نەبوو...)[٢٢٠].

ئیبنو عومەر ﷺ هەڵوێستێك لەهەڵوێستە ڕاست و پڕ لەباوەڕی هاوەڵانمان بۆ دەگێڕێتەوە کە بۆ سەرخستنی خودا و پێغەمبەر ﷺ داویانە. ئیبن عومەر ﷺ دەفەرموێت: (خاڵم عوثمانی کوڕی مەظعون ناردمی بۆ ئەوەی بچم تا لێفەیەکی بۆ بێنم منیش چوومە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەلای خەندەقەکە بوو بۆ ئەوەی داوای ڕوخسەتی لێبکەم ئەویش ڕێگەی پێدام و فەرمووی: ((بە هەر کەسێك گەیشتی لەڕێگادا پێیان بڵی کە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانتان پێدەکات کە بگەڕێنەوە شوێنی خۆتان [واتە: بۆ ئەوانەی پێشتر ڕێگەی گەڕانەوەی پێدابوون بۆ ماڵەوە])). ئەویش لە ڕۆژێکی زۆر ساردابوو، ڕۆیشتم لەڕێگادا بەخەڵکەکە گەیشتم پێم وتن: کە پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: وەڵڵاهی یەك یا دوانیان نەبێت هەواڵەکەیان ڕەتکردەوە ئەوانیتر هەموویان بەگورجی گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ)[٢٢١].

تەنها گەمارۆی موشریکەکان موسوڵمانەکانی دووچاری تەنگ پێهەڵچنین و بارگرژی نەکردبوو، بەڵکو بارودۆخی ناوخۆ ئەوەندەیتر ترس و بیم و پەرێشانی و ئازار ومەینەتی خستبووە ناویان..... خواردەمەنییەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ کەمتر دەبوو دێوەزمەی برسێتی بێبەزەیی باڵی بەسەردا دەکێشان، هاوکات لەگەڵ سەرماو سۆڵەی شەوانی درێژی زستاندا لەگەڵ ئەو جەنگە دەروونییە لەڕادەبەدەرەی کە لەدڵی دووڕووەکانەوە بەرپاکرا بوو بەناو ڕیزی موسوڵمانەکاندا بەشێوەیەکی سەرشۆڕانە و ترسنۆکانە ونەزۆکانە.... شەونخونی سەخت لەئەو شەوە درێژانەدا بەجۆرێك بوو کە محمدی کوڕی مەسلەمی ﷺ دەفەرموێت: (لە غەزای خەندەقدا شەو و ڕۆژمان وەك یەك بوو هەتاکو خودای گەورە دەرووی لێکردینەوە و ڕزگارمانبوو). پاشان پەیمانشکێنی بەنی قورەیظەش بەسەرداهات نیشانەیەکی ترسناك و پیلانگێڕیەکی پڕ

(٢٢٠) أورده: البيهقي (الدلائل) (٤٠٢/٣، ٤٠٤، ٤٠٦)، وابن عبدالبر في (الدرر في اختصار المغازي والسير) (ص: ١٦٩-١٧٧).

(٢٢١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٣٣٦٩)، والبيهقي (الدلائل) (٤٣٥/٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٥): رجاله رجال الصحيح، وقال الحافظ في (فتح الباري) (٥١٢/٧): اسناده صحيح.

مەترسیتر بوو بۆ سەربازگەی موسوڵمانە خۆڕاگر دامەزراوەکان، تادەهات نارەحەتی زیاتر دەبوو باردۆخەکە پڕ مەترسیتر دەبوو بەجۆرێك پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی بە هیچ کەس لە هاوەڵانی نەدەدا کە بەرەو مەدینە بڕۆنەوە مەگەر چەك لەگەڵ خۆیان ببەن وەك ئامادە باشیەك لە ناپاکی بەنی قورەیظە..)[٢٢٢].

ڕۆژێکیان یەکێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ داوای ڕوخسەتی گەڕانەوە بەرە و ماڵەوەی لە پێغەمبەر ﷺ کرد بۆلای هاوسەرەکەی کە تازەبوك بوو، پێغەمبەریش ﷺ فەرمانیپێکرد کە چەکەکەی لەگەڵ خۆی ببات وەك ئاگا لە خۆبوونێك بەرامبەر ناپاکی بەنی قورەیظە ئەم ڕووداوەش ئەبو سەعیدی خودری ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: ([کوڕە مامێکم لەئەو ماڵەدا بوو (ئاماژەی بۆ ماڵێکی ئەوێ کرد)]، تازە زاوا بوو کە دەرچووین بۆ غەزای خەندەق لەخزمەت پێغەمبەری خودادا ﷺ، ئەو گەنجە داوای ڕوخسەتی چوونەوە بۆ ماڵی لە پێغەمبەری خودا دەکرد ﷺ لەکاتی نیوەڕۆدا دەگەڕایەوە بۆلای هاوسەرەکەی، ڕۆژێکیان داوای ڕوخسەتی کرد و فەرمووی: [ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ مۆڵەتی چوونە ماڵەوەم دەوێت من تازە زاوام ئەویش ڕێگەیدا]، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((چەکەکەت بەدەستەوە بگرە و لەگەڵ خۆت بیبە من دەترسێم بەنی قورەیظە زیانت پێبگەیەنن)). پیاوەکەش چەکەکەی هەڵگرت و پاشان گەڕایەوە بۆ ماڵەوە بینی ئەوا هاوسەرەکەی لەبەر دەرگادا وەستاوە ویستی ڕمەکەی درێژ کات بۆی تا لێیدات، لەئەو کاتەدا غیرەی جولا، هاوسەرەکەی پێیوت: لەسەرخۆبە و ڕمەکەت بکێشەرەوە و پەلەمەکە و بڕۆ ژوورەوە سەیر بکە و بزانە چ شتێك منی وەدەرناوە، ئینجا چووە ژوورەوە بینی مارێکی گەورە لەسەر جێگای نووستنەکەی خۆی لولداوە وجنگڵی خواردووە، ئەویش بەڕمەکەی بۆی چوو تا لێیبدات و بیکوژێت ئەوە بوو مارەکەی کرد بەسەری ڕمەکەوە پاشان نووکی ڕمەکەی چەقاند بەزەویدا مارەکەش پەلەقاژەی کرد [بەسەر نوکی ڕمەکەوە و گەنجەکەش کەوت و مرد]، نەزانرا کامیان زووتر لە ناوچوون مارەکە یاخود گەنجەکە، ئێمەش هاتینە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەمان بۆ باس کرد وە پێمان وت: کەداوا لە خودا بکات تا زیندووی بکاتەوە بۆمان، فەرمووی: ((داوای لێخۆشبوون بۆ هاوەڵەکەتان بکەن)). پاشان فەرمووی: ((إِنَّ بِالْمَدِينَةِ جِنًّا

(٢٢٢) انظر: (دراسة في السيرة) لد. عمادالدين خليل، نقلًا عن (المغازي) للواقدي (٢/٤٦٥-٤٨٩).

قَدْ أَسْلَمُوا، فَإِذَا رَأَيْتُمْ مِنْهُمْ شَيْئًا، فَآذِنُوهُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنْ بَدَا لَكُمْ بَعْدَ ذَلِكَ فَاقْتُلُوهُ، فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ)) واتە: ((لە ناو شاری مەدینەدا جنۆکەی لێیە موسوڵمانبوون، هەر کاتێك شتێکتان لەئەوانە بینی داوای ڕۆیشتنیان لێبکەن تاسێ ڕۆژ، ئەگەر لە دوای ئەوە دەرکەوتنەوە وخۆیان پیشاندان بیانکوژن ئەوانەیان شەیتانین)[٢٢٣]. لەئەو کاتەدا ترس و دڵەڕاوکێی هاوەڵان زۆر زیادیکرد و هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ داوایانلێکرد کەلە خودا بۆیان بپاڕێتەوە تائەو ترس و ڕاچڵەکینەیان لەسەر لابدات، ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەفەرموێت: (لەغەزای خەندەقدا وتمان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ شتێك نییە کە نزای پێبکەیت وبیڵێیت لای خودا؟ چونکە وا دڵەکانمان لەم کاتەدا گەیشتووتە گەروومان لە ترسان، فەرمووی: بەڵی هەیە بڵێن: ((اللهُمَّ اسْتُرْ عَوْرَاتِنَا، وَآمِنْ رَوْعَاتِنَا)) واتە: ((خودایە عەیب و عارمان بپۆشە و ترس ودڵەڕاوکێمان لەسەر لابدە و بیگۆڕە بەئاسایش)).

شکانی هێزی دووژمن

یارمەتی و کۆمەکی پەروەردگار گەیشتە موسوڵمانان، ئەوە بوو خوای گەورە بای بەڕووی بێباوەڕاندا هەڵکرد و ورەوتوانای ڕوخاندن)[٢٢٤]. پێغەمبەری خودا ﷺ کەوتە ئامۆژگاری و هاندانی هاوەڵانی لەسەر ئارامگرتن و دامەزراوی بەرامبەر بەدووژمنەکان، پاشان دوعای کرد لە موشریکەکان:

عەبدوڵلای کوڕی ئەبوئەوفا ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری ﷺ لە چەند ڕۆژێکدا کەتێیدا دووچاری ڕووبەڕوو بوونەوە بوو لەگەڵ دووژمنەکانی چاوەڕێیکرد هەتاکو خۆر لە ناوەڕاستی ئاسماندا لایدا ئینجا هەستا لە ناویاندا فەرمووی: ((يا أَيُّهَا النَّاسُ لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ الْعَدُوِّ، وَاسْأَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاصْبِرُوا وَاعْلَمُوا أَنَّ الْجَنَّةَ تَحْتَ ظِلَالِ السُّيُوفِ [ودعا رسول الله a على الاحزاب] فقال: اللَّهُمَّ مُنْزِلَ الْكِتَابِ، سَرِيعَ الْحِسَابِ، مُجْرِيَ السَّحَابِ، اهْزِمِ الْأَحْزَابَ، اللَّهُمَّ اهْزِمْهُمْ وَزَلْزِلْهُمْ [وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ])) [٢٢٥] واتە: ((ئەی خەڵکینە ئاواتە خوازی

---

(٢٢٣) أخرجه: مسلم (٥٨٠٠)، ومالك (٩٧٦/٢)، وابوداود (٥٢٥٩)، والبغوي (٣٢٦٤)، والطحاوي (مشكل الاثار) (٩٤/٤) واللفظ لمسلم والزيادات لابي داود ومالك.

(٢٢٤) أخرجه: احمد (٢/٣)، والبزار (٣١١٩)، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٠١٨).

(٢٢٥) أخرجه: البخاري (٢٩٦٥، ٤١١٥)، ومسلم (١٧٤٢، ٤٥١٧) واللفظ لهما.

ڕووبەڕوو بوونەوەی دووژمندا مەکەن بەڵکو داوا لە خودا بکەن کە بتانپارێزێت و تەندروستیتان باش بکات ئەگەر ڕووبەڕووش بوونەوە ئارامگرو دامەزراو بن وەباش بزانن کە بەهەشت لەژێر سێبەری شمشێرەکانداپە، ئینجا [پێغەمبەر ﷺ دوعاشی لە ئەحزاب کردو] فەرمووی: (ئەی خودای دابەزێنەری قورئان تۆ حساب ولێپرسینەوەت خێرایە و بزوێنەرو گوێزەرەوەی هەورەکانی ئەم پارت و تاقمە موشریکانە تێکبشکێنە خوایە تێکیانبشکێنە و ژێر پێیان دووچاری ڕاچڵەکین بکە و ئێمەش زاڵ بکە بەسەریاندا)).

لەگێڕانەوەیەکی تردا پاشان فەرمووی: ((اللَّهُمَّ رَبَّنَا وَرَبَّهُمْ، وَنَحْنُ عِبَادُكَ، وَهُمْ عِبَادُكَ، وَنَوَاصِينَا وَنَوَاصِيهِمْ بِيَدِكَ، وَانْصُرْنَا عَلَيْهِمْ))(٢٢٦). واتە: (ئەی خوایە تۆ پەروەرگاری ئێمە و ئەوانیشی، ئێمە بەندەی تۆین ئەوانیش بەندەی تۆن چارەنووسی ئێمە و ئەوانیش بەدەست تۆیە سەرمانبخە بەسەریاندا). لەگێڕانەوەیەکی تردا لە عەبدوڵلای کوڕی عەمری کوڕی عاصەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لَا تَتَمَنَّوْا لِقَاءَ العَدُوِّ، وَسَلُوا اللَّهَ الْعَافِيَةَ، فَإِذَا لَقِيتُمُوهُمْ فَاثبُتُوا، وَاذْكُرُوا اللَّهَ، وإِنْ أَجْلَبُوا وَصَاحُوا فَعَلَيْكُمْ بِالصَّمْتِ)) واتە: ((ئاواتەخوازی ڕووبەڕوبونەوەی دووژمن مەکەن، بەڵکو داوای پارێزگاری وسەلامەتی لە خودا بکەن، ئەگەر دووچاری ڕووبەڕووبوونەوەش بوون خۆڕاگر و دامەزراوبن و یادی خودا بکەن وەگەر لەهەموو لایەکەوە هەڵیانکوتایە سەرتان و هاوار و قیژە قیژیان بەسەردا کردن ئێوە بێدەنگبن))(٢٢٧).

لەگێڕانەوەکەی جابری کوڕی عەبدوڵلادا هاتووە ﷺ دەفەرموێت: (کە پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفی هێنا بۆ مزگەوتی (ئەحزاب) عەباکەی دانا و هەستا، دەستەکانی بەرزکردەوە و لێکی نزیککردنەوە و کەوتە نزاکردن لەموشریکەکان، نوێژی نەکرد، پاشان تەشریفی هێنایەوە و دووبارە دوعای لێکردنەوە وئەمجارەیان نوێژیکرد)(٢٢٨).

خودای گەورە نزاکەی گیراکرد و موسوڵمانەکانی سەرخست و دووژمنەکانی دووچاری شکستخواردن کرد لە ڕۆژی چوار شەممەدا لە نێوان نوێژی نیوەڕۆ و عەسردا، لەجابرەوە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ سێ ڕۆژ لەسەر یەك

---

(٢٢٦) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٥١٤)، والبيهقي (الكبرى) (١٥٢/٩).

(٢٢٧) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٥١٨)، والبيهقي (الكبرى) (١٥٣/٩).

(٢٢٨) أخرجه: احمد (١٥٢٣٠) وقال محققه: اسناده ضعيف. واوردناه للعلم فقط.

نزای کرد لە ناو مزگەوتی (فەتح) دا لە ڕۆژی دووشەممە و سێ شەممە و چوار شەممەدا، خودای گەورە نزاکەی گیراکرد و بۆی جێبەجێکرد لە ڕۆژی چوار شەممەدا لە نێوان نوێژی نیوەڕۆ وعەسردا لەدەموچاویدا مزدەی خۆشی و سەرکەوتن دەبینرا و هەستی پێدەکرا..)(٢٢٩).

پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر زیکری وەلامدانەوەی خودای دەکرد: (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) واتە: (خوایە وەلامی دوای وەلامتدەدەمەوە لەگوێڕایەڵیتدا).

لە ئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ئەم دێڕەی دەفەرموو: ((لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ)). واتە: ((خوایە وەلامی دوای وەلامت دەدەمەوە لە گوێڕایەڵیتدا، هیچ هاوبەشێکت نییە و ستایش وموڵك هەموو شایستەی تۆیە هیچ شەریك و هاوبەشت نییە)) ئەمەی فەرموو لەئەوپەڕی نازونیعمەتدا لەڕۆژی عەرەفە لە کاتی حەجدا و لەناڕەحەتترین و سەختترین کاتیشدا لەغەزای خەندەقدا ئەمەی فەرمووە)(٢٣٠). لەئەوڕۆژە دژوار و سەختانەدا هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ دارخورمایان بینی بەروبوومی دەرکەوت و سەری دەردەهێنا بەمە زۆر شاد و دڵخۆش بوون چونکە بژێوی ژیانیان لەبنچینەدا پشتی بەبەروبوومی دارخورماکانیان بەستبوو، لە عوروەی کوڕی زوبەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووبەڕووی موشریکەکان بووەوە لە غەزای خەندەقدا ڕۆژێکی زۆر سەخت و دژواربوو موسوڵمانەکان هەرگیز دووچاری ڕۆژگاری هاوشێوەی ئەو ڕۆژە نەبوو بوون، پێغەمبەری خودا ﷺ دانیشتبوو ئەبوبەکری صدیقیش ﷺ لەخزمەتیدابوو، ئەوکاتە ساتەوەختی دەرکەوتنی بەروبوومی خورمابوو، ئەوان زۆر پێیدڵخۆش دەبوون کاتێك دەیانبینی بەجۆرێکی لە ئەندازە بەدەرە ئەبوبەکر ﷺ سەری بەرزکردەوە دارخورمایەکی بینی چونکە لەلقێکدا دەرکەوتبوو ئەوە یەکەم لقبوو کە بینی بەدەستی ئاماژەی بۆ کرد: ئەو لقە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خورمای گرتووە. بەئەوپەڕی دڵخۆشییەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ سەیریکرد و بەزەردەخەنە

---

(٢٢٩) أخرجه: احمد (١٤٥٦٣) وقال محققه: اسناده ضعيف. والبخاري (الادب المفرد) (٧٠٤)، والبيهقي (شعب الايمان) (٣٨٧٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٢/٤) ورجال احمد ثقات، وقال المنذري (الترغيب) (١٧٨٨): واسناد احمد جيد، وحسنه الشيخ الالباني في (صحيح الترغيب) (١١٨٥)، و (صحيح الادب المفرد) (٥٤٢).

(٢٣٠) أخرجه: البيهقي (الكبرى) (٤٨/٧).

و خۆشحاڵیەوە فەرمووی: ((اللَّهُمَّ لَا تَنْزِعْ مِنَّا صَالِحَ مَا أَعْطَيْتَنَا))[٢٣١] واتە: ((ئەی خوایە بێبەشمان مەکە لە باشترین و چاکترین بەروبوومی ئەوانەی کە پێماندەبەخشی)).

هەوڵدان بۆ ڕێککەوتن لەگەڵ غەطەفاندا

گەمارۆکە تا دەهات توندتر و سەختتر دەبوو لەسەر موسوڵمانەکان، پێغەمبەری خودا ﷺ هەوڵیدا سوپای موشریکەکان لێکبترازێنێت، بۆ ئەو مەبەستەش غەطەفانی هەڵبژارد چونکە ئەوان هیچ ئامانجێکی ڕامیاری و ئایینیان نەبوو لەڕووی بیروباوەڕەوە لەئەو جەنگەدا بەڵکو ئەوان بۆ داخوازی ماڵو سامان و دەستکەوتی شەڕ هاتبوون بەتەنها ئەو مەبەستەیان هەبوو، بەپێچەوانەی دوو دووژمنە سەرەکیەکەی تری کە قورەیش و جولەکەکان بوون، پێغەمبەری خودا ﷺ پەیوەندیکرد بەسەرکردەکانی غەطەفانەوە دوان لەسەرکردەکانیان هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کەئەوانیش حارثی کوڕی عەوف وعویەینەی کوڕی حوصەین بوو بەنهێنی لەگەڵیاندا کۆبووەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا بەوتووێژ لەگەڵیاندا بەئەوەی کەسێیەك یاخود نیوەی بەروبووی مەدینەیان بداتێ بەئەو مەرجەی لەئەو جەنگە پاشەکشە بکەن و قورەیش بەتەنها جێبهێڵن باسی ئەو ڕووداوە لە دوو گێڕانەوەدا هاتووە کە یەکێکیان پلەکەی (حسن) و ئەوەی تریشیان لاوازە (ضعیف)ە:

١-لەسەعیدی کوڕی موسەیبەئەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ناردی بەشوێن عویەینەی کوڕی حوصەین کوڕی بەدری فوزاری کە ئەو لەئەو ڕۆژگارەدا سەرۆکی موشریکەکانی هۆزی غەطەفان بوو لەگەڵ ئەبوسوفیاندا بوو پێی فەرموو: ((دەڵێی چی ئەگەر سێیەکی بەروبووی ئەنصارت بدەینێ ئایا تۆ دەگەڕێیتەوە خۆت و ئەوانەی لەگەڵتدان لە هۆزی غەطەفان و لەڕیزی ئەحزاب دێیتە دەرەوە و پشتیان تێدەکەیت؟ عویەینە وەڵامیدایەوە: وتی ئەگەر نیوەی بەروبووەکەم بدەنێ ئەو کارە جێبەجێدەکەم...)[٢٣٢].

پاشان حاریث و عویەینە هاتن بۆ دانووستان لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ هەروەك ئەبو هورەیرە ﷺ دەفەرموێت: (حاریثی کوڕی عوفی موڕیی غەطەفانی هاتە خزمەت

---

(٢٣١) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٦٣) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٢٣٢) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧) عن سعيد بن المسيب ومراسيله صحيحة.

پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەی محمد ﷺ نیوەی بەروبووی خورمای مەدینەمان بدەیتێ دەستهەڵدەگرین ئەگەر نا ئەم شارەت لێپڕدەکەم لە ئەسپسوار و پیاوی شەڕکەر، فەرمووی: ((بوەستە با ڕاوێژ بەسەعدەکان بکەم (سەعدی کوڕی عوبادەی خەزرەجی و سەعدی کوڕی موعاذی ئەوسی هەردووکیان سەرۆکی ئەنصاربوون). پاشان [ناردی بەشوێنیاندا وپێی فەرموون: ((إِنَّ عُيَيْنَةَ بْنَ حِصْنٍ قَدْ سَأَلَنِي نِصْفَ ثَمَرِكُمَا عَلَى أَنْ يَنْصَرِفَ بِمَنْ مَعَهُ مِنْ غَطَفَانَ، وَيُخَذِّلَ بَيْنَ الْأَحْزَابِ، وَإِنِّي قَدْ أَعْطَيْتُهُ الثُّلُثَ، فَأَبَى إِلَّا الشَّطْرَ]، [إِنِّي قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ الْعَرَبَ قَدْ رَمَتْكُمْ عَنْ قَوْسٍ وَاحِدَةٍ، وَإِنَّ الْحَارِثَ سَأَلَكُمْ تُشَاطِرُون ثَمْرَ الْمَدِينَةِ، فَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَدْفَعُوا عَامَكُمْ هَذَا فِي أَمْرِكُمْ بَعْدُ])) واتە: ((عویەینە کوڕی حوصەین داوای نیوەی بەروبوومی مەدینەی لێکردووم بەئەو مەرجەی کەبگەڕێتەوە بەخۆی و ئەوانەی لەگەڵیدان لە هۆزی غەطەفان وبێنە دەرەوە لە ڕیزی ئەحزاب و پشتیان تێبکەن وەمنیش سێیەکی بەروبووەکەم داوەتێ ئەو پێیڕازی نییە تەنها بەنیوەی نەبێت] [من چاك دەزانم کەعەرەب هەموویان خۆیانکۆکردۆتەوە بۆتان وەحاریثیش داوای نیوەی بەروبوومی خورمای مەدینە دەکات ئەگەر دەتانەوێت ئەوە ئەمساڵی بیدەنێ و لەئەمەو دواش خۆتان چۆنی بەباش دەزانن ئاوا بکەن]))؟

وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوە بە وەحی لە ئاسمانەوە بۆت دابەزیوە؟ ئەگەر وایە ئێمە ملکەچی فەرمانی خوداین یاخود بەبیروڕای خۆتە وای بۆ دەچێت بۆچوونی ئێمەش لەئەوەدا شوێن بۆچوون و بیروڕای تۆ دەکەوین ئەگەر بتەوێت بەسەرماندا جێبەجێبکەیت، وەڵلاهی ئێمە و ئەوان چۆن دەبینیت هەر ئاوهابووین لەسەردەمی بتپەرستی ئەوان نەیانتوانیوە یەك دەنکە خورمامان لێبستێنن مەگەر بەکڕین و فرۆشتن و ئاڵوگۆڕ و میوانداری نەبوو بێت وەڵلاهی ئێمە لەسەردەمی نەفامیدا کەمترین شتمان نەدەدانێ چۆن ئێستا دەیاندەینێ لەکاتێکدا خودای گەورە سەربەرزی کردووین بەئیسلام. ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە لای حاریث (کەوەك نوێنەری ئەو کات لای موسوڵمانان بوو) وە ئەوەی پێڕاگەیاندن...)[٢٣٣].

---

(٢٣٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٣٣/٦) (٥٤٠٩)، والبزار (١٨٠٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٣٢/٦) رواه البزار والطبراني، ورجال البزار والطبراني فيهما محمد بن عمرو وحديثه حسن وبقية رجاله ثقات، وقال محقق (المصنف) لابن ابي شيبة (٣٧٩٧١): رواه البزار موصولاً باسناد حسن، وقال العمري في (السيرة الصحيحة) (٤٢٧/٢): رواه البزار والطبراني واسنادهما حسن. واللفظ للبزار والزيادات للطبراني وعبدالرزاق.

٢-ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرمویت: کاتێك باردۆخەکە زۆر سەخت و دژوار بوو لەسەر موسوڵمانان و نارەحەتیکردن پێغەمبەری خودا ﷺ هەروەك عاصمی کوڕی عومەری کوڕی قەتادە و کەسانی تریش کەناویان نەهاتووە لە محمدی کوڕی مەسلەمەی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی شیهابی زوهەیری باسیان کردووە و فەرموویانە پێغەمبەر ﷺ ناردی بۆ لای عویەینەی کوڕی حوصەینی کوڕی حوزەیفەی کوڕی بەدری فوزاری و حارثی کوڕی عەوفی کوڕی ئەبو حارثی موریی کە هەردووکیان لەسەرکردەکانی غەطەفان بوون سێیەکی بەروبوومی مەدینەی پێدان بەئەو مەرجەی خۆیان و ئەوانەی لەگەڵیاندا لە سوپاکەیان بگەڕێنەوە و پشت لە دووژمنەکانی موسوڵمانان بکەن ئەوەبوو لەنێوان پێغەمبەر وئەواندا دانووستان ڕوویدا و کتابێك نووسرا بەڵام مۆرنەکرا و یەکلایی نەبووەوە ئەو سوڵحە، وە ئەو سوڵحە ڕەزامەندی یەکجاری مابوو کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ویستی ڕەزامەندی نیشان بدات ناردی بەشوێن سەعدی کوڕی موعاذ وسەعدی کوڕی عوبادەدا ﷺ وەکەوتە ڕاوێژکردن لەگەڵیاندا ئەوەی ڕوویدابوو بۆی باسکردن، ئەوانیش وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر ئەوە کارێکە خۆت پێتخۆشە و دەتەوێت ئەنجامیبدەیت یاخود شتێکە خودا فەرمانی پێکردوویت هەر چۆنێك بێت پێویستە جێبەجێیبکەین، یاخود کارێکە و لەبەرژەوەندی ئێمەدا دەیکەیت؟ فەرمووی: ((بَلْ شَيْءٌ أَصْنَعُهُ لَكُمْ، وَاَللَّهِ مَا أَصْنَعُ ذَلِكَ إلَّا لِأَنَّنِي رَأَيْتُ الْعَرَبَ قَدْ رَمَتْكُمْ عَنْ قَوْسٍ وَاحِدَةٍ، وَكَالَبُوكُمْ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَكْسِرَ عَنْكُمْ مِنْ شَوْكَتِهِمْ إلَى أَمْرٍ مَا)) واتە: ((بەڵکو شتێکە لەبەرژەوەندی ئێوەدا دەیکەم، وەڵلاهی تەنها لەبەر ئەوەی دەبینم عەرەب بەتێکڕا خۆیان کۆکردووەتەوە و بوون بەیەك بۆتان و لەهەموولایەکەوە لەبۆسەدان بۆتان و دەیانەوێت پەلامارتانبدەن ویستم بەشتێك لەهێزو توانایان تێك بشکێنم بۆتان ئەوەندەی بکرێت و لەتوانادا بێت)).

سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ پێی فەرموو: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە و ئەوان لەسەر شیرك وبتپەرستی بووین، خودامان نەدەناسی و بەندایەتیشمان بۆ نەدەکرد ئەوان نەیاندەتوانی یەکدەنکە خورماشمان لێبخۆن مەگەر بەکڕین و فرۆشتن و میوانداری نەبێت، ئێستا دوای ئەوەی کە خودا ڕێزی لێگرتووین بەئیسلام و ڕێنمایی کردووین و موسوڵمان بووین و بەهۆی تۆوە بەعیزەتی کردووین ماڵی خۆمانیان پێبدەین وەڵلاهی ئێمە کاری واناکەین و پێویستمان بەئەوە نییە، وەڵلاهی هیچ

شتێکیان نادەینێ مەگەر شمشێر نەبێت هەتاکو خودای گەورە نێوان ئێمە وئەوان یەکلادەکاتەوە. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((ئەوە تۆ و پەیمانەکە)) سەعدی کوڕی موعاذ ڕێککەوتننامەکەی وەرگرت و ئەوەی تێیدا نووسرابوو ڕەشیکردەوە و فەرمووی: " دەبا شەڕمان لە دژ بەرپابکەن"(٢٣٤).

بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە بۆ پەرتەوازەکردنی ڕیزی دووژمنان

لەنێوان ڕیزەکانی دووژمن دووبەرکی و درزتێکەوتنێکی سەرەتایی دەستیپێکرد بەهۆی نەبوونی متمانەی هەریەکەیان بەئەویتریان و باوەڕ نەبوونی تەواویان لەبەژداریکردنیان لەئەو جەنگەدا، پێغەمبەری خودا ﷺ هەوڵی زۆریدا بۆ دەرخستن و ئاشکراکردنی ئەو ناکۆکی و دووبەرەکییە و فۆستنەوەی ئەو هەلە بۆ لێکترازاندنی بەرەی موشریکەکان، لە کۆتاییدا ئەو هەڵمەتە ڕاگەیاندنە جەنگیە سەرکەوتنی بەدەستهێنا، وە بووە هۆی چاندنی گیانی دوو دڵی و گومان و نەمانی متمانە لە نێوان سەرکردەکانی (ئەحزاب)دا لە موشریکەکان وجولەکەکان ئەوەش هێزو ورایی تێکشکاندن وپارچەپارچەی کردن ئەو کردارەش تێکناگیرێت لەگەڵ بنچینە شەرعیەکان بەتایبەتی ئەو بنچینەیەی کە دەفەرموێت: (جەنگ فڕوفێڵ و تاکتیکە).

لەئەو بارەوە دوو گێڕانەوە هەیە گێڕانەوەی موسا کوڕی عوقبە و ئیبنو موسەیب و عوروە کەگێڕانەوەێکی باشە(حسن)ە لەگەڵ گێڕانەوەکەی ئیبنو ئیسحاق کە بەبێ ئیسنادە. ئێمە لێرەدا هەر دوو گێڕانەوەکە باسدەکەین:

١-موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (ئەبوسوفیان ناردی بۆلای بەنی قورەیظە کەمانەوەمان لەئەم شوێنە درێژەی کێشا و هەرچی پێمانبوو لە ئازوقە خواردمان و هیچ شتێکمان بەدەستەوە نەماوە کە پشتی پێببەستین، گەروا بڕوات دووچاری قات و قڕی دەبینەوە وئابڕومان دەچێت، ئێمە دەمانەوێت هێرش بکەینە سەر محمد و هاوەڵانی تا خودا نێوانی ئێمەو ئەوان یەکلاییدەکاتەوە و بەلایەکدا دەیخات ئێوە لەم بارەوە دەڵێن چی؟ هەر بەهەمان شێوەش وتیان: ئەوە بۆ چوونێکی زۆر باشە ئەگەر

(٢٣٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٧٨/٣) (رقم: ٧١٦)، والطبري (التأريخ) (٥٧٢/٢)، وهو مرسل، واورده محمد بن طاهر البرزنجي في (صحيح تأريخ الطبري) (برقم: ١٤٩).

دەتانەوێت هێرش بکەن و دەست و بردی لێبکەن ئێمە لەگەڵتانین بەمەرجێك ئێوە چەندەها پیاوتان بەبارمتە بنێرنە ناومان.

لەگێڕانەوەیەکی تردا: [بەنی قورەیظە ناردیان بۆ لای ئەبوسوفیان کە چەندین پیاوی خۆتان بەبارمتە بنێرنە لامان با لەناو قەڵاکانمان بن لەگەڵماندا بەمەبەستی متمانە بەیەککردن هەتاکو ئێمە لەلای خۆمانەوە لەپشتەوەی مەدینە شەڕ لەگەڵ محمد بکەین، وئێوەش لە لای سەروی خەندەقەکەوە شەڕ لەگەڵ محمد بکەن ئەوکارەش زۆر سەخت و دژوار بوو بۆ پێغەمبەر ﷺ کەلە دوو لاوە جەنگ بکات لەگەڵ دووژمنەکانی][٢٣٥] لەئەو کاتەدا پیاوێك لە بەنی ئەشجەع هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بەناوی نوعەیمی کوڕی مەسعود [کە هەر دوولا (قورەیش و جولەکەکان) متمانەیان پێدەکرد و کەسایەتیەکی باوەڕ پێکراویان بوو] لەگەڵ ئەوەشدا قسەی لە لانەدەما و زوو بڵاویدەکردەوە و دەیهێنا و دەیبرد، وە ئەوەی بیستبوو کە قورەیش و غەطەفان نێردراویان ناردووە بۆ لای بەنی قورەیظە وە ئەوەشیان پێ گەیشتووەتەوە، کاتێك پێغەمبەری ﷺ بینی ئاماژەی بۆ کرد ئەوەش لەکاتی عیشادا بوو، نوعەیمی کوڕی مەسعودیش هات هەتاکو چووە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەناو دەوارەکەی خۆی کە تورکی بوو چەندین کەس لە هاوەڵانیش لە خزمەتیابوون پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: دەنگوباس چییە؟

وتی: [من لە لای عویەینە و ئەبوسوفیان بووم] وەڵلاهی تۆ توانای ڕووبەڕووبونەوەی ئەوانت نییە هەموویان خۆیان کۆکردۆتەوە بۆ هێرش هێنانە سەرتان ئەوان دەیانەوێت لەپڕ هەڵکوتنەسەرتان بۆ ئەو مەبەستەش ناردوویانە بۆ لای بەنی قورەیظە، کە مانەوەیان لێرەدا درێژەی کێشاوە و هەرچی پێیانبووە بەدەستیانەوە نەماوە و دووچاری وشکە ساڵی و قات و قڕی بوون، ئێمە پێمانخۆشە لەپڕ پەلاماری محمد و هاوەڵانی بدەین بە زووترین کات تارزگارمانبێت لە دەستیان، بەنی قورەیظەش لە وەڵامدا وتویانە ئەوە باشترین بیروڕایە هەر کاتێك ویستتان دەست پێبکەن ئەو کات چەندین کەسایەتی خۆتان بەبارمتە بنێرنە لامان، مەگەر خۆتان دەنا یەك کەس پێشماننناکەوێت لە هێرش کردنە سەریان.

---

(٢٣٥) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٦٥) وقال محققه الحديث من مراسيل عروة والإسناد اليه صحيح.

[پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((دەگونجێ خۆمان فەرمانمان بەئەوشێوەیە پێکردبن)) نوعەیم پیاوێك بوو قسە لەلای نەدەما هەستا و وتەکەی پێغەمبەری بیست و بردی بۆ ناو (ئەحزاب)، عومەر رضي الله عنه هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر ئەو کارەت فەرمانێکە لە خواوە لەسەری سووربەو جێبەجێی بکە، ئەگەر تەنها بیروڕای خۆتە ئەوە قورەیش و بەنی قورەیظە پلەو پایە وئاستیان زۆر لەئەوە نزمترە کەکەسێك بەناوی تۆوە وتەیان لە بارەوە بڵێت، گوایە کە تۆ فەرموویتە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((ئەو پیاوەم بۆ بگێڕنەوە)) ئەوانیش گێڕایانەوە][٢٣٦]. پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((من شتێکت بەنهێنی لاباس دەکەم لای کەس مەیدرکێنە و باسیمەکە)) ئەویش وتی: بەڵێ، فەرمووی: ((ئەوانە (مەبەستی بەنی قورەیظە بوو) نێردراویان ناردووە سوڵح بکەین تا من بەنی نەضیر بگێڕمەوە بۆ سەر ماڵ و موڵکی خۆیان))؟

لەگێڕانەوەیەکی تردا: [جولەکەکان وەك دڵنیاییەك ناردوویانە بۆ لام ئەگەر من ڕازیبم ئەوان چەندین پیاوی گەورە و خانەدان لە قورەیش و غەطەفان بەبارمتە وەردەگرن و تەسلیم بەمنیان دەکەن تا بیان کوژم][٢٣٧]. نوعەیم لەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا ڕۆیشت بەرەو لای غەطەفان پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((جەنگ فرِوفێڵ و تاکتیکە بەڵکو خودا بەهۆی ئەمکارەوە شتێکمان بۆ بکات)) [نوعەیم ڕۆیشت هەتاکو گەیشتە لای عویەینە و ئەبوسوفیان وتی: دەتانەوێت گوێبگرن وتەکەی محمدتان پێبڵێم کە ڕاستە و گومانی تێدا نییە وتیان: بەڵێ، وتی: من لەخزمەتیدا بووم کاتێك باسی بەنی قورەیظەم کرد لە بارەی پەیمان شکێنییەکەیانەوە. فەرمووی: ((لەئەوانەیە خۆمان فەرمانمانپێکردبن بەئەوکارە)).

ئینجا نوعەیم بەعویەینە و ئەبوسوفیانی وت: کەبەنی قورەیظە دانووستانیان کردووە لەگەڵ محمد لەسەر ئەوەی کە هاوئایینەکانیان لەبەنی نەضیر بۆ بگێڕێتەوە سەر جێگا و ڕێگای خۆیان و موڵکەکانیان پێبداتەوە... لەبەرامبەردا ئەوان ئەو بارمتانەی کە لە ئێوەی وەردەگرن بیدەنێ و لەگەڵ ئەودا لە دژی ئێوە بجەنگن و هەر دوولا دووبارە بگەڕێنەوە سەر ئەو پەیمانەی کە پێشتر لە نێوانیاندا هەبوو.

---

(٢٣٦) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧) عن سعيد بن المسيب ومراسيلة صحيحة عند اهل العلم.

(٢٣٧) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٤٧/٣)، وقال محققا (السيرة) لابن هشام (١٨٦/٣) رقم (٧٢٤): اسناده حسن.

ئەبوسوفیانیش ڕۆیشت بۆ لای پیاو وماقوڵانی قورەیش و وتی: لە ناوخۆتاندا ڕاوێژم بۆ بکەن بەڕاستی ئەوەندە ڕایانگرتین تا بێزاریانکردین و لە تاقەتماندا نەما ئەوانیش شاری خۆیانە، وتیان: ئێمە پێمانوایە بگەڕێینەوە و چیتر لێرەدا نەمێنینەوە بێهۆ، بەڕاستی ئەو قسانەی کە نوعەیمیش دەیکرد هەموو بەڕاست گەڕان....

بەڕاستی ئەو جولەکانە خەڵکێکی خائن و ناپاکن ئەو کەسانەی کە بۆ بارمتە دانرا بوون گوێبیستی ئەم قسانەبوون وتیان: وەڵلاهی ئێمە بەهیچ جۆرێك ناچینە ناو قەڵاکانیانەوە چونکە لەخۆمان دڵنیانین کە بەرامبەرمان هیچ شتێك نەکەن، ئەبو سوفیان وتی: با پەلە نەکەین هەتاکو نێردراوی خۆمان دەنێرین بۆلایان تاکو بەڕوونی بۆمان دەرکەوێت ئەوان بەنیازی چین؟ ئەبوسوفیان عیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل و چەند سوار چاکێکی نارد بۆ لایان و ئەو شەوەش شەوی شەممە بوو ئەوان گەیشتنە لایان و کەوتنە قسەکردن لەگەڵیان و وتیان: ئێمە سبەێنێ دەست بەشەڕکردن دەکەین ئێوەش وەرنە پاڵمان و تا هێرش بکەینە سەریان، ئەوانیش وتیان: سبەینی شەممەیە و ئێمەش هەرگیز لەشەممەدا شەڕ ناکەین، عیکریمە وتی: ئێمە توانای مانەوەمان نەماوە لێرەدا هەرچی پێمان بوو لەدەستمان دا هەمووومان خوارد و هیچمان بەدەستەوە نەماوە و هیچ لەوەڕێکیش دەستناکەوێت پشتی پێببەستین بۆ ئاژەڵەکانمان، جولەکەکان وتیان: ئێمە لەڕۆژی شەممەدا هیچ کارێکمان بەجەنگ و هەرا نییە، بەڵام ئەگەر دەمێننەوە بۆ ڕۆژی یەکشەممە و بارمتەکانیشتان دەنێرن بۆ لامان تا لەگەڵماندابن لەقەڵاکە ئەوکات ئێمە دەستبەکاردەبین لەگەڵتاندا ئینجا عیکریمە گەڕایەوە وتەواو نائومێد بوو لە پشتیوانیان، [ئەبوسوفیان وتی: ئێوە لەناو بۆسەو پلانی فڕت و فێڵاوی بەنی قورەیظە دان بارکەن بابڕۆینەوە]...)[٢٣٨].

٢-گێڕانەوەی دووەم گێڕانەوەی ئیبنو ئیسحاقە ﷺ دەفەرموێت: (پاشان نوعەیمی کوڕی مەسعود کوڕی عامر.... هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ: من موسوڵمان بووم و خزمەکانم بە موسوڵمان بوونەکەمیان

(٢٣٨) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/٤٠٤) عن موسى بن عقبة وهو من اصح المغازي كما في رواية البيهقي (الدلائل) (٣/١٠١) عن محمد بن الضحاك قال: (كان مالك رحمه الله اذا سأل عن المغازي قال: عليك بمغازي الرجل الصالح موسى بن عقبة فانه من اصح المغازي). واللفظ هنا له والزيادات لعبد الرزاق وعروة وسعيد بن المسيب رحمهم الله تعالى.

نەزانیوە فەرمانمپێبکە بەهەرشتێك خۆت دەتەوێت و پێتباشە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((إِنَّمَا أَنْتَ فِينَا رَجُلٌ وَاحِدٌ، فَخَذِّلْ عَنَّا إِنِ اسْتَطَعْتَ، فَإِنَّ الْحَرْبَ خَدْعَةٌ)). واتە: ((تۆ لە ناو ئێمە تەنیا کەسێکی ئەوەندەی دەتوانیت خەڵکمان لەکۆڵکەرەوە و دووبەرەکی بخەرەناویان چونکە جەنگ فرِوفێڵ و پلانە)).

نوعەیمی کوڕی مەسعود ﷺ ڕۆیشت هەتاکو گەیشتە لای بەنی قورەیظە کە دۆست و هاونیشینی سەردەمی نەفامیان بوو پێیوتن: ئەی بەنی قورەیظە ئێوە دەزانن من چەندە ئێوەم خۆشدەوێت بەتایبەتی ئەو دۆستایەتی و گەرم و گوڕیەی کە لەنێوانمان دا هەیە. وتیان: ڕاستدەکەیت، هیچ کەس لەئەوان ناگاتە پایەی تۆ لای ئێمە پێیوتن: قورەیش و غەطەفان وەك ئێوە نین، ئەم شارە شاری خۆتانە و ژیان و گوزەرانتانی تێدایە و ماڵو ژن و منداڵ و موڵکتان لەسەریەتی ناتوانن بۆ شوێنیتر بڕۆن و دەستبەرداری بن قورەیش و غەطەفان هاتوون بۆ شەڕکردن لەگەڵ محمد ﷺ و هاوەڵانی، ئێوەش پشتیاندەگرن لە دژی محمد لەکاتێکدا ئەوان مەنزڵگا وژن و منداڵ و موڵکیان لە شوێنێکی ترە وەکو ئێوە نین بەردەستبکەون ئەگەر هەلێکیان بۆ ڕەخسا هەڵدەکوتنە سەر مەدینە و داگیری دەکەن ئەگەرنا شکستخواردن بەئەو جۆرە کاریان تێناکات و دەگەڕێنەوە سەر جێگا و ڕێگای خۆیان، ئێوەش لەگەڵ ئەو پیاوەدا لێرە بەتەنها جێدەهێڵن و ئێوەش تەنها توانای خۆڕاگرتن و بەرەنگاری ئەوتان پێناکرێت، ئەگەر بەقسەی من دەکەن مەچنە شەڕەوە لەگەڵیاندا لە دژی محمد ﷺ هەتاکو چەندین کەس لە پیاو ماقوڵانیان بە بارمتە لێوەرنەگرن کە بۆ دڵنیایی و متمانە لە ژێر ڕکێفی خۆتان بن لەسەر ئەوەی کەلەگەڵیان دەچنە جەنگی محمدەوە ﷺ هەتاکو لایەك بەلایەك دەبێت لەگەڵ ئەودا (مەبەستی پێغەمبەر ﷺ بوو) وتیان: بەڕاستی ئاماژەت بەڕەئو و بۆ چونێکی جوان کرد.

پاشان ڕۆیشت لەلای ئەوان هەتاکو گەیشتە لای قورەیش و بە ئەبوسوفیانی کوڕی حەرب و ئەو پیاوانەی لەگەڵیدابوون لە هۆزی قورەیش وت: ئێوە دەزانن من چەندەم خۆشدەوێن و چەندەش جیاوازی لەنێوان من و محمد ﷺ هەیە ئەو شتێکی پێڕاگەیاندووم پێموایە ئەرکە لەسەرم وەك ئامۆژگاری و ڕێنوێنی بەئێوەی ڕابگەیەنم بەمەرجێك نهێنی بێت وبەکەس نەڵێن. وتیان: زۆر باشە وا دەکەین. وتی: بزانن کەجولەکەکان پاشگەزبوونەتەوە لەئەوەی کەڕوویداوە لەنێوان خۆیان

ومحمددا ﷺ جولەکەکان نێراوی خۆیان ناردوتە لای (محمد) و پێیانوتووە: ئێمە پەشیمانین لەئەوکارەی کەکردمان لەهەڵوەشاندنەوەی پەیمانەکە ئایا بەئەوە لێمانڕازی دەبیت کە چەندین پیاو ماقوڵ و سەرکردەی هەر دوو هۆزی قورەیش و غەطەفان وەربگرین بەبارمتە و بیدەینە دەستتان تا لەگەردنیان بدەیت، پاشان ئێمە لەگەڵتدا دەبین لەدژی ئەوانەی تریان هەتاکو لەڕەگ و ڕیشەوە دەریاندێنین ئەویش بەنێردراوەکەیاندا وەلامی بۆ ناردوونەتەوە وڕازیبووە، لەبەر ئەوە ئەگەر جولەکەکان ناردیان بۆلاتان داوای بارمتەیان لێکردن لەپیاوانتان، ئەوە بەهیچ جۆرێك تەنها یەك کەسیان نەدەنێ. پاشان ڕۆیشت هەتاکو گەیشتە لای هۆزی غەطەفان و وتی: ئەی هۆزی غەطەفان ئێوە خزم و کەسی هۆزی خۆمن وەخۆشەویسترین خەڵکن لەلام وەنابینم لای ئێوە بێڕێزو بێبایەخ سەیر بکرێم وبۆچوونەکانم پشتگوێ بخرێت؟ وتیان: ڕاست دەکەیت تۆ لای ئێمە پشتگوێ ناخرێیت و جێگەی بایەخ پێدانی، وتی: ئەوەی پێتان دەڵێم بانهێنی بێت لە نێوانماندا لای کەس باسیمەکەن. وتیان: زۆرباشە وا دەکەین ئەو قسە و باسە چییە؟ پاشان نوعەیم ئەوەی بەقورەیشی وتبوو بەئەوانیشی وت چ هۆشیاریەکی بەئەواندا بوو بەئەوانیشی دا کەوریای خۆیان بن.

کاتێك شەوی شەممە هات لەمانگی شەوال ساڵی (٥) کۆچی خودای گەورە پشتیوانی لە پێغەمبەرەکەی کرد ﷺ بەئەوەی کە ئەبوسوفیانی کوڕی حەرب و سەرکردەکانی غەطەفان: عیکریمەی کوڕی ئەبوجەهل لەگەڵ چەندین کەسی تر لە قورەیش و غەطەفانیان نارد بۆ لای بەنی قورەیظە وپێیانوتن: ئێمە هیچیتر ناتوانین لێرەدا بمێنینەوە ئەسپ و وشترەکانمان خەریکە لەناودەچن لەبێ لەوەڕیدا سبەی وەرنەدەرەوە بۆ جەنگ کردن هەتاکو هەڵبکوتینە سەر محمد و سزای بدەین بەجۆرێك هیچ شتێك نەهێڵینەوە لەنێوان خۆمان و ئەودا ئەوانیش نوێنەریان ناردەوە بۆ لایان و پێیانوتن: کە سبەی ڕۆژی شەممەیە ئێمە لەئەو ڕۆژەدا هیچ شتێك ناکەین، ئێوە شاراوە نییەلاتان کە لەمێژووی ئێمەدا قەومەکەمان لەئەوەوپێش لەئەوڕۆژەدا کارێکیان کردووە و دووچاری سزابوون، ئێمە لەگەڵ ئەوە نین و بەژداریش لەگەڵ ئێوەدا ناکەین بەئەوەی شەڕ لە دژی محمد ﷺ بکەین مەگەر چەندین کەسی خۆتان بەبارمتە بدەن بەئێمە بۆ دڵنیابوون و متمانەی نێوانمان، وە لەژێر ڕکێفی ئێمە دابن نەوەك ئێوە شکستبخۆن پاشان بەپەلەو هەڵەداوان بگەڕێنەوە بۆ جێگە و

ڕێگەی خۆتان و ئێمەش لێرەدا بەجێبهێڵن بەتەنها ئەو پیاوەش لەوڵاتی ئێمەیە و ئێمەش توانای ڕووبەروبونەوەو بەرەنگاری ئەومان نییە.

کاتێك نێردراوەکانیان گەڕانەوە بەئەو وتانەی کە بەنو قورەیظە پێیانوتبوون، قورەیش و غەطەفان وتیان: وەڵلاهی ئەو قسانەی نوعەیمی کوڕی مەسعود دەیکردن هەموو ڕاستدەرچوون، ئەوانیش نێردراویان ناردەوە بۆ لای بەنی قورەیظە و پێیانوتن: وەڵلاهی ئێمە یەك کەستان بەبارمتە لەنێوان خۆماندا بۆ نانێرین تا لەلاتان بێت، ئەگەر دەتانەوێت جەنگبکەن ئەوە وەرنە خوارەوە لە قەڵاکانتان و لەگەڵ ئێمەدا بن و شەڕ بکەن، بەنی قورەیظەش، لەئەوکاتەدا کە کۆتا نێردراوی موشریکەکان نێردرایەوە بۆ لایان بۆ ئەو مەبەستە وتیان: ئەوەی نوعەیمی کوڕی مەسعود بۆی باسکردن بەڕاست گەڕا، ئەوانە هیچ شتێکیان ناوێت تەنها شەڕکردن نەبێت لەگەڵیان لە دژی محمد ﷺ، ئەگەر هەلێکیان بۆ ڕەخسا ئەوا لە دەرفەتێکدا دەستی خۆیان دەوەشێنن، وە ئەگەرنا دووچاری شکست بوون ئەوان بەپەلەو ڕاکردن خۆیان دەگەیەننەوە جێگەوڕێگەی خۆیان ونێوانی ئێمە و ئەوپیاوەش جێدەهێڵن لەشوێن و هەواری خۆماندا تا ئێمە خۆمان بە تەنها ڕووبەرووی ببینەوە. ئینجا ناردیان بۆ لای قورەیش وغەطەفان وتیان: وەڵلاهی هەتاکو بارمتەکانی خۆتانمان پێنەدەن ئێمە بەژداری لەئەم جەنگەدا ناکەین ئەوانیش ڕەتیانکردەوە و ڕازینەبوون، خودای گەورەش لێکیجیاکردنەوە و دووبەرەکی خستەناویانەوە)[٢٣٩].

(٢٣٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٨٥/٣) رقم (٧٢٤) عن ابن اسحاق بدون اسناد، وكذلك فعل الطبري في (التأريخ) (٥٧٧/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٤٤٥/٣)، وقد ضعّف هذه الرواية الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٣٣٢) وكذلك العمري في (السيرة الصحيحة) (٤٣٠/٢) واورده محمد بن طاهر البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢٣٢).

زانینی بارودۆخی موشریکەکان

ورەی موشریکەکان ڕووخا بەهۆی درێژبوونەوەی گەمارۆو ئابلوقەکەی سەر شاری مەدینە و هەڵکردنی زریان و بایەکی بەهێزی وەها کەخێمە و دەوارەکانی هەڵکەندن وئاگرەکانی کوژاندنەوە و مەنجەڵەکانیانی سەرەونخون دەکردنەوە، لەگەڵ ئەوەشدا ئامانجی گرۆهو تاقمەکان زۆر لێکدووربوو لەبیروڕادا قورەیش دەیویست دەست لەموسوڵمانەکان بوەشێنێت ولەبنیاندەربهێنێت بۆ دەستەبەرکردن و دڵنیاکردنی ڕێگای بازرگانیان و سەرخستنی بیروباوەڕی پووچی بتپەرستی، بەڵام دەشتەکی و خێڵەکییەکان سەرکەوتنێکی خێرایان دەویست کەهەڵبکوتنە سەر مەدینە و تالانیبکەن و دەستکەوتێکی باش دەستبخەن، وەجولەکەکانیش کەوتبوونە گێژاوی گومانەوە لە هەڵوێستەکەی خۆیاندا لەئەوەدا کە بەژداری جەنگنەکەن و نەچنە ناویەوە لەترسی ئەوەی ئەحزاب بەتەنها جێیانبهێڵن لەبەرامبەر موسوڵمانانداا)(٢٤٠).

پێغەمبەری خودا ﷺ هەستی بەجموجوڵێکی نائاسایی دەکرد لە ناو ڕیزەکانی سوپای موشریکەکان بۆیە دەیویست یەکێك لەهاوەڵانی بنێرێت بۆ ئەوەی دەنگوباسی ئەوانی بۆ بهێنێت، بۆ ئەم کارە گرنگەش حوزەیفەی کوڕی یەمانی ئەنصاری هەڵبژارد ﷺ چونکە ئەو دەیزانی کە حوزەیفە زۆر بەجوانی و بەئەو پەڕی شارەزاییەوە توانای خۆی دەخاتە گەڕ بۆ ئەوەی ئەو کارە گرنگ و ترسناکە کە داوای لێکراوە بەبێکەموکوڕی ئەنجامی بدات. ئەم ڕووداوەش حوزەیفە ﷺ خۆی بۆمان دەگێڕێتەوە بەدرێژی ئێمەش دەمانەوێت چیرۆکەکە بەگشتی و بێکەموکوڕی باسبکەین هەرلەبەر ئەوەش ڕووداوەکەمان کۆکردەوە لەکۆمەڵێك سەرچاوە و هەوڵمانداوە گونجاو و یەك لە دوای یەکی لەنێوان ڕووداوەکەدا هەبێت لەدوای ئەوانە ڕوداوەکەش بەمجۆرەی خوارەوە دەبێت.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك هەواڵی دووبەرکی و ناکۆکی نێوان موشریکەکان و ئەو لێکجیابوونەوەیەی خودا خستیە ناو ڕیزەکانیانەوە گەیشتەوە خزمەت پێغەمبەر ﷺ بەهۆی ئەو کارەی کە لەلایەن نوعەیمەوە ئەنجامدرا [پێغەمبەر ﷺ ویستی کەسێك بنێرێت بۆ ئەوەی بزانێت کەموشریکەکان چییان

---

(٢٤٠) أنظر: (السيرة النبوية الصحيحة) (٢/٤٣٠).

بەسەر هاتووە؟ و دەنگ و باسیان چییە؟] پێغەمبەر ﷺ لەخەندەقەکە هاتە دەرەوە و بانگی حوزەیفە کوڕی یەمانی کرد ﷺ وە ناردی بۆ ناویان بۆ ئەوەی سەرنجبدات تا بزانێت موشریکەکان ئەمشەو چی دەکەن؟....

حوزەیفە ﷺ دەفەرمویت: [شەوی غەزای ئەحزابمان بینی و بەژداریمانکرد و هەموو بەدانیشتنەوە ڕیزمان بەستبوو بەرامبەر دووژمنەکانمان، ئەبوسوفیان و ئەوانەی لەگەڵیدا بوو لە ئەحزاب کەوتبوونە لای سەروومان وە بەنی قورەیظە و جولەکەکانیش کەوتبوونە لای خواروومان و پشتەوەمان، ئێمە دەترساین لەئەوەی دەستیانبگات بە ژن ومنداڵەکانمان، هیچ شەوێکی وەك ئەو شەوەمان بەسەردا نەهاتووە، ئەوەندە تاریك و شەوە زەنگ و بایەکی بەهێزی تێدا هەڵکردبوو ئەوەندە بەهێز بوو گیڤەگیڤ و دەنگی دەهات، دەتوت زریان و هەورە تریشقەیە تاریکییەکەی بەجۆرێك بوو کەس ئەنگوست و قامکی خۆی نەدەدیت، لەئەوکاتەدا دووڕووەکان داوای مۆڵەتی چوونە ماڵەوەیان لەپێغەمبەری خودا ﷺ دەکرد کە گوایە ماڵەکانیان دەکەوێتە دەرەوەی شار و هیچ بەربەست و ڕێگرێکی لەبەردەمدا نییە و دووژمن بەئاسانی دەستی پێیاندەگات لەگەڵ ئەوەشدا ڕاستیاننەدەکرد تەنها لەبەر خۆدزینەوەیان بوو، هەرکەسێکیان داوای ڕوخسەتی بکردایە ئەوانی تریان یەك لەدوای یەك خۆیان دەدزییەوە ئێمەش لەئەوێدا تەنها سێ سەد کەس دەبووین یاخود نزیکەی سێ سەد کەس] [وە ئەو شەوە بایەکی زۆر بەهێز هەڵیکردبوو، وەزۆر ساردیش بوو] [خەڵکەکە کەسی بەدەوری پێغەمبەری خوداوە ﷺ نەمابوونەوە بڵاوەیان لێکردبوو... تەنها دوانزەکەس لە خزمەتیدا مابوونەوە].

[پێغەمبەر ﷺ شەونوێژی دەکرد لەکاتێ نیوەشەودا، پاشان ئاوڕی دایەوە بۆ لامان و فەرمووی: ((مَنْ رَجُلٌ يَقُومُ فَيَنْظُرَ لَنَا مَا فَعَلَ الْقَوْمُ، ثُمَّ يَرْجِعُ؟)) يَشْتَرِطُ لَهُ رَسُولُ اللهِ ﷺ الرَّجْعَةَ ((أَسْأَلُ اللهَ أَنْ يَكُونَ رَفِيقِي فِي الْجَنَّةِ)) واتە: ((چ کەسێك هەڵدەستێت بڕوات تا بزانێت ئەو موشریکانە دەنگوباسیان چییە؟ و چیدەکەن؟ پاشان هەواڵەکەمان بۆ بهێنێت و بگەڕێتەوە)) پێغەمبەری خودا ﷺ مەرجی بۆ دانا کە بگەڕێتەوە بەبێئەوەی هیچ کارێك ئەنجامبدات: ((فەرمووی داوا دەکەم خودای گەورە بیکات بەهاوەڵم لەبەهەشتدا)) هیچ کەسێك لە ناو خەڵکەکەدا هەڵنەستا لەترسی برسێتی و سەرما و مەترسی دووژمن] [ئێمەش خۆمان بێدەنگ کرد وهیچ کەسمان وەڵاممان

نەدایەوە بۆ جاری دووەم و سێیەم دووبارەی کردەوە و فەرمووی: [((أَلَا رَجُلٌ يَأْتِي بِخَبَرِ الْقَوْمِ يَكُونُ معي يوم القيامة)) واتە: ((ئایا کەسێك نییە دەنگوباسی ئەو موشریکانەمان بۆ بێنێت؟ ئەو کەسە لە ڕۆژی دواییدا لەگەڵ مندا بێت))] [کاتێك هیچ کەس هەڵنەستا] [یەك بەیەك تەماشای کردین هەتاکو گەیشتە سەرەی من منیش هیچ شتێکم پێنەبوو لەسەرما و لە دووژمن بمپارێزێت تەنها ئەو کراسە نەبێت کە هی هاوسەرەکەم بوو لەسەر چۆکم تێنەدەپەڕی، دەفەرمویێت پێغەمبەر ﷺ گەیشتە لام و من لەسەر چۆك دانیشتبووم فەرمووی: ((ئەوە کێیت؟)) منیش وتم: حوزیفەم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ پێمخۆشنەبوو هەستم هەتاکو نەمنێرێت فەرمووی: ((هەستە))] [کاتێك (بەناوی خۆم بانگیکردم) هیچ شتێکی بۆ نەهێشتمەوە کەبوارم پێبدات کە هەڵنەستم فەرمووی:

((حوزەیفە بڕۆ ناو موشریکەکان بزانە چی دەکەن؟ و بەنیازی چین؟ [بەهیچ جۆرێك جموجۆڵێکی مەترسیدار لەدژیان ئەنجام نەدەیت] لەبەر ئێمە، وەهیچ قسەیەکیش ناکەیت هەتاکو دەگەڕێیتەوە لامان چونکە ئەوان جوڵەیان نائاساییە و هەواڵێکیان لەلا هەیە هەرشتێك هەبوو لە هەواڵ و دەنگوباسەمان لەئەوانەوە پێمان بگەیەنەرەوە))] [وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ سوێند بەئەو زاتەی تۆی بەڕاستی ناردووە بۆیە لەبەرت هەڵنەستام شەرمم کرد لەتۆ ولەبەر برسێتی وسەرما بوو ئەو هەڵوێستەم نواند [کاتێك باسی برسییەتم کرد پێغەمبەری خودا ﷺ پێکەنی] و فەرمووی: ((بڕۆ ئەی کوڕی یەمان ترستنەبێت لەسەرما و گەرما هەتاکو دەگەڕێیتەوە لام))] [ئینجا منیش ڕۆیشتم] [من لەهەموویان زیاتر سەرما و دڵەخورپەم بوو کەڕۆیشتم پێغەمبەری خودا ﷺ بۆم پاڕایەوە لەخودا و فەرمووی: ((اللهُمّ، احْفَظْهُ مِنْ بَيْنَ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ، وَعَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ، وَمِنْ فَوْقِهِ وَمِنْ تَحْتِهِ!)) واتە: (خودایە بیپارێزە لەپێشەوەی و لەپشتەوەی و لەلای ڕاستی و لەلای چەپی و لەلای سەرەریەوە وە لەژێرەوەی [هەتاکو دەگەڕێتەوەلامان])). وەڵڵاهی هەرچی ترس و دڵەڕاوکێ و سەرما لەلاشەمدا هەبوو هیچی نەما وهەستم بەهیچ دڵە خورپەو سەرمایەك نەدەکرد] [شمشێر و تیروکەوانەکەم هەڵگرت و پاشان خۆم توند و تۆڵکردەوە و بەرەو لای ئەوان بەڕێکەوتم] [دەتوت لەناو حەمامدا دەڕۆم]، [ڕۆیشتم هەتاکو گەیشتمە ناویان، سەربازەکانی خودا و ئەو بایە بەهێزە

ئەوەی پێیاننەکرابوو لەئەوەو پێش پێیکردبوون هیچ مەنجەڵێکیان بەسەر ئاگرەوە نەمابوو قلپی نەکردبێتەوەو ئاگریانی کوژاندبووەوەو هەرچی دروستیان کردبوو لەدەوارو ڕەشماڵ هەموو تێکوپێك دابوو] [لەسەربازگەکەیان نزیکبوومەوە سەیرمکرد ڕووناکی ئاگرێکیانم بەدیکرد دەسوتێت و پیاوێکی زلی کەتە لەدەوریەتی بەدەستی خەریکی ئاگرەکە بوو فوی لەچیلکەوچەواڵ و پشکۆکان دەکرد بەر لەئەوکاتە ئەبو سوفیانم نەبینیبوو نەمدەناسی] [لەئەوێدا بینیم خەریکی داگیرساندنی ئەو ئاگرە بوو کۆمەڵێکیش لە خۆیان بەدەوریەوە بوون] [هەرچی ئەحزاب و گرۆهەکانی تر بوو هەریەکە بەلایەکدا بڵاوەیان لێکردبوو، وەلەدەوری ئەو نەبوون] [پشتی خۆی بەئاگرەکە گەرمدەکردەوە، تیرێکم خستە ناو کەوانەکەم و ویستم [لەژێر ڕووناکی ئاگرەکەدا] تێیگرم ئینجا فەرموودەکەی پێغەمبەرم ﷺ بیرکەوتەوە کەفەرمووی: ((هیچ کارێکی تۆقێنەرانە مەکە بەرامبەریان و مەیانوروژێنە ئەگەر من تێمبگرتایە دەمپێکا و بەریدەکەوت))] [ڕۆیشتم لە ناویان دانیشتم ئەبوسوفیان هەستی کرد یەکێك هاتۆتە ناویان لەخۆیان نییە] [هەستا و وتی: هۆزی قورەیش با هەر یەك لە ئێوە تەماشا بکات بەدیقەت تا بزانێت کێ لەتەنیشتیەوەیەتی؟] [کەسێکیان وتی: ئاگاداربن پێدەچێت سیخوڕێکی دووژمن لەناوتاندا هەبێت] [هەرکەسێکتان لەناو کۆڕی دانیشتنەکەدایە با دەستی ئەو کەسەی تەنیشتی خۆی بگرێت]، [منیش بەدەستی ڕاستم] دەستی ڕاستی ئەو کەسەم گرت [کەلای ڕاستم بوو]، پێم وت تۆ کێیت؟ وتی: فلانی کوڕی فلانم، [پاشان بەدەستی چەپیشم دەستی ئەو کەسەم گرت کە وتبووە لای چەپمەوە پێموت: [تۆ کێی؟ وتی: فلانم].

ئینجا دڵخۆش بووم و ماوەیەك لەناویاندا بێکێشە مامەوە، پاشان ئەبوسوفیان وتی: ئەی هۆزی قورەیش وەڵلاهی ئێوە هیچیتر ناتوانن لێرەدا بمێننەوە و ئیتر شوێن و جێگای ئێوە نییە ئەوەتا هەموو وشتر وئەسپەکانمان خەریکە لە ناودەچن لەبەر بێلەوەڕی و نەبوونی خۆراك بۆیان [بەنی قورەیظەش ڕاستیاننەکرد لەگەڵماندا] و بەپێچەوانەوە جوڵانەوە و ئەوەی لە ئەوانیشەوە پێمانگەیشتووە زۆر ناخۆشە و جێگەی دڵخۆشی نییە، ئەوەتا دەبینن دووچاری ئەو بایە بەهێزەش بووین و چی پێکردووین، نەدەتوانین بەدڵنیاییەوە ئاگرێك بکەینەوە و نەمەنجەڵەکانمان لەسەر ئاگردان ڕادەوەستێت و هیچ پەسارگەو دەوارو ڕەشماڵێکمان بەپێوە نەماوە با

باربکەین و بڕۆینەوە ئیتر من دەڕۆمەوە چیتر لێرە نامێنمەوە پاشان هەستا ڕۆیشت بۆلای وشترەکەی کە بەسترابووەوە چووە سەر پشتی دانیشت و تێیخوڕی هەڵیساند لەسەر سێ قاچ هەستا وەڵلاهی هێشتا پەتەکەی قاچەکەی تریانی نەکردبووەوە کە هەستا لەئەوێدا ئەگەر لەبەر ئەو پەیمانەی پێغەمبەری خودا نەبووایە ﷺ کەپێسپاردبووم هیچ شتێك نەکەم هەتاکو دەگەڕێمەوە خزمەتی ئەگەر بمویستایە لەئەوێدا دەمتوانی بەیەکتیر بیکوژم]، [ئەو خەڵکە لەئەوێدا لێم نزیك بوون بەنی عامر بوون دەیانوت: ئەی بەنی عامر: بارکەن بابڕۆینەوە چیتر ناتوانین لەم شوێنەدا بمێنینەوە ئەو بایەش کەوتبووە ناو سەربازگەکەیانەوە کارێکی پێکردبوون بەجۆرێك یەکبستیش لەناو ئەوان تێنەدەپەڕی وەڵلاهی گوێم لەدەنگی وردە بەرد بوو بایەکە دەیهێنا و دەیکێشا بەدەوارو ڕەشماڵەکانیاندا و تەواو هەراسانیکردبوون].

[حوزەیفە ﷺ دەفەرموێت: ئینجا گەڕامەوە دەتوت لەناو حەمام دادەڕۆم] [لەنیوەی ڕێگاکەدا بووم یاخود نزیکی نیوەی بووم گەیشتم بەبیست یاخود لەئەو نزیکانە لەئەسپسوار کە دەمامکی خۆیان کردبوو فەرموویان: هەواڵبدە بەهاوەڵەکەت کەخوای گەورە بێباوەڕەکانی لەکۆڵ کردووەتەوە ولەدەستی ئەوان پاراستوویەتی]، [ئینجا گەیشتمەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ دووبارە دووچاری سەرمابوومەوە هەر کەکارەکەم تەواوکرد و گەڕامەوە لەرز دایگرتمەوە] [لەسەرمادا کەوتمە لەرزین] [کەگەیشتمە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لەئەوکاتەدا ئەو بەپێوە وەستابوو نوێژی دەخوێند جلێکی خەتخەتی لەبەردابوو کە هی یەکێك لە هاوسەرەکانی بوو بەخۆیدا دابوو] [لە ناو نوێژەکەیدا] [ئاماژەی بۆ کردم بەدەستی موبارەکی کەلێی نزیکببمەوە منیش نزیکبوومەوە بۆ جاری دووەمیش ئاماژەی بۆ کردمەوە کەنزیکببمەوە منیش نزیکبوومەوە] [کاتێك منی بینی بەئەو شێوەیە خستمیە پاڵ خۆیەوە] و [بەشێك لەئەو پۆشاکەی کەبەخۆیدا دابوو بەسەرمدا شۆڕیکردەوە بۆ ئەوەی گەرممبکاتەوە] پاشان گەڕایەوە و کڕنوشی خۆی بردەوە و منیش لەناو پۆشاکەکەدابووم [پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك دووچاری غەزای ئەحزاب بوو یاخود هەر ناڕەحەتیەکی توش ببوایە نوێژی دەکرد] کاتێك [لەنوێژەکەی بووەوە] و سەلامی دایەوە [فەرمووی: ئەی کوڕی یەمان دەنگوباسی ئەو خەڵکە چییە؟)). وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ کەسێك لەدەوری ئەبو سوفیانەوە نەماوەتەوەو تەنها چەند کەسێك نەبێت

هەموویان بڵاوەیانلێکردووە و ئەو ئاگری بۆ دەکردنەوە خوای گەورە دووچاری سەرمایەکی کردبوون وەك ئەوەی ئێمە تووشی هاتین بەڵام تکامانوایە کەپاداشتی لەسەر وەربگرینەوە لەلایەن خواوە ئەوان بەتەمای ئەوەنین] [پاشان دەنگوباسی موشریکەکانم پێڕاگەیاند وەك ئەوەی بینیبووم، وە پێشم ڕاگەیاند کە کاتێك من جێمهێشتن ئەوان باریان دەکرد و دەگەڕانەوە] [کاتێك هەواڵەکەم پێیڕاگەیاند ئەوەندە پێکەنی هەتاکو ددانەکانی دەرکەوتن لەتاریکی شەودا] و [پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو عەبایەی بەسەرشانیدادا بوو وە نوێژی پێوە دەکرد لەبەریکردم لەبەر ئەو کارە و بەهێواشی ڕۆیشت لەلام منیش خەوم لێکەوت هەتاکو کاتی نوێژی بەیانی کاتێك ڕۆژبووەوە پێغەمبەری خودا ﷺ هات و فەرمووی: ((هەستە ئەی خەواڵو)) خودای گەورەش ئەم ئایەتەی دابەزاند ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ ﴾ (الأحزاب) واتە: [ئەی ئەوانەی ئیمان وباوەڕتان هێناوە یادی نیعمەتەکانی خودا بکەنەوە لەسەرتان (مەبەست لەئەم جەنگەیە کەخودا یارمەتیدان) کاتێك سەربازانی کوفر هاتنە سەرتان ئێمەش بایەکی بەهێزو سەربازانێکمان ناردەسەریان کە نەتاندەبینین خوای گەورە بینابوو بەهەوڵ وکۆششتان (چۆن خەندەقتان هەڵدەکەند وپاسەوانیتان دەکرد)؟]_غەطەفانیش بەکارەکەی قورەیشیان زانی ئەوانیش بەهەمان شێوە دواتر بەگورجوگۆڵی و بەپەلە گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان])[٢٤١].

گەڕانەوەی سوپای موشریکەکان

خاتوو عائیشە دایکی باوەڕداران ﵂ دەفەرموێت: (خودای باڵادەست بایەکی ناردە سەر موشریکەکان و باوەڕدارانی پاراست لەئەوەی دووچاری جەنگ و هەرابن و هەر خۆی خاوەن هێز و دەسەڵاتی لەبن نەهاتووە. ئەبوسوفیانیش بەخۆی و ئەوانەی کەلەگەڵیدابوون گەڕانەوە وگەیشتنەوە خاکی (توهامە)، و عویەینەی کوڕی

(٢٤١) أخرجه: مسلم (٤٦١٦) مختصراً، واحمد (٢٣٣٣٤) وقال محققه: حديث صحيح وهذا اسناد حسن مرسل، وابن هشام (السيرة) (١٨٧/٣)، وابو نعيم (الدلائل) (٤٣٢)، والحاكم (٣١/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والبزار (١٨٠٩) ـ وابو عوانة (٦٨٤٢)، والبيهقي (الكبرى) (١٤٨/٩) وفي (الدلائل) (٤٥٠/٣، ٤٥١، ٤٥٤) و (٤٠٦/٣) وقال الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٧٣): حديث حسن، واللفظ لابن اسحاق والزيادات لمسلم وابي عوانة والحاكم والبزار وابي نعيم والبيهقي.

حوصەینی كوڕی بەدر و ئەوانەی لەگەڵیدابوو گەڕانەوە و گەیشتنەوە خاكی (نەجد) وە بەنی قورەیظەش چوونەوە ناو قەڵاكانیان و خۆیان تێیدا قایمكرد)(٢٤٢).

موسا كوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (لەئەو ساتەدا ئەبو سوفیان بانگیكرد وتی: باربكەن بابڕۆینەوە، ئەوانیش كەلوپەلی قورسیان باركرد و ڕۆیشتن بە وشترەكانیان وە ئەسپەكانیشیان بۆ ماوەی سەعاتێك لەشەودا وەستان تا بەتەواوی بڕۆن پاشان ئەوانیش بۆی دەرچوون، غەطەفان هاوار و دەنگۆی كەلوپەل پێچانەوە و باركردنی قورەیشیان بەرگوێ كەوتبوو ناردیان بۆلای، هەواڵیان بۆ هاتەوە كەباریان كردووە و گەڕاونەتەوە ئینجا ئەوانیش كەوتنە بڵاوەكردن و ڕۆیشتن بەجۆرێك نەدەپرژانەوە سەر هیچ شتێك خودای باڵادەستیش بەر لەباركردن و ڕۆیشتنیان بایەكی ناردە سەریان بۆ ماوەی زیاتر لە دەشەو هەتا هەرچی دروستیانكردبوو بۆ حەوانەوەی خۆیان لە ڕەشماڵ و دەوار و لەسەر زەویەكەی ئەوێدا خوای گەورە هەمووی تەختی زەویەكە كرد بۆیان هەتا وایلێكردن لەسەر زەویدا سەختترین ناوچە بێت بەلایانەوە و لەهەموو شوێنێك زیاتر ڕقیان لێیبێت بەئەو جۆرە پەرتەوازە بوون بڵاوەیانلێكرد ئەو ناڕەحەتیەی بایەكە هێنابوویە سەریان زۆر سەختبوو لەگەڵ ئەو سەربازە نادیارانەی خوای گەورە نەدەبینران هەروەك خوای باڵادەست دەفەرموێت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذۡكُرُواْ نِعۡمَةَ ٱللَّهِ عَلَيۡكُمۡ إِذۡ جَآءَتۡكُمۡ جُنُودٞ فَأَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمۡ رِيحٗا وَجُنُودٗا لَّمۡ تَرَوۡهَاۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٩﴾ ﴾ (الأحزاب))(٢٤٣).

سەعیدی كوڕی موسەیەب ﷺ دەفەرموێت: (....دەستیانكرد بەباركردن و ڕۆیشتن خوای پەروەردگار بایەكی ناردە سەریان وترسی خستە ناو دڵیان و ئاگرەكانی كوژاندنەوە و هەموو خێمە و دەوارەكانیانی پچراند و لێكترازاند و بەشكست و سەرشۆڕییەوە گەڕانەوە بەبێ جەنگ بەرپابوون هەر لەئەوبارەیەوەكە خوای پەروەردگار دەفەرمویت: ﴿ وَرَدَّ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ بِغَيۡظِهِمۡ لَمۡ يَنَالُواْ خَيۡرٗاۚ وَكَفَى ٱللَّهُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱلۡقِتَالَۚ وَكَانَ ٱللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزٗا ﴿٢٥﴾ ﴾ (الأحزاب) واتە: [خوا كافرانی تێكشكاند و گێڕاندنییەوە

---

(٢٤٢) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حديث حسن، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن، وابن ابي شيبة (٢٠٨/١٤) والطبراني (٥٣٣٠)، وحسن اسناده الحافظ في (الفتح) (٤٣/١١)، وحسنه ايضاً الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧).

(٢٤٣) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٠٦/٣).

دواوە بەخۆیان و کینەو ڕقیانەوە هیچ دەستکەوتێکیان دەستنەکەوت و هەر خوا خۆی ئیماندارانی لە جەنگ پاراست (هەر خۆیشی بەبایەکی بەهێز لەشکری تایبەتی کافرانی تێکشکاند) جا هەمیشە و بەردەوام خوا بەهێزە و بەدەستەڵاتە]. ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵانی هاندا بەگورجی تا شوێنیانبکەون ئەوەبوو شوێنیانکەوتن هەتا گەیشتنە ناوچەی (حمراء الاسد) پاشان گەڕانەوە)[٢٤٤].

پێغەمبەری خوا ﷺ مژدەی دا بە هاوەڵانی کە قورەیش لە دوای ئەم ڕۆیشتنەیانەوە هەرگیز جارێکی تر ناتوانن هێرشیان بهێننە سەر و لەناو مەدینەدا شەڕیان لەگەڵدا بکەن، بەڵکو بەپێچەوانەوە خوای گەورە هێز ودەستەڵاتی موسوڵمانان زیاد دەکات ئەوەندە توانایان پێدەبەخشێت کە ئەوان شەڕ دژ بە قورەیش دەستپێبکەن و هێرشیان بکەنە سەر.

لە سولەیمانی کوڕی صەرد ﷺ دەفەرموێت: (گوێم لە پێغەمبەری خوا ﷺ بوو لەئەو کاتەدا کە ئەحزاب ناوچەکەیان چۆڵکرد هەستا و فەرمووی: ((الآنَ نَغْزُوهُمْ وَلا يَغْزُونَا ونحن نسير اليهم)) [٢٤٥] واتە: ((ئێستا و لە ئەمڕۆ بەدواوە ئێمە دەچین بۆیان و غەزایان لەگەڵ دەکەین ئیتر ئەوان ناتوانن بێنەوە سەرمان)).

جابری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((لَا يَغْزُونَها بَعْدَكُمْ أَبَدًا وَلَكِنْ نَغْزُوهُمْ))[٢٤٦] واتە: ((لەدوای ئەم غەزایە هەرگیز ناتوانن هێرشتان بهێننە سەر بەڵکو ئێمە بۆیان دەچین و غەزایان لەگەڵ دەکەین)).

بەئەو شێوەیە موشریکەکان گەڕانەوە لەدوای ئەوەی لە هەموو لایەکەوە گەمارۆی شاری مەدینەیان دا بۆماوەی بیست وچوار ڕۆژ یاخود مانگێك[٢٤٧]. سەرەڕای ئەو ماوە درێژەش کە گەمارۆ درابوون تەنها هەشت کەس لە موسوڵمانان شەهید بوون لە ناویاندا سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ سەرکردەی ئەوسەکان و ئەنەسی کوڕی ئەوس

---

(٢٤٤) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧)، وابو نعيم (الدلائل) (٤٣٦).

(٢٤٥) أخرجه: البخاري (٤١١٠).

(٢٤٦) أخرجه: البزار (١٨١٠)، وقال الهيثمي (١٣٩/٦): رجاله ثقات، وقال الحافظ في (الفتح) (٥١٦/٧): اسناده حسن.

(٢٤٧) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٧٣/٢) باسناد رجاله ثقات من مرسل سعيد بن مسيب ومراسيلة قوية وهو اقوى ما ورد حول مدة الحصار. كما قال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٢٠١/٢).

و عەبدوڵڵای کوڕی سەهل و طوفەیلی کوڕی نوعمان و ثەعلبەی موڕی لەبەنی غەنمە و کەعبی کوڕی زەید کەشەل بوو لە (بئر المعونة) ڕزگاری بوو بەبرینداری وە ئەنەسی کوڕی موعاذ ﷺ، وەلە موشریکەکانیش سێ کەس کوژران)[٢٤٨]. پێغەمبەری خودا ﷺ بەسوپاسگوزاری خودای گەورە وە گەڕایەوە بۆ شاری مەدینە هەروەك عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك لە غەزا یاخود حەج و عەمرە تەواو دەبوو دەگەڕایەوە سێ جار (اللَّهُ أَكْبَرُ)ی دەکرد و پاشان دەیفەرموو: ((لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ سَاجِدُونَ. لِرَبِّنَا حَامِدُونَ. صَدَقَ اللَّهُ وَعْدَهُ. وَنَصَرَ عَبْدَهُ. وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ))[٢٤٩]. واتە: (هیچ پەرستراوێك نییە بەحەق تەنها الله نەبێت تاك و تەنها و بێهاوبەشە، موڵکو سوپاس و ستایش هەر بۆ ئەوە وە ئەویش بەسەر هەموو شتێکدا بەتوانایە، گەڕاینەوە و تۆبەمانکرد و بەندایەتی و سوجدە دەبەین سوپاس وستایش بۆ پەروەردگارمان دەکەین بەڵێنی خودا ڕاستبوو بەندەی خۆی سەرخست و هەر خۆشی تاقم و کۆمەڵەکانی بێباوەڕانی تێکشکاند).

سەعیدی کوڕی موسەیب ﷺ دەفەرموێت: (لەکاتێکدا خودای گەورە کۆمەڵی بێباوەڕانی تێشکاند و پەرتەوازەی کردن حویەیی کوڕی ئەخطەبی نەضیری جولەکە لەگەڵ موشریکەکان بۆی دەرچوو هەتاکو گەیشتە ناوچەی (روحاء) لەئەوێدا ئەو پەیمان و بەڵێنەی بیرکەوتەوە کە دابووی بەبەنی قورەیظەی هاوئایینی خۆی بۆیە لەئەوێوە گەڕایەوە ناویان هەتا لەگەڵیاندا بێت و ئەویش چووە ناوقەڵاکانیان)[٢٥٠].

غەزای بەنی قورەیظە

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (ڕۆژ بووەوە خودای گەورەی خاوەن دەسەڵاتی بێسنوور دەرووی خێری لە پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان کردەوە و چاوی ڕۆشنکردنەوە بەئەوسەرکەوتنەی کەپێیبەخشین، ئینجا گەڕانەوە بەرەو شاری

---

(٢٤٨) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٩٤٨)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٧٠): رجاله رجال الصحيح، وابن هشام (السيرة) (٢٠٨/٣)، وابن سعد (٦٨/٢).

(٢٤٩) أخرجه: البخاري (٤١١٦).

(٢٥٠) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧) عن سعيد بن المسيب ومراسيلة صحيحة.

مەدینە لە دوای ئەوەی کە دووچاری تاقیکردنەوەیەکی سەخت و دژوار بوونەوە، وەڕووبەڕووی گەمارۆیەکی ناڕەحەتی دووژمن بوون لەزستانێکی سەختدا بۆیە کاتێك گەڕانەوە زۆر ماندوو بوون و چەکەکانیان دانا)[٢٥١].

بەئەو شێوەیە پێغەمبەری خودا ﷺ و موسوڵمانەکان گەڕانەوە لەئەو غەزایە دووچاری شەکەتی وماندوویەتیەکی زۆر هاتبوون، بەڵام خودای گەورە (جوبرەئیل ؑ)ی نارده خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و فەرمانیپێکرد بەدەرچوون بۆ غەزای بەنی قورەیظە: خاتوو عائیشە ؓ دەفەرمویت: (....پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە مەدینە وچەکەکەی داناو فەرمانیکرد دەوارێك هەڵبدرێت لەمزگەوتدا بۆ سەعدی کوڕی موعاذ تا لە نزیکەوە ئاگای لەبرینەکەی بێت، [وە پێغەمبەری خودا ﷺ چووە شوێنی خۆشۆردن تا خۆی بشوات] [لەئەوکاتەدا کە پێغەمبەر ﷺ سەری شانەدەکرد لایەکی داهێنا بوو لایەکی تری مابوو (جوبرەئیل ؑ) هاتە خزمەتی لەسەر ئەسپەکەی بوو زرێی لەبەردابوو هەتاکو لەدەرگای مزگەوتەکە ڕاوەستا لەلای شوێنی جەنازەکان] [ئینجا کەسێك لە (أهل البيت) هاتەلامان سەلامی لێکردین ئێمە لەماڵەوە بووین پێغەمبەر ﷺ بەگورجی هەستا و [بەدەمیە وە چووە دەرەوە] بۆ لای جوبرەئیل ؑ [منیش بەشوێنیدا لە درزی دەرگاکەوە بینیم جوبرەئیلە ؑ سەری بەپارچە قوماشێك پێچا بوو، تۆز و خۆڵی پێوەبوو][٢٥٢] هەتاکو سەر شانەکانیشی تۆزو خۆڵی لەسەر بوو، فەرمووی: [سەرمانخستی و پشتیوانت بووین لە دژی شەڕکەرەکان] وا دەبینم کەچەکت داناوە، وەڵڵاهی فریشتەکان هێشتا چەکیان دانەناوە و داینانێن [وە بەدوای موشریکەکان کەوتین هەتاکو (حمراء الأسد)] لەگێڕانەوەیەکی تردا [جوبرەئیل ؑ فەرمووی بەپێغەمبەری خودا ﷺ: (خودای گەورە لێتخۆشبێت ئەوە چەکەکەت داناوە؟ فەرمووی: ((بەڵی)) فەرمووی: (بەڵام لەئەو کاتەوە دووژمن بۆت هاتوون ودابەزیون لەدەورت ئێمەی فریشتە چەکمان دانەناوە و ئێستاش ئێمە واین بەشوێنیانەوە و خوای گەورە دووچاری شکستی کردوون و تێکی شکاندوون [تۆش وەرە دەر بۆیان و جیهادیان لەگەڵ بکە، فەرمووی: ((بۆ کوێ))؟ فەرمووی (بۆ ئێرە) و ئاماژەی بۆ لای بەنی قورەیظە کرد][٢٥٣] وە پێیفەرموو: (خوای گەورە

---

(٢٥١) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٠٧/٣) من كلام موسى بن عقبة رحمه الله.

(٢٥٢) أخرجه: احمد (٢٦٣٩٩) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٢٥٣) أخرجه: البخاري (٤١١٧).

فەرمانت پێدەکات کە شەڕ لەگەڵ بەنی قورەیظەدا بکەیت، وە من و ئەو فریشتانەی کەلەگەڵمدان پشتیوانیتان دەکەین و ئەوان دووچاری ڕاچڵەکین وهەڵتەکاندن دەکەین] تۆش دەربچو بۆ لای بەنی قورەیظە و شەڕیان لەگەڵدا بکە [لەسەر ئەو پەیمانشکێنییەی کردیان] [پێغەمبەری خودا ﷺ بەگورجی بەدەم داخوازیەکەیەوە هاتەدەرەوە و فەرمووی:

((هَذَا جِبْرِيلُ يَأْمُرُنِي أَنْ أَذْهَبَ إِلَى بَنِي قُرَيْظَةَ] فَلَبِسَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لأْمَتَهُ [وقال لأصحابه: عَزَمْتُ عَلَيْكُمْ أَلَّا تُصَلُّوا صَلَاةَ الْعَصْرِ، حَتَّى تَأْتُوا بَنِي قُرَيْظَةَ]))(٢٥٤) واتە: (([ئەوە جوبرەئیلە فەرمانم پێدەکات کە بڕۆم بۆ سەر بەنی قورەیظە] ئینجا زرێکەی لەبەرکرد و فەرمووی بەهاوەڵانی: [فەرمانتان پێدەکەم کەس نوێژی عەسر نەکات هەتاکو دەگەینە بەنی قورەیظە])). ئینجا فەرمانیکرد بانگبدرێت بەناو خەڵکدا تا بڕۆن و دەرچن بەرەو بەنی قورەیظە [وفەرمانیپێکردن چەکەکانیان هەڵگرن ئینجا خەڵکەکە بەدەم داواکەیەوە چوون و خۆیان ئامادەکرد بۆ جەنگ]، پێغەمبەری خودا ﷺ هاتە دەرەوە و ڕۆیشت [بەلای کۆمەڵێك لەئەنصاریەکاندا] لەبەنی غەنم [کەچاوەڕێی پێغەمبەریان ﷺ دەکرد] و ئەوان دراوسێ مزگەوت بوون ولەدەور و پشتی بوون پێغەمبەر ﷺ پێی فەرموون: [((هیچ کەسێك بەلاتاندا تێنەپەڕی))؟] فەرموویان: [دوحیەی کوڕی خەلیفەی کەلبی بەلاماندا تێپەڕی لەسەر ئێسترێك بوو]، لەگێرانەوەیەکی تردا [لەسەر ئەسپێکی بەڵەك بوو قوماشێکی قەیفەی ڕووکار سووری لە ژێردا بوو] [زرێشی پۆشیبوو].

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەوە دوحیە نەبوو، [ئەوە جوبرەئیل بوو نێردراوە لەلایەن خوداوە بۆ لای بەنی قورەیظە قەڵاکانیان هەڵدەتەکێنێت وترس دەخاتە دڵیانەوە] دوحیەی کەلبی ڕیش و شێوەی دەم و چاوی لە جوبرەئیل دەچوو عليه السلام [واتە: جوبرەئیل عليه السلام لەسەر شێوەی ئەو دادەبەزی]))(٢٥٥).

---

(٢٥٤) أخرجه: ابو نعيم (الدلائل) (٤٣٦)، والحاكم (٣٥/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٣٣٩): حديث صحيح.

(٢٥٥) أخرجه: احمد (٢٥١٩٧) وقال محققه حسن، وابن ابي شيبة (المصنف) (٢٩٨/١٤)، والطبراني (٥٣٣٠)، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن، وحسنه ايضاً الحافظ في (الفتح) (٤٣/١١) والشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧). واللفظ له، والزيادات لـ الحاكم (٣٥/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والطبراني (٧٩/١٩) وعبدالرزاق (المصنف)

ئەنەسی کوڕی مالك ﷺ دەفەرموێت: (ئێستا دەڵێی تەماشای ئەو تۆز وخۆڵە دەکەم کە بەرز دەبووەوە لە کوچەوکۆڵانەکانی بەنی(غەنم) لەئەو کاتەدا کۆمەڵی فریشتەکان لەگەڵ جوبرەئیلدا ﷺ دەڕۆیشتن بەرەو لای بەنی قورەیظە)(٢٥٦).

کەعب ﷺ دەفەرموێت: (...پێغەمبەری خودا ﷺ بڕیاریدا و فەرمانی بەخەڵکەکە کرد هیچ کەسێك نوێژی عەسر نەکات مەگەر لەبەنی قورەیظە نەبێت و فەرمووی: ((لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدٌ الْعَصْرَ إِلَّا فِي بني قريظة)) واتە: ((با هیچ کەسێك نوێژی عەسر نەکات مەگەر لەبەنی قورەیظە نەبێت))، [خەڵکەکە] چەکیانهەڵگرت وزرێیانپۆشی و دەرچوون، کاتێك گەیشتنە بەنی قورەیظە کاتی خۆرئاوابوون بوو.

لەگێرانەوەیەکی تردا: [هەندێکیان لە ڕێگادا وتیان: نوێژ ناکەین هەتاکو نەگەینە بەنی قورەیظە و هەندێکیان وتیان: ئێمە نوێژ دەکەین ئەوە بۆ ئەوە نەبوو کە هەر نوێژنەکەین، بەڵکو بۆ ئەوەبوو بەپەلە بگەینە بەنی قورەیظە])(٢٥٧)، خەڵکەکە کەوتنە ناکۆکی [لەکاتی خۆرئاوابووندا] لەسەر نوێژی عەسر، هەندێکیان وتیان: نوێژی خۆتان بکەن پێغەمبەری خودا ﷺ مەبەستی ئەوە نەبووە هەر نەیکەن، هەندێکی تریان وتیان: پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەی بۆ بڕیارداوین کە بەهیچ جۆرێك نوێژ نەکەین هەتاکو دەگەینە بەنی قورەیظە وە ئێمە لەژێر ئەمرو فەرمانی پێغەمبەرداین ﷺ هیچ گوناهمان لەسەر نانووسرێت، کۆمەڵێکیان نوێژیان کرد بەبڕوای تەواو بە تەمای پاداشت و کۆمەڵێکی تریشیان نوێژیان نەکرد هەتاکو گەیشتنە بەنی قورەیظە ولەئەوێ دابەزین لەئەو کاتەدا خۆرئاوابوو ئینجا نوێژیان کرد بەئەوپەڕی بڕوای تەواو بەنیازی پاداشت دواتر ئەوەیان [بۆ پێغەمبەر ﷺ باسکرد] پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ کەسێکی [لەئەو دوو کۆمەڵە] سەرزەنشتنەکرد)(٢٥٨).

(٩٧٣٧)، وابو نعيم (الدلائل) (٤٣٦)، والبيهقي (الدلائل) (٤/٧، ١٢، ١٤) وصححه الحافظ في (الاصابة) (١/٢٧٤)، و (الفتح) (٧/٥١٩).

(٢٥٦) أخرجه: البخاري (٤١١٨).

(٢٥٧) أخرجه: البخاري (٤١١٩)، ومسلم (٤٥٧٧) وعنده صلاة الظهر بدل صلاة العصر.

(٢٥٨) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧)، والطبراني (الكبير) (١٩/٧٩)، والحاكم (٣/٣٤)، والبيهقي (الدلائل) (٤/٧)، وقال الحافظ في (الفتح) (٧/٥١٩): اسناده صحيح الى الزهري.

پێغەمبەری خودا ﷺ کە ڕۆیشت عەبدوڵڵای کوڕی ئوم مەکتومی لەجێگای خۆی دانا لەشاری مەدینە بۆ سەرۆکاری شارەکە[٢٥٩]. عوروەی کوڕی زوبەیر ﵁ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ عەلی کوڕی ئەبو طالبی ﵁ نارد بۆ پێشڕەوی سوپاکەو ئاڵایەکی دایە دەست، وە فەرمانی پێکرد کەبڕوات سوپاکە ببات و لای قەڵای بەنی قورەیظە بیان وەستێنێت ئەویش فەرمانەکەی بەجێهێنا ئینجا پێغەمبەری خواش ﷺ بەشوێنیدا ڕۆیشت....)[٢٦٠].

پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەرچوو بەرەو بەنی قورەیظە بەسواری گوێدرێژێك ڕۆیشت وەك خۆ بەکەم زانینێکی بەرامبەر بە خوای گەورە هەروەك ئەبو ڕافیع دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ڕۆژەی تەشریفی چوو بۆ غەزای بەنی قورەیظە بە سواری گوێدرێژێك پشت ڕووت ڕۆیشت پێیاندەوت (یعفور))[٢٦١].

گەمارۆدانی بەنی قورەیظە

پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە لای قەڵاکانی بەنی قورەیظە و بانگیکردن بۆ ئیسلام ئەوانیش ڕازینەبوون و ڕەتیانکردەوە پاشان گەمارۆیدان وشەڕی لەگەڵ کردن.

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی کوڕی ئەبو طالبی ﵁ بە ئاڵاکەیەوە کردە پێشرەوی سوپاکە بۆ لای بەنی قورەیظە، خەڵکی دەستپێشخەریان کردبوو زووتر گەیشتبوونە نزیك قەڵاکانیان، عەلی کوڕی ئەبو طالب ڕۆیشت تا نزیك بووەوە لە قەڵاکانیان، گوێبیستی قسەو گوفتاری زۆر ناشرین بوو لە جولەکەکان دەربارەی پێغەمبەری خوا ﷺ و [هاوسەرە بەڕێزەکانی، عەلی ﵁ پێیناخۆش بوو پێغەمبەر ﷺ خۆی ئەم قسە نابەجێیانە ببیستێت]، بۆیە گەڕایەوە تا لە ڕێگادا بە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت، فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ تۆ هیچ شتێکت لەسەر نییە، وە لەسەریشت ناکەوێت تکام وایە لەئەو نزیکنەبیتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: ((بۆچی داوام لێدەکەیت بگەڕێمەوە))؟ ئەویش ئەوەی لەئەوان بیستبوو حەزینەدەکرد ئاشکرایبکات وبیڵێت لەبەر ناشیرینی قسەکانیان، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((أَظُنُّكَ سَمِعْتَ لِيَ مِنْهُمْ أَذًى، فَامْضِ فَإِنَّ أَعْدَاءَ

(٢٥٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٠/٣)، وابن سعد (الطبقات) (٧٤/٣).

(٢٦٠) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٤/٤) وقال العمري في (السيرة الصحيحة) (٣١٤/١): حسن لغيره.

(٢٦١) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٩١١٦)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٠١٦٦): رجاله ثقات.

اللهِ لَوْ قَدْ رَأَوْنِي لَمْ يَقُولُوا شَيْئًا مِمَّا سَمِعْتَ)) واتە: ((وای بۆ دەچم تۆ لەئەوانە قسەی ناڕێکت بەرامبەر بەمن بیستبێت، برۆ ئەگەر دووژمنانی خوا من ببینن هیچ شتێك لەئەو قسانە ناکەن کە تۆ پێشتر گوێبیستیان بوویت))][٢٦٢]، [هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ گەمارۆیان دابوون].

کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ نزیکبووەوە لە قەڵاکانیان [ئەوان کەوتنە سەرووی پێغەمبەرەوە ﷺ] [بۆیە فەرمانیکرد بەهاوەڵانی کە لە دەوری کۆببنەوە بە قەڵغانەکانیان بیپارێزن وەك کەپرێك لەسەری تا بەردی بەرنەکەوێت کە لەسەرەوە هەڵیاندەدایە خوارەوە بۆ ئەوەی نزیکیشبێت تا گوێیان لەدەنگی بێت وتەکانی ببیستن، ئەوانیش بەئەو شێوەیەیانکرد] [پێغەمبەری خوا ﷺ بەدەنگێکی بەرز بانگی چەند کەسانێکی کرد لە پیاو ماقوڵان وسەرکردەکانیان هەتا گوێیان لێبوو فەرمووی: (وەڵاممانبدەنەوە ئەی کۆمەڵی جولەکەکان) وەبانگی کردنەوە و فەرمووی: ئەی برایانی مەیمون و بەرازەکان، [خوای گەورە سەرشۆڕو ڕسواو زەبوونیکردن] لەوەڵامدا وتیان: ئەی ئەبو قاسم تۆ قەت قسەی ناشرینت نەوتووە، ئەویش بانگیکردن بۆ ئەوەی موسوڵمان بن پێش ئەوەی شەڕیان لەگەڵدا بەرپابکات، ئەوان ڕەتیانکردەوە و ڕازینەبوون وەڵامبدەنەوە و بەرەو ئیسلام بێن، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەوانەی لە خزمەتیدابوون لە موسوڵمانان شەڕیان لەگەڵدا کردن][٢٦٣] .

(کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە بەنی قورەیظە لەیەکێك لە بیرە ئاوەکانیان دابەزی بەناوی بیری (ئەنا) کە دەکەوێتە ناوچەی موڵك و زەوی و زاریانەوە)[٢٦٤]، هەر لەکاتی گەمارۆکەدا چەندین شەڕی دەستەو یەخە و تیربارانکردن لە نێوانیاندا ڕوویدا، زوبەیری کوڕی عەوام ﷺ یەکێکیانی کوشت لەکاتی دابەزین و ڕووبەڕوو بوونەوەی یەکتردا، وەچەندین شەڕە قسە وهەڵبەست وهۆنراوەی داشۆرینیان بەیەکتر

(٢٦٢) أخرجه: سعيد بن منصور (٩٨٧)، والبيهقي في (الدلائل) (١٣/٤)، وابن عبدالبر في (الدرر) (ص: ٢٠٣) عن موسى بن عقبة.

(٢٦٣)أخرجه: الحاكم (٣٤/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وابي نعيم (الدلائل) (٤٣٦)، وعبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧) عن سعيد بن المسيب، والبيهقي (الدلائل) (٨/٤)، وقال ابن كثير (البداية) (١١٨/٤): لهذا الحديث طرق جيدة، وقال الحافظ في (الفتح) (٥١٩/٧): اسناده صحيح الى الزهري، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٣٨): ضعيف.

(٢٦٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٠/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٢/٢)، وقال محمد بن طاهر البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢٢٥): اسناده ضعيف. واللفظ لابن اسحاق والزيادات لسعيد بن المسيب وموسى بن عقبة.

دەوت وەحەسان ﷺ بەهۆنراوەکانی لەئەو ڕۆژەدا بەرگری لە موسوڵمانان دەکرد و هانیدەدان و جۆش وخرۆشی بەبەردا دەکردن، لە عکریمەوە ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (هەستە بۆی زوبەیر)، صەفیەی کچی عبد المطلب پوری پێغەمبەری خوا ﷺ ودایکی زوبەیر فەرمووی: (بەتەنیا دەمێنمەوە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((کامیان بەسەر ئەوی تریان سەرکەوێت ئەوی تریان دەکوژێت)) زوبەیر سەرکەوت و کوشتی، پێغەمبەری خوا ﷺ کەلوپەلی کابرای وەك دەستکەوتی جەنگ دا بەزوبیر)[٢٦٥].

لە عوتبەی کوڕی عەبد ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەغەزای بەنی قورەیظەدا فەرمووی: ((مَنْ أَدْخَلَ هَذَا الْحِصْنَ سَهْمًا فَقَدْ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ)) واتە: ((هەرکەسێك تیرێك بهاوێژێت و بکەوێتە ناو ئەو قەلایەوە ئەو کەسە بەهەشتی بۆ مسۆگەر دەبێت)) واتە خوا دەیباتە بەهەشتەوە. عوتبە دەفەرموێت: منیش سێ تیرم هاویشت خستمە ناو قەلاکەیانەوە)[٢٦٦].

لە بەرائەوە ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خوا ﷺ لەغەزای بەنی قورەیظە بەحەسانی کوڕی ثابتی ئەنصاری ﷺ فەرموو: ((اهْجُ الْمُشْرِكِينَ، فَإِنَّ جِبْرِيلَ مَعَكَ)) واتە: ((هێرشبکەرە سەر موشریکەکان بە هۆنراوەی داشۆرین جبرائیل لەگەڵتدایە))][٢٦٧].
لەگێڕانەوەیەکی تردا لە جابرەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ يَحْمِي أَعْرَاضَ الْمُسْلِمِينَ))؟ واتە: ((کێ پارێزگاری لە ئابڕو و کەرامەتی موسوڵمانان دەکات))؟ کەعبی کوڕی مالك و عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە و حەسان هەستان، بەحەسانی فەرموو: (اهْجُهُمْ أَنْتَ فَإِنَّهُ سَيُعِينُكَ عَلَيْهِمْ رُوحُ الْقُدُسِ) واتە: «تۆ بەهۆنراوەکانت هێرشیان بکە سەر، بە هەڵبەستی داشۆرین دایان بشۆرن گیانی پیرۆز پشتیوانتان دەبێت لە دژیان))[٢٦٨].

---

(٢٦٥) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٧٨)، وعبدالرزاق (المصنف) (٩٤٧٠)، وسعيد بن منصور (٢٦٩٤)، والبيهقي (الكبرى) (١٣٠٤٥) وفي (الدلائل) (٣٠٨/٦) والطحاوي (٢٢٦/٣) واللفظ للبيهقي وعبدالرزاق - وهو حديث مرسل.

(٢٦٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٩٧/١٧) وفي (مسند الشامين) (١٦٣١)، والفسوي (المعرفة) (٣٤٩/٢) واورده السيوطي عن ابن منده وابن عساكر وابو نعيم - كما في (كنز العمال) (٤٥٩٦٧).

(٢٦٧) أخرجه: احمد (٢٨٦/٤)، والبخاري (٤١٢٤)، وانظر (الصحيحة) (٨٠١).

(٢٦٨) أخرجه: ابن مردوية = كما في (فتح الباري) (٥٢٩/٧).

سێ کەس موسوڵمان بوون لە جولەکەکانی بەنی (هەدل) وهاتنە خوارەوە بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند و بەئەوەش خوێن و ماڵ وموڵك و کەسوکاری خۆیان و خێزان ومنداڵەکانیان پاراست لە تیاچوون.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (لەئەو کاتەدا ثەعلەبەو ئوسەیدی کوڕی سەعیە و ئەسەدی کوڕی عوبەید کە کەسانێك بوون لە بەنی (هەدل) ولە بەنی قورەیظە نەبوون وە نەدەچوونەوە سەر بەنی نەضیریش ڕشتەی باوکیان لەسەرووی ئەوانەوە بوو ئەوان لەکوڕانی مامیان بوون هەر لەئەوشەودا موسوڵمان بوون...)[٢٦٩].

چیرۆکی موسوڵمان بوونیان بەدرێژی لەگێڕانەوەیەکی تردا لە عاصمی کوڕی عەمرەوە ئەویش لە پیاوێکی پیری بەنی قورەیظیەوە دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: (.... پیاوێك لەجولەکەکانی خەڵکی شام کەپێیاندەوت: (ئیبن هەیبان)، هاتە لامان پێش هاتنی ئیسلام بەچەند ساڵێك لەناوماڵدا مایەوە وەڵلاهی هیچ کەسێکمان نەبوو پێنج فەرزەی نوێژ لەئەو ڕێکو پێکتر ئەنجامبدات، دوای ئەوەی جێگیر بوو لەلامان ئێمە دووچاری بێبارانی و وشکە ساڵی بووین وتمان پێی: (ئیبن هەیبان هەستە نوێژی باران بارینمان بۆ بکە، ئەویش لەوەڵامدا فەرمووی: (وەڵلاهی کاریواناکەم هەتا زەکات لەماڵەکانتان دەرنەکەن وە لەبەردەستی مندا دابنێن، وتیان: چەندە فەرمووی: (بۆ هەموو کەسێك یەکپێوانە خورما و مشتێك جۆ پیرەمێرد دەڵێت: (ئێمە زەکاتەکەمان لێدەرکرد ئەویش ئێمەی بردە دەرەوە بۆ گەرمە سێرێکی خۆمان لەئەو دەشتە، نوێژە بارانەی بۆ کردین، وەڵلاهی ئەو هێشتا لەکۆڕو دانیشتنەکەمان هەڵنەستا بوو کەبۆ نوێژ خوێندنمان وەستابوون، لەئەو کاتەدا پەڵە هەوری پەرتەوازە کۆبوونەوە و بوو بەباران و بەهۆی ئەوەوە بارانمان بۆ باری و تێر ئاو بووین، ئەوەی چەندینجار دووپاتدەکردەوە نەجارێك و نەدوان و نەسیان هەتاکو گەیشتە سەرە مەرگ، کاتێك زانی دەمرێت فەرمووی: (ئەی کۆمەڵی جولەکەکان بەبۆچوونی ئێوە چ شتێك منی لەخاکێکی پڕ دارو درەخت و شینایی وەدەرناوە بۆخاکێکی پڕلە برسێتی و نەهامەتی؟

---

(٢٦٩) أخرجه: ابن اسحاق (السيرة) (١٩٤/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٥/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٣/٤). وفي رواية ابن عمر ﷺ قال: (... الا ان بعضهم (اي: بني قريظة) لحقوا برسول الله a فآمنهم واسلموا) رواه مسلم (٤٥٦٧).

دەڵێ وتمان: خودا زاناترە. فەرمووی: من هاتووم بۆ ئەم وڵاتە لەچاوەڕوانی هاتنی پێغەمبەرێکدا بووم کەسەردەمی هاتنی نزیکبۆتەوە، ئەم وڵاتەی ئێوەیە کەکۆچی بۆ دەکات، من تکام وابوو ڕەوانە بکرێت و شوێنیبکەوم، بەڵام کاتی هاتنی لەئێوە نزیکە، ئەی کۆمەڵی جولەکەکان باهیچ کەسێك پێش ئێوە نەکەوێت لەشوێن کەوتن و چوون بەدەم بانگەوازەکەیەوە، ئەو دەنێردرێت کوشتار و دەستکەوتی جەنگی بۆ حەڵاڵ دەبێت تەنانەت ژن و منالیش بۆ هەرکەسێك کەدژایەتی بکات و پێچەوانەی ئەو بجوڵێتەوە با ئەو شتانە نەبنە ڕێگر لەبەردەمتان لەئەوەی کەبگەن بەخزمەتی.

کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ڕەوانە کراو هات بۆ گەمارۆی بەنی قورەیظە، ئەوانە گەنجبوون و تازە پێدەگەیشتن. لە گێڕانەوەیەکی تردا: [کاتێك ئەو شەوە هات کەبۆ بەیانییەکەی بەنی قورەیظە فەتحکرا و خۆیان دابەدەستەوە ئەو سێ کەسە (ثەعلبەی کوڕی سوعنە وئوسەیدی برای و ئەسەدی کوڕی عوبەید بەجولەکەکانیان وت: ئەی کۆمەڵی یەهود، ئەی بەنی قورەیظە وەڵڵاهی ئەوە ئەو پێغەمبەرەیە ﷺ کە ئیبن (هەیبان) ئێوەی لێئاگادارکردبووەوە و ڕایسپارد بوون [کەشوێنی بکەون ئێوەش لەخودا بترسن شوێنیبکەون] بەڵام جولەکەکان گوێیانپێنەدان و سەرپێچیانکردن و وتیان: ئەوە ئەو کەسە نییە.

وتیان: وەڵڵاهی ئەوە خۆیەتی بەنیشانەکانی دیارە کەئەوە، ئەوان دابەزین و موسوڵمان بوونی خۆیان ڕاگەیاند و سەرو ماڵ و موڵك و خێزان و منداڵی خۆیان پاراست. دەڵێت: ماڵ و سامانیان لەناو قەڵاکەدا مابوو لەگەڵ جولەکەکان، کاتێك فەتحکرا هەموویان بۆ گەڕاندنەوە و دایانەوە پێیان)[٢٧٠]

لەموسوڵمانەکانیش خەلادی کوڕی سوەیدی ئەنصاری شەهید بوو لەکاتی گەمارۆی بەنی قورەیظەدا ئافرەتێکی جولەکە دەستاڕێکی بەسەردا بەردایەوە هەروەك ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (لەغەزای بەنی قورەیظەدا لەموسوڵمانەکان یەك کەس شەهید بوو بە ناوی خەلادی کوڕی سوەیدی کوڕی ثەعلبە لە بەنی حارثی کوڕی خەزرەج دەستاڕێکیان بەسەردا بەردایەوە سەریان تەقاند.... وە ئەبوسینانی

(٢٧٠) أخرجه: ابو نعيم (الدلائل) (٤٢)، وابن سعد (الطبقات) (١/١٦٠)، وابن هشام (١/٢١٣)، والبيهقي (الكبرى) (٩/١١٣) وفي (الدلائل) (٤/٣١، ٣٢)، وابن عبدالبر (الدرر) (ص: ٢٠٤- ٢٠٥)، وقال الحافظ في (الأصابة) (١/٣٣): اخرجه: ابن السكن باسناد قويّ، وقال الشيخ الالباني في (صحيح السيرة) (ص: ٦١): اسناده صحيح.

کوڕی موحسین کوڕی حەرثان لە بەنی ئەسەدی کوڕی خوزەیمە کۆچی دواییکرد، لەئەوکاتەدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەمارۆی بەنی قورەیظەی دابوو لەقەبرستانی بەنی قورەیظە ناشتیان کە لەدوای موسوڵمان بوونیان مردووەکانیان تێدا دەناشت تا ئەمڕۆش مردووی تێدا دەنێژرێت)[٢٧١].

گەمارۆکە تادەهات سەختتر دەبوو لەسەر بەنی قورەیظە وەخودای گەورەش ترسی خستە دڵیانەوە، وەدڵنیابوون کە لەناودەچن و لەئەوکاتەدا توانای جەنگکردنیان نەما لەگەڵ موسوڵمانەکان بۆیە داوایان کرد لەهاوپەیمانەکانی خۆیان لە هۆزی ئەوس کە ئەبو لوبابە بێت بۆلایان تا گفتوگۆی لەگەڵ بکەن لەسەر ئەو دۆخەی کەتێیکەوتوون، ڕووداوەکە بەکورتی و ڕاست و دروستی. لە گێڕانەوەیەکی خاتوو عایشەدا ﵂ هاتووە دەفەرموێت: (... کاتێك گەمارۆکە لەسەریان توندکرا و دووچاری سەختترین نارەحەتی و دژواری هاتن پێیانوترا: وەرنە دەرەوە ڕازیبن بەحوکمی پێغەمبەری خوا ﷺ لەمەدا ڕاوێژیان بەهاوپەیمانیان لە سەردەمی نەفامی ئەبو لوبابەی کوڕی عبد المنزیری ئەوسی کرد ئەویش ئاماژەیکردە گەردنی واتە: سەریان دەبڕن...)[٢٧٢].

ئەم ڕووداوە لەچوارچێوەی فەرموودەیەکی (مورسەل) دا بەلاوازی هاتووە لەگێڕانەوەیەکی موسا کوڕی عوقبە ﵁ دەفەرموێت: (...خودای گەورە ترسی خستە دڵیانەوە گەمارۆکەش زۆر لەسەریان سەختبوو هاواریان لێهەستاو بانگی ئەبو لوبابە کوڕی عبدوالمنزریان کرد چونکە ئەوان لەسەردەمی نەفامی دا هاوپەیمانی ئەوسیەکان بوون لە ئەنصار [ئەوەبوو ناردیان بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە ئەبو لوبابەمان بۆ بنێرە.... بۆ ئەوەی ڕاوێژی لەگەڵدا بکەین لەسەر ئەو بارودۆخەی خۆمان تێی کەوتوین]، ئەبو لوبابەش فەرمووی: ناڕۆم بۆلایان هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتم نەداتێ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (ئەوە من ڕوخسەتمدای) ئینجا [ناردی بۆ لایان] کاتێ ئەبو لوبابە گەیەشتەلایان [وچاویان پێکەوت پیاوەکانیان لەبەری

(٢٧١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٠٩/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٣٩/٢)، واسناده ضعيف انظر (ضعيف تأريخ الطبري) (٣٢٩).

(٢٧٢) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه حسن، وابن ابي شيبة (المصنف) (١٨٦٤٣)، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٣/٤): اسناده جيد، وصححه الحافظ في (الاصابة) (٢٧٤/١).

هەستان و ژن و منداڵیش بەدەم هاوار و هەنسکو گریانەوە بەرەو ڕووی ڕۆیشتن ئەویش بەزەی پێیاندا هاتەوە]، وتیان: ئەبولوبابە تۆ بارودۆخەکە چۆن دەبینی؟ بەچی فەرمانمان پێدەکەیت؟ [ئایا پێت باشە بێینە دەرەوە و ڕازی بین بە حوکمی موحەممەد ﷺ] چونکە ئێمە تواناو هێزی شەڕکردنی ئەومان نییە؟ فەرمووی: [بەڵێ] ئینجا ئەبو لوبابە بەدەستیشی ئاماژەی بۆ گەردنی کرد [کە چارەنووستان سەربڕینە] پەنجەکانیشی دەهێناو دەبرد بە گەردنیاو ئەوانیش سەیریاندەکرد ئەوەی بڕیاری لە سەرە بۆ ئێوە تەنها کوشتنە، کاتێك ئەبو لوبابە گەڕایەوە و بەجێیهێشتن هەستیکرد تازە لەدەستی دەرچووە و قسەیەکی کردووە نەدەبوو بیکات وای بۆچوو کە دووچاری تاقیکردنەوەیەکی گەورە دەبێت.

[ئەبو لوبابە دەفەرموێت: وەڵڵاهی هەر لەشوێنی خۆیان قاچەکانم بەردەوام دەلەرزین بێهیچ هۆیەك تا زانیم کە من ناپاکیم کردووە لەگەڵ خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ] ئەبو لوبابە فەرمووی: سوێند بەخوا ناتوانم سەیری دەموچاوی پێغەمبەری خوا ﷺ بکەم هەتا خوای گەورە لەبارەی منەوە وەحی بۆ دەنێرێت و تۆبەیەکی نەصوحم لێوەردەگرێت کە خوای گەورە خۆی ئاگاداری دەروونی منە و دەزانێ چی تێدایە ئەبو لوبابە گەڕایەوە بۆ شاری مەدینە [و نەهاتەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ] دەستەکانی خۆی بەستەوە بە کۆڵەکەیەك لە کۆڵەکەکانی مزگەوتەوە و [فەرمووی: ئەم شوێنە بەجێناهێڵم هەتا خوای گەورە تۆبەو پەشیمانیم لێوەردەگرێت لەسەر ئەو کارەی کە کردومە پەیماندەدەم بەخوای گەورە کە هەرگیز پێمناخەمە خاکی بەنی قورەیظەوە وە من نابینن لەشوێنێك کە تێیدا ناپاکیمکردووە لەگەڵ خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ جارێکی تر]، بۆیە پێیانوایە کە نزیکەی بیست ڕۆژ بە کۆڵەکەی مزگەوتەوە بوو، هەروەك باسکراوە کاتێك ئەبو لوبابە ماوەیەکی زۆری پێچوو نەگەڕایەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (ئەبو لوبابە کارەکەی تەواو نەکرد لەگەڵ هاوپەیمانەکانی؟) وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵڵاهی لە قەڵاکە هاتۆتە دەرەوە ڕۆیشتووە نازانین چ ڕێیەکی گرتووەتە بەرو بەرەو کوێ چووە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (ئەبو لوبابە کارێکی بەسەر هاتووە کە پێشتر بەسەری نەهاتووە)، لەئەوکاتەدا کەسێك لەمزگەوتەوە هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من ئەبو لوبابەم بینی بەسرابووەوە بەکۆڵەکەیەك لەکۆڵەکەکانی مزگەوت، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لَقَدْ أَصَابَتْهُ بَعْدِي فِتْنَةٌ، وَلَوْ جاءَنِي لاستغفرت

لە. فإذا فَعَلَ هَذَا فَلَنْ أُحَرِّكَهُ مِنْ مَكَانِهِ، حَتَّى يَقْضِيَ اللهُ فِيهِ مَا يَشَاءُ))[٢٧٣] واتە: ((لەدوای من دووچاری بەلاو نارەحەتیبووە ئەگەر بهاتایە بۆلای من داوای لێخۆش بوونم بۆ دەکرد، کەوای کردووە لەجێگەی خۆی نای جوڵێنین وەلاینابەین هەتا خوای گەورە بەویستی خۆی دەرووی لێدەکاتەوە)).

پاشان خودای پاك و بێهاوتا ئایەتی دابەزاند لەسەر تۆبەکەی ئەبو لوبابە خەڵکی بەهەڵە داوان چوون بۆ خزمەتی بۆ ئەوەی لە کۆڵەکەکەی بکەنەوە فەرمووی: وەڵڵاهی نابێت بمکەنەوە تا پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی تەشریف دێنێت و بەدەستی موبارەکی خۆی دەمکاتەوە، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە دەرەوە بۆ نوێژی بەیانی بەلایدا گوزەریکرد و کردیەوە[٢٧٤].

کاتێك جولەکەکان دڵنیابوون لەئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ بەردەوامدەبێت لەگەمارۆ دانیان و دەوریان چۆڵناکات هەتا قەڵاکانیان فەتح دەکات لەئەو کاتەدا سەرۆکەکەیان کەعبی کوڕی ئەسەد وەك ئامۆژگاریکارێك بۆیان سێ پێشنیازی خستە بەردەمیان هەر وەك ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (باوکم ئیسحاقی کوڕی یەسار لە مەعبدی کوڕی کەعبی کوڕی مالیکەوە ﷺ بۆی گێڕامەوە: (کە پێغەمبەری خوا ﷺ ماوەی بیست وپێنج ڕۆژ گەمارۆیدان هەتا گەمارۆکە شەکەتیکردن و توانای لێبڕین، خودای باڵادەستیش ترسی خستە ناو دڵیانەوە، حویەیی کوڕی ئەخطەبیش لەگەڵ بەنی قورەیظەدا چووبووە ناو قەڵاکانیانەوە کاتێك قورەیش و غەطەفان پاشەکشەیانکرد وەك ئەمەکداریەك بەرامبەر بە کەعبی کوڕی ئەسد کەپێشتر پەیمانیپێدابوو کەبێت و لەگەڵیان لەقەڵاکەدا بمێنێتەوە، کاتێك جولەکەکان دڵنیا بوون پێغەمبەری خوا ﷺ پاشەکشەناکات هەتا بارودۆخە کە بەلایەکدا نەخات کەعبی کوڕی ئەسەد وتی: ئەی کۆمەڵی یەهود ئەو پیاوە گەمارۆیداون و دووچاری

---

(٢٧٣) أخرجه: الطبري (التفسير) (١٥٩٢٣) وفي (التأريخ) (٥٨٢/٢)، وعبدالرزاق (المصنف) (١٦٣٩٧)، وسعيد بن منصور (السنن) (٩٨٧) وصححه محقق (اسباب النزول) للسيوطي (ص: ١٧٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٢/٤)، وابن هشام (السيرة) (١٩٢/٣)، والواحدي (اسباب النزول) (ص: ١٧٥)، وضعفه محمد بن طاهر في (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢٢٥)، واللفظ لموسى بن عقبة والزيادات لابن اسحاق.

(٢٧٤) أخرجه ابن هشام (السيرة) (١٩٣/٣)، والبيهقي (الدلائل) (١٧/٤)، والطبري (التأريخ) (٥٨٥/٢)، وضعف اسناده صاحب (ضعيف تأريخ الطبري) (رقم: ٢٣٦).

ئەو نەهامەتیەی کردوون خۆشتان دۆخەکە بەباشی دەبینن من سێ پێشنیازتان بۆ دەخەمە ڕوو بەویستی خۆتان یەك لەئەو سێ پێشنیازە هەڵبژێرن، وتیان: چین؟ وتی: شوێنی ئەو پیاوە بکەون و باوەڕی پێبهێنن، وەڵلاهی چاك بۆتان ڕوونبۆتەوە کە پێغەمبەری ڕەوانەکراوی خوایە و هەر ئەوکەسەیە کە لەتەورات دا چاوتان پێیکەوتووە و دەیخوێننەوە ئەگەر واتانکرد ئەوە لەخۆتان و ماڵ ومنداڵ و موڵکتان دڵنیا دەبن، وتیان: هەرگیز لەدەستوری تەورات لانادەین و بەهیچ شتێکی تری ناگۆڕینەوە،

پاشان وتی: ئەگەر لەئەوەش بەقسەم ناکەن وەرن با ژن و منداڵەکانمان بکوژین پاشان بچینە دەرەوە بۆ لای محمد ﷺ بە خۆمان وشمشیرەکانمانەوە ئەوکات لەدوای خۆمان هیچ شتێك بەجێناهێڵین خەفەتی بۆ بخۆین هەتا خودا لە نێوان ئێمە و ئەوان دا خۆی حوکم دەکات و بەلایەکی دا دەخات ئەگەر لەناو چووین ئەو لەناودەچین و هیچ نەوەو ژن ومنداڵ نەماوە کە جێگەی داخ و پەژارە بێت و لێیبترسین لە دوای خۆمان، وە ئەگەر سەریش کەوتین ئەوە سوێند بێت کە ئێمە ژن ومنداڵ دەستدەخەینەوە پەیدا دەبێتەوە، وتیان: ئەو هەژارو بەسەزمانانە بکوژین؟ ئینجا توخوا ژیان چ تامێکی دەبێت لەدوای ئەوان، وتی: باشە ئەگەر لەئەوەش بەقسەم ناکەن ئەمشەو شەوی شەممەیە لەوانەیە محمد ﷺ و هاوەڵانی دڵنیابن لێمان لەئەم شەوەدا ئێمە با بۆیان بچینە دەرەوە لەوانەیە بتوانین دەستێکیان لێ بوەشێنین؟ وتیان: ئەوە کارێکی خراپ و پڕمەترسیە و بەسەر خۆماندا دەشکێتەوە دووچاری هەمان بەڵاو کارەساتی ئەوانەی پێش خۆمان دەبین، خۆت باش دەزانیت کە خوای گەورە دووچاریکردن و بوون بەمەیمون و لەسەر شێوە و ڕوخساری خۆیان لایدان. ئینجا بەبێزاریەوە وتی: لەئەوەتەی لەدایکبوون ڕۆژێك نەبووە پیاوێکتان تێدا هەڵبکەوێت بڕیارێکی یەکلاکەرەوە بدات)[٢٧٥].

---

(٢٧٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٥/٤) واللفظ له، وابن هشام (السيرة) (١٩٢/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٣/٢).

خۆ بەدەستەوە دانی بەنی قورەیظەو رازیبوونیان بە حوکمی سەعدی کوڕی موعاذ

لەدوای ئەوەی گەمارۆکە سەختتر بووەوە نەهامەتیەکان زیاتربوو بۆ سەر بەنی قورەیظە دواجار ناچاربوون خۆیان بەدەستەوە بدەن و بێنە دەرەوە بەمەرجێك پێغەمبەری خوا ﷺ سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ بکات بە حەکەم و بە قسەکانی ئەو حوکمیانبکات ئەوان وا گومانیان دەبرد کە بەزەیی پێیاندا بێتەوە بەهۆی ئەو هاوپەیمانییەی کە لەنێوان ئەوان و هۆزەکەی سەعد هەبوو، واتە: (الأوس) لەپێش ئیسلامدا.

لەم بارەیەوە چەندین گێڕانەوەی جیاواز لەسەر ئەم ڕووداوە هەیە لە دوای ڕێکخستن و ڕیزبەندی لەنێوان گێڕانەوەکاندا ڕووداوەکە بەم شێوەیەی خوارەوە دەبێت:

لەخاتوو عائیشەوە ﷺ پێغەمبەری خودا ﷺ گەمارۆیدان پاشان ئەوان ڕازیبوون و هاتنە دەرەوە و خۆیان دابەدەستەوە وڕازیبوون بەبڕیاری پێغەمبەر ﷺ)[٢٧٦].

موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد پیاوێك دەستنیشان بکات کە حوکمبکات وەبڕیار بدات لەسەریان، پێغەمبەری خواش فەرمووی ﷺ: ((خۆتان سەرپشکبن لەناو هاوەڵانم یەکێك هەڵبژێرن بەویستی خۆتان [و گوێگرن بۆ قسەکانی و بە قسەی بکەن]. [وتیان: ئێمە ڕازی دەبین لەسەر ئەوەی سەعدی کوڕی موعاذ حوکممان بکات؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((وەرنە دەرەوە لەسەر ئەوەی سەعدی کوڕی موعاذ حوکمتانبکات))][٢٧٧].

سەعیدی کوڕی موسەیەب ﷺ دەفەرموێت: [نەیانویست کە پێغەمبەری خوا ﷺ حوکمیانبکات و نەهاتنە ژێر بڕیاری ئەو][٢٧٨]. دوای ئەوەی سەعدیان دەستنیشان کرد پێغەمبەری خوا ﷺ ڕەزامەندی دەربڕی لەسەری، [ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك بەیانی بوو، وە هاتنە دەرەوە بۆ ژێر حوکمی پێغەمبەری خوا ﷺ هۆزی ئەوس

---

(٢٧٦) أخرجه: البخاري (٤١٢٢، ٤٥٧٣).

(٢٧٧) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حديث حسن، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن.

(٢٧٨) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٧).

هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و داوایانکرد و زۆر تکایانکرد بۆیان و فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوانە هاوپەیمانی ئێمە بوون هەروەك چۆن لەئەوەوپێش چاکەت لەگەڵ هاوپەیمانی براکانمان لە هۆزی خەزرەج کرد، هەروەك خۆشتدەزانی ئەوانەش چاویان لە ئێمەیە... کاتێك ئەوسیەکان قسەیان تەواو کرد پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەی هۆزی ئەوس ئایا ڕازیدەبن کەسێك لە خۆتان حوکمیانبکات؟)) وتیان: بەڵێ. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەوە دامانە دەست سەعدی کوڕی موعاذ)) پێغەمبەری خوا ﷺ سەعدی کوڕی موعاذی ﷺ لە دەواری ئافرەتێکی هۆزی ئەسلەم دانابوو پێیاندەوت (رفیدە) لە ناو مزگەوتەکەی بۆئەوەی لەنزیکەوە چاودێریبکات، ئەو ئافرەتەش بریندارى تیمار و چارەسەر دەکرد بۆ ئەوکارەش خۆی تەرخانکردبوو کە خزمەتی هەموو موسوڵمانێك بکات کە پەکیکەوتبێت بەهۆی بریندارى غەزاوە][٢٧٩].

جولەکەکان خۆیاندا بەدەستەوە لەسەر ئەوەی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ حوکمیانبکات پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیدەرکرد کەچەکەکانیان کۆبکرێتەوە و [بخرێتە خانویەکەوە]، وە فەرمانیشیدەرکرد کەئەوانیش لەپشتەوە دەستیانببەستنەوە و بیانبەنە ماڵی ئوسامە و دایانبنێن. [لەگێڕانەوەیەکی تردا لە محمدی کوڕی مەسلەمەوە ﷺ دەفەرموێت: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ حوکمیدا بەسەر بەنی قورەیظەدا هۆزی ئەوس ئەوکارەیان بەلاوە ناخۆش بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ هەرماڵێك لەماڵی ئەوسیەکان دوو دیلی ناردبووە بۆ بەنی (حارثە)ش کە بەرەبابی من بوو ئەوانیش دوو دیلی نارد بوو)][٢٨٠].

پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بەشوێن سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ [کەسوکارەکەی سەعد چوونە خزمەتی و وەهێنایان خستیانە سەر پشتی گوێدرێژێك و پاڵپشتەکانیان بۆ دانا کەلە چەرم دروستکرابوو لەبەر ئەوەی سەعد پیاوێکی بەشانوشەوکەت و جوان بوو]، [سەعد] تەشریفی هێنا لەسەر گوێدرێژێکی ئەعرابی بوو کە گوایە کورتانەکەی لە ڕیشووی خورما بووە، [خستیانە سەر پشتی گوێدرێژەکە و خزم و کەسوکارەکەشی بەدەوریەوە بوون، پێیانوت: ئەی ئەبو عەمرو خۆت باش دەزانی

(٢٧٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٤/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٥/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٠/٤).

(٢٨٠)أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٣١/١٩)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٦٠): فيه ضعيف.

کە ئەوانە هاوپەیمانی خۆتبوون، وە دۆست و پشتیوانی پێشترت بوون وەخەڵکی (کینانە)ن، سەعدیش بەهیچ جۆرێك لاینەدەکردەوە بەلایاندا هەتا ئاوڕیشی لێ نەدەدانەوە کاتێك لەناوچەکەیان نزیکبوونەوە ڕوویکردە کەسوکاری و فەرمووی: کاتی ئەوە هاتووە کەمن گوێ بەکەس نەدەم وەلەبەر خودا لە لۆمەی لۆمەکاران نەترسم])(٢٨١).

پیاوێك لە بەنی عەبدولئەشهەل شوێنی کەوتبوو، لەخزمەتیدا دەڕۆیشت وەمافی بەنی قورەیظە و گەورەیی و چاکەی ئەوانی بیردەخستەوە، هاوپەیمانێتیەکەی ئەوانی دەخستە بەرچاو، کەئەوان لەجەنگی (بوعاث)دا دووچاری چ بەڵایەك بوون لەسەر تۆ، پێی فەرموو: ئەوان تۆیان هەڵبژاردووە لەناو هەموو خزموکەس و کارەکانت تکانلێدەکەم بەزەیی و سۆزو نەرمونیانیت بنوێنە بەرامبەریان پارێزگاری لەژیانیان بکە چونکە ئەوان جوانی و پشت وپەنا و ژمارەی زۆرن بۆ تۆ. دەفەرموێت: پیاوەکە هەر قسەی دەکردو زیاتر پێداگری دەکرد سەعدیش بەهیچ شێوەیەك لای نەدەکردەوە بەلایدا، هەتاکو لێیان نزیك بوونەوە، پیاوەکە وتی: ئەرێ ئاوڕێکمان لێنادەیتەوە لەسەر ئەو قسانەی لەگەڵم کردی لەبارەی بەنی قورەیظەوە؟ سەعد ﷺ فەرمووی: کاتی ئەوە هاتووە کە من لەبەر خوا لەلۆمەی لۆمەکاران نەترسم وەهیچ شتێك ڕێگر نەبێت لەئەوەی بۆ خودا دەیکەم، پیاوەکەش لێیجیابۆوە و بەجێیهێشت دوای ئەوەی [کەنا ئومێد بوو لەئەوەی کەبیانهێڵێتەوە وە فەرمانی مانەوەیان بدات] ئەو پیاوە هاتەوە لای کەسوکاری و پێیان وت: دەنگوباس چییە؟ ئەویش هەواڵی پێدان کە ئەو فەرمانی مانەوەیان نادات، هەروەها ئەوەشی پێوتن کە چۆن قسەی لەگەڵ کردووە وە سەعدیش چۆن وەڵامی داوەتەوە. [کاتێك سەعد لە پێغەمبەری خوا ﷺ دەرکەوت و [لەمزگەوت نزیك بووەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بە ئەنصاریەکان] ((هەستن بڕۆن بەدەم سەردارو [پیاو چاك] و خانە دانەکەتانەوە و دایگرن)) عومەر ﷺ فەرمووی: سەردار و گەورەمان هەر خودایە (عزّ وجل)، فەرمووی: ((دایبگرنە خوارەوە)) ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: [((سەعد

---

(٢٨١) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حديث حسن، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حديث حسن، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٣/٤): اسناده جيد، وحسّنه كل من الحافظ في (الفتح) (٤٣/١١)، والشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧).

ئەوان بۆ حوکمی تۆ هاتوونەتە دەرەوە)][٢٨٢] تۆش فەرمانبکە بەسەریاندا)). سەعد ﷺ فەرمووی: [خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ شایستەترن حوکمبکەن وە حوکمیان باشترە لە من، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((خودای گەورە فەرمانت پێدەکات کە ناوبژیوان بیت وە فەرمانیان بەسەر دابدەیت))][٢٨٣].

[بەنی قورەیظە یەخەی سەعدیان گرت هاوپەیمانێتی نێوانیان خستەوە یادی بۆ ئەوەی کە ئاگای لێیانبێت، سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ خۆی ڕزگارکرد لەدەستیان و بەرەو لای پێغەمبەری خوا ﷺ ئاوڕی دایەوە تا فەرمانیپێبکات، چاوەڕێیدەکرد تابزانێت بەچ شتێك فەرمانی لەسەرە کە حوکمبکات؟ دەیویست بڵێت: ڕازیت بەئەوەی من دادوەریتان بکەم][٢٨٤] ئەنصاریەکان هەستان و بەسەعدیان فەرموو: ئەی ئەبو عەمرو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی دۆست و هاوپەیمانەکانتی داوەتە دەست خۆت کەفەرمان بکەی بەسەریاندا، سەعد ﷺ فەرمووی: (کەواتە پابەندبن بەئەو بەڵێن و پەیمانەی کەبە خوداتان داوە ئایا حوکمی من بەسەریاندا جێبەجێ دەکرێت کاتێك فەرمانمدا بەسەریاندا؟ وتیان: بەڵێ. فەرمووی: بەسەر ئەو کەسەش کەلێرەیە؟ ئاماژەی کرد بۆ ئەو جێگەیەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لێی بوو وەك ڕێزو بەگەورە زانینێك بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ. پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: ((بەڵێ بەسەر ئێمەش دا جێبەجێدەکرێت)).

سەعد ﷺ فەرمووی: من فەرمان بەئەوە دەکەم کەپیاوەکانیان بکوژرێن وە ژن و منداڵەکانیشیان بەدیل بگیرێت وە ماڵ و سامانەکانیشیان دابەش بکرێت][٢٨٥]. [وەماڵ و موڵکیشیان بابۆ کۆچەریەکان بێت بەبێئەوەی بدرێت بەئەنصار] باسدەکەن کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: ((حوکمکردنەکەت پێکای و لە جێگەی خۆیبوو))، بە سەعدیشی ﷺ فەرموو: ((«لَقَدْ حَكَمْتَ فِيهِمْ بِحُكْمِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ [وَحُكْمِ رَسُولِهِ]))[٢٨٦] واتە: ((بەڕاستی بەحوکمی خودای پەروەردگار و [پێغەمبەرەکەی ﷺ] حوکمتکرد.

(٢٨٢) أخرجه: البخاري (٤١٢١، ٤٥٧١).

(٢٨٣) أنظر: (فتح الباري) (٥٢٤/٧).

(٢٨٤) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٣٦).

(٢٨٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٤/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٥/٢).

(٢٨٦) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حسن.

[کەلەسەرووی حەوت ئاسمانەوە حوکمی بەسەردا کردن))](٢٨٧).

ئیبنو ئیسحاق رحمه الله دەفەرموێت: [پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ داوایکرد کە بیانبەنەوە و هەموویانی بەندکرد لەماڵی زەینەبی کچی حارث ﷺ کە ئافرەتێکی ئەنصاری بوو پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی ڕۆیشت بۆ بازاڕی مەدینە و فەرمانیکرد و چەندین چاڵیان بۆ هەڵکەندن، ئینجا ناردی بەشوێنیاندا و هەموویان کوژران کە شەش سەد یان حەوت سەد کەس دەبوون ئەوەی بەزیاتر ئەژماری کردوون دەڵێت لەنێوان هەشت سەد بۆ نۆ سەد کەس دەبوون. لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە [کە چوار سەد کەس بوون](٢٨٨)](٢٨٩).

حوکمکردنەکەی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ بەسەر بەنی قورەیظەدا جێبەجێ کرا. ئیبنو ئیسحاق رحمه الله دەفەرموێت: (حویەیی کوڕی ئەخطەبی دووژمنی خودایان هێنا پۆشاکێکی سووریاوی لەبەردا بوو کە لەهەموو لایەکەوە شەقو شڕکرا بوو و زۆر بێکەڵکبوو بۆ ئەوەی سوودی لێنەبینرێت و کەس لەبەری نەکات دەستەکانی لەبن گەردنییەوە بەگوریسێك بەیەکەوە بەسترا بوو، [پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: ((خودا ڕسوا و سەرشۆڕی کردیت؟))] (٢٩٠)وتی: وەڵڵاهی هەرگیز لەدژایەتی کردنت پەشیمانییم لەئەوەش [کەسەرکەوتوویت بەسەرمدا]، [تەنها سەرزەنشتی خۆم دەکەم کە زیاتر بەربەرەکانیم نەکردیت و بەسەختی لەگەڵت نەجەنگاوم](٢٩١).

بەڵام هەر کەسێك خوا دووچاری شکستیبکات هەرژێر دەکەوێت، ئینجا ڕووی کردە خەڵکەکەو پێیوتن: ئەی خەڵکینە کاری خودا دەبێت بەسەرماندا تێپەڕێت

(٢٨٧) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٥٠٦/٢)، وقال الحافظ في (الفتح) (٥٢٦/٧): سنده مرسل.

(٢٨٨) أخرجه: احمد (٣٥٠/٣)، والنسائي (٤٨/٢)، والترمذي (١٥٨٢) ـ والحاكم (٤١٧/٤) وصححه، وابن حبان (٤٧٨٤) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال الحافظ (٥٢٧/٧): اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٢٨٧)، و (الارواء) ٥/ ٣٨).

(٢٨٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٩/٤) عن موسى بن عقبة واللفظ له، والزيادات لابن هشام (١٩٤/٣)، واحمد (٢٥٠٩٧)، والطبراني (الكبير) (٢٣١/١٩)، وعبدالرزاق (٩٧٣٧).

(٢٩٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٣٢٧)، عن عروة، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٥٦): مرسل وفيه ابن لهيعة وحديثه حسن.

(٢٩١) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤/٤، ٢٢) عن موسى بن عقبة.

چونکە ئەوە فەرمان و قەدەری خودایە لەسەر بەنی ئیسرائیلی نووسیوە گوێیمەدەنێ ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ [فەرمانی کرد ببرێتە ناوچەی بەردەڵانەکەی ئەو سەری مەدینەو..... لەئەوێ کوژرا][٢٩٢] لەگێڕانەوەیەکی تردا لە محمدی کوڕی سیرین ﷺ دەفەرموێت: (حویەیی کوڕی ئەخطەب پەیمانیدا بە پێغەمبەری خوا ﷺ: هیچ کەسێکی لەدژی هاننەدات و پشتیوانی کەس نەکات لەدژی ئەو خودای گەورەی کردە وەکیل لەسەر ئەو پەیمانە کە جێبەجێیدەکات، کاتێك غەزای بەنی قورەیظە ڕوویدا خۆی و کوڕەکەی بەدیل گیران و هێنایاننە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و پێی فەرموو: ((بەئەمەکبە بەرامبەر ئەوەی کەکردووتە بەئەوەکیل)). پاشان فەرمانیکرد خۆی و کوڕەکەی کوژران)[٢٩٣].

فەرمانەکەی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ جێبەجێکرا بەسەر ئەو کەسانەی کە پێگەیشتبوون و نیشانەی کامڵ بوونیان تێدا دەرکەوتبوو وەك مووی ڕیش و دامێن، عطیەی قورەیظی ﷺ دەفەرموێت: (من لەئەو کەسانەبووم کە لەبەر منداڵی وازیان لێهێنام لە گێرانەوەیەکی تردا: من لەناو دیلەکانی بەنی قورەیظەدا بووم سەیریان دەکردین هەر کەسێك ڕیش وسمێڵی هاتبووایە دەیانکوشت، وەهەرکەسێکیش ڕیش و سمێڵی نەهاتبووایە نەیاندەکوشت منیش لەئەوانە بووم کە هێشتا مووم لێنەهاتبوو لەبەر ئەوە نەیانکوشتم)[٢٩٤].

موسوڵمانان هیچ ئافرەتێکیان لە بەنی قورەیظە نەکوشت تەنها یەك ئافرەت نەبێت کە ناوی (بونانە) بوو هاوسەری حەسەنی قورەیظی بوو وەك تۆڵەکردنەوە کوشتیان چونکە دەستاڕێکی لە قەڵاکەوە بەردا بووەوە خوارەوە و بەر سەری خەلادی کوڕی سوەید کەوتبوو کوشتبووی، لە خاتوو عائیشەوە ﷺ دەفەرموێت: (هیچ ئافرەتێکیان

---

(٢٩٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٣٢٧) عن عروة و (٧/٦)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٣٩/٦): مرسل، وابن هشام (السيرة) (١٩٦/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٨٩/٢).

(٢٩٣) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٨٣) وقال محققه: مرسل واسناده صحيح.

(٢٩٤) أخرجه: احمد (٣١/٤)، وعبدالرزاق (المصنف) (١٨٧٤٢)، وابوداود (٤٤٠٤)، والطبراني (الكبير) (١٥١/١٧)، والحميدي (٨٨٨)، والترمذي (١٥٨٤)، والنسائي (١٥٥/٦)، وابن ماجة (٢٥٤١)، وقال الحافظ في (الاصابة) (٧٣٧٦): سنده حسن، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٢٨٨)، و (صحيح ابن ماجة) (٢٠٥٩)، وحسن اسناده الارناؤط ايضاً في (الزاد) (١٠٠/٣).

نەکوژرا تەنها یەکێکیان نەبێت، وەڵڵاهی ئەو لەلای من بوو قسەی لەگەڵدا دەکردم زۆر ڕووخۆش و دەموچاو بەپێکەنین بوو هەموو کات پێدەکەنی، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیکردبوو پیاوەکانیان بکوژرێن لەناو بازاڕەکەیان دا، کاتێك بانگیانکردن و وناویان هێنا وتیان: فلان ئافرەت لەکوێیە؟ وتی: وەڵڵاهی ئەوە بانگی من دەکەن. وتم: هاوار بۆ تۆ بۆچی بانگتدەکەن؟ وتی: بۆ کوشتن، وتم: لەبەرچی؟ وتی: لەبەر ڕووداوێك بەدەستی من ڕوویداوە (کوشتنی خەلاد). ئینجا هاتن و بردیان و کوشتیان وەڵڵاهی ئافرەتێکی ئەوەندە سادە و دڵخۆش و ڕووخۆش و دەم بە پێکەنین بوو هەرگیز لەبیرم ناچێتەوە کە چەند دڵخۆش و دەم بەپێکەنین بوو لە کاتێك دا کەدەیزانی دەکوژرێت)[٢٩٥].

ثابتی کوڕی قەیسی ئەنصاری ﷺ کە خەطیبی پێغەمبەر ﷺ بوو داوای لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد کەیەکێك لە جولەکەکانی پێبەخشێت کەناوی (زوبەیری کوڕی باطای قورەیظی بوو لەبەر ئەوەی چاکەیەکی بەسەریەوە بوو لەشەڕی (بوعاث) دەیویست پاداشتی بداتەوە بەهۆی ئەو بەخشینەیەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ بەداواکەی ڕازیبوو ئەم ڕووداوەش بە گێڕانەوەیەکی لاواز (ضعیف) گێڕدراوەتەوە تەنها بۆ زانیاریتان باسیدەکەین:

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (ثابتی کوڕی قەیسی کوڕی شەماس ﷺ هەروەك ئیبنو شیهاب زوهری بۆی باسکردم چووە لای زوبەیری کوڕی باطای قورەیظی..... زوبەیری چاکەیەکی سەردەمی نەفامی بەسەر ثابتی کوڕی قەیسەوە هەبوو..... لەجەنگی (بوعاث)دا بەدیل گیراو بەدەستی ئەو چارەنووسی کەوتە مەترسییەوە پاشان ئازادی کرد، ثابت کەهاتە لای زوبەیر پیاوێکی [کوێری] پیرو پەککەوتە بوو فەرمووی... ئایا من دەناسیتەوە؟ وتی: [ئایا هیچ کەسێك برای خۆی لەبیر دەکات و خۆی لێنەناس دەکات] [بەڵێ تۆ ثابتی کوڕی قەیسی]، ثابت وتی: [من ئەمڕۆ دەمەوێت پاداشتی ئەو ڕۆژەت بدەمەوە کەلەجەنگی (بوعاث)دا لەگەڵ مندا کردت].

(٢٩٥) أخرجه: احمد (٢٦٣٦٤) وقال محققه: اسناده حسن، وابو داود (٢٦٧١)، والبيهقي (الكبرى) (٨٢/٩)، والحاكم (٣٥/٣) وصححه على شرط مسلم، وابن هشام (السيرة) (١٩٧/٣) رقم (٧٤٠) وقال محققاه: اسناده حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٢٥)، والشيخ مقبل الوادعي في (الصحيح المسند) (١٥٧٦).

وتی: پیاوی بەخشندە و خاوەن ڕێز هەر بەخشندەیی لێچاوەڕێ دەکرێت و پاداشتی چاکەش هەر چاکەیە. پاشان ثابتی کوڕی قەیس چووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ [زوبەیر چاکەیەکی بەسەرمەوە هەیە لەڕۆژی (بوعاث)دا منی ئازاد کرد لەمەرگ، پێمخۆشە پاداشتی ئەو چاکەیەی بدەمەوە] بۆیە لەبەرمن ئازادی بکەو بەمنی ببەخشە [بابێتە پاداشتی ئەو کارەی]؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەوە بەخشیمان بەتۆ)) ثابت هاتەوە لای وە فەرمووی: کە پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی بەخشیوە بەمن منیش ئەوە ئازادم کردی ناتکوژین. ئەویش وتی: پیاوێکی پیری بەسالا چوو هیچ [پەلکێش و سەرۆککارێکی نەبێت] نەخێزان و منداڵ کەی پێویستی بەژیانە؟ دەفەرموێت: ثابت ڕۆیشتەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرموو: بەدایك و باوکمەوە بەقوربانتبم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هاوسەرو منداڵەکانیشی پێبەخشەوە بابۆی بگێڕمەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەوانیش بەخشران بەتۆ)) دەفەرموێت: ثابت هاتەوە لای و پێی فەرموو: پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵ و منداڵەکەشی بەخشی بەمن ئەوانیش دەگەڕێنەوە خزمەتت؟ وتی: [باخچەیەکی تازە دارخورمای بچووکم هەیە خۆم و ماڵ ومنداڵم بژێوی ژیانمان تەنها لەسەر ئەوەیە بێئەو ژیانم نییە]. ثابت گەڕایەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵەکەشی پێببەخشەوە داوای [باخە خورماکەی زوبەیری کرد ئەویش پێی بەخشییەوە]. فەرمووی: ((ئەویش دەبەخشینە تۆ)) ثابت هاتەوە لای و پێی فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵەکەتی بەمن بەخشییەوە ئەوە منیش دەیدەمەوە دەستخۆت [خودای گەورە خێرو بێری زۆری بەسەردا ڕژاندی]

[ئەوەتا پێغەمبەری خوا ﷺ خێزان و ماڵ و منداڵی گەڕاندەوە بۆت ئینجا موسوڵمان ببە لەهەموو شتێك بەتەواوی دەپارێزرێیت و سەلامەت دەبیت] وتی: ئەرێ ثابت کەعبی کوڕی ئەسەد چی بەسەر هات؟ فەرمووی: کوژرا وتی: ئەی گەورەی شار ودەشتودەر حویەیی کوڕی ئەخطەب چی بەسەر هاتووە؟ فەرمووی: ئەویش کوژرا. وتی: ئەی پێشەوا و هێرش بەرمان لەکاتی بەهێزیدا و پارێزەر و قەڵغانی ڕۆژی پشتهەڵکردن و شکستمان عەزالی کوڕی سموئال چی بەسەر هاتووە ؟ فەرمووی: ئەویش کوژراوە. وتی: ئەی دەوروبەری کۆڕو کۆبونەوەمان [(ناوی چەندین کەسی لەکەس و کاری خۆیبرد)] واتە بەنی کەعبی کوڕی قورەیظەو بەنی

عمروی کوڕی قورەیظە. فەرمووی: هەموویان کوژران و نەماون لەژیاندا [لەئەوانەیە خودای گەورە تۆی هێشتبێتەوە بۆ خێرو بەرەکەتێك بیەوێت هیدایەتت بدات بەرەو ئیسلام] وتی: ثابت من داوات لێ دەکەم [لەبەر خوا] بەئەو دەستانەی خۆت بمگەیەنە بە کەسوکار و هۆزەکەم، سوێند بەخوا ژیان لەدوای ئەوان هیچ خێر و خۆشییەکی تێدا نییە من ناتوانم خۆم ڕابگرم، بەخوا [ماوەی تێکردنی سەتڵێك ئاو لە حەوزێك دا هەتا نەگەم بە خۆشەویستەکانم وەنێوان من وبەیەکگەیشتنی خۆشەوستەکانم تەنها بەقەد بەتاڵ کردنەوەی ئەو سەتڵەیە]، [ثابت ئەوەی لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ باسکرد ئەویش فەرمانیکرد بە زوبەیری کوڕی عەوام ﷺ و کوشتی...] کاتێك ئەمە گەیشت بە ئەبو بەکری صدیق ﷺ کەوتویەتی هەتا بگەم بەخۆشەویستەکانم فەرمووی: وەڵڵاهی خوای گەورە دەیانگەیەنێت بەیەك لە ئاگری دۆزەخ بە نەمری و هەتا هەتایی تێیدا دەمێننەوە][٢٩٦].

کەسێکی تری بەنی قورەیظە کەناوی ڕیفاعی کوڕی سەموئال بوو پەنای بردەبەر سەلمی کچی قەیس کەیەکێك بوو لەخاڵۆژنەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەویش لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ تکای بۆ کرد و فەرمووی: (ئەی نێردراوی خوا بە دایکوباوکمەوە بەقوربانت بم ڕیفاعە بەمن ببەخشن بانگەشەی ئەوە دەکات کە نوێژ دەکات لەئەمەودوا گۆشتی وشتریش دەخوات (پێغەمبەری خوا ﷺ ژیانی پاراستو بەخشی بەئەو)[٢٩٧].

دابەشکردنی دەستکەوتەکان

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ دەستیکرد بەدابەشکردنی موڵکوماڵی بەنی قورەیظە و خێزان و منداڵەکانیشیان بەسەر موسوڵمانەکاندا دابەشکرد، بۆ زانیاری لەئەو ڕۆژەدا بەشی ئەسپسوارو پیادەی جیاکردۆتەوە و پێنج یەکی بۆ (بیت المال) لێدەرهێناوە، بۆ هەر سوارچاکێك سێ بەشی داناوە، دووبەش بۆ

(٢٩٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٨/٣) (٧٤١) وقال محققه: اسناده ضعيف لانه مرسل، والطبراني (الاوسط) (٨٢٢٦) وقال محققه: اسناده ضعيف فيه موسى بن عبيدة ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٢٣/٤) عن موسى بن عقبة. واللفظ لابن اسحاق والزيادات للطبراني والبيهقي.

(٢٩٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٩٩/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٩١/٢).

ئەسپەکەی و بەشێکیش بۆ خاوەنەکەی، بۆ پیادەش بەشێکی دانا. لە غەزای بەنی قورەیظەدا موسوڵمانان سی و شەش ئەسپسواریان لەگەڵدا بوو، ئەمەش یەکەم جاربوو کە دەستکەوت بەشکردن پێوانەی تێدا ئەنجامدرا بێت وپێنج یەکی لێجیاکرایەوە بۆ (بیت المال) بەهەمان شێوەی پێشوو هەروەك لەئەوەو پێش پێغەمبەری خوا ﷺ بەڕێو شوێنی تایبەت دابەشیدەکرد ئەو ڕێو شوێنەشمان لە غەزوەکاندا باسکرد، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ ژن و منداڵەکانی بەنی قورەیظەی بەسەعدی کوڕی زەیدی ئەنصاری لەبەنی عەبدولئەشهەلدا نارد بۆ خاکی نەجد تالەئەوێدا بیانفرۆشێت و پارەکەشیان چەك و ئەسپی جەنگی پێبکڕێت)[٢٩٨].

ئیمامی شافعی ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ ژن و منداڵی بەنی قوڕیظەی گرت و بە موشریکەکانی فرۆشتن، جابری کوڕی عەبدوڕەحمان ئەبو شەحمی یەهودی کە پیرێژنێك و منداڵەکانی هەبوو هەموویانی کڕی لە پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەی مایەوە لەژنو منداڵەکانیان کردیە سێ بەشەوە بەشێکی نارد بۆ (توهامە) بەشێکی تریشی بۆ (نجد) وەبەشێکی تریش بۆ ڕێگای شام بوو، فرۆشتی بە ئەسپ و چەك و وشتر)[٢٩٩].

ماڵو خانووەکانیشیان بووە موڵکی کۆچکردووەکان بەبڕیاری یەکلاکەرەوەی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ لە حەمیدی کوڕی هیلال ﷺ دەفەرموێت: ((سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ فەرمانیکرد کە ماڵوموڵك وخانووەکانیان بۆ کۆچکەرەکان بێت بێئەوەی بدرێتە ئەنصارییەکان ئەوانیش (واتە: ئەنصارییەکان) سەرزەنشتیانکرد لەسەر ئەو بڕیارە ئەویش بە کۆچکەرەکانی فەرموو: (من پێمخۆش بوو ئێوە نەچنەوە جێگای ئەوان و پێویستتان پێیاننەبێت)[٣٠٠]. ڕەیحانەی کچی عەمروی قورەیظی کەوتە بەشی پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمان بوو[٣٠١]. بار و گوزەرانی موسوڵمانەکان ڕووی لەباشیکرد بەهۆی فەتحکردنی قەڵاکانی بەنی قورەیظەوە هەروەك خاتوو عائیشە ﷺ دەفەرموێت: (هەرکەسێك قسەتان بۆ بکات لە بارەی ئێمەوە کە ئێمە تێرمان

(٢٩٨) نفس المصدر السابق.

(٢٩٩) أنظر: (السنن الكبرى) للبيهقي (١٢٨/٩).

(٣٠٠) أخرجه: ابن سعد (٥٠٦/٢)، وقال الحافظ في (الفتح) (٥٢٦/٧): مرسل.

(٣٠١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٠٠/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٩٢/٢).

خواردوە لە خورما ئەوە درۆتان لەگەڵ دەکات، کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ فەتحی بەنی نەضیر و قورەیظەی کرد ئەوسا هەندێك خورماو ڕۆنە کەرەمان دەستکەوت)[٣٠٢].

هەندێك لە کۆچکردووەکان ئەو باخچە دارخورما وشتانەی خواستبوویان لە ئەنصاریەکان گەڕاندیانەوە بۆیان لەبەر باشبوونی گوزەرانیان هەروەك ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (پیاوێك لە ئەنصارییەکان چەندین دارخورمای لە زەویەکەی خۆی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دانابوو هەتا بەنی قورەیظە و نەضیری فەتحکرد و پاشان دەرووی لێکرایەوە ئەوەی کە کابرا پێیبەخشیبوو بۆی گەڕاندەوە ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: من کەس و کارم فەرمانیانپێکردم بچمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و داوای ئەو شتانەی لێبکەمەوە کە کەسوکارم داویانەتێ ئەگەر هەمووی نەکرا با هەندێکیمان بداتەوە، پێغەمبەری خواش ﷺ ئەوەی دابوویە ئوم ئەیمەن، من چوومە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەوەی پێدامەوە، ئینجا دایکی ئەیمەن هاتەوە پۆشاکەکەی لە گەردنم ئاڵاند و فەرمووی: وەڵڵاهی ئەوشتانەتان نادەمەوە دوای ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ بە منی بەخشی، پێغەمبەری خواش ﷺ پێی فەرموو: (ئەی دایکی ئەیمەن ئەوە واز لێبهێنە ئەوەندە و ئەوەندە بۆ تۆ) وتی: نەخێر نایدەمەوە بەئەوزاتەی کە بێجگە لەئەو هیچ پەرستراوێکیتر نییە، هەر بەئەو جۆرە بۆی زیاد دەکرد ئەویش هەروای دەفەرموو هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ دەئەوەندەی پێبەخشی ئینجا ڕازیبوو)[٣٠٣].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە پێنج یەك و بەشی تایبەتی خۆی لە بەنی قورەیظە بەشی هەموو ئەنصارییەکانی لێدا. ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەفەرموێت: (خەڵکێك لەئەنصاریەکان لەکاتی فەتح کردنی بەنی قورەیظەدا داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد کە پێیان ببەخشێت)[٣٠٤]. هەرکەسێك لەئەوان داوای لێدەکرد پێیدەبەخشی هەتا هەرچی لەلای هەبوو تەواوبوو هیچی نەما ئینجا فەرمووی پێیان لەئەو کاتەدا کە هەموو شتێکی بەدەستی خۆی بەخشی و هیچی بەدەستەوە نەما: ((مَا يَكُونُ عِنْدِي مِنْ خَيْرٍ لَا أَدَّخِرُهُ عَنْكُمْ، وَإِنَّهُ مَنْ يَسْتَعْفِفْ يُعِفَّهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَتَصَبَّرْ يُصَبِّرْهُ اللَّهُ، وَمَنْ يَسْتَغْنِ يُغْنِهِ

(٣٠٢) أخرجه: ابن حبان (٦٨٤) وقال محققه: اسناده قوي.

(٣٠٣) أخرجه: البخاري (٤١٢٠، ٣١٢٨)، ومسلم (٤٥٧٩) واللفظ له.

(٣٠٤) أخرجه: البزار (٣٧٥٢) وانظر: فتح الباري (٣٦٧/١١).

اللَّهُ، وَلَنْ تُعْطُوا عَطَاءً خَيرًا وأوْسعَ مِن الصَّبْرِ))[٣٠٥] واتە: ((هەرچییەك لە چاكەو خێر لەلام بوو بێت لەئێوەم نەشاردووەتەوە، هەركەسێك خۆی بە پاكی ڕابگرێت وە دەست لە شتێك هەڵبگرێت كە مافی ئەوی پێوە نییە خودا بە پاكی ڕایدەگرێت، و هەر كەسێك دان بەخۆی دا بگرێت و ئارامبگرێت خودا ئارامگرو ڕاوەستاوی دەكات، هەركەسێك دەستهەڵگرێت لەداواكردنی خەڵك خودا دەوڵەمەندی دەكات، هیچ بەخشین و چاكەیەك نەبەخشراوە چاكتربێت لە ئارامگرتن)).

بەئەم جۆرەی باسكرا حوكمی سەعدی كوری موعاذ ﷺ جێبەجێكرا بەسەر جولەكەكانی بەنی قورەیظە، ئەوە سزایەكی دادپەروەرانەیە بۆ هەركەسێك بیەوێت ناپاكی وستەم و پەیمانشكێنی بكات و خیانەت لە موسوڵمانان بكات و پاشقولیان لێبگرێت، گیانی خۆیان خستە بەرمەترسی كوشتن و ماڵ و سامانیشیان دەستی بەسەردا گیراو ژن و منداڵەكانیشیان كران بە كۆیلە لە پاداشتی كارەكانیان. پیاوانی بەنی قورەیظە تاوانباری جەنگ بوون چونكە پەیمانیان شكاند و هەڵیان وەشاندەوە و پاڵیاندایە لای دووژمنەكانی خوا و پێغەمبەری خوا ﷺ وە كەوتنە هاوكاری و یارمەتیدانیان لە گۆڕەپانی ئەو جەنگەی كە هەڵگیرسابوو بە فیتی ئەوان لە نێوان موسوڵمانەكان و ئەحزابدا، ئەو پەیمانشكێنییەیان ناپاكییەكی گەورەبوو كەهیچ سزایەك هاوشان ودادپەروەرانەتر نەبوو لە كوشتن ئەوە هاوكات دەقاو دەقی شەریعەت و ڕێسای خۆشیان بوو: هەروەك لە (سفير التثنية) دا هاتووە: (كاتێك لە شارێك نزیك دەبیتەوە بۆئەوەی جەنگی تێدا بكەیت ئەوكات بانگیانبكە بۆ ئاشتی و دانووستان، ئەگەر وەڵامیان دایەوە بۆ سوڵحكردن ئەوە فەتحدەكرێت بۆت، هەموو ئەو خەڵكەی تێدایە دەبێتە ژێر دەستەی تۆ و هۆگرت دەبن و دەبنە كۆیلەی تۆ، وەئەگەر ئاشتەواییان لەگەڵ نەكردیت وەجەنگیان لەگەڵ كردیت ئەوە گەمارۆیان بدە ئەگەر پەروەردگارت دەسەڵاتی پێدای ئەوە هەموو نێرینەكانیان بە شمشێری سەرببڕە بكوژە، ژن و منداڵ و مەڕو ماڵاتیشیان هەرچی لەناو شارەكەشیاندایە هەموو دەستكەوتی خۆتە، تۆش لە غەنیمەی دەستكەوتی دووژمنەكانت دەخۆیت كە پەروەردگارت بەهێز و دەستەڵاتی ئەوەی پێبەخشیت)[٣٠٦].

---

(٣٠٥) أخرجه: البخاري (٦٤٧٠).

(٣٠٦) أنظر: (السيرة) للندوي ص: ٢٦٣.

کۆچیدوای سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ

لەئەمەو پێش باسمانکرد کە سەعدی کوڕی مەعاذ ﷺ بەهۆی تیری یەکێك لە موشریکەکانەوە شانیپێکراو بریندارببوو بەسەختی، پێغەمبەری خوا ﷺ داخیکرد و خوێنی برینەکەی وەستایەوە، وەسەعدیش لە خوا پاڕایەوە کە بیهێڵێتەوە و نەمرێت هەتا چاوی ڕۆشندەبێت بە ڕیسوا بوونی بەنی قورەیظە، کاتێك کۆمەڵی موشریکەکان ڕۆیشتنەوە و مەیدانیان چۆڵکرد، موسوڵمانان گەمارۆی قەڵای بەنی قورەیظەیاندا بۆ دواجار جولەکەکان ڕازیبوون کە بێنەخوارەوە لەسەر ئەوەی سەعد ﷺ حوکمیان بکات، چونکە سەعد هاوپەیمانیان بوو لەسەردەمی نەفامیدا ئەوان تکایان وابوو بەسۆز و بەزەیی بێت بەرامبەریان وچاکەیان لەگەڵدا بکات و ئاوڕێکی پڕ بەزەییان لێبداتەوە ئەوان نەیاندەزانی لە هەموو دروستکراوەکانی خوای گەورە زیاتر ڕقی لێیانە و تورەیە لەبەر ئەوەی باوەڕدارێکی ڕاستەقینە بوو، سەعدیان هێنا لەناو ئەو دەوارەی کە لەناو مزگەوتدا بەفەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی هەڵدرابوو بۆ ئەوەی سەری لێبدات و لە نزیکەوە ئاگای لێبێت. هێنایان بۆلای بەنی قورەیظە و فەرمانیکرد بەکوشتنی پیاوە چەك هەڵگرەکانیان وە بە دیلگرتنی ژن ومنداڵەکانیان، بەئەمەش خوای گەورە چاوی ڕوونکردەوە و شیفای دڵودەروونیدا بە ئەو ڕیسواییەی کە بەسەر بەنی قوڕیظەی داهێنا وبەچاوی خۆی بینی، پاشان گەڕایەوە بۆ ناو ڕەشماڵەکەی لەناو مزگەوتی مەدینە و نزایکرد و پاڕایەوە لە خوا کەبرینەکەی دووچاری خوێن بەربوون بکات بۆ ئەوەی پلەی شەهیدی پێببەخشرێت خوای گەورە نزاکەی گیراکرد و برینەکەی کولایەوە و خوێنی لەئەو شەوەدا نەوەستایەوە هەتا گیانی پاکی سپارد ﷺ)(٣٠٧).

ئەم ڕوداوەی کۆچیدوایی سەعد ﷺ لە چەندین گێرانەوەدا هاتووە هەریەکەیان لایەنێك لە لایەنەکانی ڕوداوەکەی باسکردووە دوای کۆکردنەوە و ڕێکخستنی ڕوداوەکە تەواو ڕوون و ئاشکرا دەبێت بەئەم شێوەی خوارەوەیە:

لە خاتوو عائیشە ﷺ دەفەرموێت: ([سەعد ﷺ لەغەزای خەندەق دا شانی بەتیر پێکرا شادەماری شانی گرتبوو. پێغەمبەری خواش ﷺ دەوارێکی لەناو مزگەوتدا

---

(٣٠٧) أنظر: (البداية) (لابن كثير (١٢٧/٤)).

بۆ هەڵدا [کە پێیدەوترا خێمەی (رفیدة)] بۆ ئەوەی سەردانیبکات و لەنزیکەوە ئاگاداری بێت])[٣٠٨]. [ڕوفەیدەی ئەسلەمی ئەو ئافرەتە بوو کەتیماری بریندارەکانی دەکرد پێغەمبەری خوا ﷺ هەرکاتێك بەلای سەعدا تێدەپەڕی ئەگەر ئێوارە بووایە دەیفەرموو: ئەمڕۆت چۆن بەسەر برد؟ ئەگەر بەیانی بووایە دەیفەرموو: ئەمشەوت چۆن بەسەر برد؟ ئەویش دەنگوباسی خۆی پێدەوت])[٣٠٩]. لەگێرانەوەیەکی تردا لە پیاوێکی ئەنصارییەوە دەڵێت: (کاتێك سەعدی کوڕی موعاذ لە بەنی قورەیظە پێکراو گەڕایەوە خوێنی دەستی یان شانی، بەربوو ئەمە گەیشتەوە بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ چەند کەسێك چوون بۆ لای و سەری کردە سەر ڕانی فەرمووی: ((اللَّهُمَّ إِنَّ سَعْدًا قَدْ جَاهَدَ فِي سَبِيلِكَ، وَصَدَّقَ رُسُلَكَ وَقَضَى الَّذِي عَلَيْهِ، فَاقْبَلْ رُوحَهُ بِخَيْرِ مَا تَقَبَّلْتَ بِهِ الْأَرْوَاحَ))[٣١٠]. واتە: ((خوایە سەعد لەپێناوی ڕێگەی تۆدا جیهادی کردووە پێغەمبەرەکەتی بەڕاست زانی، ئەو ئەرکەی لەسەریبوو ئەنجامیدا تۆش ڕۆحەکەی وەرگرە بە باشترین شێوازی ڕۆحوەرگرتن)).

دواتر برینەکەی هەراسانیکرد بۆیە گواستیەوە بۆ ناو کەسوکاری خۆی لەناو ماڵەکانی خۆیان لە عەبدولئەشهەل][٣١١]. [پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی سەردانی سەعدی دەکرد بۆئەوەی لەنزیکەوە ئاگاداربێت و پێی دەفەرموو: ((جَزَاكَ اللَّهُ خَيْرًا مِنْ سَيِّدِ قَوْمٍ فَقَدْ صَدَقْتَ اللَّهَ مَا وَعَدْتَهُ وَاللَّهُ صَادِقُكَ مَا وَعَدَكَ)). واتە: ((خوای گەورە بە باشترین شێوە پاداشتتبداتەوە ئەی گەورە و سەرداری هۆزەکەت، بەڕاستی تۆ لەئەو بەڵێنەی کە داتبە خوا ڕاستتکرد و بەجێتهێنا، خوای گەورەش بەڕاستی بەڵێنی خۆی لەگەڵ تۆدا دەباتە سەر))][٣١٢].

---

(٣٠٨) أخرجه: احمد (٥٦/٦)، والبخاري (٤٦٣)، ومسلم (١٧٦٩).

(٣٠٩) أخرجه: احمد (الفضائل) (١٤٨٩)، والبخاري (الادب المفرد) (١١٥٨)، والحاكم (٢٠٥/٣)، وابن سعد (٤٢٧/٣) واللفظ له، وصحح اسناده الحافظ في (الاصابة) (٣٠٣/٤)، والشيخ الالباني في (الصحيحة) (١١٥٨) و (صحيح الادب المفرد) (٨٥٩).

(٣١٠) أخرجه: احمد (فضائل الصحابة) (١٤٩٩) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٣١١) أخرجه: ابن سعد (٤٢٧/٣)، وصححه الشيخ في (الصحيحة) (١١٥٨).

(٣١٢) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (١٩٧٨٤) وقال محققه: اسناده حسن مرسل، وابن سعد (٤٢٩/٣)، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٤٦٨): رجاله ثقات.

کاتێك بڕیاردان لەسەر بەنی قورەیظە کۆتایی پێهات سەعد ﷺ گەڕایەوە ناو خێمەکەی خۆی [برینەکەش چاکبووە وە هەتا وایلێهات تەنها قەتماغەی وەك ڕوپۆشێك پێوە مابوو لە گێڕانەوەیەکی تردا برینەکەی بەئەندازەی دەنکە نۆکێك مابوو](٣١٣). [پاشان سەعد ﷺ کەوتە نزاکردن و پاڕانەوە لە خوا و فەرمووی: (خوایە گیان تۆ دەزانی هیچ کەسێك نییە لە من زیاتر پێیخۆش بێت لە پێناوی تۆدا جیهاد بکات لەگەڵ خەڵکێك کە پێغەمبەرەکەتیان بەدرۆ خستووەتەوە لەشاری خۆی وەدەریان ناوە شەڕیان لەگەڵ بەرپاکردووە و ئەوەی بۆیان کرابێت بەرامبەری دریغیاننەکردووە، ئەی خوایە من وای بۆ دەچم کە جەنگکردن لەنێوان [ئێمە و ئەواندا کۆتایی پێهاتووە و نەماوە]. ئەگەر جەنگێك ماوە لەگەڵ قورەیش ئەوە بمهێڵەوە تاکو جیهاد بکەم لەدژیان، وەئەگەر جەنگ لەنێوانیشمان کۆتاییپێهاتووە ئەوا برینەکەم بکولێنەوە و بیکەرە هۆی مردنم [ئەوە بوو هەر لەئەو شەوەدا](٣١٤) برینەکەی کولایەوە و خوێنیبەربوو](٣١٥). [ئەو لەئەوشەوەدا ڕاکشابوو وە کەس پێینەزانیبوو برینەکەشی خوێنی لێنەوەستا هەتا کۆچی دوایی کردبوو](٣١٦).

[خوێنی برینەکەی ڕۆیشتبوو تا چوو بووە ناو خێمەکەی تەنیشتیان کە ڕوفەیدەی تێدابوو، ئەویش فەرمووی: ئەی خەڵکی ناو ئەو خێمەیە ئەی خەڵکی ناو ئەو خێمەیە ئەوە چییە لای ئێوە دێتە خوارەوە بۆ لامان؟ تەماشایانکرد ئەوە خوێنی برینەکەی سەعدە بەربووە دواجار گیانیسپارد ﷺ](٣١٧). کاتێك خۆر ئاوابوو پێغەمبەری خوا ﷺ [نووست جوبرائیل ﷺ هاتە خزمەتی.... فەرمووی: ئەوە کێ بوو لە ئومەتەکەت ئەمشەو کۆچی دوایی کرد دەرگاکانی ئاسمانی بۆ خرایە سەرپشت و عەرشی خوای بۆ هاتە لەرزین](٣١٨). وە خەڵکی ئاسمان بە مردنەکەی

(٣١٣) أخرجه: احمد (١٤١/٦)، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حسن، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٣/٤): اسناده جيد، وقال الحافظ في (الفتح) (٢٧٤/١): اسناده صحيح، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧).

(٣١٤) أخرجه: البخاري (٤١١٧، ٤١٢٢)، ومسلم (١٧٦٩)، وابو داود (٣٠٨٥)، والنسائي (٤٥/٢).

(٣١٥) في رواية حميد بن هلال قال: انه مرّت عنزٌ وهو مضطجعٌ فاصاب ظلفها موضع الجرح فانفجر حتى مات. اخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٢٧/٣) وهي رواية مرسلة.

(٣١٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٣٢٧) عن عروة، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٥٦): مرسل وفيه ابن لهيعة.

(٣١٧) أخرجه: البخاري (٤١١٧، ٤١٢٢)، ومسلم (١٧٦٩)، وابوداود (٣٠٨٥)، والنسائي (٤٥/٢).

(٣١٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٠٦/٣) والبيهقي (الدلائل) (٢٩/٤).

گەشانەوە! فەرمووی: ((بەدڵنیاییەوە ئەوە دەبێت سەعد بێت چونکە ئەو ئێوارە حاڵی پەرێشانبوو))[(٣١٩)]. [پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێنا هەر وەك جبرائیل ؑ پرسیاری کردبوو] فەرمووی: ((سەعد چی بەسەر هاتووە؟)) فەرموویان ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو گیانیسپارد، [کەسوکارەکەی هاتن هەڵیانگرت وبردیانەوە] بۆ ناو ماڵ و حاڵی خۆیان، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بەیانی ئەنجامدا [ڕۆیشت و ئێمەش لە خزمەتیدا دەرچووین زۆر بە گورجی و خێرایی هەنگاوی دەنا هەتا هەموولاکانی نەعلەکانی بچڕا، وە عەباکانمان لەشان کەوتە خوارەوە، هاوەڵان سکاڵای ئەوەیان بردە خزمەتی و فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ماندووت کردین بە ڕۆیشتنە خێراکەت؟ لە وەڵام دا فەرمووی: ((إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَسْبِقَنَا الْمَلَائِكَةُ إِلَيْهِ فَتَغْسِلُهُ كَمَا غَسَلَتْ حَنْظَلَةَ)) واتە: ((لەئەوە دەترسم فریشتەکان زوتر لە ئێمە بگەنە لای و بیشۆن هەروەك حەنظەلەیان ؓ شۆرد)). (حەنظەلەی کوڕی ئەبو عامیر ؓ لە غەزای ئوحود شەهیدکرا جەنابەتی لەسەر بوو بۆیە فریشتەکان شۆردیان).

کە پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە ماڵی سەعد ؓ بینی شۆردرابوو، دایکی بۆی دەگریا و دەیفەرموو: ئەی دایکت نەژی سەعد ئەی خاوەن نەبەردی و جوامێری وکۆڵنەدان. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((كُلُّ نَائِحَةٍ تَكْذِبُ إِلَّا أُمَّ سَعْدٍ))[(٣٢٠)] واتە: ((هەموو شیوەن

(٣١٩) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٥٢) وقال محققه: اسناده حسن مرسل، وابن سعد (٤٢٣/٣)، واحمد (الفضائل) (١٤٨٩)، والحاكم (٢٠٥/٣).

(٣٢٠) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٤٢٧/٣)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١١٥٨). لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەسمائی کچی یەزید دەفەرموێت: [لما خرج بجنازة سعد صاحت امه فقال لها رسول الله ﷺ ((الا يرقأ دمعك ويذهب حُزنك فان ابنك أول من ضحك الله له وأهتز له العرش))] واتە: (کاتێك تەرمی سەعدیان برد دایکی هاواری لێ هەڵسا بەکوڵ بۆی دەگریا پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((خەفەتی بۆ مەخۆ و فرمێسکت بسڕە کوڕەکەت یەکەم کەسە کە خودای گەورە بەڕوویەوە پێکەنیوە و عەرشی بۆی هاتۆتە لەرزین))...... وهو حديث ضعيف أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٩٨٤)، واحمد (٢٧٥٨) وقال محققه: اسناده ضعيف واحمد (الفضائل) (١٥٠٠)، والطبراني (الكبير) (٥٣٤٤)، والحاكم (٢٠٦/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وابن خزيمة (التوحيد) (٥٠٨) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن ابي حاتم (السنة) (٥٩٩) وقال محققه الشيخ الالباني: اسناده ضعيف. لەگێڕانەوەیەکی تردا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بەدایکی سەعد بڵێن: ((لاتزيدي على هذا كان والله ما علمت حازماً وفي امر الله قوياً)) ((لەمەوە زیاتر مەڵێ وەڵاهی لەئەو کۆڵنەدەرترو ڕاستترم لەجێبەجێ کردنی فەرمانی خودا نەبینیوە)) اخرجه: الطبراني (٢٠٨٧)، وقال

و لاواندنەوەیەك بۆ مردوو درۆیە تەنها لاواندنەوەی دایکی سەعد نەبێت))]. [لە چەندین گێڕانەوەدا ئەوە بەرچاو دەکەوێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ تەرمەکەی گەڕاوەتەوە مزگەوت ز خۆی و هاوەڵانی نوێژیان لەسەر کردووە]، [خاتوو عائیشە رضي الله عنها دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر تەرمەکەی ئامادەبوو سوێند بەئەوزاتەی گیانی منی بەدەستە من گریانی ئەبوبەکر و عومەرم لێکجیادەکردەوە ئەوان هەروەك ئەو ئایەتەی خودابوون کە دەفەرموێت: ﴿ ....رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ...﴾ (الفتح) پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك خەفەتێکی دەبوو ڕیشیخۆی دەگرت)[٣٢١].

ئەنەس رضي الله عنه دەفەرموێت: [پێغەمبەری خوا ﷺ لەئەو کاتەدا کە تەرمی سەعدیان رضي الله عنه دانا بوو فەرمووی: ((اهْتَزَّ عَرْشُ الرَّحْمَنِ لِمَوْتِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ))[٣٢٢] واتە: ((عەرشی خوای بەخشندە هاتە لەرزین بۆ مردنی سەعدی کوڕی موعاذ رضي الله عنه))]. دووڕووەکان دەستیانگرتبوو بەتەرمەکەی سەعد رضي الله عنه کاتێك هەڵیانگرتبوو وتیان: سەعد لەبەر ئەو حوکمەی کە لەبارەی بەنی قورەیظەوە دابووی ئاوهایە، وتیان: ئای چەند سوکە؟ ئەو وتانەیان گەیشتەوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: [((لا إِنَّمَا كَانَتْ تَحْمِلُهُ الْمَلائِكَةُ مَعَهُمْ))[٣٢٣] واتە: ((نا ئەوە لەبەر ئەوەیە کە فریشتەکان لەگەڵیاندا هەڵیانگرتووە))]. لە گێڕانەوەیەکی تردا: [((وَلَكِن الْمَلَائِكَة تحملته)) واتە: ((بەڵام فریشتەکان هەڵیان

الحافظ (الاصابة) (٣٨/٢): اسناده ضعيف.

(٣٢١) أخرجه: احمد (٢٥٠٩٧) وقال محققه: حسن، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧). لەگێرانەوەیەکی تردا لە خاتوو عائیشەوە رضي الله عنها دەفەرموێت: (ان رسول الله ﷺ كان اذا اهمه شيءٌ اخذ بلحيته..) واتە: ((کە پێغەمبەری خودا ﷺ خەمێکی هەبووایە لەسەر شتێك ڕیشی موبارەکی دەگرت)). أخرجه: البخاري (٣٢٤٨)، ومسلم (٢٤٦٩)، وابن حبان (٦٤٣٩). لەگێرانەوەیەکی تردا عائیشە رضي الله عنها دەفەرموێت: (كان رسول الله ﷺ اذا اشتد وجده اكثر من مس لحيته الكريمة) واتە: ((پێغەمبەری خودا ﷺ کەخەفەتی لەسەر شتێك زیادی دەکرد زیاتر دەستی لەڕیشی موبارەکی دەدا)) اخرجه: ابو الشيخ (اخلاق النبي ﷺ) رقم (١٥٧) وقال محققه: حسن الاسناد، وكذا قال الحافظ العراقي في (تخريج الاحياء) (٣٧٨/٢): اسناده حسن.

(٣٢٢) أخرجه: البخاري (٣٨٣).

(٣٢٣) أخرجه: احمد (٢٣٤/٣)، ومسلم (٢٤٦٧)، وابن ماجة (١٥/١)، والترمذي (٣٨٤٩)، والحاكم (٢٠٧/٣)، وابن حبان (٧٠٢٩-٧٠٣٠) وقال محققه: حديث صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٣٠٢٤)، و (الصحيحة) (١٤٩/٣).

گرتبوو))[٣٢٤]. [...خەڵکەکە فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هیچ تەرمێکمان هەڵنەگرتووە سوکتربێت بەلامانەوە لەتەرمی سەعد ﷺ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَا يَمْنَعُهُ أَنْ يَخِفَّ وَقَدْ هَبَطَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ كَذَا وَكَذَا، لَمْ يَهْبِطُوا قَبْلَ يَوْمِهِم، قَدْ حَمَلُوهُ مَعَكُم))[٣٢٥] واتە: ((تەرمەکەی بۆ کێشی سوکنەبێت لەکاتێکدا ئەوەندە و ئەوەندە فریشتە دابەزیون کە پێشتر ئەوەندە دانەبەزیون ئەوان لەگەڵتان هەڵیانگرتووە))].

[جابر ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی لەسەر کرد و ئێمەش دواتر خستمانە گۆڕەکەیەوە و خۆڵمانکردە سەر و ڕێکمانخست بۆ ماوەیەکی درێژ پێغەمبەری خوا ﷺ (سُبْحَانَ اللَّهِ)ی وت وخەڵکەکەش وتیانەوە پاشان (اللَّهُ أَكْبَرُ)ی فەرموو خەڵکەکەش وتیانەوە ئینجا وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆچی لەئەو کاتەدا (سُبْحَانَ اللَّهِ)ت وت؟ فەرمووی: ((لَقَدْ تَضَايَقَ على هَذَا العَبْد الصَّالح قَبره حَتَّى فرج اللَّهُ عَنْهُ)) واتە: ((گۆڕەکە تەسکبووە وە لەسەر ئەو بەندە صالحە و گۆڕەوشاردرا هەتا خوای گەورە دەرووی لێکردەوە))][٣٢٦].

لە گێڕانەوەیەکی تردا فەرمووی: ((هذا (الرجل الصالح) الَّذِي تَحَرَّكَ لَهُ الْعَرْشُ، وَفُتِحَتْ لَهُ أَبْوَابُ السَّمَاءِ، وَشَهِدَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ مِنِ الْمَلَائِكَةِ، لَقَدْ ضُمَّ ضَمَّةً، ثُمَّ فُرِّجَ عَنْهُ))[٣٢٧] واتە: ((ئەو بەندە چاکەی خوا کە عەرش بۆی هاتە لەرزین و دەرگاکانی ئاسمانی بۆ خرایە سەرپشت و حەفتا هەزار فریشتە ئامادەی بەڕێکردنی تەرمەکەی بوون، گۆڕە وشارێك درا چۆن گۆڕە وشارێك پاشان دەرووی لێکرایەوە و ڕزگاریبوو)).

لە گێڕانەوەیەکی تردا فەرمووی: ((لَقَدْ نَزَلَ لِمَوْتِ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَكٍ مَا وَطِئُوا الْأَرْضَ قَبْلَهَا وَقَالَ حِينَ دُفِنَ: سُبْحَانَ اللَّهِ لَوِ انْفَلَتَ أَحَدٌ مِنْ ضَغْطَةِ الْقَبْرِ لَانْفَلَتَ مِنْهَا سَعْدٌ

---

(٣٢٤) أخرجه: احمد (٢٣٤/٦)، وابن حبان (٧٠٢٨) وقال محققه: حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٦٧).

(٣٢٥) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٤٢٧/٣)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١١٥٨).

(٣٢٦) أخرجه: احمد (١٥٠٢٩) وقال محققه: اسناده حسن، والطبراني (الكبير) (٥٣٤٦)، والحاكم (٢٠٦/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٢٩/٤) وفي (اثبات عذاب القبر) (١١٣).

(٣٢٧) أخرجه: احمد (٣٢٧/٣)، والنسائي (١٠٠/٤)، وابن حبان (٧٠٣٣): وقال محققه: اسناده حسن، والحاكم (٢٠٦/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٢٢٨/٤)، وابن سعد (٤٣٠/٣)، والبزار (٢٦٩٨)، وقال ابن كثير (البداية) (١١٨/٤): رواه البزار واسناده جيد، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٣٤٨)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (٧٨): اسناده صحيح على شرط مسلم.

وَلَقَدْ ضُمَّ ضَمَّةً ثُمَّ أُفْرِجَ عَنْهُ) (٣٢٨) واتە: ((بۆ مردن وبەرێکردنی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ حەفتا هەزار فریشتە ئامادەبوون بەر لەئەو پێیان لەسەر زەوی دانەنابوو)) وە لە کاتی شاردنەوەی تەرمەکەیدا فەرمووی: (سُبْحَانَ اللّٰهِ) ئەگەر کەسێك لە گۆڕەوشاری گۆڕ ڕزگاریببوایە ئەوە سەعد ﷺ ڕزگاریدەبوو ئەو گوشین و گۆڕەوشارێك درا چۆن گۆڕەوشارێك پاشان ڕزگاریبوو)).

هەروەها لەگێڕانەوەیەکی تردا پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ((گۆڕ گوشین و گۆڕەو شارێك هەیە ئەگەر کەسێك لێی ڕزگاربووایە ئەوە سەعدی کوڕی موعاذ ڕزگاریدەبوو لێی))(٣٢٩).

محمدی کوڕی شەرحەبیل دەفەرموێت: «پیاوێك چنگێك خۆڵی لەسەر گۆڕی سەعد ﷺ هەڵگرت ئەو ڕۆژە، دواتر کردیەوە و بینی بۆتە میسك»(٣٣٠).

بەئەو جۆرە سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ گیانی پاکی سپارد، لەدەستدانی ئەو کۆسپێکی گەورەبوو بۆ سەر موسوڵمانەکان، خاتوو عائیشە ﷺ دەفەرموێت: هیچ کەسێك لەدەستدان و کۆچیدواییەکەی لە دوای پێغەمبەری خوا ﷺ و دوو هاوەڵەکەی یاخود یەکێکیان ئەوەندە کۆسپێکی گەورە نەبوو کە موسوڵمانان دووچاری کۆسپێکی دڵتەزێن بکات بەتەنها سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ نەبێت) (٣٣١). وە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی داوەتە موسوڵمانان بەهەندێك لەئەو شتانەی کە خوای گەورە بە سەعدی کوڕی موعاذی ﷺ بەخشیوە لەبەهەشتی پڕنازو نیعمەتدا. بەرائی کوڕی عازب ﷺ دەفەرموێت: [جلێکی ئاوریشمی بەدیاری بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هێنابوو هاوەڵانیش

---

(٣٢٨) أخرجه: البزار (٢٦٩٨)، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٨/٣): اسناده جيد، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٣٤٥): اسناده جيد.

(٣٢٩) أخرجه: احمد (٥٥/٦)، والنسائي (١٠٠/٤)، وابن حبان (٣١١٢) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال ابن كثير (البداية) (١٢٨/٤): اسناده صحيح على شرطهما، وقال الحافظ العراقي (الاحياء) (٤٨٧/٤): رواه احمد واسناده جيد، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١٦٩٤): اسناده صحيح.

(٣٣٠) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٥/٢٠)، وابو نعيم (المعرفة) (٦٩٧)، وابن سعد (٤٣١/٣)، واحمد (الفضائل) (١٤٩٤)، وقال السيوطي (كنز العمال) (٣٧٠٩٠): سنده صحيح.

(٣٣١) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٤/٢٠) وقال محققه: اسناده حسن - أورده بنفس الاسناد كلٌ من: احمد (الفضائل) (١٤٩٣)، وابن سعد (الطبقات) (٤٣٣/٣).

دەستیان لێدەداو سەریان لێسوڕمابوو لەبەر نەرم ونیانییەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لَمَنَادِيلُ سَعْدِ بْنِ مُعَاذٍ فِي الْجَنَّةِ أَلْيَنُ مِنْ هَذَا، أَوْ خَيْرٌ مِنْ هَذَا)) واتە: ((دەستە سڕەکەی سەعدی کوڕی موعاذ لەبەهەشتدا لەئەوە باشتر و نەرمترە))][٣٣٢].

پاشماوەی ڕووداوەکانی غەزای خەندەق

١- هاوسەرگیریی پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خاتوو زەینەبی کچی جەحش رضي الله عنها:

خوای گەورە ویستی لەسەر ئەوەبوو جیاوازی چینایەتی و خونەریتی بە کوڕکردن کە لە نەریتە باوەکانی سەردەمی نەفامی بوون، لەدڵ ودەروونی خەڵکیدا جێگیربوو بوون هەڵ بووەشێنێتەوە نەیهێڵێت. پەیوەندی ژن و مێردایەتی نێوان زەینەبی کچی جەحش و زەیدی کوڕی حاریثە رضي الله عنه زۆر خراپ بوو بەتایبەتی زەینەب خۆی بەشایستەی زەید نەدەزانی، زەید هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ سکاڵای گوزەرانی خۆی لەگەڵ زەینەب لەلاباسکرد، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیپێکرد کەدەستبەرداری هاوسەرەکەی نەبێت پشوو درێژ و ئارامگربێت و لەخودا بترسێت لەسەر ئەو گرفتانەی دێنە ڕێگای، لەگەڵ ئەوەشدا تادەهات پەیوەندی نێوانیان خراپتردەبوو هەتا گەیشتە ئەو ئەندازەیەی کەلێکجیاببنەوە کاتێك زەید هاوسەرەکەی تەڵاقدا ماوەی چوار مانگ و دە ڕۆژی بەسەردا تێپەڕی خوای گەورە لەسەرووی حەوت ئاسمانەوە لە پێغەمبەری خوای ﷺ مارەکرد هەروەك ودەفەرموێت: ﴿...فَلَمَّا قَضَىٰ زَيْدٌ مِّنْهَا وَطَرًا زَوَّجْنَٰكَهَا لِكَىْ لَا يَكُونَ عَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ حَرَجٌ فِىٓ أَزْوَٰجِ أَدْعِيَآئِهِمْ إِذَا قَضَوْا۟ مِنْهُنَّ وَطَرًا ۚ وَكَانَ أَمْرُ ٱللَّهِ مَفْعُولًا ﴿٣٧﴾﴾ (الأحزاب)

واتە: [... کاتێك زەید بێزار بوو لە زەینەب و پێویستی پێنەما و جیابوونەوە ئێمە زەینەبمان لە تۆ مارەکرد بۆ ئەوەی هیچ شەرمەزاریەك بۆ ئیمانداران دروستنەبێت لە هێنانی هاوسەرانی بەناو کوڕیان هەمیشە فەرمانی خوا جێبەجێکراوە]) پێشتر بەزەیدیان رضي الله عنه دەوت زەیدی کوڕی محمد[٣٣٣] چونکە لە ماڵی ئەو دا گەورە بووبوو هەتاکو ئەو ئایەتە هاتە خوارەوە کە خودا دەفەرموێت: ﴿ ٱدْعُوهُمْ لِءَابَآئِهِمْ هُوَ

---

(٣٣٢) أخرجه: البخاري (٣٢٤٨)، ومسلم (٢٤٦٩).

(٣٣٣) أخرجه: البخاري (٤٧٨٢).

﴿أَقۡسَطُ عِندَ ٱللَّهِۚ فَإِن لَّمۡ تَعۡلَمُوٓاْ ءَابَآءَهُمۡ فَإِخۡوَٰنُكُمۡ فِي ٱلدِّينِ وَمَوَٰلِيكُمۡۚ وَلَيۡسَ عَلَيۡكُمۡ جُنَاحٞ فِيمَآ أَخۡطَأۡتُم بِهِۦ وَلَٰكِن مَّا تَعَمَّدَتۡ قُلُوبُكُمۡۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمًا ۝٥﴾ (الأحزاب) واتە: [ئەو کوڕانە بەناوی باوکی خۆیانەوە ناویان بەرن و بانگیانبکەن، ئەوە پەسەندە لای خوا ئەگەر باوکیانتان نەدەناسی خۆ برای دینیتانن سەر بەئێوەن و لە ئێوەن (ئەگەر دوور لە سوکایەتی) هەڵەیەکتانکرد ئەوە قەیناکە، بەڵام ئەگەر لەدڵتاندا نییەتێکی ناپاکهەبێت بۆ سوکایەتی پێکردنیان ئەوە لێپرسینەوەی دەبێت هەمیشە وبەردەوامیش خوا لێخۆشبوو و میهرەبانە]، ئەو هاوسەرگیرییەی پێغەمبەر ﷺ لەگەڵ خاتوو زەینب لەدوای غەزای بەنی قورەیظە بوو لەساڵی پێنجەمی کۆچی بەڕای زۆرینەی زانایان[٣٣٤]، لەکاتی گواستنەوەکەیدا پێغەمبەری خودا ﷺ نان و چێشتێکی زۆری ئامادەکرد و میواندارییەکی گەورەی بۆ ئەوە سازکرد بەشێوەیەکی شایستە.

هەروەك ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودام ﷺ نەبینوە نان و چێشتی شایی بۆ هیچ کام لە هاوسەرەکانی ئامادەبکات وەك ئەوەی بۆ زەینەبی ئامادەکرد. وەلیمەی زەینەبی بە مەڕێك ساز کرد)[٣٣٥].

ئەو هاوسەرگیریە شانازیو ستایشێکی جوان بوو بۆ خاتوو زەینەب ﷺ ئەو هەموو کات شانازی بەسەر هاوسەرەکانی ترەوە دەکرد بەئەو هاوسەگیرییە پیرۆزەی، ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (خاتوو زەینەب ﷺ شانازی دەکرد بەسەر هاوسەرەکانی تری پێغەمبەرەوە ﷺدەیفەرموو: (ئێوە کەسوکارتان مارەیانبڕیون من خودای گەورە مارەیبڕیوم لە پێغەمبەر ﷺ لەسەرووی حەوت ئاسمانەکانەوە)[٣٣٦]. هەر بەئەو بۆنە پیرۆزەشەوە ئایەتەکانی حیجاب دابەزین هەروەك ئەنەس ﷺ[٣٣٧] دەفەرموێت: (من لەهەموو خەڵکی زاناترم و دەزانم کەی حیجاب دابەزی... پێغەمبەری خودا ﷺ زەینەبی کچی جەحشی گواستەوە، ڕۆژی گواستنەوەکەی لە شاری مەدینە بوو، لەدوای ئەوەی خۆر بەرزبووەوە خەڵکی بانگهێشتی خواردنی ژنگواستنەوە کرد، پێغەمبەری

---

(٣٣٤) أنظر: (البداية والنهاية) (١٤٧/٤).

(٣٣٥)أخرجه: البخاري (٥١٦٨)، ومسلم (١٤٢٨).

(٣٣٦) أخرجه: البخاري (٤٧٢٠).

(٣٣٧) أخرجه: البخاري (٧٤٢١).

خودا ﷺ دانیشت و خەڵکەکەش لە خزمەتیدا دانیشتن وخەڵکەکە هەڵنەستان، هەتاکو پێغەمبەری خودا ﷺ هەڵنەستا دواتر ڕۆیشت، منیش لەخزمەتیدا ڕۆیشتم هەتاکو گەیشتە بەر دەرگای ژوورەکەی خاتوو عائیشە ﵂ پاشان گومانیوابرد کە خەڵکەکە ڕۆیشتوون، ئینجا گەڕایەوە منیش لەخزمەتیدا گەڕامەوە، کەچی ئەوان لە شوێنی خۆیان دانیشتبوونەوە، دووبارە تەشریفی گەڕایەوە هەتاکو گەیشتەوە ژوورەکەی خاتوو عائیشە منیش لە خزمەتیدابووم، دواتر گەڕایەوە منیش گەڕامەوە لەخزمەتیدا ئەمجارە بینم هەستابوون، پێغەمبەر ﷺ لەنێوان من و خۆیدا پەناگەیەکی دانا خودای گەورەش ئایەتەکانی حیجابی دابەزاندە سەری)[٣٣٨].

٢-کوشتنی ئەبو ڕافیع سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق

ئەبو ڕافیع سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق یەکێك بوو لەسەرکردە جولەکەکانی بەنی نەضیرکە پێغەمبەری خوا ﷺ دووری خستبوونەوە لەشاری مەدینە لە دوای ئەوەی پەیمانی خۆیان شکاند لەگەڵ موسوڵمانەکاندا، وە لەدوای ئەوەی ئیبنو ئەبو حەقیق لەگەڵ سەرکردە ناودارەکانی تری بەنی نەضیر ڕۆیشتن بەرەو شاری خەیبەر و لەئەوێ داڵدەیاندان و پشتیوانیان لێکردن ئەو لەئەوێدا نیشتەجێی قەڵایەکی تایبەت بەخۆی بوو. سەرکردەکانی بەنو نەضیر بەردەوام چاوەڕێی دەرفەتێکی گونجاو بوون بۆ تۆڵە سەندنەوە لەموسوڵمانەکان و ئاواتیان دووبارە گەڕانەوە بوو بۆ شاری مەدینە، بەڵام ئەوان بەتەنها نەیاندەتوانی بەئەوکارە هەڵبستن بۆیە کەوتنە دروستکردنی پەیوەندی بەربڵاو و نوێنەری خۆیان بەهەموو لایەکدا بڵاوکردەوە تا بەرەیەکی گەورە و بەهێز پێکبهێنن لەگەڵ سەرجەم عەرەبەکاندا بەمەبەستی پەلاماردانی موسوڵمانەکان لەشاری مەدینەدا، ئەم تاوانبارەش (سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق) ڕۆڵێکی گەورەی هەبوو لەپێکهێنانی بەرەیەکی گەورە لەهۆزەکانی غەطەفان و هاوپەیمانەکانیان لەناوچەی نەجددا، وەك عورووەی کوڕی زوبەیر ﵁ دەفەرموێت: (سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق پەیوەندی کرد بەغەطەفان و هۆزە عەرەبە موشریکەکانی چواردەوریان و بەڵێنی یارمەتی و دەستکەوتنی گەورەی پێدان تا ئەوانیش خۆیان ساز و ئامادەبکەن بۆ جەنگ دژ بەموسوڵمانەکان ئەوانیش بەژداربوونی خۆیان ڕاگەیاند و هەموو غەطەفان کەوتنە خۆئامادەکردن لەلایەکی

(٣٣٨) أخرجه: البخاري (٥٤٦٦)، ومسلم (١٤٢٨).

ترەوە حویەیی کوڕی ئەخطەبیش لەمەککە دانیشتوانەکەی هەڵخەڵەتاند بوو بۆ ئەو کارە پێیڕاگەیاندبوون کە سەرجەم غەطەفان و هۆزەکانی تر لەگەڵ جولەکەکان لەناوچەکانی خۆیان ئامادە و چاوەڕێی کۆمەك و پارەدەکەن بۆ سازدانی ئەوبەرەیە دژ بە موسوڵمانەکان)[٣٣٩].

لە دواجاردا بەرەیەکیان پێکهێناو پەلاماری شاری مەدینەیاندا و تووشی شکستێکی گەورە هاتن قورەیش و هۆزەکانی نەجد هەموو بەسەر شۆڕی گەڕانەوە ناوچەکانی خۆیان، هۆزی بەنو قورەیظەی جولەکەنشینیش وەك پێشتر باسکرا تیاچوون و حویەیی کوڕی ئەخطەبیش کوژا، بەڵام (ئەبو ڕافیع)ی تاوانبار دەربازبوو چونکە لە قەڵاکەی خۆیدابوو لە ناوچەی خەیبەر و لەگۆڕەپانی شەڕدا ئامادە نەبوو، بەڵام ئەم کارەشی وایکرد کە بە تاوانبارێکی ترسناك و ڕاکردوو بناسرێت لای موسوڵمانان و هەوڵبدرێت بۆ لەناو بردنی تا لە دوارۆژ دا ئەم جموجۆڵە شەڕخوازانەی نەخاتەوە گەڕ دژ بەموسوڵمانان و دووبارە تووشی کێشە و مەترسیان نەکات، ئەنصارییەکان پێشبڕکێیان دەکرد لەناو خۆیاندا بۆ ئەنجامدان و جێبەجێکردنی فەرمانەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوای ئەوەی ئەوسیەکان کارێکی پاڵەوانانەیان ئەنجامدا و کەعبی کوڕی ئەشرەفی جولەکەی تاوانباریان لەناوبرد، خەزرەجیەکانش لە چاوەڕوانیدا بوون بۆ ئەنجامدانی کارێکی تری هاوشیوەی ئەوان، لەدوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمانانی هاندا بۆ لەناو بردنی تاوانبار (ئەبو ڕافیع) سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق، خەزرەجیەکان ئامادەبوونی خۆیان ڕاگەیاند بۆ ئەنجامدانی ئەو کارەگران و پڕ مەترسییە؛ چونکە ئەو تاوانبارە لە ناو هۆز و شاری جولەکەکانی خەیبەردابوو دوور لە مەدینە، لەبەرگرانی ومەترسیداری ئەم کارە پیاوانێکی خەزرەجی هەڵبژارد کەمەرجی پێویستیان تێدابوو بۆ بە ئەنجامگەیاندنی ئەم کارە گرانە و عەبدوڵڵای کوڕی عەتیکی کردە سەرکردەیان چونکە زمانی عبری و جولەکەی بەباشی دەزانی وە پێشتریش پەیوەندی هەبوو بە ئەبو ڕافیعەوە[٣٤٠].

---

(٣٣٩) أنظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣٨/٤)، وابن سعد (الطبقات) (٩١/٢).

(٣٤٠) أنظر: (الطبقات) لابن سعد (٣٩٥/٢)، و (تأريخ خليفة بن خياط) (١٠٣)، و (المغازي) للواقدي (٣٩١/١)، و (المصنف) لعبدالرزاق (٤٠٧/٥)، و (السيرة) (لابن هشام (٢٢٨/٣)، و (السرايا والبعوث النبوية) للدكتور بريك محمد بريك (ص: ١٧٢).

بەسەرهاتەکانی ئەم سریەیەش (صحیح)ە وە لە(صحیح البخاري)دا هاتووە، بەڵام ئیسنادەکانی لای نووسەرانی ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ (ضعیف)ە، بۆئەوەی ڕووداوەکانی ئەم سریەیە بەباشی بزانین هەستام بەکۆکردنەوەی سەرجەم ڕووداوەکانی تایبەت بەم باسە لەسەرجەم سەرچاوەکانی فەرمووده و ژیاننامە نووسان وە دوای ڕێخکستنیان بەشێوەیەکی بابەتیانە کە هەموو ڕووداوەکان بگرێتە خۆ باسەکە بەم شێوەیەی خوارەوە دەرچوو:

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (لە دوای تەواو بوونی جەنگی خەندەق و بەنی قورەیظە (ابو رافع) سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق یەکێك بوو لەئەوانەی کە ڕۆڵی سەرەکی هەبوو لەپێکهێنانی بەرەی (الاحزاب) دژ بەپێغەمبەری خوا ﷺ. ئەوسیەکان لەپێش جەنگی ئوحود دا کەعبی کوڕی ئەشرەفیان لەناوبرد لەسەر ئەوەی دووژمنێکی سەرسەختبوو بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ وە بەردەوام خەڵکی هاندەدا بۆ دووژمنایەتی و بەگژاچونەوەیدا. ئینجا خەزرەجیەکانیش مۆڵەتیانوەرگرت لە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ لەناوبردنی لەخەیبەردا وە پێغەمبەری خواش ﷺ ڕێگەی پێدان.

زوهری ﷺ بۆی گێڕامەوە لە عەبدوڵلای کوڕی مالیك کەفەرموویەتی: ئەو کارەی کە خوای گەورە بۆ پێغەمبەری خوای ﷺ ڕێکخستبوو ئەوەبوو هەردوو هۆزی ئەوس وخەزرەج وەك دوو ئەسپی تیژڕەو لە پێشبرکێدابوون لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ، هۆزی ئەوس هەرکارێکی ئەنجام بدایە لەبەرژەوەندی پێغەمبەری خوا ﷺ، هۆزی خەزەجیش دەیان وت وەڵلاهی نابێت بەم سەروەریەتان بۆ ئیسلام پێشمان بدەنەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەوانیش دەستبەردار نەدەبوون تا چالاکییەکی هاوشێوەی ئەوانیان ئەنجامدەدا وە بەئەم شێوەیەش ئەگەر خەزرەجیش ئەوکارەی ئەنجامبدایە ئەوانیش دیسانەوە دەکەوتنەوە پێشبرکێیان.

کاتێك ئەوس کەعبی کوڕی ئەشرەفیان لەناو برد بە هۆی دژایەتی لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ هۆزی خەزرەجیش وتیان: وەڵلاهی هەرگیز ناهێڵین بەئەو کارەتان پێشمانبدەنەوە، بۆیە لەناو خۆیاندا گفتوگۆیان کرد کێ هەیە لەدژایەتی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ وەك کەعبی کوڕی ئەشرەف؟ دواجار باسی سەلامی کوڕی ئەبو حەقیقیان کرد کەلە خەیبەر بوو لەڕیوایەتێکی تردا [لە قەلایەکی خۆیدابوو

لەناوچەی حیجاز][٣٤١] هۆزی خەزرەج هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و داوای مۆڵەتیان لێکرد تارێگەیانبدات سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق لەناوبەرن، پێغەمبەری خواش ﷺ رێگەیدان بەئەنجامدانی ئەوکارە، لە هۆزی خەزرەجدا لەبەنی سەلمە: عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك، مەسعودی کوڕی سینان، عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیس، وە ئەبو قەتادە، حەرسی کوڕی ڕەبعی، وە خوزاعەی کوڕی ئەسوەد کە لە(اسلم) هاوپەیمانیان بوو، لەگەڵ [عەبدوڵڵای کوڕی عەتبە] ئەمانە خۆیان ئامادەکرد بەرەو ئەوێ و پێغەمبەری خوا ﷺ داوایلێکردن منداڵ و ئافرەت نەکوژن[٣٤٢].

ئەوان دەرچوون و ڕۆیشتن تا گەیشتنە خەیبەر بەشەو گەیشتنە نزیك قەڵاکەی سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق زیاتر لێینزیك بوونەوە و [لەئەو کاتەدا خۆر بەتەواوی ئاوابوو خەڵکی ئەوێ مەڕو ماڵاتەکەیان دەهێنایەوە] عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك بەهاوڕێکانی وت: [لەجێگەی خۆتان دابنیشن] چاوەڕێبکەن هەتا من دەڕۆم و تەماشای ئەو ناوە دەکەم [و بەنەرمی دەدوێم لەگەڵ دەرگاوانەکەدا بەڵکو ڕێگەمبدا بچمە ژوورەوە، پاشان عەبدوڵڵا ڕۆیشت تانزیکبووەوە لە دەرگاکە] عەبدوڵڵا دەڵێت: لەهەوڵی چوونە ژوورەوە دا بووم، لەئەوکاتەدا گوێدرێژکیان لێونبووبوو هەندێکیان بەمەشخەڵێکی ئاگرەوە لەقەڵاکە هاتنە دەرەوە بۆ دۆزینەوەی کە ئەوان هاتن بەڕوومدا من سەرمداپۆشی و چوومە کەنارەوە وەك دەستبەئاو بگەیەنم، دەرگاوانەکە هاواریکرد وتی: هەرکەسێك دەیەوێت بێتە ژوورەوە بێتە ژوورەوە پێش ئەوەی دەرگاکە دابخەم.

[پاشان دەرگاوانەکە بانگی لە من کرد و وتی: ئەی بەندەی خودا ئەگەر دەتەوێت بێیتە ژوورەوە ئێستا وەرە ژوورەوە چونکە من دەمەوێت دەرگاکە دابخەم] عەبدوڵڵا دەڵێت: چوومە ژوورەوە بۆ ناو قەڵاکە لە تەویلەیەکدا لای دەرگای قەڵاکە خۆم شاردەوە [دەرگاوانەکەش لەدوای هاتنە ژوورەوەی خەڵکەکان دەرگای قەڵاکەی داخست و کلیلەکانی دەرگاکەی هەڵواسی بەدارێکدا کە داکوترابوو بە دیوارەکەدا ئەبو ڕافیعیش (سەلامی کوڕی ئەبو حەقیق) لە باڵەخانەکەی خۆیدا لەگەڵ چەند

(٣٤١) أخرجه: البخاري (٤٠٣٩).

(٣٤٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٤٥)، ومالك (٢٩٧/١)، وعبدالرزاق (المصنف) (٩٣٨٥)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٣٧٨٧)، والحميدي (٨٧٤)، وسعيد بن منصور (السنن) (٢٦٢)، والبيهقي (الكبرى) (٧٨/٩).

کەسانێکدا قسەی دەکرد] منیش کەجێگای کلیلەکانم زانی [هەستام وکلیلەکانم] هێنا وچووم دەرگای قەڵاکەم پێکردەوە، وتم بابێدەنگ ولەسەرخۆبم نەوەك پێمبزانن، پاشان چووم دەرگای ماڵەکانی ناو قەڵاکەم لەدەرەوە لەسەرداخستن][٣٤٣].

پاشان هاوڕێکانم هاتنە ژوورەوە و ئەبو ڕافعیش لەباڵەخانەکەی خۆیدا بوو پەیژەیەکی پێوە بوو پێی دا سەردەکەوتیت ئینجا هەموومان بەپەیژەکەدا سەرکەوتین تاچووینە بەردەرگای ژوورەکەی لەدەرگاکەیماندا ژنەکەی هاتەدەرەوە وپێیوتین: ئێوە کێن؟ ئێمەش وتمان: ئێمە چەند کەسێکی عەرەبین هاتووین مامەڵە و کڕین وفرۆشتن بکەین. وتی: وەرنە ژوورەوە ئەوە ئەبو رافیعە. ئێمەش چووینە ژوورەوە و ژوورەکەمان لەسەرخۆمان و ئەو داخست لەترسی ئەوەی نەوەك لەکاتی شەڕو هەراماندا ئەو بۆی دەربازبێت، ژنەکەی هاواری کرد ودەنگی لێبەرز کردینەوە هەموو یەکێکیش لە ئێمە شمشێرەکەمان لێبەرز کردەوە تابیکوژین بەڵام ئەوەمان بیردەکەوتەوە کەپێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێکردین کە ئافرەت نەکوژین، ئیتر ئێمەش نەمانکوشت [عەبدوڵلاش زوور بە زوور بەدوای ئەبو رافیعدا دەگەڕا کە دەچووە ناو هەر ژوورێکەوە دەرگاکەی لەناوەوە لە سەرخۆی دادەخست بۆ ئەوەی ئەگەر ئاشکرابوون جولەکەکان نەتوانن بگەنە فریای تائەو دەکوژێت، تا چوونە ژوورەکەیەوە (عەبدوڵلا دەڵێت): تەماشامکرد ئەبو رافیع لەژوورێکی تارێکدا لەناو خێزانەکەیدا نووستوە و نەمدەزانی ئەو لەکوێدایە]؟ منیش بانگملێکرد و وتم: ئەبو رافیع. ئەبو ڕافیعیش وتی: ئەوە کێیە؟ منیش بەرەو جێگەی دەنگەکە چووم [شپرزەبووم و شمشێرێکم لێدا بەڵام بەرینەکەوت ئەویش هاواریکرد من چوومە دەرەوەی ژوورەکەو پاش ماوەیەك] هاتمەوە ژوورەوە وەك یەکێك ڕزگاری بکات و دەنگەمگۆڕی وتم: ئەوە چییە ئەبو رافیع؟ [ئەو دەنگە دەنگە چییە؟] وتی: دایکت لەناوبچێ بەلاتەوە سەیرنییە پیاوێك هاتۆتە ژوورەوە و شمشیرێکی لێدام (بەرم نەکەوت).

ئینجا منیش جێگەکەیم بەباشزانی و بۆی چووم [شمشێرێکی ترم] لێداو [بریندارمکرد بەڵام نەمکوشت] و زۆر سوودی نەبوو، ئەویش هاواری کرد و ویستی لەجێگەی نووستنەکەیدا هەڵبستێت منیش نوکی شمشێرەکەم کرد بەناو سکیدا

(٣٤٣) أخرجه: البخاري (٤٠٤٠).

خۆمدا بەسەر دەسکی شمشیرەکەمدا تا گوێم لە قرچەی ئێسکی پشتی بوو [ئەو جار زانیم کە کوشتوومە[٣٤٤].

پاشان هاتمە دەرەوە و دەرگا بەدەرگام کردەوە] و چوومە دەرەوە بەپەلە و شپرزەبووم هاتم بۆ لای پەیژەکە تا لەئەوێوە دابەزمە خوارەوە [ئینجا پێیدا هاتمە خوارەوە و وامزانی گەیشتومەتە سەرزەوی بەڵام چەند پلەیەکی مابوو لەئەوێدا کەوتمە خوارەوەو قاچێکم شکا و بە جامانەکەم بەستم و مانگە شەوبوو] پاشان بە هەنگە شەلە گەڕامەوە بۆ لای هاوڕێکانم، ئەوانیش منیان هەڵگرت، هەموو بەیەکەوە خۆمان کردە ناو جۆگەی یەکێك لەکاریزەکانیانەوە. جولەکەکانیش بەئاگا هاتنەوە و ئاگریانکردەوە بۆ دۆزینەوەی ئێمە بە هەموو لایەکدا بڵاوبوونەوە و بەدواماندا دەگەڕان، بەڵام ئێمەیان نەدۆزیەوە و بێئومێدبوون پاشان هەموو گەڕانەوە و لە ئەبو رافیع کۆبوونەوە. ئێمەش لەناو خۆماندا وتمان: چۆن دڵنیابین کە ئەو دووژمنەی خوا لەناو چووە؟ پیاوێك لە ئێمە وتی: من دەگەڕێمەوە ناویان و تەماشادەکەم [بەڵام پێشبکەون و بڕۆن مژدە بگەیەننە پێغەمبەری خوا ﷺ بەڵام من ئەم ناوچەیە جێناهێڵم تادەنگی شین وگریان دەبیستم.

[پاشان گەڕامەوە و چوومە ژوورەوە لە دەرگای قەڵاکە دانیشتم، وتم: من ئێرە بەجێناهێڵم ئەمشەو تا دڵنیا دەبم لەکوژرانی] تا بەرە بەیان بووەوە، [کەڵەشێر قوقاندی] لەئەو کاتەدا یەکێکیان بەگریانەوە چووە [سەر دیواری قەڵاکەو] وتی: ئەبو ڕافیع [تاجیرەکەی هەموو ناوچەی شام کوژراوە]) ئینجا خۆم کردە ناو قەرەباڵغی جولەکەکانی ئەوێدا و چووم بەرەو تەرمەکەی بینیم ژنەکەی لەگەڵ چەندەها پیاوی جولەکە لە چواردەوری بوون ژنەکەی بەچراکەی تەماشای دەم و چاوی ئەبو ڕافیعی دەکرد و بەسەرهاتەکەی بۆ دەگێڕانەوە دەیوت: سوێند بە خودا من گوێم لەدەنگی عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك بوو پاشان خۆمم بەدرۆخستەوە و وتم: عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك کەی دەتوانێت بگاتە ئێرە .

---

(٣٤٤) في رواية ابن اسحاق (السيرة) (٢٢٩/٣): (فلما ضربناه باسيافنا، تحامل عليه عبدالله بن أنيس بسيفه في بطنه حتى انفذه وهو يقول: قطني قطني (اي حسبي حسبي) وخرجنا وكان عبدالله بن عتيك رجلاً سيء البصر، فوقع من الدرجة (اي: من السُلم).

ئینجا تەماشای دەموچاوی ئەبو ڕافیعی کرد وتی: مرد و گیانی دەرچوو سوێند بە خوای جولەکە. ئیتر منیش هیچ وشەیەکم بەرگوێ نەکەوتووە شیرینتر بێت لام وەك ئەو وشەیە پاشان خۆمم دەربازکرد لەئەو ناوچەیەو بەڕێگەدا دەڕۆیشتم وە هیچ ئازارێکم نەبوو تا گەیشتمەوە هاوڕێکانم] [و پێموتن: خودا ئەبورافعی لەناوبرد ئێمەش باخۆمان ڕزگار بکەین]، [لەگەڵ هاوڕێکانمدا گەڕاینەوە لە شەودا دەڕۆیشتین و لەڕۆژدا لەجێگەیەك دەحەواینەوە و یەکێکمان دەکرد بە پاسەوانمان بەئەو جۆرە بەردەوام بووین تاگەیشتینەوە ناو شاری مەدینە و چووینە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ [لەسەر مینبەری مزگەوتەکەی وتاری بۆ خەڵکی دەدا] کەئێمەی بینی فەرمووی: ((ڕوخسارتان ئازادبێت لەئاگر)) ئێمەش وتمان: ڕوخساری تۆش ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئایا کوشتتان؟)) وتمان: بەڵێ، ئینجا داوای ئەو شمشێرەی کرد کە پێیکوژراوە. فەرمووی: ((شمشێرەکەم بدەنە دەست)) ئێمەش شمشێرەکانمان پێداو و لەکێلان دەریکرد و بەشمشێرەکەی عەبدوڵلای کوڕی عەتیکی فەرمووی: ((أَجَلْ [هذه قتله] هَذَا طَعَامُهُ فِي ذُبَابِ السَّيْفِ))(٣٤٥) واتە: ((بەڵێ [بەمەیان کوژراوە] ئەوەتا خواردنەکەی بەنوکی ئەم شمشێرەوەیە))]. [لە دواییدا پێغەمبەری خوا ﷺ بە عەبدوڵلای فەرموو: ((قاچت درێژکە)) ئەویش قاچی درێژ کرد و دەستی بە قاچیدا هێنا و شکاوی قاچی چاکبووە وە و وادیار بوو کە هەرگیز نەشکاوە و ئازاری نەبووە])(٣٤٦).

---

(٣٤٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٩/٤) مرسلًا، وعبدالرزاق (المصنف) (٥٣٨٢) مرسلًا، والبيهقي (الكبرى) (٢٥٦/٣) بسندٍ فيه مجهول، والطبري (التاريخ) (٤٩٧/٢)، وابو يعلى (٩٠٧) وقال محققه: اسناده ضعيف، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٣٣٤) فيه.. ضعيف، وقال البوصري في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦١٠٦): اسناده ضعيف.

(٣٤٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٢٨/٣-٢٣٠) عن ابن اسحاق مرسلًا واللفظ له، والزيادات: للبخاري (٤٠٣٩، ٤٠٤٠)، وابي يعلى (٩٠٧).

سریەکەی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە بۆ لای یەسیری کوڕی ڕوزام

لە دوای ئەو سەرکەوتنەی کە مەفرەزەکەی عەبدوڵڵای کوڕی عەتیك بەدەستیانهێنا و ئەبو ڕافیعی گەورە جولەکەیان کوشت، جولەکەکان پیاوێکی ئازاو قارەمانیان کردە پێشەوایان کەناوی (یەسیری کوڕی ڕوزام) بوو، ئەم پیاوەش وەك ئەبو ڕافیعی پێش خۆی کەوتە ئاژاوەگێڕی و دروستکردنی بەرەیەك لەجولەکەکانی ناوچەکانی سەروو وە هاوپەیمانی لەگەڵ غەطەفان بەمەبەستی هێرش بردنەسەر شاری مەدینە. ئەم هەوڵدانەش گەیشتەوە بە پێغەمبەری خوا ﷺ و دەستبەجێ سێ کەس وەك هەواڵدەر نارده ناوچەی خەیبەر و بەنهێنی خۆیان گەیاندە ئەوێ و هەواڵەکانیان پشتڕاست کردەوە پاشان گەڕانەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ [٣٤٧].

لەمانگی شەوالی ساڵی شەشی کۆچیدا سریەیەك پێکهێنرا کە ژمارەیان سی کەس بوو پێشەوایان عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە بوو هەستان بەئەنجامدانی نەخشەیەکی هاوشێوەی ئەو نەخشەیەی کە کەعبی کوڕی ئەشرەفی پێکوژرا، وردەکارییەکانی ئەم باسە هەرسێ پێشەوایانی (السيرة) موسا کوڕی عوقبە، عوروەی کوڕی زوبەیر، وەمحمدی کوڕی ئیسحاق دەیگێڕنەوە و دەفەرموون: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی نارد لەگەڵ سی سواردا کە عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیسیان لەناودا بوو بۆ لەناوبردنی(یەسیری کوڕی ڕوزام) ی سەرکردە و پێشەوای جولەکەکانی خەیبەر، دوای ئەوەی هەواڵی پیلانە شەڕخوازییەکانی بە کۆکردنەوەی غەطەفان و دروستکردنی بەرەیەك دژبە موسوڵمانان ئەم گەیشتەوە بە موسوڵمانەکان.

سریەکە ڕۆیشتن تا گەیشتنە خەیبەر و چوونە لای یەسرو [گفتوگۆیان لەگەڵ کرد و خۆیان لێنزیك کردەوە و پێیان ڕاگەیاند [ئەگەر تۆ بچیت بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێزت لێدەگرێت] ئێمەشی ناردۆتە لای تۆ تا بتکاتە سەرکردەی خۆی لەسەر خەیبەر، بەئەمجۆرە بەردەوامبوون لەگوفتوگۆ لەگەڵیدا تاخەڵەتاندیان وقایلیان کرد کە لەگەڵیاندا بێت بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، یەسر خۆی لەگەڵ

(٣٤٧) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٥٦٦/٢)، وابن سعد (الطبقات) (٩٢/٢).

سی کەس لە پاسەوانەکانی لەسەر وشتری موسوڵمانەکان سواربوون لەپێشەوە و هەموو یەکێکیان موسوڵمانێکی لە پاشەوە سوار بوو وە بەڕێگەدا هاتن بەرەو مەدینە تاگەیشتنە دەشتی [ثبار] کەلەخەیبەرەوە شەش میل دوورە، لەئەوێدا یەسری کوڕی ڕەوزامی جولەکە پەشیمانبووەوە [لەسەر هاتنی و ڕۆیشتنی بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ] بۆیە دەستیبرد بۆ شمشێرەکەی عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیس و عەبدوڵڵایش بەئەمەیزانی وشترەکەی تاودا بەئەو جۆرەش [وشتر سوارەکانی تریش وشترەکانیان تاودا] تا عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیس دەستی لە یەسری کوڕی ڕوزام گیرکرد و [فڕێی دایە خوارەوە] و خۆیشی بازیدایە خوارەوە بەدوایدا، و [شمشێرێکی] لە قاچی یەسر داو قرتاندنی، یەسریش گۆچانێکی داری بەهێزی (شەوحەطی) بەدەستەوە بوو کێشای بە [دەموچاوی] عەبدوڵڵای کوڕی ئونەیس دا بە سەختی دەموچاوی بریندارکرد و عەبدوڵڵا ئەویکوشت] ئینجا هەموو یەکێك لەموسوڵمانەکان پەلاماری ئەو جولەکەیەی دەدا کە لەگەڵیدابوو، بەئەم جۆرە هەموو جولەکەکان کوژران تەنها یەك [پیاو] لەجولەکەکان [کەلەڕاکردندا تیژڕەوبوو] لە دەستیان هەڵات و ڕایکرد وە بۆیان نەگیرا، هیچ یەکێکیش لەموسوڵمانەکان بریندار نەبوون تەنها عەبدوڵڵا نەبێت، پاشان هەموو گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتفی پیرۆزی لەجێی برینەکەی عەبدوڵڵا دانا و نەجەراعەتی کرد و نەئازاریدا [هەتا مرد])(٣٤٨).

سریەیی موحەمەدی کوڕی مەسلەمە بۆ هۆزی (بني القرطاء)

هۆزە نەجدیە بتپەرستەکان بوێربوون بەرامبەر بەموسوڵمانەکان و خاوەنی ژمارە و کەرەستەی جەنگیش بوون، بەردەوام قورەیش و جولەکەکان فریویاندەدان دەیانخستنە ڕیزی بەرەی خۆیانەوە دژبە موسوڵمانەکان وەك لەجەنگی خەندەقدا ڕوویدا، لەبەر ئەوە کاتی تەمێکردنیان نزیکبووبووەوە لە شەش یان دەی مانگی موحەڕەمی ساڵی شەشی کۆچیدا پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی ئاڕاستەکردن

(٣٤٨) أخرجه: ابو نعيم (الدلائل) (٤٤٤)، والبيهقي (الدلائل) (٢٩٣/٤)، وابن هشام (السيرة) (٢٣١/٤)، والطبري (التأريخ) (١٥٥/٣)، وابن سعد (الطبقات) (٩٢/٢)، وباقشيش في (مرويات موسى بن عقبة) (٤٣١/٢) وقال: والحديث لا ينزل عن درجة الحسن لغيره.

کەپێکهاتبوو لە سی کەس بە پێشەوایەتی محمدی کوڕی مەسلەمە بۆ هێرشکردنە سەر هۆزی (بني القرطاء) کە بەشێکبوون لەهۆزی (بني بكر بن كلاب) ونیشتەجێی ناوچەی (ضرية) بوون لەسەر ڕێگەی (البصرة) و حەوت شەو دوور بوو لەشاری مەدینەوە، سریەکە غافڵگیرانە پەلاماریاندان و دە کەسیان لێ کوشتن وئەوانی تریان هەڵاتن، موسوڵمانەکان دەستیانگرت بەسەر وشترەکان و مەڕەکانیان و پاشان گەڕانەوە بەرەو مەدینە لەڕێگادا پیاوێکیان دەستبەسەر کرد کەناوی ثومامەی کوڕی ئاثال بوو بەرەو مەدینە هێنایان بەڵام نەیاندەزانی کە ئەمە سەرکردەی هۆزی (بني حنيفة)یە[(٣٤٩)].

موسوڵمانبوونی ثومامەی کوڕی ئاثالی حەنەفی

ئەوە بوو مەفرەزەکەی محمدی کوڕی مەسلەمە ثومامەیان دەستبەسەرکرد هێنایانە ناو شاری مەدینە و بەستیانەوە بەیەکێك لەکۆڵەکەکانی ناو مزگەوتەوە، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ بێبەرامبەر ئازادیکرد و پاشان ثومامە موسوڵمانبوونی خۆی ڕاگەیاند، ئەم ڕووداوەش هاوەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو هورەیرە ﷺ دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ کۆمەڵێك ئەسپسواری بەرەو ناوچەی نەجد نارد و لە گەڕانەوەیاندا پیاوێکیان دەستبەسەرکرد لە (بني حنيفة) کەناوی ثومامەی کوڕی ئاثال بوو، وەسەرکردەی هۆزی (بني حنيفة) بوو لەناوچەی (اليمامة) هێنایان و بەستیانەوە بەیەکێك لە کۆڵەکەکانی مزگەوتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆ لای و پێیفەرموو: ((چیت لەلایە ئەی ثومامە))؟ ئەویش وتی: کاری چاکە و شتی بەنرخم لاهەیە ئەی محمد. ئەگەر بیکوژیت پیاوێکی خاوەن خوێنی بەنرخ دەکوژیت، ئەگەر چاکەشی لەگەڵدا بکەیت ئەوا چاکە لەگەڵ پیاوێکی بە ئەمەك و پێزان و خاوەن پاداشت دەکەیت، ئەگەر پارەشت دەوێت لە تۆڵەیدا چەندە داوادەکەیت [پێت دەبەخشرێت]. ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت و بەجێیهێشت [ئێمە کۆمەڵێك لەهەژارەکان لەناوخۆماندا دەمان وت: پێغەمبەری خوا ﷺ چ سودێکی دەستدەکەوێت لەکوشتنی ثومامە، سوێند بەخوا ئێمە لەبەرامبەر ئازادکردنیدا پارویەك گۆشتی وشترێکی قەڵەومان لاخۆشەویست ترە لەکوشتن و خوێن ڕشتنی ثومامە][(٣٥٠)].

(٣٤٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٥٠/٤)، والطبري (التأريخ) (١٥٧/٣)، والذهبي (تأريخ الاسلام) (ص: ٣٥١)، وابن سعد (الطبقات) (٧٨/٢).

(٣٥٠) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٨٠/٤).

بۆ ڕۆژی دووەم پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەوە لای ثومامە و پێی فەرموو: ((چیت لا هەیە ئەی ثومامە؟)) ئەویش وتی: هەرئەوەیە کەپێم وتیت ئەگەر بیکوژیت پیاوێکی خاوەن خوێنی بەنرخ دەکوژیت، ئەگەر چاکەشی لەگەڵدا بکەیت چاکە لەگەڵ پیاویکی بەئەمەك و پێزان و خاوەن پاداشت دەکەیت، ئەگەر پارەشت دەوێت لەتۆڵەیدا چەندە داوادەکەیت پێت دەبەخشرێت.

پێغەمبەری خواش ﷺ بەجێیهێشت بۆ بەیانی ڕۆژی سێهەم هاتەوە بۆلای و پێیفەرموو: ((چیت لا هەیە ئەی ثومامە؟)) وتی: هەر ئەوەیە کەپێم وتیت [ئەگەر بیکوژیت پیاوێکی خاوەن خوێنی بەنرخ دەکوژیت، ئەگەر چاکەشی لەگەڵدا بکەیت چاکە لەگەڵ پیاوێکی بەئەمەك و پێزان و خاوەن پاداشت دەکەیت، ئەگەر پارەشت دەوێت لەتۆلەیدا چەندە داوادەکەیت پێت دەبەخشرێت]، [ئینجا پێغەمبەر ﷺ بەچاکیزانی کە ئازادیبکات پاشان ئازادیکرد و خودا ئیسلامی خستە دڵی ثومامەوە][٣٥١] [پێغەمبەری خوا ﷺ] فەرمووی: ((ثومامە ئازادبکەن)) ثومامە ئازادکرا و چوو بۆلای هەندێك دار خورمای ئەنصارییەکان کەنزیك مزگەوت بوو، [بیرێك ئاوی لێبوو] لەئەوێ خۆی شۆرد.

پاشان گەڕایەوە ناو مزگەوت [پێغەمبەری خوا ﷺ هێشتا لەگەڵ هاوەڵانیدا لە مزگەوت دانیشتبوون][٣٥٢]، ثومامە هات وتی: (أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ محمد رَسُولَ اللَّهِ) ئەی محمد سوێند بەخوا هیچ ڕوخسارێك نەبوو لەسەر زەویدا بوغزاوتر بێت لای من لەڕوخساری تۆ بەڵام ئێستا ڕوخسارت خۆشەویسترین ڕوخسارە لەلای من، سوێند بەخوا هیچ ئایینێك نەبوو لەسەر زەویدا بوغزاوتر بێت لای من لە ئایینەکەی تۆ، بەڵام ئێستا ئایینەکەی تۆ خۆشەویسترین ئایینە لەلای من، سوێند بەخوا هیچ وڵاتێك نەبوو لەسەر زەویدا بوغزاوتر بێت لای من لە وڵاتەکەی تۆ بەڵام ئیستا وڵاتەکەی تۆ خۆشەویسترین وڵاتە لە لای من، ئەسپسوارەکانی تۆ منیان قۆڵبەستکرد [هێشتا من لەسەر ئایینی هۆزو خزمانم بووم]، من دەمویست بچم عومرە ئەنجام بدەم تۆ ڕات چییە بەرامبەر عومرەکەی من؟ فێرمبکە سەلامی خودات لەسەر بێت.

---

(٣٥١) أخرجه: احمد (٧٣٦١) وقال محققه: اسناده قوي، وقال الشيخ الالباني في (الثمر المستطاب) (٧٧١/٢): اسناده حسن.

(٣٥٢) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٨٠/٤).

پێغەمبەری خواش ﷺ مژدەی پێداو فێریکرد و کار ئاسانی بۆ کرد داوای لێکرد عومرەکەی خۆی ئەنجامبدات. [ثومامە بەرەو مەککە ڕۆیشت بۆ ئەنجامدانی عومرە] کاتێك گەیشتە شاری مەککە [بە دەستەواژەی (لَبَّيكَ اللَّهُمَّ لَبَّيكَ، لبَّيكَ لاشَرِيكَ لَكَ لَبَّيكَ) چووە ناو شارەوە](٣٥٣)، [و قورەیش بیستی ئیسلام بۆ خەڵك باسدەکات یەکێك لە قورەیشییەکان پێیوت: ئایا لە ئایینی خۆت هەڵ گەڕاویتەتەوە و بێدین بوویت؟ لە وەڵامدا وتی: نەخێر [سوێند بەخوا من بێدین نەبووم] بەڵکو من محمدم بەڕاست زانیوە و بڕوام پێهێناوە] و لەگەڵ محمد پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمان بووم، سوێند بەخوا لێرە بەدواوە هەرگیز تەنها دەنکە گەنمێکتان ناهێڵم پێبگات لەناوچەی (اليمامة) وە تا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگە دەدات(٣٥٤). [عومەری کوڕی خەطاب ﷺ دەفەرمویت: سوێند بەخوا ثومامە لەپێش چاومدا بچوك تربوو لەبەراز، بەڵام ئیستا لەپێش چاومدا گەورەترە لەشاخ، ثومامە مەککەی بەجێهێشت و گەڕایەوە ناوچەی (اليمامة) و قەدەغەیکرد هیچ شتێك بگاتە قورەیش لەشاری مەککە، قورەیشییەکان دەنگو هەرایان لێبەرز بووەوە و بێزاربوون و نامەیان نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ وتیان: تۆ لەئایینەکەتدا بانگەشە و فەرمان بەچاکەکاری دەکەیت، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نارد بۆ لای ثومامە و داوایلێکرد گەنمیان لێقەدەغە نەکات](٣٥٥).

لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرمویت: ([ثومامە گەیشتە وڵاتی خۆی نەیهێشت هیچ بارێك بگاتە شاری مەککە، تا قورەیش تەواو پەرێشانبوون و نامەیان نووسی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ وە لە خزمەتیا داوایانلێکرد کە نامە بنووسێت بۆ ثومامە تا ڕێگە بدات کاروانی خواردن بگاتە شاری مەککە])(٣٥٦). لە ڕیوایەتێکی تردا دەفەرمویت: ([قورەیش لە نامەکەیاندا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ نووسیبوویان: تۆ

(٣٥٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٥١/٤).

(٣٥٤) أخرجه: البخاري (٤٦٢، ٤٦٩) ومسلم (١٧٦٤)، واحمد (٩٨٣٣) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، وابو داود (٢٦٧٩)، والنسائي (١٠٩/١) وابن خزيمة (٢٥٢)، وابو عوانة (١٥٩/٤)، وابن حبان (١٢٣٩) وقال محققه: اسناده صحيح، والبيهقي (الكبرى) (١٧١/١) وفي (الصغرى) (١١٢) وفي (الدلائل) (٧٨/٤) واللفظ لمسلم والزيادات لأحمد والبخاري وابن هشام والبيهقي. وانظر (الثمر المستطاب) (٧٦٩/٢) للشيخ الالباني رحمه الله تعالى.

(٣٥٥) أخرجه: عبدالرزاق (٩٨٣٤)، واحمد (٧٣٦١) وقال محققه: اسناده قوي، وقال الشيخ الالباني في (الثمر المستطاب) (٧٧١/٢): اسناده حسن.

(٣٥٦) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٨٠/٤).

فەرمان بەچاکە کردن دەکەیت لەگەڵ خزمانتدا، بەڵام تۆ خزمایەتی و چاکەی خۆت قەدەغە کردووە لە ئێمە، تۆ پەیوەندی و چاکەی خزمایەتیت بڕیوە لەگەڵ ئێمە [تۆ خزمەکانت باوکەکانیانت بەشمشێر کوشتووە و منداڵەکانیانیشت لەبرسانا کوشتووە] ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ نامەی نووسی بۆ ثومامە و داوای لێ کرد ڕێگەی بارە خواردنەکان بدات تا بگاتە شاری مەککە][357].

لە ڕیوایەتەکەی ئیبنو عەباسدا ﷺ دەفەرموێت: ([ثومامەی کوڕی ئاثال بەدەست بەسەری هێنایانە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وە ئازادیکرد و چووە شاری مەککە پاشان گەڕایەوە ولاتی خۆی ئاڵوگۆڕ ومامەڵەی نێوان (اليمامة) و شاری مەککەی بچڕاند، قورەیش توشی قاتوقڕی بوون تاهەندێك لەقورەیشییەکان لەناچاریدا پێستی وشتری وشکیان دەهێناو تێکەڵ بەخوێیان دەکرد و پاشان بە ئاگر دەیانبرژاند، ناچارانە ئەبو سوفیان هات بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ وتی: ئایا تۆ بانگەشەی ئەوە ناکەیت کەتۆ نێردراویت بە بەزەییت بۆ هەموو جیهانەکان؟ فەرمووی: ((بەڵێ)) وتی: باوکانت بەشمشێر کوشت منداڵەکانیانیش بەبرسیتی خودای گەورەش ئەم ئایەتە پیرۆزەی دابەزاند: ﴿ وَلَقَدْ أَخَذْنَٰهُم بِٱلْعَذَابِ فَمَا ٱسْتَكَانُوا۟ لِرَبِّهِمْ وَمَا يَتَضَرَّعُونَ ﴿٧٦﴾ ﴾ (المؤمنون)[358] واتە: [بەڕاستی ئێمە تووشی سزاو ئازاری (جۆراو جۆرمان) کرد، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا نەملکەچ بوون بۆ پەروەردگاریان نەلێیدەپاڕێنەوە].

غەزای بەنی لحيان

لەئەم غەزایەدا پێغەمبەری خوا ﷺ ویستی تۆڵە بسێنێت لە هۆزی بەنی لحیان و هوزەیل کە غەدریان لەخوبەیب و هاوڕێکانی کردبوو وە فرسەتیان لێهێنابوون و شەهیدیان کردبوون لە ڕووداوی ڕۆژی (الرجيع) دا.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ شەش مانگ دوای ئازاد کردنی بەنی قورەیظە بە هێزێکەوە بەرەو بەنی لحیان ڕۆیشت بۆ ئەوەی تۆڵەی خوبەیب و هاوڕێکانی (الرجيع) بسێنێت لە بەنی لحیان [فەرمانیکرد کە لەهەموو دوو

(٣٥٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٥١/٤).

(٣٥٨) أخرجه: الطبري (التفسير) (١١١/٢٠)، والنسائي (الكبرى) (١١٣٥٢)، والحاكم (٣٥٤٠) وصححه، وقال الحافظ في (الاصابة) (٩٦١) اخرجه ابن منده واسناده حسن، وقال محقق (اسباب النزول) للسيوطي (ص: ٢٤٩): صحيح.

پیاوێکدا لە موسوڵمانەکان یەکێکیان لەئەم غەزایە بەژداریبکات وە پاداشتەکەشی بۆ هەردووکیانە، ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خوا ﷺ هێزێکی بۆ ناردن بەرەو هۆزی بەنی لحیانی هوزەیل وفەرمووی: ((لِيَنْبَعِثْ مِنْ كُلِّ رَجُلَيْنِ أَحَدُهُمَا، وَالْأَجْرُ بَيْنَهُمَا)). واتە: ((لە هەموو دوو پیاوێك با یەکێکیان لەم غەزایە بەژداریبکات وە پاداشت بۆ هەردوولایان دەبێت)) [پاشان بەئەوانەی فەرموو کەمابوونەوە: ((أَيُّكُمْ خَلَفَ الْخَارِجَ فِي أَهْلِهِ وَمَالِهِ بِخَيْرٍ، كَانَ لَهُ مِثْلُ نِصْفِ أَجْرِ الْخَارِجِ)). واتە: ((هەرکەسێك لەئێوە جێگەی ئەوان بەباشی بگرێتەوە بۆ ماڵ و سامان و خێزانەکانیان بەنیوەی پاداشتی ئەوان وەردەگرێت))][٣٥٩].

پێغەمبەری خوا ﷺ بە هێزەکەیەوە واینیشاندا کەبەرە و شام دەڕوات بۆ ئەوەی دووژمن پێینەزانێت و لەناکاو فرسەتیان لێبهێنێت عەبدوڵڵای کوڕی ئوم مەکتومی کردە سەرکاری شاری مەدینە ولە شار دەرچوو، بەسەر چیای (غراب) ئەو سەری شاری مەدینە بەرەو شام بەڕێکەوت پاشان بەسەر چیای (محيص)دا خێرا ڕۆیشت تا گەیشتە شیوی (غران) کە ناوچەی نیشتەجێی (بني لحيان)ە لەئەو شیوەدا کە لە نێوان هەردوو ناوچەی (امج)و (عسفان) دایە لە جێگەیەك لایدا کە پێیدەوترا (ساية) بەڵام بۆی دەرکەوت کە بەنی لحیان بەئاگابوون و لەسەر چیاکاندا خۆیان دامەزراندووە دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزییە ئەو ناوچەیە دووژمن غافڵ گیرانە دەستبەسەر نەکران، فەرمووی: ((لَوْ أَنَّا هَبَطْنَا عُسْفَانَ لَرَأَى أَهْلُ مَكَّةَ أَنَّا قَدْ جِئْنَا مَكَّةَ)). واتە: ((ئەگەر ئێمە دابەزینە ناوچەی (عوسفان) دانیشتووانی شاری مەککە وادەزانن کە ئێمە دەمانەوێت بچینە ناو مەککەوە)) پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ دوو سەد سوار لە هاوەڵانی دابەزینە ناوچەی (عوسفان)، پاشان دوو سواری نارد تاگەیشتنە ناوچەی (كراع الغميم))ی نزیك مەککە و پاشان گەڕانەوە، ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ سەرجەم هاوەڵانی گەڕانەوە[٣٦٠] جابری کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ دەڵێت: گوێم لێبوو پێغەمبەر ﷺ لەئەو گەڕانەوەیەدا دەیفەرموو: ((آيِبُونَ تَائِبُونَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ ، وَأَعُوذُ بِالله مِنْ وَعْثَاءِ السَّفَرِ، وَكَآبَةِ الْمُنْقَلَبِ وَسُوءِ الْمَنْظَرِ فِي الْأَهْلِ وَالْمَالِ)). واتە: ((گەڕاینەوە و تۆبەمانکرد ئەگەر خودا ویستی لێبێت وسوپاسگوزاری خودای خۆمان دەبین پەنا

---

(٣٥٩) أخرجه: مسلم (١٨٩٣، ١٨٩٦) واللفظ له، واحمد (٣٤/٣)، وابو داود (٢٢٠٤)، وابن حبان (٤٧٢٩).

(٣٦٠) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٤/٣)، والطبري (التأريخ) (٥٩٥/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٦٤/٣).

دەگرم بە خوا لە ناسۆری سەفەر و خەمۆکی گەڕانەوە و بینینی دیمەنی ناخۆش لە کەسوکارو ساماندا))[٣٦١]. هەر لەئەم غەزایەشدا پێغەمبەری خوا ﷺ (صلاة الخوف) واتە: نوێژی ترسی لەگەڵ هاوەڵانی ئەنجامدا[٣٦٢].

سریەی عوکاشە بۆ ناوچەی (الغمر)

ڕووداوەکانی ئەم سریەیە واقیدی دەیگێڕێتەوە و کە (ضعیف)ە و دەفەرموێت: (لەمانگی (ربيع الأول)دا یان (ربيع الثاني) دا ساڵی شەشی کۆچی پێغەمبەری خوا ﷺ عوکاشەی کوڕی موحصینی ئەسەدی لەگەڵ چل پیاودا نارده ناوچەی (الغمر) کە سابتی کوڕی ئەقرەم و سباعی کوڕی وەهەبیان تێدابوو. بەخێرایی بەڕێککەوتن بەرەو ئەوناوچەیە بەڵام دانیشتووانی ئەوناوچەیە پێشتر پێیانزانیبوون ئەو ناوچەیەیان بەجێهێشتبوو، عوکاشە خۆی و سریەکەی لایاندایە لای کانیاوەکەیان و بەهەموو لایەکدا مەفرەزەیان بڵاوکردەوە و کەسێکیان بەدەستکەوت کە جێگای وشترەکانی ئەو هۆزەی ئاشکرا کرد کە ژمارەیان دوو سەد وشتر بوو، عوکاشە هەموویانی پێش خۆیدا بەرەو شاری مەدینە.

واقیدی هەندێك سریەی تر باسدەکات لەئەوانە: سریەکەی محمدی کوڕی سەلەمە وە سریەکەی زەیدی کوڕی حاریسە بۆ ناوچەکانی (الحموم، الطرق، وادي القرى) لەگەڵ سریەکەی عەلی کوڕی ئەبو طالب بۆ ناوچەی فدك....[٣٦٣].

---

(٣٦١) وفي رواية: عن ابن عمر رضي الله عنه قال: (ان رسول الله ﷺ كان اذا استوى على بعيره خارجاً الى سفرٍ كبّر ثلاثاً ثم قال ﴿سُبْحَـٰنَ ٱلَّذِى سَخَّرَ لَنَا هَـٰذَا وَمَا كُنَّا لَهُۥ مُقْرِنِينَ ﴿١٣﴾ وَإِنَّآ إِلَىٰ رَبِّنَا لَمُنقَلِبُونَ﴾ (الزخرف: ١٣ - ١٤) اللهم انا نسألك في سفرنا هذا البرّ والتقوى ومن العمل ما ترضى، اللهم هوّن علينا سفرنا هذا، واطو عنا بُعدهُ، اللهم انت الصاحب في السفر والخليفة في الاهل، اللهم اني اعوذ بك من وعثاء السفر، وكآبة المنظر وسوء المنقلب في المال والاهل، واذا رجع قالهنّ وزاد فيهنّ: آيبون، تائبون عابدون لربنا حامدون)). أخرجه: مسلم (١٣٤٢)، والترمذي (٣٤٤٤)، وابو داود (٢٥٩٩).

(٣٦٢) أخرجه: احمد (٥٩/٤)، وابو داود (١٢٣٦)، والنسائي (١٧٤/٣، ١٧٦)، والحاكم (٣٣٧/١) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبـي، والترمذي (٣٠٣٨)، وصححه الشيخ الالباني في: (صحيح ابي داود) (١٠٩٦).

(٣٦٣) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٥٥٠/٢-٥٥٣) وعنه البيهقي في (الدلائل) (٨٢/٤-٨٤).

سریەیی زەیدی کوڕی حارسە بۆ ناوچەی (العیص)

لەمانگی (جمادي الاولي)ی ساڵی شەشی کۆچی پێغەمبەری خوا ﷺ زەیدی کوڕی حاریسەی لەگەڵ سەد و حەفتا سوار نارده ناوچەی (العیص) بۆ ڕێگرتن بەکاروانێکی بازرگانی قورەیش کە پێشەواکەیان ئەبو عاصی کوڕی رەبیعی مێردی زەینەبی کچی پێغەمبەری خوا ﷺ.

سریەکە چوونە ئەو ناوچەیە و دەستیانگرت بەسەرکاروانەکەدا و ئەوەی لەگەڵیانبوون جگە لە ئەبو عاصی کوڕی رەبیع کە خۆی دەربازکرد و هەڵات، سریەکە دەستکەوتەکانی لەگەڵ خۆی هێنایەوە شاری مەدینە، ئەبو عاصیش بەنهێنی لە شەودا خۆی گەیاندە شاری مەدینە و چووە لای زەینەبی خێزانی ئەویش پەنادانی بۆ وەرگرت لەباوکی وە دەستکەوتی کاروانەکەی بۆ گێڕایەوە بردیەوە شاری مەککە و ئەمانەتەکانی دایەوە دەستی خاوەنەکانیان پاشان گەڕایەوە شاری مەدینە و موسوڵمانبوو، بەچاکە ناو دەبراو جێیمتمانەی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو، میسوەری کوڕی مەخرەمە ﷺ دەفەرموێت: (گوێملێبوو پێغەمبەری خوا ﷺ باسی زاوایەکی دەکرد لە تیرەی (بني عبد الشمس) و زۆر ستایشیدەکرد وباسی بەچاکە دەکرد لەخزم و دۆستیدا و دەیفەرموو: (([أَنْكَحْتُ أَبَا الْعَاصِ بْنَ الرَّبِيعِ، فَحَدَّثَنِي وَصَدَقَنِي]وَوَعَدَنِي فَوَفَى لِي)) واتە: [ئەبو عاصی کوڕی ڕەبیعم کردە هاوسەری کچەکەی خۆم (واتە: زەینەب) ئەو گفتوگۆی لەگەڵ کردم و ڕاستیکرد] وە بەڵێنیپێدام وبردیە سەر بۆم))[٣٦٤].

بەسەرهاتی ئەم سریەیە ئیبنو ئیسحاق لەدایکی بڕوادارانەوە عائیشە ﵂ دەگێڕیتەوە کە فەرموویەتی: (...ئەبو عاص لەسەر هاوتا بڕیاردانەکەی خۆی مایەوە لەشاری [مەککە وە زەینەبی خێزانیشی لەمەدینە مایەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ و ئیسلام لەیەکی جیاکردنەوە] تا جارێکیان ئەبو عاص بەکاروانێك دەرچوو بەرەو شام [پیاوێك بوو جێی متمانەبوو، خاوەن سامان بوو پارەی هەندێك لەقورەیشەکانی لەلابوو] کە بە قازانج بە شەراکەت بۆی دەخستنە گەڕ، چووە شام بازرگانی خۆی کرد بەکاروانەکەیەوە گەڕایەوە بەرەو مەککە، لەکاتی گەڕانەوەیدا سریەیەکی پێغەمبەری خوا ﷺ دەستبەسەری کردن، وە دەنگوباسیش بڵاوبووەوە کەپێغەمبەری خوا ﷺ خۆی

---

(٣٦٤) أخرجه: البخاري (٣٧٢٩).

ئەو سریەیەی ناردووە بۆ دەستبەسەرکردنی ئەو کاروانەی ئەبو عاص کە لەشام دەگەڕانەوە.

سریەکەش سەد و حەفتا سوار بوون و زەیدی کوڕی حاریسەش پێشەوایان بوو لەمانگی (جمادي الاولى)ی ساڵی شەشی کۆچی، سریەکە ڕۆیشتن و دەستیانگرت بە سەر هەموو کاروانەکەدا، و ئەوانەی کە لەگەڵیانبوون جگە لەئەبو عاص کە ڕایکرد و نەگیرا، سریەکەش بەدەستکەوتەکانییەوە گەڕایەوە شاری مەدینە، ئینجا ئەبو عاص لەشەودا هاتە شاری مەدینە بۆ داواکردنی سامانەکەی تا چوو پەنای بردە لای زەینەبی کچی پێغەمبەری خوا ﷺ وە زەینەبیش پەنایدا و ئەبو عاصیش پێیوت: [پەنا دانێکم بۆ وەربگرە لای باوکت] کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ چووە دەرەوە بۆ نوێژی بەیانی وە پێشنوێژی بۆ هاوەڵانی کرد و کە وتی: (الله أكبر) وە هاوەڵانیش هەموویان لە دوایەوە (الله أكبر)ی چوونە ناو نوێژیان وت [ئینجا زەینەب] [سەری دەرهێنا لەدەرگای ژوورەکەی لەکاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی بەیانی بەجەماعەت بۆ دەخوێندن] و دەنگی بەرز کردەوە و وتی: خەڵکینە [من زەینەبی کچی پێغەمبەری خوام ﷺ]، ئەبو عاص کوڕی ڕەبیعم پەناداوە. لەدواییدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ سەلامی دایەوە ڕووی کردە هاوەڵانی و فەرمووی: ((أَيُّهَا النَّاسِ، هَلْ سَمِعْتُمْ مَا سَمِعْتُ؟)) واتە: ((ئەی خەڵکینە ئایا ئەوەی من بیستم ئێوەش بیستتان؟)) وتیان: بەڵێ. فەرمووی: ((أَمَا وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، مَا عَلِمْتُ بِشَيْءٍ كَانَ [من ذلك] حَتَّى سَمِعْتُ مِنْهُ مَا سَمِعْتُمْ، إِنَّهُ يُجِيرُ عَلَى الْمُسْلِمِينَ أَدْنَاهُمْ)) واتە: ((بەڵام سوێند بەئەوەی کە گیانی محمدی بەدەستە من ئاگام لەئەو کارە نەبووە و نەمزانیوە تائەوەی ئێوە بیستتان منیش بەرگوێمکەوت و بیستم بچوکترین موسوڵمان مافی پەنادانی هەیە بەسەر موسوڵمانانەوە)).

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ چووە ژوورەوە بۆ لای زەینەبی کچی و پێی فەرموو: ((اي بُنيّة اكرمي مثواه ولا يَخلصنّ اليكِ فانكِ لا تحلين له)) واتە: ((کچی خۆم ئەوەندەی لێرە دەمێنێتەوە ڕێزی لێبگرە و نەهێڵیت نزیکت بکەوێت چونکە تۆحەڵاڵ نیت بۆ ئەو)) ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ بەئەندامانی مەفرەزەکەی کە دەستیان بەسەر سامان وکاروانەکەی ئەبو عاصدا گرتبوو فەرموو: ((إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ مِنَّا حَيْثُ قَدْ عَلِمْتُمْ، وَقَدْ أَصَبْتُمْ لَهُ مَالًا، فَإِنْ تُحْسِنُوا تَرُدُّوا عَلَيْهِ، فَإِنَّا نُحِبُّ ذَلِكَ، وَإِنْ أَبَيْتُمْ ذلِكَ فَهُوَ فَيْءُ اللَّهِ الَّذِي أَفَاءَهُ

عَلَيْكُمْ، فَأَنْتُمْ أَحَقُّ بِهِ)) واتە: ((ئەو پیاوە خۆتان دەزانن کە چ جۆرە خزمایەتییەکی هەیە لەگەڵ ئێمە؟ ئێوەش دەستتان بەسەر سامانەکەی ئەودا گرتووە، ئەگەر سامانەکەی بۆ بگێڕنەوە کارێکی چاکتان ئەنجامداوە، و ئێمەش ئەوەمان پێخۆشە ئەگەر سامانەکەشی بۆ نەگێڕنەوە ئەوە بەشی خودایە کە داویەتیە ئێوە وە خۆتان شایستە ترن بەئەو سامانە)) ئەوانیش وتیان:

ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە هەمووی بۆ دەگێڕینەوە، بەئەو جۆرەش هەموو سامانی کاروانەکەیان بۆ گێڕایەوە هەتا پیاوانی وایان هەبوو پەتێکی بۆ دەهێنایەوە، وە پیاوی وایان هەبوو مەشکە کۆنەیەکی بۆ دەهێنایەوە یاخود قاپێك، هیواشیان هەبوو ئەوچیلکەیەی بۆ دەهێنایەوە کە دەمی کونەی پێدەبەسترێت، بەئەو جۆرە هەموو سامانەکەیان بۆ گێڕایەوە بێئەوی هیچی لێبزر بووبێت ئینجا ئەبو عاص هەمووی لەگەڵ خۆی بردەوە شاری مەککە، هەموو یەکێك کەپارەی قازانج بە شەراکەتی پێدابوو هەموو پارەکەی بۆ گێڕانەوە پاشان وتی: ئەی کۆمەڵی قورەیش ئایا هیچ کەسێك لەئێوە ماوە پارەی لای من بێت و من بۆم نەگێڕابێتەوە؟ هەموویان وتیان: نەخێر خودا پاداشتی چاکەت بداتەوە و بەڕاستی ئێمە بۆمان دەرکەوت کە تۆ پیاوێکی دەستپاکو بەڕێزیت، ئینجا پێیوتن: ئەوا منیش شاهیدی دەدەم کە هیچ خودایەك نییە جگە الله وە شایەتی دەدەم کە محمد بەندە و پێغەمبەری خوایە [سوێند بەخوا] ئەوەی ڕێگربوو لەبەردەم موسوڵمانبوونمدا ئەوە بوو کە من دەترسام ئێوە گومانتان وابێت کە من بەموسوڵمانبوونم دەمەوێت پارە و سامانی ئێوە [بخۆم] کاتێك کە خودا هەمووی بۆ گێڕانەوە و بەرپرسیارێتی لەئەستۆی من نەما ئینجا موسوڵمان بووم. پاشان ئەبو عاص لەمەککە دەرچوو تاگەیشتە مەدینە و هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: داودی کوڕی حوصەین بۆی گێڕامەوە لە عەکریمەوە ئەویش لە ئیبنو عەباسەوە ﷺ کە فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ زەینەبی گێڕایەوە لەسەر مارەکردنی یەکەمجار بۆ ئەبو عاص لە دوای شەش ساڵ بێئەوەی هیچ بگۆڕیت، پاشان لەدوای وەفاتی زەینەب ئەبو عاص گەڕایەوە شاری مەککە و لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بەژداری جەنگەکانی تری نەکرد، پاشان دووبارە گەڕایەوە شاری مەدینە و تێدا مایەوە تا لەمانگی (ذی الحجة)ی ساڵی دوانزەی

کۆچیدا وەفاتی کرد لەماوەی خەلافەتی ئەبو بکری صدیقدا ﷺ وەسێتی کرد کە ماڵو سامانەکەی لەدوای خۆی بدرێتە زوبەیری کوڕی عەوام ﷺ) (٣٦٥).

سریەی (الخبط)

پێغەمبەری خوا ﷺ هەوڵیدەدا بۆ گرتنی ڕێگە بازرگانییەکانی قورەیش بە مەبەستی لاواز کردنیان لەڕووی دارایی و دەروونییەوە، ئەبو عوبەیدەی نارد لەگەڵ سێ سەد کەس لەپشتیوانان و کۆچکردووان بۆ ناوچەی (سیف البحر) لەناو خاکی (جهینة) دا بۆ ڕێگرتن بە کاروانە بازرگانەکانییەکانی قورەیش کە بەئەو ناوچەیەدا تێدەپەڕین، ئەمەش پێش ڕێککەوتننامەی (الحدیبة) بوو وەك پەسەندە لای زۆرێك لە زانایان(٣٦٦). ئەم بەسەرهاتەش لەچەندەها ڕیوایەت و گێڕانەوەدا هاتووە لەدوای کۆکردنەوە و ڕێکخستنیان بەسەرهاتە کە بەئەم جۆرەی خوارەوە دەبێت.

جابر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ [ئێمەی نارد] کە سێ سەد سوار بووین بۆ [ناوچەی زەویەکانی جوهەینە](٣٦٧)، ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاحیش پێشەوامان بوو، ڕۆیشتین تاچاودێری کاروانێکی قورەیش بکەین و [تەنها توورەکە خورمایەکی دەستکەوت و هەر ئەوەی پێداین]، ئێمە ڕۆیشتین و [خواردنەکانمان کرد بووە ملمان و هەڵمانگرتبوون (واتە: لەکەمیدا)](٣٦٨)، [هێشتا لەنیوەی ڕێگادا بووین خواردنمان نەما ئەبو عوبەیدە فەرمانیدا خواردنی هەموو سوپاکە کۆبکرێتەوە، هەمووی کۆکرایەوە تەنها دوو توورەکە خورما بوو، هەموو ڕۆژێك [مشتێکی] کەمی

---

(٣٦٥) أخرجه: احمد (٢٧٦/٦)، وابو داود (٢٦٩٤)، واللفظ للحاكم (٢٣٦/٣) رقم (٥٠٨٨) وقال محققه: حديث صحيح، وابن هشام (السيرة) (٢٥١/٢)، والبيهقي (الكبرى) (٩٥/٩) و (الدلائل) (٨٥/٤)، وقال الشيخ الالباني (فقه السيرة) (ص: ٢٦٦، ص: ٢٦٧): اخرجه: ابن هشام بسند جيد، ورواه الحاكم بسند جيد، واما خبر ابن عباس في رد زينب بالنكاح الاول فاخرجه: احمد (١٨٧٦)، وابوداود (٢٢٧)، والترمذي (١١٤٣)، وابن ماجة (٢٠٠٩)، والطبراني (الكبير) (١١٥٧٥)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (١٩٥٧)، و (صحيح الترمذي) (٩١٣)، و (صحيح ابن ماجة (١٦٣٥)، و (الصحيحة) (٢٨١٩)، و (الارواء) (١٩٢١).

(٣٦٦) انظر: (فتح الباري) لابن حجر (٩٨/٨)، و (زاد المعاد) لابن القيم (١٥٨/٢).

(٣٦٧) أخرجه: مسلم (٤٩٨٠).

(٣٦٨) أخرجه: مسلم (٢٩٨٣).

پێدەداین تا تەواو بوو [ئینجا ئەبو عوبیدە یەك یەك خورمای پێدەداین][٣٦٩] [پیاوی وا هەبوو لە ئێمە لە ڕۆژێکدا تەنها یەك خورمای دەخوارد] [و دەمانمژی وەك منداڵ ئینجا ئاومان بەسەردا دەخوارد، بەشی دەکردین ڕۆژێك هەتا شەو] لە دوای تەوابوونی ئەو دەنکە خورمایانە نارەحەتی نەبوونیمان زانی، ئینجا پیاوێك لە سوپاکەدا (واتە: قەیسی کوڕی سەعدی کوڕی عوبادە) [لەدوای ئەوە برسێتی تەواو نارەحەتیکردین] سێ وشتری بۆ سەربڕین، پاشان سێ وشتری تریشی بۆ سەربڕین، لەدوای ئەوەش سێ وشتری تری بۆ سەربڕین، ئینجا ئەبو عوبەیدە ڕێگەی نەدا وشتری تر سەر ببڕێت، لە دوای ئەوە برسێتییەکی توندمان توشهات [ناچارانە گەڵای دارمان دەهێنا و بە دار لێماندەداو پاشان بەئاو تەڕمان دەکرد و دەمانخوارد] ئەو سوپایەشمان دواتر ناو نرا بە سوپای (الخبط) (واتە: گەڵا خۆرەکان)، [ئینجا بە قەراغ دەریاکەدا ڕۆیشتین لە دوورەوە شتێکمان بەرچاو کەوت وەك تەپۆڵکە وابوو گەیشتینە لای و تەماشامانکرد [نەهەنگێکی گەورەیە وەك تەپۆڵکە] ناوی نەهەنگی (العنبر)ە.

ئەبو عوبیدە لەئەوێدا وتی: ئەوە مرداربۆتەوە [و بۆ ئێمە حەڵاڵ نییە، پاشان پێی وتین:][٣٧٠] نا ئێمە نێردراوی پێغەمبەری خوایان ﷺ لەپێناوی خوادا هاتووین وئێستاش ناچارین لەبەر ئەوە بیخۆن [ئێمەش گۆشتەکەیمان هەندێ جاردەکوڵاند و هەندێ جاریش دەمانبرژاند تا تێر گۆشت وتێر ئاو بووین] [لەئەوێدا یەك مانگ کە سێ سەد کەس بووین لە گۆشتەکەیمان خوارد تاقەڵەو بووین دەتبینی بە گۆزەڵە لە چاوەکانیدا ڕۆنمان پڕدەکرد پارچە گۆشتی گەورەمان لێدەبڕی وەك گا] بەردەوام لە گوشت و ڕۆنەکەیمان دەخوارد تا[قەڵەو و نەرم بووین][٣٧١] و [لاشەمان تێر وپڕ بووەوە]، ئەبو عوبەیدە پەراسویەك لە پەراسوەکانی نەهەنگەکەی هێنا و چەقاندی [لەسەر ڕێگاکەدا] ئینجا باڵابەرزترین پیاو کە لەگەڵیدا بوو [لە سوپاکەدا سواری پشتی بەرزترین وشتری کرد بە ژێریدا ڕۆیشت]، [پەراسوەکە بەر سەری سوارەکە نەکەوت] [ئەبو عوبەیدە سیانزە پیاوی لەئێمە برد و هەموویانی دانیشاند لەناو یەکێك لە جێچاوەکانیدا، ئینجا گەڕاینەوە هەندێك پارچە گۆشتی وشکراوی ئەو نەهەنگەمان

(٣٦٩) أخرجه: مسلم (٤٩٧٤).

(٣٧٠) أخرجه: ابو داود (٣٨٤٠)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود (٣٢٥٣).

(٣٧١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٥/٤) واسناده صحيح كما قال صاحب (السرايا والبعوث النبوية) (ص: ١٢١).

لەگەڵ خۆمان هێنایەوە کاتێك گەیشتینە شاری مەدینە چووینە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و پێیوتین: ((چی ئێوەی وا دواخست؟)) وتمان: ئێمە بەدوای کاروانەکانی قورەیشدا دەگەڕاین، ئینجا باسی نەهەنگەکەمان بۆ گێڕایەوە][٣٧٢] [و پرسیارمانلێکرد سەبارەت بەخواردنی گۆشتی ئەو نەهەنگە] پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((هُوَ رِزْقٌ أَخْرَجَهُ اللهُ لَكُمْ، فَهَلْ مَعَكُمْ مِنْ لَحْمِهِ شَيْءٌ فَتُطْعِمُونَا[مِنْهُ] قَالَ: فَأَرْسَلْنَا إِلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ [بعضو] مِنْهُ فَأَكَلَهُ])) واتە: ((ئەوە ڕۆزییەکە خودا بۆ ئێوەی دەرهێناوە (واتە: لەدەریادا) ئایا هەندێك لەگۆشتەکەیتان لاماوە تا لێیبخۆین)). ئێمەش پارچەیەك لە گۆشتەکەمان نارد بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەویش خواردی])[٣٧٣].

سریەکەی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف

لە مانگی شەعبانی ساڵی شەشی کۆچیدا پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوفی نارد بۆ ناوچەکانی (بني كلب) لە (دومة جندل) کە ماوەی پانزە ڕۆژ دوورە لەشاری مەدینە[٣٧٤]، ئەو ناوچەیە عەرەب بوون چووبوونە ناو ئاینی گاورەوە، ئەرکەکانی ئەم سریەیەش ئەرکی سەربازی بوو بۆ سەپاندنی دەسەڵاتی موسوڵمانان لەئەو ناوچەیەدا، هەروەها ئەرکی ئاینیشی هەبوو بۆ گەیاندنی ئاینی ئیسلام بەئەو ناوچەیە.

بەسەر هاتی ئەم سریەیە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدولڕحمانی کوڕی عەوفی بانگ کرد وپێی فەرموو: ((تَجَهَّزْ فَإِنِّي بَاعِثُكَ فِي سَرِيَّةٍ مِنْ يَوْمِكَ هَذَا، أَوْ مِنَ الْغَدِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ)) واتە: ((خۆت ئامادە بکە ئەمڕۆ یان سبەینێ (إِنْ شَاءَ اللَّه) لەگەڵ سریەیەکدا دەتنێرم))، منیش وتم بەیانی لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژ دەکەم ئامادە دەبم بائامۆژگارییەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ عەبدولڕەحمان ببیستم، بەیانی چووم نوێژمکرد و دانیشتم تەماشام کرد

---

(٣٧٢) أخرجه: النسائي (٢٠٧/٧)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٠٦١).

(٣٧٣) أخرجه: البخاري (٤٣٦٠) و (٤٣٦١) و (٤٣٦٢)، ومسلم (٤٩٧٤- ٤٩٨٠)، وابو داود (٣٨٤٠)، والنسائي (٢٠٧/٧-٢٠٩)، واحمد (٣٠٩/٣)، ومالك (٩٣٠/٢)، وابن حبان (٥٢٣٥) واللفظ للبخاري والزيادات لمسلم وابي داود والنسائي وابن هشام.

(٣٧٤) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٥٦٠/٢)، وابن سعد (الطبقات) (٨٩/٢)، وابن القيم (الزاد) (١٥٥/٢).

ئەبوبەکر و عومەر و کەسانێك لەکۆچکردوەکان کە عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوفیان لەناو دابوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردبوو کە شەو خۆی ئامادە بکات بۆ دەرچوون بەرەو ناوچەی (دومة جندل) تا بانگیانبکات بۆ ئیسلام [عەبدولڕەحمان بەیانی هات و جەمەدانەیەکی ڕەشی بەسەرەوە بەستبوو نزیکبوو لە پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ جەمەدانەکەی بۆ کردەوە و جەمەدانەیەکی سپی بۆ بەست و ماوەی چوار پەنجە چمکی جامانەکەی بەپشتیدا شۆڕ کردەوە و پێیفەرموو: ((هَكَذَا يَا ابْنَ عَوْفٍ اعْتَمَّ فَإِنَّهُ أَعْرَبُ وَأَحْسَنُ)) واتە: ((ئاوەها جەمەدانەکەت بپێچەرەوە چونکە ئەوەها عەرەبیانە ترە و جوانترە)). پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لە بیلال کرد ئاڵاکەی بدات بەدەستەوە، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ سوپاسی خودای کرد و دروودی بۆ سەر پێغەمبەرەکەی نارد و فەرمووی: ((خُذْ يَا ابْنَ عَوْفٍ فَاغْزُوَا جَمِيعًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، فَقَاتِلُوا مِنْ كَفَرَ بِاللَّهِ، لَا تَغْلُوا، وَلَا تَغْدِرُوا، وَلَا تُمَثِّلُوا، وَلَا تَقْتُلُوا وَلِيدًا)) واتە: ((بگرە (ئاڵاکە) عەبدولڕەحمان هەمووتان بەیەکەوە لەپێناوی خودادا بجەنگێن دژ بەئەوانەی کە باوەڕیان بەخوا نییە و دزی مەکەن لەدەستکەوت و غەدرو نامەردی مەکەن وە هیچ کەسێك ئەتك مەکەن و منداڵ مەکوژن))][٣٧٥].

عەبدولڕەحمان لەگەڵ هاوەڵانی بەڕێدا ڕۆیشتن تا گەیشتنە ناوچەی (دومة جندل)، لەئەو ناو چەیەدا سێ ڕۆژ مانەوە بانگی خەڵکەکەیان کرد بۆ ئیسلام، ئەوان لە سەرەتادا ڕازینەبوون بچنە ناو ئیسلامەوە بەڵکو بڕیاری شەڕکردنیاندا، بەڵام لەڕۆژی سێهەمدا (ئەصبەغی کوڕی عەمروی کەلەبی) کەگاور بوو ئیسلامی قبوڵکرد و موسوڵمانبوو، ئەو سەرکردەیان بوو، نامەیەکی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ نارد هەواڵی موسوڵمانبوونی خۆی پێڕاگەیاند، هەڵگری نامەکە پیاوێك بوو لە هۆزی جوهەینە کەناوی رافیع کوڕی مەکیث بوو، نامەیەکی عەبدولڕەحمانیشی گەیاندە پێغەمبەری خوا ﷺ وە تێیدا نووسیبووی کەدەیەوێت ژنێکیان لێبخوازێت، پێغەمبەری خوا ﷺ نامەیەکی بۆ نووسییەوە و داوایلێکرد کچەکەی ئەصبەغ کەناوی (تماضر) بوو بخوازێت. عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوفیش ئەو کچەی مارەکرد و گوێزایەوە و

---

(٣٧٥) أخرجه: الخرائطي (مكارم الاخراق) (٣)، والحاكم (٥٤/٤) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبرى) (٣٦٣/٦) وقال: فيه عثمان بن عطاء ليس بالقوي، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٢٠/٥) و (٣٠٩/١٠): رواه الطبراني (الصغير) باسناد حسن.

پاشان لەگەڵ خۆی هێنایەوە بۆ شاری مەدینە و بووە دایکی ئەبو سەلمەی کوڕی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف)[٣٧٦].

سریەکەی عەلی کوڕی ئەبو طالب

هەر لەمانگی شەعبانی ساڵی شەشی کۆچیدا، پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی کوڕی ئەبو طالبی ﷺ لەگەڵ سەد پیاو دا نارد بۆ ناوچەی فەدەك بۆ لای تیرەیەك لە هۆزی بەنی سەعدی کوڕی بەنی بەکر، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی ئەوەی پێگەیشتبوو کە ئەوان کۆمەڵێ چەکداریان کۆکردۆتەوە دەیانەوێت پشتیوانی جولەکەکانی خەیبەر بکەن، سریەکە بەشەو دەڕۆیشتن و بە ڕۆژ لە کەمیندا بوون تا هەواڵگرێکی ئەوانیان قۆڵ بەستکرد و دانینا بەئەوەدا کە ئەوان ئەویان ناردووە بۆ خەیبەر کە پشتیوانی لەئەوان بکەن لەبەرامبەر هەندێ بەروبوومی خەیبەردا. سریەکەش پەلاماری ئەو ناوچەیەیاندا و ئەو تیرەیەی بەنی سەعد هەموویان ڕایانکرد و پێنج سەد وشتر و دوو هەزار مەڕیان لەدوای خۆیان بەجێهێشت سریەکەش هەموویانی پێشخۆیدا و بەسەلامەتی گەڕایەوە ناو شاری مەدینە[٣٧٧].

سریەکەی ئەبو بکری صدیق

ئوم قەرەفە ئافرەتێکی بەنی فەزارە بوو لەناوچەی (وادی القری) هەوڵیدەدا سوپایەك پێکبهێنێت و هێرش بباتە سەر موسوڵمانان. پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی بۆ ناوچەکەیان نارد بەسەرۆکایەتی ئەبوبەکری صدیق ﷺ و پەلاماریاندان هەندێکیان لێکوشتن وە هەندێکیان لێدەستگیرکردن پاشان گەڕانەوە شاری مەدینە[٣٧٨] بەسەر هاتەکەش سەلمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەیگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبوبەکری صدیقی ﷺ کردە پێشەوامان و سریەکەمان بەڕێکەوت تاگەیشتە ناوچەی بەنی فەزارە لە هەوازن، وەهێشتا ماوەیەکمان مابوو بۆ گەیشتنە سەر ئاوەکەیان، ئەبوبەکر ﷺ داوای لێکردین لەئەوێدا لابدەین لەدوای ئەوەی نوێژی

(٣٧٦) أخرجه: الدارقطني (الافراد) كما في (الاصابة) (١٠٨/١)، و (كنز المال) (٣٠٢٧٥).

(٣٧٧) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٥٦٢/٢)، وابن سعد (الطبقات) (٨٩/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٨٥/٤).

(٣٧٨) أنظر: (تأريخ الطبري) (٦٤٣/٢).

بەیانیمان ئەنجامدا دواتر فەرمانی پێکردین و پەلامارماندان کۆمەڵێکمان لێکوشتن لەسەر ئاوەکەیاندا [نیشانەو هێمامان: بکوژە بکوژە بوو هەر لەئەوێدا بە دەستی خۆم حەوت یان نۆ لە موشریکەکانم کوشت][٣٧٩].

لەئەوێدا تەماشامکرد هەندێکیان ڕایاندەکرد کە ژن و منداڵ لە نێوانیاندا بوو منیش بە ڕاکردن دوایانکەوتم ترسام لەئەوەی پێشمبکەون بۆ چوونە سەر شاخی ئەو ناوچەیە، بۆیە تیرێکم تێگرتن کەوتە نێوان ئەوان و شاخەکەوە [ئەوان کەتیرەکەیان بینی وەستان] منیش هەموویانم پێشخۆم دا و هێنامن بۆ لای ئاوەکەیان ئافرەتێکیان لەناودابوو کە فەرووەیەکی کۆنی لەبەردابوو کچێکی لەگەڵدا بوو لەجوانترین ئافرەتی عەرەب بوو ئەبوبەکر بەخشبیە من و بەهیچ جۆرێك نزیکی نەکەوتم تا گەڕاینەوە شاری مەدینە شەومان بەسەر هات وبەیانییەکەی پێغەمبەری خوام ﷺ پێگەیشت [لە بازاڕدا] و فەرمووی: ((سەلەمە ئەو ئافرەتەی کە لاتە بیبەخشە بەمن؟)) منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ سوێند بەخوا بەدڵمدا چووە و نزیکی نەکەوتوم. پێغەمبەری خوا ﷺ بێدەنگ بوو بەجێیهێشتم، بۆ ڕۆژی دواتر دیسان لە بازاڕ پێم گەیشت و فەرمووی: واتە: ((سەلەمە باوکت چاك ئەو ئافرەتەی لاتە بیبەخشە بە من)).

منیش وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ [سوێند بەخوا] نزیکی نەکەوتوم و تائێستا جلێکم هەڵنەداوەتەوە من دەیبەخشم وپێشکەشی دەکەم بە تۆ. ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو ئافرەتەی نارد بۆ مەککە و ئاڵوگۆڕپێکرد لەگەڵ هەندێك دیلی موسوڵمانان لەئەوێ بەئەو ئافرەتە هەموویانی ئازادکرد)[٣٨٠].

---

(٣٧٩) أخرجه: احمد (٤/٤٦٠)، والدارمي (٢٤٥٥)، وابن ابي شيبة (٥٠٣/١٢)، وابي داود (٢٦٣٨)، وابن ماجة (٢٨٤٠)، والحاكم (١٠٧/٢) وصححه ووافقه، والبيهقي (٣٦١/٦)، والطبراني (٦٢٣٩)، وابن حبان (٤٧٤٤) وقال محققه: اسناده حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٢٩٧)، و (صحيح ابن ماجة) (٢٢٩٢).

(٣٨٠) أخرجه: احمد (٥١/٤)، ومسلم (١٧٥٥) (٤٥٤٨)، وابي داود (٢٦٩٧)، وابن ماجة (٢٨٤٦)، والبيهقي (١٢٩/٩)، والطبراني (١٤/٧)، وابن حبان (٤٨٦٠) وقال محققه: حسن، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٤١٦)، و (صحيح ابن ماجة) (٢٢٩٧).

سریەکەی کورزەی کوڕی جابری فەهری

چەند کەسانێك لەهەردوو هۆزی (عوکل و عرینە) هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەدینە و موسوڵمانبوونی خۆیان ئاشکراکرد وە هەموویان نەخۆش و ناساغبوون و گەرمای ناو شاری مەدینە ناڕەحەتی کردبوون، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەیپێدان بچن بۆ ناوچەی (الغابة) واتە: بێشەڵانەکەی سەروو شاری مەدینە و لەگەڵ وشترەکانی زەکات لەئەوێ بمێننەوە، پاشان لە نەخۆشیەکەیان چاکبوونەوە و شوانەکەیان بە ئەشکەنجە و سزا کوشت وشترەکانیشیان ڕفاند و ڕایانکرد. لەئەوێدا سریەیەك بە دوایاندا نێردرا هەموویانی گێڕانەوە و تۆڵەیانلێکرایەوە. سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ کوڕێکی لابوو ناوی یەسار بوو تەماشایکرد نوێژەکانی بەجوانی ئەنجامئەدات لە دواییدا ئازادیکرد و کردیە شوانی وشترەکان لەناوچەی (الحرة)وە لەئەوێ مایەوە لەناویاندا بوو[٣٨١].

ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرموێت: ([هەشت کەس] [لە دەشتەکییەکانی][٣٨٢] عوکل [وعورەنییە] هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ [هەموویان نەخۆش و ناساغ بوون] [و تەواو و بێهێزبوو بوون ڕەنگیان زەرد هەڵگەڕابوو وە سکیان ئاوسابوو] [وەلاشەیان لەڕولاواز بوو][٣٨٣] هاتن بەڵێنیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ دا وە موسوڵمانبوون [وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لای خۆت جێگەمان بکەرەوە وخواردنمان بدەرێ] [پێغەمبەری خوا ﷺ نیشتەجێی (الصفة)ی کردن لەناو مزگەوتەکەیدا])[٣٨٤]. ماوەیەك مانەوە و ئەوندەیتر دەردەکەیان گرانتربوو، سکاڵای بارودۆخی خۆیان لای پێغەمبەری خوا ﷺ کرد و [وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە دەوار نشینین و خاوەن ئاژەڵ بووین وە هەرگیز شارنشین نەبووین][٣٨٥]

(٣٨١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦/٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٤٩/٦): فيه موسى بن محمد ضعيف، وقال ابن كثير (التفسير) (٢٩١/٢): غريب جداً، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٣٩/١): اسناده صالح.

(٣٨٢) أخرجه: ابن حبان (١٣٨٦) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٣٨٣) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (١٨٥٤١).

(٣٨٤) أخرجه: البخاري (٦٨٠٤).

(٣٨٥) أخرجه: البخاري (٤١٨٢).

[ئەم نەخۆشی گەڕوگولییەش [وابلاوبووەتەوە][٣٨٦] ئەگەر ڕێگەمان بدەیت بچینە دەرەوەی شار تا لەگەڵ هەندێك وشتردا بژین] [هەروەها وتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەندێك ئاژەڵی شیردارمان بۆ پەیداکە؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَا أَجِدُ لَكُمْ][٣٨٧] [إِنْ شِئْتُمْ أَنْ تَخْرُجُوا إِلَى إِبِلِ الصَّدَقَةِ][٣٨٨])). واتە: ((ئیستا هیچم لا نییە))] [((ئەگەر دەتانەوێت بڕۆنە دەرەوە لەگەڵ ئەو وشترانەی کەلەزەکاتدا دراون))] [پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو وشترانەی بۆ دیاریکردن] وپێیفەرموون: ((بڕۆنە دەرەوەی شار لەگەڵ شوانەکەمان بن لەناو وشترەکاندا و میز و شیری وشترەکان بەکاربهێنن)) وتیان: باشە [بەئەو جۆرە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوانی نارد بۆ لای ئەو وشترانەی کە لەزەکاتدا درابوون][٣٨٩] [لەگەڵ یەساردا] پاشان هەموویان ڕۆیشتن وە میز و شیری وشترەکانیان بەکار هێناو چاکبوونەوە [کاتێك لەشساغبوون] [و قەڵەوبوون] [ڕەنگ و ڕووی ساغیان بۆ گەڕایەوە] [وە لەناوچەی (الحرة) بوون پاشان پاشگەز بوونەوە] وە بێباوەڕ بوون لەدوای موسوڵمانبوونیان] وە [پەلاماری یەساریاندا] [کە شوانێکی بڕواداری پێغەمبەری خوا ﷺ بوو][٣٩٠] دەستوقاچیان بڕی و دڕکیانکردە ناو هەردوو چاوی][٣٩١].

لەڕیوایەتێکی تردا دەفەرموێت: یەکێك لە دوو شوانەکەیان کوشت [ئەوی تریان لەسەرەتای] [بەرەبەیانێکی زوودا][٣٩٢] (بە شپرزەیی) هات وتی: هاوڕێکەمیان کوشت وشترەکانیان برد وشەڕانگێزانە ڕایانکرد [پێغەمبەری خوا ﷺ کەسانێکی بەدوایاندا نارد] [کە بیست کەس دەبوون لەگەنجە ئەنصارییەکان [پێشەوایان کورزەی کوڕی جابری ئەلفهری بوو] هەموویانی نارد بۆیان وشوێن پێناسێکی نارد لەگەڵیان تا ڕێگەوشوێنی پێیانبدۆزێتەوە][٣٩٣] [ونزایلێکردن و فەرمووی: ((اللهم عمّي

(٣٨٦) أخرجه: مسلم (٤٣٣٤).

(٣٨٧) أخرجه: البخاري (٦٨٠٤).

(٣٨٨) أخرجه: مسلم (٤٣٢٩).

(٣٨٩) أخرجه: الترمذي (٧٢)، وصححه الشيخ الالباني (صحيح الترمذي) (٦٢).

(٣٩٠) أخرجه: النسائي (٩٤/٧)، وصححه الشيخ الالباني (صحيح النسائي) (٣٧٦٤).

(٣٩١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٢٢٣) (٦/٧).

(٣٩٢) أخرجه: البخاري (٥٣٣) (٦٨٠٥).

(٣٩٣) أخرجه: مسلم (٤٣٣٤).

عليهم الطريق واجعل عليهم أضيق من مَسكِ جملٍ)) واتە: ((خودایە ڕێگەیان لێونبکەو لێیانتەسك بکەرەوە وەك ئەڵقەی ملی وشتر))] خودای گەورە ڕێگەی لێونکردن و هەموویان دەستبەسەرکران] [پێش نیوەڕۆ هەموویان هێنران] وە فەرمانی کرد هەموویان دەست وقاچیان [جیابەجیا] ببڕدرێت و [بۆیان نەپێچرێت] وە چاویان هەڵکۆڵرێت، لەڕیوایەتێکدا: [فەرمانی کرد هەندێك بزمار سوربکرێتەوە و چاویان پێ ببرژێنرێت][٣٩٤] [پێغەمبەری خوا ﷺ بۆیە چاوەکانی والێکردن چونکە بە هەموویان چاوی شوانەکەیان والێکردبوو][٣٩٥] ئینجا فرێدرانە بەرخۆر [لای بەردە ڕەشەکان] تامردن [لەسەر ئەو حاڵەیان][٣٩٦] وە سەبارەت بەمانیش ئەم ئایەتە پیرۆزە دابەزی: ﴿ إِنَّمَا جَزَٰٓؤُاْ ٱلَّذِينَ يُحَارِبُونَ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ وَيَسۡعَوۡنَ فِي ٱلۡأَرۡضِ فَسَادًا أَن يُقَتَّلُوٓاْ أَوۡ يُصَلَّبُوٓاْ أَوۡ تُقَطَّعَ أَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم مِّنۡ خِلَٰفٍ أَوۡ يُنفَوۡاْ مِنَ ٱلۡأَرۡضِۚ ذَٰلِكَ لَهُمۡ خِزۡيٞ فِي ٱلدُّنۡيَاۖ وَلَهُمۡ فِي ٱلۡأٓخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ ٣٣ ﴾ (المائدة)[٣٩٧]. واتە: [بێگومان تۆڵەو جەزرەبەی کاری خراپی ئەوانەی دژایەتی لەگەڵ خواو پێغەمبەری ئەو دەکەن و دژی ئەو دەجەنگن و دەکوژن و هێرشدەکەنە سەر شارو گوندەکان بەردەوامیش لەعەرزدا هەوڵی فەساد ز گەندەڵی و خراپە کاریدەدەن، لەدنیادا ئەوە ریسوایی و سەرشۆڕییە بۆیان و لەدوارۆژیشدا سزایەکی گەورەیان بۆ هەیە].

ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: ([ئەوانە هەڵگەڕانەوە لە ئیسلام وە پاشگەز بوونەوە بە هەموویان شوانەکەیان کوشت، وشترەکانیان دزی و ڕێگربوون][٣٩٨] [ئەبو قەلابەش دەفەرموێت: ئەوان کەسانێك بوون دزیانکرد وپیاوێکیان کوشت و بوونە بێباوەڕ لەدوای موسوڵمان بوونیان و جەنگیان لەگەڵ خوداو پێغەمبەرەکەی کرد ﷺ][٣٩٩]).

[موسا کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: واباسدەکرێت کە پێغەمبەری خوا ﷺ لە

---

(٣٩٤) أخرجه: البخاري (٦٨٠٤).

(٣٩٥) أخرجه: مسلم (٤٣٣٦).

(٣٩٦) أخرجه: البخاري (٤١٩٢).

(٣٩٧) أخرجه: النسائي (٩٥/٧) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٣٧٧٢)، و (الارواء) (١٩٥/١).

(٣٩٨) أخرجه: الطبري (التفسير) (١١٨١٦) وقال محققه: حديث صحيح.

(٣٩٩) أخرجه: البخاري (٦٨٠٥).

دوای ئەم ڕووداوەوە (المثلة) واتە: کوشتنی قێزەونانەی قەدەغەکرد](٤٠٠))(٤٠١).

ئەم ڕووداوەش لە ساڵی شەشی کۆچیدا ڕوویدا وە ئەمەش پەسەند کراوە لە وتەی زانایان، بەڵام جیاوازیان لەئەو مانگەدا هەیە کە ئەمەی تێداڕووداوە:

ئیبنو ئیسحاق دەفەرموێت: لەمانگی (جمادي الاخرة) ڕوویداوە. وە ئیمامی بوخاری دەفەرموێت: لەمانگی (ذي القعدة) ڕوویداوە، بەڵام واقدی ئیبنو سەعد و ئیبنو حەبان خوایان لێ ڕازی بێت دەفەرموون: لەمانگی شەوالی ساڵی شەشی کۆچیدا ڕوویداوە(٤٠٢).

هەندێك لە زانایان دەفەرموون: ئەم فەرموودەیە کە لەم ڕووداوەی پێشوودا هاتووە حوکمەکەی هەڵوەشێنراوەتەوە و کاری پێناکرێت لەدوای دابەزین (الحدود) واتە: سزا دیاریکراوەکان، وەبە قەدەغەکردنی: کوشتنی قێزەونانە و قەدەغەکردنی داخکردن و سزادان بە ئاگر. خوای گەورەش زاناترە بەمە.

---

(٤٠٠) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤/٨٨).

(٤٠١) الحديث: أخرجه: البخاري (٦٨٠٢، ٤١٩٢، ٤٦١٠)، ومسلم (٤٣٣٠) واللفظ له، وابوداود (٤٣٦٤)، والنسائي (٩٣،١٠١/٧)، والطيالسي (٢٠٠٢)، وابن خزيمة (١١٥)، وابن حبان (١٣٨٨، ٤٤٦٧، ٤٤٧٢)، والترمذي (٧٢)، وابن ماجة (٣٥٠٣) وانظر: (صحيح الترمذي) (٦٢)، (الارواء) (١٧٧)، و(الصحيحة) (٢١٧٠).

(٤٠٢) أنظر: (السرايا والبعوث النبوية) د. بريك محمد (ص: ٢٠٠).

رێککەوتننامەی حودەیبیە

لە دوای شکستهێنانی قورەیش لە غەزای خەندەق ودەرکەوتنی لاوازی وبێهێزی پلەو پایەیان لەلایەن تێکڕای عەرەب بەگشتی، غەزا یاخود سوڵحی حودەیبیە ڕوویداو هاتە پێش ئەمیش بۆ دەستەبەرکردنی سێ ئامانجی گرنگبوو.

یەکەمیان: ئاگادارکردنەوەی خەڵك بەگشتی و هۆشیارکردنەوەیان لەئەوەی کەپەیوەندی موسوڵمانەکان لەگەڵ ناموسوڵمانی و موشریکەکاندا مەرج نییە کە بەبەردەوامی لە دۆخێکی جێگیری جەنگو کوشتارو توندوتیژیدا بمێنێتەوە بەڵکو دەگونجێت ئەو پەیوەندیانە لەهەموو بارودۆخەکاندا بەئاشتی و پێکەوە ژیانی هاوبەش و دانووستان ببرێت بەڕێوە و بگوزەرێنرێت و هێمنی باڵی بەسەردا بکێشێت لەگەڵ بوونی جیاوازی ئایینی وبیروڕاو بیرکردنەوە و ئاراستەی جیا.

دووەمیان: هەڵپەساردنی ململانێ وبەربەرەکانێی لەگەڵ قورەیش و ڕووکردنە دووژمن و ئاراستەکانیتر بەمەبەستی چڕکردنەوە و خۆیەکلایکردنەوە بۆ لایەك بەتایبەتیش ئەمە بەڕوونی دەبینرێت لەئەو هەڵکشانەی بەرەکانی ململانێ بەخۆیەوە بینی لە دژی جولەکەکان لەلایەکەوە و وەلە دژی ڕۆمە بیزەنطیەکان و هاوپەیمانەکانیان لەعەرەبە گاورەکان لەلایەکی ترەوە.

سێهەم: سەلماندنی ڕاستییەکی بەڵگەنەویست کە مەککە و پیرۆزیەکانی قورخنەکراون بۆ بتپەرستان بەئارەزووی خۆیان و بەئەوپەڕی ئازادیەوە هەرچی بیانەوێت تێیدا بکەن ودروشم ودابوونەریتی کوێرانەی خۆیانی تێدا جێبەجێبکەن، وەدەستبگرن بەسەر هەموو توانا و پێداویستییەکانی ئەم شارەوە بۆ خۆیانی پاوانبکەن. بەڵکو بەپێچەوانەوە موسوڵمانەکان شایستەتر وشایەنترن بەئەوەی کەبەئاسایش و ئارامیەوە بچنە ناو حەرەمی مەککەی پیرۆزەوە ودروشم وبەندایەتی خۆیان بکەن کەبنیات نراوە لەسەر خواناسی و یەك خودا پەرستی بەئەوپەڕی دڵسۆزیەوە[٤٠٣].

پێغەمبەری خوا ﷺ لە خەودا بینیبووی کە چۆتە ناو شاری مەککە وە و تەوافی بەدەوری ماڵی خوادا کردووە قژی سەریان بۆ تاشیوە و عەمرەی کردووە، ئەم

---

(٤٠٣) أنظر: (دراسة في السيرة) (ص: ٢٢٣).

هەواڵەیدا بەهاوەڵانی لەناو شاری مەدینە، وە بەدەشتەکییەکان و دەوارنشینەکانی نیشتەجێی دەوری مەدینەشیان ڕاگەیاند کە خۆیان ئامادە بکەن بۆ دەرچوون بەرەو شاری مەککە لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ لەکاتێکدا مەترسی هەبوو کە قورەیش هەرایەك بەرپابکەن و دژیانبوەستنەوە چ بەجەنگ و هەرا بێت، یاخود بەرێگەگرتن لێیان کەنەهێڵن زیارەتی کەعبەی پیرۆز بکەن، هەر لەبەر ئەوەش زۆربەی خێڵە عەرەبە دەوارنشینەکان سستیان نواند لەئەوەی لەگەڵیاندا بڕۆن [کەبریتی بوون لە خێڵەکانی جوهەینە و موزینە و غەفار و ئەسلەم و ئەشجەع و دەیل ئەوانە ئەو ئەعرابیانە بوون لە دەوروپشتی شاری مەدینە نیشتەجێبوون](٤٠٤).

ئەو خێڵەکیانە لە هێزو دەسەڵاتی قورەیش دەترسان و مەزندەی ئەوەشیاندەکرد لەم غەزایەدا کە موسوڵمانەکان تەفروتونابین و بەتەواوەتی بنبڕبکرێن هەروەکو خودای باڵا دەست دەفەرموێت: ﴿ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ ﴾(الفتح) واتە: [نەخێر پاساو وبەهانەکەتان وانییە، بەڵکو لەڕاستیدا ئێوە وا گومانتان دەبرد ئیتر هەرگیز پێغەمبەر و باوەڕداران ناگەڕێنەوە بۆ ناو کەسوکاریانو تیادەچن، ئەو گومان بردنە لەدڵ و دەروونتاندا ڕازێنرابووەوە وچەسپ بوو، بەڕاستی گومانی ناقۆڵاتان بردبوو، ئێوە هەمیشە هۆز وتاقمێکی بێکەڵکوبێخێرن].

پێغەمبەری خوادا ﷺ و موسوڵمانەکان لە کۆچەرییەکان و پشتیوانەکان و ئەوانەش کەلەگەڵیان هاتبوون لەخێڵە عەرەبەکانی دەوروبەر بەڕێککەوتن لە مانگی (ذی القعدە) ساڵی(٦) کۆچی لەڕۆژی دووشەممەدا هاوسەری بەڕێزی خاتوو ئوم سەلەمەش لە خزمەتیدا بوو(٤٠٥).

دوو سەد ئەسپسواریان لەگەڵدا بوو وە چوار ئافرەتیش بەژداریان کرد بەناوەکانی ئوم سەلمە، ئوم مونەیع، ئوم عومار، ئوم عامر ﷺ، کەسێکیش لە دووڕووەکان بەناوی جەددی کوڕی قەیسی سەلەمی خەزرەجی(٤٠٦). ژمارەی موسوڵمانەکان (١٤٠٠) کەس

---

(٤٠٤) أنظر: (التأريخ) للطبري (٦١٩/٢)، و (الدرر) لابن عبدالبر (ص: ٢٢)، و (الدلائل) للبيهقي (٩٠/٤)، و (التفسير) لابن كثير (٣٦٣/٢).

(٤٠٥) أنظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٩١/٤) وهوالراجح.

(٤٠٦) أنظر: (زاد المعاد) لابن القيم (١٣٦/٢).

بوون کەئەمە ڕاسترین بۆچوونە بەکۆڕای پێنج شایەد حاڵ کە لەئەو ڕووداوەدا بەژداریان کردووە[٤٠٧].

نومەیلەی کوڕی عەبدوڵڵای لەیثی بەسەرۆکاری مەدینەوە جێهێشت لە جێگای خۆی و وە (هدية)کانی دیاریکرد وبەپێش خۆیاندا لێیان خوڕی کەحەفتا وشترە مێیەی گۆشتی بوون بۆ ئەوەی خەڵکی لێیان دڵنیابن کەنیازی. شەڕکرنیان نییە، تاکو خەڵکیش بزانن کە ئەو تەشریفی هێناوە تەنها بۆئەوەی سەردانی ماڵی خودا بکات و ئەو کەعبەی پیرۆزە بەگەورە ڕابگرێت.

میسوەرەی کوڕی مەخرەمەی ئەسەدی ﷺ دەفەرموێت: دوای ئەوەی دەرچووین هەتاکو گەیشتینە (ذی الحليفة) کە (١٠) میل لەشاری مەدینەوە دوورە] لەئەوێدا پێغەمبەری خوا ﷺ وشتری هەدیەی دیاریکرد وناجیەی کوڕی جوندوبی ﷺ کردە سەرپەرشتیاری ئەو وشترانە کە ئەوکاتە دوونیشانە هەبوو بۆ ناسینەوەی وشتری مەدینە کە لە (مونا) دەکرایە قوربانی یەکێکیان (تقليد) بوو کەپارچەیەك لەپێست یاخود هاوشێوەی پێست لەملی ئەو ئاژەڵە دەکرا بۆ ئەوەی بناسرێتەوە کە هەدیەیە (دیاری)یە.

دووەمیان (إشعار)ە کە ئەویش لایەکی سەرکۆپانی وشترەکە یا مانگا کە دەبڕدرا هەتاکو خوێنی لێدەهات بۆ ئەوەی بزانرێت (هەدیەیە) و بەرەو کەعبە دەڕوات هیچ کەسێکیش پێشی پێنەدەگرت[٤٠٨]. پاشان ئیحرامی عەمرەی بەست بۆ ئەوەی خەڵکی لەشەڕیان پشتڕاست و دڵنیابن کە ئەو دەرچووە بۆ زیارەت و سەردانی کەعبەی پیرۆز بکات و بەرزو پیرۆزی ڕابگرێت][٤٠٩]. بەر لەئەوەی بگەن چاوەدێرێکی هەواڵگری نارد بوو لەهۆزی خوزاعە بەناوی بیشری کوڕی سوفیان، بۆئەوەی هەواڵی قورەیشی

---

(٤٠٧) أنظر: (السيرة الصحيحة) للعمري (ص: ٤٣٥/٢).

(٤٠٨) الهدي: هي الحيوان الذي يقدم في منى ويُجعل عليه علامتان وهما (التقليد) وهو ان يجعل في عنق الهدي قطعة جلدٍ أو نحوها ليُعرف بها أنه هديٌ، و (الأشعار) هو ان يُشق احدى جنبتي سنام الدابة والبقرة حتى يسيل دمها ليُعلم أنها هديٌ يُساق الى الكعبة فلا يتعرض لها أحدٌ.

(٤٠٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٦٢/٣)، والطبري (التأريخ) (٦١٩/٢)، وابن عبدالبر (الدرر) (ص: ٢٢٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٨٨/٤).

بۆ بێنێت][٤١٠]. بەئەوشێوە موسوڵمانەکان دەرچوون چەك و تفاقی تەواویان لەگەڵ خۆیان برد و بەتەوای خۆیان ئامادەکر بۆ جەنگ بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە مەزندە دەکرا دووچاری جەنگ و هەرابن لەگەڵ قورەیش و ئەو هۆزانەی کە دەکەوتنە سەر ڕێگایان بەرەو مەککە، ئەوەی ئەو بۆچوونە پشت ڕاست دەکات پێشنیازەکەی پێغەمبەری خوایە ﷺ بۆ موسوڵمانەکان کە داوادەکات هەستن بە هێرش بردنە سەر وپەلاماردانی هاوپەیمانەکانی قورەیش لە (ئەحابیشەکان) کە لە دەرووبەری مەککەدا نیشتەجێ بوون[٤١١].

وەهەروەها گێڕانەوەیەکی لاوازیش (ضعیف) هەیە دەبێتە بەڵگەی ئەو ڕاستییە، لە ئیبنو ئەبزیەوە ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ دەرچوو بەوشتری (هدية) کە بۆ قوربانی پێیبوو لە ڕۆژی حودەیبیەدا، کە گەیشتە (ذو الحليفة) عومەر ﷺ پێیفەرموو: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەتەوێت بچیتە ناو خەڵکانێك کە جەنگت لەگەڵیاندا هەیە بەبێچەك وتفاقی شەڕ؟ دەفەرموێت: ئینجا پێغەمبەری خوا ﷺ ناردیەوە بۆ شاری مەدینە، هەرچی چەکو پێداویستی جەنگ هەبوو بەجێیان نەهێشت وهەموویان لەگەڵ خۆیاندا هێنا....)[٤١٢]. پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت تا گەیشتە (ڕەوحا) (کە (٧٣)کم لە مەدینەوە دوورە) لەئەوێدا هەواڵیان پێدا کە موشریکەکان لە (وادي غيقة) کۆبوونەتەوە ئەویش مەترسی هەبوو نەوەکو لەناکاو هەڵبکوتنە سەر موسوڵمانەکان هەر بۆیە کۆمەڵێکی لەهاوەڵان ئامادەکرد کە ژمارەیان بیست ئەسپ سواربوون ئەبو قوتادەی ئەنصاریشیان لەگەڵدا بوو بەرەو ئاراستەی ئەوانی ناردن بۆئەوەی لە شەڕو زیانیان پارێزراوبن)[٤١٣]. پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرموون: ((خُذُوا سَاحِلَ الْبَحْرِ حَتَّى نَلْتَقِيَ)) واتە: ((ڕێگای کەناری دەریا بگرن هەتاوەکو پێیان دەگەین)) ئەوانیش کەناری دەریایان گرتەبەر، کاتێك گەڕانەوە هەموویان جلوبەرگی ئیحرامیان لەبەرکرد تەنها ئەبو قەتادە نەبێت)[٤١٤].

---

(٤١٠) أخرجه: احمد (٣٢٦/٤)، وعبدالرزاق (٩٧٢٠)، البخاري (٤١٧٨، ٤١٥٧، ٢٧٣١)، ابي داود (٢٧٤٩)، النسائي (١٦٩/٥).

(٤١١) أنظر: رواية البخاري (الصحيح) (٤١٧٩).

(٤١٢) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٢٢/٢)، وقال البرزنجي في (ضعيف تاريخ الطبري) (٢٤٨): اسناده ضعيف.

(٤١٣) أخرجه: الحافظ في (فتح الباري) (٢٣/٤).

(٤١٤) أخرجه: مسلم (الصحيح) (١١٩٣).

ئەبو قەتادە بۆمان دەگێڕێتەوە کە چ شتێك لەڕێگادا ڕووبەڕووی بووەتەوە دەفەرموێت: (... ڕووەو موشریکەکان ڕۆیشتین هاوەڵەکانم چاویانکەوت بەکەرە کێویەك هەندێکیان بە پێکەنینەوە بۆ یەکتریان دەڕوانی، منیش سەیرمکرد ئەوەتام لەبەردەم کەرە کێوییەکەدا هەر بۆئەو مەبەستە ئەسپەکەم زینکرد و ڕمەکەم گرت بە دەستمەوەو پاشان سواری ئەسپەکەم بووم وقامچییەکەم لەدەست کەوتە خوارەوە، بە هاوەڵەکانم فەرموو کەجلی ئیحرامیان لەبەردابوو قامچییەکەم بدەنەوە دەستم؟ فەرموویان: وەڵاهی بەهۆی ئیحرام بەستنەکەمانەوە ناتوانین بەهیچ جۆرێك هاوکاریت بکەین، من خۆم دابەزیم وهەڵمگرتەوە و پاشان سەرکەوتمەوە سەرپشتی ئەسپەکەم و توانیم بە کەرەکێویەکە بگەم لەپشت تەپۆڵکەیەك وبەڕمەکەم لە دواوە پێکام و هێنامەوە خزمەت هاوەڵەکانم، هەندێکیان فەرموویان: بابیخۆین، هەندێکی تریان فەرموویان مەیخۆن دواتر داوای یارمەتیم لێکردن ڕازینەبوون یارمەتیمبدەن ئێمەش هەندێکیمان خوارد ئەوەی مایەوە هەڵمانگرت لە گۆشتەکەی، مەترسی ئەوەمان هەبوو دووژمن ڕێگریبکات وبچنە سەرەوە بۆمان بۆیە من ڕۆیشتم تاکو بەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بگەم، لەڕێگا هەندێك جار بە ئەسپەکەم غارم دەکرد وە هەندێك جاریش بەهێواشی دەڕۆیشتم تا گەیشتم بەپیاوێکی هۆزی غیفار لە تاریکی شەودا پێم وت: لەکوێ بەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتیت؟ فەرمووی من کەجێمهێشت لە ئاوایی (تعهن) بوو، دەفەرموێت منیش لە (سوقیا) دابەزیم لەخزمەتی لەکاتی خەوی (قەیلولە)دا (کە ١٨٠کم لە شاری مەدینەوە دوورە) ڕۆیشتم تاکو گەیشتمە خزمەتی وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو هاوەڵانەت کە ناردبووتن سەلامت لێدەکەن، ئەوان مەترسی ئەوەیان هەیە دووژمن بۆسەیان بۆدانێت و ڕێگایان لێبگرن و لەئێوەیان داببڕن ئەگەر چاوەڕێیانبکەن تادەگەنە خزمەتتان ئەویش چاوەڕێیکردن.

ئینجا وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە کەرەکێویەکمان ڕاوکردوە هەندێکشمان لە گۆشتەکەی پێماوە پاشان هاوەڵان هاتنەوە خزمەتی و ڕوداوەکەیان بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَمِنْكُمْ أَحَدٌ أَمَرَهُ أَنْ يَحْمِلَ عَلَيْهَا أَوْ أَشَارَ إِلَيْهَا (اي:أَعَانَ عَلَيْهَا)))؟ واتە: (ئایا هیچ کەسێك لە خۆتان فەرمانی ئەوەی پێکردن کەڕاوی بکەن ویاخود ئاماژەی پێبکات ویان یارمەتیتانبدات)؟ فەرموویان نەخێر ئەی پێغەمبەری

خودا ﷺ فەرمووی: ((كُلُوا مَا بَقِيَ مِنْ لَحْمِهَا [هُوَ حَلَالٌ] [إِنَّمَا هِيَ طُعْمَةٌ أَطْعَمَكُمُوهَا اللَّهُ] [هَلْ مَعَكُمْ مِنْ لَحْمِهِ شَيْءٌ])؟ واتە: (ئەوەی ماوە لەگۆشتەکەی بیخۆن حەڵاڵە بۆتان ئەوە خواردنێکە خوای گەورە بۆی ناردوون و دەرخواردیداون). (ئایا هیچ شتێکتان لە گۆشتەکەی لا نەماوە؟) فەرموویان: قاچەکەی، دەفەرموێت پێغەمبەری خوا ﷺ وەریگرت و خواردی) و بە خەڵکەکەی فەرموو: (بخۆن) لەکاتێکدا لەئیحرامدا بوون)[٤١٥]. کاتێك قورەیش بەهاتنی پێغەمبەریان زانی بۆ عەمرە بۆ شاری مەککە کەوتنە کۆبونەوەو مشتومڕ لەسەری لە (دار الندوة) ئەوەبوو دەرچوونی گشتیان ڕاگەیاند بۆ جەنگو پارەو سامانی تایبەتیان بۆ تەرخانکرد وە کەوتنە داوای هاوکاری و پشتیوانی لە هاوپەیمانەکانیان لەئەوانە (ئەحابیش)، توانیان هێزێکی بەهێز لەئەسپ سوارەکان پێکبهێنن بەسەرکردایەتی خالیدی کوڕی وەلیدی مەخزومی وەناردیانن بۆ دەرەوەی شاری مەککە بۆ سەر ڕێگای سەرەکی لەناوچەی (کەڕاع غەمیم).

لەئەولاشەوە چاوساغی پێغەمبەری خوا بوسری کوڕی سوفیانی خوزاعی ﷺ ڕۆیشت تا چووە ناو شاری مەککە و دەنگوباسی قورەیشی بە تەواوی وەرگرت وچووە بنج وبناوانیان پاشان گەڕایەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ، لەئەو بارەیەوە میسورەی کوڕی مەخرەمە و مەڕوانی کوڕی حەکەمەوە ﷺ دەفەرموون: (..... پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆشیت هەتا گەیشتە (غەدیری ئەشطاط)ی نزیك عوسفان کە شوێنێکە (٨٠)کم لەشاری مککەوە دوورە لەئەوێدا چاوساغە خوزاعیەکە بوسری کوڕی سوفیان ﷺ هاتەوە خزمەتی و فەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ قورەیش بەهاتنی تۆیانزانیوە بەرەو مەککە و هەموویان دەرچوون بۆتان بەهەرچی پیاو و ژن ومنداڵیشیان لەگەڵدایە جلوبەرگی پڵنگیان پۆشیوە و بەتەواوی خۆیان بۆ جەنگ ئامادەکردووە، منیش کە بەجێمهێشتن خزم وکەسەکانت لەبەرەی کەعبی کوڕی لوئەی وعامیری کوڕی لوئەی (واتە: قورەیش بە هەموو تیرەو بەرە بابەکانی) لەگەڵ ئەحابیشەکانیان بۆ کۆ کردبوویتەوە (واتە: هەموو هاوپەیمانەکان لەتیرەو هۆزەکانی دەوروبەری مەککە) لەشکرو سوپایەکی تۆکمەیان پێکهێناوە بۆت دەیانەوێت جەنگ

---

(٤١٥) أخرجه: مالك (٣٥٣/١)، واحمد (٣٧/٤)، والبخاري (١٨٢٣)، ومسلم (١١٩٣)، والترمذي (٨٤٩)، والنسائي (١٨٤/٥)، وابن ماجة (٣٠٩٠)، الدارمي (١٧٧٠)، بالبيهقي (١٩١/٥).

وهەرات لەگەڵدا بەرپابکەن و ڕێگریت لێبکەن لەچوونە زیارەتی ماڵی خودا ئەوان لەناوچەی (ذی طوی) دابەزیون وپەیمانیانداوە بەشەڕو کوشتار نەبێت بەهیچ جۆریك ڕێگەت پێنەدەن بچیتە ناو مەککەوە.

لەئەو لاشەوە خالیدی کوڕی وەلیدیان پێشڕەوی پێکردووە و ناردویانە لە پێش خۆیانەوە بۆ (کوراع غەمیم) دەفەرموێت: پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((يَا وَيْحَ قُرَيْشٍ لَقَدْ أَكَلَتْهُمُ الْحَرْبُ، مَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ خَلَّوْا بَيْنِي وَبَيْنَ سَائِرِ الْعَرَبِ، فَإِنْ هُمْ أَصَابُونِي كَانَ ذَلِكَ الَّذِي أَرَادُوا، وَإِنْ أَظْهَرَنِي اللَّهُ عَلَيْهِمْ دَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ وَافِرِينَ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلُوا قَاتَلُوا وَبِهِمْ قُوَّةٌ، فَمَا تظنّ قُرَيْش فو الله لَا أَزَالُ أُجَاهِدُ عَلَى الَّذِي بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ حَتَّى يُظْهِرَهُ اللَّهُ أَوْ تَنْفَرِدَ هَذِهِ السَّالِفَةُ (اي: صَفْحَةِ الْعُنُقِ))[٤١٦]. واتە: (هاوار بۆ قورەیش جەنگو کوشتار لەبنیهێنان، چ دەبێت بۆسەر ئەوان ئەگەر دەستهەڵگرن و وازملێبهێنن لەنێوانی خۆمو سەرجەم عەرەبەکانی تر یەکلایی بکەمەوە، ئەگەر ئەوان بەسەر مندا زاڵبوون ئەوە ئاواتیان دێتەدی ئەوانیش ئەوەیان دەوێت، ئەگەر خودای گەورەش یارمەتیدام و منی سەرخست بەسەریاندا ئەوکاتە خۆیان سەرپشکن و زۆریان لێناکرێت بۆ موسوڵمانبوون، وە ئەگەر کۆڵیانەنەداو بەردەوامبوون ئەوکاتە دەجەنگێین قوڕیش چۆن دەڕوانێتە بارودۆخەکە وەڵاهی بەردەوامدەبم لەتێکۆشان لەسەر ئەوەی خودا منی لەپێناویدا ناردووە سەرەنجام یائەوەتا خودا سەرمدەخات یالەئەو پێناوەدا سەرمدادەنێم (واتە سەرم لەلاشە جیادەکەنەوە).

پاشان پێغەمبەری ﷺ فەرمووی: ((أَشِيرُوا عليَّ أَيُّهَا النَّاسُ أَتَرَوْنَ أَنْ نَمِيلَ إِلَى ذَرَارِيِّ، هَؤُلَاءِ الَّذِينَ أَعَانُوهُمْ [يُرِيدُونَ أَنْ يَصُدُّونَا عَنِ الْبَيْتِ] فَنُصِيبَهُمْ فَإِنْ قَعَدُوا، قَعَدُوا مَوْتُورِينَ مَحْرُوبِينَ، [وان نجوا نجوا محزونين] [وإِنْ يَأْتُونا] يَكُونُوا عُنُقًا [مِنَ الْمُشْرِكِينَ] قَطَعَهَا اللهُ! أَمْ تَرَوْنَ أَنْ نَؤُمَّ الْبَيْتَ، فَمَنْ صَدَّنَا عَنْهُ قَاتَلْنَاهُ))؟ واتە: ((ئەی خەڵکینە ڕاوێژم بۆ بکەن با گوێبیستی بیروڕاو بۆ چوونەکانتان بم دەڵێن چی؟ ئایا هەڵبکوتینە سەر ماڵو حاڵی ئەوانەی هاوکاری و پشتیوانیان دەکەن لەدوژمان و (ڕێگریمان دەکەن لەسەردانی ماڵی خودا) و پەلاماریانبدەین ئەوکات دەستەوئەژنۆ لێیادەنیشن وەك سەربازی گەڕیدەی بێماڵ و حاڵ، (ئەگەر ڕزگاریشیان بێت ئەوە ژیانێکی کولە مەرگی و پڕ خەفەت دەبەنەسەر) (وە ئەگەر بێنە ڕێگەشمان بۆ شەڕکردن) ئەوە کۆمەڵە بێبڕوایەك دەبن کەخودا لە

---

(٤١٦) أخرجه: ابن هشام (٣/٢٦٤) رقم (٨١٣) وقال محققه: اسناده حسن، واحمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن.

ناویبردون، وە یاخود دەتانەوێت بەرە و ماڵی خودا بکەوینە ڕێ و هەرکەسێك هاتە سەرڕێگەمان و ڕێگریکردین بجەنگین لەگەڵیاندا؟))

ئەبوبەکر ﷺ فەرمووی: خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ باشتر دەزانن، ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە بۆ عەمرەکردن هاتووین نە هاتووین بۆ جەنگکردن لەگەڵ هیچ کەسێك بەڵام هەرکەسێك (بووە بەربەست لە ڕێگەی چوونە ناو کەعبەمان وە (کەوتە نێوان ئێمەو کەعبەوە) ئەوکات جەنگی لەگەڵ بەرپادەکەین. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((کەواتە ئێستا شادمان و ئاسودەبین و پشتیلێبکەینەوە)) لەگێرانەوەیەکی تردا: ((کەواتە بە ناوی خودا و لەسەر بەرەکەتی ئەو بڕۆن))[٤١٧].

لەئەولاشەوە کاتێك قورەیش گوێبیستی دەرچوون و هاتنی پێغەمبەر ﷺ بوون کۆبوونەوەیەکی ڕاوێژکاریان بەست وتیایدا بڕیاریاندا بەهەموو جۆرێك ڕێگریبکەن لەهاتنە ناوەوەی موسوڵمانان بۆ زیارەتی کەعبە وماڵی خودا، لەدوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی پاراستو دوورە پەرێزی گرت لە ڕووبەڕوو بوونەوەی ئەحابیشەکان پیاوێکی بەنی کەعب هەواڵی هێنا کە قورەیش لەناوچەی (ذي طوى) بۆی دابەزیون دووسەد ئەسپسواریان بەسەرکردایەتی خالیدی کوڕی وەلید لە ناوچەی (کەراع عەمیم) داناوە (کەناوچەیەکە (٨میل) لە عوسفانەوە دوورە) لەسەر ڕێگای سەرەکی، موسوڵمانەکان نزیکبوونەوە لە (کەراع عەمیم) خالید هەوڵیدا بەگژ موسوڵمانەکاندا بچێت و لەناکاو لەکاتی نوێژدا بدات بەسەریاندا موسوڵمانەکانیش نوێژی ترسیان لەناوچەی عوسفان کرد.

لە ابو عیاشی زوریقی ﷺ دەفەرموێت: (ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بووین لە عوسفان موشریکەکانیش بەسەرکردایەتی خالیدی کوڕی وەلید بوو (ئەوان) کەوتبوونە نیوان ئێمە و ڕووگەوە، نوێژی نیوەڕۆمان کرد، موشریکەکان وتیان: بەڕاست باشترین دەرفەتمان لەکیسچوو بێئاگابوون ئەگەر بماندایە بەسەریاندا لە کاتی نوێژکردنەکەیاندا دەستێکی باشمان لێدەوەشاندن وپاشان وتیان: بۆ نوێژی عەسر ئێستا کاتی نوێژێك دێت کە خۆشەویستترە لایان لەخۆیان ولە ماڵو مندڵەکانیان، جیبریل ﷺ هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئایەتەکانی نوێژی ترسی دابەزاند:

(٤١٧) أخرجه: احمد (١٨٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح، وعبدالرزاق (٩٧٢٠)، والبخاري (٢٧٣١، ٥٢٨٨، ٤١٧٩)، وابي داود (٤٦٢٩)، الطبراني (الكبير) (٢٠/٩).

﴿وَإِذَا كُنتَ فِيهِمْ فَأَقَمْتَ لَهُمُ ٱلصَّلَوٰةَ فَلْتَقُمْ طَآئِفَةٌ مِّنْهُم مَّعَكَ وَلْيَأْخُذُوٓاْ أَسْلِحَتَهُمْ فَإِذَا سَجَدُواْ فَلْيَكُونُواْ مِن وَرَآئِكُمْ وَلْتَأْتِ طَآئِفَةٌ أُخْرَىٰ لَمْ يُصَلُّواْ فَلْيُصَلُّواْ مَعَكَ وَلْيَأْخُذُواْ حِذْرَهُمْ وَأَسْلِحَتَهُمْ ۗ وَدَّ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ لَوْ تَغْفُلُونَ عَنْ أَسْلِحَتِكُمْ وَأَمْتِعَتِكُمْ فَيَمِيلُونَ عَلَيْكُم مَّيْلَةً وَٰحِدَةً ۚ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن كَانَ بِكُمْ أَذًى مِّن مَّطَرٍ أَوْ كُنتُم مَّرْضَىٰٓ أَن تَضَعُوٓاْ أَسْلِحَتَكُمْ ۖ وَخُذُواْ حِذْرَكُمْ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ أَعَدَّ لِلْكَٰفِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ﴿١٠٢﴾﴾ (النساء).

واتە: [کاتێ لەناو هاوەڵانتدا بوویت ئەی پێغەمبەر ﷺ واتە: لەسەفەردا، ئینجا ویستت نوێژی بەکۆمەڵیان بۆ بکەیت، کاتی ڕووبەڕووبوونەوەش بوو لەگەڵ کافراندا با دەستەیەکیان لەگەڵت هەڵسن ونوێژ دابەستن، ئەوانی تریشیان لەڕووی دووژمن ڕابوەستن، واتە: ئەگەر دووژمن لەنێوان ئێوە و قیبلەدابوو، هاوەڵەکانت بکە بەدوو دەستەوە و دەبێت هەموو نوێژخۆین و پاسەوان چەکەکانیان بەدەستەوە بگرن جا کاتێ ئەم دەستەیە کە لەگەڵ تۆ سوجدە دەبەن، بە پەلە بچن لەدوای ئێوەوە ڕابوەستن و پارێزگاریتان بکەن، واتە: دەستەی یەکەم ڕکاتێك لە نوێژەکەیان لەگەڵ تۆ دەکەن، ئەوسا بەپەلە جیادەبنەوە و بۆخۆیان و ئەوی تری تەواو دەکەن ودەبنە پاسەوان ودەبێ ئەو دەستەکەی تر کەهەمان نوێژیان نەکردووە و پاسەوانن بێنە پێش و لەگەڵ تۆدا نوێژ بەجەماعەت بکەن ودەبێت وریایی خۆیان وەرگرن و چەکەکانیشیان بەدەستەوە بگرن و بێباوەڕەکان پێیان خۆشە کە ئێوە بەهۆی نوێژەکەتانەوە لەچەك و کەلوپەلەکانتان غافڵ و بێئاگا ببن ئەوسا ئەوانیش بەیەکدەست پەلامارتانبدەن و هێرشبهێننە سەرتان، کەوابوو نابێت هەموو بەیەکجار پێکەوە نوێژ بکەن، بەڵکو دەبێت دەستەیەك بەچەکەوە پاسەوانتانبن هەتا لێدەبنەوە، ئەگەر نارەحەتیی و ئازارێکتان هەبوو وەکو باران، یان نەخۆش وبریندار بن، ئەوە لەئەوکاتانەدا هیچ گوناهتان لەسەر نییە چەکەکانتان دابنێن لەکاتی نوێژەکاندا و هەردەبێت هۆشیاریی و وریایی خۆتان وەربگرن، واتە: تا ئەتوانن ئامادە باشبن بۆ دووژمن و خۆتان بپارێزن لێیان دیارە کەخوا بۆ بێباوەڕەکان سزایەکی ئابڕووبەروو ریسواکەری ئامادە کردووە. بەڵێ خوای گەورەو دلۆڤان لەبەر باران و هەرشتێکی تری دژوار مۆڵەتی موسوڵمانان دەدا چەکەکانیان لەشان دابگرن، بەڵام لەئەوکاتەشدا هەردەبێت هۆشیارو وریابن، کەوابوو ئەگەر موسوڵمانان هەمیشە ئامادەباشبن بۆجیهاد خوای بە دەسەڵات کافران دەشکێنێت و ریسوایاندەکات].

لەنێوان نیوەڕۆ و عەسردا، کاتی نوێژیان بۆ ڕەخسا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردن کە چەکەکانیان بگرن بەدەستەوە و لەئامادە باشیدابن ئینجا لەدوای خۆیەوە بە دووڕیز ڕێکیخستن پاشان چووە ڕکوعەوە هەموویان ڕکوعیان برد ئینجا سەریبەرزکردەوە لەڕکوع ئەوانیش تێکڕا سەریانبەرزکردەوە پاشان پێغەمبەر ﷺ کڕنوشی برد و تەنها ڕیزی یەکەم کڕنووشیان برد لەگەڵی کەڕاستەوخۆ دەکەوتنە پشتی ئیمامەوە، وە ئەوانی تریش بەپێوە وەستابوون پاسەوانیاندەکردن، کاتێ کڕنوشیان بردو هەستانەوە ئەوانی تر کە بەپێوە وەستابوون دانیشتن وکڕنوشیان برد لەشوێنی ئەوان، وە ئەوانی تریش هاتنە ڕیزەکەی ئەوان دواجار هەموویان تێکڕا ڕکوعیانبرد پاشان پێغەمبەر ﷺ سەریبەرزکردەوەو ئەوانیش بەهەمان شێوە پاشان پێغەمبەر ﷺ کڕنوشی بردوو لەگەڵ ئەو ڕیزەی دوای خۆیەوە کڕنوشی برد و ڕیزەکەی تریش بەپێوە وەستابوون وپاسەوانیاندەکردن، کاتێك ئەوان دانیشتن بۆ خوێندنی تەحیات ئەوانی تریش دانیشتن وکڕنوشیانبرد پاشان سەلامیان دایەوە و ئینجا بڵاوەیانلێکرد پێغەمبەری خوا ﷺ دووجار نوێژی ترسی ئەنجامداوە جارێکیان لەم شوێنە (عوسفان) جارێکی تریش لە خاکی (بەنی سلیم)[٤١٨].

گۆڕینی ڕێگا

خالید پاشەکشەیکرد بۆ ناوچەی (عەمیم)، خۆی وئەسپسوارەکانی ئامادەکرد بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی موسوڵمانەکان، پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتە هەوڵوکۆشش بۆ ئەوەی دووچاری ڕووبەڕوو بوونەوە وتێکهەڵپژان نەبن لەگەڵ خالیدا وخوێننەڕژێت بۆ ئەو مەبەستە ڕێگاکەی گۆڕی و ڕێگایەکی لەلای ڕاستەوە گرتەبەر.

مەیسەرە و مەروان ﷺ دەفەرموون: (موسوڵمانەکان) ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە سەروبەندی ڕێگا سەرەکییەکەی بەرەو مەککە دەڕوات لەئەوێدا پێغەمبەری خوا

---

(٤١٨) أخرجه: احمد (٦٠/٤)، ابن ابي شيبة (المصنف) (٤٦٥/٢)، الطبراني (الكبير) (٥١٣٢)، ابي داود (١٢٣٦)، الترمذي (٣٠٣٥)، النسائي (١٧٦/٣)، والحاكم (٣٠/٣، ٣٣٧/١) وصححه ووافقه الذهبي، الطيالسي (١٣٤٧)، والدارقطني (٦٠/٣) وقال محققه: اسناده صحيح، البيهقي (٢٥٦/٣) وقال: اسناده صحيح، وقال الحافظ (الاصابة) (٨٢٥): سنده جيد، وابن حبان (٢٨٧٦) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال ابن كثير (التفسير) (١٥٤/٢): اسناده صحيح، صححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٤٣١)، (صحيح ابي داود) (١٠٩٦).

ﷺ فەرمووی: (ئەوە خالیدی کوڕی وەلید بەخۆی کۆمەڵێك سواری قورەیش پێشڕەویبانکردووە بەرەو ناوچەی (عەمیم) بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەمان ئیوەش لای ڕاستی ئەم ڕێگایە بگرنە بەرو لەم ڕێگەیە لانەدەن)[٤١٩].

بەئەو شێوەیە موسوڵمانەکان لەڕێڕۆیشتنیان بەردەوام بوون پێغەمبەر ﷺ ویستی ڕێگاکە بگۆڕێت وە خۆی لادات لە ڕووبەڕوو بوونەوەی دەستویەخەی ڕاستەوخۆ لەگەڵ ئەسپسوارەکانی قورەیش و بەڕێگایەکی لاڕێ وبەردەڵان و سەختدا بچێتە ناو شاری مەککەوە، لە مەیسەرەو مەروانەوە ﷺ دەفەرموون: (... پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ رَجُلٌ يَخْرَجُ بِنَا عَلَى طَرِيقٍ غَيْرِ طَرِيقِهِمْ الَّتِي هُمْ بِهَا)) [وقال: ((إِنَّ عُيُونَ الْمُشْرِكِينَ الآنَ عَلَى ضَجَنَانَ، فَأَيُّكُمْ يَعْرِفُ ذَاتِ الْحَنْظَلِ))؟ واتە: (چ کەسیك دەتوانێت بەڕێگایەکی تربمانبات جیا لەئەو ڕێگایەی ئەوان هاتوونەتە سەری)؟ (وە فەرمووی: (ئێستا سیخورەکانی موشریکەکان لەسەر چیای (ضبحنا)ن چ کەسێك لە ئیوە ڕێگەی (ذات الحنضل) دەزانێت وشارەزایە؟) پیاوێك لە هۆزی ئەسلەم کە ناوی (جوندبی کوڕی ناجیە) بوو فەرمووی: من ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دەزانم ئینجا بەڕێگایەکی سەخت و بەردەڵانی ناو دۆڵو شیوی بردین پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەو ڕێڕۆیشتنەیدا ئێوارەی بەسەر هات و فەرمووی: ((هَلْ مِنْ رَجُلٍ يَنْزِلُ فَيَسْعَى بَيْنَ يَدَي الرِّكَابِ؟)) واتە: ((ئایا پیاوێك هەیە خێرا لە پێشمانەوە گوزەر بکات؟)) پیاوێك وتی: من ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئینجا ئەو پیاوە ڕۆیشت لە پێشەوە و بەردەڵانی ئەو شوێنە بەم لاولایدا دەیخست و درەختە دڕکاویەکانیش لە جل و وبەرگەکەی دەگیرا، پێغەمبەر ﷺ پێیفەرموو: ((سواریبە)).

ئینجا یەکێکی تر دابەزی ئەویش بەردەڵانەکە دەیخست بەئەم لاولادا و درەختە دڕکاویەکانی ئەو جێگەیەش لە جلوبەرگەکەی دەگیرا، پێغەمبەر ﷺ بەئەویشی فەرموو: ((سواریبە)) ئینجا کەوتینە سەر ڕێگاکە، کاتێك ڕێگاکەیان بڕی و دەرچوون پێیدا موسوڵمانەکان زۆر نارەحەتبوون وماندویکردن لە کۆتایی دۆڵەکەدا گەیشتن بەخاکێکی نەرمانو خۆشڕەو و بێگری، پێغەمبەری خوا ﷺ بەخەڵکەکەی فەرموو: (بڵێن: نَسْتَغْفِرُ اللهَ وَنَتُوبُ إِلَيْهِ) واتە: داوای لێخۆشبوون لە خودا دەکەین و تەوبە و پەشیمانی دەردەبڕین لە تاوانەکانمان لەلای ئەو. ئەوانیش ئەوەیان فەرموو، ئینجا

(٤١٩) أخرجه: البخاري (٢٧٣٢) واحمد (١٨٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

فەرمووی: ((وَٱللَّهِ إِنَّهَا لَلْحِطَّةُ (اي: الفضيلة) الَّتِي عُرِضَتْ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ. فَلَمْ يَقُولُوهَا)). واتە: (وەڵلاهی ئەوە گەورەیی و بەخششی خودایە کە بە بەنی ئیسرائیل وترا و ئەوان نەیانوت).

ئیبن شەهاب ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی بەخەڵکەکە کرد و فەرمووی: (لای ڕاستی ڕێگا کە بگرنە بەر) لە پشتی (حمص) وە (کە ناوی شوێنێکە) لە ڕێگای دەرچوونیان لەسەرووی (ثینة مرار) وە لەجێکەوتەی حودەیبیە لە خوارووی مەککە (لەلای تەپۆڵکەی مرارەوە) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ يَصْعَدُ الثَّنِيَّةَ، ثَنِيَّةَ الْمُرَارِ، فَإِنَّهُ يُحَطُّ عَنْهُ مَا حُطَّ عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ)) واتە: ((هەر کەسێك بەقەد پاڵی (ثینە مرار) دا سەربکەوێت گوناهی لێهەڵدەوەرێت هەروەك چۆن لەبەنی ئیسرائیل هەڵوەری وپاکبوونەوە)).

لەگێڕانەوەیەکی تردا: ((لَا يَجُوز أَحَدٌ اللَّيلَةَ هَذِهِ الثَّنِيَّةَ إِلَّا غُفِرَ لَهُ)) واتە: (هەر کەسێك ئەمشەو بەئەو قەدپاڵەدا سەرکەوێت وبیبڕێت خودا لێیخۆشدەبێت). یەکەمین کەسانێك کەبەئەوێدا سەرکەوتن ئەسپسوارەکانی هۆزی خەزرەج بوون (خەڵکەکە کە فەرموودەکەیان بیست پەلەیاندەکرد بۆ تێپەڕبوون پێیدا دوایین کەس کەتێپەڕی قوتادەی کوڕی نوعمان بوو کە کەوتبووە دوای خەڵکەکەوە)، پاشان کەخەڵکەکە هەموو تێپەڕبوون، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((كُلُّكُمْ مَغْفُورٌ لَهُ إِلَّا صَاحِبَ الْجَمَلِ الْأَحْمَرِ)) واتە: (هەمووتان خودا لێتانخۆشبوو تەنها خاوەنی وشترە سورەکە نەبێت). دەفەرموێت: دواتر ئەو کەسە هاتەلامان (بینیمان دەشتەکیەکە هاتووە هاوار دەکات بۆ دۆزینەوەی شتێك کە لێیونبووە) پێمانوت: (وەرە) بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ باداوای لێخۆشبوونت بۆ بکات؟ وتی وەڵاهی ئەگەر بزربووەکەم بدۆزمەوە چاکترە بەلامەوە لەئەوەی کە هاوەڵەکەتان داوای لێخۆشبوونم بۆ بکات)[420]. دەفەرموێت: (سوپای موسوڵمانەکان ئەو ڕێگایەیان گرتەبەر کاتێك ئەسپسوارەکانی قورەیش تەپوتۆزی سوپای موسوڵمانەکانیان بینی و زانیان لەڕێگای سەرەکی بەرەو مەککە لایانداوە و نایەنەوە سەر ڕێگای ئەوان هەر بەگورجی گەڕانەوە و کەوتنە غارغارێن بۆلای قورەیش بۆ ئەوەی ئاگاداریانبکەن. لەئەولاشەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت

(٤٢٠) أخرجه: مسلم (كتاب المنافقين) برقم (٢٧٧٩)، والبزار (١٨١٢)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٧٧): رجاله ثقات. واللفظ للمسلم والزياده للبزار.

هەتا ناوچەی (ثینة مرار) و لەئەوێدا ڕێگای گرتەوەبەر)[٤٢١].

(کە لەئەوێدا دەکەوتە خوارەوەی ئەوانەوە، کاتێك لەئەوێ تێپەربوون وشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ غەزری وچۆکیدادا و نەڕۆیشت، خەڵکەکە فەرموویان: وشترەکەی پێغەمبەرﷺ چۆکیداداوە و ناڕوات: (واتە: وشترەکە یەخبووە و غەزریوە) فەرموویان: (قصواء) یەخ کەوتووە و غەزریوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَا خَلَأَتِ الْقَصْوَاءُ، وَمَا ذَلِكَ لَهَا بِخُلُقٍ، وَلَكِنْ حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيلِ [عن مكة])) واتە: ((قصواء) نەغەزریوە و چۆکی دانەداوە بۆ ئەوەی نەڕوات ئەوەش خۆ سروشتی ئەو نییە بەڵام هەمان بەند و باوی ڕووداوی فیل لە سەردەمی ئەبرەهەدا ئەوی بەند کردووە و لە ڕۆیشتنی خستووە (بەرە و مەککە) پاشان فەرمووی: ((وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا يَسْأَلُونِي (أيْ: قُرَيْش) إِلَى خُطَّةٍ يُعَظِّمُونَ فِيهَا حُرُمَاتِ اللَّهِ إِلَّا أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهُ)) واتە: ((سوێند بەئەوزاتەی گیانی منی بەدەستە قورەیشیەکان داوای هەر جۆرە ڕێککەوتنێکم لێبکەن کە حەرام کراوەکانی خودای تێدا بەرزو پیرۆز ڕابگیرێت بەدڵنیاییەوە پەسەندیدەکەم و پێیانیدەدەم))، پاشان تێیخوڕی وشترەکەی هەستایەوە و بەگورجی ڕۆیشت لە ڕێگاکەی ئەوانلایاندا و ڕۆیشت هەتا لەئەوپەڕی حودەیبیە دابەزین (کە (٢٤کم) دەکەوێتە خوارووی مەککەوە) لەسەر ئاوێکی کەمی کۆبووەوەی زستان کە زۆر کەمبوو زۆری پێنەچوو خەڵکەکە لەبەر شەکەت و ماندو بوون و هێز لەبەر بڕان ئاوەکەیان هەموو هەڵهێنجا پاشان (سکاڵایان بردە) خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ لەدەست تینوێتی و بێئاوی.

(جابر ﷺ دەفەرموێت: ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لە حودەیبیە هەزار وچوار سەد کەس بوین لەئەوێدا بیرێك هەبوو ئاومان لێهەڵدەهێنجا تا یەك دڵۆپی تیا نەما، ئینجا ئەو باسەیان گەیاند بە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش هات و لەسەر ڕۆخی بیرەکە دانیشت پاشان داوای قاپێکی پڕلەئاوی کرد و دەستنوێژی تێداگرت و ئاوی لە دەمی وەرداو نزای بەسەردا خوێند ودواتر ڕژاندیە ناویەوە (پاشان تیرێکی لە هەگبەی تیرەکانی دەرهێناو فەرمانیپێکردن کە لەناویدا دایبنێن) تیرەکەی دا بەیەکێك لەهاوەڵان کە دابەزێتە ناو بیرێك لەبیرەکان و لەناویدا

(٤٢١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٢٦٥) برقم: (٨١٤) وقال محققاه: مرسل، والطبري (التأريخ) (٢/٦٢٣).والبزار (١٨١٢)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٧٧): رجاله ثقات واللفظ لابن هشام والزيادة للبزار.

بیچەقێنێت)[٤٢٢]، (ئەوسا فەرمووی: بۆ ماوەیەك وازیلێبێنن)[٤٢٣]، ئێمەش ماوەیەکی کەم دەستبەرداری بووین (ئەوەبوو ئاوەکە هەڵقوڵاو بیرەکەی پڕ کرد و لەسەری دەرژا) پاشان بەویستی خومان ئاومان لێبەکاردەهێنا بۆ خۆمان وئاژەڵەکانمان)[٤٢٤]، (ئاوەکە هەر زیادیدەکرد) (بەجورێك کە ئاویان بە لەپی دەستیان لێدەخوارد ولەسەر رۆخی بیرەکە دانیشتبوون)[٤٢٥] بەردەوام (بیرەکە) ئاوی لێهەڵدەقوڵاو دەرۆیشت ئاومان لێدەخوارد لە هەموو ئەو ماوەیەی کە لەئەوێدا بووین)[٤٢٦].

خوزاعە هەڵدەستێت بە ناو بژیوانی نێوان موسوڵمانان و قورەیش

بەئەو شێوەیە پێغەمبەری خوا ﷺ لەحودەیبیەدا مایەوە و خۆی بەدوورگرت لە تێکرژان و بەگژیەکدا چوون لەگەڵ قورەیش، لەبەر ئەوەی پێغەمبەر ﷺ سوربوو لەسەر موسوڵمان بوونیان بەبێخوێن ڕشتن بۆ ئەوەی بۆ بانگەوازی ئیسلام سوودیان لێببینێت وپشتیوانی لێبکەن چونکە ئەوان لە ڕەوانبێژترین خەڵك بوون و زۆرترین شارەزایی و لێهاتویی وتوانایان هەبوو زۆر زیرەك بوون وپایەو پێگەیان زۆر بەرز بوو لەچاو خەڵکانی تری عەرەب، پێغەمبەری خوا ﷺ باسی پلەوپایەو گەورەییان دەکات، ئوم هانی کچی ئەبو طالب ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((فَضَّلَ اللهُ قُرَيْشًا بِسَبْعِ خِصَالٍ: فَضَّلَهُمْ بِأَنَّهُمْ عَبَدُوا اللَّهَ عَشْرَ سِنِينَ، لَا يَعْبُدُهُ إِلَّا قُرَشِيٌّ، وَفَضَّلَهُمْ بِأَنَّهُ نَصَرَهُمْ يَوْمَ الْفِيلِ وَهُمْ مُشْرِكُونَ، وَفَضَّلَهُمْ بِأَنَّهُ نَزَلَتْ فِيهِمْ سُورَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ لَمْ يَدْخُلْ فِيهِمْ غَيْرُهُمْ: ﴿لِإِيلَٰفِ قُرَيْشٍ ﴿١﴾ ..﴾ (قریش)، وَفَضَّلَهُمْ بِأَنَّ فِيهِمُ النُّبُوَّةَ، وَالْخِلَافَةَ، وَالْحِجَابَةَ، وَالسِّقَايَةَ))[٤٢٧] واتە: (خوای گەورە پلەوپایەی قورەیشی بەحەوت تایبەتمەندی دیاریکراو بەرزکردۆتەوە:

---

(٤٢٢) أخرجه: احمد (المسند) (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن.

(٤٢٣) اخراجه: البخاري (٤١٥١).

(٤٢٤) أخرجه: البخاري (٢٧٣١).

(٤٢٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١١٢/٤).

(٤٢٦) أخرجه: احمد (٢٩٠/٤)، والبخاري (٤١٥٠)، ومسلم (١٧٢٩)، وابن حبان (٤٨٠١).

(٤٢٧) أخرجه: البخاري (التأريخ) (الكبير) (٣٤١/١)، والطبراني (الكبير) (٣٦٨)، والبيهقي (مناقب الشافعي) (٣٤/١) وابن عدي (الكامل) (١/٥) وقال الحافظ العراقي (محجة القرب في محبة العرب) (٢٥/١): اخرجه الطبراني وهو حديث حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (صحيح الجامع) (٤٢٠٨)، و (الصحيحة) (١٩٤٤).

ڕێزو پایەی پێداون بەئەوەی بۆ ماوەی دە ساڵ خوایانپەرستوە کە هیچ کەس خودای نەپەرستووە تەنها قورەیش نەبێت، مەقامی بەرزکردنەوە بەئەوەی کە لە ساڵی فیلدا سەری خستوون بەسەر لەشکری ئەبرەهەدا لەکاتێك دا موشریك بوون، وەفەزڵی پێداون بەئەوەی کە سورەتێکی لە قورئان لەبارەیانەوە ناردووەتە خوارێ بێجگە لەئەوان باسی کەسی تر ناکات: ﴿لِإِيلَٰفِ قُرَيۡشٍ ..①﴾ (قريش) وەبەئەوە پلەی بەرزی پێداون کە پێغەمبەریەتی بەئەوان بەخشراوە، لەگەڵ خەلافەت وە کلیلی دەرگای کەعبە، وئاوەدانی حاجیانی ماڵی خوا هەر بەئەوان سپێردراوە). هەر لەبەر ئەم تایبەتمەندیانە پێغەمبەر ﷺ نەرمی دەنواند بەرامبەریان، لێبوردەبوو لەگەڵیاندا.

دوای ئەوەی قورەیش بەئەوەیانزانی کەپێغەمبەری خوا ﷺ دابەزیوەتە حودیبیە، هەموویان تێکرا دەرچوون و سەربازگەیەکیان دروستکرد و لە ئامادە باشیدا بوون لە ناوچەی (بلدح)(٤٢٨). یەکەمین کەسانێك کە هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوای دابەزینی بەڕێزیان لە حودەیبیە شاندێکی نێردراو بوون لە هۆزی خوزاعە کە ئەمانە هاوپەیمان ودۆستی موسوڵمانەکان بوون.

لە مەیسەرەی کوڕی مەخرەمە و مەروانی کوڕی حەکەمەوە ﷺ دەفەرموون: (لەکاتێکدا ئەوان هەر لەئەو بارودۆخەدا بوون کاتێك بەدیلی کوڕی وەرقائی خوزاعی لەگەڵ چەند کەسێك لەهۆزی خوزاعە هاتنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە خوزاعە نهێنی پارێزو دۆستی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون لەناو خەڵکی (توهامە)دا وتی: کاتێك من هاتم بەرەی (کەعبی کوڕی لوئەی وە عامری کوڕی لوئەی)م بینی (واتە: هەموو بەرەکانی قورەیش) لەسەر ئاوەکانی حودەیبیە دابەزیون ولە ئامادەباشی جەنگدان وهەرچی و پەرچیش هەیە لەگەڵیاندایە دەیانەوێت شەڕت لەگەڵدا بکەن وە بەهیچ جۆرێك نەهێڵن بچیتە کەعبەی پیرۆز و ڕێگریت لێبکەن و (جلوبەرگی پڵنگیان پۆشیوە و... پەیمانیان بە خواداوە کە بەهیچ جۆرێك و هەرگیز نەهێڵن بەناویاندا بڕۆیتە ناو کەعبەی ماڵی خواوە)(٤٢٩).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((إِنَّا لَمْ نَجِئْ لِقِتَالِ أَحَدٍ، وَلَكِنَّا جِئْنَا مُعْتَمِرِينَ، فَإِنَّ قُرَيْشًا قَدْ نَهِكَتْهُمُ الْحَرْبُ، وَأَضَرَّتْ بِهِمْ، فَإِنْ شَاؤُوا مَادَدْتُهُمْ مُدَّةً، وَيُخَلُّوا بَيْنِي وَبَيْنَ [سَائِرَ الْعَرَبِ] [فَإِنْ

(٤٢٨) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢١٩/٢)، وقال ابرهيم (العلي (السيرة الصحيحة) (٤٣٨): اسناده ضعيف.

(٤٢٩) أخرجه: احمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن، وابن هشام (السيرة) (٨١٣): اسناده حسن.

هُمْ أَصَابُونِي كَانَ الَّذِي أَرَادُوا] وَإِنْ أَظْهَرَنَا اللهُ وَشَاؤُوا أَنْ يَدْخُلُوا فِيمَا دَخَلَ فِيهِ النَّاسُ فَعَلُوا [وَإِنْ لَمْ يَفْعَلُوا قَاتَلُوا وَبِهِمْ قُوَّةٌ] وَقَدْ جَمُّوا، وَإِنْ هُمْ أَبَوْا فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لأُقَاتِلَنَّهُمْ عَلَى أَمْرِي هَذَا حَتَّى تَنْفَرِدَ سَالِفَتِي، أَوْ لَيُنْفِذَنَّ اللهُ أَمْرَهُ)).

واتە: ((ئێمە نەهاتووین بۆ جەنگو کوشتارکردنی کەس، بەڵکو هاتووین بۆ ئەنجامدانی عەمرە، قورەیش جەنگ وهەرا لەبنی هێناون ودووچاری زەرەرو زیانی زۆری کردوون ئەگەر حەز بکەن وادەیەکیان بۆ دادەنێم کە تێیدا گفتوگۆ بکەن باوازبهێنن لە نیوان من و (سەرجەم خێلە عەرەبەکانی تر) تا من یەکلادەبمەوە ئەگەر ئەوان دەستیان لێوەشاندین وزاڵبوون بەسەرماندا ئەوا ئاواتیان دێتەدی و ئەوانیش ئەوەیان دەوێت) وەئەگەر خودای گەورە دەستیداین و سەریخستین بەسەریاندا ئەوکات ئەوان سەرپشکن و بەویستی خۆیانە وەك ئەو خەڵکە بێنە ناو ئیسلامەوە ئەگەرواش ناکەن ئەو کات ئەوان بەپشووی خۆیان دەتوانن بجەنگن لەگەڵمان و هێزو وزەیەکیان دەمێنێت وە ئەگەر ئەوان شەڕیانکرد وکۆڵیاننەدا و ڕەتیانکردەوە سویند بەئەو زاتەی گیانی منی بەدەستە شەڕیان لەگەڵدا دەکەم لەسەر ئەم ئایینەی کە بۆم هاتووە هەتا خودا سەریدەخات یاخود لەپێناویدا سەری خۆم دادەنێم).

بودیلی کوڕی وەرقاء وتی: ئەم فەرمایشتەی بەڕێزت بەزووترین کات دەگەیەنم بە قورەیش، لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت هەتا گەیشتە لای قورەیش و وتی: من لەلای ئەو پیاوە هاتوم بۆ لاتان (مەبەستی پێغەمبەر بوو ﷺ گوێم لێگرتووە و چەند فەرمایشتێکی فەرمووە، ئەگەر حەز بکەن بۆتانی باسدەکەم، دەمڕووت و نەفامەکانیان وتیان: پێوستمان بەدەنگوباس وقسەی ئەوان نییە بە هیچ شیوەیەك، دونیا دیدەو پیاو ماقوڵەکانیان وتیان: پێمان بڵێ ئەوەی کە گوێبیستی بووی، وتی: گوێم لێبوو ئاوا و ئاوای دەفەرموو هەموو ئەوەی پێغەمبەر ﷺ فەرموو بووی پێراگەیاندن [وتی: ئەی گرۆهی قورەیش، ئێوە پەلەپەل دەکەن و بێپاساو یەخەی محمد دەگرن، بەدڵنیاییەوە محمد بۆ جەنگ و کوشتار نەهاتووە، بەڵکو هاتووە زیارەت و سەردانی ئەو کەعبەیە بکات، لەوەڵامدا قسەی ناڕێك و نەخوازراویان پێوت: (واتە: بەجۆرێك وەڵامیان دایەوە کە پێیناخۆش بوو) وتیان: وە ئەگەر تەنها بۆ ئەوەش هاتبێت و نەیەوێت شەڕیش بکات، وەڵاهی هەرگیز نابێت بەزۆرەملێ

بچێتە ناو کەعبەئەوە بەجۆرێك خێڵە عەرەبەکانی تر لەسەر ئەمە قسەمان پێبڵێن و سەرکۆنەمان بکەن و بەلاوازی دەرکەوین](٤٣٠) بەئەو شێوەیە پێغەمبەر ﷺ ئەو هەڵوێستە ڕامیاریەی قۆستەوە و ناوبانگێکی بەرزو درەوشاوەی تۆمارکرد بۆ خۆی و ڕێزو پایە پیرۆزەکانی پاراست ودەست پێشخەریەکی شایستەی کرد بۆ ئاشتی و نەمانی جەنگو کوشتار لەنێوان قورەیش و موسوڵمانەکاندا.

بارو دۆخی موسوڵمانەکان

قورەیش لەئەوساتە وەختەدا هەستان بەبێزارکردن و وروژاندنی دۆخەکە لە موسوڵمانەکان لە ئەنجامدا چەندین کردەوەی سەربازی و هێرشی ڕاگەیاندن و شەڕە قسەیان دژ بەموسوڵمانان ئەنجامدا، لەئەو لاشەوە موسوڵمانەکان ڕۆژ لە دوای ڕۆژ لە حودیبیەدا دەمانەوە لەپۆشاکی ئیحرامدا بێئەوەی سەریان بتاشن ونینۆکیان بکەن و دەست بۆ بۆنی خۆش بەرن تا خۆیانی پێبۆن خۆش بکەن وە قژی سەریان ئاڵۆ سکا بوو جەستە و لاشەیان چڵکن بووبوو وەهەندێکیان سەرو قژیان پڕبوو لە ئەسپێ.

لە کەعبی کوڕی عەجرەوە ﷺ دەفەرموێت: [((ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خودادا بووین ﷺ لە حودەیبیە لە ئیحرامدا بووین، وە موشریکەکانیش گەمارۆیان دابووین وەمنیش قژێکی زۆرم هەبوو کێچ و ئەسپێی تێدابوو بەسەر دەمو چاومدا بەردەبوونەوە خوارێ پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفی [بەلامدا] تێپەڕی فەرمووی: ((ڕشك و ئەسپێکانی سەرت ئازارت دەدەن؟)) وتم: بەڵی ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەو کاتەدا (ئەم ئایەتە دابەزی بۆ پێغەمبەرﷺ: ﴿ وَأَتِمُّوا۟ ٱلْحَجَّ وَٱلْعُمْرَةَ لِلَّهِ ۚ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا ٱسْتَيْسَرَ مِنَ ٱلْهَدْىِ ۖ وَلَا تَحْلِقُوا۟ رُءُوسَكُمْ حَتَّىٰ يَبْلُغَ ٱلْهَدْىُ مَحِلَّهُۥ ۚ فَمَن كَانَ مِنكُم مَّرِيضًا أَوْ بِهِۦٓ أَذًى مِّن رَّأْسِهِۦ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ ۚ فَإِذَآ أَمِنتُمْ فَمَن تَمَتَّعَ بِٱلْعُمْرَةِ إِلَى ٱلْحَجِّ فَمَا ٱسْتَيْسَرَ مِنَ ٱلْهَدْىِ ۚ فَمَن لَّمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَٰثَةِ أَيَّامٍ فِى ٱلْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ ۗ تِلْكَ عَشَرَةٌ كَامِلَةٌ ۗ ذَٰلِكَ لِمَن لَّمْ يَكُنْ أَهْلُهُۥ حَاضِرِى ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ وَٱعْلَمُوٓا۟ أَنَّ ٱللَّهَ شَدِيدُ ٱلْعِقَابِ ﴿١٩٦﴾ ﴾ (البقرة). واتە: [هەر بۆ خوا حەج وعومرە بەچاکی وبەتەواوی ئەنجام بدەن، واتە ئەگەر نیازی هەریەك لەئەوانەتان کرد، دەبێ زۆر بەرێك وپێکی جێبەجێیان بکەن وتەنها نییەتی خوایان لێبێنن ئینجا ئەگەر هەر

---

(٤٣٠) أخرجه: البخاری (٢٧٣٢)،واحمد (١٨٩٨٢) وقال محققه: اسناده صحیح علی شرطهما، وابن هشام (٨١٣) وقال محققه اسنادة حسن، واللفظ للبخاری والزیاده لاحمد.

ڕێگەشیان نەدان بچنە حەج، یان عومرە، ئابلۆقەی دووژمن کران، وەیان نەخۆشیی ڕێی پێنەدان و نەتانتوانی ئەرکەکانیان تەواوبکەن، ئەوسا چەندە دەتوانن ئاژەڵ بکەنە قوربانیی ولە ئیحرام بچنە دەرێ، وە نابێت سەرتانبتاشن، و ئیحرامبشکێنن هەتا ئاژەڵی قوربانی و هەدیەکانتان نەگاتە جێگەی دیاریکراوی خۆی، واتە: لەئەو جێگایەدا کە ڕێتانلێگیراوە، ئەو جێگایە حەرەم بێت، یان دەرەوەی حەرەم دەبێت ئێوەیش هەر لەئەوێ قوربانییەکانتان سەر ببڕن ئینجا هەرکەسێکتان نەخۆش و لەش بەبار بوو وە یان برین و ئازارێکی لەسەردا بوو ناچار بوو سەری بتاشێ ئەبێت یەکێ لەم کەفارەتانە بدات کە، واتە: ئەگەر کەسێ پێش ئەوە قوربانییەکەی بگاتە جێگەی خۆی، ویستی سەری بتاشێ، ئەبێت سێ ڕۆژ بەڕۆژوو بێت، وە یان خێرێك بکات (کە خۆراکی شەش هەژارە)، وەیان مەڕێك یان بزنێك بکاتە خێر هەر لەئەوێدا ئینجا هەرکاتێ ترستان لە دووژمن نەما، وەیان لەنەخۆشی ئاسودە و دڵنیا بوونەوە، ئەوجا هەرکەسێك لە سەرەتاوە ئیحرامی بەعەمرە بەست و ئەرکانەکانی بەجێهێنا، پاشان ویستی بەهرە ببا لە عەمرە و تەمەتوع بکا هەتا کاتی ئیحرام بە حەج بەستن.

ئینجا ئیحرامی بە حەج بەستەوە چ حەیوانێکی لە دەست دێ دەبێت بیکاتە قوربانی ئەوجا هەرکەسێك بۆی نەکراو دەستینەرۆیشت دەبێت لەباتی ئەوە بەرلەرۆژی عەرەفە سێ رۆژ لە رۆژەکانی حەج، بەرۆژوو بێت وحەوت رۆژیش هەرکە گەڕانە ماڵەوە بەمە دەبێتە دە ڕۆژی تەواو، ئینجا بە حەج، ئەو کەفارەتەش بۆ کەسێکە کە خۆی و ماڵو منداڵی نیشتەجێی (مەککە)و مەسجید ولحەرام نەبن، واتە: خەڵکی دەرەوەی حەرەم بێت، ئەوسا موتعەی بۆهەیە، چونکە خەڵکانی مەککە زۆر بەئاسانی حەج وعومرە دەکەن، بۆیە ئەو ڕووخسەتەیان بۆ نییە. هەرکاتێکیش بەبۆنەی نەخۆشییەوە گەمارۆ دران ونەیانتوانی حەج، یا عومرە تەواوبکەن، هەمدیسان بۆیان نییە قوربانی بکەن ولە ئیحرام بێنەدەرێ، بەڵکو هەردەبێت بەهەرجۆرێ بۆیان دەکرێ هەموو پایەکانی حەج وعومرە تەواو بکەن].

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((احْلِقْ رَأْسَكَ، ثُمَّ اذْبَحْ شَاةً نُسُكًا، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ ثَلَاثَةَ آصاعٍ مِنْ تَمْرٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ)) واتە: ((سەرت بتاشە پاشان مەڕێك سەرببڕە و بیکە بەقوربانی، یاخود سێ ڕۆژ بە ڕۆژوو ببە، یاسێ هۆقە (بەقد ڕبەیە) خورما

ببەخشە بەشەش هەزار))(٤٣١)](٤٣٢). موسوڵمانەکان باران باری بەسەریاندا لە کاتێکدا لە حودەیبیە بوون، لە ئوسامەی کوڕی عومەیری هوزەیلیەوە ﷺ دەفەرموێت: [ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خودا بووین ﷺ لەساتەوەخی حودەیبیەدا، بارانێك باری بەسەرماندا بنی نەعلەکانمان بەتەواوی تەڕنەبوو، بانگەوازکارێك لەلایەن پێغەمبەری خوداوە ﷺ بانگەوازی کرد: ((هەر کەسێك لە کوێ کەلوپەلەکەی خستووە ولایداوە هەر لەئەوێ نوێژەکەی بکات))](٤٣٣). لەبەرەبەیانی ئەو ڕۆژەدا پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو نیعمەتە دیارو بەر چاوەی خستەوە بیرو هۆشی موسوڵمانەکان لەئەو بارەوە زەیدی کوڕی خالیدی جەهمی ﷺ دەفەرموێت: ((لەئەو ڕۆژەی حودەیبیەدا پێغەمبەری خودا ﷺ پێش نوێژی بۆ کردین لەشوێنەواری دوای باران بارینی ئەو شەوە کاتێك لەنوێژەکە بوینەوە فەرمووی: ((أَلَمْ تَسْمَعُوا مَا قَالَ رَبُّكُمُ اللَّيْلَةَ؟ قَالَ: مَا أَنْعَمْتُ عَلَى عِبَادِي نِعْمَةً إِلَّا أَصْبَحَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِهَا كَافِرُونَ، فَأَمَّا مَنْ حَمِدَنِي عَلَى سُقْيَايَ وَأَثْنَى عَلَيَّ [وَقَالَ: مُطِرْنَا بِرَحْمَةِ اللهِ وَبِرِزْقِ اللهِ وَبِفَضْلِ اللهِ](٤٣٤) فَذَاكَ آمَنَ بِي وَكَفَرَ بِالْكَوْكَبِ، وَأَمَّا مَنْ قَالَ: [مُطِرْنَا بِنَجْمِ كَذَا] وَ بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا فَذَاكَ الَّذِي آمَنَ بِالْكَوْكَبِ وَكَفَرَ [بِي]))(٤٣٥).

واتە: ((دەتانەوێت ببیستن کە پەروەردگارتان چی فەمووە لەبارەی بارانەکەی ئەمشەوەوە؟ فەرموویەتی: [هەرنازو نیعمەتێکم بە بەندەکانم بەخشیبێت کۆمەڵێك بەرامبەری هەر ناسوپاسگوزار و سپڵەبوون، ئەوانە کە سوپاس و ستایشیان کردم لەسەر ئەو ئاوەی بەهۆی بارانەوە دامبارانده سەریان و «وتیان: بارانمان بۆ باری بەبەزەیی و گەورەیی خودا و ڕزق و ڕۆزیەکە هەر لەخواوەیە»] ئەوانە باوەڕیان بە منە وە نیعمەتەکانیان لەبەر چاوە وباوەڕیان بە ئەستێرەکانی گەردوون نییە

(٤٣١) أخرجه: البخاري (٤١٥٩،١٨١٤) ومسلم (١٢٠١) وابوداود (١٨٥٦) ،والترمذي (٩٥٣) ،وابن ماجة (٣٠٨٠).

(٤٣٢) اخرجه: احمد (٢٤١/٤)، ومالك (٣٦٥/١)، والبخاري (٢٧٣٢)، ومسلم (١٢٠١)، والنسائي (١٩٤/٥)، والبيهقي (٥٥/٥)، والطيالسي (١٠٦٥)، وابن خزيمة (٢٦٧٨)، وابن حبان (٣٩٧٩).

(٤٣٣) اخرجه: احمد (٧٤/٥)، وعبدالرزاق (١٩٢٤)، والنسائي (١١١/٢)، وابوداود (١٠٥٩)، والحاكم (٢٩٣/١) وصححه ووافقه الذهبي، وابن حبان (٢٠٧٩) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وقال الحافظ في (الفتح) (٩٤/٢): صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابن ماجة) (٧٦٤)، (الارواء) (٣٤٢/٢).

(٤٣٤) أخرجه: البخاري (٤١٤٧).

(٤٣٥) أخرجه: احمد (١١٧/٤)، والبخاري (٨٤٦)، ومسلم (٧١)، وابوداود (٣٨٨٨)، والنسائي (١٦٤/٣)، وعبدالرزاق (٢١٠٠٣)، والبيهقي (١٨٨/٢).

لە داباریني باراندا، بەڵام ئەوانەی کە دەڵێن: «بارانمان بۆ باری بەهۆی فلانە ئەستێرەوە» وە یا بەهۆی فلانە هۆکاری کەشناسی و فیسارە گۆڕانی گەردوونەوە بەبێگێڕانەوە بۆ هێز و دەستەڵاتی خودا ئەوە ئەو کەسانەن باوەڕیان بە هەسارەو ئەستێرەکانە و سپڵە و ناسوپاسگوزارن (بەرامبەر بەمن)].

لەسەرەتادا کە لە حودەیبیە دابەزیین پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیپێکردین کە لەشەودا ئاگر نەکەینەوە پاشان ڕێگای پێداین، لە ئەبو سەعیدی خودریەوە ﷺ دەفەرمویێت: [لە کاتێکدا پێغەمبەر ﷺ لە حودەیبیە بوو فەرمووی: ((لَا تُوقِدُوا نَارًا بِلَيْلٍ)) ((ئاگر مەکەنەوە لەشەودا)) بەڵام لەدوای ئەوەوە فەرمووی: ((أَوْقِدُوا وَاصْطَنِعُوا، أَمَا أَنَّهُ لَا يُدْرِكُ قَوْمٌ بَعْدَكُمْ صَاعَكُمْ وَلَا مُدَّكُمْ))(٤٣٦) ((ئێستا ئاگر بکەنەوە و خواردن دروستبکەن بۆ خۆتان ئەوەش بزانن کە لەدوای ئێوە هیچ خەڵکانێك کردەوەکانیان ناگاتە مشت یاخود ڕبەیەکی ئێوە ((واتە: هەرگیز پاداشتیان ناگاتە ئێوە))]. لەگەڵ ئەوەشدا موسوڵمانان ڕۆژ لەدوای ڕۆژ خواردنیان لەکەمبوونەوەدا بوو، وە لەبەر گەرما و گەردەلول و تەپوتۆزی بیاباندا بوون، لەگەڵ ترسی بەردەوامدا بەشەو و بەڕۆژ دووژمنەکانیان ژمارەیان یەکجار زۆر بوون وە لەوڵاتو خاکی خۆیاندا بوون نزیك بەماڵ و حاڵیان بەڵام موسوڵمانان زیاد لە (٤٦٠کم) دوور بوون لەخێزان و نیشتمان و ماڵو حاڵیان.

ناردنی شاندێکی موسوڵمانەکان بۆلای قورەیش

پێغەمبەری خودا ﷺ وەك دەستپێشخەریەك بۆ دەرخستنی نیازپاکی خۆی هەستا بەناردنی شاندێکی خۆی بۆلای قورەیشییەکان تادڵنیایان بکاتەوە کە ئەو بۆ جەنگ نەهاتووە بەڵکو هاتووە بۆ زیارەت و عەمرەکردن و بەگەورە ڕاگرتنی پیرۆزییەکانی مەککە، لەئەو بارەوە مەیسەرەی کوڕی مەخرمە و مەڕوانی کوڕی حەکەم ﷺ دەفەرموون: ((پێغەمبەری خودا ﷺ خیراشی کوڕی ئومیەی خوزاعی نارد بۆ مەککە، لەسەر پشتی وشترەکەی خۆی کە ناوی (ثەعلب) بوو بۆ ئەوەی لەڕیش سپی و پیاو ماقوڵەکانیان بگەیەنێت کە مەبەست لە هاتنەکەی چییە، کاتێك

(٤٣٦) أخرجه: احمد (٢٦/٣)، (١١٢٠٨) وقال محققه: اسناده حسن،وابن ابي شيبة (٣٨٠٠٨) والنسائي (الكبري) (٨٨٥٤)، وابويعلى (٩٨٤) وقال محققه: اسناده حسن، والحاكم (٣٦/٣) وصححه ووافقه الذهبي،وحسن اسناده الحافظ في (الفتح) (٥٦٢/٧).

چووە ناو شاری مەککەوە وشترەکەی پێغەمبەریان سەربڕی کە پێیهاتبوو ویستیان خۆشی بکوژن ئەحابیشەکان نەیانهێشت و ئازادیانکرد و ناردیانەوە ئەویش هاتەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ، دوای ئەو بانگی عومەری کرد ﷺ بۆ ئەوەی بینرێت بۆ مەککە پەیامی ئەو بگەیەنێت بەخانەدان و پیاو ماقوڵانی مەککە کە ئەو بۆ چی هاتووە، عومەر ﷺ فەرمووی: "ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من مەترسی ئەوەم هەیە لە قورەیش کە لەگەڵیان ڕێك نەکەوم وەهیچ کەسی واشك نابەم لەخزمەکانی خۆم لەبەنی عەدی کوڕی کەعب بمپارێزێت و بەرگریم لێبکات لە ناویاندا، بەدڵنیایەوە قورەیش باش دەزانن دووژمنایەتی و توندوتیژی ورق لێبوونەوەی من بەرامبەریان چۆنە، بەڵام من کەسێکی ترت پیشاندەدەم کەخزم وکەسی زۆرترە لەناویاندا و بەرگری لێدەکەن ئەویش (عوثمانی کوڕی عەفان)ە.

ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ بانگی عوثمانی کرد وە ناردی بۆ لای ئەبو سوفیان و پیاو ماقوڵانی تری قورەیش تا پێیانڕاگەیەنێت کە پێغەمبەر ﷺ بۆ جەنگی هیچ کەسێك نەهاتووە، بەڵکو ئەو هاتووە بۆ زیارەت و سەردانی کەعبە و بەرز ڕاگرتنی پیرۆزیەکانی ماڵی خوا [وەپێی فەموو: ((أَخْبِرْهُمْ أَنَّا لَمْ نَأْتِ لِقِتَالٍ، وَإِنَّمَا جِئْنَا عُمَّارًا وَادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ)). واتە: ((پێیان ڕابگەیەنە ئێمە نەهاتووین بۆ شەڕ و کوشتاری هیچ کەس، بەڵکو هاتووین بۆ عەمرەکردن وە بانگێشتیانبکە بۆ ئیسلام)) وە فەرمانی پێکرد کە لە ناو مەککەدا پیاو و ژنی موسوڵمان هەن سەردانیان بکات و مژدەیان پێبدات بە فەتح و سەرکەوتنی خودا و وەپێیان ڕابگەیەنێت کە بەم نزیکانە خودای گەورە ئایینی خۆی سەردەخات لەمەککەدا بەجۆرێك هیچ کەسێك باوەڕهێنانی خۆی ناشارێتەوە وداوای دامەزراوی و پشوو درێژیان لێبکات تا خۆڕاگرتربن، عوثمان ﷺ ڕۆیشت لە ناوچەی (بەلدەح) بەلای قورەیشدا تێپەڕی قورەیشییەکان وتیان: بەرەو کوێ دەڕۆیت؟ فەرمووی: " پێغەمبەری خودا ﷺ ناردوومی بۆلای ئێوە کەبانگتانبکەم بۆ گەڕانەوە بۆلای خودای خاوەن دەستەڵات وە بۆ ئەوەی موسوڵمانبن وەپێشتانڕابگەیەنم کە ئێمە نەهاتووین بۆ شەڕ وکوشتاری هیچ کەسێك بەڵکو هاتووین بۆ عەمرەکردن، عوثمان ﷺ هەروەك چۆن پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی پێکردبوو بانگیکردن ئەوانیش، وتیان: تێگەیشتین لەقسەکانت وە لە نیازو ڕازت بڕۆ ئەرکەکەت جێبەجێ بکە، ئیبانی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص بەدەمیەوە هات و

لەبەری هەستا و زۆر خۆش حاڵبوو وە ئەسپەکەی بۆ زینکردوو، عوثمانی سوارکرد لەگەڵ خۆی (لەپشتی خۆیەوە داینا هەتاکو گەیشتە مەککە)[٤٣٧].

بەپێی نەریتی ئەو کاتەی خێڵایەتی ئیبان بووە پەناگیرو عوثمانی ﷺ پەنادا هەتاکو پەیامەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ بگەیەنێت، عوثمان ﷺ هەتاکو گەیشتە لای ئەبو سوفیان و سەرکردەکانی تری قورەیش ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو بوو بەگوێیدادان وپێیوتن، کاتێك لە پەیامەکەی پێغەمبەری خودا بووەوە کە پیایدا ناردبوو بۆیان موشریکەکان پێیانوت: ئەگەر حەز دەکەیت خۆت تەوافی کەعبە بکە ودروشمەکانت ئەنجام بدە. فەرمووی: "من بە تەنها تەواف ناکەم بەڵکو لەخزمەت پێغەمبەری خودادا وە بەهاوڕێیەتی ئەو تەواف دەکەم"[٤٣٨] عوثمان ﷺ ڕۆیشت بۆ پەیوەندیکردن بە ژن و پیاوە موسوڵمانە چەوساوەکانی ناو شاری مەککە بۆ ئەوەی بەسەریان بکاتەوە لە نزیکەوە بیاندوێنێت و پێیفەرموون: (کە پێغەمبەری خودا ﷺ مژدەی فەتح و ڕزگاربوونتان پێدەدات بەم نزیکانە) ئەوانیش لە خۆشحاڵیان بەئەو مزگێنییە فرمێسك لە چاوەکانیان دەهاتە خوارەوە و فەرموویان: (سڵاوی ئێمەش بەخزمەت پێغەمبەر ﷺ بگەیەنە و پێیبڵێ ئەوەی کە بەناوچەی حودەیبیە گەیاند و دایبەزاند دەتوانیت کە بەشاری مەککەشی بگەیەنێت)[٤٣٩]. [لەئەو لاشەوە موسوڵمانەکان لە حودەیبیە بوون بەر لە گەڕانەوەی عوثمان ﷺ فەرموویان: عوثمان خۆی لە ناوماندا دەربازکرد و گەیشتە کەعبە و تەوافی خۆی کرد، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: ((مَا أَظُنُّهُ طَافَ بِالْبَيْتِ وَنَحْنُ مَحْصُورُونَ)). واتە: ((من وای بۆ دەچم ئەو تەواف ناکات لە کاتێکدا ئێمە گەمارۆدراوین)) فەرموویان: چ شتێك لەئەو ڕێگری دەکات ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتێکدا ئەو دەرفەتی بۆ ڕەخساوە؟ فەرمووی: ((ذَلِكَ ظَنِّي بِهِ أَنْ لَا يَطُوفَ بِالْكَعْبَةِ حَتَّى يَطُوفَ مَعَنَا)) واتە: ((ئەوە گومانی باشی منە

---

(٤٣٧) اخرجه: ابن ابي شيبة (٣٢٧٠٩) وقال محققه: فيه ضعيف، والطبراني (الكبير) (١٤٤/١)، والبيهقي (الدلائل) (١٣٣/٤).

(٤٣٨) أخرجه: احمد (٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن، وابن هشام (السيرة) (٢٦٩/٣)، والبيهقي (الكبري) (٢٧/٩)، وابن سعد (٩٦/٢)، وحسن اسناده العمري في (السيرة الصحيحة) (٤٣٩/٢)، وابراهيم العلى في (صحيح السيرة) (٣٠٨/٢).

(٤٣٩) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٦٠١/٢) عن الواقدي وهو متروك وأوردناه للعلم فقط.

بەئەو کە تەوافی کەعبە ناکات مەگەر لەگەڵ ئێمەدا نەبێت))[٤٤٠].

لەئەو ماوەیەدا هەندێك لە کۆیلەکان قورەیشیان جێهێشت و هاتنە ناو موسوڵمانەکان وەك پەناهەندە، لەعەلیەوە ﷺ دەفەرموێت: [هەندێك لە کۆیلەکان مەککەیان جێهێشت و هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەساتە وەختی حودەیبیەدا بەر لە بەستنی دانووستانەکە، خاوەنەکانیان نامەیان نووسیبوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتبویان: ئەی محمد وەڵاهی ئەوانە نەهاتوون بۆ خزمەت بەرێزت لەبەر حەزو خۆشەویستیان بۆ ئایینەکەت بەڵکو ڕایانکردووە بۆ ئەوەی ئازادبکرێن و ڕزگاریان بێت لەدەست خاوەنەکانیان. خەڵکانێك فەرموویان: ڕاستدەکەن ئەی پێغەمبەری خودا بیاننێرەوە بۆلایان، پێغەمبەری خودا ﷺ توڕەبوو (واتە: لەئەوانەی کە هاتبوون بۆ ئەوەی بیانبەنەوە): وە فەرمووی: ((مَا أُرَاكُمْ تَنْتَهُونَ يَا مَعْشَرَ قُرَيْشٍ، حَتَّى يَبْعَثَ اللهُ عَلَيْكُمْ مَنْ يَضْرِبُ رِقَابَكُمْ عَلَى هَذَا)) واتە: (ئەی گرۆهی قورەیش وا دەبینم کەئێوە وازناهێنن و دەستهەڵناگرن لەئەم کارە هەتا خوای گەورە کەسێکتان دەنێرێتە سەر لەگەردنتان دەدات لەسەر ئەو کارە) پێغەمبەر ﷺ ڕازینەبوو کەبیانداتەوە و فەرمووی: ((هُمْ عُتَقَاءُ اللَّهِ)). واتە: (ئەوانە ئازادکراوەکانی خودان)][٤٤١].

---

(٤٤٠) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٧٠٩) وقال محققه: فيه ضعيف، والطبراني (الكبير) (١٤٤/١)، والبيهقي (الدلائل) (١٣٣/٤).

(٤٤١) أخرجه: ابوداود (٢٧٠٠)، والحاكم (١٢٥/٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي،والبيهقي (الكبرى) (٢٢٩/٩)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٤٩).

بەیعەتی (رضوان)

سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەفەرمویت: ((... دواتر موشریکەکان نوێنەریان نارد بۆلامان بۆ دانووستان وڕێککەوتن هەتاکو یەکترمان بەسەر دەکردەوە و دەرۆیشتین بۆلای یەکتر.... تێکەڵاوی یەکتر دەبووین..))[٤٤٢]. عوروەی کوڕی زوبەیر ﷺ دەفەرمویت: (...کاتێك بارودۆخەکە هێور بووەوە هەندێکمان نەرمیماننواند بەرامبەر بەیەکتری لە کاتێکدا هێشتا بارودۆخەکە سەقامگیر نەبوو وە داخوازییان نەهاتبووە دی لە سوڵح و ئاشتەوایی وملدان و دەستبەرداری شەڕو کوشتار بوون، وە هەردوولا لەیەکتر دڵنیابوون، وە سەردانی یەکتریان دەکرد بەجۆرێك دۆخەکە هەر بەئەو شێوەیە بوو موسوڵمانەکان دەچوونە ناو موشریکەکانەوە وە دەهاتن و دەچوون لەیەکتر نەدەترسان هەمووان لەچاوەڕوانی ئاشتەوایی و دانووستان بوون، ئەوە بوو کەسێك لە ناو یەکێك لەئەو دوو لایەنە کە بەتیر یەکێکی تری پێکا لەلایەکەی تر بەئەمەش وردەشەڕ دروستبوو هەر دوولا کەوتنە تیرباران و بەرد باران کردنی یەکتری و کەوتنە هاواری شەڕ، هەر یەکە لەدولایەنە کەوتنە بەبارمتە گرتنی ئەو کەسانەی کە چوو بوونە ناویان... موشریکەکان عوثمانی کوڕی عەفان ﷺ و ئەو کەسانەی تر لەهاوەڵانی پێغەمبەریان ﷺ بەبارمتەگرت کە چوو بوونە ناویانەوە)[٤٤٣].

مەیسەرەی کوڕی مەخرەمە ﷺ دەفەرمویت: (.... قورەیشیەکان عوثمانیان لەلای خۆیان دەستبەسەر کرد، ئەمەش وای گەیاندە پێغەمبەری خودا ﷺ وموسوڵمانەکان کە عوثمان ﷺ کوژراوە)[٤٤٤]. عەبدوڵڵای کوڕی ئەبوبەکر ﷺ دەفەرمویت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺئەوەی پێگەیشت کە عوثمان کوژراوە فەرمووی: ((لَا نَبْرَحُ حَتَّى نُنَاجِزَ الْقَوْمَ)) واتە: ((ئێرە جێناهێڵین هەتا بەرەنگاری قورەیش نەبینەوە واتە: (تۆڵەیان لێ دەسەنینەوە)) دواتر پێغەمبەر ﷺ خەڵکەکەی بانگکرد بۆ بەیعەت

---

(٤٤٢) أخرجه: احمد (٤/٤٩)، ومسلم (١٨٣٠،١٨٠٧).

(٤٤٣) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٧٠٩) وقال محققه: فيه ضعيف، والطبراني (الكبير) (١/١٤٤)، والبيهقي (الدلائل) (٤/١٣٣).

(٤٤٤) أخرجه: احمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن.

پێدان ئەوە بوو بەیعەتی (رضوان) یان دابە پێغەمبەر لەژێردرەختەکەدا)[٤٤٥].

لەگێڕانەوەیەکی مورسەلی (ضعیف)ی لاوازدا لە عوروە ﷺ هاتووە دەفەرموێت: (لە کاتێکدا ئێمە لە ناوخۆماندا قسەمان دەکرد، لەبارەی ڕووداوەکەوە بانگەوازکارێك لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ بانگیکرد: ئەی خەڵکینە بەیعەتدان بەیعەتدان وەرن بۆ بەیعەت بەستن ئەوە جبریل ﷺ هاتووەتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردووە بەبەیعەتدان هەستن و بڕۆن بەناوی خوداوە بەیعەتبدەن بە پێغەمبەر ﷺ، موسوڵمانەکان بەجارێك وروژان و بەگورجی چوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺ ئەویش لە ژێر درختەکەدا بوو...)[٤٤٦]. لەئەوکاتەدا خەڵکەکەش [بلاوەیان لێکردبوو وە لە ژێر سێبەری درەختەکادا دەحەوانەوە][٤٤٧] یەکەمین کەس کەبەیعەتی بەپێغەمبەری خودادا ﷺ (سینانی کوڕی ئەبو سینانی ئەسدی بوو).

شەعبی ﷺ دەفەرموێت: (لەئەوساتەدا کە پێغەمبەری خودا ﷺ خەڵکەکەی بانگهێشتکرد بۆ بەیعەتدان یەکەمین کەسێك کەگەیشتە خزمەتی (سینانی کوڕی ئەبو سینانی ئەسەدی بوو ﷺ فەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەستت بێنە با بەیعەتتبدەمێ) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((لەسەر چی بەیعەتم پێدەدەیت؟)) لەوەڵامدا فەرمووی: (لەسەر ئەوەی لە دڵ و دەروونتدایە). فەرمووی: ((چی لەدڵ و دەروونمدایە؟)). فەرمووی: (یا فەتحو سەرکەوتن یا شەهیدبوون) فەرمووی: ((بەڵێ)) بەیعەتی پێدا ئینجا خەڵکەکە کەوتنە بەیعەتدان و دەیان فەرموو: لەسەر بەیعەتەکەی سینانی کوڕی ئەبو سینان)[٤٤٨].

پێغەمبەری خودا ﷺ لە ژێر درەختەکەدا وەستا بوو هاوەڵە بەڕێزەکانیش دەهاتنە

(٤٤٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٧٠/٣) رقم (٨٢٣)، والطبري (التأريخ) (٦٣٢/٢) وقال البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (٢٥٤): اسناده ضعيف، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) ص (٣٥٧): اسناده مرسل ضعيف.

(٤٤٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٤٤)، وفيه ضعيف كما قال الهيثمي (المجمع) (٨٤/٩)، والطبري (التأريخ) (٦٣٢/٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٣٤/٤)، وقال البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (٢٥٥): ضعيف.

(٤٤٧) أخرجه: البخاري (٤١٨٧).

(٤٤٨) أخرجه: ابن ابي شيبه (٣٦٩٥٨) وقال محققه: له متابعة قوية ومراسيل الشعبي صحيحة، والطبراني (الاوسط) (٢١١٩) وقال محققه: اسناده ضعيف جداً، والطبري (التأريخ) (٦٣٣/٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٣٧/٤)، وصحح اسناده السيوطي من طريق ابن عساكر كما في (منتخب كنز العمال) (٣٠٤/٥).

خزمەتی و بەیعەتیان پێدەدا، مەعقیلی کوڕی یەسار ﷺ دەفەرموێت: (بەیعەتمان بەپێغەمەری خودا دا ﷺ لەڕۆژی حودەیبیەدا لە ژێر درەختەکەدا منیش لق و پۆپی درەختەکەم بەرزکرد بووەوە بۆ ئەوەی بەر ڕووی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ نەکەوێت)[٤٤٩].

سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ سێجار بەیعەتیدا بەپێغەمبەر ﷺ لەسەرەتای خەڵکەکەدا و لەناوەڕاستدا و لەکۆتایشدا سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ خۆی دەفەرموێت: (... دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بانگیکردین بۆ بەیعەتپێدان لەژێر دەرختەکەدا لەسەرەتای خەڵکەکەدا بەیعەتم پێدا [پاشان خۆم خستە لایەکەوە] ئەوە بوو یەك یەك خەڵك بەیعەتیان دەدا، هەتاکو کەوتمە ناوەڕاستی خەڵکەکەوە فەرمووی: (بەیعەتم پێبدە سەلمە) دەفەرموێت: وتم: بەیعەتم پێدایت ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەرەتای خەڵکەکەدا. فەرمووی: (جارێکی تریش) (وەرە پێش وبەیعەت بدە)) منیش نزیك بوومەوە لەخزمەتی بەیعەتم پێدایەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ منی بینی هیچم پێنەبوو (واتە: بێچەك بووم) دەفەرموێت: قەڵغانێکی دامێ (لە پێستە) ئینجا بەیعەتمپێدا، هەتاکو کەوتمە کۆتایی خەڵکەکەوە. فەرمووی: ((سەلەمە ئەوە بەیعەتم پێنادەیت؟)) وتم: بەیعەتم پێدایت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ دووجار لەسەرەتا و ناوەڕاستی خەڵکەکە، فەرمووی: ((ئەمجارەش)). دەفەرموێت: بۆ جاری سێهەم بەیعەتم پێدایەوە، ئینجا فەرمووی پێم: ((يا سلمة اين حَجَفتُك أو درَقَتُكَ التي أعطيتُك))؟ واتە: ((سەلەمە کوا قەڵغانە لە پێست دروست کراوە کەی پێمبەخشیت؟)) وتم: «ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ عامری مامم پێگەیشت ئەو بێچەك بوو منیش دامە ئەو". پێغەمبەری خودا ﷺ پێکەنی و فەرمووی: ((إِنَّكَ كَالَّذِي قَالَ الْأَوَّلُ: اللَّهُمَّ أَبْغِنِي حَبِيبًا هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ نَفْسِي)) واتە: ((تۆ وەك ئەو کەسەی کە یەکەم جار دەڵێت: (ئەی خودایە خۆشەویستێکم پێببەخشە کەخۆشەویستتر بێت بەلامەوە لە خۆم)) [ئینجا وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ: چەکەکەی خۆتم پێببەخشە حەزی پێدەکەم، فەرمووی: ((کوا چەکەکەی خۆت؟)) وتم: دامە عامیری مامم... ئینجا کەوانەکەی خۆی و قەڵغانێك وسێ تیری لە هەگبەی تیرەکانی دامێ])[٤٥٠].

---

(٤٤٩) أخرجه: مسلم (٧٦، ١٨٥٨).

(٤٥٠) أخرجه: البخاري (فتح) رقم (٢٩٦٠) (١٣/١٩٩)، ومسلم (١٨٠٧)، واحمد (١٦٥٤٤) وقال محققه: اسناده صحيح على

عومەر ﷺ بینی کە خەڵکەکە چواردەوری پێغەمبەریان تەنیوە زانیبووی کە ئەوە بەیعەتدانە ئەویش بەگورجی هاتە خزمەتی و بەیعەتیپێدا، لەئەوبارەوە ئیبنو عومەر ﷺ دەفەرموێت: (عومەر فەرمووی: ئەی عەبدوڵڵا سەیرکە ئەوە خەڵکی چیانە چواردەوری پێغەمبەریان تەنیوە؟ ڕۆیشتم (واتە: ئیبن عومەر) بینم بەیعەتدەدەن منیش بەیعەتمدا پاشان گەڕامەوە خزمەت عومەری باوکم ئینجا ئەویش ڕۆیشت وبەیعەتیدا)[٤٥١]. لەگێڕانەوەیەکی تردا هەر لەئیبن و عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: (عومەر لەڕۆژی حودەیبیەدا عەبدوڵڵای نارد بۆ ئەوەی ئەسپەکەی بۆ بێنێتەوە کە لای پیاوێکی ئەنصاری بوو (بۆ ئەوەی جیهادی لەسەر بکات) ئەویش پێغەمبەری خودای ﷺ بینی بەیعەت وەردەگرێت لەژێر درەختەکەدا عومەر بەمەی نەزانیبوو عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ بەیعەتی پێداو پاشان ڕۆیشت ئەسپەکەی هێنا بۆ خزمەت عومەری باوکی ﷺ، عومەر خۆی سازو (ئامادە دەکرد) بۆ جیهاد کردن عەبدوڵڵا پێیڕاگەیاند کە پێغەمبەری خودا ﷺ بەیعەت وەردەگرێت لە ژێر درەختەکەدا، عومەریش ﷺ بەپەلە دەرچوو عەبدوڵڵاش لە خزمەتیدا بوو هەتاکو گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ و بەیعەتیپێدا)[٤٥٢].

پێغەمبەری خودا ﷺ لەجیاتی عوثمان بەیعەتی بەست لەئەوکاتەدا کەلای قورەیشییەکان دەستبەسەر بوو ئەوەش لە چەندین گێڕانەوە داهاتووە لەئەوانە:

١- لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: (... بەیعەتی (رضوان) لە کاتێکدا بوو عوثمان ڕۆیشتبوو بۆ مەککە لەدوای ئەوە بەیعەتەکە بەسترا، پێغەمبەری خودا ﷺ بەدەستی ڕاستی ئاماژەیکرد و فەرمووی: ((ئەوە دەستی عوثمانە)) ئینجا خستیە سەردەستەکەی تری و فەرمووی: ((ئەوەش بۆ عوثمان))[٤٥٣].

٢- هەر لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: [... پێغەمبەری خودا ﷺ دەستی خۆی (خستە سەر دەستەکەی تری) و فەرمووی: ((ئەوەش لە جیاتی عوثمان))][٤٥٤].

شرطهما، والزيادات له.

(٤٥١) أخرجه: البخاري (٤١٨٧).

(٤٥٢) أخرجه: البخاري (٤١٨٦).

(٤٥٣) أخرجه: البخاري (٤٠٦٦)، والترمذي (٣٧٠٦)، واحمد (٥٩/١).

(٤٥٤) أخرجه: البخاري (٩٦٩٨)، النسائي (٢٣٦/٦)، والترمذي (٣٧٠٥)، واحمد (الفضائل) (٧٣٧) وقال محققه: اسناده

٣- لە ئەنەسەوە ﷺ دەفەرموێت: (... پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((اللَّهُمَّ إِنَّ عُثْمَانَ فِي حَاجَتِكَ وَحَاجَةِ رَسُولِكَ)) واتە: ((ئەی خودایە عوثمان ڕۆیشتووە بۆ جێبەجێکردنی کاری تۆ و پێغەمبەرەکەت)) دەستی خۆی خستەسەر دەستەکەی تری، دەستی پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ عوثمان باشتر بوو لە دەستی هاوەڵان کە بۆ خۆیان دەیانخستە ناو دەستی)(٤٥٥).

٤- لەسەعیدی کوڕی موسەیەبەئەوە ئەویش لە عوثمانەوە ﷺ دەفەرموێت: (..پێغەمبەری خودا ﷺ منی نارد بۆ لای کەسانێك لە موشریکەکان... کاتێك دەستبەسەر کرام و نەگەڕامەوە دەستی ڕاستی خستبووە سەر دەستی چەپی و فەرموو بووی: ((..ئەوەش دەستی عوثمانی کوڕی عەفانە)) دەستی چەپی پێغەمبەری خودا ﷺ باشترە و چاکترە لە دەستی ڕاستی خۆم)(٤٥٦).

هیچ کەسێك لەئەو بەیعەتە دوانەکەوت تەنها پیاوێك نەبێت لە دووڕووەکان کە ناوی (جەددی کوڕی قەیسی ئەنصاری) بوو لە جابرەوە ﷺ دەفەرموێت: (لەئەو کاتەدا کە پێغەمبەری خودا ﷺ بانگی خەڵکەکەی کرد بۆ بەیعەتدان پیاوێکمان بینی لە خۆمان پێیدەگوترا (جەددی کوڕی قەیس) خۆی لەژێر سکی و شترەکەی دەشاردەوە)(٤٥٧). لەگێڕانەوەیەکی تردا [وەڵاهی ئێستا لەبەر چاومە دەڵێی ئێستایە کە خۆی نووساندبوو بەبن باڵی وشترەکەیەوە و خۆی دەشاردەوە و (خۆی پەنادەدا) پێی بۆ ئەوەی لەبەرچاوی خەڵکی بزر بێت](٤٥٨).

ئەو بەیعەتە لەسەر ئەوە بوو کە پشتهەڵنەکەن و ڕانەکەن لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەدا وەکۆمەڵێکیش بەیعەتیانپێدا لەسەر مردن و خۆڕاگرتن و دامەزراوی هەتا مردن. جابر ﷺ دەفەرموێت: (بەیعەتماندا بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر ئەوەی

صحيح.

(٤٥٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٢٦٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (٨٤/٩) فيه ضعيف.

(٤٥٦) أخرجه: البزار (٢٥١١)، وقال الهيثمي (المجمع) (٨٥/٩): رواه البزار واسناده حسن.

(٤٥٧) أخرجه: مسلم (١٨٥٦)، والحميدي (١٢٧٧).

(٤٥٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٧٠/٣)، والطبري (التأريخ) (٦٣٢/٢)، وقال البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (١٩٢): حديث صحيح.

کە ڕانەکەین و پشت هەڵنەکەین لە کاتی ڕووبەڕوو بوونەوەدا)[٤٥٩].

لەسەلەمەی کوڕی ئەکوەعەوە ﷺ دەفەرموێت: (بەیعەتم بە پێغەمبەری خودا دا ﷺ لەژێر درەختەکەدا...لەسەر مردن) [٤٦٠]. ئیبنو عومەر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ بەیعەتی لێوەردەگرتن لەسەر دامەزراوی و خۆڕاگری)[٤٦١].

ئەوەی ئەم فەرموودانە دەخوازن و ڕوونیدەکەنەوە ئەوەیە کە ئەو بەیعەتە لەسەر کۆڵنەدان و پشت هەڵنەکردن بوو لەمەیدانی شەڕ و ئارامگرتن هەتا سەرکەوتن یاخود شەهید بوون ئەوەش واتای بەیعەتە لەسەر مردن. بەژداربووانی ئەو بەیعەتە لەباشترینی موسوڵمانان و خەڵکی سەر زەوی بوون بەگشتی، جابر ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرمووین لە ڕۆژی حودەیبیەدا: ((أَنْتُمْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ)) واتە: ((ئێوە باشترین خەڵکی سەر ئەم زەمینەن))][٤٦٢].

بەدڵنیایەوە خودا لەهەموویان ڕازیبوو هەروەك خوای گەورە ئاماژەی پێدەکات و دەفەرموێت: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾﴾(الفتح).

شاندێکی نێردراوەکانی قوڕەیش

کاتێك قورەیشییەکان بەتەواوی دڵنیابوون لەسەرگەرمی و جۆشوخرۆشی موسوڵمانەکان و ئامادە باشیان بۆ ڕووبەڕووبوونەوە بەبێ دوودڵی و وەبەیعەت دانیان بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر پشتهەڵنەکردن لەشەڕدا هەتا مردن، لێرەدا قورەیش ناچار بوون بەڕێککەوتن و هەستان بەناردنی چەندین شاند بۆلای موسوڵمانەکان هەروەك عوروە ﷺ بۆمان باسدەکات ودەفەرموێت: (... موسوڵمانەکان جۆشیان سەند وبەلێبڕانەوە چوونە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ لە ژێر درەختەکەدا بەیعەتیان پێدا کە هەرگیز پشت هەڵنەکەن لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەدا بەئەم ڕووداوەش خوای

(٤٥٩) أخرجه: احمد (٣/٣٩٦)، والبخاري (٤١٥٤)، ومسلم (١٨٥٦)، والترمذي (١٥٩١)، والنسائي (٧/٤٠).

(٤٦٠) أخرجه: البخاري (٤١٦٩)، والنسائي (٧/١٤١)، والترمذي (١٥٩٢).

(٤٦١) أخرجه: البخاري (٢٩٥٨).

(٤٦٢) أخرجه: البخاري (٤١٥٤).

گەورە ترسی خستە دڵیانەوە(واتە: دڵی قورەیشیەکان) هەرچی بەبارمتە گرتبوویان و دەست بەسەریان کردبوو لە موسوڵمانەکان ناردیانەوە و داوا و پێشنیازی دانووستان و ئاشتەواییان کرد...)[٤٦٣]. بەئەو جۆرە هەردوولا ئەو بارمتانەی کەلەلای خۆیان دەستبەسەریان کردبوون یاخود بەندکراو و گیراو بوون گێڕایانەوە بۆ یەکتر کە لەناویاندا عوثمانی کوڕی عەفانی ﷺ تێدابوو.

عوروە ﷺ دەفەرموێت: (...کاتێك عوثمان گەڕایەوە ناو موسوڵمانەکان پێیان فەرموو: ئاسودە بوویت لەتەوافی کەعبەدا ئەی باوکی عەبدوڵڵا؟ عوثمان فەرمووی: بەڕاستی گومانێکی خراپتان پێبردووم سوێند بەئەوەی کە گیانی منی بەدەستە ئەگەر من ماوەی یەك ساڵ لەمەککەدا نیشتەجێ بوومایە و پێغەمبەری خوداش ﷺ لەحودیبیەدا بووایە هەرگیز تەوافم نەدەکرد هەتاکو لەخزمەتی پێغەمبەری خودادا ﷺ تەوافم دەکرد ئەوان ڕێگەیان پێدام کەتەوافی کەعبە بکەم بەڵام من ڕازینەبووم بەئەوکارە. ئینجا موسوڵمانەکان فەرموویان: پێغەمبەری خودا ﷺ ئاگادارترە بەئەوەی لای خودایە وەگومانیشی لە ئێمە چاکترو باشترە)[٤٦٤].

لەدوای ئەوەی قورەیش دەستیکرد بەناردنی شاندەکانی لێرەدا ڕاوبۆ چوونی جیاواز هەیە لەسەر پێشخستن و دواکەوتنی هەندێك لەئەوشاندانە لەهەندێك لە گێڕانەوەکاندا بەڵام لەدوای وردبونەوە و لێکۆڵینەوە و بەدوادا گەڕان و ڕێکخستنی ڕووداوەکان هەموویان بەگوێرەی گشت گێڕانەوەکان بۆمان ڕوون بووەوە کەیەکەمین شاند کە هاتووە (حەلیس) بووە پاش ئەو عوروەی کوڕی مەسعودی ثەقەفی بووە ئینجا موکەریزی کوڕی حەفصی عامیری و دواتریشیان سوهەیلی کوڕی عمروی عامیری کە بەدانووستان و ئاشتەوایی براندیەوە و کۆتایی پێهێنا لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ.

لە مەیسەرەی کوڕی مەخرەمە و مەڕوانی کوڕی حەکەمەوە ﷺ دەفەرموون: ((...قورەیش حولەیسی کوڕی عەلقەمەی کینانیان وەك شاندی یەکەم ناردە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە ئەو لەئەو ڕۆژگارەدا سەرۆکی ئەحابیشەکان بوو یەکێك بوو

---

(٤٦٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٤٤/١)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٧٠٩).

(٤٦٤) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٧٠٩)، والطبراني (الكبير) (١٤٤/١)، والبيهقي (الدلائل) (١٣٤/٤٠).

لەبەنی حاریثی کوڕی کینانە کاتێك بەدیارکەوت لە پێغەمبەری خودا ﷺ و (چاوی پێیکەوت) فەرمووی: ((ئەوە فلانە کەسە (ئەو) لە خێڵێکە (پەرستش ئەنجامدەدەن وشتری قوربانییان بەلاوە پیرۆزە و گەورەیە) وشترەکان بەرنەبەردەمی با چاوی پێیان بکەوێت)).

کاتێك وشترەکانی بینی پڕاو پڕی دۆڵەکەبوون و نیشانەی قوربانیان پێوەبوو بەهۆی درێژی مانەوەیان و نەبردنیان بۆ شوێنی دیاریکراوی قوربانی توکیان پێوە نەمابوو: (خەڵکەکەش بەدەم وتنی (لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ) پێشوازیانلێکرد، کاتێك ئەمانەی بەچاوی خۆی بینی وتی: (سُبْحَانَ اللَّهِ) ناگونجێت ئەمانە ڕێگەیان پێنەدرێت بچنە کەعبەئەوە و بەربەستیان لەڕێدابنرێت) یەکسەر گەڕایەوە بۆ لای قورەیش بەبێئەوەی چاوی بکەوێت بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەبەر ڕێزوپایەی ئەوەی بەرچاوی کەوتبوو پێیوتن: "ئەی گرۆهی قورەیش ئەوەی من بینیم ڕەوا نییە کە ڕێگەیان پێنەدرێت بێنە بەیتەوە وشتری قوربانی ئامادەکراو لەبەر گیرخواردنیان لەئەو ناوە توکیان پێوە نەماوە (من وشتری قەڵەوی نیشانە داری قوربانیم چاوپێکەوت بەچ بیرو بۆچونێك ڕێگە لەمانە دەگرن بێنە ناو کەعبەئەوە) وتیان: دانیشە تۆ دەشتەکی لە هیچ شتێك نازانی [(حەلیس) ترساندنی لە ئاکامی ئەوکارەیان و بەتوندی ئاگاداری کردنەوە، ئەوانیش قسەی ناشرین و نارێکیان پێوت. وتیان: تۆ کابرایەکی دەشتەکی گەمژەی سەرمان لەتۆ نەسوڕماوە سەرمان لەخۆمان سوڕماوە کە تۆمان ناردووە بەشاندی خۆمان دانیشە][٤٦٥].... حەلیس تورەبوو وتی: ئەی گرۆهی قورەیش وەڵاهی ئێمە لەسەر ئەوە پەیمانمان بەئێوە نەداوە و ڕێکنەکەوتوین ئایا ڕێگری لەکەسێك دەکەن کە بێتە سەردانی کەعبە کە بەگەورە و پیرۆزی دەزانێت؟!، سوێند بەئەوەی گیانی حولەیسی بەدەستە یا ئەوەتا ڕێگەدەدەن بە محمد بۆ ئەوەی کە بۆی هاتووە تا جێبەجێی بکات یا ئەوەتا ئەحابیشتان هەموو لێکۆدەکەمەوە و بەلێدانێکی دەستوبرد هەڵدەکوتمە سەرتان. وتیانپێی: لەسەرخۆبە حولەیس دەستمان لێمەکەوە ولێمان گەڕێ هەتاکو خۆمان چارەی دەردی خۆمان دەکەین لەئەو دەستکەوتانەی کە خۆمان پێیڕازین و پێمان باشە.

دوای ئەو عوروەی کوڕی مەسعودی ثەقەفیان نارده خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتی:

---

(٤٦٥) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٩٤).

ئەی گرۆهی قورەیش وای بۆ دەچم کاتێك من دەنێرن بۆ لای محمد دواتر ئەوەی پێتان دەگەیەنم لە هاتنەوەم بۆلاتان قسەی ناڕێك و توندوتیژی بێت (واتە: هەوەك لەئەوە و پێش لەگەڵ حولەیس کردتان) (ئەی خزم و کەسەکانم: ئایا ئێوە وەکو باوك نین بۆ من؟ وتیان: بەڵێ وایە. وتی: منیش کوڕی خۆتان نیم؟ (لەبەر ئەوەی دایکی قورەیشی بوو لەبەرەی عەبدوشەمسی کوڕی عەبدولمەناف بوو) وتیان: بەڵێ ڕاستدەکەیت. وتی: ئایا ئێوە هیچ تۆمەتێکتان لەسەر من هەیە؟ وتیان: نەخێر) وتی: هەر کەبیستم دووچاری کارەساتێك بوون بە هۆی شەڕتان لەگەڵ نەیارەکانتان ئەوە بوو هەرچی لە هۆزەکەم گوێڕایەڵی دەکردم کۆمکردنەوە بۆ پشتیوانیتان پاشان خۆشم بوومە ناوبژیوانتان (ئێوە باش دەزانن کە من یاخی بووم لە خەڵکی عوکاض و ڕووبەڕوویان بوومەوە کاتێك کەوتنە دووژمنایەتیم نزیکبوو زاڵبن بەسەرمدا من هاتم بۆلاتان بەماڵ و منداڵ و ئەوانەی گوێ لە مستی من بوون) وتیان: ڕاستدەکەیت تۆ لای ئێمە سەرکۆنە ناکرێیت و تۆمەت بارنیت. وتی: (ئەوەی بودەیل بۆی هێناون وە بۆی پێشنیار کردوون ئێوە پێبڕازی بن)[٤٦٦]. وە[دڵنیابن ئەو پیاوە پێشنیار و نەخشەیەکی ڕۆشنی خستۆتە بەردەستتان (واتە: ئەو نەخشە و پێشنیازە کە بودەیلی کوڕی وەرقائی خوزاعی لە پێغەمبەری خوداوە ﷺ هێنا بووی بۆیان) پێبڕازی بن و واز لە من بێنن با نەچم بۆ لای؟ وتیان نابڕۆ] [تۆ بچۆ بۆلای محمد بەڵێن بێت دواجار هیچ گلەیی و گازندەمان نابێت بەرامبەرت].

عوروە مەککەی جێهێشت وچووە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وەلە نزیك پێغەمبەر ﷺ دانیشت، پاشان کەوتە قسەکردن و وتی: ئەی محمد ئەوە چییە کۆمەڵە خەڵکێکی هەرچی و پەرچی و[ناکەس بەچەت] هێناوەتە سەر خزم وکەس و [هۆزەکەت] دەتەوێت بنبڕیان بکەیت و بەئەوان [لەناویان ببەیت]، وریابە ئەوە قورەیشە بەهەرچی گەورە و بچوك و ژن و منداڵیانەوە هەموویان بۆت هاتوونەتە دەرێ و جلوبەرگی پڵنگیان پۆشیوە وپەیمانیان داوە بەخودا هەرگیز بە زۆرە ملی ڕێگەت پێنەدەن بچنە ناو مەککەوە: (پێغەمبەری خوداش چ فەرمایشتێکی بە بودیلی کوڕی وەرقاو فەرموو بوو بە ئەویشی ڕاگەیاند)، لەگێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خودا ﷺ بەئەویشی فەرموو: ((إِنَّا لَمْ نَأْتِ لِقِتَالٍ ، وَلَكِنَّا أَرَدْنَا أَنْ نَقْضِيَ عُمْرَتَنَا وَنَنْحَرَ هَدْيَنَا

(٤٦٦) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨٠١٠) وقال محققه: مرسل واسناده حسن.

، فَهَلْ لَكَ أَنْ تَأْتِيَ قَوْمَكَ ، فَإِنَّهُمْ أَهْلُ قَتَبٍ ، وَإِنَّ الْحَرْبَ قَدْ أَخَافَتْهُمْ ، وَإِنَّهُ لَا خَيْرَ لَهُمْ أَنْ تَأْكُلَ الْحَرْبُ مِنْهُمْ إِلَّا مَا قَدْ أَكَلَتْ ، فَيُخَلُّونَ بَيْنِي وَبَيْنَ الْبَيْتِ ، فَنَقْضِي عُمْرَتَنَا وَنَنْحَرُ هَدْيَنَا ، وَيَجْعَلُونَ بَيْنِي وَبَيْنَهُمْ مُدَّةً (أيْ: تهدأ) فِيهَا نِسَاؤُهُمْ، وَيَأْمَنُ فِيهَا سِرْبُهُمْ، وَيُخَلُّونَ بَيْنِي وَبَيْنَ النَّاسِ ، فَإِنِّي وَاللَّهِ لَأُقَاتِلَنَّ عَلَى هَذَا الْأَمْرِ الْأَحْمَرَ وَالْأَسْوَدَ حَتَّى يُظْهِرَنِي اللَّهُ أَوْ تَنْفَرِدَ سَالِفَتِي ، فَإِنْ أَصَابَنِي النَّاسُ فَذَاكَ الَّذِي يُرِيدُونَ ، وَإِنْ أَظْهَرَنِي اللَّهُ عَلَيْهِمِ اخْتَارُوا ، إِمَّا قَاتَلُوا مُعَدِّينَ، وَإِمَّا دَخَلُوا فِي السِّلْمِ وَافِرِينَ))(٤٦٧). واتە: ((ئێمە نە هاتووین بۆ شەڕ و کوشتار بەڵام ئێمە دەمانەوێت عەمرەکەمان بەجێبگەیەنین و قوربانییەکانمان سەرببڕین، با ئەوەت پێبڵێم کە چوویتە وە لای خزم و کەسەکانت ئەوان تاکەی ماڵیان لەسەر پشتی ئەسپ و وشتر بێت وەك کۆچوباری کۆچەرییەکان، وە جەنگ و هەرا دووچاری ترس و دڵەڕاوکێی کردوون و هیچ خێرو بێری تێدا نییە بۆیان لەکاتێکدا شەڕو کوشتار لە بنی هێناون ئینجا هەتاکو بە تەواو نەیبڕاندوونەتەوە با لەپەیوەندی نێوان من و خەڵکەکە بگەڕێن و خۆم یەکلایی بکەمەوە، وەڵاهی من شەڕ دەکەم لەسەر ئەو پەیامە خواییە لەگەڵ تێکڕای ئەو خەڵکە بەبێجیاوازی ڕەگەز و ڕەنگ و زمان هەتاکو خودا سەرم دەخات یا لەئەو پێناوەدا سەری خۆم دادەنێم، ئەگەر خەڵکی توانیان لەناومان بەرن ئەوا ئاواتیان هاتووەتەدی و ئەوانیش ئەوەیان دەوێت، وە ئەگەر خواش سەریخستم بەسەریاندا ئەوە ئەوان سەرپشکن، یاخۆیان بۆ شەڕ و کوشتار ئامادەکەن یاخود بەویستی خۆیان بچنە پەیمانی هەر کەسێکەوە].

عوروەی کوڕی مەسعود لەئەو کاتەدا وتی: ئایا کەسێك بەر لە تۆ لەناو عەرەب ویستویەتی بنەچەوخزم وکەسی خۆی لە بنبێنێ بەڕاستی ئەوە کارێکی نەشیاو و نەگونجاوە، وەڵاهی من وادەبینم ئەو خەڵکە هەرچی و پەرچی و دەم ڕوتە لەدەم وچاویاندا ئەوە دەخوێنمەوە) کە سبەی هەرشتێك ڕوویدات ئەوان ڕادەکەن و پشتت بەردەدەن، لەئەو کاتەدا ئەبوبەکری صدیق ﷺ کە لەپشت پێغەمبەری خواوە ﷺ دانیشتبوو فەرمووی: ((ئەی دەستت بەلاقیتەی لات [ئێمە ڕادەکەین و پێغەمبەر ﷺ جێدەهێڵین] و پشتی تێدەکەین [ئێمە دووچاری شکستی دەکەین و بەدەست دووژمنییەوەی دەدەین)). عوڕوەوە وتی: ئەوە کێیە ئەی محمد؟ فەرمووی: ((ئەبوبەکر کوڕی ئەبو قوحافەیە)). وتی: وەڵاهی لەبەر ئەوە نەبوایە کە چاکەیەکت

(٤٦٧) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٩٤).

بەسەرمەوەیە (هێشتا فەرەبووم نەکردۆتەوە بۆت ئەوجا وەڵامم دەدایتەوە) ([بەڵام با ئەوە لەبری ئەوە بێت] (واتە: عوروە هەستا بوو بەلە ئەستۆگرتنی خوێنی کوژراوێکی خزمی ئەبوبەکریش یارمەتی و هاوکاری باشی کردبوو بۆ ئاشتەواییەکە) [عورەوە پێغەمبەری خودای دەدوان هەر کاتێك قسەیەکیدەکرد دەستیدەبرد بۆ ڕیشی پێغەمبەر ﷺ (ئەوەش نەریتێکی باوی ناو خێڵە عەرەبەکان بوو لەکاتی گفتوگۆدا بەتایبەتی لە کاتی ڕازیکردنی بەرامبەر و نەرمینواند بەمەبەستی لێکنزیکبوونەوە)] لەئەو کاتەشدا موغیرەی کوڕی شوعبە وەك پاسەوان بەدیار سەری پێغەمبەری خوداوە ﷺ وەستابوو خۆی دەمامك دابوو بەخودەی ئاسنین و شمشێرەکەشی بەدەستەوە بوو هەر کاتێك عوروە دەیویست دەستیببات بۆ ڕیشی پیرۆزی پێغەمبەر ﷺ بەدەسکی شمشێرەکەی دەیکێشا بەدەستیدا و دەیفەرموو: دەستت بکێشەوە لە ڕیشی پێغەمبەر (بەر لەئەوەی نەگەڕێتەوە بۆلات!!).

لەگێڕانەوەیەکی تردا [دڵنیابە یا ئەوەیە دەستدەکێشیەوە یا دەستتناگەڕێتەوە بۆلات!][٤٦٨]. عوروە سەری بەرزکردەوە و وتی: ئەی بێبەلابی، چەند توند وتیژو زبریت پێغەمبەری خودا ﷺ بزەیەکی کرد عوروە پێیوت: ئەوە کێیە محمد ﷺ؟ فەرمووی: ((ئەوە برازاکەتە موغەیرەی کوڕی شوعبەیە) واتە: ئەی چەندە سپڵەی ئەی ستەمکاری پیاوکوژ تۆ هێشتا لەتاوانەکەی دوێنێت پاك نەبوویتەتەوە (کەلەبازاڕی عوکاض) ئەنجامتداوە [هەوڵوکۆششی من نەبووایە تاوانەکەت نەدەبڕایەوە وسوڵحت بۆ نەدەکرا].

ئیبنو هیشام ﷺ دەفەرموێت: [مەبەستی عوروە لەئەو قسەیە ئەوەبوو: کە موغەیرەی کوڕی شوعبە ﷺ بەر لەموسوڵمان بوونی سیانزە کەسی لە بەنی مالیکی هۆزی ثەقیف کوشتبوو، ئەمەش ئاشوبی بەرپاکردبوو هەردوو بەرە بابی هۆزی ثەقیفی کرد بەگژیەکدا بەنی مالیکی خێڵی کوژراوەکان، وە ئەحلاف خێڵی موغەیرە، عورەوە خوێنی هەر سیانزە کوژراوەکەی خستە ئەستۆی خۆی و خوێنەکەی پێدان بەمەش کێشەکەی چارەسەرکرد و ئاشتەوایی خستەوە نێوانیان][٤٦٩].

(٤٦٨) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٢٠٠/٩)، وصحح اسناده كل من الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٨٩)، والبوصيري في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦٢٨٠).

(٤٦٩) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٦٨/٣).

حافظی ئیبن حەجەری عەسقەلانی ﷺ دەفەرموێت: (پوختەی ڕووداوەکەی موغەیرە بەئەم شێوەیە بوو. موغەیرە [لەگەڵ کومەڵێك بۆ گەشت دەرچوون] بەمەبەستی سەردانی کردنی موقەوقەیسی میسر ئەویش میوانداریەکی باشی کردن و ڕێزێکی شایستەی لێگرتن و بەخششێکی باشی وەك دیاریی پێدان ئەوانیش بەشی موغەیرەیان کەم دانا و پشت گوێیانخست ئەویش ئەمەی لەدڵی خۆی گرت و لێیان بەرقداچوو کاتێك لەڕێگادا گەڕانەوە ئارەقیان خواردەوە کاتێك سەرخۆش بوون و خەویان لێکەوت موغەیرەش ئەم هەلەی قۆستەوە و هەڵی کوتایەسەریان و هەموویانی کوشت)[٤٧٠]. [هەموو ماڵوکەلوپەل سامانەکەشی هێنان و لەدواییدا هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و موسوڵمان بوو پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێی: ((أَمَّا الْإِسْلَامُ فَأَقْبَلُ، وَأَمَّا الْمَالُ فَلَسْتُ مِنْهُ فِي شَيْءٍ] [فَإِنَّهُ مَالُ غَدْرٍ لَا حَاجَةَ لَنَا فِيهِ]))[٤٧١] واتە: ((موسوڵمانبوونەکەتمان لەدڵەوە پێپرازین بەلاّم ماڵوسامانەکەت پەیوەندی بە ئێمەوە نییە و هیچ شتێکی لێوەرناگرین] [ئەوە ماڵی بەستەم زەوتکراوە ئێمە هیچ پێویستی پەکمان پێی نییە] [بەئەو جۆرە پێغەمبەری خودا ﷺ ڕازینەبوو وەریبگرێت][٤٧٢].

پاشان عورەوە مایەوە بە سەرنج و تێرامانێکی وردەوە سەیری هاوەڵانی پێغەمبەری خودای کرد و چاوی دەگێڕا بەناویاندا، سوێند بەخوا تف نەبوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ فڕێی بدات مەگەر دەکەوتە دەستی کەسێك لە هاوەڵانی دەم و چاو جەستەی خۆیانیان پێتەڕدەکرد، کاتێك فەرمانی بەشتێك بکردایە ملکەچی و گوێڕایەڵی دەبوون، وە ئەگەر دەستنوێژیشی بگرتایە زۆری نەدەما بکەونە شەڕ لەسەر ئاوی دەستنوێژەکەی، وە کاتێك فەرمانی بەشتێك بفەرموایە یەکسەر جێبەجێیان دەکرد هەر کات وتەیەکی بفەرموایە هەموو بێدەنگ دەبوون و زۆر بەگەورەیان دەزانی و چاویان تێنەدەبڕی [هەر تفێکی ڕۆبکردایە دەستپێشخەریان دەکرد لەئەوەی بکەوێتە سەر لەپی دەستیان، وە هیچ مویەك لەقژی سەری نەدەکەوتە خوارەوە مەگەر

---

(٤٧٠) أخرجه: انظر: (فتح الباري) (٣٤٠/٥).

(٤٧١) أخرجه: ابي داود (٢٧٦٥)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٤٠٣)، والطبري (التأريخ) (٦٢٣/٢)، وقال البرزنجي في (ضعيف تأريخ الطبري) (١٨٤): اسناده صحيح.

(٤٧٢) أخرجه: احمد (١٨١٥٣) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، والطبراني (الكبير) (٣٦٥/٢٠) وقال محققه: حديث صحيح، النسائي (الكبرى) (٨٧٣٣)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (١١٥٠): حديث صحيح.

هەڵیاندەگرتەوە] دواتر عوروەی کوڕی مەسعود گەڕایەوە بۆلای [قورەیش، وتی: ئەی گرۆهی قورەیش] وەڵاهی وەك شاندی نێردراو چومەتە لای زۆر لە پادشاکان چومەتە لای کیسرا (لەوڵاتی خۆیی) وە قەیسەر و نەجاشی (لەوڵاتی خۆیان) وەڵاهی هیچ پادشایەکەم [لەناو گەلەکەی] نەبینیوە هەرگیز کەدەستوپەیوەندەکانی ئەوەندە ڕێزی لێبگرن و بەگەورە سەیری بکەن وەك ئەوەی هاوەڵانی محمد، محمدیان لەلا گەورە و بەڕێزە، سوێند بەخودا هەر تفێك فڕێبدات، هەموو ناو لەپی دەستیان بۆ دەگرتەوە تا دەکەوێتە سەر دەستی کەسێکیان، ئەوجا جەستەو دەم وچاو و ڕووی خۆیانی پێتەڕ دەکەن، هەر فەرمانێك بکات بەگورج و گۆڵیەوە جێبەجێیدەکەن، وە ئەگەر دەستنوێژ دەگرێت دەبێتە تێك هەڵچوون لەسەر ئاوی دەستنوێژەکەی کاتێك قسەش دەکات بەبێدەنگیەوە لەخزمەتیا دەوەستن [بەلای هیچ شتێکدا بەهیچ جۆرێك ئاوڕنادەنەوە] و چاوی تێناپڕن [وبەهیچ جۆرێك نایدەن بە دەستەوە] و بەئەو پەڕی تا مەزرۆییەوە گوێی بۆ دەگرن ئەو پەیام و نەخشەیەکی ڕۆشن وشایستەی خستۆتەبەر دەستتان ئێوەش پێیڕازیبن و وەریبگرن)(٤٧٣).

دانووستان و ڕێککەوتن

لەدوای ناردنی عورەوە قورەیش هەستان بەناردنی شاندێکی تر ئەویش موکریزی کوڕی حەفصی عامیری بوو لەکاتێکدا ئەو کەوتبووە گفتوگۆ لەخزمەت پێغەمبەردا ﷺ کەشاندی سێیەمی قورەیش گەیشتنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە ئەویش سوهەیلی کوڕی عەمر بوو بەمەبەستی دانووستان لەبارەی ڕێککەوتنەوە.

هەروەك لە مەیسەرەی کوڕی مەخڕەمە و مروانەوە ﷺ دەفەرموون: [دوای عوروە پیاوێك هەستا لەناویاندا (واتە: ناو قورەیش) کەناوی موکریزی کوڕی حەفصی عامیری بوو وتی: ڕێگەم پێبدەن من بچمە لایان. وتیان: بفەرموو] ئەوسا موکریزی کوڕی حەفصی کوڕی ئوخیەفی عامیریان ناردە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کەلەبەنی عامری کوڕی لوئەی بوو، کاتێك (دەرکەوت لەموسوڵمانەکان) و

---

(٤٧٣) أخرجه: احمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن، والبخاري (٢٧٣٢)، وابن هشام (٢٦٨/٣) قال محققه: اسناده حسن، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٣٥٢): حديث صحيح. واللفظ لأحمد وابن هشام والزيادة للبخاري.

پێغەمبەری خودا ﷺ چاوی پێیکەوت فەرمووی: ((هَذَا رَجُلٌ غَادِرٌ [فَاجِرٌ] [يَنْظُرُ بِعَيْنٍ]))(٤٧٤) واتە: (ئەو پیاوێکی پەیمانشکێن و(خراپەکارە) [بەچاوێکی پیسەوە سەیر دەکات].

کاتێك گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و کەوتە گفتوگۆکردن، پێغەمبەری خودا ﷺ هەمان فەرمایشتی خۆی پێفەرموو کە پێشتر بەبودیل و هاوڕێکانی تری فەرموو بوو [لەکاتێکدا موکریز لەقسەکانی نەببووەوە و قسەی دەکرد لەخزمەت پێغەمبەردا ﷺ، هەر لەئەوکاتەدا سوهەیلی کوڕی عەمر گەیشتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ](٤٧٥).

بەم جۆرە شاندی نێردراوی سێهەمی قورەیش کە ناردبوویان بۆ خزمەت پێغەمبەر گەیشت کە قورەیش مەرجی لەسەردانا بوو کە دانووستان و ئاشتەوایی بکات لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ بەئەو مەرجەی کە ئەمساڵ بگەڕێتەوە و عەمرە نەکات، هەروەك مەیسەرەی کوڕی مەخرەمە و مەڕوان ﷺ دەفەرموون: [...قورەیشیەکان سوهەیلی کوڕی عەمریان بەشاندی دانووستانکار نارد کەیەکێك بوو لەبەنی عامیری کوڕی لوئەی (پێیان) وت: برۆ خزمەت محمد ﷺ و سوڵحی لەگەڵدا بکە بەمەرجێك یەك لەخاڵەکانی ڕێککەوتنی ئەو دانووستانە ئەوە بێت کە ئەمساڵ بگەڕێتەوە و نەیەتەناومان بۆ مەککە، وەڵاهی هەرگیز ناهێڵین خێڵە عەرەبەکان لەبارەمانەوە بدوێن وبڵێن بەتوندوتیژی خۆی کرد بەناوماندا و عەمرەیانکرد، هەر کەسوهەیلی کوڕی عەمر گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك بینی بەرەو ڕووی دێت فەرمووی: (([ئەوە سوهەیلە خوای گەورە ئەم دۆخەتان بەئاسانی بۆ چارەسەر دەکات])). دیارە قورەیشییەکان ڕێککەوتن و ئاشتەواییان دەوێت کاتێك ئەو پیاوەیان ناردووە] هەر کەسوهەیلی کوڕی عەمر گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ گفتوگۆی دەستپێکرد و قسەکردن لەبارەی دانووستانەکەوە درێژەی کێشا، پێداچوونەوە تەواویانکرد و دەستیان پێ دەکرەوە هەتاکو بەڕێککەوتن و ئاشتەوایی لە نێوانیاندا کۆتایی پێهات، کاتێك بەتەواوی کارەکە بڕایەوە و هیچ شتێك لە

(٤٧٤) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨٠١٠)، وقال محققه: اسناده حسن مرسل، وكان هذا الرجل معروفاً بالغدر وقد قتل رجلاً بريئاً انتقاماً لقتل اخيه.

(٤٧٥) أخرجه: البخاري (٢٧٣١، ٢٧٣٢)، واحمد (١٨٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، وابن هشام (٢٦٨/٣) وقال محققه: اسناده حسن.

گۆڕ نەما تەنها خستنە سەر کاغەز نەبێت عومەر کوڕی خەطاب ﷺ بەهەڵەداوان خۆی گەیاندە ئەبوبەکر ﷺ فەرمووی: ئەی ئەبوبەکر ئایا ئەوە پێغەمبەری خودا ﷺ نییە؟ وە ئێمەش موسوڵمان نین؟ ئەوانیش موشریك و بێباوەڕنین؟ فەرمووی: بەڵی فەرمووی: باشە لەسەر چی ئێمە بەسەر شۆڕی و زەلیلی لەسەر ئایینەکەمان ڕازیبین؟ ئەبوبەکر ﷺ فەرمووی: ئەی عومەر پابەندبە وە دڵنیابە پێغەمبەر ﷺ بێمەبەست ئەم کارەی نەکردووە من شایەتی دەدەم کە ئەو نێردراوی خودایە؟ عومەریش فەرمووی: وەمنیش شایەتی دەدەم کە ئەو پێغەمبەری خودایە.

[ئینجا سوهەیل وتی: نووسراوێکم بۆ بنووسە و لەنێوان ئێمە و خۆتاندا با نووسراوێکی فەرمی هەبێت لە نێوانماندا] [پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی بەعەلی ﷺ [٤٧٦]: ((اكْتُبِ الشُّرطَ بَيْنَنَا، اكْتُب: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ))[٤٧٧] واتە: [بنووسە ئەو خاڵ و مەرجانەی لەسەریان ڕێککەوتین، سەرەتا بنووسە: بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ] [سوهەیل وتی: وەڵاهی من (الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ) ناناسم و نازام کێیە بەڵکو ئەوە بنووسە [کە ناسراوە لەلامان باسمك اللهم) (کەپێشتر دەتنووسی موسوڵمانەکان فەرموویان: وەڵاهی ئێمە هیچ شتێك نانووسین تەنها (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)][٤٧٨] پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی ((اكْتُبْ بِاسْمِكَ اللهُمَّ، هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو)) واتە: ((بنووسە: باسمك اللهم، ئەوە ئەو ڕێککەوتنەیە کە محمد پێغەمبەری خودا ﷺ و سوهەیلی کوڕی عەمر لەسەری ڕێککەوتن)) سوهەیلی کوڕی عەمر وتی: [وەڵاهی ئێمە دان نانێین بەئەوەدا] (سوێند بەخودا ئەگەر بمانزانیایە تۆ نێردراوی خودای ڕێگریمان لێنەدەگردیت لەئەوەی سەردانی کەعبە بکەیت و شەڕمان لەگەڵ نەدەکردیت] [وەباوەڕمان پێدەکردیت] [و بەدرۆمان نەدەخستیتەوە] [و بەیعەتمان پێدەدایت لەسەر ئەو پەیامە] بەڵکو ناوی خۆت و باوکت بنووسە: ئەمە ئەو ڕێککەوتنەیە کە محمد کوڕی عەبدوڵڵا وسوهەیلی کوڕی عەمر لەسەری پێك هاتوون [پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((وەڵڵاهی من نێردرا و فرستادەی خودام ئەگەر ئێوەش بەدرۆم بخەنەوە] [عەلی بیسڕەوە، خودایە تۆ دەزانیَ کە من پێغەمبەری تۆم، ئەوە

---

(٤٧٦) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩٧٢١)، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٤١/٢): اسناده صحيح.

(٤٧٧) أخرجه: البخاري (١٣١٨٤)، ومسلم (١٧٨٣).

(٤٧٨) أخرجه: البخاري (٢٧٣١)، عبدالرزاق (٩٧٢٦).

بسڕەوە ئەی عەلی و بنووسە: ئەمە ئەو ڕێککەوتنەیە کە محمد کوڕی عەبدوڵلا موری کردووە][(٤٧٩)]).

عەلی رضي الله عنه فەرمووی: [وەڵاهی نایسڕمەوە]، پێغەمبەری خودا ﷺ نووسراوەکەی وەرگرت کە خۆی نووسین و خوێندنی باش نەبوو] سڕییەوە وە [پێغەمبەری خودا ﷺ بەدەستی خۆیی و لەشوێنی پێغەمبەری خودا ﷺ نووسی محمد کوڕی عەبدوڵلا دواتر نووسی: ئەوە ئەو ڕێککەوتنەیە کە محمد کوڕی عەبدوڵلا و سوهەیلی کوڕی عەمر مۆریانکردووە: [((لەسەر ئەوەی دەستنەهێننە ڕێگەمان و نەکەونە نێوان ئێمە و کەعبەئەوە تا بتوانین تەواف بکەین] سوهەیل وتی: وەڵاهی نابێت خێڵە عەرەبەکان بڵێن بەزۆرە ملێ چوونە مەککەوە بەڵام] [ئەگەرساڵی ئایندە هاتن ئێمە شارەکەتان بۆچۆڵ دەکەین، خۆت و هاوەڵانت وەرنە ناو مەککە وە و سێ ڕۆژ تیایدا بمێننەوە و تەنها چەکی ڕێبوارتان پێبێت دەبێت بێنە ناو شارەوە تەنها شمشێرتان پێبێت لەکێلاندا]، [وەرێککەوتن] کە بۆماوەی دەساڵ شەڕ و کوشتار لەنێوانیاندا بوەستێت و خەڵکی بەتەواوی بکەونە ئاسایش و دڵنیابیەوە، و هەر دوولایان دەست لەخوێنڕشتنی یەکتر هەڵبگرن و لەکاتی بەیەکگەیشتندا دەست لەیەك نەکەنەوە.

وەهەروەها لەسەر ئەوە پێکهاتن کە هەرکەسێك لە (قورەیشییەکان) هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ تا موسوڵمان بێت پێویستە ڕێگە پێدان و ڕوخسەتی خاوەنوکەسوکاری لەسەربێت گەروا نەبێت پێویستە بینێرنەوە بۆ مەککە لە دوای ئەم ڕێککەوتنە [موسوڵمانەکان فەرموویان: (سُبْحَانَ اللَّهِ) چۆن بنێردرێتەوە بۆ لای موشریکەکان لەکاتێکدا هاتووە و موسوڵمانبووە؟] [پێغەمبەری خودا فەرمووی: ((اكْتُبْ: فَكَتَبَ: مَنْ يأتِي مِنْكُمْ رَدَدْنَاهُ عَلَيْكُمْ، وَمَنْ أَتَى مِنَّا تَرَكْنَاهُ عَلَيْكُمْ)). واتە: [بنووسە: نووسی: هەرکەسێك لەلای ئێوەوە هات دەینێرینەوە بۆلاتان وە هەر کەسێکیش لەلای ئێمەوە هاتە ناوتان بۆ مەککە ئەوە دەستبەرداری دەبین بۆتان] فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خودا (بینووسین) و ئەوەیان پێبدەین؟ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((نَعَمْ ، إِنَّهُ مَنْ ذَهَبَ مِنَّا إِلَيْهِمْ فَأَبْعَدَهُ اللَّهُ ، وَمَنْ جَاءَنَا مِنْهُمْ [فَرَدَدْنَاهُ] سَيَجْعَلُ اللَّهُ لَهُ فَرَجًا وَمَخْرَجًا)). واتە: [بەڵێ هەرکەسێك لە ناو ئێمەوە بڕواتەوە ناویان ئەو خودا ڕزگاری

(٤٧٩) أخرجه: احمد (١١٨٧) وقال محققه: اسناده حسن.

کردووین لەدەستی و لەکۆڵمان بووەتەوە، وە هەر کەسێکیش لەلای ئەوانە بێتەلامان [کە دەیگێڕینەوە بۆلایان خودای گەورە بەزووترین کات دەروی خێری لێدەکاتەوە و ڕزگاری دەکات][480].

وە یەکێکی تر لەبەندەکانی ڕێککەوتنەکە کاتێك کە نووسراوەکەیان نووسی ئەوە بوو: [کە دڵنیابین و هیچ پەیمانشکێنی و فرسەت قۆستنەوە وهەڵوەشاندنەوە لە نێوانماندا نەمێنێت] وە خەڵکیش پشتڕاست و دڵنیابن لەئەوەی هەرکەسێك پێیخۆشە پەیمان لەگەڵ محمددا ببەستێت و ببێتە هاوپەیمانی بێگرفت دەتوانێت ئەو کارە بکات، وە هەر کەسێکیش پێیخۆشە پەیمان ببەستێت لەگەڵ قورەیشدا و ببێتە هاوپەیمانی بێگرفت دەتوانێت ئەو کارەبکات، لەئەوێدا هۆزی خوزاعە ڕاست بوونەوە وتیان: ئێمە بەگرێبەستی هاوپەیمانییەتی لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ مۆردەکەین ودەچینە پەیمانی ئەوەوە، هۆزی بەکریش هەستان و وتیان: کەواتە ئێمەش گرێبەستی هاوپەیمانییەتیمان لەگەڵ قورەیشە و دەچینە هاوپەیمانێتی ئەوانەوە.... هێشتا پێغەمبەری خودا ﷺ بەردەوامبوو لە نووسینی بەندەکانی ڕێککەوتننامەکە ئەبو جەندلی کوڕی سوهەیل کوڕی عەمر ﷺ هاتە خزمەت پێغەمبەر ﷺ کە بەئاسن بەسترابووەوە و [کۆتو زنجیرکرا بوو وەڕایکردبوو لە خوارووی مەککەوە هاتبوو هەتاکو خۆیکرد بەناو ڕیزی موسوڵمانەکاندا][481]. و خۆی گەیاندە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ).

هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کاتێك دەرچوون بەرەو مەککە هیچ گومان و دوودڵییەکیان لە فەتح و ڕزگارکردنی مەککەدا نەبوو لەبەرئەو خەوبینینەی کە پێغەمبەر ﷺ لە خەودا بینیبووی، کاتێك چاویانکەوت بەئەوەی کە دەهاتە پێش لەڕێککەوتن وئاشتەوایی وە قورەیش بەندوباریان لەسەر دانان بۆ گەڕانەوەیان و نەچوونە ناو شاری مەککە و کاتێك ڕازیبوون و چوونە ژێرباری ئەو مەرجە قورسانەی دانووستان ئەمانەیان بینی لەلایەن پێغەمبەرەوە ﷺ، مقۆمقۆیەك کەوتە ناو خەڵکەکە و ئەمەیان بەکارێکی قورس و گەورە بۆسەرخۆیان دادەنا هەتاکو نزیکبوو دووچاری

---

(٤٨٠) أخرجه: مسلم (١٧٨٤).

(٤٨١) أخرجه: البخاري (٢٧٣٢، ٣١٨٢)، ومسلم (٢٧٨٤)، وفي رواية عروة c قال: (... خرج ابـي جندل من السجن وتنكب الطريق وركب الجبال حتى هبط على المسلمين، ففرح به المسلمون وتلقوه) انظر: (فتح الباري) (٥/٤٣٢).

لەناوچوون و بێفەرمانی خودا و پێغەمبەریان ﷺ بکات هەر کە سوهەیل چاویکەوت بە ئەبو جەندلی کوڕی هەستا بۆیی و کەوتە پێداکێشانی بەزلله وبەعەباکەی ڕایدەکێشا و ئینجا وتی: [ئەی محمد ئەمە یەکەم کەسە کە دەکەوێتە گەردنت لە ڕێککەوتنەکە کەبیگێڕیتەوە بۆ من] پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((إِنَّا لَمْ نَقْضِ الْكِتَابَ بَعْدُ)) واتە: [ئێمە هێشتا نووسراوەکەمان تەواو نەکردووە و مۆرنەکراوە] وتی: وەڵاهی ئەگەر وابێت بەهیچ جۆرێك لەسەر هیچ شتێك ڕێککەوتنت لەگەڵ ناکەین، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((ئەو بەمن ببەخشە)) وتی: نایبەخشم بە تۆ فەرمووی: ((بەڵکو ئەو کارە بکەیت)) وتی: من ناتوانم ئەو کارە بکەم. موکریز وتی: ئەوە بەخشیمان بەتۆ) سوهەیل وتی: محمد کۆتاییمان بە هەموو شتێك هێنا و هەمووی بڕایەوە لەنێوان من و تۆدا بەر لە هاتنی ئەمە، فەرمووی: ڕاستدەکەیت [ئەبو جەندل ڕووی کردە موسوڵمانەکان و فەرمووی: ئەی گرۆهی موسوڵمانان ڕادەستی موشریکەکانم دەکەنەوە لەکاتێکدا بەموسوڵمانی هاتوومە ناوتان ئایا نازانن کە دووچاری چی دەبمەوە؟ دووچاری سزا و ئازارێکی سەخت دەبمەوە لەپێناوی خودا].

عومەر ﷺ فەرمووی: "وەڵاهی لەئەو ڕۆژەوە کە موسوڵمان بووم دووچاری هیچ گومان و دوودڵیەك نەبووم تەنها ئەو ڕۆژە نەبێت" چوومە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وتم: تۆ پێغەمبەری خودا نیت؟ فەرمووی (بەڵێ) دەفەرموێت: وتم: کەواتە بابەزەلیلی و سەرشۆری ڕازینەبین لەسەر ئایینەکەمان و [بانەگەڕێینەوە هەتاکو خوا نێوانی ئێمە و ئەوان یەکلایی دەکاتەوە] فەرمووی: ((إِنِّي رَسُولُ اللهِ وَلَسْتُ أَعْصِيهِ، وَهُوَ نَاصِرِي [(و)لَنْ أُخَالِفَ أَمْرَهُ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي])) واتە: ((من پێغەمبەری خودام من سەرپێچی ناکەم لەکاتێکدا ئەو پشتیوان و فریادڕەسمە [وە پێچەوانەی فەرمانەکانی ناجوڵێمەوە و ئەویش هەرگیز پشتم تێناکات و دەستبەردارم نابێت)) وتم: ئەی تۆ نەت فەموو پێمان کە ئێمە دەچینە کەعبەئەوە و تەوافی بەدەوردا دەکەین؟ فەرمووی: ((بەڵێ)) فەرمووی: ((أَفَأَخْبَرْتُكَ أَنَّكَ تَأْتِيهِ الْعَامَ؟)) واتە: ((من پێم وتی کە تۆ ئەم ساڵ دەچیت؟)) وتم: نەخێر.

فەرمووی: ((إِنَّكَ آتِيهِ، وَمُتَطَوِّفٌ بِهِ)) واتە: ((تۆ دەچیتیە مەککە و تەوافی ماڵی خوداش دەکەیت)) دەفەرموێت: دوای ئەو چوومە خزمەت ئەبوبەکر پێموت: ئەبوبەکر ئایا هەر بەڕاستی ئەو پێغەمبەری خودانییە؟ فەرمووی: ((بەڵێ)) وتم: وە ئێمە

لەسەر حەقنین و دووژمنەکانمان لەسەر ناحەقوپوچنین؟ فەرمووی: بەڵێ [وتم: ئایا کوژراوەکانی ئێمە لە بەهەشتدا نین و کوژراوەکانی ئەوانیش لە ئاگردانین؟ فەرمووی بەڵێ] وتم ئەی بۆچی ڕازیببین بەسەر شۆڕی و زەلیلی لەسەر ئایینەکەمان و بەئەو جۆرە [بگەڕێینەوە کە هێشتا خودای گەورە نێوانی ئێمە و ئەوانی یەکلایی نەکردۆتەوە]؟ ئەبوبەکر فەرمووی: [واز بێنە عومەر لەبۆ چوون وبیرو ڕای ئەو][٤٨٢] پیاوەکە ئەو پێغەمبەری خودایە هەرگیز سەرپێچی پەروەردگاری خاوەن دەسەڵاتی خۆی ناکات و خواش پشتیوان و سەرخەریەتی [هەرگیز خودا دەستبەرداری نابێت] پابەندی ڕێوشوێنی ببە هەتاکو دەمریت، وەڵاهی ئەو لەسەر حەق وڕاستییە، وتم: ئەی ئەو نەیفەرموو پێمان کە دەچینە کەعبە و تەوافی دەکەین؟ فەرمووی: بەڵێ بەس فەرمووی کە ئەم ساڵ دەچین؟ وتم: نەخێر. فەرمووی: کەواتە دەچیت و تەوافیش دەکەیت. عومەر ﷺ دەفەرموێت: بەردەوام خێرو صەدەقە و ڕۆژوو و نوێژی زیاترم ئەنجامدەدا و بەندەم ئازاد دەکرد لەترسی ئەوەی ئەو ڕۆژە کردم وە لەبەر ئەو قسانەی کردم هەتاکو ئەو خێرو چاکانە قەرەبووی بکاتەوە.

سوهەیل [بەتوند و تیژی بەرامبەر ئەبو جەندەل وەستایەوە] عەباکەی گرت و بەدوای خۆیدا ڕای دەکێشا [بۆ ئەوەی بیباتەوە بۆ لای قورەیش]، ئەبوجەندەلیش بەدەنگی بەرز هاواریدەکرد: ئەی گرۆهی موسوڵمانان ئایا دەمگێڕنەوە بۆ ناو موشریکەکان کە لەسەر ئایینەکەم پاشگەزم بکەنەوە بۆ شەریك و هاوبەشی دانان دەفەرموێت: خەڵکەکە زیاتر ڕقیان هەڵدەستا لەئەوەی کەبەسەریان دەهات بەهۆی ئەو سوڵحەوە پێغەمبەر ﷺ فەمووی: ((يَا أَبَا جَنْدَلٍ، اصْبِرْ وَاحْتَسِبْ، فَإِنَّ اللهَ عزوجل جَاعِلٌ لَكَ وَلِمَنْ مَعَكَ مِنْ الْمُسْتَضْعَفِينَ فَرَجًا وَمَخْرَجًا، إِنَّا قَدْ عَقَدْنَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ صُلْحًا، وَأَعْطَيْنَاهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَأَعْطَوْنَا عَلَيْهِ عَهْدًا، وَإِنَّا لَنْ نَغْدِرَ بِهِمْ)).

واتە: ((ئەبو جەندەل خۆڕاگربە و پشت بەخودا ببەستە دڵنیابە خوای گەورەی بەدەسەڵات بۆ تۆ و ئەوانەی لەگەڵ تۆدان لەچەوساوەکانی مەککە دەرووی خێر

(٤٨٢) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨٠١٠) وقال محققه: اسناده حسن مرسل، ولهذا كان عمرt ينصح الناس ان لا يعتمدوا على الرأي فقط كما قال: (ايها الناس اتّهموا الرأي على الدين، فلقد رأيتني اردّ امر رسول الله aبرأيي اجتهاداً فوالله ما آلوعن الحق وذلك يوم ابي جندل). رواه: البزار (١٨١٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٨٣): رواه البزار رجاله رجال الصحيح.

وخۆشی ڕزگاریتان لێدەکاتەوە، ئێمە ڕێککەوتنێکمان لە نێوان خۆمان و هۆزەکەت براندۆتەوە، لەسەر ئەوەش پەیمانمان بەیەکتر داوە و وە ئێمەش هەرگیز ستەمکارو پەیمانشکێن نابین لەگەڵیاندا]. دەفەرموێت عومەر ﷺ بەهەڵە داوان خۆی گەیاندە لای ئەبو جەندەل و لەتەکیەوە دەڕۆیشت و دەی فەرموو: دان بەخۆدابگرە ئەبوجەندەل ئەوانە موشریکن، خوێنی هەرکەسێکیان وەك خوێنی سەگ وایە [عومەر ﷺ خۆی لێنزیك کردبووەوە وباوکیشی دەستی گرت بوو پەلکێشی دەکرد بەدوای خۆیدا عومەریش دەیفەرموو: "ئەوە تەنها کەسێکە شمشێرت لەخزمەتایە](٤٨٣) [ئەبوجەندەل! ئەوە شمشێرە و بیگرە یەکبەیەك دەوەستنەوە. سوهەیل وتی ئەی عومەر ئەو یارمەتی دەدەیت لە دژی من](٤٨٤) دەفەرموێت: [عومەر ﷺ دەسکی شمشێرەکەی لێنزیك دەخستەوە بۆی دەبردە پێش. عومەر ﷺ دەیفەرموو [دەمویست شمشێرەکە وەرگرێت و باوکی بکوژێت، ئەویش هەر لەپاڵ باوکیدامایەوە وبەمەش بڕیارەکە جێبەجێکراو نووسراوەکەش تەواو بڕایەوە] [کاتێك نووسراوەکە کۆتایی پێهات ومۆرکرا بەئامادەبوونی کەسانێك لە موسوڵمانەکان و موشریکەکان [لە وانەی ئامادەیی ڕێککەوتنەکە بوون لە موسوڵمانەکان: ئەبوبەکری صدیق و عومەری کوڕی خەطاب و عەبدولڕەحمان کوڕی عەوف و عەبدوڵڵای کوڕی سوهەیلی کوڕی عەمر و سەعدی کوڕی ئەبو وەقاص و محمودی کوڕی مەسلەمە و موکریزی کوڕی حەفص کە ئەوکاتە موشریك بوو وە عەلی کوڕی ئەبو طالیبیش کە نووسەری ڕێککەوتننامەکە بوو](٤٨٥).

---

(٤٨٣) نفس المصدر.

(٤٨٤) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٩٩٤).

(٤٨٥) أخرجه: البخاري (٢٧٣٦، ٢٧٣٢)، ومسلم (١٧٨٤)، واحمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن، وابوداود (٢٧٦٦، ٢٧٦٧)، وابن هشام (السيرة) (٢٦٨/٣)، وقال محققه: اسناده حسن، وعبدالرزاق (٩٧٢٠)، الطبراني (الكبير) (٢٠/٩)، واللفظ لاحمد وابن هشام والزيادات لمسلم والبخاري.

دەستدرێژی تاقمێك لە موشریکەکان

کاتێك ڕێککەوتنی ئاشتەوایی سەریگرت و کۆتایی پێهات تاقمێك لە موشریکەکان بەمە ڕازی نەبوون کە گرێبەستی ئاشتی سەربگرێت لەگەڵ موسوڵمانەکاندا بۆیە هەستان بۆ شێواندنی بارودۆخەکە دزەیانکردە ناو سەربازگەی موسوڵمانەکانەوە بۆ ئەوەی لەپڕ هەڵبکوتنە سەریان لەکاتی بێئاگاییاندا تا ئەو کردەیەش هۆکارێك بێت بۆ هەڵوەشاندنەوەی گرێبەست و پەیمانی ئاشتەوایی لەگەڵ موسوڵمانەکان.

ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: [(لەبەرزایی تەنعیمەوە) هەشتا کەس لە خەڵکی مەککە بەچەکەوە هاتنەخوارەوە بۆ سەر پێغەمبەر و هاوەڵانی مەبەستیان بوو لە ناکاو هەڵبکوتنە سەریان پێغەمبەر ﷺ بەبێشەڕ دەستگیریکردن و ئازادیکردن بەبێبەرامبەر][٤٨٦].

لەگێڕانەوەیەکی تردا لە عەبدوڵڵای کوڕی موغەفل ﷺ دەفەرموێت: [...ئێمە بەئەو شێوەیە مابووینەوە کاتێك سی گەنج بەچەکەوە لێمان دەرکەوتن و بەگوڕوتین و بەهەڵەداوان بەرەو ڕوومان دەهاتن، پێغەمبەر ﷺ نزای لێکردن خودای گەورە توانای بینینی ئەوانی لە دەستدا و ئێمەش هەستاین چووینە سەریان و دەستگیرمان کردن. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێیان: ((هَلْ جِئْتُمْ فِي عَهْدِ أَحَدٍ، أَوْ هَلْ جَعَلَ لَكُمْ أَحَدٌ أَمَانًا)) قَالُوا: لَا، قال: فَخَلَّى سَبِيلَهُمْ)[٤٨٧]. واتە: ((ئایا لەسەر پەیمانی ج کەسێك هاتوون یاخود کەسێك هەیە پەناگیرتان بێت)) وتیان نەخێر. فەرمووی: ((لێیانگەڕێن بابڕۆن بەرەڵایان بکەن].

لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە کە ژمارەیان حەفتا کەس بوو. سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەفەرموێت: [کاتێك ئێمە و خەڵکی مەککە ڕێککەوتنمان مۆرکرد، بەجۆرێك تێکەڵاوی یەکتر دەبووین ئەوەندە لەیەکتر دڵنیابوون، من چوومە ژێر درەختێکەوە دڕکەکانیم لێکردەوە و بڕیم و لەژێر سێبەرەکەیدا ڕاکشام، چوار کەس

(٤٨٦) أخرجه: احمد (١٢٢/٣)،ومسلم (١٨٠٨، ١٨٠٨، ١٨٧٤)،وابوداود (٢٦٨٨)، والترمذي (٣٢٦٤).

(٤٨٧) أخرجه: احمد (١٦٨٠٠) وقال محققه: حديث صحيح، والنسائي (الكبرى) (١١٥١١) وفي (التفسير) (٥٣١) وقال محققه: اسناده حسن، والبيهقي (الكبرى) (٣٩١/٦)، والحاكم (٤٦١/٢) صححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٥٦/٥): اسناده صحيح، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٥٥): اسناده صحيح.

هاتنە لام لە موشریکەکانی خەڵکی مەککە و دەستیانکرد بەقسەی ناشیرین وتن دژ بەپێغەمبەر ﷺ منیش خۆم لێگرژکردن چوومە ژێر درەختێکی تر ئەوان چەکەکانیان بەسەریانەوە هەڵواسیو لێیپاڵکەوتن [قەتادە ﵁ دەفەرموێت: کە کەسێك لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ ناوی (زونەیم) دەبێت، سەردەکەوێتە سەر قەدپاڵێك لە حودەیبیەدا، موشریکەکان بەتیر دەیپێکن و دەیکوژن].

سەلەمە دەفەرموێت ئێمە هەر بەئەو شێوە لەژێر درەختەکاندا بووین لەناکاودا بانگەوازکارێك لە ناو دۆڵەکەوە هاواریکرد: ئەی کۆمەڵی کۆچەرەکان کوڕی زونەیم کوژرا دەفەرموێت: شمشێرەکەم هەڵکێشاو بەتوندی هەڵمکوتایە سەر ئەو چوار کەسی نزیکم ئەوان پاڵکەوتبوون منیش چەکەکانیانم کۆکردەوە و بەستمن بەیەکەوە و بەدەستەوەم گرتن پاشان پێموتن: سوێند بەئەوەی ڕێزی لە محمد ﷺ ناوە هەرکەسێکتان سەری بەرزبکاتەوە بەئەو شمشێرە لە کەللەی سەری دەدەم، ئینجا ئەوانم پێش خۆمدان و بەپاڵ پێوەنان بردمنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ لەئەو کاتەدا عامیری مامیشم کەسێکی لەعەبلات هێنا [کەبەشێك بوون لە قورەیشییەکان لە بەنی عەبدولدار بوون] ناوی موکریز بوو بەسەر ئەسپێکەوە جڵەوی توند کردبوو ڕای دەکێشا بۆلای پێغەمبەری خودا ﷺ ئەسپەکەشی ئەسپێکی ئامادەکراو بوو (بەجۆرێك بەئاسن داپۆشراو بوو کەچەك و شمشێر کاری تێنەدەکرد) ئەویان هێنا لەگەڵ حەفتا کەس لە موشریکەکان پێغەمبەر ﷺ ڕووی تێکردن و فەرمووی پێیان ((دَعُوهُمْ، يَكُونُ لَهُمْ بُدُوُّ الْفُجُورِ وثناه)) واتە: ((بەرەڵایان کەن بابڕۆن، با دەستپێشخەری پەیمانشکێنی و خراپەکارییەکانی هەر بۆ ئەوانە بێت)) بەئەو جۆرە پێغەمبەری خودا ﷺ بەخشینی بەبێبەرامبەر و خوای گەورەش ئەم ئایەتەی بەهۆی ئەو ڕووداوەوە ناردەخوارەوە: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾﴾ (فتح)] [٤٨٨]. واتە: [هەر ئەو خوایە دەستی بێباوەڕانی لە ئێوە بەستەوە (نەیهێشت بەگژتاندا بێن) دەستی ئێوەشی گرتەوە دژیان و (نەیهێشت جەنگ ببێت) دوای ئەوەی ئێوەی زاڵکرد بەسەریاندا لەناو جەرگەی مەککەدا، خوا هەمیشەو بەردەوام بینایە بەئەوەی کەدەیکەن].

---

(٤٨٨) أخرجه: مسلم (١٨٣٠، ١٨٠٧)، واحمد (١٦٥١٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، والطبراني (الكبير) (٦٢٥٦).

لابردنی ئیحرام و کۆتاییپێهێنانی عەمرە

موسوڵمانەکان دووچاری خەم و خەفەتێکی زۆر بوون لە دوای دانووستانی حودەیبیە و گەڕاندنەوەی ئەبو جەندەل بۆ مەککە و پەیمان شکێنی و ناپاکی موشریکەکان و نەگەیشتنیان بۆ کەعبەی پیرۆز و ڕێگە نەدانیان بەتەواف وبەجێهێنانی عەمرە، لەئەوبارەوە مەیسەرەی کوڕی مەخرەمە و مەڕوان ﷺ دەفەرموون: (...کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ لە ڕێککەوتننامەکە بووەوە و کۆتایی پێهات، فەرمانیکرد بە هاوەڵانی و فەرمووی: ((قوربانییەکانتان سەرببڕن و سەرتان بتاشن)) وەڵاهی ئەوان یەك کەسیان هەڵنەستا بەئومێدی ئەوەی خودای گەورە ڕێگا چارەیەکیان لەئەو بارەوە بۆ بدۆزێتەوە)[٤٨٩] [لەبەر ئەوەی هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ کاتێك دەرچوون بۆ ئەم سەفەرە هیچ گومان و دوودڵیان نەبوو لە فەتح و سەرکەوتن، لەبەر ئەو خەوەی کە پێغەمبەر ﷺ بینیبووی بەڵام کاتێك ئەوان ئەم کارەیان بینی بەپێچەوانەوە بەئاشتەوایی و ڕێککەوتن گۆڕا ودەبێت بگەڕێنەوە و ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ لە ئەستۆی گرت و پێیڕازی بوو بەلای خەڵکەوە ئەوە زۆر قورس و گران بوو کەخۆیان لەبەر ڕاگرن هەتاکو زۆری نەمابوو تیابچن][٤٩٠] و [هەتاکو سێ جار پێغەمبەر ﷺ ئەمەی دووپات کردەوە][٤٩١]

کاتێك هیچ کەسێك لە جێگای خۆی هەڵنەستاو جێبەجێی نەکرد پێغەمبەر ﷺ هەستاو ڕۆیشتە لای ئوم سەلەمە ﷺ فەرمووی: ((يَا أُمَّ سَلَمَةَ أَلَا تَرَيْنَ إِلَى النَّاسِ، آمُرُهُمْ بِالْأَمْرِ لَا يَفْعَلُونَهُ)). واتە: ((ئوم وسەلەمە ئایا تەماشای ئەو خەڵکە ناکەیت چی بەسەر هاتووە، من فەرمانیان پێدەکەم بەکارێك ئەوان پێیهەڵناسن)). ئوم سەلەمە وتی: «ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ سەرزەنشتیان مەکە چونکە ئەو خەڵکە دووچاری کارەساتێکی گەورەبوون و حەپەساون لەئەوەی کە تۆ پێیڕازیبوویت و لەئەستۆت گرتووە لە ڕێککەوتنەکەدا، وە دەگەڕێیتەوە بەبێئەوەی هیچ فەتح و سەرکەوتنێك دەستکەوتبێت، بڕۆ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ قسە لەگەڵ کەسیان

---

(٤٨٩) أخرجه: احمد (٣٢٨/٤)، والبخاري (٢٧٣٢)، ابي داود (٢٧٦٥).

(٤٩٠) أخرجه: احمد (١٨٩١٠) وقال محققه: اسناده حسن، وابن هشام (السيرة) (٢٦٨/٣) وقال محققه: اسناده حسن.

(٤٩١) أخرجه: البخاري (٢٧٣١).

مەکە"[٤٩٢] هەتاکو قوربانییەکەی خۆت سەردەبڕی و ئینجا بانگی سەرتاشەکەت بکە با [سەرت بتاشێ، کاتێك خەڵکەکە تۆیان بینی ئەو کارانەت کرد ئەوانیش هەمان کاری تۆ دەکەن] پێغەمبەر ﷺ هەستا بەقسەی ئوم سەلەمە ﵂ [لەلای ئەو چووە دەرەوە] کە هاتە دەرەوە قسەی لەگەڵ کەسیان نەکرد هەتاکو قوربانییەکەی خۆی سەر بڕی و پاشان بانگی سەرتاشەکەی خۆیکرد کە ناوی (خیراشی کوڕی ئومیە) بوو ئەو هاتوو سەریتاشی، کاتێك خەڵکەکە بەئەو شێوە پێغەمبەریان بینی ﷺ ئەوانیش کەوتنە سەرتاشینی یەکتری بەجۆرێك خەریك بوو سەری یەکتری بریندار بکەن [لەبەر خەم و خەفەتی دڵیان] ئینجا وشترەکانیان سەربڕی و هەندێکیان سەریان بەتەواوی تاشی و هەندێکیشیان کورتیان کردەوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ ثَلَاثًا)) واتە: ((خوایە لەئەوانە خۆشبێت کەسەریان تاشیوە سێ جار ئەمەی دووبارەکردەوە)) وترا: ئەی پێغەمبەر خوا ﷺ ئەی ئەوانەی کورتیان کردۆتەوە؟ فەرمووی: ((ئەوانەش کە کورتیان کردۆتەوە))][٤٩٣]. [وترا: ئەی پێغەمبەری خودا: بۆچی سێ جار بۆ ئەوانەی سەریان تاشیوە داوای لێخۆشبونت کرد بەڵام بۆ ئەوانەی کورتیان کردۆتەوە تەنها یەك جار؟ فەرمووی: ((لەبەر ئەوەی ئەوان هیچ دووچاری گومان نەبوون))][٤٩٤].

[پێغەمبەری خودا ﷺ لەناو وشترەکانی (هدیە) دا وشترێکی ئەبو جەهلی کردە قوربانی کە ئەڵقەیەکی زیو لە لوتیدا بوو بۆ ئەوەی موشریکەکانی پێدووچاری ڕقوقین هەستان بکات][٤٩٥]. موسوڵمانەکان حەفتا وشتریان کردە قوربانی هەروەك

(٤٩٢) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٥٠/٤).

(٤٩٣) أخرجه: احمد (١٦٥/٤)، وابن ماجة (٣٠٤٤)، والترمذي (٩١٣)، وابي داود (٢٧٦٥)، والطبراني (الكبير) (١٥/٤)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٧٢٧)، و (صحيح ابن ماجة) (٢٤٦٩)، و (صحيح ابي داود) (٢٣٠٢)، و (الارواء) (١٠٨٤) عن ابن عباس﵄.

(٤٩٤) أخرجه: البخاري (١٧٢٧)، ومسلم (١٣٠١)، وابي داود (١٩٧٩)، والترمذي (٩١٦)، وابن ماجة (٣٠٤٥)، وابن ابي شيبة (٣٨١٠٦)، وابن هشام (٢٠٤/٣).

(٤٩٥) أخرجه: احمد (٢٣٦٢) وقال محققه: حديث حسن، ومالك (٣٤١/١)، وابوداود (١٧٣٢)، والترمذي (٨١٥)، وابن ماجة (٣١٠٠)، الحاكم (٤٦٧/١)، وصححه على شرط مسلم ووفقه الذهبي، وابن هشام (٨٢٨): وقال محققه: اسناده حسن، والبيهقي (الكبرى) (٢٣٠/٥) وقال: اسناده صحيح، صححه الشيخ الالباني (صحيح الترمذي) (٦٥٢)، و (صحيح ابي داود) (١٥٣٨) و (صحيح ابن ماجة) (٢٥١٦)، وصححه الشيخ المقبل ايضاً في (الصحيح المسند) (٦٨١).

جابر ﷺ دەفەرموێت: (لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺلە حودەیبیەدا [حەفتا وشترمان کردە قوربانی کە هەر مانگایەك لەبری حەوت کەس بوو وە هەر وشترێك لەبری حەوت کەس بوو][٤٩٦] لەگێڕانەوەیکی تردا [هەر وشترێك لەبری دە کەس بوو][٤٩٧] [ناجیەی کوڕی جوندب ﷺ هەندێك لە هەدیەکانی قوربانی بردە ناوچەی حەرەمی مەککە و لەئەوێدا سەری بڕین و کردینە قوربانی][٤٩٨] لە دوای هەموو ئەو ماوەیە موسوڵمانەکان دواجار ئیحرامیان داناو کەوتنە خواردنی قوربانییەکان و خۆیان ئامادەکرد بۆ گەڕانەوە بەرەو شاری مەدینە لە دوای ئەوەی بیست ڕۆژ لە حودەیبیە مانەوە ئەم گەشتەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ حودەیبیە بە ڕویشتن و گەڕانەوەوە مانگ و نیوێکی خایاند هەروەك لە گێڕانەوەکەی ئیبنو عائزدا هاتووە لەلای زەرقانی (شرح المواهب) (٢/٢١٠) خوداش باشتر دەزانێت.

گەڕانەوە بەرەو مەدینە

پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە بەرەو شاری مەدینە و موسوڵمانەکانیش لەخزمەتی دا بوون و دووچاری خەم وخەفەتێکی زۆربوون هەروەك ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (سەرەتا سورەتی فتح هاتە خوارەوە ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١﴾ (الفتح) واتە: [بەڕاستی ئێمە سەرکەوتنێکی ئاشکرامان پێبەخشیت (مەبەست لەڕێککەوتنەکەی حودەیبیەیە)] کە هاوەڵانی پێغەمبەر خەموخەفەت دایگرتبوون (بەهۆی گۆڕینی بارودۆخەکە و کۆسپ هاتنە بەردەمیان بۆ جێبەجێکردنی دروشمە ئایینییەکەیان و ناڕازیبوونیان بەسەر بڕینی قوربانییەکانیان لە حودەیبیە لەجیاتی مەککە)[٤٩٩].

عوروە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ لە حودەیبیە گەڕایەوە بەرەو مەدینە، کەسانێك لەهاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویان بەڕاستی ئەمە فەتح نەبوو قورەیش نەیهێشت بچینە کەعبەئەوە ومنەیانهێشت قوربانییەکانیشمان بگاتە ئەوێ و

---

(٤٩٦) أخرجه: مالك (٢/٤٨٦)، والدارمي (٢/٧٨)، ومسلم (١٣١٨)، وابي داود (٢٨٠٩)، والترمذي (٩٠٤)، وابن ماجة (٣١٣٢).

(٤٩٧) أخرجه: الترمذي (٩٠٣)، وابن ماجة (٣١٣٣)، وابن حبان (٤٠٠٧)، وقال محققه: اسناده قوي على شرط مسلم، وصححه الشيخ الالباني (صحيح الترمذي) (١٢١٣)، و (صحيح ابن ماجة) (٢٥٣٦).

(٤٩٨) أخرجه: الطحاوي (شرح معاني الآثار) (٢/٢٤٢)، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٢/٤٤٧): اسناده صحيح.

(٤٩٩) أخرجه: البخاري (٤١٧٢،٤٨٣٣)، ومسلم (١٧٨٦).

پێغەمبەری خوایان ﷺ ناچارکرد لەحودەیبیەدا بمێنێتەوە، دوو پیاوی موسوڵمانیش بگێڕێتەوە کەڕایانکرد بووە ناومان، پێغەمبەر ﷺ وتەی هەندێك لە هاوەڵانی بەرگوێ کەوتەوە کەوتبوویان: ئەم جارە نەسەرکەوتن بوو وەنەفەتح بوو.

پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((بِئْسَ الْكَلَامُ! هَذَا أَعْظَمُ الْفَتْحِ، لَقَدْ رَضِيَ الْمُشْرِكُونَ أَنْ يَدْفَعُوكُمْ بِالرَّاحِ عَنْ بِلَادِهِمْ، وَيَسْأَلُونَكُمُ الْقَضِيَّةَ، وَيَرْغَبُونَ إِلَيْكُمْ فِي الْأَمَانِ، وَقَدْ رَأَوْا مِنْكُمْ مَا كَرِهُوا، وَقَدْ أَظْفَرَكُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْهِمْ، وَرَدَّكُمْ سَالِمِينَ غَانِمِينَ مَأْجُورِينَ فَهَذَا أَعْظَمُ الْفُتُوحِ، أَنَسِيتُمْ يَوْمَ الْأَحْزَابِ ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَـٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ ﴾ (الأحزاب))) واتە: ((خراپترین قسەیان کردووە، ئەوە گەورەترین فەتح وسەرکەوتنە، کە موشریکەکان ڕازیبوون بەئەوەی دەستی ئاشتیتان بۆ درێژ بکەن لەوڵاتی خۆیان، وە داوای دانووستان وچارەسەری دۆخەکەتان بخەنە بەردەست، وە ئومێدو هیوایان بەئێوە یبێت تا ئاسایشیان بەرقەرار بکەن وە ئەوەی حەزیان پێنەدەکرد لە ئیوەدا چاویان پێکەوت، خوای گەورەش ئێوەی باڵادەست کرد بەسەریاندا، وە ئێوەشی بەبێوەیی و دەستکەوت و پاداشتەوە گەڕانەوە، ئەوە گەورەترین سەرکەوتنە، ئایا غەزای ئەحزابتان بیرچووە [کاتێك دووژمنان لەسەرو خواروتانەوە هاتنە سەرتان، کاتێکیش چاوەکان ئەبڵەق بوون دڵەکان گەیشتبوونە گەروو، گومانی جۆراو جۆرتان دەبرد بە بەڵێنەکانی خوای گەورە (بەسەرکەوتنی ئیمانداران)]. موسوڵمانەکان فەرموویان خوا و پێغەمبەرەکەی ڕاستیان فەرمووە، ئەوە گەورەترین فەتح وسەرکەوتنە وەڵاهی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمە بیرمان لەئەوە نەکردووەتەوەکە کە بەبیری تۆ دا هاتبوو، وە تۆ لەئێمە زاناو شارەزاتریت بەرامبەر بە خواو کاروبارەکانی، خوای گەورەش لەئەوێدا سوڕەتی (الفتح)ی دابەزاند))(٥٠٠).

زەیدی کوڕی ئەسلەم ﷺ دەگێڕێتەوە لەباوکیەوە دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خوا ﷺ (لەگەڕانەوەی حودەیبیەدا) دەڕۆیشت لەشەودا....عومەری کوڕی خەطابیش لەخزمەتیا بوو، عومەر پرسیارێکی لێکرد وەڵامی نەدایەوە پاشان دووپاتی کردەوە هەر وەڵامی نەدایەوە، بۆجاری سێیەم پرسیارەکەی کرد هەر وەڵامی نەبوو، عومەر بەخۆی فەرموو: دایکت ڕۆڵە ڕۆت بۆبکات (ئەی عومەر لەبەردەم پێغەمبەری خودا ﷺ دا پێداگری دەکەیت و سێ جار پرسیار دووبارە دەکەیتەوە) بێئەوەی هیچ

(٥٠٠) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (١٦٠/٤).

وەڵامێکتبدرێتەوە، عومەر ﷺ دەفەرموێت: لەوشترەکەم خوڕی هەتاکو چومە پێش خەڵکەکەوە، ترسی ئەوەم هەبوو قورئان لەبارەمەوە دابەزێت))(٥٠١).

لەئەو کاتەدا سورەتی فەتح دابەزی و وشترەکەی پێغەمبەر ﷺ باری قورس و گران بوو بەهۆی وەحیەکەوە هەروەك ئیبنو مەسعود ﷺ دەفەرموێت: لەئەوبارەیەوە: (کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لە حودەیبیە دەگەڕایەوە، وشترەکەی باری قورس وگران بوو نەدەڕۆیشت ئێمە پێشکەوتین ئەوە بوو سورەتی ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١﴾ (الفتح) بۆهاتە خوارەوە)(٥٠٢).

عومەر ﷺ فەرمووی: [لەشوێنی خۆم چەقیم وجوڵەم لێبڕا کە گوێم لێبوو کەسێك هاواری دەکرد وترسی ئەوەم هەبوو قورئان لەبارەی منەوە بێتە خوارەوە] خەڵکەکەم بینی لەوشترەکانیان دەخوڕی هەندێکیان بەهەندێکیان دەوت: ئەوە خەڵکی بۆ خڕبوونەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ ئینجا ئێمەش بەخێرایی و هەڵەداوان ڕۆیشتین لەگەڵ خەڵکەکە تا پێغەمبەری خوامان بینی بەپێوە وەستابوو لەناوچەی (کوراع غەمیم) [بینیمان ڕووخۆشبوو وە شادییەك ڕوویتێکردووە هەر مەپرسە](٥٠٣).

عومەر ﷺ دەفەرموێت: چومە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ سەلامم لێکرد و لەخزمەتیدا بووم فەرمووی: ((لَقَدْ أُنْزِلَتْ عَلَيَّ اللَّيْلَةَ سُورَةٌ، لَهِيَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ)). واتە: ((ئەم شەو خودا سورەتێکی بۆ ناردم لەلام خوشەویستترە لەهەموو ئەوانەی کە ڕۆژی بەسەردا هەڵدێت) پاشان سورەتی فەتحی خوێندەوە ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ۝٢﴾ (الفتح))(٥٠٤). [کەسێك لەهاوەڵان فەرمووی ئەوە فەتح بوو؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((إِي وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ إِنَّهُ لَفَتْحٌ)) واتە: [سوێند بەئەو زاتەی گیانی منی بەدەستە ئەوە فەتح و سەرکەوتن

---

(٥٠١) أخرجه: البخاري (٤١٧٧،٤١٧٨)، وابوداود (٢٧٣٦).

(٥٠٢) أخرجه: البخاري (٤٨٣٣)، والبيهقي (الدلائل) (١٥٥/٤)، وابوداود (٤٤٣)، والنسائي (الكبرى) (١١٩).

(٥٠٣) أخرجه: البخاري (٤٨٣٣).

(٥٠٤) أخرجه: البخاري (٤١٧٧).

بوو][٥٠٥]، فەرموویان: [پیرۆزت بێت و شایستەی خۆتە][٥٠٦]، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ خودا بۆی ڕونکردوویەتەوە کەچی بەتۆ بەخشیوە ئەی ئەبێ حاڵی ئێمە چۆن بیت؟ ئینجا خوای گەورە ئەم ئایەتەی دوای ئەو ناردە خوارەوە ﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ۝ ﴾ (فتح))[٥٠٧]، واتە: [ئەمەش هەمووی بۆ ئەوەی تا ئیمانداران لەپیاوان و لەئافرەتان بخاتە ناو بەهەشتێکەوە کە چەندەها ڕووبار بەژێر درەخت و بەبەردەم کۆشك و تەلارەکانیدا دەڕوات، هاوڕێ لەگەڵ ژیانی نەمریدا، هەروەها بۆ ئەوەی کە چاوپۆشی لە هەڵە و گوناهەکانیان بکات و ئەم بەڵێنە لەلایەن خواوە دەستکەوت و سەرفرازیەکی زۆر گەورە و بێسنوورە بۆ ئیمانداران].

لەڕێگادا پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان بەکێوێکدا تێپەڕین کەوتبووە نیشینگەی بەنی لەحیان ئەو خێڵەی پەیمان شکێنی وستەم کاریان کرد بەرامبەر بە هاوەڵانی (ڕەجیع) وشەهیدیان کردن لەئەو ناوچەیەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەخودا پاڕایەوە و نزای خێری بۆ ئەوانەکرد کە سەردەکەون بۆ سەرکێوەکە وەك پێشڕەوی سوپای موسوڵمانەکان بۆ ئەوەی ترس بخەنە دڵی دووژمنەوە تانەتوانن ڕووبەڕووی موسوڵمانان ببنەوە، لە سەلەمەی کوری ئەکوەعەوە ﷺ دەفەرموێت: (.... پاشان دەستمان کرد بەڕۆیشتن بەرەو مەدینە لە نیشتگەیەك دابەزین لەئەوێدا کێوێك دەکەوتە نیوان ئێمەو بەنی لەحیان (پێی دەوترا: هەواری وشترەکە) کەبتپەرست بوون، پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێخۆشبوونی بۆ ئەو کەسانە کرد (کەلەئەو شەوەدا) بەگورجی بەسەر ئەو کێوە کەوتن وەك دەستەی پێشڕەوی پێغەمبەرو هاوەڵانی، من لەئەو شەوەدا دوو جاریان سێ جار بەسەر ئەو کێوەدا سەرکەوتم)[٥٠٨].

موسوڵمانەکان لە شوێنێکی نەرم وفشەڵ دابەزین بۆ نوێژی بەیانی بەڵام خەبەریان نەبووەوە، هەڵنەستان هەتا ڕۆژ لەخەو بێداریکردنەوە پاشان دوای ئەوە نوێژی

---

(٥٠٥) أخرجه: احمد (٢١٥/٣)، وابي داود (٢٧٣٦)، والحاكم (١٣١/٢) وصححه ووافقه الذهبي.

(٥٠٦) أخرجه: البخاري (٤١٧٢).

(٥٠٧) أخرجه: احمد (٢١٥/٣)، ومسلم (١٧٨٦)، والبخارى (٤١٧٢)، والترمذي (٣٢٦٣)، وابن حبان (٣٧٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطها.

(٥٠٨) أخرجه: احمد (١٦٥١٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وأخرجه: مسلم (١٨٣٠،١٨٠٧).

بەیانیان کرد، لە ئیبنو مەسعودەوە ﷺ دەفەرمویت: (پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کرد بەگەڕانەوە لە حودەیبیە بەشەو دەڕۆیشتین لەخزمەتیدا، لەخاکێکی نەرم و فشەڵ دابەزین، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (کێ ئەم شەو دەبێتە ئێشکگرمان؟) دەفەرمویت: بیلال وتی من (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ) فەرمووی: (کەواتە دەخەویت) وتی: نەخیر، ئەوە بوو لەخەو خەبەریان نەبووەوە تاخۆر هەڵات وە فلان وفیسار هەڵسان عومەریشیان لەگەڵدابوو، پێغەمبەر ﷺ هەر خەبەری نەبووەوە (عومەر) ﷺ فەرمووی: (بیکەن بە دەنگە دەنگ و قسە بەڵکو خەبەری بێتەوە) ئەوە بوو پێغەمبەریش ﷺ بەخەبەر هات و فەرمووی: (افْعَلُوا كَمَا كُنْتُمْ تَفْعَلُونَ [إِنَّ اللَّهَ لَوْ شَاءَ أَنْ لَا تَنَامُوا عَنْهَا لَمْ تَنَامُوا، وَلَكِنْ أَرَادَ أَنْ يَكُونَ لِمَنْ بَعْدَكُمْ])) واتە: ((هەروەك چۆن لەئەوە و پێش نوێژتان کردووە هەر بەئەو شێوەیە وەك کاتی خۆی نوێژ بکەن (ئەگەر خودا ویستی لێبووایە خەوتان لێنەدەکەوت لەکاتی نوێژەکەدا بەڵام خودا ویستی وابوو وەك ڕوونکردنەوەیەك بۆ ئەوانەی لەدوای ئێوە دێن ئەگەر هەمان شتی ئێوەیان بەسەر هات وەك ئێوە بکەن) (پاشان هەستا هەروەك کاتی خۆی نوێژیکرد) ئینجا فەرمووی: ((هَكَذَا لِمَنْ نَامَ أَوْ نَسِيَ)) واتە: ((بەئەوشێوەیە نوێژ بکەن کاتێ یەکێك لەئێوە بەخەبەر نەهات یاخود لە بیری چوو))(٥٠٩).

ئیبنو مەسعود ﷺ دەفەرمویت: (ئەوە بوو وشترەکەی پێغەمبەر ﷺ و وشترەکانی خەڵکەکە لەئەوێدا بڵاوەیان لێکردبوو خەڵکەکەش ڕۆیشتن بە شوێنیاندا، وشترەکانیان هێنایەوە تەنها وشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەبێت (ئیبنو مەسعود ﷺ) دەفەرمویت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی پێم: (ئادەی لێرەوە برۆ بەدوایدا) ئاماژەی بۆ لایەك بۆ کردم منیش بەئەو ئاراستەیەی ئەو ئاماژەی بۆکرد گرتمە بەر) تا دۆزیمەوە کە جڵەوی لەدرەختێك ئاڵابوو وەڵاهی جڵەوەکەی بەدەست نەبووایە نەدەکرایەوە، ئینجا کردمەوە و بردمەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ (وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەلای درەختێك دیمەوە جڵەوەکەی بە درەختێکەوە لولیخواردبوو تەنها بەدەست نەبووایە نەدەکرایەوە)(٥١٠).

---

(٥٠٩) أخرجه: احمد (٣٦٥٧) وقال محققه: اسناده حسن، وابوداود (٤٤٣)، والطيالسي (٣٧٧)، وابن ابي شيبة (٣٨٠١٧)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٤٢٧) و (الارواء) (٢٩٣/١).

(٥١٠) أخرجه: احمد (٣٧١٠) وقال محققه: والقصة اخرجها الطبري (جامع البيان) (٦٩/٢٦) باسناد حسن، وابويعلى

لە کاتی گەڕانەوەدا موسوڵمانەکان دووچاری برسییەتی و تونێتییەکی سەخت بوون، هەروەك لە جابرو ئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرموون: (لەکاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەگەڕایەوە لەحودەیبیە)[٥١١] (خەڵکەکە تینوێتی زۆری بۆ هێنان)[٥١٢]. کاتی نوێژی عەسر هات هیچ ئاومان پێنەما تەنها تۆزێك لەناو دەفرێکدا بێت هەموویان هێنایە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ)[٥١٣]، ((خستیانە) بەردەستی پێغەمبەری خوا ﷺ لە ناو تەشتێك دایاننا تا ئەویش دەستنوێژی تێداگرت وپاشان ڕووی کردە خەڵکەکە و فەرمووی: (ئەوە چیتانە)؟ فەرموویان: ئەی پێغەمەری خوا ﷺ هیچمان ئاو بەدەستەوە نەماوە نەئاوی خواردنەوە و نە ئاوی دەستنوێژ تەنها ئەوە نەبێت کە لەناو (ئەو تەشتەی) بەردەستتدایە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی کردە ناو تەشتەکەوە)[٥١٤]. ئینجا پەنجەکانی دەستی تێدابلاوکردەوە و [ئاو لەنیوان پەنجەکانییەوە دەرچوو فەرمووی: ((حَيَّ عَلَى أَهْلِ الْوُضُوءِ، وَالْبَرَكَةِ مِنَ اللَّهِ)) واتە: (وەرن دەست نوێژ بگرن فەڕو بەرەکەت و پیرۆزیش هەر لە خواوەیە) منیش ئاوم دەبینی بە چاوی خۆم لەنێوان پەنجەکانییەوە هەر هەڵدەقولا وەکو چۆن لەکانی هەڵدەقوڵێت خەڵکەکەش دەستنوێژیان گرت و لێشیان خواردەوە (جابرﷺ دەفەرموێت) هەرچی لەئەو ئاوە دەچووە ناو سکمەوە دڵنیادەبووم بەرەکەت و فەڕی زۆری پێوەیە)[٥١٥].

سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەفەرموێت: (هەموو دووچاری ماندوییەتی و ناڕەحەتییەکی لە ئەندازەبەدەر هاتین هەتا هەندێکمان بۆچوونمان وابوو کە وشترەکانمان کە کۆڵو باریان هەڵگرتبوو سەریانبڕین [هەندێك لەهاوەڵان لەئەو بارەوە قسەیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کرد وفەرموویان: ئەو ڕێگایە زۆر ماندوو شەکەتی کردووین هەندێك لەخەڵکەکەش وشتری زیادیان پێیە بۆ بار فەرمانبکە با سەری بڕن بۆمان ولەگۆشتەکەی دەخۆین وە لەڕۆن وچەوریەکەی کەڵکومردەگرین وە

(٥٢٨٥)، والطبراني (الكبير) (٢٢٥/١٠).

(٥١١) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١١٩/٤).

(٥١٢) أخرجه: البخاري (٤١٥٢)، (٣٥٧٦).

(٥١٣) أخرجه: البخاري (٥٦٣٩).

(٥١٤) أخرجه: البخاري (٤١٥٢)، (٣٥٧٦).

(٥١٥) أخرجه: البخاري (٥٦٣٩).

لە پێستەکەشی پێڵاوی لێدروست دەکەین؟ عومەر ﷺ فەرمووی: (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو کارە مەکە ئەگەر خەڵکەکە شتێکی کەمیان لەخۆراك پێمابێت ئەوە باشترە دابەشبکرێت بەسەریاندا)[٥١٦]، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیکرد تا سفرەیەکی بۆ دابخەین پاشان سفرەکەی بۆ داخرا ئەوە بوو هەرچی قووت وخۆراکی خەڵکەکە هەبوو لەسەر سفرەکە دانرا (سەلەمە ﷺ دەفەرموێت): لێکمانکردەوە بۆ ئەوەی کۆیانکەینەوە لەسەری نەکەوێتە خوارەوە؟ درێژیەکەی تەنها بەئەندازەی جێگای نووستنی بزنێك بوو ئێمە ژمارەمان هەزارو چوارسەد کەس بوو، هەموومان لێمان خوارد هەتا تێربووین پاشان خستمانە ناو هەمبانەکانمانەوە و هەڵمانگرت)[٥١٧].

پێغەمبەری خوا ﷺ شەونوێژیکرد لەکاتێکدا هێشتا لەگەڕانەوەدا بووین، جابر ﷺ دەفەرموێت: لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕاینەوە لە حودیبیەدا هەتا لە (سوقیا) دابەزین (کە ئاوێکە (٩٦ میل) لە مەدینەوە دوورە) موعاذ ﷺ دەفەرموێت: کێ دێت با بچین ئاو هەڵبگۆزین لە ئاوەکانی خۆمان؟ دەفەرموێت: من ڕۆیشتم لەگەڵ چەند گەنجێکی (ئەنصاری) هەتا گەیشتینە سەر (ئاوەکەی) کە لەناوچەی (ئەثایە) بوو (کە (١٢٠)کم لە مەدینەوە دوورە) ئاومان لێهەڵگۆزی و خواردمانەوە، لە دوای ئەوەی شەو تاریك بوو پیاوێکمان بینی لەوشترەکەی دەخوڕی بۆ سەر حەوزی ئاوەکە، (دەفەرموێت: بێینە پێش تا ئاو بخۆین)؟ ئێمە سەیرمان کرد (ئەو کەسە) پێغەمبەری خوا ﷺ بوو (وشترەکەی ئاو دەدا) و جڵەویگرت و پاشان یەخیکردو ئەویش چۆکیدادا، پاشان پێشکەوتو نوێژی عیشای بەجەماعەت بۆ کردین، ومنیش لە لای ڕاستیەوە وەستابووم، پاشان [لە دوای نوێژی عیشاوە] سیانزە ڕکاتی کرد [دووڕکات دووڕکات، کۆتاییەکەش یەك ڕکاتی وتر بوو، کۆتاییەکەشی پاشان دوو ڕکاتی سوننەتی بەیانی کردو پاشان پێشنوێژی بەیانی بۆ ئێمە کرد)[٥١٨].

---

(٥١٦) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١١٩/٤).

(٥١٧) أخرجه: احمد (٥٢/٤)، ومسلم (١٨٠٧)، وابن ابـي شيبة (المصنف) (٥٣٣/١٤)، وابوداود (٢٧٥٢).

(٥١٨) أخرجه: احمد (١٥٠٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح، وفي (فضائل الصحابة) (٩٧٧)، وابن ابـي شيبة (المصنف) (٨٥٧٥)، والبزار (٧٢٩)، وابـي يعلى (٢٢١٦)، وابن خزيمة (١٠٧٥، ١٥٣٦)، وابن حبان (٢٦٢٨)، وحسّن اسناده كلٌ من الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٩١)، والبوصيري في (اتحاف الخيرة المهرة) (٦٢٨١).

ڕاکردنی ئەبو بەصیر

یەکێك لەپاڵەوانەکان ڕایکردە ناو موسوڵمانەکان موسوڵمانەکانیش بەپێی ڕێککەوتنامەی حودەیبیە گێڕایانەوە بۆ قورەیش، ئەو پاڵەوانەش ڕایکرد و جەنگی پارتیزانی هەڵگیرساند لەدژی قورەیش تا دواجار دووچاری ڕیسوایی وسەرشۆڕی کردن لەئەنجامدا بووە هۆی پاشەکشەی قورەیش وپاشگەز بوونەوەیان لەیەکێك لەبەندە سەرەکیەکانی ڕێککەوتننامەکە ئەویش گێڕانەوەی موسوڵمانە نوێ وسەرەتاکان بوو بۆ ناو قورەیش تا لەئەنجامدا قورەیش تکایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد کە وەریان بگرێت و جێگەو ڕێگەیان لای خۆی بۆ دابین بکات.

ئەم ڕوداوەش هەریەکە لە ئیبنو ئیسحاق و موسا کوڕی عوقبە وعوروەی کوڕی زوبیر ﷺ دەیگێڕنەوە لەگەڵ گێڕانەوەکەی مەیسەرە و مەروان لای بوخاری و ئەحمەد وئەبو داود لە دوای کۆکردنەوەی هەموویان و ڕێکخستنیان ڕووداوەکە بەئەم شێوەیەی خوارەوەی لێهات:

(کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە مەدینە، پیاوێك لەموسوڵمانەکان هەڵگەڕایەوە و لەهۆزی ثەقیف). لەگێڕانەوەیەکی تردا: (لەقورەیش بوو) پێیان دەوت: ئەبو بەصیر ناوی خۆی ئوسەیدی کوڕی جاریەی سەقەفی بوو (لەئەوانەبوو کە پێشتر لەبەر موسوڵمان بوون بەندیان کردبوون لەمەککە) هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بە موسوڵمانییەتی وکۆچکردوویی (کاتێك گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەزهەری کوڕی عەمری کوڕی وەهبی ثەقەفی نووسراوێکی نووسی بۆ پێغەمبەر ﷺ لەبارەی ئەبو بەصیرەوە بەپیاوێکی بەنی عامیری کوڕی بۆی نارد) لەخۆیان کەناوی جەحشی کوڕی جابر بوو کە خاوەنی خزم و کەسوکار بووە ڕاوبۆچوونی وەردەگیرا لەناو موشریکەکان (وەخزمەت کارێکی خۆشیان نارد لەگەڵیدا) وەئەخنەسی کوڕی شورەیقی ثەقەفیش نامەیەکی پێدان بۆ داواکردنەوەی ئەبو بصیر، ئەوان ڕۆیشتن تا (گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ونامەکانی ئەزهەر و ئەخنەسیان پێدا) (وتیان: بەپێی ئەو پەیمانەی کەنێوانماندا هەیە پێمانبدەوە)

(پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((يَا أَبَا بَصِيرٍ، إِنَّا قَدْ أَعْطَيْنَا هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ مَا قَدْ عَلِمْتَ، وَلَا يَصْلُحُ لَنَا فِي دِينِنَا الْغَدْرُ، وَإِنَّ اللهَ جَاعِلٌ لَكَ وَلِمَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ فَرَجًا وَمَخْرَجًا فَانْطَلِقْ

إِلَى قَوْمِكَ)). واتە: ((ئەبو بەصیر خۆت دەزانی ئێمە چیمان لەگەڵ ئەو خەڵکەدا مۆر کردووە وڕێککەوتووین، بۆ ئێمە ناگونجێت کە پەیمانشکێنی بکەین لەئاییینەکەماندا، وە خوای گەورە پاڵپشتی تۆ و ئەوانە دەکات کە لەگەڵ تۆدان لەچەوساوەکان و دەروی خێرتان لێدەکاتەوە و ڕزگارتان دەکات، ئێستاش بڕۆرەوە بۆ ناو خزم و کەسوکارەکانت)). ئەویش وتی: پێغەمبەری خودا ئایا دەمگێڕیتەوە ناو موشریکەکان تا سزام بدەن لەسەر ئاییینەکەم؟ پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموو: ((يَا أَبَا بِصَيْرٍ، انْطَلِقْ، فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى سَيَجْعَلُ لَكَ وَلِمَنْ مَعَكَ مِنْ الْمُسْتَضْعَفِينَ فَرَجًا وَمَخْرَجًا)). واتە: ئەبو بەصیر لەگەڵیاندا بگەڕێرەوە و دڵنیابە خودای گەورە دەروی خێر و ڕزگار بوون لەتۆ و چەساوەکانی تر دەکاتەوە.

[پێغەمبەری خوا ﷺ ڕادەستی دوو کەسە نێردراوەکەی کردەوە] ئەویش لەگەڵیان کەوتە ڕێ (ئەوانیش بردیان) هەتا گەیشتنە ناوچەی (ذي الحليفة) لەئەوێدا دابەزین وەلایاندا وکەوتنە خواردنی ئەو خورمایەی کەپێیان بوو) (ئەبو بەصیر) پاڵیدا بوو بە دیوارێکەوە دوو هاوەڵەکەشی لەگەڵیدا دانیشتبوون) ئەبو بەصیر فەرمووی: ئایا شمشیرەکەت بڕندەو تیژە ئەی برای خێلی عامر (وەڵاهی من شمشێرەکەتم زۆر پێباشە)؟ ئینجا جەحش شمشێرەکەی هەڵکێشاو پاشان ڕایوەشاند و وتی) (بەڵێ وەڵاهی شمشێرێکی باشەبە دڵنیاییەوە تاقیمکردووەتەوە جار لەدوای جار).

ئەبو بەصیر فەرمووی: ئادەی بیدەرە دەستم تا سەیرێکی بکەم (وتی ئەگەر حەز دەکەیت سەیری بکە) ئەویش لێیوەرگرت (ئەبو بەصیر گرتی بە دەستیەوە)، هەرکە گرتی و دەستی لێتوند کرد ئینجا کەوتە لێدانی بەئەو شمشیرە هەتا (کوشتی) وە گوتراوە ئەبو بەصیر شمشێرەکەی بۆ ڕزگارکردنی خۆی بەدەمی دەستخستوە لەکابرای نێردراو کاتێك ئەو نووستووە و کۆت و بەندەکەی دەستی پێپچڕاندوە، پاشان کەوتۆتە سەری هەتا کوشتوویەتی پاشان کەوتووەتە دوای ئەوەکەی تریان (ئەو بەندەیەش بەپەلە) وشڵەژان و ترسەوە بە دزییەوە کەوتووەتە ڕاکردن بەرەو مەدینە (کاتێك گەیشتە مەدینە بە هەڵە داوان خۆی کرد بەناو مزگەوتدا) و بەرەو لای پێغەمبەر ﷺ ڕۆیشت کە لەناو مزگەوت دانیشتبوو، کاتێك دەرکەوت و پێغەمبەری خوا ﷺ چاوی پێکەوت فەرمووی: ((إِنَّ هَذَا الرَّجُلَ قَدْ رَأَى فَزِعًا)) واتە: (ئەو پیاوە پێدەچێت ترسابێت و شتێکی لێبەسەرهاتبێت) هات بەرەو لای پێغەمبەر ﷺ

و داوای پارمەتی پەنادانی لێکرد (پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرموو: (هاوار بەماڵت ئەوە چیتە؟) وتی: (وەڵاهی هاوەڵەکەت (هاوەڵەکەمی کوشت ومنیش دەکوژرێم) (وەڵاهی هێشتا کابرا ئەو جێگەیەی خۆی جێنەهێشتبوو کە ئەبو بەصیر دەرکەوت و شمشیری بە قەدیا کردبوو هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ڕاوەستا) وسڵاوێکی لێکرد و (فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ) (خوای گەورە ئێمەی لەسەر ئەستۆی تۆ لابرد) (تۆ بەئەمەك بوویت بەرامبەر بەخوا لەسەر ئەوەی لە توانای تۆدا بوو) (تۆ منت گێڕایەوە بۆ لایان) منیش لێمرِوون وئاشکرابوو کە ئەوانە دووچاری سزاو ئازارم دەکەن و لە ئایینەکەم پاشگەزم دەکەنەوە (ئایینەکەم ڕێگەی نەدام کە دووچاری پاشگەز بوونەوەم بکەن یاخود ببمە گاڵتە جاڕی ئەوان) (ئەوە بوو خوا ڕزگاریکردم لەدەستیان) منیش ئەوەی لەگەڵی نێردرابووم کوشتم و ئەوەش لەدەستم ڕایکرد ئەبو بەصیر کەلوپەلی کوژراوەکەشی هێنابووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ، وتی: وەك پێنج یەك دیاری بکە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((إِنِّي إِذَا خَمَّسْتُهُ لَمْ أُوَفِّ لَهُمْ بِالَّذِي عَاهَدْتُهُمْ عَلَيْهِ، وَلَكِنْ شَأْنَكَ بِسَلَبِ صَاحِبِكَ [وقال: ((وَيْلُ أُمِّه]ِ مِسْعَرَ حَرْبٍ، لَوْ كَانَ مَعَهُ أَحَدٌ)) واتە: (من ئەگەر پێنج یەکی لێدەرکەم ئەوە بە ئەمەك نەبووم بەرامبەریان لەسەر ئەوەی لەگەڵیان ڕێککەوتووم بۆیە کەلوپەلی هاوەڵەکەت پەیوەندی بەخۆتەوەیە![وە دەفەرموێت: ((دایکی ڕۆڵە ڕۆی بۆ بکات)) ئەمە ئەگەر کەسێکی تری لەگەڵدا بووایە جەنگو هەرای هەڵدەگیرساند) (کاتێك ئەمەی لە پێغەمبەر ﷺ بیست بۆی دەرکەوت کە ئەو جارێکی تر ڕادەستی موشریکەکانی مەککەی دەکاتەوە).

ئەبو بەصیر ڕۆیشت و پێنج کەسیشی لە موسوڵمانەکانی مەککە لەگەڵی ڕۆیشتن کە لەگەڵ خۆی هاتبوون لەمەککەوە بەڵام کەس داوایەکردنەوە وقورەیشییەکان شاندیان نەناردبوو بەدوایاندا وەك ئەبو بەصیر، هەموو ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە نێوان (عیص) و (ذي المروة) لە خاکی جوهەینە لەسەر ڕێگای کاروانی بازرگانی قورەیشییەکان کەلەدوایانەوە ڕاستەوخۆ (سەیف البحر) بوو لەئەوێ گیرسانەوە و هیچ کاروان و کۆڵ و بارێکی قورەیش تێنەدەپەڕی مەگەر هەڵیان دەکوتایە سەری و کاروان چییەکانیان دەکوشت و ماڵەکانیشیان دەستبەسەردا دەگرت ئەبو بەصیر زۆر ئەم دەستەواژەیەی دووپات دەکردەوە: خودا هەرمەبەرز و گەورەیە هەرکەسێك

ئاینەکەی سەربخات خودا پشتیوانی لێدەکات و سەریدەخات هەموو ڕووداوێکیش بەپێی ئەو قەدەرەیە کە بۆی دانراوە.

[فەرمایشتەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ کە بە ئەبو بصیری فەرموو: ((دایکی ڕۆڵە ڕۆی بۆ بکات ئەمە جەنگ (هەڵدەگیرسێنێت) ئەگەر کەسانی تری لەگەڵدا بن] ئەو فەرمایشتە گەیشت بە موسوڵمانەکانی مەککە کە بەندکرابوون و دەستبەسەر بوون ئەوانیش بەهەر جۆرێك بوو خۆیان گەیاندە لای ئەبو بەصیر و پەیوەندیان پێوەکرد لەناوچەی (عیص)دا] وە ئەبو جەندەلی کوڕی سوهەیلی کوڕی عەمری عامیریش بە (شەست کەسەوە) ڕایکرد بەرەو لای ئەبو بەصیر](٥١٩). [یاخود نزیکەی حەفتا کەس کە موسوڵمان ببوون هەموو کۆچیان کرد و پەیوەندیان کرد بەئەبو بەصیرە وەپێیان خۆش نەبوو بچنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کە هێشتا لەرێککەوتن و ئاشتەوایی دایە لەگەڵ قورەیش وەحەزیشیان نەدەکرد بەژێر دەستەیی لەناو خزموکەسی خۆیان بمێننەوە، هەموو ئەوانە چوونە خزمەت ئەبو بەصیر لەجێگەیەکدا لەسەر ڕێگا بازرگانی قورەیش دابەزیین.

[ئەوان گوێبیستی دەرچوونی هەر کاروانێکی قورەیش ببوونایە بەرەو شام هەڵیان دەکوتایە سەریان و ڕێیان پێدەگرتن و خەڵکەکەیان دەکوشت و ماڵەکانیشیان دەست بەسەردا دەگرت] و بەئەو جۆرە ڕێگای بازرگانی قورەیشیان بەرەو شام بەتەواوەتی دەست بەسەردا گرت و قورەیش توانای هاتوچۆیان نەما، ئەبو بەصیر سەرکردایەتی دەکردن وپێشنوێژی بۆ دەکردن، تا ئەبو جەندەل گەیشتە لایان ئینجا ئەو پێشنوێژی بۆ دەکردن، کاتێك دەنگوباسی هاتنی ئەبو جەندەل بەر گوێی خەڵکی کەوت ئەوکات خەڵکێکی زۆر لەدەوری کۆبوونەوە لەهۆزەکانی غیفارو ئەسلەم و جوهەینەو خەڵکانی تریش، هەتاکو ژمارەیان گەیشتە سێ سەد موسوڵمان [کاتێك بێباوەڕەکانی مەککە ئەم دۆخەیان چاوپێکەوت].

قورەیشییەکان [شاندێکیان کەچەند سوارێك دەبوون] بەرەو خزمەتی پێغەمبەر ﷺ چوون [لەناویاندا] ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب هەبوو ئەوان تکایانلێکرد وە [داوایانلێکرد لەبەر خودا و پاشان لەبەر پەیوەندی خزمایەتیان] با پێغەمبەر ﷺ

---

(٥١٩) أخرجه: البيهقي (الكبرى) (٢٢٧/٩)، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٥١/٢): حديث حسن.

بنێرێت بۆ لای ئەبو بەصیر و ئەبو جەندەلی کوڕی سوهەیل و هەموو ئەوانەی کە لەگەڵیاندان با دەست لەکاروانەکانیان هەڵگرن وبگەڕێنەوە ناو شاری مەدینە، (شاندەکەی قورەیش) ئەوەشیان خستە بەردەم پێغەمبەر ﷺ وتیان: هەرکەسێك لەناو ئێمە حەزی کرد بێتەلاتان ئێوە گلیبدەنەوە لای خۆتان هیچ گرفتێکی تێدا نییە چونکە ئەو تاقمە دەرگایەکی تریان کردوتەوە [کەئێمە پێمانخۆش نییە ئەمە ببێتە ڕێو شوێنێکی تازەی چەتەگەری دواتر بێتە نەریت و ڕێگاوبانمان لێبگرن][٥٢٠] [ئەو بەندەی کە لەڕێککەوتنامەکەدا هەیە ئێمە هیچ سود و کەڵکێکمان لێنەدیووە بەڵکو بەهۆیەوە ئێمە دووچاری کوشتن و تالان کردنی ماڵوسامانمان بووین بەدەستیان لەبەر ئەوە ئێمە داوات لێدەکەین ئەوانەی کە موسوڵمانبوون لەئێمە ڕێگەیان بدە بابێنە ناو ئێوە و تۆش بیانگرەخۆ و ڕێگەیان مەدە شەڕمان لەگەڵ بکەن][٥٢١]. [ئێمە وادەبینین کە تۆ پەیوەندی خزمایەتی پتەو دەکەیت هەر لەبەر ئەوە داوات لێدەکەین بیانگێڕەوە و لای خۆت کۆیانبکەرەوە][٥٢٢].

[کاتێك قورەیش ئەو کارەیان کرد.... ئەو کات ئەو کەسانەی داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کردبوو کە ئەبو جەندەل لەبن دەستی قورەیش دەربێنێت لەدوای ڕێککەوتنەکە بۆیان دەرکەوت کە: گوێڕایەڵی پێغەمبەری خودا ﷺ باشترە بۆیان لەئەوشتانەی ئەوان پێیانخۆشە یان پێیاننا‌خۆشە چونکە بیروڕا هەندێکجار گومان و دوودڵی تێدا دەبێت بەڵام، گوێڕایەڵی پێغەمبەر ﷺ هێزو توانای زیاتریان پێدەبەخشێت چونکە خودای گەورە هەندێك تایبەتمەندی تری بەخشیوەتە پێغەمبەر ﷺ وەك هاوکاری و یارمەتی و ڕێزو پایەی تایبەت، پاشان پێغەمبەر ﷺ (نامەیەکی) نووسی و ناردی بۆ لای ئەبو جەندەلی کوڕی سوهەیل]. و ئەبو بەصیر و ئەو کەسانەی لە موسوڵمانان کە لەگەڵیاندا بوون و شوێنیان کەوتبوون هەموو بێنەوە ناو مەدینە بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ.... نووسراوەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ هەروەك باسکراوە گەیشتوەتە دەست ئەبو جەندەل و ئەبو بەصیر، ئەبو بەصیر لەئەوکاتەدا لەسەرەمەرگدا بووە، هەر لەئەوێدا ئەبو بەصیر وەفات دەکات وئەبو جەندەل

---

(٥٢٠) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٧٦/٤)، من رواية عروة بن الزبير.

(٥٢١) أخرجه: احمد (١٨٩٢٩) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٥٢٢) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨٠١٠) وقال محققه: اسناده حسن مرسل.

بەخاکی دەسپێرێت.... پاشان ئەبو جەندەلیش بەخۆیی و هاوەڵانی هەموو هاتنەوە بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ.

[پێغەمبەری خودا ﷺ لەمەدینەدا بوو جێگاو ڕێگای بۆ دابینکردن].... بەئەو جۆرەش ئارامی و ئاسایش گەڕایەوە بۆ کاروانەکانی قورەیش][٥٢٣]. [پاشان چەند ئافرەتێکی باوەڕدار هاتن بەرەو لای (پێغەمبەری خودا ﷺ)][٥٢٤] وە [کۆچیانکرد بۆ خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ لە ناویاندا ئوم کەلثومی کچی عوقبەی کوڕی ئەبو موعیطی تێدا بوو لەکاتی ئاگربەست و ڕێککەوتنەکەدا بوو (ئوم کەلثوم ئافرەتێکی ئازاد بوو) براکانی عومارە و وەلیدی کوڕانی عوقبە بەدوایدا هاتن هەتا گەیشتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و کەوتنە گفتوگۆ لەبارەی ئوم کەلثومی خوشکیان بۆ ئەوەی بیگێڕێتەوە بۆیان بەپێی ڕێککەوتننامەی حودەیبیە کەلەنێوان خۆیی و قورەیشدا مۆریان کردبوو، خوای گەورەش ڕازی نەبوو بەناردنەوەی ئەو ئافرەتانە پێغەمبەری خواش ﷺ بەمە ڕازی نەبوو ڕەتیکردەوە] خوای گەورە ئەوەی هەڵوەشاندەوە لەنێوان پێغەمبەر و موشریکەکان بەتایبەت لەبارەی ئافرەتانەوە ڕێگەی نەدان کە ڕادەستی موشریکەکانیان بکەنەوە][٥٢٥].

لەبەر ئەوەش دەقی ئەو بەندەی ڕێککەوتننامەکە بەئەو جۆرە بوو (کە هەر پیاوێك لە ئێمە بێتە لای تۆ...) واتە: باسی ئافرەتی تێدا نەبوو خوای گەورە لەئەو بارەوە ئەم ئایەتەی دابەزان: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُواْ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلْكَوَافِرِ ﴿١٠﴾ ﴾ (الممتحنة). واتە: [ئەی ئەوانەی باوەڕتان هێناوە کاتێك ئافرەتە ئیماندارەکان کۆچدەکەن، دێن بۆلاتان

---

(٥٢٣) أخرجه: البخاري (٢٧٣٢)، واحمد (١٨٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، وابي داود (٢٧٥٦)، وابن هشام (السيرة) (٢٧٧/٣) وقال محققه: اسناده حسن، والبيهقي (الدلائل) (١٧٢/٤) عن موسى بن عقبة واللفظ له والزيادة للبخاري وابن هشام واحمد وابن ابي شيبة.

(٥٢٤) أخرجه: احمد (١٨٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط الشيخين، والبخاري (٢٧٣١، ٢٧٣٢)، وعبدالرزاق (٩٧٢٠)، وابوداود (٢٧٦٥)، والنسائي (١٦٩/٥).

(٥٢٥) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٤٠/٢)، ابن هشام (السيرة) (٢٧٩/٣)، والحاكم (٦٦/٤)، وقال السيوطي (اسباب النزول) (ص٢١١): اخرجه الطبراني عن عبدالله بن احمد بسندٍ صحيح.

تاقیيانبکەنەوە و بەوردیی پرسیاریان لێبکەن سەبارەت بەکۆچ و هۆی هاتنەکەیان، خوا ئاگادارە بەئیمانەکەیان، جا ئەگەر زانیتان باوەڕدارن، ئەوە مەیانگێڕنەوە بۆ لای مێردە بێباوەڕەکانیان، نە ئەم ئافرەتانە حەلاڵی ئەو بێباوەڕانەن، نە ئەو بێباوەڕانەش حەلاڵن بۆ ئەم ئافرەتە ئیماندارانە، ئەو مارەییەی مێردە کافرەکانیان خەرجیان کردووە بۆیان بگێڕنەوە، ئیتر هیچ ڕەخنەیەکتان لەسەر نییە ئەو ئافرەتانە مارەبکەن کاتێك مارەییان بدەنێ، ئافرەتی کافر مەهێڵنەوە لای خۆتان واتە: مارەیان مەکەن ئێوەش ئەی ئیمانداران ئەگەر مەسروفێکتان کردووەلە ئافرەتی کافراندا داوای بکەنەوە، ئەوانیش ئەگەر مەسروفیان کردووە لە ئافرەتی ئیمانداردا با داوای بکەنەوە، ئا ئەوە حوکم وفەرمانی خوایە کە خۆی فەرمانڕەوایی دەکات کاتێك لە نێوانتاندا خۆی گەورە هەمیشە زانا و دانایە].

[خاتوو عائیشە ﵂ دەفەرموێت: " کاتێك ئافرەتە باوەڕدارەکان کۆچیانکرد بۆ خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ (تاقیکردنەوە و هەڵیسەنگاندن و پەیمانی لێوەرگرتن بەپێی ئەم ئایەتە پیرۆزە: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِذَا جَآءَكَ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ يُبَايِعْنَكَ عَلَىٰٓ أَن لَّا يُشْرِكْنَ بِٱللَّهِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْرِقْنَ وَلَا يَزْنِينَ وَلَا يَقْتُلْنَ أَوْلَٰدَهُنَّ وَلَا يَأْتِينَ بِبُهْتَٰنٍ يَفْتَرِينَهُۥ بَيْنَ أَيْدِيهِنَّ وَأَرْجُلِهِنَّ وَلَا يَعْصِينَكَ فِى مَعْرُوفٍ فَبَايِعْهُنَّ وَٱسْتَغْفِرْ لَهُنَّ ٱللَّهَ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝١٢﴾ (الممتحنة). واتە: [ئەی پێغەمبەر ﷺ کاتێك ئافرەتانی ئیماندار هاتن بۆ لات و پەیمانیان پێدایت کە: هیچ جۆرە هاوەڵێك بۆ خوا بڕیار نەدەن، دزی نەکەن، زینا نەکەن، ڕۆڵەکانی خۆیان نەکوژن، هیچ جۆرە بوختانێك نەکەن لەنێوان دەست و پێیخۆیاندا (واتە: دوورە پەرێزبن لە هەموو جۆرە خیانەتێك) و فەرمانرنبەردارتبن لە هەموو چاکەیەکدا و یاخینەبن لێت، جا ئەوە تۆ پەیمانیان لەگەڵ ببەستە و لەخوا داوای لێخۆشبوونیان بۆ بکە، چونکە بەڕاستی خوا لێخۆشبوو میهرەبانە] هەر کامێکیان دانی بەئەو مەرجە دیاریکراوانەی ئایەتەکە دا نا (لەئەو ئافرەتانە ئەوە لە باوەڕدارانە) پێغەمبەری خوداش ﷺ پێی دەفەرموو: ((بەیعەتم پێبدە)) بەقسەکردن بەیعەتی لێوەردەگرتن وەلاهی هەرگیز (دەستی پێغەمەری خودا) بەردەستی هیچ ئافرەتێك نەکەوتووە لەکاتی بەیعەت وەرگرتندا بەیعەت وەرگرتنی لە ئافرەتان تەنها بەقسەبووە"[٥٢٦].

(٥٢٦) أخرجه: البخاري (٢٧١١، ٢٧١٢، ٢٧١٣).

[دیسان خاتوو عائیشە ﵂ دەفەرمویت: (...کاتێك خودای گەورە ئەو فەرمانەی دابەزاند لە قورئاندا کەمارەیی ئەو ئافرەتانە بگێڕنەوە بۆ هاوسەرەکانیان کە کۆچیان کردووە و موسوڵمان بوون هێشتا هاوسەرەکانیان موشریك و بێباوەڕن، وەحوکمیشی بۆ موسوڵمانەکان نارده خوارەوە کە نابێت ئافرەتی موشریك بخوازن ئەوانیش کە هاوسەری موشریك و بێباوەڕیان هەیە دەست بەرداریان بن و عومەری کوڕی خەطاب ﵁ ئەو ڕۆژە دوو ئافرەتی تەلاقدا و دەست بەرداریان بوو یەکیان ناوی (قورییەی کچی ئەبو ئومەیەی کوڕی موغەیرەی مەخزومی بوو) دوای ئەو موعاویەی کوڕی ئەبو سوفیان مارەیکرد کە هەردووکیان موشریکبوون ئەو کاتە، دووەمیان (ئوم کەلثومی کچی جەندولی خوزاعی بوو دایکی عوبەیدولای کوڕی عومەر ﵁ دوای ئەو ئەبو جەهەمی کوڕی حوذەیفەی کوڕی غەنمی خوزاعی کە خزمی خۆیی بوو موشریك بوو وەك خۆیی مارەیکردەوە]. کاتێك بێباوەڕەکان ڕازینەبوون کە دان بەئەو مارەیەدا بنێن و بیدەن بەموسوڵمانەکان لەجیاتی هاوسەرەکانیان خوای گەورە ئەم ئایەتەی نارده خوارەوە ﴿ وَإِن فَاتَكُمْ شَيْءٌ مِّنْ أَزْوَاجِكُمْ إِلَى الْكُفَّارِ فَعَاقَبْتُمْ فَآتُوا الَّذِينَ ذَهَبَتْ أَزْوَاجُهُم مِّثْلَ مَا أَنفَقُوا ۚ وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي أَنتُم بِهِ مُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ ﴾ (الممتحنة)

واتە: [خۆ ئەگەر یەکێك یان هەندێك لە هاوسەرانتان گەڕانەوە بۆ ناو کافران، لەئەوەودوا جەنگ لەنێوان ئێوە و کافراندا بەرپابوو، وە سەرکەوتن بەسەریاندا، ئێوە لە دەستکەوتی ئەو جەنگە زەرەری ئەو ئیماندارانە بژمێرن کە خێزانەکانیان ڕۆشتوون، لەخودا بترسن کەئێوە هەمیشە بڕوادارن پێی] (العقب) ئەو مارەییە کە موسوڵمانەکان دەیدەن بەبێباوەڕەکان لەبری هاوسەرەکانیان کە موسوڵمانبوون و کۆچیانکردووە و ناگەڕێندرێنەوە بۆیان، ئەوموسوڵمانەش کەهاوسەرەکەی پاشگەزبووە و چووتە ناو کافرەکان بێباوەڕەکان مارەییەکەیان بۆ نەدەگەڕاندنەوە لەبەر ئەوە فەرمان کراوە لە دەستکەوتی ئافرەتی بێباوەڕەکان کە کۆچیانکردووە پێبدرێتەوە، نەزانراوە وباس نەکراوە کەهیچ ئافرەتێکی کۆچکەر و موسوڵمان لەدوای باوەڕهێنانی پاشگەز بوو بێتەوە...)[٥٢٧].

---

(٥٢٧) أخرجه: البخاري (٢٧٣٣)، وابن هشام (السيرة) (٢٨١/٣)، وعبدالرزاق (التفسير) (٣٢٠٥)، والطبري (التفسير) (٤٢/٢٨).

نامە گۆڕینەوە

بارودۆخەکە بەشێوەیەکی ڕێژەیی ئاساییبووەوە لەنێوان موسوڵمانەکان و قورەیش نامە گۆڕینەوە و پۆستەو گەیاندنی نامە لەنێوانیاندا دەستیپێکرد ئەبو ڕافیع ﷺ دەفەرموێت: ((من لەقورەیشەوە نامەیەکم هێنا بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك چاوم بە پێغەمبەری خودا ﷺ کەوت ئیسلام چووە دڵمەوە. وتم ئەی پێغەمبەری خودا، وەڵاهی من هەرگیز ناگەڕێمەوە بۆ ناو قورەیشییەکان. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((إِنِّي لَا أَخِيسُ بِالْعَهْدِ وَلَا أَحْبِسُ الْبُرُدَ (اي: الرسل)، وَلَكِنِ ارْجِعْ إِلَيْهِمْ، فَإِنْ كَانَ فِي قَلْبِكَ الَّذِي فِي قَلْبِكَ الآنَ فَارْجِعْ)). واتە: ((من پەیمان و بەڵێن بەسوك و بێبایەخ سەیر ناکەم و نیردراویش گلنادەمەوە، بەڵام ئێستا بگەڕێوە بۆ لایان ئەوەی ئێستا لەدڵتدایە ئەگەر هەر لەدڵتدا مایەوە ئەوکات وەرەوە بۆ لامان)).

دەفەرموێت: دوای ئەوەی گەڕامەوە ناو قورەیش پاشان دووبارە گەڕامەوە بەرە و لای پێغەمبەری خودا ﷺ و موسوڵمان بووم][٥٢٨]. پێغەمبەر خودا ﷺ نامەیەکی نارد بۆ سوهەیلی کوڕی عەمر تێدا داوایلێکردبوو کە ئاوی زەمزەمی بۆ بنێرێت بەدیاری، لە جابرەوە دەفەموێت: ((...بەر لە فەتحی مەککە پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی نارد بۆ سوهەیلی کوڕی عەمر لە مەدینەوە: ((أَنِ اهْدِ لَنَا مِنْ مَاءِ زَمْزَمَ وَلَا يَتْرُكْ)) قَالَ: فَبَعَثَ إِلَيْهِ بِمُزَادَتَيْنِ)) تیایدا فەرموو بووی: [ئاوی زەمزەممان بەدیاری بۆ بنێرە و پشتگوێی نەخەیت] دەفەرموێت: ئەویش دوو کوندەی بۆ نارد))[٥٢٩].

لەگێرانەوەیەکی تردا لە ئەبو حوسەیفەوە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی نووسی بۆ سوهەیلی کوڕی عەمر: [ئەگەر ئەم نامەیەی منت پێگەیشت شەو بوو مەهێڵە ڕۆژ ببێتەوە، وە ئەگەر ڕۆژ بوو با ئێوارە دانەیەت هەتا دوو کوندە ئاوی زەمزەمم بۆ دەنێریت]، دەفەرموێت: هاوسەرەکەی کەئافرەتێکی خوزاعی بوو یارمەتیدا و ئینجا هەڵیان دەهێنجا بەهاوکاری کەنیزەکەکانیان دەیانکردە کوندەکانەوە ئەوەبوو

(٥٢٨) أخرجه: احمد (٢٣٨٥٧) وقال محققه: حديث صحيح، وابوداود (٢٧٥٨)، والحاكم (٥٩٨/٣)، والبيهقي (١٤٥/٩)، والطبراني (الكبير) (٩٦٣) وقال محققه: اسناده صحيح، والنسائي (الكبرى) (٨٦٧٤)، وابن حبان (٤٨٧٧) وقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٧٠٢)، و (صحيح ابي داود) (٢٣٦٩).

(٥٢٩) أخرجه: والبيهقي (الكبرى) (٢٠٢/٥)، وقال السخاوي (المقاصد الحسنة) (٣٦٠): حديث حسن بشواهده، وقال الشيخ الالباني (الصحيحة) (٥٧٢/٢): اسناده جيد، وصححه الشيخ المقبل ايضاً (الصحيح المسند) (١٢٣٥).

ئێوارە دانەهات تا پڕیانکردن و لەدوو قوماشی ئەستوریان پێچان و پڕیانکردن لەئاوی زەمزەم و هەر بەئەوشەوە بەوشترێك ناردیان (بۆ خزمەتی پێغەمبەر ﷺ].[٥٣٠] لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە لەدایکی مەعبەدەوە ﷺ دەفەرموێت: [(ئوزەیەر) بەلای دەوارەکەمدا تێپەڕی کەکۆیلەی سوهەیل بوو دوو کوندە ئاوی پێبوو، لێمپرسی: ئەوە چییە؟ فەرمووی: پێغەمبەر نامەی نووسیووە بۆ سەردارەکەم سوهەیل کە ئاوی زەمزەمی بۆ بنێرێت بۆیە بەپەلە دەڕۆم هەتاکو کوندەکان ئاوەکەی تێدا بمێنێت و وشکنەکەن][٥٣١]. لە دوای ڕێککەوتننامەی حودەیبیەوە موسوڵمانەکان و موشریکەکان لەیەکتر دڵنیابوون و کەوتنە ئاسایشەوە و سەردانی یەکتریان دەکرد. ئەسمای کچی ئەبوبەکر ﷺ دەفەرموێت: [دایکم (کە ناوی قوتەیلەی کچی عەبدو عوزا بوو) بەسەردانێ هاتە لام لەمەککەوە بۆ مەدینە کە هێشتا موشریك و بێباوەڕ بوو ئەوەش لەدوای دانووستانەکەی حودەیبیە بوو [لەئەوماوەیەیدا کە پێغەمبەر ﷺ ڕێککەوتنی لەگەڵدا کردبوون] دایکم لەگەڵ باوکیدا هەر دووکیان سەردانیان کردم منیش، پرسم بەپێغەمبەری خودا ﷺ کرد کەمیوانداری بکەم یاخود نا. وتم: "ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دایکم بەسەردان هاتۆتە میوانداریم ئایا پەیوەندی خزمایەتی لەگەڵ بەجێبهێنم؟" پێغەمبەر ﷺ لەوەڵامدا فەرمووی: ((باشترین پەیوەندی خزمایەتی بەجێبگەیەنە لەگەڵ دایکتدا)) خوای گەورەش لەئەو بارەیەوە ئەم ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿ لَا يَنْهَىٰكُمُ ٱللَّهُ عَنِ ٱلَّذِينَ لَمْ يُقَٰتِلُوكُمْ فِى ٱلدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُم مِّن دِيَٰرِكُمْ أَن تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوٓا۟ إِلَيْهِمْ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٨﴾ ﴾ (الممتحنة)][٥٣٢]. واتە: [دڵنیاش بن کەخوا قەدەغەی ئەوەتان لێناکات چاك ڕەفتار ودادپەروەری بکەن لەگەڵ ئەو کەسانەی جەنگیان دژ نەکردوون و دژایەتی ئاینیان نەکردوون ولە شوێنەوارتان دەریان نەکردوون، چونکە بەڕاستی خودا دادپەروەرانی خۆشدەوێت].

بەئەو شێوەیە هاتینە کۆتایی ڕیز بەندی ڕووداوەکانی ئەو غەزا پڕ خێرو بەرەکەتە بۆ موسوڵمانان کە تێیدا خودای باڵادەست بەڵێنی بەهاوەڵانی بەژداربووی

---

(٥٣٠) أخرجه: عبدالرزاق (المصنف) (٩١٢٧)، والطبراني (الكبير) (١١٤٩١) وفي الاوسط (١٤٩ مجمع)، والفاكهي (اخبار مكة) (٣٣/٢، ٤٠)، وانظر (الاصابة) (١٠٧٨٠) وهو مرسل.

(٥٣١) أخرجه: الفاكهي (اخبار مكة) (٣٥/٢)، وانظر (الاصابة) (٣٠/١).

(٥٣٢) أخرجه: البخاري (٣١٨٣، ٥٩٧٩)، ومسلم (١٠٠٣)، وابي داود (١٦٦٨)، واحمد (٦/ ٣٤٧)، والطبراني (٦١/٢٥).

ئەو غەزایە دا بەرزامەندی خۆیی و فەتح و سەرکەوتنێکی زۆر نزیك و غەنیمە و دەستکەوتێکی ئێجگار زۆر وەستایشکردنیان لەسەر ئەو بیروبڕوا چەسپاوەی کە لەناودڵیاندا ڕەگیداکوتاوە هەروەك خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿ لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾ ﴾ (الفتح). واتە: [سوێند بەخوا بەڕاستی خوا ڕازیی بوو لەئەو باوەڕدارانەی کاتێك پەیمانیان لەگەڵدا بەستیت لە ژێر درەختەکەدا خوا خۆیشی ئاگادار بوو بەئەوەی لە دڵەکانیاندا هەیە (لەنیاز پاکی و دڵسۆزی) هەر بۆیە ئارامی و هێمنی و ئاسودەیی دابەزاندە سەریان و پاداشتی بەمژدەی سەرکەوتنێکی نزیکدانەوە. هەروەها بەڵێنی چەندین دەستکەوتی زۆری پێدان کە لەئاییندەدا دەستیاندەکەوێت و وەریدەگرن، خوا هەمیشە وبەردەوام باڵادەستە بەسەر خواناساندا و دانایە و دەزانێت چ کاتێك ئیمانداران سەردەخات]؟ وە پێغەمبەری خواش ﷺ لە لایەن خوداوە مژدەی پێدان کەباشترین خەڵکی سەر زەوین و هەرگیز ناچنە ناو ئاگرەوە و ئەو هەڵوێستە جوامێرانەیان کەلێرەدا نواندیان هاوتای بەژداریکردنیانە لەغەزای بەدر لەڕووی پاداشتەوە:

لەئەوبارەوە ئیبنو عومەر ﵁ دەیگرێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((أَنْتُمْ خَيْرُ أَهْلِ الْأَرْضِ))(٥٣٣) واتە: ((ئێوە باشترین خەڵکی سەر زەوین)). هەروەها جابریش ﵁ لە پێغەمبەر ﷺ دەگێرێتەوە کە فەرموویەتی: ((لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِنْ شَاءَ اللَّهُ أَحَدٌ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ الَّذِينَ بَايَعُوا تَحْتَهَا))(٥٣٤) واتە: ((بەویستی خودا هیچ کەسێك لەئەوانەی ئامادەی بەیعەتەکە بوون لەژێر درەختەکەدا هەرگیز ناچنە ناو ئاگرەوە)). وە خاتوو حەفصە ﵂ دەگێرێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: ((لَنْ يَدْخُلَ النَّارَ رَجُلٌ شَهِدَ بَدْرًا وَالْحُدَيْبِيَةَ))(٥٣٥) واتە: ((کەسێك بەژداری بەدر و حودەیبیەی کردبێت هەرگیز ناچێتە ناو ئاگری دۆزەخەوە)).

---

(٥٣٣) أخرجه: البخاري (٤١٥٤)، ومسلم (١٨٥٦).

(٥٣٤) أخرجه: مسلم (٢٤٩٦)، وابي داود (٣٦٥٣)، والترمذي (٣٨٥٩).

(٥٣٥) أخرجه: احمد (٣٩٦/٦)، والترمذي (٣٨٦٤)، وابن ماجة (٤٢٨١)، وابن حبان (٤٨٠٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وكذلك صحح اسناده على شرط مسلم كل من ابن كثير (البداية) (٣٢٩/٣)، والحافظ (الفتح) (٣٠٥/٧).

سوودەکانی ڕێککەوتننامەی حودەیبیە

بەدڵنیایەوە ڕێککەوتننامەی حودەیبیە دەرئەنجامی بەرچاوو گرنگو گەورەی هەبوو بۆ موسوڵمانەکان سەرەتا لەئەو بارەوەیەوە بە لێدوانی هەندێك لە هاوەڵان دەستپێدەکەین.

ئەبوبەکری صدیق ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: ((هیچ فەتح و سەرکەوتنێك نەبووە لەئیسلامدا گەورەتربوو بێت لەئەو فەتح و سەرکەوتنەی کەبەهۆی حودیبیەوە بەدەستهات بەڵام لەئەو ڕۆژگارەدا خەڵکی کورت بینانە دەیانڕوانییە ئەوەی کە لەنێوان محمد ﷺ و پەروەردگاریدا هەبوو، بەندەکانی خوا پەلەدەکەن لەکارەکانیاندا و خودای گەورە کارەکان لەشوێنی خۆیدا دەکات و وەکو بەندەکانی پەلەپەل ناکات هەتاکو کارەکان بەئەنجامدەگەیەنێت بەئەو شێوەیە کە خۆی دەیەوێت...))[٥٣٦].

ئیبنو مەسعودیش ﷺ دەفەرموێت: ((ئێوە ڕزگارکردنی مەککە بەفەتح و سەرکەوتن دادەنێن بەڵام ئێمە سەرکەوتن و فەتح تەنها بەحودیبیەی دادەنێین و هەر ئەوەش بەفەتح هەژمار دەکەین))[٥٣٧]. هەر لەئەوبارەشەوە ئیبنو شیهابی زوهری ﷺ دەفەرموێت: ((...هیچ سەرکەوتنێك نەبوو لەئیسلامەتیدا لەپێش حودەیبیەدا لەئەو فەتح و سەرکەوتنە گەورەتر بووبێت کە بەهۆی حودەیبیەوە هاتەدی، خەڵکی هەموو ڕێککەوتنەوە و دەست بەرداری جەنگ وهەرابوون و خەڵکی بەدڵنیایەوە دەگەیشتن بەیەك و ترسیانلەیەکتر نەبوو، هەموو لەئاسایشدا دەژیان و بەجۆرێك هەتا ئەو ڕێککەوتنە لەگفتوگۆ و قسەکردنیشیان لەگەڵ یەکتردا ناکۆکی و کێبەرکێی لەناودا نەهێشتن، (دەفەرموێت): ((بەجۆرێك بوار بۆ بانگەوازی ئیسلامەتی ڕەخسا کە قسە بۆ هەرکەسێك دەکرا لەئەو بارەوە بە ئەندازەیەکی کەم عەقڵ وژیری بخستایەتە کار ئەوکەسە موسوڵمان دەبوو تا وایلێهات لەماوەی ئەو دووساڵەدا ژمارەی موسوڵمانان بەقەد ژمارەی پێشوویان زیادیکرد بەڵکو زیاتریش بووەوە چەند قات، ئیبن هیشام ﷺ: بۆپشت ڕاستکردنەوەی فەرمایشتەکەی زوهەیری دەفەرموێت: "پێغەمبەری خودا ﷺ کە تەشریفی دەرچوو بۆ حودەیبیە لەسەر قسەی

(٥٣٦) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٦٠٩/٢)، وانظر (كنز العمال) (٣٠١٢٢).

(٥٣٧) أخرجه: ابن كثير (فصول في سيرة الرسول) ص (٧٥).

عەبدوڵڵای کوڕی جابر ﷺ ژمارەیان (هەزارو چوار سەد) کەس بوو، لەپاش ئەوە بەدوو ساڵ کە دەرچوون بۆ فەتحی مەککە ژمارەیان گەیشتە (دە هەزار) کەس"[٥٣٨].

ڕێککەوتننامەی حودەیبیە بارێکی جێگیری بۆ موسوڵمانەکان دەستەبەرکرد و بەجوانترین و چاکترین شێوە ئەوانی ناساند لەبەرچاوی خەڵکیدا و پلەوپایەی خۆیانی بۆ گێڕانەوە لە هاوکێشە سیاسیەکاندا ولەبواری سەربازیشدا هێزو توانایان چەندجارە بووەوە؟ لەبەرامبەریشدا قورەیشیەکان ئەو مەقام وشوێنە ئایینییە پیرۆزەی هەیان بوو لەناو دڵی خێڵە عەرەبەکان لەدەستیاندا وموسوڵمانەکان بوونە جێگری گونجاو بۆ ئەو شوێنە و شایستەی ئەو پلەو پایەیە بوون، هەر لەدوای ئەو سوڵحە ئاگری ئاژاوەی دووڕووەکان کوژایەوە کەیارمەتی و هاوکاری ماددی و مەعنەویی و سەربازیان لە قورەیشەوە پێدەگەیشت وەلەدوای ڕێککەوتنەکە قورەیش دەستیهەڵگرت لەسیاسەتی جەنگ و کوشتار و خۆی یەکلاکردەوە بەلای بازرگانی و کۆکردنەوەیماڵوسامان لەلایەکی ترەوە پەیڕەوکردنی ئەم سیاسەتە نوێیە مەیدانی چۆڵکرد بۆ موسوڵمانەکان کەیەك لایەنە خۆیان یەکلایی بکەنەوە بۆ چالاکی بانگەوازکردن بۆ ئیسلامەتی لەهەموو لایەکەوە بەتایبەتی ناوچەی یەمەن و ناوچەکانی تری چواردەوری مەککە هەروەها بەستنی هاوپەیمانییەتی خوزاعە لەگەڵ موسوڵمانەکان و خۆخستنە پاڵ هێزی موسوڵمانەکان گورزێکی کوشندە بوو لە هاوپەیمانییەتی قورەیش بەتایبەتی ئەحابیشەکان کەپێکهاتەی سەرەکیان لە خوزاعە بوو، ئەوەش وایکرد قورەیش چوار دەوری بتەنرێت بەموسوڵمانە تازەکان لەهەموو لایەکەوە بەمەش دیاریکردنی چارەنووسی قورەیش بەیەکجاری کەوتە دەستی ئەو موسوڵمانانەی کەهەرکاتێك بیانەوێت بەئەو پەڕی هێزو تواناوە گوزرێکی جەرگبڕو کوشندە دەگەیەننە قورەیش و لەڕیشەوە دەری دێنن، لەلایەکی ترەوە موسوڵمانەکان بەگشتلایەکدا بڵاوبوونەوە وتوانیان کونترۆڵی گشت ناوچە جیاوازەکان بکەن لەگەڵ شکاندن و چۆك پێدادانی هێزو توانای هەندێك لەخێڵە عەرەبیە دەوار نشینەکان کەدووژمنی سەرسەختی موسوڵمانەکانیان دەکرد، هەروەها توانرا شکستی گەورە بەهێزی کۆکراوەی جولەکەکان لەدوورگەی عەرەبی و لەخەیبەر و ناوچەکانی دەوروبەری بگەیەنن و گورزی جەرگبڕ بگەیەننە ئەو عەرەبە خێڵەکیانەی کە هاوپەیمانی ڕۆمە بێزمنتیەکان بوون.

(٥٣٨) أخرجه: الطبري (التفسير) (٦٨/٢٦)، وابن هشام (السيرة) (٢٧٧/٣).

هەر لە دوای ئەو ئاشتەواییە قورەیش دانینا بەتوانای موسوڵمانەکان و دەوڵەتی ئیسلامیدا و موسوڵمانەکان بەئەو دیپلۆماسیەتەی کە هەیانبوو چەندین دۆستایەتی و هاوپەیمانییەتی بۆ دەستەبەرکردبوون، ئەو دانووستانە ئەوەی بۆ قورەیش دەستەبەرکرد کە تێگەیشتنێکی ڕاستودروستی هەبێت لە حەقیقەتی ئیسلام کەلەئەوەوپێش لەئەنجامی ناکۆکی و کێبرکێ لەگەڵ موسوڵمانەکان ئەو دەرفەتەیان بۆ نەڕەخسا بوو، ئەو تێگەیشتنەش ئیسلامەتی وەك خۆی بخاتە بەرچاویان دوور لە هەموو چەواشەکاری و درۆ و دەلەسەیەك، ئەو هەڵسوکەوتە ناوازەی کەموسوڵمانەکان کردیان لە حودەیبیەدا و ئازادکردنی دیلی موشریکەکان بەبێبەرامبەر بەر ئەنجامی گەورەی لێکەوتەوە کە توانیان ڕێزو پایەی سەرکردە و ناودارەکانی وەك عورەوە و حولەیس بۆ خۆیان دەستەبەربکەن ئەمەش وایکرد کاریگەری هەبێت لەدرز وکەلێن خستنەناو سەربازەگەی موشریکەکان تادواتر موسوڵمان بوونی هەندێك لەسەرکردەکانی ئەو سەربازگەیەی لێکەوتەوە نمونەی (خالیدی کوڕی وەلید و عەمری کوڕی عاص و هیتریش).

هەروەها ئەو دانووستان و ڕێککەوتننامەیە ئەوەشی بۆ موسوڵمانەکان دەستەبەرکرد کە بتوانن گفتوگۆ لەگەڵ وڵاتانی چواردەوریان بکەن و بانگەوازیان بکەن بۆ ئیسلامەتی و ئەو دەوڵەتانەی دەوروبەریش دانبنێن بەئەو ئایینە تازەیەدا و بەئەو دەوڵەتە تازەیەکە سەریهەڵداوە و گەشەیکردووە، دواتر لە هاوکێشەی سیاسیدا حیسابی تایبەتی بۆ بکەن و شوێنێك کەشایەنی خۆی بۆ دابنێن شایستەی موسوڵمانەکان بێت، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا ڕێککەوتننامەی حودەیبیە دواتر دەستپێك و ڕێگە خۆشکەری فەتح و ڕزگارکردنی شاری مەککەش بوو.

غەزای ذی قرد

ئەم غەزایە لە دوای ڕێککەوتننامەی حودەیبیە و بەرلە ڕوودانی غەزای خەیبەر ڕوویداوە وە بەپێی ڕاسترین بۆچوونی زانایانی سیرە و مێژووی ئیسلامی(٥٣٩). هۆکاری ڕوودانی ئەم غەزایەش ئەوەبوو کە تاقمێك لە هۆزی غەطفان و فوزارە هەڵیان کوتایە سەر مەڕوماڵاتەکانی شاری مەدینە و مێگەلێك وشتری ئاوس و شیردەر کە هی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون دایانە پێش خۆیان و بەتاڵان بردیان کەلە

(٥٣٩) أنظر: (فتح الباري) (٥/٥٨٥)، و(زاد المعاد) (٣/٢٧٩)، و(الدلائل) للبيهقي (٣/٢٧٩).

ناوچەی غابە بوو، شوانەکەشیان کوشت و ژنەکەشیان بەدیل گرت و لەگەڵ ماڵاتەکە بردیان، سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ پێیزانین و خەڵکی لێئاگادار کردنەوە و خۆشی شوێنیانکەوت، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ پێنج سەد کەس لە هاوەڵانی کەوتنە دوایان و شوێن پێیانهەڵگرتن هەتا ماڵاتەکەیان هەموو ڕزگارکرد کە لەناویاندا وشترە تایبەتەکەی پێغەمبەری خوای ﷺ تێدابوو کە بە (عضباء) ناسرابوو.

لەئەوبارەیەوە عیمرانی کوڕی حوصەین ﷺ دەفەرموێت: (هۆزی (ثەقیف) کە لە طائف نیشتەجێبوون هاوپەیمانی خێڵی عوقەیل بوون، دوو کەس لە هاوەڵانی پێغەمبەریان ﷺ بەدیل گرتبوو، هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ لەتۆڵەی ئەوەدا کەسێکیان لەخێڵی عوقەیل بە وشترەکەیەوە دەستگیرکرد بەناوی (عضباء) [کە پێشڕەوی ئەو وشترانەی دەکرد کە بۆ کاتی حەج دیاریدەکران وەك هەدیە]، پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە لای ئەو دەست بەسەرە لەکاتی بەندکردنەکەی دا وتی: موحەمەد ﷺ؟ پێغەمبەری خواش ﷺ لێینزیك بووە و فەرمووی: ((چیت دەوێت؟)) وتی: لەبەرچی منتان گرتووە؟ ئەوە منیش لێگەڕێن ئەی لەبەرچی ئەو وشترەی پێشڕەوی وشترەکانی هەدیەی حەجتان دەستگیرکردووە (واتە: تاوانێکی گەورە بوو ئەوسا)؟ عیمران ﷺ دەفەرموێت: ئەو وشترە پێشڕەوی وشترەکانی دیاری کراوەیی حەجی دەکرد لەسەردەمی نەفامیدا، هەر وشترێکی لەئەو جۆرەش لەئەو سەردەمەدا ڕێگری لێنەدەکرا لەهەر حەوز و ئەستێڵێك ئاوی بخواردایەتەوە لە هەر پاوان و لەوەڕگایەکیش بلەوەڕایە][٥٤٠]، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((أَخَذْتُكَ بِجَرِيرَةِ حُلَفَائِكَ ثَقِيفَ)) واتە: [((تۆ لەبەر هاوپەیمانە ثەقەفیەکانت دەست بەسەر کراویت)) ئینجا تەشریفی ڕۆیشت لەلای وبانگی کردەوە [واتە: پیاوەکە ئینجا وتی: ئەی محمد ئەی محمد، پێغەمبەری خواش ﷺ کەسایەتیەکی نەرمونیان و بەبەزەیی هەبوو، لایکردەوە بەلایدا و فەرمووی: ((ئینجا چیت دەوێت؟)) وتی من موسوڵمانم. پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرموو: ((لَوْ قُلْتَهَا وَأَنْتَ تَمْلِكُ أَمْرَكَ أَفْلَحْتَ كُلَّ الْفَلَاحِ)). واتە: ((ئەگەر پێش لە دەستبەسەریەکەت ئەمەت بگوتایە کاری خۆت دەکەوتەوە دەستو سەرفرازی تەواوت بۆ خۆت بەدەستدەهێنا)) (واتە: ئازاد بوونت ئیسلامت دەبردەوە)

(٥٤٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٥٩/١٨).

پاشان تەشریفی ڕۆیشت لەلای، ئەوە بوو دیسان بانگیکردوە و وتی: ئەی محمد ئەی محمد ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەوە لای و فەرمووی: ((چیترت دەوێت؟)) وتی: من برسیمە پێخۆرم بدەنێ بیخۆم، زۆرم تینوە ئاوم بدەنێ، فەرمووی: ((ئەوە پێداویستی ڕۆژانەتە ئامادەیە))، دواتر ئاڵوگۆڕیان پێکرا بەدوو کەسە موسوڵمانەکە [کە هۆزی ثەقیف بە دیل گرتبوونی] پێغەمبەری خوا ﷺ (عضباء) لای خۆی گلدایەوە بۆ گەشت و سەفەری خۆی)[٥٤١]. ئەوە بوو (عضباء) لەگەڵ مێگەلە وشترەکەی تر نێردرا بۆ لەوەڕگاکە هیی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو تا لەلەوەڕگاکانی مەدینە بلەوەڕێن، پاشان موشریکەکان دایان بەسەر مێگەل وماڵاتی شاری مەدینەدا بەتاڵان بردنیان (عضباء) یش لەناو ئەو ماڵاتانەدا بوو.

سەلمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ لەئەوبارەوە دەفەرموێت: (لە حودەیبیە گەڕاینەوە پاشان گەیشتینەوە شاری مەدینە ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ مێگەلێك وشتری خۆی لەگەڵ خزمەتکارێکی خۆی ناردە دەرەوە کەناوی (ڕەباح) بوو بۆ لەوەڕگا، منیش لەگەڵی دابووم، ڕۆیشتم ئەسپی طەلحەی کوڕی عوبەیدوڵام پێبوو [ئاوم داو پاشان مێگەلەکەمان نارد بەوشترەکەی پێغەمبەری خواشەوە ﷺ بۆ لەوەڕگا][٥٤٢] [کاتێك ڕۆیشتین بانگی یەکەمی بەیانی نەدابوو) ڕانە و وشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەناوچەی ذی قرد دەلەوەڕان (کە کێوێکی ڕەشبوو لەدووری (٣٥کم) لەباکوری ڕۆژهەڵاتی شاری مەدینەوە بەلای ناوچەی غابەوە)، دواتر خزمەتکارێکی عەبدڕحمانی کوڕی عەوفم پێگەیشت] [پێموت: بێقەزابیت ئەوە چی بووە؟] وتی مێگەلە وشترەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەتاڵانبراوە. وتم: کێ بەتاڵانی بردوونی؟ وتی: تاقمێك لەهۆزی غەطفان و فوزارە)[٥٤٣] سەلەمەی پاڵەوانی ئەم داستانە دەفەرموێت: کاتێك ڕۆژمان کردەوە دەبینین عەبدڕەحمانی کوڕی عەیینەی کوڕی حوصینی فوزاری، داویەتی بەسەر ماڵاتی پێغەمبەری خوادا ﷺ (کە ژمارەیان

---

(٥٤١) أخرجه: احمد (١٦٥١٣) وقال محققه اسناده صحيح على شرطهما، والحميدي (٨٢٩)، ومسلم (١٨٠٧، ١٦٤١)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨١٥٧)، والنسائي (١٩/٧)، و ابوداود (٢٧٥٢، ٣٢٩٢) و الترمذي (١٦١٥).

(٥٤٢) أخرجه: احمد (١٦٤٥٩)) وقال محققه اسناده صحيح على شرطهما، ومسلم (١٨٠٧)، وابي داود (٢٧٥٢) وانظر: (صحيح ابي داود) (٢٣٩١).

(٥٤٣) اخرجه: البخاري (٤١٩٤)، ومسلم (١٨٠٦).

بیست وشتری مێینە بوو) هەموویانی داوەتە پێشخۆی و شوانەکەشی کوشتووە (کە: ذەڕی کوڕی ئەبو ذەڕی غفاری بوو) [ئەوە بوو بەپەلە و هەڵەداوان خۆیی و ئەوانی لەگەڵی دابوون لە ئەسپسوارەکان بە ڕاوەدونان مێگەلەکەیان لەشار دوورخستبووەوە.

لەئەو بارەیەوە ئیبنو هیشام ﵀ دەفەرموێت: ئەو ماڵاتە پیاوێکی هۆزی غفار شوانی دەکرد لەگەڵ هاوسەرەکەی، پیاوەکەیان کوشت (کە ذەڕی کوڕی ئەبو ذەڕ بوو) ژنەکەشیان برد لەگەڵ مێگەلەکە (کە ناوی لەیلا بوو)][(٥٤٤)]. سەلمە ﵁ دەفەرمویت: وتم ڕەباح وەرە سواری ئەم ئەسپەببەو بیگەیەنەوە دەستی طەلحەی کوری عوبەیدولا ﵁، وە بە پێغەمبەری خوا ﷺ ڕابگەیەنە کە موشریکەکان داویانە بەسەر مەڕوماڵاتەکەیدا. [پاشان خۆشم (بەشوێنیدا ڕۆیشتم)] [بۆ سەر تەپۆڵکەیەك سەرکەوتم] [هەتا گەیشتمە قەد پاڵی غابەئەوە] لە ناوچەی (ثنییە الوداع)، سەیرم کردن ئەوان مێگەلەکەیان ڕاوناوە و بە شپرزەیی داویانەتە پێشخۆیان تابۆی دەرچن، منیش سەر کەوتمە سەر کێوی (سەلع) و][(٥٤٥)] ڕوومکردە شاری مەدینە و سێ جار بەدەنگی بەرز هاوارمکرد: (یاصبحاه، یاصبحاه، یاصبحاه) (ئەمە بانگ کردنێك بوو بۆ هەر ڕووداوێك پێش بهاتایە لەئەو سەردەمەدا) (بەجۆرێك هەموو دانیشتوانی مەدینە گوێیان لێبوو ئەوەبوو ڕووەو لای من هاتن منیش بەگورجی شوێنیان کەوتم) (چونکە من پێشتر دەرچوو بووم بۆ ڕاوەشکار بە شمشێر و تیروکەوانەوە خۆم پڕچەککردبوو) (دەنگی هاوار و بانگەوازەکەم گەیشتبووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی مەدینەش هاوار و بانگی دەرچوونیان لێدابوو فەرموویان: قەوماوە، قەوماوە، سەرەنجام هەشت سوارچاك لەدەوری پێغەمبەری خوا ﷺ کۆبوونەوە کە ئەمانە بوو: میقدادی کوڕی ئەسوەدی کیندی، عوبادەی کوڕی بەشیری ئەنصاری، ئوسەیدی کوری ظوهەیر ئەنصاری، عوکاشەی کوڕی میحصەنی ئەسەدی، موحەڕیزی کوڕی نەضلەی ئەسەدی (کە بە ئەخرەم ناسرابوو)، وە ئەبو قوتادە حارثی کوڕی روبەعی، ئەبو عەیاش عوبەیدەی کوڕی زەید، کاتێك لە خزمەتیدا کۆبوونەوە سەعدی کوڕی زەیدی ئەنصاری ﵁ کردە ئەمیریان و پێیفەرموون: ((أُخْرُجْ فِي طَلَبِ

---

(٥٤٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٢٣٥)، و الطبري (التأريخ) (٢/٥٩٥). و ورد ذلك في رواية مسلم (١٦٤٧) (و أسرتْ امرأه من المسلمين).

(٥٤٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/١٧٦)، والطبراني (الكبير) (٦٢٧٨).

الْقَوْمِ، حَتَّى أَلْحَقَكَ فِي النَّاسِ)) واتە: ((بەگورجی برۆن بەشوێن ئەو چەتەو ڕێگرانەدا هەتا لەگەڵ خەڵکەکە پێتاندەگەین)).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: لەئەولاشەوە سەلەمە بەگورجی کەوتبووە دوایان (کە ژمارەیان چل کەس بوون) وەك شێر هەڵمەتی دەبرد هەتا گەیشت پێیان ئینجا کەوتە تیربارانکردنیان... کاتێك بە ئەسپەکانیانەوە بۆی دەگەڕانەوە بەپەلە ڕایدەکرد پاشان بەرەنگاریان دەبووە، ئەگەر دەرفەتیشی بۆ دەڕەخسا تیریان تێبگرێت دەکەوتە تیرهاویشتن[٥٤٦]، سەلەمە ﷺ خۆی لەئەوبارەوە دەفەرموێت: [ئەوەبوو لەبەر چاوم ونبوون هەتا گەیشتمەوە پێیان لەسەر ئاویك لایاندابوو ئاویان دەخواردەوە و هەڵیاندەگۆزی، من تیر هاوێژێکی لێهاتووبووم کەوتمە تیربارانکردنیان [وکوشتنی ئەسپەکانیان] لەئەوکاتەدا بە شیوازی هۆنراوە دەموت:

أَنَــــا ابْــــنُ الأَكْــــوَعِ وَالْيَــــوْمُ يَــــوْمُ الرُّضَّــــعْ

واتە: من کوڕی ئەکوەعم، ئەمڕۆ ڕۆژی لەناوچوونی ناکەس بەچە و ناپیاوانە، [ئەوە لەئەوکاتەدا بوو کە درەخت و دەوەن زۆر سەوز بووبوون] لە ناویاندا خۆم گەیاندە کەسێکیان [لەسەر وشترەکەی بوو تیرێکم تێگرت] ئەوەبوو بەر قاچی کەوت و خزی سەری تیرەکە لەشانی چەقی و پێموت: بگرە من نەوەی ئەکوەعم، ئەمڕۆ کە ڕۆژی ڕیسوابوونی سوك و چروکانە، سویند بەخوا بەئەو جۆرە تیرم تێگرتن و دەمپێکان بە بەردەوامی وبێوچان، هەر کاتێك ئەسپسوارەکانیان بۆم دەگەڕانەوە من دەرۆیشتمە ژێر درەختێکەوە بۆی دادەنیشتم وتیرم تێدەگرتن و دەمخستنە خوارەوە، هەتا گەیشتینە ناو تەنگە بەرانی شاخەکەوە بەناو هەڵات و دۆڵەکەدا ڕۆیشتن، چوونە شوێنێکی سەخت و تەنگەوە منیش سەرکەوتمە سەر بەرزایی شاخەکەوە بەردم بەسەریاندا گلۆردەکردە خوارەوە، بەئەو شێوەیە کۆڵمنەدا و بەردەوامبووم [ئەوە حاڵی من و ئەوانبوو].

بەردەوامبووم لەشوێنکەوتنیان و لە دوایان نەبوومەوە هەتا هەرچی خوا دروستی کرد بوو لە وشترەکانی ماڵاتی پێغەمبەری خوا ﷺ لێمدەسەندنەوە و دەمخستە دوای خۆمەوە و ڕزگارمدەکرد لەدەستیان و جێمدەهێشتن و دوای ئەوان دەکەوتم و

---

(٥٤٦) نفس المصدر

تیرم تێدەگرتن هەتا زیاتر لەسێ عەبای خەتخەت و ڕمیان کەوتە دەستم منیش دەمشاردنەوە و کۆمەڵە بەردێکم کەڵکە دەکرد لەسەری و هەرئاوا فرێم نەدەداو [لەسەر ڕێگاکە دامدەنا] بۆ ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی بیناسنەوە (هەتا گەرما تینی سەند ئینجا بۆ عویەینەی کوڕی حوصەینی کوڕی بەدری فوزاری هات بەهاواریانەوەو بۆ ئەوەی پشتیوانیانبکات، ئەوانیش لە قەدپاڵێکی تەنگە بەردابوون [دانیشتبوون بۆ ئەوەی نانی بەیانی بخۆن].

منیش سەرکەوتم بۆ قەدپاڵی شاخەکە و [چومە سەر لوتکەی شاخەکە دانیشتم] بەسەریاندا دەمڕوانی و ئەوان کەوتبوونە لای خوارەوە عویینە وتی: ئەوە کێیە؟ من دەیبینم؟ وتیان ئەوە دووچاری نارەحەتیەکی سەختی کردووین [وەڵاهی] لەتاریکی بەرەبەیانەوە هەتا ئێستا بە دوامانەوەیە لەکۆڵمان نابێتەوە و [تیرمان تێدەگرێت هەرچی بەردەستمان کەوتبوو لێیوەرگرتینەوەو لەدوای خۆی دایناوە بەجێیهێشتوە، عویینە وتی: ئەگەر ئەو دڵنیانەبووایە لەئەوەی کە پشتیوانی هەیە و بە دوایدا دێن دەستی لێهەڵدەگرتن، ئادەی با چوارکەستان بۆی هەستن و سەرکەونە سەر شاخەکە بۆی، [سەلەمە دەفەرموێت:] کاتێك گوێم لەدەنگیان بوو [ئەوەندە نزیك بووین دەمان توانی لەیەك تێبگەین] پیموتن: دەزانن کەمن کێم؟

وتیان نەخێر تۆ کێی؟ وتم: من سەلمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەعم، سوێند بەئەوەی ڕێزی لەمحمد ﷺ گرتووە بمەوێت بەهەرکەسێکتان بگەم ڕزگاری نابێت لەدەستم، وەهیچ کەسێکیش لەئێوە ناتوانێت دەستبگەیەنێتە من و لەبەینمببات، یەکێکیان وتی: من واگومان دەبەم ڕاست دەکات [سەلەمە بەمە ترساندنی] ئەوانیش گەڕانەوە بێئەوەی هیچ بکەن منیش شوێنی خۆم چۆڵنەکرد و نەڕۆیشتم هەتا (هەشت سوارچاك)م لە سوار چاکەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ بینی لەناو درەختەکانەوە دەهاتن، یەکەمین کەسیان ئەخرەمی ئەسەدی بوو، (کە ناوی موحەڕیزەی کوڕی نەضلەیە) بە دوای ئەودا [سوارچاکی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو قەتادەی کیندی ﷺ] موشریکەکان کەئەمیان بینی پشتیانهەڵکرد و کەوتنە ڕاکردن، [منیش لەشاخەکە هاتمە خوارەوە چاومکەوت بە] ئەخرەم، پێموت: ئەخرەم [ئێمە کەمین وریای خۆتبە]، دەورت نەگرن [لەسەر خۆبە] هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵانی پێماندەگەن. فەرمووی: ئەی سەلەمە ئەگەر تۆ باوەڕت بەخوا و ڕۆژی دوایی و هەیە دەزانی کە بەهەشت و

دۆزەخ ڕاستەقینەیە تۆ مەبە ڕێگر لەنیوان من و دەستخستنی شەهادەتدا.

سەلەمە ﷺ دەفەرموێت: ئینجا وازملێهێنا ئەوەبوو بەرەنگاری عەبدولڕەحمانی کوڕی عوینە بووە وە کەوتنە وەشاندنی شمشێر لەیەکتر ئەوە بوو ئەخرەم ئەسپەکەی عەبدولڕەحمانی سەر بڕی و ئەویش شمشێرێکی وەشاندە ئەخرەم وە شەهیدی کرد، وە سواری ئەسپەکەی بوو، ئەبو قوتادەی سوار چاکی پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتە سەری و [کەوتنە شمشێر وەشاندن لەیەکتر عەبدولڕەحمان ئەسپەکەی ئەبو قوتادەی پێکاو کوشتی ئەبو قەتادەش توانی شمشێرێکی پێدا بکێشێت و بیکوژێت پاشان سواری ئەسپەکەی بێت (کە ئەسپەکەی ئەخرەم بوو پێشتر) ئەوانی تریش بە هەڵەداوان ڕایانکرد [(ئەبو قەتادە) عەباکەی سەرشانی داناو پێیداپۆشی (واتە: لاشەی عبدولڕەحمانی پێداپۆشی)(٥٤٧).

سەلەمە ﷺ دەفەرموێت: سوێند بەئەوەی ڕێزی لەپێغەمبەری خوا ﷺ ناوە لەسەر پێیەکانی خۆم دەڕۆیشتم و شوێنیانکەوتم لەکاتێکدا هیچ کەس لەهاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ لە دوای خۆمەوە نەدەدی و تۆزو خۆڵیشیان دیار نەبوو، هەتا بەر لەخۆر ئاوابوون شۆڕبوونەوە بۆ ناو دۆڵێك کەئاوی تێدابوو پێیاندەوت (ذی قرد) زۆریان تینو بوو بۆ ئەوەی ئاوی لێبخۆنەوە، سەیری منیان دەکرد کەشوێنیان کەوتبووم منیش لای سەرەوەم لێگرتبوون و ڕێگەمنەدان یەك دڵۆپ ئاو بخۆنەوە [ئەوەبوو هەستان ئاوەکەیان بەجێهێشت خۆیان دووچاری ناڕەحەتی کرد لەقەد پاڵێکی سەختو دژواردا لەئەوێدا خۆر ئاوابوو] (منیش دوایان کەوتبووم گەیشتم بە کەسێکیان تیرێکم تێگرت) و لە ناوەڕاستی شانیم دا وەپێم وت: من نەوەی ئەکوەعم، ئەمرۆ ڕۆژی ڕسوابوونی سوك و ناکەس بەچانە وتی: دایکم ڕۆڵە ڕۆم بۆبکات ئەمە ئەکوەعەکەی بەرەبەیانە؟ وتم: بەڵێ ئەی دووژمنی نەفسی خۆت ئەکوەعەکەی بەرەبەیانە؟ (ئەو پیاوەش) (ئەو) کەسەبوو کە لەسەرەتای بەیانیدا تیرێکم تێگرتبوو پێکابووم ئێستا تیرێکی تریشم تێگرت و پێکام دوو تیری پێوە بوو لەئەوێشدا دوو ئەسپم پێبەجێهێشتن لەسەر قەد پاڵەکە. [پێغەمبەری خوا ﷺ بە پێنج سەد کەس لەموسوڵمانە کانەوە تەشریفی هێناو عەبدوڵڵای کوڕی ئوم مەکتومی بەسەر کاری مەدینە دانا.

(٥٤٧) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (١٤/٥٣٣)، واحمد (٤/٥٢)، وابن حبان (٧١٧٣) وقال محققه: اسناده حسن.

پێغەمبەری خوا ﷺ لەکاتی تێپەڕبوونی بەناوچەکەدا خەڵکەکەی بینی شڵەژابوون و دەیانفەرموو کە: ئەبو قەتادە کوژراوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لَيْسَ بِأَبِي قَتَادَةَ، وَلَكِنَّهُ قَتِيلُ أَبِي قَتَادَةَ، وَضَعَ عَلَيْهِ بُرْدَهُ، لِتَعْرِفُوا أَنَّهُ صَاحِبُهُ، خَلُّوا عَنْهُ وَعَنْ سَلْبِهِ)) ثُمَّ قَالَ: ((أَمْعِنُوا فِي أَثَرِ الْقَوْمِ))، فَأَمْعَنُوا وَاسْتَنْقَذُوا (بعض) اللِّقَاحِ)) واتە: ((ئەوە ئەبو قەتادە نییە، بەڵکو کوژراوی دەستی ئەبو قەتادەیە بەعەباکەی خۆی داپۆشیوە بۆئەوەی بزانن کە خۆی کوشتویەتی دەست لەکەلوپەلی سەربازیەکەی نەدەن ولێیگەڕێن)). پاشان فەرمووی: ((بەردەوام بن بابڕۆین بەشوێن پێیاندا تادەگەینەوە پێیان)) هاوەڵان بەردەوام بوون لەڕۆیشتن ئەوەبوو (هەندێك) لەماڵاتەکانیان ڕزگارکرد، لەدەستیان][٥٤٨].

سەلەمە ﷺ دەفەرموێت: [بە دوو ئەسپەکە]ی دەستم کەوتبوو پێش خۆمم دابوون و بەرەو خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ دەهاتم مامیشم عامر پێشم کەوتبوو [دوای ئەوەی کە شەو تاریك بوو] دوو قاپی پێبوو یەکێکیان تۆزێ شیری تێدابوو ئەوی تریشیان ئاوی تێدابوو هەندێکم لێخواردەوە ئەوەشی مایەوە دەستنوێژم پێشۆرد [نوێژم کرد] پاشان چومە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو تەشریفی هێنابووە سەر ئەو ئاوەی کە [موشریکەکانم] لێدوور خستبوونەوە و نەمهێشت دەمیانی لێتەڕکەن، کە پێیاندەوت (ذی قرد)، کاتێك گەیشتم پێی دەبینم ئەو وشترانەو هەموو ئەو شتانەی لەدەستی موشریکەکانم ڕزگارکرد بوو لەگەڵ هەموو ڕمەکان وە (هەموو) عەباکانیشیان پێیەو و دەستیان کەوتووە لەڕێگادا [پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتە دابەش کردنی بەسەر هاوەڵاندا بۆ هەر سەد کەسێکیان وشترێکی بۆ سەربڕین و دابەشکرا بەسەریاندا] وە لەئەولاوە بیلال ﷺ وشترێکی مێیەی سەر بڕی کە من لەدەستی چەتەو ڕێگرەکان ڕزگارم کردبوو ئەوە بوو کۆپاڵ و جەرگەکەی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ دەبرژاند عەرزمکرد وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەم بدە تا لەناو هاوەڵانت سەد کەس دەستنیشان بکەم و هەڵیانبژێرم، پاشان بیان بەم بۆ ئەوەی [لە کاتی عیشادا] بدەن بەسەر ئەو بێباوەڕانەداو هەموویان بکوژین و یەك کەسیان نەمێنێتەوە کە هەواڵی دوای خۆیان بباتەوە، فەرمووی: ((يَا سَلَمَةُ، أَتُرَاكَ كُنْتَ فَاعِلًا [ذَلِكَ]))؟ واتە:

---

(٥٤٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٥/٣)، والطبراني (الكبير) (٦٢٧٨)، والبيهقي (الدلائل) (١٩٠/٤). والعدد (خمسمائة) ورد عند احمد (١٦٥٣٩) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

((سەلەمە تۆ وادەزانی دەتوانی بەئەو کارە هەستی و ئەنجامیبدەی؟)) وتم: بەڵێ سوێند بەئەوەی کە ڕێزی لەتۆ ناوە بە پێغەمبەرایەتی [پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەندە پێکەنی هەتا لەبەر ڕوناکی ئاگرەکە خرێکانیم بینی] وتم: بەدایك وباوکەوە بە قوربانت بم [من ڕێگەمنەدا] ئەو بێباوەڕانە لەئاوەکە بخۆنەوە لەکاتێکدا زۆریان تینووبوو، با بۆ ساتێك بگەڕێمەوە سەریان؟ فەرمووی: (((يَا ابْنَ الأكْوَعِ ملَكْتَ فأسْجِحْ (أي: قدرتَ فاعفو) إِنَّهُمُ الآنَ بِغَطَفَانَ يُقْرَوْنَ (اي: يُضَافُونَ) [فِي قَوْمِهِم])) واتە: ((ئەی کوڕی ئەکوەع توانا دار بوویت بەسەریاندا بەڵام دەست هەڵگرە ئێستا ئەوان لەناو هۆزی غەطفان میوانداریان دەکرێت))[٥٤٩].

سەلەمە ﷺ دەفەرموێت: [کەسێك هات لەهۆزی غەطفان وتی: میوانی فلانەکەسی غەطفانی بووین، ئەویش چەندین حەیوانی بۆسەر برین کاتێك کەوڵیان کردن تەپوتۆزیان لەدوورەوە بە دیدەکرد، وتیان: موسوڵمانەکان هاتن، بەپەلە بۆی دەرچوون و ڕایانکرد کاتێك ڕۆژمان کردەوە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((خَيْرُ فُرْسَانِنَا الْيَوْمَ أَبُو قَتَادَةَ وَخَيْرُ رِجَالَنَا سَلِمَةُ)) واتە: ((ئەمڕۆ باشترین سوار چاکمان ئەبو قەتادەبوو وە باشترین پیادەشمان سەلەمە بوو)) پێغەمبەری خوا ﷺ دوو بەشی لەدەستکەوت پێدام بەشی ئەسپسوار و بەشی پیادەش هەردووکیانی بۆ کۆکردمەوە وپێیبەخشیم) [پێغەمبەری خوا ﷺ دواتر شەو و ڕۆژێك لەسەر ئاوی (ذی قرد) مایەوە.

[موسا کوڕی طەلحەی کوڕی عوبەیدوڵا ﷺ دەفەرموێت: طەلحە ﷺ لەئەو ڕۆژەدا چەندین وشتری سەربڕی.... (واتە: لەغەزای (ذی قرد)دا) خواردن و خواردنەوەی بۆ هاوەڵان ئامادەدەکرد و دەرخواردی دەدان پێغەمبەری خودا ﷺ لەبەر ئەم هەڵوێستە پڕ لەجوامێریەی پێیفەرموو: ((يَا طَلْحَةُ الْفَيَّاضُ)) واتە: ((ئەی طەلحەی زۆر بەخشندە و سەخاوەت)) هەر لەبەرئەوە ناونرا بە طەلحەی فیّاض][٥٥٠].

---

(٥٤٩) أخرجه: احمد (١٤٨/٤)، والبخاري (٤١٩٤).

(٥٥٠) أخرجه: الحاكم (٣٧٤/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والحديث من اوله الى هنا من رواية: مسلم (١٨٠٦، ١٨٧٢، ١٦٤١)، واحمد (١٦٥٣٩)، و (١٦٤٩٥)، وبعضه عند البخاري (٤١٩٤)، وابي داود (٢٣٩١)، (٣٢٩٢)، والترمذي (١٦١٥)، و الطبراني (الكبير) (٦٢٧٨)، وابن حبان (٧١٧٣)، و البيهقي (الدلائل) (١٩٠/٤) واللفظ لمسلم والزيادة لاحمد والبخاري وابن حبان والطبراني وابن هشام (السيرة) (٢٣٥/٣).

سەلەمە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ منی لە دوای خۆیەوە سوارکرد [لەسەر وشترەکەی] لە کاتی گەڕانەوەماندا بەرەو مەدینە [کاتێك نێوانی ئێمە و شاری مەدینە نزیك بووەوە وە لەسەرەتای دەروازەی شارەکەدا بووین، لەناو خەڵکەکەدا پیاوێکی ئەنصاری هەبوو کەس لە پێشبڕکێدا پێشی نەدەکەوت [پاڵەوانی ئەو مەیدانەبوو] ئەوەبوو کەوتە هاوارو بانگکردن و [دەیفەرموو]: ئایا هیچ کەس هەیە پێشبرکێ بکات، ئایا کەسێك هەیە پێشبڕکێ بکات بەرەو مەدینە ئەوەی چەندین جار [دووپات کردەوە منیش لەپشتەوەی پێغەمبەری خواوە ﷺ سواری وشتر ببووم] کاتێك گوێم لەقسەکانی بوو وتم: ئایا ڕێز لەڕێزدار ناگریت وەلە خاوەن پایەش سڵناکەیتەوە؟ وتی: نەخێر، مەگەر ئەو کەسە پێغەمبەری خودا ﷺ بێت. وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بەدایك وباوکەوە فیداتبم [ڕێگەم بدە] با پێشبرکێ لەگەڵ ئەو پیاوەدا بکەم. فەرمووی: (ئەگەر خۆت حەز دەکەیت بڕۆ)) [منیش بە پیاوەکەم] وت: دێم بۆلات [ئامادەم بۆ پێشبڕکێکە] [ئەوەبوو خۆی بازیدا لەسەر وشترەکەیەوە] منیش قاچەکانم چەماندەوە و خۆم گورج کرد و دوای ئەوە [لەوشترەکە] دابەزیم ئینجا دەستمان کرد بەڕاکردن من لەیەك دوو قوناغ دواکەوتم (خۆمم لەڕاکردنی توند دەپاراست لەیەك دوو شوێندا] پاشان کەوتمەوە ڕاکردن بەشوێنیدا [هەتاکو پێیگەیشتمەوە] و بەدەستەکانم نێوان شانەکانیم گرت لە دواوە و پێم وت: وەڵاهی پێشت کەوتموە، ئەو پێکەنی وتی: منیش وای بۆ دەچم (تۆ بردوتەتەوە لێم) ئیتر پێشی کەوتمەوە هەتا دەروازەی شاری مەدینە [ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ لەدوای خۆیەوە سواری کردم... هەتاکو چووینەوە شاری مەدینە] (ئەم غەزایە پێنج ڕۆژی خایاند لە دەرچوونیانەوە لەمەدینە هەتا گەڕانەوەمیان).

عیمرانی کوڕی حوصەین ﷺ دەفەرموێت: (موشریکەکان وشترە ناسراوەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ یانبرد کە ناوی (عضباء) وە ژنی شوانەکە و ماڵاتەکەیان دەستگیرکرد بردیان لەگەڵ خۆیان. (دەفەرموێت: (ئافرەتەکەیان بەستبوووەوە دەستەکانیان شەکەت کردبوو خۆشیان سەرقاڵی لەوەڕاندنی ماڵاتەکانیان بوون لەبەردەم ماڵەکانیاندا، شەوێکیان (ژنەکە) خۆی کردەوە لەکاتێکدا ئەوان نووستبوون و خۆی گەیاندە لای وشترەکان کاتێك نزیك دەبووەوە [لەهەر کامێکیان بۆ ئەوەی سواری بێت] چۆکی دانەدەدا سەرکەشی دەکرد ودەیکردە گرمەگرم، ئەویش دەستی

لێهەڵدەگرت هەتاکو (گەیشتە) لای (وشترەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ کە بە (عضباء) ناسرابوو وشترێکی ڕامکراو ملکەچبوو هیچ سەرکەشی و لاملی نیشاننەدا و دەنگی لێوە نەهات هەتاکو سەرکەوتە سەرپشتی] ئینجا تێیخوڕی و بۆی دەرچوو وە بەڕاکردن بەر لەئەوەی بگاتەوە مەدینە (پێیانزانی) و کەوتنە دوای بەڵام دەستەوەستان بوون و نەیانتوانی دەستگیری بکەنەوە، ئافرەتەکەش نەزریکرد ئەگەر خودا ڕزگاری بکات بەهۆی ئەو وشترەوە ئەوە بیکاتە قوربانی و سەری ببڕێت [ئەوە بوو] کاتێك گەیشتەوە شاری مەدینە و خەڵکی بینیان وتیان: ئەوە عضباء وشترەکەی پێغەمبەری خودایە ﷺ ئافرەتەکەش وتی: من نەزرم کردووە لەسەر خۆم ئەگەر خودا ڕزگارم بکات لەسەری بیکەمە قوربانی و سەری ببڕم [ئافرەتەکە بردی بۆ سەربڕین، خەڵکەکەش نەیان هێشت و ڕێگریان لێکرد] وچوونە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و دەنگ وباسەکەیان بۆ باسکرد [زەردە خەنەیەکی کرد و فەرمووی]: ((سُبْحَانَ اللَّهِ بِئْسَمَا جَزَتْهَا نَذَرَتْ إِنْ نَجَّاهَا اللَّهُ عَلَيْهَا لَتَنْحَرَنَّهَا، لَا وَفَاءَ لِنَذْرٍ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَلَا [وَفَاءَ لِنَذْرٍ] فِيمَا لَا يَمْلِكُ الْعَبْدُ)) واتە: ((پاك و بێگەردی بۆ خوا خراپترین پاداشتی دەداتەوە نەزری کردووە ئەگەر خودا ڕزگاری کرد بەهۆیەوە بیکاتە قوربانی نەزرێك بەجێناهێنرێت سەرپێچی خودای تێدا بێت [وە ئەو نەزرەش بەجێناهێنرێت لەشتێکدا کەموڵکی خۆی نەبێت)) [(ئافرەتەکە) هاتە خزمەتی و ئەومیان پێراگەیاند. پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((إِنَّمَا هِيَ نَاقَةٌ مِنْ إِبِلِي فَارْجِعِي إِلَى أَهْلِكِ عَلَى بَرَكَةِ اللهِ)). واتە: ((ئەو وشترە لەوشترەکانی منە و تۆش لە ژێر فەڕو بەرکەتی خودا بگەڕێوە بۆ ناو کەسوکارت]))[٥٥١].

---

(٥٥١) أخرجه: احمد (٣/٤٣٠)، ومسلم (١٦٤١)، وابي داود (٣٢٩٢، ٣٣١٦)، والترمذي (١٥٦٢)، وابن ماجة (٢١٢٤)، والنسائي (٧/١٩)، وابن حبان (٤٣٩٢) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن هشام (٣/٢٤٠)، واللفظ لمسلم والزيادات لاحمد وابن حبان وابن هشام.

غەزای خەیبەر

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك گەڕایەوە لەحودەیبیە مانگی (ذی الحجة) و هەندێکیش لە (موحەڕەم) لەمەدینە مایەوە، دواتر هەر لە مانگی (موحەڕەم)دا بڕیاری دەرچوونیدا بۆ خەیبەر لەساڵی حەوتەمی کۆچی، خۆئامادەکردن و ڕۆیشتنیان دوای گەڕانەوەیان بوو لەغەزای غابە)(٥٥٢). سەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﵁ دەڵێت: (وەڵاهی سێ ڕۆژ لەمەدینە ماینەوە لەدوای گەڕانەوەمان لە غەزای (غابە) ئینجا ڕۆیشتین بۆ (خەیبەر) لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ)(٥٥٣). لەگێڕانەوەیەکی تردا موسا کوڕی عوقبە دەڵێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ هاتەوە بۆ مەدینە لەدوای ئاشتەوایی (حودەیبیە) (٢٠) ڕۆژ یان کەمتر لە (٢٠) ڕۆژ لەمەدینە مایەوە دوای ئەوە ڕۆیشت بۆ غەزای خەیبەر خوای گەورە هەر لەحودەیبیە بەڵێنی فەتحکردنی پێدابوو وەك دەفەرموێت: ﴿ وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِۦ وَكَفَّ أَيْدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ ءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ ﴾ (الفتح))(٥٥٤). واتە: [خوا بەڵێنی بەچەند دەستکەوتێکی زۆر دانێ جگە لەخەیبەر، جا بەزوویی ئەمەیانی دەستخستن، واتە: غەنیمەتەکەی خەیبەر. ڕێی لەخەڵکی دەستدرێژکەریش گرت، نەیهێشت جوولەکەو هاوپەیمانەکانیان لە بەنی ئەسەدو غەطەفان زاڵ ببن بەسەرتاندا وەبۆ ئەوەی دەستکەوتەکە ببێ بەنیشانەیەك لەڕاستی بەدیهێنانی بەڵێنی خوا بۆ بڕوادارەکان هەروەها ڕێنمایشتان بکات بۆ ڕێگەیەکی ڕاستو بتانگەیەنێتە بەهەشت].

لەئەوکاتەدا پێغەمبەری خودا ﷺ بەنیازی دەرچوون بوو بەرەو خەیبەر ئەو خێڵەکییانە هاتنە خزمەتی کە لە(حودەیبیە) دواکەوتبوون تاڵەگەڵیدا بڕۆن بەمەبەستی دەسخستنی دەستکەوت و تاڵانی جەنگ خوای پەروەردگار فەرمانی بەپێغەمبەرەکەی ﷺ کرد کە ڕێگەیان پێنەدات و بیان گێڕێتەوە هەروەك دەفەرموێت: ﴿ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ

(٥٥٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢١١/٣)، وابن عبد البر (الدرر) (ص: ٢٢٨)، وابن كثير (البداية) (٢٠٦/٤)، والصالحي (سبل الهدى) (١١٥/٥).

(٥٥٣) أخرجه: مسلم (١٨٠٧)، وابوداود (٢٧٥٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٨٢/٤).

(٥٥٤) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (١٩٤/٤)، وانظر: (زاد المعاد) لابن القيم (١٤٧/٢).

اللَّهِ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ اللَّهُ مِن قَبْلُ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا بَلْ كَانُوا لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ (الفتح).

واتە: [ئەوانەی کە لەپێغەمبەر ﷺ دواکەوتن ودەرنەچوون لەگەڵی بۆ حودەیبیە، کاتێ ئێوە بەرێککەوتن بۆ دەستکەوتەکان لە خەیبەر دەڵێن: وازمان لێبێنن، ئێمەیش لەگەڵتان بێین بۆ خەیبەر دەیانەوێت کە فەرمایشتی خوا بگۆڕن، واتە: بەبەژدار بوونیان لە غەنیمەت ودەستکەوتەکانی خەیبەر، چونکە خوا (جل جلاله) بەڵێنی دابوو بە ئەهلی حودەیبیە کەدەستکەوتەکانی خەیبەر هەر بۆ ئەهلی حودەیبیە دەبێت نەك کەسانیتر. ئەی پێغەمبەر پێیانبڵێ: نابێت هەرگیز لەشوێنمان بێن، خوا پێش گەڕانەوە لەحودەیبیە وایفەرمووە کەنابێت هیچ کەستان بەژداربێت لەئەو دەستکەوتانەی حودەیبیەدا، کەچی ئەوانە دەڵێن: ئەمە بەڵێنی خودا نییە، بەڵکو ئێوە هەر بەخیلیی و حەسوودیمان پێدەبەن، نەخێر، وانییە، بەڵکو ئەوانە کەم تێدەگەن]. هەر لەبەر ئەوەش بوو پێغەمبەری خودا ﷺ هەرکاتێك بەنیازی دەرچوون بوایە بۆ غەزا ڕایدەگەیاند و دەیفەرموو: (ئەو کەسەی مەبەستی جیهادکردن نییە لە پێناوی خوادا با لەگەڵماندا نەیەت)[٥٥٥].

پێغەمبەری خودا ﷺ وەك کاری هەمیشەیی خۆی ویستی پلانێکی ورد دابڕێژێت سەرەتا هەوڵیدا عەرەبە خێڵەکیەکانی (نجد وغەطاف) سەرقاڵ بکات تاکو هاوکاری و پشتگیری جولەکەکانی خەیبەر نەکەن ئەوە لەلایەکەوە لەلایەکی ترەوە بۆ ئەوەی تێڕوانینی خەڵکی لەمەبەستی سەرەکی خۆیان بگۆڕن کە بەجەنگ هاتنە لەگەڵ جولەکەکانی خەیبەر، لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ سریەیەکی دە(١٠) کەسی بەسەرکردایەتی (ئیبانی کوڕی سەعدی کوڕی عاص ﷺ)ی نارد لەمەدینەوە ڕووە و ناوچەی (نەجد) ئەوە بوو ئیبان و هاوەڵەکانی گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەخەیبەر دوای ئازادکردنی)[٥٥٦].

پێغەمبەری خودا ﷺ دەرچوو بۆ خەیبەر هەروەك ئیبنو قەیم ﷺ دەڵێت: (بە هەزارو چوارسەد کەس لەهاوەڵانی دوو سەد یان ئەسپ سواربوون هەندێك لە

---

(٥٥٥) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (١٠٦/٢)، وابن كثير (السيرة) (٣٤٤/٣)، لابن حجر (فتح الباري) (٤٦٥/٧).

(٥٥٦) أخرجه: البخاري (٤٢٣٨) تعليقاً، أبوداود (٢٧٢٣)، وإبن حبان (٤٨١٤) وقال محققه إسناده صحيح على شرط مسلم، البيهقي (السنن الكبرى) (٣٣٤/٦) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح سنن أبي داود)(٢٣٦٤).

ئافرەتانی بەنی غیفاریان لەگەڵدا ڕۆیشت. لەئافرەتێکی بەنی غیفارەوە دەگێڕنەوە کەناوی ئومیمەی کچی قەیس ﵂ بوو دەڵێت: چوومە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ ئافرەتانی بەنی غیفار وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەمانەوێت لەخزمەتتدا بەژداری بکەین بەرەو ئەو جێگایەی بۆی دەچیت کەبەرەو خەیبەر دەڕۆیشت لەئەوێدا بریندارەکانی موسوڵمانەکان تیمار دەکەین و هاوکاریان دەکەین بەپێی توانامان پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: لەسەر بەرەکەتی خودا بەژدارییبکەن)[٥٥٧].

لە فەرمودەیەکی لاوازدا ژمارەیان هاتووە کە لە دایکی زیادەوە دەگێڕنەوە فەرموویەتی: (کەلە غەزای خەیبەردا شازدە (١٦) ئافرەت بەنیازی بەژداری کردن بوون لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو هەواڵەش گەیشتەوە پێغەمبەری خودا ﷺ و بەدوایدا ناردن، فەرمووی: ((بإذن مَن خَرَجْتَّ ومع مَن خرجتَ)) ورأينَ فيهِ الغَضَب، فقلن يَا رَسُولَ اللَّهِ ، خَرَجْنَا وَمَعَنَا دَوَاءٌ نُدَاوِي بِهِ الْجَرْحَى وَنُنَاوِلُ السِّهَامَ وَنَسْقِي السَّوِيقَ وَنَغْزِلُ الشَّعَرَ وَنُعِينُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ. فقال لَهنَّ ((أَقِمْنَ))[٥٥٨]. واتە: (کێ ڕێگەی پێداون دەربچن لەگەڵماندا؟ وە لەگەڵ کێدا هاتوون؟ ئەوان تووڕەییەکیان لەپێغەمبەری خودا ﷺ بەدیکرد وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمە دەرچووین چارەسەرو دەرمانمان پێیە بۆ تیمارکردنی برینداران و تیرکۆدەکەینەوەو خواردنی قاوەتی دەگێڕین و موو و پەتیش دەڕێسین و هاوکاری دەکەین لە پێناوی خوادا. پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: بەژداری مەکەن و بمێننەوە).

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە کە ژمارەیەك لەجولەکەکان بەژدارییان کردووە لەڕیزی موسوڵماناندا لەغەزای خەیبەردا، ئەوەش گێڕانەوەیەکی لاوازە لەئیبنو عباسەوە ﵁ دەڵێت: (کە پێغەمبەری خودا ﷺ داوای بەژداری کردنی کردووە لە

(٥٥٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٢١/٣) رقم (٨٦٧) وقال محققه: اسناده حسن، عن ابن اسحاق، وأبوداود (٣١٣)، البيهقي (الكبرى) (٤٠٧/٢) وقد أورد قطعة منها. الترمذي (١٦١٥) وقال الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (١٦٢٠) صحيح الأسناد مقطوع، وذكره ابن سعد (الطبقات)(٢١٤/٨)، ابن كثير (السيرة) (٣٨٧/٢)، وابن القيم (زاد المعاد) (١٥٣/٢).

(٥٥٨) أخرجه: أحمد (٢٧١/٥)، رقم (٢٢٣٣٢) وقال محققه اسناده ضعيف، وابن أبي شيبة (٥٢٥/١٢)، وابوداود (٢٧٢٩)، والنسائي (الكبرى) (٨٨٧٩)، الطبراني (الكبير)(١١٠/٢٥)، أبوداود (٢٧١٢)، البيهقي (الكبرى) (٣٣٣/٦) وقال: منقطع لاتقوم به حجة، والخطابي (معالم السنن) (٤٩/٤) وقال محققه: إسناده ضعيف، وقال الشيخ الألباني (فقه السيرة) (ص: ٣٧٦)، وفي (الارواء) (١٢٣٣٨) حديث ضعيف، وأوردة صديق حسن خان في (الروضة) (٧٤١/٢) وقال محققه (صبحي حلاق)حديث ضعيف.

خەڵکێکی جولەکە (ژمارەیان (١٠) کەس بوو لە جولەکەکانی مەدینە) لەڕۆژی خەیبەردا)[٥٥٩].

پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لە ئەبو طەلحەی ئەنصاری کرد کە مێرد منداڵێکی بۆ دەستە بەربکات تا خزمەتیبکات لەئەو سەفەرەیدا کە بۆ خەیبەر دەچێت هەتاکو دەگەڕێتەوە. لە ئەنەسەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بە ئەبو طەلحەی ئەنصاری (مێرد منداڵێکمان بۆ دەستەبەر بکە لەمنداڵەکانی خۆت بۆ ئەوەی خزمەتمان کات هەتا لەخەیبەر دەگەڕێینەوە پاشان ئەبو طەلحەی منی لەدوای خۆیەوە سوارکرد و ڕۆیشتین منیش خزمەتی پێغەمبەری خودام دەکرد لەهەر شوێن و جێگایەك دابەزیبایە....)[٥٦٠].

پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هاوەڵەکانی دەرچوون بەرە و خەیبەر (حوسەیلی کوڕی خارجەی ئەشجەعی ڕێبەریدەکرد وەك چاو ساغی ڕێگا)[٥٦١]. خەیبەر شارێکی خاوەن کشتوکاڵ و کێڵگەی پڕاوپڕ لەسەوزایی و دارخورما بوو لە دوری (٧٠) میل کەدەکاتە (١٧٧)کم)[٥٦٢] لەمەدینەوە دووربوو پێغەمبەری خودا ﷺ (سیباعی کوڕی عورفطەی غیفاری) لەجێگای خۆی کردە سەرکاری مەدینە، لەئەو کاتەدا ئەبو هورەیرە ﷺ موسوڵمانبوو کۆچیکرد بۆ مەدینە. لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (من هاتم بۆ مەدینە لەگەڵ کۆمەڵێك لەخزمەکانم و پیاوانی هۆزەکەم پێغەمبەری خوا ﷺ لەخەیبەر بوو سیباعی کوڕی عورفطەی لەجێگای خۆی بەجێهێشت بوو بەسەرکاری مەدینە دوایی چووین بۆ لای ئەو لەنوێژی بەیانیدابوو لەڕکاتی یەکەم (سورەتی مەریەم)ی دەخوێند لە ڕکاتی دووەم (ویل للمطففین) من لەدڵی خۆمدا وتم: هاوار بۆ فلان کەس ئەگەر شتی بکڕیایە بۆ خۆی بەتەواوی دەیکێشێت و وەریدەگرت و ئەگەر بەخەڵکی بفرۆشتایە بەکەمی و سوکی دەیکێشێت و دەیدانێ، دەڵێت:

---

(٥٥٩) أخرجه: سعيد بن المنصور (٢٨٤/٢) (١٢٧٩٠)، وعبدالرزاق (٩٣٢٩)، وابن أبي شيبة (١٥٠١٢)، والترمذي (١٢٨/٤) مرسلاً، ابوداود (المراسيل) (٢٨١)، البيهقي (الكبرى) (٥٣/٩) وقال: منقطع واسناده ضعيف فيه الواقدى ولم يُبلغنا في هذا حديثٌ صحيح، وقال محقق (الروضة الندية) (٧٢١/٢): رجاله ثقات.

(٥٦٠) أخرجه: أحمد (١٥٩/٣)، والبخاري (٦٣٦٣)، ومسلم (١٣٩٥)، والنسائي (٢٧٤/٨).

(٥٦١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٣٥٦٨)، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٤٨/٦) فيه ضعيف.

(٥٦٢) انظر: (السيرة) لابي الحسن الندوى (ص: ٣١٢).

کاتێك لە نوێژبووەوە تەشتێکی لەخواردن داینێ هەتا پێیگەیشتینە خەیبەر)(٥٦٣). پێغەمبەری خوا ﷺ نوێژی سوننەتی دەکرد و لەسەرپشتی گوێدرێژەکەیەوە کە سواری ببوو ڕووبەڕووی خەیبەر لەئیبنو عمرەوە ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خودام ﷺ بینی نوێژی دەکرد لەسەرپشتی گوێدرێژەکەی سواربووبوو بەرەو خەیبەر دەڕۆیشت (ڕووگەش کەوتبووە پشتەوە)(٥٦٤). پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر پەنای دەگرت بەخوا لەخەموخەفەتباری و لە کاتی نزاو پاڕانەوەکانیدا کەلە ڕێگابەرەو خەیبەر دەڕۆیشتن لەئەنەسەوە ﷺ سەبارەت بە خزمەتکردنی بۆ پێغەمبەر ﷺ و ڕۆیشتنیان بەرەو خەیبەر دەفەرموێت: [من خزمەتی پێغەمبەری خوام ﷺ دەکرد هەر کاتێك دابەزیایە لە شوێنێك خۆم گوێم لێبوو زۆر دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْهَمِّ وَالْحَزَنِ، وَالْعَجْزِ وَالْكَسَلِ، وَالْبُخْلِ وَالْجُبْنِ، وَضَلَعِ الدَّيْنِ وَغَلَبَةِ الرِّجَالِ))](٥٦٥). واتە: (خوایە پەنات پێدەگرم لەدڵ تەنگی و خەفەت وەلەبێدەسەڵاتی و دەستەوسانی وە لەتەمەڵی وەلە چروکی وترسنۆکی و لەپشت چەمانەوە بەهۆی قەرزداری و لەزاڵبوونی ناپیاو بەسەرماندا).

هەندێك لە هاوەڵانی بەسەر بەرزاییەکدا سەرکەوتن (اللَّهُ أَكْبَر) یان دەوت بەدەنگی بەرز پێغەمبەری خوا ﷺ ڕێگەینەدان بەئەو شێوەیە یادو نزای خوا بکەن لە ئەبو موسای ئەشعەرییەوە ﷺ دەڵێت: لەئەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ غەزای خەیبەری دەکرد خەڵکەکە بەرەو دۆڵێك شۆڕدەبوونەوە. لە گێڕانەوەیەکی تردا [خەڵکەکە هەر نشێو و دۆڵێکیان دەگرتە بەر پاشان سەردەکەوتن پیاوێکیان سەردەکەوت](٥٦٦) و بەدەنگی بەرز هەموو هاواریاندەکردو دەیان وت: (اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)

---

(٥٦٣) أخرجه: أحمد (المسند) (٣٤٥/٢) وقال الارناؤوط في تحقيقه لـ(صحيح ابن حبان) (٤٢٥/٥): اسناده صحيح وصححه ابن خزيمة، والحاكم (٣٦/٣) صححه ووافقه الذهبي، وابن حبان (٧١٥٦) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، والبيهقي (الدلائل) (١٩٨/٤)، والبزار(٢٢٨١)، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد) (١٣٥/٧): رواه البزار ورجاله رجال الصحيح الا شيخ البزار وهوثقة، وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٩٦٥).

(٥٦٤) أخرجه: عبد الرزاق (٤٥١٩)، وأحمد (٥٥٥٧)، ومسلم (٧٠٠)، ومالك (٢٥٧/١، ١٦٥)، وأبي داود (١٢٢٦)، والنسائي (٦٠/٢)، وابن حبان (٢٥١٥) وقال محققه اسناده صحيح على شرطهما، والحاكم (٤٦٦/٢) صححه ووافقه الذهبي، وقال الحافظ (فتح الباري) (٥٧٦/٢) رواه السراج واسناده حسن، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (١٠٨٥)، و(صحيح النسائي) (٧١٥).

(٥٦٥) أخرجه: أحمد (١٥٩/٣)، والبخاري (٦٣٦٣)، ومسلم (١٣٦٥)، والنسائي (٢٧٤/٨).

(٥٦٦) في رواية ابن حبان (٨٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((أَيُّهَا النَّاسُ، ارْبَعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا، وَهُوَ مَعَكُمْ)) وفي رواية [وَالَّذِي تَدْعُونَهُ أَقْرَبُ إِلَى أَحَدِكُمْ مِنْ عُنُقِ رَاحِلَةِ أَحَدِكُمْ] (٥٦٧) [قال أبو موسى]وَأَنَا خَلْفَ دَابَّةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَسَمِعَنِي وَأَنَا أَقُولُ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ، فقال لِي: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ قُلْتُ: لَبَّيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ، قال: ((أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟ قُلْتُ:بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ، فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي قال: ((لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ))(٥٦٨). واتە: (ئەی خەڵکینە خۆتان هێورو ئاسوودە بکەن ئێوە بانگی یەکێك ناکەن نەبیستێت یاخود لاتان نەبێت بەڵکو بانگوهاوار لەیەکێك دەکەن بیسەرو نزیکە لێتان ئەو لەگەڵتانە لە هەر شوێنێبن.

لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەوەی ئێوە بانگیلێدەکەن نزیکترە لەهەریەکێکتان لەگەردنی وشترەکانتان). ئەبو موسا ﷺ دەڵێت: من لەپشتی وڵاخەکەی پێغەمبەرەوە بووم ﷺ کەسواری پشتیبوو گوێیلێبوو من ئەم زیکرەم دەخوێند (لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ) پێیفەرمووم: ئەی عەبدوڵڵای کوڕی قەیس وتم بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ. فەرمووی: هەواڵت بدەمێ دەربارەی گەنجینەیەك لەگەنجینەکانی بەهەشت؟ وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بەدایك و باوکەوە بەقوربانت بم فەرمووی: (لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ).

لەکاتی ڕێڕۆیشتنی سوپاکە بەرەو خەیبەر لەئەوکاتەدا پیاوێك لەموسوڵمانەکان لەڕێگەدا چووە ناو کەلاوەیەك بەمەبەستی دەست بەئاو گەیاندن کەرتە خشتێکی بەردەست کەوتبوو خۆی پێپاك بکاتەوە هەر کە خشتەکەی دەرهێنابوو زێڕدەرکەوت و هەڵیگرت لەگەڵ خۆی و هێنایە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و هەواڵەکەی بۆ گێڕایەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: بیکێشە کێشای بای دووسەد درهەم بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((هَذَا رِكَازٌ، وَفِيهِ الْخُمْسُ))(٥٦٩). واتە: (ئەوە لەئەوکانزا شاراوانەی زەوییە بەدەرکەوتووە وەیەك لەسەر پێنجی ببەخشە و ئەوەشی مایەوە

(٥٦٧) أخرجه: مسلم (٢٧٠٩).

(٥٦٨) أخرجه: أحمد (٤٣/٤)، والبخاري (٤٢٠٢، ٧٣٨٦)، مسلم (٢٧٠٤)، والترمذي (٣٣٧٤)، وابي داود (١٥٢٨) وابن ماجة (٣٨٢٤)، وابن حبان (٨٠٤)، وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (٣٠٨٢).

(٥٦٩) أخرجه: أحمد (١٢٨/٣) رقم (١٢٢٩٨) وقال محققه الارناؤوط اسناده ضعيف، والبيهقي (١٥٥/٤) وقال فيه عبدالرحمن بن يزيد ضعيف.

هی خۆته)، ئەمە فەرمودەیەکی لاوازە تەنها بۆ مەبەستی شارەزابوون هێناومانە.

کاتێك لەڕێگادا سوپاکە بەشەو دەڕۆیشت یەکێك لەهاوەڵان داوای لە عامری کوڕی ئەکوەع کرد کە شاعیرێکی ناسراوبوو تا خەڵکەکە گەرم و گوڕبکات وشترەکانیان چالاکتربکات بە هۆرە و ئاوازی لەئەو شەوڕەوییەدا. ئەویش هەندێك لەهۆرەو شیعرەکانی بۆ وتن بەئەو ئاوازەی کە وشترسوارەکان دەیانوت بۆ ئەوەی وشترەکانیان گورج تر بڕۆن. لەسەلەمەی کوڕی ئەکوەع ﷺ دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ دەڕۆیشتین بۆ خەیبەر بەشەو دەڕۆیشتین پیاوێك لەخەڵکەکە وتی: ئەی عامر ئادەی با گوێبیستی هۆنراوەکانت بین؟ عامر کەڵە شاعیربوو بەدەنگ و ئاوازەکەیەوە کەوتە شیعر خوێندنەوە دەیوت:

اللهُمّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَـدّقْنَـا وَلَا صَـلّـيْـنَـا
فَـاغْفِرْ فِـدَاءً لَكَ مَا اتّقَيْنَا وَثَـبّـتِ الْأَقْـدَامَ إِنْ لَاقَيْـنَا
وَأَلْـقِيَنْ سَكِينَـةً عَـلَيْنَـا إِنّـا إِذَا صِيحَ بِنَـا أَبَـيْنَـا
وَبِالصّيَاحِ عَوّلُوا عَلَيْنَا

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ هَذَا السَّائِقُ)؟)) ئەوە کێبوو وشترەکانی لێدەخوڕی؟ وتیان: ئەوە عامری کوڕی ئەکوەع بوو فەرمووی: ((يَرْحَمُهُ اللَّهُ)) خودا ڕەحمی پێبکات پیاوێك لەناو خەڵکەکەدا وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ نزاکەت بۆی گیرادەبێت و شەهید دەبێت خۆزگە زیاتر لەناوماندا دەبوو)[٥٧٠]. لەگێڕانەوەیەکی تردا سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ دەڵێت: (چونکە عامر مامی سەعد بوو) پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: (پەروەردگارت لێت خۆش بێت) دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ بەتایبەتی داوای لێخۆشبوونی بۆ هەرکەسێك بکردایە ئەو کەسە شەهید دەبوو دەڵێت: عومەری کوڕی خەطاب لەسەر پشتی وشترەکەیەوە بەدەنگی بەرز وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خۆزگە زیاتر هاوەڵایەتیمان لەگەڵ عامر بکردایە....)[٥٧١]. لەگێڕانەوەیەکی تردا لە سەلەمەوە ﷺ دەڵێت: (ئەوە بوو عامر لە غەزای خەیبەر شەهیدکرا)[٥٧٢].

(٥٧٠) أخرجه: أحمد (٤٧/٤)، والبخاري (٤١٩٦)، ومسلم (١٨٠٢).

(٥٧١) أخرجه: أحمد (٥٢/٤)، ومسلم (١٨٠٧)، ابوداود (٢٧٥٢)، والبيهقي (الدلائل) (١٨٢/٤).

(٥٧٢) أخرجه: احمد (٤٣١/٣)، وابن هشام (٤٥٥/٣) (٨٤١) وقال محققاه: اسناده ضعيف، وقال الهيثمي في (المجمع) (١٤٨/٦) رواه احمد والطبراني ورجالهما ثقات.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (کە پێغەمبەری خودا ﷺ لەمەدینەوە دەرچوو بەرەو خەیبەر ڕێگەی شاخی (عصر)ی گرتەبەر پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ بەسوپاکەیەوە ڕۆیشت هەتاکو گەیشتە دۆڵێك بەناوی (ڕەجیج) لەئەوێدا لایاندا کە دەکەوێتە نێوان خەیبەرو غەطەفان لەئەو نێوەدا مابوونەوە تاکو غەطەفان. لەجێگای خۆیان بمێننەوە نەچن هاوکاری جولەکەکانی خەیبەر بکەن چونکە لەئەوەپێش بەڵێنیاندابوو پشتگیری یەکتربکەن و هاوپەیمانی یەکتربن ئەگەر پێغەمبەری خودا ﷺ هێرشی کردە سەریان. بۆیە کاتێك بیستیان کە پێغەمبەری خودا ﷺ هاتووە بەرەو خەیبەر خۆیان کۆکردەوە بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی موسوڵمانەکان دەرچوون بەرە و خەیبەر بۆ پشتیوانیکردنی جولەکەکان بەڕێککەوتن هەتا قۆناغێك ڕۆیشتن پاشان گوێیان لەدەنگ و هەرایەك بوو لەدوایانەوە ترسان لەئەوەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ بدات بەسەرماڵو خێزانیاندا لەبەرئەوە بەشوێنی خۆیاندا گەڕانەوە و چوونە سەرموڵکوماڵی خۆیان و بەمەش پێغەمبەری خودا ﷺ دەستواڵابوو بۆ پەلاماردانی خەیبەر)[٥٧٣].

کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە شوراکانی خەیبەر داوایکرد خواردنیان بۆ بهێنن ئەوەی پێیانە کۆیبکەنەوە بۆ ئەوەی سوپاکە نان بخوات تاوەکو ئامادە باشییەك بێت بۆیان بۆ هێرشکردن. لەسویدی کوڕی نوعمانەوە ﷺ دەفەرموێت: (کە لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بووە لەخەیبەر هەتاکو چوونە (صەهباء) کە دەکەوێتە خواروی خەیبەرەوە نوێژی عەسری لەئەوێدا کرد و پاشان داوایکرد خواردنەکەیان بهێنن هیچیان پێنەبوو تەنها قاوت نەبێت فەرمانیکرد بیکەن بە ترێت و دایبنێن ئەو خواردی و ئێمەش خواردمان پاشان هەستا بۆ نوێژی شێوان ئاوی لەدەم وەردا و ئێمەش بەهەمان شێوە پاشان نوێژی کرد و دەستنوێژی تازە نەکردەوە)[٥٧٤].

لە گێڕانەوەیەکی تردا [بەنی (فزارە) لەئەوانە بوون کە هاتبوون بۆ پشتیوانیکردن

---

(٥٧٣) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٣٨٠)، و(الدرر) (ص: ٢٣٠)، والطبري (تاريخ الطبري) (٣/٩)، وابن كثير (البداية) (٤/٢١٢).

(٥٧٤) أخرجه: البخاري (٤١٩٥، ٥٣٩٠)، والحميدي (٤٣٧)، وعبد الرزاق (٦٩١)، وابن ابي شيبة (١/٤٨)، واحمد (٣/٤٦٢)، ومالك (١/٣٧)، والنسائي (١/١١٨)، وابن ماجة (٢٤٩٣)، والطبراني (الكبير) (٦٤٥٥)، وابن حبان (١١٥٢) وقال محققه اسناده صحيح.

لە جولەکەکانی خەیبەر پێغەمبەری خودا ﷺ بەهۆی نێردراوێکەوە ئاگاداری کردنەوە کە هاوکارییان مەکەن وە داوایلێکردن ئەگەر ئەوان جێیانبهێڵن ئەوا لە خەیبەردا ئەویٚ و ئەویٚ بۆ ئەوان دەبێت بەلاٌم ئەوان پشتیانهەلٌکرد و گوێیان بەم داواکارییەی پێغەمبەری خودا ﷺ نەدا](٥٧٥). پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی بەشەو گەیشتنە خەیبەر. ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە خەیبەر لەشەودا کاتێك گەیشتنە دەوروبەری خەیبەر شەو بوو خەڵکەکە پێیاننەزانی پێغەمبەریش ﷺ ئەگەر هێرشی بکردایە سەر هەرجێگەیەك نزیك نەدەبووەوە هەتاکو بەرەبەیان ئەگەر گوێبیستی دەنگی بانگبووایە دەوەستا ئەگەر نا بەرەو پێش دەچوو، لە دەوروبەری خەیبەر سوپاکەی پێغەمبەر ﷺ بارگەیان خست ئەو شەوە پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوێدا هەتا بەیانی مایەوە هیچ کەس نەیزانی بە هاتنەکەیان وە لەئەوێشدا دەنگی بانگیان نەبیست)(٥٧٦).

هەرکە ڕۆژ بووەوە پێغەمبەری خودا ﷺ نوێژی بەیانی بە هاوەڵانی کرد لەئەنەسەوە ﷺ دەفەرموێت: (کە پێغەمبەری خودا ﷺ غەزای خەیبەری کرد نوێژی بەیانیمان بە تاریکی کرد لەدەرەوەی خەیبەر ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ بەسواری ڕۆیشت دوای ئەو ئەبو طەلحە و منیش لەدوای ئەبوطەلحە سواربووم پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشت تا نزیك بووەوە لەدەروازەی شاری خەیبەر، بەجۆرێك لە پێغەمبەری خودا ﷺ نزیك بووم کەچۆکم بەر ڕانی پیرۆزی کەوت و لەچکی ئیزارەکەی لەسەر ڕانی لاچوو بە جۆرێك سپیایی ڕانی پێغەمبەری خودام ﷺ دەبینی)(٥٧٧). [کاتێك بەیانی بووەوە جولەکەکان بە بێڵ و پاچ و خاکەنازەکانیان هاتنە دەرەوە بۆ سەر کارەکانیان](٥٧٨) [هەرکە پێغەمبەری خوایان بینی ﷺ بە سوپاکەیەوە بە گورجی گەڕانەوە بەرەو قەلاٌکانیان] وتیان: وەلاٌهی ئەوە (محمد) و سوپاکەیەتی واهات [هەرکە چوونە ناو خەیبەر](٥٧٩).

---

(٥٧٥) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٤٨/٤) عن موسى بن عقبة عن ابن شهاب.

(٥٧٦) أخرجه: البخاري (٦١٠) (٤١٩٧)، ومسلم (١٣٦٥)، ومالك (٤٦٨/٢)، والترمذي (١٥٥٠) وقال حسن صحيح، والنسائي (٢٧٢/١)، وأحمد (١٠٢/٣)، (صحيح سنن الترمذي) (١٢٥٣).

(٥٧٧) أخرجه: مسلم (١٨٠٢).

(٥٧٨) أخرجه: البخاري (٤١٩٧)، ومسلم (١٨٠٢).

(٥٧٩) أخرجه: أحمد (١٩/٥) وقال إبن كثير في (البداية) (١٨٤/٤)، اسناده على شرط الصحيحين.

فەرمووی: ((‌[اللَّهُ أَكْبَرُ]، اللَّهُ أَكْبَرُ خَرِبَتْ خَيْبَرُ إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ))[٥٨٠]. واتە: (خەیبەر وێرانبوو (کاول) بوو ئێمە بۆ هەرخەڵکێك بچینە مەیدانەوە خوا خراپیان بەسەر دێنێت و سزایەکی ترسێنەریان بەسەردێنێت). سێ جار ئەمەی دووپات کردەوە. کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ شارەکەی لێدیارکەوت کە بەسەر شارەکەدا دەیڕوانی پاڕایەوە لە خودای گەورە، ئەبو مەروان ئەسلەمی ئەویش لە باوکیەوە ئەویش لە باپیرییەوە دەڵێت: دەرچووین لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بەرەو خەیبەر هەتاکو نزیك بووینەوە و لێماندەرکەوتن پێغەمبەری خودا ﷺ بە خەڵکەکەی فەرموو:

((قِفُوا)) فَوَقَفَ النَّاسُ، فَقَالَ: (اللَّهُمَّ رَبَّ السَّمَاوَاتِ السَّبْعِ وَمَا أَظْلَلْنَ، وَرَبَّ الْأَرَضِينَ السَّبْعِ وَمَا أَقْلَلْنَ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَظْلَلْنَ، فَإِنَّا نَسْأَلُك خَيْرَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ، وَخَيْرَ أَهْلِهَا، وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّ هَذِهِ الْقَرْيَةِ، وَشَرِّ أَهْلِهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا، أَقْدِمُوا بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ))[٥٨١]. واتە: (ڕاوەستن خەڵکەکە وەستا پاشان فەرمووی: خودایە پەروەردگاری حەوت ئاسمانەکان و ئەوەی سێبەری بۆ دەکات پەروەردگاری حەوت چینەکەی زەوی و ئەوەی هەڵیگرتووە پەروەردگاری شەیتانەکان و ئەوانەی گومڕایان کردوون، داوای خێرو چاکەی ئەم ئاوەدانییەت لێدەکەم چاکەی خەڵکەکەی و ئەو چاکەیەی کە تێیدایە و پەنات پێدەگرم لە خراپەی ئەم شارە و خراپەی خەڵکەکەی و خراپەی ئەوەی تێیدایە بەناوی خوای گەورەو میهرەبان بەڕێکەون).

جولەکەکان چوونە ناو قەڵاکانیان و سەنگەریان دامەزراند و خۆیان قایمکرد لە ناویاندا. لە بوریدە ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ دووچاری سەر ئێشەیەکی توند هات یەك دوو ڕۆژ بەم شێوەیە مایەوە نەچووە دەرەوە کاتێك گەیشتینە خەیبەر دووچاری سەر ئێشە بوو نەدەچووە دەرەوە بۆلای خەڵکی. لە گێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خودا ﷺ ئەبوبەکری نارد بۆ چەند قەڵایەکی خەیبەر] ئەبوبەکری صدیق ئاڵای پێغەمبەری خودای ﷺ وەرگرت و پاشان هەستا ڕۆیشت شەڕێکی پاڵەوانانەو

---

(٥٨٠) أخرجه: البخاري (٤١٩٧)، وانظر: (صحيح النسائي) (٤٠٤٨).

(٥٨١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٩٧/٢٢)، النسائي (عمل اليوم) (٥٤٦)، والحاكم (١٠١/٢) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (٢٥٢/٥) وفي (الدلائل) (٢٠٣/٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٣٤/١٠): رواه الطبراني واسناده حسن، وقال الشيخ الألباني في تحقيق: (فقه السنة) (ص: ٣٩٦) حديث حسن.

سەختی کرد پاش هەوڵو تەقەلایەکی زۆر نەیتوانی قەڵاکانیان بگرێت)[٥٨٢].

پاشان لەدوای ئەو پێغەمبەری خودا ﷺ عومەری کوڕی خەطابی کردە فەرماندە، بوریدە ﷺ دەڵێت: (ئابڵوقەی خەیبەرمان دابوو ئەبوبەکر بوو بەفەرماندە ئالاکەی وەرگرت بۆی فەتحنەکراو گەڕایەوە پاشان بۆ ڕۆژی دواتر عومەر بەرەو شار و قەڵا و کۆشکەکانیان ڕۆیشت ڕووبەڕووی شەڕێکی سەخت بووەوە کە زۆر بەهێزتربوو لەشەڕی یەکەمجار لەگەڵ ئەبوبەکر زۆری نەبرد عومەر و هاوەڵەکانی دووچاری شکستبوونەوە دیسان گەڕایەوەو بۆیان فەتحنەکرا خەڵکەکە ئەو ڕۆژە دووچاری برسیەتی و ماندویەتییەکی زۆربوون)[٥٨٣].

پاشان سەرکردەیەکی جولەکەکان هاتە دەرەوەو داوای شەڕی مەیدانی یەکبەیەکی لەموسوڵمانەکان کرد لە سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ دەڵێت: کاتێك گەیشتینە خەیبەر سەرکردەیەکی جولەکەکان هاتە دەرەوەکە ناوی (مەرحەب) بوو شمشێرەکەی بە فیزەوە ڕاوەشاند و ئەم چەند دێرە هۆنراوەیەی دەوتەوە:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَراً أَنِّي مَرْحَبُ   شَاكِي السِّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبُ
اذ الحروب اقبلت تلهب

دەڵێت: مامم بۆی چووە دەرەوە کەناوی (عامر) بوو شمشێرەکەی کورت بوو شاعیریش بوو بە هۆنراوە وەڵامی دلایەوە وتی:

قد عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي عامِرُ   شَاكِي السِّلاح بَطَلٌ مُغَامِرُ

پاشان هەر دووکیان لێکیاندا و شمشێرەکەی مەرحەب بەر قەڵغانەکەی عامر کەوت وە عامر ویستی لەژێرەوە شمشێرێك لە قاچی مەرحەب بدات بەڵام شمشێرەکەی کورت بوو نوکەکەی هەڵگەڕایەوە و بەر خۆی کەوت و کڵاوەی ئەژنۆی گرت و پێیمرد سەلەمە دەڵێت: ڕۆیشتم گەیشتم بە چەند کەسێك لە هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ دەیانوت: کارەکەی عامر بەتاڵبووەوە و خۆی کوشت دەڵێت: چوومە خزمەت

---

(٥٨٢) أخرجه: الحاكم (٣٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الدلائل) (٢٠٩/٤).

(٥٨٣) أخرجه: أحمد (٣٥٣/٥)، والطبراني (الكبير) (٦٣٠٣)، والنسائي (٨٤٠٣)، والحاكم (٣٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي والبيهقي (الدلائل) (٢٠٩/٤)، واحمد (فضائل) رقم (١٠٠٩) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال الشيخ مقبل في (صحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (١٦٥) صحيح.

پێغەمبەری خودا ﷺ بەگریانەوە وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کردەوەکانی عامر پوچبۆتەوە خوا وەریناگرێت؟ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ قَالَ ذَلِكَ)) واتە: کێ ئەوەی وت؟ منیش وتم: کەسانێك لە هاوەڵانی بەڕێزت. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((كَذَبَ مَنْ قَالَ ذَلِكَ ، بَلْ لَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ [وَجَمَعَ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ إِنَّهُ لَجَاهِدٌ مُجَاهِدٌ، قَلَّ عَرَبِيٌّ مَشَى بِهَا مِثْلَهُ))(٥٨٤). واتە: (ڕاست ناکات ئەوەی وابڵێت بەڵکو ئەو دوو پاداشت وەردەگرێت (پاشان دوو پەنجەی دەستی بردە لای یەك و فەرمووی: ئەو تێکۆشانێك بۆ ئیسلام تێکۆشا کەم کەس هەیە لە ناو عەرەبدا بەڕێگای ئەودا بڕوات و هاوشێوەی ئەو بێت لەپاداشتدا).

خەڵکی ئەو ڕۆژە دووچاری هەوڵ و تەقەلا ماندوبوون و برسیەتییەکی زۆر بوون و لێبڕاوانە شەڕیان دەکرد لە سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەعەوە ﷺ دەڵێت: ((كَانَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ تَخَلَّفَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ فِي خَيْبَرَ، وَكَانَ رَمِدًا، فَقَالَ: أَنَا أَتَخَلَّفُ عَنْ رَسُولِ اللهِ ﷺ فَلَحِقَ بِهِ، فَلَمَّا بِتْنَا اللَّيْلَةَ الَّتِي فُتِحَتْ خَيْبَرُ ﷺ ((لَأُعْطِيَنَّ [هذه] الرَّايَةَ غَدًا رَجُلًا [يُحِبُّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيُحِبُّهُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ [لَيْسَ بِفَرَّارٍ] ولن يرجع حتى] يَفْتَحُ اللهُ عَلَى يَدَيْهِ، [في رواية أخرى قال بريدة... وَبِتْنَا طَيِّبَةً أَنْفُسُنَا أَنَّ الْفَتْحَ غَدٌ [قال عمر:فَمَا أَحْبَبْتُ الْإِمَارَةَ إِلَّا يَوْمَئِذٍ] قال سلمة: فَبَاتَ النَّاسُ يَدُوكُونَ لَيْلَتَهُمْ أَيُّهُمْ يُعْطَاهَا، فلما اصبح الناسُ وعدوا الى النبـي ﷺ كُلُّهُمْ يَرْجُوا أَنْ يُعْطَاهَا... في رواية [فَلَمَّا أَصْبَحَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْغَدَاةَ، ثُمَّ قَامَ قَائِمًا فَدَعَا بِاللِّوَاءِ وَالنَّاسُ عَلَى مَصَافِّهِمْ...](٥٨٥)))(٥٨٦).

واتە: (عەلی کوڕی ئەبو طالب لەئەو ڕۆژەی خەیبەر دواکەوت لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: من چۆن دوا دەکەوم لە پێغەمبەر ﷺ پاشان پێیگەیشتمەوە کاتێك ئەو شەوە هات کە بەیانی خەیبەرمان فەتحکرد لەئەوێدا ماینەوە بۆ حەسانەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: بەیانی ئەم ئاڵایە دەدەمە دەست کەسێك خوداو پێغەمبەرەکەی خۆش دەوێت و خوداو پێغەمبەرەکەشی ئەویان خۆش دەوێت (پشت

---

(٥٨٤) أخرجه: البخاري (٤١٩٦)، مسلم (١٨٠٧).

(٥٨٥) أخرجه: أحمد (فضائل الصحابة) (١٠٠٩) وقال محققه اسناده صحيح.

(٥٨٦) أخرجه: البخاري (٣٧٠١) (٤٢١٠)، ومسلم (٢٤٠٤-٢٤٠٦)، واحمد (٣٣٣/٥)، وابوداود (٣٦٦١)، والطبراني (الكبير) (٥٨٧٧)، والحاكم (٣٨/٣) وصححه البيهقي (١٠٦/٩)، وابن حبان (٦٩٣٢) وقال محققه: صحيح على شرطهما، والبغوي (٣٩٠٦)، و(الحلية) (٦٢/١)وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣١٠٩) و(صحيح الجامع) (١٥١١)، و(فقه السيرة) (ص: ٣٧١) عن سهل بن سعد.

هەڵناکات) و ناگەڕێتە دواوە هەتاوەکو خودای گەورە لەسەر دەستی ئەو خەیبەر ئازاد دەکات (لەگێڕانەوەیەکی تردا بوریدە ﷺ دەڵێت:.... ئەو شەوە بەدڵنیاییەوە نووستین بێگومان بووین لەئەوەی کە بەیانی خەیبەر ئازاد دەکرێت [عومەری کوڕی خەطاب ﷺ دەڵێت: هیچ کاتێك حەزم لەبەرپرسیارێتی نەکردووە تەنها ئەو ڕۆژە نەبێت] (لەبەر فەرموودەکەی پێغەمبەر ﷺ) سەلەمە ﷺ دەڵێت: خەڵکەکە ئەو شەوە نووستن لەبیری ئەوە دابوون کە ئاڵاکە دەبێت بدرێت بە کێیان؟ هەرکە ڕۆژ بووەوە خەڵکەکە بەرەو لای پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشتن هەریەکەیان بەهیوای ئەوە بوو ئاڵاکەی پێبدرێت بەمەبەستی بەدەستهێنانی ئەو شکۆمەندییە.

لە گێڕانەوەیەکی تردا (کاتێك بەیانی داهات پێغەمبەری خودا ﷺ هەستایە سەرپێ و داوای ئاڵاکەی کرد خەڵکەکەش بەڕیز وەستابوون). لە گێڕانەوەیەکی تردا (پێغەمبەری خودا ﷺ ئاڵاکەی گرتبوو بەدەستەوە ڕای دەشەکاند پاشان فەرمووی: کێ ئەم ئاڵایە وەردەگرێت و حەقی دەدات؟ زوبیری کوڕی عەوام ﷺ هات وتی: من، فەرمووی: بکشێوە، ئینجا پیاوێکی تر هات هەستا پێیفەرموو: بکشێوە، دوای ئەو کەسێکی تر هەستا وتی: من، فەرمووی: بکشێوە، ئینجا فەرمووی: ((وَالَّذِي كَرَّمَ وَجْهَ مُحَمَّدٍ، لَأُعْطِيَنَّهَا رَجُلًا لَا يَفِرُّ بِهَا))(٥٨٧). واتە: (سوێند بەئەو زاتەی کەڕێزی لەمحمد گرتووە بە پێغەمبەرایەتی ئەو ئاڵایە دەدەمە دەست کەسێك ڕاناکات و دووچاری شکستی ناکات). (دوای ماوەیەك بەئەوشێوەیە مایەوە فەرمووی)(٥٨٨): (کوا عەلی کوڕی ئەبوطالب؟ وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ چاوی دێشێت، فەرمووی: بانگیبکەن بۆم پاشان بە ئێمەی وت: بڕۆن بیهێنن بۆلام)(٥٨٩).

لەگێڕانەوەیەکی تردا لە سەلەمەوە ﷺ دەڵێت: (پاشان منی نارد بۆلای عەلی چاوی دێشا و ئازاری هەبوو چوومە خزمەتی و هێنام من چاوساغی بووم چونکە ئەو چاوی

---

(٥٨٧) أخرجه: أحمد (الفضائل) (٩٨٧) وقال محققه: اسناده حسن، وأبويعلى (٤٩٩/٢) وقال الهيثمي (المجمع) (١٤٤/٩) رواه أبويعلى ورجاله رجال الصحيح غير عبدالله وهوثقة، قال ابن كثير (البداية) (١٨٥/٤) أسناده لابأس به، وقال الشيخ مقبل في (صحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٣٩٦) حديث صحيح.

(٥٨٨) أخرجه: البزار (١٨١٥)، وابن أبي شيبة (المصنف) (٣٨٠٤٩)، والحاكم (٣٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وحسنه السيوطي في (كنز العمال) (١٢٧/٤) رقم (٣٠١١٩).

(٥٨٩) في رواية: البزار (١٨١٥)، وابن ابي شيبة (٣٨٠٤٩).

بەئازاربوو هەتاکو بردمە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ)[٥٩٠]. [لە گێڕانەوەیەکدا لە عەلییەوە ﷺ دەڵێت: کاتێك گەیشتمە خزمەتی)[٥٩١]. وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ چاوم ئازاری هەیە، داهاتەوە و [چاوەکانی بۆ کردمەوە و تفی پیرۆزی تێکرد][٥٩٢] لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە [بۆی پاڕایەوە و چاکبووەوە بەشێوەیەك دەتوت هەرگیز ئازاری نەبووە][٥٩٣] پاشان فەرمووی: ((اللَّهُمَّ أَذْهِبْ عَنْهُ الْحَرَّ وَالْبَرْدَ)). واتە: (ئەی خودای پەروەردگار سەرماو گەرمای لەسەر لابدە) دەڵێت: (لە دوای ئەو ڕۆژە نەسەرمام بوو نەگەرما...) [پێغەمبەر ﷺ ئالاکەی دایە دەست][٥٩٤] و پێیفەرموو: ((اذْهَبْ فَقَاتِلْ حَتَّى يَفْتَحَ اللهُ عَلَيْكَ، وَلَا تَلْتَفِتْ)). واتە: (بڕۆ پشت هەڵنەکەیت تا خوای گەورە لەسەر دەستی تۆ فەتحی دەکات و ئاوڕنەدەیتەوە). لەگێڕانەوەیەکدا [عەلی ڕۆیشت زۆر بە خۆشحاڵییەوە پاشان بۆ ساتێکیش پشتی هەڵنەکرد عەلی وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر چ شتێك شەڕ لەگەڵ ئەو خەڵکە بکەم (واتە: مەبەستی جولەکەکان بوو)][٥٩٥]. شەڕیان لەگەڵ بکەم هەتاکو وەك ئێمەیان لێدێت؟ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((انْفُذْ عَلَى رِسْلِكَ حَتَّى تَنْزِلَ بِسَاحَتِهِمْ، ثُمَّ ادْعُهُمْ إِلَى الْإِسْلَامِ، وَأَخْبِرْهُمْ بِمَا يَجِبُ عَلَيْهِمْ مِنْ حَقِّ اللَّهِ فِيهِ [وفي رواية: قَاتِلْهُمْ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لا إِلَهَ إِلا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عبده ورسوله، فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ فَقَدْ مَنَعُوا مِنَّا دِمَائَهُمْ، وَأَمْوَالَهُمْ، إِلَّا بِحَقِّهَا وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللَّهِ] فَوَاللهِ لَأَنْ يَهْدِيَ اللهُ بِكَ رَجُلًا وَاحِدًا خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ يَكُونَ لَكَ حُمْرُ النَّعَمِ))[٥٩٦] واتە: (لەسەرخۆ بڕۆ هەتا بۆیان دەچیتە مەیدان پاشان بانگیان بکە بۆ موسوڵمان بوون و پێیانڕابگەیەنە بەئەوەی لەسەریان پێویستە لە مافی خودا بەسەریانەوە.

---

(٥٩٠) في رواية: مسلم (١٨٠٧).

(٥٩١) في رواية: البزار (١٨١٥)، وابن ابي شيبة (٣٨٠٤٩).

(٥٩٢) نفس المصدر.

(٥٩٣) أخرجه: البخاري (٤٢١٠)، أحمد (٩٩/١)، وابن ماجة (١١٧)، وابويعلى (٣٧٤/١)، والطبراني (الأوسط) (٢٢٨٦) وقال محققه: اسناده حسن، والبزار (٢٥٤٦) (كشف الأستار) وقال الهيثمي (المجمع) (١٢٢/٩)، ورواه الطبراني (الأوسط) واسناده حسن، وحسنه الشيخ أحمد شاكر في تعليقه على المسند (١٢٠/٢) وحسنه أيضاً الشيخ الألباني في (صحيح سنن ابن ماجة) (٩٥).

(٥٩٤) أخرجه: مسلم (١٨٧).

(٥٩٥) أخرجه: مسلم (١٨٠٧).

(٥٩٦) أخرجه: البخاري (٤٢١٠).

لەگێڕانەوەیەکی تردا [شەڕیان لەگەڵ بکە هەتاکو شایەتمان دەهێنن ئەگەر ئەوەیان کرد ئەوە خوێن و ماڵیان لە ئێمە حەرام دەبێت تەنها ئەوە نەبێت کەبە حەقی خودا دەکەوێتە سەریان لێپرسینەوەشیان لەسەر خودایە] سوێندبە خودا ئەگەر لەسەردەستی تۆ یەك کەسیان خودا هیدایەتی بدات باشترە بۆ تۆ لە مێگەلە وشترە سوورەکان). (واتە: پاداشتی موسوڵمان کردنی یەك لەئەوان وەك پاداشتی بەخشینی مێگەلە وشترێکە لە پێناوی خودا). لە گێڕانەوەیەکی تردا عەلی ﷺ دەفەرموێت: [منیش بەگورجی ڕۆیشتم ترسام لەئەوەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەوچارە و نەخشەیەکی تریان بۆ بدۆزێتەوە][٥٩٧]. (...ڕۆیشتم هەتاکو گەیشتمە خەیبەر شەڕم لەگەڵ کردن)[٥٩٨]. قەڵاو قوللەکانی خەیبەر دابەش ببوون بۆ دوو بەش، بەشێکیان لە پێنج قەڵا پێك هاتبوو بە ناوەکانی (الناعم، الصعب بن المعاذ، الزبیر) ئەمانە کەوتبوونە ناوچەی (النطاه) وە قەڵای (ئوبەیی، نزار) کەوتبوونە ناوچەی [الشق] وە بەشی دووەمیان پێیاندەوت: [الکتیبه] کە سێ قەڵای لەخۆ دەگرت بەناوەکانی (قموص، کە گەورەترین قەڵای خەیبەر بوو، قەڵای کوڕانی ئەبو حەقیق، بوو هەروەها قەڵای (الوطیح و السلالم) بەشی یەکەمیان بە شەڕ گیراو فەتح کرا، بەشی دووەمیان بەپێکهاتن و ئاشتی فەتح کرا پلانی پێغەمبەری خودا ﷺ لە هێرشبردنە سەر قەڵاکانی خەیبەر بریتیبوو لەسەرقاڵکردنی هەندێکیان بە هێزی بچوك بچوك و چڕکردنەوەی هێرشیش بۆ سەر قەڵاکانیان بەهێزی سەرەکی هەتاکو بەتەواوەتی دەستی بەسەر ئەو قەڵایەدا دەگرت پاشان هێرشە چڕوپڕەکەی دەگواستەوە بەرەو قەڵایەکی تر[٥٩٩].

ئیبنو هیشام رحمه الله دەڵێت: یەکەم قەڵا موسوڵمانەکان هێرشیانکردە سەری قەڵای (ناعم) بوو بەسەرکردایەتی ئیمامی عەلی ﷺ لە سەلەمەوە فەرموویەتی: (عەلی ئاڵاکەی وەرگرت ئینجا دەرچوو بەگورجی هەڵیکوتایە سەریان، من لەدواوەی بووم بە شوێنی ئەودا دەڕۆیشتم هەتاکو ئاڵاکەی بردە قەڵاکەوە لەسەر کەڵەکە بەردێکی کۆکراوە چەقاندی جولەکەیەك سەری دەرهێنا و سەیریکرد لەسەر قەڵاکەوە،

---

(٥٩٧) أخرجه: البزار (١٨١٥)، وابن ابي شيبة (٣٨٠٤٩).

(٥٩٨) في رواية أبن حبان (٦٩٣٤)وقال محققه اسناده صحيح.

(٥٩٩) أنظر: (الرسول القائد) لشيث خطاب (ص ٢٠٨).

وتی: تۆ کێیت؟ وتی: من عەلی کوڕی ئەبو طالبم، جولەکەکە وتی: سەردەکەون سوێند بەئەوەی دابەزیوە بۆ سەر موسا ﷺ)[٦٠٠]. پاشان مەرحەبی سەرکردەی سەربازی جولەکەکان داوای دابەزینی یەکبەیەکی کرد بۆ مەیدان بۆ جاری دووەم لە موسوڵمانەکان، لە سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ دەڵێت: (مەرحەب هاتە دەرەوە بەلوت بەرزییەکەوە ئەم هۆنراوەیەی وت:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرًا أَنِّي مَرْحَبُ   شَاكِي السِّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبُ
اذ الحروب اقبلت تلهب

عەلی لە وەڵامیدا وتی:

أَنَا الَّذِى سَمَّتْنِى أُمِّى حَيدَرَهْ   كَلَيْثِ غَابَاتٍ كَرِيهِ المَنْظَرَهْ
أُكِيلُهُمْ بِالصَّاعِ كَيْلَ السَّنْدَرَهْ!........) [٦٠١]

لە گێڕانەوەیەکدا [بوریدە دەڵێت: مەرحەب لەگەڵ عەلی کەوتنە شمشێربازی ئەوە بوو عەلی شمشێرێکی کێشا بەسەریدا و چووە ناو ددانەکانی هەموو سەربازگەکە گوێ بیستی هاواریبوو، وە سەری لەلاشەی جیاکردەوە و کوشتی][٦٠٢]. لە ئوم سەلەمەوە دەگێڕێتەوە کەبەژداری غەزای خەیبەری کردووە دەڵێت: [گوێم لە گیربوونی شمشێرەکە بوو لەددانەکانی مەرحەب][٦٠٣]. ئینجا فەتح کردنەکە لەسەر دەستی ئەو بوو. لەگێڕانەوەیەکی تردا عەلی ﷺ دەڵێت: خودا مەرحەبی کوشت بەدەستی من وە سوپاکەشی تێکشکاو شپرزە بوون و ڕایانکردەوە ناو قەڵاکەیان و دەرگاکەیان داخست و خۆیان تێدا مەڵاسدا و گەیشتینە دەرگاکە زۆری پێنەچوو خۆیان پێنەگیرا شکستیان خوارد و هەتا خوای گەورە فەتحی کرد)[٦٠٤].

(٦٠٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٣٠٣)، والبيهقي (الدلائل) (٢٠٩/٤)، وابن هشام (السيرة) (رقم: ٨٥٥) وقال محققا: اسناده ضعيف.

(٦٠١) أخرجه: البخاري (٤٢١٠)، ومسلم (١٨٠٧) (٢٤٠٦)، وأحمد (٣٣٣/٥)، وأبوداود (٢٥٣٨)، والنسائي (٣٠/٦)، والطبراني (الكبير) (٦٢٢٥)، وابن أبي شيبة (٤٥٨/١٤)، وابن حبان (٦٩٣٥) وقال محققه: اسناده حسن، وصّحه الشيخ الألباني ي (صحيح أبي داود) (٢٢١٣)، وأخرجه: أحمد (فضائل) (١٠٣٦) وقال محققه: أسناده صحيح.

(٦٠٢) أخرجه: أحمد (٣٥٣/٥) رقم (٢٣٠٣١) وقال محققه: حديث صحيح، وفي (فضائل الصحابة) (١٠٣٤)، والحاكم (٣٧/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والبزار(١٨١٤).

(٦٠٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٥١/٢٣)، وقال الهيثمي (مجمع زوائد) (١٥٢/٦): رواه الطبراني ورجاله ثقات.

(٦٠٤) أخرجه: البزار (١٨١٥)، وابن ابي شيبة (٣٨٠٤٩). واسناده حسن كما قال السيوطي (كنزل العمال) (١٢٧/٤).

لە گێڕانەوەیەکی لاوازدا هاتووە لە ئەبوڕافع ﷺ دەڵێت: (هەرکە عەلی لە قەڵاکە نزیك بووەوە خەڵکی قەڵاکە بۆی هاتنە دەرەوە ئەویش شەڕی لەگەڵ کردن شمشێرێکی وەشاند پیاوێك لە جولەکەکان قەڵغانەکەی لەدەستی فڕێدا دواتر عەلی دەرگایەکی دەستکەوت کردی بە قەڵغان و خۆی پێپاراست بەردەوام بە دەستیەوە بوو شەڕی پێدەکرد هەتاکو خوای گەورە فەتحیکرد لەسەردەستی پاشان کەتەواو بوو فڕێیدا، پاشان من لەگەڵ حەوت کەسی ترکە من هەشتەمیان بووم هەوڵماندا کە دەرگاکە وەربگێڕین نەمانتوانی سەرا وبنی بکەین)(٦٠٥).

لە گێڕانەوەیەکی تردا لە جابرەوە ﷺ: [عەلی دەرگایەکی هەڵگرت لە ڕۆژی خەیبەردا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان بەسەریدا سەربکەون بەرەو قەڵاکە، دواتر فەتحیان کرد لەدوای ئەوە تاقیيان کردەوە چل کەس نەیانتوانی هەڵیبگرن](٦٠٦). ئەم فەرموودەیە لاوازە (ضعیف). هەربەئەو شێوە لەئەو گێڕانەوەیەدا ئەمەش هاتووە چیرۆکی دەرهێنانی دەرگای خەیبەر لەلایەن ئیمامی عەلیەوە کردوویەتی بە پرد و ئەو دەرگایە بەبیست کەس دایانخستبوو) (ئەم فەرموودەیەش هەڵبەستراوە (موضوعة)(٦٠٧).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ بەرەبەرە نزیك دەبووەوە لەسەروەت و سامانەکانیان ماڵ بەماڵ و قەڵابەقەڵا دەستی بەسەردا دەگرت یەکەم قەڵاکە فەتحیان کرد قەڵای (ناعم) بوو هەر لەلای ئەم قەڵایەش بوو هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خودا ﷺ (محمودی کوڕی مەسلەمە) شەهید کرا کە برای (محمدی کوڕی مەسلەمە) بوو دەستاڕێکی بەردی بەسەردا بەردرایەوە بەریکەوت و پێیشەهید بوو.

پاشان قەڵای (قموص) ئازادکرا کە قەڵای کوڕانی ئەبو حەقیق بوو پێغەمبەری

(٦٠٥) أخرجه: أحمد (٢٣٨٥٨) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن هشام (٣٨٧/٣) (رقم: ٨٥٦) وقال محققاه: اسناده ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٢١٢/٤)، قال الحافظ ابن كثير (البداية) (١٨٩/٤): فيه جهالة. انقطاع، وقال الحافظ ابن حجر العسقلاني في (الدرر الكامنة) (ص: ١١٨) طرقه كلها واهية، قال الهيثمي (مجمع الزوائد) (١٥٢/٦) فيه رجل لم يسم، وقال السخاوي في (المقاصد الحسنة) (رقم: ٤١٨) طرقة كلها واهيه.

(٦٠٦) أخرجه: الحاكم (٦٥/٣)، والبيهقي(الدلائل) (٢١٢/٤)، وقال ابن كثير (البداية) (١٩٠/٤) فيه ضعيف، وقال السخاوي في (المقاصد الحسنة) (٤١٨) فيه (ليث) ضعيف والرواي عنه شعبي وكذا من دونه، وقال العجلوني (كشف الخفاء) (٣٦٦/١) (١١٦٨): سنده ضعيف والراوي عنه شيعي، وقال ابن طاهر (التذكرة) (٩٦) طرقه كلها واهيه.

(٦٠٧) قال شيخ الأسلام ابن تيمية (المنتقى من منهج الأعتدال) (ص: ٤٣٩) لاأصل له.

خودا ﷺ دەستکەوتێکی زۆری دەستکەوت بەتایبەتی جارییە لەئەوانەش صەفییەی کچی حوییی کوڕی ئەخطبیان لەگەڵدا بوو کە دواتر بووە هاوسەری پێغەمبەری خودا ﷺ، جارییەکانی لەخەیبەر گیران بەناو موسوڵمانەکانیان بڵاوکردنەوە دروشمی هاوەڵانی پێغەمبەر لەخەیبەر ئەم (هێما)یە بوو (ئەی سەرکەوتوو بکوژە بکوژە)(٦٠٨). لەدوای فەتح کردنی قەڵای (ناعم) و (قموص) جولەکەکان خۆیان خزاندە قەڵای (الصعبی کوڕی معاذ) موسوڵمانەکانیش هێرشیان کردە سەرئەو قەڵایە و گەمارۆیان خستەسەری خەڵکەکە، خۆشیان دووچاری برسێتییەکی بەهێزبوونەوە لەبەر ئەو برسێتییە موسوڵمانەکان کۆمەڵێك لە ئەم شتانەی خوارەوەیان دەخوارد.

ئەو خواردنانەی موسوڵمانان لەبرسا خواردیان

١-خواردنی گژوگیا و بەروبومی میوەی کاڵی پێنەگەیشتوو:

لە باوکی قەلابەئەوە ﷺ دەڵێت: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە خەیبەر بەروبووم سەوز بوو خەڵکی بەپەلە بەرەو لایان دەڕۆیشتن، دووچاری لەرزو تاگرتن بوون وە سکاڵایان بردە لای پێغەمبەری خودا ﷺ ئەویش فەرمانی پێکردن ئاو بکەنە کوندەوە بۆ ئەوەی سارد ببێت پاشان لە نێوان هەردوو بانگی بەیانی بەخۆتانی دابکەن لە گێڕانەوەیەکی تردا (لە نێوان نوێژی شێوان و خەوتناندا) ناوی خوداشی لەسەر بهێنن، دەڵێت: ئەوەمانکرد کە فەرمانیپێکردین بەشێوەیەك چالاکبووین دەتوت لە کۆتوبەندی کردووینەوە(٦٠٩).

٢-خواردنی سیرو پیاز:

أ-ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەڵێت: (ئێمە وامان دانەنابوو کەخەیبەر بەئەو ماوەیە ڕزگار بکرێت ئەو کارە درێژەی خایاند خەڵکەکەش دووچاری برسییەتی بوونەوە کەوتینە خواردنی سیر زۆرمان لێخوارد پاشان چووین بۆ مزگەوت لەئەو جێگەیەدا پێغەمبەری خودا ﷺ بۆنی کرد فەرمووی: ((مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْخَبِيثَةِ شَيْئًا فَلَا يَقْرَبْنَا فِي الْمَسْجِدِ)) فقال الناسُ: حُرِّمَتْ، حُرِّمَتْ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فقال: ((أَيُّهَا النَّاسُ

---

(٦٠٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٨١/٣) وابن كثير (البداية) (٢٢١/٤).

(٦٠٩) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٢٤٢/٤) بسندٍ موصول.

لە گێڕانەوەیەکی لاوازدا هاتووە لە ئەبوڕافع ﷺ دەڵێت: (هەرکە عەلی لە قەڵاکە نزیك بووەوە خەڵکی قەڵاکە بۆی هاتنە دەرەوە ئەویش شەڕی لەگەڵ کردن شمشێرێکی وەشاند پیاوێك لە جولەکەکان قەڵغانەکەی لەدەستی فڕێدا دواتر عەلی دەرگایەکی دەستکەوت کردی بە قەڵغان و خۆی پێپاراست بەردەوام بە دەستیەوە بوو شەڕی پێدەکرد هەتاکو خوای گەورە فەتحیکرد لەسەردەستی پاشان کەتەواو بوو فڕێیدا، پاشان من لەگەڵ حەوت کەسی ترکە من هەشتەمیان بووم هەوڵماندا کە دەرگاکە وەربگێڕین نەمانتوانی سەرا وبنی بکەین)[٦٠٥].

لە گێڕانەوەیەکی تردا لە جابرەوە ﷺ: [عەلی دەرگایەکی هەڵگرت لە ڕۆژی خەیبەردا بۆ ئەوەی موسوڵمانەکان بەسەریدا سەربکەون بەرەو قەڵاکە، دواتر فەتحیان کرد لەدوای ئەوە تاقییان کردەوە چل کەس نەیانتوانی هەڵیبگرن][٦٠٦]. ئەم فەرموودەیە لاوازە (ضعیف). هەربەئەو شێوە لەئەو گێڕانەوەیەدا ئەمەش هاتووە چیرۆکی دەرهێنانی دەرگای خەیبەر لەلایەن ئیمامی عەلیەوە کردوویەتی بە پرد و ئەو دەرگایە بەبیست کەس دایانخستبوو) (ئەم فەرموودەیەش هەڵبەستراوە (موضوعة)[٦٠٧].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ بەرەبەرە نزیك دەبووەوە لەسەروەت و سامانەکانیان ماڵ بەماڵ و قەڵابەقەڵا دەستی بەسەردا دەگرت یەکەم قەڵاکە فەتحیان کرد قەڵای (ناعم) بوو هەر لەلای ئەم قەڵایەش بوو هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەری خودا ﷺ (محمودی کوڕی مەسلەمە) شەهید کرا کە برای (محمدی کوڕی مەسلەمە) بوو دەستاڕێکی بەردی بەسەردا بەردرایەوە بەریکەوت و پێیشەهید بوو.

پاشان قەڵای (قموص) ئازادکرا کە قەڵای کوڕانی ئەبو حەقیق بوو پێغەمبەری

---

(٦٠٥) أخرجه: أحمد (٢٣٨٥٨) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن هشام (٣٨٧/٣) (رقم: ٨٥٦) وقال محققاه: اسناده ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٢١٢/٤)، قال الحافظ ابن كثير (البداية) (١٨٩/٤): فيه جهالة. انقطاع، وقال الحافظ ابن حجر العسقلاني في (الدرر الكامنة) (ص: ١١٨) طرقه كلها واهية، قال الهيثمي (مجمع الزوائد) (١٥٢/٦) فيه رجل لم يسم، وقال السخاوي في (المقاصد الحسنة) (رقم: ٤١٨) طرقة كلها واهيه.

(٦٠٦) أخرجه: الحاكم (٦٥/٣)، والبيهقي(الدلائل) (٢١٢/٤)، وقال ابن كثير (البداية) (١٩٠/٤) فيه ضعيف، وقال السخاوي في (المقاصد الحسنة) (٤١٨) فيه (ليث) ضعيف والرواي عنه شعبي وكذا من دونه، وقال العجلوني (كشف الخفاء) (٣٦٦/١) (١١٦٨): سنده ضعيف والراوي عنه شيعي، وقال ابن طاهر (التذكرة) (٩٦) طرقه كلها واهيه.

(٦٠٧) قال شيخ الأسلام ابن تيمية (المنتقى من منهج الأعتدال) (ص: ٤٣٩) لاأصل له.

خودا ﷺ دەستکەوتێکی زۆری دەستکەوت بەتایبەتی جارییە لەئەوانەش صەفییەی کچی حوییی کوڕی ئەخطبیان لەگەڵدا بوو کە دواتر بووە هاوسەری پێغەمبەری خودا ﷺ، جارییەکانی لەخەیبەر گیران بەناو موسوڵمانەکانیان بڵاوکردنەوە دروشمی هاوەڵانی پێغەمبەر لەخەیبەر ئەم (هێما)یە بوو (ئەی سەرکەوتوو بکوژە بکوژە)(٦٠٨).

لەدوای فەتح کردنی قەڵای (ناعم) و (قموص) جولەکەکان خۆیان خزاندە قەڵای (الصعبی کوڕی معاذ) موسوڵمانەکانیش هێرشیان کردە سەرئەو قەڵایە و گەمارۆیان خستەسەری خەڵکەکە، خۆشیان دووچاری برسێتییەکی بەهێزبوونەوە لەبەر ئەو برسێتییە موسوڵمانەکان کۆمەڵێك لە ئەم شتانەی خوارەوەیان دەخوارد.

ئەو خواردنانەی موسوڵمانان لەبرسا خواردیان

١-خواردنی گژوگیا و بەروبومی میوەی کاڵی پێنەگەیشتوو:

لە باوکی قەلابەئەوە ﷺ دەڵێت: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتە خەیبەر بەروبووم سەوز بوو خەڵکی بەپەلە بەرەو لایان دەڕۆیشتن، دووچاری لەرزو تاگرتن بوون وە سکاڵایان بردە لای پێغەمبەری خودا ﷺ ئەویش فەرمانی پێکردن ئاو بکەنە کوندەوە بۆ ئەوەی سارد ببێت پاشان لە نێوان هەردوو بانگی بەیانی بەخۆتانی دابکەن لە گێڕانەوەیەکی تردا (لە نێوان نوێژی شێوان و خەوتناندا) ناوی خوداشی لەسەر بهێنن، دەڵێت: ئەوەمانکرد کە فەرمانیپێکردین بەشێوەیەك چالاکبووین دەتوت لە کۆتوبەندی کردووینەوە(٦٠٩).

٢-خواردنی سیرو پیاز:

أ-ئەبو سەعیدی خودری ﷺ دەڵێت: (ئێمە وامان دانەنابوو کەخەیبەر بەئەو ماوەیە ڕزگار بکرێت ئەو کارە درێژەی خایاند خەڵکەکەش دووچاری برسییەتی بوونەوە کەوتینە خواردنی سیر زۆرمان لێخوارد پاشان چووین بۆ مزگەوت لەئەو جێگەیەدا پێغەمبەری خودا ﷺ بۆنی کرد فەرمووی: ((مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْخَبِيثَةِ شَيْئًا فَلَا يَقْرَبْنَا فِي الْمَسْجِدِ)) فقال الناسُ: حُرِّمَتْ، حُرِّمَتْ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ ﷺ فقال: ((أَيُّهَا النَّاسُ

---

(٦٠٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٨١/٣) وابن كثير (البداية) (٢٢١/٤).

(٦٠٩) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٢٤٢/٤) بسندٍ موصول.

إِنَّهُ لَيْسَ بِي تَحْرِيمُ مَا أَحَلَّ اللهُ لِي، وَلَكِنَّهَا شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا))[٦١٠]. واتە: (ئەوەی لەئەو بەره بۆن ناخۆشەی خواردووە (سیروپیاز) با نزیك مزگەوتەکانمان نەکەوێت (دیارە لەبەر ناخۆشی بۆنەکەی بووە (والله أعلم) خەڵکەکە بووە مقۆمقۆیان وتیان: حەرام بووە حەرام بووە ئەو وتەیە بە پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتەوە ئەویش فەرمووی: خەڵکینە بۆم نییە ئەوەی خوا حەڵاڵی کردووە من لێتانی حەرام بکەم بەڵام من بۆنەکەیم لاناخۆشە).

ب-ئەبو ثەعلەبەی خەشنی ﷺ (کە لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بەژداری غەزای خەیبەری کرد دەفەرموێت: لە ناو باخچە و باخەکانی خەیبەر سیرو پیازمان بینی خەڵکەکە لێیان خوارد چونکە زۆر برسیبوون، کاتێك ڕۆیشتن بەرەو مزگەوت بۆنی مزگەوت بە تەنها سیرو پیاز بوو پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ أَكَلَ مِنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ الْخَبِيثَةِ فَلَا يَقْرَبَنَّا))[٦١١]. واتە: (ئەوەی ئەو سەوزە بۆن ناخۆشەی خواردووە (سیروپیاز) بانزیکی مزگەوتەکانمان نەبێتەوە).

٣-خواردنی کەری ماڵی:

عەبدوڵڵای کوڕی ئەوفی ﷺ دەڵێت: (دووچاری برسێتییەکی توند بووین لە خەیبەردا ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بووین لەدەوری خەیبەر چەند کەرێکمان بەردەست کەوت خەڵکەکە چونکە پێویستیان پێبوو لەبەر برسیەتی سەرمان بڕی و خستمانە سەر ئاگر مەنجەڵەکان قوڵپە قوڵپی دەهات لەئەوکاتەدا بانگبێژی پێغەمبەری خودا ﷺ بانگیکرد کەدەست لەئەو مەنجەڵانە هەڵگرین و هیچ شتێك لەگۆشتی ئەو کەرانە نەخۆین)[٦١٢]. هەر لەبەرئەو برسیەتییە بوو هەندێك لە هاوەڵان هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ داوای خواردنیان کرد ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (بەنی سەهم لە هۆزی ئەسلەم هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتیان: وەڵاهی ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر ماندوو بووین هیچمان بەدەستەوە

---

(٦١٠) أخرجه: أحمد (١٢/٣)، والبخاري (٨٥٣-٨٥٦)، ومسلم (٥٦٥).

(٦١١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٧٤/٢٢)، وقال المنذري في الترغيب (تذهيب الترغيب) (٣٠٩) رواه الطبراني باسناد حسن، قال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١١٨/٢) رواه الطبراني واسناده حسن، وقال الشيخ الألباني في (صحيح الترغيب والترهيب) (٣٣٥) صحيح.

(٦١٢) أخرجه: أحمد (٢٩١/٤)، والبخاري (٤٢٢١)، ومسلم (١٩٣٨) واللفظ له.

نەماوە لەئەو کاتەشدا هیچ شتێك لەلای پێغەمبەری خودا ﷺ دەستنەدەکەوت کە پێیانببەخشێت ئینجا بۆیان پاڕایەوەو فەرمووی: ((اللهم انك عرفت حالَهُمْ وان ليست بهم قوةً وان ليس بيديَّ شيئٌ اعطيهم ايّاهُ فافتح عليهم اعظم حصونها عنهم غناءً وأكثرها طعاما وَوَدكا))(٦١٣). واتە: (ئەی خودایە خۆت دەزانیت حاڵیان چۆنە هیچ هێزیان تێدانەماوە منیش ئێستا هیچم لەبەردەستدا نییە بیاندەمێ خودایە گەورەترین قەڵایان دەست بخەیت کە زۆرترین خواردەمەنی و چەوری تێدایە بۆیان). پاشان خەڵکەکە هێرشیان بردە سەر قەڵای (الصعب بن معاذ) خوای گەورە پشتیوانی کردن و فەتح کرا لە خەیبەردا هیچ قەڵایەك بە ئەندازەی ئەو قەڵایە خواردن و گۆشت و چەوری تێدانەبوو پاشان جولەکەکان بەرەو قەڵای (ئوبەیی)چوون خۆیان تێدا قایم و مەڵاس کرد پیاوێك لەناویاندا هاتە دەرەوە داوای هاتنە مەیدانی یەکبەیەکی دەکرد.

محمدی کوڕی مەسلەمەی ئەنصاری ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووی سوپاکەی کردە ناوچەی (الشق) لەغەزای خەیبەردا پیاوێکیان لەناو قەڵاکە هاتە دەرەوە هاواری دەکرد کێ بۆم دێتە مەیدان؟ ئەوەبوو ئەبو دوجانەی ئەنصاری بۆی چووە مەیدان پەڕۆیەکی سوری لەناوچەوانی بەستبوو بەلەخۆباییەوە بۆی دەرۆیشت شمشێرێکی وەشاندە قاچەکانی و پەڕاندی، ئینجا کەوتە سەری و کوشتی و کەلوپەل و شمشێر و قەڵغانەکەی هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وەك دەستکەوتی شەڕ)(٦١٤). لەناو قەڵاکەدا شەڕێکی خوێناوی ڕوویدا لە نێوان جولەکەکان و موسوڵمانەکان، ئەوەبوو جولەکەکان شکستیان هێنا و بەرەو قەڵای (النزار) ڕایانکرد موسوڵمانەکان زۆر بەناڕەحەتی و شەڕی سەخت فەتحیانکرد ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: (هەرکە پێغەمبەری خودا ﷺ قەڵاکانی فەتحدەکرد یەك لەدوای یەك هەرچی سامانێکیان بۆ کۆکرایەوە بردیان بەرەو قەڵاکانی (الوطيح و السلالم) پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ ماوەی چەند شەوێك گەمارۆی دان)(٦١٥). لەئەو شەڕەدا سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ: (قاچی دووچاری پێکانێك بوو برینداری کرد لە سەلەمەوە (کە لێدانێك بەرقاچی کەوت دەڵێت: خەڵکەکە وتیان سەلەمە پێکراو بریندارببوو چوونە

(٦١٣) أخرجه: ابن هشام (سيرة) (٣٨٣/٣)، والطبري (التاريخ) (١٠/٣)، واالبيهقي (الدلائل) (٢٢٣/٤)..

(٦١٤) أخرجه: البيهقي السنن (الكبرى) (٣٠٩/٦). وقال هذا منقطع.

(٦١٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٨٣/٣).

خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ سێجار فوپپێداکرد لەئەوکاتەوە دووجاری هیچ ئازارێك نەبووەوە)[٦١٦].

پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر لەخودا دەپاڕایەوە بە کزۆڵەییەوە نزای دەکرد لەدوای نوێژی بەیانی لەئەو غەزایەدا ئەوەش لەبەرئەوە بوو تاکو دووربکەوێتەوە لە خۆبایی بوون و سەرسام بوون بەخۆ و شانازی کردن بەزۆری هێزی موسوڵمانان و لەبیرکردنی پشتیوانی خوای پەروەردگار، سوهەیبی ڕۆمی ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خودا ﷺ لەڕۆژانی خەیبەردا لەدوای نوێژی بەیانی لێوەکانی دەجوڵاند بەبێئەوەی بزانن چی دەڵێ، وترا: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لێوەکانت بە جۆرێك دەجوڵێنیت کە پێشتر لێت نەبینراوە ئەوە لەئەو کاتەدا چی دەفەرمویت (فەرمووی: ((إِنِّي ذَكَرْتُ نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ [أُعْجِبَ بِأُمَّتِه] (وكان) أُعْطِيَ جُنُودًا مِنْ قَوْمِهِ، فَقَالَ: مَنْ يَقُومُ لِهَؤُلَاءِ؟ فَأَوْحَى اللَّهُ إِلَيْهِ أَنِ اخْتَرْ لِقَوْمِكَ إِحْدَى ثَلَاثٍ:إِمَّا أَنْ أُسَلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ غَيْرِهِمْ، أَوِ الْجُوعَ، أَوِ الْمَوْتَ، فَاسْتَشَارَ قَوْمَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالُوا:أَنْتَ نَبِيُّ اللهِ نَكِلُ ذَلِكَ إِلَيْكَ خِرْ لَنَا، فَقَامَ إِلَى صَلَاتِهِ، وَكَانُوا إِذَا فَزِعُوا فَزِعُوا إِلَى الصَّلَاةِ، فَصَلَّى مَا شَاءَ اللهُ، فَقَالَ: أَيْ رَبِّ، أَمَّا عَدُوُّهُمْ مِنْ غَيْرِهِمْ وَالْجُوعُ فَلَا، وَلَكِنِ الْمَوْتُ، فَسُلِّطَ عَلَيْهِمُ الْمَوْتَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَمَاتَ مِنْهُمْ سَبْعُونَ أَلْفًا، فَهَمْسِي الَّذِي تَرَوْنَ أَنْ أَقُولَ: [اللهُمَّ بِكَ أُقَاتِلُ، وَبِكَ أُصَاوِلُ، وبك احاول وَلَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ]))[٦١٧].

واتە: (بەزیرەکی خۆتان هەستتانپێکردم؟ وتمان: بەڵێ، فەرمووی: من یادی پێغەمبەرێك لە پێغەمبەرەکانی خودام کردەوە کە سەرسامبوو بەزۆری ژمارەی شوێنکەوتووەکانی و زۆری ژمارەی سەربازەکانی لە گەلەکەی خۆی لەئەو کاتەدا وتی: کێ دەتوانێت بەرەنگاری ئەمان ببێتەوە (بەسەرسامییەوە)؟ لەبەرئەوە خوای گەورە لێپێچینەوەی لەگەڵ کردن و وەحی بۆنارد کەبۆ قەومەکەت یەك لەم شتانە هەڵبژێرە یان دووژمنێکی دەرەکی زاڵ دەکەم بەسەریاندا یان بەبرسێتی و گرانی دەیانکوژم یاخود دەیانمرێنم، ئەو پێغەمبەرەش ڕاوێژی بەگەلەکەی کرد لەئەو بارەوە ئەوانیش وتیان تۆ پێغەمبەری خودایت هەموو ئەوانە مایەی زیانن بۆ ئێمە

---

(٦١٦) أخرجه: احمد (٤٨/٤)، والبخاري (٤٢٠٦)، وابوداود(٣٨٩٤).

(٦١٧) أخرجه: احمد (٣٣٢/٤) (٢٣٩٢٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، والدارمي (٢١٦/٢)، والطبراني (٧٣١٨)، وابن حبان (٢٠٢٧) واللفظ له ورقم (١٩٧٥)، وقال محققه اسناده صحيح، واورد الترمذي (٣٣٤٠) قطعة منه وقال حديث حسن، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٦٦٠).

دەیگێڕینەوە بۆلای تۆ خۆت سەرپشك بە ئەویش هەستا دەستی بەنوێژ کردن کرد هەر شتێك ڕوویتێدەکردن پەنایان دەبردە بەر نزا و نوێژکردن ئەوەندەی خوا ویستی نوێژی کرد ئینجا فەرمووی: ئەی پەروەردگار دووژمنی دەرەکی و گرانی و برسێتی یەکەیان لەسەر لادە بەڵام ملکەچین بۆ مردنەکە، خوای گەورەش بۆماوەی سێ ڕۆژ مردنی ناردە سەریان حەفتا هەزاریان مردن ئەو چرپە چرپەی لە منیشتان دیوە، ئەوە بوو دەڵێم: ئەی خوایە بەپشتیوانی تۆ دەجەنگم وە بەپشتیوانی تۆ هەڵمەت دەبەم، وە بە پشتیوانی تۆ هەوڵ و تەقەلا دەدەم، وە هیچ گۆڕان و هەوڵدانێك و هێزو توانایەك بەحەق نییە جگەلە توانا و هێزی تۆنەبێت). لەئەوێدا پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی نەدا کەژن و منداڵ بکوژرێت و قەدەغەی کرد هەروەك لە کەعبی کوڕی مالکەوە ﷺ دەگێڕنەوە دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ پەیمانی لێومرگرتین و ڕایسپاردین کەلە غەزای خەیبەر بووین هیچ ژن و منداڵێك نەکوژین)[٦١٨].

هەندێك لەئەو ڕووداوانەی لەقەڵای خەیبەر ڕوویاندا

١-شەڕکەرێکی دووڕەوو (منافق):

لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (بەژداری خەیبەرمان کرد لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بە پیاوێکی فەرموو کە لەگەڵ خۆیدابوو بەناو موسوڵمانیش بوو، ئاماژەی بۆ کردو فەرمووی: ((هَذَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ»)فَلَمَّا حَضَرَ الْقِتَالُ قَاتَلَ الرَّجُلُ قِتَالًا شَدِيدًا)[٦١٩]. واتە: (ئەوە لە خەڵکی دۆزەخە، کاتێك شەڕ دەستیپێکرد پیاوەکە شەڕێکی مەردانەی دەکرد). لە گێڕانەوەیەکی تر لە ئەکثمی کوڕی ئەبو جون دەڵێت: (... وتمان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ فلان کەس زۆر چاونەترسە بەجەرگە لەشەڕدا، فەرمووی: ئەو لە ئاگردایە، دەڵێت: وتمان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر ئەو کەسە بەئەو هەموو عیبادەت و ڕووخۆشی و نەرمونیانییەوە لە دۆزەخدا بێت دەبێت ئێمە لەکوێ بین؟

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە وتیان ئەگەر ئەو دۆزەخی بێت دەبێت کێ لەئێمە لەبەهەشتدا بێت فەرمووی: ((إِنَّمَا ذَلِكَ إِخْبَاتُ النِّفَاقِ، وَهُوَ فِي النَّارِ)). واتە: (ئەو کارانەی

---

(٦١٨) أخرجه: اسحاق بن راهوية، وقال الحافظ في (المطالب العالية) (١٩٦٩): وهذا اسناد صحيح.

(٦١٩) أخرجه: عبدالرزاق (٩٥٧٣)، واحمد (٣٠٩/٢)، والبخاري (٢٨٩٧) (٤٢٠٣، ٣٠٦٢، ٤٢٠٧)، ومسلم (١١١)، والبغوي (٢٥٢٦)، والبيهقي (الكبرى) (١٩٨/٨)، وابن حبان (٤٥١٩) وقال محققه حديث صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (١٦٤٩).

بۆ شاردنەوەی نیفاق و دووڕوویيەتی و ئەو لەناو ئاگرە) دەڵێت: لەدوای ئەوە چاودێریمان دەکرد لەکاتی شەڕکردن هیچ ئەسپسوارێك و پیادەڕەوێك بەلایدا نەدەڕۆیشتن ئەو هەڵیدەکوتایە سەریان تا دواتر برینی زۆر بوو لەجەستەی وترا: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو پیاوەی تۆ فەرمووت (ئەوە لەخەڵکی دۆزەخە) ئەمڕۆ زۆر بەجەرگانەو بوێرانە دەجەنگا هەتاکو مرد فەرمووی: چوو بۆ ئاگر، نزیك بوو هەندێك لەهاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ دووچاری گومان بن هەر لەئەو سەروبەندەدابوو کە وترا: نەمردووە برینەکانی زۆر سەختن هەرکە شەو داهات خۆی ڕانەگرت لەبەرسەختی برینەکانی خۆی کوشت ئینجا هەواڵیان دابە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((اللَّهُ أكبَرُ، أَشْهَدُ أَنِّي عَبْدُ اللَّهِ وَرَسُولُهُ)) [٦٢٠].(اللَّهُ أكبَر) شایەتی دەدەم کەمن بەندەی خودام وە پێغەمبەری خودام).

لە گێڕانەوەیەکی طەبەرانی ﷺ دا هاتووە (ئەو کەسە کاتێك ئازاری برینەکانی زۆریان بۆ هێنا شمشێرەکەی لەبەینی هەردوو مەمکی دانا ئینجا خۆی بەسەردادا هەتاکو لەپشتی دەرچوو).

لەگێڕانەوەیەکی تردا دەفەرموێت: [لەسەرخۆ دەستی برد بۆ کیفی تیرەکانی و تیرێکی دەرهێناو خۆی پێکوشت، بەگورجی کەسانێك لە موسوڵمانەکان چوونە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتیان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خودای گەورە فەرموودەکەتی بەڕاست گەیاند فلانە کەس هەستاو و خۆی کوشت ئینجا فەرمووی: (قُمْ يَا فُلَانُ، فَأَذِّنْ أَنَّهُ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ، إِنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ الدِّينَ بِالرَّجُلِ الْفَاجِرِ)[٦٢١]. واتە: (فلان کەس بانگەواز بکە بەناو خەڵکەکەدا کە تەنها باوەڕدار نەبێت ناچێتە بەهەشتەوە خوای گەورەش پشتیوانی ئەم ئایینە دەکات بە پیاوی خراپەکار ولەڕێدەرچوو)].

لەگێڕانەوەیەکی تر لەسەعدی کوڕی سەهلی ئەنصارییەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ هاوبەش پەیداکەرەکان ڕووبەڕووبووەوە و بوو بەشەڕیان تا کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە بۆ ناو سەربازەکانی خۆی ئەوانیش گەڕانەوە لای سەربازگەی خۆیان، لەناو هاوەڵانی پێغەمبەردا ﷺ پیاوێك هەبوو لەچاونەترسیدا

---

(٦٢٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٨٧٢)، وقال الحافظ في (الاصابة) (٦١/١) (٢٤٠) رواه الطبراني، وابن منده باسناد حسن، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد) (٢١٤/٧): اسناده حسن.

(٦٢١) أخرجه: البخاري (٤٢٠٣).

هاوشانی نەبوو تاك و تەرایانی دەگرتەبەر و شوێنیاندەکەوت و شمشێری پێدا دەکێشان وترا: ئەوەی ئەمڕۆ دەستمان کەوتبێت بەهۆی فلان کەسەوە بووە بەژدارە لەپاداشتی یەك بەیەکمان. پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَمَا إِنَّهُ مِنْ أَهْلِ النَّارِ)) واتە: (بەڵام ئەو لەخەڵکی دۆزەخە) پیاوێك لەناو خەڵکەکە وتی: من هەموو کات هاودەمی دەبم و چاودێری دەکەم دەڵێت: لەگەڵیدا دەرچووم هەرکاتێك هەڵوێستەی بکردایە لەگەڵ ئەو هەڵوێستەم دەکرد وە ئەگەر پەلەی بکردایە وەك ئەوم دەکرد چاودێرییەکی باشم دەکرد ئەوەبوو برینداربوو، برینداربوونێکی سەخت خۆی ڕانەگرت لەبەر ئازارەکەی و بەدەستێکی شمشێرەکەی لە زەوی چەقاند و نوکەکەشی خستە بەینی هەدوو مەمکیەوە ئینجا خۆیدا بەسەر شمشێرەکەدا و خۆی کوشت پیاوەکە هاتە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: شایەتی دەدەم کە تۆ پێغەمبەری خودایت فەرمووی: ئەوە چی بووە؟ وتی ئەو پیاوەی ماوەیەك بەرلە ئێستا بۆت باس کردین کەلە خەڵکی دۆزەخە خۆی کوشت!).

ئەو هەواڵە لەسەر دڵی خەڵکەکە زۆرگران بوو وتم: من لەجیاتی ئێوە بە شوێنیدا دەچم ڕۆیشتم بەدوایدا گەڕام دۆزیمەوە برینێکی زۆر سەختی هەبوو خۆی ڕانەگرت و پەلەی کرد لەمردن بەدەستێکی شمشێرەکەی لەزەوی چەقاند و نوکەکەشی خستە بەینی هەدوو مەمکیەوە ئینجا خۆیدا بەسەر شمشێرەکەدا و خۆی کوشت. پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتی ئەم ڕووداوەدا ئەم فەرموودەیەی فەرموو: ((إِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ الْجَنَّةِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ وَإِنَّ الرَّجُلَ لَيَعْمَلُ عَمَلَ أَهْلِ النَّارِ فِيمَا يَبْدُو لِلنَّاسِ وَهُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ))[٦٢٢]. واتە: (پیاوی واهەیە کردەوەی خەڵکی بەهەشت دەکات لەئەوەی کەلەپێش چاوی خەڵکیدا دیارە و ئاشکرایە، لەگەڵ ئەوەشدا لەخەڵکی دۆزەخە، وە پیاوی واش هەیە کردەوەی خەڵکی دۆزەخە دەکات لەئەوەی کەلە پێش چاوی خەڵکیدا دیارە وە ئاشکرایە، لەگەڵ ئەوەشدا دەچێتە بەهەشتەوە).

لەگێڕانەوەیەك تردا [(تُدْرِكُهُ الشِّقْوَةُ أَوِ السَّعَادَةُ عِنْدَ خُرُوجِ نَفْسِهِ، فَيُخْتَمُ لَهُ بِهَا) واتە: (لەکاتی گیانەڵادا بەدبەختی دووچاری دەبێت یاخود بەختەوەری و کۆتایی ژیانیش هەربەئەوە دەبێت کەلەسەری دەمرێت). پاشان فەرمانی کرد بە (بیلال) بەناو خەڵکیدا بانگەواز بکات ((لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَأَنَّ اللهَ يُؤَيِّدُ [هذا]الدِّينَ بِالرَّجُلِ

(٦٢٢) أخرجه: البخاري (٤٢٠٣)، ومسلم (١١٢).

الْفَاجِرِ))][٦٢٣]. واتە: (ناچێتە بەهەشتەوە تەنها موسوڵمان نەبێت خودای پەروەردگاریش ئەم ئایینەی سەردەخات بەپیاوی تاوانکار ولەڕێدەرچوو). لەگێڕانەوەیەکی تردا [إِنَّ اللَّهَ يُؤَيِّدُ هَذَا الدِّينَ بِأَقْوَامٍ لا خَلاقَ لَهُمْ][٦٢٤])). واتە: (خوای گەورە ئەم ئایینە سەردەخات بەخەڵکانێك کە هیچ پاداشتێکیان نییە لەدواڕۆژدا).

٢-کۆچکەرە دەشتەکیەکە:

لەشەدادی کوڕی هادەوە ﷺ دەفەرموێت: پیاوێکی دەشتەکی هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بڕوای هێناو شوێن پێغەمبەرکەوت وتی: لەگەڵیدا کۆچ دەکەم پێغەمبەری خودا ﷺ بەچەند هاوەڵێکی خۆی سپارد کە ئامۆژگاری بکەن و فێری ئیسلامەتی بکەن، کاتێك غەزای خەیبەر ڕوویدا پێغەمبەری خودا ﷺ هەندێك غەنیمە و دەستکەوتی دابەشکرد بەشی ئەویشی دانا و دایە دەست هاوەڵەکانی، ئەو لەپشت سوپاکەوە مەڕی دەلەوەڕاند کاتێك هات بۆلایان بەشەکەیان دایە وتی: ئەوە چییە؟ وتیان: ئەوە بەشی خۆتە پێغەمبەری خودا ﷺ بۆی داناویت ئەویش وەریگرت و بردیە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەمە چییە؟ فەرمووی: ئەوە بەشی خۆتە بۆم داناویت وتی: لەپێناو ئەوشتانەدا شوێنت نەکەوتووم بەڵکو بۆ ئەوە شوێنت کەوتووم کە ئێرەم بەتیر بپێکرێت لەپێناو خودادا (ئاماژەیکرد بۆ گەردنی) ئینجا بمرم و بچمە بەهەشت فەرمووی: ((إِنْ تَصْدُقِ اللَّهَ يَصْدُقْكَ)) واتە: (ئەگەر لەگەڵ خودا ڕاستبکەیت بەدڵی خۆتت لەگەڵ دەکات) (کەمێك مایەوە ئینجا هەستا بەرەو شەڕکردن لەگەڵ دووژمن دواتر هێنایانە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ تیرێك بەر ئەو شوێنەی کەوتبوو کەئاماژەی بۆ کرد بوو پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: خۆیەتی؟ وتیان: بەڵێ، فەرمووی: ((صَدَقَ اللَّهَ فَصَدَقَهُ)) واتە: (لەگەڵ خودا ڕاستیکرد خوداش ئەوەی دەیویست بۆی جێبەجێکرد).

پێغەمبەری خودا ﷺ لەناو عەباکەی خۆی کفنیکرد پاشان هێنایانە بەردەمی نوێژی لەسەرکرد، ئەوەی لەنوێژەکەیدا ئاشکرابوو ئەوە بوو کە فەرمووی: ((اللَّهُمَّ

(٦٢٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٨٧٢) واصل الحديث عند البخاري (٤٢٠٢)، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد) (٢١٤/٧): اسناده حسن.

(٦٢٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٨٩٦٣)، واحمد (٤٥/٥)، وابونعيم (الحلية) (٢٦٢/٦)، وابوعوانه (٤٦/١)، وابن حبان (٤٥١٧) وقال محققه حديث صحيح، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد) (٣٠٢/٥) رواه احمد والطبراني ورجالها ثقات، وقال شيخه الحافظ العراقي في (تخريج الاحياء) (٤٨/١) اسناده صحيح.

هَذَا عَبْدُكَ خَرَجَ مُهَاجِرًا فِي سَبِيلِكَ، فَقُتِلَ شَهِيدًا[وَ أَنَا شَهِيدٌ] عَلَى ذَلِكَ))[٦٢٥]. واتە: (ئەی خودایە ئەمە بەندەی خۆتە لەپێناوی تۆدا کۆچیکردووە و بەشەهیدیش کوژراوە وە منیش شایەتی بۆ دەدەم لەسەر ئەو شتانە).

٣-شوانە ڕەشەکە:

جابری کوڕی عەبدوللا ﷺ دەڵێت: (لەگەڵ پێغەمبەری خودا دا ﷺ بووین لەغەزای خەیبەردا (سریە)یەك دەرچوو کەسێکیان گرتبوو مەڕی پێبوو دەیلەوەڕاند هێنایانە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەندەی خودا ویستی لەسەر بوو قسەی لەگەڵدا کرد.

لەگێڕانەوەیەکی تردا دەڵێت: [قَالَ: أَدْعُو إِلَى الْإِسْلَامِ وأَنْ تَشْهَدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللهِ وَأَنْ لَا تَعْبُدَ إِلَّا اللهَ، قَالَ الْعَبْدُ(الأسود): فَمَاذَا لِي إِنْ أَنَا شَهِدْتُ وَآمَنْتُ بِاللهِ؟ قَالَ: لَكَ الْجَنَّةُ إِنْ مُتَّ عَلَى ذَلِكَ][٦٢٦]. واتە: (بانگیکرد بۆ ئیسلامەتی بۆ ئەوەی شایەتمان بهێنێت وەبە تەنها خودا بپەرستێت کۆیلە ڕەش پێستەکەش وتی: چ شتێك بۆ من دەبێت ئەگەر شایەتمان بهێنم و باوەڕ بەخودا بکەم؟ فەرمووی: بەهەشتت بۆ هەیە ئەگەر لەسەر ئەو باوەڕە بمریت). پیاوەکە پێی وت من باوەڕم هێنا بەتۆ وبەئەوەی کە تۆی پێنێردراویت لەپەیامەکەت، ئەی چی لەم مەڕانە بکەم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو ڕانە ئەمانەتە هەر مەڕێك و دوان هی ماڵێکە فەرمووی: (چنگێك چەو بەدەمو ڕوویاندا بکە دەگەڕێنەوە بۆلای خاوەنەکانیان ئەویش مشتێك لەوردە زیخ و بەرد یاخود خۆڵی هەڵگرت و بەدەم وڕوویاندا هەڵیدا و زۆر بەتوندی بۆی دەرچوون تاکو هەریەکەیان چونەوە ماڵی خۆیان. پاشان ئەویش هاتە ڕیزی جەنگاوەرەکانەوە و تیرێکی بەرکەوت و کوژرا هیچ سوجدەیەکی بۆ خودای گەورەش نەبرد بوو، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَدْخِلُوهُ الْخِبَاءَ)) واتە: (بیبەنە ناو خێمەکە) بردیانە خێمەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ، هەتاکو پێغەمبەری خودا ﷺ لەکارەکانی بووەوە هاتە لای بۆ ژوورەوە پاشان هاتەدەرەوە فەرمووی: ((لَقَدْ حَسُنَ إِسْلَامُ صَاحِبِكُمْ لَقَدْ دَخَلْتُ

---

(٦٢٥) أخرجه: النسائي (٦٠/٤)، وعبدالرزاق (٦٦٥١)، والطحاوي (شرح معاني الاثار) (٢٩١/١)، والطبراني (الكبير) (٢٧١/٧)، والحاكم (٥٩٥/٣)، والبيهقي (الكبرى) (١٥/٤) و(الدلائل) (٢٢٢/٤) واللفظ له، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح سنن النسائي) (١٨٤٥)، و(صحيح الجامع) (١٤١٥)، و(احكام الجنائز) (٦١) وصححه ايضا الشيخ الارناؤوط في تحقيقه لـ(زاد المعاد) (٢١٤/٣) والشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (رقم: ٤٧٤).

(٦٢٦) أخرجه: البيهقي (الدلا ئل) (٢٢٠/٤) عن موسى بن عقبة بن الزبير (رضي الله عنهما).

عَلَيْهِ وَإِنَّ عِنْدَهُ لَزَوْجَتَيْنِ لَهُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ))(٦٢٧). واتە: (هاوەڵەکەتان بەباشترین شێوە موسوڵمان بوو من ئێستا چوومە ژوورەوە هەردوو هاوسەر(حور عین)ی لە لابوون).
ئەم فەرموودەیە (ضعیف)ە بەڵام ئەم فەرموودانەی دواتر بەهێزتری دەکەن.

لەفەرموودەیەکی تردا ئەنەس ﷺ دەڵێت: (پیاوێکی ڕەش پێست هاتە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من پیاوێکی ڕەشی بۆن ناخۆش و دەموچاو ناشیرینم هیچ ماڵو سامانم نییە ئەگەر شەڕبکەم لەگەڵ ئەواندا هەتاکو دەکوژرێم ئەوکات کوێ بۆمن دەبێت؟ فەرمووی: تۆلەناو بەهەشت دەبیت ئەویش شەڕی کرد هەتاکو کوژرا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((قَدْ بَيَّضَ اللَّهُ وَجْهَكَ، وَطَيَّبَ رِيحَكَ، وَأَكْثَرَ مَالَكَ... لَقَدْ رَأَيْتُ زَوْجَتَهُ مِنَ الْحُورِ الْعِينِ، نَازَعَتْهُ جُبَّةً لَهُ مِنْ صُوفٍ، تَدْخُلُ بَيْنَهُ وَبَيْنَ جُبَّتِهِ))(٦٢٨). واتە: (بەدڵنیاییەوە خودا ڕوویسپیکرد و بۆنیخۆشکرد و ماڵو سامانی زۆرکردیت، من بینیم هاوسەرەکەی لە (حُورِ الْعِين) پەلەی بوو بۆ گەیشتنە ناو جلە خوریەکەی).

ئیبنو عومەریش ﷺ دەڵێت: ئەو پیاوە ڕووبەڕووی دووژمن بووەوە و شەهیدبوو ئەم هەواڵەش درابە پێغەمبەری خودا ﷺ هاتە ژوورسەری دانیشت و پێکەنی و پاشان ڕووی خۆی وەرگێڕا، ئێمە وتمان: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ تۆمان بینی ڕوخۆش و دەم بە پێکەنین پاشان ڕووت لێوەرگێڕا؟ فەرمووی: کەمنتان بینی بەڕوخۆشی و پێکەنینەوە لەئەوکاتەدا بوو کەپلەو پایەو ڕێزی گیانی ئەوم دەبینی لەلای خودای پەروەردگار بەڵام ڕوو وەرگێڕانەکەم لەبەر ئەوە بوو هاوسەرەکانی لە (حور العین) ئێستا لای سەریەوەن)(٦٢٩).

٤-ڕانە مەڕەکەی (ابو الیسر کعب بن عمرو ﷺ الانصاری):

ئەو هاوەڵە بوو کەبەژداری بەدری کرد و ئاڵا هەڵگری قورەیشی بەدیل گرت لەگەڵ (ئەبو لعزیزی کوڕی عومەیر) برای (موصعەبی کوڕی عومەیر).

---

(٦٢٧) أخرجه: ابن هشام (٣٩٥/٣)، والحاكم (١٣٦/٢) وصححه على شرط مسلم وقال الذهبي فيه شرحبيل متهم واللفظ له، والبيهقي (الكبرى) (١٤٣/٩) وقال اسناده مرسل، وقال الحافظ في (الاصابة) (١١٥٦): اسناده ضعيف، والبيهقي (الدلائل) (٢٢٠/٤) عن عروة وموسى بن عقبة مرسلاً وضعفه الشيخ الالباني في (فقة السيرة) (ص: ٣٧٥).

(٦٢٨) أخرجه: الحاكم (٩٣/٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وقال محقق (المستدرك) (٢٥٠٨) سنده صحيح، والبيهقي (الدلائل) (٢٢١/٤)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الترغيب) (١٣٨١).

(٦٢٩) أخرجه: البيهقي (الشعب) (٤٣١٧) باسناد حسن كما قال المنذري في (الترغيب والترهيب) (٢٠٥٩)، وحسن اسناده ايضا الامام السيوطي في (شرح الصدور) (ص: ٢٠١) وحسنه الشيخ الألباني (صحيح الترغيب)(١٣٨٢).

ئەبو الیسر کەعبی کوڕی عمرو ئەنصاری ﷺ دەڵێت: (من لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بووم لەغەزای خەیبەردا ئێوارەیەکیان ڕانەمەڕێکی پیاوێکی جولەکە بەرەو ڕوومان دەهات و دەیانویست بەرەو شوێنی خۆیانی ببەنەوە بۆناو قەڵاکان ئێمەش گەمارۆمان دابوون پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: چ کەسێك خواردنمان دەستدەخات لەئەو ڕانە مەڕە ئەبو لیەسر دەڵێت: وتم: من ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ. فەرمووی: دەیفەرموو دەستپێبکە و دەستی بەسەردا بگرە) دەڵێت: بەخێرایی بۆی دەرچووم وەك نەعامە (نێرە) کاتێك سەیرێکی پێغەمبەری خودام ﷺ کرد بە تامەزرۆییەوە بۆدیداری دەیفەرموو: ئەی خودایە تێرمان بکە لێیبەخۆشی) دەڵێت: گەیشتم بەڕانە مەڕەکە سەرەتاکەی چوو بووە ناو قەڵاکە، دوو مەڕم لەکۆتاییەکەی گرت و خستمە ژێر دەستەکانم و بەخۆمەوە نووساندم ئینجا هێنام و توندترم دەگرتن بە خۆمەوە هەتاکو هەردووکیانم هێنایە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ دەتوت هیچ شتێکم پێنییە ئینجا سەرمانبڕین و خواردمانن. ئەبو لیەسر دواین هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ بوو کە کۆچیدواییکردووە، کاتێك باسی ئەو بەسەرهاتەی دەکرد دەگریا، پاشان دەیوت: بەهۆی ئەوەوە خودا ئەو تەمەنەی پێبەخشیوم کە ببمە دوایین کەسیان)[٦٣٠]. ئەم فەرموودەیەش (ضعیف)ە و بۆزانیاریت هێناومە.

٥-ئەو پیاوەی کە دزی لە غەنیمەت کرد:

یەزیدی کوڕی خالیدی جوهەنی ﷺ دەفەرموێت: (پیاوێك لە هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ لە هۆزی ئەشجەع بوو لەڕۆژی خەیبەردا کوژرا، ئەوەیان بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ باسکردوو فەرمووی: نوێژ لەسەر هاوەڵەکەتان بکەن) دەموچاوی خەڵکەکە بەئەو قسەیە گۆڕا فەرمووی: هاوەڵەکەتان دزی لە غەنیمەت کردووە بەرلە دابەشکردنی ئینجا کەلوپەلەکەیان کردەوەو پشکنیان، ملوانکە و مورویەکی جولەکەکانی شاردبووەوە کە دوو درهەمی نەدەکرد)[٦٣١].

---

(٦٣٠) أخرجه: ابن هشام (السيرة)(٣/٣٨٧) رقم (٨٥٧) وقال محققاه: اسناده ضعيف، واحمد (٣/٤٢٧) (رقم (١٥٥٢٥) وقال محققه: اسناده ضعيف، وقال الهيثمي (المجمع)(٦/١٤٩) رواه احمد عن بعض رجال بني سلمة وبقية رجاله ثقات، وهوضعيف وانْ قال الدميري في (حياة الحيوان) (٢/١٨٩) رواه احمد اسناده صحيح.

(٦٣١) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٣٨٩)، وابن حبان (٥١٩٩) وقال محققه اسناده صحيح، والبيهقي(الكبرى) (٦/١١٤)، و(الدلائل) (٤/٢٣٣) عن موسى بن عقبة واورد قطعة منه: ابوداود (٣٠٠٦)، وقال الحافظ (الفتح) (٧/٤٧٩) رواه البيهقي ورجاله رجال ثقات، وقال الارناؤوط في تحقيقه لـ(زاد المعاد) (٢/١١٠) اخرجه: ابن سعد (٢/١١٠) باسناد صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٩٧)

دانووستان

ئیبنو هیشام ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ جولەکەکانی خەیبەری گەمارۆدا لە هەرذوو قەڵای (الوطیح والسلالم) هەتاکو بەتەواوی دڵنیابوو کەلەناو دەچن بۆیە داوایانکرد کە دانووستان بکەن بەجۆرێك رێگەیان پێبدرێت برۆن و ڕەوبکەن و پارێزگاری لەخوێنیان بکرێت و کەس دەستنەخاتە رێیان پێغەمبەری خودا ﷺ بەمە ڕازیبوو وە دەستیگرت بەسەر هەموو ماڵو سامانیان لە قەڵای (الشق و النطاة، الکتیبة) و سەرجەم قەڵاکانی تریان تەنها ئەوە نەبێت کەلەم دوو قەڵایەدا مابووەوە)[٦٣٢]. کاتێك جولەکەکان دڵنیابوون کە تیادەچن چیتر لەئەوە زیاتر لەتوانایاندا نەمابوو ڕووبەڕووی موسوڵمانەکان ببنەوە. لەئەوکاتەدا داوای ڕێککەوتنی ئاشتیان کرد و ملکەچی داخوازییەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ بوون، لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ شەڕی لەگەڵ خەڵکی خەیبەر کرد هەتاکو پەنایان بردە بەر قەڵاو قولله وکۆشکە بەرزەکانیان پێغەمبەری خودا ﷺ دەستیگرت بەسەر زەوی و زارو شینایی وباخە خورماکانیان دواتر دانووستانیانکرد لەسەر ئەوەی کە شارەکەیان چۆڵ بکەن و بەقەدەر سەرپشتی وشترێك کەلوپەل لەگەڵ خۆیاندا ببەن هەرچی هەیانە زەرد وسپییە واتە: (دینارو درهەم)یان لەگەڵ زێروزیو یان تەنانەت شتومەکی لەبەرکردنیش تەنها ئەوەندەی کەخۆیانی پێدادەپۆشن جگە لەئەوانە: هەموو شتانی تر بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ جێبهێڵن بەئەو مەرجەی دەربچن هیچ شتێك نەشارنەوە ئەگەر ئەمەیان نەکرد ئەوە پەنا نادرێن و پەیمان و بەڵێن بۆیان نامێنێت و دووچاری لێپرسینەوە دەبن.

پێستەیەکی پڕ ئاڵتون بزربوو. لەگێڕانەوەیەکی تردا [کوڕانی ئەبو حقیق قاپ و قاچاغی ئاڵتون و زیو و ماڵێکی زۆریان حەشاردابوو لەناو مەشکەیەکی دروستکراو لە پێستی وشتر، دایاننابوو لای کنانەی کوڕی ڕەبیعی کوڕی ئەبو حقیق] هەروەها ماڵ و زێڕو زیوێکی زۆری حویەیی کوڕی ئەخطەبی باوکی صەفیەشیان لابوو ئەویشی هێنابوو لەگەڵ خۆی بۆ خەیبەر (لەڕۆژی فەتحکردنی بەنو نەضیردا) خشڵ و زێڕەکانیشی تیابوو، پێغەمبەری خودا ﷺ بە مامی حویەیی فەرمووو: کە ناوی (سەعنە) بوو ((مَا فَعَلَ مِسْكُ حُيَيٍّ الَّذِي جَاءَ بِهِ مِنَ النَّضِيرِ؟)) واتە: (چیتان بە

(٦٣٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٨٩/٣)، والطبري (التاريخ) (١٣/٣).

گەنجینەکەی حویەیی کرد کەلەبەنی نەضیرەوە هێنابووی بۆ ئێرە؟).

لەگێڕانەوەیەکی تردا: [کوا قاپوقاچاغ و ماڵەکەتان کە لەگەڵ خۆتان لەمەدینە وە هێناتان بۆ ئێرە کاتێك دەرمان کردن، وتی: تەنها بەشی خواردنی خۆمان و تێچوونی شەڕەکانی کرد و هیچیان نەماوە (سوێندی لەسەر ئەوە خوارد)].

ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((الْعَهْدُ قَرِيبٌ، وَالْمَالُ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِكَ)). واتە: (ماوەی ئەو ڕۆژانە ئەوەندە درێژ نییە ئەو ماڵەش زۆر لەئەوە زیاترە لەکوێیە؟) پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ سەعنەی دایە دەست زوبەیر)[٦٣٣] لە ڕیوایەتێکی تردا. (زوبەیر تەوقێکی کردە ملی و چووە سەرسنگی تاکو هەناسەی تەنگ ببێت بۆ ئەوەی شوێنەکە ئاشکرا بکات)[٦٣٤]. کنانە پێشتر دەچووە ناو کەلاوەیەکەوە سەعنە وتی: من کنانەم دیوە بەدەوری ئەم کەلاوەدا دەهات و دەچوو لێرەدا هەستم بە شتێك کردبوو، ڕۆیشتن گەڕان گەنجینەکەیان لەناو کەلاوەکە دۆزییەوە...

لەگێڕانەوەکەی ئیبنو عەباس ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ دانووستانی کرد لەگەڵ خەڵکی خەیبەر لەسەر ئەوەی زێڕو زیو و پارەو سامان هەموو شتێکیان جێبهێڵن تەنها خۆیان و ماڵی دەستەبەرو منداڵەکانیان لەگەڵ خۆیاندا بەرن. دەڵێت ڕەبیع و کنانەی کوڕانی ئەبو حەقیقیان هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کنانە دەستگیرانی صەفیەی کچی حویەیی بوو پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((أَيْنَ آنِيَتُكُمَا الَّتِي كَانَتْ تُسْتَعَارُ فِي أَعْرَاسِ الْمَدِينَةِ؟)) واتە: (کوا گەنجینەکانتان؟ کە دەخوازرا لە شاییەکانی ناو شاری مەدینە؟) وتی: ئێوە دەربەدەرتان کردین و هەموویمان لە بژێوی ژیانمان سەرفکرد پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: سەرنجبدە چی دەڵێیت؟ ئەگەر شاردووتانەتەوە بیدۆزینەوە ئەوا خوێن و ماڵ و منداڵتان حەڵاڵ دەبێت بۆمان، پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ بانگی پیاوێکی ئەنصاری کرد پێیفەرموو: ((اذْهَبْ إِلَى مَكَانِ كَذَا وَكَذَا فَانْظُرْ نَخلَةً فِي رَأْسِهَا رُقْعَةٌ، فَانْزِعْ تِلْكَ الرُّقْعَةَ، وَاسْتَخْرِجْ تِلْكَ الْآنِيَةَ وأْئتني بِهَا))

---

(٦٣٣) أخرجه: عبد الرزاق (٦٥٠١)، ومالك (١٤/٢)، والحميدي (٨١٥)، وأحمد (١٩٢/٥)، وابوداود (٣٠٠٦)، والحاكم (١٢٧/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبيرى) (١٠١/٩) وفي (الدلائل) (٢٥٥/٤)، والطبراني (الكبرى) (٥١٧٤ -٥١٨١)، وابن حبان (٤٨٥٣). وقال محققه: حديث صحيح واللفظ له، وقال الشيخ الألباني في (أحكام الجنائز) (ص: ٧٩): اسناده صحيح، وصحّح اسناده ايضاً الشيخين الأرناووطين في (زاد المعاد) (١٠٨/٣).

(٦٣٤) اخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٩٥/٣)، والطبري (التاريخ) (١٣/٣).

[فَانْطَلَقَ حَتَّى جَاءَ بِهَا]فَقَتَلَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ ابْنَيَّ أَبِي الْحَقِيقِ (اي الربيع وكنانة)، وَأَحَدُهُمَا زَوْجُ صَفِيَّةَ بِنْتِ حُيَيٍّ، وَسَبَى رسول الله ﷺ نِسَائِهِمْ وَذَرَارِيِّهِمْ))(٦٣٥). واته: (برۆ فلانە شوێن تەماشابکە دارخورمایەکی لێیە لەسەرەوەی پارچەیەکی پینە کراوی لێیە ئەو پارچەیە بدڕێنەو ئەو گەنجینەیەی تێدایە دەریبهێنە و بیهێنە بۆ ئێرە ئەو پیاوە ڕۆیشت و هێنای ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ هەر دوو کوڕەکەی ئەبو حەقیقی (ڕەبیع و کنانە)ی کوشت کە یەکێکیان دەستگیرانی صەفیەی کچی حوییەی بوو و ژن و منداڵەکانی کردنە کۆیلە وەك دەستکەوتی شەڕ).

لە گێڕانەوەیەکی تردا: [پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی دەرکرد بەکوشتنی ڕەبیع و کنانە و دواتر کوژران وەناردی بەشوێن ژن و منداڵەکانیان، صەفییەی کچی حوییەیان هێنا ئافرەتێکی گەنج و تازە پێگەیشتوو بوو خۆی نەهات فەرمانیکرد بەبیلال ئەویش چوو هێنای بۆ ماڵی پێغەمبەری خودا ﷺ بەلای هاوسەرو شوبرا کوژراوەکەی دا هێنای پێغەمبەری خودا ﷺ ئەمەی پێناخۆش بوو کاتێك بیلال گەڕایەوە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((سُبْحَانَ اللَّهِ! مَا أَرَدْتَ يَا بِلَالُ إِلَى جَارِيَةٍ بِكْرٍ تَمُرُّ بِهَا عَلَى قَتِيلَيْنِ تُرِيهَا إِيَّاهُمَا [أذهبت منك رحمة]))(٦٣٦). واته: (پاکو بێگەردی بۆ خوا ئەی بیلال من ئەمەم نەدەویست کەبڕۆیت ئافرەتێکی تازە پێگەیشتوو بەسەر لاشەی دوو کوژراودا بهێنیت تاکو بەئەو شێوەیە بیان بینێت ئایا بەزەیی و سۆزت لەلانەمابوو؟)].

پێغەمبەر ﷺ سامان و ماڵەکانیانی دابەشکرد لەبەر پەیمانشکێنییەکەیان و ویستیشی دەریان بکات وتیان: ئەی محمد لێمان گەڕێن بالەسەر ئەم زەوییانە کاربکەین وە چاکیان بکەین بۆ کشتوکاڵ و سەرۆکاریان بکەین.

لەگێڕانەوەیەکی تردا [وتیان: ئێمە شارەزاترین بەئەم زەوییانە لەئێوە پێمانبدەن تاکاریان تێدابکەین نیوەبە نیوە بەرهەمیان دەهێنین بۆ هەردوولامان] پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی ئەوەندەیان منداڵ لە بەردەستا نەبوو کەبتوانن سەرۆکاری ئەو زەوییانەیان بکەن و خۆیان تەرخانبکەن بۆ وەرزێری ئەو زەوییانە لەبەر ئەوە

---

(٦٣٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٦٨)، والبيهقي (الدلائل) (٢٣٠/٤) وقال الهيثمي (ومجمع الزوائد) (١٥٣/٦) فيه محمد بن ابي ليلى سيء الحفظ وبقية رجاله ثقات.

(٦٣٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٩٥/٣) رقم (٨٥٨)، والطبري (التاريخ) (١٣/٣)، والطبراني (الكبير) (١٢٠٦٨).

زەوییەکانی خەیبەری دانەوە بەئەو مەرجەی نیوەی بەروبووم بۆ ئەوان بێت لەهەموو بەرهەمی شینایی و باخەکانی دارخورما ونیوەشی بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ)[٦٣٧]. بەئەو شێوەیە پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵیان ڕێککەوت لە عومەری کوڕی خەطابەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموون: ((أُقِرُّكُمْ فِيهَا عَلَى ذَلِكَ مَا شِئْنَا))[٦٣٨]. واتە: (تێیدا بمێننەوە و نیشتەجێببن بەئەوسەرۆکارییەی ئێستا لەسەری ڕێککەوتوین هەتاکو خۆمان دەمانەوێت).

لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەویش لە عومەرەوە ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ جولەکەکانی خەیبەری خستە سەرکاری)[٦٣٩] زەوی و زارەکانی خەیبەر لەسەر ئەوەی بمێننەوە تا هەرکاتێك کە خۆمان دەمانەوێت پاشان دەریانبکەین).

دابەشکردنی دەستکەوتەکان (غەنیمەت)

لەبەر ئەوەی خەیبەر بەشێکی بەشەڕ فەتحکراو بەشەکەی تریش بە دانووستان، پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتی دابەشکردنەکەدا کردی بە دوو بەشەوە لەبەشیری کوڕی یەسارەو ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك خودا خەیبەری پێبەخشی دەستکەوتەکانی کردە سی و شەش بەش بەگشتی، هەژدە بەشی بۆ موسوڵمانەکان جیاکردەوە، هەربەشێك سەدبەشی لە خۆدەگرت واتە: دابەش ببوو بۆ(٣٦٠٠) بەش پێغەمبەری خودا ﷺ وەك ئەوان بەشی بۆ دیاریکرا وەك بەشی یەکێك لەخۆیان، دواتر نیوەکەی تریشی کردە هەژدەبەشی تر بۆ هەژارو لانەوازەکانی موسوڵمانان و هەروەها بۆ ڕێکخستنی کاروباری موسوڵمانەکان بۆ جێبەجێکردنی پێداویستییەکانیان)[٦٤٠].

لە گێڕانەوەیەکی تردا لە سەهلی کوڕی ﷺ هەیسەمیەوە ﷺ دەڵێت: [پێغەمبەری

---

(٦٣٧) أخرجه: الطبراني (١٢٠٦٨) وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٢٠٨) (فيه محمد بن ابي ليلى سيىء الحفظ وبقية رجاله ثقات).

(٦٣٨) أخرجه: ابوداود (٣٠٠٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٩٩).

(٦٣٩) أخرجه: ابوداود(٣٠٠٧)، ابن هشام (٣٩٩/٣)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٥٩٨).

(٦٤٠) أخرجه: ابوداود (٣٠١٤)، الطبراني (الكبير)(١٠٢/٦)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح سنن أبي داود) (٢٦٠٥)، وصحّحه ايضاً الشيخين الارنؤطين في تحقيقهما لـ(زاد المعاد) (١١٩/٣). وصححه ايضاً الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٤٦٠).

خودا ﷺ دەستکەوتەکەی خەیبەری دابەش کردبۆ دوو بەشی سەرەکی یەوە نیوەی دابین کرد بۆ خاوەن پێداویستییەکان هەژارو بێنەواکان][٦٤١]. لەگێڕانەوەیەکی تردا [جیای کردەوە بۆ ڕاپەڕاندنی کاروباری نوێنەری هۆزەکان و کاروباری موسوڵمانەکان لەگەڵ خەڵکی بێکەس و کار و لانەوازان][٦٤٢] لە گێڕانەوەیەکدا هاتووە [ئەوە قەڵاکانی (الوطیح و الکتیبەو السلالم) و پاشکۆکانیان بوون کە بەئەو جۆرەیان لێکرا][٦٤٣] وە ئەو نیوەیەی تری بەر موسوڵمانەکان کەوتبوو لە قەڵاکانی [الشق والنطاة][٦٤٤] و دابەشی کرد بەسەریانداو کردی بەهەژدە بەشەوە.

پێغەمبەری خودا ﷺ بەشی پیادە یەك بەشی دانا بەڵام بۆ ئەسپسوار سێ بەشی دانا بۆ خۆی و ئەسپەکەی لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ بۆهەر ئەسپسوارێك سێ بەشی دانا بۆ ئەسپەکەی دووبەش و بەشێك بۆ خاوەنەکەی))[٦٤٥].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: ((خەیبەر دابەشکرا بەسەر ئەوانەی بەژداری حودەیبیە و خەیبەریان کردبوو لەدواییدا یاخود ئامادەیبوون بەهۆی هۆکارێکەوە کەسیش دوانەکەوتبوو تەنها جابری کوڕی عەبدوڵلای ئەنصاری نەبێت، پێغەمبەری خودا ﷺ بەشێکی بۆ دانا وەك بەشی بەژداربووەکان......

ژمارەی ئەو کەسانەی دەستکەوتەکانی خەیبەریان بەسەردا دابەشکرا لە هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ هەزارو هەشت سەد بەش بوو بەئەسپەکانیشەوە پیاوەکان هەزارو چوارسەدکەس بوون لەگەڵ دووسەد ئەسپ بۆ هەر ئەسپێکیش دوو بەش دانرابوو خاوەنەکەشی یەك بەش، وەهەموو پیادەیەکیش بەشێکی هەبوو هەموو

---

(٦٤١) أخرجه: ابوداود (٣٠١٠)، والطبراني (الكبير)(١٠٢/٦) وقال الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٦٠١) حسن صحيح، وصححه ايضاً الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٤٦٠).

(٦٤٢) أخرجه: ابي داود (٣٠١٢)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٦٠٣).

(٦٤٣) أخرجه: ابي داود (٣٠١٤) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٦٠٥).

(٦٤٤) أخرجه: ابي داود (٣٠١٣) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٦٠٤٠).

(٦٤٥) أخرجه: احمد (٦٢/٢)، والبخاري (٢٨٦٣، ٤٢٢٨)، ومسلم (١٧٦٢)، وابوداود(٢٧٣٣)، وابن ماجة (٢٨٥٤)، والبيهقي (٣٢٥/٦)، وابن حبان (٤٨١٠) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٤٤٣)، و(صحيح ابن ماجة) (٢٨٥٤)، و(الارواء) (١٢٢٦).

بەشێکیش بە شێوەیەکی سەرەکی کۆی سەد کەسی لەخۆ دەگرت هەژدەبەش کۆی گشتی بەشەکان بوو))[٦٤٦].

پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەو پێنج یەکە تایبەتیەی خۆی بەشی بەنی مطلب و بەنی هاشمی دا لەبەرخزمایەتی و نزیکیان لە پێغەمبەرەوە ﷺ بەڵام هیچ بەشێکی نەدایە بەنی نەوفەل و بەنی عبدالشمس لەگەڵ ئەوەشدا هەرچواریان کوڕی عبدالمناف بوون لە جوبەیری کوڕی موطعم ﷺ دەڵێت: کاتێك غەزای خەیبەر ڕوویدا پێغەمبەری خودا ﷺ بەشی خزمەنزیکەکانی دانا لە بەنی هاشم و مطلب بەڵام بەنی نەوفەل و بنی عبدالشمسی پشتگوێ خست من و عوسمانی کوڕی عەفان ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ پێمانوت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوە بەنی هاشم لێگەڕێ نکۆڵی لەگەورەیی و شکۆمەندیان ناکریت بەهۆی پایەی تۆوە کە لەناویاندا بوویت بەڵام بۆچی براکانمان لە بنی (المطلب) و (بنی الشمس)ت بێبەشکرد [چونکە جوبەیر لەبنی نەوفەل بوو عوسمانیش لە بەنی ئومیەی کوڕی عبدالشمس بوو] لە کاتێکدا نزیکی ئێمەو ئەوان بۆتۆ وەك یەکە؟ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((انهم لم يفارقوني في جاهلية ولا اسلام انما [نحن] بَنُو هَاشِمٍ وَبَنُو الْمُطَّلِبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ))[٦٤٧]. واتە: (ئەوان هیچ کاتێك لێم جیانەبوونەتەوە و پشتیوانیان کردووم لەسەردەمی نەفامی و ئیسلامەتیش دا ئێمە بەنی هاشم و بەنی مطلب یەكماڵین) (وەك پەنجەکانی دەست بەیەکەوەین)[٦٤٨].

لەگێڕانەوەیەکی تردا ((کاتێك خوای پەوەردگار خەیبەری فەتحکرد لەسەر دەستی بڕواداران هەرچی لەئەو ناوچانەبوون لە بەنی خزارە) هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتیان: بەشماندەوێت، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: (ذُو الرَّقَيْبَةِ) بۆ ئێوە بێت کە شاخێك بووە لەشاخەکانی خەیبەر، وتیان: کەواتە: شەڕت

---

(٦٤٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٤٠٤/٣).

(٦٤٧) أخرجه: البخاري (٤٢٢٩)، والنسائي (١٣٠/٧).

(٦٤٨) أخرجه: البخاري (٤٢٢٩)، واحمد (٨١/٤)، النسائي (١٣٠/٧)، وابوداود (٢٩٧٨، ٢٩٨٠) واللفظ له، وابن ماجة (٢٨٨١)، والبيهقي (الكبرى)(٣٤١/٦) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٥٨٢)، و(صحيح ابن ماجة (٢٣٢٩)، و(صحيح النسائي) (٣٨٥٦)، و(الارواء) (١٢٤٢).

لەگەڵ دەکەین پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: شوێنی شەڕمان (جنف) بێت کە شوێنێکە دەکەوێتە نێوان (فدك) و خەیبەر هەرکە ئەوەیان لە پێغەمبەری خودا ﷺ بیست بەڕاکردن هەڵهاتن))(٦٤٩).

بەخشینی دەستکەوت بەسەر کۆیلەئەو ژنەکاندا

١-لە عومەیری کۆیلەکراوی ئەبو لەحم دەڵێت:

((بەژداری خەیبەرم کرد لەگەڵ گەورەکانمدا لەبارەی منەوە قسەیان لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ کردبوو وە پێیانوتبوو کەمن کۆیلەم)). [هیچ بەشی لە دەستکەوتەکان بۆ دانەنام](٦٥٠) بەلاّم فرمانیکرد شمشێرێکیان بۆ هێنام و کردیانە ملم و منیش بەدوای خۆمدا ڕامدەکێشا و بۆم هەڵنەدەگیرا دواتر فەرمانیکرد هەندێك شتومەکم بدرێتێ](٦٥١).

٢-ئیمامی ئەوزاعی ﵀ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ لەغەزای خەیبەردا بەشی بۆ ئافرەتەکان دانا))(٦٥٢).

٣-لە ثابتی کوڕی حارثی ئەنصارییەوە ﵁ دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزای خەیبەردا بەشە دەستکەوتی بۆ سەهلەی کچی عاصمی کوڕی عەدی و کچەکەی دانا کەلەئەوێ لەدایکبوو))(٦٥٣).

٤-لە زەینەبی هاوسەری عەبدوڵلای کوڕی ثەقیفیەوە دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لەڕۆژی خەیبەردا پەنجابار خورما ولەمەدینەش بیستبار جۆی پێبەخشیم))(٦٥٤).

(٦٤٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٤٨/٤) عن موسى بن عقبة عن ابن شهاب.

(٦٥٠) أخرجه: ابن ماجة (٢٨٥٥) صححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (٢٣٠٤).

(٦٥١) أخرجه: احمد (٢٢٣/٥)، والطبراني (الكبير) (١٣١/١٧)، ابوداود (٢٧٣٠)، والترمذي (١٥٥٧) وقال حسن صحيح، والدارمي (٢٤٧٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٤٤٠)، و(صحيح الترمذي) (١٢٦١).

(٦٥٢) أخرجه: الترمذي (١٦١٥) وقال الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٢٦٠) صحيح الاسناد مقطوع.

(٦٥٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٣٦٩)، وقال الحافظ في (الاصابة) (٩٠/١) (رقم: ٨٧٤)، واخرجه ابن سعد والطبراني واسناده قوي، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٧/٦) فيه ابن الهيعة وفيه ضعف وحديثه حسن.

(٦٥٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٧٣٢/٢٤)، وقال الهيثمي في (ومجمع الزوائد) (٧/٦) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

٥-لە ئومییەی کچی ئەبو صەلت کە: ئافرەتێکی هۆزی غیفارە دەڵێت: ((...کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ خەیبەری فەتحکرد بەشی ئێمەشی دیاریکرد لە دەستکەوتەکان ئەو ملوانکەیەی کە دەبینن لە ملمدایە لەئەوێ وەرمگرت خۆی پێیبەخشیم خۆشی بەدەستی موبارەکی لەملیکردم سوێندبە خودا هەرگیز داینانێمەوە))(٦٥٥).

چاکتربوونی بارودۆخی موسوڵمانان

خوای گەورە بەڵێنەکانی هێنایە دی بۆ مسوڵمانان وەك خودای بەدەستەڵات و خاوەن شکۆ دەفەرموێت: ﴿...مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا... ﴿٢٠﴾﴾ (الفتح) واتە: غەنیمەو دەستکەوتێکی ئێجگار زۆرتان دەکەوێتە دەستان و دەبێتە هیی خۆتان، خودای گەورە نازو نیعمەتی خۆی بەسەر پێغەمبەرەکەی دا ڕژاند بەئەو غەنیمەت و دەستکەوتە زۆر وبەلێشاوە لە وشترو مانگاو باخ و بێستان وەك ئەبو هورمیرە ﷺ دەڵێت: (خەیبەرمان فەتحکرد زێڕو زیومان بە غەنیمەت نەگرت، بەڵکو ئاژەڵ ومانگا و وشتر وباخوبێستان وپێداویستی ژیانی زۆرمان دەستکەوت.....))(٦٥٦).

موسوڵمانەکان هەندێك خواردنی ڕۆژانەیان دەستکەوت وەك غەنیمەت دابەش دەکراو نەدەگەیشتە ئەندازەی پێویست وەك لە عەبدوڵلای کوڕی ئەوفا ﷺ دەڵێت: ((خواردنی وامان دەستکەوت لە خەیبەر هەموو پیاوێك دەهات بەئەندازەی پێویستی خۆی لێیدەبردو دەڕۆیشتو نەخرایە چوارچێوەی دەستکەوتەکانەوە))(٦٥٧).

هاوەڵانی پێغەمبەر نانی گەرم و نەرمیان دەخوارد کە پێشتر نەیانخواردبوو لە ئەبو بەرزەی ئەسلەمیەوە ﷺ دەڵێت: ((عەرەب دەیانوت: هەرکەسێك نانی گەنم بخوات قەڵەو دەبێت کاتێك خەیبەرمان فەتحکرد کۆمەڵێك لەئەو نانەمان بەدەست کەوت و منیش بۆی دانیشتم تا تێرم لێخوارد پاشان تەماشای هەردوو لاتەنیشتی

---

(٦٥٥) أخرجه: احمد (٣٨٠/٦) (٢٧١٣٦) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابوداود (٣١٣)، والبيهقي (الكبرى) (٤٠٧/٢)، وابن هشام (٣٩٥/٣) رقم (٨٦٧) وقال محققاه: اسناده حسن، وابن سعد (٢١٤/٨).

(٦٥٦) أخرجه: البخاري (٤٢٣٤).

(٦٥٧) أخرجه: ابوداود (٢٧٠٤)، والحاكم (١٢٦/٢) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الدلائل) (٢٤١/٤)، وقال الحافظ ابن كثير في (البداية) (١٩٥/٤) رواه ابوداود وهوحسن، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٥٣) وقال محقق (زاد المعاد) (١١٥/٣) اسناده قوي.

خۆمم دەکرد تاببینم ئایا قەڵەو نەبووم؟))[٦٥٨].

پێغەمبەری خودا ﷺ هەندێك مەڕی دابەشکرد بەسەر موسوڵمانەکاندا لە معاذەوە ﷺ دەڵێت: ((ئامادەی غەزای خەیبەربووم لەخزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ مەڕێکی زۆرمان دەستکەوت، پێغەمبەری خودا ﷺ بەشێکی بەسەرماندا دابەشکرد ئەوەی تریشی کردە ناو تەویلەو کۆزەکانیان بۆ نیوەی دەستکەوت)[٦٥٩].

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە پێغەمبەری خودا ﷺ مەڕەکانی دابەشکرد بەسەریاندا هەر دە کەسی و مەڕێکی دایە، لە ئەبو لیلی ﷺ دەڵێت: ((بەژداری فەتحی خەیبەرم کرد لە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك جولەکەکان تێکشکان ئێمەش کەوتینە ناو موڵکو ماڵیان وکەلوپەل وپێداویستی ناو ماڵ وهەموو ئەوشتانەمان دەستکەوت زۆری نەبرد بە گورجی مەنجەڵەکانیان پڕکرد و لەسەر ئاگریان دانان و هاتنە کوڵ، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیکرد پێیان کە بیرێژن ئینجا مەڕی دابەش کرد بەسەرماندا هەر (١٠دە) کەس مەڕێك تاکو لێینێین))[٦٦٠].

خەڵکی لەئەورۆژەدا ژمارەیەك مەڕومالآتیان بردبوو بەرلە دابەشکردنی غەنیمەت و سەریان بڕی بوو کوڵاندبوویان لەناو مەنجەڵەکان پێغەمبەری خودا ﷺ هات فەرمانی دەرکرد کە دەست لەئەو مەنجەڵانە هەڵبگرن لە ثەعلبەی کوڕی حەکم ﷺ دەڵێت: ((لە غەزای خەیبەردا مەڕومالآتی دووژمنمان دەستکەوت [خەڵکەکە دووچاری برسیەتی و ماندوبوونێکی زۆربوون][٦٦١].

خەڵکەکە بردیان بەر لەدابەشکردنی دەستکەوتەکان سەریانبڕین و لە سەرئاگریان دانا دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ هات مەنجەڵەکان قوڵپیان دەدا و هاتبوونە کوڵ فەرمووی: [ئەوە چییە؟] فەرموویان: ئەوە مەڕی تالآنییە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ [بەکەوانەکەی مەنجەڵەکانی ڕژاندو سەروژێری کردن

(٦٥٨) أخرجه: الحاكم (١٣٤/٢) وصححه ووافقه الذهبي.

(٦٥٩) أخرجه: ابوداود (٢٧٠٧)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٥٥).

(٦٦٠) أخرجه: احمد (٣٤٨/٤) (١٩٠٥٨) وقال محققه: حديث صحيح، والدارامي (٢٤٧٠)، والحاكم (١٣٤/٢)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (١٢٦٢)حديث صحيح.

(٦٦١) في رواية ابي داود (٢٧٠٥)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٣٥٣).

پاشان گۆشتەکەی تێکەڵ بە خۆڵەکە کرد](٦٦٢). وە فەرمووی: ((اکفؤها فان النهبة لاتحل [إِنَّ النُّهْبَةَ لَيْسَتْ بِأَحَلَّ مِنَ الْمَيْتَةِ] فأكفؤا وما بقى منها))(٦٦٣). واتە: (ئەو مەنجەڵانە بڕێژن چونکە ماڵی تالانی و ڕاووڕوت حەڵاڵ نییە ماڵی تالانی و ڕاووڕوت لە مردارەوە بوو حەڵاڵتر نییە هەرچی تێداماوە بیڕژن و قڵپی بکەنەوە).

هەرلەئەو ڕۆژەدا عەبدوڵڵای کوڕی مەغفەل یەك مەشکە ڕۆنەکەرەی لەهەمان خواردن دەستکەوت هەڵیگرتەوە و بەدەستیەوە گرت عەبدوڵڵای کوڕی مەغفەل دەڵێت: ((جەواڵێکم لەگۆشت و ڕۆنەکەرە دەستکەوت لەڕۆژی خەیبەردا هەڵمگرتەوە وتم: [ئەوە هی منە] ئەمڕۆ هیچ شتێك ئالەمە نادەمە هیچ کەسێك دەڵێت: ئاوڕمدایەوە پێغەمبەری خودا ﷺم بینی [بەزەردەخەنەوە بۆی دەڕوانیم](٦٦٤).

لەگێڕانەوەیەکی تردا: (هیزەیەکیان فڕێدا بۆلامان خواردن و گۆشتی تێدابوو لەغەزای خەیبەردا خۆم بۆ هەڵداو هەڵمگرتەوە ئاوڕمدایەوە سەیری ئەملاولام کرد پێغەمبەری خودام بینی شەرمملێکرد)(٦٦٥) لەکۆی ئەو کەلوپەلانەی موسوڵمانان دەستیان بەسەرداگرت لە قەڵای (صەعبی کوڕی معاذ) جلوبەرگ و ئارەق بوو.

واقیدی ﷺ دەڵێت: (لە قەڵای صەعبی کوڕی موعاذ جلوبەرگ و کوندەی ئارەقیان دەستکەوت ئارەقەکانیان ڕژاند لەئەو ڕۆژەدا پیاوێك بەناوی عەبدوڵڵای حمار ئارەقەکەی خواردەوە)(٦٦٦). وە ناوی هاتووە لە فەرموودەیەکدا کە عومەری کوڕی عومەر ﷺ دەگێڕێتەوە دەڵێت: [پیاوێك لەسەردەمی پێغەمبەری خودا ﷺ ناوی عەبدوڵڵا بوو نازناوی (حمار) بوو پێغەمبەری خودای ﷺ دەهێنایە پێکەنین](٦٦٧).

---

(٦٦٢) نفس المصدر.

(٦٦٣) أخرجه: عبدالرزاق (١٨٨٤١)، واحمد(١٩٤/٤)، وابن ماجة (٣٩٣٨)، وابوداود (٢٧٠٥)، والطبراني (الكبير) (٨٢/٢) واللفظ له، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٥٤)، و(صحيح ابن ماجة) (٣١١٨)، و(السلسلة الصحيحة) (٢٣٧/٤) وقال محققا (زادالمعاد) (١٠٧/٣)صحيح.

(٦٦٤) واللفظ المسلم.

(٦٦٥) أخرجه: البخاري (٣١٥٣، ٤٢١٤)، ومسلم (١٧٧٢)، وابوداود (٢٧٠٢).

(٦٦٦) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٦٦٠)، وانظر (فتح الباري) لابن حجر العسقلاني (٩٠/١٢).

(٦٦٧) أخرجه: البخاري (٦٧٨٠).

لەگێڕانەوەیەکی تردا (...عەبدوڵڵا هیزمیەك ڕۆن و هیزمیەك هەنگوینی بەقەرز دەهێنا وەك دیاری پێشکەشی پێغەمبەری خودای ﷺ دەکرد ئینجا هەرکات خاوەنەکەی بۆ پارەکەی بهاتایە دەی وت: بابچین بۆ لای پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوێدا دەی وت: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ نرخی شتەکان بدەرەوە بە ئەو پیاوە، پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر پێدەکەنی وفەرمانی دەکرد کە نرخەکەی بدرێتێ][٦٦٨].

پێغەمبەری خودا ﷺ جەڵدی ئارەق خواردنەوەکەی ئەو ڕۆژەی لێدا، [ئەوەش لەڕۆژی خەیبەردا ڕوویدا هەروەك لە گێڕانەوەکەی الوقیدی دا هاتووە] فەرمانیدەرکرد جەڵدیانلێدا، پیاوێك لەناو خەڵکەکە وتی: بەر نەفرەتی خودا بکەویت ئەوە چییە ئەوەندە دەخواتەوە و دەهێنرێت داری حەدی لێدەدرێت، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لَا تَلْعَنُوهُ)) (نەفرەتی لێمەکەن) لە ڕیوایەتێکی تردا [مەبنە یارمەتیدەری شەیتان بۆ سەر براکەتان سوێند بەخوا ئەوەی من دەیزانم ئەو خوداو پێغەمبەری خودای خۆش دەوێت][٦٦٩].

ڕوونکردنەوەی هەندێك لە حوکمە شەرعیەکان

لەڕۆژی غەزای خەیبەردا پێغەمبەری خودا ﷺ هەندێك ئەحکامە شەرعیەکانی بۆ موسوڵمانان ڕۆشن کردەوە و فەرمانەکانی خودای لەبارەوە ڕاگەیاند لەکاتێکدابوو موسوڵمانان لەناو خۆیاندا کڕین و فرۆشتنی دەستبەدەست و شتومەك بە شتومەکیان بەکەلوپەلی غەنیمەت و دەستکەوتەکانی غەزاوە دەکرد پێغەمبەری خودا ﷺ قەدەغەی هەندێك لەئەو شتانەی کرد لەئەوانە:

١-حەرامی کرد کە زێڕ بەزێڕ بفرۆشرێت تەنها کێش بەکێش نەبێت واتە: هەر دووکیان وەك یەکبن لەکێشدا ئەوەش لەچەندین گێڕانەوەدا هاتووە لەئەوانە:

- فوضالەی کوڕی عوبیدەوە ﷺ دەڵێت: لە غەزای خەیبەردا ملوانکەیەکم کڕی بە دوانزە دینار کە زێڕو مررواری سووری تێدابوو لێم جیاکردنەوە سەیرم کرد زیاتر لەدوانزە دینار دەکات ئەوەم بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ باسکرد فەرمووی: ((لَاتُبَاعُ

---

(٦٦٨) اخرجه: ابویعلی (١٦٧/١) (رقم: ١٧٧) وقال محققه: اسناده حسن، قال الحافظ في (الفتح) (٩١/١٢) اسناده صحیح، وصحح اسناده البوصري في (اتحاف الخیرة المهرة) (٣٥٥/٤) (رقم: ٣٩٩٩).

(٦٦٩) في روایة: البخاري (٦٧٨١).

حَتَّى تُفَصَّلَ))[٦٧٠]. واتە: (نافرۆشرێت هەتا لەیەك جیانەکرێتەوە)).

- وە هەرلەئەوە وە دەگێڕنەوەو دەڵێت: چوومە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزای خەیبەردا بە ملوانکەیەکەوە کە مرواری سوورو زێڕبوو لەدەستکەوتەکانی خەیبەر دەستمکەوتبوو دەمفرۆشت پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیکرد ئەو زێڕەی لە ملوانکەکەدایە لێیبکەمەوە بە تەنها بیفرۆشم پاشان فەرمووی: ((الذَّهَبُ بِالذَّهَبِ وَزْنًا بِوَزْنٍ))[٦٧١]. واتە: ((زێڕبە زێڕ کێشیان بێت وە یەك بێت و هەردوو هاوتا بن)).

- هەروەها لە فوضالەی کوڕی عوبیدەوە ﷺ دەگێڕنەوەو دەڵێت: ((ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ دابووین لە غەزای خەیبەر یەك ئوقیەمان (٤٥٣غم) زێڕبە دوو دینار یاخود سێ دیناری زێڕ بە جولەکەکان دەفرۆشت، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: زێڕ بە زێڕ مەفرۆشنەوە مەگەر بەکێشی خۆی نەبێت))[٦٧٢].

٢-وە قەدەغەیکرد لەگەڵ جارییەکاندا جووتبوون بکرێت و کەلوپەلی غەنیمەت بەکاربهێنرێت یان بفرۆشرێت بەرلەدابەشکردنی:

عەبدوڵڵای کوڕی عەباس ﷺ دەفەرموێت: لەغەزای خەیبەردا پێغەمبەری خودا ﷺ قەدەغەی کرد کەکەلوپەلی غەنیمەت بفرۆشرێت بەر لەدابەشکردنی هەروەها جووتبوون لەگەڵ کەنیزەیکی سکپڕی قەدەغەکرد هەتا منداڵیان دەبێت فەرمووی: ئایا کشتوکاڵ و شینای خەڵکی تر ئاو دەدەیت؟)[٦٧٣]. ئەو باسە بەدرێژی هاتووە لە فەرموودەیەك کە ڕافیعی کوڕی ثابت ﷺ دەگێڕێتەوە لە پێغەمبەری خودا ﷺ کەفەرموویەتی: ((مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلَا يَسْقِيَنَّ مَاءَهُ وَلَدَ غَيْرِهِ، وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلَا يَأْخُذَنَّ دَابَّةً مِنَ الْمَغَانِمِ فَيَرْكَبَهَا حَتَّى إِذَا أَعْجَفَهَا رَدَّهَا فِي الْمَغَانِمِ، وَمَنْ كَانَ

---

(٦٧٠) أخرجه: احمد (٢١/٦)، ومسلم (١٩٥٢)، وابوداود (٣٣٥٢).

(٦٧١) أخرجه: مسلم (١٩٥١، ٣٣٥١) واللفظ له، والحاكم (٣٨/٢)، والدارالقطني (٢٣٧/٢)، والبيهقي (٢٩٢/٥).

(٦٧٢) أخرجه: احمد (٢٢/٦)، ومسلم (١٩٥١، ٣٣٥١)

(٦٧٣) أخرجه: الحاكم (١٣٧/٢) وصححه ووافقه الذهبي، والدارالقطني (٦٩/٣) (٣٠٣٢) وقال محققه: اسناده حسن، وقال الشيخ الالباني في (إرواء الغليل) (١٤١/٥) صحيح الاسناد.

يُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ فَلَا يَلْبَسْ ثَوْبًا مِنَ الْمَغَانِمِ حَتَّى إِذَا أَخْلَقَهُ رَدَّهُ فِي الْمَغَانِمِ))(٦٧٤). واتە: ((هەرکەسێك باوەڕی بە خواو ڕۆژی دوایی هەیە بائاوی خۆی تێکەڵ بەمنداڵی کەسی تر نەکات واتە: نەچێتە لای ئافرەتی دووگیان کە کراونەتە جاریە). وە هەرکەسێك باوەڕی بە خواو ڕۆژی دوایی هەیە با سواری هیچ وڵاخێك نەبێت لە غەنیمەت و سواری سەرپشتی بێت هەتاکو لەڕو لاوازی دەکات ئینجا بیگێڕێتەوە بۆ ناو دەستکەوتەکان وە هەرکەسێك باوەڕی بەخوا و ڕۆژی دوایی هەیە با هیچ پۆشاکێك لەدەستکەوتەکان لەبەرنەکات تاکو کۆن و بێکەڵکی دەکات ئینجا بیگێڕێتەوە بۆ ناو دەستکەوتەکان)).

٣-پێغەمبەری خودا ﷺ ئەمانەی حەرامکرد (هەموو خاوەن کەڵبەیەك لەگیاندارەکان وە هەموو تەیرو باڵندەیەکی چڕنوکدار لەگەڵ هێسترو کەرو ژنهێنانی کاتی (واتە: ژن هێنان بۆ ماوەیەك) و ئەو ئاژەڵەی بەبەرد یاخود بەتیری نیشانە لێدەدرێت هەتا دەمرێت وەباڵندەو ئاژەڵی پیسخۆر و هەروەها ئەو ئاژەڵەی دڕندە دەیگرێت و چەقۆی پێڕاناگات و مرداردەبێتەوە) ئەوانە لە چەندین فەرموودەدا هاتوون لەئەوانە:

أ- لە عرباضی کوڕی ساریەوە ﷺ دەڵێت: ((أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ حَرَّمَ يَوْمَ خَيْبَرَ كُلَّ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ، وَلُحُومَ الْحُمُرِ الْأَهْلِيَّةِ، وَالْخَلِيسَةَ، [وَهِيَ مَا يُسْتَخْلَص مِنَ السَّبُع فَيَمُوتُ قَبْلَ أَنْ يُذَكَّى] وَالْمُجَثَّمَةَ [وَهِيَ الَّتِي تُصْبَرُ بِالنَّبْلِ]...))(٦٧٥). واتە: (پێغەمبەری خودا ﷺ لەغەزای خەیبەر هەموو باڵندەیەکی چڕنوکدارو کەری ماڵی و ئەو ئاژەڵ و باڵندەیەی کە دڕندە دەیبات و مرۆڤ لێی دەسەنەیتەوە وبەچەقۆدا ڕاناگات و دەمرێت قەدەغەیکرد، هەروەها ئەو ئاژەڵ و باڵندانەشی قەدەغەکرد کە دەبەسرێنەوە و نیشانەیان لێدەگیرێتەوە و مردار دەبێتەوە یان نا...).

ب- لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە ﷺ دەڵێت: ((نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنْ أَكْلِ كُلِّ

---

(٦٧٤) أخرجه: احمد (١٠٨/٤)، والطبراني (الكبير) (٤٤٨٨)، والدارمي (٢٣٠/٢)، وابوداود (٢١٥٨)، وابن حبان (٤٨٥٠) وقال محققه: اسناده حسن واللفظ له، وحسنه الشيخ الالباني في (الارواء) (٢١٣٧)، و(صحيح أبي داود) (١٨٧٤).

(٦٧٥) أخرجه: احمد (١٢٧/٤)، والترمذي (١٨٧٢)، والحاكم (١٣٥/٢) وصححه ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١٤٦٦)، و(السلسلة الصحيحة) (٢٣٩/٤)، و(٢٣٩١، ٣٥٩)، و(الارواء) (٢٤٨٨).

ذِي نَابٍ، مِنَ السِّبَاعِ، وَعَنْ كُلِّ ذِي مِخْلَبٍ، مِنَ الطَّيْرِ[ولحوم البغال]))[٦٧٦]. واتە: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزای خەیبەردا قەدەغەیکرد کە گۆشتی ئاژەڵی کەڵبەدارو دڕندە بخورێت لەگەڵ هەموو باڵندەیەکی چڕنوکدار و گۆشتی هێستر)).

ج- لە عمری کوڕی شوعەیب ئەویش لەباوکیەوە باوکیشی لە باپیرییەوە ﷺ دەگێڕێتەوە: ((نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ يَوْمَ خَيْبَرَ عَنِ الْجَلَّالَةِ، وَعَنْ رُكُوبِهَا وَأَكْلِ لُحُومِهَا))[٦٧٧]. واتە: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لە ڕۆژی خەیبەردا قەدەغەیکرد کە گۆشتی باڵندە و ئاژەڵی گەندە و پیسخۆر بخورێت وە سواری پشتی ببن).

د- لە عەلی کوڕی ئەبو طالبەئەوە ﷺ دەڵێت: ((نَهَى رَسُولُ اللهِ ﷺ عَنْ مُتْعَةِ النِّسَاءِ، يَوْمَ خَيْبَرَ...))[٦٧٨] پێغەمبەری خودا ﷺ قەدەغەی کرد کە ژن بهێنین بۆ ماوەیەك (واتە: ژنهێنانی متعە) و کاتی. بەڵام پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی دا بە خواردنی گۆشتی ئەسپ و گوێدرێژی کێوی بەڵەك) لە غەزای خەیبەردا.

- لەجابرەوە ﷺ دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لە خەیبەردا قەدەغەی کردلێمان کە گۆشتی گوێدرێژی ماڵی بخۆین بەڵام ڕێگەپێیداین کە گۆشتی ئەسپ بخۆین))[٦٧٩].

- هەروەها لە جابرەوە ﷺ دەڵێت: ((لە غەزای خەیبەردا ئەسپ و هێسترو گوێدرێژی ماڵیمان سەربڕیبوو پێغەمبەری خودا ﷺ لێیقەدەغە کردین بەڵام

(٦٧٦) أخرجه: احمد (٢٨٩/١)، والبخاري (٥٥٣٠)، ومسلم (١٩٣٤)، وابوداود (٣٨٠٥)، والنسائي (٢٠٦/٧)، وابن ماجة (٣٢٣٤)، وابن حبان (٥٢٨٠) وقال محققه اسناده صحيح، والطبراني (الكبير) (١٢٩٩٤)، والبيهقي (٣١٥/٩)، والطيالسي (٢٧٤٥)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (١١٩٥)، و(صحيح أبي داود) (٣٢٣٠)، و(صحيح ابن ماجة) (٢٦١٨)، و(الارواء) (١٣٨/٨)، و(صحيح النسائي) (٤٠٣٤).

(٦٧٧) أخرجه: احمد (٢١٩/٢)، وابوداود (٣٨١١)النسائي (٢٥/٦)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٣٢٣٢) (صحيح النسائي) (٤١٤٢)، و(الارواء) (١٥٠/٨)، وقال الحافظ في (الفتح) (٦٤٨/٩): سنده حسن.

(٦٧٨) أخرجه: البخاري (٤٢١٦)، ومسلم (١٤٠٧)، ومالك (٧٤/٢)، والنسائي (١٢٦/٦)واللفظ له، وابن ماجة (١٩٦١)، والدارمي (١٩٢٦)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٨٩٥)، و(صحيح الجامع) (١١٢١)، و(صحيح ابن ماجة) (١٥٩٦)، و(صحيح النسائي) (٤٠٤٣).

(٦٧٩) أخرجه: عبدالرزاق (٨٧٣)، والبخاري (٤٢١٩)، ومسلم (١٩٤١)، وابن ابي شيبة (٢٥٦/٨)، وابوداود (٣٧٨٨)، والترمذي (٣٣١)، والنسائي (٢٠١/٧)، وابن ماجة (٣١٩١)، والدارمي (٨٧/٢)، وابن حبان (٥٢٧٠-٥٢٧٣) وقال: محققه اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٣٢١٨)، (صحيح النسائي) (٤٠٣٧)، و(صحيح ابن ماجة) (٢٥٨٤)(السلسلة الصحيحة) (٣٥٩)، و(الارواء) (٢٤٨٤).

خواردنی گۆشتی ئەسپی لێقەدەغە نەکردین))[٦٨٠].

وەهەر لە جابرەوە ﷺ دەفەرموێت: ((لەکاتی غەزای خەیبەر گۆشتی ئەسپ و گوێدرێژی کێویمان دەخوارد))[٦٨١] خەڵکەکە لەئەو ڕۆژەدا هەندێك جارییەیان دەستکەوت و دەیانویست ڕزگاریانبکەن و ئینجا مارەیانبکەن و لەکاتی جوتبوونیاندا ئاویان لەدەرەوە بڕێژن. لەئەبو سەعیدی خودرییەوە ﷺ دەفەموێت: لەغەزای خەیبەر هەندێك جارییەمان دەستکەوت، ویستمان ڕزگاریانبکەین و مارەیانبکەین وە لەکاتی جوتبووندا ئاومان لەدەرەوە بێنینەوە پرسیاری ئەمەمان لە پێغەمبەری خودا ﷺ کرد فەرمووی: ((لَا عَلَيْكُمْ أَلَّا تَفْعَلُوا فَإِنَّمَا هُوَ الْقَدَرُ))[٦٨٢]. واتە: ((هیچ گوناهتان بۆ نانووسرێت بەڵام ئەگەر ئەم کارمتانکرد بووە هۆی منداڵبوون ئەوە قەدەری خودایە). لە ئێوارەی ئەو ڕۆژەدا کە خوای گەورە فەتحی خەیبەری کرد بۆ مسوڵمانان ئاگرێکی زۆر کرابووەوە مەنجەڵەکان پڕکرابوون لە گۆشتی گوێدرێژی ماڵی و لەسەر ئاگرەکە دانرابوون. لەسەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەعەوە ﷺ دەڵێت: ((لە خزمەتی پێغەمبەری خوادا ﷺ دابووین چووین بۆ خەیبەر پاشان خوای گەورە بۆی فەتحکردین ئێوارەی ئەو ڕۆژەی کە خەیبەر فەتحکرا هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ ئاگرێکی زۆریان کردەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَا هَذِهِ النِّيرَانُ؟ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ تُوقِدُونَ؟)). واتە: ((ئەو ئاگرانە چییە و بۆ چ شتێك کراونەتەوە؟)) وتیان: بۆ گۆشت کوڵاندن، فەرمووی: ((عَلَى أَيِّ لَحْمٍ؟)). ((بۆ چ گۆشتێك؟)) وتیان: بۆ گۆشتی گوێدرێژی ماڵی پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَهْرِقُوهَا وَاكْسِرُوهَا)). واتە: ((بیرێژن و مەنجەڵەکان بشکێنن)). پیاوێك وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئایا دەبێت بیرێژین و پاکیبکەینەوە و بیشۆین، فەرمووی: ئاوها بکەن))[٦٨٣].

---

(٦٨٠) أخرجه: احمد (٣٥٦/٣)، وابوداود (٣٧٨٩)، والحاكم (٢٣٥/٤) صححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (٣٢٧/٩)، وابن حبان (٥٢٧٢)، وقال محققه حديث صحيح، وقال الشيخ الالباني في (الارواء) (١٣٨/٨)صحيح على شرط مسلم.

(٦٨١) أخرجه: مسلم (١٩٤٢)، والنسائي (٢٠٥/٧)، واحمد(٣٥٦/٣)، وابن ماجة (٢٥٨٤)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٠٥١)، و(صحيح ابن ماجة) (٣١٩١)، و(الارواء) (١٣٨/٨).

(٦٨٢) أخرجه: احمد (٤٩/٣)، والطيالسي (٢١٥٧)، وابن حبان (٤١٩١) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم واللفظ له.

(٦٨٣) أخرجه: احمد (١١١/٣)، والحميدي (١٢٠٠)، والدارمي (٨٦/٢)، والبخاري (٢٩٩١)، ومسلم (١٩٤٠) واللفظ له، والنسائي (٢٠٤/٧)، وابن ماجة (٣١٩٥).

لە گێڕانەوەکەی ئەنەسدا ﷺ دەفەرموێت: [کاتێك خەیبەرمان فەتحکرد گوێدرێژی زۆرمان دەستکەوت هەندێك گوێدرێژمان سەربڕیبوو لەسەر ئاگر دەمان کوڵاندن بانگەوازکارێك لەلایەن پێغەمبەری خوداوە ﷺ بانگی کرد وتی: ((أَلَا إِنَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يَنْهَاكُمْ [عَنْ لُحُومِ الْحُمُرِ] فَإِنَّهَا رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ [فَأُكْفِئَتِ الْقُدُورُ وَإِنَّهَا لَتَفُورُ بِاللَّحْمِ))[٦٨٤]. واتە: ((ئایا ئاگادارن خوداو پێغەمبەری خودا خواردنی گۆشتی گوێدرێژماڵی لێقەدەغە کردوون چونکە پیسە و لەکردەوەی شەیتانە ئێمەش مەنجەڵەکانمان قلْپ کردەوە و ڕژاندمان کە هاتبوونە کوڵ بەگۆشتی گوێدرێژی ماڵی)).

وە ئەبو ثەعلەبەی خشنی ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانی کرد بە عبدالرحمن کوڕی عەوف کەبەناو خەڵکیدا بانگەواز بکات بڵێت: ((الا ان لحوم حُمرَ الانس لا تحل لمنْ شهد اني رسول الله))[٦٨٥]. واتە: (ئاگاداربن گۆشتی گوێدرێژی ماڵیتان بۆ حەڵاڵ نییە بۆ هەر کەسێك شایەتمان دێنێت کە من پێغەمبەری خودام)). هەندێك لە هاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ واتێگەیشتبوون کە پێغەمبەری خودا ﷺ حەرامی کردووە کە گۆشتی گوێدرێژی ماڵی بخورێت چونکە لە پێنج یەکی دەستکەوتەکانی دانەنا، هەروەك عەبدوڵڵای کوڕی ئەوفا ﷺ دەڵێت: (لەناو خۆماندا قسەمان لەسەر دەکرد دەمانوت: بێگومان حەرامە بۆچی حەرامە چونکە لە پێنج یەکی غەنیمەتدا نییە)[٦٨٦]. یاخود لەبەر ئەوەی باربەری خەڵکییە و پێغەمبەری خودا ﷺ پێیخۆش بوو هەندێك لەبارهەڵگری ڕۆژانەیان بداتێ لەبەر ئەوە جولەکەکان هاتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ و سکاڵایان هێنایە خزمەتی سەبارەت بەئەو کارەش پێغەمبەری خودا ﷺ ئامۆژگاری موسوڵمانەکانی کرد.

لە عرباضی کوڕی ساریەوە ﷺ دەڵێت: لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ لەخەیبەر دابەزین و هەندێك لەهاوەڵانی لەخزمەتیدابوون خاوەنی خەیبەر پیاوێکی کەتەی زلی ناشیرین بوو هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ ئاگاداری کردەوە و پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: ((يَا ابْنَ عَوْفٍ ارْكَبْ فَرَسَكَ، ثُمَّ نَادِ:أَلَا إِنَّ الْجَنَّةَ لَا تَحِلُّ إِلَّا لِمُؤْمِنٍ، وَأَنِ اجْتَمِعُوا لِلصَّلَاةِ)). واتە: ((ئەی کوڕی عەوف سواری ئەسپەکەت بەئەو پاشان بانگ بکە

(٦٨٤) أخرجه: البخاري (٤١٩٨) (٤١٩٩)، مسلم (١٩٣٩)، والنسائي (٢٠٤/٧)، و(صحيح النسائي) (٤٠٤٨).

(٦٨٥) أخرجه: النسائي (٢٠٤/٧)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح سنن النسائي) (٤٠٤٩).

(٦٨٦) أخرجه: مسلم (١٩٣٣).

ئاگاداربن بەهەشت بۆ باوەڕدار نەبێت بۆ کەسی تر حەڵاڵ نییە وە کۆببنەوە بۆ نوێژکردن)). وتی: کۆبووینەوە و ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ پێش نوێژی بۆکردن پاشان هەستایە سەرپێ و فەرمووی: ((أَيَحْسَبُ أَحَدُكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ، قَدْ يَظُنُّ أَنَّ اللَّهَ لَمْ يُحَرِّمْ شَيْئًا إِلَّا مَا فِي هَذَا الْقُرْآنِ، أَلَا وَإِنِّي وَاللَّهِ قَدْ وَعَظْتُ، وَأَمَرْتُ، وَنَهَيْتُ، عَنْ أَشْيَاءَ إِنَّهَا لَمِثْلُ الْقُرْآنِ، أَوْ أَكْثَرُ، وَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يُحِلَّ لَكُمْ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتَ أَهْلِ الْكِتَابِ إِلَّا بِإِذْنٍ، وَلَا ضَرْبَ نِسَائِهِمْ، وَلَا أَكْلَ ثِمَارِهِمْ، إِذَا أَعْطَوْكُمُ الَّذِي عَلَيْهِمْ))[٦٨٧]. واتە: ((یەکێك لە ئێوە پاڵدەداتەوە لەسەر شوێنی حەسانەوەی وادەزانێ و گومان دەبات خودای گەورە هیچ شتێکی حەرام نەکردووە تەنها ئەوە نەبێت کەلەناو قورئاندا هاتووە ئاگاداربن سوێند بەخوا ئامۆژگاریتان دەکەم فەرمانتان پێدەکەم شتانێکتان لێقەدەغە دەکەم ئەوانە وەك قەدەغە کراوەکانی قورئانە و یاخود زیاتریش، خوای بەدەسەڵات و خاوەن شکۆ حەڵاڵی نەکردووە بۆ ئێوە کەبچنە ماڵی خاوەن پەیامە ئاسمانییەکان مەگەر خۆیان ڕێگەتان بدەن وە نابێت لەئافرەتەکانیان بدرێت، نابێت بەروبومەکانیشیان بخورێت کاتێك ئەوەی لەسەریان پێویستە بیدەن)).

لە گێڕانەوەیەکی تر لە میقدادی کوڕی مەعدی کوڕی کەرب دەگێڕێتەوە لەپێغەمبەری خوداوە ﷺ کە فەرموویەتی: ((ئاگاداربن من قورئانم بۆ هێناون وە هاوشێوەی قورئانیش کە سوننەتە [پێدەچێت پیاوی واهەبێت کە فەرموودەیەکی منی پێبگات] [لەکاتێکدا بە تێروپڕی] پاڵیدا بێتەوە لەسەر شوێنی حەسانەوەی خۆی و بڵێت لەنێوانی ئێمەو ئێوەدا تەنها کتابی خوا هەیە))[٦٨٨] دەست بە قورئانەوە بگرن و پابەندبن پێوەی هەرچی بەرچاوتان کەوت لەحەڵاڵ بەحەڵاڵی بزانن هەرچیتان تێدا بینی بە حەرام ئێوەش لەسەرخۆتانی حەرام بکەن و بەحەرامی بزانن، ئاگاداربن ئەوە ئاوها نییە ئاگاداربن ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ لێتان حەرام دەکات وەك ئەوەیە کە خودای گەورە حەرامیکردووە لێتان، ئاگاداربن گۆشتی گوێدرێژی ماڵی حەڵاڵ نییە وە هەموو کەڵبەدارێکی دڕندەش لە گیانداران، وەهیچ

---

(٦٨٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٤٥/٨)، وابوداود (٣٠٥٠) واللفظ له، والحاكم (١٠٩/١)، والبيهقي (٢٠٤/٩)، وابن عبدالبر (التمهيد) (١٤٩/١)، وقال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) رقم (٨٨٢)اسناده حسن.

(٦٨٨) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٤٩/٢٠، ٦٧٠)، واحمد (١٣٢/٤)، والدارمي (٥٩٢)، وابوداود (٤٦٠٤)، والترمذي (٢٦٦٤) وقال حسن غريب، وابن ماجة (١٢) وصحح اسناده الالباني في (المشكاة) (١٦٢-١٦٣)، و(صحيح الجامع) (٢٦٤٣) (صحيح الترمذي) (٢١٤٦) (صحيح ابن ماجة) (١٢).

شتێکی دۆزراوەی (ئەهلی الذمە)، مەگەر ئەوەی خاوەنەکەی پێویستی پێنەبێت وەهەرکەسێك ببێتە میوانی خەڵکانێك لەسەریان پێویستە ڕێزیبگرن و میوانداری بکەن ئەگەر میوانداریان نەکردوو ڕێزیان وەك پێویست نەگرت ئەویش بۆی هەیە بەئەندازەی پێویستی خۆی لەئەوان ببات))[٦٨٩].

پێغەمبەری خودا ﷺ هاوەڵانی ئاگادارکردووەتەوە و ئامۆژگاری کردوون کە گومانیان بۆ دروست نەبێت بەرامبەر هیچ حوکم و فەرمانێك لەئەحکامە شەرعیەکانی کەلە سوننەتی پێغەمبەری خودا ﷺ داهاتوون، ڕوونکردنەوە و ڕافەی قورئانن لەگەڵ ڕوونکردنەوە ئەو حوکمانەی بەدرێژی باسەکەی لە قورئاندا نەهاتووە، میقداد کوڕی مەعید کەرب ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: ((لەئەوانەیە پیاوێك))[٦٩٠] یاخود ((کەسێك لەئێوە من بەدرۆ بخاتەوە و پاڵبداتەوە لەسەر شوێنی حەسانەوەی خۆیدا و فەرموودەیەك لە فەرموودەکانی من بگێڕێتەوە بڵێت لە نێوان ئێمەو ئێوەدا تەنها قورئانی پیرۆز هەیە هەرچییەکتان بینی لە قورئاندا حەڵاڵ بوو هەموو بەحەڵاڵی بزانن وەهەر چییەکتان بینی لە قورئاندا حەرام کرابوو هەمووتان بە حەرامی بزانن ئاگاداربن حەرام کراوەکانی پێغەمبەری خودا ﷺ وەك حەرامکراوەکانی خودایە)) [٦٩١]. لە گێڕانەوەی ئەبو ڕافع دا هاتووە پێغەمبەری خودا ﷺ دەفەرموێت: ((لَا أُلْفِيَنَّ أَحَدَكُمْ مُتَّكِئًا عَلَى أَرِيكَتِهِ يَأْتِيهِ الْأَمْرُ [مِنْ أَمْرِي] مِمَّا أَمَرْتُ بِهِ أَوْ نَهَيْتُ عَنْهُ فَيَقُولُ: لَا أَدْرِي مَا وَجَدْنَا فِي كِتَابِ اللَّهِ اتَّبَعْنَاهُ))[٦٩٢]. واتە: ((هیچ کەسێك لە ئێوە وانەکات پاڵبداتەوە لەسەر شوێنی حەسانەوەی خۆی فەرمانێك لەفەرمانەکانی منی پێبگات یاخود لەئەوانەی کە لێمقەدەغەکردوون ئینجا بڵێت من ئەمە نازانم هەرشتێك لەقورئاندا باسکرابوو هەرشوێنی ئەوە دەکەوین))[٦٩٣].

---

(٦٨٩) أخرجه: الترمذي (٤٦٠٤)، وصححه الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة)(٢٨٧٠).

(٦٩٠) أخرجه: ابن ماجة (١٢)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابن ماجة) (١٢)، و(المشكاة) (١٦٣) واللفظ لابن ماجة.

(٦٩١) أخرجه: احمد (٨/٦)، والحميدي (٥٥١)، وابوداود (٤٦٠٥)، وابن ماجة (١٣) واللفظ له الترمذي (٢٦٦٣) وقال حديث حسن صحيح، والطبراني (الكبير) (٩٣٤)، والحاكم (١٠٨/١) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢١٤٥)، و(صحيح ابن ماجة) (١٣)، و(المشكاة) (١٦٢).

(٦٩٢) في رواية احمد(١٣٢/٤).

(٦٩٣) أخرجه: احمد (٣٤٥/٢) واللفظ له، وقال الشيخ شعيب الارناؤوط في تحقيقه لصحيح ابن حبان (٤٢٥/٥) اسناده صحيح، واخرجه الطيالسي (٢٣٦٣)، وابن حبان (٧١٥٦) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، والحاكم (٣٦/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الدلائل) (١٩٨/٤)، والبزار (٢٢٨١) وقال الهيثمي في (ومجمع الزوائد)

هاتنی ئەبو هورەیرە ﷺ و سریەکەی ئیبان و هاوەڵانی

ئەبو هورەیرە ﷺ و هاوەڵانی گەیشتنە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ لە خەیبەر دوای ئەوەی کە پێغەمبەری خودا ﷺ خەیبەری فەتحکردبوو لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرمویێت: (.... گەیشتینە خەیبەر پێغەمبەری خودا ﷺ خەیبەری ڕزگار کردبوو لەکاتی دابەشکردنی دەستکەوتەکاندا پێغەمبەری خودا ﷺ قسەی لەبارەی ئێمەوە لەگەڵ موسوڵمانەکان کرد ولەدەستکەوتەکان ئێمەشی بەژدارکرد و بەشی بۆ داناین وەك بەژداربووەکان)[٦٩٤].

وەسوپاکەی ئیبانی کوڕی سەعیدی کوڕی عاصیش گەڕایەوە لەنەجد کەبەرلە غەزاکە بە فەرمانی پێغەمبەری خودا ﷺ ڕۆیشتبوو دوای گەڕانەومیان خەیبەر فەتحکرابوو لەلایەن موسوڵمانەکانەوە، ئەبو هورەیرە ﷺ دەفەرمویێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ ئیبانی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص و هاوەڵەکانی بە سریەیەکەوە نارد ڕووەو خاکی نەجد ئیبان بە سریەیەکەوە بەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتەوە لەخەیبەر دوای ئەوەی فەتحکرابوو وە قەڕاسە و پەتکی ڕیشمەی ئەسپەکانیان ڕیشاڵی دارخورمابوو [ئەبوداود ﷺ دەڵێت: (دە) کەسێك دەبوون شەشیان کوژران و ئەوانی تریش گەڕانەوە] ئیبان هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ سەلامی لێکردو وتی: بەشی دەستکەوت و غەنیمەتیش بۆ ئێمە دانێ ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ؟ ئەبو هورەیرە ﷺ وتی: بەشیان مەدە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ [ئیبان توڕەبوو سەرزەنشتی کرد دەڵێت: بەڕمەکەی هەڵیکوتایە سەری][٦٩٥] ئەبو هورەیرە ﷺ دەڵێت: وتم: ئەوە بکوژەکەی کوڕی قوقلە (هاوەڵێکی پێغەمبەری خودا ﷺ بوو لەغەزای ئوحود شەهیدکرا ناوی تەواوی نوعمانی کوڕی قوقلە ئیبانی کوڕی سەعید ئەوکات موسوڵمان نەبوو شەهیدی کردبوو) ئیبانی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص

(١٣٥/٧)، ورواه البزار ورجاله رجال الصحيح الا شيخ البزار وهوثقة، وصححه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٩٦٥).

رواية: البخاري (٤٢٣٨).

(٦٩٤) في رواية: البخاري (٤٢٣٨).

(٦٩٥) في رواية: ابن حبان (٧١٥٦).

بەسەرسوڕمانەوە وتی: بەخوا سەیرە لەئەو بەڵایە ئەو لەڕولاوازە هاتووە شایەتی دەدات لەدژمان.

لەگێڕانەوەیەکی تردا [ئەم لەڕولاوازە تانەم لێدەدات لەسەر کوشتنی پیاوێکی موسوڵمان کە خوای گەورە بەدەستی من ڕێزی لەئەو گرت و پلەی شەهیدی پێبەخشی بەڵام بەدەستی ئەو منی ڕیسوانەکرد کە بەکافری بکوژرێم و بچمە دۆزەخەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لەسەرخۆبە و دابنیشە ئیبان، دەڵێت: دواجار پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ شتێکی نەدامێ))[٦٩٦].

ڕووداوی مەڕە ژەهراوییەکە

دوای ئەوەی خوای گەورە جولەکەکانی تێکشکاند بە خراپترین شێوە ئینجا موسوڵمانەکان سەرۆککاری زەویەکانی خەیبەریان کەوتەدەست، سەرکردەی خەیبەر زۆر بەوردی کەوتە بیرکردنەوە بۆ دانانی پلانێك بۆ تیرۆرکردنی پێغەمبەری خودا ﷺ.

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەڵێت: ((کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ دڵنیابوو لەئەو ناوچەیەو سەقامگیربوو زەینەبی کچی حارثی خێزانی سەلامی کوڕی مشکم مەڕێکی برژاوی بەدیاری هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ پرسیاری کردبوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ حەزی لە چ بەشێکیەتی پێیوترابوو دەستەکەی ئەویش زیاتر دەستەکەی ژەهراوی کرد و بەشەکانی تریشی بەگشتی، ئینجا هێنایە خزمەتی هەرکە لەبەردەمی پێغەمبەری خودای ﷺ دانا))[٦٩٧]. [فەرمووی: ئەوە چییە؟ وتی: دیارییە ترسا لەئەوەی بڵێت خێرەو لێینەخوات][٦٩٨]. لە گێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خودا ﷺ دەستیکرد بەخواردنی و خەڵکەکەش لەدوای ئەو خواردیان][٦٩٩]. لەگێڕانەوەیەکی

---

(٦٩٦) أخرجه: البخاري (٤٢٣٨-٤٢٣٩)، وابوداود (٢٧٢٣-٢٧٢٤) واللفظ له، والطيالسي (٢٥٩)، والبيهقي (٣٣٤/٦)، وابن حبان (٤٨١٤) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٣٦٤-٢٣٦٥).

(٦٩٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٨٩/٣)، والطبراني (الكبير) (١٢٠٤) (١٢٠٦٨)، وقال الهيثمي (مجمع) (١٥٣/٦) مرسل وفيه ابن لهيعة.

(٦٩٨) أخرجه: عبدالرزاق (١٩٨١٤).

(٦٩٩) أخرجه: ابي داود (٤٥١٢)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود)(٣٧٨٤).

تردا دەڵێت: [کاتێك بۆی دانیشتن دەستیانکرد بە خواردنی، پێغەمبەری خودا ﷺ پارچەیەکی هەڵگرت و دانیایەوە ئینجا پێی فەرموون]: (ارفعو أَيْدِيكُم) دەستهەڵگرن [شانی ئەو مەڕە] هەواڵی پێدام کەئەو مەڕە ژەهراویە ((... ئینجا ناردی بەشوێن ئەو ئافرەتە جولەکەدا و [پێی فەرموو: ((وَيْلَكِ لِأَيِّ شَيْءٍ سَمَّمْتِنِي)) واتە: (هاوار بۆ تۆ لەبەرچی ژەهرت بۆ پێوەکردم)]؟ چ شتێك وایلێکردیت ئەو کارە بکەیت؟ [وتی: لەخزمەکانمەوە پێمگەیشتبوو کە هیچ شتێك لەتۆ ناشاردرێتەوە و پێیدەزانیت دەمەویت] [بزانم کە تۆ پێغەمبەریت]))[٧٠٠]. [ئەگەر وابێت خودا ئاگادارتدەکاتەوە] و ئەو کارەی من کردوومە هیچ زیانت پێناگەیەنێت وەئەگەر تۆش پادشا ودەسەڵات داربیت ئەوە خەڵکی لەدەستت ڕزگاریاندەبێت)[٧٠١].

لەگێڕانەوەیەکی تردا [وتی: ویستم بتکوژم، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((مَا كَانَ اللَّهُ لِيُسَلِّطَكِ عَلَى ذَلِكَ أَوْ عَلَيَّ)). واتە: (خودای گەورەی ئەو کارەت بۆ ناهێنێتە دی و زاڵتناکات بەسەرمدا). هاوەڵان وتیان: ئایا دەیکوژیت؟ فەرمووی: ((نەخێر))] [پاشان] پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی)[٧٠٢]: ((اجْمَعُوا لِي مَنْ هَا هُنَا مِنَ الْيَهُودِ)) ئالێرە هەموو جولەکەکانم بۆ کۆبکەنەوە پاشان کۆیانکردنەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: [((إِنِّي سَائِلُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَهَلْ أَنْتُمْ صَادِقُونِي عَنْهُ؟)). واتە: (من پرسیارتان لێدەکەم لە شتێك ئایا ئێوە بەڕاستی وەڵامم دەدەنەوە ؟). وتیان: بەڵێ ئەی ئەبوقاسم، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: [«مَنْ أَبُوكُمْ؟»]. واتە: (باوکتان کێیە؟) وتیان: باوکما فلان کەسە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((كَذَبْتُمْ، بَلْ أَبُوكُمْ فُلَانٌ)). واتە: (درۆتانکرد بەڵکو باوکتان فلان کەسە). وتیان: ڕاست دەڵێیت و پێکات. فەرمووی: ((هَلْ أَنْتُمْ صَادِقُونِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ أَنَا سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ)). واتە: (ئایا ڕاستگۆ دەبن لەگەڵم لەشتێکدا من پرسیارتان لێبکەم دەربارەی). وتیان: بەڵێ ئەی ئەبو قاسم وەئەگەر درۆت لەگەڵدا بکەین بۆت ڕوندەبێتەوە هەروەك لەباوکماندا بۆت ڕوونبووەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: خەڵکی دۆزەخ کێن؟ وتیان: بۆماوەیەکی کەم تیایدا دەمێننەوە پاشان

---

(٧٠٠) أخرجه: الحاكم (٢١٩/٣) وصححه على شرط مسلم، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٧٧): سنده حسن.

(٧٠١) أخرجه: احمد (٢٧٨٥)، وقال ابن كثير في (البداية) (٢٠٩/٤) اسناده حسن، وقال الشيخ الالباني في تخريج (فقه السيرة) (ص: ٣٧٧): سنده حسن.

(٧٠٢) أخرجه: البخاري (٢٦١٧)، ومسلم (٢١٩٠)، وابوداود (٤٥٠٨).

بەجێیدەهێڵن، ئێوە شوێنی ئێمە دەگرنەوە لەدۆزەخدا پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموون: ((اخْسَؤُوا فِيهَا، وَاللَّهِ لَا نَخْلُفُكُمْ فِيهَا أَبَدًا)). واتە: (سوکوڕیسوا دەکرێن تیایدا، وەڵلاهی هەرگیز ئێمە نایەینە جێگەتان). پاشان پێیفەرموون: ((هَلْ أَنْتُمْ صَادِقُونِي عَنْ شَيْءٍ إِنْ سَأَلْتُكُمْ عَنْهُ؟)). واتە: (ئایا بەڕاستی وەڵامم دەدەنەوە لەسەر شتێك پرسیارتان لێبکەم دەربارەی). وتیان: بەڵێ، فەرمووی: ((هَلْ جَعَلْتُمْ فِي هَذِهِ الشَّاةِ سُمًّا؟)). واتە: (ئایا ژەهرتان بەئەو مەڕەوە کردبوو). وتیان: بەڵێ، فەرمووی: ((مَا حَمَلَكُمْ عَلَى ذَلِكَ؟)). واتە: (چ شتێك وای لێکردن ئەوکارە بکەن)؟ وتیان: ویستمان ئەگەر تۆ درۆزن بیت ڕزگارمان بێت لەدەستت وە ئەگەر پێغەمبەریش بیت هیچ زیانت پێناگەیەنێت)(٧٠٣).

لەگێڕانەوەیەکی تردا دەفەرموێت: ([هەندێك لە هاوەڵان پێیمردن کەلە گۆشتەکەیان خوارد پێغەمبەری خودا ﷺ کەڵەشاخی لەناوشانی گرت لەبەرئەوەی کە خواردی لەمەڕە ژەهراوییەکە](٧٠٤). وەفەرمانیشی کرد بەهاوەڵانی ئەوانیش کەڵەشاخیان گرت)(٧٠٥). لەگێڕانەوەیەکدا لە لەلبیدەوە دەڵێت: [کاتێك بیشری کوڕی بەرائی ئەنصاری پێیمرد پێغەمبەری خودا ﷺ ناردی بەشوێن جولەکەکاندا کەئەو ئافرەتە بهێنن هێنایانە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ](٧٠٦) [فەرمانیدەرکرد کە بکوژرێتەوە لە بری بیشری کوڕی بەڕاء](٧٠٧)، ئەنەس ﷺ دەڵێت: (شوێنەواری ئەو ژەهرە بەردەوام هەستمپێدەکرد هەرلە پێغەمبەردا مابوو ﷺ)(٧٠٨).

ئیبنو عەباس ﷺ دەڵێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ئەگەر هەستی بەشتێك بکردایە لەئەنجامی گۆشتە ژەهراوەیەکە ئەو کەڵەشاخی دەگرت جارێکیان سەفەریکرد هەرکە بەڕێکەوت و لەئاوەدانی دوورکەوتەوە هەستی بەشتێك کردو کەڵە شاخی گرت)(٧٠٩).

---

(٧٠٣) أخرجه: البخاري (٣١٦٩) (٥٧٧٧)، واحمد (٤٥١/٢)، وابوداود (٤٥١٢) عن ابي هريرة ﷺ مرفوعاً.

(٧٠٤) أخرجه: ابوداود (٤٥١٠).

(٧٠٥) أخرجه: عبدالرزاق (١٩٨١٤).

(٧٠٦) أخرجه: الدار القطني (١٢٠/٣).

(٧٠٧) أخرجه: ابوداود (٤٥١١) وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود) (٣٧٨٤).

(٧٠٨) البخاري (٢٦١٧)، ومسلم (٢١٩٠).

(٧٠٩) أخرجه: احمد (٢٧٨٤) وقال محققه اسناده صحيح، وقال الحافظ في (البداية) (٢٠٩/٤) تفرّد به أحمد واسناده حسن، وقال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٣٧٧)اسناده حسن.

پێغەمبەری خودا ﷺ زۆر بەسەختی هەستی بەئازاری ئەو ژەهرەدەکرد، کاری تێکردبوو لەدایکمان عائیشەوە ﵂ دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتی نەخۆشیەکەیدا کەوتە جێگاو کۆچی دواییپێکرد لەئەوکاتەدا دەیوت [ئەی عائیشە بەردەوام هەست بەئازاری ئەو گۆشتە دەکەم کەلە خەیبەرخواردم] پاشان بەشەهیدی ماڵئاوایی لەدونیا کرد))(٧١٠). بۆ ئەو فەرموودەیە بەڵگەمان ئەم فەرموودەیەیە کە (لەدایکی بیشری کوڕی بەڕائی ئەنصارییەوە) دایکی ئەو هاوەڵەی کە بەگۆشتەکە مرد) دەڵێت: وتم (بە پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتی ئەو نەخۆشییەی کۆچی دوایی پێکرد چ شتێك ئازارت دەدات و دووچاری ئەم ناڕەحەتیەی کردوویت ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ؟ من کوڕەکەم هیچ شتێکی نەبوو کەمرد تەنها ئەو گۆشتە ژەهراوییە نەبێت کەلە خزمەت تۆدا خواردی لە خەیبەر)، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((وَأَنَا لَا أَتَّهِمُ بِنَفْسِي إِلَّا ذَلِكَ، فَهَذَا أَوَانُ قَطَعَتْ أَبْهَرِي))(٧١١). واتە: (وەمنیش هیچ شتێك دووچاری ئەم ناڕەحەتیەی نەکردووم وە هەستم پێنەکردووە تەنها ئەوە نەبێت ئەوە ئێستا لە من دیاری داوە دەمارەکانی ناو هەناومی بڕیوە بریندار کردوون). ئەمەش لە کۆتایی تەمەنی پێغەمبەردا ﷺ ڕوویدا.

فەدەك

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەڵێت: ((کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ لە فەتحکردنی خەیبەر بووەوە ئەم هەواڵە گەیشتە خەڵکی فەدەك کە خودای گەورە چی بەسەر جولەکەکانی خەیبەر هێناوە خوای گەورە ترسی خستە دڵیانەوە شاندێکیان نارد بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کەرێککەوتنێك مۆربکەن بۆ ئاشتی لەسەر نیوەی فەدەك وەك چۆن پێشتر لەگەڵ خەیبەر ئەنجامیدا))(٧١٢). (پێغەمبەری خودا ﷺ محیصەی کوڕی مەسعودی نارد بۆلایان بۆ ئەوەی ڕێککەوتنەکە بەئەنجامبگەیەنێت، ئەو مەرجانەیان

---

(٧١٠) أخرجه: البخاري (٤٤٢٨)، واحمد (١٨/٦)، والدارمي (٣٢/١)، والحاكم (٢١٩/٣)، وصححه على شرط مسلم، وابن هيشام (السيرة) (٢٩٧/٣) (٨٦٠).

(٧١١) أخرجه: ابوداود (٤٥١٣)، والحاكم (١٩/٣) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، وقال الشيخ الالباني في (صحيح سنن أبي داود) (٣٧٨٥): صحيح الاسناد.

(٧١٢) انظر: (السيرة) لابن هشام (٤٠٨/٣)، و(التاريخ) للطبري (١٤/٣).

لەسەر پێویستبکات کەخەڵکی خەیبەر لەسەریان پێویستبووە، فەدەك بۆ پێغەمبەری خوا بوو ﷺ بەتایبەت، چونکە بەجەنگ ولەشکرکێشی موسوڵمانەکان نەگیرا بەڵکو بەبێشەڕگیرا وصولحیان لەگەڵ کردن)[٧١٣].

دۆڵی قورا

ئیبنو ئیسحاق ﵀ دەڵێت: ((لەدوای خەیبەر وفەدەك ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ ڕوویکردە دۆڵی قوڕا گەمارۆی خەڵکەکەیدا بۆ ماوەی چەند شەوێك))[٧١٤]. لەئەنجامی ئەو تیربارانەی جولەکەکان دەیانکرد، کۆیلەیەکی پێغەمبەری خودا ﷺ بەناوی (مدعم) بەتیرێکی وێڵ پێکرا و بووە هۆی کوشتنی، لەئەبو هورەیرەوە ﵁ دەڵێت: ((خەیبەرمان فەتحکرد...... و پاشان لەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووەو دۆڵی قوڕا ڕۆیشتین، کۆیلەیەکی [ڕەشی] لەخزمەتدابوو بەناوی مدعم کە [پیاوێك پێشکەشی کردبوو لەهۆزی (جوزام) بەناوی ریفاعەی کوڕی زیدی جوزامی لەبەنی زەبیب کاتێ شۆڕبووینەوە بۆناو دۆڵێك بەمەبەستی مانەوەو دابەزین، ئەو کۆیلەیە هەستا بۆ ئەوەی جڵەوی وشترەکەی پێغەمبەر ﷺ بگرێتو بیباتو بیبەستێتەوە لەگەڵ ڕۆژئاوابوون تیرێکی وێڵ هات بەر ئەو عەبدە کەوت وشوێنی کاریگەری گرتبوو پێیمرد، وتمان مژدەی شەهیدی لێبێت ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((كَلَّا وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، إِنَّ الشَّمْلَةَ [الَّتِي أَصَابَهَا يَوْمَ خَيْبَرَ مِنَ الْمَغَانِمِ لَمْ تُصِبْهَا الْمَقَاسِمُ لَتَشْتَعِلَنَّ عَلَيْهِ نَارًا])) واتە: (نەخێر سوێند بەئەو خوایەی گیانی محمدی بەدەستە ئەو عەبایەی کەلە خەیبەر شاردبوویەوە لەغەنیمەت و لەدابەشکردنەکە بەری نەکەوتبوو ئێستا گڕی ئاگری تێبەر دەدات) لە گێڕانەوەیەکی تردا: [إِنَّ شَمْلَتَهُ لَتُحْرَقُ عَلَيْهِ الْآنَ فِي النَّارِ غَلَّهَا مِنْ فَيْءِ الْمُسْلِمِينَ يَوْمَ خَيْبَرَ][٧١٥]. واتە: (ئەو عەبایە دەیسوتێنێت لەئاگردا کەدزیبووی لەدەستکەوتەکانی موسوڵمانان لەغەزای خەیبەردا). دەڵێت: خەڵکەکە ڕاچڵەکین وترسیان لێنیشت پیاوێك کاتێك گوێی لەئەم

---

(٧١٣) أخرجه: ابي داود (٣٠١٦)، وابن هشام (السيرة) (٤٠٨/٣).

(٧١٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٩١/٣).

(٧١٥) أخرجه: البخاري (٤٢٣٤)، ومسلم (١١٥)، ومالك (١٦/٢)، وابوداود (٢٧١١)، والنسائي (٢٤/٧)، واحمد (١٦٠/٢)، والحاكم (٤٠/٣)، وصححه ووافقه على شرط مسلم، والبيهقي (١٠٠/٩)، وابن حبان (٤٨٥١) وقال محققه اسناده صحيح على شرطهما.

قسانە بوو لەپێغەمبەری خواوە هاتە خزمەتی تاکێك یاخود جوتێك نەعەلی هێنا، وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ئەمەم لەخەیبەر دەستکەوت وبردم پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((شِرَاكٌ أَوْ شِرَاكَانِ مِنْ نَارٍ))(٧١٦). واتە: (نەعلێك یاخوود دونەعل لە ئاگر). ((يقد لَكَ مِثْلُهُمَا فِي نَارِ جَهَنَّمَ)). واتە: (ئەوە وهاوشێوەی بۆ ئامادە دەکرێت یان پەلکێشت دەکەن بۆ ناو ئاگری دۆزەخ).

لەگێڕانەوەیەکی عومەری کوڕی خەطابدا ﷺ دەڵێت: ((کاتێك لەغەزای خەیبەر بووین هەندێك لەهاوەڵانی پێغەمبەری خودا ﷺ هاتنو وتیان فلانە کەس شەهیدبوو، فلان کەسیش شەهید بوو هەتاکو ناوی پیاوێکیان بردو وتیان فلان کەسیش شەهید بوو پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((كَلَّا، إِنِّي رَأَيْتُهُ فِي النَّارِ فِي بُرْدَةٍ غَلَّهَا، أَوْ عَبَاءَةٍ)). واتە: (نەخێر من بینیم لەناو ئاگردا بەهۆی ئەو کراسە خەتخەتەی لە غەنیمەت دزی بووی یاخود بەهۆی عەبایەکەوە). ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: [((ئەی کوڕی خەطاب بڕۆ بەناو خەڵکیدا بانگەواز بکەو بڵێ کەس ناچێتە بەهەشت مەگەر باوەڕدار نەبێت)) دەڵێت: ڕۆشتم وهاوارم کرد ناچێتە بەهەشت هیچ کەسێك تەنها باوەڕداران نەبێت](٧١٧). هێشتا پێغەمبەری خودا ﷺ لە دۆڵی قوڕا بوو پیاوێك هاتە خزمەتی لەهۆزی (بلقین) (کەهۆزێکن لەسنورەکانی شام نیشتەجێبوون)، لەعەبدوڵلای کوڕی شەقیق ئەویش لەپیاوێك لەهۆزی بەلقینەوە دەڵێت: ((أَتَيْتُ النَّبِيَّ ﷺ وَهُوَ بِوَادِي الْقُرَى وَهُوَ يَعْرِضُ فَرَسًا فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، بِمَا أُمِرْتَ؟ قال: في رواية [«أُمِرْتُ أَنْ تَعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا، وَأَنْ تُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَتُؤْتُوا الزَّكَاةَ]أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ، فَإِذَا قَالُوهَا عَصَمُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، وَحِسَابُهُمْ عَلَى اللهِ. قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، فَمَنْ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ نُقَاتِلُ؟ قال: ((هَؤُلَاءِ الْيَهُودُ الْمَغْضُوبُ عَلَيْهِمْ، وَهَؤُلَاءِ النَّصَارَى الضَّالُّونَ)) قلت: (فَلِمَنِ الْمَغْنَمُ يَا رَسُولَ اللهِ؟) قال: ((لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ سَهْمٌ، وَلِهَؤُلَاءِ «الجيش» أَرْبَعَةُ أَسْهُمٍ «قُلْتُ: فَهَلْ أَحَدٌ أَحَقُّ [بشيء]مِنَ الْمَغْنَمِ مِنْ أَحَدٍ؟ قال: [لَا حَتَّى السَّهْمَ] يَأْخُذُهُ أَحَدُكُمْ مِنْ جَنْبِهِ فَلَيْسَ بِأَحَقَّ بِهِ مِنْ أَخِيهِ «المسلم»))(٧١٨).

---

(٧١٦) أخرجه: الحاكم (٤٠/٣)، وابن حبان (٤٨٥٢) وقال محققه اسناده حسن، وابن هشام (السيرة) (٢٩٨/٣) رقم (٨٦٢) وقال محققه: اسناده حسن.

(٧١٧) أخرجه: احمد (٣٠/١)، ومسلم (١١٤).

(٧١٨) أخرجه: البيهقي (الكبرى)(٣٣٦/٦)، واللفظ له، الطحاوي (١٧٧/٢)، وابويعلى (٧١٧٩) وقال محققه: اسناده صحيح،

واتە: ((هاتمە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لە دۆڵی قوڕا لەئەو کاتەدا تەماشای ئەسپێکی دەکرد، وتم ئەی پێغەمبەری خوا بەچی فەرمانت پێکراوە؟ فەرمووی: ((فەرمانمپێکراوە تا فەرمان بەخەڵکی بکەم کەخودا بەتەنها بپەرستن وهیچ هاوبەشی بۆ بڕیار نەدەن ونوێژەکانیان بەجێبهێنن وزەکات لەماڵەکانیان دەربکەن)) فەرمانمپێکراوە شەڕبکەم لەگەڵ خەڵکیدا هەتاکو دەڵێن (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) ومنیش نێراوی خوام ئەگەر ئەوەیانوت ئەوە خوێن وماڵیان پارێزراو دەبێت لەئێمە وەلێپرسینەوەشیان لەسەر خودایە. وتم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کێن ئەوانەی شەڕیان لەگەڵ دەکەیت؟ فەرمووی: (ئەو جولەکانەن کەخودا لێیان توڕەبووە وەئەو گاورانەی کە گومڕابوون لەڕاستە ڕێگا)). وتم: ئەو غەنیمەت و دەستکەوتانە بۆ کێیە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ؟ فەرمووی: ((بۆخودای باڵادەستە چواربەشەکەی تریش بۆ ئەو سوپایە)) وتم: هیچ کەسێك هەیە لەناو غەنیمەتدا شایەنتربێت لەکەسێکی تر؟ فەرمووی: ((نەخێر ئەگەر بەئەندازەی تیرێکیش بێت کەیەکێکتان وەریبگرێت وە شایستە ترنییە پێی لەبرا موسوڵمانەکەی)).

لەئەوێدا شەڕێکی سەخت لەنێوان موسوڵمانەکان و جولەکەکانی (دۆڵی قوڕا) دا ڕویدا هەروەك لەگێڕانەوەکەی واقیدیدا هاتووە لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەڵێت: هێرشمان بردە سەر (دۆڵی قوڕا) جولەکەکان ڕووبەڕوومان بوونەوە بەتیرباران کردن کاتێك گەیشتینە نزیك (دۆڵی قوڕا) پێغەمبەری خودا ﷺ موسوڵمانەکانی ڕێکخست و ئامادەیکردن بۆ جەنگکردن پاشان شەڕ لەگەڵیان ڕویدا هەتاکو [یازدە کەسیان لێکوژرا شەڕ درێژەی کێشا شەوی بەسەردا هات بۆ بەیانی بەردەوامبوون زۆری نەبرد هێشتا ڕۆژ بەئەندازەی ڕمێك بەرز نەبووەوە خۆیان دابەدەستەوە و ڕازیبوون بەڕێککەوتن ئەوە بوو بەشەڕ کردن فەتحکرا خودای گەورە ماڵەکانیانی کردە دەستکەوتی موسوڵمانان ماڵو سامانێکی زۆریان دەستکەوتبوو پێغەمبەری خودا ﷺ چوار ڕۆژ لە دۆڵی قوڕا) مایەوە غەنیمەتەکانی کەدەستی کەوتبوو بەسەر هاوەڵاندا دابەشیکرد، خاك و زەوی و باخەدار خورماکانیش بەجێهێشت بۆ جولەکەکان خستیە دەستی خۆیان کە سەرۆککاری بکەن وەك ئەوەی لە خەیبەر ئەنجامیدا کاتێك جولەکەکانی (تیماء) هەواڵی صوڵح و ڕێککەوتنی جولەکەکانی خەیبەرو فەدەك

وقال الهيثمي (المجمع) (٤٩/١) (رقم: ١٤٣)، رواه ابويعلى واسناده صحيح، وقال الشيخ الالباني في (الارواء) (٦٠/٥) اسناده صحيح.

ودۆڵی قورا) یان پێگەیشت وە هەڵسوکەوتی پێغەمبەری خودایان ﷺ بینی لەگەڵیدا ڕێککەوتن لەسەرئەوەی (جزیة) بدەن].... ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ بەرەو مەدینە گەڕایەوە))[٧١٩].

هاوسەرگیری پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ خاتوو (صەفیە)

لەناو کەنیزەکەکانی خەیبەردا ئافرەتێك هەبوو بەناوی (صەفیەی کچی حویەیی کوڕی ئەخطەب)کە پێشتر هاوسەری کنانەی کوڕی ئەبو حەقیق بوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ کردیە کەنیزەك بەهۆی ناپاکی هاوسەرەکەیەوە، چۆنییەتی هاوسەرگیری لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ باسەکەی هاوەڵی بەڕێز ئەنەسی کوڕی مالك ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: [...خەیبەرمان بەشەڕێکی سەخت ڕزگارکرد وکەنیزەکەکانمان کۆکردەوە دوحیەی کوڕی خەلیفە هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی:

((ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ کەنیزەیەکم بدەیە لەناو ئەو کەنیزەکانەدا، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((بڕۆ کەنیزەیەك ببە)) ئەویش صەفیەی کچی حویەیی برد، دواتر پیاوێك هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ تۆ صەفییەی کچی حویەیی سەرداری ئافرەتانی بەنی قورەیظەت بەخشیوە بەدوحیە) وەك دڵنیاییەك بۆی باشترە بۆ جەنابت بێت زۆر باسیانکرد وستایشیان کرد لەلای پێغەمبەری خودا ﷺ دەیانوت: لەناو کەنیزەکەکاندا هاوشێوەی نییە فەرمووی: پێیبڵێن با بیهێنێتەوە، کاتێك هێنایەوە پێغەمبەری خودا ﷺ سەیریکرد فەرمووی: ((کەنیزەکێکی تربە لەجیاتی ئەو][٧٢٠]، لەگێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خوا ﷺ کڕییەوە بە حەوتی تر][٧٢١] لەگێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خودا ﷺ سەرپشکی کرد لە نێوان دوو شتدا ئەوەی کە ئازادیبکات و بیکات بە هاوسەری خۆی یاخود بەڕێزەوە بینێرێتەوە ناو خێزانەکەی ئەویش ئازادی و هاوسەرگیری پێغەمبەری خودای ﷺ هەڵبژارد][٧٢٢])).

---

(٧١٩) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٧٠٩/٢)، وأورده البيهقي (الدلائل) (٢٧٠/٤)، وابن كثير (البداية) (٢١٨/٤).

(٧٢٠) أخرجه: البخاري (٣٧١)، ومسلم (١٣٦٥).

(٧٢١) أخرجه: مسلم (١٣٦٨).

(٧٢٢) أخرجه: الطبراني(الكبير) (٣١٩٦)، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد)(١٥٥/٦) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، وابن

ئیبنو قەیم ﷺ دەڵێت: "پێغەمبەری خودا ﷺ باسی ئیسلامی بۆ کرد ئەویش موسوڵمانبوو"[٧٢٣]. ئەنەس ﷺ دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ مارەیکرد (مارەییەکەشی ئازادکردنەکەی بوو)[٧٢٤]. لەگێڕانەوەویەکی تردا [بردیانە لای ئوم سولەمی ئەنصاری تاکو بیرازێنێتەوە ئامادەیبکات]. [هەتاکو گەیشتینە بەستی (الصبهاء) لەئەوێدا بۆی حەلاڵبوو ئوم سولەیم کەلوپەلی بوکێنی بۆ ئامادەکرد و بۆی ڕازاندەوە وخواردنیان ئامادەکرد وئەو شەوە بۆیان گواستەوە و بووە هاوسەری پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ لەنێوان خەیبەر ومەدینە سێ شەو لای صەفیە مایەوە]))[٧٢٥].

لە گێڕانەوەی ئیبنو عومەردا ﷺ دەڵێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ سەوزاییەکی لەدەوری چاوی صەفیەدا بەدی کرد پێی فەرموو: ((مَا هَذِهِ الْخَضِرَةُ [بِعَيْنِكَ]))؟ ((ئەوە چاوت بۆچی سەوز هەڵگەڕاوە؟)) وتی: بەر لە تەشریف هێنانی بەڕێزتان هاوسەری کنانەی کوڕی ئەبو حەقیق بووم لە ژوورەکەمدا نووستبووم [لەخەودا بینیم] مانگ کەوتوەتە ژوورەکەم من لەشوێنی خۆم نەماوم، ئەمەم بۆ هاوسەرەکەم گێڕایەوە زللەیەکی لێدام، وتی: تۆ خەو بەئەو پادشایەوە دەبینی کە لە (یەثرب)ە پێشتر لەهەموو کەس زیاتر ڕقم لەپێغەمبەری خودابوو کە باوکم و هاوسەرەکەی کوشتبووم پێغەمبەری خودا ﷺ بەردەوام دڵیدەدامەوە دەیفەرموو: (([يا صفية] إِنَّ أَبَاكِ أَلَّبَ عَلَى الْعَرَبِ وَفَعَلَ وَفَعَلَ حَتَّى ذَهَبَ ذَلِكَ مِنْ نَفْسِي) واتە: (([ئەی صەفیە] باوکت هەموو عەرەبەکانی دژ بەمن کۆکردەوە وکاری ئاو هاو ئاوهای دەکرد هاوشێوەی نەبوو هەتاکو هیچ شتێکم لەدڵدا نەما بەرانبەر بە پێغەمبەر))][٧٢٦].

حبان (٤٥٣٠) وقال محققه اسناده صحيح.

(٧٢٣) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٣٢/٤) عن عروة بن الزبير.

(٧٢٤) أخرجه: مسلم (١٣٦٨)، وابوداود (٢٩٩٧).

(٧٢٥) أخرجه: البخاري (٤٢٠٠-٤٢١٣).

(٧٢٦)أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٧٧/٢٤)، وابن حبان (٥١٩٩) وقال محققه اسناده صحيح واللفظ له، والبيهقي (الكبرى) (١١٤/٦)، و(الدلائل) (٢٣٣/٤) وقال الهيثمي (المجمع)(٢٥١/٩) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، وقال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٧٩٣)اسناده صحيح.

پاسەوانی کردنی هاوەڵی بەڕێز ئەبو ئەیوبی ئەنصاری بۆ پێغەمبەر ﷺ

لە ئەبو هورەیرە و ئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرموون: ((کاتێك صەفیە بووە هاوسەری پێغەمبەری خودا ﷺ شەو لەلای مایەوە، ئەبو ئەیوبی ئەنصاری شمشێرەکەی بەدەستەوە گرت و هات لە لایەکی ڕەشماڵەکەی [پێغەمبەری خودا ﷺ دانیشت لە لای دەرگاکەوە] ئەبو ئەیوب دەفەرموێت: هەستم بەمەترسی و دڵەڕاوکێ دەکرد دەتوت گوێم لەشتێك بووە، و لەدڵی خۆمدا دەموت: لەپێغەمبەری خودا ﷺ وە بانزیك بم نەوەك ئەوئافرەتە جولەکەیە زیانێکی پێبگەیەنێت پێغەمبەری خودا ﷺ بەیانی هاتە دەرەوە بۆ ئەوەی بیلال هەستێنێت بۆ بانگی بەیانی [لەگێڕانەوەیەکی تردا: کاتێك بەیانی بووەوە ئەبو ئەیوب پێغەمبەری ﷺ بینی لەخۆشیدا وتی: (اللَّهُ أَكْبَرُ)، پێغەمبەری خودا ﷺ ئەبو ئەیوبی بینی پێیسەیربوو کە شمشێری بەدەستەوەیە] پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ هَذَا؟؟)) ئەوە کێیە؟ وتی: منم، ئەبو ئەیوب، [فەرمووی: ((مَا شَأْنُكَ هَذِهِ السَّاعَةَ هَاهُنَا؟)) ئەوەچی دەکەیت لێرە لەئەوکاتە ناوەختەدا؟ ئەبو ئەیوب ﷺ وتی: ئەمشەو خەو نەچووەتە چاوم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: لەبەرچی ئەبو ئەیوب]؟ وتی:

ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ تۆ لەگەڵ ئەو ئافرەتە تازە پێگەیشتووە [تازە بووکە زەماوەندت کردووە] هاوسەر وباوك و براکەیمان کوشتووە بە فەرمانی بەڕێزت من لێت [دڵنیا نەبووم] خەمی تۆم بوو [ترسام کە تیرۆرت بکات] وتم با نزیك بم لە پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خودا ﷺ پێکەنی و پێی فەرموو: ((يَرْحَمُكَ اللهُ أَبَا أَيُّوبَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ)). واتە: خوارەحم بە ئەبو ئەیوب بکات سێ جار دووبارەی کردەوە)) [٧٢٧]. ئەنەس ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ بوو بە هاوسەری ئەو شەوە [کاتێك ڕۆژ بووە وە فەرمووی: ((مَنْ كَانَ عِنْدَهُ فَضْلُ زَادٍ فَلْيَأْتِنَا بِهِ)). واتە: هەرکەسێك خواردنی زیادەی لایە بابیهێنێت. پیاوێك هەستا خورمای زیاد و قاوەتی هێنا][٧٢٨]. پیاوێکی

---

(٧٢٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٦٨)والبيهقي (الدلائل) (٢٣٢/٤) عن عروة، وقال الهيثمي (مجمع الزوائد) (١٥٣/٦) فيه محمد بن ابي ليلى شيءوالحفظ بقيه رجاله ثقات، واخرجه الحاكم (٢٩/٤)، وصححه ووافقه الذهبي واللفظ للطبراني.

(٧٢٨) أخرجه: مسلم (١٣٦٥).

تر لەخزمەتیدا هەندێك (ڕۆنی کەرە و پەنیری) هێنا هەموو ئەو بەشبەشانەی سەر ئەرزەکە تێکەڵاو کران بە تێگوشەیەکی ترێت لەسەر سفرەیەکی دروستکراوی بچوك ئینجا پێیفەرموون: ((آذِنْ مَنْ حَوْلَكَ)) ((فەرموو لەخەڵك بکەن بۆ ئەم خواردنە)) ئەوەش وەلیمەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ بوو [خەڵکەکەش لەسەر ئەو سفرەیە دەیان خوارد وە لە ئەستێلێکی تەنیشت خۆیان ئاویان دەخواردەوە کە لەئاوی باران دروستیانکردبوو] [خەڵکەکە تێریانخوارد] وتیان: نازانین بووە بە هاوسەری یان تەنها وەك کەنیزەك دەیەوێت ببێتە دایکی کوڕێك بۆی، وتیان: ئەگەر عەبای بەسەردا دابوو بالآپۆشی) بوو [ئەوە بۆتە خێزانی] ئەگەر نا ئەوە تەنها کەنیزەکە کاتێك ویستیان بڕۆن پێغەمبەری خودا ﷺ عەبای بەسەردادا).

لەگێڕانەوەیەکی تردا [پێغەمبەری خودا ﷺ لەپەنای خۆیدا عەبایەکی بەسەردادا پاشان لای وشترەکەی دانیشت چۆکی موبارەکی بۆ داناو ئەویش قاچی خستە سەری و سەرکەوت][٧٢٩]. لەگێڕانەوەیەکی تردا [ئەژنۆی دانا فەرمووی: قاچەکانت دانێ و سەربکەوە ئەو ڕێزی لە پێغەمبەری خودا ﷺ گرت و پێیخۆش نەبوو قاچەکانی لەسەر ئەژنۆی پێغەمبەری خودا ﷺ دابنێ بەڵکو ئەژنۆی خستە سەر ڕانی و لەدواوەی وشترەکەوە سواربوو، کاتێك بەڕێکەوت خستیە دوای خۆی][٧٣٠] [پاشان خۆی سواربوو][٧٣١] وە صەفیەش عەباکەی بەسەرەوە بوو))[٧٣٢].

حەجاجی کوڕی عەلاط ﷺ و خەڵکی مەککەی

موسای کوڕی عەقبە ﷺ دەڵێت: ((کاتێك قورەیشیەکان بیستیان پێغەمبەری خودا ﷺ بەنیازی دەرچوونە بەرەو خەیبەر سەریان سوڕما لەئەو کاتەدا هاوپەیمانیش بوون بەهۆی ئاشتەوایی حودەیبیەوە ئەوان لەنێوان خۆیان بوون بە دوو دەستەوە هەندێکیان دەیانوت: محمد و هاوەڵەکانی سەردەکەون هەندێکیشیان دەیانوت: جولەکەکانی خەیبەرو هاوپەیمانەکانیان سەردەکەون، حەجاجی کوڕی عەلاطی

(٧٢٩) أخرجه: البخاري (٤٢٠١، ٤٢١٣).

(٧٣٠) أخرجه: البخاري (٤٢١٣).

(٧٣١) أخرجه: ابن حبان (٧٢١٢) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٧٣٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٢٠٦٨)، وقال الهيثمي: (مجمع الزوائد) (١٥٣/٦) فيه محمد بن ابي ليلى شيء الحفظ وبقية رجاله ثقات.

سولەیمی بەدزی موسوڵمانبوو لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ بەژداری فەتحی خەیبەری کرد کە هاوسەرەکەی ناوی دایکی شەیبە بوو کە لەبەنی عەبدولداری کوڕی قوصی بوو کە بەرەبابێکی قورەیشیە، حەجاج ﷺ سەروەت و سامانێکی زۆری هەبوو دەوڵەمەندێکی ناسراوبوو سەرچاوەی کانزاکانی خاکی بەنی سولەیم هەموو هی ئەو بوو دوای ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ سەرکەوت بەسەر جولەکەکانی خەیبەر حەجاج لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ داوای ڕوخسەتی سەفەرکردنی کرد بۆشاری مەککە) بۆ کۆکردنەوەو وەرگرتنەوەی پارەو سامانەکەی))[٧٣٣].

ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرموێت: ((کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ فەتحی خەیبەری کرد حەجاجی کوڕی عەلاط ﷺ وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ من لەشاری مەککەدا ماڵێکی زۆرم) [بەشێوەیەکی پەرشوبلاو لەلای بازرگانەکانی خەڵکی مەککەدا هەیە]، وە هاوسەرەکەشم خەڵکی مەککەیە، من خزم و کەسم هەیە من دەمەوێت بچم بۆ لایان ڕێگایەك بدۆزمەوە وەبەڕێزتان بەجۆرێك ڕێگەم پێبدەن کەبەرامبەر جەنابتان هەرچییەك بمەوێت بیڵێم و بیکەم هیچ ڕەخنە وگلەییەکم لەسەر نەبێت؟ پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەیپێدا بەویستی خۆی هەرچی ویستی بیڵێت [لە ڕیوایەتەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ: حەجاج ﷺ دەڵێت: ڕۆیشتم هەتاکو گەیشتمە نزیك مەککە لە (ثنبیە البیضاء) چەند پیاوێکی قورەیشم بینی گوێیان قوڵاخ کردبوو بۆ دەنگوباسی خەیبەر پرسیاریان لەبارەی پێغەمبەری خودا ﷺ دەکرد تاکو شتێك ببیستن زانیبوویان کەبەرەو خەیبەر ڕۆیشتووە، وە دەشیانزانی کە خەیبەر باشترین ئاوەدانی ناوچەی حیجازە لەڕووی کشتوکاڵ و شینایی و قەڵاو سەنگەرو پیاوی شەڕکەرەوە، بۆیە تامەزرۆی هەواڵبوون و بەسۆراغیەوە پرسیاریان لەهەموو سوارێك دەکرد کە بەڕێگادا بێت کاتێك منیان بینی وتیان: ئەوە حەجاجی کوڕی عەلاطە، حەجاج ﷺ دەڵێت: (ئەوان بەموسوڵمانبوونی منیان نەزانیبوو) وەڵاهی هەواڵی پێیە دەی پێمانبڵێ ئەی باوکی محمد ئێمە پێمان گەیشتووە کە محمد بەسوپاکەیەوە بەرەو خەیبەر ڕۆیشتوون کە شاری جولەکەکان و ناوچەی کشتوکاڵی حیجازە دەڵێت: وتم: ئەوە منیش دەیزانم بەس من هەواڵی ترم لایە کەجێگەی دڵخۆشییە بۆ ئێوە، ئەوان خۆیان لەتەنیشت وشترەکەم دەداو نزیکدەبوونەوەو

(٧٣٣) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٤/٢٦٥).

دەیانوت: ئێ ئەو هەواڵە چییە ئەی حەجاج؟ وتم: تێکشکانێك شکاوە هەرگیز لەئەو شێوەیەتان لەپێشتر نەبیستووە، ئەوەندە لە هاوەڵەکانی کوژراوە بەهیچ شێوەیەك کوشتنی ئاوا نەبووە، محمدیش بەدیل گیراو چۆن گیرانێك نایکوژین هەتا دەیدەینەوە دەست خەڵکی مەککە تالەناو خۆیاندا بیکوژن لەتۆڵەی کەڵە پیاوەکانیان کەبەدەستی محمد و هاوەڵەکانی کوژراون، بەئەم زووانە محمدتان بۆ دێنن بەدەستی خۆتان بیکوژن دەڵێت: وتم یارمەتیم بدەن بۆ کۆکردنەوەی پارەوماڵەکەم لەمەککە بۆ ئەوەی لەقەرزدارەکانی وەربگرمەوە دەمەوێت بگەمە خەیبەر تاکو دەستکەوتێکی باش دەستخەم لەئەوەی لە محمدو هاوەڵانی جێماوە بەرلەئەوەی بازرگانەکان پێشمبکەون بۆ خەیبەر، هەستان زۆر بەگورجی پارەو سامانەکەیان بۆ کۆکردمەوە دەڵێت: خێزانەکەم ئەمەی بیست هات ماڵو پارەیەکی باشم لادانابوو پێموت: ئەوەی لەلاتە بۆم بهێنە دەمەوێت کەهەندێك لەمەڕەکانی محمد و هاوەڵەکانی بکڕم ئەوان شکستیان خواردووە سەروەت و ماڵیان بووە بەدەستکەوت ئەو هەواڵە بڵاوبووەوە بەمەککە)دا موسوڵمانەکان دووچاری ئازارو ناڕەحەتی کرد بێباوەڕەکانیش خۆشی و شادییان دەردەبڕی ئەمە گەیشت بە عەباسی کوڕی عبد المطلب ﵁ لە مەجلیس و کۆڕی دانیشتن دووچاری حەپەساوی کرد بوو بەجۆرێك نەیدەتوانی لەشوێنی خۆی هەستێت لە مقسم)ەوە.

دەگێڕنەوە دەڵێت: عەباس ﵁ کوڕێکی هەبوو ناوی (قثم) بوو زۆر لەپێغەمبەری خودا ﷺ دەچوو لە شێوەدا عەباس دەیهێنایە لای خۆی و لەسەرپشتی پاڵدەکەوت و لەسەر سنگی خۆی دایدەنا ئینجا ئەم دودێڕە هۆنراوەیەی دەوتەوە:

حِبِّي قُثَمْ حِبِّي قُثَمْ — شَبِيهُ ذِي الْأَنْفِ الْأَشَمْ
نَبِـيُّ رَبٍّ ذِي النِّعَمْ — بِرَغْمِ أَنْفِ مَــنْ رَغَـمَ

لە ئەنەسەوە ﵁ دەڵێت: پاشان منداڵێکی کۆیلەی نارد بۆلای حەجاجی کوڕی عەلاط ﵁ تاکو لەڕاستی هەواڵەکە دڵنیابێت پێیوت: هاوار بۆ تۆ ئەوەچ هەواڵێکت هێناوە چ دەڵێیت؟ خوای گەورە بەڵێنی باشتر لەهەواڵەکەی تۆی داوە، حەجاج ﵁ بە کۆیلەکەی وت: سڵاوی من بە ئەبو فەضل بگەیەنە و پێیبڵێ باژورێکم لە ماڵەکەی بۆ چۆڵبکات کەسی تێدانەبێت من دێم بۆلای بادڵنیا بێت دەنگوباسەکە

بەجۆرێکە دڵیخۆش دەکات منداڵەکە هاتەوە کاتێك گەیشتە سەردەرگا وتی: مژدەبێت ئەی ئەبو فەضل عەباس لەخۆشیدا پڕیدایەو ناوچەوانی ماچکرد ئەویش ئەوەی حەجاج وتبووی بۆی گێڕایەوە ئینجا ئازادیکرد پاشان حەجاج ﷺ هات هەواڵی دایە کە پێغەمبەری خودا ﷺ خەیبەری فەتحکردووە ماڵ و موڵکی بە غەنیمەت گرتوون و بەشی خودای جیاکردۆتەوە وە بەپێی پێنج یەك لەدەستکەوتەکان وە صەفیەی کچی حوییەی وەك هاوسەر دەستنیشان کردووە بەجۆرێك سەرپشکی کردووە لە نێوان ئەوەی ئازادیبکات و ببێتە هاوسەری یاخود بڕواتەوە بۆناو کەسوکاری ئەویش هاوسەریەتی پێغەمبەری خودای ﷺ هەڵبژاردوە، منیش موسوڵمان بووم بەڵام هاتبووم بۆ ئێرە پارەو پولم لای خەڵك هەیە لێرە دەمەوێت کۆی بکەمەوە و بیبەمەوە لەگەڵ خۆم داوای ڕوخسەتم کرد لە پێغەمبەری خودا ﷺ ئەویش ڕێگای دام هەرچی بڵێم بەویستی خۆم، ئەوەی من بۆم باس کردیت تاسێ ڕۆژ لای کەس مەیدرکێنە پاشان باسیبکە، دەڵێت: خێزانەکەی هەرچییەکی لەلابوو لەزێرو پارەو کەلوپەل بۆی کۆکردەوە و دایە دەستی .

پاشان بەگورجی و خێرایی بەپارەوە بۆی دەرچوو دوای سێ ڕۆژەکە عەباس ﷺ هاتە لای ژنەکەی حەجاج و پرسیاری لێکرد وتی: هاوسەرەکەت چیکرد؟ ئەویش پێیڕاگەیاند کە لە فلانە ڕۆژو کاتەوە ڕۆیشتووە وتی: خودا خەمت نەداتێت ئەی ئەبو فەضل بەڕاستی بەژداری خەمتانین لەبەرئەو هەواڵەی پێتگەیشتووە زۆر ناڕەحەتی کردین، وتی: بەڵام خودای گەورە خەمبارمان ناکات سوپاس بۆ خودا هیچ شتێك ڕوینەداوە مەگەر ئەوەی کەخۆمان پێمانخۆشە حەجاج هەواڵی پێدام کە خودای گەورە خەیبەری فەتحکردووە بۆ پێغەمبەرەکەی، و بەشی خودای لەدەستکەوتەکان جیاکردۆتەوە بۆ موسوڵمانان پێغەمبەری خودا ﷺ صەفیەی کچی حویەیی مارەکردووە تۆش ئەگەر پێویستت بەهاوسەرەکەتە برۆ پێیبگەو لەگەڵی برۆ وتی: واگومان دەبەم وەڵاهی ڕاست دەکەیت عەباس ﷺ وتی: منیش ڕاستگۆم دڵنیابە بەئەوشێوەیەی پێمڕاگەیاندیت.

پاشان عەباس ﷺ جلێکی جوانی لەبەرکرد و خۆی ڕێکخست و گۆچانەکەی گرتە بەدەستەوە ئینجا هاتە دەرەوە و ڕۆیشت هەتاکو گەیشتە کەعبەو (طواف) ی کرد کاتێك بینیان وتیان: ئەی باوکی فەضل لەبەرکردنی ئەو پۆشاکە نیشانەی

خۆگرییە بەرانبەر کارەساتێکی دڵتەزێن پاشان ڕۆیشت هەتاگەیشتە ناوکۆڕی قورەیشیەکان کاتێك بەلایاندا دەڕۆیشت دەیانوت: ئەی باوکی فەضل هیوادارین خێرو چاکە نەبێت دووچاری هیچ شتێکی تر نەبووبیت ئەویش وتی: دووچاری هیچ بەڵایەك نەبووم تەنها خێرو خۆشی نەبێت سوپاس بۆخودا حەجاجی کوڕی عەلاط ﷺ هەواڵی پێداوم کە خوای گەورە خەیبەری فەتحکردووە بۆ پێغەمبەرەکەی، غەنیمەتێکی زۆری دەستکەوتووە وبەپێی یاسای خودا دابەشی کردووە لە پێنج یەك، وە پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ خاتوو صەفییەی کچی حویەیی زەماوەندی کردووە و بووە بە هاوسەری داوایلێکردم کە تاسێ ڕۆژ هیچ نەڵێم چونکە ئەو بە موسوڵمانی هاتەوە ناوتان تەنها بۆ ئەوەی ماڵ و سامانەکەی و هەرچییەکی لێرە هەیەتی بیبات و ئینجا بگەڕێتەوە بۆ ماڵەوەو تا بگاتەوە بە خزمەت محمد وهاوەڵەکانی ئێستا وا لەخزمەتیدایە، وتیان: ئای خەڵکینە دووژمنی خودا لەدەستماندەرچوو وەڵاهی ئەگەر دەمانزانی خۆمان دەمانزانی چیمان پێدەکرد؟ ئەوەندەی پێنەچوو کە هەواڵەکەیان بەئەوشێوەیە پێگەیشت ئەو خەمبارییەی موسوڵمانەکانی مەککە دووچاری بووبوون بەهۆی هەواڵەکەوە ئەو هەموو خەفەتە ڕوویکردەوە بێباوەڕەکان وە ئەو موسوڵمانانەی لەماڵەوە خەموخەفەت دایگرتبوون دەهاتنە خزمەت عەباس ﷺ ئەویش هەواڵی سەرکەوتنەکەی پێڕادەگەیاندن موسوڵمانەکانیش گەشاوە ودڵخۆش بوون و شادی ڕووی تێکردن هەموو ئەو خەم و خەفەت و ڕق و کینەیەش دووچاری هاوبەش پەیداکەران بووەوە))[٧٣٤].

هۆنراوەی سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ

لە سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع ﷺ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە لە خەیبەر لە خزمەتیدا وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ڕوخسەتم دەدەیت کە هۆنراوەت بۆ بڵێم: پێغەمبەری خودا ﷺ ڕێگەی پێدام عومەری کوڕی خەطاب

(٧٣٤) أخرجه: احمد (١٣٨/٣)واللفظ له و(الزيادات) لابن هشام، وعبدالرزاق (١٩٧٧١)، والطبراني (الكبير) (٣١٩٦)، وابويعلى (٣٤٧٩) وقال محققه: اسناده صحيح، ابن هشام (السيرة) (٣٠٥/٣) رقم (٨٧٢)، والبزار (١٨١٦)، والبيهقي (الكبرى) (١٥٠/٩)، وابن حبان (٤٥٣٠) وقال محققه اسناده صحيح، وقال ابن عبدالبر في (الاستيعاب) (٣٤٥/١) حديث صحيح وقال الحافظ ابن كثير (البداية) (٢١٧/٤) رواه احمد واسناده على شرط الشيخين، وقال الحافظ الهيثمي في (مجمع الزوائد) (١٥٥/٦) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح، وقال محققا (زاد المعاد) (٣٣٩/٣)سنده صحيح.

ﷺ[وتی: باش وریابە چی دەڵێیت، دەڵێت منیش وتم:

وَاللهِ لَوْلَا اللهُ مَا اهْتَدَيْنَا   وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ڕاست دەکەیت:

وأنزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا   وَثَبِّتِ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

وَالْمُشْرِكُونَ قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا

کاتێك لە هۆنراوەکەم بوومەوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ قَالَ هَذَا؟)) کێ ئەمەی وتووە؟ پێموت: براکەم پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: (يَرْحَمُهُ اللَّهُ) خودا ڕەحمی پێبکات، وتم. ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خەڵکێك دوعای بۆ ناکەن و بە چاکە باسیناکەن، دەڵێن بەچەکی خۆی کوژراوە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((كَذَبُوا، مَاتَ جَاهِدًا مُجَاهِدًا فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ وَأَشَارَ بِإِصبَعَيهِ))[٧٣٥]. واتە: (ڕاست ناکەن ئەو مردووە تێکۆشەربووە ولەکاتی تێکۆشان و جیهاددا بەرکەوتووە دوو پاداشتی بۆ هەیە ئاماژەی بەدوو پەنجەی کرد). لەگێڕانەوەیەکی تردا سەلەمە ﷺ دەڵێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ]. بەمات و بێدەنگی منی بینی [دەستیگرتم] و فەرمووی: ئەوە چیتە؟ پێم وت: بەدایك و باوکەوە بە قوربانت بم، خەڵکی دەڵێن کە عامر کردەوەکانی بەتاڵ بۆتەوە فەرمووی: ((كَذَبَ مَنْ قَالَهُ، إِنَّ لَهُ لَأَجْرَيْنِ وَجَمَعَ بَيْنَ إِصْبَعَيْهِ إِنَّهُ لَجَاهِدٌ مُجَاهِدٌ، قَلَّ عَرَبِيٌّ مَشَى بِهَا مِثْلَهُ))[٧٣٦]. واتە: (کێ ئەو قسانە دەکات؟ وتم: فلان و فیسارو ئوسەیدی کوڕی حوضیر فەرمووی: ڕاستناکەن هەرکەسێك ئەو قسانە بکات، بەڵکو ئەو دوو پاداشتی بۆ هەیەو ئاماژەی بەپەنجەکانی کرد وفەرمووی: تێکۆشەربووە وتێکۆشانێکی ئەنجام داوە کەم کەس هەیە لەناو عەرەبدا وەك ئەوی پێکرابێت و بەئەو پلەیە گەیشتبێت).

نووستن لەکاتی نوێژی بەیانیدا

پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە بەرەو مەدینە لەڕێگادا زۆر ماندوبوو لایانداو خەو زۆری بۆ هێنان و نووستن بەخەبەر نەهاتن بۆ نوێژی بەیانی، لەئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك گەڕایەوە لە غەزای خەیبەر بەشەو

(٧٣٥) أخرجه: مسلم (١٨٠٢).

(٧٣٦) أخرجه: مسلم (١٧٩٩)، والبخاري (٢٤٧٧).

دەرۆیشتن هەتاکو زۆر ماندووبوون نزیکبوو خەو بیانباتەوە))[٧٣٧].

لەگێڕانەوەیەکی تردا دەڵێت: هەندێك لە خەڵکەکە وتیان: ئەگەر ڕێگەمان بدەیت لەشوێنێکدا دابەزین بۆ حەسانەوە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ)؟ فەرمووی: ((إِنِّي أَخَافُ أَنْ تَنَامُوا عَنِ الصَّلَاةِ)). واتە: (دەترسم بۆ نوێژی بەیانی بەخەبەر نەیەین). پاشان فەرمووی: [مَنْ يَكْلَؤُنَا اللَّيْلَةَ، لَا نَرْقُدُ عَنْ صَلَاةِ الصُّبْحِ))؟. واتە: (کێ دەبێتە ئێشکگر وپاسەوانمان تاکو بۆ نوێژی بەیانی بەخەبەرمان بهێنێت)؟ بیلال ﷺ وتی: من بەخەبەرتان دەهێنم ئەوانیش پاڵیان دایەوە و نووستن]. بەبیلالی فەرمووو: [ئەمشەو تۆ پاسەوان ببە] بیلالیش نوێژیکرد ئەوەندەی لەتوانایدابوو وەپێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵەکانی خەویان لێکەوت کاتێك نزیك نوێژی بەیانی بوو بیلال پاڵی دابوو بەسەرکۆڵ و بارەکەی خۆیدا تا خەو زۆری بۆ هێنا و خەویلێکەوت][٧٣٨]. لەگێڕانەوەیەکی تردا [خەو زاڵ بوو بەسەریاندا] کەسیان خەبەریان نەبووەوە نە پێغەمبەری خودا ﷺ و نەبیلال و نەهیچ کام لەهاوەڵانیش [هەتاکو گەرمایی خۆر بەخەبەری هێنان] پێغەمبەری خودا ﷺ یەکەم کەس بوو خەبەری بووەوە ڕاپەڕی وتی: ((أَيْ بِلَالُ «أَيْنَ مَا قُلْتَ»؟)). ئەی کوا بیلال تۆ چیت بە ئێمە وت؟ بیلال ﷺ وتی: بەدایك و باوکەوە بەقوربانت بم ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەی زۆری بۆ تۆ هێنا هەرئەوەش بەسەرمندا زاڵبوو.

لەگێڕانەوەیەکی تردا [هەرگیز خەوی بەئەو شێوەیەم لێنەکەوتووە فەرمووی: هەستن بابڕۆین][٧٣٩]. لە گێڕانەوە یەکی تردا: [لِيَأْخُذْ كُلُّ رَجُلٍ بِرَأْسِ رَاحِلَتِهِ، فَإِنَّ هَذَا مَنْزِلٌ حَضَرَنَا فِيهِ الشَّيْطَانُ]. واتە: [با هەموو یەکێك لەئێوە ڕەشمەی وشترەکەی بگرێت چونکە لەم جێگەیەدا شەیتانمان لەگەڵ بووە ئینجا هەریەکەیان بارگەو بنەیان پێچایەوەو خستیانە سەر وشترەکانیان و ڕۆیشتن]. جڵەوی وشترەکانیان گرت تۆزێك ڕۆیشتن ئینجا [داوای ئاوی کرد ودەستنوێژی پێهەڵگرتن] پاشان ئەوانیش هەستان و پێیفەرموون: ((تَوَضَّؤُا)) دەستنوێژ [بشۆن خوای گەورە گیانتان دەکێشێت ئەگەر

(٧٣٧) أخرجه: مسلم (٦٨٠)، وابوداود (٤٣٥)، وابن ماجة (٦٩٧)، والترمذي (٦١٣)، وابن خزيمة (٤٠٩) وقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح أبي داود)(٤٢٠)، و(صحيح ابن ماجة) (٥٧١).

(٧٣٨) أخرجه: البخاري (٥٩٥)، والنسائي (٢٩٨/١) عن ابي قتادة.

(٧٣٩) أخرجه: النسائي (٢٩٩/١)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٦٠٧).

بیەوێت وە دەیگێڕێتەوە بۆتان هەرکاتێك خۆی بیەوێت] ئەی بیلال هەستە بانگبدە بۆ نوێژ ئینجا بیلال ﷺ بانگیدا [هەتاکو ڕۆژبەرزبووەوە ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا] دوو ڕکات نوێژی کرد هاوەڵانیش [هەستان دەستنوێژیان هەڵگرت](٧٤٠). دوو ڕکاتی سوننەتی پێش نوێژی بەیانیان کرد ئینجا داوای لە بیلال کرد کە قامەت بکات بۆ نوێژ پاشان پێشنوێژی بۆکردن، بەکۆمەڵ نوێژی بەیانیان ئەنجامدا))(٧٤١). [وەك ئەو نوێژەی کەلەکاتی خۆیدا ئەنجامیان دەدا]. کاتێك نوێژیان تەواو کرد فەرمووی:.... [ئێوە کاتێك خەوتبوون مردبوون بەڵام خوای گەورە زیندووی کردنەوە هەرکەسێك لە ئێوە خەوت و نوێژەکەی چوو هەرکات بە خەبەر هاتەوە با نوێژەکەی بکات وە هەرکەسێکیش لەبیری چووەوە نوێژ بکات لە کاتی خۆیدا بەهەمان شێوە هەرکاتێك بیری کەوتەوە با نوێژەکەی بکات]))(٧٤٢). خودای گەورە دەفەرموێت: ((أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذِكْرِي}))(٧٤٣). لەگێڕانەوەیەکی تردا [لە ئەبو مریم ﷺ دەفەرموێت: پاشان قسەی بۆ کردین لەسەر هەموو شتێك هەتاکو ڕۆژی قیامەت و هەستانی قیامەت](٧٤٤). [ئەوەی لەبەریکرد لەبەریکرد وە ئەوەیشی بیریچووەوە بیریچووەوە](٧٤٥).

لەگێڕانەوەیەکی تردا لەزەیدی کوڕی ئەسلەمەوە ﷺ دەڵێ: ((پێغەمبەری خودا ﷺ لەشوێنێك لایدا بەشەو بۆ حەسانەوە... بیلالی ڕاسپارد کە خەبەریانبکاتەوە بۆ نوێژ بیلال خەوی لێکەوت ئەوانیش نووستبوون بەخەبەرنەهاتن گەرمی خۆری بەیانی خەبەری کردنەوە و ڕاپەڕین، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیکرد کەبارگەوبنەکەیان هەڵگرن و سواری وشترەکانیان ببن هەتاکو لەئەو دۆڵە دەردەچن وە فەرمووی: ((ان هذا وادٍ به الشيطان)) واتە: (ئەم دۆڵ و شیوە شەیتانی تێدایە) ئینجا سواربوونەوە و

---

(٧٤٠) أخرجه: ابوداود (٤٣٩).

(٧٤١) أخرجه: مسلم (٦٨١)، واحمد (٤٢٨/٢)، والنسائي (٢٩٨/١)، وابن حبان (٢٦٥٧) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، (صحيح النسائي)(٦٠٧).

(٧٤٢) أخرجه: ابويعلى (٥٨/١) (رقم: ٨٩٥) وقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٣٩٦).

(٧٤٣) أخرجه: الترمذي (٣١٦٣)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٥٣٠)، و(صحيح أبي داود) (٤٦١-٤٦٢)، و(الارواء)(٤٦٣).

(٧٤٤) أخرجه: النسائي (٢٩٧/١)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٦٠٥).

(٧٤٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٦٠١/١٩).

ڕۆیشتن هەتاکو لەئەو ناوچەیە دەرچوون پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ) فەرمانیکرد دابەزن و دەستنوێژیان شۆردو فەرمانیشی کرد بەبیلال ﷺ کە بانگبدات بۆ نوێژ یاخود تەنها قامەت بکات، پێغەمبەری خودا ﷺ پێشنوێژی بۆ خەڵکەکە کرد دوای تەواوبوونی نوێژەکە ترسی تێدا بەدیکردن، بۆیە فەرمووی: ((يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ اللهَ قَبَضَ أَرْوَاحَنَا، وَلَوْ شَاءَ لَرَدَّهَا إِلَيْنَا فِي حِينٍ غَيْرِ هذَا. فَإِذَا رَقَدَ أَحَدُكُمْ عَنِ الصَّلَاةِ، أَوْ نَسِيَهَا، ثُمَّ فَزِعَ إِلَيْهَا، فَلْيُصَلِّهَا، كَمَا كَانَ يُصَلِّيهَا فِي وَقْتِهَا، ثُمَّ الْتَفَتَ النَّبِيُّ ﷺ إِلَى أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ ﷺ فقال: ((إِنَّ الشَّيْطَانَ أَتَى بِلَالًا وهو قَائم يُصلِّي فَأَضْجَعَه ثم لَمْ يَزلْ يُهدِّئه كَمَا يُهدَّأُ الصَّبِيُّ حتَّى نَامَ)). ثُمَّ دَعَا النَّبِيُّ ﷺ بِلَالًا، فَأَخْبَرَ بِلَالٌ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ مِثْلَ الَّذِي أَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ أَشْهَدُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ))[٧٤٦].

واتە: (ئەی خەڵکینە خودای گەورە گیانتان دەکێشێت لەکاتی نووستن ئەگەر بیەوێت دەیگێڕێتەوە بۆتان لەکاتێکی تردا بۆیە هەرکەسێك لە ئێوە خەویلێکەوت لەکاتی نوێژدا یاخود لەبیری چوو، هەرکاتێك بیری هاتەوە یا بەخەبەرهات با نوێژەکەی بکات وەك ئەو نوێژەیە کە لەکاتی خۆیدا دەیکات، پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووی کردە ئەبوبەکری صدیق فەرمووی شەیتان هاتۆتە لای بیلال لەکاتێکدا نوێژی کردووە هەتاکو خستویەتیە ناو جێگا هەر بەردەوام لایلایەی بۆ کردووە وەك لایلایەی دایك بۆ منداڵ هەتاکو خەوی لێکەوتووە، پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ بیلالی بانگکرد. بیلال ﷺ ئەوەی بۆ گێڕایەوە کە پێغەمبەری خودا ﷺ بە ئەبوبەکری وتبوو ئەبوبەکر ﷺ وتی: شایەتی دەدەم کەتۆ پێغەمبەری خودایت ﷺ)).

کەوتنی وشترەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ

لەڕێگەی گەڕانەوەیان بەرەو مەدینە کێوی ئوحود لەپێغەمبەری خودا ﷺ دەرکەوت لەئەنەسەوە ﷺ دەفەرموێت: ((..... ئینجا پێغەمبەری خودا ﷺ بەرەو مەدینە گەڕایەوە هەتا کێوی ئوحودی لێدەرکەوت فەرمووی: ((هَذَا جَبَلٌ يُحِبُّنَا وَنُحِبُّهُ))[٧٤٧]. واتە: (ئەوە کێوێکە خۆشیدەوێین و ئێمەش خۆشماندەوێت). ئینجا وشترەکەی

---

(٧٤٦) أخرجه: مالك (١٤/٨)، والطبراني (الكبير) (٦٠١/١٩)، والبيهقي (الدلائل) (٢٧٤/٤) وقال مرسل، وقال الشيخ الالباني في (المشكاة) (٦٨٧) مرسل صحيح الاسناد.

(٧٤٧)أخرجه: البخاري (٦٣٦٣)، واحمد (١٥٩/٣).

پێغەمبەری خودا ﷺ دووچاری دەست بەیەکدا هاتن هات و کەوت، پێغەمبەری خودای ﷺ خستە خوارەوە.

لەئەنەسەوە ﷺ دەڵێت: ((ڕۆیشتین هەتا دیوارەکانی مەدینەمان لێدەرکەوت ڕوومان گەش بووەوە زۆر کەیف خۆشبووین هەنگاوەکانمان خێراتر ودرێژتر دەکرد تا زوو نزیك بکەوینەوە لەمەدینە، پێغەمبەری خودا ﷺ خاتوو صەفیەی هاوسەری لەپشتەوە سواربیوو لەئەوکاتەدا وشترەکەی ساتمەیەکی (سڵەمینەوەیەك)ی کرد وهەر دووکیانی خستە خوارەوە ئەبو طەلحە گەیشتە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا، خودا بمکات بە فیدات خۆ هیچت بەسەر نەهاتووە فەرمووی: ([لا] عَلَيْكَ بِالْمَرْأَةِ). نەخێر بگە هاوسەرەکەم ئەبو طەلحە فەرمانەکەی بەجێگەیاند پۆشاکێکی دا بەدەموچاوی خۆیدا و کاتێك گەیشتە خاتوو صەفیە پۆشاکەکەی دا بەسەرداو هەستایەوە هیچ کەسێك لە خەڵکەکە لەشەرما سەیری پێغەمبەری خودا ﷺ و خاتوو صەفییەیان نەدەکرد، هەتاکو پێغەمبەری خودا ﷺ هەستاو دایپۆشی.

ئینجا ئێمە هاتینە خزمەتی و فەرمووی: (هیچ زیانێکمان پێنەگەیشتووە)، [ئەبو طەلحەش ولاخی سواری بۆ ئامادەکردن و سواربوون ئێمەش لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ دەرۆیشتین هەرکە گەیشتینە مەدینە فەرمووی:][٧٤٨] [اللهُمَّ إِنِّي أُحَرِّمُ مَا بَيْنَ جَبَلَيْهَا كَمَا حَرَّمَ إِبْرَاهِيمُ مَكَّةَ، اللهُمَّ بَارِكْ لَهُمْ فِي مُدِّهِمْ وَصَاعِهِمْ][٧٤٩])). واتە: [ئەی خودای پەروەردگار من نێوانی ئەو دووکێوەم حەرامکردووە) هەروەك ئیبراهیم ﷺ مەککەی حەرامکرد خودایە بەرەکەت بخەیتە کێشانە و پێوانەیان لەکڕین و فرۆشتندا] (آيِبُونَ تَائِبُونَ عَابِدُونَ لِرَبِّنَا حَامِدُونَ) بەردەوام ئەمەی دەوتەوە هەتا چووینە شاری مەدینە هیچی تری نەوت، کاتێك چووینە ناوشار هاوسەرەکانی، پێغەمبەری خودا ﷺ هاتنە پێشوازی و دەیانوت: خودایە ئەو ئافرەتە جولەکەیەمان لەکۆڵبکەرەوە، لەگێڕانەوەیەکی تردا: [کەوتنە قسە پێوتنی و کە جارییەی ئافرەتەکانیش چاویان پێکەوت قسەیان پێدەوت و گاڵتەیان بە بەربوونەوەکەی دەکرد]))[٧٥٠].

---

(٧٤٨) أخرجه: البخاري (٣٠٨٥)، ومسلم (١٣٦٤، ١٣٦٥).

(٧٤٩) أخرجه: البخاري ،٦٣٦٣).

(٧٥٠) أخرجه: ابن حبان (٧٢١٢) وقال محققه اسناده صحيح.

چوونە ناو شاری مەدینە

کەعبی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خودا ﷺ وەك کاری هەمیشەیی کەلە سەفەرێك دەگەڕایەوە بەرلە هەموو شتێك ڕوویدەکردە مزگەوت و دوو ڕکات نوێژی دەکرد ئینجا دادەنیشت بۆ هەواڵ و کاروباری خەڵکی و پێشوازی لێکردنی))(٧٥١) پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ چووە ژوورەکەی عائیشە.

لە عائیشەوە ﷺ دەفەرمویێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ کە گەڕایەوە لە غەزای تەبوك و خەیبەر لەناوژوورەکەی من تاقێکی لێبوو پەردەی پێدا درابوو با هەڵیکرد وپەردەکەی تۆزێك لادا بووکەڵە شوشەکانم دەرکەوتن کە لەئەوێدا دانرابوون یاریم پێدەکردن پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ئەی عائیشە ئەوە چییە؟ وتی: ئەوە کچەکانمن [ئەوانە یاریەکانمن ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ] لەناویاندا ئەسپێك لەپەڕۆ دروستکرا بوو بینی دوو باڵی هەبوو و فەرمووی: ((مَا هَذَا الَّذِي أَرَى وَسْطَهُنَّ)) ئەی ئەوە چییە لەناوەڕاستیاندا؟. وتم: ئەسپە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((وَمَا هذا الذِي عَلَيْهِ))؟ ئەی ئەوە چییە لەسەری؟ وتی: باڵەکانییەتی فەرمووی: ((فَرَسٌ [من رقاع] لَهُ جَنَاحَانِ))؟ ئەسپێکی لەپەڕۆ دروستکراو دوو باڵی هەیە، وتی: ئەی نەتزانیوە کە سولەیمانی کوڕی داود ئەسپێکی باڵداری هەبووە؟ دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ ئەوەندە پێکەنی تا هەموو ددانەکانی دەرکەوت))(٧٥٢).

خاتوو صەفیەی ﷺ هاوسەری پێغەمبەری خودا ﷺ گوارەیەکی ئاڵتونی لە گوێدابوو بە فاطمەی بەخشی وەك دیارییەك، سەعیدی کوڕی موسەیب ﷺ دەڵێت: [کە خاتوو صەفیە هاتە مەدینە گوارەیەکی زێڕی لەگوێدابوو وەك دیارییەك بەخشی بە فاطمە و ئەو ژنانەی لەگەڵیدابوون](٧٥٣).

پێغەمبەری خودا ﷺ ئاشتەوایی دەخستە نێوان صەفیەو هاوسەرەکانی تری و پشتیوانیدەکرد وڕێزی تایبەتی لێدەنا، لەئەنەسەوە ﷺ دەفەرموێت: ((خاتوو صەفیە

---

(٧٥١) أخرجه: البخاري (٤٤١٨)، مسلم(٢٧٦٩).

(٧٥٢) أخرجه: ابوداود (٤٩٣٢) واللفظ له، والبيهقي (٢١٩/١٠)، وابن حبان (٥٨٦٤) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، وقال الشيخ الالباني في (اداب الزفاف) (ص: ١٧٠) اسناده صحيح، واللفظ لابي داود والزيادات لابن حبان.

(٧٥٣) اخرجه: ابن سعد (١٥/٣) بسند صحيح من مرسل ابن المسيب كما قال الحافظ في (الاصابة) (٣٤٧/٤) (٦٥٠).

پێیگەیشت کە خاتوو (حەفصە) پێیوتووە کچی جولەکە ئەویش دەستی بەگریان کرد پێغەمبەری خودا ﷺ بەسەردا هات، فەرمووی: ((ئەوە بۆ چی دەگریت؟)) وتی: ئەوە پێم دەڵێت: ئەی کچی جولەکە. پێغەمبەری خودا فەرمووی: ((تۆ کچی پێغەمبەریت و مامیشت پێغەمبەرە [مەبەستی موسا و هارون]))ە وە هاوسەری پێغەمبەرێکیشی بەچی شتێك شانازی بەسەرتۆدا دەکات؟ [پاشان بە حەفصەی فەرموو: لەخودا بترسە ئەی حەفصە]))(٧٥٤).

لەگێڕانەوەیەکی خاتوو صەفیەدا ﵂ دەڵێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ هاتە ژوورەکەم دەگریام فەرمووی: ((مَا يُبْكِيكِ يَا ابْنَةَ حُيَيٍّ))؟ ئەوە بۆچی دەگریت چ شتێك وای کردووە کە بگریت ئەی کچی حویەیی؟ وتم: پێمگەیشتووە کە عائیشە وحەفصە قسەیان لەبارەی منەوە کردووە، وتوویانە: ئێمە لەئەو باشترین لەکچانی بنەماڵەو مامی پێغەمبەرین و هاوسەری ئەوین، فەرمووی: ((أَفَلَا قُلْتِ: كَيْفَ تَكُونَانِ خَيْرًا مِنِّي، أَبِي هَارُونُ، وَعَمِّي مُوسَى، وَزَوْجِي مُحَمَّدٌ ﷺ))(٧٥٥). واتە: (تۆ پێت نەوتن ئێوە بەچی و چۆن لەمن باشترن لەکاتێکدا من باوکم هارونە و مامم موسایە هاوسەریشم محمدە ﷺ). خاتوو صەفیە بەژن و باڵای کورت بوو خاتوو عائیشە جارێکیان ویستی بەئەوە لای پێغەمبەری خودا ﷺ لەکەداری بکات، عائیشە ﵂ دەفەرموێت: ئەی پێغەمبەری خودا صەفیە ئافرەتێکی ئاوهاو ئاوهایە بەدەستی ئاماژەی کرد کە کورتە باڵایە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لَقَدْ مَزَجْتِ بِكَلِمَةٍ لَوْ مَزَجْتِ بِهَا مَاءَ الْبَحْرِ لَمُزِجَ.))(٧٥٦). واتە: (بەوشەیەك قسەت کرد ئەگەر تێکەڵ بەئاوی دەریا ببووایە تێکیدەدا).

---

(٧٥٤) أخرجه: عبدالرزاق (٢٠٩٢١)، واحمد (١٣٥/٣) رقم (١٢٣٩٢) وقال الأرناؤوط اسناده صحيح على شرطهما، وابويعلي (٣٤٣٧)، والطبراني (الكبير)(١٨٦/٢٤)، والنسائي (الكبرى) (٨٩١٩)، والترمذي (٣٨٩٤) وقال حسن صحيح غريب واللفظ له، وصححه ابن حبان (٧٢١١) وقال محققه اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٣٠٥٥) و(المشكاة) (٦١٨٣).

(٧٥٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٩٦/٢٤)، والحاكم (٢٩/٤)

(٧٥٦) أخرجه: الترمذي (٢٥٠٢) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٠٣٤)، و(غاية المرام) (٤٢٧).

گەڕانەوەی جەعفەرو ئەشعەرییەکان

جیاوازی هەیە لەکاتی گەڕانەوەی کۆچکردووەکان و ئەشعەرییەکان بۆ مەدینە یاخود بۆ خەیبەر لەگێڕانەوەیەکی ئەبو موسای ئەشعەریدا ؓ دەفەرموێت: ((هاتینەوە بۆ (مەدینە) لەئەوکاتەدابوو پێغەمبەری خودا ﷺ خەیبەری ڕزگار کردبوو))[٧٥٧] لە گێڕانەوەیەکی تردا دەفەرموێت: [هاتینەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەدوای فەتحکردنی خەیبەر بەسێ ڕۆژ][٧٥٨].

لەگێڕانەوەکەی جابردا ؓ دەفەرموێت: [کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ تەشریفیان هێنایە مەدینە لەدوای غەزای خەیبەر جەعفەرو هاوەڵانی گەڕانەوە لە حەبەشە][٧٥٩]. لەگێڕانەوەی ئەنەس ؓ: [....ئەشعەرییەکان گەڕانەوە کاتێك لەمەدینە نزیك بوونەوە ئەم هۆنراوەیەیان بە ئاوازەوە دەوتەوە: سبەی دەگەین بە خۆشەویستمان محمدو هاوەڵانی][٧٦٠]. لەگێڕانەوەیەکی ئەبو موسای ئەشعەری دا ؓ [لەکاتێکدا گەڕاینەوە پێغەمبەری خودا ﷺ غەزای خەیبەری دەکرد یاخود ڕووە و خەیبەر بەڕێکەوتبوو][٧٦١] لەگێڕانەوەیەکی تردا هەرلە ئەوەوە دەفەرموێت: [گەیشتمە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ دوای سێ ڕۆژ لەفەتحی خەیبەر لەگەڵ کەسانێك لە خزمەکانی خۆم....][٧٦٢].

لەئەو بۆچوونە جیاوازانەوە ڕووندەبێتەوە کە ئەبو موسای ئەشعەری و ئەشعەرییەکانی تر هاتوونەتە مەدینەو دواتر خۆیان گەیاندووەتە خەیبەر دوای فەتحکردنی بەسێ ڕۆژ ئەوانی تر کە جەعفەرو هاوەڵانی بوون دواکەوتوون و گەیشتوونەتە مەدینە دوای گەڕانەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ و هاوەڵانی لە خەیبەر لە گێڕانەوەی جابردا ؓ بە ئاشکرا ئەمە بەرچاو دەکەوێت، ئەبو موسای ئەشعەری

(٧٥٧) أخرجه: البخاري (٤٢٣٠)، ومسلم (٢٥٠٢).

(٧٥٨) أخرجه: ابن حبان (٤٨١٣) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٧٥٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٢٤٦/٤) باسناد موصول وانظر: (البداية) (٢٠٦/٤).

(٧٦٠) أخرجه: احمد (١٥٥/٣)، وابن حبان (٧١٩٣) وقال محققه اسناده صحيح، وقال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٥٠/٢) (٥٢٧) اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٧٦١) أخرجه: البخاري (٤٢٠٥)، ومسلم (٧٠٤).

(٧٦٢) أخرجه: احمد (٤٠٦/٤).

ﷺ دەفەرموێت: ((هەواڵمان زانی کە پێغەمبەری خودا ﷺ کۆچیکردووە بەرەو مەدینە ئێمەش لەیەمەن بووین کۆچمانکرد بۆلای پێغەمبەری خودا ﷺ من و دوو براکەم، من لە هەردووکیان بچوکتربووم کەیەکێکیان ئەبو بوردە بوو ئەوی تریشیان ئەبو روهم بوو لەگەڵ ئەوەندە یاخود پەنجاو سێ پیاو لە هۆزەکەمان بووین.... [لەگێڕانەوەیەکی تردا.... پەنجا کەس لە ئەشعەرییەکان و شەش کەس لە هۆزی (عك) بوون][٧٦٣]. دەڵێت: سواری کەشتی بووین ئێمەی گەیاندە لای نەجاشی لە حەبەشە لەئەوێش گەیشتین بە جەعفەری کوڕی ئەبو طالب و هاوەڵانی کە لەلای نەجاشی بوون، جەعفەر ﷺ وتی: پێغەمبەری خودا ﷺ ئێمەی ناردووە بۆ ئێرە و فەرمانیپێکردووین کەلێرە بمێنینەوە ئێوەش لەگەڵمان بمێننەوە ئێمەش لەگەڵیان ماینەوە هەتاکو هەمووسان بەیەکەوە هاتینە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتێکدا خەیبەری فەتحکردبوو، وە بەشی بۆ ئێمەش دانابوو لەئەو دەستکەوتانە کە هیچ بەشێکی بۆ هیچ کەسێکی تر دانەنابوو کە بەژداری غەزاکەی نەکردبێت بەهیچ شتێك تەنها خەڵکی ناو کەشتییە گەڕاوەکەی حەبەشە نەبێت لەگەڵ هاوەڵانی بەشی بۆ دانابوون....))[٧٦٤].

کاتێك ئەشعەریەکان لەمەدینە نزیك بوونەوە پێغەمبەری خودا ﷺ هەواڵی هاتنیانی بە موسوڵمانان ڕاگەیاند ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((يَقْدَمُ عَلَيْكُمْ غَدًا أَقْوَامٌ هُمْ أَرَقُّ قُلُوبًا مِنْكُمْ)) واتە: ((سبەی خەڵکانێکتان پێدەگەن و دێن بۆ لاتان لە ئێوە دڵنەرمترن بۆ ئەم ئایینە))، ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: ئەشعەرییەکان هاتن ئەبو موسایان لەناودابوو کاتێك لەمەدینە نزیك بوونەوە هۆنراوەی بە ئاوازیان دەوت سبەی دەگەین بە خۆشەویستمان محمد وکۆمەڵەکەی لەئەو کاتەدا گەیشتنە ناومان تەوقەیان لەگەڵ کردین ئەوان یەکەم کەس بوون تەوقەیان داهێنا))[٧٦٥].

---

(٧٦٣) أخرجه: ابن حبان (٧١٩٤) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٧٦٤) أخرجه: البخاري (٤٢٣٠)، ومسلم (٢٥٠٢).

(٧٦٥) أخرجه: احمد (١٥٥/٣) في (فضائل الصحابة) (١٦٥٥) وقال محققه اسنادهما صحيح، والبخاري (الادب المفرد) (٩٦٧)، وابن حبان (٧١٩٢-٧١٩٣) وقال محققه اسناده صحيح وصحح اسناده النووي في (الأذكار) (٨٨٦) (ص: ٢٣٦)، وصححه ايضاً الحافظ في (الفتح) (٦٤/١١)، وقال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٥٠/٢) (٥٢٧) اسناده صحيح على شرط مسلم، انظر: (صحيح الأدب المفرد) (٧٤٤)، صححه ايضاً محققا (زاد المعاد) (٦١٩/٣) واللفظ لاحمد.

کاتێك جەعفەری ﷺ ئامۆزای پێغەمبەری خودا ﷺ گەڕایەوە پێغەمبەری خودا ﷺ باوەشی پێداکرد و زۆر خۆشحاڵ بوو بەگەڕانەوەی، جابر ﷺ دەفەرموێت: ((کاتێك جەعفەر گەڕایەوە لە حەبەشە پێغەمبەری خودا ﷺ دەستی لەملیکردو باوەشی پێداکرد[٧٦٦] [فەرمووی: ((مَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا أَفْرَحُ بِفَتْحِ خَيْبَرَ أَمْ بِقُدُومِ جَعْفَرٍ)) [٧٦٧]. واتە: (نازانم بەکامتان دڵخۆش بم بەگرتنی خەیبەر یاخود بەهاتنەوەی جەعفەر).

لە گێڕانەوەیەکی لاوازدا هاتووە [کاتێك جەعفەری کوڕی ئەبو طالب ﷺ گەڕایەوە پێغەمبەری خودا ﷺ پێشوازیکردوو هەرکە چاوپێکەوت ناوچەوانی ماچکرد][٧٦٨]. لەگێڕانەوەکەی ئیبنو عومەردا ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ پێشوازی جەعفەری کوڕی ئەبو طالب ﷺ ڕۆیشت کاتێك گەیشتە لای باوەشیپێداکرد...... پاشان پێی فەرموو: ((أَلَا أَهَبُ لَكَ أَلَا أَمْنَحُكَ أَلَا أُتْحِفُكَ؟)). شتێکت پێببەخشم دیاری و خەڵاتێکت پێبدەم؟ وتی: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: چوار ڕکات نوێژ بکە پێغەمبەری خودا ﷺ فێری نوێژی ستایشی کرد (صَلَاةَ التَّسْبِيحِ)][٧٦٩].

دایکی خالید لە کۆچکەرانی حەبەشەدا بوو، پێغەمبەری خودا ﷺ پۆشاکێکی ڕەشو سووری دایە کە وێنەی تێدابوو، لەدایکی خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص کەلە حەبەشە خالیدی بووە دەڵێت: [گەڕامەوە لە خاکی حەبەشە][٧٧٠] من کچۆڵەیەکی بچوك بووم پێغەمبەری خودا ﷺ پۆشاکی پێدام خەتی ڕەشو سوری تێدابوو وێنەشی

(٧٦٦) أخرجه: ابويعلى (٣٩٨/٣) (رقم: ١٨٧٦)، قال الهيثمي في (المجمع) (٢٧٢/٩) فيه جمال دين سعيد وهوضعيف وقد وثق، وبقية رجاله رجال الصحيح، وصححه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٦٥٧).

(٧٦٧) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٠٨/٢)، وقال الهيثمي في (مجمع الزوائد) (٢٧٢/٩)، رواه الطبراني مرسلًا ورجاله رجال الصحيح، والحاكم (٦٢٤/٢) وصححه ووافقه الذهبي واللفظ له، قال الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص: ٣٧٩): حديث حسن.

(٧٦٨) اخرجه: ابوداود (٥٢٢٠)، والحاكم (٢١١/٣) وصححه وقال الذهبي: الصواب انه مرسل، والبيهقي (الدلائل) (٢٤٦/٤) وقال اسناده مرسل، الطبراني (الكبير) (٨٢/٢٢)، وقال الهيثمي في (المجمع) (٢٧٢/٩) رواه الطبراني في الثلاثة وفي رجال (الكبير) انس بن سلم ولم اعرفه وبقية رجاله ثقات وقال الحافظ في (الفتح) (٧٠/١١)، في سنده ضعيف، وقال ابن الملقن في (خلاصة وبدر المنبر) (٢٥٠٦)رواه ابوداود والدار القطني باسانيد ضعيفة، وقال الشيخ الالباني في (دفاع عن السيرة والحديث النبوي) (ص: ٨٦) رواه ابوداود بسند ضعيف والحاكم بسند مرسل وقال في (المشكاة) (٤٦٨٧) اسناده ضعيف، وضعفه ايضاً محققا (زاد المعاد) (٣٣٣/٣)، وضعفه الشيخ الأرناؤوط ايضاً في شرح (السنة) (٢٩٢/١٢).

(٧٦٩) أخرجه: الحاكم (٣١٩/١) وقال اسناده صحيح ووافقه الذهبي.

(٧٧٠) أخرجه: البخاري (٣٨٧٤).

لەسەرکرابوو، پێغەمبەری خودا ﷺ وێنەکانی بەدەستی خۆی لایدەبرد و دەیفەرموو: ئێستا زۆر جوانە زۆر جوانە).

پێغەمبەری خودا ﷺ پرسیاری لێکردم دەربارەی گرنگترین شت کەبینیویانە وکەبەلایانەوە جێگەی سەرسوڕمان بووە لە خاکی حەبەشە، لەجابیرەوە ﷺ دەفەرموێت: ((کاتێك کۆچکەرانی حەبەشە گەڕانەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ پێی فەرموون: ((ئایا بۆمناگێرنەوە سەرسوڕماوترین شت کەلەسەر خاکی حەبەشە بینیوتانە چییە؟)) گەنجێك لەناویاندا وتی: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، ڕۆژێکیان دانیشتبووین پیرێژنێکی بەساڵاچوو لەبەساڵاچووە ڕاهیبەکان بەلاماندا تێپەڕی گۆزەیەکی گەورەی پڕلە ئاوی لەسەر سەری دانابوو بەلای گەنجێکی خۆیاندا تێپەڕی گەنجەکەش دەستێکی خستە سەر شانی و پاڵێکی پێوەنا ئافرەتەکە بەسەرچۆکیدا کەوت و گۆزەکەی شکا کە هەستایەوە ئاوڕێکی لێدایەوە، وتی: غەدرکەر لەمەودوا دەزانیت ئەنجامی ئەم کارەت چۆن دەبێت؟ کاتێك خوای گەورە کورسی و عەرشی خۆی دانا و سەرەتا وکۆتاییەکانی مرۆڤی کۆکردەوە بۆ لێپرسینەوە، دەستو قاچەکانی هێنایە قسەکردن لەسەر ئەو کارانەی ئەنجامیانداوە ئەو کات تێدەگەیت کە کاری من و تۆ چۆنە لەلای ئەو، پێغەمبەری خودایە ﷺ فەرمووی: ڕاست دەکەیت ڕاست دەکەیت چۆن خودا ئومەتێك شکۆمەند دەکات تیایاندا مافی بێهێزەکان لە بەهێزەکان وەرنەگیرێت))[٧٧١].

پلەو پایەی کۆچکەرانی حەبەشە

لە ئەبو موسای ئەشعەرییەوە ﷺ دەفەرموێت: ((کەسانێك لەناو خەڵکیدا بەشانازیەوە بە ئێمەیان دەوت: سەرنشینانی کەشتیەکەی حەبەشە ئێمە پێشتان کەوتین لە کۆچکردندا، دەڵێت: ئەسمائی کچی عومەیس ﷺ خێزانی جەعفەر ﷺ یەکێك بوو لەگەڕاوەکانی حەبەشە لەگەڵماندابوو بەسەردان چووبووە لای خاتوو حەفصەی ﷺ خێزانی پێغەمبەری خودا ﷺ عومەریش ﷺ هات بۆ سەردانی خاتوو

(٧٧١) أخرجه: ابن ماجة (٤٠١٠) واللفظ له، وابويعلى (٢٠٠٣)، والبزار (١٥٩٦)، والبيهقي (الكبرى) (٩٥/٦)، وابن حبان (٥٠٥٨) وقال محققه حديث قوي بشواهده، والطبراني (الكبير) (١١٢٣٠)، قال الذهبي في (العلوالعلي الغفار) (ص: ٦٨) اسناده صالح، قال الشيخ الالباني في (صحيح ابن ماجة) (٣٢٣٩) حسن، وقال في مختصر العلورقم(٥٩)اسناده صحيح لولا ان عطاء بن المسائب اختلط... والحديث صالح.

حەفصەی کچی لەئەوکاتەدا ئەسما لەئەوێ بوو کاتێك چاوی پێکەوت، وتی: ئەوە کێیە؟ وتی: ئەوە ئەسمائی کچی عومەیسە عومەر وتی: ئەوە تۆیت حەبەشییەکە؟ ئەوە تۆیت دەریاییەکە؟ ئەسما ﷺ وتی: بەڵێ، عومەر وتی: پێشتان کەوتین لەکۆچکردن لەبەر ئەوە ئێمە لەپێشترین بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ. ئەسما توڕەبوو وتی: ئەی عومەر ڕاست ناکەیت وانییە وەڵاهی ئێوە لەخزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بوون برسیەکانتانی تێر خواردن دەکرد نەشارەزا و نەزانەکانیشتانی ئامۆژگاری دەکرد وزانستی فێردەکردن بەڵام ئێمە لەخاکێك گیرساینەوە خاکی غەریبی و بێکەسی و دوور و ناخۆشبوو لەحەبەشە ئەوە هەموو لەپێناوی خواو پێغەمبەرەکەیدا بوو ﷺ سوێند بەخودا خواردن و خواردنەوە ناخۆم هەتاکو ئەوەی وتت بۆ پێغەمبەری خودای ﷺ باسینەکەم، ئێمەش ئازارمان چێشتووە ترسمان لەسەربووە ئەوەش هەموو بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ باسدەکەم وە پرسیاریشی لێدەکەم سوێندبە خودا درۆناکەم و هیچ شتێکی لێزیاد ناکەم، دەڵێت: کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ هات وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ عومەر ئاوهاو ئاوها دەڵێت دەربارەی کۆچکەرانی حەبەشە، فەرمووی: تۆ چیت بەئەو وت؟ وتم: منیش ئاوهاو ئاوها وەڵامم دایەوە.

پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((لَيْسَ بِأَحَقَّ بِي مِنْكُمْ، وَلَهُ وَلِأَصْحَابِهِ هِجْرَةٌ وَاحِدَةٌ)) وَلَكُمْ أَنْتُمْ أَهْلَ السَّفِينَةِ هِجْرَتَانِ... [في رواية هاجرتم الى حبشة وهاجرتم الي](٧٧٢). واتە: (ئەوان لەپێشتر نین لەئێوە بەمن، عومەریش و هاوەڵانی یەك کۆچکردنیان بۆ هەیە وەك پاداشت بەڵام ئێوە سەرنشینانی کەشتییەکە دوو کۆچکردنتان بۆ هەیە [لە ڕیوایەتێکی تردا: کۆچکردنتان بۆ حەبەشەو کۆچکردنتان بۆ لای من لەمەدینە]... دەڵێت: دواتر ئەبو موسا ﷺ وسەرنشینانی کەشتییەکەم بینی دەهاتن بۆ لام پرسیاری ئەو فەرموودەیەیان لێدەکردم، هیچ شتێك لەدونیا ئەوەندە دڵخۆشینەکردبوون و لەدڵ و دەروونیاندا گەورە نەبووە بەئەندازەی ئەو فەرموودەیە پێغەمبەر ﷺ کە لەبارەی ئێمەوە فەرمووبووی))(٧٧٣).

---

(٧٧٢) أخرجه: البخاري (٣٨٧٦)، (٤٢٣٠).

(٧٧٣) أخرجه: البخاري (٤٢٣٠)، ومسلم (٢٥٠٢) واللفظ له.

گێڕانەوە زەویوزارە خوازراوەکان

ئەنەس ﷺ دەفەرمویت: ((کاتێك کۆچکردووەکان لە شاری مەککە)ەوە هاتن بۆ مەدینە هیچ شتێکیان لەگەڵ خۆیاندا نەهێنابوو بۆیان دەرنەوچوو بوو وەهیچیشیان بەدەستەوە نەبوو ئەنصاریەکانیش خاوەن زەویوزارو باخو باخات بوون ئەنصارییەکان بەروبومیماڵەکانیان لەگەڵ دابەشدەکردن نیوە بەنیوە تەنها دەستەبەری کارو ئازوقەی مالاو منداڵیان نەبێت، دایکی ئەنەسی کوڕی مالیك کە ناوی (ئوم سلیم) بوو باخە خورمایەکی هەبوو دایە پێغەمبەری خودا ﷺ، پێغەمبەری خوداش ﷺ بەخشیە (دایکی ئەیمەن)ی دایکی ئوسامە ئیبنو شیهاب ﷺ دەڵێت: ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ پێیڕاگەیاندم دوای ئەوەی پێغەمبەری خودا ﷺ لە غەزای خەیبەر بووەوە گەڕایەوە بۆ مەدینە کۆچکردووەکان هەموو زەویوزارو بەروبووم و کەلوپەلێکی ئەنصارییەکانیان گەڕاندەوە بۆیان کەپێشتر وەریانگرتبوو لیێان، دەڵێت: پێغەمبەری خودا ﷺ باخەکەی بۆ دایکم گەڕاندەوە، لەبەرامبەریشدا باخێکی خورمای بەخشیە (دایکی ئەیمەن) لە جیاتی باخەکەی خۆی))(٧٧٤).

وە پێغەمبەری خودا ﷺ بەشێکی زۆری لەدەستکەوتەکانی خەیبەر و خورمای خەیبەری بەخشیە ئەنصارییەکان. ئەنەس ﷺ دەفەرمویت: (ئوسەیدی کوڕی حوضیر ئەشهەلی هاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەو کاتەدا خواردنی دابەشدەکرد ئەویش باسی ماڵێکی هۆزی ئەوسی بۆ کرد لە (بنی ظفر) کە پێداویستیان هەیە و ئەوان زۆربەشیان ئافرەتن، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((وازت لێهێنایین تا هەرچی لەدەستمان بوو تەواو بوو لەمەودوا گوێبیستی شتێك بوویت پێمان گەیشتە هەواڵی ئەو ماڵەم بیربخەرەوە)) دەڵێت: لەدوای ئەوەوە خواردن هات لەخەیبەرەوە خورما وجۆبوو، پێغەمبەری خودا ﷺ دابەشیکرد بەسەر خەڵکیدا بەشێکی زۆری تایبەتی بۆ ماڵە ئەنصاربیەکە دانا ئوسیدی کوڕی حوضیر بەسوپاسەوە وتی: خودای گەورە باشترین پاداشتت بداتەوە ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((وَأَنْتُمْ يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، فَجَزَاكُمُ اللَّهُ أَطْيَبَ الْجَزَاءِ [او قال: خَيْرًا]فَإِنَّكُمْ مَا عَلِمْتُ أَعِفَّةٌ صُبُرٌ، وَسَتَرَوْنَ بَعْدِي أَثَرَةً فِي الْأَمْرِ والْقَسْمِ، فَاصْبِرُوا حَتَّى تَلْقَوْنِي عَلَى الْحَوْضِ))(٧٧٥) واتە:

(٧٧٤) أخرجه: البخاري (٢٦٣٠)، ومسلم (١٧٧٠) واللفظ له.

(٧٧٥) أخرجه: النسائي (الكبرى) (رقم: ٨٣٤٥)، والحاكم (٧٩/٤) وصححه ووافقه.

(ئێوەش ئەی کۆمەڵی ئەنصار خودای گەورە باشترین پاداشتتان بداتەوە، ئەوەندەی ئێوەم ناسیوە کەسانێکی زۆر دونیا نەویست و خۆڕاگربوون لەشەڕدا لەدوای من بێبەش دەکرێن لەسامان و پێشەوایبدا ئێوە ئارامگربن هەتا بەیەکتری شاد دەبینەوە لە سەر حەوزی (کوثر)).

پێغەمبەری خودا ﷺ هەموو ساڵێك بەشی بۆ هاوسەرەکانی دادەنا لە خورمای خەیبەر ئیبنو عومەر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ هەریەك لە هاوسەرەکانی هەشتا بار خورماو بیست بار جۆی دادەنا بۆ هەموو ساڵێك)[٧٧٦]. لەگێڕانەوەیەکی تردا هەر لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: [خورمای خەیبەری دابەشکرد بە دوو بەشەوە لە نیوەکەی خەیبەردا پێغەمبەری خودا ﷺ پێنج یەکی وەردەگرت بۆ (بیت المال) وە خواردنی هاوسەرەکانی لە پێنج یەکی دابیندەکرد بۆ ساڵێك بۆ هەریەکێکیان سەدبار خورماو بیست بار جۆ][٧٧٧]. بەئەو شێوەیە بارودۆخی موسوڵمانان لەڕووی ئابورییەوە بوژایەوە بۆیەکەمجار لەخورما تێریان خوارد. لە خاتوو عائیشە دایکی باوەڕدارانەوە ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك خەیبەر فەتحکرا وتمان: (لەئێستا بەدواوە تێر بەشی خۆمان خورما دەخۆین)[٧٧٨].

پێغەمبەری خودا ﷺ خزمەتکارێکی بەعەلی کوڕی ئەبو طالب ﷺ بەخشی کاتێك لەغەزای خەیبەر گەڕایەوە ئەبو ئومامە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ کەگەڕایەوە لە خەیبەر دووکۆیلەی مێرد منداڵی لەگەڵدا بوو عەلی ﷺ وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ خزمەتکارمان دەوێت؟ پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((خُذْ أَيَّهُمَا شِئْتَ» قال: خِرْهُ لِي قال: ((خُذْ هَذَا وَلَا تَضْرِبْهُ؛ فَإِنِّي قَدْ رَأَيْتُهُ يُصَلِّي مَقْبَلَنَا مِنْ خَيْبَرَ؛ وَإِنِّي قَدْ نَهَيْتُ عَنْ ضَرْبِ أَهْلِ الصَّلَاةِ])) وَأَعْطَى أَبَا ذَرٍّ الْغُلَامَ الْآخَرَ فقال: (أَسْتَوْصِيَ بِهِ خَيْرًا) ثم قال: ((يَا أَبَا ذَرٍّ مَا فَعَلَ الْغُلَامُ الَّذِي أَعْطَيْتُكَ؟» قَالَ: أَمَرْتَنِي أَنْ أَسْتَوْصِيَ بِهِ خَيْرًا فَأَعْتَقْتُهُ»))[٧٧٩]. واتە:

(٧٧٦) أخرجه: البخاري (٤٢١٣)، وابوداود(٣٠٠٦)، والدارمي (٢٧٠/٢)، والطحاوي (٢٦٠/٢)، واحمد (١٧/٢)، والبيهقي (١١٣/٦)، وابن حبان (٥١٩٩) وقال محققه اسناده صحيح. وصححه الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٩٧).

(٧٧٧) أخرجه: ابي داود (٣٠٠٨) وقال الشيخ الالباني في (صحيح أبي داود) (٢٥٩٩) صحيح الاسناد.

(٧٧٨) أخرجه: البخاري (٤٢٤٢).

(٧٧٩) أخرجه: احمد (٢٥٠/٥-٢٥٧)، والبخاري (الأدب المفرد) (١٦٣)، حسنه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (١٤٢٨) (صحيح الأدب المفرد) (١٢١)، و(المشكاة)(٣٣٦٥)، وحسنه الشيخ المقبل في (الصحيح المسند) (٤٩٥)

(کامیانت دەوێت ببیە، وتی: بۆم دەستنیشان بکە، فەرمووی: ئەوەیان ببەو بەهیچ جۆرێك لێینەدەیت چونکە من لە خەیبەر بینیم وەك ئێمە نوێژیدەکرد و منیش ڕێگە نادەم لەنوێژخوێنان بدرێت ئەوەی تریشی دایە ئەبو زەڕی غەفاری ﷺ و پێی فەرموو: بەچاکترین شێوە ڕەفتاری لەگەڵ بکە پاشان پێیفەرموو ئەبوزەڕ چیت لەئەو کۆیلەیە کرد کەپێمانبەخشیت؟ وتی: فەرمانت پێکردم کەباش ڕەفتاری لەگەڵ دا بکەم منیش چووم ئازادمکرد)).

خەڵکی کەوتنە کڕین و فرۆشتنی خورمای خەیبەر دەچوون خورمای باشیان دەکڕی بەخورمای خراپ پێغەمبەری خودا ﷺ قەدەغەیکرد ئەوکارە و بۆی ڕوونکردنەوە کەئەوە سەرچاوەی ڕیبایە. ئەبو هورەیرە ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ پیاوێکی وەك سەرکار بەسەر خەیبەرەوە دانابوو هاتەوە خزمەتی خورمای (جنیب) ی هێنابوو لەگەڵ خۆی پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: ((أَكُلُّ تَمْرِ خَيْبَرَ هَكَذَا؟)). واتە: (ئایا هەموو خورمای خەیبەر ئەو شێوەیەیە؟) وتی: نا وەڵاهی ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ، ئێمە یەك ڕبە لەئەم خورمایە دەستدەخەین بەدوو یان سێ ڕبە لەخورمای تر فەرمووی: ((لاتفعل، بع الجمع بالدارهم ثم إتبع بالدارهم جنيباً)). ئەو کارە مەکەن هەموو بەپارە بفرۆشن پاشان بە پارەکەی خورمای (جنیب) بکڕن))[٧٨٠].

موسوڵمانەکان کەوتنە کڕین و فرۆشتنی بەشەکانیان لەنێوان خۆیاندا کەلەخەیبەر بەریان کەوتبوو هەتاکو عاصمی کوڕی عەدی و براکەی کە ئەنصاری و ئەوس بوون سەد بەشیان کڕی، عاصمی کوڕی عەدی ﷺ دەڵێت: ((من و براکەم سەد بەشمان لەبەشەکانی خەیبەر کڕییەوە، ئەمە گەیشت بە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: واتە: ((يَا عَاصِم، مَا ذِئْبان [جَائِعَانِ] عَادِيَانِ، أَصَابَا غَنَمًا (في رواية) [بَاتَا فِي زَرِيبَةِ غَنَمٍ]أَضَاعَهَا رَبُّهَا بِأَفْسَدَ لَهَا مِنْ حُبِّ [طلب]الْمَرْءِ [الْمُسْلِمِ عَلَى] الْمَالِ وَالشَّرَفِ لِدِينِهِ))[٧٨١]. واتە: (ئەی عاصم ئەگەر دوو گورگی برسی دڕ وسنورشکێن، لەڕانەمەڕێکیان دا بێت لەناو گەوڕەکەیاندا کە خاوەنەکانیان بێئاگان لێیان دوو گورگەکە بەدرێژایی شەوکەوتوونەتە خواردن

---

(٧٨٠) أخرجه: البخاري (٤٢٤٥)

(٧٨١) أخرجه: احمد (٤٦٠/٣)، الدارمي (٢٧٣٣)، والترمذي (٢٣٧٦)، الطبراني (الكبير) (١٨٩/١٩)، في (الأوسط) (٧٧٢)، (الصغير) (٩٥)، البزار (٣٦٠٨)، أبويعلى (٦٤٤٩)، البغوي (شرح السنة) (٢٥٨/١٤)، ابن حبان (٣٢٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، صححه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (١٩٣٥).

و کوشتنی مەڕەکان، ئەو دوو گورگە چۆن زیان بەئەو مەڕانە دەگەیەنن ئاوهاش سووربوونی موسوڵمان لەسەر بەدەستهێنانی پلەو سامان زیانی تەواو بە ئایینەکەی دەگەیەنێت).

عومەری کوڕی خەطاب ﷺ زەوییەکی کشتوکاڵی دەستکەوتبوو لەخەیبەر داوای لەپێغەمبەری خودا ﷺ کرد کە فەرمانی لەسەربدات ئەویش داوایلێکرد بیکات بە (وقف) لە پێناوی خوادا ئیبنو عومەر ﷺ دەفەرموێت: ((عومەری کوڕی خەطاب ﷺ زەوییەکی دەستکەوت لەخەیبەر هات بۆلای پێغەمبەری خودا ﷺ داوای لێکرد کە فەرمانێکی لەبارەوە پێبدات، وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ من زەویەکەم لە خەیبەر دەستکەوتووە هیچ ماڵێکم ئەوەندە بەلاوە شیرین نەبووە، بەچی فەرمانمپێدەکەیت لەبارەیەوە؟ فەرمووی: ((إِنْ شِئْتَ حَبَسْتُ أَصْلَهَا، وَتَصَدَّقْتَ بِهَا)) قَالَ: فَتَصَدَّقَ بِهَا عُمَرُ: أَنَّهُ لَا يُبَاعُ وَلَا يُوهَبُ وَلَا يُورَثُ، وَتَصَدَّقَ بِهَا فِي الْفُقَرَاءِ، وَفِي الْقُرْبَى، وَفِي الرِّقَابِ، وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَابْنِ السَّبِيلِ، وَالضَّيْفِ، ولَا جُنَاحَ عَلَى مَنْ وَلِيَهَا أَنْ يَأْكُلَ مِنْهَا بِالْمَعْرُوفِ، وَيُطْعِمَ غَيْرَ مُتَمَوِّلٍ» [مَالاً]))[٧٨٢] واتە: (ئەگەر حەزدەکەیت باهەرهی خۆت بێت لە بنەڕەتدا و بەروبوومەکەشی بکە بە خێر)، عومەر کردیە خێر بەجۆرێك نەلێیبفرۆشرێت، وە نەببەخشرێت و نەبەمیراتیش بدرێت بەکەس وەهەموو بکرێت بەصەدقە بۆ هەژاران و خزمەنزیکەکانی خۆی وە بۆ ئازادکردنی بەندە و جیهادکردن لەپێناوی خواو وەبۆ ڕێبواران و میوان و بۆ ئەوکەسەش بەڕێوەی دەبات لێیبخوات بەگوێرەی پێویست بەجۆرێك نەیفرۆشێت و بیکات بە ماڵ).

پیاوێك بە تەنها دەرچوو بۆ خەیبەر بەشەو جنۆکەکان شوێنی کەوتن پێغەمبەری خودا ﷺ قەدەغەیکرد کەلەئەو کاتەدا مرۆڤ بەتەنها بڕوات لە ئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرموێت: پیاوێك گەڕایەوە لە خەیبەر دوو پیاو شوێنی کەوتن پیاوێك بەدوایاندا دەڕۆیشت و وتی: بگەڕێنەوە هەتاکو گەیشت پێیان و گەڕاندنییەوە پاشان وتی: ئەوە دوو شەیتان بوون، من بەردەوام بووم لەگەڵیان هەتا گەڕاندمنەوە ولەتۆم دوورخستنەوە ئەگەر بە پێغەمبەری خودا ﷺ گەیشتی سەلامی لێبکە، پێیبڵێ ئێمە لەکۆکردنەوەی زەکات و خێر داین ئەگەر پێیباشبوو، ئەوە بۆی ڕەواندەکەین،

---

(٧٨٢) أخرجه: البخاري (٢٧٣٧)، ومسلم (١٦٣٢)، وابوداود (٢٨٧٨)، والترمذي (١٣٧٥) وقال جديث حسن صحيح، والنسائي (٦/٢٣٠) (٣٥٩٩)، وابن ماجة (٢٣٩٦)، والبيهقي (٦/١٥٨)

پیاوەکە کاتێك گەیشتە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ ڕووداوەکەی بۆ گێڕایەوە لەئەو کاتەوە پێغەمبەر ﷺ تەنهایی قەدەغەکرد لە مانەوە و ڕۆیشتندا)[٧٨٣].

پێغەمبەری خودا ﷺ عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحەی نارد بۆ خەملاندن و حساباتی خورمای خەیبەر لە عائیشەوە ﵂ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحی نارد بۆ خەملاندو حساباتی دارخورماکان بەرلەئەوەی لێیبکرێتەوە ولێیبخورێت پاشان جولەکەکانی سەرپشککرد لەئەوەی کە بەئەو خەملاندنە لێیانوەردەگرن یاخود بۆیبگێڕنەوە بەئەو حساباتە تاکو زەکاتی لێهەژمار بکرێت بەرلەئەوەی لێبکرێتەوە و لێیبخورێت وەبلاوەی پێبکرێت)[٧٨٤]. پێغەمبەر ﷺ فەرمانیدابە عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە کە خورمای خاپەڕۆك و خراپ نەخەملێنێت.

لە جابرەوە ﵁ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیدەرکرد زەکاتی سەرفترە صاعێك خورما بێت، پیاوێك خورمای خراپی هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بە عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحەی فەرموو: ئەوجۆرە خورمایە مەخەملێنەو حسابی مەکە ئینجا قورئانی پیرۆز دابەزی لەسەر ئەمە و خودای گەورە فەرمووی:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَنفِقُواْ مِن طَيِّبَٰتِ مَا كَسَبۡتُمۡ وَمِمَّآ أَخۡرَجۡنَا لَكُم مِّنَ ٱلۡأَرۡضِۖ وَلَا تَيَمَّمُواْ ٱلۡخَبِيثَ مِنۡهُ تُنفِقُونَ وَلَسۡتُم بِـَٔاخِذِيهِ إِلَّآ أَن تُغۡمِضُواْ فِيهِۚ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ ٱللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٢٦٧﴾ ﴾(البقرة)

[واتە: ئەی ئەو کەسانەی باوەڕتان هێناوە! لەئەو ماڵە چاکوپاکە کە لەڕێگەیەکی پەسەندوو حەلاڵەوە بەدەستتان هێناوە، لەئەوەش کە لەزەوی دەرمانخستووە بۆتان ببەخشن هەروەها لەئەوبەروو بوومانەش لەزەوییدا بۆمان ڕواندوون بەدوای بەخشینی شتێکی ناپوخت و بێکەڵکی وادا مەگەڕێن، واتە: مەچن خراپەکەی لێجیا بکەنەوەو بیدەن لەڕێگەی خوادا، لەکاتێکدا خۆشتانبن لەباتی ئەو هەژارە ئەگەر چاوپۆشی نەکەن وەریناگرن، باشە! ئەی خوای گەورە کە لەهەموو شتێك بێنیازە چۆن وەریدەگرێت؟ چاك بشزانن کەبەراستیی خوا لەگشت بەخشینێکی ئێوە دەوڵەمەندو بێنیازە، سوودیشی بۆ خۆتان دەگەڕێتەوە، سوپاس کراویشە، تەنها هەر ئەویش شایەنی سوپاسە])) [٧٨٥].

---

(٧٨٣) أخرجه: احمد (٢٧٨/١) رقم (٢٧١٩) وقال محققه اسناده صحيح، وابويعلى (٤٦٠/٤)، والحاكم (١٠٢/٢) وصححه على شرط البخاري ووافقه الذهبي واللفظ له، وقال الحافظ والعراقي في (تخريج الاحياء) (٢٥١/٢) رواه احمد بسند صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٦٥٨)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٦٨٥)حديث صحيح.

(٧٨٤) أخرجه: ابي داود (٣٤١٣).

(٧٨٥) أخرجه: الحاكم (٢٨٣/٢) صححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي.

ناپاکی جوولەکە و دەرکردنیان لە خەیبەر

ئیبنو سعد ﷺ بەسەنەدێکی (مرسل) هێناویەتی و دەفەرموێت: (مانگی محرم ساڵی (٧) کۆچی سەرکردە و پیاو ماقوڵانی جولەکە هاتنە لای لبیدی کوڕی ئەعصەم کە جولەکەیەکی دووڕووبوو لەمەدینەدا دادەنیشت، پێیانوت: ئەی ئەبو ئەعصم تۆلە هەمووان شارەزاتریت بە سیحر) سیحرمان لەمحمد بۆ بکە ئێمە سیحرمان لێکرد وهیچ ششتێکمان بۆ لەگەڵ نەکرا ئێمە شتێك دەدەین بەتۆ ئەگەر سیحرێکمان بۆ بکەیت لەئەو نوزەی لێببڕێت وە بڕی سێ دیناری زێڕپاندایە)[٧٨٦]. ئەو جولەکە دووڕووە هەستا بەکردنی ئەو سیحرە لە پێغەمبەری خودا ﷺ چۆنییەتی ئەو سیحرکردنە بەدرێژی هاتووە لەفەرموودەکەی عائیشە دایکی باوەڕدارانداﷺ ومبۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: ((سیحرلە پێغەمبەری خودا ﷺ کرا لەلایەن جولەکەیەکی بەنی زوریق بە ناوی لبیدی کوڕی ئەعصەم))[٧٨٧]. [ئەو جولەکەیە زۆر زۆر سەردانی پێغەمبەری خودای ﷺ دەکرد چەندین گرێی سیحری لێگرێدابوو پاشان خستیە بیرێکی پیاوێکی ئەنصارییەوە هەتاکو پێغەمبەری خودا ﷺ][٧٨٨]. [وایلێهات کەنەیدەتوانی بچێتە لای هاوسەرەکانی. سوفیان دەڵێت: ئەوە توندترین جۆری سیحرە][٧٨٩]. عائیشە ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ شەش مانگ بەئەو شێوەیە مایەوە وایدەزانی دەتوانێت ئەو کارە ئەنجام بدات بەڵام نەیدەتوانی][٧٩٠].

لەگێڕانەوەیەکی تردا لە زەیدی کوڕی ئەرقەمەوە ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ دووچاری ناڕەحەتی و ئازاربوو چەندین ڕۆژ]. عائیشە ﷺ دەفەرموێت: [هەتا ئەوەبوو ڕۆژێکیان] یاخود شەوێك لەلای من بوو پێغەمبەری خودا ﷺ دوو جار بانگیکردم پاشان فەرمووی: ئەی عائیشە واهەستدەکەم خودا چاکیکردمەوە لە سیحرەکە و ڕزگارمبوو لێی، دوو پیاو هاتن بۆلام یەکێکیان لە لای سەرمەوە

(٧٨٦) أورده الحافظ في (الفتح) (٢٢٦/١٠).

(٧٨٧) أخرجه: احمد (٩٧/٦)، ومسلم (٢١٨٩) واللفظ له، وابن ماجة (٣٥٤٥)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح سنن ابن ماجة) (٢٨٥٦).

(٧٨٨) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٠١١)، وصحح اسناده الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٧٦١).

(٧٨٩) أخرجه: البخاري (٥٧٦٥) (٦٠٦٣).

(٧٩٠) أخرجه: احمد (٦٣/٦) وقال الحافظ في (الفتح) (٢٢٦/١٠)اسناده صحيح.

دانیشت ئەوی تریشیان لەلای قاچمەوە، ئەوەی لای سەرمەوە بوو بەئەوەی تری دەوت: یاخود بەپێچەوانەوە! ئازاری ئەو پیاوە چییە؟ وتی: سیحری لێکراوە وتی: کێ سیحری لێکردووە وتی: لبیدی کوڕی ئەعصەم](٧٩١). [پیاوێك بوو لە بەنی زریقی خەزرەجی جولەکەبوو وەك دووڕوو خۆی دەردەخست لەژێرەوە هاوپەیمانی جولەکەکان بوو](٧٩٢). [هاتۆتە خزمەتی و چەندین گرێی لەدەزوو داوە و فڕێیداوەتە ناو بیری فلان کەسەوە ئەگەر پیاوێك بنێرێت پەتکەکە بهێنێت دەیبینین کە ئاوەکەی زەرد کردووە وتی: لەچ شتێکدا بەچی کراوە؟ وتی: لەپرچ و دەزوو لە شانەیەك ئالێنراوە بە لقی خورمایەکی نێرەوە]، [لە ژێر بەردێك دایە](٧٩٣) دەڵێت: لەکوێیە دەڵێت: لەناو بیرێکی ئاوی بۆگەندایە کە بۆ خواردنەوە دەستنادات [پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ] [لەخەو هەستا بەیانی لەگەڵ هاوەڵانی](٧٩٤) چووە لای بیرەکە سەیریکرد دارخورمایەکی لەسەرە](٧٩٥). [پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیدەرکرد جادوەکەیان هێنا](٧٩٦). [گرێکانیان کردەوە](٧٩٧) هەرکاتێك [گرێیەکیان دەکردەوە پێغەمبەری خودا ﷺ لەشی سوکتر و چالاکتر دەبووەوە]. لەکۆتاییدا پێغەمبەری خودا ﷺ هەستا وەك ئەوەی کە لە دوایگرتن و بەستنەوە ڕزگاریبووبێت پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((هَذِهِ الْبِئْرُ الَّتِي أُرِيتُهَا، وَاللهِ كَأَنَّ مَاءَهَا نُقَاعَةُ الْحِنَّاءِ، وَكَأَنَّ رُءُوسَ نَخْلِهَا رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ))(٧٩٨). واتە: (ئەم بیرەبوو کەمن لەخەودا بینیم وەڵاهی ئاوەکەی دەڵێی تێکەڵ بەخەنەکراوە سەری لقوپۆپی دارخورماکەی دەڵێی سەری شەیتانەکانە). [پاشان گەڕایەوە بۆلای خاتوو عائیشەو فەرمووی]: (ئەی عائیشە وەڵاهی ئاوەکەی

---

(٧٩١) أخرجه: احمد(٣٦٧/٤) وقال الحافظ العراقي في تخريج (الاحياء) (٣٧٨/٢) اسناده صحيح وقال الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٣٨٠٢) صحيح الاسناد.

(٧٩٢) أخرجه: البخاري (٧٥٦٥).

(٧٩٣) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٠١١) وقال الهيثمي (المجمع) (٢٨١/٦)، ورواه الطبراني باسانيد ورجال احدهما رجال الصحيح، قال الشيخ الالباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٧٦١) اسناده صحيح.

(٧٩٤) أخرجه: البخاري (٥٧٦٥).

(٧٩٥) أخرجه: البخاري (٥٧٦٦).

(٧٩٦) أخرجه: احمد (٦٣/٦)، والبخاري (٥٧٦٥).

(٧٩٧) أخرجه: احمد (٣٦٧/٤)، والنسائي (١١٢/٧)، وقال الشيخ الألباني في (صحيح النسائي) (٣٨٠٢): صحيح الاسناد.

(٧٩٨) أخرجه: الطبراني (٥٠١٦)، وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٢٧٦١) اسناده صحيح.

دەتوت تێکەڵی خەنە کراوە، سەرپۆپی دارخورماکەش دەتوت سەری شەیتانەکانە)[٧٩٩].
عائیشە ﵂ وتی: (ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ نایسوتێنیت و جادوەکەی بۆ [خەڵکی] ئاشکرا بکەیت فەرمووی: ((نەخێر من خوای پەروەردگار [چاکی کردمەوە شیفای بۆ ناردم] پێمناخۆشە خراپەم بۆ [هیچ کەسێك هەبێت] فەرمانیکرد ئەو جادوە لە شوێنێکدا لە ژێر خاکدا بشارنەوە)[٨٠٠]. [ئەو پیاوە جولەکەیەش لەدوای ئەم ڕووداوە دەهاتە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ، وە پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ قسەیەکی پێنەدەوت سەرزەنشتیشی نەکرد لەئەوبارەیەوە][٨٠١]. [وە دەموچاویشی لێگرژ نەکرد بەجۆرێك هەست پێبکات) هەتا کۆچیدواییکرد][٨٠٢].

ناپاکی جولەکەکانی خەیبەر لەئەوەوە دەرکەوت کە سکاڵای توندو تیژی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەیان ﵁ لە حسابات و خەمڵاندنی کەلوپەلەکان و بەروبومەکەیان هێنایە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وە هەوڵیشیاندا کەبە بەرتیل عەبدوڵڵا ڕازیبکەن بۆ ئەوەی بەشی زیاتریان پێبدات، ئیبنو عومەر ﵁ دەفەرموێت: (عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە هەموو ساڵێك دەچوو بۆ حسابات و خەمڵاندنی بەرهەمەکانیان سەرۆککاری دەکردن)[٨٠٣]. [کاتێك خورما پێدەگەیشت بەرلەئەوەی لێیبخۆن][٨٠٤]. ئەو جارە هات و نیوەی بۆ دیاریکردن و پێیدان بەبێکەموکوڕی جولەکەکان هاتنە مەدینەو سکاڵایان لەدەست وردی خەمڵاندن هەژمارکردنەکەی کرد لە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ لەسەر عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە لەلایەکی ترەوە ویستیان بەبەرتیل ڕازیبکەن). [تاکو چاوپۆشیان لێبکات هەندێك لە زێڕو خشڵی ئافرەتەکانیان بۆ هێنابوو] وتبوویان ئەمە گشتی بۆ تۆ بەس چاوپۆشی بکە لەبەشەکەمان واتە: بەزیادە بماندەیە عەبدوڵڵا ﵁ وتی: ئەی دووژمنانی خوا بەرتیلم دەرخوارد دەدەن وەڵاهی من هاتووم لەلایەن خۆشەویسترین کەس لەناو خەڵکی بەلامەوە ئێوەش لەهەموو خەڵك زیاتر ڕقملێتانە

(٧٩٩) أخرجه: البخاري (٥٧٦٦).

(٨٠٠) أخرجه: احمد (٩٦/٦)، البخاري (٥٧٦٥)، ابن حبان (٦٥٨٣) وقال محققه اسناده صحيح على شرطهما.

(٨٠١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٥٠١١).

(٨٠٢) أخرجه: احمد (٣٦٧/٤)، والنسائي (١١٢/٧)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح النسائي) (٣٨٠٢).

(٨٠٣) أخرجه: ابن حبان (٥١٩٩)، وقال محققه: اسناده صحيح واللفظ له، والبيهقي (الكبرى) (١١٤/٦)، و(الدلائل) (٢٢٩/٤).

(٨٠٤) أخرجه: ابوداود (٣٤١٣).

وەك بەرازو مەیمونن](٨٠٥). [پێغەمبەری خودا دەكوژن و درۆ بەدەم خوداوە دەكەن] بەڵام دڵنیابن لەرق لێبوونەوەم لەئێوە وخۆشەویستیشم بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ وام لێناكات نادادگەریتان بەسەردابكەم](٨٠٦). [كردوومە بە بیست هەزار بار خورما ئەگەر دەتانەوێت بەئەو جۆرە ئەوە بۆ خۆتان وەئەگەر ناتانەوێت بۆمن؟ وتیان: هەربەئەو دادپەروەرییە ئاسمانەكان و زەوی ڕاوەستاون...](٨٠٧). [..ئینجا وتیان ئێمە ڕازیبووین ئەوبەشە وەرگرین كەتۆ دیاریت كردووە بۆمان](٨٠٨). عەبدوڵڵای كوڕی ڕەواحە ﷺ یەك ساڵ سەرۆككاری هەژماركردنی بەروبومەكانی كردن پاشان لە ساڵی(٨)ی كۆچی لە جەنگی (موئتە)دا شەهیدكرا، لەعەبدوڵڵای كوڕی ئەبوبەكری كوڕی حزم دەڵێت: ((عەبدوڵڵای كوڕی ڕواحە سەرۆكاری هەژماركردن و خەمڵاندنی بەروبوومەكانی خەڵكی خەیبەری دەكرد ئەوەبوو لەجەنگی موئتە)دا شەهیدكرا پاشان پێغەمبەری خودا ﷺ لەجیاتی ئەو جابری كوڕی صەخری كوڕی خەنسائی نارد بۆ حسابات و خەملاندنەكە))(٨٠٩).

لەگێڕانەوەیەكی تردا لەئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ كەسێكی بەنی عەدیی ئەنصاری نارد بۆ خەیبەر تاكو سەرۆككاریان بكات](٨١٠). بەئەو جۆرە ناپاكی جولەكەكانی خەیبەر بەردەوام بوو هەتاكو كارگەیشتە ئەوەی هاوەڵێكی پێغەمبەری خودایان ﷺ شەهیدكرد بەناوی عەبدوڵڵای كوڕی سەهل ﷺ و فڕێیاندایە ناو بیرێك لەبیرەكانی خەیبەر، بەشاری كوڕی یەسار دەفەرموێت: (عەبدوڵڵای كوڕی سەهلی كوڕی زەید و موحیصەی كوڕی مەسعودی كوڕی زەیدی ئەنصاری ڕۆیشتن... [بۆ خەیبەر](٨١١)... (بەهۆی ئەو ماندوویەتیەی لە ڕێگا دووچاری بوون)(٨١٢). [هەندێك خورمایان لێكردبووەوە بۆ خواردن](٨١٣).

(٨٠٥) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٦٩١/٢).

(٨٠٦) أخرجه: احمد (٣٦٧/٣)، وقال الشيخ الالباني في (غاية المرام) (٤٥٩)اسناده صحيح.

(٨٠٧) أخرجه: احمد (٣٦٧/٣).

(٨٠٨) أخرجه: ابوداود (٣٤١٠)، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٩١٠).

(٨٠٩) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢١٣٦)، وقال الهيثمي (المجمع) (٧٦/٣) مرسل اسناده صحيح.

(٨١٠) أخرجه: البخاري (٤٢٤٦).

(٨١١) أخرجه: احمد (٥/٤).

(٨١٢) أخرجه: مسلم (١٦٦٩) و(١٦٧٠-١٦٧٤).

(٨١٣) أخرجه: احمد (٥/٤)، ابن ماجة (٢٦٧٧)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابن ماجة) (٢١٦٨).

لەئەوکاتەشدا دانیشتوانی خەیبەر، جولەکە بوون ڕێککەوتنی ئاشتی و دانووستانیان لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ هەبوو جولەکەکان [لەناو باخەکانیان] هەریەکە لەلایەك کاریان دەکرد بۆ خۆیان [هێرشیان کردە سەر عەبدوڵڵای کوڕی سەهل سەریانبڕی پاشان فڕێیاندایە ناو ڕووبارێکەوە یاخود بیرێك یان چاڵێکی گەورە لەئەو جۆگە و ئاو و کانیاوانەی خەیبەر بەم جۆرە لەهاوەڵەکانی بزربوو ئەوانیش کەوتنە گەڕان بەدوایدا هەتا دۆزییانەوە][٨١٤]. [لەچاڵێك لەچاڵەکانی خەیبەر][٨١٥]. [موحیصە هاتە سەر عەبدوڵڵا و بینی خەڵتانی خوێنبووە کوژراوە][٨١٦]. هاوەڵەکانی لەگۆڕێکدا شاردیانەوە ئینجا [هاتنە لای جولەکەکان موحیصە، وتی: وەڵاهی ئێوە کووشتوتانە وتیان: وەڵاهی ئێمە نەمان کوشتووە] [ناشزانین کێ کوشتوویەتی] پاشان بەرەو مەدینە گەڕاینەوە، برای کوژراوە کە عەبدول ڕەحمان کوڕی سەهل [لەگەڵ دوو ئامۆزاکەی] حویصەو موحیصە [ڕۆیشتن بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ عەبدولڕەحمان [کە لە هەر دووکیان بچوکتر بوو] ویستی پێش ئەوان قسە بکات، پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموون: ((گەورەترین کەستان باقسە بکات یاخود فەرمووی: بەتەمەنترین کەس لەئێوە بادەست پێبکات))][٨١٧].

لەگێڕانەوەیەکی تردا [عەبدول ڕەحمان لە کۆتاییدا قسەی کرد سەرەتا حویصە پاشان محیصە ئینجا عەبدولڕەحمان وتی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ هێرشیان بردۆتە سەر هاوەڵەکەمان و کوشتوویانە وەلە خەیبەریش دووژمنمان نییە تەنها جولەکەکان نەبێت][٨١٨]. [پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: کێ بەتاوانبار دەزانن وتیان: ئێمە جولەکەکان بەتاوانباری ئەم تاوانە دەزانین][٨١٩]. [پێیوتن: بەڵگەیەك بهێنن لەسەر ئەو کەسەی کوشتوویەتەی وتیان: هیچ بەڵگەیەکمان نییە][٨٢٠].

---

(٨١٤) أخرجه: احمد (٣/٤) (١٦٠٩٦)، وقال محققه الشيخ الارناؤوط حديث صحيح.

(٨١٥) أخرجه: النسائي (١٠/٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٤٠٠).

(٨١٦) أخرجه: النسائي (٩/٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٣٩٦).

(٨١٧) أخرجه: النسائي (١١/٨)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٤٠١).

(٨١٨) أخرجه: احمد (٣/٤) (رقم: ١٦٠٩٦) وقال محققه: حديث صحيح.

(٨١٩) أخرجه: النسائي (١٠/٨) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٣٩٩).

(٨٢٠) أخرجه: النسائي (١١/٨)، والطبراني (الكبير) (٥٦٢٩)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٤٠١).

[پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی بۆ جولەکەکان نارد بەم شێوەیە یا ئەوەتا خوێنی هاوەڵەکەمان دەوێت یاخود شەڕتان لەگەڵ بەرپا دەکەین ئەوانیش نووسیانەوە وەڵاهی ئێمە نەمان کوشتووە، پێغەمبەری خودا ﷺ بە حویصەو محیصەو عەبدول ڕەحمانی فەرموو: [ئایا پەنجا جار سوێند دەخۆن بۆ ئەوەی] [خوێنی هاوەڵەکەتان] وەرگرنەوە وتیان: [ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ] [چۆن سوێند بخۆین نەبینیومانە نە لەئەوێش بووین، فەرمووی: کەواتە جولەکەکان سوێندتان بۆ دەخۆن....)][٨٢١]. ((وتیان: ئێمە ڕازینابین بە سوێند خواردنی جولەکەکان] [چونکە ئەوان موسوڵمان نین])[٨٢٢]. [ئەوان ئێستاش لەسەر بێباوەڕی سوورن کە گەورەترە لەئەوەی کە سوێند بخۆن لەسەر تاوان][٨٢٣].

[پێغەمبەری خودا ﷺ زۆری پێناخۆش بوو کە ئەم کارەی بەئەم شێوەیە بینی خوێنی ئەو هاوەڵە بەڕێزەش بەفیڕۆ بڕوات ناچار پێغەمبەری خودا ﷺ سەد وشتری [وەك فیدیە بۆناردن کە لە لای بوو لەماڵی صدقە] هەتاکو چوونە ناو ماڵەکەی سەهل دەڵێت: هەتا لەئەو ڕۆژەدا وشترێکی سووریان لەقەیەکی لێدام][٨٢٤]. بەئەو شێوەیە هەروەك یەکێك لەهاوەڵە بەڕێزەکان دەڵێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ بڕیاری دا بەسوێنددان و خوێنوەرگرتن کە لەسەردەمی نەفامیدا هەبووە][٨٢٥].

جولەکەکانی خەیبەر هەربەئەوەشەوە نەوەستان لەسەر ئەو تاوانانە بەردەوام بوون بەڵکو هێرشیان کردە سەر عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﵁ دەست و قاچەکانیان لە جێبرد لەناو زەوی خۆی لەخەیبەر لەسەردەمی خەلیفە عومەری کوڕی خەطابدا ﵁ عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﵁ دەفەرموێت: ((من و زوبێری کوڕی عەوام و میقدادی کوڕی ئەسوەد ڕۆیشتین بۆ خەیبەر بۆ سەر زەویوزارو موڵکەکانمان کە وەختی بەرهەمیانبوو کاتێك گەیشتینە ئەوێ بڵاوەمانلێکرد بەسەر موڵك و زەویەکانماندا

(٨٢١) أخرجه: ابي داود (٤٥٢٠-٤٥٢١)، والترمذي (١٤٢٢) وقال حسن صحيح، وابن ماجة (٢٦٧٧)، والنسائي (٧/٨)، ابن حبان (٦٠٠٩)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٣٧٩٣)، و(صحيح الترمذي) (١١٤٩)، و(صحيح النسائي) (٤٣٩٢)، و(صحيح ابن ماجة) (٢١٦٨)، و(الارواء) (١٦٤٦).

(٨٢٢) أخرجه: البخاري (٦٨٩٨)، ومسلم (١٦٦٩).

(٨٢٣) أخرجه: احمد (٣/٤) رقم (١٦٠٩٦) وقال محققه: حديث صحيح.

(٨٢٤) أخرجه: النسائي (١١/٨) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٤٠٢).

(٨٢٥) أخرجه: مسلم (١٦٧٠) النسائي (٥/٨) وصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٤٣٨٩).

لەشەودا هێرشیان کردە سەرم من نووستبووم لەسەر جێگەکەم دەستەکانمیان لە ئانیشکمەوە شکاند کاتێك ڕۆژ بووەوە هاوەڵەکانم بانگیانکردم و هاتنە لام پرسیاریان کرد ئەوە کێ وای بەسەرهێناویت؟ وتم: نازانم دەستەکانمیان هەڵبەست و پاشان بردیانمە خزمەت خەلیفە عومەر ﷺ))[٨٢٦].

لەگێڕانەوەیەکی تردا [کاتێك سەردەمی عومەر ﷺ هات فرتو فێڵیان لەموسوڵمانەکان دەکرد عەبدوڵڵای کوڕی عومەریان لەسەربانەوە فڕێدایە خوارەوە][٨٢٧] بەهۆی ئەو تاوانە فێزەونانەی ئەنجامیاندا عومەری کوڕی خەطاب ﷺ دەریکردن. ئیبنو عومەر ﷺ دەفەرموێت: ((ئەو کاتەی خەڵکی خەیبەر منیان فڕێدایە خوارەوەو دەستیان شکاندم عومەری کوڕی خەطاب ﷺ هەستا وتارێکی خوێندەوە وتی: ئەی خەڵکینە پێغەمبەری خوا ﷺ کرێکارەکانی جولەکەکانی خەیبەری دانابوو بەسەر ماڵەکانیانەوە وەپێیفەرموو بوون: ((بمێننەوە تیایدا ئەوەندەی ماوەی مانەوەتان پێبدەین)) [وە پێغەمبەری خوا ﷺ کردنییە سەرکاری خەیبەر بەئەو مەرجەی هەرکاتێك ئێمە ویستمان دەریانبکەین بەئەو جۆرەیان لەگەڵ بکەین] وە عەبدوڵڵای کوڕی عومەر ﷺ چووە سەر موڵکەکانی و لەئەوێ بەشەو هەڵیان کوتایە سەری وە دەستو قاچیان شکاندووە لەگەڵ ئەو دووژمنکاریەی [لەگەڵ هاوەڵە ئەنصارییەکان ئەنجامیاندا لەئەوە پێش] وە ئێمە لەئەو ناوچەیەدا جگە لەئەوان هیچ دووژمنێکی ترمان نییە وە ئەوانیش تۆمەتبار دەکەین من وای بەباش دەزانم دەریان بکەین لەناوچەکە)[٨٢٨].

[لەبەرئەوە هەرکەسێك بەشێکی هەیە لە خەیبەر باڕای بگرێت هەتا دابەشی دەکەین من جولەکەکان دەردەکەم، پاشان دەریکردن لە خەیبەر] کاتێك عومەر ﷺ ڕایگشتی وەرگرت لەسەر ئەوە یەکێك لەکوڕانی بەنو حەقیق هاتە خزمەتی [کە سەرۆکیان] بوو، وتی: ئەی ئەمیری باوەڕداران دەرمان دەکەیت لەکاتێکدا محمد ﷺ دوای ئەویش ئەبوبەکر ئێمەیان لێرە نیشتەجێکردووە کەلەسەرماڵ و موڵکی خۆمان کاربکەین بەئەو مەرجانەی لەنێوانماندا هەبووە، عومەر ﷺ وتی: وا گومان

---

(٨٢٦) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٤١٢/٣) رقم (٨٨١) وقال محققاه: اسناده حسن، واخرجه احمد (٩٠) وقال محققه: اسناده حسن.

(٨٢٧) أخرجه: البيهقي (الكبرى) (١١٤/٦)، وابن حبان (٥١٩٩) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٨٢٨) أخرجه: البخاري (٢٧٣٠).

دەبەیت من فەرموودەیەکی پێغەمبەرم لەبیرچۆتەوە کە فەرمووی: ((چۆن دەبێت کاتێك لەخەیبەر دەردەکرێت خۆت وشترەکان بەرەو [شام دەکەوتنە] ڕێ شەو لەدوای شەو)). وتی: ئەوە سوبعەت و گاڵتەیەکی ئەبو قاسم بووە، عومەر ﷺ وتی: درۆت کرد ئەی دووژمنی خوا پاشان هەموویانی دەرکرد)[٨٢٩]. (بەرەو تیماء واریحا) نرخ و بەشی خۆیانی پێدان لەئەو شتانەی بەریان کەوت لە ماڵەکانی خۆیان وە لەبەروبووم و پارەو پول و وشترو ماڵات و هەروەها کەلوپەل و پێویستی ماڵ ئەوەندەی بە بارو کۆچ بگوازرێتەوە [ئینجا عومەری کوڕی خەطاب هەمووی دابەشکرد لەنێوان ئەوانەی بەژداری غەزای خەیبەریان کردبوو وە لە پەیمانی حودەیبیەش لەگەڵ پێغەمبەری خودا بوون][٨٣٠].

لە گێڕانەوەیەکی تردا [ئیمامی عومەر ﷺ خەیبەری دابەشکرد بەسەر هاوسەرە بەڕێزەکانی پێغەمبەردا ﷺ وە سەرپشکی کردن لەئەوەی کە بەشیان بۆ دیاریبکرێت لە زەوی و زارەکانی و ئاو یاخود بەبڕی دیاریکراو لە بەروبوومیان بە پێوانە وبار پێبدرێت هەندێکیان زەوی و زاریان هەڵبژارد و هەشیان بوو بەرهەمی دیاریکراو بەبارو پێوانەی هەڵبژارد خاتوو عائیشە زەوی و زاری هەڵبژارد][٨٣١]. بەئەو شێوەیە عومەری کوڕی خەطاب ﷺ جولەکەکانی وەدەرنا لە ناوچەکانی خەیبەر وەرێگەی دابەئەوانەی بۆ بازرگانی هاتبوونە ناوچەکە بۆ ماوەی سێ ڕۆژ بمێننەوە)[٨٣٢].

دوای ماوەیەکی زۆر لەدەرکردنی جولەکەکان پڕوپاگەندەیەکیان بڵاوکردەوە کەگوایە پێغەمبەری خوا ﷺ نووسراوێکی بۆ نووسیون لەسەر ئەوەی (جزیە) و سەرانەیان لەسەر لاچووە ئەو نووسراوەیان بەدەرخست و کەوتنە بانگەشە بۆکردنی لەسەردەمی ئیبن جەریر(٢٢٤ -٣١٠ك) وەلەسەردەمی (خەطیبی بەغدادی) (٣٩٢ - ٤٦٣ك) خەطیب دەریخست کە ئەونووسراوە درۆیەوە بەساختە نووسراوە لەچەندین ڕووەوە دووبارە دەریانخستەوە لەسەردەمی ئیبنو تەیمیە (٦٦١- ٧٢٨هـ) وئیبنو قەیم دەڵێت: لە کتابی (المنار المنيف)دا (ص: ١٠٥) ئەو کیتابەیان خستە بەردەم

---

(٨٢٩) أخرجه: ابن حبان (٥١٩٩) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٨٣٠) أخرجه: البخاري (٢٣٣٨).

(٨٣١) أخرجه: البخاري (٢٣٢٦).

(٨٣٢) انظر: (التلخيص الحبير) (٤٦/٢)، و(مختصر البدر المنير) (٢٦١٣) عن مالك.

شێخی ئیسلام ئیبنو تیمیه جولەکەکان دەیانویست ساختەکاری تێدابکەن و بەگەورە بیخەنە بەرچاو بە ئاوریشم ڕوکارەکەیان پۆشی بوو کاتێك کردیەوە لێیوردبووەوە تفێکی لێکردو وتی: ئەوە کیتابێکی پوچ و هەڵبەستراوە لەچەندین ڕووەوە و هەمووشی بۆ باس کردن ئینجا بەڕیسوایی و سەرشۆڕیەوە لەخزمەتیدا هەستان و ڕۆیشتن، ئیبنو قەیم پوچەڵی و بەتاڵی ئەو نووسراوە لەچەندەها ڕووەوە باسدەکات لە کتابی (المنار المنیف) (ژ١٩٣، لا١٠٢) ، وە (الحافظ ابن کثیر لە البدایە ٤/٢٢٠) دەفەرموێت: دوای حەوت سەد ساڵ جولەکەکان ئەو نووسراوەیان دەرخست وەك نووسراوەکەی کە (ابن الصباغ، ابو حامد، ابو یعەلی) لەنووسینەکانیاندا هەڵوەستەیان لەسەرکردبوو وەمنیش تەماشامکرد درۆ و هەڵبەستراوبوو چونکە ئاماژە دەکات بە شایەتی سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ لەکاتێکدا ئەو لەپێشدا لەغەزای (بەنی قورەیظە) دا شەهید بووە بەهۆی خوێن بەربوونی برینێکی کەلە (غەزای خەندق) بەتیر لەشادەماری قۆڵی درابوو لەساڵی (٥) کۆچی بەرلە غەزای خەیبەر، هەروەها تێیدا هاتووە ئاماژە بە شایەتی معاویەی کوڕی ئەبو سوفیان دەکات کەلەئەو کاتەدا موسوڵمان نەبووبوو وە لەکۆتایشدا عەلی کوڕی ئەبو طالب ﷺ نووسیویەتی وە هەڵەی ڕێزمانی و نارێکی زۆری تێدایە لەگەڵ دانانی (جزیە) واتە: سەرانە کەلەئەو کاتەدا یاسایەکی ئیسلامی نەبووە لەشەریعەتدا وەباسی ئەوەش دەکات لەدەوروبەری ساڵی (٩)ی کۆچی وەك وەفد چوونە خزمەتی پێغەمبەر ﷺ.

نامە ناردن بۆ سەرۆك و پادشاکان

لەدوای ڕێککەوتننامەی حودەیبیە و خەیبەر و مل پێکەچکردنی جولەکەکانی باکوری حیجاز، پێغەمبەری خودا ﷺ ویستی بانگەوازی ئیسلامی و بڵاوکردنەوەی ئیسلام بگەیەنێتە دەرەوەی دوورگەی عەرەبی، ئەم هەنگاوە تازەیەشی بۆ یەکخستنی دوورگەی عەرەبی و ئەرکی هەڵگرتنی ئەم ئیسلامە بۆ سەر شانی گەلانی تری جیهان بوو تاوەکو لەئەوە دڵنیایانبکاتەوە و بیسەلمێنێت کە ئەم پەیامە بۆ گشت جیهانە، نامە ناردن و ئاڵوگۆڕی نامەکان بۆ سەرۆك و پادشاکان ئاشکراکردنی ئیسلام بوو لەلایان، بۆ ئەوەش موسوڵمانەکان لەئەو ڕێگایەوە شارەزایی هەڵوێست و پەرچەکرداری سەرۆك و پادشاکانی سەر ڕووی زەوی بن و بیروڕای ئەوان و نەخشە

و پلانەکانی داهاتووی ئەوانیان بۆ ڕووندەبێتەوە دەربارەی ئیسلام و موسوڵمانەکان وە لەڕێگای نامە گۆڕینەوە پردێکی پەیوەندی نوێکرایەوە و وایکرد موسوڵمانەکان بتوانن خۆیان یەکلایی بکەنەوە بۆ پەیڕەوکردنی نامەیەکی سیاسی و سەربازی بۆ قوناغی داهاتوو جیا لەقوناغەکانی پێشووتر بەجۆرێك جێبەجێکردنی ئەم ڕێسایە ئیسلام بێت کە پێویستە لەسەرەتادا شەڕو کوشتاری هیچ کەس نەکەن هەتاکو بانگەوازی ئیسلامی پاك و دوور لەشیرکیان پێبگەیەنن.

ئەنەسی کوڕی مالیك ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی نووسیوە بۆ کیسرای پادشای فارس و قەیسەری ڕۆم و نەجاشی حەبەشە و بۆ هەموو خاوەن دەسەڵاتێك تێیدا بانگەوازی کردوون بۆ باوەڕهێنان بەخودای گەورە وبالادەست)(٨٣٣).

کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ویستی وفەرمان بدات بەنووسینی نامەکان بۆ سەرۆك و پادشاکان هاوەڵانی ئاماژەیان کرد بەدروستکردنی مۆرێکی تایبەت بەخۆی لەبەر ئەوەی سەرۆك و پادشاکان نامەی بێمۆر وەرناگرن و نایخوێننەوە و بایەخی پێنادەن.

ئەنەسی کوڕی مالك ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خودا ﷺ ویستی نامە بنووسێت بۆلای ڕۆمەکان و [خەڵکانی نەتەوەکانی غەیری عەرەب] لەخزمەتیدا بووم عەرزیانکرد [کە ئەوانە هیچ نامەیەك وەرناگرن ئەگەر مۆری لەسەر نەبێت] وە نامەکەشت ناخوێننەوە ئەگەر مۆرنەکرابێت [ئەوە بوو پێغەمبەری خودا ﷺ ئەنگوستیلەیەکی زیوی دەست خست وەای بە کابرایەکی حەبەشی [حەبەشیەك] بوو [نووسراوێکی لەسەر نووسی] [بەسێ وشە: (محمد) وشەیەك، (رسول) وشەیەك، (الله) وشەیەك]. [فەرمووی: ((إِنِّي اتَّخَذْتُ خَاتَمًا مِنْ وَرِقٍ وَنَقَشْتُ فِيهِ: مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فَلَا يَنْقُشَنَّ أَحَدٌ عَلَى نَقْشِهِ)) واتە: ((من ئەنگوستیلەیەکی زیو دەکەمە مۆر و ئەم دەستەواژەیەی تێدا هەڵدەکەنم: (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) باهیچ کەس لە ئێوە لەسەر ئەو شێوازە نەخشە سازیە هەڵنەکەنێت)). ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (من بریسکەی ئەنگوستیلەکەم دەبینی لە پەنجە توتەی پێغەمبەردا) [ئەو ئەنگوستیلەیە مۆری پێغەمبەری خودا ﷺ بوو وە لە دەستیدابوو، لە دوای پێغەمبەر ﷺ لەپەنجەی ئەبوبەکردا بوو ﷺ، لەدوای ئەبوبەکر ﷺ لەپەنجەی عومەردا بوو ﷺ، بەڵام لەسەردەمی عوثمان ﷺ

(٨٣٣) أخرجه: مسلم (١٧٧٤)، والترمذي (٢٧١٦)، والبيهقي (١٠٧/٩).

دانیشتبوو لەسەر بیری (ئەریس) لەپەنجەی کرد بووەوە و دەیهێنا و دەیبرد ئەوە بوو لەدەستیکەوتە خوارەوە، سێ ڕۆژ لەگەڵ عوثمان ؓ گەڕان بەدوایدا و ئاوی بیرەکەشیان دەردا نەیاندۆزیەوە))[٨٣٤].

هەر لەئەو بارەوە ئەنەس ؓ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ئەنگوستیلەی لە پەنجەی دەستی ڕاستیدەکرد نەخشە هەڵکەنراوەکەی کەوتبووە سەر دەستی)[٨٣٥]. لە گێڕانەوەیەکی تردا دەفەرموێت: [پێغەمبەری خودا ﷺ ئەنگوستیلەکەی لەپەنجە تووتەی دەستی چەپیدا بوو][٨٣٦].

ئیبنو عومەر ؓ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خودا ﷺ) ئەنگوستیلەیەکی زیوی لەدەستدا بوو بەجۆرێك نەخشی هەڵکەنراوەکە کەوتبووە سەر دەستی، ئەم دەستەواژەیەی لەسەر هەڵکەنرا بوو (مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ) بەردەوام لە پەنجەی بوو هەتا کۆچیدوایکرد)[٨٣٧].

عومەری کوڕی خەطاب ؓ لەبەر خواناسی خۆی ڕێگریدەکرد لەئەوەی خەڵك نەخشی سەر ئەنگوستیلەکانیان و نووسینی عەرەبی لەسەریان بەشێوازی ئەنگوستیلەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ بێت، لەسەر ئەوەی کە لەفەرموودەکەی پێشوودا هاتبوو کە دەفەرموێت: ((.... باهیچ کەس لە ئێوە لەئەو شێوازە نەخش و هەڵکەندن لەسەر ئەنگوستیلەکەی نەکات کە لەئەوەی من بچێت))[٨٣٨].

هەر لەئەنەسەوە ؓ دەفەرموێت: (ئیمامی عومەر ؓ قەدەغەیکرد کە نووسین بە عەرەبی لەسەر ئەنگوستیلەکان هەڵبەکەنرێت)[٨٣٩]. لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە فەرموویەتی: (کە عومەر ؓ دەفەرموێت: (لەسەر ئەنگوستیلەکانتان بەزمانی

---

(٨٣٤) أخرجه: البخاري (٥٨٧٢، ٥٨٧٤-٥٨٧٩)، ومسلم (٢٠٩٤).

(٨٣٥) أخرجه: احمد (٤٩٠٧) وقال محققه: اسناده قوي، وابوالشيخ في (اخلاق النبي ﷺ) (برقم: ٣٤٣) وقال محققه: صحيح، وقال محقق (شرح السنة) (٣١٤٥): اسناده حسن.

(٨٣٦) أخرجه: ابوداود (٤٢٢٨)، وابوالشيخ في (اخلاق النبي ﷺ) برقم (٣٥٧) قال محققه: اسناده صحيح، وقال محقق (شرح السنة) لبغوي (٣١٤٧): اسناده صحيح

(٨٣٧) أخرجه: البخاري (٥٨٦٥، ٥٨٧٣)، ومسلم (٢٠٩١)، وابوداود (٤٢١٨)، وابن حبان (٥٤٩٤).

(٨٣٨) أخرجه: البخاري (٥٨٧٧).

(٨٣٩) أخرجه: البخاري (التأريخ الكبير) (٤٥٥/١) وقال الارناؤط: اسناده حسن (مسند احمد تحت الحديث رقم (١١٩٥٤).

عەرەبی مەنووسن و نەخش و هەڵکۆڵینی تێدا مەکەن)[٨٤٠].

پێغەمبەر ﷺ بۆ ئەمکارە گرنگە کەسانێکی دەستنیشانکرد و ناردنی کە گەنجی شۆخو شەنگ و دەم وچاو جوان و خاوەنی ناوی خۆشبوون وە هەموو تایبەتمەندیەکی شاندی سەرکەوتوویان تێدا بەدیدەکرا لەئازایەتی وبوێری و بلیمەتی و دانایی و کەسایەتی سەنگین و بەهەیبەت و بەحەوسەڵەو لەسەرخۆ و زمان پاراو و شارەزاو لێزان لە هونەرەکانی دانووستان و قسەکردن و چۆنییەتی دواندنی پادشاو سەرۆکەکان لەگەڵ ئەمانەشدا جوانی و پوختی جلوبەرگ و ڕوخساری دەرەوەیان خاوەنی لاشەو هەیکەلێکی شایستە وڕێك وپێك بەویقاربوون، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیدەرکرد بەهاوەڵانی. لەئەوبارەوە هەروەك دەفەرموێت: ((ئەگەر نامەیەکی ئێمەتان برد ویستان کەسێك وەك نامەبەر وسەفیر بنێرن ئەوە کەسێکی ڕووخۆش ودەموچاوجوان و ناوخۆش بنێرن))[٨٤١].

ئیبنو سەعد ﷺ دەفەرموێت: (شەش کەس ڕۆیشتن لەیەك ڕۆژدا بۆ ئەم مەبەستە ئەوەش لەمانگی موحەڕەمی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا بوو، هەریەکەیان شارەزای زمانی ئەو گەلەبوو کە دەنێردرا بۆ ناویان)[٨٤٢]. لێرەدا هەندێك لەنامەکانی پێغەمبەر ﷺ دەخەینەڕوو باسیاندەکەین.

١- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ نەجاشی پادشای حەبەشە

پێغەمبەری خودا ﷺ عەمری کوڕی ئومەیەی ضەمری ﷺ بەنامەیەکی خۆیەوە نارد بۆلای نەجاشی پادشای حەبەشە، (ئێستا وڵاتی ئەثیوبیایە و پایتەختی ئەدیس ئەبابایە زۆربەی دانیشتوانی گاورن) (کاتێك عەمر گەیشتە لای نەجاشی بینی ئەوانەی بۆ لای نەجاشی هاتوون و دەچن خزمەتی بەچەمانەوە و ملکەچییەوە لەدەرگای بچووکەکەوە دەچوونە ژووورەوە، عەمر کاتێك ئەو دەرگا نزمەی بینی کەبەناچاری ئەو خەڵکە دەچەمێنەوە بەشێوەی ڕکوع و دەچنە ژوورەوە بۆلای پادشا،

(٨٤٠) أخرجه: ابن ابـي شيبة (المصنف) (٢٥٦٢٥) وقال الارناؤط: اسناده صحيح (انظر: تحقيق مسند احمد تحت الحديث (رقم: ١١٩٥٤)).

(٨٤١) أخرجه: البزار (١٩٨٥) واسناده صحيح كما قال محقق (اخلاق النبـي) لابـي الشيخ رقم (٨٠١)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١١٨٦) و(صحيح الجامع) (٤٠٣).

(٨٤٢) أنظر: (الطبقات الكبرى) لابن سعد (٢٣/٢).

پشتی تێکردن ئینجا پشتاوپشت چووە ژوورەوە بۆ ئەوەی نەچەمێتەوە کاتێك لە دەرگاکە چووە ژوورەوە وخۆی ڕاستکردەوە بەڕێکی بەرەولای ڕۆیشت، ئەم هەڵوێستە حەبەشیەکانی ڕاچڵەکاند کەوتنە بیری کوشتنی. وتیان بەنەجاشی: "ئەوە بۆچی بەئەوشێوەی ئێمە نەهاتە ژوورەوە؟ نەجاشی پرسیاری لێکرد و وتی: چ شتێك ڕێگرت بوو وەك ئەوان بێیتەوە ژوورەوە؟ عەمر ﷺ وتی: "ئێمە ئەو شێوازە بۆ پێغەمبەرەکەمان ناکەین، ئەگەر بۆ هەرکەسێکمان بکردایە پێغەمبەرەکەمان شایستە ترە بۆی ئەنجام بدەین؟". نەجاشی وتی: "وازی لێبێنن ڕاستدەکات")(٨٤٣).

بەڵام دەقی نامەکە لە ئیبنو ئیسحاقەوە ﷺ هاتووە بەلاوازی (ضعیف) لەدوو ڕێگاوە ڕێگای یەکەم حاکم گێڕاویەتیەوە و هێناویەتی و(ذهبی)یش بێدەنگ بووە لێی وە ئەمەش دەقەکەیەتی: (ئیبنو ئیسحاق ﷺ: (ئەم نامەیە لە پێغەمبەری خوداوە ﷺ محمد بۆ نەجاشییە: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ: هَذَا كِتَابُ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى النَّجَاشِيِّ الْأَصْحَمِ عَظِيمِ الْحَبَشِيِّ: سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، وَآمَنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَشَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَمْ يَتَّخِذْ صَاحِبَةً وَلَا وَلَدًا، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَدْعُوكَ بِدُعَاءِ اللَّهِ، فَإِنِّي أَنَا رَسُولُ اللَّهِ، فَأَسْلِمْ تَسْلَمْ ﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْاْ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ ٱشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾﴾ (آل عمران) فَإِنْ أَبَيْتَ فَعَلَيْكَ إِثْمُ النَّصَارَى))(٨٤٤).

واتە: ((بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان ئەم نامەیە لە محمد نێردراوی خوداوە ﷺ بۆ نەجاشی ئەصحەم گەورەو خاوەنی شکۆی حەبەشە: سڵاو لەئەو کەسەی شوێن ڕێگای هیدایەت دەکەوێت، باوەڕ بەخودا و پێغەمبەرەکەی بهێنە و شایەتی بدە کەهیچ پەستراوێك نییە بەحەق تەنها (الله) نەبێت وتاك و تەنهایە و هیچ هاوبەشی نییە هاوسەرو منداڵیشی نییە، شایەتی بدە کە محمد بەندەو پێغەمبەری ڕەوانەکراوی خودایە، بانگەوازت دەکەم بۆ لای خودا، من نێردراو و پەیامبەری خودام موسوڵمان بە سەلامەت دەبیت: وە خوای گەورە دەفەرموێت:

---

(٨٤٣) اخرجه: الطبراني (الاوسط) (٤٨٩) قال محققه: اسناده ضعيف فيه عبدالله بن موسى صدوق كثير الخطا، وابن ابي شيبة (٣٧٧٨٣) وقال محققه: مرسل اسناده حسن، وقال الهيثمي (المجمع) (٣٩/٨): رجاله ثقات.

(٨٤٤) أخرجه: الحاكم (٦٢٣/٢) برقم (٤٣٠٣) وسكت عنه الحاكم والذهبي لكن قال محقق الكتاب: سنده لابن اسحاق صحيح.

[ئەی پێغەمبەر! ﷺ بەخاوەن نامەکان بڵێ: وەرن با ئێمەو ئێوە لەسەر وشەو بەرنامەیەك سووربین کە بۆ هەردوولامان چوونییەکەو یەکسانە، و پەیامبەرانیش هەموو هاودەنگ بوون لەسەری، واز لەئەو تەفرەقەیە بێنن وەرن باجگە لەخوا کەسێکی تر نەپەرستین، و هیچ شتێکیش نەکەینە هاوبەشی هەندێکیشمان لەباتی خوا نەکەینە خواو بپەرسترێن، ئەگەر پشتیان هەڵکرد بەراشکاوی پێیان بڵێن: دەسا ئێوە بەشایەت بن و بزانن کە بەڕاستیی ئێمە موسوسڵمان وملکەچی بڕیارەکانی خواین] وە ئەگەر پشت هەڵکەیت و موسوڵمان نەبیت ئەوە تاوانی نەصاراکانی ژێر دەسەڵاتت لە ئەستۆدا دەبێت)).

ڕێگای دووەم طەبەری ﷺ هێناویەتی لە ئیبنو ئیسحاقەوە ﷺ دەفەرمویێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ عەمری کوڕی ضەمری ﷺ نارد بۆ لای نەجاشی ئەصحەم پادشای حەبەشە کە لەنامەکەیدا بۆی نووسیبوو: ((سِلْمٌ أَنْتَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ إِلَيْكَ اللَّهَ الْمَلِكَ الْقُدُّوسُ السَّلامُ الْمُؤْمِنُ الْمُهَيْمِنُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ عيسى بن مَرْيَمَ رُوحُ اللَّهِ وَكَلِمَتُهُ، أَلْقَاهَا إِلَى مَرْيَمَ الْبَتُولِ الطَّيِّبَةِ الْحَصِينَةِ، فَحَمَلَتْ بِعِيسَى،فَخَلَقَهُ اللَّهُ مِنْ رُوحِهِ وَنَفْخِهِ كَمَا خَلَقَ آدَمَ بِيَدِهِ وَنَفْخِهِ، وَإِنِّي أَدْعُوكَ إِلَى اللَّهِ وَحْدَهُ لا شَرِيكَ لَهُ، وَالْمُوَالاةِ عَلَى طَاعَتِهِ، وَأَنْ تَتَّبِعَنِ وَتُؤْمِنَ بِالَّذِي جَاءَنِي، فَإِنِّي رَسُولُ اللَّهِ ... وَدَعِ التَّجَبُّرَ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ وَجُنُودَكَ إِلَى اللَّهِ، فَقَدْ بَلَّغْتُ وَنَصَحْتُ، فَاقْبَلُوا نُصْحِي، وَالسَّلامُ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى)) واتە: ((سڵاو لە تۆ موسوڵمان ببە من سوپاس و ستایشی خودای گەورە دەکەم کە خاوەنی ئەم ناو وسیفەتانەیە (الْمَلِكَ، الْقُدُّوسُ، السَّلامُ، الْمُؤْمِنُ، الْمُهَيْمِن) وەشایەتی دەدەم کە عیسی کوڕی مەریەم ﷺ (روح) و (کلمه) ی خودایە بەخشیویەتی بەمەریەمی داوێن پاك و ڕەوشت بەرزو خۆپارێزی کردە دووگیان بەعیسی ﷺ، خودای گەورە دروستیکرد لە (روح)ی خۆی بەهۆی فو پێداکردنی فریشتەوە بە فەرمانی خودا هەروەك ئادەمی دروستکرد بەدەستی خۆی و فوی پێداکرد، من بانگەوازت دەکەم بۆ لای خودایەکی تاك و تەنها و بێشەریك و هاوبەش، وە بۆ سوربوون لەسەر خۆشەویستی و پشتیوانیکردن لەسەر گوێڕایەڵی فەرمانەکانی داوات لێدەکەم کەشوێن ئەم بانگەوازە بکەویت و باوەڕت بەئەو پەیامە هەبێت کە من هێناومە دڵنیابە من نێردراوی خودام... دەست هەڵگرن لە خۆبەگەورە زانین و ستەمکردن تۆش و سەربازەکانیشت بانگ دەکەم بۆ لای خودا، ئەوە من پەیامی خۆمم پێڕاگەیاندن و ڕێگای هیدایەتم بۆ ڕۆشنکردنەوە ئێوەش ئامۆژگاری و ڕێنماییەکانی

خوا وەرگرن ورِەتی مەکەنەوە، سڵاو لەئەو کەسەی شوێن رِێگای هیدایەت دەکەوێت).

نەجاشی لەوەڵامدا ئەم نامەیەی بۆ خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ نووسی: (بەناوی خودای گەورەو میهرەبان، بۆ محمد پێغەمبەری خودا ﷺ، لەنەجاشی ئەصحەمی کورِی ئەبجەر: سڵاوی خودای خاوەن بەزەیی و فەرِو بەرەکەت لەتۆ بێت ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لە خودایەکەوە کە بێجگە لە خۆی هیچ پەرستراوێك بەحەق بوونی نییە، ئەو خودایەی کە منی رِێنمونی کرد بۆ ئیسلام وهیدایەتی دام پاشان: نامەکەت گەیشتە لام ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوێدا تێدا باست کردبوو عیسی ئەوەندەی ئەو توێکڵە تەنکەی خورما و دەنکەکەی زیاتری باس نەکردووە لەئەوەی کە تۆ فەرمووتە، لەئەوە تێگەیشتین کە ناردوتە بۆلامان ئێمەش ئامۆزاکەت و هاوەڵانیمان لە نزیك خۆمان داناوە و نیشتەجێمان کردوون شایەتی دەدەم بەئەو پەرِی رِاستگۆییانەوە و لەناخی دڵەوە کە تۆ پێغەمبەری خودایت وەبەیعەتت پێدەدەم کورِە مامە کەشت دەکەمە وەکیل بۆ بەیعەتدان و لەسەر دەستی ئەو موسوڵمان دەبم و ملکەچی فەرمانەکانی پەروەردگاری جیهانیان دەبم، والسلام علیك ئەی پێغەمبەری خودا)[٨٤٥]. (خالید سەیید عەلی) لە کیتابەکەی دا (رسائل النبی) (ص: ١٨) دەفەرموێت: وێنەی دەقی ئەو نامەیەی پێغەمبەر ﷺ بۆ نەجاشی لە (اسکوتلاند) هەیە لەلای رِۆژهەڵات ناس (د.م. دنلوب). پاشان نەجاشی دوو خوفی رِەشی بەدیاری بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ نارد لەگەڵ نامەکە (خوف: وەك گۆرەوی وایە لەپێدەکرێت لەچەرم دروستدەکرێت) لەئەو بارەیەوە بورەیدە ﷺ بۆمان دەگێرِیتەوە و دەفەرموێت: (نەجاشی دوو خوفی رِەشی سادەی بەدیاری نارد بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ ئەویش لەپێی کردن و دەستنوێژی گرت و مەسحی لەسەر کردن بێئەوەی دایان بنێ و قاچی بشوات)[٨٤٦].

لەگێرِانەوەیەکەدا لە خاتوو عائیشەوە ﷺ: دەفەرموێت: (نەجاشی [خشڵی

(٨٤٥) أخرجه: ابن اسحاق (المغازي) (٢١٠)، وعنه الطبري (التأريخ) (٦٥٢/٢) وقال البرزنجي في (ضعيف تاريخ الطبري) برقم (٢٦٩): اسناده الى ابن اسحاق ضعيف وقد ذكره ابن اسحاق بلاغاً. هذا وان كان الحديث ضعيفاً ولكنه ثبت الكتابة الى النجاشي في حديث انس: (ان نبي اللهﷺ كتب الى كسرى والى قيصر والى النجاشي) اخرجه: مسلم (١٧٧٤).

(٨٤٦) أخرجه: ابوداود (١٥٥)، والترمذي (٢٨٢٠) وفي (الشمائل) (٦٩)، وابن ماجة (٣٦٢٠)، ابن ابي شيبة (المصنف) (٢٥٦٨٦)، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (١٤٤)، و(مختصر الشمائل) (٥٨)، وحسنه الأرناؤط في تحقيق (شرح السنة) (٣١٥٠).

ڕازاندنەوەی] بەدیاری بۆ پێغەمبەر ﷺ نارد بوو [کەئەنگوستیلەیەکی زێڕی تێدا بوو]. نەقش و هەڵکەندی حەبەشی تێدابوو، (پێغەمبەری خودا هەڵیگرت و لای جوان بوو خۆی حەزی پێنەدەکرد یا خود لە پەنجەکانی دەکرد پاشان بانگی ئومامەی کچی ئەبو عاصی کرد کە کچی زەینەبی کچی بوو فەرمووی: (تَحَلَّيْ بِهَذَا يَا بُنَيَّةُ)) واتە: ((کچم بەئەمە خۆت بڕازێنەوە))[٨٤٧]. (بەم شێوەیە ئەو نەجاشیە موسوڵمان بوو (نەجاشی نازناوی پادشاکانی حەبەشە بوو هەروەك چۆن سەرۆك کۆمار، سەرۆك وەزیران، پادشا ئیستا هەیە).

پێغەمبەری خودا ﷺ لەکاتی هاوسەرگیریدا لەگەڵ خاتوو ئوم حەبیبەی کچی ئەبوسوفیان کردی بەوەکیلی خۆی بۆ مارەبڕینەکەی (چونکە ئوم حەبیبە هاوسەرەکەی کە کوڕە پوری پێغەمبەری خودا بوو عوبەیدوڵا کوڕی جەحش دایکی ئومەیمەی کچی عبدالمطلب ببووە گاور لەسەر نەصرانییەت مرد).

لە خاتوو عائیشەوە ﵂ دەفەرموێت: (عوبەیدوڵای کوڕی جەحش لەگەڵ هاوسەرەکەی ئوم حەبیبەی کچی ئەبو سوفیان کۆچیان کرد بۆ وڵاتی حەبەشە، کاتێك گەیشتنە خاکی حەبەشە نەخۆش کەوت کاتێك گەیشتە گیانەڵا وەسیەتی کرد کە شو بەپێغەمبەر بکاتەوە دوای خۆی [ئەوە بوو گیانی سپارد پێغەمبەری خوداش دوای بەسەرچوونی تازیە و(عدە) داخوازی ئوم حەبیبەی کرد ﵂ کەلە وڵاتی حەبەشە بوو نەجاشی داخوازی لێکرد و بووە وەکیلی پێغەمبەری خودا و وە مارەییەکەی چوار هەزار درهەم بوو [کە دەکاتە چوار سەد دینار] ئەوەش جیهازی بوکێنی بوو نەجاشی بۆیکرد لەلای خۆیان، لەگەڵ هاوەڵانی بەڕێز شەرحەبیلی کوڕی حەسنە ﵁ ناردییەوە بۆ خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ هەموو پێداویستیەکانی ئەم هاوسەرگیرییە لەلایەن نەجاشیەوە دابین کرابوو، پێغەمبەری خودا ﷺ هیچ شتێکی بۆ ئەو زەماوەندە دابیننەکرد بەشێوەیەکی گشتی مارەیی هاوسەرەکانی پێغەمبەر ﷺ چوار هەزار درهەم بوو])[٨٤٨].

---

(٨٤٧) أخرجه: ابوداود (٤٢٣٥)، وابن ماجة (٣٦٤٤)، صححه الشيخ الالباني في (صحيح ابن ماجة) (٢٩٣٩)، و(صحيح ابي داود) (٣٥٦٤).

(٨٤٨) أخرجه: احمد (٢٧٤٠٨)، وقال محققه: رجاله ثقات، وابوداود (٢١٠٧)، والنسائي (١٩/٦) وفي (الكبرى) (٥٥١٢)، والحاكم (١٨١/٢) وصححه على شرطهما ووافقه الذهبي، الطبراني (الكبير) (٤٠٢/٢٣)، والدارقطني (السنن) (٣٠٦٦)

ڕووداوی ئەم هاوسەرگیرییە پیرۆزە لە گێڕانەوەیەکی ئیمانی بەیهەقیدا ﷺ بەدرێژی باسکراوە و هاتووە لە ئوم حەبیبەئەوە ﵂ کە خۆی لەئەو بارەوە دەفەرمویێت: (دوای کۆچی دوای هاوسەرەکەم هەستێکی ناخۆشم لەوڵاتی حەبەشە بۆ دروستبووبوو هەستم بەغەریبی دەکرد هەتا دوای هاتنی نێردراوەکەی نەجاشی، کە ئافرەتێکی خزمەتکار بەناوی ئەبرهە کە تایبەت بوو بەجلوبەرگ و ڕازاندنەوەی نەجاشی، هاتە لام و داوای ڕوخسەتی هاتنە ژوورەوەی کرد منیش فەرمووم لێکرد، فەرمووی: پاشا منی ناردووە بە تۆ بڵێم: کە پێغەمبەری خودا ﷺ لە ڕێگای نامەیەکەوە کە ناردویەتی بۆ خزمەت پادشام داخوازی لەتۆ کردووە وەك. هاوسەری ژیانی خۆی دیاریت بکات پادشا بۆ ئەوەی ئەم داخوازیەی بۆ بکات منیشی ناردۆتەو خزمەتت؟ منیش لە خۆشیان وتم: خودا مژدەی خۆشت بداتی، وە وتیشی: پادشا فەرمووی پێتبڵێم، کەیەکێك بە وەکیل بۆ خۆت دەستنیشان بکە وەك سەرپەرشتیار بەشوت بدات وەك کەسی خۆت کارەکە بەجێبگەیەنێت؟

منیش ناردم بۆ خزمەت خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص ﵁ (کەخزمێکی نزیکم بوو) (باپیرم برای باپیری بوو) کردم بەئەوەکیلی خۆم وە لەخۆشیان دوو بازن و دوو خرخاڵ و ئەنگوستیلەکەم کەهەموو زیو بوون بەدیاری پێشکەشی ئەبرەهەم کرد، لەخۆشی ئەو مژدەیە شادی کەوتە گشت گیانم وە گەشامەوە، کاتێك وەختی عیشا هات، نەجاشی میوانداریەکی بەئەوبۆنەوە سازکرد و بانگی جەعفەری کوڕی ئەبوطالیب ﵁ و ئەو موسوڵمانانەی کرد کە لە لای حەبەشە بوون، نەجاشی وتارێکی بۆ دان و فەرمووی: سوپاس بۆ خودای خاوەنی ئەم ناو سیفەتانە (الْمَلِكُ، الْقُدُّوسُ، السَّلامُ، الْمُؤْمِنُ، الْمُهَيْمِنُ، الْعَزِيزُ، الْجَبَّارُ) شایەتی دەدەم کە جگە لە خودای گەورە هیچ پەرستراوێکی تر بەحەق بوونی نییە ومحمدیش بەندە و نێردراوی خودایە، ئەو هەر ئەو کەسەیە کەعیسی کوڕی مەریم ﵇ مژدەی هاتنی داوە.

پاشان: پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی بۆ نووسیوم کە تێیدا داوایکردووە داخوازی ئوم حەبیبەی کچی ئەبوسوفیانی بۆ بکەین منیش وەڵامی داواکاری

وقال محققه: اسناده حسن، والبـيهقي (١٣٩/٧) وفي (الدلائل) (٤٦٠/٣)، وابن هشام (السيرة) (٢٥٨/٤)، وابن حبان (٦٠٢٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابـي داود) (١٨٥٣)، وصححه ايضاً الشيخ مقبل (الصحيح المسند) (١٥٥٢)، واللفظ لابن حبان واحمد.

پێغەمبەرم ﷺ دامەوە و بەدەم داخوازیەکەشیەوە چووم و ئەوە چوارسەد دیناریشم کردە مارەی ئوم حەبیبە، پاشان پارەکەی خستە بەردەم خەڵکەکە، دوای ئەو خالیدی کوڕی سەعیدی کوڕی عاص ﷺ فەرمووی: سوپاسوستایش بۆ خودای گەورە کەشایستەی پێدا هەڵگوتنە وە داوای لێخۆشبوونیش هەر لەئەو دەکەین وە شایەتمان بەیەکتاپەرستی خودا و پێغەمبەرایەتی و بەندایەتی محمد ﷺ دێنین کەخودا ئەوی بەهیدایەت دەروی ئایینێکی ڕاستودروست ناردووە بۆ ئەوەی سەربیخات بەسەر هەموو ئایین و بەرنامەکانی تردا گەرچی موشریکەکانیش پێیانناخۆش بێت پاشان: ئەوە وەڵامی داخوازی پێغەمبەری خودام دایەوە ﷺ و بەدەم داواکەشیەوە دەچین و هەرچییەك پێغەمبەر ﷺ بیەوێت بۆی جێبەجێدەکەین وە ئوم حەبیبەی کچی ئەبو سوفیانیشی لێمارە دەکەین و پێشکەش بێت خودای گەورە ئەم هاوسەرگیرییە لە پێغەمبەرەکەی پیرۆز بکات ﷺ) نەجاشی پارەی مارەیی یەکەی دایە خالیدی کوڕی سەعید ﷺ ئەویش قەبووڵیکرد، ئەوە بوو پاش ئەمە خەڵکەکە ویستیان هەستن و بڕۆن (نەجاشی) فەرمووی: فەرموو دانیشن لە سوننەتی پێغەمبەران و نەریتیان ئەوەیە ئەگەر ژنیان مارەکرد دەبێت نانی هاوسەرگیرییەکە بخورێت ئەوە بوو نانیان خوارد پاشان بڵاوەیان لێکرد)[٨٤٩].

ئەو نەجاشیە کە ناوی (ئەصحمە) بوو موسوڵمانبوو بەموسوڵمانییەتی مرد و پێغەمبەری خودا ﷺ کە هەواڵی مردنەکەی پێگەیشت بەهاوەڵانی ڕاگەیاند بەکۆمەڵ نوێژی مردوویان بەغائیب لەسەرکرد لەدوای ئەو نەجاشیە نەجاشییەکی تر هاتە سەرتەخت پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی بۆ ئەویشیان نووسیو ناردی هەروەك ئەنەس ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (... ئەوە ئەو نەجاشیە نەبوو کە پێغەمبەری خودا ﷺ نوێژی مردووی بە غائیب لەسەرکرد)[٨٥٠]. هیچ گێڕانەوەیەکی ڕاستودروست نەهاتووە لەبارەی ئەو نامەیەوە یاخود لەسەر وەڵامی نەجاشی دووەم بۆ ئەو نامەیە بەڵام لەگێڕانەوەیەکی لاوازدا (ضعیف) هاتووە کە نەجاشی دووەم وەڵامی بانگەوازەکەی پێغەمبەری نەداوەتەوە و موسوڵمان نەبووە بەڵکو نامەکەی پێغەمبەریشی ﷺ پارچەپارچە کردووە و پێغەمبەری خوداش ﷺ دوعای لێکردووە،

(٨٤٩) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٤٦٢/٣) بسنده، والحاكم (٢٠/٤)، وقال الذهبي (السيرة) (٢٢١/٢) قصة منكرة.

(٨٥٠) أخرجه: مسلم (١٧٧٤).

ئێمەش لێرەدا تەنها بۆ زانیاریتان باسیدەکەین، لە سەعیدی کوڕی ئەبو ڕاشدە ئەویش لەتەنوخی نێردراوی قەیسەرەوە ئەویش بە مەرفوعی لەپێغەمبەری خوداوە ﷺ فەرموویەتی: (ئەی برای تەنوخ... نامەیەکم نووسی بۆ نەجاشی بەڵام ئەو دڕاندی و پارچەپارچەی کرد خوداش لەناویبەرێت و موڵك و دەسەڵاتیشی لەناوبەرێت...)).

عەبادی موهەلەبی لەئەوانەیە کە ئەم فەرموودەیەیان گێڕاوەتەوە دەفەرموێت: بە ئیبنو هەیثەمم ﷺ وت: ئەی نەجاشی موسوڵمان نەبوو وە پێغەمبەری خودا ﷺ هەواڵی مردنەکەیدا بەهاوەڵانی لە شاری مەینە و هەموو نوێژیان لەسەرکرد بە غائیب؟ فەرمووی: بەڵێ بەڵام ئەویان فلانی کوڕی فلان بوو. ئیبنو هەیثەم هەر دووکیانی ناو هێنان و باسیکردن من لەبیرم چۆتەوە)[٨٥١].

٢-نامەناردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ (موقەوقس) پادشای میسر و ئەسکەندەریە:

عەبدولڕەحمانی کوڕی عەبدولقادر دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ حاطبی کوڕی ئەبو بەلتەعەی نارد بۆ لای (موقەوقس) کە ناوی (جورەیجی کوڕی مینی) بوو پادشای ئەسکەندریە بوو لەوڵاتی میسر (گەورەی (قبطی)یەکان بوو)، (حاطب) هەڵگری نامەی پێغەمبەری خودا ﷺ بەڕێکەوت بۆ لای (موقەوقس) کە گەیشتە لای ڕێزی لە حاطەب گرت و میوانداریەکی شایستەی کردو نامەکەی پێغەمبەری خودای بەڕێزەوە وەرگرت [سەرەڕای ئەوەی کەموسوڵمان بوو بەڵام قسەی زۆر جوانیکرد و بانگەوازەکەی بەدڵ بوو]..)[٨٥٢]

ئەم نامەیە و وەڵامەکەی ئیبنو قەیم لە (زاد المعاد) هێناویەتی ئەمەش دەقەکەیەتی: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ عَبْدِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى المقوقس عَظِيمِ الْقِبْطِ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ: فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ

---

(٨٥١) أخرجه: ابوعبيد (الاموال) (٦٢٥)، وابن زنجويه (الاموال) (٩٦١، ١٠٤)، وابويعلى (١٥٩٧) وقال محققه: رجاله ثقات، واحمد (١٥٦٥٥، ١٦٦٩٣، ١٦٦٩٤) وقال محققه: حديث غريب واسناده ضعيف، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٣٤/٨) رواه احمد وابويعلى رجالهم ثقات، وقال ابن كثير (البداية) (١٥/٥): هذا حديث غريب واسناده لابأس به.

(٨٥٢) أخرجه: ابن سعد (٢٦٠/١)، وابن هشام (٢٠٦/٤)، والبيهقي (الدلائل) (٣٩٥/٤)، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٦١٢): مرسل سند رجاله ثقات.

مَرَّتَيْنِ، فَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْقِبْطِ ﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْاْ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ ٱشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾﴾ (آل عمران) واتە: ((بەناوی خوای بەخشەندە ومیهرەبان لە محمد بەندە وپەیامبەری خوداوە بۆ (موقەوقەیس) گەورە و خاوەن شکۆی قیبطییەکان سڵاو لەئەوکەسەی شوێن ڕێگای هیدایەت دەکەوێت پاشان: من بانگەوازیت دەکەم بەبانگەوازی ئیسلام، موسوڵمان ببەسەلامەت دەبیت، موسوڵمان ببەخودای گەورە دووجار پاداشتت دەداتەوە وە ئەگەر پشت هەڵکەیت و وەڵامی بانگەوازە خواییەکە نەدەیتەوە ئۆباڵی تاوانی قیبطییەکانت لە ئەستۆدایە وە خوای گەورە دەفەرموێت: [ئەی پێغەمبەر! ﷺ بەخاوەن نامەکان بڵێ: وەرن با ئێمەو ئێوە لەسەر وشەو بەرنامەیەك سووربین کە بۆ هەردوولامان چوونیەکەو یەکسانە، و پەیامبەرانیش هەموو هاودەنگ بوون لەسەری، واز لەئەو تەفرەقەیە بێنن وەرن باجگە لەخوا کەسێکیتر نەپەرستین، و هیچ شتێکیش نەکەینە هاوبەشی هەندێکیشمان لەباتی خوا نەکەینە خواو بپەرسترێن، ئەگەر پشتیان هەڵکرد بەراشکاوی پێیان بڵێن، دەسا ئێوە بەشایەت بن و بزانن کە بەڕاستیی ئێمە موسوسڵمان وملکەچی بڕیارەکانی خواین])[٨٥٣].

حاطبی کوڕی ئەبو بەلتەعە ﷺ دەفەرموێت لەئەوبارەیەوە: (پێغەمبەری خودا ﷺ منی نارد بۆ لای (موقەوقس) پادشای ئەسکەندریە بەنامەی پێغەمبەری خودا ﷺ وە چوومە لای میواندارییەکی شایستەی کردم لە نزیك خۆیانەوە مامەوە، پاشان ناردی بەشوێنمدا و هەرچی پیاوی ئاینی (بطاریق)ەکان هەبوو کۆیکردنەوە و ئینجا فەرمووی: من دەمەوێت چەند قسەیەکت لەگەڵدا بکەم وە زۆریشم پێخۆشە کە تێمبگەیت و گوێم لێبگریت؟ دەفەرموێت: وتم: ئامادەم بۆ گوێگرتن، فەرمووی: دەی دەنگوباسی هاوەڵەکەتم بۆ باسبکە ئایا ئەو هەر بەڕاستی پێغەمبەرە؟ وتم بەڵێ: بەدڵنیاییەوە ئەو نێردراوی خودایە، فەرمووی: ئەمە چۆن پێغەمبەرێکە و چۆن بەئەوشێوەیە دەبێت لەکاتێکدا خزم وکەسەکانی خۆی وەدەریان ناوە لەوڵاتی خۆی بۆ شوێنێکی تر هیچ نزایەکی خراپی لێنەکردن بۆ ئەوەی لە ناو بچن؟ وتم ئایا تۆ شایەتی نادەیت کەعیسی کوڕی مەریم ﷺ پێغەمبەری خوایە، ئەی چۆن دەبێت

---

(٨٥٣) انظر: (زاد المعاد) لابن القيّم (٦١/٣)، و(رسائل النبـي ﷺ) ص (٤٧).

لەکاتێکدا کە گەلەکەی خۆی گرتیان و ویستیان لە خاچی بدەن ئایا پاڕایەوە لەخودا کەلەناویان ببات هەتا ئەو کاتەی خوای بالآدەست لەناویاندا بەرزیکردەوە بۆلای خۆی؟ فەرمووی: تۆ دانا ولێهاتووی لەلای کەسێکی داناو ژیرەوە هاتوویت...)[٨٥٤].

لەگێڕانەوەیەکی تردا (موقەوقەیس) دەفەرموێت: لە پەیامی ئەو پێغەمبەرە وردبوومەتەوە و سەرنجمداوە بینیومە فەرمان ناکات بەکاری خراپ ورێگریش ناکات لەکاری چاکە، وەساحیرێکی گومڕاکار و فالچییەکی درۆزن نییە، وەمن نیشانەی پێغەمبەرایەتی تێدا بەدی دەکەم بەتایبەتی لە ئاشکراکردنی شتە شاراوە و پەنهانەکان و هەواڵدان لە بارەی شتە نادیار وغەیبییەکانەوە من بەوردتر سەرنج دەدەم و بیردەکەمەوە لەبارەیەوە.

حاطەب ﷺ دەفەرموێت: پاشان نامەکەی پێغەمبەری ﷺ لێوەرگرتم و خستیە دەفرێکی عاجەوە و مۆریکرد ودایە دەست کەنیزەیەکی ئافرەتی خۆی ئینجا بانگی نووسەرێکی تایبەتی کرد نامەیەکی بەزمانی عەرەبی نووسی بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کە ئەمەی خوارەوە دەقەکەیەتی: (بەناوی خوای بەخشندە و میهرەبان بۆ موحەمەدی کوڕی عەبدوڵلا لەموقەوقەیس خاوەن شکۆی قیبطییەکان، سلاوت لێبێت. پاشان من نامەکەتم خوێندەوە و تێگەیشتم لەئەوەی کەتیایدا باستکردووە وبانگەوازی بۆ دەکەیت دەشزانم کە پێغەمبەرێك ماوە و بەڕێوەیە، وە من وایبۆدەچووم کە لەشام دەرکەوێت من ڕێزم لەنێردراوەکەت گرت و دووکەنیزەشم بەدیاری بۆ ناردوویت کە لەناو قیبطییەکان پلەوپایەی تایبەتییان هەیە، لەگەڵجل وبەرگ و هێسترێکیشم بەدیاری بۆ ناردوویت بۆ ئەوەی سواری ببیت وە سلاوت لێبێت) ئەوە بوو مقوقەیس موسوڵمان نەبوو وە لەمەزیاتریش هەڵوێستی تری نەبوو[٨٥٥].

عیمەری دەفەرموێت: «دەقەکانی ئەو نامانەی کە بۆ موقەوقەیس فەرمان ڕەوای میسر نووسراون دوانن هەروەها وەلآمەکانی موقەوقەیسش دوانن بەلآم لە ڕێگەیەکی ڕاستو دروستەوە پشتڕاست نەکراوەتەوە»[٨٥٦].

---

(٨٥٤) اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٩٦/٤)، وابن سعد (الطبقات) (٢٦٠/١)، وفي اسناده ضعيف، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) (٦١٢): الحديث يرتقي الى درجة الحسن.

(٨٥٥) انظر: (زاد المعاد) لابن القيّم (٦١/٣)، وانظر كيفية كتابه الرسائل اليهم في (احكام اهل الذمة) لابن القيم (١٣٢٤/٣ - ١٣٢٧).

(٨٥٦) أنظر: (السيرة النبوية الصحيحة) لاكرام ضياء العمري (٤٥٨/٢).

وەباسکراوە کە دەقی نامەکەی پێغەمبەر ﷺ لە مۆزەخانەی (توب قابی) لە شاری ئەستەمبوڵ لە تورکیا پارێزراوە لە سەرەتای سەدەی (١٩) لەنزیك ئەچمیم لەشاری صەعیدی میسر دۆزراوەتەوە[٨٥٧].

موقەوقەیس هەندێك دیاری و کۆیلەیەکی لەگەڵ دووکەنیزەك ناردووە بۆ پێغەمبەر ﷺ ئەمەش لە چەندین گێڕانەوەدا هاتووە لەئەوانە:

خاتوو عائیشە ﷵ دەفەرموێت: ((موقەوقەیس فەرمانڕەوای ئەسکەندەریە کلدانێك و بوخوردانێکی بۆنخۆشی شامی و ئاوێنە و شانەیەکی بەدیاری نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ))[٨٥٨].

وەبورەیدەش ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (موقەوقەیسی قیبطی دوو کەنیزەی [خوشکی یەکتر وئێسترێکی] وەك دیاری پێشکەش بە پێغەمبەر ﷺ کرد [پێغەمبەریش ﷺ قبوڵیکردن] ئێسترەکە پێغەمبەر ﷺ کردیە ولاخی سواری خۆی، یەکێك لە کە نیزەکەکانیشی مارەکرد وە بوو بەهاوسەری وە ئیبراهیمی] کوڕی پێغەمبەری خودا لەئەو ژنەبوو، ئەوی تریشیانی بەخشیە حەسانی کوڕی ثابت ﷺ و بووە دایکی عەبدولڕەحمانی کوڕی حەسان)[٨٥٩].

ئێسترەکە بەڵەك بوو ناوی (دلدل) بو لە ناوعەرەبدا هاوشێوەی نەبوو هەر لەبەر ئەوەش بوو عەلی ﷺ فەرموویەتی: (ئێسترێکیان بەدیاری بەخشیە پێغەمبەری خودا ﷺ سواری بوو [سەرنجڕاکێش بوو فەرموویان ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ] بۆچی ئێمەش گوێدرێژ سواری ماین نەکەین تاهێستری ئاوهامان دەستکەوێت؟ پێغەمبەر ﷺ لەوەڵامدا فەرمووی: ((ئەوە کەسانێکی نەشارەزاو بێئاگا ئەو کارە دەکەن))[٨٦٠]. ئیبنو عەباس ﷺ لەئەو بارەیەوە دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا

(٨٥٧) انظر: (رسائل النبيﷺ) لخالد سعيد على (ص: ٤٥).

(٨٥٨) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٧٣٠٥) وقال محققه: اسناده حسن، وقال الهيثمي (المجمع) (١٥٢/٤) رجاله ثقات.

(٨٥٩) أخرجه: الطبراني (الاوسط) (٣٥٤٩) قال محققه: اسناده صحيح، والبزار (١٩٣٥)، وابن ابي عاصم (الآحاد والمثاني) (٣١٢٣)، وقال الحافظ (الأصابة) (٤٠٥/٤): رواه البزار وسنده حسن، وقال البوصري (اتخاف الخيرة المهرة) (٣٩٩٥): اسناده صحيح.

(٨٦٠) أخرجه: احمد (٧٨٥) وقال محققه: اسناده صحيح، والنسائي (٣٥٨٠)، وابوداود (٢٥٦٥)، والبزار (٨٨٩)، وابن حبان (٤٦٨٢) وقال محققه: اسناده صحيح، ووصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (٢٢٣٦)، و(صحيح النسائي) (٣٣٤٧).

ﷺ [فەرمانی پێکردن] دەست بەرداری ئەسپەکان نەبین و لەبەر گوێدرێژەکان بەشیاوتریان نەزانین لەئەسپەکان)[٨٦١]. قەدەغەی کردین لەئەو کارە لەبەر ئەوەی ئەسپ گۆشتەکەی دەخورێت و سودەکانی ئێجگار زۆرن وە لەڕاگرتن و ڕاهێنانیاندا پاداشت هەیە و هۆکارێکی سەرەکی کاتی جیهاد و تێکۆشان بوو وە فەڕو بەرەکەتی پێوەیە هەروەك پێغەمبەری خودا ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: ((فەڕوبەرەکەت بەنێوچەوانی ئەسپەوەیە))[٨٦٢].

وەهەر لەئەو بارەیەوە ئەبو صەعصەع ﷺ دەفەرموێت: (موقەوقەیس فەرمانڕەوای ئەسکەندەریە لەساڵی حەوتەمی کۆچی ماریە و خوشکەکەی سیرین و هەزار مسقاڵ زێرو بیست پارچە جلوبەرگ و ئێسترێك و گوێدرێژێك بەناوی (عەفیر) یاخود (یەعفور) وەخزمەتکارێك بەناوی (مەئبور) نارد بۆ پێغەمبەر ﷺ.

لەگێرانەوەیەکی تردا هاتووە: بیست پارچە جلوبەرگی قیبطی و پەرداخێکی شوشە کە [ڕۆنی پرچی تێدابوو] وە دکتۆرێك دواتر پێغەمبەری خودا ﷺ پێیفەرموو: (بگەڕێوە بۆ ناو کەس و کاری خۆت ئێمە خەڵکانێکین نان ناخۆین هەتا برسیمان نەبێت، و ئەگەر خواردیشمان تێرناخۆین))[٨٦٣]. لەموصعەبی کوڕی عەبدوڵلای کوڕی زوبەیر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەر ﷺ ماریەی کچی شەمعونی مارەکرد و وەك هاوسەری خۆی دەستنیشانی کرد کە موقەوقەیس فەرمانڕەوایی ئەسکەندەریە وەك دیاری لەگەڵ خوشکەکەی سیرین و پیاوێکی نیرەموك بەناوی (مەئبور) پێشکەشی پێغەمبەری ﷺ کردبوون، پێغەمبەری خودا ﷺ سیرینی پێشکەش بە حەسانی کوڕی ثابت ﷺ کرد... ماریەش لەمانگی (ذی الحجة)ی ساڵی هەشتەمی کۆچی لە پێغەمبەری خودا ﷺ ئیبراهیمی بوو هەر لەمەدینە کۆچی دوایی کرد لەتەمەنی ساڵێك وشەش مانگی دا)[٨٦٤].

هەندێك لە دووڕووەکان هەوڵیاندا تانە بدەن لەئیبراهیم کە کوڕی پێغەمبەر بێت ﷺ کەوتنە دروستکردنی گومان و دوو دڵی لەئەوبارەیەوە ئەنەس ﷺ دەفەرموێت:

(٨٦١) أخرجه: النسائي (٣٥٨١)، ووصححه الشيخ الالباني في (صحيح النسائي) (٣٣٤٨).

(٨٦٢) أخرجه: احمد (١١٤/٣)، والبخاري (٢٨٥١)، ومسلم (١٨٧٤)، والنسائي (٢٢١/٦).

(٨٦٣) أخرجه: البزار (١٩٣٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٥٢/٤) فيه ضعيف، وابن سعد (٢٦٠/١) واللفظ له، وانظر (اعلام السائلين) لابن طولون (ص: ٢١).

(٨٦٤) أخرجه: الحاكم (٣٨/٤) برقم (٦٩٠٨) وقال محققه: اسناده صحيح.

(کەسێك تۆمەتبار دەکرا بەئەوەی کە باوکی ئیبراهیمی کوڕی پێغەمبەری خودا ﷺ بێت کە گوایە لەدایکی ئیبراهیم نزیکە، پێغەمبەر ﷺ بە عەلی فەرموو: ((اذْهَبْ فَاضْرِبْ عُنُقَهُ)) واتە: ((بڕۆ لەگەردنی بدە و بیکوژە)). عەلی ﷺ گەیشتە لای لەناو حەوزێك مەلەی دەکرد و خۆی فێنك دەکردەوە، عەلی پێیفەرموو وەرە دەرەوە، دەستیگرت و دەریهێنا و سەیری کرد پیاو نییە و نێرەموکە، عەلی ﷺ وازی لێهێناو پاشان گەڕایەوە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ ئەو نێرەموکە و ئەندامی نێرینەی نییە)[٨٦٥]. لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە ماریە وسیرین بەدیاری پێشکەشی پێغەمبەری خودا ﷺ کران (مەئبور) لەخزمە نزیکەکانی ماریە بوو. لەئەوبارەیەوە عەبدوڵڵای کوڕی عاص ﷺ دەفەرموێت: (... (ئەو) لە خزمەت خاتوو ماریەدا بوو لەگەڵیدا هاتبوو لەوڵاتی میسرەوە موسوڵمان ببوو... ئەو ئەندامی نێرینەی خۆی بڕیبوو زۆروکەم ئارەزووی بۆ ئافرەت نەمابوو خۆی خەساندبوو...)[٨٦٦].

٣-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ کیسرا پادشای وڵاتی فارس:

لە عەبدوڵڵای کوڕی عەباسەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی نووسی بۆ کیسرا بۆ گەیاندنی ئەم نامەیە عەبدوڵڵای کوڕی حوزافەی سەهەمی هەڵبژارد وپێیفەرموو کە بیگەیەنێتە فەرمانڕەوای (بەحرێن)، ئینجا ئەویش ڕەوانەی بکات بۆ لای کیسرا کاتێك خوێندیەوە دڕاندی وپارچە پارچەی کرد. ئیبنو موسەیەب ﷺ دەفەرموێت: "پێغەمبەری خودا ﷺ نزای خراپی لێکردن بەئەوەی کە خودا موڵکو دەسەڵاتیان پارچەپارچە بکات")[٨٦٧].

لە گێڕانەوەیەکی تردا لەسەعیدی کوڕی موسەیبەئەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ کیسرا و قەیسەرو نەجاشی یەك جۆر نامەی نووسیوە: (بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان لە محمد پێغەمبەری خوداوە ﷺ بۆ کیسرا.... پاشان ﴿تَعَالَوْاْ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ فَإِن تَوَلَّوْاْ فَقُولُواْ ٱشْهَدُواْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ

(٨٦٥) أخرجه: مسلم (٢٧٧١)، واحمد (٨٣/١)، والحاكم (٤٠/٤).

(٨٦٦) أخرجه: ابن عساكر والطبراني وسنده حسن كما قال السيوطي: انظر (كنز العمال) (٣٥٥٤٣).

(٨٦٧) أخرجه: احمد (٢٤٣/١)، والبخاري (٤٤٢٤)، (٧٢٦٤).

﴿٦٤﴾ (آل عمران) بەڵام کیسرا بەر لەسەیرکردنی نامەکەی دڕاند و پارچەپارچەی کرد پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: (خودا خۆی ونەتەوەکە پارچەپارچە بکات)[٨٦٨].

طەبەری ﷺ دەقی نامەکەی باسکردووە وهێناویەتی لە ئیبنو ئیسحاقەوە ﷺ ئەویش لە یەزیدی کوڕی حەبیبەئەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ عەبدوڵلای کوڕی حوزافەی نارد... بۆلای کیسرای کوڕی حورمز پادشای وڵاتی فارس ئەم نامەیەی بۆ نووسیبوو: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ الله إِلَى كِسْرَى عَظِيمِ فَارِسَ.. سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، وَآمَنَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَأَدْعُوكَ بِدُعَاءِ اللَّهِ، فَإِنِّي أَنَا رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً لأُنْذِرَ مَنْ كانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكافِرِينَ، فَأَسْلَمَ تَسْلَمْ، فَإِنْ أَبَيْتَ، فَإِنَّ إِثْمَ الْمَجُوسِ عَلَيْكَ)) واتە: ((بەناوی خوای بەخشندەو میهرەبان لە محمد پێغەمبەری خواوە ﷺ بۆ کیسرا خاوەن شکۆی وڵاتی فارس... سڵاو لەئەوکەسەی کە شوێن ڕێگای هیدایەت دەکەوێت، وەباوەڕ بەخودا و پێغەمبەرەکەی دەهێنێت بۆ بانگەوازی خودای گەورە بانگتدەکەم کە من پێغەمبەری خودام ﷺ بۆ گشت خەڵکی جیهان بۆ ئەوەی خەڵکی زیندوو خاوەن هۆش بێدار بکەمەوە وە بەڵێنی خوداش بۆ بێباوەڕان دێتەدی، موسوڵمان بە سەلامەت دەبیت وە ئەگەر پشتت هەڵکەیت وبەدەم بانگەوازەکەوە نەیەیت ئەوە ئۆباڵی تاوانی ئاگر پەرستەکانی ژێر دەسەڵاتی خۆت لە ئەستۆی تۆدا دەبێت). کاتێك کیسرا خوێندیەوە دڕاندی و پارچە پارچەی کرد و وتی: بەئەو شێوەیە نامەم بۆ دەنووسێت لە کاتێکدا ئەو ژێر دەستەی منە).

پاشان کیسرا نامەیەکی نووسی بۆ (بازان) کە فەرمانڕەوای فارسەکان بوو لەسەر وڵاتی یەمەن: [من هەواڵت پێدەدەم کە کەسێك پەیدابووە شتێك دەڵێت هیچی لەبارەوە نازانم [بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات] بەدوایدا بنێرە وپێیڕابگەیەنە با لەماڵی خۆی دانیشێ و بەهیچ جۆرێك نەچێتە ناو خەڵکەوە وئەو بانگەوازەش بڵاونەکاتەوە] و بادەست هەڵبگرێت لەئەو کارە ئەگەر نا کەسانی وای بۆ دەنێرم خۆی و کەسوکاری و هۆزەکەی لەبەین بەرن] ئینجا دوو کەسی جەربەزەو بەجەرگ لەلای خۆت بنێرە بۆ لای ئەو پیاوەی کە لە حیجازدا سەری هەڵداوە با بیهێنن بۆ لام پاشان (بازان) پاڵەوانێکی خۆی کە ناسراوو بوو بە (بابویە) نارد (کە نووسەرێکی

(٨٦٨) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٧٨٢)، وسعيد بن منصور (السنن) (٢٤٨٠)، وابوعبيد (الاموال) رقم (٥٩)، وقال ابراهيم العلي في (صحيح السيرة) رقم (٦٠٩): حديث حسن.

لێهاتووی کارنامەی فارسی بوو) لەگەڵیدا کەسێکی فارسی تری نارد پێیان دەوت (خورخەسرو) نامەیەکی نووسراوی پێدان کە بیگەیەنەنە خزمەت پێغەمبەر ﷺ وە فەرمانی پێکردن کە لەگەڵ خۆیاندا بیهێنن بۆ لای کیسرا، بە (بابویە)ی وت: برۆ بۆ ئەو شارەی ئەو پیاوەی لێیە، قسەی لەگەڵدا بکە و دەنگوباسەکەم بۆ بهێنەوە، ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە شاری طائف چاویان کەوت بەکەسانێکی قورەیش کە لەدەروازەی طائف نیشتەجێبوون پرسیاریان لێکردن لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ وتیان:

ئەو لەشاری مەدینەیە. لەئەوێدا قورەیشیەکان شادو دڵخۆش بوون بەئەو دەنگوباس و هەواڵ پرسینە هەندێکیان بە ئەوانەی تریان دەوت: مژدەتان لێبێت ئەمجارەیان کەوتۆتە داوی کیسراوە پادشای پادشایان، ئەو پیاوەتان لەکۆڵ دەکاتەوە ئەوە بوو ڕۆیشتن هەتاکو گەیشتنە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ (بابویە) کەوتە قسەکردن لە خزمەتیدا وتی: شاهی شاهان پادشای پادشاکان کیسرا نامەیەکی نووسیوە بۆ خزمەت پادشا و خاوەن شکۆمان (بازان) فەرمانی پێکردووە کە بەدوای تۆدا بنێرێت و لەگەڵ خۆیدا بتبات، ئەویش منی ناردووە بۆ ئەوەی لەگەڵم بێیت بۆ لایان، ئەگەر بەقسەمان بکەیت ئەوە خاوەن شکۆ (بازان) شتێك دەنووسێت لە بارەی تۆوە بۆ پادشای پادشاکان کە بەقازانجی تۆبێت و دەستت بۆ درێژنەکات بەمەبەستی ئازاردانت، وە ئەگەر بەگوێیان نەکەیت و پشتهەڵکەیت ئەوە دڵنیابە و بزانە ئەوکات خۆت و گەلەکەت لەناو دەبات و وڵاتەکەتان کاولدەکات، کاتێك چوونە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ بەریشی تاشراو و سمێڵی زلەوە، پێغەمبەری خودا ﷺ حەزی نەدەکرد سەیریان بکات، پاشان ڕوویتێکردن و پێیفەرموون: ((وَيْلَكُمَا! مَنْ أَمَرَكُم بِهَذَا؟)) واتە: ((خاك بەسەرتان و ماڵ وێرانبن کێ ئەو فەرمانەی پێکردوون؟)) وتیان: پەروەردگارمان گەورەمان (واتە: کیسرا) فەرمانی پێکردووین بەئەوکارە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی پێیان: ((لَكِنَّ رَبِّي قَدْ أَمَرَنِي بِإِعْفَاءِ لِحْيَتِي وَقَصِّ شَارِبِي))[٨٦٩] واتە: ((بەڵام

(٨٦٩) لە ئیبنو عومەرەوە ﵄ کەلەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (ذُكر لرسول اللهﷺ المجوس فقال: ((انهم يوفون سبالهم ويحلقون لِحاهم فخالفوهم)) واتە: (باسی ئاگر پەرستەکان بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ کرابوونەویش فەرمووی: ((ئەوان سمێڵیان درێژ دەکەن وریشیان دەتاشن ئێوەش پێچەوانەی ئەوان بکەن)) اخرجه: ابن حبان (٥٤٧٦): وقال محققه: اسناده حسن، والبيهقي (الكبرى) (١٥١/٣)، وقال الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٨٣٤): اسناده جيّد.

پەروەردگارم فەرمانی پێکردووم بە هێشتنەوەی ڕیشم و کورت کردنەوەی سمێڵم)).

ئینجا فەرمووی پێیان: ((ارْجِعَا حَتَّى تَأْتِيَانِي غَدًا)) واتە: ((بڕۆن هەتاکو سبەی وەرنەوە لام))، وەحی لەئاسمانەوە بۆ پێغەمبەری خودا ﷺ هات دەربارەی دەنگوباسی کیسرا: کە خوای گەورە شیرویە کوڕی کیسرای زاڵکردووە بەسەر کیسرادا و کوشتویەتی لەئەو شەوەی ڕابردوودا لەفلانە سەعات و فلانە مانگدا، کوڕەکەی خۆی شیرویە توانی بەسەریدا زاڵبێت و بیکوژێت. دواتر بانگیکردنەوە و هەواڵەکەی پێڕاگەیاندن(٨٧٠) فەرمووی: ((اذْهَبَا إِلَى [صاحبكم] الَّذِي تَزْعُمُونَ أَنَّهُ رَبُّكُمَا ، فَأَخْبِرَاهُ أَنَّ رَبِّي قَتَلَ الَّذِي يَزْعُمُ أَنَّهُ رَبُّهُ])) واتە: ((بڕۆنەوە بۆ خزمەت [فەرمانڕەواکەتان] و هەواڵی پبدەن کە ئەو کەسەی کە ئێوە بەخودای خۆتانی دەزانن ئەوە خودای من کوشتوویەتی کە بانگەشەی خودایەتی دەکرد بۆخۆی)) وتیان: تۆ دەزانی چی دەڵێیت ئێمە لێرە ماوینەتەوە لەسەر تۆ وەستاوین لەئەوەش بچوکترمان پێقبوڵ نەدەکرا ئەوەش بنووسین لەسەر زاری تۆوە و بەپادشای ڕاگەیەنین؟ فەرمووی: ((بەڵێ)) [فەرمووی: فەرمایشتەکەیان نووسی کەلە چ سەعاتێك و ڕۆژێك ومانگێکدا ڕوویداوە] پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((أَخْبِرَاهُ ذَلِكَ عَنِّي، وَقُولا لَهُ:إِنَّ دِينِي وَسُلْطَانِي سَيَبْلُغُ مَا بَلَغَ مُلْكُ كِسْرَى، وَيَنْتَهِي إِلَى مُنْتَهَى الْخُفِّ وَالْحَافِرِ وَقُولا لَهُ: إِنَّكَ إِنْ أَسْلَمْتَ أَعْطَيْتُكَ مَا تَحْتَ يَدَيْكَ، وَمَلَّكْتُكَ عَلَى قَوْمِكَ مِنَ الأَبْنَاءِ)) واتە: ((ئەوەی لە منەوە پێڕابگەیەنن و پێیبڵێن: ئەو ئایین و دەسەڵاتەی من بەم زووانە دەگاتە گشت ئەو شوێنانەی موڵکی کیسرای پێگەیشتووە لەئەوێدا کۆتایی دێت سمونالی پێناگات وەهەواڵیشی پێبدەن: ئەگەر موسوڵمان بێت ئەوە هەرچی لەژێر دەسەڵاتیەتی پێیدەدەینەوە و دەیکەینەوە بە فەرمانڕەوای سەر نەتەوەکەی خۆی)).

دواتر لە خزمەتیدا ڕۆیشتن هەتا گەیشتنەوە لای (بازان) و هەواڵەکەیان پێ گەیاند، وتی: وەڵاهی ئەوە قسەی پادشایان نییە من وای بۆدەچم ئەو پیاوە پێغەمبەر بێت هەر وەك دەفەرموێت دەی باچاوەڕێ بکەین لەئەوەی کە فەرموویەتی ئەگەر ڕاستدەرچوو ئەوە قسەی ئاسایی نییە بەڵکو پێغەمبەرێکی نێردراوە لە خوداوە، وە

(٨٧٠) وفي رواية ابـي بكرة: ان رجلًا من اهل فارس اتى النبـي ﷺ فقال (رسول الله ﷺ): ((ان ربـي قد قتل ربك)) (يعني كسرى).. أخرجه: احمد (٢٠٤٣٨) قال محققه: حديث صحيح، والبخاري (٢٧٠٤)، والترمذي (٢٢٦٢)، والنسائي (٢٢٧/٨)، والبزار (٣٦٤٩)، والحاكم (١١٨/٣).

ئەگەر بەپێچەوانەوە دەرچوو ئەوە تێڕوانین و هەڵوێستمان لەبارەیەوە بەهەمان شێوەی پێشوو دەبێت. هێشتا بازان هەڵنەستاو زۆری پێنەچوو کەنێردراوی (شیرویە) بەنامەیەکەوە گەیشتە خزمەتی کە تێدا نووسرابوو: (...لەپاشان من کیسرام کوشتووە، وە ئەم کارەشم تەنها لەبەر تۆڵە سەندنەوەبووە بۆ فارسەکان چونکە خوێنی پیاو ماقوڵان و گەورە پیاوانیان بەهەدەر دەڕژاندو وبێهودە دەیانکوشتن و سوپاکەشیان لە ناو وڵاتی خۆیان توندکردوون وگیریان خواردووە بەدەست بەندکردنەوە، ئەگەر ئەم نووسراوەی منت پێگەیشت بەهەمان دەستوری پێشو گوێڕایەڵی من دەبیت: بەوردی سەرنجی ئەو پیاوە بدە کە باوکم کیسرا نامەکەی لە بارەیەوە بۆ نووسیبویت هیچ هەڵوێستێکی لە بارەوە مەنوێنە هەتاکو فەرمانی منت لە بارەیەوە پێدەگات).

کاتێك نامەکەی (شیرویە) گەیشتە (بازان) خوێندیەوە وتی: بەڕاستی ئەو پیاوە پێغەمبەرە ئینجا موسوڵمان بوو لەگەڵ ئەو فارسانەی کە لەیەمەن لەگەڵیدا بوون... هەر لەبارەی سەردانەکەی دوو کەسەکە بۆ مەدینە (بابویە) بەبازانی وت: قسەم لەگەڵ هیچ کەسێك نەکردووە ئەوەندەی ئەو پیاوە گەورە و سەنگین بوو بێت لەلام. بازان فەرمووی پێی: لەبەر ئەوەی پاسەوان و دارودەستەی لە دەوربوو؟ وتی: نەخێر [بەدڵنیایی و ئەو لەئەو پەڕی ئاسایشەوە] لە ناویاندا دەهات و دەچوو بێئەوەی لەهیچ شتێك بترسێت و بەسادەیی و بێئەوەی پاسەوانی هەبێت و بەهیچ جۆرێك دەنگیان هەڵنابڕن وقسە لەقسەیدا ناکەن و لەخزمەتیدا بێدەنگ دادەنیشن]..)[٨٧١].

پاشان ئەوە بوو کیسرای نوێ لەناو چوو هیچ کیسرایەکی تری بەدوادا نەهات هەروەك پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموو بووی: ((...إِذَا هَلَكَ كِسْرَى فَلَا كِسْرَى بَعْدَه))[٨٧٢] واتە: ((...ئەگەر ئەم کیسرایە لەناو چوو هیچ کیسرایەکی تر لە دوای نایەت و کۆتایی یان پێدێت)). ئەوە بوو فارسەکان بارودۆخیان لێتێکچوو دووچاری نوشستی هاتن و کارەسات دوای کارەسات بەسەریان داهات لە دوای ئەمەوە ئافرەتێك بوو بە

---

(٨٧١) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٢/٦٥٤-٦٥٧) وابن سعد (١/١٤٧)، وابن ابـي شيبة (٣٧٧٨١) وقال محققه: رجاله ثقات - وقال الأرناؤط: مرسل رجاله الصحيح- احمد (٣٤/٨٦) رقم (٢٠٤٣٨)، وابونعيم (الدلائل) (٢٤٠، ٢٤١)، والبزار (٢٣٧٤)، البـيهقي (الدلائل) (٤/٣٩٠)، والطبراني كما في (الفتح) (١/٤٠)، وابن ابـي الدنيا (الدلائل) كما في (الأصابة) (٧٥٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (٨/٢٨٧): رواه الطبراني ورجاله الصحيح غير كثير بن زياد وهوثقه، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (١٤٢٩) ؟، و(فقه السيرة) (ص: ٣٨٩).

(٨٧٢) أخرجه: البخاري (٣١٢١)، ومسلم (٢٩١٩)، والترمذي (٢٣١٣).

فەرمانڕەوایان و دەسەڵاتی گرتە دەست، لەئەو بارەیەوە ئەبوبەکر ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك کیسرا مرد پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَنْ وَلَّوْا بَعْدَهُ))؟ واتە: ((کێ هاتە جێگای و بووە فەمانڕەوایان؟)) [پێیگوترا کە کچەکەی (بوران) بۆتە جێنشینی و چۆتە سەرتەختی باوکی]. پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ أَسْنَدُوا أَمْرَهُمْ إِلَى امْرَأَةٍ))(٨٧٣) واتە: ((گەلێك سەرفراز و سەرکەوتوو نابن کە کاروباری وڵاتیان بە ئافرەتێك بسپێرن)). لەگێڕانەوەیەکی تردا: فەرموویەتی: ((لَا يُفْلِحُ قَوْمٌ تَمْلِكُهُمْ امْرَأَةٌ))(٨٧٤) واتە: ((گەل و نەتەوەیەك سەرفرازو سەرکەوتوو نابن کە ئافرەتێك سەرۆکایەتیان بکات)).

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە: ((لَنْ يُفْلِحَ قَوْمٌ وَلَّوْا أَمْرَهُمُ امرأة)) واتە: ((نەتەوەیەك سەرناکەون وسەرفراز نابن کاروباریان ئافرەتێك بەڕێوەیبەرێت و سەرۆککاری بکات))(٨٧٥). وە باسکراوە کە دەقی ئەم نامەیەی پێغەمبەری خودا ﷺ کەبۆ کیسرای ناردووە پارێزراوە لەلای کەسێك بەناوی (هنری فرعون) لەوڵاتی لوبنان(٨٧٦).

٤-نامەی پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ هێرقل پادشای وڵاتی ڕۆم

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی نووسیوە بۆ قەیسەر (واتە: هێرقل) تێدا بانگی کردووە بۆ موسوڵمانبوون وبۆ ئەمکارەش دوحیەی کەلبی هەڵبژاردووە ونامەکەی پێدا ناردووە، پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمانیپێکردووە کە بیداتە دەست فەرمانڕەوای (بوسرا) بۆ ئەوەی بیگەیەنێتە دەستی قەیسەر، ئەویش فرمانەکەی جێبەجێکرد و دایە دەست گەورەی (بوسرا) ئەویش گەیاندیە خزمەت قەیسەر...)(٨٧٧).

دوحیەی کوڕی خەلیفەی کەلبی ﷺ هەستا بەهەڵگرتن و گەیاندنی ئەم نامەیەی

---

(٨٧٣) أخرجه: احمد (٢٠٤٠٢) وقال محققه: اسناده صحيح، والبزار (٣٦٨٥) واسناده صحيح ايضاً -كما قال الارناؤط (احمد) (٢٠٤٥٥).

(٨٧٤) أخرجه: احمد (٢٠٤٣٨) وقال محققه: حديث صحيح، والبخاري (٢٧٠٤)، والترمذي (٢٢٦٢)، والنسائي (٢٧/٨)، والحاكم (١١٨/٣).

(٨٧٥) أخرجه: البخاري (٧٠٩٩).

(٨٧٦) أنظر: (رسائل النبي) خالد سيد علي (ص: ٥٥).

(٨٧٧) أخرجه: البخاري (٢٩٤٠)، والبيهقي (الدلائل) (٣٧٧/٤) عنه.

پێغەمبەر ﷺ ئەویش مژدەی بەهەشتی پێدا، لە ئەنەسی کوڕی مالیکەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا فەرمووی: (مَنْ يَنْطَلِقُ بِصَحِيفَتِي هَذِهِ إِلَى قَيْصَرَ وَلَهُ الْجَنَّةُ؟)) فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ (وهو دحية الكلبي): وَإِنْ لَمْ أُقْتَلْ؟ قال: ((وَإِنْ لَمْ تُقْتَلْ)) فَانْطَلَقَ الرَّجُلُ بِهِ....)) [٨٧٨].واتە: ((هەر کەسێك ئەم نامەیەی من بگەیەنێتە لای قەیسەر بەهەشتی بۆ هەیە لە پاداشتیدا)) کەسێك لە ناو خەڵکەکە فەرمووی: (ئەو کەسە دوحیەی کوڕی خەلیفەی کەلبی بوو)). ئەگەر نەشکوژرێت؟ فەرمووی: ((ئەگەر نەشکوژرێت)) ئەوە دەبێتە ئەو کەسەی نامەکەی بردووە...)) ناردنی ئەو نامەیە لە مانگی موحەڕەمی ساڵێ حەوتەمی کۆچیدا بوو. هاوکات لەگەڵ گەیشتنی نامەکەی پێغەمبەر ﷺ کەژاوەیەکی کاروانی بازرگانی قورەیش کە بەرەو فەلەستین دەڕۆیشتن گەیشتنە ئەوێ بۆمەبەستی بازرگانی قەدەری خودا ئەوان ئامادەی ئەو کۆڕ و کۆبوونەوەیە بوون (واتە: گەیاندنی ئەونامەیەی پێغەمبەری خودا ﷺ بە قەیسەری پادشای ڕۆم کەناوی هێرقل بوو)، هێرقل داوایکرد کە بازرگانەکانی قورەیش بێنە خزمەتی کە ئەبوسوفیانیان تێدابوو بۆ ئەوەی پرسیاریان لە بارەی پێغەمبەری خواوە ﷺ لێبکات لەئەوبارەیەوە دوو گێڕانەوە هەیە: گێڕانەوەیەکی ئیمامی بوخاری ویەکێکی ئیبنو ئیسحاقە ئێمە هەر دووکیانمان هێناوە دوای کۆکردنەوە و ڕێکخستنی هەردووکیان هەتاکو باسکردنی ڕووداوەکە بەشێوەیەکی ڕێکوپێك بێت.

لە ئیبنو ئیسحاقەوە ﷺ دەفەرموێت: زوهری لە عوبەیدوڵای کوڕی عەبدوڵای کوڕی عوتبەی کوڕی مسعود ئەویش لە عەبدوڵای کوڕی عەباسەوە ﷺ بۆی گێڕامەوە کە دەفەرموێت: (ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب بەزاری خۆی بۆی گێڕامەوە و فەرمووی: ئێمە هۆزێکی سەرقاڵی بازرگانی بووین و بازرگان بووین جەنگوهەراش بەگیری هێنابووین و گەمارۆی دابووین لەئەوەی دەربچین بۆ بازرگانی هەتاکو هەرچی ماڵو سامانی هەمان بوو لەناوچوو، کاتێك ڕێککەوتننامەی حودەیبیەمان مۆرکرد و کەوتینە دانووستان لەگەڵ پێغەمبەری خودا ﷺ کەوتینە ئاسایشەوە و دۆخەکە هێور بووەوە کەلەئەوە وپێش بەئەوجۆرە نەبوو وەك بازرگانێك ڕۆیشتم بۆ وڵاتی شام لەگەڵ کۆمەڵێك قورەیش وەڵاهی ئەوەی من زانیومە لە مەککەدا

(٨٧٨) أخرجه: ابن حبان (٤٥٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال الحافظ (الفتح) (٣٧/١) أخرجه: ابن زنجوية (الأموال) بسند صحيح، وصححه الارناؤوط (زاد المعاد) (١٢١/١) وصححه الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٨٦).

هیچ ژن وپیاوێك نەماوە مەگەر داوای پێویستیەکی لێکردوین، شوێنی ئاڵوگۆڕی بازرگانییەکەشمان لەوڵاتی شام بوو لەشاری غەززەی خاکی فەڵەستین ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە ئەوێ، ئەوەش لەسەروو بەندی زاڵبوونی قەیسەری خاوەن شکۆی ڕۆمەکان بەسەر ئەو ناوچانە کە لەوڵاتەکەیدا داگیرکرابوون لەلایەن فارسەکان توانی لە ژێر ڕکێفی ئەوان دەریبهێنێت و خاچەگەورەکەیان کە ڕەمزیان بوو گەڕایەوە دەستیان کە لەئەو کاتە لێیانسەندرابوو کاتێك ئەم هەواڵەی پێگەیشت کە خۆی لە شاری (حمص)دا دادەنیشت لەخاکی شام بەپیادە وەك نیشانەی سوپاسگوزاری بەڕێ کەوت بەرەو مزگەوتێك لە إیلیاء (واتە: قدس) بۆ ئەوەی نوێژی سوپاسگوزاری بۆ [خوا بکات لەکاتێکدا ئەو دەستکەوتانەی بۆ گەڕاوەتەوە کە پێشتر لێیزەوت کرابوو] چەندین فەرش و ڕایەخی بۆ ڕاخرابوو وە بۆن و بەرامی خۆشی بەسەرداکرابوو کەبەسەریدا بڕوات، کاتێك گەیشتە (إیلیاء) کارەکانی تەواوکرد [لەبەجێهێنانی نوێژ وپاڕانەوە پیاوە ئاینی و گەورەو خانەدانەکانی ڕۆمیش لە خزمەتیدا بوون][٨٧٩] [ئیبنو ناطور کە فەرمانڕەوای (إیلیاء) بوو هیرقل کردییە پیاوی گەورەی ئایینی بەسەر (نەصارا)کانی شامەوە، دەگێڕێتەوە لەئەو کاتەی کە هێرقل هاتە (إیلیاء) ئەو ڕۆژەبووە ڕۆژێکی بەدوشووم [زۆر غەمبار بوو چاوەکانی هەڵبڕی بەرەو ئاسمان] هەندێك لەبەطارقەکان پێیانوت: بەشێوەیەکی ئاسایی ناتبینین شێواو و دیاری [فەرمووی: بەڵێ ڕاستە].

ئیبن ناطور دەفەرموێت: هێرقل زۆر بەخەفەتبارییەوە سەیری ئەستێرەکانی ئاسمانی دەکرد کاتێك پرسیاریانلێکرد لەئەو بارەیەوە لەوەڵامدا وتی: من ئەمشەو کاتێك سەیری ئەستێرەکانی ئاسمانم کرد وسەرنجمدا [پادشایەکی خەتەنەکراو دەرکەوت، لەناو نەتەوەکاندا کێ خەتەنە دەکرێت و خەتەنەکردن پەیڕەو دەکات؟ عەرزیان کرد قوربان: هیچ کەسێك خەتەنە ناکات تەنها جولەکەکان نەبێت ئەوانیش ئەوەندە جێگای مەترسی نین بۆ تۆ ئەوەندەش بایەخیان نییە نامەیەك بنووسە بۆ گەورەی شارەکان با هەرچی جولەکەیەك هەیە لە ناویان ببات، ئەوان لەسەرو بەندی جێبەجێکردنی ئەو فەرمانە دابوون، کە پیاوێکی [عەرەب] هاتە خزمەت هێرقل کەپادشای غەسان ناردبوویە خزمەتی [پادشاکان ئاڵوگۆڕی دەنگ وباس

(٨٧٩) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٤٧/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٨١/٤).

هەبوو لەنێوانیاندا] ((دەرگاوانەکە) وتی: ئەی خاوەن شکۆ کەسێك لە عەرەبەکان لەئەوانەی سەرقاڵی مەڕوماڵاتن دەیەوێت قسەت بۆ بکات دەربارەی ڕووداوێکی [سەرسوڕهێنەر] کە لەوڵاتی خۆیدا ڕوویداوە تۆش پرسیاری لێبکە لەئەوبارەوە، کاتێك گەیشتە خزمەتی بەوەرگێڕەکەی وت: پرسیاری لێبکە ئەو دەنگوباسە چییە کە لەئەوڵاتەکەیدا بڵاوبۆتەوە؟ ئەویش پرسیاری لێکردوو وتی: کەسێك لەناو هۆزی قورەیش دەرکەتووە [لەناوخۆماندا] بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات خەڵکانێك شوێنی کەوتوون و هەندێکێشیان دژایەتی دەکەن لە نێوانیشیاندا چەندین شەڕو هەرابەرپا بووە [لەزۆر] شوێندا لەوڵاتی خۆمان وەدەرمان ناوە هەر لەسەر پەیامی خۆیان بەردەوامن، کاتێك ئەو هەواڵەی پێدا فەرمووی: [بڕۆن سەیری کەن وبزانن خەتەنەکراوە یاخود نا] [جلەکانی لەبەر داکەنن] [کەسەیریان کرد] خەتەنەکرابوو، ئینجا هاتنەوە خزمەتی و عەرزیان کرد قوربان خەتەنەکراوە، وەپرسیاریشیان لێکرد لە بارەی عەرەبەکانەوە وتی: ئەوان خەتەنەکردن لەناویاندا باوە.

ئینجا هێرقل فەرمووی: ئەو پادشای ئەم ئومەتەیە کەسەری هەڵداوە [جلوبەرگ و پۆشاکی پێببەخشن بابڕوات لەلامان]))(٨٨٠). هەر لەئەو ساتەوەختەدا بوو کە دوحیەی کوڕی خەلیفە ﷺ بە نامەی پێغەمبەری خوداوە ﷺ هاتە خزمەتی هێرقل قەیسەری ڕۆم، لەئەوبارەیەوە ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (... ئەوە بوو بردنی نامەکەی پێغەمبەری ﷺ لەلایەن دوحیەوە هاوکات بوو لەگەڵ هاتنی قەیسەر بۆ مزگەوتی (إيلياء)، کەچەندین فەرشوڕاخەریان بۆ ڕاخستبوو کە تەنها خۆی بەسەریدا دەڕۆیشت، نامەکەی خستە سەر فەرشەکەو بۆی چەمایەوە وەك ڕێز لێنان بۆی، کاتێك قەیسەر گەیشتە لای نامەکەی هەڵگرتەوە، پاشان بانگی گەورەی پیاوە ئایینییەکانی کرد ئەویش بۆی خوێندەوە و فەرمووی: زانیاری من دەربارەی ئەو نامەیە هەروەك زانیاری تۆیە. ئەوە بوو قەیسەر بانگیکرد: کێ خاوەنی ئەم نامەیە دڵنیابێت کە پاێزراوە، ئەوە بوو کەسەکە هاتە خزمەتی (واتە: دوحیە)...)(٨٨١).

---

(٨٨٠) أخرجه: البخاري (٤٥٥٣)، وعبدالرزاق (٩٧٢٤)، ومسلم (١٧٧٣)، واحمد (٢٣٧٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، واللفظ للبخاري والزيادة لابن اسحاق عند الطبري (التأريخ) (٦٤٧/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٨١/٤)، والطبراني (الكبير) (٧٢٧١).

(٨٨١) أخرجه: ابن حبان (٤٥٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح -كذا قال أيضاً في تحقيق (زاد المعاد) (١٢١/١)، وصححه ايضاً الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٨٦).

لەم گێڕانەوەدا دەردەکەوێت کە خاوەن شکۆ (بوسرا) دوحیەی ناردووە بەنامەکەوە بۆ خزمەتی قەیسەر هێرقل لەمزگەوتی (إیلیاء) نامەکانیش بەپێی نەریتی ئەوان لەسەر فەرشە ڕاخراوەکان لە ڕێگای هێرقل دادەنران لەهەر لایەکەوە بووایە هەروەك لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە: (ئەبوسوفیان دەڵێت:.... دوحیەی کەلبی بەنامەی پێغەمبەرەوە ﷺ هاتە خزمەت فەرمانڕەوای (بوسرا) ئەویش ناردییە خزمەت هێرقل).

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك قەیسەر نامەکەی پێغەمبەری خودای پێگەیشت و بۆی خوێندرایەوە فەرمووی: بڕۆن کەسێکی ئەو [هۆزەم بۆ بێنن کەخزمی ئەو پیاوە بێت کە بانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات] بۆ ئەوەی پرسیاریان لێبکەم لە بارەی پێغەمبەری خوداوە ﷺ)(٨٨٢).

هەر ئیبنو عەباس ﷺ لە ئەبو سوفیانەوە ﷺ دەفەرموێت: (...ئەو بوو بانگی سەرۆکی جەندرمەکانی کرد بوو پێی فەرموو بوو: دەرەوە و ناوەوەی شامم بۆ سەروبن دەکەیت هەتاکو کەسێکی خزم و کەسی [ئەو پیاوەم] [بۆ دێنی] تا پرسیار لەبارەی پلەوپایەی لێدەکەین و [ئەبو سوفیان ﷺ دەفەرموێت]: وەڵاهی من و هاوڕێکانم لە ناو شاری غەززە بووین کە [سەرۆکی پۆلیسەکان] هەڵیان کوتایە سەرمان](٨٨٣) پرسیاریان لێکردین ئێوە کێن؟ ئێمەش وەڵاممان دانەوە [وتی: ئێوە خزموکەسی ئەو پیاوەن کە لە حیجاز دەرکەوتوو؟ وتمان: بەڵێ. وتی: دەفەرموون بابڕۆین بۆ خزمەتی پادشا، ئێمەش لەگەڵیدا ڕۆیشتین] هەموومانیان بەڕاپێچکردن برد بۆ خزمەتی[هەتاکو گەیشتینە (ایلیاء) چوینە ژوورەوە بۆ لای بینیمان دانیشتووە لەسەر تەختی پادشایی وتاجی لەسەرناوە و بەدەوریشیەوە گەورە پیاوانی ڕۆم دانیشتوون](٨٨٤) [ئێمەش لەبەردەمیدا دانیشتین] [بانگی وەرگێڕەکەی کرد] (ئەبو سوفیان دەفەرموێت: وەڵاهی بەبۆچوونی من ئەوەندەی گەڕاوم هیچ پیاوێکم نەبینیوە ئەوەندەی ئەو خەتەنە نەکراوە مەبەستی هیرقلە ژیرو دانا بێت کاتێك گەیشتینە خزمەتی (بانگی وەرگێڕەکەی کرد) [وتی: ئێوە لەخزم و کەسی ئەو پیاوەن؟ وتمان: بەڵێ] [وتی: کێتان لە ڕووی ڕەچەڵەك و نەژادەوە لە هەمووتان نزیکترن لەئەو

(٨٨٢) أخرجه: البخاري (٢٩٤٠)، والبيهقي (الدلائل) (٣٧٧/٤).

(٨٨٣) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٤٧/٢).

(٨٨٤) أخرجه: البخاري (٢٩٤١).

پیاوەی کەبانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات؟ ئەبو سوفیان دەفەرمویێت: وتم: من] [لەهەموویان نزیکترم لە ڕووی ڕەچەڵەکو نەژادەوە. فەرمووی: خزمایەتی نێوانتان چییە؟ وتم: ئەو کوڕی مامە لەناو ئەو کاروانەی ئێمەدا ئەو ڕۆژە هیچ کەسێك لەنەوەی عەبدومەناف نەبوو تەنها خۆم نەبێت. قەیسەر فەرمووی] [نزیکی بخەنەوە لێم هاوەڵەکانیشی بالێینزیك بن لەلای پشتەوەی ڕایانبگرن](٨٨٥) [منیان لە نزیکیەوە دانیشاند هاوڕێکانیشیان] [لەدواوە لای شانمەوە دانیشاند]... بە(وەرگێرەکەی) وت: پێیان بڵێ: من پرسیاری لێدەکەم لەبارەی ئەو پیاوە وە کەبانگەشەی پێغەمبەرایەتی دەکات ئەگەر درۆی لەگەڵ کردم ئێوەش بەدرۆیبخەنەوە.

ئەبوسوفیان ﷺ دەفەرمویێت: [وەڵاهی] [لەئەو ڕۆژەدا] ئەگەر [لەشەرمی] ئەوە نەبووایە نەترسامایەکە [هاوڕێکانم] بەدرۆم بخەنەوە لەئەوکاتەی پرسیاری لێدەکردم لەبارەیەوە درۆم بەدەمەوە دەکرد بەڵام شەرم وئابڕوچوون لەترسی ئەوەی بەدرۆم بخەنەوە وایکرد بەڕاستی وەڵامی بدەمەوە].

لە گێرانەوەیەکەی ئیبنو ئیسحاقدا هاتووە ﷺ: [ئەبو سوفیان ﷺ فەرموویەتی: بەدڵنیایەوە دەمزانی ئەگەر درۆی بەدەمەوە بکەم ئەوە بەدرۆ ناخرێمەوە بەڵام بەخۆم دەوت: فەرمانی کەسایەتیەکی گەورە دەبێت ڕێزی لێبگیرێت هەر بۆیە شەرمم دەکرد بەدرۆی بخەمەوە وە دەشمزانی لایەنی کەمی ئەو کارە [کەمن بەدرۆی بخەمەوە] سەرەنجام قسەکانم دەگێڕدرێتەوە لەمەودا قسەی لەبارەوە دەکرێت و کاردەکاتە سەرکەسایەتیم بۆیە بڕیارمدا بەهیچ جۆرێك درۆی بەدەمەوە نەکەم فەرمووی: پێمبڵێ دەنگوباسی ئەو پیاوەی لەناوتاندا دەرکەوتووە [ئەو چییە و چۆنە؟ وتم: گەنجە] پلەو پایەی زۆر بەرز نییە ئەو کارەی بانگەشەی بۆ دەکات لە چوار چێوەیەك دەرنەچووە [وە وتم: ئەی خاوەن شکۆ ئەو کارەی ئەو دەستی داوەتێ ئەوەندە جێگای بایەخ نییە و بەئەو ڕادیەش شان و شکۆی نییە کە بەئێوە گەیشتووە] وەڵاهی لەئەو قسانەی کردم ئاوڕیشی لێنەداوە، فەرمووی: پێمبڵێ لەئەوەی پرسیارت لێدەکەم لەبارەی ئەو کارەی دەیزانی وتم: پرسیار بکە لەبارەی هەرچییەك کە بەبیرتادێت؟](٨٨٦) [یەکەم پرسیارێك لەبارەیەوە لێیکردم ئەوە بوو

(٨٨٥) أخرجه: البخاري (٧).

(٨٨٦) أخرجه: الطبري (التأريخ) (٦٤٨/٢)، والبيهقي (الدلائل) (٣٨٢/٤)، والطبراني (٧٢٧١)، وعن رواية ابن اسحاق وقد

فەرمووی] بەوەرگێڕەکەی: پرسیاری لێبکە ڕەچەڵەك و نەژادی چۆنە لەناوتاندا؟ ئەبو سوفیان دەفەرموێت: وتم: ئەو لەناوماندا خانەدان و خاوەن نەژادو ڕەچەڵەکی ڕەسەنە، فەرمووی: ئایا هیچ لەباوك و باپیرانی پادشابوون.

لەگێڕانەوەی ئیبنو ئیسحاقدا [ئایا لەئەوە و پێش پادشایان هەبوو موڵك و دەسەڵاتی زەوت کرابێت بۆیە ئەو قسەیەم کرد بۆ ئەوەی بزانم ئایا نایەوێت موڵك ودەسەڵاتی پێشووی بۆ بگێڕنەوە] وتم: نەخێر، فەرمووی: بەر لەئەو بانگەوازەی ئێستا دەیکات درۆتان لێبینیوە بەئەوە تاواتبارتان کردووە؟ وتم: نەخێر. فەرمووی: کێ شوێنی دەکەوێت خانەدان و گەورەکان یاخود چەوساوە و ژێر دەستەکان؟ وتم: ژێر دەستەو چەوساوەکان. فەرمووی: زیادەکەن یاخودکەم دەکەن؟ وتم: زیاد دەکەن. فەرمووی: ئایا هیچ کەس لەئەوانەی کەشوێنی دەکەون لە ئایینەکەی پاشگەز دەبنەوە لەدوای ئەوەی موسوڵمان دەبن لەڕقی ئەو؟ وتم: نەخێر فەرمووی: شەڕتان لەگەڵدا کردووە؟ وتم: بەڵی، فەرمووی: شەڕەکانتان لەگەڵیدا چۆن بوو؟ وتم: جەنگ لەنێوانماندا بەنۆرە بووە جارێك ئەو سەرکەوتووە و جارێك ئێمە. فەرمووی: ئایا پەیمان شکێنی دەکات؟ وتم: نەخێر ئێمە ئێستا لەگەڵیدا لە دانواستانداین نازانین چی بەسەر دێنێت [وە ئێمە مەترسیمان هەیە لەئەوەی پەیمانەکە بشکێنێت][٨٨٧]. دەفەرموێت: وەڵاهی هیچ قسەیەکیانم بەئەندازەی ئەم قسەیەم بێبایەخ نەبوو لەلای هیچ گومان و دوودڵییەکی لە دڵدا دروستنەکرد [لەئەوەترسام بەهۆیەوە کەسایەتیم لەکەدار بێت لەهیچ شتێکی تر نەدەترسام کارم تێبکات] لەگێڕانەوەی موسوی کوڕی عوقبە وعروەی کوڕی زوبەیر ﷺ: [دەفەرموێت: ئایا پەیماندەشکێنێت. ئەبو سوفیان فەرمووی: نەخێر مەگەر ئەمجارە کەشەڕمان وەستاندووە ئەو پەیمانشێکێنی بکات. هێرقل وتی: ئەم جارە بەهۆی چ کارێکتانەوە لەپەیمانشکێنی ئەو دەترسن؟ وتم: خەڵکانێکی ئێمە پشتیوانی هاوپەیمانەکانیان کردووە لەدژی هاوپەیمانەکانی ئەو کە خۆی لەمەدینەیە. هێرقل فەرمووی: کەواتە ئێوە دەست پێشخەرێتان کردووە و

رتبنا رواية الطبري مع رواية البـيهقي.

(٨٨٧) أخرجه: البخاري (٢٩٤١).

خۆشتان پەیمانشکێنن][٨٨٨]. فەرمووی: [لەناوتاندا] بەر لەئەو هیچ کەسێك هەبوو ئەم بانگەشەیە بکات؟ دەفەرمویێت وتم: نەخێر.

لەگێرانەوەی عروە و موسا [هێرقل فەرمووی: ئێوە بەڕاستگۆی دەزانن یا بەدرۆزن لە بانگەوازەکەیدا؟ دەفەرمویێت: بەڵکو بەدرۆزنی دەزانین. هێرقل وتی: ئەو قسانەی پێمەڵێن. دڵنیابن درۆ لەهیچ کەسێکەوە دەرناکەوێت کە ئەو بانگەشەی ئاوها بکات ئەگەر ئەو پێغەمبەرە لەناوتاندایە شەڕی لەگەڵدا مەکەن چونکە جولەکەکان ئەم کارەدەکەن ئەمە تایبەتمەندی ئەوانە][٨٨٩] [فەرمووی: فەرمانتان بەچی پێدەکات؟ وتم: دەفەرمویێت: (خوا بەتاك و تەنها بپەرستن و هیچ هاوبەشی بۆ بڕیار مەدەن وە دەسبەرداری ئەوقسانەبن کە باوباپیرانتان وتویانە لەسەر بیروباوەڕتان].

لەگێڕانەوەیەکی تردا [فەرمانمان پێدەکات کە خودا بپەرستین و هاوبەشی بەهیچ جۆرێك بۆ دانەنێین و قەدەغەمان دەکات لەپەرستنی ئەوشتانەی باوباپیرانمان پەرستوویانە] وە فەرمانمان پێدەکات بەنوێژ خوێندن و [زەکاتدان [وە بەڕاستگۆیی و داوێن پاکی و پەیوەندی خزمایەتی و [بەئەمەك بوون بەرامبەر پەیمان و بەڵێن و پاراستن و گێڕانەوەی سپاردەکان][٨٩٠] ئینجا هێرقل بەوەرگێرەکەی فەرموو کە پێیبڵێ: کەپرسیارم لێکرد لە بارەی [ڕەچەڵەکیەوە] وە وتت کە لەناوماندا خاوەن بنەماڵە ونەژادی ڕەسەنن پێغەمبەرانیش بەهەمان شێوە لەناو بنەماڵەی خانەدان و نەژادی ڕەسەن دەنێردرێن، کەپرسیارم لێکردیت: ئایا هیچ کام لە باوکو باپیرانی پادشا بوون؟ وتت: نەخێر، وتم: ئەگەر یەکێك لەئەوان پادشا بووبێت ئەوە ئەو پیاوە داوای موڵك و دەسەڵاتی باوباپیرانی دەکاتەوە وە کەپرسیارم لێکردیت لەبارەی شوێن کەووتوانی [کە خانەدان و خاوەن دەسەڵاتەکانن یاخود چەوساوە و ژێر دەستەکانن باست کرد کە ژێر دەستەکانن] ئەوانە شوێن کەوتوانی پێغەمبەرانن.

کەپرسیارم کرد: ئایا بەر لەئەوەی ئەو بانگەشەیە بکات درۆتان لێدیبوو. وتت نەخێر، بۆم دەرکەوت کەسێك بەهیچ جۆرێك درۆ لەگەڵ خەڵکیدا نەکات چۆن دەڕوات درۆ بەناو خواوە بکات، وە کە پرسیارم کرد: ئایا هیچ کەس لەئەوانەی شوێنیکەوتون

(٨٨٨) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٨٤/٤).

(٨٨٩) نفس المصدر.

(٨٩٠) أخرجه: البخاري (٢٦٨١).

پاشگەزبوونەتەوە لەئایینەکەیان لەدوای باوەڕهێنان پێی وەك بێزاربوون ونارەزایی لێی، وتت نەخێر، باوەڕهێنانیش هەروایە کاتێك تێکەڵی دڵودەروون بوو [هیچ کەس لێیوەڕسنابێت][٨٩١].

کەپرسیارم لێکردیت: ئایا زیاد دەکەن یاخود کەم وتت زیاددەکەن، باوەڕیش هەروایە هەتاکو تەواو دادەمەزرێت، وە کەپرسیارم کرد: ئایا شەڕتان لەگەڵدا کردووە؟ وتت بەڵی جەنگەکەش بەنۆرە بووە جارێك ئێمە سەرکەوتووین و جارێکیش ئەو پێغەمبەرانیش بەئەو جۆرەبوون تا دواجار بۆ ئەوان بووە.

کە پرسیارم لێکردیت، ئایا پەیمانشکێنی کردووە وتت نەخێر، وە پێغەمبەران پەیمانشکێنی ناکەن، وەکەلێم پرسیت هیچ کەسێك بەرلەئەو لەناوتاندا هەمان بانگەشەی کردووە وتت نەخێر، وتم: ئەگەر کەسێکی تر بەر لەئەو ئەو بانگەشەیەی کردبێت ئەوە (لاسایی) ئەو قسە وتراوانەی پێش خۆی دەکاتەوە، وتت: [فەرمانمان پێدەکات بەپەرستنی خودا و هاوبەش بۆدانەنانی بەهیچ شێوەیەك وەقەدەغەمان دەکات لەپەرستنی بت و داروبەرد] وە (فەرمانمان) پێدەکات بەنوێژ خوێندن و زەکاتدان و گەیاندنی پەیوەندی خزمایەتی و [ڕاستگۆیی] و داوێن پاکی و [بەجێگەیاندنی پەیمان و بەڵێن وپاراستنی سپاردە و دانەوەی بەخاوەنەکانیان ئەمەش لە تایبەتمەندی پێغەمبەرانە][٨٩٢] ئەگەر هەموو ئەو شتانەی وتت ڕاستبن ئەوە پێغەمبەرە و [زۆر نزیکە دەسەڵاتی] [بگاتە ئەم شوێن پێیانەی من] من وامدەزانی کە ئەو لە دەرەوەی ئێوە دێت هەرگیز گومانم وانەبوو کەلەناو ئێوەدا بێت، ئەگەر بمزانیایە دەتوانم بگەمە خزمەتی ئەوە زۆر حەز بەچاوپێکەوتنی دەکەم، ئەگەر ئێستاش لەخزمەتیا بومایە قاچەکانیم بۆ دەشۆری دڵنیابن ئەم شوێن پێیانەی منیش دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی. ئینجا داوایکرد کە نامەی پێغەمبەری خودا ﷺ بهێننە خزمەتی ئینجا خۆی ڕێککردەوە و خوێندیەوە نووسرا بوو: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ [من محمد عبدالله ورسوله] إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ، أَسْلِمْ تَسْلَمْ، وَأَسْلِمْ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ وَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرِيسِيِّينَ و ﴿قُلْ يَٰٓأَهْلَ ٱلْكِتَٰبِ تَعَالَوْا۟ إِلَىٰ كَلِمَةٍ سَوَآءٍۭ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا ٱللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِۦ شَيْـًٔا

(٨٩١) أخرجه: البخاري (٥٢).

(٨٩٢) أخرجه: البخاري (٢٦٨١).

وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِّن دُونِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن تَوَلَّوْا فَقُولُوا ٱشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ (آل عمران))[٨٩٣] واتە: ((بەناوی خودای بەخشندە و میهرەبان [لەمحمد بەندە و پێغەمبەری خوداوە ﷺ بۆ هێرقل خاوەن شکۆی ڕۆم سڵاو لەئەو کەسەی کە شوێن ڕێگای هیدایەت دەکەوێت پاشان من بەبانگەوازی ئیسلامەتی بانگت دەکەم موسوڵمان ببە سەلامەت دەبیت موسوڵمان ببە، خودا دووجار پاداشتت دەداتەوە وە ئەگەر بەدەم بانگەوازەکەمەوە نەیەیت وپشت هەڵکەیت ئەوا ئۆباڵی تاوانی ئاریسیەکانت لە ئەستۆیە کە لەژێر دەسەڵاتی تۆدان وە خوای گەورە دەفەرموێت: [ئەی پێغەمبەر! ﷺ بەخاوەن نامەکان بڵێ: وەرن با ئێمەو ئێوە لەسەر وشەو بەرنامەیەك سووربین کە بۆ هەردوولامان چوونییەکەو یەکسانە، و پەیامبەرانیش هەموو هاودەنگبوون لەسەری، واز لەئەو تەفرەقەیە بێنن وەرن باجگە لەخوا کەسێکی تر نەپەرستین، و هیچ شتێکیش نەکەینە هاوبەشی هەندێکیشمان لەباتی خوا نەکەینە خواو بپەرسترێن، ئەگەر پشتیانهەڵکرد بەراشکاوی پێیانبڵێن: دەسا ئێوە بەشایەت بن و بزانن کە بەڕاستیی ئێمە موسوسڵمان وملکەچی بڕیارەکانی خواین])).

لەگێڕانەوەیەکی تردا [ئەبو سوفیان دەڵێت: خاوەنشکۆ هێرقل نێوچەوانی ئارەقی لێدەتکا لەئەو ناڕەحەتییەی دووچاری ببوو بەهۆی نامەکەی پێغەمبەر ﷺ کە بۆی نووسیبوو وە کاریگەری ئەوەی پێوەدیار بوو][٨٩٤] لە گێڕانەوەیەکی تردا [قەیسەر نامەکەی پێغەمبەری خودای ﷺ خوێندەوە فەرمووی: ئەم نامەیە لەدوای سولەیمان پێغەمبەرەوە ﷺ کەس گوێبستی نەبووە کەتێیدا نووسراوە (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)][٨٩٥] ئەبو سوفیان دەڵێت: کاتێك [کە لە فەرمایشتەکانی بووەوە] هێرقل ئەوەی ویستی لەئەو بارەوە قسەی کرد و نامەکەی بۆ خوێندنەوە ئیتر بووە دەنگە دەنگ و [دەنگی ئەوانەی چواردەوری لەگەورە پیاوانی ڕۆم بەرزبووەوە و کەونتە قیژە و هەرای زۆر ئێمە نەماندەزانی دەڵێن چی، پاشان فەرمانیکرد ئێمەیان کردە دەرەوە]

(٨٩٣) أخرجه: البخاري (٤٥٥٣)، ومسلم (١٧٧٣)، واحمد (٢٣٧٠)، وعبدالرزاق (٩٧٢٤)، وابن حبان (٦٥٥٥)، وابوداود (٥١٣٦)، والترمذي (٢٧١٧).

(٨٩٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٧٢٧٤)، وابونعيم (الدلائل) رقم (٢٣٩)، وقال الهيثمي (المجمع) (٣٠٧/٥) رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(٨٩٥) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٧٧٨٢) عن سعيد بن المسيب مرسلًا ومراسيلة صحيحة، وسعيد بن منصور (السنن) (٢٤٨٠).

[کاتێك چووینە دەرەوە لەگەڵ هاوڕێکانم هەر خۆمان بووین پێمگوتن] بەڕاستی ئایینەکەی کوڕی ئەبو کەبشە (مەبەست ئایینی پێغەمبەری خودایە ﷺ) چاك گەورەبووە و پەرەی سەندووە پادشای (بەنی ئەصفەریش) ڕۆمەکان لێیدەترسێت [بەردەوام لەترس و دڵەڕاوکێی محمددا بوو][٨٩٦].

[هەر بەئەو جۆرە بەردەوامبووم هەتاکو تەواو دڵنیابووم کە ئایینەکەی بەم نزیکانە سەردەکەوێت و خودای گەورەش ئیسلامەتی خستە دڵمەوە و موسوڵمان بووم کەپێشتر ڕقم لێیدەبووەوە... پاشان هێرقل نامەی نووسیی بۆ هاوڕێیەکی خۆی لەڕۆمییەکان، کە هاوشانی خۆی بوو لە زانستو زانیاری، هێرقل بەڕێکەوتەوە بەرەو (حمص) هێشتا نەگەیشت بووەوە (حمص) کەنامەی هاوڕێکەی هاتە خزمەتی هەمان بۆچوونی ئەوی هەبوو لەهاتنی ئەو پێغەمبەرە، وە ئەو پێغەمبەرەش [ئەو کەسەیە کەچاوەڕێی بووین هیچ گومانی تێدانییە شوێنی بکەوەو باوەڕی پێبهێنە] هێرقل ئەم بانگەوازەی خوی بەگوێی گەورە پیاوانی ڕۆمادا (لەسەر بینایەکی بەرز لەسەر شێوەی کۆشك دروستکرابوو) لەشاری (حمص) فەرمانیکرد دەرگاکانیان داخست پاشان لەسەر بەلەکۆنەی قەسرەکەوە دەرکەوت و فەرمووی: ئەی گرۆهی ڕۆم ئایا سەرفرازی و سەرکەوتنتان دەوێت و دەتانەوێت ڕێگای ڕاستبگرن و ئەم دەسەڵات و موڵکەتان بۆ بمێنێتەوە ئەوە شوێنی ئەو پێغەمبەرە بکەون، هەر کە ئەمەیان بیست وەك کەرەکێوی هەڵیان کوتایەسەر دەرگاکان بینیان داخراون، کاتێك ئەم هەڵچوون و ڕاپەرینەی بینی لێیان لەباوەڕهێنانیان بێئومێد بوو فەرمووی: بیان گێڕنەوە وتی: من لەئەوەوبەر ئەو قسانەمکرد ویستم تاقیتانبکەمەوە بزانم تاچ ڕادەیەك سوورن لەسەر ئایینەکەتان ئێستا دڵنیابووم و بە چاوی خۆم دیتم ئینجا هەموو کەوتنە کڕنوش بردن بۆی و ڕەزامەندیان نیشاندا بەرامبەری)[٨٩٧].

لەگێرانەوەکەی ئیبنو ئیسحاقدا ﷺ: (...فەرمانیکرد کەگەورە پیاوانی ڕۆم کۆببنەوە لەکۆشکی پاشایەتی وەفەرمانیکرد دەرگاکان لەسەریان دابخات، پاشان خۆی لەترسی ئەوان لەبەلەکۆنەیەکی بەرزەوە کەبەسەریاندا دەیڕوانی دەرکەوت و فەرمووی: ئەی گرۆهی ڕۆم من نامەیەکی ئەحمەدم پێگەیشتووە وەڵاهی ئەوە ئەو

(٨٩٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٧٢٧٤)، وابونعيم (الدلائل) (رقم: ٢٣٩)، وقال الهيثمي (المجمع) (٣٠٧/٥) رجاله رجال الصحيح.

(٨٩٧) أخرجه: البخاري (٤٥٥٣)، ومسلم (١٧٧٣)، والنسائي (الكبرى) (١١٠٦٤)، وعبدالرزاق (٩٧٢٤)، وابن حبان (٦٥٥٥).

پێغەمبەرەیە کە ئێمە چاوەڕێماندەکرد وەباسی ئەو لەکتێبەکەماندا هاتووە بەکات و نیشانەکانی دەیناسینەوە موسوڵمانبن و شوێنیبکەون ئایینەکەتان و دوارۆژتان سەلامەت دەبێت. هەر کەئەمەیان بیست هەڵیانکوتایەسەر دەرگاکان و وەك یەك ڕاپەڕین و کاتێك سەیریانکرد دەرگاکان لەسەریان داخراون هێرقل ترسا لێیان و وتی: بیانگێڕنەوە بۆ لای من ئەوانیش گێڕایاننەوە فەرمووی: ئەی گرۆهی ڕۆمەکان من ئەو قسانەم بۆیە بۆ ئێوەکرد تاقیمکردنەوە تا بزانم چۆنن لەدەستگرتنتان بە ئایینەکەتانەوە بەڕاستی ئەوەی لەئێوەم بینی دڵخۆشیکردم ئەوانیش کەوتنە کڕنوشبردن بۆی پاشان دەرگای کۆشکەکەیان لێکردنەوە وڕۆیشتنە دەرەوە][٨٩٨].

لەگێڕانەوەیەکی تردا ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: (...هێرقل بە دوحیەی وت: من ئێستا بەرەو شاری (حمص) دەڕۆمەوە وەرە لام لەئەوێ، کاتێك گەیشتەوە هاتە خزمەتی، قەیسەر فەرمانیکرد دەرگاکانی کۆشکیان داخست، پاشان فەرمانیکرد بەبانگدەرێك کەبانگەواز بکات، کەقەیسەر شوێنی محمد ﷺ کەوتووە و موسوڵمان بووە و دەستبەرداری ئایینی (نەصرانی) بووە، سەربازەکانی هێرشیان بۆ هێناو خۆیان پڕچەککرد و دەوری کۆشکەکەیان گرت، ئینجا فەرمووری بەنێردراوەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ (واتە: دوحیە): خۆت دەبینی بەڕاستی من دەترسم لەوڵاتەکەم، پاشان فەرمانیکرد کە بانگدەرەکە بانگەواز بکاتەوە: کە قەیسەر لە ئێوە ڕازییە وە ویستی تاقیتانبکاتەوە تا بزانێت چۆن ئارامدەگرن لەسەر ئایینەکەتان ئێستا بگەڕێنەوە، ئەوانیش بڵاوەیانلێکرد، قەیسەر نامەی نووسی بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ: من موسوڵمان بووم چەندین دینار پارەی نارد بۆ خزمەتی، پێغەمبەری خودا ﷺ کاتێك نامەکەی خوێندەوە: فەرمووی: ((كَذَبَ عَدُوُّ اللهِ، لَيْسَ بِمُسْلِمٍ، وَهُوَ عَلَى النَّصْرَانِيَّةِ)) واتە: ((درۆ دەکات دووژمنی خودا موسوڵمان نەبووە ئێستاش نەصرانییە)) پارەکەشی دابەشکرد)[٨٩٩]. ئەوەی ئەم فەرموودەیە زیاتر بەهێزتر دەکات فەرموودەیەکی ترە کە باسدەکات ئەو ترساوە کەدەسەڵاتی لەبەین بچێت هەر بۆیە موسوڵمان نەبووە ئەوەش لەگێڕانەوەیەکی لاوازدا (ضعیف) لەعەبدوڵڵای کوڕی شەدادەوە هاتووە ﷺ:

---

(٨٩٨) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٧٢٧١)، والبيهقي (الدلائل) (٣٨٤/٤)، والطبري (التأريخ) (٦٤٨/٢).

(٨٩٩) أخرجه: ابن حبان (٤٥٠٤)، وقال محققه الارناؤط: اسناده صحيح - وكذا قال في (زاد المعاد) (١٢١/١)، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٧/١) أخرجه: ابوعبيد في (الأموال) بسند صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٨٦).

(....هیرقل فەرموویەتی من دەزانم و باوەڕدەکەم بەئەوەی کە دەیفەرمویت بەڵام ناتوانم شوێنی بکەوم ڕۆمەکان دەمکوژن و موڵك و دەسەڵاتم لەبەین دەچێت. لەگێڕانەوەیەکی تردا: [دەفەرمویت: بە هاوەڵەکەت ڕابگەیەنە کەمن باوەڕم هەیە کە ئەو پێغەمبەرە بەڵام دەستبەرداری مولکو دەسەڵاتەکەم نابم])(٩٠٠).

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە لە هیشامی کوڕی عاصی ئەمەوی کەدەفەرمویت لەسەردەمی ئەبوبەکردا ﷺ لەگەڵ کەسێکی تردا (نێردراوە بۆ لای هێرقل کە بانگیبکات بۆ ئیسلام... لای هێرقل وێنەی ئەم پێغەمبەرانەی بینی بوو (آدم، نوح، إبراهيم، موسى هارون، لوط، ئیسحاق، يعقوب، اسماعيل، يوسف، داود، سوليمان، عيسى، محمد پێغەمبەری خودا ﷺ...) لەکۆتایدا هێرقل فەرمووی: وەڵاهی بەختەوەر و ئاسودەم بە دەرچوونی خۆم لەم موڵك و دەسەڵاتەم بەجۆرێك ببمە کۆیلەی ئەمیرەکەتان لەناو موڵك و دەسەڵاتی ئەودا هەتاکو دەمرم. دەفەرمویت: پاشان باشترین و جوانترین دیاری پێشکەشیکردین و بەڕێیکردینەوە...)(٩٠١).

بەڵام هێرقل پارێزگاری لە نامەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ کرد وبەڕێزەوە پاراستی هەروەك سوهەیلی ﷺ دەفەرمویت: (هێرقل نامەکەی پێغەمبەری لەناو لولەکێکی زێڕدا هەڵگرت وەك ڕێزو گەورەییەك بۆنامەکە و بەردەوام قەیسەر دوای قەیسەر بەمیرات لەیەکتریان وەردەگرت)(٩٠٢). لەگێڕانەوەکەی ئەبو ڕاشد ﷺ هاتووە ئەویش لە تەنوخی نێردراوی قەیسەر بۆ خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ کە پێغەمبەری خودا ﷺ فەرموویەتی: (...نامەیەکم نووسیووە بۆ خاوەنەکەت، هەڵیگرتووەو بەردەوام خەڵکی لەلای ئەودا سەیریدەکەن بە گەورەیی و ڕێزەوە هەر لەبەر ئەوە بەردەوام خێرو خۆشی لەخۆیان دەبینن)(٩٠٣). لێکۆلەر (خالید سەید عەلی) ئەوە دووپاتدەکاتەوە

---

(٩٠٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٩٨١)، وابونعيم (الدلائل) (رقم: ٢٤٠)، وقال الحافظ في (الفتح) (٣٠٩/٥) فيه ضعيف، وقال الهيثمي (المجمع) (٣٠٩/٥) فيه ضعيفان.

(٩٠١) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣٨٤/١)، والطبراني (الكبير) (١٤٤/٢)، وقال ابن كثير: حديث جيد الاسناد ورجاله ثقات: انظر (كنز العمال) (٣٠٢٩٥)، و(تفسير القران العظيم) (٥٦٤/٣)، وقال ابن دقيق العيد: حديث حسن: انظر (مجمع الزوائد) (٢٣٢/٨).

(٩٠٢) أخرجه: (فتح الباري) (٦٠/١).

(٩٠٣) أخرجه: احمد (١٦٦٩٣) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابويعلى (١٥٩٧) وقال محققه: رجاله ثقات، وابن زنجوية

کە نامەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ قەیسەر پادشای کۆچکردووی ئوردن (مەلیك حوسەین) کرپویەتی، مۆزەخانەی بەریتانیاش ئەوە دووپات دەکاتەوە کە ئەو نامەیە دەگەڕێتەوە بۆ سەدەی حەوتەمی زاینی واتە: سەردەمی پێغەمبەر ﷺ [٩٠٤].

لەفەرموودەیەکی لاوازدا (ضعیف) هاتووە کە هێرقل دیاری بۆ پێغەمبەر ﷺ ناردووە هەروەك ئەنەس ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرمویت: (پادشای ڕۆم کەوڵێکی درێژ لەئاوریشمی تەنکی بەدیاری بۆ پێغەمبەر ﷺ ناردبوو...)[٩٠٥] ئەوەی دەبێتە بەڵگە بۆ ئەوە دوو فەرموودەیە کە ڕوونی دەکەنەوە دوحیە ﷺ دوو دیاری گەیاندووەتە خزمەتی پێغەمبەری خودا ﷺ کەلەئەوانەیە لەلای پاشای ڕۆمەوە هێنابێتی ئەوانیش پۆشاکی سپیی قیبطی و دوو خوف بوون: لە ئوسامەی کوڕی زەیدەوە ﷺ دەفەرمویت: (پێغەمبەری خودا ﷺ پۆشاکێکی قیبطی ئەستوری پێدام کە لەئەوانە بوو دوحیەی کەلبی بەدیاری بۆی هێنابوو، منیش دامە هاوسەرەکەم کە لەبەریبکات پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((مَالَكَ لَمْ تَلْبَسِ الْقُبْطِيَّةَ؟)) واتە: ((لەبەرچی پۆشاکە قیبطیەکەت لەبەر نەکردووە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خودا ﷺ دامە هاوسەرەکەم تا بیپۆشێت، فەرمووی: ((مُرْهَا فَلْتَجْعَلْ تَحْتَهَا غِلَالَةً، فَإِنِّي فَإِنِّي أَخْشَى أَنْ تَصِفَ عِظَامِهَا»)) واتە: ((برۆ پێی بڵێ لە ژێرەوە ژێر کراسێك بپۆشێت، دەترسێم کەئێسکەکانی لەناویدا دەرکەوێت))[٩٠٦].

لەموغیرەی کوڕی شوعبەئەوە ﷺفەرموویەتی: (دوحیەی کەلبی ﷺ دوو خوفی بەدیاری بۆ پێغەمبەر ﷺ هێنابوو هەتا کۆن بوون و دڕان لەپێیکردن)[٩٠٧].

پێغەمبەری خودا مژدەی داوە بەلەناچوونی کیسرا و قەیسەر و فەرموویەتی

(الاموال) (١٠٤)، وابي عبيد (الاموال) (٦٢٥)، وقال ابن كثير (البداية) (١٥٠/٥): حديث غريب اسناده لا بأس به، وقال البوصيري (الاتحاف) (٦٣٥٧): اسناده صحيح.

(٩٠٤) انظر: (رسائل النبيﷺ) (ص: ٣٠).

(٩٠٥) أخرجه: احمد (١٣٤٠٠) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابي داود (٤٠٤٧)، وضعفه الشيخ الألباني في (ضعيف أبي داود) (٨٧٤).

(٩٠٦) أخرجه: احمد (٢٧٧٨٦) وقال محققه: اسناده محتمل التحسين، وابن سعد (٦٤/٤)، والطبراني (الكبير) (٣٧٦)، والبزار (٢٥٧٨)، والبيهقي (الدلائل) (٢٣٤/٤).

(٩٠٧) أخرجه: الترمذي (١٧٧٥)، وفي (الشمائل) (٧٣)، وابوالشيخ (اخلاق النبي ﷺ) رقم (٣٨١) وقال محققه: اسناده حسن، وقال الارناؤط (شرح السنة) (٣١٥١): اسناده صحيح، وصححه ايضاً الشيخ الالباني في (مختصر الشمائل) (٥٩).

کە کیسراو قەیسەری تر بە دوایاندا نایەنەوە، جابر ﷺ دەیگرێتەوە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێت: ((إِذَا هَلَكَ قَيْصَرُ، فَلَا قَيْصَرَ بَعْدَهُ، وَإِذَا هَلَكَ كِسْرَى، فَلَا كِسْرَى بَعْدَهُ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَتُنْفَقَنَّ كُنُوزُهُمَا فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ)) واتە: ((ئەگەر قەیسەر لەناوچوو قەیسەری تر لەدوای نایەتەوە، وە ئەگەر کیسرا لەناوچوو کیسرای تر لەدوای نایەت، سوێند بەئەوەی گیانی منی بەدەستە گەنجینەکانیان دەبەخشنەوە لەپێناوی خودای بالآدەست))[٩٠٨].

٥-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ پادشای عومان

لە عەمری کوڕی شوعەیبەئەوە ئەویش لەعەمری کوڕی عاصەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ ناردمی بۆ لای جیفرو عەبیدی کوڕی جەلنەدی کە لە عومان بوون هەردووکیان پادشا بوون لەبەنی ئەزدبوون: (دەقی نامەکە): ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ مِنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ إِلَى جَيْفَرٍ وَعَبْدٍ ابْنَيِ الْجَلَنْدِيِّ، سَلَامٌ عَلَى مَنِ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ: فَإِنِّي أَدْعُوكُمَا بِدِعَايَةِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمَا تَسْلَمَا، فَإِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَى النَّاسِ كَافَّةً؛ لِأُنْذِرَ مَنْ كَانَ حَيًّا وَيَحِقَّ الْقَوْلُ عَلَى الْكَافِرِينَ، فَإِنَّكُمَا إِنْ أَقْرَرْتُمَا بِالْإِسْلَامِ وَلَّيْتُكُمَا، وَإِنْ أَبَيْتُمَا أَنْ تُقِرَّا بِالْإِسْلَامِ، فَإِنَّ مُلْكَكُمَا زَائِلٌ وَخَيْلِي تَحُلُّ بِسَاحَتِكُمَا، وَتَظْهَرُ نُبُوَّتِي عَلَى مُلْكِكُمَا)) واتە: ((بەناوی خوای بەخشندە ومیهرەبان لە محمد بەندەی خوداوە بۆ جیفرو عوبەیدی کوڕانی جەلنەدی، سلاو لەئەو کەسەی شوێن ڕێگای هیدات دەکەوێت، پاشان من بە بانگەوازی ئیسلام بانگتان دەکەم، موسوڵمانبن، سەلامەتدەبن من پێغەمبەری خودام بۆ خەڵکی جیهان بەگشتی بۆ ئەوەی هەموو کەسیکی خاوەن هۆش وژیر بێداربکەمەوە، وادەو بەڵێن دێنمەجێ بۆ سەر بێ باوەڕان، ئێوە ئەگەر موسوڵمان ببن ئەوا دەبنەوە دەسەڵاتداری ناوچەکەی خۆتان، وە ئەگەر پشت هەڵکەن و دان بەئیسلام دا نەنێن، ئەوا موڵك و دەسەڵاتتان لە بەین دەچێت ئەسپسوارەکانی من دەگەنە سەرتان و پێغەمبەرایەتی منتان بۆ دەردەکەوێت و بەسەر دەوڵەتەکەتاندا فەرمانڕەوایی دەکات)).

لەگێڕانەوەیەکی تردا: (هەر پاشان موسوڵمانبوون (واتە: پادشاکانی عومان) لەگەڵیاندا خەڵکێکی زۆر موسوڵمانبوون و سەرانە و (جزیە) یان دانا لەسەر ئەوانە کە موسوڵمان نەبوون)[٩٠٩].

---

(٩٠٨) أخرجه: احمد (٩٢/٥)، والبخاري (٣٦١٨)، ومسلم (٢٩١٨)، والترمذي (٢٣١٣).

(٩٠٩) أخرجه: ابن سعد (١٨/١)، وابن هشام (٢٢٨/٤)، أخرجه: : الطبراني (الكبير) (٨/٢٠) وفي (الاحاديث الطوال) (٢٣).

پێغەمبەری خودا ﷺ ستایشی خەڵكی عومانی كردووە وە ئاشكرای كرد كە ئەوان لە نامەبەرو نێردراوەكان نادەن و قسەی ناشرینیان پێناڵێن، لە ئەبو بەرزەی ئەسلەمیەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ كەسێكی نارد بۆ ناوچەیەك لە ناوچەكانی عەرەب بۆ پێویستییەك ئەوان لێیاندابوو وە قسەی ناشیرینیان پێوتبوو [ئەو كەسە گەڕایەوە] وچووە خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ [سكاڵای ئەوەی لەخزمەتیدا كرد] و هەواڵەكەی بۆ گێڕایەوە پێغەمبەر ﷺ پێیفەرموو: ((لو انك [أَتَيْتَ أَهْلَ عُمَانَ] مَا ضَرَبُوكَ وَلَا سَبُّوكَ»))[٩١٠] واتە: ((گەر تۆ [بچوویتایەتە لای خەڵكی عومان] دووچاری لێدان و قسە پێوتن نەدەبوویت)). لەگێڕانەوەیەكدا: ((لَكِنَّ أَهْلَ عُمَانٍ لَوْ أَتَاهُمْ رَسُولِي مَا سَبُّوهُ وَلَا ضَرَبُوهُ))[٩١١] واتە: (بەڵام خەڵكی عومان ئەگەر نێردراوی من بچوایەتە لایان قسەیان پێنەدەوتن ولێیاننەدەدان).

٦-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی زوهەیر

ئەم نامەیە بانگەواز وڕوونكردنەوە بوو بۆ یەكێك لە عەشیرەتەكانی هۆزی عوكل ئەویش بەنی زوهیری كوڕی ئوقیش بوون، لە عەبدوڵڵای كوڕی شوخەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (ئێمە لەمەڕبەدی (بەصرە) بووین پیاوێكی سەرو قژی ئاڵۆسكاوم بینی (ناوی: نەمری كوڕی تولب) بوو پارچەیەك چەرمی بەدەستەوە بوو، پێمان وت: دەڵێی خەڵكی بادیەی؟ وتی: بەڵێ، وە فەرمووی: ئەمە نامەی پێغەمبەری خودایە ﷺ بۆی نووسیوم] وتمان: ئەو پارچەپێستەی لەناو دەستتدایە بماندەری؟ [فەرمووی: ئایا كەسێكتان تێدایە بیخونێتەوە؟ وتم: (واتە: عەبدوڵڵای كوڕی شوخەیر): من دەی خوێنمەوە. فەرمووی: بیگرە لێموەرگرت پێغەمبەری خودا ﷺ بۆی نووسیوم] ئێمەش لێمانوەرگرت و خوێندمانەوە بینمان تێیدا هاتووە: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ] مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى بَنِي زُهَيْرِ [إِنَّكُمْ إِنْ شَهِدْتُمْ: أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَأَقَمْتُمُ الصَّلَاةَ، وَآتَيْتُمُ الزَّكَاةَ، وَأَدَّيْتُمْ]الْخُمُسَ مِنَ الْغَنِيمَةِ، وَسَهْمَ النَّبِيِّ ﷺ وَالصَّفِيَّ [وَفَارَقْتُمُ الْمُشْرِكِينَ] فَأَنْتُمْ آمِنُونَ بِأَمَانِ اللَّهِ وَأَمَانِ رَسُولِهِ))....)[٩١٢] واتە: ((بەناوی خودای بەخشندە ومیهرەبان

وقال الحافظ في (الاصابة) رقم (١٣١٢): رواه عبدان باسناد صحيح الى الزهري

(٩١٠) أخرجه: احمد (١٩٧٩٧). وقال محققه: اسناده حسن، ومسلم (٢٥٤٤)، وابـي يعلى (٧٤٣٥)، واحمد في (الفضائل) (١٥١٦)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٣٧٣٠).

(٩١١) خرجه: ابن حبان (٧٣١٠)، وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٩١٢) أخرجه: احمد (٧٧/٥)، وابوداود (٢٩٩٩)، والنسائي (١٣٤/٧)، والبـيهقي (الكبرى) (٥٨/٧)، وابن ابـي شيبة (المصنف)

له محمد پێغەمبەری خوداوه ﷺ بۆ بەنی زوهەیری [ئێوه ئەگەر شایەتمان بێنن که جگه لەخودا هیچ پەرستراوێك بەحەق بوونی نییه و محمدیش نێردراوی خودایه و نوێژ بکەن و زەکاتبدەن] وەپێنج یەك له غەنیمەت دیاریبکەن لەگەڵ بەشی پێغەمبەری خودا و ﷺ هەژاران [وه لەموشریکەکان جیاببنەوه و پشتیوانیاننەکەن] ئەوه ئێوه ئاسایشتان مسۆگەر دەبێت بەئەمانی خوداو پێغەمبەرەکەی ﷺ.....)).

٧-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی بەکری کوڕی وائیل

ئەنەس ﷺ دەفەموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی نووسیوه بۆ بەنی بەکری کوڕی وائیل: ((مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ أَنْ أَسْلِمُوا تَسْلَمُوا)) واته: ((له محمد پێغەمبەری خوداوه ﷺ بۆ بەنی بەکری کوڕی وائیل ئەگەر موسوڵمانبن سەلامەت دەبن)) مەرثەدی کوڕی ضەبیان دەفەرموێت: (نامەی پێغەمبەری خودامان ﷺ بۆ هات هیچ خوێندەوارێکمان دەستنەکەوت بۆمان بخوێنێتەوه هەتا کەسێکی بەنی ضوبەیعه بۆی خوێندینەوه...)[٩١٣].

٨-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی جوذەیمه

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (لەکاتی دانووستانی حودەیبیەدا ڕیفاعەی کوڕی زەیدی جوذامی هاته خزمەت پێغەمبەری خودا ﷺ وه کویلەیەکی پێشکەش بەپێغەمبەری خودا ﷺ کرد، پاشان موسوڵمانبوونێکی ڕاستەقینەو خواناسانه موسوڵمانبوو، پێغەمبەری خودا ﷺ نامەیەکی بۆ هۆزەکەی نووسی کەلەنامەکەدا هاتبوو: ((بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، هَذَا كِتَابٌ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ، لِرِفَاعَةَ بْنِ زَيْدٍ إِنِّي بَعَثْتُهُ إِلَى قَوْمِهِ عَامَّةً، وَمَنْ دَخَلَ فِيهِمْ، يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ وَإِلَى رَسُولِهِ، فَمَنْ أَقْبَلَ مِنْهُمْ فَفِي حِزْبِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ، وَمَنْ أَدْبَرَ فَلَهُ أَمَانُ شَهْرَيْنِ)) واته: ((بەناوی خودای بەخشنده ومیهرەبان ئەم نامەیه له محمدی پێغەمبەری خوداوه ﷺ بۆ ڕیفاعەی کوڕی زەیدی جوذامی من ناردوومه بۆ ناو هۆزەکەی بەگشتی، هەرکەسێك بێته ناویانەوه و لەگەڵیاندا بێت

(٣٧٧٩٠) وقال محققه: صحيح، والطبراني (الاوسط) (٤٩٤٠)، ابن حبان (٦٥٥٧) ووقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ المقبل (الصحيح المسند) (١٤٦٩)، وصححه ايضاً الشيخ الالباني (الارواء) (٣٢/٥).

(٩١٣) أخرجه: احمد (٦٨/٥)، وابن سعد (٢٨١/١)، والطبراني (الصغير) (٣٠٧)، وابويعلى (٢٩٤٧) وقال محققه: اسناده صحيح، والبزار (١٦٧٠)، وقال الهيثمي (المجمع) (٣١٥/٥) رواه ابويعلى والبزار ورجالهما رجال الصحيح، وابن حبان (٦٥٥٨)، وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

بانگەوازیبکەن بۆ لای خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ، هەرکەسێك لەئەوانە قبوڵیکرد ئەوە دێتە ناو کۆمەڵی خودا و پێغەمبەرەکەی ﷺ، وە هەر کەسێکیش پشتیهەڵکردوو موسوڵمان نەبوو ئەوا تا دوو مانگ لەئاسایشدا دەبێت)). کاتێك ڕیفاعە گەڕایەوە ناو هۆزەکەی بەدەم بانگەوازەکەیەوە هاتن و موسوڵمانبوون، پاشان ڕۆیشتن بۆ مەدینە و لە گەرمەسێری (حرّة الرّجلان) لەئەوێدا نیشتەجێبوون)[٩١٤].

٩-نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئوکەیدر خاوەنی ناوچەی دومە

ئەنەس ؓ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خودا ﷺ نامەی نووسی بۆ کیسرا و قەیسەر و ئوکەیدری دومە بانگەوازی دەکردن بۆ لای خودای گەورە)[٩١٥].

هەروەها نامەی نووسیوە بۆ مونزیری کوڕی ساوی فەرمانڕەوای بەحرەین و هۆزەیل کوڕی عەلی فەرمانڕەوای یەمامە[٩١٦] وەنامەیەکی نووسیوە بۆ خەڵکی جەرەش[٩١٧]، وە بۆ زۆرێکی تریش بێجگە لەئەوانە، زۆربەری ئەم نامانە بانگەوازی بوون بۆ گەیاندنی ئەم ئایینە تازەیە بەخەڵکیدا ڕوونکردنەوەی هەندێك لەحوکمە خواییەکان بوو[٩١٨]، پێغەمبەری خودا ﷺ هەندێك لەدیارییەکانیانی قبوڵکردووە بۆ ڕاگرتنی دڵیان و ئاشنایەتی و دۆستایەتی زیاتر وە دیاری بۆ ناردوونەتەوە، لە ئەنەس ؓ دەفەرموێت: (ئوکەیدری دومە دیارییەکی پێشکەشی پێغەمبەری خودا کرد کە پۆشاکێکی نەرمونیان بوو خەڵکەکە سەریان سوڕما بوو لە جوانییەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ فەرمووی: ((دەستە سڕەکەی سەعد (واتە: سەعدی کوڕی موعاذ ؓ) لەبەهەشتدا باشترە لەئەوە))][٩١٩]. عیکرەمە ؓ دەفەرموێت: (پێغەمبەری

(٩١٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٥٦٢)، وابن هشام (٢٠٦/٤)، وابن عبدالبر في (الدرر) (ص: ٣١٣)، وقال الهيثمي (المجمع) (٣١٠/٥): اسناده الى ابن اسحاق جيّد.

(٩١٥) أخرجه: ابن حبان (٦٥٥٣)، وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٩١٦) أخرجه: الطبري (٦٤٤/٢)، وابن سعد (٦٧٦/٢)، وابن كثير (البداية) (٢٦٨/٤)، وصححه الشيخ الالباني في (فقه السيرة) (٣٨٦، ٣٩١، ٣٩٢).

(٩١٧) أخرجه: احمد (١٩٦١، ٣١١٠)، وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩١٨) انظر: (اعلام السائلين عن كتب سيد المرسلين) لابن طولون (ص: ٦٦، ٧٠، ١٠٦)، و(مجموعة الوثائق السياسية) لمحمد حميدالله (ص: ٧٠، ٩٠،...).

(٩١٩) أخرجه: احمد (١٢٠٩٣) وقال محققه: حديث صحيح.

خودا ﷺ خورمای عەجوەی لەگەڵ نامەیەکەدا نارد کەنووسیبووی بۆ ئەبو سوفیانی کوڕی حەرب، بەعەمری کوڕی ئومیەی ضەمری ناردی ئەویش پێستەی بۆ ناردەوە بەدیاری)[٩٢٠].

(٩٢٠) أخرجه: ابن سعد (٣٠٠/٢)، وابن عساكر (تأريخ دمشق) (٤٤١/٢٣) وهو مرسل، وقال الحافظ فى (الاصابة/ ٦٠١) اسناده صحيح.

غەزای (ذات الرقاع)

نووسەرانی سیره و غەزاکان و فەرموودەناسان جیاوازییان هەیە لەدیاریکردنی مێژووی ئەم غەزایە، ئیمامی بوخاری ﷺ دەفەرمویت: ئەو غەزایە ڕووی داوە لە مانگی (ربیع الاول) لەساڵی حەوتەمی کۆچی لە دوای غەزای خەیبەر(٩٢١) لەبەر ئەوەی هەریەکە لەئەبو موسا و ئەبوهرمیرە و ئیبنو عومەر (رەزای خوایان لێبێت) بەژداری ئەم غەزایەیان کردووە وە نوێژی ترسی تێداکراوە ئەمەش بە گوێ ڕای زانایان لە دوای ڕێککەوتننامەی حودەیبیەوە بووە، بەفەرمانێکی شەرعی. ئیمامی ئیبن کەثیر(٩٢٢) و ئیبنو حەجەر(٩٢٣) وە ئیبن قەیم(٩٢٤) عیمەری و زانایانی تر ئەوانیش لەزانا هاوچەرخەکان پشتیوانی ئەو بۆچوونە دەکەن(٩٢٥). بەویستی خودا ئەمە ڕاستترین بۆچوونە، بەڵام لای ئیبنو ئیسحاق ﷺ ئەم غەزایە لەدوای دەرکردنی بەنی نەضیر ڕوویداوە ئەوانەی ئەم بۆچوونە پشتڕاست دەکەنەوە کۆمەڵێك لەنووسەرانی سیره و هەندێك لەزانا هاوچەرخەکانن(٩٢٦) بەڵگە بۆچوونەکەیان دێننەوە کەجابر هاوسەری هەبووە لەکاتی ڕوودانی غەزای خەندەقدا خۆی و هاوسەرەکەی ﷺ خواردنیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانی ئامادە دەکرد و لێرەدا هیچ شتێك دەربارەی ژمارەی موسوڵمانەکان و وردەکاریەکانی ترەوە نەهاتووە تەنها لەگێڕانەوەکەی واقیدیدا نەبێت کە پوختەکەی ئەوەیە کە کەسێك هاتووە لەناویاندا بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵیپێداوە کە بەنی مەحاریب و بەنی ثەعلەبە لەهۆزی غەطەفان خەریکی خەڵك کۆکردنەوەن و ئەوان ئامادەیاندەکەن بۆ جەنگ و هەرای پێغەمبەری خوا ﷺ، ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ بە خۆی و چوار سەد یان حەوسەد جەنگاوەرەوە ڕۆیشت بۆیان موسوڵمانەکان گەیشتنە شوێنی نیشتەجێبوونیان و ئەوان بەهەڵەداوان ڕایانکرد بۆ سەر لوتکەی شاخەکان و ماڵ و منداڵیان بەجێهێشت موسوڵمانەکان نوێژی ترسیان کرد و پاشان گەڕانەوە بۆ شوێنی خۆیان بە سەلامەتی و بێئەوەی

(٩٢١) انظر: البخاري (كتاب المغازي) (باب: غزوة ذات الرقاع) حديث رقم (٤١٢٥).

(٩٢٢) انظر: السيرة (ابن كثير) (١٦١/٣)، و(البداية) (٤/ ٨٣).

(٩٢٣) انظر: (فتح الباري) (٥٣١/٧) طبعة (دار الكتب العلمية).

(٩٢٤) انظر: (زاد المعاد) (٢٥٣/٣).

(٩٢٥) انظر: (السيرة النبوية الصحيحة) (٤٦٢/٢).

(٩٢٦) انظر: (السيرة) ابن هشام (١٥٤/٣) طبعة (مكتبة العبيكان). و(فقه السيرة) للبوطي (ص: ٢٠٧).

دووچاری هیچ زیانێك ببن[٩٢٧].

هۆکاری ناونانی ئەم غەزایە بە (ذات الرقاع) دەڵێن ناوی درەختێك بووە یان چیایەك یاخود ڕەنگی ئاڵاو ئەسپەکانی موسوڵمانان بووە[٩٢٨]، بەڵام ڕاسترین بۆچوون لەسەر ناونانی دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی کە موسوڵمانەکان لەبەر زۆر ڕۆیشتنیان بەپێ پێیەکانیان ئاوسابوون و قڵیشابوون بۆیە پەڕۆیان لەپێیەکانیانەوە پێچابوو هەروەك ئەبو موسا ئەشعەری ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچوین بۆ غەزا بەشەش کەس یەك وشترمان بەردەکەوت بۆ سواربوون بەنۆرە سواری پشتی دەبووین ئەوە بوو قاچەکانمان ئاوسان و قڵیشیان تێکەوتبوو من پێیەکانم قڵیشی بردو نینۆکەکانم وەری، ئێمە بەئەو قاچە قڵیشاوانەوە دەسوڕاینەوە هەر بۆیە ئەو غەزایەش ناونرا (ذات الرّقاع) بە پەڕوو پاڵ قاچە قڵیشاو و هەڵئاوساوەکانمان دەپێچایەوە بۆ ئەوەی لەسەری بڕۆین و ئازاری نەبێت)[٩٢٩].

جابر ﷺ دەفەرموێت: (لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچووین بۆ غەزای (ئەنمار) [لەگێڕانەوەیەکی تردا (ذات الرّقاع)][٩٣٠] لەکاتێکدا من لەژێر سێبەری درەختێکدا خستبووم پێغەمبەری خوام ﷺ چاو پێکەوت، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەرە بۆ ئێرە بۆ ژێر سێبەری ئەم درەختە، پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزیە ژێر درەختەکە منیش هەستام بەرەو لای تورەکەکەمان ڕۆیشتم دەستمتێدادەگێڕا ترۆزی تازە پێگەیشتووم تیایدا دەرهێنا و قاژمکرد، پاشان بردمە خزمەت پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مِنْ أَيْنَ لَكُمْ هَذَا))؟ واتە: (ئەمەتان لەکوێ هێناوە؟) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەمەدینەوە لەگەڵ خۆماندا هێناومانە، جابر ﷺ دەفەرموێت: هاوەڵێکمان خۆی ئامادەدەکرد بۆ ئەوەی بڕوات لەپشتەوەمان پاسەوانیمانبکات، فەرمووی: ئامادەمانکرد پاشان ڕۆیشت بۆ پشتەوەمان دوو پۆشاکی خەتخەتی بەسەر شانیدا دابوو پشتی لەئێمە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ بەتێڕامانەوە سەیری دەکرد و فەرمووی: ((أَمَا لَهُ ثَوْبَانِ غَيْرُ هَذَيْنِ؟)) واتە: (ئایا دوو جلی تری نییە

(٩٢٧) أخرجه: ابن سعد (٤٦/٢) عن الواقدي في (المغازي) (٣٩٦/١).

(٩٢٨) انظر: (سبل الهدى والرشاد) (٥/ ١٧٥).

(٩٢٩) أخرجه: البخاري (٤١٢٨)، ومسلم (١٨١٦).

(٩٣٠) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٣٢/٢).

جگە لەئەو جلانەی کەلەبەری دایە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەر نارێکی و عەیبی ئەو دووجلەی لەبەر کردووە؟ فەرمووی: ((فَادْعُهُ فَمُرْهُ فَلْيَلْبَسْهُمَا)) واتە: (بانگیبکەرەوە وەپێیبڵێ بالەبەریانبکات). دەفەرموێت: بانگمکرد و لەبەریکردن و ئینجا هەستاو ڕۆیشت، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((مَا لَهُ ضَرَبَ اللَّهُ عُنُقَهُ، أَلَيْسَ هَذَا خَيْرًا لَهُ؟)) واتە: ((خودای گەورە گەردنی بپێکێت ئایا ئەمەیان باشتر نییە؟)) پیاوەکە گوێیلێبوو فەرمووی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لە پێناوی خوادا؟ فەرمووی: ((بەڵێ لەپێناوی خوادا))...)[٩٣١].

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (...پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشت بەکۆمەڵێکی گەورەی هۆزی غەطەفان. و لەیەکتری نزیکبوونەوە هیچ جەنگو هەرایەك لەنیوانیاندا ڕوویندا)[٩٣٢]. لەکاتی گەڕانەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ وهاوەڵانیدا لە دۆڵێکی پڕ لەدرەختدا لایاندا بۆ حەسانەوە لەکاتی نیوەڕۆدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەژێر دارێکدا خەوی لێکەوت کەسێك لەموشریکەکان هەڵی کوتایە سەری و شمشێرەکەی هەڵکێشا لێی، پاشان خوای گەورە پاراستی لەدەستی، پاشان پێغەمبەر ﷺ موشریکەکەی عەفوکرد.

ئەم ڕووداوە جابر ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە دەفەرموێت: (ئێمە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ بووین لەغەزای (ذات الرّقاع) [کاتێك فەرمانی گەڕانەوەیدا (منیش لەگەڵیاندا گەڕامەوە لەکاتی نیوەڕۆدا لەدۆڵێکی پڕدارو درەختی چڕو دڕکاویدا لاماندا بۆ حەسانەوە لە کاتی قەیلولەدا][٩٣٣] ئەوەبوو گەیشتینە درەختێکی سێبەردار بۆ پێغەمبەری خوامان ﷺ چۆڵکرد [پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزی و خەڵکەکەش بڵاوەیان لێکرد بۆ ژێردرەختە چڕوپڕەکان و لەژێر سێبەرەکانی دەحەسانەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ لەژێر سێبەری درەختێکی سەوز و لقوپۆپ بەرز دابەزی و شمشێرەکەشی بە لقێکی درەختەکەدا هەڵواسی] [خەوێکی قورسمان لێکەوت] [(موشریکەکان)

---

(٩٣١) أخرجه: مالك (٩١٠/٢)، والحاكم (١٨٣/٤) وصححه، والبيهقي (الدلائل) (٢٤٤/٦)، والبزار (٢٩٦٢)، وابن حبان (٥٤١٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٣٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٥٧/٣) برقم (٩٦٤)، والطبري (التأريخ) (٥٥٦/٢).

(٩٣٣) أخرجه: البخاري (٤١٣٥).

ئەویان بینی بوو لەناو موسوڵمانەکان ویستیان (لەناکاو) دەستی لێبووەشێنن][٩٣٤] ئەوەبوو کەسێك لە موشریکەکان [بەناوی غورثی کوڕی حارث] هات و شمشیرەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە بەدرەختەکەوە هەڵواسرابوو دایگرت و بە دەستییەوە گرت و هاتە سەرسەری پێغەمبەری خوا ﷺ و وتی: [تۆ موحەممەدی؟ فەرمووی: (بەڵێ)][٩٣٥]. وتی لەمن دەترسی کەبتکوژم، پێیفەرموو: ((نەخێر)). وتی: کەواتە کێ لەدەستی من ڕزگارت دەکات]))؟ فەرمووی: ((خوا [من لە دەستی تۆ ڕزگار دەکات])) [ئەو موشریکە شمشێرەکەی لەدەست کەوتە خوارەوە [لە گێرانەوەیەکی تردا: شمشیرەکەی خستەوە کیلان و هەڵیواسیەوە][٩٣٦]، پێغەمبەری خوا ﷺ بە دەستیەوە گرت و دەفەرمووی: ((ئەی کێ تۆ لەدەستی من ڕزگار دەکات؟)) وتی: تۆ مەردی خوابە لەمن چاکتربە. فەرمووی: ((شایەتی دەدەیت کە جگە لە الله هیچ پەرستراویکی تر بە حەق نییە)) وتی: نەخێر بەڵام پەیمانت دەدەمێ شەڕت لەگەڵدا نەکەم و پشتیوانی کەسانێکیش نەکەم کە شەڕت لەگەڵدا دەکەن][٩٣٧].

[جابر ﷺ دەفەرموێت:.... ئێمە لەسەر دۆخی خۆمان بووین کە پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردین کاتێك چووینە خزمەتی دەبینین ئەعرابیەك لەلایەوە دانیشتووە فەرمووی: ((إِنَّ هَذَا أَتَانِي وَأَنَا نَائِمٌ، فَاخْتَرَطَ سَيْفِي، فَاسْتَيْقَظْتُ وَهُوَ قَائِمٌ عَلَى رَأْسِي، مُخْتَرِطٌ سَيْفِي صَلْتًا، قَالَ [لِي]: مَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قُلْتُ: اللهُ، فَشَامَهُ ثُمَّ قَعَدَ، فَهُوَ هَذَا)) واتە: ((ئەوە هاتۆتە سەرم لە کاتێکدا من نووستبووم شمشێرەکەمی داگرتووە و کاتێك من بە خەبەر هاتم بەسەرمەوە وەستابوو شمشێرەکەمی هەڵکێشا بوو بەدەستیەوە وتی بە [من]: کێ لە دەستی من ڕزگارت دەکات؟ پێموت: الله، شمشێرەکەی خستەوە کێلان ودانیشت لە لام ئەوە خۆیەتی)) پێغەمبەری خوا ﷺ سەرزەنشتی نەکرد ولێینەپێچییەوە][٩٣٨] [بەڵام هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ هەڕەشەیانلێکرد لەسەر

(٩٣٤) أخرجه: ابن حبان (٢٨٨٣) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٣٥) أخرجه: ابن حبان (٢٨٨٢) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٣٦) أخرجه: مسلم (٨٤٣) واحمد (١٤٩٢٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٩٣٧) أخرجه: احمد (١٤٩٢٩) وقال محققه: صحيح.

(٩٣٨) أخرجه: البخاري (٤١٣٩).

ئەو کارەی][٩٣٩] [(پێغەمبەری خوا ﷺ) ڕێگەی دا بڕوات ئەویش گەڕایەوە ناو هاوەڵانی خۆی وتی: لەلای باشترین کەسی سەر زەویەوە هاتوومەوە بۆ ناوتان] [پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیکرد بەڕۆیشتن و هەڵگرتنی چەکەکانمان][٩٤٠] [کاتێك نوێژی نیوەڕۆ بوو یاخود عەسر پێشنوێژی بۆکردین بە نوێژی ترس][٩٤١] [ئەوە بوو بانگدرا][٩٤٢] و [کۆبووینەوە بۆ نوێژ][٩٤٣] قامەتی نوێژ کراو کۆمەڵێك لە دوایەوە دوو ڕکاتیان کرد و پاشان هاتنە دوایەوە و دوو ڕکاتی تری بە کۆمەڵێکی ترکرد پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی چوار ڕکاتی کرد و خەڵکەکەش دوو ڕکات دوو ڕکات بەجیا جیا لەدوایەوە نوێژیانکرد)[٩٤٤].

لەگێرانەوەیەکی صالحی کوڕی خەواتی کوڕی جوبەیر لەباوکیەوە ﷺ (کە ئەو لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بەژداریکردووە لەغەزای (ذات الرقاع) نوێژی ترسی کردووە: دەفەرموێت: کۆمەڵێك لەپشت پێغەمبەری خوا ﷺ بوون کۆمەڵێکیش بەرامبەر دووژمن وەستابوون نوێژی بە ئەوانە کردووە کە لە دوایەوە بوون ڕکاتێك وپاشان هەستانەوە و ڕاوەستاوە بە پێوە و ئەوان خۆیان تەواویانکردووە و پاشان ڕۆیشتن شۆێنی ئەوانی تریان گرتووەتەوە و بەرامبەر دووژمن وەستاون و کۆمەڵەکەی تر هاتوون ڕکاتەکەی تری کەماوە لەگەڵیدا کردوویانە پاشان خۆی دانیشتووە بۆ تەحیات و ئەوان خۆیان هەستاون و نوێژەکەیان تەواوکردووە و پاشان سڵاوی نوێژی داوەتەوە و ئەوانیش بەدوایدا)[٩٤٥].

هەر لەئەو غەزایەدا ئافرەتێکی موشریکەکان کوژرا کە وەك جەنگاوەر هاتبوو بۆ شەڕ[٩٤٦]، کاتێك هاوسەرەکەی گەڕایەوە و بەهەواڵەکەی زانی، سوێندی خوارد کە دەبێت تۆڵەی خوێنی ژنەکەی لەسوپای موسوڵمانەکان بکاتەوە و لێیانبکوژێت،

---

(٩٣٩) أخرجه: البخاري (٤١٣٦).

(٩٤٠) أخرجه: ابن حبان (٢٨٨٢) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٤١) أخرجه: احمد (١٤٩٢٩) وقال محققه: حديث صحيح.

(٩٤٢) أخرجه: ابن حبان (٢٨٨٢) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٤٣) أخرجه: ابن حبان (٢٨٨٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٤٤) أخرجه: البخاري (٤١٣٦).

(٩٤٥) أخرجه: البخاري (٤١٢٩).

(٩٤٦) انظر: فتاوى الشيخ الالباني رحمه الله (ص: ١١١).

کاتێك پێغەمبەر ﷺ و موسوڵمانەکان لەڕێگای گەڕانەوەدا بوون بەرەو مەدینە لەڕێگادا بۆ حەسانەوە لە شوێنێکدا خستیان، کەسێك لە موشریکەکان هات سێ تیری گرتە پاسەوانی موسوڵمانەکان.

ئەم ڕووداوە جابری کوڕی عەبدوڵلا ﷺ بۆمان دەگێڕێتەوە و دەفەرموێت: (لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچووین بۆ غەزای (ذات الرّقاع) لە [خاکی نەجد].... دەوری ماڵێکی موشریکەکانمان دا لەناوچەیەکدا کەسێك لەهاوەڵان ئافرەتێکی کوشت لەشەڕدا، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ گەڕایەوە [هاوسەرەکەی] هاتەوە کە بە کارەساتەکەی نەزانیبوو، بۆیانباسکرد سوێندی خوارد ناگەڕێتەوە هەتا کەسێك لەهاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ نەکوژێت [ڕۆیشت بە شوین پێی پێغەمبەری خوادا ﷺ] هەتا پێغەمبەری خوا ﷺ لەشوێنێکدا وەستا بۆ پشوودان] کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لەیەکێك لەڕێگاکان، لەناو دۆڵێك لەدۆڵەکان لەگەڵ هاوەڵانیدا خستیان فەرمووی: ((مَنْ رَجُلَانِ يَكْلَآنَا فِي لَيْلَتِنَا هَذِهِ مِنْ عَدُوِّنَا؟)) واتە: (دوو کەسمان دەوێت لەم شەوەدا پاسەوانیمان بکەن لەدووژمن؟) کەسێك لەموهاجیرەکان [کە عەماری کوڕی یاسربوو ﷺ] [وە یەکێکیش لەئەنصارییەکان [کە عوبادەی کوڕی بەشیر بووﷺ](٩٤٧) [فەرموویان]: ئێمە دەبینە پاسەوانت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ. فەرمووی: ((بچنە دەروازەی دۆڵەکە)) [پێغەمبەری خوا ﷺ وهاوەڵانی] [دابەزینە ناوەوەی دۆڵەکەوە] [لەخوارەوەی سەربازگەی کافرەکان] [کاتێك دوو هاوەڵە بەرێزەکە ڕۆیشتن] بۆ دەروازەی دۆڵەکە بەرامبەر سەربازگەی دووژمنەکان بۆ خوارەوە عوبادە بە عەممارى فەرموو: [کام بەشی شەو حەز دەکەیت تێیدا پاسەوان بیت سەرەتاکەی یا کۆتاییەکەی] بەویستی خۆت ئایا سەرەتاکەی بۆ من لێدەگەڕێیت و خۆت کۆتاییەکەی دەگریت یاخود من کۆتایەکەی و تۆ سەرەتاکەی؟ عەممار فەرمووی: تۆ سەرەتا پاسەوان ببەو من لەکۆتاییدا پاسەوان دەبم، ئەوە بوو عەممار [پاڵکەوت] و خەویلێکەوت] عوبادە هەستا دەستیکرد بە نوێژخوێندن سورەتی [الکهف]ی دوای فاتحە دەستپێکرد](٩٤٨)، ئەو لەسەر خوێندنی قورئان لەنوێژەکەیدا بەردەوام بوو کە هاوسەری ژنە کوژراوەکە هات کاتێك [ئەو پیاوە]ی بینی بە پێوە وەستاوە زانی ئەوە پاسەوانی موسوڵمانەکانە

(٩٤٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٦٣/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٣٧٨/٣).

(٩٤٨) أخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣/ ٣٧٦).

[تیریکی تێگرت و پێکای] ئەویش [دەریهێنا دەستبەجێ] و نوێژەکەی نەبڕی لەقورئان خوێندنی خۆی بەردەوام بوو جوڵەینەکرد حەزینەکرد بیبڕێت. [پاشان ئەو تیری دووەمی تێگرت و لێیدا ئەویشی دەرهێنا و داینا، هەربەئەوەستاوی مایەوە] بە پێوە نەجولا بەردەوام قورئانی دەخوێندوە و پێیناخۆش بوو نوێژەکەی ببڕێت هاوسەری ژنەکە بۆ جاری سێ یەمیش تیرێکی تێگرت و بەریکەوت ئەویشی دەرهێناو خستیە لاوە پاشان رکوع وسوجودی برد و سلاوی دایەوە.

[ئینجا هاوەڵەکەی هەستاند و پێیفەرموو: هەستە پاسەوانییەکەت بگرە]، [من پێکراوم] [عەممار راپەڕی] و هەستا، کاتێك بینیان [کەسەکە] هاوسەری ژنەکەیە رادەکات وایزانی [هەموو] سوپاکەی لێئاگاداردەکەنەوە [عەممار سەیریکرد عوبادە خوێنی لێدەتکێت] لاشەی خەڵتانی خوین بووە بەهۆی تیرەکانی مێردی ژنە کوژراوەکە پێیفەرموو: [سبحان الله]خودا لێتخۆشبێت بۆچی لەگەڵ یەکەم پێکانت بانگت نەکردم؟ فەرمووی: من دەستم بەخوێندنی سورەتێکی قورئان کردبوو حەزم دەکرد بەردەوامبم، پێمخۆش نەبوو بیبڕم [هەتا تەواو دەبێت، کاتێك زانیم بەردەوامە تیر هاوێژەکە چوومە ڕکوع ئینجا بانگی تۆمکرد وەلاهی لەترسی ئەوە نەبووایە کەپاراستنی ئەو دەروازەیەم پێسپێردرابوو بەفەرمانی پێغەمبەری خوا ﷺ دەبووە هۆی لەدەست دانی ئەو ئەرکە گەورەیە، ئەوە نوێژەکەم تەواو نەدەکرد هەتا گیانم دەسپارد یاخود تەواومدەکرد]))(٩٤٩).

لە ڕێگای گەڕانەوەیاندا سوپاکە لە(بەیداء) لایاندا و خستیان ملوانکەی خاتوو عائیشە ﵂ ونبوو پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی دەگەڕا تا بۆی بدۆزێتەوە موسوڵمانەکان ئاویان دەستنەدەکەوت هەر بەئەو بۆنەوە ئایەتەکانی تەیموم دابەزین.

(٩٤٩) أخرجه: احمد (١٤٧٠٤، ١٤٨٦٥) وقال محققه: حديث حسن، وابوداود (١٩٨)، والحاكم (١٥٦/١) وصححه ووافقه الذهبي، وابن حبان (١٠٩٦)، وابن خزيمة (٣٦)، وابن اسحاق (السيرة) رقم (٧٠١)، والطبري (التأريخ) (٥٥٩/٢)، والبيهقي (الكبرى) (١٥٠/٩) وفي (الدلائل) (٣٧٩/٣) وفي (الصغرى) (٣١) وقال محققه: اسناده قابل للتحسين، والدارقطني (٨٥٨) وقال محققه: اسناده حسن، وحسّنه الشيخ الالباني ﵀ في (صحيح ابي داود) (١٨٢) واللفظ لاحمد والزيادات لابن هشام وابن حبان وابي داود وغيرهم.

لە خاتوو عائیشەوە ﵂ دەفەرموێت: (لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دەردەچووین بۆ هەندێك لە سەفەرەکانی [حافظ کوڕی حەجەر ﵀ دەفەرموێت: ئەوە لەدوای ڕووداوی ئیفك بوو لەغەزای (ذات الرّقاع)](٩٥٠). هەتا ئەوە بوو گەیشتینە بیداء کە ناوچەی (ذو الحليفه)یە یاخود لە(ذات الجیش) بووین (کە دۆڵێکە دەکەوێتە پشتەوەی (ذو الحليفة)) [لەئەو کاتەدابوو ئێمە دەگەڕاینەوە بەرەو مەدینە](٩٥١). ملوانکەیەکم لێونبوو، پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی دەگەڕا بەدوایدا تابیدۆزێتەوە [وە ئوسەید و کەسانێکی تری لەگەڵدا نارد بۆ ئەوەی بیدۆزنەوە و بیهێننەوە خزمەتی] خەڵکەکەش لەخزمەتیابوون، شوێنەکەش هیچ ئاوی لێنەبوو، [خەڵکەکە] هاتنە خزمەت ئەبوبەکری صدیق ﵁ فەرموویان: دەبینی خاتوو عائیشە چیکردووە؟ پێغەمبەر ئەو خەڵکەی ڕاگرتووە لەم شوێنە بێئاوەدا هیچ ئاویشمان پێنەماوە [لەکاتی بەرەبەیاندا] ئەبوبەکر ﵁ تەشریفی هێنا لەئەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ نووستبوو سەری کردبووە سەرڕانم، فەرمووی: [کچەکەم لەهەموو گەشت وسەفەرێکدا تۆ مایەی بەڵاو ناڕەحەتیت بۆ ئەو خەڵکە](٩٥٢).

پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەو خەڵکەت وەستاندووە لەئەم شوێنە بێئاوەدا هیچ ئاویشیان پێنەماوە. عائیشە فەرمووی: ئەبوبەکر ﵁ سەرزەنشتی کردم ورەخنەیەکی زۆری لێگرتم وە بەدەستی لەکەلەکەمی دەدا، جوڵەم لێوە نەهات لەبەرئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەری خستبووە سەرڕانم و خەویلێکەوتبوو، بەئەو جۆرە پێغەمبەری خوا ﷺ هەتا بەیانی نووست لەئەوشوێنە بێئاوەدا، ئینجا خوای گەورە ئایەتەکانی تەیەمومی ناردە خوارەوە، موسوڵمانەکان تەیەمومیانکرد، ئوسەیدی کوڕی حوضیر ﵁ فەرمووی: ئەوە یەکەم بەرەکەتی ئێوە نییە ئەی بنەماڵەی ئەبوبەکر ﵁: عائیشە ﵂ دەفەرموێت: [کاتێك ئایەتی تەیەموم هاتە خوارەوە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبوبەکر ﵁ زۆر دڵخۆشبوو فەرمووی: [وەڵاهی کچەکەم ئەوەندەی من بیزانم تۆ فەڕوبەرەکەتت پیرۆزە ئەوە بە هۆی تۆوە بۆمان دابەزی هەندیك کاروبار

(٩٥٠) انظر: (فتح الباري) (٤٣٤/١) الحديث (٣٣٤).

(٩٥١) أخرجه: البخاري (٤٦٠٧).

(٩٥٢) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢٣/رقم ١٥٩).

هەیە پێماننناخۆشە بەڵام خودا دەیگێڕێ بەمایەی خێر بۆ (تۆ) و موسوڵمانان][953].
دەفەرموێت ناردیان ئەو وشترە بێنن کە من سواریدەبووم، ملوانکەکەمیان دۆزییەوە لەژێر وشترەکەدا بوو)[954].

وە هەروەها هەر لەرێگای گەڕانەوەدا بەرەو مەدینە وشتری جابر ﷺ وەستاو نەدەرۆیشت پێغەمبەری خوا ﷺ دەستیلێدا ئەوەبوو پێش خەڵکەکە کەوتەوە وە پرسیاریلێکرد لەبارەی هۆکاری پەلەکردنەکەی بۆ مەدینە وەلەبارەی هاوسەرگیرییەکەیەوە وە ئامۆژگاریکردن و وشترەکەی لێکڕی، کاتێك گەیشتەوە مەدینە وشترەکەشی دایەوەو پارەکەشی، بۆ ئەم ڕووداوەش گێڕانەوەی زۆر ئاڵۆزو بەیەکدا چوو هەیە بەشێوازو وشەی شێواو، هەوڵمان داوە یەکیان بخەین و ڕێکیان بخەین بۆ ئەوەی ڕووداوێکی گشتگیر و تەواو دەرچێت لەدوای کۆکردنەوەی بەگشتی بۆ ئەم ڕووداوە دووگێڕانەوە هەیە گێڕانەوەی ئیمامی بوخاری ﷺ وکەسانی تر وە گێڕانەوەی ئیبنو ئیسحاقیش ﷺ:

١-گێڕانەوەی یەکەم: : کۆکراوەتەوە لە گێڕانەوەکانی ئیمامی بوخاری وموسلم وئەحمەد و نەسائی و ئیبنو ماجە (ڕەزای خوایان لێبێت) وە غەیری ئەوانیش: (لەجابرەوە ﷺ دەفەرموێت: [من لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ بووم لەغەزایەك كە غەزای (ذات الرِّقاع)][955] [شەوێك وشترەکەم ونبوو، بەلای پێغەمبەری خوا ﷺ تێپەڕیم کەقسەی لەگەڵ خاتوو عائیشە دەکرد پێمیفەرموو: (ئەوە چیدەکەیت جابر؟) وتم: وشترەکەم ونبووە یا وشترەکەم بەئەو شەوەزەنگە ڕۆیشتووە، فەرمووی: ((هَذَا جَمَلُكَ اذْهَبْ فَخُذْهُ)) واتە: ((ئەوە وشترەکەتە برۆ بیگرەوە)) هەر بەئەو ئاڕاستەیەی ئاماژەی بۆ کردم ڕۆییشتم، بەڵام نەمدۆزییەوە، گەڕامەوە خزمەتی و وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ نەمدۆزییەوە؟ پێیفەرمووەوە: ((هَذَا جَمَلُكَ اذْهَبْ فَخُذْهُ)) واتە: ((ئەوە وشترەکەتە برۆبیگرەوە)) بۆجاری دووەمیش بەهەمان ئاڕاستە ڕۆیشتم نەم دۆزییەوە، گەرامەوە خزمەتی، وتم: بەدایکو باوکمەوە بە فیداتبم ئەی پێغەمبەری

(٩٥٣) أخرجه: عبدالرزاق (٨٧٩)، والطبراني (الكبير) (٢٣/ رقم١٣٠).

(٩٥٤) أخرجه: البخاري (٣٣٤، ٤٥٨٣، ٥٨٨٢) ومسلم (٣٦٧)، واحمد (١٧٩/٦)، وعبدالرزاق (٨٨٠)، والنسائي (١٦٣/١)، وابن خزيمة (٢٦٢)، وابن حبان (١٣٠٠).

(٩٥٥) أخرجه: احمد (١٥٠٢٦) وقال محققه: اسناده حسن والحديث صحيح.

خوا ﷺ وەڵامی ئەم دۆزیەوە فەرمووی پێم: ((چاوەڕێبکە)) هەتا خۆیئامادەکرد و هات دەستیگرتم و ڕۆیشتم لەگەڵی هەتا گەیشتینە لای وشترەکە، تێی خوڕی بۆ لای من، فەرمووی: ((ئەوە وشترەکەت)). خەڵکەکە هەندێکیان ڕۆیشتبوون](٩٥٦) [کاتێك پێیانگەیشتینەوە بەشێوەی قافڵە دەڕۆیشتن [لەمەدینە نزیکبووبوونەوە](٩٥٧) پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَتَعَجَّلَ فَلْيَتَعَجَّلْ])) واتە: (هەرکەسێك پێیخۆشە بەخێرای بڕوات بابڕوات])(٩٥٨) [من وشترێکی بۆزم پێبوو](٩٥٩) لە ناو خەڵکەکەدا هاوشێوەی ئەوەیان پێنەبوو، هەر کاتێك سواری ببوومایەو تێمخوڕیایە پێشیاندەکەوتم و خەڵکەکە دەکەوتنە دوای منەوە، منیش وەك جاران هەستام سواری پشتی بەم تێیخوڕم بڕوات دەبینم ناڕوات](٩٦٠) [(بۆیە من) کەوتمە دوایین کەسی خەڵکەکە [پێغەمبەری خوا ﷺلە دوای منەوە بوو](٩٦١).

ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ گەیشتەوە پێم] [کە (ئەو) بەسواری لە دوای منەوە بوو](٩٦٢) [وتم: ئەی هاوار من تەنها ئەو وشترە سستەم هەیە).... (پێغەمبەری خوا ﷺ گوێبیستی ئەو قسەیە بوو کە وەك حەسرەت وتم، گەیشتەوە پێم [فەرمووی: ((ئەوە کێیە؟)) پێموت: جابری کوڕی عەبدوڵلایە](٩٦٣)، فەرمووی: ((جابر ئەوە چیت وت پێش ئێستا؟)) جابر ﷺ فەرمووی: لەبیرم چووەوە کە چیم وتبوو... وتم: هیچ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ هیچم نەوتووە. جابر ﷺ دەفەرموێت: (پاش کەمێك) بیرم کەوتەوە کەچیم وتووە، وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ (وتم): هاوار بۆ خۆم وەك حەسرەت کێشانێك تەنها وشترێکی سستم هەیە کەناڕوات](٩٦٤) فەرمووی: ((مَا شَأْنُ جَمَلِكَ يَا جَابِرُ))؟ واتە: ((جابر وشترەکەت چییەتی؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ

(٩٥٦) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٥٧) أخرجه: البخاري (٥٢٤٧).

(٩٥٨) أخرجه: احمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(٩٥٩) أخرجه: البخاري (٢٨٦١).

(٩٦٠) أخرجه: احمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(٩٦١) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٦٢) أخرجه: البخاري (٥٢٤٧).

(٩٦٣) أخرجه: البخاري (٢٣٠٩).

(٩٦٤) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

[دووچاری نەخۆشیبووە][٩٦٥] نازانم بە هۆی چییەوە ئەوەی بەسەر هاتووە][٩٦٦]؟ [زۆر سستە لەڕۆیشتندا]... ئەوەندە یەکی کەوتووە [کە ناتوانێت بڕوات بەڕێدا][٩٦٧]، دوای خستووم لەخەڵکەکە] [فەرمووی: ((یەخیکە)) ئەوەبوو یەخمکرد و پێغەمبەری خوا ﷺ (وشترەکەی) خۆی یەخکرد][٩٦٨] و [دابەزی] و [کەوتە تێخوڕینی و تەمێکردنی] [بانگی دەکرد و][٩٦٩] [ئاوی دەکردە قوڕگیەوە][٩٧٠] و دەی پرژاند بە دەم و چاوی و پشتیدا][٩٧١] [وە کلکی گرت و][٩٧٢] [فەرمووی: ((بیگرە و قامچییەکەم بدەیە))][٩٧٣] [پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بە قاچی لە وشترەکەی دەدا][٩٧٤] [لێدانێکی توندی بە قامچی لەپشتی لای دواوەی وشترەکەیدا][٩٧٥] [ئینجا فەرمووی: ((سوارببە) [بەناوی خواوە))][٩٧٦]، [منیش سوار بووم] [وشترەکە لەشوێنی خۆی هەستا بەگورجی][٩٧٧] [بازێکیدا ئەگەر جابر خۆی توند نەگرتایە دەیخستە خوارەوە][٩٧٨]، [دەفەرموێت: بەجۆرێك بۆی دەرچوو هەر هەوڵمدەدا جڵەوەکەی توند بگرم]، [ئەوەندە بە توندیی و خێرایی چۆکەکانی هەڵدەنا بەرەو پێشەوە وشتری وەهام هەرگیز نەدیبوو کە دەیویست جڵەوەکەی لەدەستمبکاتەوە] [بە جۆرێك دەڕۆیشت وەك باشترین وشتر کە

---

(٩٦٥) أخرجه: مسلم (٤٠٧٦).

(٩٦٦) أخرجه: البخاري (٢٣٠٩).

(٩٦٧) أخرجه: مسلم (٧١٠).

(٩٦٨) أخرجه: احمد (١٥٠٢٦) وقال محققه: اسناده حسن.

(٩٦٩) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(٩٧٠) أنظر: (فتح الباري) (٣٩٥/٥) نقلًا عن الطبراني.

(٩٧١) أخرجه: ابن سعد (٤٨/٢).

(٩٧٢) أخرجه: ابن حبان (٦٥١٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٧٣) أخرجه: احمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(٩٧٤) أخرجه: احمد (١٤١٢٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٧٥) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(٩٧٦) أخرجه: مسلم (٤٠٧٨).

(٩٧٧) أخرجه: البخاري (٢٨٦١).

(٩٧٨) أخرجه: احمد (١٤١٢٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

تۆ دیبێتت][٩٧٩] [لەئەوشوێنەدا بووە پێشڕەوی خەڵکەکە][٩٨٠] [ئەو وشترە بەهەموو ڕێگاوبانێکدا دەیبردم][٩٨١] بەردەوام لەگەڵم دابوو چەند وشترێك هەبوون، کە پێشی خەڵکەکە کەوتبوون پێشیان دەکەوتمەوە][٩٨٢] [کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ بینیمی وەستام و پێشی نەکەوتمەوە][٩٨٣]، [پێمیفەرموو: ((كَيْفَ تَرَى بَعِيرَكَ] [((مَا أَرَى جَمَلَكَ إِلاَّ قَدِ نشط))][٩٨٤] ((وشترەکەت چۆنە؟ من وشترەکەت تەنها بەگورجی دەبینم)) [وتم: ئەو خێر و بێرەی بەسەریدا ڕژا بەهۆی بەرەکەتی بەڕێزت بوو][٩٨٥]، [کاتێك لەمەدینە نزیکبووینەوە [داوای ڕوخسەتم لەخزمەتی داکرد] و جڵەوم گرت و ڕۆیشتم][٩٨٦] [فەرمووی: ((مَا يُعْجِلُكَ يَا جَابِرُ؟))][٩٨٧] واتە: ((جابر چ شتێك وایکردوە پەلە بکەیت لەگەڕانەوە؟)) [((بۆ کوێ دەڕۆیت؟))] وتم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من [تازە زاوام] وهاوسەرم تازە خواستووە][٩٨٨] [ئەویش ڕوخسەتیدام کە بەپەلە خۆم بگەیەنمەوە ماڵەوە][٩٨٩] [فەرمووی: ((هَلْ تَزَوَّجْتَ بَعْدَ أَبِيكَ][٩٩٠] يَا جَابِرُ)) ((ئایا دوای باوکت ژنت هێناوە جابر))؟ وتم: بەڵێ، فەرمووی: [((کچە یان بیوەژن؟))][٩٩١] وتم: [بێوەژنم هێناوە][٩٩٢].

---

(٩٧٩) أخرجه: البخاري (٥٢٤٧).

(٩٨٠) أخرجه: البخاري (٢٣٠٩).

(٩٨١) أخرجه: احمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(٩٨٢) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(٩٨٣) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(٩٨٤) أخرجه: البخاري (٤٦٥٢).

(٩٨٥) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(٩٨٦) أخرجه: البخاري (٢٣٠٩).

(٩٨٧) أخرجه: البخاري (٥٢٤٥).

(٩٨٨) أخرجه: البخاري (٢٣٠٦، ٢٩٦٧)، ومسلم (٥٢٤٥).

(٩٨٩) أخرجه: احمد (١٤٣٧٦) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(٩٩٠) أخرجه: احمد (١٥٠١٣) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(٩٩١) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(٩٩٢) أخرجه: البخاري (٥٠٨٠).

[فەرمووی: ((فَهَلَّا جَارِيَةً تُلَاعِبُهَا وَتُلَاعِبُكَ] [تُضَاحِكُهَا وَتُضَاحِكُكَ]))[٩٩٣] واتە: ((بۆچی کچت نەهێنا؟ یاری لەگەڵدا بکەیت و یاریت لەگەڵدا بکات، بیخەیتە پێکەنین وە بتهێنێتە پێکەنین)). [وتم: (کە (باوکم) عەبدوڵڵا [شەهید بوو لەغەزای ئوحود دا][٩٩٤] نۆ کچی لە دوای خۆی بەجێهێشت منیش پێمخۆشنەبوو [هاوسەرگیری لەگەڵ [ئافرەتێکی هیچ نەزانی وەك خۆیان بکەم] [کە هەڵنەسێت بە پەروەردەکردن و مشور خواردنیان][٩٩٥] [وە لەئەوەش ترسام کە نێوانی من و ئەوان تێکبدات][٩٩٦] بۆیە [هەڵسام بێوەژنێکم خواست بۆ ئەوەی خەمخۆریان بێت و پەروەردەیانبکات][٩٩٧] [فێری زانست و زانیارییان بکات][٩٩٨] [وە کۆیانبکاتەوەو] [خۆشەویستی و تەباییان لەنێواندا بکات][٩٩٩] [سەریانبشوات وشانەی بکات بۆیان][١٠٠٠] [نەهێڵێت ڕشك و ئەسپێ لەسەری یەكێکیان سەر هەڵدات و جلی دڕاوی یەكێکی تریشیان بدورێتەوە ئەگەر دڕا][١٠٠١] [فەرمووی: ((أَصَبْتَ][بَارَكَ اللَّهُ لَكَ]))[١٠٠٢] واتە: ((پێکاوتە خودا لێتپیرۆز و موبارەك بکات)) [((بەڕاستی تۆ باشترین بیروڕات هەبووە)، [هەرواش بووە ئافرەت دەخوازرێت لەبەر ئەم شتانە دینداری و ماڵو سامان و جوانییەکەی تۆ خاوەن دینەکەت هەڵبژاردووە، دەستی خۆت دیوە و حەساویتەتەوە))][١٠٠٣].

[کاتێك ڕۆیشتینەوە و (لەمەدینە نزیك بووینەوە) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((أَمْهِلُوا، حَتَّى تَدْخُلُوا لَيْلًا (أَيْ: عِشَاءً) لِكَيْ تَمْتَشِطَ الشَّعِثَةُ، وَتَسْتَحِدَّ الْمُغِيبَةُ)) واتە: ((لەسەر خۆ بڕۆن هەتا لەشەودا (ساتەوەختی عیشا) بچینە شارەوە، بۆ ئەوەی هاوسەرەکانتان

(٩٩٣) أخرجه: البخاري (٥٣٦٧).

(٩٩٤) أخرجه: البخاري (٤٠٥٢).

(٩٩٥) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(٩٩٦) أخرجه: البخاري (٥٣٦٧).

(٩٩٧) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(٩٩٨) أخرجه: البخاري (٢٤٠٦).

(٩٩٩) أخرجه: البخاري (٥٣٦٧).

(١٠٠٠) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(١٠٠١) أخرجه: احمد (١٤٨٦١) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠٠٢) أخرجه: البخاري (٥٣٦٧).

(١٠٠٣) أخرجه: النسائي (٣٢٢٦)، واحمد (١٤٢٣٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

سەرو قژیان شانە بکەن و پێستی لەشیان موی زیادەی لابدەن))][١٠٠٤] [کاتێك گەیشتینەوە (صرار) (ناوی شوێنێکە لە دووری (٣ میل) دەکەوێتە ڕۆژهەڵاتی مەدینەوە) فەرمانیکرد مانگایەکیان سەربڕی و خواردمان][١٠٠٥] [فەرمووی (بەمن): ((أما انك قادم)) واتە: ((تۆ دەچیتە ماڵەوە))][١٠٠٦] [((گەر گەڕایتەوە وریابە ژیرانە و زیرەکانە بڕۆرەوە)) [((لە کاتی عیشادا بچۆ وە لای هاوسەرەکەت][١٠٠٧] [ئەگەر شەویش چویتەوە ماڵەوە مەچۆ لای هاوسەرەکەت هەتا خۆی نەڕازێنێتەوە و مووی زیادە پێستی لەشی لانەبات وە پرچی شانە نەکات))][١٠٠٨] وە [کاتێك تەواو لەمەدینە نزیککەوتینەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە من: ((وشترەکەت چۆنە وچی دەکات؟))وتم: ئەوەتە][١٠٠٩] [فەرمووی: ((پێم بفرۆشە؟)) دەفەرموێت: شەرمەکرد لەخزمەتیدا (و) بێجگە لەئەوە هیچ شتێکی ترم نەبوو ئاوی پێبهێنم و][١٠١٠] [پێویستیەکی زۆرم هەبوو بەئەو وشترە][١٠١١] [ئەویش فەرمووی: ((وشترەکەتم پێبفرۆشە]، وتم: پێشکەشت بێت، فەرمووی: ((نەخێر بەڵکو بەفرۆشتن دەبێت پێمبفرۆشیت))، وتمەوە: نەخێر، ئەوە پێشکەشی تۆ بێت ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ][١٠١٢]، [فەرمووی: ((أَتَبِيعُ نَاضِحَكَ] [إِذَا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ إِنْ شَاءَ اللهُ بِدِينَارٍ وَاللهُ يَغْفِرُ لَكَ فِي رواية [اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ، اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ])) واتە: (([وشترەکەتم پێبفرۆشە بە پارە] [ئەگەر گەیشتینەوە مەدینە إِنْ شَاءَ اللهُ خودا لێتخۆشدەبێت.

لە گێرانەوەیەکی تردا [خودایە لێیخۆشبەو بیخەرە ژێر بەزەیی خۆتەوە]))[١٠١٣]

(١٠٠٤) أخرجه: البخاري (٥٢٤٧).

(١٠٠٥) أخرجه: مسلم (٤٠٨١).

(١٠٠٦) أخرجه: ابن حبان (٦٥١٨) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(١٠٠٧) أخرجه: النسائي (٤٦٥٢).

(١٠٠٨) أخرجه: البخاري (٥٢٤٦).

(١٠٠٩) أخرجه: احمد (١٤٣٧٦) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(١٠١٠) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(١٠١١) أخرجه: النسائي (٤٦٥٥).

(١٠١٢) أخرجه: مسلم (٤٠٧٧).

(١٠١٣) أخرجه: مسلم (٤٦٥٤).

وتم: ئەگەر گەیشتینەوە مەدینە ئەوە دەبێتە ماڵی تۆ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ[(١٠١٤)] [فەرمووی: ((تَبِيعُنِيهِ إِذَا قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ إِنْ شَاءَ اللهُ بِدِينَارٍ وَاللهُ يَغْفِرُ لَكَ])) واتە: ((کە گیشتینەوە مەدینە بە دینارێك پێمبفرۆشە (إن شاء الله) خودا لێتخۆشدەبێت))[(١٠١٥)] وتم: وشتری خۆتە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ [بەردەوام دینار دینار بۆی زیاد دەکردم لە کاتی زیادکردنی هەر دینارێکیش دەی فەرموو خوا لێتخۆشدەبێت هەتا گەیشتە بیست دینار][(١٠١٦)].

لە گێرانەوەیەکی تردا [فەرمووی: ((تۆ وشترەکەت بە من دەفرۆشیت؟)) وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((بەچەند؟)) [وتم: من ئۆقیەیەك زێری کەسێك قەرزارم با بە ئوقیەیەك بێت تا بۆ قەرزەکەی دابنێم][(١٠١٧)] [فەرمووی بە من: ((بَخٍ بَخٍ، كَمْ فِي أُوقِيَّةٍ مِنْ نَاضِحٍ وَنَاضِحٍ))؟ واتە: ((بەخ بەخ (وشەیەکە دەردەبڕرا وەك وەی وەی یان هەی هەی) بە چەند ئۆقیەیەك بۆ وشترێك ئەوە چ وشترێکە))]؟ وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو مەدینەدا هیچ وشترێکی لێنییە بەلامەوە خۆشەویست تربێت لەمە وە هیچیان ناگەنەوە پێیفەرمووی: ((قَدْ أَخَذْتُهُ بِأُوقِيَّةٍ [فَتَبَلَّغْ عَلَيْهِ إِلَى الْمَدِينَةِ])) واتە: ((ئەوە بە ئۆقیەیەك لێمکڕیت [هەتا مەدینە پێی برۆ و دامەبەزە])), جابر دەفەرمووێت: دواتر لە وشترەکە دابەزیم، فەرمووی: ((ئەوە چی دەکەیت؟)) وتم: وشترەکە بۆتە هی خۆت. فەرمووی: ((سواری وشترەکەت ببەوە))... منیش سوار بوومەوە][(١٠١٨)] [(پاشان) فەرمووی: ((جابر ئێستا بڕۆرەوە ماڵەوە لای هاوسەرەکەت إِنْ شَاءَ اللهُ بەجۆرێك دەیانبینیت ئاواوئاوا خۆیان بۆترازاندووەتەوە هەتا باسی جێگاکەشیکرد، فەرمووی: ((جێگایەك بۆ پیاوەکە، جێگایەك بۆ هاوسەرەکەی سێیەمیان بۆ میوان و چوارەمیان بۆ شەیتانە))][(١٠١٩)]، [فەرمووی: ((چەندین ڕاخەر و فەرشتان بۆ ڕاخراوە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەو ئەوانە؟ فەرمووی: ((هاوسەرەکەتان

(١٠١٤) أخرجه: مسلم (٤٠٧٨)، وابن ماجة (٢٢٠٥).

(١٠١٥) أخرجه: احمد (١٥٠١٣) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وابن حبان (٧١٤١) وقال محققه: صحيح.

(١٠١٦) أخرجه: مسلم (٤٠٧٨)، وابن ماجة (٢٢٠٥).

(١٠١٧) أخرجه: مسلم (٤٠٧٧).

(١٠١٨) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠١٩) أخرجه: احمد (١٤١٢٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

ئەو ڕاخەرو فەرشانەی بۆ داناون))](١٠٢٠).

[جابر ﷺ دەفەرموێت: من پێش خەڵکی گەیشتمەوە مەدینە، خاڵم گەیشت پێم، پرسیارلێکردم لەبارەی وشترەکەمەوە منیش بۆم گێڕایەوە کە چیم لێکردووە؟](١٠٢١) [دەنگوباسی سستی وشترەکەم بۆ گێڕایەوە و ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردی بەرامبەری و پێیداکێشا و چاکبووەوە](١٠٢٢) [سەرزەنشتیکردم (لە سەر ئەوەی کە بۆچی وەك دیاری پێشکەشی پێغەمبەری خوام ﷺ نەکردووە؟)] دەفەرموێت (پاشان) سواری وشترەکەم بوومەوە هەتا گەیشتمەوە لای پورم، خوشکی باوکم لەمەدینە پێم وت: ئایا دەزانی وشترەکەم بەپێغەمبەری خوا ﷺ فرۆشتووە بە ئۆقیەیەك؟ دەفەرموێت: وام هەستکرد ئەوەی بەلاوە زۆر سەیر و سەمەرە بوو](١٠٢٣)، [ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ پێش من گەیشتەوە مزگەوت](١٠٢٤) [چوە ناو کۆمەڵێك لەهاوەڵانی کە بەشبەش لەناو مزگەوت بوون](١٠٢٥)، [ئینجا هەندێ گەڵای دارم هەڵگرتەوە و خستمە بەردەمی، پاشان جلەویمگرت و بردم بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ](١٠٢٦) [گەیشتمە خزمەتی لەکاتی (چێشتەنگاودا) لەلای مزگەوت بوو](١٠٢٧)، [لەبەر دەرگای مزگەوت بینیم و فەرمووی: ((ئێستا (لەمکاتەدا) هێناوتە؟)) وتم: بەڵێ، فەرمووی: ((فَدَعْ جَمَلَكَ، فَادْخُلْ، فَصَلِّ رَكْعَتَيْنِ)) واتە: ((وشترەکەت واز لێبهێنە وەرە ژورەوە دوو ڕکات نوێژ بکە]))(١٠٢٨) (فەرمووی): وشترەکەم لەشوێنێکی نزیك مزگەوت بەستەوە))](١٠٢٩) ئینجا [چوومە ژورەوە و نوێژمکرد] [پاشان گەڕامەوە] [دەبینم پێغەمبەری خوا ﷺ وەستاوە و کەسێك قسەی لەگەڵدا دەکات، وتم: ئەی

(١٠٢٠) اخرجه احمد (١٤١٣٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما.

(١٠٢١) أخرجه: البخاري (٢٩٦٧).

(١٠٢٢) أخرجه: البخاري (٢٤٠٦).

(١٠٢٣) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠٢٤) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(١٠٢٥) أخرجه: البخاري (٢٨٦٦)، واحمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(١٠٢٦) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠٢٧) أخرجه: البخاري (٢٣٩٣).

(١٠٢٨) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(١٠٢٩) أخرجه: البخاري (٢٨٦١).

پێغەمبەری خوا ﷺ وشترەکەت وەرگرتەوە لێم][1030] [تەشریفی هاتە دەرەوە و بە دەوری وشترەکەدا دەسوڕایەوە و سەیریدەکرد و دەیفەرموو: ((ئەم وشترە وشتری ئێمەیە))] [ئینجا جڵەویگرت] و [فەرمووی: ((باشترین وشتر وشترەکەی منە))][1031] [پاشان بانگی بیلالی کرد ﷺ و پێیفەرموو:] [کیشی ئۆقیەیەك [لە زێڕ] [بۆ جابر] بکێشە][1032] وە قیراتێکی بۆ زیاد بکە].

لەگێڕانەوەیەکی تردا فەرمووی: [بیلال لە غەنیمەکەش بیست دیناری پێبدە و زیاتریشی پێبدە][1033] [دەفەرموێت: لەگەڵ بیلال ڕۆیشتم] [داوای تەرازوی کرد [ئۆقیەکی] زێڕی بۆ کێشام بە زیادەوە][1034] [بە جۆرێك تەرازوەکە لا سەنگ بوو][1035] [جابر ﷺ دەفەرموێت: گەڕامەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ هەر بە پێوە وەستابوو قسەی لەگەڵ ئەو پیاوە دەکرد، وتم: ئۆقیەیەکی بەزیادەوە بۆ کێشام، ئەو مەساری خۆی تێك نەدا کە من بێئەوەی ئاگام لەخۆم بێت ڕێگەی ماڵەوەم گرتەبەر، دوای ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ بانگیکردبوو: ((کوا جابرلە کوێیە؟)) فەرموویان: [چۆتە وە ماڵەوە] [فەرمووی: ((جابرم بۆ بانگبکەنەوە))][1036] [بە (کەسێکی) فەرموو: ((بڕۆ بگە بە [جابر] و بیهێنەوە لام))][1037].

[جابر ﷺ دەفەرموێت: کەسێکی بەدوای مندا ناردبوو][1038] [ئەوە بوو نێردراوەکەی بەپەلە هاتە لام و فەرمووی: جابر پێغەمبەری خوا ﷺ بانگت دەکات] و [(لەدڵی خۆمدا) وتم: ئێستا وشترەکەم دەداتەوە هیچ شتێکم بەقەد ئەوە پێخۆشنەبوو][1039] [چومە خزمەتی] و [فەرمووی: ((جابر] [نرخەکەت بەتەواوی وەرگرت؟)) وتم:

(١٠٣٠) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠٣١) أخرجه: احمد (١٥٠٠٤) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط البخاري.

(١٠٣٢) أخرجه: مسلم (٤٠٧٧).

(١٠٣٣) أخرجه: ابن حبان (٧١٤١) وقال محققه: صحيح.

(١٠٣٤) أخرجه: النسائي (٤٠٦٤).

(١٠٣٥) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(١٠٣٦) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

(١٠٣٧) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٠٣٨) أخرجه: مسلم (٧١٥).

(١٠٣٩) أخرجه: البخاري (٢٠٩٧).

بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ[(١٠٤٠)] [فەرمووی: ((أَتُرَانِي مَاكَسْتُكَ (اي: ناقشت معك ثمن الجمل)) واتە: ((بینیت دەمەتەقێی نرخی وشترەکەتم لەگەڵ کردی تا وشترەکەتم کڕی))][(١٠٤١)] [فەرمووی: وشترەکەت بگرە و بیبەرەوە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ تازە وشتری من نییە، بووەتە موڵکی خۆت، فەرمووی: ((وشترەکەت بەرەوە))، دیسان وتم: وشتری من نەماوە [من وشتری تۆ نابەمەوە] ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ] [فەرمووی: ((فَخُذْ جَمَلَكَ، ذَلِكَ فَهُوَ مَالُكَ)) واتە: ((وشترەکەت بگرەو بیبەرەوە ماڵی تۆیە))][(١٠٤٢)] [((الثَّمَنُ والجَمَلُ لَكَ))][(١٠٤٣)] واتە: ((وشترەکەش و پارەکەش بۆ خۆت)) [و بگەڕێوە بۆ ناو ماڵ ومنداڵەکەت] [وەرمگرتەوە و پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: [وەڵاهی بەکارمان نەهێناوە بۆ هیچ شتێك لەئەو کاتەی تۆی لەسەر دابەزیویتەتە خوارەوە))][(١٠٤٤)].

[جابر فەرموویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ وشترەکە و پارەی وشترەکە و بەشی تایبەتی خۆمی لەگەڵ خەڵکەکەش پێبەخشیم][(١٠٤٥)] [(دواتر لەگەڕانەوەمدا) بەلای کەسێکی جولەکەدا تێپەڕیم دەنگوباسەکەم بۆ گێڕایەوە بەسەرسوڕمانەوە وتی: وشترەکەی لێکڕیت و نرخەکەشی پێدایت و پاشان پێیبەخشیت؟ وتم: بەڵێ][(١٠٤٦)] [پاشان هاتمەوە بۆ لای پورم بە وشترەکەو ئۆقیە زێرەکەوە پێم وت: سەیرکە پێغەمبەری خوا ﷺ ئۆقیە زێرەکەشی پێدام و وشترەکەشی بۆ گەڕانمەوە][(١٠٤٧)]. جابر ﷺ ئەو قینطارە زیادەیەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ ئۆقیەکەدا پێیدابوو، لای خۆی پاراستبووی هەر وەك خۆی دەفەرموێت: (وتم زیادەی پێغەمبەری خوا ﷺ نابێت لێمجیابێتەوە [خستمە ناو تورەکەیەکەوە کە هیی خۆم بوو]... ئەو (قیراط)

(١٠٤٠) أخرجه: البخاري (٢٨٦١)، واحمد (١٥٠٠٢).

(١٠٤١) أخرجه: مسلم (٧١٥).

(١٠٤٢) أخرجه: البخاري (٢٧١٨).

(١٠٤٣) أخرجه: البخاري (٢٨٦١).

(١٠٤٤) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤).

(١٠٤٥) أخرجه: البخاري (٢٤٠٦).

(١٠٤٦) أخرجه: احمد (١٤٢٥١) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(١٠٤٧) أخرجه: احمد (١٤٨٦٤).

ە لە تورەكەی جابری كوڕی عەبدوڵلا جیانەبووەوە)[١٠٤٨] وە ئەو وشترەشی لای خۆی پاراست كە پێغەمبەری خوا ﷺ پێشكەشیكرد هەروەك لەئەو بارەیەوە خۆی دەفەرموێت: (ئەو وشترە لەلام مایەوە لەسەردەمی پێغەمبەری خوا ﷺ و ئەبوبەكری صدیق ﷺ و عومەر ﷺ هەتا توانای نەما هێنامە خزمەت عومەر ﷺ، ڕووداوەكەی بیركەوتەوە و فەرمووی: (بیبەرە ناو وشترەكانی صەدەقەوە لەباشترین لەوەڕگا دایبنێ ئەوە بوو بردم بەئەو شێوەیەی ئەو فەرمووی: هەروامایەوە تاكو مرد)[١٠٤٩].

٢-گێڕانەوەی دووەم: لەسەر ئەو ڕووداوە گێڕانەوەكەی ئیبنو ئیسحاقە ﷺ دەفەرموێت: وەهبی كوڕی كەیسان لە جابری كوڕی عەبدوڵلا ﷺ بۆی گێرامەوە دەفەرموێت: (لەخزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ دەرچووم بۆ غەزای (ذات الرقاع) لەكاتی دەرچوونی بەروبوومی خورمادا [سواری] وشترێكی لاواز بووم [كە زۆر بەسستی ڕێگای دەبڕی] وە كاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی گەڕانەوەیدا هاوەڵەكانم منیان بەجێهێشت و دواكەوتم هەتا ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ پێمگەیشت و فەرمووی: ((ئەوە چیتە جابر؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەم وشترە دەستخەڕۆی كردم ناڕوات بەچاكی، [فەرمووی: ((یەخیكە))] منیش یەخمكرد پێغەمبەری خوا ﷺ وشترەكەی خۆی یەخدا و فەرمووی: ((أَعْطِنِي هَذِهِ الْعَصَا مِنْ يَدِكَ)) واتە: ((ئەو دارەی دەستتم بدەیە)) یا فەرمووی: ((اقْطَعْ لِي عَصًا مِنْ شَجَرَةٍ)) واتە: ((داریكم لەئەو درەختە بۆ ببڕە)) فەرمووی: [دارەكەم دایە دەستی] پێغەمبەری خوا ﷺ وەریگرت و چەندین نەقیزەی تێوەژاند و فەرمووی: ((سواربەوە [جابر])) منیش سواربووم بۆی دەرچوو بە جۆرێك سوێند بەئەوەی كە پێغەمبەری بەحەق ناردووە پێشبڕكێی لەگەڵ وشترەكەی دەكرد كە جڵەویشم توند كرد بوو، لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ كەوتینە قسە كردن و فەرمووی پێم: ((أَتَبِيعُنِي جَمَلَكَ هَذَا يَا جَابِرُ))؟! واتە: ((جابر ئەو وشترەم پێنافرۆشیت؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ پێشكەشتیدەكەم، فەرمووی: ((ڕازی نابم بەڵام پێم بفرۆشە)).

وتم: باشە چۆن خۆت پێت خۆشە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ. فەرمووی:

(١٠٤٨) أخرجه: البخاري (٢٣٠٩)، ومسلم (٤٠٧٧).

(١٠٤٩) أخرجه: الحافظ (فتح الباري) (٤٠٣/٥) عن ابن عساكر.

((نرخەکەی چەندە؟))] تۆ ناوی خوای لێبێنە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، فەرمووی: ((بەدرهەمێك بمدەیە)) وتم: نەخێر زیاتر دەكات ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((بە دوو درهەم)) دەفەرموێت وتم: نەخێر، دەفەرموێت: بەردەوام پێغەمبەری خوا ﷺ نرخەکەی بۆ زیاد دەکردم هەتا گەیشتە ئۆقیەیەك، ئینجا وتم: [ئیستا ڕازیم] وتم: بەسە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ڕازیمبەئەوە؟ فەرمووی: ((بەڵێ))، وتم: [بەڵێ ڕازیم] ئەوەماڵی تۆیە، دەفەرموێت: ((وەری گرت، پاشان فەرمووی: [بەمن]: ((جابر ژنت هێناوە)) وتم بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ فەرمووی: ((کچە یان بێوەژن)) وتم: بەڵکو بێوەژنە، فەرمووی: بۆچی کچت نەخواست تا یاری لەگەڵدا بکەیت و یاریت لەگەڵدا بکات)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ باوکم لە غەزای ئوحود دا شەهید بوو حەوت کچی لەپاش بەجێماوە، ئافرەتێکم هێناوە کە مشور خۆریانبێت و کۆیانبکاتەوە و سەریان بۆ شانەکات و [جلوبەرگیان بۆ بشوات]، فەرمووی: ((زۆر باشە کارێکی [چاکتکردووە] پێکاوتە إن شاء الله))، هەر کەگیشتینە ناوچەی (صرار) فەرمانیپێداین بەسەربڕینی وشتر و کەوتینە گۆشتخواردن، ئەو ڕۆژە پێداین کە گۆشەو سەرینمان دەبێت وتم: وەڵاهی سەرین وگۆشەمان نییە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((إِنَّهَا سَتَكُونُ، فَإِذَا أَنْتَ قَدِمْتُ فَاعْمَلْ عَمَلًا كَيِّسًا)) واتە: ((ئەوە لەمەودوا دەتبێت بەڵام کە چوویتەوە ژیرانە هەڵسوکەوت بکە)) جابر ﷺ دەفەرموێت: کاتێك گەیشتینە ناوچەی (صرار) پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیکرد بە سەربڕینی وشتر ئەو ڕۆژە تێر گۆشتمان خوارد، کاتێك ڕۆژ ئاوابوو پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشتەوە ناو شار ئێمەش بەشوێنی ئەودا چووینەوە.

جابر ﷺ دەفەرموێت: قسەم لەگەڵ هاوسەرەکەمکرد (کەناوی سەهلەی کچی مەسعود بوو) ڕووداوەکەم بۆ باسکرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ چی بەمن فەرمووە؟ (لەبارەی سەرجێی لەگەڵ هاوسەرەکەی)، هاوسەرەکەی فەرمووی: [بیستمان وگوێڕایەڵ دەبین وزوور ئامادەیە] جابر ﷺ دەفەرموێت: ئەو شەوە بەیەکەوەماینەوە هەتا بەیانی] هەر کەڕۆژ بووەوە جڵەوی وشترەکەم گرت و بەرەو مزگەوت بردم هەتا لە بەردەم دەرگای مزگەوتی پێغەمبەری خوا ﷺ یەخمکرد، پاشان خۆشم لەناو مزگەوت لە نزیکیەوە دانیشتم پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە دەرەوە وشترەکەی بینی فەرمووی: ((ئەوە چییە؟)) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو وشترە جابر هێناویەتی

فەرمووی: ((جابر خۆی لەکوێیە؟)) بانگیانکردمە خزمەتی و فەرمووی: (([وەرە] کوڕی برام، جڵەوی وشترەکەت بگرە ئەمەش بۆ خۆت دەبێت)) بانگی بیلالیشی کرد وپێی فەرموو: ((برۆ لەگەڵ جابر ئۆقیەیەکی بدەیە)) جابر دەفەرموێت: لەگەڵیدا ڕۆیشتم ئۆقیەیەك وشتێکی زیادەی پێبەخشیم وەڵاهی بەردەوام لەلای خۆم دەمپاراست لەشوێنێکی تایبەت لە ماڵەکەمدا هەتا دوێنێ دووجاری ئەو بەڵایە بووین بردیان وەك شتەکانی تر: (مەبەست لە جەنگی (الحرة)یە لەسەردەمی یەزیدی کوڕی موعاویە))(١٠٥٠).

١-سریەی غالبی کوڕی عەبدوڵڵا بۆ سەربەنی مەلوح

دەنگوباسی ئەو سریەیە بەکورتی هاتوە لای ئەبو داودوحاکم، وە بەدرێژی هاتووە لەلای ئیمامی ئەحمەد و غەیری ئەویش، سەنەدەکەی بێهێزە (ضعیف) لێرەدا باسمانکردووە بۆ ئەوەی خوێنەر زانیاری هەبێت لەسەر درێژەی ڕووداوەکانی ئەم سریەیەو لەئەوبارەیەوە جوندبی کوڕی موکەیت جوهینی ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ غالبی کوڕی عەبدوڵڵای کەلبی (کلب لە لیث) نارد بەسریەیەکەوە بۆ سەر بەنی ملوح لەناوچەی (کەدیر)، فەرمانیپێکردین کە هێرش بەرینەسەریان، بەڕێککەوتن منیش لەسریەکەدا بووم، ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە (قەدید) لەئەوێدا توشی حارثی کوڕی مالك بووین کەناسرابوو بەکوڕی بەرصائی لەیثی دەستگیرمانکرد وتی: من هاتووم موسوڵمانببم، غالبی کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ وتی: ئەگەر وەك خۆت دەڵێیت هاتوویت موسوڵمانببیت ئەوە گیرانی شەو و ڕۆژێك هیچ زیانێکت پێناگەیەنێت، ئەگەر بەپێچەوانەوەش هاتبووی ئەوە دەستگیرت دەکەین و دەتبەستینەوە، فەرمووی: بەشریتێك بیبەستنەوە، دواجار کەسێکی ڕەشمان لەگەڵدابوو بەدیارییەوە جێیهێشت و پێیفەرموو: بەدیاریەوە بمێنەوە هەتا ئێمە دەڕۆین ئەگەر بەربەرەکانی کرد لەگەردنیبدە.

دەفەرموێت: پاشان ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە ناوجەرگەی ناوچەی (کەدیر)، لەعەسرێکی درەنگ لەئەوێدا خستمان، هاوەڵانم منیاننارد بۆ ڕێبەری پێشڕەوی

(١٠٥٠) أخرجه: احمد (١٥٠٢٦) وقال محققه: اسناده حسن والحديث صحيح، وأخرجه: ابن هشام (السيرة) (١٦٢/٣) برقم (٧٠٠) وقال الارناؤوط (زاد المعاد) (٢٥٤/٣): سنده صحيح، وكذا قال صاحب (صحيح السيرة) (٥٩٦): سنده صحيح، وقد رتبت رواية ابن هشام مع احمد والبـيهقي (الدلائل) (٣٨٢/٣).

سریەکە بەسەر تەپۆڵکەیەك کەوتم کە بەسەریاندا دەیڕوانی، لەسەر ڕوو ڕاکشام لەسەر گردەکە، [تۆزێك] بەر لە خۆر ئاوابوون بوو بۆئەوەی نەمبینن، کەسێکیان هاتە دەرەوە منی بینی لەسەر دەم ڕاکشابووم لەسەر گردەکە، بەژنەکەی وت: وەڵاهی ڕەشاییەك بەدیدەکەم لەسەر ئەو تەپۆڵکەیە سەر لەبەیانی نەم بینیوە تۆ سەیرکە بزانە سەگەکان هیچ کەلوپەلی تۆیان نەبردوە، ڕۆیشت تەماشایکرد وتی: نەخێر وەڵاهی هیچ شتێکمان نەفەوتاوە، پیاوەکە پێیوت: تیروکەوانەکەم بدەیە دوو تیریشم لەناو هەگبەی تیرەکانم بۆ دەربهێنە، دایە دەستی ئەویش تیرێکی هاویشت دای لەکەلەکەم دەرم هێناو جوڵەم نەکرد لەجێگای خۆم پاشان ئەوی تریشی تێگرتم لەسەر شانی دام دەرمهێناو خستمە لایەکمەوە و جوڵەمنەکرد، بە خێزانەکەی وت: وەڵاهی تیرەکانم بەریکوتن ئەگەر ئاژەڵ بێت لەجوڵە کەوت سبەی دەچم تیرەکانم دێنمەوە وە ئەگەر بشخورێت تیرەکانیان پێناخورێت سەگەکان.

دەفەرموێت لێیانگەڕاین هەتا مەڕو ماڵاتەکەیان هێناو ئاویاندان و پاشان یەخیاندا و کردیاننە ناو تەویلەکانیان و دونیا کشومات بوو، ماوەیەك لەشەو تێپەڕی ئینجا لەهەموو لایەکەوە هیرشمان کردنە سەروو ئەوەی کوژرا لێیانکوشتمان و مەڕو ماڵاتەکەشیانماندایە پێش خۆمان ڕێگەمان گرتەبەر بەشێوەی قافڵەو گەڕاینەوە ئەوەبوو هاواری فریاکەوتنیان لێدا بۆ هۆزەکانیان داوای هاوکاریان لێکردن ئێمەش بە پەلە بۆی دەرچووین و هەتا گەیشتینەوە حاریثی کوڕی بەرصاء و پاسەوانەکەی لامان دانابوو ئەوانیشمان لەگەڵ خۆمان هەڵگرت و ڕۆیشتین، هاوار و دەنگەدەنگی خەڵکەکە گەیشتە لامان، خەڵکی زۆریان بۆ کۆکردینەوە کە چارمانەدەکردن، هەتا وایلێهات نێوانمان لەناوجەرگەی دۆڵەکەدا بوو کە خودای گەورە لە هەموو لایەکەوە کردی بە بارانێك کە هەرگیز بەرلەئەوە باران و هەوری ئاوامان نەدیبوو، لافاوێکی بەخوڕی هێنا لەناو دۆڵەکە، ئێمەی لە ئەوان جیاکردەوە و بەجۆرێك بوو کە هیچ کەس لەئەوان نەیدەتوانی بیپەڕێتەوە و بگاتەوە پێمان ئێمەش بەپەلە ماڵاتەکانمان دایە پێش خۆمان هەتا گەیاندمانە ناوچەی (مەشلەل) (کەشوێنێکە) پاشان لێژبووینەوە بەرەو خوار و دووژمنەکان نەیانتوانی بێن بەدواماندا و نا ئومێد بوون لەئەوەی ماڵاتەکانیان بسێننەوە لێمان)[١٠٥١].

(١٠٥١) أخرجه: احمد (١٥٨٤٤) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن هشام (السيرة) (٢٥٧/٤)، والطبراني (الكبير) (١٧٣٦)، وابوداود (٢٦٧٨)، والحاكم (١٢٤/٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبرى) (٨٨/٩) وفي

٢-سریەی غالبی کوڕی عەبدوڵڵای لەیثی بۆ ناوچەی (حرقات) لەبەنی جوهینە

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ غالبی کوڕی عەبدوڵڵای کەلبی (کەلب لیث) بەفەرماندەی سریەیەك نارد بۆ خاکی بەنی مورە، مەرداسی نوهەیك کە هاوپەیمانیان بوو لەبەنی حەرقەی هۆزی جوهەینە بوو، ئوسامەی کوڕی زەید کوشتی لەگەڵ کەسێکی ئەنصاری)[١٠٥٢].

لە گێڕانەوەی واقیدیدا: (یەسار خزمەتکارێکی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو عەرزی پێغەمبەری کرد: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من زانیومە کە بەنی عەبدی کوڕی ثەعلەبە لەهەلێك دەگەڕێن کە لەناکاو بدەن بەسەرماندا، سریەیەك بنێرە من لەخزمەتیاندا دەبمە چاو ساغیان تا بەسەریاندا بدەین، ئەوەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ غالبی کوڕی عەبدوڵلا بە سەد و سی کەسەوە نارد لەگەڵی.....)[١٠٥٣] وەك باسکراوە ئەم سریە نێردراوە لە مانگی ڕەمەزانی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا بوو. چەندین گێڕانەوە هاتووە بە وشەکاری جۆراو جۆر لە ڕێگەی جیاوازەوە لەسەر چۆنێتی کوشتنی ئەو موشریکەی کە وتویەتی (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) دواجار کە لەلایەن ئوسامەوە کوژراوە ئێمە لێرەدا هەموویمان کۆکردووەتەوە لە دوو گێڕانەوەدا:

١-لەئەو بارەوە ئوسامەی کوڕی زەید ﷺ خۆی دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەی نارد بۆ ناوچەی حرقە. [لەگێڕانەوەیەکدا: (حرقات) بۆناو هۆزی جوهەینە]، لەبەرەبەیاندا دامانبەسەریاندا لەسەر ئاوەکەیاندا کەوتینە شەڕ لەگەڵیاندا [کەسێکیان تێدابوو جەربەزەبوو کاتێك ڕووبەڕوومان دەبوونەوە ئەو لە پاڵەوانە پێشڕەوەکانیان بوو لەدژمان دەوەستایەوە پشتیانهەڵدەکرد ئەو دەبووە پارێزەرو پاسەوانیان تا ڕایاندەکرد] وە ئەگەر کەسێکی لە موسوڵمانەکان مەبەست بووایە ئەوا بۆی دەچوو دەیکوشت] [ئەوەبوو تێکمانشکاندن] و [ڕایانکرد] من و پیاوێکی ئەنصاری گەیشتین بەئەو پیاوەی باسمانکرد کاتێك دەورماندا بەهەردووکمان وتی: (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ).

(الدلائل) (٢٩٨/٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٠٢/٦): رواه احمد والطبراني ورجاله ثقات، وقال الحافظ (الاصابة) (١٨٤/٣) (رقم: ٦٩٠٤): وقال ابوعمر رواه احمد بسند حسن، وضعفه الشيخ الالباني في (ضعيف ابي داود) (٥٧٣).

(١٠٥٢) أخرجه: الطبري (التأريخ) (١٥٧/٣)، وابن هشام (السيرة) (٢٣٥/٤)، والبيهقي (الدلائل) (٥٧٣).

(١٠٥٣) أنظر: (المغازي) للواقدي (٧٢٦/٢)، و(الدلائل) للبيهقي (٣٠٠/٤).

کە ئەمەی وت ئەنصاریەکە دەستی لێهەڵگرت و وازیهێنا بەڵام من، بە ڕمەکەم لێمدا و کوشتم [شتێك لە دڵمدا دروست بوو لەسەر ئەوکارە] [ئەوە بوو سەرکەوتین وە مژدەدەر گەیشتەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاریکرد لەئەو بارەوە ئەویش دەنگوباسەکەی بۆ گێڕایەوە و هەتا کوشتنی ئەو پیاوە کەچی بەسەر هاتووە و چۆن کوژراوە... بانگیکردم فەرمووی: ((بۆچی کوشتت؟)) منیش (ئوسامە) وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ موسوڵمانەکانی شپرزەکردبوو، ئازاری پێگەیاندن وە فلان و فیساری کوشت ناوی چەند کەسێکم هەڵدا، منیش هەڵمکوتایە سەری کاتێك شمشێری بینی وتی: (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّه)] [فەرمووی: ((کوشتت)) وتم: بەڵێ]، فەرمووی پێم: (يَا أُسَامَةُ، أَقَتَلْتَهُ بَعْدَ مَا قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ)) واتە: ((ئوسامە کوشتت لە دوای ئەوەی وتی (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)). لە گێرانەوەیەکی تردا [((أَقَالَ: لَا إِلَهَ إلا اللَّهُ وَقَتَلْتَهُ))؟] واتە: ((ئایا وتی: (لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ) و تۆ کوشتت؟)) وتم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ [ئەوە لە ترسی چەك بووە] تا خۆی [لەکوشتن] ڕزگار بکات فەرمووی: ((أَفَلَا شَقَقْتَ عَنْ قَلْبِهِ حَتَّى تَعْلَمَ أَقَالَهَا [من اجل ذلك] أَمْ لَا، [مَنْ لَكَ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ إِذَا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)) واتە: ((ئایا دڵت لەتکرد بوو هەتا بزانی [لەبەر ئەوە] ئەمەی وتووە یاخود نا و [کێ ڕزگارت دەکات لە (لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ) کە ڕۆژی قیامەت هات)) [(وتم): ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێخۆشبوونم بۆ بکە لای خوا؟ فەرمووی: ((كَيْفَ تَصْنَعُ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ إِذَا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ)) واتە: ((چیت کرد وە بەرامبەر (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ) چی دەکەیت ئەگەر ڕۆژی قیامەت هات))]؟ بەردەوام ئەمەی دوبارە دەکردەوە [لە ڕوومدا] هەتا خۆزگەم دەخواست کە [بەر لەئەو ڕۆژە موسوڵمان نەبوومایە]])(١٠٥٤).

٢-لەعوتبەی کوڕی مالکەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد بۆ سەر هۆزی موشریکی عەرەب هەڵیانکوتایە سەریان و کەسێکیان بە تەنیا دابڕا لە خەڵکەکە، پیاوێك لەسریەی موسوڵمانان شمشێریکی لێهەڵکێشاو شوێنی کەوت، پیاوەکە وتی: من موسوڵمانبووم، هیچ گوێی بە قسەکەی نەدا کە چی دەڵێت؟ شمشێریکی لێداو کوشتی [کاتێك گەڕایەوەو و هەواڵەکەیان بۆ پێغەمبەر ﷺ گێڕایەوە بەئەو شیوەی کە ڕووی دابوو] [فەرمایشتێکی زۆر توندی فەرموو لەبارەی ڕووداوەکەوە گەیشتەوە بکوژەکەی] پێغەمبەری خوا ﷺ هەستا و وتارێکی خوێندەوە

(١٠٥٤) أخرجه: البخاري (٤٢٦٩، ٦٨٧٢)، ومسلم (٩٦، ٩٧، ١٥٨، ١٥٩)، واحمد (٢١٧٤٥، ٢١٨٠٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرطهما، وابن حبان (٤٧٥١) واللفظ للبخاري والزيادات لمسلم والامام احمد.

و حەمد وستایشی خودای کرد و پاشان فەرمووی: ((أَمَّا بَعْدُ، فَمَا بَالُ الْمُسْلِمِ يَقْتُلُ الرَّجُلَ وَهُوَ يَقُولُ: إِنِّي مُسْلِمٌ))؟ واتە: ((سەرنج بدەن چۆن دەبێت موسوڵمانێك کەسێك بکوژێت کە بڵێت من موسوڵمان بووم؟)) پیاوە (بکوژەکە) وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵاهی ئەوەی دەربڕی و گوتی تەنها لەبەر ئەوەی لە کوشتن ڕزگاری بکات. دەفەرموێت: پێغەمبەر ﷺ ڕووی لەپیاوەکە وخەڵکەکەشی وەرگێڕا کە لەلای ئەوە بوون، کەوتە سەرزەنشتی بە توندی لەخوتبەکەیدا، پیاوەکە خۆی پێنەگیرا بۆ جاری سێهەم وتی: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵاهی ئەو قسەیەی تەنها بۆ ئەوە بوو لەکوشتن ڕزگاری بێت، پێغەمبەری خوا ﷺ ئینجا ڕوویتێکرد و سەیریکرد و ناڕەحەتی و نائومێدیم لەدەموچاویدا هەست پێدەکرد [دەستی ڕاستی بۆ درێژکرد و] پێی فەرموو: (إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَبَى عَلَيَّ [فيمن] قَتَلَ [مسلما])) واتە: ((خودای گەورە داوام لێ دەکات پشت [لەئەو کەسە] بکەم کە [موسوڵمانێك] بە ناحەق دەکوژێت)). [لە گێرانەوەیەکی تردا: ((خودای گەورە حەرامیکردووە لەسەرم کە باوەڕدارێك بەناحەق بکوژم] (سێ جار ئەمەی فەرمووو))[١٠٥٥].

لە گێڕانەوەیەکی تردا پێیفەرموو: ((«فَلَا أَنْتَ قَبِلْتَ مَا تَكَلَّمَ بِهِ، وَلَا أَنْتَ تَعْلَمُ مَا فِي قَلْبِهِ)) واتە: ((نەخێر تۆ ئەوەت لێقبوڵ نەکرد کە وتی بەتۆ نەتزانیوە دڵی چی تێدایە)) لە گێرانەوەیەکی تردا: ((قَدْ قَالَ لَكَ بِلِسَانِهِ فَلَمْ تُصَدِّقْهُ عَلَى مَا قَالَ فِي قَلْبِهِ)) واتە: ((بە زمان پێیوتی بەڵام تۆ بڕوات پێنەکرد بەئەوەی کەلە دڵیدایە))[١٠٥٦]. ئوسامە ﷺ پابەند بوو بە وەسیەتەکەی پێغەمبەری خواوە ﷺ وە عەرزیکرد: (ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ پەیماندەدەم بەخوا هیچ کەسێك نەکوژم هەتا ماوم لەژیانمدا کە بڵێت (لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ)...)[١٠٥٧] هەر لەبەر ئەوەش بوو ئوسامە ﷺ بەژدارینەکرد لەئەو جەنگەی کە هەڵگیرسا لەنێوان ئیمامی عەلی و موعاویە دا.

(١٠٥٥) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٢٩٥٤٦)، والنسائي (الكبرى) (٨٥٩٣)، واحمد (١٧٠٠٩، ٢٢٤٩٠) وقال محققه: اسناده صحيح، والطبراني (١٧/٩٨٠)، وابي يعلى (٦٨٢٩) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن سعد (٤٨/٧)، والحاكم (١٨/١) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وابن حبان (٥٩٧٢) وقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (٩٤٨).

(١٠٥٦) أخرجه: احمد (١٩٩٣٧) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن ماجة (٣٩٣٠)، والطبراني (الكبير) (١٨٩/١٨)، وحسّنه الشيخ الالباني في (صحيح ابن ماجة) (٣١٧٥).

(١٠٥٧) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٤/ ٢٣٥) (برقم: ١١٧٧).

٣-سریەی عەبدوڵڵای کوڕی حوزافەی سەهەمی

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك وەقاصی کوڕی موجذزی مەدلەجی لەغەزای (ذی قرد) کوژرا، عەلقەمەی کوڕی موجەذزی برای داوایکرد لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کەفەرمانبکات بەناردنی بەشوین بکوژەکانیدا بۆ ئەوەی پێیانبگات و تۆڵەیان لێبکاتەوە)(١٠٥٨).

لە ئەبو سەعیدی خدریەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەلقەمەی کوڕی موجەذزی کردە فەرماندەی سریەیەك ونارد منیش لەگەڵی بووم هەتا گەیشتینە سەر ئەوانەی کە شەڕیان لەگەڵ دەکردین یاخود لە نیوەی ڕێگا، [کۆمەڵێك لە سریەکە داوایانکرد کە ڕوخسەتیانبدات تا بگەڕێنەوە] ئەویش عەبدوڵڵای کوڕی خوزافەی کوڕی قەیسی سەهەمی کردە ئەمیریان، کە لەبەژداربووانی غەزای بەدر بوو، کە کەسێکی قسەخۆش و سوعبەتچی بوو [لەیەکێك لەسەفەرەکانی دا وشتری پێغەمبەری خوای ﷺ برد بوو بۆ ئەوەی بەئەو کارەی بیخاتە پێکەنین](١٠٥٩).

منیش لەئەوکەسانەبووم کە گەڕامەوە، لەبەشێکی ڕێگاکە لاماندا بۆ حەسانەوە، خەڵکەکەش ئاگریانکردەوە بۆ خواردن ئامادەکردن و خۆگەرمکردنەوە لەبەری [ئەوە بوو عەبدوڵڵای کوڕی حوزافە ﷺ فەرمووی پێیان]: ئایا گوێڕایەڵیکردنی ئیوە بۆ من پێویست نییە؟ وتیان: بەڵێ وایە. فەرمووی: من فەرمانتان بە هەرچی شتێك پێبدەم دەبێت جێبەجێبکەن؟ فەرموویان: بەڵێ. فەرمووی: [من فەرمانتان پێدەکەم] بەئەو مافە گوێڕایەڵیەی لەسەرتانە بۆ من کە خۆتان فڕێدەنە ناو ئەو ئاگرە. خەڵکەکە هەستان و ڕاوەستان بەرامبەری هەتا دڵنیابوو کە خۆیان فڕێدەدەنە [ناو ئاگرەکە] ئینجا فەرمووی: ڕاوەستن ئەوە تەنها سوعبەتم لەگەڵکردن [کاتێك گەڕانەوە] گەیشتنەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەمان بۆ گێڕایەوە فەرمووی: واتە: ((مَنْ أَمَرَكُمْ مِنْهُمْ (اي: من مولاة) بِمَعْصِيَةٍ فَلَا تُطِيعُوهُ)) واتە: ((هەرکەسێك فەرمانێکیپێکردن بەسەرپێچی لە فەرمانی خودا و پێغەمبەر ئێوە گوێڕایەڵیمەکەن))(١٠٦٠).

(١٠٥٨) أنظر: (السيرة) لابن هشام (٢٥١/٤) (برقم: ١١٩٢).

(١٠٥٩) اخرجه: الحاكم (٦٣٠/٣) وصححه ووافقه الذهبي.

(١٠٦٠) اخرجه: احمد (١١٦٣٩) وقال محققة: اسناده حسن، وابن ابي شيبة (٣٤١/١٤)، وابن ماجة (٢٨٦٣)، وابن حبان (٤٥٥٨) وقال محققه: اسناده حسن، وابي يعلى (١٣٤٩) وقال محققه: اسناده حسن، وحسنه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٣٢٤)، و(صحيح ابن ماجة) (٢٣١٢).

لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە لە ئیمامی عەلی یەوە ؓ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد کەسێکی ئەنصاری کردە ئەمیریان فەرمانیپێکردن کە گوێڕایەڵی بکەن و ملکەچ بن، دواتر لە شتێکدا توڕەیانکردبوو فەرمووی: [فەرمانتانپێدەکەم] کە چیلکەو چەواڵم بۆ کۆ بکەنەوە، ئەوانیش بۆیان کۆکردبووەوە پاشان فەرمووی: ئاگری تێبەردەن ئەوانیش هەڵیانگیرساند، ئینجا فەرمووی: ئایا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیپێنەکردن کە گوێڕایەڵیم بکەن و ملکەچی فەرمانەکانمبن؟ فەرموویان: بەڵێ وایە. فەرمووی: دەبچنە ناو ئاگرەکەوە [خەڵکانێك ویستیان بچنە ناویەوە] [و هەستانەوە و خۆیان ئامادەکرد کە بچنە ناویەوە] و سەیرییەکتریان دەکرد [هەندێکیان فەرموویان]: لە ترسی ئاگر باوەڕمان بەپێغەمبەری خوا ﷺ هێناوە و چووینە لای ئەو، هەر بەئەو شێوەیە مانەوە هەتاهاتەوە سەرخۆی و توڕەیەکەی نەما ئینجا ئاگرەکەی کوژاندەوە، کاتێك گەڕاینەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەمان بۆ باسکرد [فەرمووی بەئەوانەی کە دەیانویست بچنە ناویەوە: ((لَوْ دَخَلْتُمُوهَا لَمْ تَزَالُوا فِيهَا إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ)) واتە: ((ئەگەر بچوونایە ناو ئاگرەکە هەتا ڕۆژی قیامەت تیایدا دادەمانەوە)) بەئەوانەی تریشی فەرمایشتێکی جوانی فەرموو: ((لَا طَاعَةَ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ، إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ)) واتە: ((گوێڕایەڵی ناکرێت لە سەرپێچی کردنی فەرمانی خوا، بەڵکو گوێڕایەڵیکردن تەنها لەکاری چاکەدایە))[١٠٦١].

لەئەو بارەیەوە ئیبنو عەباس ؓ دەفەرموێت: ((خوای گەورە ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ أَطِيعُواْ ٱللَّهَ وَأَطِيعُواْ ٱلرَّسُولَ وَأُوْلِي ٱلۡأَمۡرِ مِنكُمۡۖ فَإِن تَنَٰزَعۡتُمۡ فِي شَيۡءٖ فَرُدُّوهُ إِلَى ٱللَّهِ وَٱلرَّسُولِ إِن كُنتُمۡ تُؤۡمِنُونَ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِۚ ذَٰلِكَ خَيۡرٞ وَأَحۡسَنُ تَأۡوِيلًا ﴾ (النساء: ٥٩) واتە: [ئەی ئەوکەسانەی باوەڕتان هێناوە! گوێڕایەڵیی فەرمانی خواو پەیامبەربن لەهەموو کاروبارێکدا وە بەرفەرمانی کاربەدەستان و کارسازانی خۆتانبن، واتە: بەقسەی ئەو کاربەدەست و زانایانە بکەن، کە لەخۆتانن. واتە: لەچوارچێوەی شەریعەتدا گوێڕایەڵیان بن ئینجا ئەگەر لەشتێکدا کێشەو ناکۆکیتان بوو بیگێڕنەوە بۆلای خواو پەیامبەر ﷺ، واتە: باتەنها قورئان و سوننەت دادوەرو حەکەمتان بن. بەڵێ پێویستە لەهەمووشتێکدا بگەڕێینەوە لای خواو پەیامبەر ﷺ، دیارە کەبڕیاری پەیامبەریش ﷺ هەر بڕیاری خوایە، وە نابێ بەهیچ تاغووتێك بڕوات هەبێت، ئەگەر باوەڕتان بەخواو بەرۆژی دوایی هەیە، دەبێت ئاوابێت ئەو کێشەو هەرایانە بگێڕنەوە بۆلای قورئان و سوننەت،

(١٠٦١) اخرجه: البخاري (٧٢٥٢، ٤٣٤٠)، ومسلم (١٨٤٠)، واحمد (٦٢٢)، وابي داود (٢٦٢٥).

جوانترو چاکترە بۆتان، چاکترین رەفتاریشە بۆداهاتووتان.] لەسەر عەبدوڵڵای کوڕی حوزافەی سەهەمی خوای گەورە ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ کرد بووی بەفەرماندەی سریەیەك و ناردبووی)(١٠٦٢). لەلای ئیبنو سەعد بەسەرهاتی ﷺ ئەو سریەیە لەمانگی (ربیع الاخر)ی ساڵی حەوتەمی کۆچیدا ڕویداوە(١٠٦٣).

٤-سریەی ئیبنو ئەبو حەدرەدی ئەسلەمی بۆ ناوچەی غابە

باسی ئەم سریەیەش هاتووە لەلای ئیمامی ئەحمەد و ئیبنو هیشام بەسەنەدێکی لاواز (ضعیف) ئێمە لێرەدا بە کورتی باسیدەکەین بۆزانیاریتان، لە ئیبنو ئەبو حەدرەوە ﷺ دەفەرموێت: (داخوازی ئافرەتێکم کرد لە هۆزەکەی خۆم دووسەد درهەم مارەییەکەی بوو هاتمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ داوای یارمەتیم لێکرد بۆ هاوسەرگیرییەکەم فەرمووی: ((چەندت مارەیی بۆداناوە؟)) وتم دووسەد درهەم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((سُبْحَانَ اللَّهِ، لَوْ كُنْتُمْ تَأْخُذُونَ الدَّرَاهِمَ مِنْ بَطْنِ وَادٍ مَا زِدْتُمْ، وَاَللَّهِ مَا عِنْدِي مَا أُعِينُكَ بِهِ)) واتە: ((سبحان الله ئەگەر ئیوە درهەمەکان لەناو جەرگەی ئەو دۆڵانە دەستخەن ئەوجار بۆتان دەستەبەر نابێت و زیاد ناکات وەڵاهی ئەوەندەم لەلانییە کەیارمەتی هاوسەرگیری تۆی پێبدەم))(١٠٦٤).

لەگێڕانەوەیەکی تردا لە ئەبو هورەیرەوە ﷺ دەفەرموێت: (کەسێك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ئافرەتێکی ئەنصاریم مارەکردوە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرموو: ((هَلْ نَظَرْتَ إِلَيْهَا فَإِنَّ فِي عُيُونِ الْأَنْصَارِ شَيْئًا (يعني: صغراً))) واتە: ((ئایا سەیرت کردووە بەوردی چونکە لە چاوی ئەنصارییەکاندا شتێك هەیە (واتە: چاویان بچوکە) فەرمووی: سەیرمکردوە بەجوانی، فەرمووی: ((لەسەر چەند مارەت کردووە؟)) فەرمووی: لەسەر چوار ئۆقیە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((عَلَى أَرْبَعِ أَوَاقٍ كَأَنَّمَا تَنْحِتُونَ الْفِضَّةَ مِنْ عُرْضِ هَذَا الْجَبَلِ، مَا عِنْدَنَا مَا نُعْطِيكَ، وَلَكِنْ عَسَى أَنْ نَبْعَثَكَ فِي بَعْثٍ تُصِيبُ مِنْهُ)) واتە: ((لەسەر چوار ئۆقە وەك ئەوەیە کە زیو لەڕووی ئەو شاخە دەربێنن ئەوەندەمان لەلا نییە کە ببەخشین بەڵام بەڵکو لەمەو دوا لەگەڵ سریەیەکدا بتنێرین

(١٠٦٢) اخرجه: احمد (٣١٢٤)، والبخاري (٤٥٨٤)، ومسلم (١٨٣٤)، وابي داود (٢٦٢٤).

(١٠٦٣) انظر: (فتح الباري) (٧٣/٨)، (دلائل النبوة) (٢٩٠/٤).

(١٠٦٤) اخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٤٢/٤) رقم (١١٨٤)، وعنه البيهقى (الدلائل) (٣٠٣/٤)، واحمد (١٥٧٠٦) وقال محققه: اسناده ضعيف، والطبراني (الكبير)، (٢٢/ ٨٨٢).

ودەستکەوتێك ببێت)). ئەبو هورەیرە ﷺ فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد بۆسەر بەنی عەباس و ئەو پیاوەشیی نارد لەگەڵیاندا))[١٠٦٥] ئەو فەرموودەیە ڕاستە بەڵگەیە لەسەرئەوەی کە سریەکە و ڕووداوەکە ڕاستەقینەن، بەڵام ئیبنو ئیسحاق لە گێڕانەوەیەکدا دەفەرموێت: (ناردنی سریەکە بۆ سەر بەنی جوشم بووە، هەروەك ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەگێڕێتەوە لە ئیبنو ئەبو حەدرەوە ﷺ دەفەرموێت: (چەند ڕۆژێك بەئەو جۆرە ماینەوە تا کەسێك هات لەبەنی جوشمی کوڕی موعاویە کەناوی: ریفاعەی کوڕی قەیس یا قەیسی کوڕی ریفاعەبوو لەگەڵ بەشێکی گەورەو زۆری هۆزەکەی خۆی بەنی جوشەیم بۆ پشتیوانی هاتبوون لەناوچەی (غابە) دابەزین وخستیان مەبەستی بوو کە هۆزی (قەیس) کۆبکاتەوە بۆ جەنگوهەرا بەرپاکردن لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ کە خۆی کەسێکی خانەدان و بەناو بانگ بوو لەناو هۆزی جوشم. لە گێڕانەوەیەکی تردا: (بەئەو شیوەیە مامەوە پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردم وکردمیە فەرماندەری سریەکە و ناردمی بەرەو خاکی نەجد فەرمووی پێمان: ((اخْرُجْ فِي هَذِهِ السَّرِيَّةِ لَعَلَّكَ أَنْ تُصِيبَ شَيْئًا فَأُنَفِّلَكَهُ)) واتە: ((برۆ لەگەڵ ئەو سریەیەدا بەڵکو شتێکت دەستکەوێت بەئەو بیدەم بەخۆت)) دەفەرموێت: ڕۆیشتین تا دەمەو ئێوارانێ گەیشتینە ناوچەکەیان، کاتێك تاریکی شەو ڕۆیشت ئەمیرەکەمان دووکەس دەیان ناردین تا دەوری سەربازگەکەمان گرت....)[١٠٦٦].

لەدواین گێڕانەوەدا هاتووە: (...وشترو مەڕ و ماڵاتێکی ئێجگار زۆرمان دەستکەوت پێشخۆمان داو هێنامانەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ... پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو وشترەکان بە سیانزە وشتر هاوکاری کردم بۆمارەییەکە وەمنیش کۆمکردەوە و بردم بۆ هاوسەرەکەم)[١٠٦٧].

چەندین سریەی تریش هاتووە لەبەر لاوازی سەنەدەکانیان لێرەدا باسمان نەکردووە لەئەوانە: سریەی عومەری کوڕی خەطاب ﷺ بۆ (توربە)، سریەی (بەشیری کوڕی سەعیدی ئەنصاری ﷺ بۆ بەنی مورە، بۆ سەر خاکی غەطەفان. و شوێنی تریش.

(١٠٦٥) اخرجه: احمد (٧٩٨٤٩)، ومسلم (٣٤٧١)، والنسائي (٣٢٣٤)، وابن حبان (٤٠٤١).

(١٠٦٦) اخرجه: احمد (٢٣٨٨٢) وقال محققه: اسناده ضعيف.

(١٠٦٧) اخرجه: ابن هشام (السيرة (٢٤٢/٤)، والبيهقي (الدلائل) (٣٠٣/٤).

عەمرەی قەضاء

موسای کوڕی عوقبە ﵁ لە ئیبنو شیهابی زوهرییەوە ﵁ دەفەرموێت: (ئەوە بوو ساڵێك لەدوای ڕێککەوتننامەی حودیبیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجلی عەمرەوە دەرچوو بەرەو مەککە لە مانگی (ذي القعدة) ساڵی حەوتەمی کۆچی کەهاوکات بوو لەگەڵ ئەو مانگەی کە موشریکەکان ڕێگەیان نەدا بچینە (مزگەوتی حەرام) [١٠٦٨] هەموو ئەوانەی لەحودەیبیەدا بەژداربوون بەژداری ئەم عەمرەیەیان کرد تەنها ئەوانە نەبێت کە کۆچیدواییان کردبوو یان شەهیدببوون، وە لەگەڵیاندا خەڵکی تریش بەژداربوون کە ژمارەیان دەگەیشتە دوو هەزار کەس[١٠٦٩].

پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هاوەڵانی لەشاری مەدینە دەرچوون لە ناوچەی (ذي الحليفة) ئیحرامیانبەست بە ویردی (لبيك)وە ڕۆیشتن، شەست وشتری (هدية)یان بۆ قوربانی پێش خۆیان دابووبە سەرپەرشتی ناجیەی کوڕی جوندب ﵁ [١٠٧٠] وە چەك و پێداویستی جەنگیان بەتەواوی ئامادە کردبوو و هێنا بوویان لەگەڵ خۆیان لە ترسی پەیمانشکێنی قورەیش، عەمری کوڕی قەتادە ﵁ دەفەرموێت: (چەك و پێداویستیەکانی شەڕیان لەشمشێر و ڕم و تیروکەوان هەڵگرت لەگەڵ سەد ئەسپسوار بەسەرکردایەتی بەشیری کوڕی سەعدی ئەنصاری ﵁ کردیانە سەرپەرشتیاری چەکەکان، وە موحەمەدی کوڕی مەسلەمەی ئەنصاری ﵁ کرایە فەرماندەی ئەسپسوارەکان)[١٠٧١].

پێغەمبەری خوا ﷺ لەڕێگەی مەککەدا کەڵەشاخی بۆ کرا کە لە ئیحرامیشدا بوو لە ناوەڕاستی سەری[١٠٧٢]. لەگێڕانەوەیەکی لاوازدا (ضعیف)دا هاتوە ئێمە لێرەدا باسی دەکەین تەنها بۆ زانیارتان کە واقیدی دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ (لبيك)

(١٠٦٨) اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣١٤/٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٨٩): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(١٠٦٩) اخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٦٧/٣)، والحاكم (الأكليل) كما في (الفتح) (٦٣٧/٧).

(١٠٧٠) في رواية عن ابي حدرد ان البني r قال: ((من يسوق ابلنا هذه)) ؟ فقام رجلٌ، فقال ((ماأسمك))..قال: ناجية. قال ((انت لها فسقها))). اخرجه: البخاري (الادب)، (٨١٢)، والحاكم (٢٧٦/٤)، وضعقه الشيخ الالباني في (الضعيفة) (٤٨٠٤)، و(ضعيف الادب المفرد) (١٢٨).

(١٠٧١) اخرجه: الطبري (التأريخ) (٣٦/٣).

(١٠٧٢) اخرجه: البخاري (١٨٣٦)، ومسلم (١٢٠٣) واللفظ له.

دەفەرموو موسوڵمانەکانیش لە خزمەتیدا (لبيك)یان دەفەرموو، موحەمەدی کوڕی مەسلەمەی ئەنصاری ﷺ بە ئەسپسوارەکانەوە ڕۆیشت هەتا گەیشتە (مرّ الظهران) لەئەوێدا (چاویان) کەوت بەچەند کەسێکی قورەیش، پرسیاریان لە موحەمەدی کوڕی مەسلەمە ﷺ کرد ئەویش فەرمووی: ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ سبەی إن شاء الله دەگاتە ماڵی خوا، کە ئەو چەك و تفاقە زۆرەیان بینی لەگەڵ بەشیری کوڕی سەعد ﷺ بەپەلەو خێرا ڕۆیشتنەوە هەتا گەیشتنەوە لای قورەیش هەواڵیانپێدان بەئەوەی کە دیبوویان لە چەك وئەسپی جەنگ، قورەیش دووچاری ترس و دڵەڕاوکی بوون و وتیان: وەڵاهی هیچ کارێك لەسەر دەستی ئێمە ڕوووینەداوە ئێمە لەسەر دانووستانی خۆمانین لەبەرچی محمد وهاوەڵانی هێرشمان بۆ دێنن؟ پێغەمبەری خوا ﷺ لە (مرّ الظهران) لایدا و دابەزی چەك وپێداویستیەکانی جەنگی ڕەوانەی ناوچەی (يأجج) کرد (کە هەشت میل لە مەککەوە دوورە) بەشێوەیەك هەڵکەوتووە لێیەوە دەیڕوانی بۆ پایەکانی حەرەم).

قورەیش بۆ ئەو مەبەستە موکەریزەی کوڕی حەفصی کوڕی ئەحنەفیان لەگەڵ چەند کەسێکی تر نارد.... لەئەوکاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەناو هاوەڵانی بوو، وشترەکانی قوربانی (هدیە) و چەك و تفاق کەوتبوونە ئەو ناوچەیە، وتیان: محمد ﷺ نازانین ئێمە لەبچوکەوە تا گەورە پەیمانشکێنمیان لەتۆ نەبینیوە لەبەر چی دەتەوێت بەچەکەوە بێیتە حەڕەمەوە بەسەر خزم و کەسوکارەکانتدا بدەیت ئەوان مەرجیان لەگەڵ دانای کە بە چەکی گەشتیارییەوە نەبێت نەیەیتە مەککەوە ئەویش شمشێرە لە کیلاندا؟ پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((من بەچەکەوە نایەمە سەریان))، موکەریزەی کوڕی حەفص وتی: ئەو تایبەتمەندیەی کە تۆی پێدەناسریتەوە چاکی وەفادارییە بەرامبەر پەیمان، پاشان خۆی و هاوەڵانی بەپەلە گەڕانەوە بەرەو مەککە وتی: محمد نایەتە مەککەوە بە چەکەوە و لەسەر ئەو شەرتوبەڵێنەیە کەلەسەری ڕێککەوتون))[١٠٧٣]. پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست هاوەڵانی بەهێزو چوست وچالاکیەوە بچنە ناو مەککەوە هەر لەبەر ئەوە داوایکرد هەموو زادە و زەخیرەیان بۆ کۆکردەوە و نزای خێری لەسەر خوێند ودوعای بەرەکەتی بۆ کردن دەستیان کرد بە خواردن و تێریانخوارد.

(١٠٧٣) اخرجه: الواقدي (المغازي) (٢/٧٣٤) وعنه ابن كثير (البداية) (٤/٢٢٦).

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (کە پێغەمبەری خوا ﷺ دابەزی لە (مرّ الظهران) لەکاتی [عەمرەکەیدا] کە لەڕێککەوتندا بوو لەگەڵ قورەیش، هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ پێیانگەیشتبوو کە قورەیش وتویانە: [ناتوانن هەستنوبڕۆن لەبەر نەخۆشی وبرسێتی، هاوەڵان عەرزی پێغەمبەری خوایان ﷺ کرد فەرموویان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەگەر هەندێك لەوشترەکانمان سەرببڕین]، [گۆشتەکەی] بخۆین ولە گۆشتاوەکەی بخۆینەوە سبەی کە چوینە مەککەوە بۆ ناو قورەیش تا بە تێری و چوستوچالاکیەوە بمانبینن؟ فەرمووی: ((لَا [تفعلوا] وَلَكِنِ ائْتُونِي [واجمعوا لِي] مِنْ فَضَلَ أَزْوَادِكُمْ)) واتە: ((نەخێر [وشترەکان سەر مەبڕن] بەڵام هەرچی زادو زەخیرەتان هەیە بیهێننەوە ئێرە)) ئەوەبوو سفرەیان ڕاخست و هەرچی پێخۆری هەیان بوو کۆیانکردەوە لەسەری، پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای بەرەکەتی بۆکردن، ئینجا کەوتنە خواردنی هەتا تێریانخوارد و ئەوەی زیادەش بوو خستیانە تورەکەو جەواڵەکانیانەوە...)(١٠٧٤).

پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵانی ئامۆژگاریکرد کە چوونە مەککەوە بە چوستوچالاکی و جەربەزییەوە بچنە ناویەوە وهێزی خۆیان دەربخەن، لە ئیبنو عەباسەوە ﷺ دەفەرموێت: کە (پێغەمبەری خوا ﷺ) فەرموویەتی بە هاوەڵانی کاتێك ویستوویانە بۆ عەمرە بچنە مەککەوە لە دوای ڕێککەوتننامەی حودەیبیە: ((إِنَّ قَوْمَكُمْ غَدًا سَيَرَوْنَكُمْ، فَلَيَرَوْنَكُمْ جُلَدَاءَ)). واتە: ((سبەی خزم و کەسەکانتان لەقورەیش تەماشاتان دەکەن بابە هێزو تواناوە بتانبینن وسەیرتانبکەن))(١٠٧٥).

ئیبنو شەهاب ﷺ دەفەرموێت: ((پێغەمبەری خوا ﷺ) گەیشتە ناوچەی (یأجج) و هەرچی چەك و تفاقی شەڕبوو داینا لە شمشێر و تیروکەوان و ڕم و قەڵغان و زرێ، تەنها بەچەکی سواربیەوە کە شمشیر بولەکێلاندا چووە مەککەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ جەعفەری کوڕی ئەبو طالب ﷺ ئامۆزای لەبریکاری خۆیەوە نارد بۆ خوازبێنی مەیمونەی کچی حارثی کوڕی حەزنی عامیری بۆ ئەوەی لێیمارە بکات

(١٠٧٤) اخرجه: ابوداود (١٨٨٦)، وابن خزيمة (٢٧٠٧)، والبيهقي (٧٩/٥)، واخرجه: احمد (٢٧٨٢) وقال محققه: اسناده قوى، وابن حبان (٣٨١٢) وقال محققه: حديث صحيح، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (١٦٦١).

(١٠٧٥) اخرجه: احمد (٣١٤/١)، وابوداود (١٨٩٠)، وابي يعلي (٢٥٧٤) وقال محققه: اسناجه صحيح، وابن حبان (٣٨١٤)، وقال محققه: اسناده صحيح.

بەوەکالەت...)[١٠٧٦] موشریکەکان کەوتنە بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندەی ئەوەی کە موسوڵمانەکان برسێتی و ماندووبوون لاوازیکردوون بەرلەئەوەش تاو گەرمای مەدینە بێهێزی کردبوون، لەئەو بارەیەوە ئیبنو عباس ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هاوەڵانی گەیشتنە شاری مەککە کە هەوای گەرمی مەدینە لاوازی کردبوون وبێهێز بووبوون موشریکەکان وتیان: سبەی خەڵکانێك دینە ناوتان تای گەرم بێهێز و لاوازی کردوون و دووچاری نارەحەتی و دژواریەکی زۆربوون)[١٠٧٧]. هەندێك لە پیاو ماقوڵ و گەورە پیاوانی قورەیش بەردەوام ڕق وقین و حەسادەتیان لە دڵ و دەرونیاندا دەشاردەوە چاویان بەئەوە هەڵنەدەهات کە سەیری پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانەکان بکەن، کە بە ئاشکرا لەمەککەدا مەراسیمی دینداری خۆیان ئەنجام بدەن و دروشمەکانیان بەدەنگی بەرز بڵێنەوە، هەندێکیان سەرکەوتنە سەر کێوی (قعیقعان) (ئەو کێوەیە کە دەکەوێتە لای روکن و مەقام) لەئەوێوە سەیری موسوڵمانەکانیان دەکرد[١٠٧٨] هەندێکیان لە دوای (حجر)ەوە دانیشتن[١٠٧٩] ئەوەی مابووەوە لەخەڵکی مەککە بە دووڕیز وەستابوون چاویان بڕیبووە موسوڵمانەکان لەسەر تەپوڵکە و بەرزایەکانەوە[١٠٨٠]. پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ هاوەڵانی ڕۆیشتن لەسەر وشترەکەی (قصواء) بوو [هاوەڵان دەوریان دابوو دەیان پاراست لەمنداڵ و هەرزەکانی قورەیش بۆ ئەوەی ئازارنەدرێت][١٠٨١].

(لبیك اللهم)یان دەوتەوە و بەشمشێرەکانیانەوە خۆیان سازوئامادە کردبوو کاتێك گەیشتنە (ذي طوى)، پێغەمبەر ﷺ لەسەر وشترەکەی (قصواء) بوو وەستا موسوڵمانەکانیش بەدەوروبەرییەوە بوون، ئینجا لە (ثنية) وە چونە ناو مەککەوە

(١٠٧٦) اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣١٤/٤) عن موسى بن عقبة.، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٨٩): رواه الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

(١٠٧٧) اخرجه: مسلم (١٢٦٦).

(١٠٧٨) اخرجه: البخاري (٤٢٥٦)، وابن حبان (٣٨١١).

(١٠٧٩) اخرجه: مسلم (١٢٦٦).

(١٠٨٠) اخرجه: الترمذي (٢٨٤٧)، والنسائي (٢٠٢/٥)، ابـي يعلى (٣٣٩٤)، وابن حبان (٥٧٨٨) وقال محققه حديث صحيح.، وقال الحافظ في (الاصابة) (٨٠/٦): اخرجه ابي يعلى بسند حسنٍ، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح الترمذي) (٢٣٨٣)، وفي (مختصر الشمائل) (٢١٠).

(١٠٨١) اخرجه: البخاري (٤٢٥٥).

کەبەسەر (حەجون)دا دەڕوانێت[١٠٨٢]، موشریکەکان لەناو خۆیاندا کەوتنە قسەکردن دەیانوت: [محمد و هاوەڵانی [تاو گەرمای یەثریب بێهێزو لاوازی کردوون] ناتوانن لەبەر لاوازییان تەوافی کەعبە بکەن و ئیرەییان پێدەبردن][١٠٨٣].

ئەنەس ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ لە عەمرەی (قضاء) دا چوو ناو شاری [مەککە وە خەڵکی مەککە وەستابوون (بە دوو ڕیزەوە) عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە ﷺ [شمشیرەکەی بەدەستەوە بوو] دەڕویشت و ئەمپارچە هۆنراوەیەی دەخوێندەوە:

[خَلّوا بَنِي الْكُفّارِ عَنْ سَبِيلِهْ ... الْيَوْمَ نَضْرِبُكُمْ عَلَى تَنْزِيلِهْ
ضَرْبًا يُزِيلُ الْهَامَ عَنْ مَقِيلِهْ ... وَيُذْهِلُ الْخَلِيلَ عَنْ خَلِيلِهِ]
[خَلّوا بَنِي الْكُفّارِ عَنْ سَبِيلِهْ ... أَنَــا الشَّهِيدُ أَنَّهُ رَسُولُــهْ
قَدْ أَنْزَلَ الرَّحْمن، فِي تَنْزِيلِهْ ... فِي صُحُفٍ تُتْلَى عَلَى رَسُـولِهْ]
[بِــأَنَّ خَيْرَ الْقَتْلِ فِي سَبِيلِـهْ ... إِنِّي رَأَيْتُ الْحَـقَّ فِي قُبُولِـهْ]
[خَلّوا بَنِي الْكُفّارِ عَنْ سَبِيلِهْ ... خَلُّــوا فَكُلُّ الْخَيْرِ فِي رَسُولِــهِ
يَـا رَبِّ إِنِّي مُــؤْمِنٌ بِقِيلِهِ] ... [أَعْرِفُ حَـقَّ اللَّهِ فِي قَبُولِــهِ][١٠٨٤].

واتە:

١- ئەی گرۆهی بێباوەڕان ڕێگەی پێغەمبەری خوا ﷺ چۆڵکەن ومەبنە بەربەست.
٢- ئەمڕۆ کەبەفەرمانی خوا کە لە قورئاندا هاتووە دەدەین و تارو مارتان دەکەین؟
٣- لێدانێك سەرتان لە لاشە جیابکاتەوە و بیپەڕێنێت.
٤- لێدانێك دۆستی گیانی بەگیانی لەیەکتر فەرامۆش بکات.
٥- ئەی کۆمەڵی بێباوەڕان ڕێگەی لێمەگرن و لێیگەڕێن با بڕوات.
٦- من شاهێدی بەردەوامم کە پێغەمبەری خوایە.
٧- خودای بەخشندە لە قورئاندا وای فەرمووە لەئەو پەراوەدا کە بۆ پێغەمبەر خوێندراوەتەوە.

(١٠٨٢) اخرجه: الواقدي (المغازي) (٢/ ٧٣٤) وهذه الفقرة أوردناه للعلم.

(١٠٨٣) اخرجه: البخاري (٤٢٥٦)، ومسلم (١٢٦٤) واللفظ له.

(١٠٨٤) اخرجه: ابن اسحاق كما في (السيرة) (٣/٣٢٥)، والطبري (التأريخ) (٣/٢٤)، والبيهقي (الدلائل) (٤/٣٢٣)،، والبيت الأول والثاني عند الترمذي (٢٨٤٧)، والنسائي (٥/٢٠٢)، والبيت الثالث والرابع عند البيهقي (دلائل) (٤/٣١٤)، والبيت الخامس عند ابن حبان (٤٥٢) وغيره، والبيت السادس والسابع عند ابن هشام (السيرة) (٣/٣٢٥)، والبيهقي (دلائل) (٤/٣٢٣).

٨- ڕوون و ئاشکرایە کە باشترین کوژراوان لە پێناوی ئەو دایە من حەق و ڕاستی وا دەبینم کە ئەو پێیڕازیبێت.

٩- ئەی بەرەی بێباوەڕان ڕێگەی مەگرن بابڕوات هەموو خێرێك لە پێغەمبەرەکەی دایە.

١٠- ئەی پەروەردگار من باوەڕدارم بە فەرموودەکانی وە مافی خوام ناسیوە لە وەرگرتنی ئەودا.

عومەر ﷺ فەرمووی: کوڕی ڕەواحە ئەرێ ئەوە لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ شیعر دەخوێنێتەوە و [لەحەرەمی خوا] (پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لەسەر خۆبە عومەر ﷺ (لێیگەڕێ) ئەو شیعرە بەهێزترە بۆ سەردڵ و دەروونیان لە هاویشتنی تیر)))[١٠٨٥].

ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: ([پاشان پێغەمبەر ﷺ ڕۆیشت هەتاچوە ناو مزگەوت] قورەیشیەکان لەلای (حجر)ەوە کۆبوونەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ دەستی هەڵبڕی (بە عەباکەیەوە) بە هاوەڵانی فەرموو: ((لَا يَرَى الْقَوْمُ فِيكُمْ غَمِيزَةً (اي: ضعفاً) [أَرْمُلُوا لِيَرَى الْمُشْرِكُونَ قُوَّتَكُمْ])) ((با موشریکەکان لاوازیتان تێدا بەدینەکەن)) [بە گورگە لۆقێ بڕۆن بۆ ئەوەی موشریکەکان هێزو تواناتان ببینن][١٠٨٦].... ئینجا خۆی و هاوەڵەکانی ڕۆیشتن بە پێهەتا دەستیاندایە (الركن الاسود) [پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردن سێ قۆناغەکە بە گورگە لۆقێ ببڕن][١٠٨٧] [(چوارەمیشیان) بە ڕۆیشتنی ئاسایی ببڕن][١٠٨٨] [هیچ شتێك ڕێگر نەبوو لەبەردەم پێغەمبەری خوا ﷺ کە فەرمانیان پێبکات کە هەموو قۆناغەکانی تر بە هەروەلە ببڕن تەنها لەبەر مانەوەیان نەبێت بەسەریانەوە کە ماوەیەك دیاری کرابوو][١٠٨٩].

(١٠٨٥) اخرجه: الترمذي (٢٨٤٧) وفي (الشمائل) (٢١٠)، والنسائي (٢٠٢/٥)،وابي يعلى (٣٣٩٤/٣٥٧١)، والبزار (٢٠٩٩)، والبيهقي (٢٢٨/١٠) وابن حبان (٤٥٢١/ ٥٧٨٨) وقال محققه: حديث صحيح، وصحيح الحديث كل من الحافظ (الفتح) (٦٣٨/٧) تحت الحديث (٤٢٥١)، وفي (الاصابة) (٤٦٧٦)، والشيخ الالباني في (فقه السيرة) (ص:٣٩٤)، و(صحيح الترمذي) (٢٢٨٣) و(مختصر الشمائل) (٢١٠).

(١٠٨٦) اخرجه: البخاري (٤٢٥٦).

(١٠٨٧) اخراجه: البخاري (٤٢٥٦)، ومسلم (٣٠٤٤).

(١٠٨٨) اخرجه: مسلم (١٢٦٤).

(١٠٨٩) اخرجه: البخاري (٤٢٥٦-٤٢٥٧)، ومسلم (١٢٦٦).

لەئەو بارەیەوە قوڕیشیەکان دەیانگوت کاتێك بە هەروەلە بەلایاندا تێدەپەڕین: دەڵێی ئاسکن [هەر بەڕۆیشتن ناوەستن بەڵکو وەك ئاسك خۆیان هەڵدەدەن] (١٠٩٠)، پاشان بە گورجی ڕاکردنی نیوان (صەفا) و (مەروە)یان ئەنجامدا تا موشریکەکان هێز و توانایان ببینن(١٠٩١).

پێغەمبەری خوا ﷺ دوعای لەناوچونی لێکردن لەئەوبارەوە عەبدوڵڵای کوڕی ئەبو ئەوفا ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ پۆشاکی عومرەی لەبەرکرد و عومرەی بەجێهێناو تەوافی کەعبەی کرد و پاشان ڕۆیشت ڕاکردنی نیوان (صەفا) و (مەڕوە)ی ئەنجامدا ئێمەش پارێزگاریمان لێدەکرد لەدەست خەڵکی مەککە نەوەکو کەسێك بیەوێت بیپێکێت یاخود دووچاری شتێك بێت گوێملێبوو دوعای لە ئەحزاب دەکردو دەی فەرموو: ((خوایەگیان تێکیان بشکێنیت زەوی لە ژێریاندا بلەرزێنی ئەی دابەزێنەری قورئان وخاوەنی لێپرسینەوەی خێرا تێك شکێنەری ئەحزاب خوایە تێکیان بشکێنیت)))(١٠٩٢).

خەڵکی مەککە بەژنو پیاو و منداڵەکانیانەوە کۆبووبوونەوە و سەیری پێغەمبەری خوا ﷺ و هاوەڵانیان دەکرد لەئەوکاتەی کەتەوافی کەعبەیان دەکرد... کەسێك لە پیاو ماقوڵ و گەورەکانی موشریکەکان ڕقی ناو دڵیان دەشاردەوە، لەبەر ڕق وکینەو حەسادەت ولایەنی دەروونیان ڕێگەینەئەدان و چاویان هەڵنەدەهات کە سەیری پێغەمبەری خوا ﷺ بکەن بۆیە ڕۆیشتن بۆ (خەندەمە))(١٠٩٣).

کاتێك تەواوبوون لە ڕاکردنی صەفا ومەروا (هدیە)کانیان هێناو لای مەروە وەستاندی و پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ((هَذَا الْمَنْحَرُ، وَكُلّ فِجَاجِ مَكَّةَ مَنْحَرٌ)) واتە: ((ئێرە

(١٠٩٠) اخرجه: احمد (٢٧٨٢) وقال محققه: اسناده قوي، وابي داود (١٨٨٦)، وابن خزيمة (٢٧٠٧)، والبيهقي (الكبرى) (٧٩/٥)، وابن حبان (٣٨١٢) وقال محققه: حديث صحيح.

(١٠٩١) اخرجه: البخاري (٤٢٥٧).

(١٠٩٢) اخرجه: احمد (٣٥٥/٤)، وابي داود (١٩٨٢)، وابن ماجة (٢٩٩٠)، والحميدي (٧٢١٩، وابن حبان (٣٨٤٣) وقال محققه اسناده صحيح على شرطها، وصححه الشيخ الالباني في (صحيح ابي داود) (١٦٧٣).

(١٠٩٣) اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣١٤/٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠١٨٩): رواه: الطبراني ورجاله رجال الصحيح.

قوربانیگەیە وە هەموو شوێنێکی مەککە قوربانیگەیە))(١٠٩٤). هەرلەئەوێدا (لای مەروەوە) قوربانییەکەی سەربڕی و سەریشی تاشی، پاشان خەڵکانێکی نارد بۆ ناوچەی (بأجج) هەتاکو بچن ببن بەپاسەوانی چەکەکان وە ئەوانەی لەئەوێن بێن دروشمەکانی خواپەرستی بەجێبهێنن بەئەو شێوەیە موسوڵمانەکان ئاڵا و دروشمی یەکتاپەرستی و(لبیك) و بانگونوێژی بەکۆمەڵیان لەپێش چاو وگوێی خەڵکی مەککە ئەنجامدا ئەوان دووچاری سەرسوڕمان بوون بەرامبەر بەئەو ئایینە تازەیەو پێغەمبەرەکەی وهاوەڵانی.

لە ماوەی مانەوەی لەمەککە دا پێغەمبەری خوا ﷺ خاتوو مەیمونەی مارەکرد ئەمەشی خستە ئەستۆی عەباسی مامی ﷺ کەخوشکی هاوسەرەکەی بوو کە ناوی ئوم فەضلی کچی حارثی ﷺ عەباس بوو ﷺ، لەجیاتی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو چوار سەد درهەمی کردە مارەیی(١٠٩٥).

پێغەمبەری خوا ﷺ ماوەی سێ ڕۆژ لەشاری مەککە مایەوە، کاتێك ماوەکەی تەواو بوو داوایانلێکرد کە مەککە بەجێبهێڵێت ئەویش وەفای بەجێگەیاندو چووە دەرەوە لێی، لەئەو بارەیەوە بەراء ﷺ دەفەرموێت: (... پێغەمبەر ﷺ کاتێك چووە شاری مەککەوە و ماوەی مانەوەی تەواو بوو و موشریەکەکان نوێنەریان هاتە لای ئیمامی عەلی ﷺ وتیان: بە هاوەڵەکەت بڵێ با مەککە جێبهێڵێت چونکە ماوەکەی تەواو بوو)(١٠٩٦).

موسای کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: کە ئیبنو شیهابی زوهری ﷺ فەرموویەتی: (...کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتە بەیانی ڕۆژی چوارەمەوە سوهەیلی کوری عەمرو حووەیطبی کوری عەبدلعزا هاتنە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ لەئەو کاتەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەناوکۆڕو دانیشتنی ئەنصارییەکان بوو لەگەڵ سەعدی کوڕی عوبادە ﷺ قسەی دەکرد، حووەیطیب هاواریکرد: خودا و پەیمانەکەت دەخەمەوە یاد لە خاکەکەمان بچۆرە دەرەوە [ماوەکەت تەواو بوو لای ئێمە و ئێرە جێبهێڵە]

(١٠٩٤) اخرجه: ابي داود (١٩٠٧)، و(ابن ماجة) (٣٠٤٨)، وصححه الشيخ الالباني في (الصحيحة) (٢٤٦٤)، و(صحيح ابي داود) (١٦٧٨).

(١٠٩٥) اخراجه: ابن هشام (السيرة) (٣٢٧/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٤/ ٣١٥) عن ابن شهاب.

(١٠٩٦) اخرجه: البخاري (٤٢٥١).

سەعدی کوڕی عەبادە ﷺ فەرمووی: درۆت کرد ئێرە نەخاکی تۆیە نە بەمیرات لە باوك وباپیرتەوە بۆت جێماوە وەڵاهی ناچینە دەرەوە، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی سوهەیل وحووەیطیبی کرد وپێیانی فەرموو: ((إِنِّي قَدْ نَكَحْتُ فِيكُمْ امْرَأَةً [وَمَا عَلَيْكُمْ لَوْ تَرَكْتُمُونِي فَأَعْرَسْتُ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ، وَصَنَعْنَا لَكُمْ طَعَامًا فَحَضَرْتُمُوهُ][1097] فَنَأْكُلُ وَتَأْكُلُونَ مَعَنَا)) واتە: ((من ئافرەتێکم هێناوە لەناوتان [ئەگەر بکرێت دەرفەتم پێبدەن لێرەدا وەلیمەی ژن گواستنەوەکەم بکەم خواردنێك ئامادە بکەم بۆتان و ئێوەش میوانی من بن] تابەیەکەوە خواردنێك بخۆین)) [وتیان: ئێمە پێویستمان بە میوانداری تۆ نییە] تکات لێدەکەین بە خواو ئەو پەیمانەی کە لە نێوانماندانە کە بڕۆ دەرەوە لە ناومان ئینجا [پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچوو لەمەککە]. هەتا گەیشتنە ناوچەی (سرف) لەئەوێدا خستیان (کە ناوچەیەکە نزیك لەتەنعیم)، موسوڵمانەکان مانەوە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو ڕافعی ﷺ جێهێشتبوو تاکو خاتوو مەیمونە لەگەڵ خۆیدا هەڵگرێت لەکاتی ئێوارەدا خۆی بگەیەنێتە خزمەتی، ئەوەبوو لە (سرف) مانەوە هەتا خاتوو مەیمونە گەیشتە خزمەتی، خاتوو مەیمونە و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون دووچاری ئازار و مەینەتی بوونەوە لە سەر دەستی هەرزە و منداڵەکانی قورەیش، لە (سرف) گەیشتنە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و پێغەمبەری خوا ﷺ لەئەوێدا گواستیەوە و ئەو شەوە لەئەوێ بوون دواتر کەوتنەڕێ هەتا گەیشتنەوە مەدینە...)[1098].

لەسەر کچی ئیمامی حەمزە ﷺ هەریەکە لەجەعفەر و زەید وعەلی ﷺ بوو بە هەرایان کاتێك گەیشتنە مەدینە، پێغەمبەری خوا ﷺ دوای بڕانەوەی کێشەکە دای بە جەعفەر ﷺ، لەئەو بارەوە بەراء ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ کە دەرچوو لەشاری مەککە کچۆڵەکەی ئیمامی حەمزەی ﷺ مامی کەوتە دوای و بانگیدەکرد: مامە مامە عەلی هەڵیگرت و دەستیگرت و بردیە خزمەت خاتوو فاطمە ﷺ پێیفەرموو: کچە مامەکەت بگرە و لەگەڵ خۆت هەڵیبگرە [عەلی ﷺ دەفەرموێت: کاتێك گەیشتینەوە مەدینە لەسەر ئەو کچە من و زەید و جەعفەر بووە

(١٠٩٧) اخرجه: الطبراني (١١٤٠)، وابن هشام (السيرة) (٣٢٨/٣)، والطبري (التأريخ) (٢٥/٣)، والبيهقي (الدلائل) (٣٣٠/٤) مرسلاً.

(١٠٩٨) اخرجه: البيهقي (الدلائل) (٣١٤/٤).

دەمە قرەمان] عەلی فەرمووی: من هەڵمگرتەوە [من شایستەترم پێی] ئەوە کچی مامە [وە هاوسەرەکەشم کچی پێغەمبەری خوایە ﷺ ئەو بۆی لە پێشتر و شایستە ترە]، جەعفەر ﷺ فەرمووی: [من دەیگرمە خۆم من لەپێشترم لەئێوە بەئەو] کچی ماممە و پوریشی هاوسەرمە [پوریشی خوشکی دایکمە و لەجێگەی دایکە] وە زەید ﷺ فەرمووی: [من شایستەترم بەئەو] کچی برامە (برای ئایینی کە پێغەمبەر لە مەککەش و مەدینەش ئەو برایەتیەی نێوانمانی دروستکرد بوو حەمزە و زەیدی کرد بووە برا)[١٠٩٩].

پێغەمبەری خوا ﷺ دادوەریکرد لە نیوانماندا و گێڕایەوە بۆ پووری فەرمووی: ((الْخَالَةُ بِمَنْزِلَةِ الأُمِّ)) واتە: ((پوور خوشکی دایك و لە جێگەی دایکە)) وە بە عەلی ﷺ فەرموو: (([تۆ عەلی لەمنی منیش لەتۆم])) بە جەعفەریشی ﷺ فەرموو: (([تۆ جەعفەر] شێوە و ئاکارت لەمن دەچێت)) وە بە زەیدیشی ﷺ فەرموو: (([تۆ زەید] برامانی و سەردارمانی [کچەکە بالای پوری بێت چونکە پوور وەك دایکە] وە عەلی ﷺ فەرمووی: بۆچی کچی حەمزە ﷺ ناخوازیت؟ فەرمووی: ((إِنَّهَا ابْنَةُ أَخِي مِنَ الرَّضَاعَةِ))[١١٠٠] واتە: ((ئەو کچی برای شیریمە))). ثوییە کەنیزەی ئازادکراوی ئەبو لەهەب شیری داوە بە حەمزە و پێغەمبەر ﷺ بەیەکەوە).

(١٠٩٩) في رواية: (.. وكان زيد مؤاخياً لحمزة، اخى بينهما رسول اللهr) اخرجه: احمد (٢٠٤٠) وقال محققه صحيح لغيره، وابويعلى (٢٣٧٩).

(١١٠٠) اخرجه: البخاري (٤٢٥١)، واحمد (٧٧٠) وقال محققه: اسناده حسن، وابي داود (٢٢٧٨)، والحاكم (١٢٠/٣)، وابي يعلي (٥٢٦)، وانظر: (صحيح ابي داود) (١٩٩٣)، و(الصحيحه) (١١٨٢)، واللفظ للبخاري والزيارات لأحمد وابي داود.

موسوڵمانبوونی کەڵە پیاوانی قورەیش (عەمری کوڕی عاص و خالیدی کوڕی وەلید و عوسمانی کوڕی ئەبو طەلحە)

بە دڵنیایەوە ڕێککەوتننامەی حودەیبیە و عەمرەی (قضاء) ڕۆڵێکی گەورە و بەرچاوی هەبوو لە گەیاندنی ئیسلام و بڵاوکردنەوەی بەناو خەڵکدا و ناساندنی پێیان وەك خۆی، بەتایبەتی لای موشریکەکانی خەڵکی مەککە، کە بەڕێز وەستابوون لەسەر بەرزاییەکانی شاری مەککەوە و بە دیقەتەوە دەیانڕوانییە پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانەکان کە چۆن مەککە و ئەو شارە پیرۆزە بەرز و پیرۆز ڕادەگرن، بە دەنگی بەرز بانگی یەکتاپەرستی دەدەن بەگوێیاندا و لەمزگەوتدا بەیەکەوە نوێژ بەکۆمەڵ بەجێدەگەیەنن جیا لەئەو پەرستنە شێوینراو و بێبنەمایەی ئەوان کە بریتیبوو لە فیکەو چەپڵەڕێزان، موسوڵمانەکانیان دەبینی تێکەڵاوی خەڵك دەبوون بەئەو ڕەوشتە بەرزو سەنگینانەی ئیسلام هەڵسوکەوتیان لەگەڵدا دەکردن.

هەموو ئەمانە بوونە هۆکار و پاڵنەری بەهێز بۆ ئەوەی گۆڕانکاری لە دید و تێڕوانینی خەڵکیدا ڕووبدات بەرامبەر بەئیسلام وکەسایەتی پێغەمبەری خوا ﷺ هەتا گەیشتە ئەوەی هەندێکیان پەلە بکەن لەچوونە ناو بازنەی ئیسلامەتی و شوین ئەم پەیامە خواییە بکەون نەك لەخەڵکی سادە بەتەنها بەڵکو لە سەرکردەو پیاو ماقوڵ و خاوەن بیروڕاکانیان، لە ناویشیاندا عەمری کوڕی عاص و خالدی کوری وەلید و عوسمانی کوڕی طەلحە، عەمری کوڕی عاص لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (کاتێك گەڕاینەوە لە غەزای (الأحزاب) لەڕۆژی خەندەقدا چەندین کەسایەتی مەککەم کۆکردەوە ئەوانەی پلەو پایەی منیان بەلاوە گرنگ بوو، گوێیان بۆ دەگرتم پێموتن: وەڵاهی بزانن من وادەبینم کەئایینەکەی محمد ﷺ بەسەر هەموو ئایینەکاندا زاڵ دەبێت بەسەرکەوتن و زاڵبوونێکی گەورە و نەخوازراو کەحەزی پێناکەین، من لەسەر ئەمە بۆ چوونێکم هەیە [نازانم بڕوای ئێوە لەئەو بارەیەوە چۆنە؟

وتیان ڕاوبۆچوونی تۆ چییە؟ وتی: من پێشنیارەکەم بە بیری خۆم کە پەیوەندی بکەین بە نەجاشی پادشای حەبەشە کەلەلای خۆی دالدەمانبدات و بمێنینەوە، ئەگەر محمد سەرکەوت بەسەر هۆزەکەمان دا ئەوە ئێمە دووچاری هیچ نابین و لە خزمەت

نەجاشین وە ئێمە لە لای ئەوبین پێمان خۆشترە لەئەوەی بكەوینە ژێر دەستی محمد، وە ئەگەر خزم و كەسوكاریشمان سەركەوتن ئەوە ئێمە بەئەوان ئاشناین، خۆ دواجارمان نابێت كە بێینەوە ناویان.

وتیان: بەڕاستی بۆ چوونێكی جوانە و لە جێی خۆیەتی، پێموتن: دەی دیاریم بۆ كۆبكەنەوە تا بۆی ببەم خۆشەویسترین شتێك كەپێیخۆشبێت كە لەوڵاتی ئێمەوە بۆی بچێت وپێشكەشی بكرێت پێستەیە، ئەوەبوو پێستەیەكی زۆریان بۆ كۆكردمەوە، ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە خزمەتی، وەڵاهی من لەخزمەتی دابووم كە عەمری كوڕی ئومەیەی ضەمری هاتە لای، كە پێغەمبەری خوا ﷺ ناردبووی بۆ كارو باری جەعفەر و هاوەڵانی بە مەبەستی ناردنەوەیان. دەفەرموێت: هاتە ژوورەوە بۆ خزمەتی منیش هاتمە دەرەوە، بە هاوەڵەكانم وت: ئەوە عەمری كوڕی ئومەیەی ضەمرییە ئەگەر چوومە لای نەجاشی و [دیاریەكانم] بردە خزمەتی داوای لێدەكەم بیداتە دەستم و لەگەردنی بدەم ئەگەر ئەوەم كرد قورەیش ئەوە ببیستن دەزانن من تۆڵەیان بۆ دەكەمەوە و پاداشتیان دەدەمەوە، لە كاتێكدا كە نێردراوی محمدیان بۆ دەكوژم من چوومە خزمەتی وە كڕنوشم بۆ برد هەروەك و پێشتر ئەو كارەم دەكرد وتی: سڵاو لە هاوڕێكەم شتێكت بەدیاری لەوڵاتی خۆتەوە بۆ هێناوم؟ وتم: بەڵێ ئەی خاوەن شكۆ پێستەیەكی زۆرم بەدیاری بۆ هێناویت، ئینجا پێشكەشم كرد و بردمە خزمەتی زۆر حەزی پێدەكرد و سەری سوڕما بەرامبەری [كاتێك وەری گرت دووچاری ئەو سەرسامیە بوو لەبەر دیارییەكان] وتم خاوەن شكۆ من [بینیم نێردراوی محمد هاتە خزمەتت] و لە لای تۆ هاتە دەرەوە، ئەوە نێردراوی پیاوێكە دووژمنی ئێمەیە، بیدە دەستم با بیكوژم چونكە ئەو [پەرتەوازەی كردووین و] خانەدان و پیاو ماقوڵەكانی كوشتین، دەفەرموێت: نەجاشی توڕەبوو دەستیبرد و كێشای بە لوتی خۆیدا و گومانم برد كە ڕەنگە شكاندبێتی[(١١٠١)].

لەئەو كاتەدا ئەگەر زەوی شەق بووایە حەزمدەكرد بچمە ناویەوە تا لێیجیاببمەوە، پاشان وتم: ئەی خاوەن شكۆ، وەڵاهی من وادەبینم تۆ ئەو داوایەی منت پێناخۆش

(١١٠١) وفي رواية: (فغضب فرفع يده فضرب بها انفي ضربة ظننت انه كسره فابتدرت منخراي فجعلت اتلقى الدم بثيابي فاصابني من الذل مالوانشقت لي الارض دخلت فيها فرقا منه).اخرجه: الواقدي (٧٤١/٢) وعنه ابن كثير (البداية (٢٣٦/٤) والبيهقي (الدلائل) (٣٤٧/٤).

بوو، فەرمووی: داوام لێدەکەیت نێردراوی کەسێکت پێبدەم بیکوژێت کە جبریل دێتە خزمەتی و ئەو وەحیەی بۆ دێنێ کە پێشتر دەیبردە لای موسا ﷺ وتم ئەی خاوەن شکۆ ئەو بەئەو شێوەیەیە؟ [فەرمووی: بەڵێ وەڵاهی وایە هاوار بۆ تۆ عەمر من ئامۆژگاریت دەکەم] بەگوێمدەکەیت شوێنی بکەوە و [بچۆ خزمەتی و موسوڵمان ببە] وەڵاهی ئەو لەسەر حەقە وە پەیامەکەی ڕاستەقینەیە، بەدڵنیاییەوە [ئەو لەگەڵ ئەوانەی لەخزمەتیدان] سەردەکەون بەسەر نەیارەکانیاندا هەروەك موسا سەرکەوت بەسەر فرعەون و دارو دەستەکەی، وتم: [خاوەنشکۆ] پەیمانوبەیعەت دەدەم [بەتۆ] لەسەر ئەوەی موسوڵمانببم. فەرمووی: بەڵێ، دەستی درێژکرد و بەیعەتم پێدا لەسەر ئەوەی کە موسوڵمانبم، پاشان ڕۆیشتمەوە لای هاوەڵەکانم ئەوان هەر لەسەر بۆچوون و حاڵی خۆیان بوون، موسوڵمانبوونی خۆمم دەشاردەوە لە هاوەڵەکانم [وتیان: دەنگوباس چییە؟ وتم: خۆشیتان][(١١٠٢)].

کاتێ ئێوارە داهات سەرکەوتمە سەر وڵاخەکەم و بۆی دەرچووم و ئەوانم بەجێهێشت] مەبەستم بوو بڕۆم بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ تا موسوڵمان بوونی خۆم ڕابگەیەنم، لەڕێگادا گەیشتم بە خالدی کوڕی وەلید ﷺ ئەوەشی ماوەیەك بەر لەفەتحی مەککە بوو، لەشاری مەککەوە دەهات پێموت: بۆکوێ دەچیت باوکی سولەیمان؟ وتی: وەڵاهی ڕێگای ڕاست ڕوونبووەتەوە و دەمەوێت ڕێگای ڕاستبگرم، ئەو پیاوە پێغەمبەرە، وەڵاهی دەچمە خزمەتی و موسوڵمان دەبم، وتم: وەڵاهی منیش تەنها بۆ ئەوە هاتووم کە موسوڵمان ببم. دەفەرموێت: گەیشتینە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ خالید کوڕی وەلید پێشکەوت و موسوڵمانبوو بەیعەتیپێدا، پاشان من نزیکبوومەوە و عەرزمکرد: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من بەیعەتت پێدەدەم لەسەر ئەوەی کە داوای لێخۆشبوونم بۆ بکەی تا لە خوا لەتاوانەکانی ڕابردووم خۆشی ببێت، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((يَا عَمْرُو، بَايِعْ، فَإِنَّ الْإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ، وَإِنَّ الْهِجْرَةَ تَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهَا)) واتە: ((عەمر بەیعەتمپێبدە ئیسلام ئەوەی پێش خۆی پاکدەکاتەوە و نایهێڵێت وە کۆچکردنیش لەبەر خوا ئەوەی پێش خۆی ناهێڵێت)) دەفەرموێت: بەیعەتم پێداو گەڕامەوە.

(١١٠٢) وفي رواية الواقدي: (ففارقتهم كأني اعمد لحاجة، فعمدت الى موضع السفن فاجد سفينة قد شحنت تدفع فركبته معهم، ودفعوها حتى انتهوا الى الشعيبة (وهي ميناء قريب من جده) وخرجت من السفينة ومعي نفقة فابتعت بعيرا، وخرجت اريد المدينة، حتى خرجت على مرالظهران..) اخرجه: الواقدي (المغازي) (٧٤١/٢).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (بۆیان گێڕامەوە لەکەسێك کە تۆمەت بارناکرێت بەهیچ شتێك کە نەشیاو بێت وە قسەی لێوەردەگیرێت کە عوثمان کوڕی طەلحەی کوڕی ئەبوطەلحەش ﷺ لەگەڵیاندا موسوڵمانبووە لەئەوکاتەدا ئەوان تیایدا موسوڵمانبوون)(١١٠٣).

لە گێڕانەوەیکی تردا هاتوە عەمر ﷺ دەفەرموێت: (....کاتێك خوای گەورە ئیسلامەتی خستە دڵمەوە هاتمە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتم: دەستی ڕاستت بێنە جاری بەیعەتت پێنادەم و دەستی ڕاستی هێنا، دەستم درێژنەکرد فەرمووی: ((ئەوە بۆچی وادەکەی عەمر؟)) وتم: دەمەوێت مەرج دابنێم فەرمووی: ((چ مەرجێکت هەیە؟)) وتم: بەیعەتت پێدەدەم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ کە لە تاوانەکانی ڕابردووم خۆشبێت] فەرمووی: (([یاعمرو] أَمَا عَلِمْتَ أَنَّ الْإِسْلَامَ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ [من الذنوب]،وَأَنَّ الْهِجْرَةَ تَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهَا[من الذنوب]، وَأَنَّ الْحَجَّ يَهْدِمُ مَا كَانَ قَبْلَهُ)) واته: (([عەمر] نەتزانیوە موسوڵمانبوون [تاوانی] پێشخۆی دەسڕێتەوە، وە کۆچکردن لە پێناوی خوا [گوناهی] پێش خۆی دەسڕێتەوە، وە حەج کردن گوناهی پێش خۆی دەسڕێتەوە)) دەفەرموێت: هیچ کەسێك لەپێغەمبەری خوا ﷺ خۆشەویستتر نەبوو بەلامەوە وە لەبەرچاویشم لەئەو گەورەتر و ڕێزدارتر نەبووە لەبەر ئەوە نەمدەتوانی بە چاوەکانم سەیری بکەم بەتەواوی لەبەر گەورەیی و سام وهەیبەتی وە ئەگەر ئێستا داوام لێبکرێت وەسفی بکەم ناتوانم چونکە چاوەکانم پڕنەبوون و تێرنەبوون لە تەماشاکردنی تا من باسیبکەم)(١١٠٤).

لە گێڕانەوەیەکی تردا هاتووە: ((کاتێك بەیعەتم دا بە پێغەمبەری خوا ﷺ لە هەموو کەس زیاتر و زۆرتر شەرمم لێدەکرد هەرگیز چاوەکانم تێرنەدەبوون لە سەیرکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ وە نەدەگەڕامەوە خزمەتی بۆ شتێك کەبمویستایە [لەبەر شەرمکردن و ڕێز گرتنم بۆی] هەتا گەیشتەوە بە خزمەتی خوای گەورە))(١١٠٥).

(١١٠٣) أخرجه: احمد (١٧٧٧٧) وقال محققه: اسناده حسن في المتابعات والشواهد والقصة محتملة للتحسين، والبخاري (التأريخ الكبير) (٣١٢/٢)، والحاكم (٢٩٧/٣)، البيهقي (الكبرى) (١٢٣/٩) وفي الدلائل (٣٤٣/٤)، والطبراني (الاحاديث الطوال) (١٢) وابن هشام (السيرة) (٢٣١/٣)، والطبري (التأريخ) (٢٩/٣) واللفظ لاحمد والزيادات للبيهقي.

(١١٠٤) أخرجه: مسلم (١٢١) واللفظ له والزيادة لأحمد (١٧٨٢٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم.

(١١٠٥) أخرجه: احمد (١٧٧٨١، ١٧٨١٣) وقال محققه: اسناده حسن.

موسوڵمان بوون عەمر و هاوەڵانی لەمانگی سەفەری ساڵی حەوتەمی کۆچیدا بووە[١١٠٦].

حافظ ﷺ دەفەرموێت: ڕاسترین بۆچوون لەسەر ئەوەی کە موسوڵمان بوونیان دوومانگ بەر لەغەزای (مؤتة) بووە[١١٠٧]. لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووەکە عەمری کوڕی عاص ﷺ لەحەبەشە لەسەر دەستی جەعفەر ﷺ موسوڵمان بووە.

لە عومەیری کوڕی ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (جەعفەر کوڕی ئەبو طالب ﷺ هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ داوای ڕوخسەتی لێکرد و وتی: کە ڕێگەمبدە بچمە خاکێك خوای گەورەی تێدا بپەرستم و لەهیچ کەسێك نەترسم، ئەویش ڕوخسەتی پێداو کۆچی کرد و چووە خزمەت نەجاشی، دەفەرموێت: عەمری کوڕی عاص ﷺ بۆی گێڕامەوە فەرمووی: کاتێك پلەو پایەی ئەوم دی لای نەجاشی ئیرەییم پێدەبرد وتم وەڵاهی دەبێت بچمەوە لای ئەو و هاوەڵەکانی پاشان چوومەوە خزمەت نەجاشی.... بڕواناکەم هیچ کەسێك هەبێت هیندەی من پێیخۆش بووبێت کە بچێتە خزمەت نەجاشی و جەعفەری لێنەبێت ڕۆژێکیان لەڕێگادا گەیشتم بەجەعفەر سەیری پێش خۆمم کرد هیچ کەسێکم بەدینەکرد ئاوڕم دایەوە پشتەوە کەسم نەبینی لە درێژی قسەکانیدا دەفەرموێت: لێینزیك کەوتمەوە و دەستمبرد بۆ دەستی و پێم وت: تۆ شایەت ببەکە من موسوڵمان بووم و شایەتی دەدەم کە جگە لەخوای گەورە هیچ پەرستراوێك بەحەق نییە، وە محمدیش پێغەمبەر وبەندەی خوایە فەرمووی: خودا هیدایەتی دای بۆ ئیسلام ئینجا تۆش بەردەوامبە لەسەری و کۆڵمەدە.....)[١١٠٨].

(١١٠٦) أخرجه: الحاكم (٣/٤٥٤)، والبـيهقي (الدلائل) (٤/٣٥٢).

(١١٠٧) انظر: (فتح الباري) (٥/١٠١).

(١١٠٨) أخرجه: ابويعلى (٧٣٥٢) وقال محققه: اسناده جيد، والبزار (١٧٤٠)، والبـيهقي (الدلائل) (٢/٢٨٥)، وقال البوصيري (اتحاف الخيرة المهرة) (٥٨٤٢): عمير بن اسحاق اختلف فيه وباقي رجاله ثقات، وقال الحافظ في (المطالب العالية) (٤٢٢٨): اسناده حسن الا انه مخالف للمشهور ان اسلام عمروt كان على يد النجاشي نفسه.

غەزای مۆتە

لەساڵی هەشتەمی کۆچیدا خێل وهۆزە عەرەبە گاورەکانی گۆێ لەمست و هاوپەیمانی ڕۆم کەوتنە دووژمنکاری ئەوانەی دەهاتنە ژێرسایەی ئیسلام و موسوڵمان دەبوون لەئەو ناوچەیەدا وڕێگاکانی بازرگانی ئەو دەوڵەتە ئیسلامیە تازە پێگەیشتووانەیان سەرهەڵدراوەیان دەخستە مەترسیەوە و کەوتبوونە هەڕەشەو گوڕەشەکردن، لەگەڵ هەموو ئەوانەشدا هەستان بەکوشتنی نێردراوی موسوڵمانەکان حاریثی ئوزدی ﷺ کە ئەو کاتە بەهیچ پاساوێك نێردراو نەدەکوژرا، هەموو ئەوانە پێویستیانکرد کە ڕێگەچارەیەك بدۆزرێتەوە بۆ تەمێکردنی ئەو خێڵە عەرەبانە بەتایبەتی دوای ئەوەی بانگەوازی ئیسلامیان ڕەتکردەوە و قبوڵیاننەکرد، بووە ئەرك و پێوستیەکی حاشا هەڵنەگر کە ئەو شان و شکۆ و لوت بەرزیەیان تێك بشکێنرێت و ملکەچ و زەبوون بکرێن ئیسلامیش لەناوچەکەدا بلاوبکرێتەوەو ئاسایش بگێڕدرێتەوە بۆ ڕێگا بازرگانییەکان.

ئەم غەزایە لەمانگی (جمادی یەکەم) ڕوویداوە هەروەك عوروە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد بۆ مۆتە لەمانگی (جمادی یەکەمی) ساڵی هەشتەمی کۆچیدا)[1109]. بەلەبەرچاوگرتنی دووری ڕێگەکە و مەزندەکردنی ڕووبەڕوو بوونەوە لەگەڵ هێزێکی پڕ چەکو زەبەلاح و ژمارە زۆردا، وە لەپێناو پاراستنی یەکڕیزی سوپاکە و ڕێگرتن لە پاشاگەردانی و گوێنەدان بەیەکتری پێغەمبەری خوا ﷺ دوو سەرکردەی تری سوپای وەك یەدەك دانا بۆ ئەمیری سوپاکە.

لەئەوبارەوە ئەبو قەتادەی ئەنصاری ﷺ دەفەرموێت: ((عَلَيْكُمْ زَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ [فَإِنْ قُتِلَ زَيْدٌ وَاسْتُشْهِدَ فَأَمِيرُكُمْ جَعْفَرٌ، وَإِنْ قُتِلَ واسْتُشْهِدَ فَأَمِيرُكُمْ عَبْدُ اللهِ بْنُ رَوَاحَةَ][1110] الأنصاري)) (پێغەمبەری خوا ﷺ سریەی (ئەمیرەکانی) نارد [زەیدی کوڕی حارثی ﷺ کردە فەرماندەی سوپا وە فەرمووی پێیان]: ((زەید کوڕی حارث ئەمیرتان بێت [ئەگەر

(١١٠٩) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٤٥٧)، وابن هشام (٣٢٨/٣)، والطبري (٣٦/٣)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٥٨/٤).

(١١١٠) أخرجه: أحمد (١٧٥٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وأبي داود (٤١٩٢)، والنسائي (الكبرى) (٨٦٠٤)، والطبراني (١٤٦١)، والحاكم (٢٩٨/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وصحح اسناده الحافظ في (الفتح) (٦٥١/٧)، والنووي (رياض الصالحين) (١٦٤٠)، والشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٣٥٣٢)، و(فقه السيرة) (ص: ٤٠١)، و(أحكام الجنائز) (٦٦).

زەید شەهیدکرا ئەوە با جەعفەر ﷺ ئەمیرتان بێت، ئەگەر ئەویش شەهیدکرا ئەوە با عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی (ئەنصاری) ئەمیرتان بێت].

جەعفەر هەوڵیدا و فەرمووی: بەدایك باوکەوە بەفیداتبم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ من دەترسم کە زەید بەسەرمەوە ئەمیر بێت شتێك لەلام دروست ببێت؟ فەرمووی: ((امْضِهْ؛ فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي أَيُّ ذَلِكَ خَيْرٌ))[1111]. ((برۆ لە خزمەتیدا تۆ نازانیت خێر لە چیدایە)).

ماڵئاوای کردن لە سوپاکە

عروەی کوڕی زبەیر ﷺ دەفەرموێت خەڵکەکە خۆیان ئامادەکرد پاشان کەوتنە ئامادە باشی بۆ بەڕێکەوتن ژمارەیان سێ هەزار کەسبوو، کاتێك دەیانویست بڕۆن خەڵکەکە بەشێوەی مەراسیمێکی شایستە ماڵئاوییان لێکردن سڵاوی جۆشدانیان لە ئەمیرەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ کرد، لەکاتی خوا حافیزی و ماڵئاواییەکەدا ماڵئاوایی لە عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە دەکرا ﷺ کە یەکێك بوو لە ئەمیرەکانی پێغەمبەری خوا ﷺ دابنابوو دەستی کردەگریان، وتیان بۆ چ شتێك دەگریت کوڕی ڕەواحە؟ لە وەڵام دا فەرمووی: وەڵاهی لەبەر خۆشەویستیم بۆ دنیا و جیابوونەوە لە ئێوە ناگریم، بەڵام گوێم لەپێغەمبەری خوا ﷺ بوو ئایەتێکی دەخوێندەوە لە کتێبە پیرۆزەکەی خوای گەورە کە تێیدا باسی ئاگری دۆزەخ دەکات: ﴿وَإِن مِّنكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَىٰ رَبِّكَ حَتْمًا مَّقْضِيًّا ﴿٧١﴾﴾ (مريم) واتە: [ئەی خەڵکینە! ئیلا دەبێ هەموو نزیکی ئاگری دۆزەخ ببنەوەو بەسەر پردەکەی (صیراط)دا تێپەڕن، ئەمەش بڕیارێکە لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆ ئەوە دراوەو بڕاوەتەوەو شتێکی حەتمییە].

من نازانم لەکاتی تێپەڕبووندا چۆن بەسەریدا دەڕۆم ڕزگارم دەبێت یاخود نا، موسوڵمانەکان پێیانفەرموون: خوا پشتیوانتان بێت و دووژمنەکانتان تێکبشکێنێت وە بەڵاتان لەسەر لابیات و بەسەلامەتی بگەڕێنەوە بۆ ناومان... پاشان سریەکە بەڕیکەوتن پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵیاندا تا دەرەوەی مەدینە ڕۆیشت تا ماڵئاوایی لێکردن و دیار نەمان پاشان گەڕایەوە)[1112].

(١١١١) أخرجه: أحمد (٢٥٥١) وقال محققه صحيح لغيره، وابن أبي شيبة (٣٨١٢١)، والدارمي (٢٤٤٨)، والنسائي (الكبرى) (٨٢٤٩)، وابن حبان (٧٠٤٨) وقال محققه: اسناده صحيح، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣/ ٣٦٧)، وصححه الشيخ الألباني في (أحكام الجنائز) (ص: ٤٦)، و(الإرواء) (٢٨٥/٥)، وصححه ايضاً الشيخ مقبل في (الصحيح المسند) (٢٧٧).

(١١١٢) أخرجه: الطبراني (٤٦٥٥)، والطبري (٣٦/٣)، وابن هشام (٣٣٢)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٥٨/٤)، وقال الهيثمي

لەگێرانەوەیەکدا هاتووە لە عەبدوڵڵای کوڕی یەزیدەوە ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ سوپاکە ڕۆیشت بەمەبەستی ماڵئاوایی کردن کە گەیشتە (ثنية الوداع) فەرمووی: ((أَسْتَوْدِعُ اللهَ دِينَكُمْ، وَأَمَانَاتِكُمْ، وَخَوَاتِيمَ أَعْمَالِكُمْ))(١١١٣). ((خۆتان و ئایینەکەتان و کۆتایی کردەوەکانتان بە خوای گەورە دەسپێرم)). دوو گێرانەوەی تر هاتووە لە بارەی دواکەوتنەکەی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەوە ﷺ، لەئەو بارەیەوە ئیبنو عەباس ﷺ دەفەرموێت: (کە پێغەمبەری خوا ﷺ سریەکەی نارد بۆ مؤتە... کوڕی ڕەواحە دواکەوت نوێژی هەینی لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەنجامدا پێی فەرموو: ((بۆ چی دواکەوتویت؟)) وتی بۆ ئەوەی نوێژی جومعە لە خزمەتتدا بکەم. فەرمووی: ((لَغُدْوَةٌ أَوْ رَوْحَةٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا))(١١١٤). ((دەرچوونی بەیانیان یان ئێواران لەپێناوی خوادا باشترە لە دونیاو لەئەوەی تێیدایە)).

هەروەها گێرانەوەیەکی تریش لەئەو بارەیەوە هەیە: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی ﷺ لەگەڵ سریەیەکدا نارد هاوکات بوو لەگەڵ ڕۆژی هەینی هاوەڵان هەموو ڕۆیشتن و عەبدوڵڵا فەرمووی: (من دوادەکەوم نوێژی جومعە لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەم فەرمووی: ویستم کەنوێژی هەینی لەخزمەتدا بکەم پاشان بگەمەوە پێیان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((ئەگەر هەرچی لە زەویدا هەیە ببەخشی ناگەیتەوە بە خێر و چاکەی زوو چونە دەرەوەیان بۆ غەزا))(١١١٥). لە گێرانەوەیەکدا: ((...وَالَّذِي نَفْسِي بيده، لَقَدْ سَبَقُوكَ بِأَبْعَدِ مِمَّا بَيْنَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ [فِي الْفَضِيلَة»]))(١١١٦). ((...سوێند بەئەوەی گیانی منی بەدەستە پێشکەوتن [لەچاکەو خیردا] زیاتر لە دووری نیوان ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا)).

(المجمع (١٠٢٢٠): رجاله ثقات إلى عروة، وقال العمري (السيرة الصحية) (٤٦٧/٢): اسناده حسن.

(١١١٣) أخرجه: ابوداود (٢٦٠٠)، واحمد (٢٥٥/٢)، والحاكم (٩٧/٢)، وابي يعلى (٥٦٢٤)، وابن حبان (٢٣٧٦)، واللفظ للبيهقي (الكبرى) (٣٧٢/٧) وصححه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (١٤)، و(صحيح الجامع) (١٩٥٧)، و(الكلم الطيّب) (١٦٩).

(١١١٤) أخرجه: أحمد (٢٣١٧) وقال محققه: حسن لغيره، وابن ابي شيبة (١٩٦٤٩) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابي يعلى (٢٥٠٦)، وقال محققه: اسناده ضعيف، وقوله r(لغدوة أوروحة...مافيها) أخرجه: البخاري (٢٧٩٣)، ومسلم (١٨٨٢).

(١١١٥) أخرجه: أحمد (١٩٦٦) وقال محققه: اسناده ضعيف، والترمذي(١٦٤٩)، والطيالسي (٢٦٩٩)، والطبراني (١٢٠٨١).

(١١١٦) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٥٧/٢٠) وقال محققه: فيه ثلاثة ضعفاء، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٨٤/٥) فيه زياد بن فايد وثقه ابوحاتم وضعفه الجمهور وبقية رجاله ثقات، وقال أحمد شاكر(سنن الترمذي) (٤٠٦/٢) رواه عبدالحكم (فتوح مصر) (ص: ٢٩٨) واسناده جيّد.

گەیشتنی سوپاکە بەمەیدانی جەنگ

سوپای موسوڵمانەکان ڕۆیشتن بەئەو بیابان و گەرمەسێر و خاکە بەردەڵانەدا هەتاکو گەیشتنە دەوری خاکی (بەلقاء) وە لەئەوێدا بۆیان دەرکەوت کە ژمارەی دووژمنەکانیان دەهێندەی ئەوانن، هەندێکیان کەوتنە دوو دڵییەوەو ویستیان کە لەشوێنی خۆیاندا بمێننەوە و نەجوڵێن و داوای هاوکاری و پشتیوانی زیاتر بکەن، بەڵام عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە ﷺ کەوتە جۆشدانیان لەسەر جیهاد و تێکۆشان لە پێناوی خوادا و شەڕکردن لەگەڵ دوژمندا لەئەنجامدا هەموویان بۆچوونەکەی ئەویان پەسەندکرد و یەکلاییبوونەوە لەسەر ڕووبەڕوو بوونەوەی دووژمن.

لەئەوبارەیەوە عروە ﷺ دەفەرموێت: (پاشان ڕۆیشتین هەتا گەیشتنە ناوچەی (معان) لە خاکی شام لەئەوێدا خستیان، هەواڵیان پێدان کە هیرەقل بەر لەئەوان لەناوچەی (ماب) لەناوچەی (بەلقاء) دابەزیوە بەسەد هەزار سەربازی ڕۆمیەوە، وە سەد هەزاریش لەئەو عەرەبانەی کە لەڕەچەڵەکدا عەرەب نەبوون چونەتە پاڵی و کۆبوونەتەوە لە هۆزەکانی (لەخم و جوزام و بکی و بلقین و بهراء) بەسەرکردایەتی کەسێکی خێڵی (بەلی) کە ئاڵاکەی هەڵگرتوە و ناوی مالیکی کوڕی زافیلەیە، کاتێك ئەو دەنگوباسە بەئەو جۆرە گەیشتە موسوڵمانەکان دوو ڕۆژ لەناوچەی (معان) مانەوە لەبارودۆخی ڕۆمیەکانیان دەڕوانی تابزانن هەڵوێستیان چی دەبێت، وتیان: نامەیەك دەنووسین بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وە لەژمارەی دووژمن ئاگاداری دەکەینەوە، یا ئەوەتا هاوکاریمان بۆ بنێرێت یاخود فەرمانێکمان بۆ بکات بەپێیەوە بڕۆین بەڕیوە.

عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە ﷺ کەوتە هاندانی خەڵکەکەو بە دێڕە شعرەکانی جۆشی دەدان فەرمووی: ئەی خەڵکینە ئەوەی ئێوە لەسەر دڵتان گرانە ئەوەیە کە بۆی دەرچوون ئەویش داواکردن و گەڕانە بۆ بەدەستهێنانی شەهیدی ئێمە ناجەنگیین لەگەڵ ئەو خەڵکەدا بە زۆری ژمارەی هێزو توانای سەربازیمان، ئەم شەڕەیان لەگەڵدا دەکەین بەئەو ئایینەی کەخوا ڕێزیلێگرتوون پێی کە ئیسلامە کەواتە هەستن با بڕۆین ئێمە تەنها دوو شتمان لا مەبەستە یا سەرکەوتن یا شەهید بوون...

زەیدی کوڕی ئەرقەم ﷺ دەفەرموێت: من هەتیو بووم لەماڵی عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە دەژیام لە وسەفەرەدا دەرچووم لەگەڵی لەپشتەوەی لەسەر شتوومەکی وشترەکەی دانیشتبووم، وەڵاهی لەشەوێکدا دەڕۆیشتین کە گوێم لێبوو ئەم دێڕە هۆنراوە یەی خۆی دەخوێندەوە:

إِذَا أَدَّيْتِنِي وَحَمَلْتِ رَحْلِي مَسِيرَةَ أَرْبَعٍ بَعْدَ الْحِسَاءِ
فَشَأْنُكِ أَنْعُمٌ وَخَلَاكِ ذَمٌّ وَلَا أَرْجِعْ إِلَى أَهْلِي وَرَائِي

واتە: ئەگەر نزیکیان کردمەوە ئەو گەشتە هەڵیگرتم ماوەی چوار ڕۆژ لە دوای ئەو ڕێگا بەردەڵانە پلەو پایەت بەرزەو ژینێکی پڕ نازونعمەت چارەنووستە، وە وەلۆمەکراو دەبێت ئەوکەسەی بە پێچەوانەت هەڵسوکەوت وەرگرێت دوای ئەمە ناگەڕیمەوە ناو کەسوکارم.

کاتێك گوێبیستی ئەم دوو دێڕە هۆنراوەیە بووم دەستمکرد بە گریان بە قامچییەك بەزەردەخەنەوە لێیدام و فەرمووی: ئەوە چییە کوڕە بەلاتەوە ناخۆشە خوای گەورە شەهادەت بەمن ببەخشێت وە تۆش لەسەر کۆپانی ئەم وشترە بگەڕێیتەوە...

عروە ﷺ دەفەرموێت: سوپاکە ڕۆیشت تاگەیشتە سنووری (بەلقاء) گەیشتن بە سوپای بێژمارەی هیرەقل کە ڕۆمەکان بوون، عەرەبەکانیش لە ئاوەدانییەك لەئاوەدانییەکانی (بەلقاء) بوون پێیاندەوت (مشارف ماب) پاشان دووژمن لێیان نزیکدەبونەوە و موسوڵمانەکانیش لایاندا بۆ دێیەك پێیدەوترا (مؤتة) کە (١١٠٠)کم لەشاری مەدینەوە دووربوو، خەڵکەکە لەئەوێدا ڕووبەڕووی یەکبوونەوە، موسوڵمانەکان خۆیان ساز و ئامادەدەکرد ئەوەبوو لەلای ڕاستیانەوە کەسێکی بەنی (عوذرە) یان دانا بەناوی قوەلبەی کوڕی قوتادەﷺ ، وە لەلای چەپیشیانەوە کەسێکی ئەنصارییان دانا بەناوی عەببادەی کوڕی مالیك ﷺ [موسای کوڕی عوقبە ﷺ دەفەرموێت: (..ڕۆیشتین هەتا گەیشتین بە کوڕی ئەبوسەبرەی غەسانی لە (مؤتة) ژمارەیەکی زۆری لەگاورەکانی عەرەب و ڕۆم لەگەڵدابوو لەخێڵەکانی (تەنوخ و بەهراء) کوڕی ئەبو سەبرە دەرگای قەڵاکەی سێ ڕۆژ لەموسوڵمانەکان داخست پاشان چوونە دەرەوە لەسەر شینابیەك کەکرابووە کوشتوکاڵ ڕووبەڕووی یەکبوونەوە شەڕێکی سەخت و

دژواریان کرد لەگەڵ یەك))][١١١٧]. عروە ﷺ دەفەرمویّت: (زەیدی کوڕی حاریثە ﷺ بە ئاڵاکەی پێغەمبەری خواوە چووە مەیدان و کەوتە شەڕکردن هەتا کەوتە بەر وێزەی ڕم و نیزەی دووژمنە سەرسەختەکانەوە، پاش ئەوە جەعفەر ﷺ ئاڵاکەی هەڵگرت و کەوتە شەڕکردن و کوشتاری ڕۆمەکان بەئاڵاکەوە هەتا شەڕەکە تاوی سەند دواجار دەوریان داو ئەویش لەئەسپەکەی دابەزی کە ئەسپێکی سووررباو بوو شمشێرێکی لێداو کوشتی ئینجا بەپیادە کەوتە شەڕکردن لەگەڵیاندا هەتا کوژرا)[١١١٨].

لە گێڕانەوەیەکدا کەسێکی بەنی مورەی کوڕی عەوف دەگێڕیتەوە دەفەرمویّت: ([وەڵاهی لەبەر چاومە ئێستاش لەئەو کاتەی کەدەوری جەعفەری کوڕی ئەبو طالبیاندا ئەویش لەئەسپە سووررباوەکەی هاتە خوارەوە وە شمشێرێکی لەئەسپەکەی داو کوشتی، ئینجا بە پیادەکەوتە شەڕلەگەڵیان تا کوژرا] دەفەرمویّت: ئای لەخۆشی نزیکبوونەوە لەئەو بەهەشتەی کەبۆنی خۆشە وە ئاوەکەشی سازگار و فێنکە][١١١٩].

کاتێك جەعفەر ﷺ شەهید کرا عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە ﷺ ئاڵاکەی هەڵگرت، بەرەو پێشەوە دەڕۆیشت بەسەر ئەسپەکەیەوە، دڵو دەرونی هەندێ شتی بۆ دروستکرد، هەندی دڵەڕاوکێ و دوو دڵی ڕوویتێکرد پاشان کەوتە سەرزەنشت و شکاندنی نەفسی خۆی بە هۆنراوە فەرمووی:

اقسمت يا نفسي لتنزلنه طَـــائِعَـــةً أَوْ لتـــكـــرهنـــه
مَـــالِي أَرَاكِ تَكْرَهِينَ الْجَنَّةْ إِنْ أَجْلَبَ النَّاسُ وَشَدُّوا الرَّنَّه[١١٢٠]

واتە: سوێندت لێدەخۆم ئەی نەفس دەبێت بۆیان دابەزیتە مەیدان بەخۆشی خۆت بێ یان بەزۆرداری، بۆ دەبینم بەهەشتت لاناخۆشە لەکاتێکدا دووژمن هێرشی هێناوەتە سەرمان بە هاواریگران پاشان دابەزی لە ئەسپەکەی.

(١١١٧) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٣٦٤/٤)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٦١/٦) (١٠٢٢٢): رواه الطبراني ورجاله ثقات، وهي رواية موسى بن عقبة قال الحافظ (الفتح) (٦٥٤/٧): مغازي موسى بن عقبة هي أصح المغازي.

(١١١٨) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٣١/٣)، والطبري (التاريخ) (٣٨/٣)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٦٠/٤).

(١١١٩) أخرجه: أبوداود(٢٥٧٣)، وابن ابي شيبة (١٩٧٥٩) وقال محققه: حديث حسن، والحاكم (٢٠٩/٣)، والطبراني (الكبر) (١٤٦٢)، وقال الحافظ في (الفتح) (٦٥١/٧): اسناده حسن، وقال العمري (السرة الصحيحة) (٤٦٨/٢): سنده حسن، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٢٢٤٣).

(١١٢٠) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٨٢/٣)، وقال العدوي في (الصحيح المسند من فضائل الصحابة) (ص: ٢٨١): اسناده حسن.

لەئەوکاتەدا کەدابەزی بوو کوڕە مالکیەکە هاتە خزمەتی پارچەیەك گۆشتی بۆ هێنا و پێیوت: ئەمە بگرە با ئاهێکت بێتەوە بەبەردا تۆ ئەم چەند ڕۆژە دووچاری ناڕەحەتی و برسێتیەکی زۆر بوویت هیچت نەخواردووە ئەویش لەدەستی وەرگرت و قەپێکی لەگۆشتەکەدا و پاشان گوێی لەگرم و هوڕی شەڕەکە بوو خەڵکەکە کەوتبوونە ناویەك فەرمووی: تۆ هێشتا لەدونیای، ئینجا گۆشتەکەی فڕێدا، شمشێرەکەی هەڵکێشاو چووە پێشەوە، کەوتە شەڕکردن هەتا ئەویش کوژرا، دوای ئەو ثابتی کوڕی ئەرقەم کەیەکێکە لەبەنی عەجلان فەرمووی: خەڵکینە، ڕێککەون لەسەر کەسانێکی ناو خۆتان یەکێکتان بکەن بەئەمیری خۆتان؟ فەرموویان خۆت ببە بە ئەمیر و سەرکردەمان. فەرمووی: من ئەو کارەناکەم. [(ثابت) ئاڵاکەی دایە دەست خالیدی کوڕی وەلید ئەویش وتی: بۆچی دەیدەیت بە من؟ وتی: تۆ شارەزاتری لە من لەجەنگکردن و پیلان دانان]دا[1121]. ئەوە بوو خەڵکەکە ڕازیبوون بە فەرماندەریی خالیدی کوڕی وەلید ، کاتێك ئاڵاکەی هەڵگرت کەوتە ڕووبەڕوو بوونەوەی دووژمن و بەرگریکردن لە موسوڵمانان...)[1122].

بەئەو شێوەیە خالید ئاڵاکەی وەرگرت و کەوتە شەڕکردن لەگەڵیاندا ئەو ڕۆژە سەختترین جەنگ ڕوویدا هەتا نۆ شمشێر لەدەستیدا شکان، خالید لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (لە جەنگی مؤتە دا نۆ شمشێر لەدەستمدا شکا، هیچ شمشێرێك لەدەستم خۆی نەدەگرت تەنیا شمشێرێکی یەمانی نەبێت)[1123].

موسوڵمانەکان شەڕێکی یەجگار سەخت و دژواریان لەگەڵ دووژمندا کرد کە مەزەندە نەدەکرا بەجۆرێك دەستکەوتیان دەستخست دووژمنیان دووچاری زەروزیانێکی چاوەڕواننەکراو کرد.

ئەوەی پشتڕاستی ئەمە دەکاتەوە گێرانەوەکەی عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعیە دەفەرموێت: (بەژداریمکرد لەسریەی زەیدی کوڕی حاریثە هاوشانی

(١١٢١) أخرجه: الطبراني (الأوسط) (١٦٤٥)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٢١٩) رواه الطبراني في (الأوسط) فيه حمزة الشمالي ضعيف، وقال الحافظ (الإصابة) (٩٠/١): رواه ابن منده باسناد ضعيف.

(١١٢٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٣٢/٣)، والطبراني (١٢١/١٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (١٠٢٢١): رواه الطبراني ورجاله، ثقات وقال الحافظ (الفتح) (٦٥١/٧) اسناده حسن، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٦٨/٢): سنده حسن.

(١١٢٣) أخرجه: البخاري (٤٢٥٦).

موسوڵمانەکان ڕۆیشتم بۆ مؤتە][١١٢٤]. کەسێکی خێڵی حەمیر بووە هاوڕێم کە وەك کۆمەکی و هاوکاری خێڵی حەمیر لە [وڵاتی یەمەنەوە] هاتبوونە پاڵ ئێمە و لەئەو سەفەرەدا لەگەڵماندا بوون هیچ چەکو تفاقێکی پێنەبوو تەنها شمشێرێك نەبێت، کەسێك لەموسوڵمانەکان چەندین وشتری سەربڕی بوو بۆ خواردن [کابرا هاوکار و پشتیوان داوایکرد هەندێك لە پێستەکەی پێبدات ئەویش پێیبەخشی] زۆری نەبرد کە پێستەکەی وەرگرت شێوەی قەڵغانێکی لێدروستکرد ڕایخست لەسەر زەوی و لێیگەڕا هەتا وشك بووە وە پاشان دەسکێکی بۆ کردبوو لە شیوەی قەڵغان و ڕێکیخست ئینجا [ڕۆیشتن ڕووبەڕووی] دووژمنەکانمان بوونەوە کە ڕۆم و عەرەبەکانی خێڵی قوضاعە بوون، شەڕێکی سەختیان لەگەڵدا کردن.

لەناوخەڵکەکەدا کەسێکی ڕۆمی هەبوو لەسەر ئەسپێکی سوورباو بوو زینی ئەسپەکە و پشتوێن و شمشێرەکەی زێڕ پۆشکرابوو، بەسەر خەڵکەکەوە دەهات و دەچوو هانیدەدان بۆ چەنگ کردن لەگەڵ موسوڵمانەکان) [پیاوە حەمیریە کۆمەکیەکە لەپشت بەردێکی گەورەوە بۆسەی بۆ دانا، ڕۆمیەکە بەلای داتێپەڕی] لەپشتەوە بە شمشێرەکە کێشای بەپشتی پێی ئەسپەکەی داو شادەماری بڕی پیاوەکە کەوتە خوارەوە] پاشان شوینیکەوت و [دای بە زەویدا] دایە بەر شمشێر هەتا کوشتی [ئینجا چەك و ئەسپەکەی هێنا] [هاتەوە بەزین و لغاو و شمشێر و پشتوێنەکەی، چەك و تفاقەکەی هەموو زێڕو گەوهەر بوو بردیە خزمەت خالیدی کوڕی وەلید ﷺ] کاتێك خوای گەورە فەتح و سەرکەوتنی [بەخشی بە موسوڵمانەکان] [خالید کوڕی وەلید ﷺ ناردی بەشوێنیدا و دەستکەوتەکانی کابرای کوژراوی دەستی خۆی لێوەرگرت]، کە هاتە خزمەتی داوای دەستکەوتەکانی لێکردەوە خەڵکەکە شایەتیان بۆدا کە ئەو بکوژیەتی، خالید هەندێکی پێبەخشیەوە، ئەوەی تریشی هەمووی گلدایەوە کاتێك گەڕایەوە لای هاوسەفەرەکەی عەوف بۆیباسکرد، عەوفیش پێیفەرموو: بگەڕێوە لای با ئەوەی تریشت بداتەوە، ئەویش چووە خزمەتی بەڵام نەیدایەوە، عەوف ڕۆیشت هەتا گەیشتە خزمەتی خالید ﷺ فەرمووی: [خالید ئەوە چییە؟] باشبزانە کە پێغەمبەری خوا ﷺ بڕیاری [هەموو] دەستکەوتی کوژراوی داوە بە بکوژەکەی؟ فەرمووی: ڕاستە. وتی: ئەی چی ڕێگرتە کە کەلوپەلی کوژراوی دەستی خۆی بۆ

(١١٢٤) أخرجه: مسلم (١٤/١٧٥٣)، واحمد (٢٣٩٩٧) وقال محققه: اسناده صحيح.

بگێریتەوە و پێیببەخشی؟ خالید ﷺ فەرمووی: [بەڵام من] ئەمە بە زۆر دەزانم بۆ ئەو. فەرمووی: [یا بۆی دەگێڕیتەوە و پێیدەدەی یا لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بۆی دەگێڕمەوە و باسیدەکەم خالید ڕازینەبوو کە بیداتەوە]، عەوف ﷺ فەرمووی: [وەڵاهی] ئەگەر پێغەمبەری خوام ﷺ بینی بۆی بگێڕمەوە و پێیبڵێم)(١١٢٥).

لە گێرانەوەیەکی تردا لە جابرەوە ﷺ دەفەرموێت: عوقەیلی کوڕی ئەبو طالب ﷺ کەوتە شەڕی مەیدانی و زۆران گرتن لەگەڵ کەسێکدا، دواتر کوشتی شمشێر وقەڵغانەکەی بۆ ئەوبوو، ئەنگوستیلەکەشی دەستکەوت کەنقێمی سووری لێهەڵکەنرا بوو)(١١٢٦).

کۆتایی جەنگەکە

موسوڵمانەکان بەئەورەیەکی پۆڵایینەوە خۆراگرانە بەرامبەر لەشکری بێژمارە و زۆر و زەوەندی پرچەك و تفاقی ڕۆم وەستان و توانیان لە بەردەم ئەو دووژمنە سەرسەختەدا یەك ڕۆژی تەواو دان بەخۆیاندا بگرن سەرەڕای شەهیدبوونی سێ سەرکردەیان و سەختترین شەڕیان ئازایانە و دلێرانە لەگەڵدا بکەن، [لە دوای ئەوەی کە خالیدی کوڕی وەلید ﷺ ئاڵاکەی وەرگرت بووە سەرکردەی سوپای موسوڵمانەکان کەوتە ڕووبەڕووبوونەوەیەکی توند لەگەڵ دووژمندا و دووری خستنەوە لەموسوڵمانەکان پاشان کەوتە خۆلادان و کۆکردنەوەی موسوڵمانەکان بەلایەکدا بەجۆرێك ڕزگاریان بکات لەئەو جەنگە نالەبارە پاشان نەخشەکەی سەری گرت و کەوتە گەڕانەوە و پاشەکشە پێکردنی موسوڵمانەکان ئەمە بۆچوونی ئیبنو ئیسحاق ﷺ و ئیبنو قەیم ﷺ پشتڕاستی دەکاتەوە](١١٢٧).

بەڵام لەڕاستیدا موسوڵمانەکان سەرکەوتنیان مسۆگەرکرد هەروەك موسای

(١١٢٥) أخرجه: مسلم (١٧٥٣)، وأحمد (٢٣٩٨٧، ٢٣٩٩٧) وقال محققه اسناده صحيح على شرط مسلم، وابوداود (٢٧١٩)، والطبراني (الكبير) (١٨٥/١٨)، والبيهقي (٣١٠/٦)، والطحاوي (١٣٠/٢)، وابن حبان (٤٨٤٢) وقال محققه: اسناده صحيح، وانظر: (ارواء الغليل) (١٢٢٣) واللفظ لهم جميعاً.

(١١٢٦) خرجه: البيهقي (الكبرى) (٣٠٩/٣) ورواه بلفظ اخر الواقيد (المغازي) (٧٦٨/٢)، وعنه البيهقي (دلائل النبوة) (٣٧٣/٤).

(١١٢٧) انظر: (السيرة) ابن هشام (٣٣٤/٣) (رقم: ٨٩٨)، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٦٨/٢): اسناده حسن، وابن القيم (زاد المعاد) (١٧٣/٢).

کوڕی عوقبە ؓ لەئەو بارەیەوە دەفەرموێت: (...خوای گەورە دووژمنی دووچاری شکست وتێکشکانکرد وە موسوڵمانەکانی سەرخست بەسەریاندا)[١١٢٨]. وە زهریش ؒ هەمان بۆچونی هەیە وە دەفەرموێت: (خالید کوڕی وەلید ؓ بووە فەرماندەی موسوڵمانەکان وە خوای گەورە فەتح و سەرکەوتنی پێبەخشین و بەسەر ڕۆمەکاندا سەریخستن)[١١٢٩].

وە ئەوەی پشتڕاستی بیروڕاکەی دەکاتەوە ئەم بۆچونەی ئیمامی بەیهەقیە ؒ دەفەرموێت: (...موسوڵمانەکان سەرکەوتن بەسەر موشریکەکانی ڕۆم و عەرەبەکانیان، موشریکەکان دووچاری شکست و دۆڕانبوون، وە ئەو فەرموودەیەی ئەنەسی کوڕی مالیکؓ کە لەپێغەمبەری خوا ﷺ گێڕاویەتیەوە وە دەفەرموێت: (...ثم اخذ خالد بن الوليد من غيره امرةٍ [ففتح الله عليه] وفي رواية [حتى فتحه الله عليهم]))[١١٣٠].هذا يدل على ظهوره عليهم والله أعلم بالصواب)[١١٣١]. (...پاشان خالیدی کوڕی وەلید بەبێڕاوێژێکی گشتیکرا بە فەرماندە و ئاڵاکەی گرتەدەست [خوای گەورە لەسەر دەستی ئەو ڕزگاریکردن و سەرکەوتن]). ئەوە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەخوای گەورە سەریخستووە و موسوڵمانەکان زاڵبوون بەسەریاندا خوای گەورە زاناترە بەڕاستی ئەم داستانە).

هەروەها فەرمایشتەکەی عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعی ؓ ئەم بۆچوونە بەهێزتر دەکات کە لەئەو بارەیەوە دەفەرموێت: (...کاتێك خوای گەورە [موسوڵمانەکانی] سەرخست و فەتحی پێبەخشین چۆن فەتحێك...)[١١٣٢].

ئیبنو کثیر ؒ دەفەرموێت: (دەتوانین لەکۆکردنەوەی بیروڕای ئیبنو ئیسحاق و ئەوانیتر بگەینە ئەو ڕاستیەی کە خالید ؓ ئاڵاکەی وەرگرت موسوڵمانەکانی کۆکردەوە و خستنییە پاڵ یەکەوە بەجۆریك هەتا ڕزگاریکردن لەئەو لەشکرە زۆر و زەوەندەی بێباوەڕەکان، کاتێك خالید ؓ سوپاکەی بەشیوازی سەربازی ئەوکاتە وەك تەکنیکی جەنگی ڕێکخست لەشیوەی پێنج بەشی بەئاڵوگۆڕی بەشەکان بۆ شوینی

(١١٢٨) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣٦٤/٤)، وهورأي الواقدي ايضاً (المغازي) (٧٦٤/٢).

(١١٢٩) انظر: (السيرة النبوية) لابن هشام (٣٣٨/٣).

(١١٣٠) أخرجه: البخاري (١٢٤٦، ٣٠٣٦، ٤٢٦٢).

(١١٣١) انظر: (دلائل النبوة) للبيهقي (٣٧٥/٤).

(١١٣٢) أخرجه: أحمد (٢٣٩٨٧) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وأخرجه: مسلم (١٧٥٣).

یەکتر گۆڕینی لای ڕاست و لای چەپ پێشەوە و دواوە ڕۆمەکان کەوتنە واق ورمان وا بەبیریاندا هات کە ئەوە هێزی پشتیوانییە بۆ موسوڵمانەکان نێردراوە و هاتووە، دوای ئەوە خالید ﷺ هەڵی کوتایە سەریان بەپشتیوانی خوای گەورە شکاندنی و دووچاری شکستیکردن خوا باشتر دەزانێت) وە دەفەرموێت: (موسوڵمانەکان کوشتارێکی زۆر و زەوەندەیان لێکردن و دووچاری سەخترین زیانیانکردن وە چەندینیان لە سەرکردە و پیاو ماقوڵ و خانەدانەکانیان کوشت وەئەگەر بارودۆخەکەش بەئەوشیوەیە لەبەرژەوەندیاندا نەبووایە نەیاندەتوانی پاشەکشەبکەن و بێوەی لە جەنگەکە دەربچن)(١١٣٣).

ڕاستی ڕوداوەکە بەئەوجۆرەبوو کە موسوڵمانەکان لە ڕۆژی یەکەمدا تاکۆتایی ئەو ڕۆژە پڵنگ ئاساو بە گوڕو هێزەوە دلێرانە دەجەنگان لە تاریکی شەودا خالید توانی دوو سوپاکە لەیەکتر جیابکاتەوە وە لەشەوە زەنگدا گۆرانکاری لەپایەکانی سوپاکەدا کرد و دەستەیەکی لەسوپاکە پاشەکشە پێکرد بۆ پشتەوە بۆئەوەی لەبەرەبەیاندا دەنگ و هەرایەکی زۆر بنێنەوە و تەپوتۆزیکی زۆر بکەن هەتا دووژمن وابزانیت کە موسوڵمانەکان پشتیوانیان بۆ هاتووە.

کە بەیانی شەبەقی دا خالید ﷺ هەستا بە ئەنجامدانی چەندین هەڵمەتی خێراو یەکلە دوای یەك و بێوچان زۆر بە گوڕو تینەوە، کە ڕۆمەکانی توشی زەرەرو زیانێکی یەجگار گەورە کرد، ئەوەبوو ڕۆمەکان کەئەمەیان بینی وایانزانی کە موسوڵمانەکان هێز و پشتیوانی تریان بۆ هاتووە ئیتر ئەوان بەرەبەرە کەوتنە خۆدواخستن و تەمبەڵی لەئەوەی کە هێرشەکانیان درێژە پێنەدەن بۆسەر موسوڵمانەکان تەنها کەوتنە بەرگری و وەستان لەڕووی ئەو هێرش و پەلامارانەی موسوڵماناندا کە دەکرایە سەریان، لەئەوکاتە دا خالید ﷺ کەوتە کیشانەوەی هەردوو باڵی سوپاکە لای ڕاست ولای چەپ بە پارێزگاریکردنیان بەهێزەکانی ناوەوە، کاتێك دوو باڵەکەی سوپاکە دوورکەوتنەوە لەشەڕی دووژمن و ڕزگاریان بوو بەئەو دوورخستنەوەیەیان، هەستا بە هێزەکانی ناوچەرگەی سوپاکە کە دەکەوتە بەشی ناوەڕاستەوە بە پارێزگاری کردنی هەردوو باڵەکەی سوپاکە بەمەش دەستەبەری بێزیانی سوپاکەی کرد لەکاتی پاشەکشەی گشتیدا وە بەئەوجۆرە هیچ بەربەستێکیان نەهاتە ڕێگا، ئەو کێشانەوەیە

(١١٣٣) انظر: (البداية والنهاية) (٤/٤٨٤، ٤٨٧).

هەر خۆی لەخۆیدا بەسەرکەوتنێکی گەورە هەژمار دەکرێت بۆ موسوڵمانەکان[١١٣٤].

زەرەرو زیانی گیانی موسوڵمانەکان بە بەراورد لەگەڵ ڕۆمەکان شتێکی وەهانەبوو شایەنی باسکردن بێت ژمارەی شەهیدەکانیان گەیشتە دوانزە شەهید یاخود سیانزە شەهید[١١٣٥].

ئەو پاشەکشە و سەرکەوتنە بەرچاوە گەورەیە بەبەرەکەتی نزاکەی پێغەمبەری خوا ﷺ بوو کە بۆ خالید و موسوڵمانەکانی کرد لەئەو غەزایەدا.

لە ئەبو قەتادەوە ﷺ دەفەرموێت: (....پێغەمبەری خوا ﷺ (دەستەکانی) بەرزکردەوە بۆ ئاسمان وە فەرمووی: ((اللهُمَّ هُوَ سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِكَ فَانْصُرْهُ وفي رواية: [فَانْتَصِرْ بِهِ])) فَيَوْمَئِذٍ سُمِّيَ خَالِدٌ سَيْفَ اللَّهِ)) ((ئەی خوایە گیان ئەوە شمشێرێکە لە شمشێرەکانی تۆ سەری بخەیت)). لە گێرانەوەیەکی تردا: [موسوڵمانان سەربخە بەهۆیەوە])) لەئەو ڕۆژەوە خالید ئیتر بە (سَيْفَ اللَّهِ) شمشێری خوا ناسراوە))[١١٣٦].

بەهۆی ئازای ونەبەردی موسوڵمانەکان بەگشتی وە سێ فەرماندە شەهید کراوەکانیانەوە بەتایبەتی کەرۆلێکی کاریگەرو سەرەکیان هەبوو لە دەستەبەرکردنی ئەو سەرکەوتنەدا کەبەفەرمانی خوا هاتەدی ئەوەبوو جەعفەر ﷺ ئاڵاکەی بەدەستی ڕاستی گرت ودواتر قرتاندیان پاشان بەدەستی چەپی هەڵیگرت ئەویشیان قرتاند ئینجا لەباوەشی گرت وەخۆی بەسەردا دا ئەوەبوو لەدواجار لە هەموو لایەکەوە بە ڕم و شمشێر و تیر ڕوویانتێکرد و تیربارانیان کرد ئەویش دەستبەرداری نەبوو هەتا گیانی سپارد وە شەهید بوو.

هەروەك ئیبنو هیشام ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: (کەسانێکی خاوەن زانست کە جێگای متمانەی ئێمە بوون بۆیان گێڕامەوە کە جەعفەری کوڕی ئەبوطالب

(١١٣٤) انظر: (المغازي) للواقدي (٧٦٤/٢)، و(السيرة النبوية الصحيحة) (٤٦٦/٢)، و(معارك خالد) (ص: ١٧٣)، و(الرسول القائد) (ص: ٢٠٦)، و(دفاع عن السيرة) (ص: ٣١) للشيخ الألباني.

(١١٣٥) انظر: (السيرة النبوية) لابن هشام (٣٤٢/٣)، و(جوامع السيرة) لابن حزم (ص: ٢٢٠).

(١١٣٦) أخرجه: أحمد (٢٢٥٥١، ١٧٥٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وابن حبان (٧٠٤٨) وقال محققه: اسناده صحيح، وقال الشيخ الألباني في (ارواء) (٢٨٥/٥): صحيح على شرط مسلم وقال في (أحكام الجنائز) (ص: ٤٦)، وأخرجه: أحمد واسناده حسن.

ﷺ ئالاَکەی بەدەستی ڕاستی گرت هەتا قرتاندیان، پاشان بەدەستی چەپی ئالاَکەی گرتەوە هەتا ئەویشیان قرتاند، دواتر بە هەردوو قۆلی گرت وەخۆی بەسەردا دا هەتا شەهید کرا لەئەو کاتەدا لە تافی لاویتی دابوو تەمەنی سی و سێ ساڵان بوو)[١١٣٧].

عەبدوڵلای کوڕی عومەر ﷺ دەفەرمویت: (من لەئەو غەزایەدا بەژداریمکرد دوای جەنگەکە بۆ جەعفەری کوڕی ئەبوطالب ﷺ گەڕاین دواتر دۆزیمانەوە لەناو کوژراوەکان بینیمان نەوەد و ئەوەندە برین بەلاشەیەوە بوو بە تیروشیر لێیدرابوو [هیچیان لەئەو لێدانانە لە پشتەوە لێینەدرابوو]))[١١٣٨].

ئەو غەزایە چەندەها پەند ئامۆژگاری بۆ خالید ﷺ وە بۆ موسوڵمانەکان دەرخست کە پێشتر نەیاندەزانی تالە غەزاکانی داهاتوویاندا سوود و کەڵکی سەربازی لێوەربگرن ئەوەتا بۆ یەکەمینجار توانیان لەگەڵ ڕۆمدا بجەنگێن وە ئاگاداری لایەنە تایبەتەکانی ئەوانبن لەشەڕدا بزانن و شارەزای هێزو توانای پڕچەکیان و شیوازی جەنگکردنیان ببن تا دواتر موسوڵمانەکان سودیان لێوەرگرتن لەئەو جەنگانەی کە لەداهاتوودا دژی ڕۆمەکان ئەنجامیان دەدا)[١١٣٩].

(١١٣٧) انظر: (السيرة النبوية) لابن هشام (٣/٣٣٣)، و(البداية) لابن كثير (٤/٤٨٠).

(١١٣٨) انظر: البخاري (٤٢٦٠، ٤٢٦١).

(١١٣٩) انظر: (الرسول القائد) لمحمود شيت خطاب (ص: ٢٠٦).

پێغەمبەری خوا ﷺ بەوردی جەنگەکە بۆ هاوەڵانی باسدەکات

پێغەمبەری خوا ﷺ دەنگوباسی شەڕەکەی بۆ باسکردن و هەواڵی شەهید بوونی هەرسێ سەرکردەکەی پێدان، داواشی لەهاوەڵان کرد کە داوای لێخۆشبوونیان بۆ بکەن، وە بچن بۆ فریاکەوتن و پشتیوانیان هیچ کەس دوانەکەوێت، ئەوە لەچەندین گێرانەوەدا هاتوە لەئەوانە:

لە ئەنەس ﷺ وە دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی شەهید بوونی هەریەکە لە زەید ﷺ و جەعفەر ﷺ و کوڕی ڕەواحەی ﷺ ڕاگەیاند وە بەخەڵکەکەی فەرموو: (أَخَذَ الرَّايَةَ زَيْدٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَ جَعْفَرٌ فَأُصِيبَ، ثُمَّ أَخَذَ ابْنُ رَوَاحَةَ فَأُصِيبَ. وَعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ: حَتَّى أَخَذَ الرَّايَةَ سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِ اللهِ [خالد بن الوليد] حَتَّى فَتَحَهُ اللَّهُ عَلَيهِم))[(١١٤٠)] ((زەید ئاڵاکەی هەڵگرت دواتر شەهیدکرا، پاشان جەعفەر ﷺ ئاڵاکەی هەڵگرت و ئەویش شەهید کرا، دوای ئەوان کوڕی ڕەواحە ﷺ ئاڵاکەی هەڵگرت ئەویش پێکرا وە شەهید بوو، (لەئەوکاتەدا چاوەکانی فرمێسکی ماڵئاوایی لەیارانی لێدەباری) هەتا شمشێرێك لەشمشێرەکانی خوا ئاڵاکەی هەڵگرت [ئەویش خالید کوڕی وەلید ﷺ] بوو خوای گەورە لەسەر دەستی ئەو دەرووی خێری لێکردنەوە و سەری خستن بەسەریاندا)). وە فەرمووی: ((مَا يَسُرُّهُمْ أَنَّهُمْ عِنْدَنَا وَعَيْنَاهُ تَذْرِفَانِ))[(١١٤١)] ((بەچاوی فرمێسکاویەوە: ئێستا پێیانخۆشنییە لای ئێمە بمانایەنەوە)).

ئەنەس ﷺ دەفەرموێت: پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی شەهید بوونی بەخەڵکەکە گەیاند بەرلەئەوەی دەنگوباسیان بگاتەوە مەدینە[(١١٤٢)].

لەئەوبارەیەوە ئەبو قەتادەش ﷺ دەفەرموێت: (بەویستی خوا ماوەیەکیان پێچوو بوو کە دەرچووبوون ولەئەوێ مابوونەوە، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ سەرکەوتە سەرمینبەر و فەرمانیکرد کە بانگبدرێت: (الصَّلاةُ جَامِعَةٌ) (ئەوەش بانگێك بوو بۆ کۆکردنەوەی خەڵکی بۆ کاری پێویست و گرنگ) (([فَحَمِدَ اللَّهَ وَأَثْنَى عَلَيْهِ، وَقَالَ [اما بعد]

(١١٤٠) أخرجه: البخاري (٤٢٦٢).

(١١٤١) أخرجه: البخاري (٢٧٩٨).

(١١٤٢) أخرجه: البخاري (٣٧٥٧).

ثَابَ خَبَرٌ... أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنْ جَيْشِكُمْ هَذَا الْغَازِي [إنَّ اخوانكم] إِنَّهُمْ انْطَلَقُوا حَتَّى لَقُوا الْعَدُوَّ وَإِنَّ زَيْدًا أَخَذَ الرَّايَةَ، فَقَاتَلَ حَتَّى اسْتُشْهِدَ] فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ))فَاسْتَغْفَرَ لَهُ النَّاسُ ((ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ [بعده] جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَشَدَّ عَلَى الْقَوْمِ [فقاتل] حَتَّى قُتِلَ شَهِيدًا، أَشْهَدُ لَهُ بِالشَّهَادَةِ، فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ، ثم استغفروا له، ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ عَبْدُ اللهِ بْنُ رَوَاحَةَ فَأَثْبَتَ قَدَمَيْهِ حَتَّى أُصِيبَ شَهِيدًا، فَاسْتَغْفِرُوا لَهُ، ثُمَّ أَخَذَ اللِّوَاءَ [سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِ اللهِ] خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ وَلَمْ يَكُنْ مِنَ الْأُمَرَاءِ ، هُوَ أَمَّرَ نَفْسَهُ [فَفَتَحَ اللَّهُ عَلَيْهِ])) [ئینجا حەمد و ستایشی خوای گەورەی کرد و فەرمووی: [لەپاشان] دەستی کرد بە گێڕانەوەی دەنگوباسی شەڕەکە.... و فەرمووی: ((ئایا هەواڵی سوپاکەتان پێبڵێم کە بۆ ئەو غەزایە دەرچوون لە چ بارودۆخێکدان [براکانتان] ڕۆیشتن هەتا ڕووبەڕووی دووژمنکانتان بوونەوە [زەید ﷺ ئالاکەی هەڵگرت و کەوتە شەڕکردن لەگەڵیان هەتا شەهید کرا] داوای لێخۆشبوونی بۆ بکەن))، خەڵکەکەش داوای لێخۆشبوونیان بۆ کرد، (([لەدوای ئەو] جەعفەری کوڕی ئەبوطالب ﷺ ئالاکەی هەڵگرت و بوێرانە هەڵمەتی بردە سەر دووژمن بەسەختی ڕووبەڕوویان بووەوە [کەوتە شەڕکردن لەگەڵیان] هەتا شەهید کرا، شاهیدی دەدەم کە شەهیدە داوای لێخۆشبوونی بۆ بکەن، ئەوە بوو داوای لێخۆشبوونیان بۆکرد، پاشان عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە ﷺ ئالاکەی هەڵگرت وهەڵوێستەیەکیکرد پاشان کەوتە شەڕکردن هەتا شەهید بوو داوای لێخۆشبوونیش بۆ ئەو بکەن، پاشان [شمشێریك لە شمشێرەکانی خوا] خالیدی کوڕی وەلید ﷺ ئالاکەی هەڵگرت ئەو لەفەرماندە هەڵبژاردراوەکان نەبوو بەڵکو لێهاتوویی خۆی وایکرد کە بیکەنە سەرکردە [بەهۆی ئەوەوە خوای گەورە سەری خستن و ڕزگاریانبوو])).

پێغەمبەری خوا ﷺ دەستەکانی بەرزکردەوە و فەرمووی: ((خوایە گیان ئەوە شمشێرێکە لە شمشێرەکانت سەریبخە بەسەر دووژمنەکانیدا)). لەئەوساوە خالید ناونراوەبە (سیف الله)، پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((دەربچن برۆن بەهاواری براکانتانەوە فریایان بکەون با هیچ کەسێکتان دوانەکەوێت)) خەڵکەکەش دەرچوون لە گەرمایەکی سەختدا بە سواری بەپیادە بۆ پشتیوانیان)[١١٤٣].

(١١٤٣) أخرجه: أحمد (١٧٥٠) ومن حديث عبدالله بن جعفر، وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وأحمد (٢٢٥٥١) ومن حديث ابي قتادة وقال محققه: صحيح لغيره، وابن سعد (٤٦/٣)، وابن ابي شيبة (٣٨١٢)، والدارمي (٢٤٤٨)، والنسائي (الكبرى) (٨٢٤٩، ٨٦٠٤)، والحاكم (٩٨/١٣)وصححه ووافقه، البيهقي (دلائل النبوة) (٣٦٧/٤)، وابن حبان (٧٠٤٨)، وقال محققه: اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني رحمه الله في (الاحكام الجنائز) (ص: ٤٦)،

هەر لەئەوبارەیەوە ئەبو مسیرە ﵁ دەفەرموێت: کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی شەهید بوونی زەید وجەعفەرو عەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحەی پێڕاگەیاندن وە دەنگوباسەکانی بۆ باسکردن ئینجا فەرمووی: ((اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِزَيْدٍ. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِزَيْدٍ. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِزَيْدٍ. اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِجَعْفَرَ اللَّهُمَّ اغْفِرْ وَلِعَبْدِ اللَّهِ بْنِ رَوَاحَةَ))[١١٤٤]. ((خوایە لەزەید خۆشبە، خوایە لەزەید خۆشبە، خوایە لەزەید خۆشبە، خوایە لەجەعفەر خۆشبە خوایە لەعەبدوڵڵای کوڕی ڕەواحە خۆشبە)).

موسا کوڕی عوقبە ﵁ دەفەرموێت: (واباسیان کردووە خوای گەورەش باشتر دەزانێت کە یەعەلی کوڕی مەنییە هاتۆتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی غەزای (مؤتە) هێناوەتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرمووە: ((إِنْ شِئْتَ فَأَخْبِرْنِي وَإِنْ شِئْتَ أَخْبَرْتُكَ)) ((ئەگەر حەز دەکەیت هەواڵەکەم بۆ بگێڕەوە وە ئەگەر حەزیش دەکەیت من بۆت باسدەکەم)) وتی: تۆ بۆم باسبکە ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ؟ پێغەمبەری خوا ﷺ کەوتە باسکردنی (یەعەلی) وتی: سوێند بەئەوەی کەتۆی بەحەق ڕەوانەکردووە هیچ شتێکت وەلا نەناوە و هەمووت باسکرد و ڕووداوەکەش بەئەو شیوەیە ڕویداوە کە گێڕاتەوە. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى رَفَعَ لِيَ الْأَرْضَ حَتَّى رَأَيْتُ مُعْتَرَكَهُمْ))[١١٤٥]. ((خوای بەرزو بێهاوتا زەوی بۆ بەرزکردمەوە هەتا شوێنی ڕووبەڕووبوونەوەکەیانم بینی)).

دڵتەنگی و ماتەمینی موسوڵمانەکان

پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵی شەهیدبوونی هەرسێ فەرماندەکەیدا بە موسوڵمانەکان و چاوەکانیش فرمێسکیان پێدادەهاتە خوارەوە و پێغەمبەری خوا ﷺ و هەرچی لە مەدینە دادەنیشت لە موسوڵمانەکان هەموو دووچاری خەمبارییەکی زۆر بوون

و(الارواء) (٢٨٥/٥)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٢٧٧): حديث صحيح.

(١١٤٤) أخرجه: أحمد (فضائل الصحابة) (١٥٣١) وقال محققه: رجاله ثقات مرسل، وابن ابي شيبة (المصنف) (١٢١٠١) وقال محققه: اسناده صحيح مرسل، وابن سعد (الطبقات) (٤٦/٣).

(١١٤٥) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٤٦٥/٤) من مغازي موسى بن عقبة وهي اصح المغازي، فقد أخرج البيهقي ايضاً في (دلائل النبوة) (١٠١/٣) بسنده عن مطرف ومعن ومحمد بن الضحاك قالوا: كان مالك رحمه الله اذا سأل عن المغازي قال: عليك بمغازي الرجل الصالح موسى بن عقبة فإنه أصح المغازي، وقال الحافظ في (الفتح) (٦٥٤/٧): مغازي موسى بن عقبة من أصح المغازي. وفي رواية ضعيفة عن الطبراني (٣٧٨/٢٠): (ان ابا عامر الاشعري اخبر النبي ﷺ بأخبار مؤتة).

پاشان پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی ڕۆیشت بۆ ماڵی جەعفەر ﷺ هەواڵەکەیدا بەهاوسەرەکەی سەرەخۆشی و تەعزێباری لێکردن هەروەك لەئەوبارەیەوە هاوسەری جەعفەر ﷺ ئەسمائی کچی عومەیس ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك جەعفەر و هاوەڵانی شەهیدکران پێغەمبەری خوا ﷺ تەشریفی هێنایە ماڵمان منیش چل پێستەم دەباغ کردبوو هەویرەکەم شێلابوو سەری مناڵەکانم شۆردبوو پاك وخاوێنم کردبوون ڕۆنم لەقژیان دابوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بەمن: ((ائْتِنِي بِبَنِي جَعْفَرٍ)) ((منداڵەکانی جەعفەرم بۆ بێنە)). دەفەرموێت: منیش منداڵەکانم بردە خزمەتی، چاوەکانی پڕبوون لەفرمێسك و لەباوەشیگرتن بۆنیکردن، وتم: بەدایکو باوکمەوە بە فیدات بم ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆچی دەگریت شتێکت پێگەیشتوە لە بارەی جەعفەر و هاوەڵانییەوە؟ فەرمووی: ((نَعَمْ، أُصِيبُوا هَذَا الْيَوْمَ)) ((بەڵێ ئەمڕۆ شەهیدکران)) منیش هەستام هاوارم لێهەستاو دەستمکرد بە گریان [فەرمووی: ((يَا أَسْمَاءُ لَا تَقُولِي هُجْرًا، وَلَا تَضْرِبِي صَدْرًا])) ((ئەسماء قسەی نارێکوپێك بە دەمتا نەیەت وە لەسنگو بەرۆکی خۆت نەدەیت]))).

ئەوەبوو ئافرەتان هاتنەلام وە لەدەورم کۆبوونەووە، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشتەوە بۆ ماڵەوە وە فەرمووی: ((لَا تُغْفِلُوا آلَ جَعْفَرٍ مِنْ أَنْ تَصْنَعُوا لَهُمْ طَعَامًا، فَإِنَّهُمْ قَدْ شُغِلُوا بِأَمْرِ صَاحِبِهِمْ))[١١٤٦]. ((وریابن ماڵی جەعفەر پشتگۆی مەخەن لەئەوەی کە خواردنیان بۆ دروست بکەن چونکە ئەوان بەهۆی سەرقاڵیان بە خەمی هاوسەرەکەیان نایان پەرژێتە سەر خواردن ئامادەکردن)). لەگێرانەوەیەکی تردا: ((إِنَّ آلَ جَعْفَرٍ قَدْ شُغِلُوا بِشَأْنِ مَيِّتِهِمْ، فَاصْنَعُوا لَهُمْ طَعَامًا))[١١٤٧]. ((ماڵی جەعفەر سەرقاڵی شەهید بوونی هاوسەرەکەیانن ئێوە خواردنیان بۆ دروست بکەن)).

هەر لەئەوبارەوە خاتوو عائیشە ﷺ دەفەرموێت: (کاتێك هەواڵی شەهیدبوونی زەیدی کوڕی حاریثە ﷺ وە جەعفەری کوڕی ئەبو طالب ﷺ و عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە ﷺ هات پێغەمبەری خوا ﷺ [لەناو مزگەوت] دانیشتبوو [لەدەم و چاویدا] هەست بەخەمباری دەکرا.

(١١٤٦) أخرجه: عبدالرزاق (٦٦٦٦)، واحمد (٢٧٠٨٦) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن هشام (السيرة) (٣٣٥/٣)، والطبراني (الكبير)(٢٤/(٣٨٠، ٣٨١))، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٧٠/٤)، وابونعيم (دلائل النبوة) رقم (٤٥٩).

(١١٤٧) أخرجه: الترمذي (٩٩٨)، وابوداود (٣١٣٢)، وابن ماجة (١٦١١)، وعبدالرزاق (٦٦٦٥)، واحمد (١٧٥١) وقال محققه: اسناده حسن، والحاكم (٣٧٢/١) وصححه ووافقه الذهبي، وحسنه الشيخ الألباني (صحيح أبي داود) (٢٦٨٦) و(صحيح ابن ماجة) (١٣٠٧) و(صحيح الجامع) (١٥١٨).

خاتوو عائیشە ﵂ دەفەرموێت: من لە درزی دەرگاکەوە سەیرمکرد کەسێك هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتی: [ئەی] پێغەمبەری خوا ﷺ ماڵ و خێزانی جەعفەر [توشی بەڵاو کارەساتی کردین] باسی شێوەی گریانەکەی بۆ گێڕایەوە پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمانیپێکرد کە قەدەغەیان بکات لەئەوکارە (لە گێڕانەوەیەکی تردا): ((فَارْجِعْ إِلَيْهِنَّ فَأَسْكِتْهُنَّ)) [پێیفەرموو: بڕۆ بێدەنگیانبکە]]) دەفەرموێت: پیاوەکە ڕۆیشت و پاشان هاتەوە خزمەتی و فەرمووی: [(ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ وەڵاهی] من قەدەغەمکردن و ڕێگریمکردن ئینجا باسی ئەوانی کرد کە بەقسەیاننەکردووە، پێغەمبەر ﷺ دیسان فەرمانیپێکرد [کە بۆ دووەمجار بگەڕێتەوە و ئەوکارەیان لێقەدەغەبکات] پیاوەکە ڕۆیشت پاشان هاتەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چاریان ناکەم ئەوان زاڵبوون بەسەر مندا... (لە گێڕانەوەیەکی تردا) [پێیفەرموو: ((فَاذْهَبْ فَأَسْكِتْهُنَّ، فَإِنْ أَبَيْنَ فَاحْثُ فِي أَفْوَاهِهِنَّ)): بڕۆ بێدەنگیان بکە ئەگەر ملیاننەدا و بەردەوامبوون ئەوکات خۆڵ لە دەمیانکە. [(لەگێڕانەیەکی تردا): ((فِي وُجُوهِهِنَّ))] التُّرَابَ)) ((خۆڵ بە دەم و چاویاندا بکە))].

خاتوو عائیشە ﵂ دەفەرموێت: [لە دڵی خۆمدا وتم] خوای گەورە لوتت لە خۆڵ وەردەدات وەڵاهی تۆ ئەوکارەت پێناکرێت و پێغەمبەری خواش ﷺ بەئەو نارەحەتیەوە دەهێڵیتەوە و دەستبەرداری نابێت، دەمزانی کەئەو ناتوانێت خۆڵ بکاتە دەمیانەوە)(١١٤٨).

ئیمامی شەعبی ﵀ دەفەرموێت: (کاتێك هەواڵی شەهید بوونی جەعفەری کوڕی ئەبوطالب ﵁ گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ ئەویش ڕێگەی بەهاوسەرەکەی ئەسمائی کچی عومەیس ﵂ دا کە بگری هەندێ لەخەم و خەفەت و نارەحەتی خۆی دەربڕێت وە لەپاش نەمانی فرمێسکەکانی ئەوەبوو پێغەمبەری خواﷺ هاتە ماڵیان و سەرەخۆشی لێکردن و دڵی دانەوە و بانگی منداڵەکانی جەغفەری کرد و دوعای خێری بۆکردن بە تایبەتی دوعای بۆ عەبدوڵڵای کوڕی جەعفەر کرد پارایەوە

(١١٤٨) أخرجه: البخاري (٤٢٦٣)، ومسلم (٣٠، ٩٣٥)، وابي داود (٣١٢٢)، وابن ابي شيبة (٣٨١٢٢، ١٢٢٤٦) وقال محققه: حديث حسن، واحمد (٢٧٦/٦)، والطبراني (١٤٧١)، والحاكم (٢٠٩/٣، ٢١٥) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وابن حبان (٣١٤٧) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن هشام (السيرة) (٣٣٦/٣)، واللفظ للبخاري والزيادات لابن ابي شيبة وابن هشام والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٧٢/٤).

لە خوا کە بەرەکەت بخاتە ئەوەی کەدەستی دەداتێ لەکەسابەت وە هەرشتێك دەیفرۆشێت قازانجی لێبکات)[١١٤٩].

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کرد بە ئەسمائی کچی عومەیس ﵂ کە تەنها سێ ڕۆژ بۆی هەیە جلی تەعزیە بپۆشێ پاش ئەوە هەرجلێك دەپۆشێت بەئارەزوی خۆی بێت لەئەوانەی کەرێگە پێدراوە بۆ ئافرەتێك کە لە (عدە) دابێت لەئەوانەی کە نەڕازێنرابێتەوە وە بۆنخۆش نەکرابێت وە پۆشاکی تەعزیە نەبێت[١١٥٠].لەئەو بارەیەوە ئەسمائی کچی عومەیس ﵂ دەفەرموێت: (کاتێك جەعفەر شەهیدکرا پێغەمبەری خوا ﷺ سەردانیکردین وە فەرمووی: ((تَسَلَّبِي[١١٥١] ثَلَاثًا، ثُمَّ اصْنَعِي مَا شِئْتِ))[١١٥٢]. ((سێ ڕۆژ پۆشاکی تەعزیە بپۆشە پاشان بەویستی خۆتە چیدەپۆشێت)).

لە گێڕانەوەی ئیمامی ئەحمەد ﵀ سێ ڕۆژ جلی تەعزیە بپۆشە پاشان بەویستی خۆت بکە لەئەوەدا کەچی دەپۆشیت))، ئیبنو ئەثیر ﵀ دەفەرموێت: (پۆشاکەکە ناوی (السلاب) بووە وتراوە پۆشاکی ڕەش بووە ئافرەتی تەعزێبار سەری پێداپۆشیوە).

پاش ڕۆیشتنی ماوەی سێ ڕۆژەکە پێغەمبەری خوا ﷺ سەردانیکردن و سەرەخۆشی لێکردن و دوعای بۆکردن، وەفەرمانیکرد کەسەری منداڵەکانی جەعفەر ﵁ بتاشن هەرسێکیان، لەئەوبارەیەوە عەبدوڵڵای کوڕی جەعفەر ﵁ دەفەرموێت: (...پاش ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ سێ ڕۆژ لەمالی جەعفەر گەڕا تا تەعزیە بەسەرچوو، ئینجا تەشریفی هێنایە ماڵەویان وە فەرمووی: ((لەدوای ئەمڕۆ وە براکەم مەگرێنن وە شین و گریانی بۆ مەکەن منداڵەکانی براکەمم بۆ بهێنن)).

عەبدوڵڵا دەفەرموێت: ئێمەیان بردە خزمەتی ((کە عەبدوڵڵا وە موحەمەد و عەون بوون)) وابزانم سەرمان ڕشك ئەسپێی تێداوە فەرمووی: ((ادْعُوا إِلَيَّ الْحَلَاقَ))

(١١٤٩) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨١٣٦) وقال محققه: مرسل اسناده حسن ومراسيل الشعبي صحيحة.

(١١٥٠) انظر: (تفسير الطبري) (٩٠/٥) تحقيق: أحمد شاكر.

(١١٥١) وفي رواية أحمد (٤٣٨/٦): ((البسي ثوب الحداد ثلاثاً ثم اصنعي ما شئتِ))، وقال ابن الأثير (النهاية) (٣٨٧/٢) (والسلاب: قيل هوثوب اسود تُغطي به المُحدُّ رأسها).

(١١٥٢) أخرجه: أحمد (٢٧٤٦٨)، والطبري (التفسير (٥٠٨٨، ٥٠٨٩)، والطبراني (الكبير) (٢٤/ ١٣٦٩)، وابن سعد (الطبقات) (٣٨٢/٨)، والبيهقي (الكبرى) (٤٣٨/٧) و(معرفة الأثار) (٤٦٧٦)، وابن حبان (٣١٤٨) وقال محققه قوي، وقال الحافظ (الفتح) (٤٨٧/٩): حديث قوي الإسناد، وقال الشيخ الألباني في (السلسلة الصحيحة) (٣٢٢٦): اسناده صحيح.

((بانگی سەرتاشم بۆ بكەنە ئێرە)) شەرتاشیان هێنا سەری تاشین پاشان فەرمووی: ((أَمَّا مُحَمَّدٌ فَشَبِيهُ عَمِّنَا أَبِي طَالِبٍ وَأَمَّا عَبْدُ اللَّهِ (في رواية) [وَأَمَّا عَوْنٌ][1153] فَشَبِيهُ خَلْقِي وَخُلُقِي)) ((موحەمەدیان لە ئەبوطالبی مامەمان دەچێت وە عەبدوڵلاش (لەگێرانەوەیەكی تردا: [وەعەونیش] شێوە و ئاكاری لەخۆم دەچێت)) پاشان دەستەكانی گرتم و بەرزی كردمەوە و فەرمووی: ((اللَّهُمَّ اخْلُفْ جَعْفَرًا فِي أَهْلِهِ، وَبَارِكْ لِعَبْدِ اللهِ فِي صَفْقَةِ يَمِينِهِ)) ((خوایە جێگەی جەعفەر بگرێتەوە لەناو خانەوادەكەیدا وە بەرەكەت بخەیتە كاروكاسپی عەبدوڵلا وە ئەوەی لەدەستی دادەبێت)) ئەمەی سێ جار فەرموو.

(لە گێرانەوەیەكی تردا): [پاشان سێ جار دەستی بەسەرمدا هێناو هەرجارێك دەستی بەسەرمدا دەهێنا دەیفەرموو: ((اللَّهُمَّ اخْلُفْ جَعْفَرًا فِي وَلَدِهِ))][1154] ((خوایە جێگای جەعفەر بەكوڕەكەی پڕبكەیتەوە و شوێنی ئەوی بۆ بگرێتەوە))].

(عەبدوڵلا) دەفەرموێت: دایكمان هاتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ و باسی هەتیوەكانی بۆ كرد (كە باوكیان شەهید بووە و هیچ خزم و كەسوكاریان نییە سەرپەرشتیان بكات) ئەوە بوو پێغەمبەری خوا ﷺ دڵخۆشیكرد و فەرمووی: ((تۆ لە هەژاری لێیاندەترسیت من سەرپەرشتیاریان دەبم لەدونیاو دوارۆژدا))[1155].

پێغەمبەری خوا ﷺ منداڵەكانی جەعفەری بینی لەڕو لاوازبوون فەرمانی بەدایكیان كرد دوعایان بەسەردا بخوێنێت تا لە چاوی پیس بیانپارێزێت، لەئەوبارەوە جابر ﷺ دەگێڕێتەوە: (پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی بە ئەسمای كچی عومەیس ﷺ: ((مَالِي أَرَى أَجْسَامَ بَنِي أَخِي ضَارِعَةً (يعني: نحيفة)أَتُصِيبُهُمُ الْحَاجَةُ»؟)) ((ئەوە بۆچی لەشولاری منداڵەكانی براكەم بە لاوازی دەبینم پێوستیان بەچییە ئایا دووچاری شتێك بوون؟)) وتی: نەخێر بەڵام [چاوی پیس زۆر كاری تێكردوون ئایا دوعایان بەسەردا

(١١٥٣) أخرجه: ابن ابي شيبة (٣٨١٢٩)، وقال الحافظ في (الإصابة) (٤٤/٣) (رقم: ٦١٠٧): اسناده صحيح.

(١١٥٤) أخرجه: النسائي (عمل اليوم والليلة) (١٠٦٦)، واحمد (١٧٦٠) وقال محققه: اسناده حسن، والحاكم (٣٧٢/١).

(١١٥٥) أخرجه: أحمد (١٧٥٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وابي داود (٤١٩٢)، والطبراني (الكبير) (١٤٦١) قال محققه: صحيح على شرط مسلم، والنسائي (الكبرى) (٨٦٠٤)، والحاكم (٢٩٨/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وصححه على شرطهما النووي (رياض الصالحين) (١٦٤٠)، وقال الحافظ في (الفتح) (٦٥١/٧) وفي (الأصابة) (٦١٠٧): اسناده صحيح، وصححه الشيخ الألباني (فقه السيرة) (ص: ٤٠١)، و(صحيح ابي داود) (٣٥٣٢)، و(أحكام الجنائز) (٦٦)، وصححه ايضاً كلّ من الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٦٥٠) والعدوي (الصحيح المسند من فضائل الصحابة) (٤٥٣).

بخوێنم؟ فەرمووی: ((بەچی؟)) ئەویش بۆی باسکرد وە فەرمووی: ((ارْقِيهِمْ))][1156] ((ئەو دوعایەیان بەسەردا بخوێنە))].

لە گێرانەیەکی تردا: لە ئەسمائی کچی عومەیس ﵂: کە ئەو فەرموویەتی بەپێغەمبەری خوا ﷺ کە منداڵەکانی جەعفەر ﵁ چاوپیس لێیداون ئایا دوعایان بەسەردا بخوێنم؟ فەرمووی: ((نَعَمْ، لَوْ كَانَ شَيْءٌ سَابِقُ الْقَدَرِ لَسَبَقَتْهُ الْعَيْنُ))[1157]. ((بەڵێ، ئەگەر شتێك پێش قەدەری خوا بکەوتایە ئەوە چاوپیسی دەبوو)).

پێغەمبەری خوا ﷺ بەردەوام منداڵەکانی جەعفەری بەسەر دەکردەوە لەخوا بۆیان دەپاڕایەوە، لەئەو بارەیەوە عامیر ﵁ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بۆلای هاوسەرەکەی جەعفەری کوڕی ئەبوطالب ﵄ کەمناڵەکانی جەعفەری ﵁ بۆ بهێنێت، ئەوە بوو هێنایە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ و فەرمووی: (اللَّهُمَّ إِنَّ جَعْفَرًا قَدْ قَدَّمَ إِلَيْكَ أَحْسَنَ الثَّوَابِ، فَأَخْلُفْهُ فِي ذُرِّيَّتِهِ بِخَيْرِ مَا خَلَفْتَ عَبْدًا مِنْ عِبَادِكَ الصَّالِحِينَ)))[1158]. ((خوایە گیان جەعفەر گەڕایەوە خزمەتت باشترین پاداشتی بدەرەوە، منداڵەکانی بەخێرو چاکە جێگەی باوکیان بۆ پڕبکەرەوە هەروەك چۆن جیگە بۆ بەندەیەك لەبەندە چاکەکانت پڕدەکەیتەوە)).

کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ ئوسامەی کوڕی زەیدی ﵁ چاو پێکەوت لە دوای شەهید بوونی باوکی چاوەکانی فرمێسکیان پێدا دەهاتە خوارەوە، لەئەوبارەوە ئیبنو مەسعود ﵁ دەفەرموێت: (کاتێك زەیدی کوڕی حاریثە ﵁ شەهیدکرا ئوسامە بەکەمی دەچووە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وەستی دەنواند، لەدوای ئەوەی چووە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ وە لەبەردەمیدا وەستا و پێغەمبەری خوا ﷺ چاوەکانی فرمێسکیان پێدا دەهاتە خوارەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێك فرمیسکەکانی وەستا وە گریانی نەما پێیفەرموو: ((لِمَ أَبْطَأْتَ عَنَّا، ثُمَّ جِئْتَ تُحْزِنُنَا؟)) ((لەبەرچی سەرمان لێنادەیت پاشان دیێت و خەمبارم دەکەیت؟)) ئوسامە بۆ ڕۆژی دواتر هاتەوە خزمەت

(١١٥٦) أخرجه: (١٤٥٧٣)، ومسلم (٢١٩٨).

(١١٥٧) أخرجه: أحمد (٢٧٤٧٠) وقال محققوه: حديث حسن، والترمذي (٢٠٥٩، ٢١٥١)، وابن ماجة (٣٥١٠) واللفظ له، والطبراني (الكبير) (١٣٧٩/٢٤)، والحميدي (٣٣٠)، والنسائي (الكبرى) (٧٥٣٧)، وصححه الشيخ الألباني رحمه الله في (صحيح الترمذي) (١٦٨٢)، و(صحيح ابن ماجة)(٢٨٢٩)، و(الصحيحة)(١٢٥٢).

(١١٥٨) أخرجه: أحمد (فضائل الصحابة) (١٦٩٠) وقال محققه: اسناده مرسل رجاله ثقات.

پێغەمبەری خوا ﷺ بەرەو ڕووی چوو پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((إِنِّي تَلَاقٍ مِنْكَ الْيَوْمَ مَا لَقِيتُ مِنْكَ أَمْسِ»))[١١٥٩]. ((دوینی چیم بەسەر هات لە بینینت ئەمڕۆش هەر واملێ بەسەردێت)).

لە گێرانەوە یەکی تردا: قەیسی کوڕی حازەم ﷺ دەفەرموێت: (ئوسامەی کوڕی زەید ﷺ کاتێك کە باوکی شەهیدکرا لە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ، کە بەئەو جۆرەی بینی چاوی پێغەمبەری خوا ﷺ پڕبوون لەفرمێسك پاشان سبەی هاتەوە خزمەتی و لەهەمان شوێن لەخزمەتیدا دانیشتەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ پێیفەرموو: ((أُلَاقِي مِنْكَ الْيَوْمَ، مَا لَقِيتُ مِنْكَ بِالْأَمْسِ))[١١٦٠]. ((ئەوی دوێنی بەسەرم هات لەبینینتدا ئەمڕۆش هەروام بەسەردێت)).

گەڕانەوەی سوپاکە

کاتێك خوای گەورە دەرووی لەموسوڵمانەکان کردەوە و ڕزگاریکردن و ترسی خستەدڵی ڕۆمەکانەوە، و پاشان موسوڵمانەکان پاشەکشەیان کردو گەڕانەوە ڕۆمەکانیش ورەوزاتی ئەوەیان نەکرد بۆجاری دووەم هێرشبکەنەوە سەریان و بکەونە ڕاوەدوونانیان و شوێنکەوتنیان وە سوپای موسوڵمانەکانیش دەستیانکرد بە گەڕانەوە بەرەو مەدینە لەڕێگای گەڕانەوەیاندا دەگێڕنەوە کە پەلاماری قەڵاکەیان داوە و لادێیەکان هەڵیان کوتاوەتە سەریان چونکە لەکاتی ڕۆیشتنیاندا بەرەو مۆتە نیشتەجێبووانی ئەو جێگەیە کەسێکیان لەموسوڵمانەکان کوشت و موسوڵمانەکانیش لەگەڕانەوەدا کەمارۆیاندان و هەتا خوای گەورە فەتحیکرد بۆیان هەرچی شەرکەری تێدابوو کوشتیان[١١٦١].

وە هەر لەڕێگای گەڕانەوەدا هێزە پشتیوانەکانیان پێگەیشت کەپێغەمبەری خوا ﷺ ناردبوونی دوای گەیشتنی هەواڵی شەهیدبوونی سێ فەرماندەکە بەموسوڵمانەکان،

(١١٥٩) أخرجه: عبد الرزاق (المصنف) (٦٦٩٨)، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحين) (٨٣٢): حديث صحيح.

(١١٦٠) أخرجه: ابن ابي شيبة (المصنف) (٣٢٩٧٠) وقال محققه: اسناده على شرط مسلم، وأحمد (الفضائل) (١٥٣٠) وقال محققه: مرسل اسناده صحيح.

(١١٦١) أخرجه: ابن عائذ في (المغازي) بسند مقطع كما قال الحافظ (الفتح) (٦٥٤/٧).

موسوڵمانەکان لەکاتی چوونە ناوشاری مەدینە بەرێز و شکۆمەندییەوە پێشوازیان لێکردن وە ئەو پێشوازییە گەرموگوڕە و ڕێزلێنانە بۆ زۆربەی سوپاکەبوو کەشەڕیان لەگەڵ دووژمن کردبوو وە بەهیچ جۆرێك پشتیان لێهەڵنەکردبوون بەڵام ئەو پێشوازییە گەرمە بۆ ئەوانە نەبوو کەتاقمێکی بچوك بوون لەکاتی ڕووبەڕووبوونەوەدا، و زۆری ژمارەی ڕۆمەکانیان کردبووە پاساو بۆڕاکردن وپشتیان هەڵکردبوو لەدووژمن.

ئەو کۆمەڵەی خەڵکی مەدینە بەشێوەیەکی تر پێشوازیانکردن و خاك و خۆڵیان پێدا دەکردن و پێیاندەوتن: ئەی ڕاکردوەکان ڕاتانکردوە لەتێکۆشان لەپێناوی خوا، هەروەك عروە ﷺ لەئەوبارەیەوە دەفەرموێت: ([کاتێك سوپای مؤتە گەڕایەوە] کاتێك نزیکبوونەوە لەدەروازەی مەدینە پێغەمبەری خوا ﷺ و موسوڵمانەکان پێیانگەیشتن وە منداڵەکانی مەدینەش بەتوندوتیژی پێیاندا هەڵپژان و پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خەڵکەکە بەرەو ڕوویان هات لەسەر وڵاخێکەوە فەرمووی: ((منداڵەکان بگرن و لەگەڵ خۆتان سواریان بکەن کوڕەکەی جەعفەریش بدەن بەمن)) عەبدوڵلایان پێدا و لەگەڵ خۆی سواریکرد، خەڵکەکە خۆڵیان بەسەر سوپاکەدا دەکرد و دەیانوت: ئەی ڕاکردووەکان ڕاتانکردووە لەڕووبەڕووبوونەوە لەپێناوی خوادا. پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((لَيْسُوا بِالْفُرَّارِ، وَلَكِنَّهُمْ الْكُرَّارُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَى))[١١٦٢]. واتە: ((ئەوانە ڕاکردوونین، بەڵکو ئەوانە هەڵمەتبەرن ان شاء الله تعالى)).

هەر لەسەر ئەم گێرانەوەیە ئیبنو کثیر ﷺ دەفەرموێت: (ئیبنو ئیسحاق لە ئەم چوارچێوەیەدا بەهەڵەداچووە و گومانیوابووە کە ئەم جۆرە پێشوازیە بۆ زۆرینەی سوپاکەبووە، بەڵام لەڕاستی دا ئەوە تەنها ئەوانەیان بووە کە لەڕووبەڕوو بوونەوەکەدا هەڵهاتوون پێیانوتوون (ڕاکردووەکان). بەڵام زۆرینەی سوپاکە ڕایاننەکردووە بەڵکو جەنگاون وە سەرکەوتوو بوون. هەروەك لەئەوبارەیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ هەواڵیدا وە فەرمووی: ((ثُمَّ أَخَذَ الرَّايَةَ سَيْفٌ مِنْ سُيُوفِ اللهِ، فَفَتَحَ اللهُ عَلَيْهِ)) ((پاشان ئاڵاکە شمشێرێك لەشمشێرەکانی خوا هەڵیگرت خوای گەورە لەسەردەستی ئەوە ڕزگاریکردن)) لە دوای ئەوە وە چۆن موسوڵمانەکان ناوزەند دەکەن بەڕاکردوو بەڵکو بەرێز و گەورەیەوە

(١١٦٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣٣٧/٣)، والطبري (التاريخ) (٤٢/٣)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٧٤/٤)، وقال ابن كثير (البداية) (٤٨٤/٤) مرسل وفيه غرابة، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٦٩/٢) سنده حسن الى عروة ولكنه مرسل، واورده البرزنجي (ضعيف تاريخ الطبري) (٣٠٠).

پێشوازیان لێکردن بەڵام خۆڵ بەسەردا کردنیان وە ناونانیان بەڕاکردوو تەنها بۆ ئەوانەیان بوو کەڕایانکردبوو لەئەوێدا وە بەجێیانهێشتبوون))(١١٦٣).

کەواتە ئەوانەی لەمەیدانی جەنگدا پشتیان هەڵکردبوو وە گەڕابوونەوە مەدینە موسوڵمانەکان سەرزەنشتیان دەکردن و پێیاندەوتن: ڕاکردووەکان لەئەمبارەیەوە سێ گێرانەوەی لاواز هاتووە، هەروەك لەئوم سەلەمەوە ﷺ دەفەرموێت: (کە ئەو بە هاوسەری سەلەمەی کوڕی هیشامی کوڕی عاصی کوڕی موغیرەی فەرمووە: ئەوە بۆچی سەلەمە ﷺ نابینم ئامادەی نوێژی جەماعەت بێت لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ موسوڵمانەکان؟ ئەویش وتی: وەڵاهی ناتوانێت لەماڵ بێتە دەرەوە هەرکە دێتەدەرەوە خەڵکی بەهاوارکردن بەڕوویدا دەڵێن: ئەی ڕاکردووەکان ڕاتانکردووە لەجیهاد لەپێناوی خوا، ئیستا لەماڵەوە دانیشتوە و ناتوانێت بێتە دەرەوە)(١١٦٤).

لەگێڕانەوەیەکی تری لاوازدا لەئیبنو عومەرەوە ﷺ هاتوە دەفەرموێت: (من لەسریەیەکدا بووم لەسریەکانی کەپێغەمبەری خوا ﷺ ناردبوونی هەندێك لەخەڵکەکە پشتیانهەڵکردو ڕایانکرد منیش لەئەوانەدا بووم کە ڕایانکرد، وتمان: ئەوە چیمانکرد بەخۆمان کە ڕامانکردووە لەڕۆژی ڕووبەڕوو بوونەوەدا تورەیی خوامان خستەسەر خۆمان [چۆن چاومان بەپێغەمبەری خوا ﷺ بکەوێت لەکاتێکدا هەڵهاتووین ئەوە بوو ئەو ئایەتەی خوا دابەزی: ﴿.... وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾﴾ (الأنفال).

[پاشان فەرمووومان: بابگەڕێینەوە شاری مەدینە لەشەودا تابەیانی پاشان وتمان: با بچینە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ تارێگەچارەیەکمان بۆ بدۆزیتەوە ئەگەر بۆمان هەبێت تۆبە بکەین ئەگەر نادەرۆین و ماڵوێران دەبین [ئینجا لەگەڵ کۆمەڵێك شەو چوینەوە مەدینە خۆمان شاردەوە بەنهێنی] پاشان چوینە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بەر لەنوێژی بەیانی، ئەوەبوو پێغەمبەری خوا ﷺ هاتە دەرەوە دەفەرموێت: (کەسانێك لەخەڵکەکە) عەرزیانکرد: ئێمە ڕامان کردووە لەمەیدانی

(١١٦٣) انظر: (البداية والنهاية) لابن كثير (٤/٤٨٤).

(١١٦٤) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٣/٣٨٨)، والطبري (التاريخ) (٣/٤٢)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٤/٣٧٥)، والحاكم (٣/٤٢) وصححه على شرط مسلم، ووافقه الذهبي وقال محقق (المستدرك) رقم: (٤٤١٢): صحيحة الاسناد، واورده البرزنجي في (ضعيف تاريخ الطبري) (٣٠١).

جەنگو ڕووبەڕووبوونەوە، فەرمووی: ((لَا بَلْ أَنْتُمُ الْعَكَّارُونَ، أَنَا فِئَتُكُمْ وَأَنَا فِئَةُ الْمُسْلِمِينَ)) فأتينا حتى قبّلنا يده)[١١٦٥]. ((نەخێر بەڵکو ئێوە هەڵمەتبەرن من لەکۆمەڵی ئێوەم من لەکۆمەڵی موسوڵمانانم)) ئێمەش چووینە خزمەتی و دەستمان ماچکرد).

پلەو پایەی سێ فەرماندەکە

پێغەمبەری خوا ﷺ لەخەویدا جەعفەری ﷺ بینی بوو دووباڵی هەبوو پێی دەفڕی لەگەڵ فریشتەکاندا لەناوبەهەشتدا بۆ هەرشوێنێك خۆی بیویستایە، لەبەر ئەوەی جەعفەر ﷺ هەردوو دەستی لەپێناوی خوا بڕان خوای گەورە لەجیانی ئەو دوودەستە دووباڵی پێبەخشی لەبەهەشتدا تا پێیبفڕێت هەروەك لەم فەرموودە پیرۆزانەی خوارەوەدا هاتوە:

١-لە ئەبو هرەیرەوە ﷺ دەگێڕیتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ((مَرَّ بِي جَعْفَرٌ فِي مَلَأٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ، وَهُوَ مُخَضَّبُ الْجَنَاحَيْنِ بِالدَّمِ أَبْيَضُ الْفُؤَادِ))[١١٦٦]. ((جەعفەر بەلامدا تێپەڕی لەگەڵ کۆمەڵی فریشتەدابوو پێشی باڵەکانی خوێنی پێوە بوو دلیشی پاك وسپی بوو)).

٢-هەر لە ئەبوهریرەوە ﷺ دەگێڕێتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ((رَأَيْتُ جعْفَر بْنَ أَبِي طَالِب مَلَكًا يَطِيرُ فِي الْجَنَّةِ مع الْمَلَائِكَةِ بِجَنَاحَيْنِ)). وفي رواية ((...يطير منها حيث شاء مضرّجةٌ قوادمه (اي: مدمية مقدمة جناحية) بالدماء))[١١٦٧]. ((جەعفەری کوڕی ئەبوطالبم بینی وەك باڵندەیەك لەگەڵ فریشتەکان بەدووباڵ دەفڕی لەناو بەهەشتدا)). لەگێرانەوەیەکی تردا: (...پێشەوەی باڵەکانی سور کرابوو بەخوێن

(١١٦٥) أخرجه: أحمد (٧٠١٢) وقال محققه: اسناده ضعيف، والبخاري (الأدب المفرد) (٩٢)، والحميدي (٦٨٧)، وابي داود (٢٦٤٧)، والترمذي (١٧١٦)، وابن ماجة (٣٧٠٤)، وقال الحافظ العراقي (الأحياء (٢٠٢/٢) رواه ابوداود بسند حسن، وضعّفه الشيخ الألباني رحمه الله تعالى في (ضعيف ابي داود) (٥٦٧)، و(ضعيف الترمذي) (٦٤/١)، و(ضعيف الأدب المفرد) (١٥٢)، و(دفاع عن السيرة) (٣٦)، وفي (الارواء) (١٢٠٣). والحديث ضعيف اوردناه للعلم فقط.

(١١٦٦) أخرجه: الحاكم (٢١٢/٣) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وصححه ابن حجر (الفتح) (٧٦/٧)، والشيخ الألباني (الصحيحة) (٣/ ٢٢٨).

(١١٦٧) أخرجه: الترمذي (٣٧٦٣)، والحاكم (٢٠٩/٣) وصححه، والطبراني (الكبير) ((١٤٧٤)، وابن حبان (٧٠٤٧) وقال محققه: حديث صحيح، وصححه الشيخ الألباني في (الصحيحة) (١٢٢٦) و(صحح الجامع) (٣٣٦٣) و(صحيح الترمذي) (٢٩٦٣).

لەناو بەهەشتدا دەفڕێ بەویستی خۆی بۆ هەرشوێنێك حەزی پێبکردایە). هەروەها لەئیبنو عەباسەوە ﷺ دەگێڕیتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: ((دَخَلْتُ الْجَنَّةَ الْبَارِحَةَ فَنَظَرْتُ فِيهَا فَإِذَا جَعْفَرٌ يَطِيرُ مَعَ الْمَلَائِكَةِ، وَإِذَا حَمْزَةُ مُتَّكِئٌ عَلَى سَرِيرٍ))(١١٦٨). واتە: ((دوینێ چوومە بەهەشت سەیرێکی ناوبەهەشتم کرد جەعفەرم بینی لەگەڵ فریشتەکان دەفڕی حەمزەشم بینی لەسەر تەختێك پاڵی دابووەوە)).

٣-هەر لەبەر ئەوەش بوو ناونرا جەعفەری باڵدار (جعفر الطيار) ﷺ، لەئەوبارەوە عامیر ﷺ دەفەرموێت: (ئیبنو عومەر ﷺ کەسڵاوی لەکوڕی جەعفەر دەکرد دەیفەرموو: سلام عەلیك ئەی کوڕی خاوەن دووباڵەکە)(١١٦٩).

جەعفەر ﷺ خۆی دوو کوڕەکەی (عەبدوڵلا و عەون) لەشێوە و ئاکاریان لەپێغەمبەری خوا ﷺ دەچوون، هەروەك لەئەوبارەیەوە پێغەمبەری خوا ﷺ بەکوڕی جەعفەری فەرموو: ((...أَمَّا عَبْدُ اللَّهِ، في رواية أَمَّا عَوْنٌ فَشَبِيهُ خَلْقِي وَخُلُقِي))(١١٧٠). ((...بەڵام عەبدوڵلا یان (لە گێرانەوەیەکدا): بەڵام عەونیان چوتەوە سەرخۆم لەشێوەو ئاکارو ڕەوشتدا)). هەروەها پێغەمبەری خواش ﷺ خۆشی ئەمەی بەجەعفەر ﷺ وە زەید ﷺ فەرمووە کە دەفەرموێت: ((اشبهت خَلقي و خُلقي)): (...بە جەعفەری فەرموو: ((تۆ شێوە و ئاکارت لە خۆم دەچێت)) وە بە زەیدیشی فەرموو: ((انت اخونا و مولانا)))(١١٧١). ((تۆ برامانی و خۆشەویست و پەنادراومانی)).

لەگێرانەوەیەکی تردا پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێت: (...أَمَّا أَنْتَ يَا جَعْفَرُ فَأَشْبَهَ خَلْقُكَ خَلْقِي، وَأَشْبَهَ خُلُقِي خُلُقُكَ، وَأَنْتَ مِنِّي وَشَجَرَتِي...وَأَمَّا أَنْتَ يَا زَيْدُ فَمَوْلَايَ، وَمِنِّي وَإِلَيَّ،

(١١٦٨) أخرجه: الطبراني (الكبير) (١٤٦٦، ٢٩٤٤)، والحاكم (٢٠٩/٣، ١٩٦) وصححه، وقال الحافظ (الفتح) (٧٦/٧): اسناده جيّد، وصححه الضياء المقدسي في (المختارة) (١٦٤٣٢)، وصححه كل من الشيخ الألباني في (صحيح الجامع) (٣٣٦٣)، والشيخ الأرناؤوط في تحقيق لـ(شرح السنة) (٣٩٣٨).

(١١٦٩) أخرجه: البخاري (٣٧٠٩)، والطبراني (١٤٧٤).

(١١٧٠) أخرجه: أحمد (١٧٥٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وابي داود (٤١٩٢)، والنسائي (الكبرى) (٨٦٠٤)، وابن ابي شيبة (المصنف) (٣٨١٢٩)، والحاكم (٢٩٨/٣) وصححه ووافقه الذهبي، وقال الحافظ (الفتح) (٦٥١/٧) و(الإصابة) (٦١٠٧): اسناده صحيح، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٣٥٣٢)، و(فقه السيرة) (٤٠١)، و(احكام الجنائز) (٦٦).

(١١٧١) أخرجه: البخاري (٤٢٥١).

وَأَحَبُّ الْقَوْمِ إِلَيَّ))[١١٧٢]. واتە: (...تۆ ئەی جەعفەر ڕەوشتو ئاکارت لەڕەوشتو ئاکاری خۆم دەچێت، شێوەشت لەشیوەی خۆم دەچێت، تۆ لەمنی وەلە ڕەچەڵەکی منی... وە تۆش ئەی زەید ئازادکراو پەنادەری خۆمی و لەمنی، وە خۆشەویستترین کەسی بەلای منەوە)).

وە هەرسێ فەرماندەکەشی زەید ﷺ و جەعفەر ﷺ و عەبدوڵلا ﷺ پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی داوای لێخۆشبوونی بۆ کردن لەخزمەت خوای گەورەدا وەشایەتی بۆدان کەشەهیدن و فەرمانیشی کرد بە خەڵکەکە کەداوای لێخۆشبوونیان بۆبکەن))[١١٧٣].

ئەو پلەوپایە گەورە و شکۆمەندارە تەنها شایستەی ئەوانە، هەر ئەوەشیان بەسە کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەخەودا بینیونی لەگەڵ یەك دانیشتوون لەناو بەهەشتدا، هەروەك لەئەوبارەیەوە ئەبو ئومامە ﷺ دەفەرموێت: گوێ بیستی پێغەمبەری خوا ﷺ بووم دەیفەرموو: (بَيْنَا أَنَا نَائِمٌ إِذْ أَتَانِي رَجُلَانِ.... ثُمَّ أَشْرَفَا بِي شَرَفًا فَإِذَا بِنَفَرٍ ثَلَاثَةٍ يَشْرَبُونَ مِنْ خَمْرٍ لَهُمْ فَقُلْتُ: ((مَنْ هَؤُلَاءِ؟))قَالَا: هَؤُلَاءِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَزَيْدُ بْنُ حَارِثَةَ، وَعَبْدُ اللَّهِ بْنُ رَوَاحَةَ...))[١١٧٤]. ((لەکاتێکدا من نووستبووم دوو کەس هاتنە لام... پاشان بەرزیان کردمەوە بۆ شوێنێکی بەرزو بڵند چاوم کەوت بەسێ کەس لەلای یەك کۆبووبوونەوە لەخواردنەوەی بەهەشتیان دەخواردەوە وتم: ((ئەوانە کێن؟)) وتیان: ئەوانە جەعفەری کوڕی ئەبوطالب، زەیدی کوڕی حایثە، عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحەن...)).

(١١٧٢) أخرجه: أحمد (٢١٧٧) وقال محققه: اسناده ضعيف، وابن سعد (٣٦/٤)، والبخاري (التاريخ الكبير) (١٩/١)، والنسائي (الكبرى) (٨٥٢٣) وقال محققه: اسناده صحيح، والطبراني (الكبير) (٣٧٨)، والحاكم (٢١٧/٣) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، والخطيب (تاريخ بغداد) (٦٢/٩)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٧٥/٩) (رقم: ١٥٥١٠): رواه أحمد واسناده حسن، وقال الشيخ الألباني رحمه الله تعالى في (السلسلة الصحيحة) (١٥٥٠): حديث صحيح.

(١١٧٣) أخرجه: أحمد (١٧٥٠) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، و(برقم: ٢٢٥٥١) وقال محققه: صحيح لغيره.

(١١٧٤) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٧٦٦٦، ٧٦٦٧) واللفظ له، والنسائي (الكبرى) (٣٢٨٦)، وابن خزيمة (١٩٨٦)، وابن حبان (٧٤٩١) وقال محققه: اسناده صحيح، والحاكم (٤٣٠/١) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ الألباني رحمه الله تعالى (الصحيحة) (٣٩٥١)، و(صحيح الترغيب) (٩٩٥).

سریەی (ذات السلاسل)

ئەم سریەیە بەناوی ئاوێکەوە ناونراوە کە دەکەوێتە ناوچەی خێڵی (قوضاعە) ناوی (سلاسل)ە بەپێی ڕاستترین بۆچوون لەمانگی (جماد الاخرة) لەساڵی هەشتەمی کۆچی ئەم سریەیە نێردراون. هۆکاری ناردنەکەی ئەوەبوو کەخێڵی (قوضاعە) هاوپەیمان و دۆستی ڕۆمەکان بوون وە بەژدارییەکی کارایان کرد هاوشانی ئەوان لەدژی موسوڵمانەکان لەغەزای مۆتەدا بەپاشەکشەی موسوڵمانەکان لەخۆیان بایی بوون و کەوتنە خۆکۆکردنەوە دەیانویست خۆیان نزیکبکەنەوە لەسنورەکانی دەوڵەتی ئیسلامی بۆئەوەی بکەونە بەربەرەکانی و ڕووبەڕووبوونەوەی وە کۆببنەوە لەگەڵ خێڵەکانی عەرەبی دەوروبەر بەرامبەر موسوڵمانەکان. بەڕێکردنی سریەکە مانگێك دوای جەنگی مۆتە بوو. لەبەرئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست سریەیەکیان بۆ بنێرێت و کەسێکی لێهاتو کارا لەبواری سەربازی وە شارەزا لەجەنگ کردن بۆ ئەو مەبەستە دەستنیشان بکات لەگەڵ ئەوەشدا پەیوەندیەکی باشی خزمایەتی لەگەڵ یەکێك لەئەو شەش خێلە گەورانە ناوچەکەدا هەبێت ئەویش خێڵی (بەلی) بوو لەئەوبارەیەوە ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (...(عەمری کوڕی عاصی ﷺ) بۆ ئەو مەبەستە هەڵبژارد) لەبەرئەوەی نەنکی عەمر دایکی باوکی عاصی کوڕی وائیل لەخێڵی (بەلی) بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بۆسەریان بۆئەو مەبەستەش داوای لێکرد یارمەتی وەربگرێت لەهەریەك لەئەو هۆزانەی ئەو ناوچەیەدان)(١١٧٥).

عروەی کوڕی زوبەیر ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری کوڕی عاصی ﷺ نارد) لەگەڵ تاقمێکی هۆزی (بەلی) کەلەخاڵوانی عاصی کوڕی وائیلی باوکی بوون وە ئەوانیش کە لەخێڵی (قوضاعە) هاوپەیمان و دۆستیان بوون لەگەڵیدا ناردنی و ئەوی کردە فەرماندەیان)(١١٧٦).

بەئەو جۆرە پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری کوڕی عاصی ﷺ هەڵبژارد و کردیە ئەمیری ئەوسریەیە، لەبەر لێزانی و زیرەکی ودانایی و شارەزایی لەبواری سەربازی و جەنگ و ئەو پەیوەندییە خزمایەتیەی کە هەیبوو لەگەڵ ئەو خێڵە عەرەبە

(١١٧٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٤).

(١١٧٦) أخرجه: البيهقي (دلائل النبوة) (٣٩٨/٤).

دووره دەستانەدا، عەمری کوڕی عاص ﷺ دەفەرمووێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بەشوێنمدا و فەرمووی: ((يَا عَمْرُو ، اشْدُدْ عَلَيْكَ سِلَاحَكَ وَثِيَابَكَ [وأتني])) ((عەمر بڕۆ خۆت توندوتۆڵ بکەو چەك وتفاقت ببەستەو [ومرەوە لامان])) دەفەرمووێت: منیش چی فەرمووو وامکرد و گەڕامەوە خزمەتی دەبینم: [دانیشتووە] دەستنوێژ دەشوات سەری بەرزکردەوە، بەوردی سەیریکردم وتێمڕاما [پاشان سەری دانەواند] فەرمووی: ((يَا عَمْرُو، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَبْعَثَكَ وَجْهًا [عَلَى جَيْشٍ] فَيُسَلِّمَكَ اللَّهُ وَيُغْنِمَكَ، وَأَرْغَبُ لَكَ مِنَ الْمَالِ رَغْبَةً صَالِحَةً)) ((عەمر من دەمەوێت بەفەرماندەری سوپایەکەوە بتنێرم تا خوای گەورە سەلامەتت بکات و دەستکەوتی باشت بەدەست بخات من ئاواتە خوازیماڵێکی چاکم بۆت و هیوادارم دەستتبکەوێت)) دەفەرمووێت وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ [من لەبەر ماڵوسەروەت دەستخستن موسوڵمان نەبووم بەڵکو لەبەر حەزو خۆشەویستیم بۆ ئیسلام موسوڵمان بووم.

(لە گێرانەوەیەکی تردا): [لەبەر خۆشەویستی حەزم بۆ جیهاد] و لەبەر ئەوە کە لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بم، فەرمووی: ((يَا عَمْرُو، نِعْمَ الْمَالُ الصَّالِحُ لِلْمَرْءِ الصَّالِحِ])).)[١١٧٧]. واته: ((عەمر باشترین ماڵوسەروەتی چاك بۆ مرۆڤی چاك و باشه])). پێغەمبەری خوا ﷺ ڕوونی کردەوە بۆ هاوەڵانی هۆکاری دەست نیشان کردنەکەی وەك ئەمیری ئەو سریەیە لەگەڵ ئەوەشدا کە تازە موسوڵمان بووبوو.

لە گێرانەوکەی ئیبنو سیرینەوە ﷺ (کە یەکێکە لەتابیعییەکان) دەفەرمووێت: (کاتێك پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری کوڕی عاصی ﷺ نارد و کردیە فەرماندەی سوپایەك فەرمووی: ((إِنِّي لَأَبْعَثُ الرَّجُلَ وَأَدَعُ مَنْ هُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ، وَلَكِنَّهُ لَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ أَيْقَظَ عَيْنًا، أو أَشَدَّ مَكِيدَةً)))[١١٧٨]. واته: ((من ئەو پیاوە دەنێرم بەفەرماندە ئەوە ناگەیەنێت کەهیچ کەس لەئەو خۆشەویستتر نییە بەلامەوە بەڵکو لەبەرئەوەیە وریاترین و

(١١٧٧) أخرجه: أحمد (١٧٧٦٣، ١٧٨٠٢) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وفي (فضائل الصحابة) (١٧٤٥) وقال محققه: اسناده صحيح، وابن ابي شيبة (١٧/٧)، والبخاري (الأدب المفرد) (٢٩٩)، والحاكم (٢: ٢) وصححه على شرط مسلم ووافقه الذهبي، وابن حبان (٣٢١١) وقال محققه: اسناده قوي على شرط مسلم، والبيهقي (شعب الأيمان) (١٢٤٨)، وابي يعلى (٧٣٣٦) وقال محققه: اسناده صحيح، والطبراني (الأوسط (٩٠١٢)، وقال الحافظ العراقي (الأحياء) (٢٢٨/٣)/ اسناده صحيح، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح الأدب المفرد) (٢٢٩)، و(غاية المرام) (٤٥٤)، و(مشكلة الفقر) (١)، وصححه ايضاً الشيخ مقبل في (الصحيح المسند مما ليس في الصحيحن) (١٠٠٩).

(١١٧٨) أخرجه: عبد الرزاق (المصنف) (٢٠٦٥٨)، وسيعد بن منضور (السنن) (٢٦٠٩).

بەئاگاترین چاوساغ وڕێبەر و بە ئەزموونترین وشارەزاترین پلاندانەر و بەتەکنیکە)).

پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانیکرد بەهاوەڵانی کە خۆیان سازو ئامادەبکەن بۆ دەرچوون لەگەڵیدا لەئەوبارەیەوە حارثی کوڕی یەزیدبەکری ﷺ دەفەرموێت: (گەیشتمە شاری مەدینە چوومە ناو مزگەوتەوە بینیم زۆرێك لەخەڵکی کۆبوونەتەوە چەندین ئاڵای ڕەش دەشەکانەوە [پێغەمبەری خوام ﷺ بینی وەستابوو لەسەردوانگە] لەئەولاشەوە بیلال بەشمشێرێك بەوریاییەوە لە خزمەتیدا وەستابوو، وتم: ئەو خەڵکە بۆچی کۆبوونەتەوە؟ فەرموویان: [ئەوە پێغەمبەری خوا ﷺ] دەیەوێت عەمری کوڕی عاص ﷺ وەك فەرماندەی سوپایەك بنێرێت...)(١١٧٩). لەگێرانەوەیەکی تردا: (پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی عەمیر کوڕی عاصی کرد و ئاڵایەکی سپی بۆ هەڵکرد ودایە دەستی و کردی بەفەرماندەی سێ سەد کەس و ناردی بۆ سەر دووژمن)(١١٨٠).

ئیبنو ئیسحاق ﷺ دەفەرموێت: (عەمری کوڕی عاص ﷺ ڕۆیشت هەتا گەیشتە سەر ئاوێك بەناوی (سلاسل) لەسەر خاکی (بەنی جوذام) هەر بەناوی ئەوەشەوە ناونرا سریەی (ذات السلاسل) کاتێك کە لەسەر ئاوەکە بوو ترسی ئەوەی هەبوو کە نەتوانێت بەئەو ژمارەیەوە لەڕوویاندا بوەستێت بۆیە ناردی بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە کۆمەکیان بۆ بنێرێت، ئەوە بوو کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاحی ﷺ بۆنارد [بە دووسەد کەسەوە](١١٨١).

لە کۆچکەرە پێشینەکان ئەبوبەکر ﷺ و عومەریشیان ﷺ لەناودابوو لەئەو کاتەی کە کردیە فەرماندە بە ئەبو عبیدەی ﷺ فەرموو: ((کە گەیشتیتە ئەوێ لەگەڵ عەمر ناکۆك مەبن)) ئەبو عوبەیدە ڕۆیشت تاگەیشتە لای عەمر [لەئەوێدا ئەبو عوبەیدە ﷺ ویستی پێشنوێژیان بۆ بکات عەمر ڕێگەینەدا] وتی: [من ئەمیرم ناردوومەتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە کۆمەکیم بۆ بنێرێت ئێوەی بۆ ناردووم]

(١١٧٩) أخرجه: أحمد (١٥٩٥٣) وقال محققه: اسناده حسن، والترمذي (٣٢٧٣- ٣٢٧٤)، وابن ماجة (٢٨١٦)، والنسائي (الكبرى) (٨٦٠٧)، والطبراني (الكبير) (٣٣٢٥، ٣٣٢٨)، وابن ابي شيبة (٥١٢/١١)، وابن سعد (٣٥/٦) وحسنه الشيخ الألباني في (صحيح الترمذي) (٢٦١١-٢٦١٢)، وصحح ابن ماجة) (٢٢٧٢)، و(الصحيحة) (٢١٠٠)، و(الضعيفة) تحت الحديث (رقم: ١٢٢٨)

(١١٨٠) أخرجه: ابن سعد (الطبقات) (٩٤/٢)، وعن الواقدي (٧٧/٢)، وأورده الحافظ (الفتح) (٩٣/٨).

(١١٨١) أخرجه: الواقدي (٧٧/٢).

(بە ئەبو عوبەیدەی فەرموو): تۆ بەکۆمەکی نێردراوی بۆلای من، ئەبو عوبەیدە ﷺ فەرمووی: نەخێر بەڵکو من فەرماندەی ئەوانەی خۆم دەبم تۆش فەرماندەی ئەوانی ژێر دەستی خۆت بە [کوچکردووەکان فەرموویان (بەعەمر): تۆ ئەمیری ئەوانەی ژێر دەستی خۆت بەو ئەبو عوبەیدە ﷺ ئەمیری کۆچکردووەکان بێت].

ئەبو عەبەیدە ﷺ کەسێکی نەرمونیان و لەسەر خۆو دنیا نەویست بوو، عەمر پێیوت: بەڵکو تۆ وەك کۆمەکی بۆمن نێردراوی [ئەبو عوبەیدە ﷺ کاتێك ئەمەی بیست خۆی کەسێکی ڕەوشت بەرز وئاکار جوان و لەسەرخۆ بوو بە گورجی بەدەم فەرمووده و پەیامەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ وە چوو بیری کەوتەوە و فەرمووی: ((إِذَا قَدِمْتَ عَلَى صَاحِبِكَ فَتَطَاوَعَا] (وَ) لَا تَخْتَلِفَا)) ((ئەگەر گەیشتیتە براکەت گوێ بۆیەکتری بگرن و] (و) لەگەڵیدا ناکۆك مەبە))، ئەگەر تۆ سەرپێچیم بکەیت دڵیابە من گوێڕایەڵیت دەکەم، عەمر پێیوت: من ئەمیرم بەسەر تۆوە و تۆ کۆمەکی بۆ من نێرداوی، ئەبو عوبەیدە ﷺ فەرمووی: با بۆ تۆبێت فەرموو نوێژ بۆ خەڵکەکە بکە)[١١٨٢].

لەگێرانەوەی عامیری کوڕی شاجیل ئەشجەعی ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ سوپای سازکرد و ناردی بۆ (ذات السلاسل)، ئەبو عوبەیدەی ﷺ کردە فەرماندەی کۆچکردوەکان، وە عەمری کوڕی عاصی ﷺ کردە فەرماندەی ئەعرابیەکان و پێیفەرموون: ((کە گوێ بۆ یەکتربگرن)) فەرمانیانپێکرابوو کە هێرش بەرنە سەر بەنی بەکر، عەمر لەبری ئەوە هەڵی کوتایە سەر خێڵی قوضاعە چونکە خێلی بەکر خاڵوانی بوون، موغیرەی کوڕی شوعەیب ﷺ ڕۆیشت بۆ خزمەت ئەبو عوبەیدە ﷺ وە وتی: پێغەمبەری خوا ﷺ تۆی کردووە بەئەمیری ئێمە و کوڕی فلانیشی کردۆتە ئەمیری ئەوخەڵکە بەڵام ئەو کارەکەی تێکداوە و پێچەوانەی ئەوەی فەرمانپێکراوە کاریکرد لەبەر خوا نابێت گوێڕایەڵی بکرێت، ئەبو عوبەریدە ﷺ فەرمووی: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی پێکردووین کە گوێ بۆ یەکتربگرین وە لەفەرمانی یەکتردابین من گوێڕایەڵی پێغەمبەری خوا ﷺ دەکەم ئەگەر عەمریش

(١١٨٢) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٤) عن ابن اسحاق، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٩٨/٤) عن موسى بن عقبة واللفظ لابن اسحاق والزيادات لموسى عن عقبة.

سەرپێچی بکات)[١١٨٣].

لەگێڕانەوەیەکی تردا هاتووە: (ئەبو عوبەیدە ﷺ چووە ژێر فەرمانی عەمرەوە ئەویش بووە ئەمیری هەردوو سریە نێردراوەکە عومەری کوڕی خەطاب ﷺ لەبەر ئەو کارە زۆر لە ئەبو عوبەیدە ﷺ تورەبوو بە توندی لەئەو بارەیەوە قسەی کرد لەگەڵ ئەبو عوبەیدە ﷺ وە فەرمووی: چویتە ژێر فەرمانی کورەکەی نابیغەت کرد بەئەمیر بەسەر خۆت و ئەبوبەکر و ئێمەشدا بەڕاستی ئەوە ڕەئی و بۆچوون نییە و کارێکی باشتنەکرد؟ ئەبو عوبەیدە ﷺ بە عومەری کوڕی خەطابی ﷺ فەرمووی: براکەم پێغەمبەری خوا ﷺ ئامۆژگاری کردین کە سەرپێچی یەکتر نەکەین لەئەوە ترسام ئەگەر بە گوێینەکەم سەرپێچی پێغەمبەری خوا ﷺ بکەم)[١١٨٤].

بەئەوجۆرە خوای گەورە یەکریزی موسوڵمانەکانی پاراست بەهۆی ئەبو عوبەیدەوە ﷺ لەژێر فەرماندەیەك کۆیکردنەوە ئەویش عەمری کوڕی عاص ﷺ بوو کەشارەزایی باشی لەبواری جەنگدا هەبوو، عەمر ﷺ هێرشی کردە سەر خێڵی قوضاعە تاکو دڵنیاو پشتراست بێت لەخێڵی بەکر کە خالوانی بوون.

عەمری کوڕی عاص ﷺ بەهۆی ڕێبەریی و چاوساغیەوە دەستیکرد بە ڕۆیشتن کەڕیبەر و چاوساغیان لە غەزایەدا: ڕافعی کوڕی عەمر ﷺ بوو[١١٨٥]، لەئەوبارەیەوە یەزیدی کوڕی ڕومان ﷺ دەفەرموێت: (کە ئەبو عوبەیدە ﷺ گەڕایەوە وهاتە پاڵ عەمری کوڕی عاص ﷺ ژمارەیان بوو بە پێنج سەد کەس بەشەو و ڕۆژ دەڕۆیشتن هەتا گەیشتنە ناوچەی خێڵی (بەلی) دەستیگرت بەسەریاندا و هەرکە دەگەیشتە ناوچەیەك پێیاندەوت ئالێرەدا پێشتر تاقمێك بۆتان کۆببوونەوە بەڵام کە هەواڵی هاتنی ئێوەیان بیست بڵاوەیان لێکرد تاگەیشتە ئەوپەڕی ناوچەی هۆزی (بەلی) و (عودە) و (بەلقین)[١١٨٦].

(١١٨٣) أخرجه: أحمد (١٦٩٨) وقال: مرسل رجاله ثقات رجال الصحيح، وقال الحافظ في (الإصابة) (٢٥٣/٢) (٤٤٠٠) رواه موسى بن عقبة بسند صحيح الى الشعبي، وضعفه الشيخ الألباني رحمه الله في (فقه السيرة) (٤٠٢)، وقال العمري (السيرة الصحيحة) (٤٧١/٢): اسناده صحيح الى الشعبي، وهذا الاثر رواه موسى بن عقبة في مغازيه وهي من أصح المغازي ورواه عن الشعبي ومراسيله صحيحة عند أهل العلم.

(١١٨٤) أخرجه: عبد الرزاق (المصنف) (٩٧٧٠) عن الامام الزهري.

(١١٨٥) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٢١/٥)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٠٢/٥): رواه الطبراني ورجاله ثقات.

(١١٨٦) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٧٧/٢)، والواقدي حديثه متروك لايحتج به.

ئەو ناوچەیە زۆر سارد بوو هاوەڵان داوایانکرد لە عەمری کوڕی عاص ﷺ کەئاگر بکەنەوە بۆ خۆگەرم کردنەوە، بەڵام عەمری کوڕی عاص ﷺ ڕێگەینەدان ئەو کارە بکەن، وە ڕێگەشی نەدان شوێنی دووژمن بکەون قوناغ لە دوای قوناغ، لەئەو بارەیەوە قەیسی کوڕی حازم ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ (عەمری کوڕی عاص ﷺ نارد بەسریەیەکەوە بۆ (ذات السلاسل) وە هاوەڵانی لەئەوێدا داوایانلێکرد کە ئاگر بکەنەوە بەڵام ئەو ڕێگەینەدان دواتر چوونە خزمەت ئەبوبکری صدیق ﷺ بۆ ئەوەی قسەی لەگەڵدا بکات ئەبوبەکر ﷺ کەوتە قسەکردن لەگەڵی وە فەرمووی: هیچ کەسێك لەئەوانە نابێت ئاگر بکاتە وە ئەگەر ئاگر بکاتەوە فڕێی دەدەمە ناو ئاگرەکەوە. دەفەرموێت: دواتر ڕووبەڕووی دووژمن بوینەوە و تێکمان شکاند ویستمان شوێنیان بکەوین بە مەبەستی ڕاوەدونانیان بەڵام ڕێگەیپێنەداین...)(١١٨٧).

لە گێرانەوەیەکی تردا لە عەبدوڵڵای کوڕی بورەیدەوە ﷺ دەفەرموێت: (... کاتێك گەیشتینە شوێنی شەڕەکە عەمر ﷺ فەرمانیپێکردین کەبەهیچ جۆرێك ئاگر نەکەینەوە عومەر ﷺ توڕەبوو ویستی [بچێت بە گژیدا] ئەبوبەکر ﷺ نەیهێشت وپێیوت کە پێغەمبەری خوا ﷺ کردوویەتیە ئەمیر بەسەر تۆوە لەبەرئەوە بوو کە شارەزایی لەشەڕو جەنگکردندا هەیە عومەر ﷺ بەئەو قسەیە هێور بووەوە)(١١٨٨).

عەمری کوڕی عاص ﷺ سووربوو لەسەر کارەکەی لەبەر ئەوەی ئەگەر ئاگریان بکردایەتەوە ئەوان بیان بینینایە ژمارەیان بۆ دووژمن دەردەکەوت ژمارەشیان کەم بوو ئەو کات دووژمن بەژماریەکی زۆرترەوە هێرشیان دەکردە سەریان.

لەگێرانەوەیەکی یەزیدی کوڕی ڕومان ﷺ دەفەرموێت: (....(موسوڵمانەکان) لە کۆتا قۆناغی ئەم سریەیەدا ڕووبەڕووی تاقمێك بوونەوە کەژمارەیان زۆرنەبوو شەرەکە کاژێرێك درێژەی کێشا وکەوتنە تیربارانکردنی یەکتری لەئەو ڕۆژەدا عامری کوڕی ڕەبیعە ﷺ تیرێك بەر قۆڵی کەوت موسوڵمانەکان هەڵیان کوتایە سەر و ڕایانکرد و دواتر عەمر دەستیگرت بەسەرباروبۆخەکەدا...)(١١٨٩).

(١١٨٧) أخرجه: ابن حبان (٤٥٤٠) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١١٨٨) أخرجه: الحاكم (٤٣/٣) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (دلائل النبوة) (٤٠/٤) وقال الحافظ (الفتح) (٩٨/٤): اسناده صحيح.

(١١٨٩) أخرجه: الواقدي (المغازي) (٧٧/٢) وهوضعيف.

هاوڕێی ئەبوبەکری صدیق ﷺ (ڕافعی کوڕی عەمری طائی) لەئەو سریەیەدا بووە ڕێبەر و چاوساغی موسوڵمانەکان لەئەوبارەیەوە ڕافیعی کوڕی ئەبو ڕافیع ﷺ دەفەرمویێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری کوڕی عاص ﷺ بە سوپایەکەوە نارد بۆ (ذات السلاسل) لەگەڵ ئەو سوپایەشدا ئەبوبەکر ﷺ و عومەر ﷺ وکەڵە پیاوانی هاوەڵانی لەگەڵدا نارد ئەوان ڕۆیشتن هەتا گەیشتنە کێوی (طی) عەمر ﷺ فەرمووی: کەسێکم پێبڵێن کە ببێتە چاوساغی ڕێگامان وتیان: کەسی وا ناناسین مەگەر ڕافعی کوڕی عەمر...)[١١٩٠].

ڕافیع ﷺ بووە ڕێبەر و چاوساغی موسوڵمانەکان بۆ ڕێگا پاش هاتنە ناو ئیسلام و موسوڵمانبوونی هەر وەك خۆی لەئەوبارەیەوە دەفەرمویێت: (کاتێك موسوڵمان بووم لەگەڵ ئەو سریەیەدا دەرچووم...وتم: وەڵاهی دەبێت برادەرێکی [خواناس] بۆ خۆم لەئەو سەفەرەدا دەستنیشانبکەم [ورد بوومەوە لێیان هیچ کەسێکم نەبینی ڕیکوپێکتر بێت لەئەبوبەکر صدیق ﷺ][١١٩١]. ئەبوبەکرم ﷺ کردە هاوەڵی خۆم لەخزمەتیدا بووم لەئەو گەشتەدا لەسەر وشترەکەی ئەوبووم عەبایەکی هەبوو ئەگەر لەجێگایەك دابەزیتایە ڕایدەخست ئەگەر بڕۆیشتینایە لەبەریدەکردەوە) [لەسەرجێگاکەی خۆی دەینواندم و جلوبەرگی خۆی لەبەر دەکردم][١١٩٢])[١١٩٣].

موسوڵمانەکان لەئەو دەرچوونەیاندا دووچاری برسێتیەکی سەخت بوون عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعی ﷺ بەلای خەڵکانێکدا ڕۆیشت دەیانویست چەندین وشتر سەرببڕن کە هی خۆیان بوو، ئەووبوو ڕێککەوت لەگەڵیان کە بۆیان کەوڵ بکات و چاکی بکات دابەشی بکات لە نێوانیاندا لەبەرامبەردا ئەوانیش بەشێکی پێبدەن.

لەئەوبارەیەوە عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعی ﷺ دەفەرمویێت: (من لەم غەزایەدا بەژداریمکرد کە پێغەمبەری خوا ﷺ عەمری کوڕی عاص ﷺ تێدا کردە فەرماندە ونادری بۆ (ذات السلاسل)، من هاودەمی ئەبوبەکر ﷺ و عومەر ﷺ بووم

(١١٩٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٤٦٧)، وقال الهيثمي (المجمع) (٢٠٢/٥): رجاله ثقات.

(١١٩١) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٤٦٨)، وقال الهيثمي (المجمع) (٤٢/٩): رجاله ثقات.

(١١٩٢) أخرجه: ابن ابي عاصم (الآحاد والمثاني) (٢٤٩٦).

(١١٩٣) أخرجه: أحمد (٤٢) مختصراً وقال محققه: اسناده جيّد، وابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٤)، والطبري (التاريخ) (٣٢/٣).

[دووچاری برسێتیەکی سەخت بووین ڕۆیشتم پێخۆرێك دەست بخەم بۆ خۆمان] بەلای کەسانێکدا تێپەڕیم کە لەدەوری چەند وشترێك وەستابوون سەریان بڕی بوو نەیاندەتوانی کەوڵی بکەن و پارچەپارچەی بکەن و دابەشی بکەن بەسەرخۆیاندا).

(لە گێڕانەوەیەکی تردا): [بە خەڵکانێك گەیشتم دەیانویست کە چەندین وشتر سەر بڕن پێموتن: ئەگەر حەز دەکەن لێیگەڕێن من سەری دەبڕم و بۆتان کەوڵ دەکەم وکێشی دەکەم] چونکە من قەسابێکی کارامە و لێهاتووبووم وە: [بۆتان چاك دەکەم بەمەرجێك (دەیەکی) گۆشتەکەی بدەن بە من] و دابەشیدەکەم لە نێوانتاندا؟ وتیان: زۆر باشە منیش کردم بەدوو بەشەوە و پارچە پارچەم کردن هەرلە شوێنی خۆم [چاکمکردن پاشان [ئەو بەشەی خۆمم] لێومرگرتن و هەڵمگرت و بردمە لای هاوەڵەکانم و کوڵاندمان [ئەوە بوو هەندێکم برد بۆ خزمەت عومەری کوڕی خەطاب ﷺ [فەرمووی گرێیەکە بێماندبوون دەستتکەوتوە من لێیناخۆم] ڕازینەبوو لێیبخوات و پاشان بردمە خزمەت ئەبو عوبەیدەی کوڕی جەڕاح ﷺ [دەنگوباسەکەم بۆ باسکرد] بەهەمان شیوەی عومەر کوڕی خەطاب ﷺ قسەی لەگەڵ کردم وە ڕازینەبوو بیخوات] [کاتێك ئەوەم بینی منیش دەستم لێهەڵگرت])[1194].

لەگێڕانەوەی ئیبنو ئیسحاق دا ﷺ هاتوە: (گۆشتەکەمان کوڵاند وە خواردمان، ئەبوبەکر ﷺ و عومەر ﷺفەرموویان: ئەو گۆشتەت لە کۆێ بوو عەون؟ منیش دەنگ وباسەکەم بۆ گێڕانەوە: فەرموویان: وەڵاهی کارێکی باشتنەکرد ئەوەت دەرخوارداین لەئەویدا هەردووکیان هەستان خۆیانڕشاندەوە هەرچی چوو بووە سکیان لەئەوە هێنایانەوە)[1195].

عەمری کوڕی عاص ﷺ ئەمیریان بوو پێشنوێژی بۆ دەکردن لەکاتی نوێژەکاندا، لە شەوێکی ساردا عەمر ﷺ لەشگران بوو مەترسی ئەوەی هەبوو کە خۆی بشوات لەسەرماندا ڕەق ببێتەوە لەبەرئەوە تەیەمومی کرد یاخود دەستنوێژی شۆرد و پێشنوێژی بۆ هاوەڵانی کرد ئەمەش لە دوو گێڕانەوە دا هاتووە:

(١١٩٤) أخرجه: أحمد (٢٣٩٧٨) وقال محققه: اسناده جيّد، والطبراني (الكبير) (١٣٠/١٨)، والبخاري (التاريخ الكبير) (٢٨٣/٣)، والبيهقي (الكبرى) (٤٠٥/٤) وفي (دلائل النبوة) (٤٠٤/٤، ٤٠٥) و(٣٠٨/٦).

(١١٩٥) أخرجه: ابن هشام (السيرة) (٢٣٨/٤) (رقم: ١١٧٩) وقال محققه: اسناده منقطع.

١-لە عەمری کوڕی عاصەوە ﷺ دەفەرمویت: (دووچاری لەشگرانی بووم شەوێکی ساردو سەختیدا لە غەزای (ذات السلاسل)دا، مەترسی ئەوەم هەبوو ئەگەر خۆم بشۆم بمرم لەسەرما، ئەوە بوو تەیەمومم کرد پاشان پێشنوێژیم کرد بۆ هاوەڵانم لە نوێژی بەیانیدا...)(١١٩٦).

٢-وە لەئەوبارەیەوە قەیسی کوڕی حازم ﷺ یاخود ئەبو قەیسی خزمەتکاری خانەوادەکەی عاص ﷺ دەفەرمویت: (عەمری کوڕی عاص ﷺ بوو بە فەرماندەی سریەی [ذات السلاسل] لەئەوێدا دووچاری سەرمایەکی سەختبوون کە هاوشیوەی نەبینراوە، هاتە دەرەوە بۆ نوێژی بەیانی فەرمووی: وەڵڵاهی ئەم شەو دووچاری لەشگرانی بووم [بەڵام وەڵاهی سەرمای وەهام نەبینیوە کە دووچاری بووین بەئەوشێوە]یە(١١٩٧). ئینجا سەرئاوی کرد و دەستنوێژێکی وەك دەستنوێژی شۆرد، پاشان پێشنوێژی بۆکردن)(١١٩٨).

ئیبنو قەیم ﷺ دەفەرمویت: (واپێدەچێت ئەم گێڕانەوەیە بەهێزتر بێت لە گێڕانەوەکەی تر کە دەڵێت تەیەمومی کردوە)(١١٩٩).

موسوڵمانەکان لەخاکی دووژمن جێگیربوون و لەهەموو لایەکەوە کەوتنە هێرش و پەلامار بۆ سەریان و بەتەواوی ناوچەکەیان خستە ژێر کۆنترۆڵی خۆیانەوە بە جۆرێك خێڵە عەرەبەکانی ناوچەکە توانای بەرگری و جەنگکردنیان لەگەڵیاندا نەماو بەڵکو پەنایان بردەبەر ڕاکردن و پشتهەڵکردن لەهەرلایەکەوە گوێبیستی هاتنی سوپای موسوڵمانەکان دەبوون کە بەئاراستەیان دەهاتن، لەدوای ئەمەوە سوپای موسوڵمانەکان گەڕانەوە بەم سەرکەوتنانەیان ئەو ورەو و جەربەزەیەی کە ئەو خێڵە عەرەبانە هەیانبوو بە هۆی پاشەکشەی موسوڵمانەکان لەمؤتەدا سەرە و نگومیان کردوکپیان کردەوە.

(١١٩٦) أخرجه: أحمد (١٧٨١٢) وقال محققه: حديث صحيح، وابي داود (٣٣٤)، والدارقطني (٦٧٠) وقال محققه: اسناده صحيح، والحاكم (١٧٧/١) وصححه ووافقه الذهبي، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٣٢٣).

(١١٩٧) أخرجه: الدارقطني (السنن) (٦٧١) وقال محققه: اسناده حسن.

(١١٩٨) أخرجه: ابوداود (٣٣٥)، والحاكم (١٧٧/١) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبرى) (٢٢٦/١) وفي (دلائل النبوة) (٤٠٣/٤)، ابن حبان (١٣١٥) وقال محققه: اسناده صحيح على شرط مسلم، وصححه الشيخ الألباني في (صحيح ابي داود) (٣٢٤).

(١١٩٩) انظر: (زاد المعاد) (٣٨٨/٣).

ئەم غەزایە ئاسایشی گێڕایەوە بۆ سنورەکانی دەوڵەتی ئیسلامی وە سام و هەیبەتی باڵیکێشا بەسەر ناوچەکەدا هەموو هەوڵ و هەڵمەت و پەلامارەکانی خێڵە عەرەبەکانی پوچەڵ کردەوە بۆ سەر شاری مەدینە و عەرەبە دۆست و هاوپەیمانەکانی ڕۆمە بێزەنطینییەکانیان خستە ناو ترس و دڵەڕاوکێ وە تێیانگەیاندن کەدەستی موسوڵمانەکان دەگاتە بینا قاقایان وە لەناوجەرگەی ماڵەکانیان پێیاندەگەن و هاوپەیمانییەکانیان لەگەڵ ڕۆمەکان سودیان پێناگەیەنێت.

وە لەڕێگای گەڕانەوەدا ئەبوبەکر ﷺ ئامۆژگاری هاودەمی ئەو سەفەرەی کرد کە ڕافیعی کوڕی عەمری طائی بوو لەدوای ئەوەی ماڵئاوایلێکرد لەئەوشوێنەدا، لەئەوبارەیەوە ڕافیعی کوڕی طائی دەفەرموێت: (...کاتێك غەزاکە تەواوبوو گەیشتینە ئەو شوێنەی کە بۆی هاتبووین، ئەبوبەکرم ﷺ وەك هاوڕێی ئەو سەفەرەم بۆ خۆم دەستنیشان کردبوو هەموو خێرو چاکەیەکم لێچاوەڕوان دەکرد و چوومە خزمەتی و عەرزم کرد: ئەی هاوڕێ لەم سەفەرەمدا من تۆم هەڵبژارد و چاوەڕێی چاکەم لێکردیت لە ناو گشت هاوەڵاندا شتێکم پێبڵێ ئەگەر من لەبەرمکرد و کارمپێکرد وەك ئێوەم لێبێت؟ فەرمووی: پێنج پەنجەکەی خۆت پێلەبەر دەکرێت وتم: بەڵێ، فەرمووی: شایەتی بدە کە جگە لەخوای گەورە هیچ پەرستراوێك نییە وە موحەممەدیش پێغەمبەری خودایە، پێنج نوێژەکەت بەجوانی ئەنجامبدە و زەکاتی ماڵەکەت بدە ئەگەر [ماڵت] هەبوو، حەجی مالی خوابکە و مانگی ڕەمەزان بەڕۆژوبە.

[لە گێرانەوەیەکی تردا: لەکاتی لەشگرانی دا خۆت بشۆ] [کۆچبکە لەپێناوی خوادا لەناو موشریکەکاندا] ئایا ئەم پێنجەت لەبەرکرد؟ فەرمووی: بەڵی، فەرمووی: شتێکی ترماوە ئەویش ئەوەیە کە هەرگیز نەبیتە ئەمیری دوو کەس [لەموسوڵمانەکان]، وتم: ئایا ئەمیر دەبێت ببیت بۆ خەڵکیتر کە بەژداربووانی بەدرتان لەناودا بێت؟ فەرمووی: لەئەوانەیە و نزیکە ئەم ئایینە بڵاوبێتەوە و هەموو شوێنێك بگرێتەوە و کاربەدەستی یەخەی تۆش بگرێت وە خوار تۆش بگرێتەوە، خوای گەورە و باڵا دەست کاتێك پێغەمبەرەکەی ڕەوانەکرد بەئەو پەیامە خەڵکانێك هاتنە ناو ئیسلام و موسوڵمانبوون، ئەوان هاتنە ناو ئایینەکەوە خوا ڕێنماییکردن، وە هەندێکیشیان لە ترسی شمشێر هاتنە ناو ئایینەکەوە ئەوە لەپەنای خوادان و دراوسێی خوان

و لەژێر سایەو سێبەری خودان کەسێك کاتێك دەبێتە کار بەدەست و دەبینێت خەڵکی ستەم لەیەکتر دەکەن وە ئەویش مافیان بۆ لەیەکتر وەرناگرێت خوداش تۆڵەی لێدەکاتەوە، کەسێك مەڕێکی دراوسێکەی دەدزێت بەڵام ئەو بەردەوام دەموچاو گرژ دەکات لەداخی ئەو زیانەی کەگەیشتووە بەدراوسێکەی، خوای گەورە بۆ ئەو کەسانە [تورە تر دەبێت] لێیزیاتر لەئەو کەسە بۆ دراوسێکەی، دەفەرموێت: لەئەو ساتەوەختەدا لێکجیابووینەوە و ماڵئاوایمانلەیەکترکرد]...)(١٢٠٠).

عەمری کوڕی عاص ﷺ عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعی ﷺ ناردەوە بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ ئەوەی دەنگوباسی سریەکەی پێڕابگەیەنێت بەر لەگەڕانەوەیان.

لەئەوبارەیەوە عەوفی کوڕی مالیکی ئەشجەعی ﷺ دەفەرموێت: (...کاتێك سوپاکە گەڕایەوە لەئەو غەزایە ئەوە بوو [منیان ڕاسپارد کە هەواڵەکە بگەیەنمەوە] [منیش ناردمەوە بۆ خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بەر لەگەڕانەوەی سریەکە] من یەکەم کەس بووم کە گەڕامەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە پێیگەیشتم لەماڵەوە بوو نوێژی دەکرد وتم: ((السَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ)) ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((عەوفی کوڕی مالیك؟)) وتم: بەدایك وباوکمەوە فیدات بم بەڵێ، فەرمووی: ((أَنْتَ صَاحِبُ الْجَزُورِ؟)) ((تۆ خاوەنی وشترە سەربڕاوەکانی؟)) [وتم: بەڵێ ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ] لەئەوە زیاتر هیچ شتێکی تری پێنەفەرمووم)(١٢٠١).

کاتێك هاوەڵان گەڕانەوە پێغەمبەری خوا ﷺ پرسیاریلێکردن لە بارەی ئەمیرەکەیانەوە عەمری کوڕی عاص ﷺ بە خێر وچاکە باسیانکرد و پێیانڕاگەیاند کە پێشنوێژی بۆ کردون بە لەشگرانییەوە ڕێگەی نەداون لە سەرمای سەختدا ئەوان ئاگر بکەنەوە.

لە ئەبو قەیسی کویلەی ئازاد کراوی عەمری کوڕی عاص ﷺ دەفەرموێت: (..کاتێك عەمری کوڕی عاص گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ پێغەمبەری

(١٢٠٠) أخرجه: الطبراني (الكبير) (٤٤٦٧) واللفظ له، وابن ابي عاصم (الاحاد والمثاني) (٢٤٩٦)، وأحمد (٤٢) مختصراً جداً وقال محققه: اسناده جيدّ، وقال الهيثمي (لمجمع) (٢٠٢/٥): رجاله ثقات.

(١٢٠١) أخرجه: أحمد (٢٣٩٧٨) وقال محققه: اسناده جيدّ، والطبراني (الكبير) (١١٣١/١٨)، والبخاري (التاريخ الكبير) (٢٨٣/٣)، والبيهقي (الكبرى) (٤٠٥/٤) وفي (دلائل النبوة) (٤٠٤/٤، ٤٠٥) و(٣٠٨/٦)، وابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٤) رقم (١١٧٨).

خوا ﷺ پرسیاری کرد لەهاوەڵانی وە فەرمووی: ((عەمر و هاوەڵان چۆن بوون؟)) ئەوانیش بە چاکە باسیانکرد و فەرموویان: پێشنوێژی بەلەش گرانییەوە بۆ کردین، پێغەمبەری خوا ﷺ ناردی بەشوین عەمردا و پرسیاری لێکرد لەئەوبارەیەوە ئەویش بۆی گێڕایەوە و تێیگەیاند و بەئەوەش کە دووچاری ببوو لەسەرما [پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: ((يَا عَمْرُو، صَلَّيْتَ بِأَصْحَابِكَ وَأَنْتَ جُنُبٌ؟)). ((ئەی عەمر پیش نوێژیت بۆ هاوەڵانکردوە بەلەشگرانییەوە؟)). وتم بەڵی ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ، من دووچاری لەشگرانی بووم لە شەوێکی ساردو سەرمای سەختدا ترسام ئەگەر خۆم بشۆم لەبەین بچم، ئەو ئایەتەی بۆ خوێندەوە کە خوای گەورە دەفەرموێت: ﴿....وَلَا تَقْتُلُوٓاْ أَنفُسَكُمْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا ﴿٢٩﴾﴾ (النساء). پێغەمبەری خوا ﷺ پێکەنی و هیچ شتێکی نەفەرموو])[١٢٠٢].

عەمر بۆ پێغەمبەری خوای ﷺ ڕوون کردەوە کە بۆیە ڕێی لەسوپاکە گرتووە کە ئاگر بکەنەوە بەئەو سەرمایە هەتا دووژمن پێیاننەزانن و لەکەمی ژمارەیان ئاگادار نەبێت وە هەروەها نەیهێشتووە شوێنی دووژمن بکەون بۆ ئەوەی کە دووژمن ئەوهەلە نەقۆزنەوە و لەپشتەوە هەڵکوتنە سەریان.

لەئەوبارەیەوە عەمری کوڕی عاص ﵁ خۆی دەفەرموێت: (کاتێك سوپای سریەکەی من گەڕایەوە ئەومیان گێڕایەوە (واتە: مەسەلەی هەڵکردنی ئاگرەکە) سکاڵایان لێکردم لەخزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ وتم: پێغەمبەری خوا ﷺ من کە پێمخۆش نەبوو وە ڕێگری ئاگر کردنەوەکەیانم کرد چونکە دووژمن کەمی ژمارەیانی بۆ ئاشکرادەبوو کە لەبەرژەوەندیان نەبوو، وە حەزیشم نەکردوە کە شوینیان بکەوین ئەوان کۆمەڵێك پشتیوانیان هەبوو بۆیان دەسوڕانەوە و لەپشتەوە هەڵیان دەکوتایە سەریان، پێغەمبەری خوا ﷺ ستایشی کارەکەیکرد). وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆشەویسترین کەس بەلای تۆوە کێیە؟ فەمووی: ((لەبەرچی ئەو پرسیارە دەکەیت؟)) وتم: پێمخۆشە بزانم کێت خۆشدەوێت؟ فەرمووی: ((عائیشە)) وتم: لە

(١٢٠٢) أخرجه: أحمد (٢٣٩٧٨) وقال محققه: اسناده جيدٌ، والطبراني (الكبير) (١١٣١/١٨)، والبخاري (التاريخ الكبير) (٢٨٣/٣)، والبيهقي (الكبرى) (٤٠٥/٤) وفي (دلائل النبوة) (٤٠٤/٤، ٤٠٥) و(٣٠٨/٦)، وابن هشام (السيرة) (٢٣٦/٤) رقم (١١٧٨).

پیاوان؟ فەرمووی: ((ئەبوبەکر ﷺ))[١٢٠٣].

لە گێڕانەوەیەکی تردا عەمری کوڕی عاص ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ منی کردە فەرماندەی سریەیەك و ناردمی بۆ (ذات السلاسل) لە ناو سوپاکەدا ئەبوبەکر ﷺ و عومەریشی ﷺ تێدابوو شتێك بەدڵو دەروونم داهات کە ئەو بۆیە منی کردووە بە ئەمیری ئەبوبەکر ﷺ و عومەر ﷺ منی بەسەر ئەوانەوە داناوە لەبەر ئەوەیە کە پلەوپایەیەکم لای ئەو هەیە، چوومە خزمەتی لەبەردەمی دانیشتم و وتم: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆشەویستترین کەس لەناوخەڵك دا بەلای تۆوە کێیە؟ فەرمووی: ((عائیشە)) وتم: من لەئەو پرسیارەدا مەبەستم هاوسەری بەرێزت نییە، فەرمووی ((باوکی عائیشە))، وتم ئەی پاشان کێ؟ فەرمووی: ((پاش ئەو عومەر)) وتم: لەپاش ئەو کێ؟ هەتا کۆمەڵێکی باس کرد لە دڵی خۆمدا وتم جارێکی تر پرسیاری لەئەوبارەیەوە لێناکەم)[١٢٠٤].

(١٢٠٣) أخرجه: ابن حبان (٤٥٤٠) وقال محققه: اسناده صحيح.

(١٢٠٤) أخرجه: البخاري (٣٦٦٢)، ومسلم (٢٣٨٤)، والترمذي (٣٨٨٦)، وأحمد (الفضائل) (١٦٣٧)، وابي يعلى (٧٣٤٥)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٤/٤٠٠) واللفظ له.

سریەی کوڕی ئەبو حەدرەد بۆ دۆڵی (ئیضم)

لە عەبدوڵڵای کوڕی حەدرەدەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ ئێمەی نارد بۆ ناوچەی (ئیضم) (کە دۆڵێکە خێڵی ئەشجەعی تێدا نیشتەجێبوون دەکەوێتە پشت چیای ئوحودەوە) دەرچووم وەك فەرمانده‌ی کۆمەڵێك لەموسوڵمانەکان، ئەبو قەتادەی ئەنصاری حرثی کوڕی ڕەبعی و موحلیمی کوڕی جوثامەی کوڕی قەیسیان تێدابوو، ڕۆیشتین هەتا گەیشتینە ناو دۆڵی (ئیضم) لەئەوێدا عامری کوڕی ئەشجەعی بەسواری وشترێکەوە بەلاماندا تێپەڕی کە کەلوپەلی بەنرخ و کوندەیەك (مەشکەیەك) شیری پێبوو، کاتێك گەیشتە لامان بە سڵاوی ئیسلام و موسوڵمانان سەلامی لێکردین، ئێمە ڕێگەمانەدا بڕوات و گرتمان، موحەلەمەی کوڕی جوثامە هەڵی کوتایە سەری کوشتی لەبەر شتێك کە لە نیوان خۆیاندا پێشتر ڕوویدابوو، کەلوپەلی وشترەکەشی برد کاتێك گەڕایەوە خزمەتی پێغەمبەری خوا ﷺ ودەنگ و باسەکەمان بۆ گێڕایەوە ئەو ئایەتەی خوا لەبارەیەوە هاتە خوارەوە: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٞۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبۡلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ فَتَبَيَّنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ﴿٩٤﴾ ﴾ (النساء)[١٢٠٥].

واتە: [ئەی ئەوکەسانەی باوەڕتان هێناوە! کاتێ لەڕێی خوادا دەچنە جیهاد، یان هەرکارێکی تر دەکەن بەباشی بکۆڵنەوە لەئەو خەڵکەی پێیاندەگەن و لەخۆتانەوە بەکافریان دامەنێن و مەیانکوژن و ئەوکەسە داوای ئاشتیی دەکات و دەیەوێ فەرمانبەردار بێ، ئێوە پێیمەڵێن ئیماندار نیت، دەتانەوێ بەئەوە سامان و دارایبەکی ژیانی دونیا بەدەستبخەن خۆ لەلای خوا غەنیمەتێکی زۆرو فراوان هەیە ئێوەیش بەر لەمە هەر ئاوابوون و ئیمان هێنانتان هەر بەئەوشێوەیە بوو لێیشتان وەرگیرا جاخوا بەبەزەیی خۆی ڕێزیگرتن و منەتی نایە سەرتان و دینی خۆی سەرخست،

(١٢٠٥) أخرجه: أحمد (٢٣٨٨١) وقال محققه: اسناده يحتمل التحسين، والطبري (التأريخ) (٣٤/٣) وابن الجارود (٧٧٧)، والبيهقي (دلائل النبوة) (٣٠٥/٤)، وابن هشام (السيرة) (٢٣٩/٤) رقم (١١٨٠) وقال محققاه: اسناده ضعيف، وقال الشيخ مقبل في (الصحيح المسند من اسباب النزول) (ص٨٦): حسنٌ لغيره.

و ئێوەش ئیمانی خۆتانتان دەربڕی جا بۆجارێکی تر پێیان دەڵێتەوە: لەکارەکانتان بکۆڵنەوە ئەوسا ئەنجامیان بدەن. واتە: پەلە مەکەن لەبڕیارداو وردو لەسەرخۆبن بەراستی خوا هەمیشە لەئەوکاروکردەوانەی دەیکەن بەئاگایەو، هەر بەپێیئەوەش پاداشت وتۆڵەتان ئەداتەوە].

ئەو دەنگ وباسە لە لای ئیبنو عەباس ﷺ بە جۆرێکی تر هاتووە و باس کراوە کە دەفەرموێت: (کەسێکی خێڵی سولەیم بەلای کۆمەڵێك لە هاوەڵانی پێغەمبەری خوا ﷺ تێپەڕی کە مەڕی خۆی [دەلەوەڕاند] و شوانی دەکرد سڵاوێکی موسوڵمانانەی لێکردن ئەوان بە گومانەوە وتیان: ئەوە بۆیە سڵاوی [لێکردین] بەئەوشیوەیە بۆ ئەوەی خۆی ڕزگاربکات [لەدەستمان] ئەوانیش هەڵیانکوتایە سەری و کوشتیان و مەڕوماڵاتەکەیان برد لەگەڵ خۆیان و بردیانەوە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ خوای گەورە ئەم ئایەتەی لە بارەوە دابەزاند: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٞۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبۡلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ فَتَبَيَّنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ٩٤ ﴾ (النساء)[١٢٠٦].

ئەم ڕووداوە بەکورت کراوەیی هاتوە لەلای ئیبنو عەباسەوە ﷺ کە دەفەرموێت: (کەسێك ڕانە مەڕێکی خۆی پێبوو موسوڵمانەکان پێیگەیشتن فەرمووی: السلام عەلیکم ئەوانیش کوشتیان و مەڕو ماڵاتەکەیان برد، خوای گەورەش ئەم ئایەتەی لەبارەوە دابەزاند: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا ضَرَبۡتُمۡ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ فَتَبَيَّنُواْ وَلَا تَقُولُواْ لِمَنۡ أَلۡقَىٰٓ إِلَيۡكُمُ ٱلسَّلَٰمَ لَسۡتَ مُؤۡمِنٗا تَبۡتَغُونَ عَرَضَ ٱلۡحَيَوٰةِ ٱلدُّنۡيَا فَعِندَ ٱللَّهِ مَغَانِمُ كَثِيرَةٞۚ كَذَٰلِكَ كُنتُم مِّن قَبۡلُ فَمَنَّ ٱللَّهُ عَلَيۡكُمۡ فَتَبَيَّنُوٓاْۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرٗا ٩٤ ﴾ (النساء)[١٢٠٧]. ناردنی ئەو سریەیە کەمێك بەر لە فەتحی مەککە بووە هەروەك ئیبنو ئیسحاق ﷺ لەئەوبارەوە دەفەمویت و باسی کردوە[١٢٠٨].

(١٢٠٦) أخرجه: أحمد (٢٤٦٢) وقال محققه: حسن لغيره، وابن ابي شيبة (٢٩٥٤٤)، والترمذي (٣٠٣٠)، وابن حبان (٤٧٥٢) وقال محققه: حديث صحيح، والحاكم (٢٣٥/٢) وصححه ووافقه الذهبي، والبيهقي (الكبرى) (١٦٥/٩)، والطبري (التفسير) (١٠٢١٧)، وقال محققه احمد شاكر: اسناده صحيح، والطبري (الكبير) (١١٧٣١)، وقال ابن كثير (التفسير) (١٤٠/٢): اسناده صحيح، وصححه الشيخ الالباني رحمه الله في (صحيح الترمذي) (٢٤٢٨).

(١٢٠٧) أخرجه: البخاري (٤٥٩١)، ومسلم (٣٠٢٥)، وابي داود (٣٩٧٤)، والنسائي (الكبرى) (١١١١٦).

(١٢٠٨) انظر: (السيرة) لابن هشام (٢٣٩/٤).

سریەی ئەبو قەتادە ﷺ بۆ ناوچەی خضر

ناردنی ئەم سریەیە لەساڵی هەشتەمی کۆچیدا بوو بەر لە فەتحی شاری مەککە، کاتێك کەهەواڵەکە گەیشتە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ کە هۆزی غەطەفان. لەناوچەی (خضر) کەخاکی (خێڵی محارب)ە لە ناوچەی (نجد) خەریکی خۆ کۆکردنەوەن، ئەویش دەستبەجێ پانزە کەس یان بیست و پێنج کەسی بەسەرکردایەتی ئەبو قەتادە بۆ ناردن و هێرشیان بردە سەریان و دوو سەد وشترو هەزار مەڕ دەستکەوتیان بوو[١٢٠٩]. خەڵکەکەش کەوتنە ڕاکردن و بڵاوەیان لێکرد موسوڵمانەکانیش بە سەلامەتی گەڕانەوە.

گێڕانەوەیەك هاتووە لە بارەی ئەم سریەیەوە لە ئیبنو عومەرەوە ﷺ دەفەرموێت: (پێغەمبەری خوا ﷺ سریەیەکی نارد بەرەو خاکی (نجد) منیشیان لەگەڵدابووم و دەستکەوتی هەریەکەمان لە غەنیمەتەکەیان دوانزە وشتر بوو کەپێمان درابوو پاشان هەریەکەمان وشترێکی تری پێدرا کە گەڕاینەوە بە سیانزە وشترەوە گەڕاینەوە (واتە: هەریەکەمان ئەوەندەی بەرکەوت))[١٢١٠].

(١٢٠٩) أنظر: (فتح الباري) (٥٦/٨).

(١٢١٠) أخرجه: البخاري (٤٣٣٨)، ومسلم (١٧٤٩)، ومالك (٤٥٠/٢)، وأحمد (٦٢/٢)، واب داود (٢٧٤٤)، والدارمي (٢٢٨/٢)، وابن حبان (٤٨٣٣).

ناوەروك

بابەت	لاپەڕە
سریە و غەزاکانی نێوان ئوحود و خەندەق	٥
سریەی ئەبو سەلەمە بۆ ناوچەی (قطن)	٥
ناردنی عەبدوڵلای کوڕی ئونەیس	٦
ناردنی هەندێك بانگخواز بۆ (الرَّجیع)	٩
کارەساتەکەی بیری (المعونة)	١٤
غەزای بەنونەضیر	٢١
غەزای نەجد	٣١
غەزای بەدری کۆتایی	٣٢
غەزای (دومة الجندل)	٣٤
غەزای (بني مصطلق) یان (مریسیع)	٣٦
هەوڵدان بۆ هەڵگیرساندنی ئاژاوە لەنێوان کۆچکارەکان و ئەنصاریەکاندا	٤١
هەڵکردنی بایەکی بەهێز بۆ مردنی سەرکردەیەکی دووڕووەکان	٤٦
عەبدوڵلای کوڕی عەبدوڵلای کوڕی ئوبەی داوای مۆڵەت دەکات لە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ کوشتنی باوکی	٤٩
ڕووداوی ئیفك (واتە: بوختان)	٥٠
صەفوان لە حەسانی کوڕی ثابت دەدات	٦٢
ئازادکردنی گیراوەکانی (بنی مصطلق)	٦٤
حارث و هۆزەکەی دێنە خزمەت پێغەمبەری خوا ﷺ بە زەکاتی ماڵەکانیانەوە	٦٧
غەزای خەندەق	٧٠
هۆکاری ڕوودانی ئەم غەزایە	٧٠
دەرچوونی هاوبەشی پەیداکەران بەرەو مەدینە	٧٢

خەندەق هەڵکەندن	٧٤
پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ هاوەڵاندا بەژداری هەڵکەندنی خەندەق دەکات	٧٦
کەم بوونی خواردەمەنی لەکاتی هەڵکەندنی خەندەق	٧٩
پێغەمبەر ﷺ مژدەی فەتح کردنی وڵاتی فارس ورۆم دەدات بەهاوەڵانی	٨٤
کۆکردنەوەی ژن و منداڵ لەناو قەڵای بەنی حارثە	٨٨
گەیشتنی سوپای موشریکەکان (بێ باوەڕانەکان)	٨٩
موشریکەکان هەوڵی هێرش کردنە سەر موسوڵمانەکان دەدەن	٩٢
ئاگاداری پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ موسولمانان	٩٥
بریندار بوونی سەعدی کوڕی موعاز	٩٦
دواکەوتنی نوێژەکان بەهۆی جەنگەکەوە	٩٨
خیانەتی بەنی قورەیظە و هەڵوەشاندنەوەی پەیمانی مەدینە	١٠٠
زیادبوونی مەینەتی موسوڵمانەکان	١١٠
شکانی هێزی دووژمن	١١٥
هەوڵدان بۆ رێکەوتن لەگەڵ غەطەفاندا	١١٨
بڵاوکردنەوەی پڕوپاگەندە بۆ پەرتەوازەکردنی ڕیزی دووژمنان	١٢١
زانینی بارودۆخی موشریکەکان	١٢٨
گەڕانەوەی سوپای موشریکەکان	١٣٣
غەزای بەنی قورەیظە	١٣٦
گەمارۆدانی بەنی قورەیظە	١٤٠
خۆبەدەستەوە دانی بەنی قورەیظە و ڕازی بوونیان بە حوکمی سەعدی کوڕی موعاذ	١٤٩
دابەش کردنی دەستکەوتەکان	١٥٧
کۆچی دوای سەعدی کوڕی موعاذ ﷺ	١٦١
پاشماوەی ڕوداوەکانی غەزای خەندەق	١٦٨

١-هاوسەرگیری پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ خاتوو زەینەبی کچی جەحش رضي الله عنها	١٦٨
٢-کوشتنی ئەبو ڕافیعی سەلامی کوڕی ئەبو لحەقیق	١٧٠
سریەکەی عەبدوڵلای کوڕی ڕەواحە بۆ لای یەسیری کوڕی ڕوزام	١٧٧
سریەیی موحەمەدی کوڕی مەسلەمە بۆ هۆزی (بني القرطاء)	١٧٨
موسوڵمان بوونی ثومامەی کوڕی ئاثالی حەنەفی	١٧٩
غەزای بەنی لحیان	١٨٢
سریەی عوکاشە بۆ ناوچەی (الغمر)	١٨٤
سریەیی زەیدی کوڕی ئەلحارسە بۆ ناوچەی (العیص)	١٨٥
سریەی (الخبط)	١٨٨
سریەکەی عەبدولڕەحمانی کوڕی عەوف	١٩٠
سریەکەی عەلی کوڕی ئەبو طالب	١٩٢
سریەکەی ئەبو بەکری صدیق	١٩٢
سریەکەی کورزەی کوڕی جابری ئەلفهری	١٩٤
ڕێککەوتننامەی حودەیبیە	١٩٨
گۆڕینی ڕێگا	٢٠٧
خوزاعە هەڵدەستێت بە ناوبژیوانی نێوان موسوڵمانان و قورەیش	٢١١
بارو دۆخی موسوڵمانەکان	٢١٤
ناردنی شاندێکی موسوڵمانەکان بۆلای قورەیش	٢١٧
بەیعەتی (رضوان)	٢٢١
شاندێکی نێردراوەکانی قورەیش	٢٢٦
دانووستان و ڕێککەوتن	٢٣٣
دەست درێژی تاقمێك لە موشریکەکان	٢٤١
لابردنی ئیحرام و کۆتایی پێ هێنانی عومرە	٢٤٣
گەڕانەوە بەرەو مەدینە	٢٤٥
ڕاکردنی ئەبو بەصیر	٢٥٢

نامە گۆڕینەوە	٢٦٠
سودەکانی رێککەوتننامەی حودەیبیە	٢٦٣
غەزای ذی قرد	٢٦٥
غەزای خەیبەر	٢٧٦
ئەو خواردنانەی موسوڵمانان لەبرسێتیدا خواردیان	٢٩٣
١- خواردنی گژوگیا و بەروبومی میوەی کاڵی پێ نەگەیشتوو	٢٩٣
٢- خواردنی سیرو پیاز	٢٩٣
٣- خواردنی کەریماڵی	٢٩٤
هەندێك لەئەو رووداوانەی لەقەڵای خەیبەر روویاندا	٢٩٧
١- شەرکەرێکی دوورەوو (منافق)	٢٩٧
٢- کۆچکەرە دەشتەکیەکە	٣٠٠
٣- شوانە رەشەکە	٣٠١
٤- رانە مەرەکەی (ئەبوالیسر کعب بن عمرو ﷺ الانصاری)	٣٠٣
٥- ئەو پیاوەی کە دزی لە غەنیمەت کرد	٣٠٣
دانووستان	٣٠٤
دابەش کردنی دەستکەوتەکان (غەنیمەت)	٣٠٧
بەخشینی غەنیمەت بەسەر کۆیلە و ژنەکاندا	٣١٠
چاکتربوونی بارودۆخی موسوڵمانان	٣١١
رونکردنەوەی هەندێك لە حوکمە شەرعیەکان	٣١٤
هاتنی ئەبو هورەیرە ﷺ و سریەکەی ئیبان وهاوەڵانی	٣٢٢
رووداوی مەرە ژەهراوییەکە	٣٢٣
فەدەك	٣٢٦
دۆڵی قورا	٣٢٧
هاوسەرگیری پێغەمبەری خودا ﷺ لەگەڵ خاتوو (صەفیە)	٣٣٠

پاسەوانی کردنی هاوەڵی بەڕێز ئەبو ئەیوبی ئەنصاری بۆ پێغەمبەر	٣٣٢
حەجاجی کوڕی علاط و خەڵکی مەککەی	٣٣٣
هۆنراوەی سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع	٣٣٧
نووستن لەکاتی نوێژی بەیانیدا	٣٣٨
کەوتنی وشترەکەی پێغەمبەری خودا ﷺ	٣٤١
چوونە ناو شاری مەدینە	٣٤٣
گەڕانەوەی جەعفەرو ئەشعریەکان	٣٤٥
پلەو پایەی کۆچکەرانی حەبەشە	٣٤٨
گێڕانەوە زەوی و زارە خوازراوەکان	٣٥٠
ناپاکی جوولەکە و دەرکردنیان لە خەیبەر	٣٥٥
نامە ناردن بۆ سەرۆك و پادشاکان	٣٦٣
١- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ نەجاشی پادشای حەبەشە	٣٦٦
٢- نامە ناردنی پێغەمبەر ﷺ بۆ (موقەوقس) پادشای میسرو ئەسکەندەریە	٣٧٣
٣- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ کیسرا پادشای وڵاتی فارس	٣٧٨
٤- نامەی پێغەمبەری خودا ﷺ بۆ هێرقل پادشای وڵاتی ڕۆم	٣٨٣
٥- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ پادشای عومان	٣٩٧
٦- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی زوهەیر	٣٩٨
٧- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی بەکری کوڕی وائیل	٣٩٩
٨- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ بەنی جوذەیمە	٣٩٩
٩- نامەی پێغەمبەر ﷺ بۆ ئوکەیدر خاوەنی ناوچەی دومە	٤٠٠
غەزای (ذات الرّقاع)	٤٠٢
١- سریەی غالبی کوڕی عەبدوڵلا بۆ سەر بەنی مەلوح	٤٢٢
٢- سریەی غالبی کوڕی عەبدوڵلای لەیثی بۆ ناوچەی (حرقات) لەبەنی جوهینە	٤٢٤

٣- سریەی عەبدوڵلای کوڕی حوزافەی سەهەمی	٤٢٧
٤- سریەی ئیبنو ئەبو حەدرەدی ئەسلەمی بۆ ناوچەی غابە	٤٢٩
عەمرەی قەضاء	٤٣١
موسوڵمان بوونی کەڵە پیاوانی قورەیش (عەمری کوڕی عاص و خالیدی کوڕی وەلید وعوثمانی کوڕی ئەبو طەلحە)	٤٤١
غەزای مۆتە	٤٤٦
ماڵئاوای کردن لە سوپاکە	٤٤٧
گەیشتنی سوپاکە بە مەیدانی جەنگ	٤٤٩
کۆتایی جەنگەکە	٤٥٤
پێغەمبەری خوا ﷺ بەوردی جەنگەکە بۆ هاوەڵان باس دەکات	٤٥٩
دڵتەنگی و ماتەمینی موسوڵمانان	٤٦١
گەڕانەوەی سوپاکە	٤٦٧
پلەو پایەی سێ فەرماندەکە	٤٧٠
سریەی (ذات السلاسل)	٤٧٣
سریەی ئیبنو ئەبو حەدرەد بۆ دۆڵی (ئیضم)	٤٨٦
سریەی ئەبو قەتادە ﷺ بە ناوچەی خضر	٤٨٨
ناوەڕۆك	٤٩٠